ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΛΑΖΟΥ

Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος από την οπτική μιας επαρχιακής πόλης: Πολιτική, Κοινωνία, Δικαιοσύνη στην πόλη της Λαμίας, 1946-1949

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Π. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ (ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ)

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Γ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στη μακρά πορεία για την ολοκλήρωση της έρευνας για την περίοδο του εμφυλίου πολέμου στην πόλη της Λαμίας πολλοί άνθρωποι με βοήθησαν και με ενέπνευσαν. Πρώτα από όλα χρωστώ ένα μεγάλο ευχαριστώ στον επιβλέποντα καθηγητή μου Προκόπη Παπαστράτη ο οποίος όλα αυτά τα χρόνια με συμβούλευε και με καθοδηγούσε στην έρευνά μου και έθεσε στη διάθεσή μου σπάνιο αρχειακό υλικό. Θα ήθελα ακόμα να τον ευχαριστήσω μαζί με τη γυναίκα του, την κυρία Ασπασία, γιατί με δέχθηκαν τόσες φορές στο σπίτι τους Σαββατοκύριακα, όταν έφτανα αγχωμένη από τη Λαμία ή τα Χανιά. Ευγνώμων είμαι και στον άλλο καθηγητή μου, το Γιώργο Μαργαρίτη, ο οποίος με εμπιστεύτηκε καλώντας με σε συνέδρια και επιστημονικές συναντήσεις. Τα έργα και οι απόψεις του αποτέλεσαν για μένα πηγή έμπνευσης και οδηγό στην εργασία μου. Παρά τις δυσκολίες και τα εμπόδια που συνάντησα στη διεξαγωγή της αρχειακής έρευνας, υπήρχαν άνθρωποι που έκαναν ευσυνείδητα τη δουλειά τους και είχαν πραγματικό ενδιαφέρον να με βοηθήσουν. Ευχαριστώ όλους τους αρχειονόμους στα αρχεία που εργάστηκα. Οι ιστορίες που έχω να διηγούμαι από την περιπλάνηση στους δαιδάλους της γραφειοκρατίας ήταν και αυτές ένα όφελος. Ανάμεσά σε όλους ξεχωρίζω το συνταξιούχο σήμερα διευθυντή των Γενικών Αρχείων του Κράτους στη Λαμία, τον κ. Δημήτρη Νάτσιο, ο οποίος όχι μόνο διέσωσε ένα σημαντικό όγκο υλικού αλλά τον έθεσε με προθυμία στη διάθεσή μου. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στο Βαρδή Βαρδινογιάννη, αγωνιστή και πρόεδρο της ΕΔΙΑ, για την πολύτιμη βοήθεια, συμπαράστασή και ενθάρρυνσή του. Το όραμά του για τη διάδοση των μηνυμάτων της Εθνικής Αντίστασης ήταν πηγή έμπνευσης και δημιουργίας. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω όλους τους Διευθυντές των σχολείων που υπηρέτησα, οι οποίοι μου παρείχαν κάθε δυνατή διευκόλυνση στο επιστημονικό μου έργο, τους αγαπημένους μου μαθητές και το Υπουργείο Παιδείας, το οποίο μου χορήγησε τετραετή εκπαιδευτική άδεια με αποδοχές για να τελειώσω το διδακτορικό μου. Ευχαριστίες ανήκουν και στους φίλους μου, στα Χανιά,(ιδιαίτερα στο Νώντα), στη Λαμία και στην Αθήνα, και στους συγγενείς μου, οι οποίοι με υπομονή όλα αυτά τα χρόνια άκουγαν τους προβληματισμούς και τα αποτελέσματα της ερευνάς μου. Ελπίζω όλοι να έχουν μάθει κάτι για τον εμφύλιο και τη Λαμία! Ιδιαίτερα ευχαριστώ, το θείο μου Κώστα Κωστόπουλο, ο οποίος με εισήγαγε στον κόσμο της Αντίστασης και με σύστησε σε ένα ευρύτατο κύκλο πληροφορητών, τους οποίους ευχαριστώ μέσα από την καρδιά μου που μοιράστηκαν μαζί μου τις αναμνήσεις και τις σκέψεις τους. Θα ήθελα τέλος να ευχαριστήσω τον αδελφό μου Λουκά, καθηγητή στο πανεπιστήμιο της Αριζόνα, ο οποίος με βοήθησε στην έρευνά μου στην Αμερική, μου έφερε δυσεύρετα βιβλία και άκουγε τους προβληματισμούς μου σε ατέλειωτα υπερατλαντικά τηλεφωνήματα. Ακόμα, τη νύφη μου Κατ που έκανε τα πάντα ευχάριστα. Στον άντρα μου Φώτη, εκτός από την αγάπη μου, οφείλω ευχαριστώ επειδή δημιούργησε τις συνθήκες ηρεμίας για να μπορέσω να γράψω τη διατριβή και ήταν αυτός που με πίεσε να τελειώνω, (επιτέλους!). Από το αγέννητο κοριτσάκι μου, που πέρασε θέλοντας και μη τους τελευταίους έξι μήνες μαζί μου μπροστά στον υπολογιστή, ζητώ προκαταβολικά συγνώμη.

Πάνω από όλα όμως χρωστώ ένα τεράστιο ευχαριστώ στους γονείς μου, τον πρόωρα χαμένο πατέρα μου Αντρέα και τη μητέρα μου Ρένα. Σε αυτούς αφιερώνω αυτό το διδακτορικό, στον μεν μπαμπά μου γιατί από αυτόν πήρα την αγάπη μου για την ιστορία μέσα από τα βιβλία που διάβαζε και στη μαμά μου γιατί έβλεπε πάντα πιο μακριά από τα στενά όρια της κοινωνίας που μεγάλωσα και παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε ήταν πάντα δίπλα μου να με στηρίξει οικονομικά και συναισθηματικά. Σήμερα, που γράφω τις τελευταίες αυτές αράδες, είναι τα γενέθλιά της. Σας ευχαριστώ πραγματικά.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Σύγκριση δύναμης βενιζελικής – αντιβενιζελικής παράταξης και αριστεράς στις εκλογές του 1928, 1932, 1933 και 1936

Πίνακας 2: Αποτελέσματα βουλευτικών εκλογών 31ης Μαρτίου 1946 στην περιφέρεια Φθιωτιδοφωκιδας

Πίνακας 3: Κατανομή αποτελεσμάτων στο νομό Φθιωτιδοφωκιδας

Πίνακας 4 :Εκλεγέντες βουλευτές και σταυροί προτίμησης

Πίνακας 5: Επανεκλεγέντες και μη βουλευτές στην εκλογική αναμέτρηση της 31ης Μαρτίου 1946

Πίνακας 6: Αποτελέσματα βουλευτικών εκλογών 31ης Μαρτίου 1946 στο νομό Φθιωτιδοφωκιδας ανά επαρχίες

Πίνακας 7: Αποτελέσματα εκλογών 31ης Μαρτίου 1946 στο δήμο Λαμιέων

Πίνακας 8: Συγκριτικά αποτελέσματα του δημοψηφίσματος της 1ης Σεπτεμβρίου 1946 στο νομό Φθιώτιδας, στην επαρχία Φθιώτιδας και στο δήμο Λαμιέων

Πίνακας 9: Αποτελέσματα δημοψηφίσματος στο δήμο Λαμιέων ανά εκλογικό τμήμα

Πίνακας 10: Αριθμός δηλώσεων μετανοίας ανά μήνα στην πόλη της Λαμίας και τις επαρχίες του νομού Φθιώτιδος κατά το χρονικό διάστημα Μάιος –Αύγουστος 1946

Πίνακας 11: Εκλογικά κέντρα στα οποία η επιλογή του «λευκού» στο δημοψήφισμα της 1ης Σεπτεμβρίου 1946 έλαβε διψήφιο ή τριψήφιο αριθμό ψήφων στο νομό Φθιώτιδας

Πίνακας 12: Ηλικιακή κατανομή προσφύγων σύμφωνα με την απογραφή του Υπουργείου Πρόνοιας τον Απρίλιο 1949

Πίνακας 13:Αριθμός προσφύγων ανά μήνα σε χιλιάδες

Πίνακας 14: Αριθμός καταγεγραμμένων εσωτερικών προσφύγων στη Στερεά Ελλάδα ανά έτος

Πίνακας 15: Κατανομή προσφύγων ανά αστικό κέντρο στο Νομό Φθιώτιδας τον Ιούλιο 1949.

Πίνακας 16: Προέλευση προσφύγων στα αστικά κέντρα Νομού Φθιώτιδας ανά επαρχία: Ιούλιος 1949

Πίνακας 17: Πληθυσμός των επαρχιών του Νομού Φθιωτιδοφωκίδας σύμφωνα με την απογραφή του 1940 και αριθμός των ατόμων που εκτιμήθηκε ότι είχαν ανάγκη βοήθειας

Πίνακας 18: «Πρόνοια δια της Εργασίας» : Αύγουστος 1948-Δεκέμβριος 1951

Πίνακας 19: Στεγαστική κατάσταση και ανάγκες στέγης προσφυγικών οικογενειών στους Νομούς Φθιώτιδας, Φωκίδας και Ευρυτανίας

Πίνακας 20: Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδας σύμφωνα με τις απογραφές του 1928, 1940 και 1951

Πίνακας 21: Πληθυσμός νομού Φθιώτιδος, 1928-1951, ανά επαρχία

Πίνακας 22: Κατανομή πληθυσμού Νομού Φθιώτιδας με βάση απογραφές 1940-1951

Πίνακας 23: Προέλευση προσφύγων ανά επαρχία τον Ιούλιο 1949

Πίνακας 24: Κατανομή πληθυσμού στην Επαρχία Φθιώτιδος

Πίνακας 25: Πληθυσμός νομού Ευρυτανίας με βάση τις απογραφές 1940 και 1951

Πίνακας 26: Συγκριτική εξέλιξη πληθυσμού Δήμου Λαμιέων, νομού και επαρχίας Φθιώτιδος κατά τα έτη 1920-1951

Πίνακας 27: Εγκατάσταση πληθυσμού στην πόλη της Λαμίας ανά συνοικίες

Πίνακας 28: Μετανάστευση Ελλήνων πολιτών, 1947-55

Πίνακας 29: Αριθμός ταφέντων στρατιωτών του *Εθνικού Στρατού* στο νεκροταφείο Λαμίας κατά έτος (1946-1949)

Πίνακας 30: Συγκριτικός πίνακας ποινών σύμφωνα με το Υπουργείο Δικαιοσύνης, το Υπουργείο Στρατιωτικών και τα Βιβλία Αποφάσεων Στρατοδικείων

Πίνακας 31: Παραπομπές και καταδίκες στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας ανά έτος

Πίνακας 32: Καταδίκες από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας ανά έτος

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 1: Ποσοστά καταδικών σε δείγμα 11.545 υποθέσεων Έκτακτων Στρατοδικείων 1946-1949 με βάση τα αρχεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης.

Γράφημα 2 : Ποσοστά καταδικών στο σύνολο των αποφάσεων των Έκτακτων Στρατοδικείων 1946-1949 με βάση τα αρχεία του Υπουργείου Στρατιωτικών

Γράφημα 3: Θανατικές εκτελέσεις και καταδίκες ανά εξάμηνο (1946-1949) βάσει αποφάσεων Έκτακτων Στρατοδικείων

Γράφημα 4: Ποσοστά καταδικών με βάση τα Βιβλία Αποφάσεων των Έκτακτων Στρατοδικείων, 1946-1951

Γράφημα 5: Παραπομπές και καταδίκες στα Έκτακτα Στρατοδικεία, 1946-1950

Γράφημα 6: Ποσοστά ποινών που επιβλήθηκαν στο σύνολο των καταδικών από τα Έκτακτα Στρατοδικεία

Γράφημα 7: Καταδίκες Έκτακτων Στρατοδικείων ανά έτος

Γράφημα 8: Εκτελέσεις με βάση τις αποφάσεις του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας

Γράφημα 9: Κατανομή των εκτελεσμένων ανά μήνα το έτος 1948 βάσει αποφάσεων Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας

Γράφημα 10: Ποσοστά καταδικών ανά φύλο στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας

Γράφημα 11: Κατηγορητήριο Εκτελεσμένων από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας

Γράφημα 12: Ηλικίες εκτελεσμένων από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας

Γράφημα 13: Τόπος διαμονής εκτελεσμένων από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας

Γράφημα 14: Επαγγέλματα ανδρών εκτελεσμένων από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας

ΕΠΕ	Εθνική Πολιτική Ένωσις
ΕΠΟΝ	Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων
ΕΦ-ΕΞ	Επιτροπή Εφοδίων Εξωτερικού
FO	Foreign Office [Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών]
JUSMAPG	Joint United States Military Advisory and Planning Group [Κοινό Αμερικανικό Επιτελείο Στρατιωτικών Συμβούλων και Ομάδων Σχεδιασμού]
ΗΠΕ	Ηνωμένη Παράταξις Εθνικοφρόνων
ΚΓΑΝΕ	Κλιμάκιο Γενικού Αρχηγείου Νοτίου Ελλάδος
ΚΕΦ	Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος
ΚΚΠ	Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας
ΚΟΑ	Κομματική Οργάνωση Αθήνας
ΚΟΜΕΠ	Κομμουνιστική Επιθεώρηση
ΚΟΠΣ	Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς
ΜΑΥ	Μονάδες Ασφάλειας Υπαίθρου
ΜΑΔ	Μονάδες Αποσπασμάτων Διώξεως
ΜΕΑ	Μέτωπο Εθνικής Ανεξαρτησίας
ΜΕΣ	Μέτωπο Εθνικής Σωτηρίας
ΜΛΑ	Μαζική Λαϊκή Αυτοάμυνα
ΜΟΔ	Μεικτά Ορκωτά Δικαστήρια
ΟΕΚ	Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΚΝΕ	Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαιών Ελλάδας
ΟΜΣ	Ομάδες Μεραρχιών Στερεάς

ΟΠΛΑ	Οργάνωση Περιφρούρησης Λαϊκών Αγωνιστών
ΠΔΚ	Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση
ΠΕΟΠΕΦ	Πανελλήνια Ένωση Οικογενειών Πολιτικών Εξόριστων – Φυλακισμένων
ΣΕΝΦ	Σύλλογος Εθνικοφρόνων Νομού Φθιώτιδας
ΣΚΕ	Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration
ΟΥΝΡΑ	[Διεύθυνση Βοήθειας και Αποκατάστασης του ΟΗΕ]

x

ΧΑΡΤΕΣ

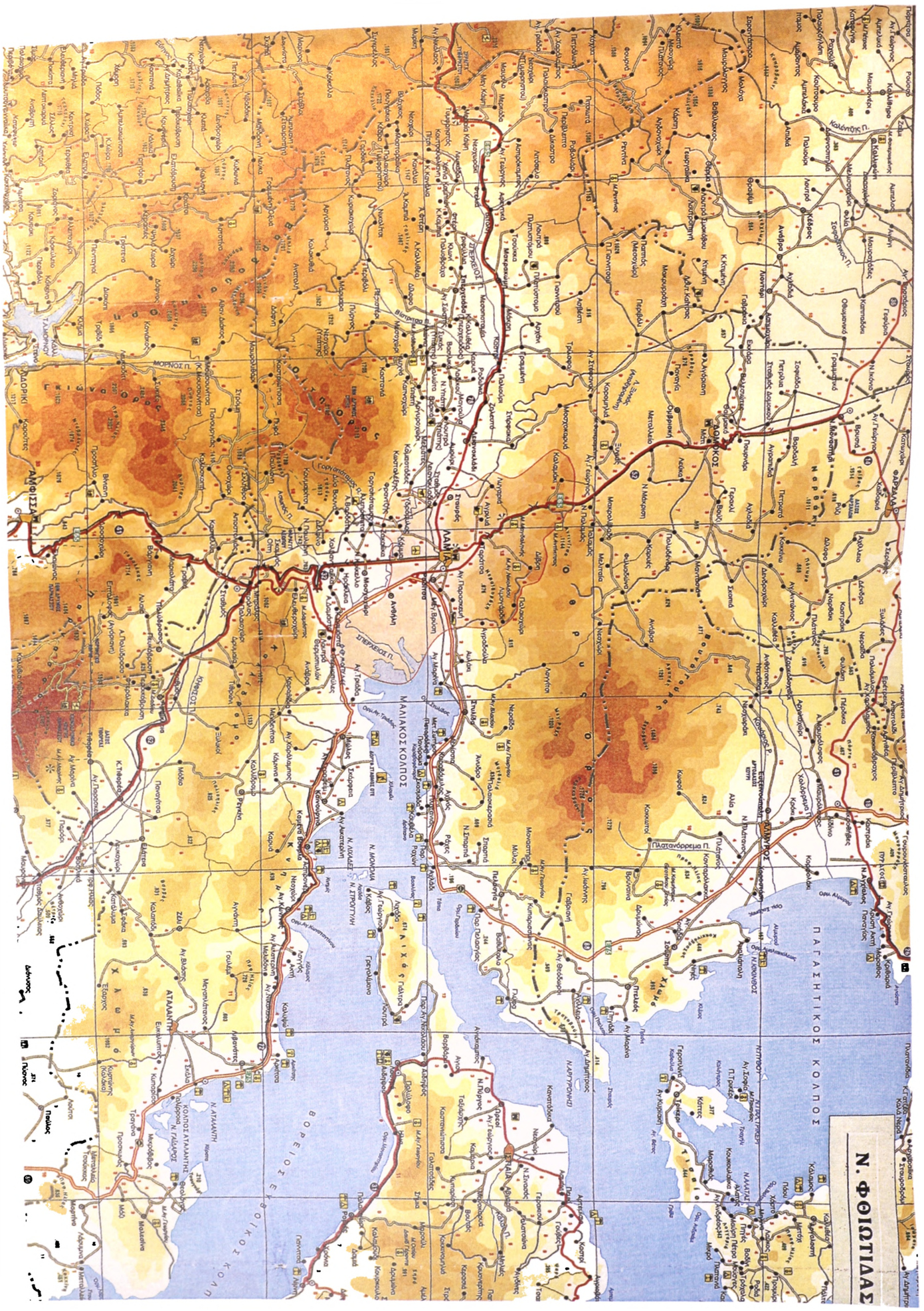
Ν. ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ
ΜΑΛΙΑΚΟΣ ΚΟΛΠΟΣ
ΠΑΓΑΣΗΤΙΚΟΣ ΚΟΛΠΟΣ
ΒΟΡΕΙΟΣ ΕΥΒΟΪΚΟΣ ΚΟΛ
ΑΤΑΛΑΝΤΗ
ΛΑΜΙΑ
ΣΤΥΛΙΔΑ
ΑΜΦΙΣΣΑ
ΔΟΜΟΚΟΣ
ΜΟΡΝΟΣ Π.
ΣΠΕΡΧΕΙΟΣ Π.
Καλέντζης Π.
Πλατανόρρεμα Π.

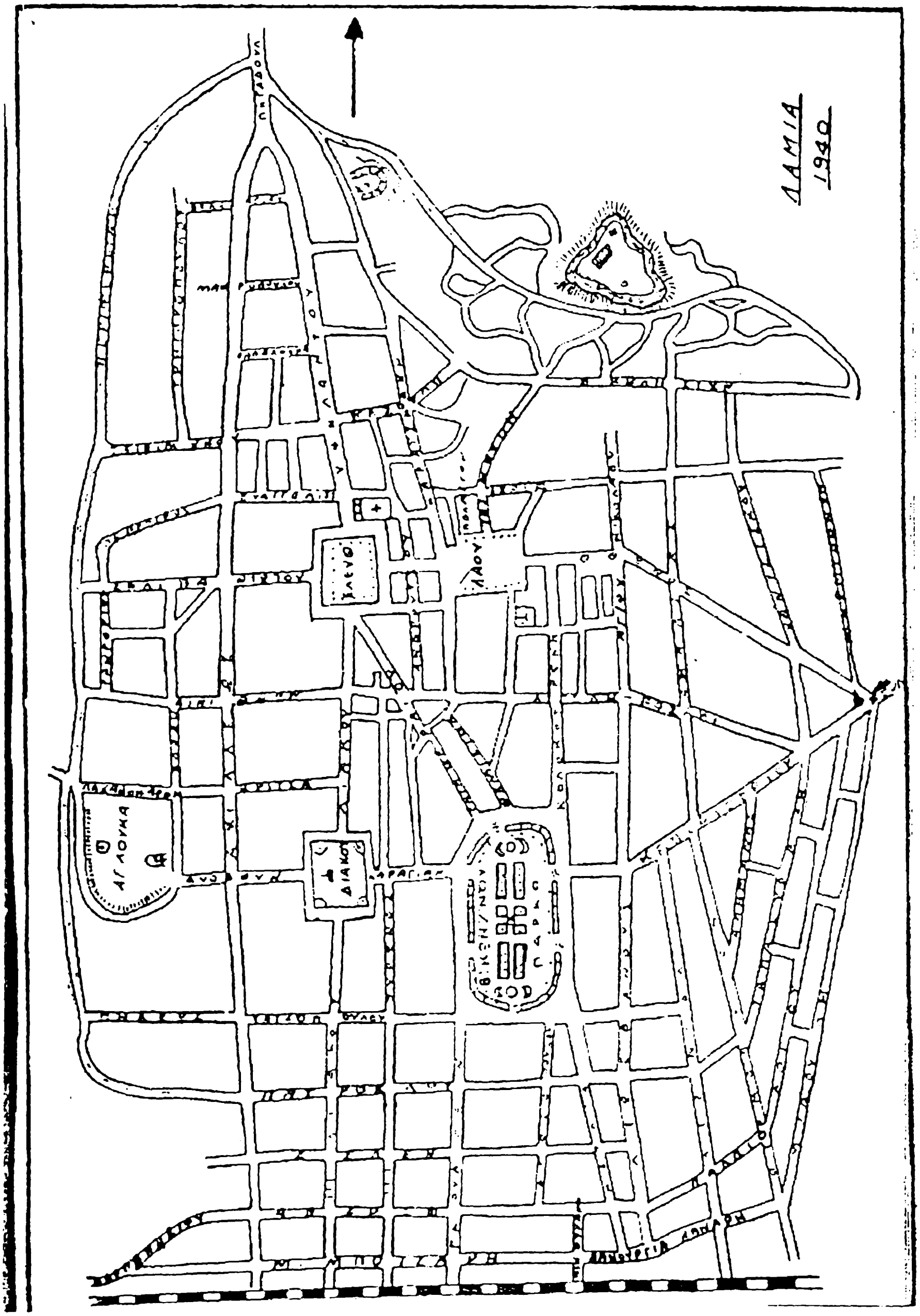
ΛΑΜΙΑ
1940

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Ευχαριστίες	i
Κατάλογος Πινάκων	ii-iv
Κατάλογος Γραφημάτων	v
Κατάλογος Φωτογραφιών	vi
Ακρωνύμια – Συντομογραφίες	vii-x
Χάρτες	x-xi
Πίνακας Περιεχομένων	**1-7**
Εισαγωγή	**8-18**
1. Τα βασικά ερωτήματα της έρευνας	8-9
2. Χρονικά και τοπικά πλαίσια της έρευνας	9-15
3. Η δομή της έρευνας	15-18
Κεφάλαιο 1: Οι πηγές και τα προβλήματα επεξεργασίας τους	**19-51**
1.1. Οι γραπτές αρχειακές πηγές	20-28
1.2. Οι προφορικές πηγές	28-31
1.3. Ο τοπικός τύπος	31-44
1.4. Απομνημονεύματα και γραπτές μαρτυρίες	44-48
1.5. Η βιβλιογραφία	49-51
Κεφάλαιο 2: Οι τοπικές εξελίξεις από τον Οκτώβριο 1944 έως το Σεπτέμβριο 1945	**52-136**
2.1.Η περίοδος της Εαμοκρατίας (Οκτώβριος 1944 - Φεβρουάριος 1945)	52-64
2.2.Το τέλος της Εαμοκρατίας και η Βρετανική Διοίκηση	64-68
2.3.Η υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας	68-84
2.4.Η διαφωνία του Άρη Βελουχιώτη και η στάση του μετά τη Βάρκιζα	84-102
2.5.Η αναφορά του Άρη Βελουχιώτη στον τοπικό τύπο της εποχής	102-112
2.6.Συγκρότηση και δράση της Εθνοφυλακής στη Λαμία: Μάρτιος – Σεπτέμ. 1945	112-136

Κεφάλαιο 3: Η πολιτική δραστηριότητα του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας στη Λαμία, 1945-1949 **113-251**

3.1. Η δραστηριότητα του Κομμουνιστικού Κόμματος το 1945 *114-152*

3.1.1. Η κατάσταση στο Κομμουνιστικό Κόμμα μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας. 114-118

3.1.2. Η εμμονή του ΚΚΕ στην τήρηση της Συμφωνίας της Βάρκιζας. Η πολιτική της νομιμότητας. 118-120

3.1.3. Η 11η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ 120-125

3.1.4. Η άφιξη του Νίκου Ζαχαριάδη στην Ελλάδα και η ανάληψη της ηγεσίας του κόμματος 125-127

3.1.5. Η 12η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ 128-129

3.1.6. Η εφαρμογή των οργανωτικών αποφάσεων της 12ης Ολομέλειας και το πέρασμα τα ων οργανώσεων της υπαίθρου στο ΑΚΕ 129-133

3.1.7. Η οργάνωση της *Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας* 133-135

3.1.8. Η νίκη του Εργατικού Κόμματος στις βρετανικές εκλογές 135

3.1.9. Οι περιφερειακές κομματικές συνδιασκέψεις του ΚΚΕ στην περιοχή της Στερεάς Ελλάδας 136

3.1.10. Οι ηγέτες του ΕΑΜ στη Λαμία 136-140

3.1.11. Η Β Συνδιάσκεψη Περιοχής Στερεάς του ΚΚΕ 140-144

3.1.12. Το 7ο Συνέδριο ΚΚΕ 144-146

3.1.13. Από το 7ο Συνέδριο έως τα τέλη του 1945 147-152

3.2. Η πολιτική δραστηριότητα του ΚΚΕ το 1946 *153-194*

3.2.1 Η 2η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ και η απόφαση για δυναμικότερη εφαρμογή της Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας. 159-161

3.2.2 Προεκλογική δραστηριότητα 161-168

3.2.3 Η εφαρμογή της απόφασης της 2ης Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ 168-174

3.2.4. Οι πρώτες Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων στη Φθιώτιδα 174-177

3.2.5 Η αποδιάρθρωση των οργανώσεων της Αριστεράς το καλοκαίρι του 1946 177-186

3.3.6. Μετά το δημοψήφισμα 186-194

3.3. Η πολιτική δραστηριότητα του Κομμουνιστικού Κόμματος στην περιοχή της Λαμίας από το 1947 έως το τέλος του εμφύλιου πολέμου 194-251

3.3.1 Η απόφαση για ένοπλη δράση 194-201

3.3.2. Η εξουσία του ΔΣΕ στις περιοχές οι οποίες βρίσκονταν υπό τον έλεγχό του στη Ρούμελη στις αρχές του 1947 201-204

3.3.3. Η στάση του αγροτικού πληθυσμού απέναντι στο ΔΣΕ 204-207

3.3.4 Η Διακήρυξη του Στρασβούργου και οι επιπτώσεις της 207-210

3.3.5. Η 3η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ 210-215

3.3.6. Η εφαρμογή της απόφασης της 3ης Ολομέλειας από το Αρχηγείο Ρούμελης 215-221

3.3.7 Η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση 221-222

3.3.8. Η λαϊκή εξουσία στις περιοχές ελέγχου του ΔΣΕ στη Ρούμελη 222-228

3.3.9. Η στρατιωτικοπολιτική σύσκεψη της 15ης Ιανουαρίου 1948 228-232

3.3.10. Οι οργανώσεις των πόλεων, 1947-1949 233-240

3.3.11. Ομάδες Πολιτικών Επιτρόπων Πόλεων (ΟΠΕΠ) 240-242

3.3.12. Η 4η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ 242

3.3.13. Η πλατφόρμα του Μ. Βαφειάδη 242-244

3.3.14. Η 5η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, 30-31 Ιανουαρίου 1949 244-246

3.3.15. Το τέλος του Δημοκρατικού Στρατού στην περιοχή της Ρούμελης 246-250

3.3.16. Μετά τη στρατιωτική λήξη του εμφυλίου 250-251

Κεφάλαιο 4: Οι αστικές πολιτικές δυνάμεις και η τοπική πολιτική σκηνή **252-341**

4.1. Οι εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946 : Η πολιτική έκφραση της κοινωνικής αναταραχής 253-262

4.1.1. Η ανασυγκρότηση του αστικού πολιτικού χώρου έως το δημοψήφισμα Σεπτεμβρίου 1946 253-259

4.1.2. Η προκήρυξη των εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946 259-262

4.2. Τα πολιτικά κόμματα 262-291

4.2.1 Η Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων 262-269

4.2.2. Η ανασυγκρότηση του «εθνικόφρονος» χώρου σε τοπικό επίπεδο 269-279

4.2.3. Η Εθνική Πολιτική Ένωσις 279-282

4.2.4 Το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα 283-285
4.2.5. Το Κόμμα των Φιλελευθέρων 285-291
4.3. Τα αποτελέσματα των εκλογών 291-307
4. 4. Από τις εκλογές έως το δημοψήφισμα 307
4.5. Το δημοψήφισμα της 1ης Σεπτεμβρίου 1946 308-321
4.6. Η πολιτική σκηνή κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου 321-340
4.6.1 Οι κυβερνήσεις κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου 321-330
4.6.2 Η τοπική πολιτική σκηνή κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου 330-340
4.7. Πολιτικές εξελίξεις μετά τη λήξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου πολέμου 340-341

Κεφάλαιο 5: «Συμμοριόπληκτοι»: οι εσωτερικοί πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου. Υποδοχή και κοινωνική πρόνοια στην πόλη της Λαμίας **342-481**

5.1. Τα αίτια της μετακίνησης πληθυσμών κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου 343-355
5.2. «Συμμοριόπληκτοι»: σημασία και ερμηνεία. Ζητήματα ορισμού 355-362
5.3. Η άφιξη και εγκατάσταση των εσωτερικών προσφύγων στην πόλη της Λαμίας 362-381
5.4. Τα μέτρα πρόνοιας για τους εσωτερικούς πρόσφυγες κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου 382-442
5.4.1. Μηχανισμοί παροχής πρόνοιας προς τους εσωτερικούς πρόσφυγες κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου 385-390
5.4.2. Η αμερικανική βοήθεια και το έργο της πρόνοιας των εσωτερικών προσφύγων 390-404
5.4.3. Το πρόγραμμα «Πρόνοια δια της Εργασίας». 405-409
5.4.4. Η πρόνοια για την στέγαση των προσφύγων στην πόλη της Λαμίας 409-417
5.4.5. Άλλοι φορείς πρόνοιας: Η «Βασιλική Πρόνοια» 418-430
5.4.6. Αξιολόγηση του συστήματος Κοινωνικής Πρόνοιας κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου. 430-442
5.5. Σχέσεις προσφύγων και μόνιμα εγκατεστημένου πληθυσμού στην πόλη της Λαμίας 442-449
5.6. Επαναπατρισμός των προσφύγων στους τόπους καταγωγής τους 449-468
5.7. Δημογραφικές επιπτώσεις της μετακίνησης των ορεινών πληθυσμών στα αστικά κέντρα στο Νομό Φθιώτιδας 468-481

5.7.1 Οι δημογραφικές επιπτώσεις της μετακίνησης των πληθυσμών στη Λαμία 476-481

Κεφάλαιο 6: Οι δημόσιες τελετές και η πολιτική τους σημασία στην πόλη της Λαμίας την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου **482-582**

6.1 . Δημόσιες τελετές: ένα θεωρητικό πλαίσιο 482-492

6.2. Οι εορτασμοί των εθνικών επετείων και ο κοινωνικός τους ρόλος 492-514

6.3. Ο εορτασμός της τέταρτης επετείου από την ίδρυση του ΕΑΜ 515-533

6.4. Δημόσιες τελετές με άμεση σχέση με τη στρατιωτική παρουσία 533-559

6.4.1.Στρατιωτικές παρελάσεις. 533-536

6.4.2.Οι κηδείες και τα μνημόσυνα πεσόντων 536-548

6.4.3.Φιλανθρωπικές εκδηλώσεις 548-559

6.4.3.1. Ο Σύνδεσμος Φίλων Στρατού 548-554

6.4.3.2. Οι έρανοι 555-559

6.5. Η διαπόμπευση αιχμαλώτων μαχητών του ΔΣΕ 559-566

6.6. Η δημόσια έκθεση κεφαλών και πτωμάτων φονευθέντων ανταρτών του ΔΣΕ. 566-582

Κεφάλαιο 7: Εθνικός συναγερμός και εθνική συστράτευση: "Εθνικόφρονες" ιδεολογία και προπαγάνδα στην πόλη της Λαμίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου **583-620**

7.1 Η κήρυξη του Εθνικού Συναγερμού και η εφαρμογή του στην πόλη της Λαμίας 595-604

7.2. Ο προπαγανδιστικός – εθνικόφρων λόγος 604-620

Κεφάλαιο 8: Η απονομή της δικαιοσύνης στην πόλη της Λαμίας, 1945-1950 **621-779**

8.1 Τα Δικαστήρια Συνέδρων (Κακουργιοδικεία) *621-649*

8.1.1. Το νομικό πλαίσιο 621-624

8.1.2. Οι δικαστές 624-627

8.1.3. Οι ένορκοι 627-628

8.1.4.Οι δικηγόροι υπεράσπισης 628-630

8.1.5. Οι πολιτικοί κρατούμενοι 630-642

8.1.6. Οι «εθνικόφρονες» κρατούμενοι	642-645
8.1.7. Η δίκη της ΟΠΛΑ Λαμίας	645-649
8.2. Το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας	650-743
8.2.1. Το Νομοθετικό πλαίσιο και η πολιτική του χρήση	650-654
8.2.2. Η δράση των Έκτακτων Στρατοδικείων ανά την Επικράτεια	654-660
8.2.3. Το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας	*660-679*
8.2.4. Οι παράγοντες της δίκης	679-698
8.2.4.1. Ο πρόεδρος του Στρατοδικείου – Οι δικαστές	679-682
8.2.4.2. Οι μάρτυρες	682-684
8.2.4.3. Το παραδικαστικό κύκλωμα	685-692
8.2.4.4. Οι κατηγορούμενοι	692-698
8.2.5. Το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας σε σχέση με τα άλλα Στρατοδικεία της Επικράτειας	699
8.2.6.Το κατηγορητήριο	699-707
8.2.7. Κοινωνικά χαρακτηριστικά των εκτελεσμένων από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας	708-711
8.2.8. Η διαδικασία ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου	711-723
8.2.9. Η διεθνοποίηση του ζητήματος των εκτελέσεων στην Ελλάδα.	723-741
8.2.10. Τα μέτρα επιείκειας	741-743
8.3. Το Ειδικό Δικαστήριο Δωσίλογων Λαμίας	*744-755*
8.3.1. Το νομοθετικό πλαίσιο	744-749
8.3.2.Η συγκρότηση και η λειτουργία του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσίλογων Λαμίας	749-755
8.4. Η εμπειρία της φυλακής: Οι φυλακές Λαμίας	*755-778*
8.5 Επίλογος	778-779
Συμπεράσματα	**780-795**
Παραρτήματα	**796-819**
Παράρτημα Ι: Η προπολεμική δύναμη των αστικών κομμάτων στην περιοχή της Λαμίας	*796-819*
1. Οι εκλογές του 1926	767-799
2. Οι εκλογές του 1928	799-806

3. Οι εκλογές του 1932 806-808

4. Οι εκλογές του 1933 808-812

5. Οι Εκλογές του 1935 812-814

6. Το δημοψήφισμα του 1935 για το πολιτειακό ζήτημα 814

7. Οι εκλογές του 1936 814-819

Παράρτημα ΙΙ: Το ΚΚΕ στο Μεσοπόλεμο και την Κατοχή *820-858*

1.Η προπολεμική δύναμη του ΚΚΕ στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας και στην πόλη της Λαμίας. 820-832

2.Η δράση του ΚΚΕ στην περιοχή της Φθιώτιδας την περίοδο της Κατοχής 833-845

3.Η οργάνωση της νεολαίας κατά τη διάρκεια της Κατοχής. 845-858

Παράρτημα ΙΙΙ: Εκλογές 1946 *859-865*

1.Προκήρυξη Νομάρχη Φθιώτιδας *:* Συνδυασμοί Υποψηφίων Βουλευτών στις εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946 859-860

2.Πολιτική ανανέωση και συνέχεια στους εκλεγέντες βουλευτές το 1946 με βάση το *Μητρώο Βουλευτών της Βουλής των Ελλήνων* 861-863

3.Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, Βιογραφικό Δ. Χατζίδου 864

4.Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, Ψηφοδέλτιο Λαϊκού Κόμματος στις εκλογές 1946 865

Αρχειακές Πηγές **866-873**

Βιβλιογραφία **874-898**

Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος από την οπτική μιας επαρχιακής πόλης: Πολιτική, Κοινωνία, Δικαιοσύνη στην πόλη της Λαμίας, 1946-1949

«Δεν χάθηκαν τα γεγονότα
απλώς σκεπάστηκαν
όπως οι σιδηροτροχιές των τραμ
που θάφτηκαν στην άσφαλτο
τώρα τα επαναφέρουν
όχι όπως ήσαν ακριβώς
αλλά όπως επιτάσσει
η νέα χάραξη τροχιοδρόμων»
Τίτος Πατρίκιος, «Η νέα χάραξη»

1. Τα βασικά ερωτήματα της έρευνας

Σκοπός της διατριβής είναι να εξετάσει όψεις της καθημερινότητας στη Λαμία κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Το βασικό ερώτημα που διατρέχει την έρευνα είναι ο τρόπος με τον οποίο μια επαρχιακή πόλη, η Λαμία, βίωσε την καθημερινότητα του εμφυλίου πολέμου. Πιο αναλυτικά, η διατριβή χωρίζεται σε τρεις μεγάλες ενότητες και εξετάζει πρώτον, την πολιτική δεύτερον, την κοινωνία, και τρίτον τη δικαιοσύνη. Στον τομέα της πολιτικής δίνεται έμφαση στην τοπική πολιτική σκηνή, τη δράση της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* του ΚΚΕ και τη δράση των αστικών κομμάτων σε τοπικό επίπεδο. Κάτω από τον τίτλο κοινωνία νοούνται εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής, όπως οι δημόσιες τελετές, η προπαγανδιστική εκστρατεία της κυβέρνησης και του *Εθνικού Στρατού* με τον τίτλο *Εθνικός Συναγερμός* και η άφιξη και εγκατάσταση των εσωτερικών προσφύγων, («συμμοριόπληκτων»), στην πόλη της Λαμίας, τα μέτρα πρόνοιας και η αλληλεπίδρασή τους με τον ντόπιο πληθυσμό. Στον τομέα της δικαιοσύνης παρουσιάζεται η απονομή της δικαιοσύνης στην πόλη της Λαμίας μέσω των δικαστηρίων που λειτουργούσαν στην πόλη και κυρίως του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας.

Η βιβλιογραφία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου αποτελεί ένα συνονθύλευμα από κείμενα επίσημης και ανεπίσημης προπαγάνδας, κρατικής, κομματικής και ερασιτεχνικής ιστορίας, απομνημονευμάτων και μαρτυριών, μέσα στο οποίο η επιστημονική ιστοριογραφία κατέχει μικρό μόνο μέρος. Τομείς ολόκληροι έχουν μείνει ανερεύνητοι και καλύπτονται ακόμα από

προσωπικές μαρτυρίες πρωταγωνιστών παρά από επιστήμονες ιστορικούς. Όσο αφορά τις πηγές τοπικού ενδιαφέροντος. η διαθέσιμη βιβλιογραφία δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί ικανοποιητική. Η περιορισμένη αρθρογραφία ιστοριοδιφικού χαρακτήρα λίγο μπορεί να συνεισφέρει στην ιστορική έρευνα της περιόδου. Παρόλο που το σοβαρό εμπόδιο της σπανιότητας των αρχειακών τεκμηρίων τείνει να υποχωρεί, είναι γενικότερη διαπίστωση ότι λείπουν εργασίες οι οποίες δίνουν απαντήσεις σε ερωτήματα με τα οποία ασχολείται η κοινωνική ιστορία και οι οποίες αξιοποιούν το βιωματικό λόγο. Σημειώνεται επομένως μία βιβλιογραφική έλλειψη σχετικά με τις τοπικές και τις κοινωνικές διαστάσεις του εμφυλίου πολέμου. Η διατριβή επιχειρεί να καλύψει αυτό το κενό στη βιβλιογραφία για τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο, ενώ φιλοδοξεί να αποτελέσει παράδειγμα (case study) για τη μελέτη μιας επαρχιακής πόλης σε περίοδο εμφυλίου πολέμου.

2. Χρονικά και τοπικά πλαίσια της έρευνας

Τοπικά, η έρευνα περιορίζεται στην πόλη της Λαμίας. Η επιλογή δεν ήταν τυχαία. Ήδη από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας στη Λαμία έδρευαν πολυπληθείς και υπολογίσιμες στρατιωτικές δυνάμεις. Σε αυτό συνηγορούσαν η γεωγραφική της θέση και οι περιβάλλοντες ζωτικοί ορεινοί όγκοι. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, η Λαμία αποτέλεσε κέντρο σημαντικών στρατιωτικών δυνάμεων και βάση εξόρμησης για τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* στην περιοχή της Ρούμελης. Επιπρόσθετα, η πόλη της Λαμίας συγκέντρωνε τρεις βασικές ιδιότητες που τη διέκριναν ως πόλη. Πρώτον και κύριον, βρισκόταν στο σταυροδρόμι των χερσαίων δρόμων της περιοχής και ήταν ο βασικός κόμβος ενός δικτύου επικοινωνιών που εκτείνονταν στην ευρύτερη περιφέρεια της Ανατολικής Στερεάς. Επιπρόσθετα, το σύνολο των εμπορικών δραστηριοτήτων της περιοχής διεξαγόταν στην αγορά της και τέλος αποτελούσε τόπο κατοικίας και εργασίας των κατόχων σημαντικών περιουσιών που κινούσαν τα νήματα της τοπικής οικονομίας. Η πόλη επομένως, αποτελούσε το σημαντικότερο διοικητικό και οικονομικό κέντρο της Ανατολικής Στερεάς και ήταν κέντρο εμπορίου μεγάλης και εύφορης γεωργικής και κτηνοτροφικής περιφέρειας.

Τέλος, η καταγωγή της γράφουσας από τη Λαμία παρουσίαζε σημαντικά πλεονεκτήματα όσο αφορά στη διαθεσιμότητα των πηγών, γραπτών και προφορικών. Η εντοπιότητα της συγγραφέως

σε λίγες περιπτώσεις στάθηκε εμπόδιο για τη διεξαγωγή της έρευνας. Η γνώση της τοπικής κοινωνίας, βοήθησε στην «ανακάλυψη» γραπτών τεκμηρίων, διευκόλυνε την εύρεση τοπικών αρχείων και την πρόσβαση σε πληροφορητές. Όλα αυτά κατέστησαν τη Λαμία ιδανικό πεδίο έρευνας για τον τρόπο λειτουργίας μιας επαρχιακής πόλης κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Βέβαια σε ορισμένες περιπτώσεις η έρευνα δεν περιορίστηκε στα στενά όρια της πόλης αλλά επεκτάθηκε και σε επίπεδο νομού προκειμένου να δοθεί πληρέστερα η εικόνα και να γίνει εμβάθυνση της ανάλυσης.

Χρονικά, η έρευνα εντοπίζεται στα έτη 1946-1949, τη χρονική περίοδο των ένοπλων συγκρούσεων που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα μεταξύ του *Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας* και του *Εθνικού Στρατού*. Υπάρχει μία μεγάλη συζήτηση για το πότε ξεκίνησε και το πότε έληξε ο εμφύλιος πόλεμος. Σε αντίθεση με τους κλασικούς πολέμους, τους πολέμους δηλαδή που διαδραματίζονται μεταξύ κρατών, οι εμφύλιοι πόλεμοι δεν έχουν συγκεκριμένα όρια έναρξης και λήξης, καθώς οι διπλωματικές και άρα νομικές πράξεις της «κήρυξης πολέμου» ή της «ανακωχής» και της «συνθήκης ειρήνης», μπορούν να εφαρμοστούν σε πολέμους μεταξύ εθνών και συνασπισμών όχι όμως μεταξύ τμημάτων της ίδιας και της αυτής κοινωνίας.

Ως πρώτη πολεμική ενέργεια που θεωρήθηκε ότι σηματοδοτούσε την «επίσημη» έναρξη του εμφυλίου πολέμου αναφέρεται η συμβολική επίθεση των ένοπλων καταδιωκόμενων εναντίον του σταθμού Χωροφυλακής στο Λιτόχωρο Πιερίας, η οποία έλαβε χώρα το βράδυ της 30ης προς 31η Μαρτίου 1946, την παραμονή δηλαδή των εκλογών από τις οποίες το ΚΚΕ είχε καλέσει σε αποχή τους υποστηρικτές του. Ωστόσο, οι ένοπλες συγκρούσεις ανάμεσα στον *Εθνικό Στρατό*, τα σώματα ασφαλείας, από τη μία πλευρά, και τις *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* αρχικά και στη συνέχεια του *Δημοκρατικού Στρατού*, από την άλλη, δεν ξεκίνησαν ξαφνικά αλλά ήταν αποτέλεσμα αντιπαλότητας παλαιοτέρων ετών. Από μία άποψη ο Εμφύλιος αποτέλεσε τη συνέπεια συσσωρευμένων πολιτικών και κοινωνικών διεργασιών, που ξεκίνησαν από την εποχή του *Εθνικού Διχασμού* το 1915, εντάθηκαν με τη Μικρασιατική καταστροφή και την έλευση και εγκατάσταση ενός τεράστιου αριθμού προσφύγων και κορυφώθηκαν με την επιβολή της Δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936. Το καταλυτικό στοιχείο υπήρξε η ξένη κατοχή και το πολιτικό κενό που δημιούργησε η έλλειψη μιας ελληνικής κυβέρνησης που να διαθέτει στοιχεία νομιμοποίησης και αποδοχής.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, την περίοδο 1943-44, ο ΕΛΑΣ συγκρούστηκε με τον ΕΔΕΣ και την ΕΚΚΑ. Λίγους μήνες μετά την Απελευθέρωση της χώρας ακολούθησαν, το Δεκέμβριο του 1944, τα «*Δεκεμβριανά*» στην περιοχή της Αθήνας, συγκρούσεις ανάμεσα στους αντάρτες του ΕΛΑΣ και τις δυνάμεις που ήσαν πιστές στην μόλις επαναπατρισμένη εξόριστη κυβέρνηση υπό την ηγεσία του Γ. Παπανδρέου και είχαν την υποστήριξη βρετανικών τμημάτων. Στο πλευρό των κυβερνητικών δυνάμεων πολέμησαν επίσης τα Τάγματα Ασφαλείας, μέλη της οργάνωσης Χ (χίτες) και άλλες μικρότερες παραστρατιωτικές ομάδες. Μετά το τέλος των Δεκεμβριανών και τη συνθηκολόγηση του ΕΑΜ με τη Συμφωνία της Βάρκιζας επακολούθησε μία περίοδος κατά την οποία ένοπλες παρακρατικές αντικομμουνιστικές συμμορίες της άκρας δεξιάς βρήκαν την ευκαιρία να προβούν σε πράξεις αντεκδίκησης εναντίον οπαδών του ΕΑΜ-ΚΚΕ, περίοδος που ονομάστηκε *λευκή τρομοκρατία*. Η «ομαλοποίηση» της πολιτικής ζωής, δηλαδή η επιστροφή του πολιτικού συστήματος στα προπολεμικά πρότυπα της περιόδου πριν τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936, ολοκληρώθηκε προς όφελος των συντηρητικών δυνάμεων. Μετά τις εκλογές του Μαρτίου 1946 το *Λαϊκό Κόμμα* σχημάτισε κυβέρνηση και στο πολιτικό σκηνικό ολοκληρώθηκε η ενσωμάτωση όλων των αντικομμουνιστικών δυνάμεων –ακόμα και εκείνων που προέρχονταν από το δωσιλογικό κράτος της κατοχής– σε ένα ενιαίο πλέγμα εξουσίας. Ύστερα από εκτεταμένες εκκαθαρίσεις κάθε εαμικού στοιχείου, η κρατική μηχανή, τα σώματα ασφαλείας και ο στρατός πέρασαν αποκλειστικά στον κυβερνητικό χώρο, ο οποίος είχε και την αποκλειστική νομή και διαχείριση της ξένης βοήθειας (της UNRRA).

Το ΚΚΕ και ότι συνιστούσε κληρονομιά της εαμικής αντίστασης τελούσε υπό διωγμό. Οι δικαστικές διώξεις και η λευκή τρομοκρατία, η συνδικαλιστική απομόνωση και η συρρίκνωση και τελικά η αποδιάρθρωση των αριστερών οργανώσεων στην ύπαιθρο σηματοδότησαν το διωγμό του αριστερού κινήματος, που είχε αρχίσει την επαύριον της Συμφωνίας της Βάρκιζας και θεσμοποιήθηκε σταδιακά με μια σειρά νομοθετήματα, η κορωνίδα των οποίων ήταν το Γ΄ Ψήφισμα του Ιουνίου 1946 «Περί μέτρων ασφαλείας». Οι νομαρχιακές Επιτροπές Ασφαλείας εφάρμοσαν τη νομοθεσία περί διοικητικής εκτόπισης ενώ τα Έκτακτα Στρατοδικεία, που συστάθηκαν αρχικά στη Βόρεια Ελλάδα και στη συνέχεια σε ολόκληρη τη χώρα, δίκαζαν, φυλάκιζαν και έστελναν στο εκτελεστικό απόσπασμα με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας οποιονδήποτε ύποπτο για κομμουνιστική δραστηριότητα.

Στις αρχές του καλοκαιριού 1946, κάτω από το βάρος των διωγμών, όσοι είχαν καταφύγει στις ορεινές περιοχές, για να αποφύγουν τις διώξεις του μεταβαρκιζιανού κράτους, και ζούσαν στηριγμένοι στο δίκτυο των οργανώσεων ή των οικογενειών τους, προκειμένου να αποφύγουν την πολύπλευρη ασφυξία συγκρούστηκαν αρχικά με τις παρακρατικές ομάδες της περιοχής τους, στη συνέχεια με τη Χωροφυλακή. Οι συγκρούσεις δεν άρχισαν ταυτόχρονα ούτε με την ίδια ένταση σε ολόκληρη τη χώρα. Στην περιοχή της Φθιώτιδας η μεγαλύτερη από τις *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων*, αυτή του Νάκου Μπελή, με τη συνδρομή ενός στελέχους της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* του ΚΚΕ, του Κ. Παλαιολόγου, ο οποίος με εντολή του *Κομμουνιστικού Κόμματος* είχε βγει στο βουνό για να την ενισχύσει, με την βοήθεια των τοπικών ομάδων αυτοάμυνας συγκρούστηκε με την κυριότερη παρακρατική ομάδα της Φθιώτιδας, του Κ. Βουρλάκη, στο Νεζερό Δομοκού. Την ίδια χρονική περίοδο έγινε με ακόμα μεγαλύτερες δυσκολίες το ξεκίνημα της πρώτης ένοπλης ομάδας στον Παρνασσό. Μικρές ομάδες δρούσαν επιπρόσθετα στην Όρθρυ, χωρίς κομματική καθοδήγηση. Οι πρώτες *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* ήταν μικρές αριθμητικά 15-20 ατόμων, και αντιμετώπιζαν σοβαρότατες ελλείψεις σε οπλισμό και τρόφιμα. Στα τέλη Ιουνίου 1946 η ομάδα Μπελή – Παλαιολόγου συγκρούστηκε, χωρίς να το επιδιώξει, με αποσπάσματα Χωροφυλακής στην περιοχή της Παλαιάς Γιαννιτσούς, στη Δυτική Φθιώτιδα με αποτέλεσμα το φόνο 15 χωροφυλάκων, γεγονός που προκάλεσε νέο κύμα διώξεων. Το Σεπτέμβριο 1946 από κοινού με *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* που δρούσαν στη Θεσσαλία (Άγραφα) έγινε επίθεση στους Σταθμούς Χωροφυλακής στην Τριφύλλα, στην ορεινή Ευρυτανία, και στο Χαλαμπρέζι κοντά στους Σοφάδες Καρδίτσας. Την ίδια περίοδο η ομάδα διευρύνθηκε φθάνοντας τα 50 άτομα με την άφιξη καταδιωκόμενων από την Όρθρυ.

Η σταθερή αριθμητική ανάπτυξη των ομάδων ξεκίνησε το καλοκαίρι του 1946. Αυτό οφείλονταν τόσο στην αύξηση της τρομοκρατίας και την επισημοποίηση των διωγμών με το Γ Ψήφισμα, γεγονός που οδήγησε περισσότερους καταδιωκόμενους στα ορεινά όσο και στην καλυτέρευση των επισιτιστικών συνθηκών ύστερα από την καλοκαιρινή σοδειά. Από τον Αύγουστο 1946 άρχισαν να δημιουργούνται περιφερειακά αρχηγεία ανταρτών, πρώτα στη Δυτική Μακεδονία και στη συνέχεια στη Θεσσαλία. Στις 28 Οκτωβρίου 1946 ιδρύθηκε το *Γενικό Αρχηγείο* με αρχηγό το μέλος της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ, Μ. Βαφειάδη, ο οποίος

ανέλαβε ρόλο συντονιστή των περιφερειακών αρχηγείων και των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων*.

Στα μέσα Οκτωβρίου 1946 άρχισαν οι πρώτες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* στην περιοχή της ορεινής Θεσσαλίας και Ευρυτανίας εναντίον των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων*. Το Νοέμβριο 1946 η ομάδα Μπελή – Παλαιολόγου κατάφερε να περάσει στο χώρο της Δυτικής Φθιώτιδας, όπου αντιμετώπισε με επιτυχία τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Στρατού, τις πρώτες στην περιοχή της Φθιώτιδας1. Στις αρχές Δεκεμβρίου 1946 η ομάδα, η οποία στο μεταξύ αριθμούσε 90 άτομα, ενώθηκε στο Κυριακοχώρι, χωριό της Δυτικής Φθιώτιδας, με την ομάδα του Διαμαντή από τον Παρνασσό2. Με αυτό τον τρόπο επιτεύχθηκε η σύνδεση ανάμεσα στις *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* που δρούσαν στη Στερεά. Στις αρχές του 1947 συγκροτήθηκε το *Αρχηγείο Ρούμελης* με αρχηγό το μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, Γ. Βοντίτσο γνωστότερο ως Γούσια, και οι διεσπαρμένες ομάδες απέκτησαν οργανωτική δομή.

Οι στρατιωτικές συγκρούσεις του Εμφυλίου ξεκίνησαν ουσιαστικά τότε (το φθινόπωρο 1946) και διήρκησαν τρία περίπου χρόνια, «αποτελώντας τη μεγαλύτερη πολεμική αιματοχυσία που γνώρισε η χώρα από την Ανεξαρτησία της, το 1830, έως σήμερα»[1]. Δεν υπάρχει ομοφωνία της επιστημονικής κοινότητας ούτε για τη λήξη του εμφυλίου πολέμου. Οι εμφύλιοι είναι συνήθως πόλεμοι ολοκληρωτικοί και δεν μπορούν να λήξουν παρά μόνο με την απόλυτη υποταγή του ηττημένου μέρους της κοινωνίας σε εκείνο το οποίο επικράτησε[2]. Τη νύχτα της 29 Αυγούστου 1949 με την κατάληψη από τον *Εθνικό Στρατό* του τελευταίου υψώματος (Κάμενικ) στο Γράμμο και τη διαρροή των μαχητών του ΔΣΕ στις γειτονικές σοσιαλιστικές χώρες, έληξε το πολεμικό σκέλος του Εμφυλίου. Η στρατιωτική παρουσία του ΔΣΕ στη Ρούμελη είχε τελειώσει ωστόσο νωρίτερα. Ο φόνος του Διοικητή της ΙΙ Μεραρχίας του ΔΣΕ Ρούμελης, Γ. Αλεξάνδρου (Διαμαντή), στις 21 Ιουνίου 1949 στο χωριό Μάρμαρα της Δυτικής Φθιώτιδας από τις δυνάμεις του 602 Τμήματος Πεζικού του *Εθνικού Στρατού* ουσιαστικά σηματοδότησε το τέλος της στρατιωτικής παρουσίας του ΔΣΕ στη Ρούμελη, καθώς με εξαίρεση τις *Μονάδες Χώρου*, δεν απέμεινε οργανωμένο συγκρότημα μαχητών του ΔΣΕ στην περιοχή. Στα τέλη Ιουνίου 1949 ο

---

[1] Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949,* τόμος 1, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2000, σ. 51

[2] Γ. Μαργαρίτης, «Εμφύλιος: τι προκάλεσε τη σύγκρουση», *Η Καθημερινή*, 8 Μαρτίου 2009

διοικητής της Ι Μεραρχίας, Χ.Φλωράκης (Γιώτης), με 100 άνδρες της Ι Μεραρχίας έφυγε για το Γράμμο. Στις αρχές Ιουλίου 1949 ο διοικητής του ΚΓΑΝΕ, Κ. Κολιγιάννης, ο *Πολιτικός Επίτροπος,* Ζ. Ζωγράφος, και 60 άνδρες προωθήθηκαν βόρεια του δρόμου του Μετσόβου προς το Βίτσι ενώ στις 12 Ιουλίου 1949 ανακοινώθηκε επίσημα η διάλυση του ΚΓΑΝΕ. Οι εναπομείναντες δυνάμεις του ΔΣΕ προσπάθησαν να ανασυγκροτηθούν, να έρθουν σε επαφή με τους ξεκομμένους μαχητές του ΔΣΕ και να προετοιμαστούν για το χειμώνα χωρίς να προβαίνουν σε κάποια επιθετική ενέργεια.

Το πρωί της 17ης Οκτωβρίου του 1949, η *Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση,* η οποία βρισκόταν πλέον εκτός των ελληνικών συνόρων, έδωσε τέλος στις εχθροπραξίες με διάγγελμά της που μεταδόθηκε από το ραδιοσταθμό του Βουκουρεστίου. Στο διάγγελμα αυτό, μεταξύ άλλων αναφέρονταν ότι: «*Ο ΔΣΕ δεν κατέθεσε τα όπλα, μονάχα τα έθεσε παρά πόδα. Υποχώρησε μπροστά στην τεράστια υλική υπεροχή που συγκέντρωσαν οι ξένοι καταχτητές ενισχυμένοι απ' την τιτοϊκή αποστασία και προδοσία που τον χτύπησε πισώπλατα. Μα ο ΔΣΕ δεν λύγισε και δεν συντρίφτηκε. Παραμένει ισχυρός με ακέραιες τις δυνάμεις του*».

Αν και το στρατιωτικό σκέλος του εμφυλίου πολέμου έληξε το 1949, οι οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές του επιπτώσεις συνέχισαν στα επόμενα χρόνια στα Έκτακτα Στρατοδικεία, στις χιλιάδες φυλακίσεις στρατιωτών του ΔΣΕ και στα ξερονήσια του Αιγαίου (Άη Στράτης, Μακρόνησος, Γυάρος) με μαζικές εξορίες και με την συνέχιση της ποινικοποίησης της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Για κάποιους ο εμφύλιος πόλεμος τελείωσε με την Μεταπολίτευση, το 1974 ενώ για άλλους μόλις το 1989, οπότε ψηφίστηκε από την συγκυβέρνηση Νέας Δημοκρατίας και Ενιαίου Συνασπισμού κομμάτων της Αριστεράς (ΕΑΡ-ΚΚΕ) ο νόμος για την άρση των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου.

Τα χρονικά πλαίσια της παρούσας διατριβής ορίζονται από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην περιοχή της Στερεάς Ελλάδας, δηλαδή από το καλοκαίρι 1946 έως το καλοκαίρι 1949. Αναγνωρίζεται ωστόσο, ότι για την κατανόηση και την ανάλυση των αιτιών που οδήγησαν στη σύγκρουση αλλά και την παρουσίαση των τοπικών ιδιαιτεροτήτων η διαπραγμάτευση των θεμάτων πρέπει να ξεκινήσει από την απελευθέρωση της πόλης από τη γερμανική κατοχή. Η έρευνα βέβαια επεκτάθηκε σε τοπικό επίπεδο και στην περίοδο του Μεσοπολέμου, σοβαροί

ωστόσο λόγοι οικονομίας χώρου δεν επέτρεψαν να συμπεριληφθούν τα αντίστοιχα κεφάλαια. Η παρουσίαση επομένως ξεκινάει χρονικά από την Απελευθέρωση της Λαμίας, τον Οκτώβριο 1944, διαπραγματεύεται την περίοδο της εξουσίας του ΕΑΜ (Οκτώβριος 1944 – Φεβρουάριος 1945), συνεχίζει με την εγκατάσταση της Εθνοφυλακής και την περίοδο της λευκής τρομοκρατίας για να φτάσει στο 1946 στην έναρξη των ένοπλων συγκρούσεων και να τελειώσει με τη λήξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων στη Ρούμελη, το καλοκαίρι του 1949.

3. Η δομή της έρευνας

Πιο συγκεκριμένα η δομή της έρευνας διαμορφώνεται ως εξής:

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το ζήτημα των πηγών και η μεθοδολογία της έρευνας. Εξετάζεται κριτικά η χρήση των αρχειακών πηγών, των γραπτών μαρτυριών και απομνημονευμάτων, των προφορικών μαρτυριών και του τοπικού τύπου, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ως κατεξοχήν πηγή στην παρούσα έρευνα. Ειδικότερα, για την παρούσα μελέτη αξιοποιήθηκαν γραπτές μαρτυρίες οι οποίες προσδιορίζονται τοπικά στην ευρύτερη περιοχή της Λαμίας και χρονικά στα έτη 1945-1949. Οι μαρτυρίες αυτές αποτελούν το σύνολο των δημοσιευμένων γραπτών μαρτυριών για την περιοχή της Λαμίας οι οποίες είναι δυνατό να εντοπιστούν μέσω των βιβλιογραφικών οδηγών και των καταλόγων των ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται η περίοδος της εαμοκρατίας, της εξουσίας δηλαδή του ΕΑΜ στη Λαμία από την Απελευθέρωση, τον Οκτώβριο 1944 έως το Φεβρουάριο 1945. Στο ίδιο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι τοπικές αντιδράσεις στην υπογραφή της Συμφωνία της Βάρκιζας, ο αφοπλισμός του ΕΛΑΣ στην περιοχή και η δυναμική αντίδραση του Άρη Βελουχιώτη. Καταγράφεται επιπρόσθετα η δράση του πρωτοκαπετάνιου του ΕΛΑΣ στην περιοχή της Φθιώτιδας, η απόφασή του να συγκροτήσει το *Μέτωπο Εθνικής Ανεξαρτησίας* (ΜΕΑ), οι διακηρύξεις του ΜΕΑ, οι προσπάθεια στρατολόγησης νέων μελών και η τραγική κατάληξη της όλης προσπάθειας. Ερευνάται ακόμα ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάστηκε ο θάνατος του καταγόμενου από τη Λαμία Άρη Βελουχιώτη στον τοπικό τύπο της εποχής. Το δεύτερο σκέλος

του κεφαλαίου ασχολείται με τη μετάβαση της εξουσίας από το ΕΑΜ στην κυβέρνηση. Φορέας της αλλαγής σκυτάλης ήταν η Εθνοφυλακή. Παρουσιάζεται η συγκρότηση και η δράση της Εθνοφυλακής στη Λαμία και ο τρόπος με τον οποίο η Εθνοφυλακή στην προσπάθειά της να εμπεδώσει ότι ονόμαζε «τάξη και ασφάλεια» έγινε ο κύριος φορέας άσκησης της λευκής τρομοκρατίας απέναντι στους οπαδούς της Αριστεράς και τα μέλη των εαμικών οργανώσεων.

Το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει την πολιτική του *Κομμουνιστικού Κόμματος* κατά το 1945 έως το 1949, σε τοπικό επίπεδο με εστίαση στην *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* (ΚΟΠΣ). Αρχικά καταγράφεται η δραστηριότητα της τοπικής κομμουνιστικής οργάνωσης την περίοδο από την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας έως τις πρώτες μεταπολεμικές εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946. Πιο συγκεκριμένα, αναλύονται η ανασύνταξη και λειτουργία του ΚΚΕ και των εαμικών οργανώσεων (ΑΚΕ, ΕΑ, ΕΠΟΝ, Δημοκρατικός Σύλλογος Λαμίας), τα οργανωτικά τους μέτρα, οι τοπικές συνδιασκέψεις και δραστηριότητες και η θεματολογία και επιχειρηματολογία της τοπικής εφημερίδας *Ρούμελη*, οργάνου του ΕΑΜ Ανατολικής Στερεάς. Τέλος, διερευνάται η δράση της τοπικής οργάνωσης στην πόλη της Λαμίας ύστερα από την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου πολέμου και το πέρασμα των κομμουνιστικών οργανώσεων στην παρανομία.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αστικά κόμματα και η τοπική πολιτική σκηνή. Παρουσιάζεται η ανασυγκρότηση του εθνικόφρονος χώρου μέσω των οργανώσεων εθνικοφρόνων. Κεντρικό σημείο του κεφαλαίου είναι οι εκλογές του 1946, ως έκφραση της πολιτικής αναταραχής. Γίνεται αναφορά στην προεκλογική δράστη των αστικών κομμάτων (*Λαϊκό Κόμμα - ΕΠΕ - Κόμμα Φιλελευθέρων*) στους τοπικούς πολιτευτές και φυσικά στο αποτέλεσμα των εκλογών. Επιχειρείται να προσμετρηθεί το ποσοστό της αποχής του ΚΚΕ και η συνεισφορά της ΕΛΔ του Τσιριμώκου στη διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος. Επιπρόσθετα, εξετάζεται το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος του 1946. Τέλος, παρουσιάζεται η τοπική πολιτική σκηνή την περίοδο μετά το δημοψήφισμα έως τη λήξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων, το 1949.

Το κεφάλαιο 5 αναφέρεται στους εσωτερικούς πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου, τους «συμμοριόπληκτους». Αρχικά διαπραγματεύεται τα αίτια της μετακίνησης των εσωτερικών

προσφύγων, την άφιξη και την εγκατάστασή τους στην πόλη της Λαμίας. Εξετάζεται ποιος προσδιορίζονταν γραφειοκρατικά ως «συμμοριόπληκτος» και εκτιμάται ο αριθμός των προσφύγων σε κάθε χρονική περίοδο. Στη συνέχεια, επιχειρείται μια αναπαράσταση των συγκεκριμένων μορφών που έλαβε η *Κοινωνική Πρόνοια* στην πόλη της Λαμίας την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου και εξετάζονται οι κοινωνικές και πολιτικές της προεκτάσεις. Εκτός από την περιγραφή του θεσμικού πλαισίου πρόνοιας, η οποία θεωρείται απαραίτητη, επειδή απουσιάζουν από τη βιβλιογραφία τέτοιου είδους μελέτες και ιδιαίτερα σε τοπικό επίπεδο, εξετάζονται, στο μέτρο του δυνατού, τα οικονομικά μεγέθη, δηλαδή οι πιστώσεις που δόθηκαν για τη γενικότερη περίθαλψη των προσφύγων. Επιπρόσθετα, γίνεται αναφορά στην εμπειρία της εγκατάστασης και διαβίωσης των προσφύγων στην πόλη της Λαμίας και της αλληλεπίδρασής τους με τον μόνιμο πληθυσμό. Τέλος, παρουσιάζονται οι κρατικές ενέργειες για τον επαναπατρισμό των εσωτερικών προσφύγων κατά τη διάρκεια και κυρίως μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου. Αναφορά γίνεται και στις δημογραφικές επιπτώσεις της μετακίνησης των πληθυσμών στην πόλη της Λαμίας και στο Νομό Φθιώτιδας, αν και η διερεύνηση του ζητήματος θα απαιτούσε μια ειδικότερη και πιο εκτεταμένη χρονικά μελέτη.

Τα κεφάλαια έξι και επτά εξετάζουν τον κοινωνικό και πολιτικό ρόλο των δημόσιων τελετών στο ιστορικό πλαίσιο του εμφυλίου πολέμου και στην τοπική του διάσταση, την πόλη της Λαμίας. Επιπρόσθετα, αναφέρονται στη μεγαλύτερη προπαγανδιστική εκστρατεία της κυβερνητικής πλευράς, τον *Εθνικό Συναγερμό*. Τα κεφάλαια στοχεύουν στο να διερευνήσουν το νόημα το οποίο προσέλαβαν οι δημόσιες τελετές στη συγκεκριμένη τοπική και χρονική συγκυρία και να αναλύσουν τις τελετές ως θέαμα και ρητορική σε σχέση με τον διεξαγόμενο πόλεμο και την αυξημένη στρατιωτική παρουσία στην πόλη της Λαμίας.

Το κεφάλαιο οκτώ επικεντρώνεται στο ζήτημα της απονομής της δικαιοσύνης στην πόλη της Λαμίας από το Μάρτιο 1945, οπότε άρχισε τη λειτουργία του το *Κακουργιοδικείο Λαμίας* έως το ως τον Ιούνιο 1950 οπότε καταργήθηκε το *Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας*. Ειδικότερα εξετάζεται λεπτομερειακά η δράση τριών δικαστηρίων: του *Κακουργιοδικείου* (Δικαστηρίου Συνέδρων) *Λαμίας* (Μάρτιος 1945 – Ιούνιος 1946), του *Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας* (Σεπτέμβριος 1946 – Ιούνιος 1950) και του *Ειδικού Δικαστηρίου Δωσίλογων Λαμίας* (Νοέμβριος 1946 – Μάιος 1946). Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με τη δράση του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας, η

οποία καλύπτει και το μεγαλύτερο μέρος του κεφαλαίου, παρουσιάζεται το νομοθετικό πλαίσιο, η δράση του, αυτή καθαυτή και σε σύγκριση με άλλα στρατοδικεία στην επικράτεια, η διαδικασία ενώπιον του στρατοδικείου, οι παράγοντες της δίκης (κατηγορούμενοι, δικαστές, μάρτυρες), στατιστικά στοιχεία για τους κατηγορούμενους και τις ποινές που επιβλήθηκαν. Το δεύτερο μέρος του κεφαλαίου αναφέρεται στην εμπειρία των φυλακών Λαμίας.

Η διατριβή κλείνει με τα συμπεράσματα της έρευνας ενώ υπάρχουν τρία παραρτήματα στα οποία παρουσιάζονται η προπολεμική δύναμη των αστικών κομμάτων, όπως αυτή εκφράζεται στις εκλογικές αναμετρήσεις του Μεσοπολέμου, η προπολεμική πολιτική και δράση του *Κομμουνιστικού Κόμματος* και η πολιτική ανανέωση και συνέχεια στους εκλεγέντες βουλευτές το 1946 με βάση το *Μητρώο Βουλευτών της Βουλής των Ελλήνων.*

Κεφάλαιο 1: Οι πηγές και τα προβλήματα επεξεργασίας τους

Η βιβλιογραφία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου αποτελεί ένα συνονθύλευμα από κείμενα επίσημης και ανεπίσημης προπαγάνδας, κρατικής, κομματικής και ερασιτεχνικής ιστορίας, απομνημονευμάτων και μαρτυριών, μέσα στο οποίο η επιστημονική ιστοριογραφία κατέχει μικρό μόνο μέρος[1]. Σύμφωνα με μια πρόσφατη στατιστική καταμέτρηση, από το 1945 έως το 2003 εκδόθηκαν 1.800 τίτλοι εκ των οποίων οι 1.600 αφορούν τη μη επιστημονική βιβλιογραφία. Περισσότερο από το 50% των τίτλων αυτών εκδόθηκαν μετά το 1981[2]. Η μη επιστημονική βιβλιοπαραγωγή της περιόδου μπορεί να διαχωριστεί σε κομματικές εκδόσεις και εκδόσεις επίσημων κρατικών φορέων που ενεπλάκησαν στη σύγκρουση και σε έργα βιωματικού χαρακτήρα. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει μαρτυρίες, απομνημονεύματα, χρονικά ατόμων που βίωσαν τα γεγονότα και τα κατέγραψαν ως βιωματική εμπειρία. Στο ογκώδες ιστοριογραφικό υλικό αποτυπώνονται τα προσωπικά βιώματα και η συναισθηματική φόρτιση αυτών που συμμετείχαν, η επιστημονική προσέγγιση, η πολιτική τοποθέτηση και σκοπιμότητα. Αυτή η ιστοριογραφία στα εξήντα χρόνια που παρεμβάλλονται από το τέλος του εμφυλίου πολέμου, συγκροτείται μέσα σε συγκεκριμένες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες τις οποίες μάλιστα σε μεγάλο βαθμό αντικατοπτρίζει. Παράλληλα, οι συνθήκες αυτές επηρεάζουν αναπόφευκτα την εξέλιξη της και καθορίζουν τις διακριτές περιόδους που την χαρακτηρίζουν.

Δεν αποτελεί σκοπό του παρόντος να διαπραγματευτεί ζητήματα που αφορούν γενικά τη βιβλιογραφία του εμφυλίου πολέμου. Οι εξελίξεις στην ιστοριογραφία και η βιβλιογραφική παραγωγή της περιόδου έχουν παρουσιαστεί σε συλλογικούς τόμους που έχουν εκδοθεί πρόσφατα και σε επιστημονικά άρθρα[3]. Το κεφάλαιο στοχεύει σε μια κριτική αποτίμηση των

---

[1] Οι κύριοι βιβλιογραφικοί κατάλογοι της περιόδου αποτυπώνουν τη βιβλιογραφική παραγωγή έως το 1999. Βλ. H. Fleischer και S. Bowman, *Greece in the 1940's. A Bibliographic Companion*, Hannover and London: University Press of New England, 1981 (ελλ. εκδ. Αθήνα: Θεμέλιο 1984) και Ν. Κουλούρης, *Ελληνική βιβλιογραφία του εμφυλίου πολέμου (1945-1949). Αυτοτελή δημοσιεύματα 1945-1999*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 2000

[2] Γ. Αντωνίου και Ν. Μαραντζίδης, «Το επίμονο παρελθόν» στο Γ. Αντωνίου και Ν. Μαραντζίδης (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του 1940 και η ιστοριογραφία*, Αθήνα: Εστία, 2008, σ. 28

[3] Ενδεικτικά αναφέρονται: Α. Λιάκος, «Αντάρτες και συμμορίτες στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα» στο H. Fleischer, (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-49. Από τη δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2003, σ. 25-36. M. Mazower, «The Cold War and the Appropriation of Memory. Greece after Liberation», *East European Politics & Societies*, Vol. 9, No. 2, 272-294 (1995), M. Mazower, «Historians at War. Greece, 1940-1950», *The Historical Journal*, 38/2, σ. 499-506 Π. Παπαστράτης, «Η ιστοριογραφία της Δεκαετίας 1940-1950», *Σύγχρονα Θέματα* 35-37, 1988, σ.183-187, Θ. Σφήκας, «Ένα ιστοριογραφικό ταξίδι στη χώρα του Γκιούλιβερ: Η ελληνική

ιστορικών πηγών που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα έρευνα. Αρχικά, αναφέρεται στις αρχειακές πηγές, τοπικές και γενικές, στη διαθεσιμότητά τους και στα ζητήματα που θέτουν για την έρευνα. Καθώς μεγάλο μέρος της μελέτης για την περίοδο του εμφυλίου πολέμου στην πόλη της Λαμίας στηρίχθηκε στον τοπικό τύπο, γίνεται ειδική μνεία στην ιστορική αυτή πηγή, στη συνεισφορά της στην παρούσα εργασία αλλά και στα προβλήματα αξιοπιστίας των πληροφοριών που προέρχονται από την αξιοποίησή της. Τέλος, αξιολογείται η υπάρχουσα βιβλιογραφία, τα κενά και οι διαθεσιμότητες.

1.1. Οι γραπτές αρχειακές πηγές

Το 1978 ο Ν. Σβορώνος επισήμανε σχετικά με τις αρχειακές διαθεσιμότητες στην Ελλάδα ότι:

> «για τη νεότερη ελληνική ιστορία μόλις αρχίζουμε την καταλογογράφηση των πηγών, που ο μεγάλος αριθμός τους παραμένει ακόμα ανέκδοτος, αν όχι άγνωστος. Μένει ακόμα να γίνει μελέτη των επιμέρους ζητημάτων και εδώ είναι η δυσκολία. Ο ιστορικός του νεότερου ελληνισμού πρέπει να είναι μαζί ιστορικός και ιστοριοδίφης και η διάκριση που γίνεται στην Ελλάδα από πολλούς ανάμεσα

ιστοριογραφία και οι διεθνείς διαστάσεις του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου», στο Ι. Μουρέλος και Ι. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, σ. 157-181 . Σ. Δορδανάς και Ι. Μιχαηλίδης, «Κριτική Θεώρηση της βιβλιογραφίας για τον Εμφύλιο Πόλεμο (1990-2006)», στο Ι. Μουρέλος και Ι. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, σ.183-194, Α. Ματθαίου – Π. Πολέμη, *Η εκδοτική περιπέτεια των Ελλήνων Κομμουνιστών 1947-1968 - Από το βουνό στην υπερορία, Αθήνα*: Βιβλιόραμα 2003, Γ. Αντωνίου και Ν. Μαραντζίδης, *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του 1940 και η ιστοριογραφία*, Αθήνα: Εστία 2008, όπου παρουσιάζεται θεματικά η βιβλιογραφία της δεκαετίας 1940, G. Antoniou και N. Marantzidis, «The Historiography of the Greek Civil War, 1945-2001: Toward a new Paradigm», *The Columbia Journal of Historiography*, 1 (2003), και G. Antoniou και N. Marantzidis, «The Axis Occupation and Civil War. Changing Trends in Greek Historiography, 1941-2002», *Journal of Peace Research*, 41/2, 2004, σ. 223-231. Α. Λιάκος, «Αντάρτες και συμμορίτες στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα» στο Η. Fleischer, (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-49. Από τη δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2003, σ. 25-36. M. Mazower, «The Cold War and the Appropriation of Memory. Greece after Liberation», *East European Politics & Societies*, Vol. 9, No. 2, 272-294 (1995), M. Mazower, «Historians at War. Greece, 1940-1950», *The Historical Journal*, 38/2, σ. 499-506 Π. Παπαστράτης, «Η ιστοριογραφία της Δεκαετίας 1940-1950», *Σύγχρονα Θέματα* 35-37, 1988, σ.183-187, Θ. Σφήκας, «Ένα ιστοριογραφικό ταξίδι στη χώρα του Γκιούλιβερ: Η ελληνική ιστοριογραφία και οι διεθνείς διαστάσεις του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου», στο Ι. Μουρέλος και Ι. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, σ. 157-181 . Σ. Δορδανάς και Ι. Μιχαηλίδης, «Κριτική Θεώρηση της βιβλιογραφίας για τον Εμφύλιο Πόλεμο (1990-2006)», στο Ι. Μουρέλος και Ι. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, σ.183-194

στον μεγαλοφάνταστο ιστορικό και τον ταπεινό ιστοριοδίφη φαίνεται να είναι επικίνδυνη και εξωπραγματική»[4].

Τριάντα χρόνια αργότερα οι επισημάνσεις αυτές είναι ακόμα επίκαιρες.

Με εξαίρεση τα αρχεία που συγκροτήθηκαν και διατηρήθηκαν λόγω της υπηρεσιακής τους φύσης, όπως το αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, είναι αμφίβολο αν η συγκρότηση των αρχείων άλλων κρατικών υπηρεσιών, βασικής σημασίας για την ελληνική ιστορία, όπως για παράδειγμα του Υπουργείου Εσωτερικών, Οικονομικών ή Πρόνοιας, είναι σε θέση να στηρίξουν ιστορικές έρευνες, στην περίπτωση βέβαια που τα αρχεία αυτά διασώζονται. Τα *Γενικά Αρχεία του Κράτους*, ειδικότερα τα τοπικά παραρτήματα, με ελάχιστες εξαιρέσεις (Χαλκίδα, Ερμούπολη) βρίσκονται σε κατάσταση χρόνιας υπολειτουργίας. Επιπρόσθετα, ο ιστορικός ερευνητής αντιμετωπίζει σημαντικές δυσχέρειες. Οι αντιξοότητες οφείλονται σε διάφορους λόγους όπως είναι η εδραιωμένη αδιαφορία της ελληνικής κοινωνίας για τις γραπτές πηγές της ιστορίας ή η απροθυμία της κρατικής μηχανής για τη διάσωση, διαχείριση, οργάνωση και διάθεση των ιστορικών πηγών ώστε αυτές να είναι πρόσφορες για την υποστήριξη των ιστορικών μελετών. Επιπρόσθετες δυσκολίες αποτελούν η πολυδιάσπαση και η αποσπασματικότητα των αρχειακών πηγών. Για διάφορες αιτίες αυτό παραμένει απροσπέλαστο σε σημαντικές πρωτογενείς πηγές και σε αρχειακό υλικό κάθε μορφής για τη δεκαετία 1940 και τη μετεμφυλιακή εποχή. Πολλά αρχεία κρατικών υπηρεσιών, τραπεζών (Εθνικής και Αγροτικής), πολιτικών κομμάτων και αντιστασιακών οργανώσεων παραμένουν κλειστά είτε ως αποτέλεσμα των επικαλούμενων πολιτικών ανωμαλιών της περιόδου είτε κανονισμών προσωπικών δεδομένων. Η δημοσίευση αποσπασματικού αρχειακού υλικού, ελάχιστες φορές σχολιασμένου και ενταγμένου στο ιστορικό πλαίσιο, ή το άνοιγμα στην έρευνα ιδιωτικών αρχείων κατόπιν ρητής εντολής του διαθέτη δε λύνει το πρόβλημα.

Τα τελευταία χρόνια, ενόσω διεξάγονταν η έρευνα, διατέθηκε νέο αρχειακό υλικό στους μελετητές, όπως το διπλωματικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, αρχεία πρώην ανατολικών χωρών, τμήμα του Ιστορικού Αρχείου του ΚΚΕ και το Αρχείο του Ραδιοφωνικού Σταθμού Ελεύθερη Ελλάδα (τα δύο τελευταία απόκεινται στα *Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας* (ΑΣΚΙ). Τα *Γενικά Αρχεία του Κράτους* εμπλουτίστηκαν παράλληλα με αρκετά δημόσια

---

[4] Ν. Σβορώνος, «Η επιστήμη της ιστορίας και το επάγγελμα του ιστορικού», *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Θεμέλιο 1982, σ. 32 (σ.21-32)

αρχεία, κυρίως δικαστικά αλλά και ιδιωτικές συλλογές ενισχύοντας τη γνώση της περιόδου. Αρκετά στοιχεία για την εξεταζόμενη περίοδο προέκυψαν από το αρχείο του Κ. Τσαλδάρη που απόκειται στο Ίδρυμα Καραμανλή, τα αρχεία του *Κέντρου Έρευνας Ιστορίας Νεότερης Ελλάδας* (ΚΕΙΝΕ) της Ακαδημίας Αθηνών ενώ και στο *Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο* (ΕΛΙΑ) έχει συγκεντρωθεί ένας όχι αμελητέος όγκος αρχειακού υλικού και προφορικών μαρτυριών. Εντούτοις, παρά τις νέες αρχειακές διαθεσιμότητες και την πρόσφατη διεύρυνση των μεθοδολογικών και αναλυτικών οριοθετήσεων, ο ιστορικός μελετητής του εμφυλίου συναντά σημαντικές και σε πολλές περιπτώσεις αξεπέραστες δυσκολίες στην αναζήτηση αρχειακών πηγών που αφορούν την τοπική ιστορία. Οι δυσκολίες αυτές καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό και το περιεχόμενο της έρευνας.

Στο κεφάλαιο το σχετικό με την απονομή της δικαιοσύνης στην πόλη της Λαμίας, η διαθεσιμότητα των αρχειακών πηγών αποτέλεσε σημαντικό πρόβλημα. Έχει επισημανθεί και από άλλους ερευνητές η τεράστια δυσκολία να εντοπιστούν στοιχεία για τις καταδίκες και τις κρατήσεις κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, καθώς απουσιάζουν οι επίσημες εγκληματολογικές στατιστικές που καλύπτουν την περίοδο αυτή[5]. Όσο αφορά στη λειτουργία και δράση των Έκτακτων Στρατοδικείων, ο ερευνητής μπορεί να αντλήσει στοιχεία από το Τμήμα Ποινικών Υποθέσεων του Υπουργείου Δικαιοσύνης, όπου βρίσκεται το αρχείο των αναφορών των Έκτακτων Στρατοδικείων από όλη την επικράτεια προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης, το Τμήμα Στρατιωτικής Δικαιοσύνης του Υπουργείου Στρατιωτικών και τα Βιβλία Αποφάσεων 29 Έκτακτων Στρατοδικείων. Γενικά για τη δράση των Στρατοδικείων, όπως και αριθμητικά στοιχεία για τις καταδίκες και τις εκτελέσεις συνέπεια αποφάσεών τους, υπάρχουν σποραδικές αναφορές σε αμερικανικά αρχεία[6] και συστηματικές καταγραφές σε βρετανικά αρχεία. Το *Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών* (Foreign Office) ζητούσε λεπτομερείς και αναλυτικές αναφορές από τα κατά τόπους βρετανικά προξενεία σχετικά με τη δράση των Έκτακτων Στρατοδικείων και δευτερευόντως των Κακουργιοδικείων. Στις αναφορές αυτές καταγράφονταν οι επιβαλλόμενες καταδίκες ανά μήνα, οι κατηγορίες που επέσειαν τις ποινές

---

[5] Ρ. Κούνδουρος, *Η ασφάλεια του καθεστώτος. Πολιτικοί κρατούμενοι, εκτοπίσεις και διώξεις στην Ελλάδα 1936-1974*, Αθήνα: Καστανιώτης 1976, σ. 134 και Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση. 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα: Θεμέλιο γ έκδοση 1995, σ. 520-1

[6] Για παράδειγμα *FRUS (1948),* vol. IV, Telegram 868.00/6-3048: The Chargé in Greece (Rankin) to the Secretary of State, Athens, June 30, 1948 σ. 114, όπου παρέχονται αριθμητικά στοιχεία σχετικά με τις εκτελέσεις που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του Ιουνίου 1948 και ζητείται από την Αμερικανική Πρεσβεία λεπτομερής ενημέρωση για τις πραγματοποιούμενες εκτελέσεις.

και οι εκτελέσεις σε περίπτωση θανατικής καταδίκης καθώς και ένα πλήθος άλλων στοιχείων, όπως η κυβερνητική κατασταλτική πολιτική, οι αντιδράσεις που προκαλούσε σε Ελλάδα και εξωτερικό και η στάση των Βρετανών και των Αμερικανών στο ζήτημα της απονομής δικαιοσύνης[7].

Όσο αφορά στις πηγές τοπικού ενδιαφέροντος, αρχείο των αποφάσεων του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας φυλάσσεται στο Τακτικό Στρατοδικείο Αθηνών. Η πρόσβαση στο αρχείο αυτό είναι ελεγχόμενη, δεν επιτρέπεται η πλήρης εξέταση των φακέλων και κάθε απόφαση πρέπει να ζητηθεί ονομαστικά. Σχετικά με τους εκτελεσμένους από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας τα στοιχεία αντλήθηκαν από τις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου των εκτελεσμένων που βρίσκονται στο Ληξιαρχείο Λαμίας. Απομνημονεύματα και προσωπικές μαρτυρίες συμπλήρωσαν σε πολλές περιπτώσεις τα κενά των αρχειακών πηγών. Τα στοιχεία για τη δράση των Κακουργιοδικείων είναι πληρέστερα. Στα *Γενικά Αρχεία του Κράτους* στην Αθήνα φυλάσσονται οι φάκελοι των αποφάσεων των Κακουργιοδικείων Λαμίας και των όμορων Κακουργιοδικείων της Άμφισσας, Λειβαδιάς και Θήβας. Ο μόνος περιορισμός στη χρήση του αρχείου αφορά τη δημοσιοποίηση των προσωπικών δεδομένων. Εκθέσεις για όσες εκτελέσεις πραγματοποιήθηκαν συνέπεια των αποφάσεων των Κακουργιοδικείων βρίσκονται δημοσιευμένες στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*. Τέλος, όσο αφορά το Ειδικό Δικαστήριο Δωσίλογων Λαμίας δεν έχει βρεθεί το αντίστοιχο αρχείο[8]. Η έρευνα στηρίχθηκε σε σποραδικές αναφορές στον τοπικό τύπο και σε γενικότερα στοιχεία που αφορούν τη δράση των Ειδικών Δικαστηρίων σε πανελλαδικό επίπεδο.

Για την κατάσταση στις φυλακές Λαμίας τα στοιχεία που παρατίθενται βασίστηκαν σε προσωπικές μαρτυρίες, γραπτές και προφορικές, και στον τοπικό τύπο. Συμπληρωματικά λειτούργησαν αναφορές του Τμήματος Πρόνοιας Α Διαμερίσματος της UNRRA για την περίοδο

---

[7]Ενδεικτικά αναφέρεται: *FO 371/ 67075-80*, όπου πολυπληθή έγγραφα σχετικά με τις εκτελέσεις και τις αντιδράσεις που προκάλεσαν.

[8] Είναι εξαιρετικά δύσκολο να εντοπιστούν και να ερευνηθούν τέτοιου είδους αρχεία. Ακόμα και στη μεγάλη δίκη των δωσίλογων στην Αθήνα δεν κρατήθηκαν επίσημα πρακτικά αλλά στενογραφημένες σημειώσεις «καθώς η ιστορική μνήμη σχεδιάζονταν να είναι βραχύβια». Βλέπε σχετικά Νίκος Καρκάνης, *Οι δοσίλογοι της Κατοχής. Δίκες παρωδία. Ντοκουμέντα, αποκαλύψεις, μαρτυρίες*, β έκδοση, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1982 και Λευτέρης Αποστόλου, *Η Παρωδία της Δίκης των Δωσίλογων και η Αυτοκαταδίκη της Δεξιάς*, Αθήνα 1945. Έχουν εντοπιστεί και ερευνηθεί τα αρχεία του Ειδικού Δικαστηρίου Θεσσαλονίκης, Ε. Χαιδιά, «Δωσίλογοι: Από την Κατοχή στην Απελευθέρωση», στο M. Mazower, *Μετά τον Πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960.* Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια 2003, σ. 53-71 και Ε. Χαιδιά, «Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων: Η περίπτωση των οικονομικών δοσιλόγων», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* (1996), 8, τα αρχεία του Ειδικού Δικαστηρίου Λάρισας και τα αρχεία του Ειδικού Δικαστηρίου Χαλκίδας.

από το Μάρτιο 1945 έως το καλοκαίρι 1946 και εκθέσεις της Βρετανικής Αστυνομικής Αποστολής. Παρότι δεν στάθηκε δυνατό να εντοπιστεί το Αρχείο των Φυλακών Λαμίας, εξετάστηκε το Αρχείο Φυλακών Λειβαδιάς[9] κατά την περίοδο 1945-1952. Πρόκειται για ένα πλούσιο αρχείο στο οποίο περιέχονται εγκύκλιοι του Υπουργείου Δικαιοσύνης προς τους Διευθυντές των Φυλακών, προσωπικοί φάκελοι κρατουμένων, δικογραφίες, ποινολόγιο καταδίκων, βιβλία κρατουμένων και σημαντικές πληροφορίες για τον γενικότερο τρόπο αντιμετώπισης του ζητήματος των φυλακών από την κυβέρνηση. Για τις γυναικείες φυλακές υπάρχουν ελάχιστες μαρτυρίες, παρόλο που λειτουργούσαν ως το 1952. Οι ιστορικές γνώσεις για αυτές, ελλείψει αρχείων, στηρίζονται στις καταγεγραμμένες εμπειρίες από μεταγωγές, κάτι που ισχύει όχι μόνο για τις Γυναικείες Φυλακές Λαμίας αλλά και για όλες τις επαρχιακές γυναικείες φυλακές[10].

Τα στρατιωτικά αρχεία, τα οποία βρίσκονται στην κατοχή της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού, είναι αρκετά ενημερωτικά αναφορικά με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις του εμφυλίου σε τοπικό επίπεδο. Η *Διεύθυνση Ιστορίας* του *Γενικού Επιτελείου Στρατού* δημοσίευσε το 1951 μια συλλογή τεκμηρίων για τις τελευταίες επιχειρήσεις του πολέμου και τμηματικά, στα 1971-1980, μια σειρά από εκτενέστερες ιστορικές αφηγήσεις[11]. Τα περισσότερα στοιχεία για την παρούσα έρευνα αντλήθηκαν από το δεκαεξάτομο έργο *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, 1944-1949. Αυτή η συλλογή εγγράφων καλύπτει λεπτομερώς την πενταετία 1945-1949, ενώ περιλαμβάνει και ορισμένες μεταγενέστερες εκθέσεις που εκτείνονται έως το 1958. Τα τεκμήρια που δημοσιεύονται είναι διαταγές, σχέδια, εκθέσεις και μνημόνια σχετικά με διάφορες πτυχές του πολέμου τα οποία προέρχονται από επίσημες πηγές σε διάφορα στρατιωτικά και κυβερνητικά επίπεδα, όπως το *Γενικό Επιτελείο Στρατού*, περιφερειακοί διοικητές, αξιωματικοί της χωροφυλακής. Περιλαμβάνουν εκθέσεις για την οργάνωση, το ηθικό και τη δράση του *Εθνικού Στρατού,* της Χωροφυλακής, των ΜΑΥ καθώς και εκθέσεις για επιχειρήσεις των σωμάτων αυτών. Περιέχονται επιπρόσθετα κάποιες εκθέσεις αξιολόγησης των επιχειρήσεων και έγγραφα τα οποία προέρχονται από τον Δημοκρατικό Στρατό. Σημαντικά είναι τα έγγραφα σχετικά με το

---

[9] Γενικά Αρχεία του Κράτους, Παράρτημα Ευρυτανίας, *Αρχείο Φυλακών Λειβαδιάς*, 23 φάκελοι (υπό ταξινόμηση).

[10] Τ. Βερβενιώτη, «Γραφές γυναικών για τον ελληνικό εμφύλιο. Οι συλλογικές μνήμες και η αμνησία», στο *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του 1940 και η ιστοριογραφία*, *ο.π.*, σ. 373

[11] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τον αντισυμμοριακόν αγώνα, 1946-1949. Το πρώτον έτος του αντισυμμοριακού αγώνος*, Αθήνα, 1971 και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τον αντισυμμοριακόν αγώνα, 1946-1949. Το δεύτερον έτος του αντισυμμοριακού αγώνος*, (*Εις την ηπειρωτικήν ζώνην περιοχής ευθύνης των Α και Β Σωμάτων Στρατού*), Αθήνα 1980 και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τον αντισυμμοριακόν αγώνα, 1946-1949. Η εκκαθάρισις της Ρούμελης και η πρώτη μάχη του Γράμμου*, Αθήνα 1970

ηθικό του στρατού, τη στρατιωτική προπαγάνδα και τη στάση του στρατού απέναντι στον άμαχο πληθυσμό. Μειονέκτημα αποτελεί η επιλεκτική δημοσίευση των σχετικών αρχείων χωρίς να δημοσιοποιούνται τα κριτήρια επιλογής ή το ποσοστό των αρχείων που δημοσιεύτηκαν. Ύστερα από προσωπική συνέντευξη με εκπρόσωπο της *Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού* και δέσμευση να μη δημοσιοποιηθούν στην παρούσα εργασία ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα στάθηκε δυνατό να εξεταστεί ένας περιορισμένος αριθμός αδημοσίευτων αρχειακών τεκμηρίων που αφορούν την τοπική δράση στρατιωτικών σχηματισμών. Παραδειγματικά αναφέρονται το Πολεμικό Ημερολόγιο της 10ης Ταξιαρχίας της Εθνοφυλακής και το Ημερολόγιο Επιχειρήσεων της Στρατιωτικής Διοίκησης Λαμίας.[12] Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αδημοσίευτα «αιχμάλωτα» έγγραφα του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος τα οποία βρίσκονται στην κατοχή της *Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού*. Στάθηκε δυνατό να εντοπιστεί ένα πολύ περιορισμένος αριθμός τέτοιων εγγράφων που αφορούν τα πρώτα βήματα του *Αρχηγείου Ρούμελης* του ΔΣΕ[13]. Σημαντικό ήταν τέλος το αρχείο της *Διοίκησης Χωροφυλακής Λαμίας* το οποίο εντοπίστηκε αταξινόμητο σε φάκελο του Αρχείου της Νομαρχίας Βοιωτίας στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, στο παράρτημα Λαμίας. Αφορά την περίοδο 1945 - αρχές 1946 και είναι αποσπασματικό.

Αποσπασματικότητα και ελλείψεις χαρακτηρίζουν και τις αρχειακές πηγές που αφορούν τους εσωτερικούς πρόσφυγες του εμφυλίου («συμμοριόπληκτους) στην πόλη της Λαμίας. Οι διαθέσιμες αρχειακές πηγές και σε αυτή την περίπτωση σπανίζουν. Μια από τις βασικές πηγές για την άσκηση της προνοιακής πολιτικής είναι το αρχείο του *Υπουργείου Εθνικής Πρόνοιας* (Υ.Ε.Π.), το οποίο βρίσκεται στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης. Από τα αρχεία τοπικής εμβέλειας έχει διασωθεί και απόκειται στα *Γενικά Αρχεία του Κράτους* το αρχείο του Κέντρου Πρόνοιας Αγρινίου το οποίο περιέχει χρήσιμα στοιχεία για την άσκηση της πρόνοιας σε τοπικό επίπεδο. Κυριότερη πηγή τοπικού ενδιαφέροντος είναι τα έγγραφα του Υπουργείου Πρόνοιας τα οποία περιέχονται στα *Γενικά Αρχεία του Κράτους*, Παράρτημα Λαμίας και το Αρχείο της Νομαρχίας Βοιωτίας, το οποίο είναι αταξινόμητο. Παρά το γεγονός ότι ο όγκος του υλικού είναι μεγάλος, τα αρχεία δεν συνιστούν πλήρη σειρά, δεν αποτελούν δηλαδή το σύνολο

---

[12] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, *Αδημοσίευτα έγγραφα*, Φ.1236/Γ/1, «Γραφείο Επιχειρήσεων 10η Ταξιαρχία Εθνοφυλακής. Πολεμικόν Ημερολόγιον Από 8-1-45 έως 23-7-46» ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ, Αδημοσίευτα έγγραφα*, Φ. 1406/Α, «Στρατιωτική Διοίκηση Λαμίας, Αντίγραφο Ημερολογίων επιχειρήσεων της Στρατιωτικής Διοίκησης Λαμίας από 17-3-1945 μέχρι 31-5-1945: Έκθεσις επί της καταστάσεως ασφάλειας της περιφέρειας από απόψεως ασφάλειας 1-15 Μαΐου 1945» 15 Μαΐου 1945

[13] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, Αδημοσίευτα έγγραφα, Φ. 1037/Δ/3, Δημοκρατικός Στρατός, Αρχηγείο Ρούμελης, «Έκθεση», 25 Φεβρουαρίου 1947

του αρχείου του Υπουργείου Εθνικής Πρόνοιας της δεκαετίας του 1940[14]. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι πληροφορίες που παρέχουν στον ερευνητή και ιδιαίτερα αυτές που αφορούν αριθμητικές καταγραφές, όπως ο αριθμός των προσφύγων ή τα ποσά της οικονομικής βοήθειας, να είναι ελλιπείς. Εντούτοις, τα διαθέσιμα αρχεία παρέχουν πλήθος άλλων στοιχείων σχετικά με την οργάνωση των Κέντρων Κοινωνικής Πρόνοιας, τη στελέχωσή τους και την προσφορά υπηρεσιών πρόνοιας κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου. Γενικά για την οικονομική πολιτική την περίοδο του εμφυλίου πολέμου, με εστίαση στο ζήτημα των προσφύγων, πολλά στοιχεία παρέχουν τα αμερικανικά αρχεία, καθώς και οι αμερικανικές εκδόσεις σχετικά με την οικονομική βοήθεια του Δόγματος Τρούμαν και Σχεδίου Μάρσαλ. Σποραδικά έγγραφα βρέθηκαν και σε άλλα αρχεία όπως το Αρχείο Καραμανλή, το Αρχείο Τσαλδάρη και το Αρχείο Βοβολίνη.

Η αρχειακή διαθεσιμότητα σχετικά με τη δραστηριότητα των πολιτικών κομμάτων και την άσκηση της πολιτικής την περίοδο του εμφυλίου εμφανίζει διπλή εικόνα καθώς οι πηγές σχετικά με την κεντρική πολιτική σκηνή είναι πιο πλούσιες σε σχέση με τις τοπικές. Αναφορικά με την πολιτική δραστηριότητα του ΚΚΕ κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, ένα μέρος του Αρχείου του Κομμουνιστικού Κόμματος είναι δημοσιευμένο στον έκτο τόμο της σειράς *Επίσημα Κείμενα*, ο οποίος καλύπτει την περίοδο 1945-1949[15]. Ο Φ. Ηλιού έχει δημοσιεύσει σε σαράντα συνέχειες στην εφημερίδα *Αυγή* έγγραφα από το Αρχείο του Κομμουνιστικού Κόμματος σχετικά με την αλληλογραφία ηγετικών στελεχών του κόμματος της περιόδου 1946-1947. Τα έγγραφα αυτά αποτελούν σημαντικά τεκμήρια για τη στρατιωτική πολιτική και τις σχέσεις του ΚΚΕ για τα κομμουνιστικά κράτη[16]. Υπάρχει επιπρόσθετα μια πληθώρα επίσημων εκδόσεων του ΚΚΕ και των εαμικών οργανώσεων, οι οποίες παρουσιάζονται αναλυτικά στη βιβλιογραφία. Σημαντικές συλλογές τεκμηρίων αποτελούν το περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός,* το οποίο κυκλοφορούσε σε μηνιαία τεύχη στα 1948-1949 και εκδόθηκε το 1996 σε φωτοτυπική αναπαραγωγή από το ΚΚΕ, και το *Δελτίο Ειδήσεων* του ΔΣΕ. Εκεί περιέχονται πολύτιμες πληροφορίες για διαφορετικές πτυχές της στρατιωτικής οργάνωσης, όπως για το ρόλο των

---

[14] Α. Στρατάκης, *Κοινωνική Πρόνοια στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1940. Η Κοινωνική Πρόνοια και το Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας, Μάιος 2003, σ.10-11

[15] Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, 1945-1949*, τομ.6, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1987

[16] ΚΚΕ, Αποσπάσματα από το αρχείο 1946-1947, επιμ,. Φ.Ηλιού, εφ. *Αυγή*, 2.12.1979 - 23.1.1980

γυναικών, για τους περιορισμούς στον εξοπλισμό ή για τους ρυθμούς στρατολόγησης[17]. Σημαντικά τεκμήρια περιέχει και *Η τρίχρονη εποποιία του ΔΣΕ* σχετικά με τους στρατιωτικούς και πολιτικούς στόχους του ΚΚΕ που δημοσιεύτηκε το 1998[18]. Η ανάλυση και η εξερεύνηση των κομματικών κειμένων παρουσιάζει πολυσχιδές ενδιαφέρον παρά την «ξύλινη γλώσσα» τους. Αποτελούν δείγματα προσέγγισης της γραφής της ιστορίας που παράγεται μέσα στους κόλπους του κομμουνιστικού κινήματος και απευθύνεται πρωτίστως στον ίδιο χώρο από τον οποίο προέρχεται ενώ συστήνουν ιμάντες μεταβίβασης της ιδιαίτερης θεώρησης των πραγμάτων. Η εμπεριστατωμένη μελέτη της ιστοριογραφίας του ΚΚΕ της δεκαετίας 1940-1950 είναι υπόθεση υποχρεωτική στο μέτρο που υπάρχει οπτική και βούληση να εξεταστεί η πολιτική γραμμή και σκέψη του κόμματος.

Τα προβλήματα εντοπίζονται στη διαθεσιμότητα των τοπικών αρχειακών πηγών. Όσο αφορά τη δράση της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* περιορισμένος αριθμός αρχειακών τεκμηρίων ανευρέθηκε στις συλλογές των *Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας* και στα *Γενικά Αρχεία του Κράτους*, Παράρτημα Λαμίας. Τα κενά συμπληρώθηκαν, όπου ήταν δυνατό, από γραπτές μαρτυρίες και από τον τοπικό εαμικό τύπο.

Οι ιστοριογραφικές αναφορές για την τοπική πολιτική σκηνή την περίοδο του Μεσοπολέμου και της Κατοχής απουσιάζουν παντελώς. Η αναζήτηση στοιχείων τα οποία καταδεικνύουν την πολιτική συνέχεια ή ασυνέχεια, δεδομένης της απουσίας τοπικών μελετών, απαιτεί ενδελεχή έρευνα η οποία ξεφεύγει από τα πλαίσια της παρούσας εργασίας. Ενώ η βιβλιογραφική παραγωγή είναι πλούσια όσο αναφορά την περίοδο έως τις εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946[19], υπάρχουν ελάχιστες μελέτες για την πολιτική σκηνή την περίοδο του εμφυλίου, τις

---

[17] *Δελτίο του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, ΔΣΕ*, έκδοση του Γενικού Αρχηγείου του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος,1948, πανομοιοτυπική ανατύπωση εκδ. Μνήμη: Αθήνα 1978 και *Δημοκρατικός Στρατός*, φωτογραφική αναπαραγωγή από τα πρωτότυπα τεύχη του περιοδικού Δημοκρατικός Στρατός, Αθήνα: Ριζοσπάστης, 1996

[18] Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας/ Κεντρική Επιτροπή, *Η τρίχρονη Εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (1946-1949)*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1998

[19] Ενδεικτικά αναφέρονται :Η. Richter, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον εμφύλιο πόλεμο, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1946*, Αθήνα: Εστία 1997, Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946: σταθμός στην πολιτική ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα: Ίδρυμα Μητσοτάκη 2008, Μιχ. Λυμπεράτος, *Κοινωνική πόλωση, αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα: Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2006, Γ. Μαυρογορδάτος, «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946: προοίμιο του εμφυλίου πολέμου», στο Γ. Ιατρίδης, (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950 Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, Keith Legg, «Παιχνίδια εναλλαγής στην Αθήνα: η πολιτική αστάθεια 1946-1952», στο L. Baerentzen (επιμ.) *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, Αθήνα: Ολκός, 2002 G.M.Alexander, *The Prelude to the Truman Doctrine. British Policy in Greece, 1944-1947*, Oxford: Clarendon Press, 1982. Η. Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964. Η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων* Αθήνα: Εθνικό

πολιτικές εξελίξεις δηλαδή που ακολούθησαν το δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου 1946 έως τις εκλογές του Ιανουαρίου 1950. Το κενό εντοπίζεται κυρίως στην πολιτική των αστικών κομμάτων. Οι πληροφορίες που είναι διαθέσιμες για την τοπική πολιτική σκηνή κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου είναι αποσπασματικές. Οι αρχειακές πηγές σπανίζουν. Το αρχείο του αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος Κ. Τσαλδάρη δεν περιέχει στοιχεία για την εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας ενώ στα αρχεία των βουλευτών Φθιώτιδας που έχουν περιέλθει στην αντίληψη της γράφουσας δεν σώζονται τεκμήρια για την εξεταζόμενη περίοδο με εξαίρεση το Αρχείο Δ. Χατζίδου, το οποίο φυλάσσεται στην Ακαδημία Αθηνών[20]. Προκειμένου να καλυφθεί το αρχειακό κενό εξετάστηκαν κατά κύριο λόγο οι στατιστικές των εκλογικών αναμετρήσεων, οι αναφορές του τοπικού τύπου και τα πρακτικά των κοινοβουλευτικών συζητήσεων της Βουλής, στο μέτρο που αφορούσαν την πολιτική δράση των τοπικών πολιτευτών.

Θεωρείται τέλος σκόπιμο να καταγραφούν οι αρχειακές ελλείψεις. Ο μη εντοπισμός ή η καταστροφή του Αρχείου της Νομαρχίας Φθιώτιδας, του Αρχείου των Φυλακών Λαμίας, των δικαστικών φακέλων του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας και του Δικαστηρίου Δοσίλογων επηρέασε το περιεχόμενο της έρευνας. Η μελέτη αντίστοιχων αρχείων για άλλες περιοχές κατέδειξε πόσο σημαντικές πληροφορίες μπορούν να αντληθούν από τέτοιου είδους αρχεία.

1.2. Οι προφορικές πηγές

Η παρουσία της προφορικής ιστορίας σε μελέτες που αφορούν τη δεκαετία του 1940 είναι ιδιαίτερα δυναμική τα τελευταία χρόνια σε θέματα, όπως η επιβίωση του άμαχου πληθυσμού, η εμφύλια βία, οι γυναίκες μαχήτριες και πολιτικές κρατούμενες, οι εθνοτικές ομάδες, ο «πόλεμος» των παιδιών, οι πολιτικοί πρόσφυγες, η κατασκευή και διαχείριση της μνήμης[21]. Τα

Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2000, Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης, 2001, Θ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα Ο ιμπεριαλισμός της μη-επέμβασης*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 1997, Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949,* Αθήνα: Βιβλιόραμα 2000. Jean Meynaud, Π.Μερλόπουλος, Γερ.Νοταράς, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, 1946-1965*, Αθήνα: Σαββάλας, 2002, Χρ. Βερναρδάκης, Γ. Μαυρής, *Κόμματα και πολιτικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, 1991.

[20] ΕΛΙΑ, *Αρχείο οικογενειών Λεβίδη και Βασιλειάδη*, Α.Ε 51/01 και Ακαδημία Αθηνών, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*

[21] Για παράδειγμα Ρ.Β. Μπουσχότεν, *Περάσαμε πολλές μπόρες κορίτσι μου...*, Αθήνα: Πλέθρον 1998, Ρ. Β. Μπουσχότεν, *Ανάποδα Χρόνια. Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950),* Αθήνα: Πλέθρον 1998, Τ. Βερβενιώτη, *Διπλό Βιβλίο. Η αφήγηση της Σταματίας Μπαρπάτση*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2003, Μ. Θανοπούλου, *Η προφορική μνήμη του πολέμου. Διερεύνηση της συλλογικής μνήμης του Β παγκοσμίου πολέμου στους επιζώντες ενός χωριού της Λευκάδας*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών 2000

ενδιαφέροντα των μελετητών επικεντρώνονται και στη μελέτη της τοπικής ιστορίας τόσο στον αγροτικό όσο και στον αστικό χώρο. Ιδιαίτερα στην περίπτωση της τοπικής ιστορίας, οι προφορικές μαρτυρίες είναι εξαιρετικά πολύτιμες λόγω του μικρού αριθμού των τοπικών αρχειακών πηγών.

Η χρήση των προφορικών μαρτυριών επέτρεψε την αναπλήρωση σημαντικών κενών στις γραπτές πηγές και τη διάνοιξη νέων επιστημονικών πεδίων καθώς οι προφορικές μαρτυρίες προσέφεραν πληροφορίες για πρόσωπα, γεγονότα και καταστάσεις που ο ιστορικός μελετητής δεν μπορούσε να έχει πρόσβαση μέσω των γραπτών πηγών. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την ιστορική έρευνα, αν ληφθεί υπόψη ότι αρχεία δεν κρατούσαν όλες οι κοινωνικές ομάδες αλλά όσες είχαν πρόσβαση στην εξουσία ή ήταν εξουσία. Επιπρόσθετα, τα εμφυλιοπολεμικά αρχεία ήταν ιδιαίτερα τρωτά ενώ η αξιοπιστία τους περισσότερο ευάλωτη από τις πηγές οποιασδήποτε άλλης ιστορικής περιόδου λόγω της φύσης του πολέμου που υπηρετούσαν. Ένα επιπλέον πρόβλημα στην Ελλάδα συνιστούσαν οι δυσκολίες πρόσβασης των μελετητών στις γραπτές αρχειακές πηγές παρόλο που είχαν περάσει τα πενήντα χρόνια που έθετε ως όριο ο νόμος.

Μια από τις κυρίαρχες τάσεις της προφορικής ιστορίας επομένως, ήταν να φέρει στο ιστορικό προσκήνιο εκείνες τις κοινωνικές ομάδες που βρίσκονταν αποκλεισμένες από τα κέντρα εξουσίας και δεν κρατούσαν αρχεία. Ιδιαίτερα στην περίπτωση του εμφυλίου πολέμου στον οποίο οι «απλοί πολίτες» ήταν άμεσα εμπλεκόμενοι, η προφορική ιστορία έδωσε φωνή σε κοινωνικές ομάδες, όπως οι γυναίκες και τα παιδιά, οι οποίες, αν και βρέθηκαν στη δίνη των γεγονότων, παρέμεναν αφανείς στην καταγεγραμμένη μνήμη. Με την ανάδειξη του υποκειμενικού βιώματος του γεγονότος η γνώση για τα γεγονότα διευρύνθηκε, ώστε να συμπεριλάβει εκτός από τις επίσημες καταγεγραμμένες εκδοχές των αρχειακών πηγών και εκείνες των ασθενών φωνών των υποκειμένων που αποκλείονταν από την αρχειακή καταγραφή ή συμμετείχαν σε αυτή ως αριθμοί στο πλαίσιο μιας στατιστικής προσέγγισης.

Σε πολλές περιπτώσεις οι προφορικές μαρτυρίες συμπλήρωσαν πραγματολογικά κενά. Εξαιτίας της έλλειψης προσβάσιμων αρχείων η γνώση των ιστορικών σε ζητήματα κοινωνικής ιστορίας του εμφυλίου ήταν ιδιαίτερα περιορισμένη. Οι προφορικές μαρτυρίες αύξησαν σημαντικά τη

γνώση των μελετητών σε θέματα, όπως η εμπειρία του εγκλεισμού ή η καθημερινότητα του πολέμου[22].

Οι προφορικές μαρτυρίες όμως δεν παρήγαγαν απλώς νέες πληροφορίες, ιδιαίτερα χρήσιμες όταν λείπουν οι γραπτές αρχειακές πηγές, αλλά και νέες οπτικές και καινούργιες ερμηνείες για τα ιστορικά γεγονότα. Πολλές φορές οδήγησαν σε μια επανεξέταση και επανερμηνεία των γραπτών πηγών προσφέροντας μια διαφορετική ανάγνωση της τότε πραγματικότητας. Παράλληλα, επιβεβαίωσαν ή διέψευσαν (ενίοτε συγκρουόμενες) γραπτές πηγές προσφέροντας μια άλλη διάσταση στον τρόπο που γίνονται κατανοητές αυτές οι πηγές[23]. Η συνεισφορά επομένως των προφορικών μαρτυριών στη γραφή της κοινωνικής ιστορίας του ελληνικού Εμφύλιου, η οποία ακόμα εκκρεμεί, καθίσταται κάτι παραπάνω από αναγκαία.

Στην παρούσα μελέτη αξιοποιήθηκε ένα σώμα προφορικών μαρτυριών οι οποίες συλλέχτηκαν από τη γράφουσα και αφορούσαν πληροφορητές οι οποίοι βίωσαν τον εμφύλιο πόλεμο στην πόλη της Λαμίας. Για τη συλλογή των μαρτυριών ακολουθήθηκε η μέθοδος της συνέντευξης – αφήγησης ζωής. Οι μαρτυρίες αυτές αξιοποιήθηκαν σε ζητήματα που αφορούσαν την εμπειρία του εγκλεισμού στις φυλακές Λαμίας, τη δικαστική διαδικασία στις δίκες του Έκτακτου Στρατοδικείου και Κακουργιοδικείου Λαμίας, τις διώξεις μετά τη Βάρκιζα, την οργάνωση των πρώτων *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* και γενικότερα πτυχές της καθημερινότητας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου στην πόλη της Λαμίας. Με τη χρήση των μαρτυριών αυτών δεν καλύφθηκαν μόνο πραγματολογικά κενά, τα οποία στην περίπτωση της τοπικής ιστορίας ήταν σημαντικά, αλλά δόθηκε παράλληλα έμφαση στη σχέση ανάμεσα στην ατομική εμπειρία και τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις Όπως σημειώνει η Ρίκη Βαν Μπουσχότεν, το σημαντικό με τις προφορικές μαρτυρίες είναι ότι μας κάνουν να αναγνωρίζουμε τη σημασία της καθημερινής ζωής στην ερμηνεία των εμπειριών, στις επιλογές των δρώντων προσώπων και άρα στη διάρθρωση της μνήμης. Σε περιόδους πολέμων και εμφύλιων συρράξεων η καθημερινότητα φαίνεται να λειτουργεί ως σημείο διαπλοκής μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού βίου. Η βαθιά διείσδυση του δημόσιου βίου στον ιδιωτικό χώρο της καθημερινότητας οδηγεί στην

---

[22] Π. Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας, Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, ελλ. μτφ. Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2004 και Τ. Βερβενιώτη, *Διπλό βιβλίο. Η αφήγηση της Σταματίας Μπαρμπάτση: Η ιστορική ανάγνωση*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2003 και Τ. Βερβενιώτη, «Οι μαχήτριες του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας» στο Η. Νικολακόπουλος, Α. Ρήγος, Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο εμφύλιος πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949*, Αθήνα: Θεμέλιο 2002, σ.125-141

[23] Τ. Βερβενιώτη, «Προφορική ιστορία και έρευνα για τον ελληνικό εμφύλιο: η πολιτική συγκυρία, ο ερευνητής και ο αφηγητής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, ό. π.*, σ. 135-156, 2002

πολιτικοποίηση της ιδιωτικής ζωής. Οι προφορικές μαρτυρίες προσφέρουν στον ερευνητή τη δυνατότητα να διερευνήσει πως οι άνθρωποι αντιστέκονται στην έξωθεν επιβολή μιας πολιτικής ταυτότητας και διεκδίκηση μιας καθημερινότητας χωρίς συγκρούσεις[24].

Υπάρχει μια πλούσια βιβλιογραφία για τα προβλήματα της χρήσης των προφορικών μαρτυριών και μια μεγάλη συζήτηση για την αξία τους ή όχι ως πηγών για τη μελέτη της ιστορίας[25]. Στα πλαίσια αυτής της μελέτης θεωρείται ως δεδομένο ότι οποιαδήποτε πηγή δεν είναι παρά μια αναπαράσταση της πραγματικότητας. Άρα από μόνη της δεν προσφέρεται για την ανασύσταση αυτής της πραγματικότητας αλλά για την παρουσίαση του πώς η τότε πραγματικότητα διαμεσολαβείται από τον κάθε παρατηρητή, ο οποίος έχει τους δικούς του λόγους να την παρουσιάζει με κάποιο συγκεκριμένο τρόπο, λιγότερο ή περισσότερο κοντά σε αυτό «που πραγματικά έγινε». Το πρόβλημα με τις προφορικές μαρτυρίες (οι οποίες βέβαια είναι αναμφισβήτητα χρήσιμες σχετικά με το πώς επηρεάζεται το παρόν από τη μνήμη του παρελθόντος) ως πηγές της ιστορίας είναι ακριβώς η διπλή διαμεσολάβηση τόσο στο πρόσωπο του πληροφορητή - παρατηρητή όσο και στο χρόνο που μεσολάβησε από τότε που βιώθηκε το γεγονός έως τη στιγμή που γίνεται αφηγήσιμο. Αυτή είναι η κυριότερη αιτία που στην παρούσα μελέτη οι προφορικές μαρτυρίες χρησιμοποιήθηκαν με μεγάλη προσοχή και σχεδόν πάντα στη σύνδεση τους με γραπτές πηγές.

1.3. Ο τοπικός τύπος

Οι εφημερίδες αποτελούν ένα τεκμήριο πληροφόρησης με πολλαπλή διάσταση, καθώς το περιεχόμενό τους καλύπτει ένα ευρύ φάσμα θεμάτων και ενδιαφερόντων. Αποτελούν ωστόσο και ένα από τα πιο δύσκολα υλικά έρευνας καθώς ελάχιστες από τις εφημερίδες που αφορούν τη δεκαετία του 1940 διατίθενται σε ψηφιακή μορφή. Οι εφημερίδες βρίσκονται συνήθως σε ξεπερασμένα μέσα, όπως είναι τα μικροφίλμ, τα οποία τις περισσότερες φορές συνιστούν κακής ποιότητος υλικό για να μπορέσει να διαβαστεί και να παραχθεί από αυτό η επιθυμητή πληροφόρηση. Επιπροσθέτως, είναι εργαλεία, τα οποία σπάνια ταξινομούνται και οργανώνονται

---

[24] Ρ. Β. Μπουσχότεν, «Δεκαετία του 40: Διαστάσεις της μνήμης σε αφηγήσεις ζωής της περιόδου», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 107, 202, (σ. 135-155), σ. 153

[25] Ενδεικτικά μόνο βλ. Ρ. Β. Μπουσχότεν, «Δεκαετία του 40: διαστάσεις της μνήμης σε αφηγήσεις ζωής της περιόδου», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, ειδικό τεύχος: Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα*, επιμέλεια: Μ. Θανοπούλου, Α. Μπουτζουβή, 107, Α΄, σ. 135-156, 2002, Τ. Βερβενιώτη, «Προφορική ιστορία και έρευνα για τον ελληνικό εμφύλιο: η πολιτική συγκυρία, ο ερευνητής και ο αφηγητής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, ό. π.*, σ. 135-156, 2002 και P. Thompson, *The voice of the Past*, Oxford University Press, Oxford, 1988.

σε ευρετήρια και καταλόγους και έτσι το περιεχόμενό τους δεν αναζητείται με εύκολο τρόπο. Στην περίπτωση του τοπικού τύπου, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον στην παρούσα έρευνα, η κατάσταση είναι ακόμα πιο δύσκολη. Η διάθεσή του υλικού στους ερευνητές μέσω του *Γενικού Αρχείου του Κράτους*, Παράρτημα Λαμίας, γίνεται στην αρχική του έντυπη μορφή με αποτέλεσμα η χρήση και η μελέτη των ιστορικών εφημερίδων να αποτελεί χρονοβόρα και περίπλοκη διαδικασία η οποία απαιτεί την αφιέρωση εβδομάδων ή και μηνών στον περιορισμένο χώρο του αρχείου. Η κατάσταση αυτή υποχρεώνει τον μελετητή να επιμηκύνει την περάτωση της εργασίας του, να επιβαρύνει τον οικονομικό προϋπολογισμό της μελέτης και να δαπανήσει χρόνο για την επίσκεψη στους χώρους φύλαξης της ιστορικής εφημερίδας, προκειμένου να βρει υλικό και πληροφορίες.

Παρά τα πρακτικά προβλήματα της έρευνας ο τύπος αποτελεί μια πρωτογενή και πολυδιάστατη ιστορική πηγή. Ιδιαίτερα ο τοπικός τύπος συνιστά μια από τις σημαντικότερες πηγές πληροφόρησης για την τοπική κοινωνία. Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας εξετάστηκαν λεπτομερώς εφημερίδες πανελλήνιας κυκλοφορίας και τοπικές εφημερίδες που εκδίδονταν στην πόλη της Λαμίας τη χρονική περίοδο 1945 – 1949. Όσο αφορά στον πανελλήνιο τύπο, σταχυολογήθηκε υλικό που αφορούσε την πόλη της Λαμίας από τις εφημερίδες *Ριζοσπάστης*, *Ελεύθερη Ελλάδα*, *Βήμα* και *Ακρόπολις*. Η επιλογή των συγκεκριμένων εφημερίδων έγινε τόσο για λόγους αντιπροσωπευτικότητας όσο και διαθεσιμότητας του υλικού. Όσο αφορά στον τοπικό τύπο, εξετάστηκε το σύνολο του εκδιδόμενου τύπου στη Λαμία την περίοδο του εμφυλίου πολέμου. Πρόκειται για τις εφημερίδες *Λαμιακός Τύπος*, *Ρούμελη, Λαμιακή Φωνή* και *Εθνικός Αγών*. Η συλλογή των εφημερίδων αυτών βρίσκεται σε έντυπη μορφή στα *Γενικά Αρχεία του Κράτους*, Παράρτημα Λαμίας. Η αξιολόγηση του υλικού θα επικεντρωθεί στον τοπικό τύπο, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε κυρίως στην παρούσα έρευνα[26].

Ο *Λαμιακός Τύπος*, με εκδότη τον Μιλτιάδη Αλεξανδρή πρωτοεκδόθηκε την 1η Ιουλίου 1935. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής διέκοψε τη λειτουργία του για να επανεκδοθεί ως «*Πρωινή Ανεξάρτητος Εφημερίς εν Λαμία. Δημοσιογραφικόν όργανον Τοπικών Συμφερόντων Νομού Φθιωτιδοφωκίδας*» στις 7 Μαρτίου 1945, λίγες μόνο ημέρες ύστερα από την εγκατάσταση της

---

[26] Δ. Νάτσιος, «Ο Λαμιώτικος Τύπος (1856-1999)», *Φθιωτικά Χρονικά*, 21:52-58, Λαμία 2000, σ. 56-57

Εθνοφυλακής και των διοικητικών αρχών στην πόλη της Λαμίας[27] καθώς κατά την περίοδο της εαμοκρατίας είχε απαγορευθεί η έκδοση της εφημερίδας[28]. Τον Μάρτιο 1945, όσο στην εξουσία βρίσκονταν η κεντρώα κυβέρνηση Πλαστήρα, η εφημερίδα ακολούθησε μετριοπαθή γραμμή αποφεύγοντας τους χαρακτηρισμούς και τα σχόλια για το ΕΑΜ και τις οργανώσεις του και περιοριζόμενη στην παροχή τοπικών ειδήσεων. Τεχνικοί λόγοι διέκοψαν την έκδοση της εφημερίδας από τις 24 Μαρτίου έως 30 Απριλίου 1945. Όταν επανεκδόθηκε ως «*Δισεβδομαδιαία εφημερίς. Δημοσιογραφικόν όργανον τοπικών συμφερόντων Νομού Φθιώτιδας*», η στάση της εφημερίδας απέναντι στο ΕΑΜ σκλήρυνε και με απροκάλυπτη φρασεολογία καταφέρονταν ενάντια στην «*προδοτική κατοχική δράση*» των εαμικών οργανώσεων. Ενδεχόμενα η αλλαγή αυτή σχετίζονταν με την ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας στις 8 Απριλίου 1945 από τον σκληρό αντικομουνιστή, Δ. Βούλγαρη. Από 9 Φεβρουαρίου 1946 ο τίτλος της εφημερίδας άλλαξε σε «*Ημερήσια πρωινή εφημερίς εν Λαμία. Όργανον των εθνικοφρόνων Φθιώτιδος*». Η εφημερίδα κυκλοφόρησε με αυτό το χαρακτηρισμό καθ' όλη τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου και αποτέλεσε έναν από τους κύριους άξονες της «εθνικόφρονης» προπαγάνδας στην πόλη της Λαμίας[29].

Η άλλη «εθνικόφρονος» εφημερίδα που εκδίδονταν στη Λαμία κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου είναι η εφημερίδα *Εθνικός Αγών*. Πρωτοεκδόθηκε το 1946 με εκδότη τον Στάθη Σκούρα. Είχε μικρότερη κυκλοφορία από τον *Λαμιακό Τύπο* και σώζεται αποσπασματικά.

Ο αριστερός τύπος αντιπροσωπεύεται από την εφημερίδα *Ρούμελη*, όργανο του ΕΑΜ Ανατολικής Στερεάς. Η *Ρούμελη* εκδόθηκε για πρώτη φορά από την *Περιφερειακή Επιτροπή Φθιωτιδοφωκίδας του Κομμουνιστικού Κόμματος* κατά τη διάρκεια της Κατοχής, στις 5 Αυγούστου 1943. Στόχος της ήταν να προβάλλει τη δράση των τοπικών οργανώσεων, τις μάχες του ΕΛΑΣ στην περιοχή, τις λαϊκές κινητοποιήσεις και τη νέα πραγματικότητα στις εαμοκρατούμενες περιοχές. Η συντακτική της επιτροπή αποτελούνταν από τους Τάσο Κηνόγλου

---

[27] Η Εθνοφυλακή εγκαταστάθηκε στην πόλη στις 27 Φεβρουαρίου, η αστυνομική διοίκηση την 1η Μαρτίου και ο Νομάρχης και οι διοικητικές αρχές την 5η Μαρτίου Βλ. Β. Λάζου, «Η συγκρότηση και η δράση της Εθνοφυλακής. Νοέμβριος 1944-Σεπτέμβριος 1945. Η περίπτωση της Λαμίας», *Κλειώ. Περιοδική Έκδοση για τη Νεότερη Ιστορία*, τ.3, Θεσσαλονίκη : Επίκεντρο, 2006, σ. 63-95

[28] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Μαρτίου 1945. Στο πρώτο φύλλο της νέας περιόδου υπονοήθηκε ότι οι εαμικές αρχές είχαν απαγορεύσει την έκδοση της εφημερίδας μετά την απελευθέρωση: «Ως προπαγάνδα του Γκαίμπελς ηκούομεν τους ύμνους και τα τραγούδια των δια την ελευθερίαν και δια «την ελεύθερην και χαρούμενη» ζωή. Έλεγχος των πράξεων των αρχών αυτών δεν επετρέπετο και δια τούτο δεν εχρειάζετο και έκδοσις εφημερίδος».

[29] *Ο Λαμιακός Τύπος* συνεχίζει να εκδίδεται στη Λαμία έως σήμερα με άλλη διεύθυνση και πολιτικό προσανατολισμό.

(Λάμπρο), Χαρίλαο Φλωράκη (Γιώτη) και Μαργαρίτα Κωστάκη (Μαρία), στη σύνταξή της πήραν μέρος γνωστοί δημοσιογράφοι όπως ο Βάσος Γεωργίου και ο Γεωργούλας Μπέικος ενώ αρθρογράφοι ήταν όλα σχεδόν τα στελέχη του Γραφείου Περιοχής του ΚΚΕ την εποχή εκείνη (Γεωργίου, Φίτσος, Κηνόγλου, Κολλιγιάννης, Παπαγγέλου, Παπαδάκης, Τριανταφύλλου). Το τεχνικό προσωπικό της συνιστούσαν οι Π. Λαγδάς, Κ. Σανιδάς και Θ. Καραδήμας[30]. Μετά την απελευθέρωση η *Ρούμελη* συνέχισε την έκδοσή της έως τον Αύγουστο 1946 ως «*Όργανο του πολιτικού συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ*» με εκδότη τον Γιώργο Θανασέκο. Στα *Γενικά Αρχεία του Κράτους*, Παράρτημα Λαμίας δεν σώζεται η πλήρης σειρά της εφημερίδας. Από τον αριθμό ωστόσο του φύλλου που αναγράφεται στην πρώτη σελίδα συμπεραίνουμε ότι συνέχιζε την έκδοσή της κανονικά μέχρι την 1η Μαΐου 1945 οπότε τα γραφεία του ΕΑΜ και του ΚΚΕ δέχθηκαν επιδρομή από «αγνώστους» και καταστράφηκαν[31]. Από αυτό το διάστημα και μετά λείπουν ελάχιστα φύλλα έως τον Αύγουστο 1946 οπότε τα τυπογραφεία της εφημερίδας καταστράφηκαν οριστικά και η εφημερίδα έπαυσε να εκδίδεται τουλάχιστον στη Λαμία.

Η τέταρτη εφημερίδα τοπικού ενδιαφέροντος είναι η *Λαμιακή Φωνή* η οποία κυκλοφορούσε παράνομα στα τέλη 1946 και στις αρχές 1947. Πρόκειται για μια δισέλιδη πολυγραφημένη εφημερίδα από την οποία σώζονται τέσσερα φύλλα. Εκδίδονταν από το Μήτσο Κάιλα, μέλος της Κομματικής Οργάνωσης του ΚΚΕ στη Λαμία.

Ο τοπικός τύπος αποτελεί μια σημαντικότατη ιστορική πηγή για την κοινωνία της Λαμίας την περίοδο του εμφυλίου πολέμου τόσο ως ανεπίσημη πηγή ιστορικών δεδομένων όσο και ως μέσο κατανόησης του τρόπου με τον οποίο γινόταν αντιληπτή η πραγματικότητα του εμφυλίου πολέμου από τους ανθρώπους που βίωναν εκείνη την εποχή. Σε πολλές περιπτώσεις συνιστά τη μόνη πηγή πληροφόρησης σε τομείς για τους οποίους δεν υπάρχουν διαθέσιμα εναλλακτικά τεκμήρια. Γεγονότα τοπικού ενδιαφέροντος, όπως είναι οι δημόσιες τελετές, καταγράφονται στην τοπική εφημερίδα δίνοντας στον ερευνητή στοιχεία που αφορούν τους εορτασμούς των τοπικών επετείων, τις στρατιωτικές παρελάσεις, τις κηδείες και τα μνημόσυνα πεσόντων, τις διαπομπεύσεις αιχμαλώτων, τις φιλανθρωπικές εκδηλώσεις, τους εράνους και τη λειτουργία και δράση των σωματείων. Επιπρόσθετα, ο τοπικός τύπος αποτελεί πολύτιμη πηγή για τη

---

[30] Τ. Κηνόγλου, «Ο αντιστασιακός Τύπος στη Στερεά Ελλάδα», περ. *Εθνική Αντίσταση*, τ.12, Αθήνα 1974, σ.88-89

[31] Σώζονται τα φύλλα της 21ης Μαρτίου 1945 (φ. 127), της 6ης Απριλίου 1945 (φ.141), της 5 Ιουλίου 1946 (φ. 163), της 18ης Ιουλίου 1945 και της 18ης Σεπτεμβρίου 1945.

δραστηριότητα της τοπικής πολιτικής σκηνής όπως είναι η δημόσια δράση της *Κομμουνιστικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς*, η προεκλογική δραστηριότητα των κομμάτων, το κυβερνητικό έργο σε τοπικό επίπεδο ή οι ενέργειες των τοπικών πολιτευτών. Και στην περίπτωση της λειτουργίας των δικαστηρίων ο τύπος αποτελεί σημαντική πηγή πληροφόρησης. Ο *Λαμιακός Τύπος* δημοσίευε σε ξεχωριστή στήλη «Τα νέα από το Στρατοδικείο» ενώ κάλυπτε δίκες μεγάλου ενδιαφέροντος με εκτενείς ανταποκρίσεις από τη δικαστική αίθουσα, με καταθέσεις μαρτύρων και αγορεύσεις δικηγόρων. Ανάλογη δημοσιότητα λάμβαναν και οι δίκες στο Κακουργιοδικείο Λαμίας. Για το 1946, οπότε απουσιάζουν τα σχετικά αρχειακά τεκμήρια, ο τοπικός τύπος αποτελεί τη μοναδική πηγή πληροφοριών για τις υποθέσεις του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας ενώ μέσω του τύπου συλλέγονται στοιχεία και για τη δράση του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσίλογων Λαμίας το αρχείο του οποίου δεν έχει ανευρεθεί. Πρέπει να σημειωθεί ωστόσο ότι ο τοπικός τύπος δεν παρουσιάζει το σύνολο των δικαστικών υποθέσεων και επιπρόσθετα υπόκειται σε περιορισμούς που υπαγορεύονται από τη λογοκρισία της εποχής[32].

Ο τοπικός τύπος αποτελεί πηγή πληροφόρησης και για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην ευρύτερη περιοχή της Λαμίας. Ωστόσο εξαιτίας του αυστηρού ελέγχου στη δημοσιοποίηση τέτοιου είδους ειδήσεων, του λακωνικού τρόπου παρουσίασής τους αλλά και λόγω της μεγάλης διαθεσιμότητας των αρχειακών πηγών που αφορούν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις δεν χρησιμοποιήθηκε ο τύπος ως πηγή πληροφόρησης για τέτοιου είδους ειδήσεις. Αξιοποιήθηκαν ωστόσο δημοσιεύματα όπως ανακοινώσεις της Στρατιωτικής Διοίκησης και της Χωροφυλακής, τα οποία αφορούσαν την απήχηση των στρατιωτικών επιχειρήσεων που διεξάγονταν στις γύρω περιοχές στην πόλη της Λαμίας. Παράλληλα, η θεώρηση του εμφυλίου πολέμου από την οπτική του τοπικού τύπου πρόσφερε τη δυνατότητα του εστιασμού στο πως βιώθηκε η περίοδος αυτή από τους κατοίκους μιας επαρχιακής πόλης. Μέσα από τις σελίδες τις εφημερίδας γίνεται αντιληπτός ο τρόπος με τον οποίο «ζει» η πόλη τις διαφορετικές φάσεις του εμφυλίου, αρχίζοντας από την εμφάνιση των πρώτων ένοπλων ομάδων, το καλοκαίρι 1946, την κλιμάκωση των συγκρούσεων στην ύπαιθρο και την κυριαρχία του ΔΣΕ στην ύπαιθρο γύρω από τη Λαμία, την αβεβαιότητα και την απελπισία των αρθρογράφων το 1947, τη συρροή των προσφύγων στην πόλη, την ανακούφιση και την αισιοδοξία του 1948, τις νικηφόρες επιχειρήσεις του

---

[32] Από τον Απρίλιο του 1949 στρατιωτική διαταγή απαγόρευσε την ανακοίνωση στον τοπικό τύπο των εκτελέσεων βάσει των αποφάσεων των Στρατοδικείων καθώς και του αριθμού των συλληφθέντων ή εξορισθέντων. Βλέπε *FO 371/ 78386*, R 4982, British Embassy to FO, Report from Consulate Volos, 30 April 1949

κυβερνητικού στρατού την άνοιξη του 1949 και τις προσπάθειες για επαναπατρισμό των προσφύγων το καλοκαίρι 1949.

Όσο αφορά τους πρόσφυγες του εμφυλίου, αξιοποιήθηκαν τα ολιγάριθμα ρεπορτάζ του τοπικού τύπου σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης στην πόλη κατά τη διάρκεια του πολέμου και ειδικότερα σε ότι αφορά στους συνοικισμούς των προσφύγων ή τη σχέση των προσφύγων με τον ντόπιο πληθυσμό. Συμπληρωματικά, χρησιμοποιήθηκαν δημοσιεύσεις που αφορούσαν την παροχή κοινωνικής πρόνοιας στους πρόσφυγες όπως ανακοινώσεις του *Γραφείου Κοινωνικής Πρόνοιας Λαμίας* ή απολογισμοί δράσης φιλανθρωπικών οργανώσεων και του *Συνδέσμου Φίλων Στρατού*.

Παρά τον πλούτο και την ποικιλία των ιστορικών πληροφοριών που μπορεί να αποκομίσει ο ερευνητής από τον τοπικό τύπο, όπως και σε κάθε ιστορική πηγή τίθενται ζητήματα εγκυρότητας και αξιοπιστίας του υλικού. Έχει υποστηριχθεί ότι οι εφημερίδες διαφέρουν ευρέως στις πρακτικές με τις οποίες μεταδίδουν και καλύπτουν τις ειδήσεις και πως σε κάθε περίπτωση οι ειδήσεις είναι προκατειλημμένες και επιλεκτικές. Κάποιοι ερευνητές θεωρούν ότι τα ΜΜΕ απεικονίζουν «*όχι ένα κόσμο εκεί έξω αλλά τις πρακτικές αυτών που έχουν τη δύναμη να καθορίσουν τις εμπειρίες των άλλων*»[33]. Παρόμοια επιχειρήματα έχουν διατυπωθεί από ερευνητές οι οποίοι χρησιμοποιούν την Γκραμσιανή παράδοση της ηγεμονίας και τις πολιτιστικής ιδεολογίας. Αυτοί οι ερευνητές θεωρούν ότι οι εφημερίδες και τα ΜΜΕ αποτελούν ένα αναπόσπαστο μέρος του ιδεολογικού μηχανισμού στις καπιταλιστικές κοινωνίες και ένα από τους κύριους φορείς για την αναπαραγωγή αυτών των κοινωνιών μέσω της ερμηνείας και της διανομής της πραγματικότητας μέσω της κοινωνίας. Σύμφωνα με αυτή τη σχολή σκέψης, η επιλογή των ειδήσεων δεν είναι τυχαία αλλά απεικονίζει τις προθέσεις, τη θέληση και τα ενδιαφέροντα των κυρίαρχων ομάδων[34].

Οι εφημερίδες αποτελούν τον πιο δημοφιλή τρόπο για τη διάδοση των πληροφοριών, ιδεών και αντιλήψεων και συνιστούν τον κυριότερο διαμορφωτή της κοινής γνώμης. Από αυτή την άποψη

---

[33] H. Molotoch and M. Lester, «News as purposive behavior: On the strategic use of routine events, accidents and scandals», *American Sociological Review*, 39:101-12, σ.111

[34] S. Hall, «Culture, the media and ideological effect», in *Mass Communication and society*, ed. By J. Curran, M.Gurevitch and J. Woolacott, Beverly Hills: Sage, 1977

ασκούν τρομακτική επιρροή στην πολιτική σκηνή και χρησιμοποιούνται ευρέως ως μέσο προπαγάνδας[35]. Μέσω του Τύπου η κυβέρνηση ή τα πολιτικά κόμματα ελέγχουν και καθοδηγούν την κοινή γνώμη ενώ συγχρόνως εξασφαλίζουν και τη διάδοση της πολιτικής τους γραμμής. Όπως διακηρύσσει η *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, ιδεολογικό όργανο του ΚΚΕ σε σχετικό άρθρο της: «*σε όλα τα στάδια της δράσης του κόμματός μας ο τύπος του έπαιξε πρωταρχικό ρόλο. Τούτο είναι φυσικό. Συνδεδεμένος με χίλιους δεσμούς με τους λαϊκούς αγώνες, μιλώντας τακτικά στη γλώσσα των μαζών βοηθάει στο ξεκαθάρισμα γραμμής, της συμπεριφοράς τους, γίνεται όργανο και οδηγητής τους*»[36]. Ο τύπος αποτελεί το σημαντικότερο μέσο που χρησιμοποιούν οι Έλληνες πολιτικοί για αποκτήσουν ή για να διατηρήσουν την επιρροή τους πάνω στην εκλογική βάση. Από αυτή την άποψη οι καταγεγραμμένες μέσω του τύπου ομιλίες πολιτικών προσώπων, η αρθρογραφία τοπικών παραγόντων, τα πολιτικά σχόλια δίνουν τη δυνατότητα στον ιστορικό να ανασυνθέσει την ιδεολογία της εποχής. Ειδικότερα, στο *Λαμιακό Τύπο*, την εφημερίδα της «εθνικόφρονης» παράταξης, καταγράφονται οι βασικοί άξονες της κυβερνητικής προπαγάνδας της εποχής και ο τρόπος με τον οποίο αρθρώνονταν γύρω από το βασικό δίπολο της εθνικοφροσύνης και του αντικομμουνισμού. Και το κυριότερο, αναφαίνεται ο τρόπος με τον οποίο μεταγράφεται ο λόγος αυτός σε τοπικό επίπεδο.

Επιπρόσθετα, στον τοπικό τύπο καταγράφεται η διαμάχη ανάμεσα στις δύο αντικρουόμενες παρατάξεις του εμφυλίου πολέμου σχετικά με τη μνήμη της Κατοχής και της Αντίστασης. Η διαμάχη σχετικά με την απελευθέρωση της Λαμίας αποτελεί ένα μόνο παράδειγμα του ιδιότυπου «πολέμου μνήμης» ο οποίος διεξάγονταν μέσω της αρθρογραφίας του τοπικού τύπου. Δημοσιεύματα της εαμικής *Ρούμελης* για τη δράση του καπετάνιου του ΕΛΑΣ Σωτήρη Μπεγνή στην Ανατολική Στερεά και κατηγορίες για συνεργασία του ΕΔΕΣ με τους Γερμανούς προκάλεσαν ως απάντηση τη δημοσίευση σε συνέχειες της δράσης του ΕΔΕΣ με τον εύγλωττο τίτλο «*Φως εις το παρελθόν. Σελίδες από τον αγώνα της αντιστάσεως. Η προδοσία του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ*», με συντάκτη τον Γ.Ε.Κολοκύθα, πολιτικό εκπρόσωπο του ΕΔΕΣ στην Φθιώτιδα και διευθυντή πληροφοριών του Αρχηγείου ΕΟΕΑ-ΕΔΕΣ. Το περιεχόμενο των άρθρων αυτών ήταν η ανασκευή των «συκοφαντιών» του ΕΑΜ κατά του ΕΔΕΣ, η «προδοτική» επίθεση του ΕΛΑΣ

---

[35] M. Paraschos, «The Greek Media face the Twenty-first century: Will Adam Smith Complex Replace the Oedipus complex?» στο D. Constas και Th. Stavrou (επιμ), *Greece prepares for the Twenty – First Century*, Washington DC: The Widrow Wilson Center Press, 1995,σ. 254

[36] Παρατίθεται στο Μ. Φατσέα, «Η πολιτική Τύπου και προπαγάνδας του ΚΚΕ κατά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο» στο *Πρακτικά Συνεδρίου Η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία – Κατοχή – Αντίσταση*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα ΑΤΕ, 1989, σ. 489-497

κατά του ΕΔΕΣ τον Οκτώβριο 1943, όταν αυτός μάχονταν κατά των Γερμανών, τα γεγονότα των κατοχικών εμφύλιων συγκρούσεων στη Φθιώτιδα και η ανακωχή του ΕΛΑΣ με τους Γερμανούς[37]. Η έμφαση δινόταν στην απαξίωση της δράσης του ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Μέσω της αξιολόγησης της κατοχικής δράσης των αντιστασιακών οργανώσεων, της εξαργύρωσης ή της απαξίωσης της δράσης αυτής οι αντίπαλες παρατάξεις διεκδικούσαν πολιτικά οφέλη μετά την απελευθέρωση.

Ο τρόπος που καταγράφονται τα γεγονότα έχει αποδειχθεί ότι διαφέρει ανάλογα με την ιδεολογική σκοπιά της εφημερίδας. Για παράδειγμα, οι εφημερίδες γενικά συμφωνούν στην καταγραφή του τύπου της ενέργειας, στην τοποθεσία και στην ημερομηνία που έλαβε χώρα, στη γενική ταυτότητα των συμμετεχόντων, αν συνελήφθησαν άτομα, αν τραυματίστηκαν ή σκοτώθηκαν. Είναι πιθανό ωστόσο ότι ποικίλλουν στην καταγραφή των αιτιών πίσω από τις πράξεις των ατόμων ή στην ευθύνη που αποδίδεται σε κάποιες ομάδες για συγκεκριμένες πράξεις. Εξετάζοντας την τοπική εφημερίδα *Ρούμελη*, μια εφημερίδα όργανο, όπως τιτλοφορείται, του ΕΑΜ, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι εκφράζει τον επίσημο λόγο και τις απόψεις του ΕΑΜ, δέχεται δηλαδή κομματική γραμμή, την οποία θα πρέπει να εφαρμόσει. Για αυτό εμφανίζει την ίδια επιχειρηματολογία και θεματολογία με την εαμική εφημερίδα πανελλήνιας κυκλοφορίας *Ελεύθερη Ελλάδα* (πιθανά και με τις εαμικές εφημερίδες άλλων περιοχών) και ως ένα βαθμό με το *Ριζοσπάστη*. Αντίστοιχη προσοχή πρέπει να δοθεί και στην ανάλυση των δημοσιευμάτων της δηλωμένης ως «εθνικόφρονης» εφημερίδας, *Λαμιακός Τύπος*.

Ένας άλλος παράγοντας ο οποίος πρέπει να ληφθεί υπόψη στην αξιολόγηση και αξιοποίηση των πληροφοριών που συνάγονται από τον Τύπο της δεκαετίας του 1940, είναι οι περιορισμοί στη δημοσίευση των ειδήσεων. Οι περιορισμοί αυτοί ήταν τόσο νομοθετικοί όσο και ουσιαστικοί. Ο έλεγχος του Τύπου από την εκάστοτε κυβέρνηση έχει μακρά παράδοση[38]. Την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας εξασφαλίστηκε με μια σειρά από μέτρα, όπως η λογοκρισία. Με τον Αναγκαστικό Νόμο 23, της 19ης Αυγούστου 1936 καθορίστηκε το περιεχόμενο, η μέθοδος παραγωγής και ο τρόπος διανομής των εφημερίδων. Σύμφωνα με το Νόμο αυτό δόθηκαν εμπιστευτικές οδηγίες οι οποίες καθόριζαν το ρόλο και τη λειτουργία των εφημερίδων:

---

[37] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Σεπτεμβρίου 1945 και 10 Οκτωβρίου 1945

[38] Βλέπε για παράδειγμα το Νόμο 5060, «Περί Τύπου, προσβολών της τιμής εν γένει και άλλων συναφών αδικημάτων» της 30ης Ιουλίου 1931, που ψήφισε η κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου

απαγόρευση κριτικής, εκθειασμός του καθεστώτος λογοκρισία, απαγόρευση δημοσίευσης ειδήσεων σχετικά με την οικονομική πολιτική της κυβέρνησης.

Παράλληλα, ορίστηκαν με λεπτομέρεια οι δικαιοδοσίες του Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού (ΥΤΤ). Σύμφωνα με το άρθρο 1 του ΑΝ 45 «Περί Συστάσεως Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού» το ΥΤΤ ρυθμίζει όλα τα ζητήματα που αφορούν τη διαφώτιση της κοινής γνώμης έτσι ώστε αυτά να βρίσκονται εντός του πλαισίου των εθνικών παραδόσεων και ιδεωδών. Η σπουδαιότητα που έδινε ο Μεταξάς στον Τύπο φαίνεται και από τον προσωπική του επικοινωνία με τους δημοσιογράφους[39]. Η χρησιμότητα του Τύπου ως αποτελεσματικού μέσου προπαγάνδας καταδεικνύεται από τα πολυάριθμα νομοθετικά μέτρα που έλαβε το ΥΤΤ για να εξασφαλίσει την ολοκληρωτική εποπτεία και χειραγώγηση της κοινής γνώμης. Εκδόθηκαν σχετικά 14 νέοι Αναγκαστικοί Νόμοι και Βασιλικά Διατάγματα. Ανάμεσα σε αυτά είναι και το ΒΔ της 28ης Φεβρουαρίου 1937 το οποίο καθόριζε τις διευθύνσεις και τις υπηρεσίες του νεοσύστατου ΥΤΤ και την κατανομή του προσωπικού του. Προβλέπονταν Διεύθυνση Ελληνικού Τύπου, η οποία διαιρούνταν στα τμήματα Παρακολούθησης Εσωτερικού Τύπου, στο Γραφείο Λαϊκής Διαφωτίσεως, Γραφείο Νομοθεσίας του Εσωτερικού Τύπου και Γραφείο Εποπτείας του Εσωτερικού Τύπου. Με αυτό το διάταγμα όλες οι εφημερίδες που εκδίδονταν στην Ελλάδα υπάγονταν στους ίδιους περιορισμούς. Ο ΑΝ 1092 «Περί Τύπου», που εγκρίθηκε στις 22 Φεβρουαρίου 1938, ήταν ακόμα πιο αυστηρός και έθεσε τον Τύπο υπό τον ολοκληρωτικό έλεγχο του καθεστώτος. Προβλέπονταν αυστηρότεροι κανονισμοί ως προς την κάλυψη των ειδήσεων, υψηλά πρόστιμα για μη εγκεκριμένα από το καθεστώς άρθρα, υποχρεωτική δημοσίευση άρθρων και ειδήσεων από το εξωτερικό, κυρίως από γερμανικές πηγές[40].

Το αποτέλεσμα των νομοθετικών αυτών μέτρων και παρεμβάσεων ήταν ο ολοκληρωτικός έλεγχος του Τύπου από τον Μεταξά. Καθώς ο Τύπος αποτελούσε ένα από τα κύρια μέσα προπαγάνδησης του καθεστώτος, σημειώθηκε αύξηση τόσο του αριθμού όσο και της κυκλοφορίας των εφημερίδων. Η μόνη εφημερίδα που η κυκλοφορία της απαγορεύτηκε αμέσως ήταν η κομμουνιστική εφημερίδα *Ριζοσπάστης*. Παρατηρείται επιπρόσθετα, άνθηση του επαρχιακού Τύπου. Ο επί μακρόν παραμελημένος επαρχιακός Τύπος, που μέχρι τότε εξέδιδε μόνον ολιγοσέλιδα φύλλα που δημοσίευαν τοπικά νέα, απέκτησε νέο κύρος και σπουδαιότητα

---

[39] Μ. Πετράκη, *Ο μύθος του Μεταξά. Δικτατορία και Προπαγάνδα στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ωκεανίδα, 2006, σ. 28

[40] Πετράκη, *ο.π.*,σ. 30 και Β. Αγγελής, *«Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελά πατέρα...». Μαθήματα Εθνικής Αγωγής και νεολαιίστικη προπαγάνδα στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, σ. 40-43

αφού κυκλοφορούσε τακτικά με το υλικό που διένειμε η κυβέρνηση και επωφελήθηκε και αυτός από τα προνόμια που παραχώρησε η δικτατορία[41].

Η φίμωση και χειραγώγηση του Τύπου καθώς και η λογοκρισία η οποία επιβλήθηκε αμέσως μετά τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου άρθηκε εν μέρει μόνο μετά την απελευθέρωση της χώρας το 1944. Οι νέες συνθήκες ωστόσο που δημιουργήθηκαν μετά την Απελευθέρωση επέβαλαν νέους περιορισμούς στη δημοσιοποίηση πληροφοριών μέσω του τύπου και την επανεργοποίηση της μεταξικής νομοθεσίας περί τύπου[42]. Με τον Αναγκαστικό Νόμο 462 της 10ης Ιουλίου 1945 απαγορεύτηκε η δημοσίευση κρίσεων ή απόψεων για την αναδιοργάνωση των ένοπλων δυνάμεων και για τα συνδεόμενα με αυτή πολιτικά ζητήματα, χωρίς την προηγούμενη έγκριση του *Γενικού Επιτελείου Στρατού*. Η απαγόρευση αυτή αφορούσε τη δημοσίευση κάθε πληροφορίας που αφορούσε το Στρατό και τις δραστηριότητες των συμμαχικών αποστολών στην Ελλάδα καθώς και κάθε δημοσίευμα σχετικά με την τότε ή την προγενέστερη δραστηριότητα των μυστικών οργανώσεων και των υπηρεσιών πληροφοριών, ελληνικών και συμμαχικών.

Με την ευκαιρία της δημιουργίας του ΔΣΕ και συγκεκριμένα ύστερα από τη δημοσίευση από το *Ριζοσπάστη* ενός ανακοινωθέντος που προέρχονταν από το αρχηγείο του ΔΣΕ στις 21 Νοεμβρίου 1946, την κατάσχεση του συγκεκριμένου φύλλου και την απόφαση του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Αθηνών ότι η κατάσχεση ήταν παράνομη, η Βουλή θέσπισε νέο ψήφισμα το οποίο επέβαλλε σημαντικούς περιορισμούς στην ελευθερία του τύπου. Πρόκειται για το Ψήφισμα ΙΕ της 25ης Νοεμβρίου 1946 σύμφωνα με το οποίο επιτρεπόταν η κατάσχεση εφημερίδων, περιοδικών και άλλων εντύπων, αν περιλάμβαναν άρθρα «*περιεχομένου στασιαστικού, σκοπούντος την ανατροπήν των δημοκρατικών βάσεων του ισχύοντος πολιτεύματος ή στρεφομένου κατά της ασφαλείας του Κράτους ή της δημοσίας τάξεως*» καθώς και στην περίπτωση που θα δημοσίευαν ειδήσεις που αναφερόταν σε κινήσεις των ενόπλων δυνάμεων και σε στρατιωτικά οχυρωματικά έργα (άρθρο2.1). Σχεδόν όλα τα αδικήματα τύπου υπάγονταν στην αρμοδιότητα των πενταμελών εφετείων. Με ποινές φυλάκισης και με χρηματικές ποινές

---

[41] Πετράκη, *ο.π.*, σ. 34

[42]Για τις τροποποιήσεις, τις αιτιολογικές εκθέσεις και την ερμηνεία των νόμων περί τύπου βλέπε Ν. Οικονομόπουλος, *Νομοθεσία αφωρώσα την δημόσιαν τάξιν και ασφάλειαν*, «Ο περί τύπου Νόμος 5060 και ΑΝ 1092» Αθήνα, 1958, σ. 5-130

απειλούνταν και οι εκδότες εφημερίδων που θα αρνούνταν να δημοσιεύσουν τις επίσημες διαψεύσεις εκ μέρους των αρχών των ανακριβών ειδήσεων που είχαν δημοσιεύσει.

Ένα χρόνο αργότερα λήφθηκαν πιο αυστηρά μέτρα για τη φίμωση του αριστερού τύπου. Κατά τη διάρκεια του 1947, παρά τη γενίκευση της σύγκρουσης, η κυβέρνηση κρατούσε κάποιου είδους δημοκρατικά προσχήματα στο τυπικό τουλάχιστον επίπεδο, τα οποία ήταν αποτέλεσμα διεθνών πιέσεων ή στο πλαίσιο της προώθησης της εικόνας της Ελλάδας στο εξωτερικό. Το ΚΚΕ εξακολουθούσε να είναι νόμιμο και να λειτουργεί τουλάχιστον στην Αθήνα, να εκδίδει την εφημερίδα του και να προβάλει τις θέσεις του παρά τα νομικά και ουσιαστικά εμπόδια. Η φίμωση του τύπου πραγματοποιήθηκε με δύο ψηφίσματα που υιοθετήθηκαν από τη Βουλή ύστερα από πρόταση της κυβέρνησης συνασπισμού του Σοφούλη τον Οκτώβριο 1947. Το πρώτο πρόσθετε έξι άρθρα στο Γ Ψήφισμα, το πρώτο από τα οποία όριζε ότι κατά τη διάρκεια της «ανταρσίας» και στις περιοχές στις οποίες ίσχυε το ψήφισμα αυτό το αρμόδιο συμβούλιο εφετών μπορούσε να διατάξει την οριστική παύση και έκδοση οποιασδήποτε εφημερίδας ή περιοδικού το οποίο «*αποδεικνύει ότι υπηρετεί εν γνώσει και εκ προθέσεως τους εγείροντας τα όπλα κατά της Πατρίδας και επιβουλευομένους την ακεραιότητα και την ησυχίαν της χώρας, αρνείται συστηματικώς να τηρή τους νόμους του κράτους ή υπηρετεί αποδεδειγμένως καθ΄ οιονδήποτε τρόπον την ανταρσίαν*»[43]. Επιπρόσθετα, προβλέπονταν η δήμευση των μηχανημάτων και η απαγόρευση ένδικου μέσου κατά της απόφασης. Τα Έκτακτα Στρατοδικεία ορίζονταν αποκλειστικά αρμόδια στο πεδίο αυτό έχοντας τη δυνατότητα να επιβάλουν την ποινή της ισόβιας κάθειρξης σε οποιονδήποτε επεδίωκε να συνεχίσει, με τον ίδιο ή με παρεμφερή τίτλο, την έκδοση της εφημερίδας ή του περιοδικού, των οποίων είχε διαταχθεί η οριστική παύση. Οι κάτοχοι αντιτύπων του απαγορευθέντος εντύπου απειλούνταν σε ποινή φυλάκισης το πολύ τριών χρόνων στην περίπτωση που θα αποδεικνυόταν ότι είχαν την πρόθεση να προβούν στη διάδοσή τους. Κατ' εφαρμογή των διατάξεων αυτών με μια σειρά αποφάσεων το Συμβούλιο Εφετών Αθηνών τερμάτισε τη νόμιμη έκδοση των κυριότερων δημοσιογραφικών οργάνων του ΚΚΕ[44]. Νέο ψήφισμα ΛΘ της 7ης Δεκεμβρίου 1947 απαγόρευε την επανέκδοση απαγορευμένων εντύπων ακόμα και με νέους τίτλους και εξαρτούσε την έκδοση νέων εφημερίδων και

---

[43] Άρθρο 22 του τροποποιημένου Γ Ψηφίσματος.

[44] Αποφάσεις 3219 και 3220 του 1947 του Συμβουλίου Εφετών Αθηνών με τις οποίες κλείστηκαν οριστικά 62 έντυπα. Παρατίθενται στον Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα: Θεμέλιο γ εκδ. 1995, σ. 506

περιοδικών από προηγούμενη άδεια του υφυπουργού Τύπου και Πληροφοριών[45]. Σημειώνεται ότι οι περιορισμοί της ελευθερίας της έκφρασης και του τύπου συνέχισαν να ισχύουν νομοθετικά και μετά την ψήφιση του νέου Συντάγματος το 1952.[46] Το γενικό αποτέλεσμα ήταν ότι ο τύπος από δυνατή, ανεξάρτητη ενημερωτική δύναμη, μετατράπηκε σε προπαγανδιστικό εργαλείο.

Το νομοθετικό αυτό πλαίσιο, αν και απαραίτητο για να τηρηθεί η επίφαση της δημοκρατικής νομιμότητας των εμφυλιακών κυβερνήσεων, ήρθε να προσφέρει νομοθετική κάλυψη σε μια πραγματικότητα η οποία ίσχυε ήδη για τον επαρχιακό αριστερό τύπο. Ανεξάρτητα από τον έλεγχο των δημοσιευμάτων στον τύπο και την επιβαλλόμενη λογοκρισία, από την επαύριον της συμφωνίας της Βάρκιζας παρεμποδίστηκε η κυκλοφορία των αριστερών εφημερίδων εξαιτίας επιθέσεων από τις επίσημες αρχές ή παρακρατικούς. Σε τοπικό επίπεδο μια σειρά από περιστατικά καταδεικνύουν τις δυσκολίες και τους περιορισμούς στην κυκλοφορία των αριστερών εφημερίδων. Στην Άμφισσα η Εθνοφυλακή κατάστρεψε τα έπιπλα και έσκισε φύλλα της εαμικής εφημερίδας *Ελεύθερη Φωκίδα* ενώ κατασχέθηκε το πιεστήριο του ΕΑΜ γιατί προέρχονταν, σύμφωνα με την Εθνοφυλακή, από λεηλασία. Στο Καρπενήσι ο διοικητής του Τάγματος Εθνοφυλακής κατάσχεσε φύλλα της εφημερίδας *Ρούμελη,* καθημερινού οργάνου του ΕΑΜ Ανατολικής Στερεάς, και απείλησε ότι δεν θα επέτρεπε να ξαναπουληθούν τέτοια φύλλα[47]. Η ίδια πρακτική ακολουθούνταν και σε άλλες επαρχιακές πόλεις, όπου προωθούνταν η Εθνοφυλακή, αλλά και σε συνοικίες της Αθήνας και πολυάριθμες ήταν οι περιπτώσεις που καταγγέλθηκαν.[48] Στην πορεία του 1945 ο αριθμός των αριστερών επαρχιακών εφημερίδων μειώνονταν όλο και περισσότερο. Παρά τις εξαγγελίες των κυβερνήσεων Πλαστήρα και Βούλγαρη[49] για ελευθεροτυπία, ο διωγμός εναντίον του εαμικού – αριστερού τύπου συστηματοποιήθηκε λαμβάνοντας διάφορες μορφές που κυμαίνονταν από τη λογοκρισία του

---

[45] Για όλη την εμφυλιακή νομοθεσία «Περί Τύπου» βλέπε αναλυτικά Αλιβιζάτος, *ο.π*, σ. 422-426 και σ. 506-509

[46] Αλιβιζάτος, *ο.π.*, σ. 533-53.

[47] Για την περίπτωση της Θεσσαλίας βλέπε Χρήστος Βραχνιάρης, *Πορεία μέσα στη νύχτα. Η Θεσσαλία στις φλόγες του Εμφυλίου*, Αθήνα: Αλφειός, 1990 *Ριζοσπάστης,* 1 Μάη 1945. Για τις πόλεις Πάτρα, Βόλος, Λάρισα, Καρδίτσα, Καλαμάτα καταγγελίες στο *Λευκή Βίβλος, Παραβάσεις της Βάρκιζας, ο.π.,* σ.38

[48] *Ριζοσπάστης,* 1 Μάη 1945. Για τις πόλεις Πάτρα, Βόλος, Λάρισα, Καρδίτσα, Καλαμάτα καταγγελίες στο *Λευκή Βίβλος, Παραβάσεις της Βάρκιζας, ο.π.,* σ.38

[49] Στις 31/3/1945 Νόμος 245/1945 κυβέρνησης Πλαστήρα που τιμωρούσε την παρακώλυση της ελεύθερης κυκλοφορίας του τύπου. Στις 17/4/1945: μέτρα Υπουργού Εσωτερικών Τσάτσου και στις 29/4/1945: ανακοίνωση του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών και Υφυπουργού Τύπου, Δ. Ζακυνθηνού για περιφρούρηση ελευθερίας του τύπου από τον στρατό που έφερε τα αντίθετα αποτελέσματα καθώς οι τοπικοί στρατιωτικοί διοικητές λογόκριναν τον αριστερό τύπο και απαγόρευαν την κυκλοφορία του βάσει του Νόμου 1092/1938. Richter, *ο.π.,* σ. 158

επαρχιακού τύπου από τις Στρατιωτικές Διοικήσεις, την καταστροφή εαμικών φύλλων από άνδρες της Εθνοφυλακής και παρακρατικούς, επιθέσεις εναντίον εφημεριδοπωλών και όσων διάβαζαν ή κατείχαν εαμικά φύλλα, μέχρι την απαγόρευση πώλησης εαμικών – αριστερών εφημερίδων στα κατά τόπους πρακτορεία διανομής τύπου και την καταστροφή τυπογραφικών πιεστηρίων.

Κομβικό σημείο για την παύση της λειτουργίας των εαμικών εφημερίδων ωστόσο, ήταν η εμφάνιση των πρώτων *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στην περιοχή. Τα τυπογραφεία της *Ρούμελης* καταστράφηκαν τρεις φορές από επιθέσεις παρακρατικών και τελικά έπαυσαν να λειτουργούν στις 13 Αυγούστου 1946. Η πρώτη επίθεση στα τυπογραφεία της εαμικής Ρούμελη συνδέεται άμεσα με την εμφάνιση της ομάδας Μπελή – Παλαιολόγου στην περιοχή του Δομοκού και την συμπλοκή της με τη Χωροφυλακή. Η εφημερίδα κυκλοφόρησε πολυγραφημένη για σύντομο χρονικό διάστημα καθώς είχε προβλεφθεί η ύπαρξη εφεδρικού τυπογραφείου. Νέα όμως επίθεση στις 13 Αυγούστου 1946 διέκοψε οριστικά την κυκλοφορία της εφημερίδας στη Λαμία. Το ίδιο συνέβη και σε άλλες επαρχιακές πόλεις με αποτέλεσμα μετά το καλοκαίρι του 1946 να μην κυκλοφορεί εαμικός αριστερός τύπος στην επαρχία.

Οι εφημερίδες αποτελούν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μεροληπτικότητας η οποία συναντάται σε όλες τις γραπτές πηγές. Η ερμηνεία των γεγονότων, όπως εκφράζεται στα κύρια άρθρα ή όπως είναι συνυφασμένη με την καταγραφή των γεγονότων, είναι ιδιαίτερα επιρρεπής στις προκαταλήψεις. Τα τεκμήρια που ο ιστορικός παραθέτει από τις εφημερίδες δεν παρουσιάζουν μόνο το μειονέκτημα μιας πιθανής ανακρίβειας στην πηγή – συνήθως μια αφήγηση αυτόπτη μάρτυρα ή μια δημοσιογραφική συνέντευξη – αλλά και μιας ειδικής αλλά ασαφούς στον ιστορικό προκατάληψης βάσει της οποίας αυτά επιλέγονται, διαμορφώνονται και φιλτράρονται. Ο τύπος των προκαταλήψεων που είναι πιθανό να συναντηθεί στα ΜΜΕ συνίσταται επιπρόσθετα σε σιωπές ή έμφαση σε ορισμένα γεγονότα. Η διαστρέβλωση των ειδήσεων δεν λειτουργεί τόσο μέσω της φανερής αλλαγής ενός γεγονότος όσο μέσω της υποτίμησης ή της έμφασης ορισμένων χαρακτηριστικών του γεγονότος. Το κύριο όργανο χειραγώγησης των ΜΜΕ είναι η γλώσσα. Η πληροφορία χειραγωγείται μέσω της χρήσης επιθέτων, τη συχνή χρήση κάποιων ουσιαστικών, τη χρήση συνωνύμων ή παραφράσεων, σχολίων και κυρίως άρθρων, τίτλων και υποτίτλων, έμφαση σε μερικές όψεις ενός γεγονότος και

αποκλεισμός άλλων και ανάλυση των πληροφοριών και επανασύστασή τους με τρόπο που να υποδεικνύει ακριβείς αιτιακές σχέσεις.

Η μεροληπτικότητα ωστόσο αυτή του τύπου μπορεί να αποτελέσει πλεονέκτημα για τον ερευνητή στο μέτρο που του επιτρέπει να ανασυνθέσει τόσο το κλίμα της εποχής όσο και τις απόψεις και τις κρίσεις των ανθρώπων που τη βίωναν. Τα κύρια άρθρα, τα σχόλια, τα χρονογραφήματα εκφράζουν την υποκειμενική άποψη των σύγχρονων με την εποχή ανθρώπων, ή έστω μιας μερίδας που εκφράζονταν μέσω των συγκεκριμένων εντύπων, για τα τεκταινόμενα γύρω τους. Η υποκειμενικότητα και οι εκφράσεις της, όπως η νοοτροπία, η ιδεολογία, η κουλτούρα και η κοσμοθεωρία συνιστούν ένα δομικό πεδίο, στο οποίο οι άνθρωποι βιώνουν την ιστορία τους. Τέτοιου είδους πηγές δεν αναφέρονται μόνο στα γεγονότα αλλά και στη σημασία τους. Αποκαλύπτουν τα κίνητρα τα οποία ωθούν τους ανθρώπους σε μια συμπεριφορά και τα κίνητρα των ενεργειών τους. Η υποκειμενικότητα, ως μια συμβολική δραστηριότητα η οποία περιέχει νοητικές, πολιτιστικές και ψυχολογικές απόψεις[50], βοηθά τον ιστορικό να ανασυνθέσει την πολυπλοκότητα των απόψεων. Στη χρήση του Τύπου ως πηγή ιστορικών στοιχείων πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι καμιά πηγή δεν είναι αλάνθαστη συμπεριλαμβανομένων και των επίσημων στατιστικών. Ο έλεγχος και η διασταύρωση πληροφοριών με πηγές ανεξάρτητες από τον Τύπο, (αρχειακές πηγές, γραπτές και προφορικές μαρτυρίες) αλλά και η συνειδητοποίηση εκ μέρους του ερευνητή των περιορισμών και των προκαταλήψεων μπορεί να οδηγήσει σε αξιοποίηση και σωστή αξιολόγηση του υλικού που προέρχεται από τον Τύπο.

1.4. Απομνημονεύματα και γραπτές μαρτυρίες

Έχει επισημανθεί ότι σε καμία άλλη περίοδο της νεότερης ελληνικής ιστορίας δεν ήταν τόσο σημαντικός ο ρόλος των απομνημονευμάτων και των μαρτυριών στη διαμόρφωση της εικόνας για τα γεγονότα όσο στη δεκαετία του 1940[51]. Η αδυναμία πρόσβασης σε οργανωμένα αρχεία, η αποσπασματικότητα του αρχειακού υλικού και η απουσία αρχείων τοπικού ενδιαφέροντος συνέβαλαν προς αυτή την κατεύθυνση.

---

[50] Λ. Πασερίνι, *Σπαράγματα του 20ου αιώνα. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, ελλ. εκδ. Αθήνα, 1998, σ.22
[51] M. Mazower, «Historians at War. Greece, 1940-1950», *The Historical Journal*, 38/2, σ. 499

Οι γραπτές μαρτυρίες των μεγάλων και κυρίως των μικρών πρωταγωνιστών αποτελούν αυτόνομο αντικείμενο ιστορικής έρευνας και αξιόλογη πηγή γνώσης αρκεί να αντιμετωπισθούν με κριτικό πνεύμα και συνεχή διασταύρωση. Παρουσιάζουν όψεις της καθημερινότητας την περίοδο του εμφυλίου και εμπλουτίζουν την ιστορική γνώση σε πτυχές οι οποίες μένουν αθέατες από την αρχειακή έρευνα. Είναι διαλεκτικά συνδεδεμένες με τη μεγάλη ιστορία και παρά τον υποκειμενικό τους χαρακτήρα αντικατοπτρίζουν την εποχή τους και για αυτό αποτελούν πολύτιμες ιστορικές πηγές[52]. Παρόλο που δεν προσφέρονται για την καταγραφή γεγονοντολογικής ιστορίας, προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες για την κατανόηση του κλίματος και της ατμόσφαιρας της εποχής, κάτι στο οποίο τα αρχεία υστερούν.

Τα απομνημονεύματα και οι γραπτές μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν την υπό εξέταση περίοδο συνιστούν ένα είδος πηγών, όχι πολύ διαφορετικό από αυτό των προφορικών μαρτυριών. Αν και περισσότερο επεξεργασμένες, οι μαρτυρίες αυτές έχουν παρόμοια προβλήματα ως πηγή της ιστορίας με αυτά των προφορικών μαρτυριών με έναν επιπλέον κίνδυνο: μια πιο τυποποιημένη μνήμη η οποία δεν επιτρέπει την παρουσίαση όλων των πλευρών της τότε πραγματικότητας. Η χρήση τους ως ιστορικών πηγών θέτει ως προϋπόθεση τη μελέτη της μνήμης και του τρόπου κατασκευής της. Η μνήμη είναι επιλεκτική και αναπλαστική. Αποτελεί το ατομικό και συλλογικό κατασκεύασμα κοινωνικών παραμέτρων και διεργασιών και με τη σειρά της επιτελεί κοινωνικές λειτουργίες καθώς ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι προσλαμβάνουν και ζουν την ιστορία τους είναι διαμεσολαβημένος από ένα πλέγμα ιδεών, αντιλήψεων, αξιών, νοοτροπιών. Οι γραπτές μαρτυρίες δεν είναι γυμνές αφηγηματικές μορφές αλλά ιδεολογικές παραγωγές ιστορικά προσδιορισμένες. Είναι λόγος πολιτικός και δικαιωτικός στον οποίο διακρίνεται η επιθυμία του αφηγητή για ηθική αποκατάσταση και η ανάγκη για νομιμοποίηση μπροστά στην ιστορία και τη συλλογική μνήμη. Ενέχει ειδική επικοινωνιακή υφή και πολιτισμικές διαστάσεις και συνδέεται άμεσα με την πολιτική συγκυρία. Όπως επισημαίνει η Τ. Βερβενιώτη, η οποία ανέλυσε τις γυναικείες γραπτές μαρτυρίες για τον εμφύλιο πόλεμο, η ιστορική ανάγνωση των γραπτών μαρτυριών πρέπει να λάβει υπόψη της τρεις παραμέτρους, οι οποίες βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση. Η πρώτη αφορά την έκδοση, τον χρόνο, τον τρόπο και τον τόπο έκδοσης αλλά και το χρόνο γραφής. Η δεύτερη σχετίζεται με την πολιτική και κοινωνική ταυτότητα του συγγραφέα, το βιογραφικό του, τόσο κατά τον χρόνο βίωσης των γεγονότων όσο και κατά την

---

[52] Ι. Μυλωνάκη, «Αυτοβιογραφικά κείμενα ως ιστορικές πηγές. Νεότερες συζητήσεις και αναζητήσεις», *Ίστωρ*, τομ.11, 1998, σ. 21-25

παραπέρα πορεία του. Η τρίτη παράμετρος αφορά το είδος και τη χρονική διάρκεια της βιωμένης εμπειρίας. Η πολιτική συγκυρία καθορίζει τους τρεις παραπάνω παράγοντες και το περιεχόμενο της μαρτυρίας ακόμα και την ανάγνωσή της[53]. Η πολιτική συγκυρία και η περιρρέουσα ιδεολογική ατμόσφαιρα αποτελούν το παροντικό πλαίσιο της αφήγησης και επηρεάζουν σημαντικά το όλο εγχείρημα ανακατασκευής του παρελθόντος.

Για την παρούσα μελέτη αξιοποιήθηκαν γραπτές μαρτυρίες οι οποίες προσδιορίζονται τοπικά στην ευρύτερη περιοχή της Λαμίας και χρονικά στα έτη 1945-1949. Οι μαρτυρίες αυτές αποτελούν το σύνολο των δημοσιευμένων γραπτών μαρτυριών για την περιοχή της Λαμίας οι οποίες είναι δυνατό να εντοπιστούν μέσω των βιβλιογραφικών οδηγών και των καταλόγων των ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών. Ένα μεθοδολογικό ζήτημα αποτελεί το ότι οι μαρτυρίες αυτές προέρχονται κατά την συντριπτική τους πλειοψηφία μόνο από το χώρο της Αριστεράς. Από τις 50 μαρτυρίες με τοπικό προσανατολισμό που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα ιστορική μελέτη μόνο μία είναι δεξιάς - αντικομμουνιστικής κατεύθυνσης[54]. Ο ιδεολογικός αυτός προσανατολισμός δεν αποτελεί τοπική ιδιομορφία αλλά γενικότερη τάση. Σύμφωνα με μια πρόσφατη στατιστική καταγραφή της βιβλιογραφικής παραγωγής την περίοδο 1974-2003, το 79% των έργων έχουν αριστερό ή φιλοεαμικό περιεχόμενο σε αντίθεση με τις μαρτυρίες της περιόδου 1945-1974 οπότε το 63% των όσων εκδόθηκαν ήταν δεξιάς, αντιεαμικής ή αντικομουνιστικής κατεύθυνσης[55]. Η διχοτόμηση και η μεταστροφή αυτή της συλλογικής μνήμης συνδέεται άμεσα με την πολιτική συγκυρία. Από τις μαρτυρίες τοπικού ενδιαφέροντος που αξιοποιήθηκαν μόνο τρεις εκδόθηκαν πριν το 1974 (ανάμεσα σε αυτές είναι και η δεξιά μαρτυρία η οποία εκδόθηκε όσο διαρκούσε ακόμα ο πόλεμος, το 1948). Το 60% των μαρτυριών δημοσιεύτηκε μετά το 1990, οπότε η εξέλιξη της πολιτικής ζωής στην Ελλάδα και η διεθνής συγκυρία δημιουργούσε ένα περιβάλλον δεκτικό, νομιμοποιητικό και ενθαρρυντικό για την άνθηση της αριστερής μαρτυρίας. Για τις μαρτυρίες των αριστερών έχουν υπάρξει επιμέρους μελέτες[56]. Η δημοσίευση μαρτυριών μόνο της μίας πλευράς της σύγκρουσης δημιουργεί

---

[53] Τ. Βερβενιώτη, «Μνήμες και αμνησίες των αρχείων και των μαρτυριών για τον ελληνικό εμφύλιο. Η Αθήνα και η επαρχία, η ηγεσία και τα μέλη», στο Ρ. Β.Μπουσχότεν, Τ. Βερβενιώτη, Ε.Βουτυρά, Β. Δαλκαβούκης, Κ.Μπάδα (επιμ.), *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο 2008, σ. 83

[54] Ι.Δ. Δεδούση , *Θύμιος Δεδούσης, λοχαγός, βουλευτής : ο εθνομάρτυρας αγωνιστής (Μάιος 1941-Απρίλιος 1947)* , Αθήνα, χ.χ, 1949

[55] Γ. Αντωνίου και Ν. Μαραντζίδης, «Το επίμονο παρελθόν», στο Γ. Αντωνίου και Ν. Μαραντζίδης (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του 1940 και η ιστοριογραφία, Αθήνα*: Εστία 2008, σ. 30-31

[56] Ενδεικτικά Ι. Παπαθανασίου, «Βίωμα, ιστορία και πολιτική. Η υπόσταση της προσωπικής μαρτυρίας. Σκέψεις με αφορμή δύο βιβλία του Τάκη Μπενά. *Τα Ιστορικά,* τχ. 24-25, Ιούνιος- Δεκέμβριος 1996, σ. 253-266. Π.

σημαντικά κενά στην τοπική και γενική βιβλιογραφία. Είναι περιορισμένη για παράδειγμα η ιστορική γνώση για τους απλούς φαντάρους του *Εθνικού Στρατού* καθώς απουσιάζει από τη βιβλιογραφία η στάση των απλών μαχητών του στρατού[57].

Όσο αφορά την έμφυλη υπόσταση των γραπτών μαρτυριών, μόνο πέντε από τις μαρτυρίες είναι γραμμένες από γυναίκες, αριθμός που αντιπροσωπεύει το 10% του συνόλου των μαρτυριών με τοπικό περιεχόμενο. Οι δημοσιευμένες μαρτυρίες των γυναικών δεν αντικατοπτρίζουν τη μεγάλη συμμετοχή τους στα δρώμενα του εμφυλίου πολέμου. Οι γραφές τους αποτελούν περίπου το 10% της συνολικής εκδοτικής δραστηριότητας[58] καθώς έχουν δημοσιευτεί συνολικά 90 γυναικείες μαρτυρίες. Και στην περίπτωση των γυναικείων μαρτυριών η λιγότερο καταγεγραμμένη εμπειρία είναι αυτή των γυναικών που συντάχθηκαν με το μέρος της αντικομουνιστικής Δεξιάς. Από τις 100 μαρτυρίες που γράφονται οι δέκα είναι γραμμένες από γυναίκες και από αυτές οι γυναίκες της Αριστεράς έχουν γράψει τις εννέα και της δεξιάς τη μία[59]. Στην περίπτωση των γυναικείων μαρτυριών με τοπικό περιεχόμενο δεν συναντάται καμία δημοσιευμένη μαρτυρία από την πλευρά της δεξιάς. Απουσιάζει η μνήμη της απλής γυναίκας του χωριού αλλά και της πόλης. Αυτές οι εμπειρίες δεν καταγράφηκαν γιατί ακόμα και οι ίδιες οι γυναίκες που τις βίωσαν δεν τις θεώρησαν σημαντικές ή άξιες λόγου να ανακοινωθούν δημόσια. Το κενό που υπάρχει στις επιμέρους συλλογικές μνήμες για τους απλούς ανθρώπους και κυρίως τις γυναίκες είναι τεράστιο. Απηχεί την αντίληψη ότι το ιστορικό γίγνεσθαι διαμορφώνεται από μερικούς σπουδαίους άνδρες και ίσως από ηρωικές μαρτυρικές γυναίκες. Από τις γυναικείες μαρτυρίες η μία είναι γραμμένη από το γνωστό στέλεχος της Αριστεράς, τη Μ. Καραγιώργη και

Παναγιωτόπουλος, «Η κομμουνιστική μνήμη της ήττας. Διερευνώντας τις κοινωνιολογικές προϋποθέσεις της μετα-ιστορικής ηθικής δικαίωσης», στο *Εμφύλιο Δράμα*, ειδική έκδοση του περ. *Δοκιμές*, τχ.6, 1997, σ. 135-163. Φ. Ηλιού, «Οι βιωμένες ιστορίες και η ιστοριογραφική προσέγγιση», στο συλλογικό τόμο *Ιστορικό τοπίο και ιστορική μνήμη. Το παράδειγμα της Μακρονήσου*, Αθήνα: Φιλίστωρ 2000, σ. 159-168

[57]Η βιβλιογραφία είναι ιδιαίτερα φτωχή σε αυτό το σημείο. Καταγράφονται μόλις δύο μαρτυρίες η μελέτη της προσωπικής ζωής ενός δεκανέα του στρατού μέσα από τις επιστολές που αντάλλασε με τη γυναίκα του όπου αναδεικνύονται ζητήματα όπως η απροθυμία να υπηρετήσει τη στρατιωτική θητεία, ο βαθμός στον οποίο η κυβερνητική προπαγάνδα είχε εσωτερικευτεί από τους απλούς φαντάρους, η εμπειρία του πολέμου στο P.Carabot, "The Everyday Lives and Silences of a National Army Soldier and his Wife during the Civil War",στο P. Carabott & T.D. Sfikas (εκδ.),*The Greek Civil War. Essays on a conflict of Exceptionalism and Silences*, Ashgate, Aldershot 2004, σ. 189–208 και το ημερολόγιο Δ. Μαυροσκούφης, *Ένας στρατιώτης στον εμφύλιο*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 2000

[58] Τ. Βερβενιώτη, «Γραφές γυναικών για τον ελληνικό εμφύλιο: οι συλλογικές μνήμες και η αμνησία» στο Γ.Αντωνίου και Ν. Μαραντζίδης, *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*, Αθήνα: Εστία 2008, σ. 347

[59] Βερβενιώτη, *στο ίδιο*, σ. 351-2

αναφέρεται για τις συνθήκες διαβίωσης στο στρατόπεδο κρατουμένων γυναικών Λαμίας[60], ενώ οι άλλες τέσσερεις μαρτυρίες προέρχονται από «απλές» γυναίκες οι οποίες ήταν είτε μαχήτριες του Δημοκρατικού Στρατού είτε μέλη των πολιτικών οργανώσεων[61].

Σημαντικό για την κατανόηση των μαρτυριών είναι να διερευνηθεί η πολιτική και κοινωνική ταυτότητα του συγγραφέα κατά το χρόνο βίωσης των γεγονότων αλλά και κατά το χρόνο συγγραφής της μαρτυρίας. Το 25% των μαρτυριών είναι γραμμένες από τοπικά πολιτικά ή στρατιωτικά στελέχη. Ιδιαίτερα χρήσιμες για την παρούσα έρευνα στάθηκαν οι μαρτυρίες του Γ. Χουλιάρα, γνωστότερου ως καπετάν – Περικλή, η οποία αφορά την περίοδο 1941-1958, τη συμμετοχή του στον ΕΛΑΣ, το Μπούλκες και το ΔΣΕ και την υπερορία στην Πολωνία[62], του Γ. Βοντίσιου (Γούσια), αναφορικά με την περίοδο στην οποία διατέλεσε γραμματέας της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* (ΚΟΠΣ) του ΚΚΕ και στη συνέχεια αρχηγός του *Αρχηγείου Ρούμελης* του Δημοκρατικού Στρατού, του Β. Παπαδάκη (καπετάν – Λευτεριά), στελέχους της ΚΟΠΣ, για την οργάνωση της αυτοάμυνας στην περιοχή της Στερεάς και για την εμπειρία του στις φυλακές Λαμίας[63], του Γ. Κουτρούκη, επίσης στελέχους της ΚΟΠΣ και δικηγόρου στις δίκες αριστερών στα Κακουργιοδικεία της Άμφισσας και της Λαμίας[64] και του Κ. Παλαιολόγου, στελέχους της ΚΟΠΣ και υπεύθυνου για την οργάνωση των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στην περιοχή της Στερεάς[65]. Το υπόλοιπο σώμα μαρτυριών γράφτηκε από απλούς μαχητές - μαχήτριες του Δημοκρατικού Στρατού, γεγονός που επιτρέπει στο ιστορικό μελετητή να εμπλουτίσει και να ανανεώσει το υλικό του καθώς δόθηκε έμφαση στη συνολική εμπειρία του πολέμου και όχι αποκλειστικά στις στρατιωτικές συγκρούσεις. Από αυτή την άποψη ξεχωρίζουν τα έργα του Β. Αποστολόπουλου και του Τ. Ψημμένου[66].

---

[60] Μ. Καραγιώργη., *Περιμένοντας την ειρήνη*, Αθήνα: Προσκήνιο 2005

[61] Α. Βλάσση-Θεοδωρικάκου, Οι μνήμες μένουν ζωντανές : οι αναμνήσεις μιας 17χρονης ανταρτοπούλας του Δ.Σ.Ε, Αθήνα: Εντός 1997, Κ.Κάιλα, Η κατάλληλη στιγμή, Λαμία, αυτοέκδοση 1992 και Δ. Φούκα- Ρεζέ, *Οργισμένα Χρόνια. Αφήγημα*, Λαμία 1994, Ρ. Χαλβατζή – Γκόγκου *Σελίδες από τον θρύλο και την πραγματικότητα του εμφυλίου*, Λαμία 1992 αυτοέκδοση, χ.χ.

[62] Γ. Χουλιάρας (καπετάν-Περικλής), *Ο δρόμος είναι άσωτος. ΕΛΑΣ – ΔΣΕ – Πολωνία, 1941-1958,* Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 2005

[63] Β. Παπαδάκης (καπετάν Τάσος Λευτεριάς), *Αναμνήσεις από την Αντίσταση, στον Εμφύλιο και στην Προσφυγιά*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2003

[64] Γ. Κουτρούκης, *Εν ψυχρώ. Κατοχή – Βάρκιζα – Εμφύλιος*, Αθήνα: Καπόπουλος 1996

[65] Κ.Παλαιολόγου, *Από την Εθνική Αντίσταση στον Εμφύλιο 1946-1949, τόμος 1ος*, Αθήνα: Σύγχρονη Γνώμη 2003,

[66] Β.Αποστολόπουλος, *Το χρονικό μιας εποποίας. Ο ΔΣΕ στη Ρούμελη*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1995, β εκδ. 1998 Β. Αποστολόπουλος, *Επί ξυρού ακμής : ένας "κομμένος" αντάρτης του ΔΣΕ στα βουνά της Ρούμελης*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2008, Τ.Ψημμένος, *Αντάρτες στ΄ Άγραφα. Αναμνήσεις ενός Αντάρτη 1946-1950*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1998 (γ' έκδ.)

1.5. Η βιβλιογραφία

Η επιστημονική βιβλιογραφική παραγωγή σχετικά με τον εμφύλιο πόλεμο είναι σημαντικά μικρότερη από τα μεγέθη της μη επιστημονικής βιβλιογραφίας. Τομείς ολόκληροι έχουν μείνει ανερεύνητοι και καλύπτονται ακόμα από προσωπικές μαρτυρίες πρωταγωνιστών παρά από επιστήμονες ιστορικούς. Σύμφωνα με μια πρόσφατη στατιστική αποτίμηση μέχρι το 2001 καταγράφονται 171 τίτλοι μονογραφιών, μη συμπεριλαμβανομένων των επιστημονικών άρθρων. Από τις μονογραφίες αυτές το 54% ασχολούνται με τις εξελίξεις σε εθνικό επίπεδο, το 26% σε διεθνές και το 17% σε τοπικό[67]. Από αυτό συνάγεται ότι ποσοτικά τουλάχιστον η τοπική διάσταση του εμφυλίου πολέμου απασχολεί ένα σχετικά μικρό μέρος της βιβλιογραφίας.

Η έως σήμερα διαθέσιμη βιβλιογραφία για τον εμφύλιο πόλεμο σε καμία περίπτωση δεν έχει εξαντλήσει το θέμα. Παρόλο που το σοβαρό εμπόδιο της σπανιότητας των αρχειακών τεκμηρίων τείνει να υποχωρεί, είναι γενικότερη διαπίστωση ότι λείπουν εργασίες οι οποίες δίνουν απαντήσεις σε ερωτήματα με τα οποία ασχολείται η κοινωνική ιστορία και οι οποίες αξιοποιούν το βιωματικό λόγο. Όταν η παρούσα έρευνα βρισκόταν στο τέλος της, δημοσιεύτηκαν οι πολύ αξιόλογοι συλλογικοί τόμοι, *Ιστορία της Ελλάδος τον 20ο αιώνα*, οι οποίοι περιέχουν άρθρα σχετικά με οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές πτυχές της δεκαετίας του 1940[68]. Το ζήτημα των εσωτερικών προσφύγων και τα μέτρα πρόνοιας που λήφθησαν για την ανακούφισή τους κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου αποτελεί ένα θέμα σχεδόν ανεξερεύνητο στην ελληνική βιβλιογραφία. Σχετικά με την μετακίνηση των πληθυσμών κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, η μοναδική βιβλιογραφική αναφορά παραμένει το άρθρο της Α. Λαΐου[69]. Παρόλο που οι παρατηρήσεις της είναι εύστοχες, η Λαΐου έχει συμβουλευτεί σχεδόν αποκλειστικά αμερικανικές πηγές ενώ το άρθρο έχει δημοσιευτεί το 1987 με αποτέλεσμα να απουσιάζουν τόσο η γνώση ελληνικών πηγών όσο και οι σύγχρονες βιβλιογραφικές παραπομπές. Σποραδικές αναφορές μικρής έκτασης για το ζήτημα των εσωτερικών προσφύγων

---

[67] G. Antoniou και N. Marantzidis, «The Historiography of the Greek Civil War, 1945-2001: Toward a new Paradigm», *The Columbia Journal of Historiography*, 1 (2003), πίνακες σ.7-10

[68] Χρ. Χατζηιωσήφ, Π. Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, τ. Β1-Β2 και τ. Γ1- Γ2, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2007 και 2009

[69] Α. Λαίου, «Μετακινήσεις πληθυσμού στην ελληνική ύπαιθρο κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου», στο L. Baerentzen, Γ. Ιατρίδης και O. Smith, *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, ελλ. εκδ. Αθήνα: Ολκός 1992, σ. 67-114 και Αναστασία Κουρούπη, «Οι ανταρτόπληκτοι. Συμβολή στην κοινωνική ιστορία της Δυτικής Μακεδονίας, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2001

υπάρχουν σε έργα που αναφέρονται γενικά στην περίοδο του εμφυλίου[70] ή σε βιβλία και άρθρα σχετικά με την οικονομική πολιτική και τη διάθεση των πιστώσεων της αμερικανικής βοήθειας[71].

Φτωχή είναι και η βιβλιογραφική παραγωγή σχετικά με την προνοιακή πολιτική την περίοδο του εμφυλίου πολέμου. Στην περίπτωση αυτή το βιβλιογραφικό κενό είναι ακόμα μεγαλύτερο ιδιαίτερα αν συσχετιστεί με τη διερεύνηση της πολιτικής που ακολουθήθηκε στον τομέα της οικονομίας. Αξιόλογη προσπάθεια αποτελεί η μεταπτυχιακή εργασία του Α.Στρατάκη[72]. Κατά τα άλλα υπάρχουν σποραδικές αναφορές σε έργα γενικότερου ενδιαφέροντος. Πληροφορίες σταχυολογήθηκαν και από αμερικανικά και στρατιωτικά έγγραφα της περιόδου καθώς και δημοσιευμένες αναμνήσεις ανώτερων κυβερνητικών αξιωματούχων.[73]

Ένα άλλο ανεξερεύνητο πεδίο αφορά την κοινωνική αλληλεγγύη, μια κατεξοχήν «αστική» δράση της εποχής τόσο με τη γεωγραφική όσο και με την πολιτικο-κοινωνική έννοια του όρου. Δεν έχουν αναληφθεί ειδικές μελέτες παρά τη σημασία του θέματος. Έμμεσες αναφορές γίνονται σε πρόσφατες μελέτες που επικεντρώνονται σε άλλα θέματα κυρίως αναφορικά με την κατοχή και την πείνα[74].

Μια άλλη σημαντική βιβλιογραφική έλλειψη, όπως ήδη έχει αναφερθεί, αφορά στη διερεύνηση της κεντρικής πολιτικής σκηνής την περίοδο του εμφυλίου πολέμου. Ενώ η βιβλιογραφική παραγωγή είναι πλούσια όσο αναφορά την περίοδο έως τις εκλογές και το δημοψήφισμα του

---

[70] Για παράδειγμα Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Τόμος 2, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2001, σ. 589-603

[71] Γ. Σταθάκης, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ. Η Ιστορία της Αμερικανικής Βοήθειας στην Ελλάδα*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2004, σ. 181 -182

[72] Στρατάκης, *ο.π.*

[73] Τα σημαντικότερα τεκμήρια γενικότερα για τον εμφύλιο πόλεμο βρίσκονται στα *Foreign Relations of the United States,* τόμ. 1947 V, 1948 IV και 1949 VI, Washington: US Government Printing Office, 1971, 1974 και 1977. Βλέπε και *Ambassador Mac Veagh Reports: Greece, 1933-1947*, επιμ. John Iatrides, Princeton: Princeton University Press, 1972 και William Hardy Mc Neil, *The Greek Dilemma. War and aftermath*, New York :Lippincott, 1947. Επίσης F. Smothers, W.H.Mc Neil, E.D.McNeil, *Report on the Greeks. Findings of a Twentieth Century Fund Team which Surveyed Conditions in Greece in 1947,* New York: Twentieth Century Fund, 1948

[74] G. Kazamias, *Allied Policy towards Occupied Greece. The 1941-1944 Famine*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, University of Bradford (UK), 1991, V. Hionidou, *Famine and Death in Occupied Greece, 1941-1944,* Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2006 Flora Tsilaga, *The UNRRA mission to Greece: the politics of international relief, October 1944-June 1947,* διδακτορική διατριβή King's College London, 2007

1946[75] υπάρχουν ελάχιστες μελέτες για την πολιτική σκηνή την περίοδο του εμφυλίου, τις πολιτικές εξελίξεις δηλαδή που ακολούθησαν το δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου 1946 έως τις εκλογές του Ιανουαρίου 1950.

Όσο αφορά τις πηγές τοπικού ενδιαφέροντος η διαθέσιμη βιβλιογραφία δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί ικανοποιητική. Ειδικότερα, στην περίπτωση της Λαμίας η παρούσα μελέτη αποτελεί την πρώτη προσπάθεια επιστημονικής προσέγγισης της δεκαετίας του 1940. Η απουσία τοπικών μελετών χαρακτηρίζει και προγενέστερες ιστορικά περιόδους όπως ο Μεσοπόλεμος και η Κατοχή. Η απουσία ερευνητικού ενδιαφέροντος για την τοπική ιστορία προβάλλει σημαντικές δυσκολίες στην έρευνα καθώς ο μελετητής της νεότερης ιστορίας της πόλης της Λαμίας κινείται ουσιαστικά σε ένα βιβλιογραφικό κενό. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τις 72 εισηγήσεις στα συνέδρια Φθιωτικής Ιστορίας που πραγματοποιούνται κάθε δύο χρόνια στη Λαμία μόνο το 10% αναφέρεται στην ιστορία της Λαμίας τον 20ο αιώνα[76]. Η περιορισμένη αρθρογραφία ιστοριοδιφικού χαρακτήρα λίγο μπορεί να συνεισφέρει στην ιστορική έρευνα της περιόδου. Η έλλειψη βιβλιογραφικών αναφορών σε συνδυασμό με τα σπάνια και αποσπασματικά τοπικά αρχεία αποτελούν σημαντικές δυσκολίες στο ερευνητικό έργο και καταδεικνύουν τις δυσκολίες διεξαγωγής έρευνας τοπικής ιστορίας.

---

[75]Η. Richter, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον εμφύλιο πόλεμο, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1946*, Αθήνα: Εστία 1997, Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946: σταθμός στην πολιτική ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα: Ίδρυμα Μητσοτάκη 2008, Μιχ. Λυμπεράτος, *Κοινωνική πόλωση, αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα: Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2006, Γ. Μαυρογορδάτος, «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946: προοίμιο του εμφυλίου πολέμου», στο Γ. Ιατρίδης, (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950 Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, Keith Legg, «Παιχνίδια εναλλαγής στην Αθήνα: η πολιτική αστάθεια 1946-1952», στο L. Baerentzen (επιμ.) *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, Αθήνα: Ολκός, 2002 Η. Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964. Η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων* Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2000, Η.Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης, 2001, Θ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα Ο ιμπεριαλισμός της μη-επέμβασης*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 1997, Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949,* Αθήνα: Βιβλιόραμα 2000. Jean Meynaud, Π.Μερλόπουλος, Γερ.Νοταράς, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, 1946-1965*, Αθήνα: Σαββάλας, 2002, Χρ. Βερναρδάκης, Γ. Μαυρής, *Κόμματα και πολιτικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, 1991.

[76]*Φθιωτική ιστορία : πρακτικά 1ου συνεδρίου φθιωτικής ιστορίας (ιστορία- αρχαιολογία- λαογραφία)* : 3-4 Νοεμβρίου 2001, Συνεδριακό Κέντρο Κάστρου Λαμίας Λαμία : Πνευματικό Κέντρο Σταυρού, 2002 και *Φθιωτική ιστορία : πρακτικά 2ου Συνεδρίου Φθιωτικής ιστορίας, (ιστορία - αρχαιολογία-λαογραφία)*, 20-21 Σεπτεμβρίου 2003, Πνευματικό Κέντρο Σταυρού Λαμία : Πνευματικό Κέντρο Σταυρού, 2005

Κεφάλαιο 2: Οι τοπικές εξελίξεις από τον Οκτώβριο 1944 έως το Σεπτέμβριο 1945

2.1 Η περίοδος της εαμοκρατίας (Οκτώβριος 1944- Φεβρουάριος 1945)

Οι γερμανικές δυνάμεις κατοχής αποχώρησαν από τη Λαμία και τις γύρω περιοχές στις 18 Οκτωβρίου 1944 και στις 20 του ίδιου μήνα ο Άρης Βελουχιώτης εισήλθε πανηγυρικά στην πόλη, όπου εκφώνησε το λόγο της Απελευθέρωσης[1]. Έκτοτε, η Λαμία πέρασε στην εξουσία του ΕΑΜ και όντας η μεγαλύτερη πόλη στην Ανατολική Στερεά κατείχε δεσπόζουσα θέση. Από τις 23 Οκτωβρίου 1944 αποτελούσε την έδρα του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, της 13ης Μεραρχίας, των Γραφείων Περιοχής Στερεάς του ΚΚΕ, μιας μικρής βρετανικής στρατιωτικής δύναμης και συμμαχικών και βρετανικών στρατιωτικών αποστολών[2]. Οι αρχές, οι οποίες ήταν διορισμένες από τις κατοχικές κυβερνήσεις, αντικαταστάθηκαν. Νομάρχης διορίστηκε ο Τάκης Φίτσιος, δημοσιογράφος, προπολεμικός κομμουνιστής, έμπιστος του Βελουχιώτη, και δήμαρχος ο γιατρός Νίκος Βέλλιος. Το δημοτικό συμβούλιο συμπληρώθηκε από επιφανείς πολίτες, μη κομμουνιστές στην πλειοψηφία τους, οι οποίοι εκλέχθηκαν δια βοής σε συνέλευση που έγινε στην κεντρική πλατεία. Μέχρι τα τέλη Οκτωβρίου 1944 σε κάθε συνοικία της πόλης οι συνελεύσεις των κατοίκων συγκρότησαν συνοικιακά συμβούλια[3].

Παράλληλα, ορίστηκαν επιτροπές για την επίλυση των διάφορων ζητημάτων που προέκυψαν μετά την Κατοχή. Στον τομέα της δικαιοσύνης καταργήθηκαν τα αστικά δικαστήρια (πρωτοδικείο, ειρηνοδικείο) και τη θέση τους έλαβαν τα λαϊκά δικαστήρια, τα οποία ήδη από το 1943 λειτουργούσαν στα εαμοκρατούμενα χωριά της Φθιώτιδας[4].

---

[1] Για μια παραστατική αναφορά στην απελευθέρωση της πόλης της Λαμίας βλ. Δ. Δημητρίου (Νικηφόρος), *Αντάρτης στα βουνά της Ρούμελης*, τόμος Γ, Αθήνα 1965, σ. 358-363. Σύγχρονη ανταπόκριση από την εφημερίδα *Ρούμελη* όπως καταγράφεται στην εφημερίδα *Λοκρίδα*, Όργανο της Επαρχιακής Επιτροπής Λοκρίδας του ΕΑΜ, Αταλάντη 26 Οκτωβρίου 1944. Για το λόγο της Λαμίας του Άρη Βελουχιώτη και το σχολιασμό του Ν. Κοταρίδης, *Ο Άρης στη Λαμία*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 2006

[2] Β. Βενετσανόπουλος, Το Βρετανικό Απόσπασμα Τζέλικο στην Ελλάδα μετά την Απελευθέρωση (Οκτώβρης 1944), περ. *Εθνική Αντίσταση*, τ. 56, Δεκέμβρης 1987, σ.18-25

[3] Δ. Νάτσιος, *Οι δήμαρχοι Λαμίας (1836-1996)*, Λαμία 1996, σ. 41-42

[4] Ζ. Ραφτόπουλος, *Η λειτουργία Λαϊκής Δικαιοσύνης στη Λαμία* (ανέκδοτο) Το πρώτο λαϊκό δικαστήριο στη Λαμία συγκροτήθηκε στα τέλη Οκτωβρίου 1944 με πρόεδρο τον Ζαχαρία Ραφτόπουλο και λαϊκό

Πολυμελής Επιτροπή Στεγάσεως από εκπροσώπους των επαγγελματικών συλλόγων και σωματείων της πόλης ανέλαβε το επείγον ζήτημα της στέγασης των άστεγων πυροπαθών από την περιφέρεια, οι οποίοι είχαν καταφύγει στη Λαμία, και έδωσε αναγκαστικές, σε πολλές περιπτώσεις, λύσεις στα ζητήματα της στέγασης[5]. Η δυσαρέσκεια πολλών ιδιοκτητών, οι οικίες των οποίων επιτάσσονταν για να στεγάσουν τους πυροπαθείς από την επαρχία, καταγράφεται στον τοπικό τύπο ακόμα και σε μεταγενέστερες περιόδους, όταν η άφιξη των «συμμοριόπληκτων» επανέφερε τις μνήμες της κατοχής και της εαμοκρατίας[6].

Άλλες επιτροπές αφορούσαν στη λειτουργία των λαϊκών συσσιτίων, το οποίο διανέμονταν σε είδος. Με έγκριση του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ παραχωρήθηκαν από τα περισυλλεγέντα τρόφιμα ποσότητες για την περιοχή της Φθιώτιδας και Ευρυτανίας για τα παιδικά συσσίτια και το Νοσοκομείο Λαμίας. Με την καθοδήγηση του διοικητικού αντιπροσώπου Φθιώτιδας – Δομοκού, Τ. Φίτσιου, μεταφέρθηκαν και διανεμήθηκαν τρόφιμα από την πόλη στην περιφέρεια Φθιώτιδας ενώ στα χωριά της Δ. Φθιώτιδας επιστράφηκαν σιτηρά που είχαν διαρπαγεί και βρίσκονταν στις αποθήκες της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών Λαμίας[7]. Συγκροτήθηκε επιπρόσθετα Επιτροπή Υγείας η οποία επιφορτίστηκε με τη σύσταση λαϊκού φαρμακείου, τη στέγαση των λαϊκών ιατρείων, την επαναλειτουργία των λαϊκών λουτρών και τη δημιουργία σχολής νοσοκόμων. Τέλος, δημιουργήθηκε ειδικό γραφείο διανομής φαρμάκων για άπορους ασθενείς[8]. Ιδιαίτερη μέριμνα λήφθηκε για τη σίτιση των παιδιών. Στην πόλη λειτούργησαν με τη φροντίδα της Εθνικής Αλληλεγγύης έξι παιδικοί σταθμοί για τη

επίτροπο τον Χρήστο Ραχιώτη, οι οποίοι τότε ήταν νεαροί δικηγόροι. Ως μέλη του αναφέρονται οι Θεόδωρος Φράγκος, κουρέας, ο οποίος είχε διατελέσει πρόεδρος του λαϊκού δικαστηρίου στην Ανατολική Φθιώτιδα κατά τη διάρκεια της Κατοχής και η Γεωργία Ταρατσιώτου, καθηγήτρια γαλλικών. Το λαϊκό δικαστήριο εγκαταστάθηκε στο Δικαστικό Μέγαρο της πόλης, όπου εκδίκασε πλήθος υποθέσεων έως τα τέλη Φεβρουαρίου 1945 που διέκοψε τη λειτουργία του.

[5] Καραγιώργος, *ο.π.*, σ. 280-1

[6] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Οκτωβρίου 1947 και *Εθνικός Αγών*, 8 Οκτωβρίου 1947

[7] *Οδηγητής*, όργανο του Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ Στερεάς, φ. 19, 17 Νοέμβρη 1944

[8] Γενικά Αρχεία του Κράτους, Παράρτημα Λαμίας, *Πρακτικά Δημοτικών Συμβουλίων*, Πράξεις 1-28η , 19 Νοεμβρίου 1944 έως 17 Φεβρουαρίου 1945

σίτιση 660 παιδιών[9]. Την τάξη ανέλαβε να τηρήσει η Εθνική Πολιτοφυλακή, η οποία αποτελούνταν από πρώην μέλη της ΟΠΛΑ.

Στην πολιτική ζωή κυριάρχησαν οι οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ μέσα στις συνθήκες που εξασφάλιζε η ισχυρή στρατιωτική παρουσία του ΕΛΑΣ στην πόλη. Ο παράνομος εαμικός τύπος της Κατοχής κυκλοφορούσε ελεύθερα[10] και στα φύλλα που διασώθηκαν καταγράφηκε η νόμιμη πλέον λειτουργία των οργανώσεων[11]. Συχνές ήταν οι μαζικές κινητοποιήσεις του πληθυσμού και τα συλλαλητήρια στη Λαμία και τα άλλα αστικά κέντρα της περιοχής[12]. Ενδεικτικό της αυξημένης επιρροής και της εξουσίας του κομμουνιστικού κόμματος ήταν οι πανηγυρικοί εορτασμοί των 26 χρόνων από την ίδρυση του ΚΚΕ και της 27ης επετείου της Οκτωβριανής Επανάστασης. Η παρουσία σοβιετικού ταγματάρχη, μέλους προφανώς της σοβιετικής συμμαχικής αποστολής, ο οποίος ήλθε από την Αθήνα στην πόλη στα πλαίσια του εορτασμού, προσέδωσε επισημότητα και αίγλη στην εκδήλωση. Σχετική ανταπόκριση του τοπικού κομμουνιστικού τύπου ανέφερε ότι τα 27χρονα της Οκτωβριανής Επανάστασης εορτάστηκαν στη Λαμία με παλλαϊκή συμμετοχή και σε ατμόσφαιρα ενθουσιασμού:

> «Το βράδυ της παραμονής ομάδες της ΕΠΟΝ έκαμαν παρέλαση στις συνοικίες και στους κεντρικούς δρόμους με ζωηρές εκδηλώσεις για το ΕΑΜ, τον ΕΛΑΣ, την ΕΠΟΝ, το ΚΚΕ, την τιμωρία των προδοτών και τη Λαοκρατία. Το πρωί στις 7 Νοέμβρη έγινε δοξολογία και το απόγευμα μεγάλη συγκέντρωση στην Πλατεία Ελευθερίας. Πήραν μέρος αντιπρόσωποι του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, της 13ης Μεραρχίας, της Σοβιετικής και Βρετανικής Στρατιωτικής αποστολής, της ΚΟΠΣ και ΕΑΜ Στερεάς και των άλλων εθνικοαπελευθερωτικών οργανώσεων, ο

---

[9] *Πρωτοπόρα νειάτα,* Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ανατολικής Στερεάς της ΕΠΟΝ, Πρωτοχρονιά 1945, φ. 1

[10] Εφημερίδες *Ρούμελη*, Όργανο του ΕΑΜ Ανατολικής Στερεάς, *Οδηγητής*, όργανο του Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ Στερεάς, *Πρωτοπόρα νειάτα,* Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ανατολικής Στερεάς της ΕΠΟΝ, *Λοκρίδα*, Όργανο της Επαρχιακής επιτροπής Λοκρίδας του ΕΑΜ

[11] Στον τοπικό εαμικό τύπο καταγράφονται συσκέψεις και αχτίφ στελεχών του ΚΚΕ σχετικά με την προσαρμογή της δράσης των οργανώσεων σε νέα καθήκοντα. *Οδηγητής*, 9 Νοεμβρίου 1944

[12] Από το λόγο του Άρη Βελουχιώτη σε συλλαλητήριο στο Δομοκό: *Οδηγητής*, Όργανο του Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ Στερεάς, 17 Νοέμβρη 1944, φ. 19

Ηλίας Μανιάτης της ΔΕΣ, ο διοικητικός εκπρόσωπος Φίτσιος, το σύνολο των μελών των τοπικών εθνικοαπελευθερωτικών, επαγγελματικών οργανώσεων. Ο σύντροφος Παπαγγέλου, του Γραφείου της ΚΟΠΣ, μίλησε για τη σημασία της γιορτής και ξεχώρισε τη μεγάλη σημασία της Οκτωβριανής Επανάστασης. Τόνισε ακόμα ότι η λαοκρατική λύση του εσωτερικού μας προβλήματος περνάει από το ξεκαθάρισμα των προδοτών που πρέπει να γίνει άμεσα. Με απαίτηση του λαού μίλησε και ο Σοβιετικός αντιπρόσωπος ταγματάρχης Καραμανώφ για τη σημασία της γιορτής, τον αντιφασιστικό συμμαχικό αγώνα για την παγκόσμια ιστορία. Ακολούθησε πλούσιο πρόγραμμα με απαγγελίες τραγούδια σκετς και λαϊκούς χορούς ως τη νύχτα. Η επέτειος γιορτάστηκε με μεγάλη λαμπρότητα παντού (Αγρίνι, Μεσολόγγι, Ναύπαχτο, Αμφιλοχία, Αργοστόλι, Καρπενήσι, Αμφιλοχία, Αργοστόλι, Καρπενήσι, Δομοκό, Αταλάντη, Άμφισσα, Λιδωρίκι, Θήβα, Λειβαδιά, Ξηροχώρι, Χαλκίδα, έγιναν παλλαϊκές εκδηλώσεις με ομιλίες και γιορταστικό πρόγραμμα. Ο λαός πήρε μέρος αυθόρμητα»[13].

Ανεξάρτητα από τα σχόλια σχετικά με την παλλαϊκότητα και την αυθόρμητη συμμετοχή του πληθυσμού της πόλης στον εορτασμό, το ίδιο το γεγονός του εορτασμού μιας καθαρά κομμουνιστικής επετείου είναι ενδεικτικό της πολιτικής αλλαγής η οποία συντελέστηκε την περίοδο της Κατοχής. Το περιθωριοποιημένο και παράνομο Κομμουνιστικό Κόμμα της εποχής του Μεσοπολέμου μετατράπηκε μέσα από την Αντίσταση σε κόμμα εξουσίας.

Στα τέλη Νοεμβρίου 1944 οι εξελίξεις στην Αθήνα σχετικά με το ζήτημα του αφοπλισμού των αντάρτικων δυνάμεων και τη συγκρότηση του *Εθνικού Στρατού* προκάλεσαν έντονη ανησυχία. Ήδη από τα μέσα Νοεμβρίου 1944 ο Άρης Βελουχιώτης δήλωνε ότι ο αγώνας για την απελευθέρωση της χώρας δεν τελείωσε αλλά «*θα πρέπει να συνεχιστεί για την ολοκλήρωση και στέργιωμα της Λευτεριάς*»[14]. Στα τέλη Νοεμβρίου

---

[13] *Οδηγητής*, Όργανο του Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ Στερεάς, 17 Νοέμβρη 1944, φ. 19
[14] *Στο ίδιο*

1944 προκήρυξη της ΕΠΟΝ ζητούσε από τον πληθυσμό να αγρυπνεί και να ετοιμάζεται να υπερασπίσει τις ελευθερίες του και τη δημοκρατία ακόμα και με μαζική κάθοδο προς την Αθήνα[15]. Στις 17 Νοεμβρίου 1944, μετά από πρόσκληση του Γενικού Αρχηγείου του ΕΛΑΣ, πραγματοποιήθηκε στη Λαμία σύσκεψη των καπετάνιων του ΕΛΑΣ. Σε αυτή συμμετείχαν ο Άρης Βελουχιώτης, ο Μάρκος Βαφειάδης, ο Τάσος Λευτεριάς και οι καπετάνιοι των μεραρχιών του ΕΛΑΣ. Εκεί συζητήθηκε η δύσκολη κατάσταση στην οποία έφτασε η χώρα και το εαμικό κίνημα, ο ρόλος των Άγγλων και η ενδεχόμενη διάλυση του ΕΛΑΣ. Δεν λήφθηκε κάποια συγκεκριμένη απόφαση, εκτός από τις οδηγίες που δόθηκαν για αποφυγή αιφνιδιασμού από τα αγγλικά στρατεύματα. Είναι φανερό ότι οι καπετάνιοι του ΕΛΑΣ δεν ήθελαν σε καμιά περίπτωση να βρεθούν αντιμέτωποι με την πολιτική ηγεσία του ΚΚΕ και του ΕΑΜ[16]. Στις 27 Νοεμβρίου 1944 πραγματοποιήθηκε ολομέλεια της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς*. Την εισήγηση έκανε το μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, Χρ. Χατζηβασιλείου, η οποία εξέθεσε την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στην Αθήνα. Η συζήτηση περιστράφηκε στις προσπάθειες του λαϊκού κινήματος για ομαλή εξέλιξη και ο κίνδυνος οι προσπάθειες αυτές να μην αποδώσουν και να οδηγηθεί η κατάσταση σε ρήξη[17]. Τόσο ο Π. Ρούσσος όσο και η Χρ. Χατζηβασιλείου, και οι δύο μέλη του Πολιτικού Γραφείου, έσπευσαν να καθησυχάσουν τα κομματικά στελέχη ύστερα από την ανοικτή δημοσιοποίηση του Βελουχιώτη ο οποίος επέμενε να προχωρήσει και σε στρατιωτική κατάληψη της Αθήνας[18].

Όταν ξέσπασαν τα Δεκεμβριανά το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ και οι διοικήσεις του αναχώρησαν για πιο ασφαλή μέρη[19]. Το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ προωθήθηκε στα Τρίκαλα, η διοίκηση της 13ης Μεραρχίας Ρούμελης εγκαταστάθηκε στο χωριό Μεξιάτες,

---

[15] ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Α 326: Προκήρυξη ΕΠΟΝ Στερεάς, χ.χ

[16] Δ. Χατζής, *ο.π*, σ.141

[17] Δημητρίου (Νικηφόρος), *ο.π*, σ. 400

[18] Αρχείο ΚΚΕ, Μακρίδη Ξιφ., 16 Αυγούστου 1946, φ.28/38/19. Παρατίθεται στο Μ. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2006

[19] Το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ βρισκόταν στη Λαμία από 23 Οκτωβρίου, σύμφωνα με διαταγή του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, ΣΜΑ. Με διαταγές του Γενικού Στρατηγείου ορίζονταν έδρα της Ομάδας Μεραρχιών Στερεάς, η Λειβαδιά, έδρα της XIII Μεραρχίας, η Λαμία και των συνταγμάτων, το Αγρίνιο, η Λαμία και η Λειβαδιά. Έδρα της II Μεραρχίας ήταν η Θήβα και τα συντάγματά της είχαν ως βάση τη Θήβα, τη Χαλκίδα και την Ελευσίνα.

που απείχε 10 χιλιόμετρα από τη Λαμία, ενώ τα Τάγματά της διασκορπίστηκαν σε διάφορα μέρη της Ρούμελης. Σε πολύ κοντινή απόσταση από τη Λαμία παρέμειναν ακόμα και μετά την ανακωχή μεγάλες μονάδες του ΕΛΑΣ μερικές από τις οποίες είχαν πάρει μέρος στα Δεκεμβριανά. Το μεγαλύτερο όμως μέρος του ΕΛΑΣ συμμετείχε στην εκστρατεία εναντίον του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο από όπου επέστρεψε νικηφόρο και άθικτο. Η βρετανική φρουρά, με την οποία οι σχέσεις του τοπικού ΕΑΜ βρισκόταν σε πολύ καλό επίπεδο[20], συμπτύχθηκε ανενόχλητη στην Αθήνα στις 9 Δεκεμβρίου 1944.

Ενόσω διαρκούσαν οι δεκεμβριανές συγκρούσεις στην Αθήνα, οι εαμικές και κομμουνιστικές οργανώσεις της πόλης προχώρησαν σε αποκέντρωση και αναδιάταξη των στελεχών τους. Λήφθηκαν συνωμοτικά μέτρα για τα αρχεία και τα γραφεία, έτσι ώστε να υπάρχει προετοιμασία για κάθε εξέλιξη, και καθορίστηκαν νέα πολιτικά καθήκοντα. Τα νέα από τις συγκρούσεις της Αθήνας λαμβάνονταν καθημερινά με ασύρματο και ανακοινώνονταν στον πληθυσμό με τα χωνιά[21]. Η ΕΠΟΝ ανέλαβε να εκλαϊκεύσει τη γραμμή των εαμικών οργανώσεων μέσα από μια σειρά προκηρύξεις, πλατό και τρικ. Οι κύριοι άξονες ήταν η αντίθεση σε κάθε πραξικόπημα, η ταχεία διεξαγωγή δημοψηφίσματος και η προστασία των λαϊκών ελευθεριών από την εθνική κυβέρνηση. Δηλώνονταν επιπρόσθετα ότι οι εθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις δεν επεδίωκαν την εμφύλια σύγκρουση αλλά σε περίπτωση σύγκρουσης ο λαός θα απαντούσε δυναμικά[22]. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν συλλαλητήρια στη Λαμία και στα άλλα αστικά κέντρα της περιοχής. Τα συνθήματα που κυριάρχησαν ήταν η

---

[20] G. Hondros, *Occupation and resistance. The Greek Agony*, New York: Pella Pub.Co, 1983 σ.145. Ο συγγραφέας βασίζεται στις εβδομαδιαίες αναφορές της Συμμαχικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (AIS).

[21] Προφορική μαρτυρία Κ.Κ

[22] ΑΣΚΙ, *Αρχείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Προκηρύξεις/Στερεά Ελλάδα Α 323: 323: Προκήρυξη προς το λαό της Λαμίας και όλης της περιφέρειας: «Παλλαϊκός συναγερμός την Κυριακή στην Πλατεία Ελευθερίας οργανώνεται συλλαλητήριο. Θα διακηρύξουμε εκεί την οριστική μας απόφαση ότι θα αντιταχθούμε με όλες μας τις δυνάμεις ενάντια σε κάθε πραξικόπημα. Θα ζητήσουμε να γίνει γρήγορα Δημοψήφισμα. Η εθνική κυβέρνηση να προστατέψει τις λαϊκές ελευθερίες... δεν επιθυμούμε τον εμφύλιο πόλεμο και κάνουμε ότι μπορούμε για να τον αποφύγουμε. Όμως αν αποφασίσει η αντίδραση να αναμετρηθεί με τη δύναμη του λαού θα πάρει την απάντηση. Υπογραφή Εθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις ΕΑΜ, ΕΠΟΝ, ΕΑ». Στα αρχεία εναπόκεινται και άλλες προκηρύξεις με ανάλογο περιεχόμενο από το Δομοκό οι οποίες καλούν το λαό σε συλλαλητήριο. [Α 325] Προκήρυξη ΕΠΟΝ Στερεάς: «Λήπερ και Σκόμπυ, οι σφαγιαστές της Αθήνας», στις 29/30-12 1944

συγκρότηση πραγματικά δημοκρατικής κυβέρνησης και ο αγώνας ενάντια στις ξένες επεμβάσεις για την ανεξαρτησία της χώρας[23].

Εκτός από τη διαφώτιση η ΕΠΟΝ ανέλαβε την οικονομική ενίσχυση του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ της Αθήνας με τη διεξαγωγή εράνων σε είδος και σε χρήμα[24]. Για την άμυνα της πόλης συγκροτήθηκαν *Ομάδες Ανεξαρτησίας* από επονίτες οι οποίες θα αναλάμβαναν, αν παρίστατο ανάγκη, βοηθητικό ρόλο στις στρατιωτικές επιχειρήσεις της Αθήνας και μαχητική δράση στην ενδεχόμενη επέκταση των στρατιωτικών συγκρούσεων στην ύπαιθρο[25]. Άλλα μέτρα ασφαλείας αφορούσαν τη σύλληψη των λεγόμενων «αντιδραστικών» από την Εθνική Πολιτοφυλακή και τη μεταφορά τους σε στρατόπεδο σε κοντινή ορεινή περιοχή για λόγους ασφαλείας[26]. Η αποχώρηση των Άγγλων στρατιωτών από την πόλη καθιστούσε πλήρη την κυριαρχία του ΕΑΜ το οποίο μπορούσε ανενόχλητο να προβαίνει σε συλλήψεις όσων θεωρούσε πολιτικούς του αντιπάλους. Οι διαθέσιμες ιστορικές πηγές για την περίοδο της εαμοκρατίας στην πόλη της Λαμίας δεν επιτρέπουν να διερευνηθεί η αντίδραση ή το μέγεθος της διαφωνίας προς το ΕΑΜ. Προφορικές μαρτυρίες αναφέρουν ότι οι συλληφθέντες ήταν μέλη της αστικής τάξης της πόλης, επαγγελματίες και έμποροι, οι οποίοι δεν συμμεριζόταν το εαμικό όραμα για τη συγκρότηση της μεταπολεμικής κοινωνίας. Δεν αναφέρθηκαν εκτελέσεις. Το ΕΑΜ επρόκειτο να πληρώσει ακριβά την τακτική αυτή καθώς όσοι συνελήφθηκαν αποτέλεσαν τους πιο απηνείς διώκτες του αριστερού – εαμικού κινήματος τη μεταβαρκιζιανή περίοδο.

---

[23] ΑΣΚΙ, *Αρχείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Α 461: «Έκθεση του Συμβουλίου Περιοχής Στερεάς προς το Κεντρικό Συμβούλιο της ΕΠΟΝ», 9 Δεκεμβρίου 1944

[24] *Πρωτοπόρα νειάτα*, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ανατολικής Στερεάς της ΕΠΟΝ, Πρωτοχρονιά 1945, φ. 1 και ΑΣΚΙ, *Αρχείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Α 463: Έκθεση του Συμβουλίου Στερεάς της ΕΠΟΝ προς το Προεδρείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ, 20 Δεκεμβρίου 1944

[25] ΑΣΚΙ, *Αρχείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Α 463: «Έκθεση του Συμβουλίου Στερεάς της ΕΠΟΝ προς το Προεδρείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ», 20 Δεκεμβρίου 1944 και *Πρωτοπόρα Νειάτα*, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ανατολικής Στερεάς της ΕΠΟΝ, Ελεύθερη Ρούμελη, Πρωτοχρονιά 1945, αρ.φ. 1

[26]PRO, FO 371/48245 «Ελλάδα: Κατάσταση στην περιοχή της Λαμίας. Αναφορά του Συνταγματάρχη Edmunds BLO από τη Force 133», 3 Ιανουαρίου 1945 και προφορική μαρτυρία Κ. Κωστόπουλου 20/2/2005

Παρά τις πολεμικές προετοιμασίες και το βαρύ κλίμα που είχε δημιουργηθεί εξαιτίας των συγκρούσεων στην Αθήνα, η νεολαία της πόλης βίωνε την νέα εαμική πραγματικότητα με το δικό της τρόπο: όνειρα και ενθουσιασμός για την ελευθερία που απολάμβανε, δημιουργικότητα και αισιοδοξία για το μέλλον. Στη Λαμία και στις κυριότερες κωμοπόλεις της γύρω περιοχής συνέχισαν να λειτουργούν οι λέσχες της ΕΠΟΝ. Καλλιτεχνικό συγκρότημα από επονίτες ανέλαβε την ψυχαγωγία των στρατιωτικών τμημάτων του ΕΛΑΣ δίνοντας θεατρικές παραστάσεις[27]. Η Κ.Κ, νεαρή επονίτισσα, θυμάται:

> «Το κρασί της Λευτεριάς ήταν γλυκόπιοτο και πίναμε με μεγάλες γουλιές για να το χορτάσουμε. Μεθούσαμε από ενθουσιασμό για τις θαυμάσιες ημέρες που θα ξημέρωναν. Οι γιορτές άρχισαν να διαδέχονται η μια την άλλη. Χοροί στις μεγάλες αίθουσες των σχολείων, θέατρα στις σκηνές των κινηματογράφων μας και από την άλλη μεριά συσσίτια για τα παιδιά, λαϊκά ιατρεία στις συνοικίες, επισκευές δημοσίων κτιρίων. Μορφωτικές ομιλίες, καινούργιες εκδόσεις βιβλίων, κυρίως αναγνωστικών, ενίσχυση της αυτοδιοίκησης και δράση συνέχεια δράση. Αυτοί ήταν οι πρώτοι μήνες των αξέχαστων αυτών ημερών»[28].

Και ενώ παρά τον ιδιαίτερα βαρύ χειμώνα του 1944 κατασκευάζονταν οδοφράγματα γύρω από την πόλη, οι πολιτιστικές δραστηριότητες των νεαρών επονιτών συνεχιζόταν. «*Το θέατρο βρίσκεται στο ζενίθ. Ο θίασός μας χαλάει κόσμο στη Λαμία, ένας θίασος που μπορεί να συγκριθεί και με της Αθήνας*», σημείωνε η επονίτικη εφημερίδα *Πρωτοπόρα Νειάτα*[29]. Παρά τα δυσάρεστα νέα από την πρωτεύουσα, στις 2 Ιανουαρίου 1945 εγκαινιάστηκε η εβδομάδα του παιδιού με κουκλοθέατρο και απαγγελίες ποιημάτων από αετόπουλα.

---

[27] *Πρωτοπόρα Νειάτα*, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ανατολικής Στερεάς της ΕΠΟΝ, Ελεύθερη Ρούμελη, 12 Φλεβάρη 1945, αρ.φ. 2

[28] Προφορική Μαρτυρία, Κούλα Βουλγαράκη – Κάιλα, Λαμία, 18 Σεπτεμβρίου 2003

[29] *Πρωτοπόρα Νειάτα*, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ανατολικής Στερεάς της ΕΠΟΝ, Ελεύθερη Ρούμελη, Πρωτοχρονιά 1945, αρ.φ. 1

Ξημερώματα της 5ης Ιανουαρίου 1945 οι κύριες δυνάμεις του ΕΛΑΣ στην Αθήνα και στον Πειραιά υποχώρησαν προς την Αττικοβοιωτία. Τα τμήματα του ΕΛΑΣ ακολουθούνταν από ένα σημαντικό αριθμό ομήρων και μια μεγάλη μάζα άοπλων μελών του ΕΑΜ, μελών των πολιτικών οργανώσεων και γυναικόπαιδων. Οι φάλαγγες των υποχωρούντων καταδιώκονταν από αγγλικά τεθωρακισμένα και δέχονταν αεροπορικές επιθέσεις[30]. Οι δυνάμεις των Βρετανών δεν κατόρθωσαν να καταλάβουν τη Λαμία πριν τη λήξη της ανακωχής της 11ης Ιανουαρίου ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και στα βρετανικά στρατεύματα, γεγονός που έδωσε χρόνο στον ΕΛΑΣ να μεταφέρει τα εφόδια από τις αποθήκες της Λαμίας σε κρύπτες στα ορεινά της γύρω περιοχής. Μετά την ανακωχή, η οποία άρχισε να εφαρμόζεται από τα μεσάνυχτα της 14ης Ιανουαρίου 1945, ο ΕΛΑΣ παρέμεινε δυτικά της οδού Αθηνών - Λαμίας και η πόλη παραδόθηκε χωρίς μάχη κατά τα συμφωνηθέντα. Στις 18 Ιανουαρίου 1945 μεγάλη αγγλική δύναμη έφτασε στη Λαμία, η οποία αποτελούσε και την πιο προωθημένη περιοχή της αγγλικής ζώνης[31].

Η δυναμικότητα της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* (ΚΟΠΣ), η οποία είχε έδρα της τη Λαμία, κατόρθωνε να ισοφαρίζει τα αρνητικά συναισθήματα από τη συνθηκολόγηση[32]. Μετά την ανακωχή και πριν την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας έγιναν κάποιες προσπάθειες ανασυγκρότησης τόσο των στρατιωτικών τμημάτων όσο και των πολιτικών οργανώσεων. Οι οργανώσεις ενισχύονταν από αθηναϊκά στελέχη και πρόσφεραν βοήθεια σε όσους επέστρεφαν στην Αθήνα. Όσοι ανήκαν στον εφεδρικό ΕΛΑΣ Αθήνας και μόλις είχαν περάσει την γραμμή ανακωχής, βρισκόταν δηλαδή σε περιοχές κοντά στη Λαμία, πέρασαν στον μόνιμο ΕΛΑΣ και εφοδιαζόταν εκ νέου για κάθε ενδεχόμενο[33]. Όσοι ήταν μέλη των πολιτικών οργανώσεων και είχαν ακολουθήσει την έξοδο των ελασιτών από την Αθήνα, ήταν στη διάθεση των

---

[30] Για τις περιπέτειες της υποχώρησης βλέπε Μ. Λιαρούτσος, *Τελειώνοντας ο Δεκέμβρης...*, Αθήνα: Εντός β΄ έκδοση 2000 (α΄έκδ. Σύγχρονη Εποχή 1987)

[31] Υπάρχει μαρτυρία ότι οι Άγγλοι μπήκαν στη Λαμία αμέσως όμως αποτραβήχτηκαν. Βλέπε Λιαρούτσος, *ο.π*, σ. 120. Για την άφιξη των Άγγλων : WO 193/766,«Δελτίο Πληροφοριών 18/1/1945»

[32] Β. Παπαδάκης, *Αναμνήσεις από την Αντίσταση, τον Εμφύλιο και την Προσφυγιά*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2003, σ.81

[33]Διαλύθηκε το Α ΣΣ και τα μέλη του πέρασαν στον μόνιμο ΕΛΑΣ; Δ. Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε. Εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας 1941-1945*, τόμος Δ, Αθήνα: Δωρικός 1982, σ.356

τοπικών οργανώσεων αναλαμβάνοντας νέα καθήκοντα[34]. Η κατάσταση στη Λαμία μέχρι την υπογραφή της Βάρκιζας ήταν πιο ευνοϊκή για τις εαμικές οργανώσεις σε σχέση με Θήβα και Λειβαδιά καθώς στη Λαμία υπήρχε μόνο αγγλική δύναμη και δεν είχαν προωθηθεί τάγματα Εθνοφυλακής ούτε λόχοι της Ορεινής Ταξιαρχίας, όπως στη Θήβα, ενώ σε πολύ κοντινή απόσταση υπήρχαν μεγάλες μονάδες του ΕΛΑΣ. Παρά την απομάκρυνση, σύμφωνα με τους όρους της ανακωχής, κάθε ένοπλου ελασίτη οι πολιτικές οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ παρέμειναν στην πόλη και συνέχιζαν τη δραστηριότητά τους και την έκδοση της εαμικής εφημερίδας *Ρούμελη*[35].

Με την υποχώρηση του ΕΛΑΣ από την Αθήνα αντάρτες και μέλη των εαμικών οργανώσεων διέρχονταν από τη Λαμία αναζητώντας καταφύγιο στις εαμοκρατούμενες περιοχές. Στη χιονισμένη Λαμία έφταναν κατάκοποι και ταλαιπωρημένοι οι ελασίτες της Αθήνας μαζί με τα μέλη των πολιτικών οργανώσεων. Καθώς οι φάλαγγες έφταναν στο κέντρο της πόλης και σκόρπιζαν γεμίζοντας την πλατεία με το πλήθος τους, αυτό που εντυπωσίαζε, σύμφωνα με τη μαρτυρία ενός αυτόπτη μάρτυρα, ήταν το ακμαίο ηθικό των ανθρώπων αυτών.

> «Παρ' όλες τις κακουχίες και τις στερήσεις που έζησαν και συνέχιζαν ακόμα να δοκιμάζουν, τα πρόσωπα όλων ήταν ζωηρά και έλαμπαν από ένα είδος ικανοποίησης, με τυπωμένη πάνω τους τη σφραγίδα του νικητή. Ήταν πρόσωπα γελαστά που τραγουδούσαν με κέφι. «Μας πήραν την Αθήνα, μονάχα για ένα μήνα»[36].

Οι ελασίτες πίστευαν ειλικρινά ότι θα επέστρεφαν σε ένα μήνα. Και είχαν λόγους να το πιστεύουν. Η μάχη της Αθήνας είχε χαθεί. Τίποτε όμως δεν ήταν οριστικό ακόμα καθώς

---

[34] Μ. Λιαρούτσος, *ο.π.*, σ. 100-101 και Σ. Κασιμάτης, *Οι παράνομοι, Άνθρωποι και ντοκουμέντα*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1997, σ.57

[35] Αν και δεν σώζονται τα φύλλα εκείνης της περιόδου υπάρχει αναφορά για την συνέχιση της έκδοσης της εφημερίδας και της δράσης των εαμικών οργανώσεων στο ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Τόμος 1, Κείμενο 155, Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Αττικής, ΙΙ Γραφείο, «Δελτίο Πληροφοριών 7-8». Σύμφωνα με αναφορά της Στρατιωτικής Διοίκησης Αττικής: «Εις Λαμίαν εξακολουθούν λειτουργούντα τα Γραφεία του ΕΑΜ, εκδίδεται Εαμική εφημερίς, ενεργείται τρομοκρατία διά τηλεβόων και οι ελασίται περιφέρονται με πιστόλια και χειροβομβίδας, απειλούντες τους εθνικιστάς». Και Λιαρούτσος, *ο.π.*, σ. 119-120

[36] Δ. Καραθάνος, *Αντίο Καπετάνιε*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 1995, σ. 13-14

στη Θεσσαλία και στη Βόρεια Ελλάδα ο ΕΛΑΣ διατηρούσε ακέραια τη δύναμή του. Ο Άρης Βελουχιώτης και ο Στ. Σαράφης είχαν διαλύσει σε μια εβδομάδα τις δυνάμεις του Ν. Ζέρβα στην Ήπειρο και τον είχαν αναγκάσει να καταφύγει στην Κέρκυρα. Τις ελπίδες αυτές διέψευσε η υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του καπετάνιου Σωτήρη Μπεγνή: *«στη Λαμία υπήρχαν χιλιάδες αντάρτες αδέσποτοι που είχαν χάσει τη μονάδα τους, πεινασμένοι και διψασμένοι στους οποίους δεν έδινε σημασία κανένας και έτσι κάθε αντάρτης αγανακτούσε και έφευγε για το χωριό του».* Ο ίδιος, με δική του πρωτοβουλία, μερίμνησε για την παροχή συσσιτίου, τοποθέτησε φυλάκια σε όλους τους δρόμους της Λαμίας, οργάνωσε περιπόλους και συγκέντρωσε όσους μπορούσε συγκροτώντας ένα ανεξάρτητο τάγμα. Στην πόλη της Λαμίας είχαν κατασκευαστεί με τη συμμετοχή των κατοίκων πρόχειρα οχυρωματικά έργα[37] και κάτω από την καθοδήγηση του Άρη Βελουχιώτη οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ είχαν καταφέρει να ανακόψουν την άτακτη υποχώρηση των μονάδων από την Αθήνα και να αντιτάξουν μια γραμμή άμυνας στους Βρετανούς στην Αταλάντη, στον Άγιο Κωνσταντίνο και στις Θερμοπύλες[38]. Ύστερα από τη συγκρότηση των περιπόλων, απαγορεύτηκε η είσοδος στην πόλη των ένοπλων τμημάτων τα οποία κατευθύνονταν εφεξής προς το σιδηροδρομικό σταθμό και τα χωριά της κοιλάδας του Σπερχειού[39].

Μαζί με τους υποχωρούντες ελασίτες διέρχονταν από τη Λαμία και οι φάλαγγες των ομήρων. Η παρουσία των εξαθλιωμένων αυτών ατόμων προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις[40]. Οι όμηροι συγκεντρώθηκαν προσωρινά στους στρατώνες στη δυτική είσοδο της πόλης για να μετακινηθούν μετά την ανακωχή σε κοντινά ελασοκρατούμενα χωριά και σε βορειότερες περιοχές έως τα Τρίκαλα. Με πρωτοβουλία του ιεροκήρυκα Πάμφιλου, τους παρασχέθηκε στοιχειώδης βοήθεια[41]. Η κατάστασή τους παρουσιαζόταν

---

[37] Προφορικές μαρτυρίες Κ. Κωστόπουλου, Λαμία, 20 Φεβρουαρίου 2002 και Γ. Λευκαδίτη, Ράχες 15 Ιουλίου 2000 για κατασκευή οδοφραγμάτων παρά τον εξαιρετικά βαρύ χειμώνα.

[38] Για το χάος της υποχώρησης και την αναδιοργάνωση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ βλέπε μαρτυρία Σωτήρη Μπεγνή στο Κ. Καραγιώργος, *Ελληνική Εθνική Αντίσταση. Η Ρούμελη στις φλόγες*, Αθήνα σ. 159-60

[39] Μ. Λιαρούτσος, *Τελειώνοντας ο Δεκέμβρης*, Αθήνα: Εντός, 2000, σ. 95

[40] Προφορική μαρτυρία Κ.Κ για επίθεση εναντίον ομήρου όταν αναγνωρίστηκε ότι ήταν το άτομο που είχε κάνει δολοφονική απόπειρα εναντίον του Ελ. Βενιζέλου, το 1933 στη λεωφόρο Κηφισίας.

[41] *Λαμιακός Τύπος*, 15 Σεπτεμβρίου 1945

από αυτόπτη μάρτυρα λίγους μήνες αργότερα στην «εθνικόφρονη» εφημερίδα της πόλης, *Λαμιακός Τύπος*, ζοφερή:

> «Στρατιαί ολόκληροι πτωχών ανθρώπων που μετά την κατοχήν είχον ανάγκην περιθάλψεως, χωρικών ιδίως, να σύρωνται κατά μεγάλας φάλαγγας προς στρατόπεδα εξορίας, προς στρατόπεδα πείνης και θανάτου, δερόμενοι και βασανιζόμενοι εν καιρώ χειμώνος μέσα στα χιόνια. Ποιος θα λησμονήση το απάνθρωπον θέαμα ενός απογεύματος στη Λαμία, όταν περνούσε μια πολυπαθής φάλαγγα, τις οίδεν πόθεν ερχόμενη και αποτελούμενη από πτωχούς βιοπαλαιστές δια την ελευθερίαν και καλυτέρευσιν των οποίων δήθεν εκόπτοντο να κτυπιούνται και παντοειδώς να υβρίζονται και να υποφέρουν κατά μήκος της οδού Καρπενησίου; Τα δάκρυα των γυναικών της συνοικίας εκείνης ήτο σαφής ένδειξις διαμαρτυρίας δια τα γενόμενα»[42].

Δεν συμμερίζονταν όλοι οι πολίτες της Λαμίας το εαμικό όραμα για λαοκρατία. Ανεξάρτητα από τους ομήρους, δεκάδες χιλιάδες άτομα ακολούθησαν τον ΕΛΑΣ κατά την αποχώρησή του από την Αθήνα και τον Πειραιά και από τις περιοχές που εγκατέλειπε ο ΕΛΑΣ σύμφωνα με τους όρους της ανακωχής. Το καθήκον της περίθαλψής τους ανατέθηκε στις πολιτικές οργανώσεις του ΕΑΜ. Την φροντίδα τους ανέλαβαν η ΕΑ, το ΕΑΜ και η ΕΠΟΝ ενώ η φρούρηση των κρατουμένων και ομήρων του ΕΛΑΣ ανατέθηκε στην Εθνική Πολιτοφυλακή. Τα μεταφορικά μέσα διατέθηκαν από τον ΕΛΑΣ και τους κατοίκους των περιοχών. Σε σύντομο χρονικό διάστημα οι πρόσφυγες, οι κρατούμενοι και οι όμηροι εγκαταστάθηκαν σε διάφορα χωριά και στις πόλεις, οργανώθηκαν συσσίτια, κυρίως από τα αποθέματα της Επιμελητείας του Αντάρτη και από προσφορές, ενώ οι έρανοι που είχαν αρχίσει σε όλη τη χώρα από τις πρώτες ημέρες των Δεκεμβριανών για την ενίσχυση του μαχόμενου αντάρτη συνεχίστηκαν με μεγαλύτερη ένταση για συμπαράσταση στους πρόσφυγες[43].

---

[42] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Οκτωβρίου 1945

[43] Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), *Αρχείο του ΚΣ της ΕΠΟΝ*, Προκηρύξεις, «Προκήρυξη προς το λαό της Λειβαδιάς» σχετικά με την ενίσχυση του αγώνα της Αθήνας κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών και Δ. Χατζής, *ο.π.*, σ. 364, σχετικά με ενίσχυση από Μακεδονία και *Λαμιακός Τύπος*, 15

Ο μεγάλος αριθμός των προσφύγων δημιουργούσε τεράστια προβλήματα στον ΕΛΑΣ καθώς τα αποθέματα εξαντλούνταν και δεν υπήρχε καμία βοήθεια από τον Ερυθρό Σταυρό και τις βρετανικές υπηρεσίες βοήθειας στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα η παρουσία χιλιάδων ανθρώπων επιβάρυνε δυσανάλογα τον πληθυσμό των χωριών της περιοχής που σήκωναν το βάρος της φροντίδας των προσφύγων. Τα υποχωρούντα πλήθη και οι μαχητές του αθηναϊκού ΕΛΑΣ βγαίνοντας στην ύπαιθρο κυνηγημένοι και πεινασμένοι δημιουργούσαν σοβαρά προβλήματα. «*Υπάρχει ένα ποσοστό αθηναϊκού βυθού σε τούτους τους νεοαντάρτες. Και δεν μπορεί να προσαρμοστεί. Και δημιουργεί ζημιές και την αντίστοιχη αντιπάθεια των χωρικών*»[44]. Δεν είναι λίγοι αυτοί που αντιδρούσαν δυναμικά. «*Πολλά αλήτικα στοιχεία προβαίνουν ήδη εις την κοιλάδα του Σπερχειού εις διαρπαγάς και βιαιοπραγίας, τινά των οποίων ήδη είχον τυφεκισθεί υπό των οργανωμένων εις το ΕΑΜ κατοίκων της περιοχής μη εθισμένων να υφίστανται τα τοιαύτα από τα τμήματα του ΕΛΑΣ υπαίθρου*»[45].

2.2. <u>Το τέλος της Εαμοκρατίας και η Βρετανική Διοίκηση</u>

Σύμφωνα με τους όρους της ανακωχής ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και στα βρετανικά στρατεύματα η Λαμία βρέθηκε στη ζώνη που κατείχαν οι Βρετανοί. Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ που είχαν απομείνει στην πόλη και η Εθνική Πολιτοφυλακή αποχώρησαν και εγκαταστάθηκαν προσωρινά σε περιοχές κοντά στη Λαμία, εκτός της κατεχόμενης από τους Βρετανούς ζώνη. Τα βρετανικά στρατεύματα, τα οποία είχαν προωθηθεί στη Λαμία στις 18 Ιανουαρίου[46] , στρατωνίστηκαν σε κεντρικό σημείο της πόλης. Μηχανοκίνητη βρετανική μονάδα κατέλαβε μια από τις κεντρικές πλατείες της πόλης, την Πλατεία Διάκου, όπου βρίσκονταν τα γραφεία του ΕΑΜ, και είχε περιφράξει τη θέση της με συρματοπλέγματα. Ο συμβολισμός ήταν φανερός: η πόλη, και μαζί της η χώρα, είχε αλλάξει χέρια και οι νέοι της διοικητές ήταν αποφασισμένοι να δηλώσουν δυναμικά την

Σεπτεμβρίου 1945, για ενέργειες ιεροκήρυκα Πάμφιλου για περίθαλψη στη Λαμία της φάλαγγας των ομήρων.

[44] Φ. Γρηγοριάδης, *Το Αντάρτικο*, Αθήνα: εκδ. Καμαρινόπουλος 1964, σ.154

[45] Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, (ΑΣΚΙ), *Αρχείο ΚΚΕ,* φ. 570, «Έκθεση Θ. Μακρίδη», 16-8-1946, αναφέρεται στο Δ. Χαριτόπουλος, *Άρης. Ο αρχηγός των ατάκτων* τόμος Β, Αθήνα: Εξάντας 2001, σ.465

[46] WO 193/766 «Δελτίο Πληροφοριών 18/1/1945» και *Λαμιακός Τύπος*, 7 Μαρτίου 1945

παρουσία τους. Η Λαμία τέθηκε υπό βρετανική στρατιωτική διοίκηση, έως ότου προωθηθούν οι δυνάμεις της Εθνοφυλακής και οι εκπρόσωποι της κυβέρνησης. Στο κύριο άρθρο της επόμενης ημέρας η εαμική εφημερίδα *Ρούμελη*, η οποία συνέχιζε να εκδίδεται, έδωσε το στίγμα για το ποια έπρεπε να είναι η στάση των εαμιτών απέναντι στη νέα κατάσταση και ποιο έπρεπε να είναι το πλαίσιο των σχέσεων με τους Βρετανούς. Το παρακάτω απόσπασμα είναι χαρακτηριστικό:

«Χθες το πρωί είχε συμπληρωθεί η εκκένωση της Λαμίας και της άλλης ορισμένης περιοχής από τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ και της Εθνικής Πολιτοφυλακής. Ο λαός της Λαμίας, όλος ο δημοκρατικός λαός της περιοχής τα ξεπροβόδισε μέσα σε ανείπωτη συγκίνηση, μέσα σε ατμόσφαιρα ελπίδων... σύγχρονα σχεδόν στη Λαμία φθάναν οι βρετανικές δυνάμεις. Έμπαιναν με βάση τη συμφωνία και οι πόρτες τους ήταν πια ανοιχτές. Ο λαός έψαξε βαθιά και επίμονα μέσα του να αναστήσει ότι του απόμεινε από την πατροπαράδοτη και συμμαχική φιλία προς τους μεγάλους ως τα προχτές συμπολεμιστές και στη ζεστή από τον αγώνα καρδιά να καλλιεργήσει τα ίχνη της φιλίας και της αγάπης για το συμμαχικό συμφέρον. Ο λαός έσφιξε την καρδιά του για να δεχθεί σα φίλους τους Βρετανούς γιατί σαν τέτοιους τους συνήθισε ως τα προχθές και σαν τέτοιους θέλει να τους νοιώθει. ... είμαστε αποφασισμένοι να κάνουμε το παν για τη συνένωση του υγειούς πολιτικού κόσμου της χώρας και την εξασφάλιση μιας κυβέρνησης που να έχει σα βάση τον ελληνικό λαό. Αν υπογράψαμε την εκεχειρία, είναι γιατί πιστεύαμε στην ανάγκη να λυθεί η κρίση με τον τρόπο αυτό και όχι ένοπλα, παρόλο που δεν αμφιβάλλαμε στην νίκη των όπλων μας.... Από τις βρετανικές δυνάμεις ζητάμε να σταθούν στο ύψος της στρατιωτικής τους αποστολής, να σεβαστούν τη συμφωνία που υπογράψαμε και να πιστέψουν πως είναι ανάγκη να δοθεί τέρμα στη διαμάχη μεταξύ των βρετανικών δυνάμεων και του δημοκρατικού ελληνικού λαού. ... ας μην επιτρέψουν να τους

πλευρίσουν οι δοσίλογοι… ας αφήσουν τους Έλληνες ανεπηρέαστους και ελεύθερους να ρυθμίσουν το πολιτικό τους πρόβλημα»[47].

Παρά την ήττα στην Αθήνα, στις επαρχιακές πόλεις, όπως η Λαμία, οι πολιτικές οργανώσεις του ΕΑΜ συνέχισαν τη λειτουργία τους[48] και ήταν ακόμα σε θέση να κινητοποιούν μεγάλα τμήματα του πληθυσμού. Στις 21 Ιανουαρίου 1945 με την ευκαιρία της διέλευσης από την πόλη αντιπροσωπείας του ΕΑΜ[49] *«ο λαός της Λαμίας επεφύλαξε αυθόρμητα θερμότατη και πολυπληθή συγκέντρωση. Οι πλατείες Διάκου και Σιταγοράς και ο δρόμος που ενώνει τις δύο πλατείες κατακλύστηκε από πλήθη λαού που επεφήμησαν ζωηρά τους αντιπροσώπους του. Μπροστά στην απαίτηση του συγκεντρωμένου πλήθους μίλησε ο Τσιριμώκος»*[50]. Η ΕΠΟΝ συνέχισε τις καλλιτεχνικές παραστάσεις[51] και η τοπική αυτοδιοίκηση παρέμεινε στη θέση της[52]. Παράλληλα, συγκροτήθηκε Δημοφυλακή από πενήντα πολίτες για την τήρηση της τάξης και της ασφάλειας και τον αγορανομικό έλεγχο[53]. Αν και επιβλήθηκαν περιορισμοί στην κυκλοφορία μέσα στην πόλη με αφορμή τις κλοπές σε βάρους υλικού των Βρετανών, η συγκοινωνία με την Αθήνα αποκαταστάθηκε, καθώς η βρετανική διοίκηση διέθετε πέντε αυτοκίνητα ημερησίως για μεταφορά πολιτών προς την Αθήνα και γενικά προς νότια της Λαμίας[54].

---

[47] *Ρούμελη*, 19 Ιανουαρίου 1945

[48] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 1, Κείμενο 155, «Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Αττικής, Δελτίο Πληροφοριών 7 και 8», 26/1/45

[49] Πρόκειται για την αντιπροσωπεία του ΕΑΜ αποτελούμενη από τους Παρτσαλίδη, Πορφυρογέννη, Τσιριμώκο, Γεωργαλά, Γαβριηλίδη. η οποία κατέβαινε από τα Τρίκαλα στην Αθήνα για πολιτικές συζητήσεις με την κυβέρνηση. Με την αντιπροσωπεία του ΕΑΜ πέρασαν και οι εκπρόσωποι της ΓΣΕΕ και της συνομοσπονδίας Δημοσίων Υπαλλήλων. Την αντιπροσωπεία συνόδευε επιτελείο τεχνικών συμβούλων.

[50] *Ρούμελη*, 22 Ιανουαρίου 1945

[51] *Ρούμελη*, 22 Ιανουαρίου 1945 «Ο θίασος της ΕΠΟΝ ανεβάζει την Τετάρτη 24 Ιανουαρίου στο Παλλάς το κοινωνικό δράμα του Ριχάρδου Φος «Ο Ένοχος». Θα δοθεί σε τρεις συνεχείς παραστάσεις».

[52] Η τελευταία συνεδρίαση της δημοτικής επιτροπής έγινε στις 17 Φεβρουαρίου 1945: ΓΑΚ Λαμίας, Πρακτικά *Δήμου Λαμιέων*, 17 Φεβρουαρίου 1945

[53] *Ρούμελη*, 23 Ιανουαρίου 1945 «Με τη συγκρότηση του σώματος αυτού και με την εξασφάλιση της τάξης με λαϊκές δυνάμεις ελπίζεται να αποφευχθεί ο ερχομός τμημάτων της λαομίσητης Χωροφυλακής, γεγονός που θα αποτελέσει μια ακόμη πρόκληση στο λαό της περιοχής μας που τόσα υπέστη από τα όργανα αυτά την περίοδο της κατοχής».

[54] *Ρούμελη*, 24 Ιανουαρίου 1945

Η κατάσταση διέφερε στην ύπαιθρο στη ζώνη της βρετανικής επικράτειας, όπου η απουσία του ένοπλου ΕΛΑΣ δημιουργούσε αίσθημα ανασφάλειας τόσο στα μέλη των εαμικών οργανώσεων όσο και στους αυτοαποκαλούμενους «εθνικόφρονες» κατοίκους[55]. Οι αναφορές που έφταναν από τις περιοχές αυτές ήταν αντικρουόμενες. Σύμφωνα με αίτηση «εθνικιστών» κατοίκων χωριών της Λοκρίδας με την οποία ζητούν την ταχύτερη εγκατάσταση της Εθνοφυλακής στην περιοχή τους:

> «Οι περιοχές ελευθερώθηκαν κατ' ευφημισμόν. Οι ελασίται εξακολουθούν βιαιοπραγίες, λεηλασίες, πυρπολήσεις, διώξεις και συλλήψεις εθνικιστών. Σε όλα τα χωριά των περιφερειών έχουν εγκατασταθεί ελασίται οπλοφορούντες σε ομάδες 30-40 ανδρών και στις οικίες των εθνικοφρόνων πολιτών και υποχρεώνουν αυτούς να τους διατρέφουν επί εβδομάδες. Όλα τα τρόφιμα των κατοίκων τα έχουν διαρπάσει, όλα τα ζώα τα έχουν επιτάξει για τη μεταφορά των διαρπαγέντων τροφίμων εις την υπ' αυτών κατεχόμενην περιοχήν, μάλιστα πολλών των κατοίκων Μώλου, εκτός από τρόφιμα και καυσόξυλα»[56].

Πίσω από αυτή την επιστολή, εκτός από την όποια υπερβολή του συντάκτη της, κρύβεται η αναταραχή και η αβεβαιότητα που προκάλεσε η αποχώρηση από την Αθήνα του ΕΛΑΣ και των υποστηρικτών του. Στη δεύτερη αίτηση των «εθνικιστών» Λοκρίδας τα μέτρα τα οποία ζητούνταν ήταν πολύ πιο άμεσα και ακραία. Μετά τη σύλληψη και τον αφοπλισμό της Πολιτοφυλακής Μαρτίνου από 30 άνδρες «εθνικιστές», συγκροτήθηκε αντάρτικη ομάδα [εθνικιστική] από 130 άνδρες περίπου, οι οποίοι κατέφυγαν στα ορεινά μαζί με τις οικογένειές τους. Το αίτημα των «εθνικιστών» κατοίκων ήταν να δοθούν τα μέσα και η καθοδήγηση ώστε να μπορούν με δικές τους δυνάμεις να προστατεύσουν τη ζωή τους: «*Ο κόσμος δεν ζητά κονσέρβες, ενδύματα ούτε άλλας τροφάς παρά μόνον όπλα διά την άμυνάν του*». Όπως ενημέρωναν τον Υπουργό Εφοδιασμού και προπολεμικό βουλευτή

---

[55] Για μια εξαιρετική περιγραφή του κλίματος που επικρατούσε μετά τα Δεκεμβριανά βλέπε: Λιαρούτσος, ο.π., σ. 131- 176. Ο συγγραφέας διέσχισε την βρετανοκρατούμενη περιοχή από τη Λαμία έως την Αθήνα

[56] Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, «Αίτησις Αθαν. Κρυστάλλη, δικηγόρου και Βασιλείου Δεροστάλη, ιατρού και λοιπόν κατοίκων Θερμοπυλών και Θρονίου Λοκρίδας προς Δ. Χατζίσκον», 5 Φεβρουαρίου 1945

του Λαϊκού Κόμματος στην Φθιωτιδοφωκίδα, Δ. Χατζίσκο, υπήρχε σε επιφυλακή ένας Ταγματάρχης, ο οποίος κατάγονταν από την περιοχή, το όνομα όμως του οποίου δεν αναφέρονταν, που μπορούσε να τεθεί επικεφαλής των κατοίκων «*προς εμπέδωσιν της τάξεως εν Λοκρίδι αρκεί να του δοθεί τοιαύτη επίσημος εντολή και εν ανάγκη και τα όπλα θα ευρεθούν*»[57]. Στην επιστολή αυτή καταδεικνύεται ο τρόπος με τον οποίο ξεκίνησε η λευκή τρομοκρατία και το πώς οι παρακρατικές συμμορίες υποκατέστησαν το επίσημο κράτος όχι μόνο με την ανοχή αλλά με την οργάνωση των αρχών[58]. Μετά την εγκατάσταση της Εθνοφυλακής στην περιοχή, στα μέσα Φεβρουαρίου 1945, έγινε κατανοητό τι σήμαινε η «εμπέδωσις της τάξης». Στο χωριό Μαρτίνο, για παράδειγμα, το οποίο αναφέρονταν και στην αίτηση των «εθνικιστών» κατοίκων, υπόμνημα του ΕΑΜ, της ΕΑ και της ΕΠΟΝ διαμαρτύρονταν γιατί «*εξακολουθούν να παραμένουν εξοπλισμένοι όλοι οι εμφανιζόμενοι ως εθνικισταί παρά τις αλλεπάλληλες διαμαρτυρίες του λαού και των οργανώσεών μας προς τις αρχές (Νομάρχην, Εθνοφυλακήν) και τις κατηγορηματικές τούτων διαβεβαιώσεις ότι θα αφοπλιστούν και θα τιμωρηθούν παραδειγματικώς όσοι απ' αυτούς διέπραξαν εγκλήματα εις βάρος του λαού*»[59].

Η αλλαγή φρουράς σηματοδοτούνταν από την σταδιακή προώθηση των δυνάμεων της Εθνοφυλακής. Μετά την εκκαθάριση της περιοχής Αθηνών – Πειραιά από τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ, η Εθνοφυλακή κατέλαβε αμυντικές θέσεις στην περίμετρο έξω από την πόλη των Αθηνών και χρησιμοποιήθηκε για την εσωτερική ασφάλεια[60]. Μέχρι την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, Τάγματα Εθνοφυλακής προωθήθηκαν στις περιοχές που έλεγχαν οι βρετανικές και κυβερνητικές δυνάμεις, όπως στην Αττική, στη Θήβα και στη Θεσσαλονίκη εκτελώντας μαζί με τις βρετανικές δυνάμεις αστυνομικά καθήκοντα και

---

[57]Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, «Αίτησις Αθαν. Κρυστάλλη, δικηγόρου προς Δ. Χατζίσκον», 8 Φεβρουαρίου 1945

[58] Παρόμοια διαδικασία περιγράφει και η Ε. Σαράφη στην αδημοσίευτη διδακτορική της διατριβή E. Sarafis, *Occupation, Resistance and White Terror in two Greek villages: the local origins of Civil War*, Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at the University of Sussex, January 2005, σ. 219-220

[59] *Γενικά Αρχεία του Κράτους Νομού Φθιώτιδας*, «Υπόμνημα Εθνικοαπελευθερωτικών οργανώσεων ΕΑΜ-ΕΑ-ΕΠΟΝ και Κομμουνιστικού Κόμματος Λοκρίδας προς τον Αντιβασιλέα Δαμασκηνόν , κ. Υπουργόν Εσωτερικών, Αγγλικήν, Γαλλικήν, Αμερικανικήν Πρεσβείαν και Σοβιετικήν αντιπροσωπείαν, κ. Νομάρχην Φθιωτιδοφωκίδας, Στρατιωτικόν Διοικητήν Φθιωτιδοφωκίδας και 10ην Ταξιαρχίαν Εθνοφυλακής – Λαμίαν, Κεντρικήν Επιτροπήν ΕΑΜ και Πολιτικά Κόμματα», Αταλάντη 16 Απριλίου 1945

[60] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 1, Κείμενο 151, «Στρατιωτική Διοίκηση Πειραιώς, Γραφείο ΙΙΙ, Διαταγή Επιχειρήσεων 1, Ανάληψη ασφάλειας περιοχής Πειραιά».

δίνοντας το στίγμα για το τι επρόκειτο να ακολουθήσει[61]. Καθώς η Λαμία βρισκόταν στα όρια της ανακωχής ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τους Βρετανούς, η Εθνοφυλακή προωθήθηκε στην πόλη στα μέσα Φεβρουαρίου 1945[62].

2.3. Η υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας

«Στη μεγάλη πλατεία (των Τρικάλων) μια άδεια εξέδρα περιμένει την άφιξη της αντιπροσωπείας του ΕΛΑΣ. Μια βιασμένη αισιοδοξία εμψυχώνει τις συζητήσεις αλλά ένα βαρύ προαίσθημα τις σταματά. Όσο περνά η ώρα η ανησυχία διαπερνά το πλήθος. … Ο Παρτσαλίδης ανεβαίνει στο βήμα. Αναγκαστήκαμε. Είναι σαν κεραυνός. Το πλήθος βουβαίνεται και μέσα σε τούτη τη πνιχτή σιωπή ο Παρτσαλίδης απαριθμεί τους όρους της Συμφωνίας της Βάρκιζας. Όταν τέλειωσαν, κάποιος αρχίζει να σιγοτραγουδά τον ύμνο του ΕΛΑΣ που γενικεύεται από εκατοντάδες στόματα που πνίγονται καθώς τραγουδάνε εμπρός ΕΛΑΣ για την Ελλάδα… ύστερα πάλι σιωπή»[63].

Η Συμφωνία της Βάρκιζας υπογράφτηκε στις 12 Φεβρουαρίου 1945 ύστερα από δεκαήμερες διαπραγματεύσεις. Εκ μέρους του ΕΑΜ υπέγραψαν ο Γιώργης Σιάντος, Γραμματέας της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ και επικεφαλής της αντιπροσωπείας, ο Μήτσος Παρτσαλίδης, γραμματέας της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΕΑΜ και ο Ηλίας Τσιριμώκος, γενικός γραμματέας της ΕΛΔ.

Το αν έπρεπε ή όχι να υπογραφεί η Συμφωνία με τους όρους που περιλάμβανε αποτέλεσε ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα το οποίο συζητήθηκε επίσημα και ανεπίσημα τόσο την περίοδο που υπογράφτηκε η συμφωνία όσο και μεταγενέστερα. Απασχόλησε δε όλες τις βαθμίδες του κόμματος από τα ανώτερα κομματικά κλιμάκια έως την κομματική βάση. Δεν αποτελεί σκοπό της παρούσας εργασίας να διατυπώσει αξιολογικές κρίσεις για το αν

---

[61] PRO, FO 371/48245: Γενικός Πρόξενος Rapp στη Θεσσαλονίκη προς τον Πρεσβευτή Leeper Βρετανική Πρεσβεία Αθηνών: « Η κατάσταση στη Θεσσαλονίκη είναι αβέβαιη. Η Εθνοφυλακή βρίσκεται ακόμα υπό την επίδραση των γεγονότων στην Αθήνα και δείχνει εξαιρετική προθυμία να χρησιμοποιήσει τα όπλα της».

[62] Για τη συγκρότηση και τη δράση της Εθνοφυλακής βλ. Βασιλική Λάζου, «Η συγκρότηση και η δράση της Εθνοφυλακής. Νοέμβριος 1944-Σεπτέμβριος 1945. Η περίπτωση της Λαμίας». Περιοδικό *Κλειώ*, τ.3: Αφιέρωμα Στρατός και Αντάρτες της Δεκαετία του 1940, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο 2006, σ. 63-95

[63] Σκηνοθετική παρουσίαση της ανακοίνωσης της Συμφωνίας της Βάρκιζας από τον D. Eudes, *Οι Καπετάνιοι. Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος 1943-1949*, (ελλ.εκδ) Αθήνα: Εξάντας, 1970, σ.298-300. Πρόκειται για ένα έργο ιστορικής μυθοπλασίας έντονα χρωματισμένο από το ιδεολογικό κλίμα της εποχής που γράφτηκε.

η υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας ήταν η ενδεδειγμένη τακτική για το ΚΚΕ και για το αν ήταν αναγκαίος συμβιβασμός ή παράδοση άνευ όρων. Αφού με συντομία γίνει αναφορά στην επίσημη θέση του κόμματος αναφορικά με τη συμφωνία, θα γίνει προσπάθεια να διακριθεί ποια ήταν η αντίδραση της λαϊκής βάσης, των μελών του κόμματος, σε τοπικό, αν είναι δυνατό, επίπεδο.

Το εγχείρημα παρουσιάζει σοβαρές δυσκολίες. Βασικές πηγές αποτελούν σπαράγματα του τοπικού τύπου, της εφημερίδας *Ρούμελη*, οργάνου του ΕΑΜ Ανατολικής Στερεάς, απομνημονεύματα και προφορικές μαρτυρίες αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης. Όσο αφορά ιδιαίτερα τη στάση του καπετάνιου του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, Άρη Βελουχιώτη, εκτός από την υπάρχουσα βιβλιογραφία και τις προσωπικές μαρτυρίες η έρευνα θα βασιστεί στο σύνολο κειμένων του Ειδικού για τον Άρη Βελουχιώτη Ιδιωτικού Αρχείου (ΕΑΒΙΑ), το «χαμένο αρχείο του Άρη Βελουχιώτη», το οποίο ο πρώην γραμματέας του ΚΚΕ Γρηγόρης Φαράκος έφερε στη δημοσιότητα αποκρύβοντας ωστόσο επιμελώς την προέλευσή του[64].

Η πρώτη πηγή είναι αποσπασματική καθώς στο κρίσιμο διάστημα μετά τη Βάρκιζα σώζονται ελάχιστα φύλλα της εφημερίδας[65]. Εξετάζοντας μια εφημερίδα όργανο, όπως τιτλοφορείται, του ΕΑΜ, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι εκφράζει τον επίσημο λόγο και τις απόψεις του ΕΑΜ, δέχεται δηλαδή την κομματική γραμμή, την οποία θα πρέπει να εφαρμόσει. Για αυτό εμφανίζει την ίδια επιχειρηματολογία και θεματολογία με την εαμική εφημερίδα πανελλήνιας κυκλοφορίας *Ελεύθερη Ελλάδα* (όπως και με τις εαμικές εφημερίδες άλλων περιοχών) και ως ένα βαθμό με το *Ριζοσπάστη*. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος παρουσίασης του Άρη Βελουχιώτη στον τοπικό τύπο δεδομένου

---

[64] Γ. Φαράκος, *Άρης Βελουχιώτης. Το χαμένο Αρχείο. Άγνωστα Κείμενα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, (γ.εκδ) 1997

[65] Η *Ρούμελη* εκδίδονταν από τις 5 Αυγούστου 1943. Η έκδοσή της συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια της εαμοκρατίας. Τα φύλλα που σώζονται είναι αυτό της 21ης Μαρτίου 1945 (φ. 127) και της 6ης Απριλίου 1945 (φ.141). Το επόμενο σωζόμενο φύλλο είναι στις 5 Ιουλίου 1945 (φ. 163) Πιθανολογούμε ότι η εφημερίδα εκδίδονταν κανονικά μέχρι την 1η Μαΐου 1945 οπότε τα γραφεία του ΕΑΜ και του ΚΚΕ δέχθηκαν επιδρομή από «αγνώστους». Υπάρχει μαρτυρία για διακοπή έκδοσης της εφημερίδας τουλάχιστον με τον παλιό της τίτλο στο *Λαμιακό Τύπο*. Σώζεται ένα φύλλο στις 18 Ιουλίου και ένα 2 μήνες αργότερα στις 18 Σεπτεμβρίου 1945. Από αυτό το διάστημα και μετά λείπουν ελάχιστα φύλλα έως τον Αύγουστο 1946, οπότε τα τυπογραφεία της εφημερίδας καταστράφηκαν οριστικά και η εφημερίδα έπαυσε να εκδίδεται τουλάχιστον στη Λαμία.

ότι ο πρωτοκαπετάνιος του ΕΛΑΣ, ο οποίος εξέφρασε ένοπλα την αντίθεσή του στη Βάρκιζα, καταγόταν από τη Λαμία και ξεκίνησε τη δημιουργία του ΕΛΑΣ από την περιοχή της Ρούμελης, όπου ήταν ιδιαίτερα αγαπητός σε μια μεγάλη μερίδα πληθυσμού.

Η δεύτερη κατηγορία πηγών παρουσιάζει πιο σύνθετα προβλήματα. Η Συμφωνία της Βάρκιζας αποτέλεσε ένα ζήτημα το οποίο συζητήθηκε εκτεταμένα, οπότε υπάρχουν πλούσιες αναφορές τόσο από στελέχη όσο και από απλά κομματικά μέλη. Το κύριο πρόβλημα στην ανάγνωση αυτού του είδους πηγών είναι το ζήτημα της μνήμης. Οι μαρτυρίες των αγωνιστών καταγράφτηκαν μετά από τη στρατιωτική ήττα του ΔΣΕ στον εμφύλιο πόλεμο, γεγονός που είχε καταλυτική επίδραση στις αναμνήσεις τους και την αξιολόγηση της δράσης τους. Ενδιαφέρουσα είναι η διάσταση που εκφράζεται στις μαρτυρίες ανάμεσα στο τι πραγματικά πίστευαν οι αφηγητές ότι έπρεπε να γίνει και στο τι εν τέλει πραγματοποίησαν. Καθοριστικός παράγοντας για την απόφασή τους ήταν η κομματική πειθαρχία η οποία σε συνδυασμό με την πίστη στο αλάθητο της ηγεσίας και την αρχή του συγκεντρωτισμού καθόρισαν τη δράση των στελεχών, των μελών του ΕΑΜ και πολύ περισσότερο του ΚΚΕ. Στην περίπτωση της περιοχής της Λαμίας υπήρχε ένας πρόσθετος λόγος ανυπακοής στη Συνθήκη της Βάρκιζας. Η διαφωνία του Άρη Βελουχιώτη και η απόφασή του να συνεχίσει τον ένοπλο αγώνα για την ανατροπή της πρόσφερε μια διέξοδο σε όσους διαφωνούσαν με την παράδοση των όπλων. Και σε αυτή την περίπτωση ωστόσο, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, λειτούργησε η κομματική πειθαρχία και η πίστη στο κόμμα. Λίγοι ήταν εκείνοι οι οποίοι τελικά ακολούθησαν τον Βελουχιώτη στην πρωτοβουλία που ανέλαβε.

Οι επικρίσεις της Συμφωνίας της Βάρκιζας μπορούν να διακριθούν σε δύο ομάδες. Σε αυτές που δεν αμφισβητούσαν την ίδια την Συμφωνία αλλά περισσότερο τον τρόπο με τον οποίο οι διάφορες κυβερνήσεις της εποχής την εφάρμοζαν ή όχι και σε αυτές που καταδίκασαν το ίδιο το περιεχόμενο της Συμφωνίας θεωρώντας ότι η Βάρκιζα αποτέλεσε ένα είδος παράδοσης άνευ όρων. Η πρώτη άποψη κυριάρχησε την περίοδο 1945-1950, μέχρι τη λήξη του εμφυλίου πολέμου. Σε όλη αυτή την περίοδο δεν ασκούνταν κριτική στη Συμφωνία αλλά στον τρόπο εφαρμογής της. Η ηγεσία του ΚΚΕ κατηγορούσε τις διάφορες ελληνικές κυβερνήσεις για μη συμμόρφωση στους όρους της Συμφωνίας και

εμμέσως ασκούσε κριτική στους Βρετανούς ότι παρέβλεπαν το κύμα διώξεων εναντίον της Αριστεράς. Σε αυτό το κλίμα εντάσσονταν και η εκστρατεία του Κομμουνιστικού Κόμματος, με τη δημοσίευση των βίβλων του ΕΑΜ και των υπομνημάτων του ΚΚΕ προς την κυβέρνηση, προκειμένου να καταδείξει ότι η κυβέρνηση αθετούσε στην πράξη τους όρους της Συμφωνίας.

Παράλληλα, η ηγεσία υπερασπιζόταν την απόφασή της να υπογράψει τη Συμφωνία και να διατάξει τον ΕΛΑΣ να παραδώσει τα όπλα γεγονός που είχε προκαλέσει σφοδρές αντιδράσεις. Κύριο επιχείρημα που πρόβαλε ήταν ότι η Βάρκιζα ήταν ένας συμβιβασμός που έδινε στο λαό τη δυνατότητα να παλέψει για τα συμφέροντά του με νόμιμο τρόπο ενώ παράλληλα παρείχε το δικαίωμα στο ΕΑΜ να προωθήσει τους στόχους του ανοιχτά[66]. Ο Γ. Σιάντος σε συνέντευξη του στο *Ριζοσπάστη* δήλωνε ότι η Συμφωνία της Βάρκιζας αποτελούσε συνέχιση της πολιτικής της ομαλής δημοκρατικής εξέλιξης. Η επίτευξή της αποτελούσε για το ΚΚΕ την αφετηρία προς την οριστική ενσωμάτωση του κόμματος στο πλαίσιο της συνταγματικής και πολιτικής νομιμότητας με βάση τους όρους της συμφωνίας. Για αυτό το λόγο, παρόλο που θα ήταν πολύ εύκολο για το ΚΚΕ να πάρει την εξουσία κατά την αποχώρηση των Γερμανών, το κόμμα προτίμησε να μην το κάνει για να μην προκαλέσει το μίσος της Δεξιάς και την δυσπιστία των συμμάχων και ιδιαίτερα των Άγγλων[67]. Η ουσία της στρατηγικής του κόμματος απέβλεπε στη διεξαγωγή εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα και όχι στη βίαιη κατάληψη της εξουσίας. Εφεξής το ΚΚΕ θα επεδίωκε την οριστική του ενσωμάτωση στο πλαίσιο της συνταγματικής και πολιτικής νομιμότητας, όπως αυτή διαγράφονταν από τους όρους της Συμφωνίας. Σύμφωνα με τον γενικό γραμματέα του κόμματος, το ΚΚΕ και το ΕΑΜ είχαν κατορθώσει να πάρουν με το μέρος τους το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού λαού κατά τη διάρκεια της Κατοχής πράγμα που σήμαινε ότι η Αριστερά βρισκόταν σε τροχιά εξουσίας υπό τρεις προϋποθέσεις. Πρώτη προϋπόθεση ήταν ότι θα διασφαλίζονταν νόμιμες και δημοκρατικές πολιτικές διαδικασίες οι οποίες θα εξασφάλιζαν ότι η εξουσία θα ήταν αποτέλεσμα της ελεύθερης έκφρασης του λαού. Η δεύτερη προϋπόθεση ήταν η εδραίωση της συνοχής της εαμικής συμμαχίας. Η τρίτη προϋπόθεση ήταν μια πολιτική η

---

[66] Εισήγηση Γ. Σιάντου στη συνεδρίαση της ΚΕ του ΕΑΜ, 14/2/45 ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα 1940-1945,*Τόμος 5, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1981, σ. 353.

[67] *Ριζοσπάστης*, 15 Φεβρουαρίου 1945

οποία θα απαντούσε στις ανάγκες των κοινωνικών μερίδων τις οποίες εκπροσωπούσε η Αριστερά. Κοινός άξονας όλων αυτών των προϋποθέσεων ήταν η διαμόρφωση ενός «κοινωνικού συμβολαίου» το οποίο θα επιβεβαίωνε το αντίστοιχο της Κατοχής αλλά προσαρμοσμένο στις απαιτήσεις των καιρών για να ανταποκρίνεται καλύτερα στις νέες συνθήκες μετά την Απελευθέρωση[68].

Η πολιτική αυτή έπρεπε ωστόσο να επιβληθεί στο εσωτερικό του ΚΚΕ, όπου εκδηλώνονταν έντονες διαφωνίες. Ο Καραγιώργης και ο Ζεύγος άσκησαν οξεία κριτική στους διαπραγματευτές της Συμφωνίας και στην πλειοψηφία του *Πολιτικού Γραφείου*. Οι επικρίσεις των ηγετικών στελεχών επικεντρώνονταν κυρίως στο ζήτημα της αμνηστίας. Η μερική αμνήστευση των κατοχικών αδικημάτων και ο όρος περί φυσικής και ηθικής αυτουργίας παρέδιδε μεγάλο μέρος των στελεχών και μελών του ΚΚΕ στη μήνη των δικαστικών διώξεων ενώ η αποστράτευση του ΕΛΑΣ καθιστούσε πιθανό ένα μοναρχικό πραξικόπημα:

> «Στην Κεντρική Επιτροπή έγινε χαλασμός κυρίου. Αυτά βέβαια δεν τα γράφουν γιατί είναι εντελώς εσωκομματικά. Έγινε χαλασμός κυρίου γιατί όλοι αντέδρασαν και είπαν να ακυρωθεί. Γιατί ήταν υπό την αίρεση να εγκρίνει η Κεντρική Επιτροπή. Και όταν ήρθαν εκεί πέρα και είπαν τους όρους της Βάρκιζας, το ξέρω αυτό από πρώτο χέρι από τον Καραγιώργη, το ξέρω και από τον Χατζή, τον γραμματέα του ΕΑΜ με τον οποίο είχαμε πολλές σχέσεις, το ξέρω και από άλλους που ήταν εκεί όχι και τόσο γνωστοί αλλά προσωπικοί μου συνεργάτες, ότι αντέδρασαν πάρα πολύ, ότι φαγώθηκαν εκεί μέσα. Κι όμως επικράτησε του Ιωαννίδη και του Σιάντου. Τουλάχιστον είπαν πηγαίνετε να κάνετε καλύτερους όρους, δηλαδή ότι δεν θα πειραχθεί κανένας... Στην ΚΕ έδωσε τη μάχη του ο Καραγιώργης, ο Ζεύγος, ο Χατζής, δώσανε μάχη για να μην υπογραφεί ή τουλάχιστον με καλύτερους όρους. Μάχη δώσανε. Δηλαδή τους άκουγαν όλοι γύρω»[69].

---

[68] Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 85-86

[69] Προφορική μαρτυρία Μαρίας Καραγιώργη, Αθήνα 15 Φεβρουαρίου 2006

Τελικά, παρά τις επικρίσεις και τις εσωκομματικές διαφωνίες στην *Κεντρική Επιτροπή* ύστερα από τη στήριξη του Ιωαννίδη η Συμφωνία υπερψηφίστηκε. Εφεξής, η Συμφωνία αποτελούσε ζήτημα αυστηρής κομματικής πειθαρχίας ενώ κάθε κριτική ή απόρριψή της επέφερε βαρύτατες κομματικές κυρώσεις[70].

Για να περιβληθούν οι αποφάσεις της ηγεσίας με μεγαλύτερο κύρος και για να δεσμευτούν κατά κάποιο τρόπο όσοι πιθανά εξέφραζαν τη διαφωνία τους η ηγεσία ενεργοποίησε εκ νέου το *Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ* υπό τον Βελουχιώτη και τον Σαράφη οι οποίοι υπέγραψαν την τελευταία ημερήσια διαταγή του ΕΛΑΣ στις 16 Φεβρουαρίου 1945 με την οποία δίνονταν η διαταγή για διάλυσή του ενώ τα κατά τόπους διατάγματα αποστράτευσης υπογράφτηκαν από προβεβλημένα στρατιωτικά στελέχη. Παρά ωστόσο τις προσπάθειες του Σιάντου, εξακολουθούσαν να υπάρχουν οξύτατες αντιθέσεις στους κόλπους της *Κεντρικής Επιτροπής* οι οποίες εντείνονταν από τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονταν οι διαφωνούντες της Βάρκιζας, όπως ο Βελουχιώτης. Στην 11η Ολομέλεια, που συγκλήθηκε στην Αθήνα στις 5-10 Απριλίου 1945, δύο μήνες αργότερα, ο Σιάντος στην εισήγησή του προσπάθησε να δικαιολογήσει τη Βάρκιζα με τη λογική του «μη χείρον βέλτιστον» επιχειρηματολογώντας ότι η συνέχιση του αγώνα θα προκαλούσε μεγαλύτερη ζημιά στο κόμμα. Κατά τον Σιάντο, η Συμφωνία της Βάρκιζας *«είναι μια συμφωνία ανάγκης, δεν είναι όμως παράδοση άνευ όρων. Είναι ένα μίνιμουμ ελευθεριών για τη δράση. Δίνει ένα ηθικό νομικό έρεισμα για την αντιφασιστική πάλη. Δίνει ακόμα το πλεονέκτημα να γίνει απόφαση των μαζών, της κοινής γνώμης του εξωτερικού και των συμμάχων».* Ο Σιάντος παρότρυνε τα στελέχη και τα μέλη του ΚΚΕ αφενός να παλέψουν για την εφαρμογή της Συμφωνίας, την οποία έπρεπε να υποστηρίξουν, και αφετέρου να ασκήσουν πιέσεις για την ψήφιση συγκεκριμένης νομοθεσίας που να κατοχυρώνει την εφαρμογή της[71].

---

[70] Ο Καραγιώργης που δεν συμφωνούσε και ήταν από τους ενάντιους στους όρους της Βάρκιζας στο τέλος υποβιβάστηκε από την ΚΕ και έγινε αναπληρωματικό μέλος. «Παρόλα αυτά δεν έκανε ανοιχτή τη διαφωνία του γιατί αυτή ήταν η κομματική πειθαρχία. Δεν επιτρεπόταν» Προφορική μαρτυρία Μαρίας Καραγιώργη, *ο.π.*

[71] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, *ο.π.*, τόμος 5, σ. 425

Και ο άλλος ισχυρός άνδρας του κόμματος, ο Γ. Ιωαννίδης, στην εισήγησή του στην 11η Ολομέλεια υποστήριξε ότι η Συμφωνία της Βάρκιζας ήταν αποτέλεσμα της στρατιωτικής ήττας και ήταν επόμενο οι όροι της να είναι βαρείς. Θεωρούσε εντούτοις και αυτός ότι η υπογραφή Συμφωνίας, δηλαδή η πολιτική λύση του προβλήματος, ήταν απόλυτα σωστή καθώς παρείχε στο ΚΚΕ τη στοιχειώδη δυνατότητα να διατηρήσει τους δεσμούς του με τις μάζες ενώ εξασφάλιζε στοιχειώδεις εγγυήσεις πολιτικής δράσης. Έδινε δηλαδή στο ΚΚΕ ένα ελάχιστο πλαίσιο δυνατοτήτων και προϋποθέσεων για να δουλέψει μαζικά και να αποκτήσει εκ νέου τον έλεγχο της πολιτικής κατάστασης. Η συνέχιση του αγώνα, σύμφωνα με τον Ιωαννίδη, θα ήταν καταστροφικό λάθος και θα συνεπάγονταν πολιτική ήττα και πολύ μεγαλύτερη ζημιά για το κόμμα καθώς το ΚΚΕ θα έχανε τα ερείσματά του στις πόλεις και δεν θα μπορούσε να αναπτύξει καμία μαζική πολιτική δράση[72].

Η 11η Ολομέλεια διαπίστωσε την ορθότητα της πολιτικής γραμμής του κόμματος αναγνώρισε ωστόσο λάθη στην πρακτική εφαρμογή της. Υπογράμμισε ιδιαίτερα τα λάθη που έγιναν κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης του Δεκεμβρίου 1944 τα οποία εμπόδισαν την κομματική καθοδήγηση να έχει μια σαφή προοπτική για την πορεία της σύγκρουσης και να συνάψει μια Συμφωνία με ευνοϊκότερους όρους από ότι η Βάρκιζα. Δεν αμφισβητούνταν δηλαδή η Συμφωνία της Βάρκιζας αυτή καθ' αυτή καθώς αναγνωρίζονταν ότι έγινε ύστερα από την στρατιωτική ήττα στην Αθήνα και ήταν κατά κάποιο τρόπο αναπόφευκτη. Η Συμφωνία της Βάρκιζας όπως και η Συμφωνία της Γιάλτας θεωρούνταν ότι αποτελούσαν σοβαρό πολιτικό έρεισμα στον αγώνα κατά του φασισμού και την ομαλή δημοκρατική εξέλιξη της χώρας[73]. Κατά τον ίδιο τρόπο, η 12η Ολομέλεια η οποία συγκλήθηκε με την παρουσία του Ζαχαριάδη στις 25- 27 Ιουνίου 1945 δήλωνε ότι «*το ΕΑΜ από την αρχή έως το τέλος της Κατοχής παρέμεινε στο σωστό δρόμο. Δεν έγιναν λάθη*»[74]. Στο 7ο Συνέδριο τέσσερις μήνες αργότερα, τον Οκτώβριο 1945, δεν έγινε καμία αναφορά στη Συμφωνία της Βάρκιζας ενώ η ίδια γραμμή

---

[72] Γ. Ιωαννίδης, *Αναμνήσεις. Προβλήματα της πολιτικής του ΚΚΕ στην Εθνική Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα : Θεμέλιο 1979, «Ομιλία του Γιάννη Ιωαννίδη στην 11η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ 5-10 Απρίλη 1945. Από τα πρακτικά της 11ης Ολομέλειας», σ.488

[73] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, ο.π.,* Τόμος 5, σ. 258 «Απόφαση: η δράση του κόμματος στο χρόνο που πέρασε από τη 10η Ολομέλεια και τα καινούργια καθήκοντα του ΚΚΕ»

[74] *Ριζοσπάστης*, 3 Ιουλίου 1945, «Τελικός λόγος Ν. Ζαχαριάδη στη 12η Ολομέλεια»

διατηρήθηκε και στις πέντε ολομέλειες που συγκλήθηκαν τα τέσσερα επόμενα χρόνια μέχρι και τη λήξη του εμφυλίου πολέμου.

Μια πρώιμη εκδήλωση κριτικής στη Συμφωνία της Βάρκιζας έγινε στο Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας, όπου είχαν συγκεντρωθεί πολλά μέλη του ΕΛΑΣ και εαμικών οργανώσεων που είχαν εμπλακεί στην απόκρυψη του οπλισμού του ΕΛΑΣ ή εναντίον των οποίων εκκρεμούσαν εντάλματα σύλληψης. Αυτοί είχαν υποστεί πρώτοι από όλους τις συνέπειες της «εφαρμογής» της Συμφωνίας:

> «Οι συζητήσεις δίνουν και παίρνουν και όλοι αναθεματίζουν τη Βάρκιζα. Λίγοι πιστεύουν τα όσα υποστηρίζει η ηγεσία του ΚΚΕ, ότι η υπογραφή της Βάρκιζας ήταν επιβεβλημένη από τις διεθνείς συνθήκες και η παράδοση των όπλων του ΕΛΑΣ αναγκαίο κακό, ενώ η μεγάλη πλειοψηφία σκέφτεται αναρωτιέται και ψάχνει να βρει αν κάναμε καλά που παραδώσαμε τα όπλα ή αν έπρεπε να συνεχίσουμε τον αγώνα όπως έλεγε και ο Άρης. Η ενότητα στις γραμμές της ομάδας του στρατοπέδου μας έχει διασαλευτεί και η εμπιστοσύνη στην ηγεσία του κόμματος κλονιστεί»,

γράφει ο Περικλής (Γ. Χουλιάρας), καπετάνιος του ΕΛΑΣ, ο οποίος έχει καταφύγει στη Γιουγκοσλαβία από τις αρχές Μαρτίου 1945[75]. Η καθοδήγηση του στρατοπέδου για να αντιμετωπίσει την κατάσταση κυκλοφόρησε βιβλιαράκι ανάμεσα στους πρόσφυγες το οποίο παρουσίαζε τον Άρη ως σφαγέα:

> «Οι κομματικοί ηγέτες του στρατοπέδου φοβισμένοι από τις αναπόφευκτες εκδηλώσεις των προσφύγων μετά τον αναγκαστικό εκπατρισμό τους και ύστερα από ένα χαμένο πόλεμο κήρυξαν το κόμμα σε κατάσταση κινδύνου από τα εχθρικά και διαλυτικά στοιχεία στις γραμμές της ομάδας και αγνοώντας εκατοντάδες μέλη και στελέχη του

---

[75] Γ. Χουλιάρας (Περικλής), *Ο δρόμος είναι άσωτος. ΕΛΑΣ – ΔΣΕ – Πολωνία, 1941-1958,* Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 2005, σ. 384-385

κόμματος ανέλαβαν αυτοί μαζί με ένα μικρό σε αριθμό κομματικό μηχανισμό να σώσουν το κόμμα από το ίδιο το κόμμα. Μιλούσαν για φραξιονιστικές και αντιηγετικές ομάδες και στις διαφωτιστικές διαλέξεις που έκαναν με διάφορα κομματικά και πολιτικά θέματα ρωτούσαν προκλητικά τον Περικλή που ήξεραν ότι είχε διαφωνήσει αλλά και άλλους που είχαν επιφυλάξεις. Αντί να πετυχαίνουν την συσπείρωση των προσφύγων πετύχαιναν το αντίθετο και χώριζαν τους πρόσφυγες σε πιστούς και άπιστους στο κόμμα»[76].

Ύστερα από αυτές τις ενέργειες της καθοδήγησης πολλά μέλη του ΕΛΑΣ άρχισαν να ξαναβλέπουν θετικά την προοπτική να ακολουθήσουν την πρωτοβουλία του Βελουχιώτη. Η καθοδήγηση του στρατοπέδου προσπάθησε να επιβάλει την πειθαρχία παίρνοντας σκληρά μέτρα:

> «Η καθοδήγηση είχε επιβάλει ένα καθεστώς τρόμου και φοβίας προκειμένου να αποκαταστήσει την κλονισμένη εμπιστοσύνη των προσφύγων στην ηγεσία του κόμματος που την κατηγορούσε ότι εξαιτίας της ανικανότητάς της χάσαμε τον αγώνα και παραδώσαμε τα όπλα. Ασυνομία που την έλεγαν ΥΤΟ (Υπηρεσία Τάξης Ομάδας) με μυστική ασφάλεια που παρακολουθούσε τους πάντες»[77].

Η διαφωνία για την ορθότητα της υπογραφής της Συμφωνίας της Βάρκιζας ήταν ένα από τα σημεία της διαμάχης που ξέσπασε στους κόλπους του ΚΚΕ μετά τη στρατιωτική ήττα του στον εμφύλιο πόλεμο. Έληξε προσωρινά με την απομάκρυνση των Παρτσαλίδη, Καραγιώργη και Βαφειάδη και την καθαίρεση του ίδιου του Ζαχαριάδη το 1956, απασχόλησε ωστόσο και κατοπινές ολομέλειες. Η πρώτη κριτική στη Συμφωνία της Βάρκιζας από τα ηγετικά στελέχη του κόμματος έγινε μετά την στρατιωτική ήττα και λήξη του Εμφυλίου από έναν από αυτούς που την υπέγραψαν, τον Μήτσο Παρτσαλίδη. Κάνοντας έναν πρώτο απολογισμό (ή προσπαθώντας να αιτιολογήσει την αρνητική

---

[76] Στο ίδιο
[77] Στο ίδιο

εξέλιξη της κατάστασης για το ΔΣΕ), ο Παρτσαλίδης υποστήριξε ότι η Συμφωνία ήταν ένα λάθος και ότι ο ΕΛΑΣ δεν έπρεπε να παραδώσει τα όπλα αλλά συνεχίσει τον αγώνα και έξω από την Αθήνα. Επιπλέον, αν η Συμφωνία σκόπευε να κρατήσει ακέραιες τις δυνάμεις του κόμματος, ήταν αυτό ακριβώς που δεν πέτυχε. Αυτό θα επιτυγχάνονταν μόνο αν το ΚΚΕ είχε πάρει την απόφαση να συνεχίσει τον αγώνα εκτός Αθηνών. Και ο Καραγιώργης σε γράμμα του προς το Πολιτικό Γραφείο, τον Ιούνιο του 1950, ασκούσε έντονη κριτική στις αποφάσεις και τις μεθόδους του κόμματος και διατύπωνε εκ νέου τη διαφωνία του με τη Βάρκιζα. Αλλά και η θέση του ίδιου του γενικού γραμματέα του κόμματος Νίκου Ζαχαριάδη απέναντι στη Βάρκιζα δεν παρέμεινε η ίδια. Μέχρι το τέλος του εμφυλίου διαρκώς διατύπωνε την άποψη ότι η Βάρκιζα ήταν σωστή. Ξαφνικά άλλαξε γνώμη όπως και ο Παρτσαλίδης και από την 7η Ολομέλεια του κόμματος ,το Μάιο 1950, παραδέχθηκε για πρώτη φορά ότι η Βάρκιζα ήταν λάθος. Στην έκθεσή του πρόβαλε το επιχείρημα ότι με τη Βάρκιζα το ΚΚΕ παραδόθηκε στον εχθρό και έκανε μια συμφωνία η οποία δεν εξυπηρετούσε τα συμφέροντα του κινήματος. Το ίδιο επιχείρημα επανέλαβε στην *Τρίτη Συνδιάσκεψη του Κομμουνιστικού Κόμματος* τον Οκτώβριο 1950. Εκεί υποστήριξε ότι η Βάρκιζα δεν ήταν ένας αποδεκτός συμβιβασμός αλλά μια ανεπίτρεπτη παράδοση που άφησε το κίνημα εκτεθειμένο στον εχθρό. Ο Ζαχαριάδης απέδιδε την ευθύνη στον Παρτσαλίδη και στο Σιάντο οι οποίοι παραβιάζοντας τις οδηγίες του Πολιτικού Γραφείου υπέγραψαν μια Συμφωνία η οποία δεν εγγυώνταν γενική αμνηστία. Κατά τον Ζαχαριάδη οι ευθύνες βάρυναν το σύνολο του *Πολιτικού Γραφείου*[78].

Εκτός από τις διαφωνίες στα ηγετικά κλιμάκια, έκδηλες ήταν αντιδράσεις και στη βάση του *Κομμουνιστικού Κόμματος*. Απομνημονεύματα αγωνιστών της Αντίστασης και στελεχών του ΚΚΕ αποτύπωσαν την παγερή ατμόσφαιρα που επικράτησε στα μέλη του κόμματος και τους οπαδούς του ΕΑΜ μετά την ανακοίνωση των όρων της Βάρκιζας:

> «Ακόμα και αυτοί που υπέγραψαν τη συμφωνία ήταν κατσουφιασμένοι και δεν τολμούσαν να σηκώσουν τα μάτια για να μας κοιτάξουν. Τελικά ο

---

[78] ΚΚΕ, *3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14/10/1959. Εισηγήσεις, Λόγοι, Αποφάσεις*, εκδ. ΚΕ του ΚΚΕ, Αύγουστος 1951, «Εισήγηση Ν. Ζαχαριάδη πάνω στο 1° Θέμα»

> Ιωαννίδης μέσα σε μια ατμόσφαιρα που έμοιαζε με κηδεία συμβούλεψε τα μέλη της ΚΕ που βρίσκονταν στα Τρίκαλα να δεχθούμε τη συμφωνία παρά τους σκληρούς όρους και να προσπαθήσουμε με την πάλη μας να τη βελτιώσουμε»,

θυμάται ο Μπαρτζιώτας, γραμματέας της *Κομματικής Οργάνωσης Αθήνας* (ΚΟΑ)[79].

Η ήττα ήταν παγερή και οι οπαδοί του ΕΑΜ, ο κόσμος της Αντίστασης, δεν μπορούσε να τη συλλάβει σε όλη της την έκταση. Ο κόσμος ήταν μουδιασμένος και είχε χάσει την μαχητικότητά του. Χωρίς ψυχολογική προετοιμασία η μετάβαση από την απεριόριστη εξουσία στην υποταγή οδηγούσε αναγκαστικά σε διάσπαση το ΕΑΜ και σε βαθιά κρίση το ΚΚΕ. Ο τρόπος με τον οποίο το *Πολιτικό Γραφείο* διέταξε τη διάλυση του ΕΛΑΣ συνέτριψε για πολύ καιρό την εμπιστοσύνη των μελών στη ηγεσία του κόμματος[80]:

> «Χειμώνας 1945. Σαν όλη την Ελλάδα, έτσι και το Γαρδίκι έγινε σκυθρωπό, μουγγάθηκε. Δεν ήταν που πάγωσαν οι στέγες από τα χιόνια...Είχανε παγώσει οι καρδιές μας. Κάποιο πρωί έφυγαν σκυθρωποί και οι τελευταίοι πολιτοφύλακες. Εκεί τελείωσαν όλα. Εκεί σταμάτησε ο νους μας. Δεν μπορούσαμε ή μάλλον φοβόμασταν να σκεφτούμε πιο πέρα»[81].

Η πικρία και η δυσπιστία προς την ηγεσία ήταν έντονες στις γραμμές του κόμματος. Στις οργανώσεις βάσεις υπήρχε μία συρρίκνωση η οποία γίνονταν αισθητή από την αριθμητική μείωση των συνεδριάσεων και μία δυσκινησία πολιτικής δράσης, η οποία επεκτάθηκε και στις μαζικές κομματικές οργανώσεις[82]. Η απορία και δυσαρέσκεια ήταν εντονότερη στις τάξεις των μαχητών του ΕΛΑΣ. Καθώς μεγάλο ποσοστό των ανταρτών

---

[79] Β. Μπαρτζιώτας, *Η εθνική αντίσταση στην αδούλωτη Αθήνα*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1984, σ.384

[80] Β. Νεφελούδης, *Στις ρίζες της κακοδαιμονίας. Τα βαθύτερα αίτια της διάσπασης του ΚΚΕ,* Αθήνα : Γκούτενμπεργκ 1974

[81] Δ. Φούκα- Ρεζέ, *Οργισμένα Χρόνια. Αφήγημα*, Λαμία 1994 σ. 196 Αυτό το πάγωμα του κόσμου αναφέρουν και προφορικές μαρτυρίες ακόμα και κομματικών στελεχών. Προφορική μαρτυρία Μαρίας Καραγιώργη, *ο.π.*

[82] Μ. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου. Κοινωνική πόλωση, αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2006, σ. 120

στις γραμμές του ΕΛΑΣ δεν ήταν κομματικά μέλη, η επιβολή της κομματικής γραμμής παρουσίαζε περισσότερες δυσκολίες. Η Συμφωνία ήταν ένα ζήτημα το οποίο φαίνονταν δύσκολο να εξηγηθεί ιδιαίτερα στις μονάδες οι οποίες δεν είχαν λάβει μέρος στα Δεκεμβριανά. Ακόμη όμως και οι μονάδες που είχαν συμμετέχει στις συγκρούσεις, σε τοπικό επίπεδο το 34^{ο} Σύνταγμα και ένα Τάγμα του 42^{ου} Συντάγματος της 13^{ης} Μεραρχίας, διατηρούσαν ακμαίο το ηθικό τους. Τώρα με τη συμφωνία ο ΕΛΑΣ καλούνταν να παραδώσει τα όπλα που με τόσες θυσίες είχε πάρει από τον κατακτητή: *«Τι τεράστιος αγώνας, τι βάσανα, τι αίμα χρειάστηκαν για να εξοπλίσουμε στη Θεσσαλία 20-25 χιλιάδες αγωνιστές! Και να τώρα επαίσχυντα, προδοτικά παραδίναμε 3-4 χιλιάδες περίπου ατομικά, πολλά αυτόματα, οπλοπολυβόλα, πολυβόλα και πολλά πυροβόλα μέσα στη Λάρισα»*, σημειώνει ο καπετάν Κίσσαβος[83]. Αλλά και απλοί αγωνιστές αναρωτιόνταν: *«Συναγωνιστή, μπορείς να μου πεις ποιος μας έδωσε τα όπλα και σε ποιον θα τα παραδώσουμε τώρα; Σε αυτό το Γυμνάσιο βγήκα αντάρτης άοπλος και τώρα μου λέτε να παραδώσω σαν διοικητής διμοιρίας τα τρία μυδράλια και τον οπλισμό που πήραμε από τους Γερμανούς και Ιταλούς κατακτητές πολεμώντας με τους γκράδες;»* ρώτησε ένας αντάρτης τον αντιπρόσωπο του Γραφείου Περιοχής που ανέλυε την συμφωνία στο αχτίφ αξιωματικών για να πάρει την απάντηση ότι είναι απόφαση και πρέπει όλοι να πειθαρχήσουν[84].

Στις τάξεις των ανταρτών υπήρχε ανησυχία για την πρακτική εφαρμογή της συμφωνίας:

> «Ήταν φυσικό πως κάποτε με την απελευθέρωση της πατρίδας από τον κατακτητή αυτό το γεγονός θα συνέβαινε. Εκείνο που προκαλεί βαριά ατμόσφαιρα σε όλους και το κλάμα του επονίτη είναι η διαίσθηση του τι θα επακολουθήσει ύστερα από το τέλος του ένοπλου αγώνα και την

---

[83] Γ. Μπλάνας- Κίσαβος, *Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949. Όπως τα έζησα*, Αθήνα 1976, σ.25. Στη μαρτυρία είναι ενδιαφέρουσα η αριθμητική αναντιστοιχία ανάμεσα στα 20- 25 χιλιάδες όπλα τα οποία κατείχαν οι ελασίτες κατά τη διάρκεια της Κατοχής και στα 3-4 χιλιάδες όπλα που παραδόθηκαν. Πρόκειται για έμμεση παραδοχή απόκρυψης οπλισμού.

[84] Χρ. Βραχνιάρης, *Πορεία μες τη νύχτα. Η Θεσσαλία στις φλόγες του Εμφυλίου*, Αθήνα: Αλφειός 1990, σ. 43-44. Ο Καραθάνος ως γραμματέας κομματικού πυρήνα ανταρτών έκανε την ανάλυση της Συμφωνίας της Βάρκιζας αλλά δεν μπορούσε να απαντήσει σε μια σειρά από ερωτήσεις που του έκαναν οι αντάρτες με αποτέλεσμα να ζητήσει τη συνδρομή της καθοδήγησης. Καραθάνος, *ο.π.*,σ. 18-19

παράδοση των όπλων στους νικητές εχθρούς μας και συνεργάτες των κατακτητών»[85].

Η υπόθεση περιπλέκονταν ακόμα περισσότερο με την εντολή απόκρυψης μέρους του οπλισμού και τη φυγάδευση ενός αριθμού στελεχών του ΕΛΑΣ στη Γιουγκοσλαβία. Τα μισόλογα που κυκλοφορούσαν ανάμεσα στους αντάρτες ότι ορισμένοι συναγωνιστές ειδοποιήθηκαν να φύγουν για την Γιουγκοσλαβία ερέθιζαν ακόμα περισσότερο τα πνεύματα.

«Όταν ακούστηκε το μαγέρεμα της Βάρκιζας όλο το βάρος να καλμάρουν και να πειστούν τ' ασκέρια να ρίξουν τα άρματα έπεσε στους καπεταναίους. Τους έλεγαν ότι τούτο το συμφωνητικό ήταν μια ακόμα λαμπρή νίκη της Αντίστασης. Ότι η εμπνευσμένη πολιτική του Σιάντου, θα οδηγούσε το κόμμα σε νίκη και ότι νωρίς θα το 'φερνε στην εξουσία και στο σοσιαλισμό. Ανάστατοι οι αντάρτες όμως:

- Που πήγαν εκείνες οι όμορφες κουβέντες ότι με τα κουμπούρια μας βάζουμε τη σιγουρότερη υπογραφή;

Τι να αποκρίνονταν οι καπεταναίοι στους βαλαντωμένους Ρουμελιώτες, στους Θεσσαλιώτες στους Μοραΐτες και στους Μακεδόνες; Αυτά τους είπε να πουν το κόμμα αυτά έλεγαν και παίρναν όλο το βάρος της παρεξήγησης απάνω τους. Τις νύχτες όμως δεν έκλειναν μάτι. Έσφιγγαν τα ντουφέκια στην αγκαλιά τους απαρηγόρητοι, σαν να καρτερούσαν κάποιον να τους ξυπνήσει από τούτο το φοβερό όνειρο»[86].

Η παράδοση των όπλων προκάλεσε ανησυχία και αβεβαιότητα για το μέλλον και σκόρπισε απογοήτευση και απαισιοδοξία:

Ο κόσμος μας φαινόταν συμμαζεμένος και με πολλά ερωτηματικά για το μέλλον που θα ακολουθούσε. Με κάποια δυσκολία μας πλησίαζαν εκείνοι

---

[85] Β. Παπαδάκης (Καπετάν Τάσος Λευτεριάς), *Αναμνήσεις από την Αντίσταση στον Εμφύλιο και στην Προσφυγιά*, Αθήνα 2003, σ. 20

[86] Κ. Παπακόγκος, *Καπετάν Άρης*, Αθήνα: Παπαζήσης, χ.χ, σ. 406-7

> που λίγες μέρες πριν μας παραστέκονταν στο κάθε μας βήμα και το βλέμμα τους φανέρωνε διστακτικότητα. Όσο και αν θελήσαμε να ξεσηκώσουμε το χαμένο ενθουσιασμό τους, τους αφήσαμε αδιάφορους και σκεφτικούς»,

ανέφερε ο καπετάν Λευτεριάς για τη Λειβαδιά[87]. Διαμετρικά αντίθετη ήταν η ψυχολογία του κόσμου της λεγόμενης εθνικοφροσύνης. Ενισχυμένοι από τις δυνάμεις της Εθνοφυλακής, την αγγλική παρουσία, την ήττα του ΕΑΜ στα Δεκεμβριανά και την παράδοση των όπλων κυκλοφορούσαν με ξεχωριστή σιγουριά και αυτοπεποίθηση για τη νίκη.

Η πολιτική ηγεσία βεβαίωνε τους αντάρτες του ΕΛΑΣ ότι η Συμφωνία της Βαρκιζας αποτελούσε επίτευγμα και ότι η εφαρμογή των όρων της διασφάλιζε την ομαλή δημοκρατική εξέλιξη και τις συνθήκες να επιδοθεί ο λαός στην ανοικοδόμηση και την ανόρθωση της οικονομίας, ότι είχαν εξασφαλιστεί οι όροι για πολιτικούς αγώνες και ειρηνικές διεκδικήσεις των εργαζομένων. Οι θέσεις αυτές αναλύονταν στις συνελεύσεις των ανταρτών από τους καπετάνιους και τους υπεύθυνους διαφώτιση της *Επιτροπής Διαφώτισης Ανταρτών* (ΕΔΑ). Παρά ωστόσο την προσπάθεια της ηγεσίας να κατασιγάσει τα αισθήματα πίκρας, απογοήτευσης αλλά και αγανάκτησης με ομιλίες από τα μπαλκόνια ότι η Βάρκιζα ήταν «νίκη του λαού», η Συμφωνία φάνηκε στους περισσότερους ακατανόητη και ανεξήγητη. Ακόμα και οι καπετάνιοι στέκονταν αμήχανοι στις ομιλίες τους να δικαιολογήσουν κάτι που ίσως και οι ίδιοι δεν καταλάβαιναν:

> «Αδυνατώ να ξετυλίξω τα γεγονότα και να βρω μια λύση. Ακούω πολλούς αισιόδοξους και άλλους απαισιόδοξους παίρνω και των δυο τα επιχειρήματα μα δε συμφωνώ. Παραπάνω από κάθε άλλη φορά ήθελα να 'βρισκα κάποιον να με βοηθήσει να δω πως θα εξελιχθούν τα γεγονότα που μας περιμένουν. Αυτά τα τηλεφωνήματα, τις διαταγές που στέλνει το Γενικό Στρατηγείο, δεν βγάζουν πολλά πράγματα, ξερά γεγονότα,

---

[87] Β. Παπαδάκης (Καπετάν – Λευτεριάς), *Από την Κοξαρέ στα βουνά της Ρούμελης*, Αθήνα : Θυμέλη 1999, σ. 597-8

στρατιωτικές εντολές, βαριές που σε παγώνουν. Να παραδώσουμε τα τουφέκια μας. Ύστερα ακολουθούν άλλα πολλά λόγια. Εγγύηση, αναγνώριση από το κράτος, τους Άγγλους. Αυτά για μένα είναι φούμαρα χωρίς αξία… Εν τω μεταξύ καταφθάνουν τηλεφωνήματα από τα τμήματα που ζητούν εξηγήσεις, διευκρινήσεις, οδηγίες. Τι να τους πεις; Τι να πεις στους αξιωματικούς, στους αντάρτες, τι να πεις στους πολλούς, στον κόσμο που σε κοιτούν με τα μάτια τους; Λόγια, τίποτε όμως δε λένε γιατί καταλαβαίνουν πως τους λέω ψέματα. Τα λόγια μου τα νιώθω να βγαίνουν από το ζόρι απ' το λαρύγγι μου»,

γράφει ο Λευτεριάς, καπετάνιος *Ομάδων Μεραρχιών Στερεάς*, ψηλά στην ιεραρχία του ΕΛΑΣ[88]. Ένα μέρος από τους καπετάνιους του ΕΛΑΣ εκφράζοντας το κοινό αίσθημα των απλών μαχητών θα αποτελέσει την προμετωπίδα της εσωκομματικής αμφισβήτησης.

Μάταια ο Σιάντος τόνιζε ότι ο ένοπλος αγώνας είχε λήξει και ένας νέος αγώνας άρχιζε για τη δημοκρατία και τη λαϊκή κυριαρχία στον οποίο ο καθένας όφειλε να προσχωρήσει για να υπερνικηθούν τα εμπόδια και για την τελική νίκη. «*Αλλά πότε άλλοτε θα δημιουργούνταν ευνοϊκότερες συνθήκες για το λαϊκό κίνημα από αυτές που υπήρχαν όταν κρατούσαμε τα όπλα και τα παραδώσαμε;*» αναρωτιόταν ο καπετάν Περικλής, πρωτοπαλίκαρο του Άρη και πρωτοπόρος του αγώνα[89]. Οι αγωνιστές και η λαϊκή βάση του κόμματος δεν είχαν ιδέα για το τηλεγράφημα του Δημητρώφ και τη στάση του Στάλιν. Η ηγεσία δεν τους αποκάλυψε ποτέ τι την ανάγκασε να συνθηκολογήσει.

Η παράδοση των όπλων της 13ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ έγινε κατά τις συμφωνίες της αποστράτευσης του ΕΛΑΣ στις 26 Φεβρουαρίου 1945 σε μια συγκινητική τελετή[90]. Στα πλαίσια της αντίδρασης στην παράδοση των όπλων εκτός από την περίπτωση του Βελουχιώτη και τον αντίκτυπό της στην περιοχή της Δυτικής Φθιώτιδας και Ευρυτανίας πρέπει να ενταχθεί και η άρνηση παράδοσης των όπλων στο χωριό Μαρτίνο Λοκρίδας. Οι αντάρτες της περιοχής όχι μόνο αρνήθηκαν να παραδώσουν τα όπλα τους κατά τη

---

[88] Παπαδάκης, *Αναμνήσεις*, *ο.π.*, σ. 18
[89] Γ. Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 392
[90] Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 392

συμφωνία αλλά συνέλαβαν τον εκπρόσωπο της περιφερειακής επιτροπής του ΚΚΕ Φθιώτιδας, Κωστούλα. Το περιστατικό έληξε ύστερα από την επέμβαση των Άγγλων που συνέλαβαν όσους είχαν αρνηθεί να αφοπλιστούν και την εγκατάσταση της Εθνοφυλακής στην περιοχή[91]. Μπορεί δε να αποδοθεί στην πρώιμη, καθώς η Λοκρίδα βρισκόταν στην αγγλική ζώνη κατοχής, εμφάνιση δεξιών παρακρατικών ομάδων στην περιοχή και την άσκηση εκ μέρους τους τρομοκρατίας προς τα μέλη του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, γεγονός που προκάλεσε την έντονη αμφισβήτηση και απειθαρχία στις κομματικές εντολές[92].

Παρά τη ρήξη ανάμεσα στα κεντρικά όργανα και τη λαϊκή βάση για τα περισσότερα κομματικά μέλη η κομματική πειθαρχία ήταν ισχυρή και η εμπιστοσύνη στην καθοδήγηση του κόμματος τυφλή:

> «Θυμάμαι τους άπραγους ανθρώπους που τους είχαμε πει πάρτε το όπλο και το πήρανε. Και ύστερα τους είπαμε αφήστε το, πάλι πειθάρχησαν και το άφησαν. Τώρα τους λέγαμε μη πάρετε όπλο γιατί έτσι συμφέρει τον τόπο μας και ήταν υπάκουοι πάλι και η πίστη τους στο κίνημα και στην ηγεσία τους ακέραια και αράγιστη παρά τα τόσα πάθη τους»

γράφει ο Γιάννης Μανούσακας, πρώην ακροναυπλιώτης και στέλεχος τότε του ΕΛΑΣ στη Θεσσαλία[93]. Παρά τη μαζική απογοήτευση τα μέλη του κόμματος πειθάρχησαν πλήρως και ο ΕΛΑΣ παρέδωσε τα όπλα του και αποστρατεύτηκε στην καθορισμένη ημερομηνία. Οι όποιες αντιρρήσεις για τη Βάρκιζα και τις συνέπειές της δεν εκφράστηκαν ανοιχτά και δημόσια: *«Ο ελληνικός λαός έχει τραυματιστεί. Οι άνθρωποι που εμπιστεύτηκε του ζητάνε να καταθέσει τα όπλα και σε γενικές γραμμές απαντάει κατάπληκτος και εξουθενωμένος. Θα έφτανε ίσως ένα σινιάλο για να αρνηθεί να*

---

[91] Φαράκος, *ο.π.*, «Μπάμπης Κλάρας προς Άρη» 12/3/45 σ. 388 και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου* (ΑΕΠ), Φ. 1236/5/1 «Γραφείο Επιχειρήσεων 10ης Ταξιαρχίας Εθνοφυλακής: Πολεμικόν Ημερολόγιον», Καταχώρηση 10 Μαρτίου 1945 «*Στο Μαρτίνο υπάρχουν ένοπλοι αναρχικοί που τρομοκρατούν την περιοχή. Ο επιτελάρχης της Ταξιαρχίας μεταβάς επί τόπου εγκατέστησε στο Μαρτίνο δύναμη διμοιρίας και στη Λάρυμνα δύναμη ομάδος*»

[92] Προφορική Μαρτυρία Βασίλη Κάιλα, Λαμία, 31 Μαρτίου 2005. Σχετικά με τρομοκρατικές οργανώσεις στη Λοκρίδα και τη διαφορά στην ευκολία δράσης των οργανώσεων Αταλάντης και Λαμίας.

[93] Γ. Μανούσακας, *Ο εμφύλιος στη σκιά της Ακροναυπλίας*, Αθήνα: Δωρικός 1977, σ. 48

υπακούσει. Όμως μέσα σε τούτη την ατμόσφαιρα κατάπληξης και αποβλάκωσης η πειθαρχία λειτουργεί αυτοματικά», γράφει με δημοσιογραφική οξυδέρκεια ο Eudes[94].

2.4. Η διαφωνία του Άρη Βελουχιώτη και η στάση του μετά τη Βάρκιζα

Τα προβλήματα της ηγεσίας του ΚΚΕ εντάθηκαν όταν ο Άρης Βελουχιώτης, ο αρχικαπετάνιος του ΕΛΑΣ, διατύπωσε ανοιχτά τις αντιρρήσεις του και κατήγγειλε την ηγεσία. Όταν δεν εισακούστηκε από το κόμμα του, προχώρησε στη δημιουργία του Μετώπου Εθνικής Ανεξαρτησίας, ενός νέου ΕΑΜ, με το οποίο καλούσε του πρώην συναγωνιστές του και τα κομματικά μέλη σε ένα νέο αγώνα εναντίον της αγγλικής, όπως θεωρούσε, κατοχής και υπέρ της πραγματικής ανεξαρτησίας της χώρας.

Η αντίθεση του Άρη στη γραμμή της κομματικής ηγεσίας είχε εκδηλωθεί πριν την απελευθέρωση της χώρας με τη διαφωνία του στις συμφωνίες της Καζέρτας και του Λιβάνου. Η ηγεσία για να τον απομακρύνει τον έστειλε στην Πελοπόννησο. Υπήρχε ακόμα ρητή συμφωνία με τους Άγγλους ο Άρης να μην μπει στην Αθήνα. Κατά την απελευθέρωση της γενέθλιας πόλης του της Λαμίας, όπου έγινε δεκτός με θερμές εκδηλώσεις ενθουσιασμού[95], στο φορτισμένο συγκινησιακά λόγο του, όπως τον κατέγραψε και διέσωσε ο Ορφέας Οικονομίδης, κατέθεσε την δική του εκδοχή της ιστορίας για τον τετράχρονο αγώνα της Αντίστασης. Παράλληλα προειδοποίησε ότι αν δεν εκτελεστούν οι διακηρύξεις του Λιβάνου για δημοψήφισμα και ελεύθερες εκλογές *«τότε σας υποσχόμαστε ότι πάλι θα ξαναβγούμε στο βουνό»*[96].

Όταν διέβλεπε ότι οι αδιέξοδες διαπραγματεύσεις για τον σχηματισμό *Εθνικού Στρατού* ενδεχομένως να οδηγούσαν σε σύγκρουση με τους Άγγλους, επιχείρησε μια παρέμβαση στις εξελίξεις παίρνοντας την πρωτοβουλία να καλέσει στη Λαμία, στην έδρα του

---

[94] Eudes, *ο.π.*, σ.298-300

[95] Δ. Δημητρίου (Νικηφόρος), *Αντάρτης στα βουνά της Ρούμελης*, τόμος 3, Αθήνα 1965, σ.360-363 και Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 371

[96] Ο λόγος του Άρη επ' ευκαιρία της απελευθέρωσης της Λαμίας έχει δημοσιευτεί σε πολλά βιβλία. Ενδεικτικά αναφέρονται: Μπάμπης Κλάρας, *Ο αδελφός μου Άρης*, Αθήνα: Δωρικός γ' έκδοση χ.χ σ. 359 και Π. Λάγδας, *Άρης Βελουχιώτης, ο πρώτος του Αγώνα (Βιογραφία 1905-1945)*. Επιμέλεια κειμένου Κυψέλη με τη συνεργασία συναγωνιστών του Άρη, Αθήνα: εκδότης Νίκος Σφαέλος, 1964, σ. 471 Γ. Χατζηπαναγιώτου, *Η πολιτική διαθήκη του Άρη Βελουχιώτη*, Αθήνα: Δωρικός: 1982.

Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, στις 17-18 Νοεμβρίου 1944 σύσκεψη καπεταναίων των κυριότερων μονάδων του ΕΛΑΣ. Υπάρχει μια σχετική βιβλιογραφία για τη συνάντηση στην οποία παρουσιάζονται διαφορετικές εκδοχές της σχετικά με την πρωτοβουλία της σύγκλησης, την αντιπαράθεση Βαφειάδη - Άρη, τον τρόπο διεξαγωγής και την κατάληξή της[97]. Η πρωτοβουλία αυτή του Άρη δεν ευοδώθηκε, καθώς δεν είχε την έγκριση της κομματικής ηγεσίας. Διαφαίνεται ωστόσο ότι σκοπός της συνάντησης ήταν να συζητηθούν ορισμένα οργανικοτεχνικά μέτρα που έπρεπε να παρθούν στα πλαίσια των διοικήσεων των μονάδων. Ο Άρης έθεσε δύο ζητήματα: να αναλάβει ο ΕΛΑΣ τη διαχείριση των τροφίμων που άφησαν οι Γερμανοί και μέχρι τότε τα διαχειρίζονταν οι Άγγλοι και να συγκεντρωθούν και να σταλούν για αποθήκευση στην ευθύνη των πολιτικών οργανώσεων ορισμένων χωριών διάφορα είδη οπλισμού και διαβιβάσεων. Οι ενέργειες αυτές έπρεπε να γίνουν με επιμέλεια για να μην γίνουν αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης από τους αντιπάλους του ΕΑΜ[98].

Κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών συστήθηκε η *Κεντρική Επιτροπή του ΕΛΑΣ* από το Σιάντο ο οποίος ανέλαβε και τη διεύθυνση των επιχειρήσεων. Ο Άρης με τον Στ. Σαράφη και τις εμπειροπόλεμες δυνάμεις του ΕΛΑΣ στάλθηκαν στην Ήπειρο για να καταδιώξουν τις δυνάμεις του ΕΔΕΣ του Ν. Ζέρβα. Όταν ο Άρης μετά την εκπλήρωση της αποστολής του επέστρεψε εσπευσμένα στη Ρούμελη και συνάντησε την *Κεντρική Επιτροπή* στα Χασιά, ήταν πλέον αργά. Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ είχαν αρχίσει να αποχωρούν και η μάχη της Αθήνας είχε χαθεί. Μπροστά στον κίνδυνο να υπερφαλαγγιστούν οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ από τα αγγλικά τεθωρακισμένα που ήδη είχαν φτάσει στη Θήβα ο Άρης ανέλαβε να συντάξει μια γραμμή άμυνας αρχικά στην Αταλάντη και στη συνέχεια στον Άγιο Κωνσταντίνο και στις Θερμοπύλες για να εμποδίσει την προέλαση των βρετανικών δυνάμεων ως τη Λαμία. Οι μονάδες αυτές του ΕΛΑΣ συγκρούστηκαν με τα βρετανικά στρατεύματα στην περιοχή της Χαλκομάτας, στις υπώρειες του όρους Καλλίδρομου, έξω από τη Λαμία με αποτέλεσμα να μην καταλάβουν τα βρετανικά στρατεύματα την πόλη της Λαμίας πριν την υπογραφή της ανακωχής της 11ης Ιανουαρίου 1945.

---

[97]Σ. Σαράφης, *ΕΛΑΣ*, Αθήνα: Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις 1964, σ. 564-570, Γ. Μπλάνας- Κίσαβος, *Η Εθνική Αντίσταση. Όπως τα έζησα*, Μ. Βαφειάδης, συνέντευξη στο περιοδικό *Αντί*, περ. Β, τεύχος 42, 3 Απριλίου 1976, σ. 25-38, Σ. Πρωτόπαπας (Κικίτσας), *Η Χ Μεραρχία του ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1977 σ. 430-440, Τ. Λευτεριάς *Από το Κοξαρέ στα βουνά της Ρούμελης*, Αθήνα: Θυμέλη 1999, σ. 508-512

[98] Τ. Παπαδάκης (καπετάν – Λευτεριάς), *Από το Κοξαρέ... ,ο.π.*, σ. 510

Στο κρίσιμο μήνα από την υπογραφή της ανακωχής στις 11 Ιανουαρίου 1945 έως την αναχώρηση της αντιπροσωπείας για τις ειρηνευτικές συνομιλίες της Βάρκιζας γινόταν διαρκείς συσκέψεις πάνω στη γραμμή που έπρεπε να ακολουθηθεί[99]. Η κομμουνιστική ηγεσία λαμβάνοντας υπόψη και την άποψη του Δημητρώφ, γενικού γραμματέα του βουλγαρικού κομμουνιστικού κόμματος,[100] αλλά και την αντίρρηση των άλλων κομμάτων που συναποτελούσαν το ΕΑΜ αποφάσισε να μην συνεχίσει τον ένοπλο αγώνα. Ήδη από τα Τρίκαλα ο Άρης εξέφρασε τη διαφωνία του καθώς πίστευε ότι ένας αναδιοργανωμένος ΕΛΑΣ μπορούσε να συνεχίσει για αρκετό διάστημα την ένοπλη σύγκρουση έξω από την Αθήνα και να πετύχει τη σύναψη συμφωνίας με ευνοϊκότερους όρους: *«Ο Άρης ακουβέντιαστος. Είχε κατεβάσει τη σκούφια μέχρι τα μάτια, ντρέπουνταν να αντικρίσει τους πολεμιστάδες και το Λαό του. Ρίχτηκε ευτύς στο Σιάντο μόλις κατέφτασε απ' την Αθήνα. Του είπε ότι οι όροι του ήταν απαράδεχτοι και ότι μπορούσαν να ξαφαλιστούν καλύτεροι. Αν ξακολουθούσε ο πόλεμος, οι εγγλέζοι, τι στον κόρακα θα καναν! Θα λύγιζαν»*[101].

Παρά την κατηγορηματική διαφωνία του με τη Συμφωνία της Βάρκιζας υπέγραψε μαζί με τον Σαράφη στις 16 Φεβρουαρίου 1945 τη διαταγή της αποστράτευσης του ΕΛΑΣ καθώς δεν ήθελε να προκαλέσει διάσπαση στις εαμικές γραμμές. Ωστόσο με μια σειρά από σημειώματα –υπομνήματα έστειλε τις απόψεις και τις προτάσεις του στο *Πολιτικό Γραφείο* του ΚΚΕ οι οποίες δεν έγιναν δεκτές από την κομματική καθοδήγηση[102]. Κατεβαίνοντας από τα Τρίκαλα στην Αθήνα η κομματική ηγεσία του ζήτησε να την

---

[99] Βλέπε και σ. 6 του παρόντος. Θ. Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, τόμος Γ, σελ. 441-482, Μ. Παρτσαλίδης, *Η διπλή αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης*, σελ. 165-174, Γ. Ιωαννίδης, *Αναμνήσεις*, σ.347-398, 533-534, 536-537, Π. Ρούσος, *Η μεγάλη πενταετία*, τόμος Β, Αθήνα 1978, σ. 363-387, Σ. Σαράφης, *ΕΛΑΣ*, σ. 578-614, Β.Μπαρτζιώτας, *Η εθνική αντίσταση στην αδούλωτη Αθήνα*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1984, σ. 403-413.

[100] Ιωαννίδης, *Αναμνήσεις*, σ. 377: «*Το τηλεγράφημα του Παππού ήταν καθαρό. Και οι γνώμες αλλονών ήταν καθαρές. Ότι η διεθνής κατάσταση δεν είναι υπέρ της δικής μας υπόθεσης. Άρα φροντίστε να βρείτε πολιτικά μέσα για να σταματήσει ο πόλεμος εκεί πέρα. Και όταν σου λέει αυτό το πράγμα και όταν και συ ο ίδιος βλέπεις ότι τα πράγματα είναι σκούρα για σένα και ότι δεν πρόκειται να βγει τίποτε, ότι το μόνο που μπορεί να βγει είναι να σμπαραλιάσουμε τις οργανώσεις που δεν πρόλαβαν να σμπαραλιάσουν ούτε στην Θεσσαλονίκη ούτε στο Βόλο εκτός μόνο στην Αθήνα ως ένα βαθμό*»

[101] Παπακόγκος, *ο.π.*, σ. 407

[102] Γ. Φαράκος, *Άρης Βελουχιώτης. Το χαμένο Αρχείο. Άγνωστα Κείμενα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, γ.εκδ. 1997, σ. 337 «Κατάλογος υλικών Φεβρουαρίου 1945 από ΕΑΒΙΑ: Κείμενα προς ΠΓ αρ/7 και 8» και «Υπόμνημα για το ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ», σ. 333-335

ακολουθήσει και να γίνει πρόεδρος της *Συνομοσπονδίας Εθνικών Αγωνιστών*[103]. Ο Άρης αντιπρότεινε να μην χρησιμοποιηθεί στην Αθήνα αλλά να πάει στο εξωτερικό για να εκθέσει τις απόψεις του στα αδελφά κομμουνιστικά κόμματα και σε περίπτωση που το *Πολιτικό Γραφείο* είχε αντίρρηση για την έξοδό του στο εξωτερικό να έμενε με άλλους τέσσερις σε οποιοδήποτε χωριό[104].

Από το Δίλοφο της Σπερχειάδας, λίγα χιλιόμετρα από τη γενέθλια πόλη του τη Λαμία, όπου είχε καταφύγει με μερικούς μαυροσκούφηδες και κοντά στο μέρος στο οποίο είχε ξεκινήσει τον αντάρτικο αγώνα κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ο Άρης κατήγγειλε ανοιχτά την ηγεσία για ανικανότητα:

> «Η Συμφωνία της Βάρκιζας είναι προδοσία. Ένα και ένα κάνουν δύο. Η ηγεσία δεν έκανε λάθη, δεν έκανε σφάλματα, διέπραξε εγκλήματα και για αυτό το Πολιτικό Γραφείο με επικεφαλής το Σιάντο πρέπει να περάσουν από στρατοδικείο επί εσχάτη προδοσία»

και δήλωσε ότι δεν θα γίνει επίορκος αλλά θα κρατήσει την υπόσχεση που έδωσε εξαρχής στον ελληνικό λαό και θα συνεχίσει τον αγώνα καλώντας όσους πιστούς να προσέλθουν[105]. Τον Άρη ακολουθούσε ο συμπατριώτης του δημοσιογράφος Τάκης Φίτσιος, παλιός κομμουνιστής, ακροναυπλιώτης, συνεργάτης του και έπαρχος Στερεάς την περίοδο της εαμοκρατίας[106]. Ο Φίτσιος μαζί με τον αδελφό του Άρη, Μπάμπη Κλάρα, επεξεργάστηκαν τη θεωρητική γραμμή του *Μετώπου Εθνικής Ανεξαρτησίας* (ΜΕΑ), του νέου ΕΑΜ που θα συνέχιζε τον αγώνα για την ανεξαρτησία και τη δημοκρατία στη χώρα[107].

Με τις διακηρύξεις του το ΜΕΑ εστίαζε την προσοχή του στην εξασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας και της δημοκρατικής πορείας της χώρας μέσω ελεύθερων εκλογών για συντακτική συνέλευση που θα τις διεξήγαγε αντιπροσωπευτική κυβέρνηση.

---

[103] Χατζηπαναγιώτου, *ο.π*, σ.537
[104] Φαράκος, *ο.π*, σ. 337
[105] Χουλιάρας, (Περικλής), *ο.π.*, σ. 380
[106] Σχετικά με τον Τάκη Φίτσιο βλέπε Π. Λαγδάς, *ο.π.*, σ. 124-144
[107] Φαράκος, *ο.π.*, σ. 353 και Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 381

Κυριαρχούσε η απαίτηση να φύγουν οι Άγγλοι. Το τελικό όραμα του Άρη διατυπώνονταν σε τρία συνθήματα: *«Εθνική Λευτεριά, Ακεραιότητα και Ανεξαρτησία. Λαϊκή κυριαρχία και Δημοκρατία. Λαϊκή Ευημερία, Πρόοδο και Πολιτισμό»*. Η Συμφωνία της Βάρκιζας χαρακτηρίζονταν απαράδεκτη και παρουσιάζονταν ως «*αντεθνικό και αντιλαϊκό προϊόν ταξικής και ιμπεριαλιστικής βίας*»[108]. Τα βασικά χαρακτηριστικά της ήταν η κατάργηση της εθνικής ανεξαρτησίας, καθώς επέκτεινε την αγγλική κατοχή σε όλη τη χώρα, η εγκαθίδρυση καθεστώτος βίας, καθώς ανέστειλε τα συνταγματικά άρθρα για τις ατομικές ελευθερίες, η επιλεκτική παραβίαση της συμφωνίας υπέρ της αντίδρασης και κατά του λαού, καθώς μπορούσε να ερμηνεύεται κατά βούληση και η δημιουργία σχέσεων κυριαρχίας της Αντίδρασης και υποταγής του λαού. Παράλληλα, τονίζονταν ότι η άρνηση της Συμφωνίας της Βάρκιζας δεν αποτελούσε διάσπαση του λαϊκού αγώνα ούτε πρόκληση για άσκηση τρομοκρατίας και παρανομιμοποίηση του λαϊκού κινήματος ενώ αντίθετα η παραδοχή της επέτρεπε τη διάσπασή του καθώς προκαλούσε απογοήτευση στο λαό και επέτρεπε την υποδούλωσή του με τρομοκρατικά και οικονομικά μέτρα.

Το ΜΕΑ προέβλεπε ότι η τρομοκρατία θα κλιμακώνονταν, η Συμφωνία θα παραβιάζονταν και οι συλλήψεις και βαρβαρότητες εναντίον των αγωνιστών θα συνεχίζονταν: *«Η ματαίωση της τρομοκρατίας και της παρανομίας είναι ζήτημα δυναμικό. Η ανατροπή της συμφωνίας αναπτερώνει το λαϊκό αγωνιστικό αίσθημα, δίνει δυναμικό στήριγμα στο λαό και του επιτρέπει έτσι να διεξάγει τη μαζική του πάλη και να ματαιώνει την τρομοκρατία και την παρανομία»*. Στη συνέχεια με μια σειρά επιχειρημάτων αντικρούονταν οι υπερασπιστές της Βάρκιζας[109]. Τα νέα καθήκοντα όσων επιθυμούσαν να ακολουθήσουν το νέο αγώνα ήταν η συσπείρωση στο ΜΕΑ και η πλήρης ανασυγκρότηση του ΕΛΑΣ σε ΕΛΑΣ –Ν για να επιβληθεί με τη μαζική πολιτική και την ένοπλη πάλη του λαού η πλήρης εθνική ανεξαρτησία και η ελεύθερη θέληση του λαού. Για αυτό το σκοπό έπρεπε να εκδιωχθούν οι Άγγλοι και να σχηματιστεί αντιπροσωπευτική κυβέρνηση. Παράλληλα, έπρεπε να αναδιοργανωθεί η Εθνοφυλακή και η Αστυνομία Πόλεων, να τιμωρηθούν όσοι συνεργάστηκαν με τους κατακτητές, να

---

[108] Φαράκος, *ο.π.*, «Κείμενο 51: Μέτωπο Εθνικής Ανεξαρτησίας (ΜΕΑ). Προγραμματικές Θέσεις» σ. 340-352

[109] Στο ίδιο

αποφυλακιστούν και να απαλλαχθούν από κάθε κατηγορία όλοι οι κρατούμενοι των εαμικών οργανώσεων και το συντομότερο δυνατό να οριστούν ημερομηνίες για δημοψήφισμα και εκλογές.

Με τη δημοσίευση των θέσεων του ΜΕΑ ο Βελουχιώτης επιχειρούσε να προσδώσει στη διαφωνία του με το κόμμα το χαρακτήρα μιας πολιτικής κίνησης ανταγωνιστικής προς το ΚΚΕ. Εκτός από την καταγγελία της Βάρκιζας και την πρόταση για την ανασύσταση του ΕΛΑΣ και ένοπλη πάλη (σε αντίθεση με τους μαζικούς πολιτικούς αγώνες του ΚΚΕ), οι προγραμματικές θέσεις του ΜΕΑ προέβλεπαν την ενσωμάτωση της Αριστεράς στην πολιτική ζωή με διαφορετικούς όρους από ότι το ΚΚΕ. Οι προτάσεις αυτές εκφράζονταν σε ένα τυπικό πολιτικό πρόγραμμα. Παράλληλα, το αίτημα να φύγουν οι Άγγλοι εξέφραζε το σκεπτικισμό που εκδηλώθηκε και καθ' όλη τη διάρκεια της Αντίστασης απέναντι στους Βρετανούς καθώς και τα προσωπικά αντιβρετανικά αισθήματα του Βελουχιώτη, ο οποίος ήδη από το 1943 είχε εκφράσει τις ανησυχίες του για μια επικείμενη σύγκρουση με τους Βρετανούς[110]. Οι εκκλήσεις του Άρη για νέο αγώνα στράφηκαν προς τρεις κατευθύνσεις: τους πρώην συναγωνιστές του, ελασίτες και κυρίως καπετάνιους, τα μέλη των κομματικών οργανώσεων και τις καθοδηγήσεις σε τοπικό επίπεδο (κομματικές οργανώσεις Σπερχειάδας, Γαρδικίου) και το ανώτερο επίπεδο της κομματικής ιεραρχίας, το *Πολιτικό Γραφείο* και την *Κεντρική Επιτροπή*.

Στα τέλη Φεβρουαρίου 1945 (μέχρι τις 21 Φεβρουαρίου ο Άρης ήταν στα Τρίκαλα) ο Άρης παρουσίασε τη νέα του κίνηση με ένα απλό και κατανοητό κάλεσμα στο λαό και στους αγωνιστές της Αντίστασης να τον ακολουθήσουν στο νέο δρόμο. Με τη διακήρυξη του ΜΕΑ απευθυνόμενος σε κάθε κατεύθυνση, στις *Κεντρικές Επιτροπές* του ΕΑΜ και του ΚΚΕ και στους λαούς των συμμάχων χωρών, στρέφονταν τόσο εναντίον των εχθρών του ΕΑΜ όσο και της στάσης του ΚΚΕ και απηύθυνε πρόσκληση για νέο ένοπλο αγώνα:

> «Εμπρός Έλληνες σηκωθείτε στα όπλα! τι θα πουν μερικοί δειλοί, ορισμένοι καιροσκόποι, αρκετοί αμφιταλαντευόμενοι και νωθροί; Τι θα

---

[110] Κ. Γκριτζώνας, *Ο Άρης Βελουχιώτης και οι Άγγλοι*, Αθήνα: Γλάρος 1983. Διάφορα περιστατικά και αφηγήσεις για τη στάση του Βελουχιώτη απέναντι στους Άγγλους.

> πει η αντίδραση; Θα σας καλέσουν σε υποταγή που ντροπιάζει τη φυλή μας. Θα σας καλέσουν ακόμα σε αναμονή. Θα σας πουν ότι με τον καιρό «και σαν νικήσει η Ρωσία, όλα θα πάνε καλά». Κατάρα και ανάθεμα στους δειλούς και στους προδότες. Φτάνει πια η κοροϊδία και η σκηνοθεσία. Μην ξεγελιέστε από ύπουλα και μωρά λόγια. Η λευτεριά δεν χαρίζεται. Κατακτιέται».[111]

Η παρουσία του Άρη με τους ενόπλους του στην περιοχή της Φθιώτιδας σήμανε συναγερμό για την *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* καθώς δυσχέραινε το ήδη δύσκολο έργο της να πείσει τις οργανώσεις πάνω στα καινούργια καθήκοντα:

> «Στα χωριά της Φθιώτιδας γίνονταν μύλος. Από τη μια μεριά βλέπαν τα παλικάρια τους να γυρνούν ξαρμάτωτα απ' την άλλη τους μαυροσκούφηδες με τον καπετάνιο τους και τον Φίτσιο, να γοργογυρίζουν μια με τον ένα κομματικό μια με τον άλλο. Πήρε τότε φωτιά η φαντασία του χωριάτη και σε όλο τον τόπο κυκλοφορούσαν κάτι κουβέντες σαν ετούτες: Ο Άρης δε νογάει να ρίξει τα άρματα προτού περάσει από στόματος μαχαίρας εγγλέζους και ντόπιους γκεσταπίτες. Η αρχή όμως σε τούτο το γιουρούσι του, θα γίνει από κείνους που πρόδωσαν το κίνημα (Τότε ο Άρης κυκλοφόρησε την διακήρυξή του με την οποία αναγγέλλονταν η δημιουργία του ΜΕΑ)»[112].

Η στάση του Άρη δημιουργούσε ένα πρόσθετο κίνδυνο καθώς μπορούσε να επηρεάσει στελέχη του ΚΚΕ και κυρίως άλλους καπετάνιους του ΕΛΑΣ. Στις 26 Φεβρουαρίου 1945 η 13^{η} Μεραρχία του ΕΛΑΣ που στάθμευε κοντά στη Λαμία παρέδωσε τα όπλα. Ο Άρης έστειλε τον Περικλή να πάει στη συγκέντρωση που θα έκαναν οι ελασίτες με αφορμή την παράδοση των όπλων και να καλέσει τα στελέχη να έρθουν μαζί τους[113]. Στις Μεξιάτες, ένα γειτονικό χωριό στις υπώρειες της Οίτης, έδρα της XIII Μεραρχίας και του 42^{ου} και 52^{ου} Συντάγματος, είχαν ήδη ενημερωθεί από τον Ερμή Πριόβολο, πιστό

---

[111] Φαράκος, *ο.π.*, «Κείμενο 52: Διακήρυξη ΜΕΑ» σ. 359-362
[112] Παπακόγκος, *ο.π.*, σ. 416
[113] Χουλιάρας, *ο.π.*, σ.381

κομματικό στέλεχος, και είχαν ματαιώσει την γιορτή βάζοντας για κάθε ενδεχόμενο ένα λόχο με το Θύμιο Ζούλα σε επιφυλακή[114].

Παράλληλα, ο Άρης έστελνε προσωπικές προσκλήσεις σε καπετάνιους της περιοχής και μέλη του ΕΛΑΣ να τον συναντήσουν[115] ενώ αλληλογραφούσε με φιλικά και συγγενικά του πρόσωπα για να συγκεντρώσει πληροφορίες για τις κινήσεις της Εθνοφυλακής και των Άγγλων, για να μεταφέρει οδηγίες και να βολιδοσκοπήσει τις απόψεις στελεχών. Πολλοί από αυτούς απάντησαν στον Άρη με σημειώματα. Άλλοι του συνέστησαν υπομονή και του διεμήνυσαν ότι παρόλο που συμφωνούσαν με τις απόψεις του θα έπρεπε να πειθαρχήσουν στο κόμμα ή να περιμένουν να αλλάξει θέσεις ή να εκθέσουν τη διαφωνία τους στο συνέδριο του κόμματος. Άλλοι θεωρούσαν λάθος την απειθαρχία και φοβούνταν τη διάσπαση ενώ αυτοί που ανταποκρίνονταν θετικά δήλωναν ότι θα αγωνίζονταν με όλες τις μορφές πάλης για την νίκη του λαού[116]. Ο Άρης έστειλε γράμματα και μέσα στη Λαμία των οποίων αν και δεν γνωρίζουμε το περιεχόμενο μπορούμε να υποθέσουμε ότι ήταν ανάλογο[117]. Ωστόσο, δεν ήταν εύκολο να πείσει όχι μόνο την ηγεσία αλλά και τους παλιούς του συναγωνιστές. Η πειθαρχία στις αποφάσεις του κόμματος, ακόμα και αν η βάση τις θεωρούσε λανθασμένες, ήταν ισχυρή[118]. Ακόμα και ο Περικλής, με τον οποίο μαζί ξεκίνησαν τον αγώνα στη Ρούμελη, διατύπωσε έντονες επιφυλάξεις για το πώς ήταν δυνατό κάποιος να κηρύξει πόλεμο στο κόμμα.

---

[114] Θ. Καλλίνος (Αμάρμπεης), «Η σύσκεψη των καπεταναίων, τα Δεκεμβριανά και η υποχώρηση του ΕΛΑΣ», επιμ. Κλ. Κουτσούκης, *Η προσωπικότητα του Άρη Βελουχιώτη και η Εθνική Αντίσταση. Ένα επιστημονικό συνέδριο*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1997, σ. 293. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Αμάρμπεη ο Άρης ζήτησε μηχανισμό (δηλ. όπλα και άνδρες) και για αυτό το σκοπό συνεδρίασε η κομματική επιτροπή της Μεραρχίας. Όλα τα μέλη της κομματικής επιτροπής εξέφρασαν τη γνώμη ότι δεν πρέπει να δώσουν οτιδήποτε στον Άρη. Η εμπιστοσύνη στην ηγεσία δεν είχε κλονιστεί.

[115] Μαρτυρία Σωτήρη Μπεγνή στο Κ. Καραγιώργος, *Ελληνική Εθνική Αντίσταση. Η Ρούμελη στις φλόγες*, Αθήνα 1979, σ.159-160.

[116] Φαράκος, *ο.π.*, σ. 374 « Κατάλογος υλικών ΕΑΒΙΑ Μαρτίου – Απριλίου 1945: Λουκία Τσιτσία προς Άρη από Σπερχειάδα», 16/3/45

[117] Φαράκος, *ο.π.*, σ. 374 « Κατάλογος υλικών ΕΑΒΙΑ Μαρτίου – Απριλίου 1945»

[118] Φαράκος, *ο.π.*, σ. 389 και σ. 376 «Κατάλογος υλικών ΕΑΒΙΑ Μαρτίου – Απριλίου : γράμμα Μπάμπη Κλάρα στον Άρη 12/3/45 στο οποίο μετέφερε γνώμες της Κομματικής Επιτροπής Μεραρχίας, (προφανώς 13ης) και Σώματος»: «*Μεγάλο πρόβλημα στην έξοδο ανταρτών όλοι λένε : πως θα βγούμε χωρίς την εντολή του ΚΚΕ*»

Μάταια ο Άρης βεβαίωνε πως δεν στρεφόταν ενάντια στο κόμμα αλλά ενάντια στην ηγεσία και προσπαθούσε να σώσει το κόμμα από την καταστροφή[119].

Παράλληλα, ο Άρης διενεργούσε στρατολογία στην περιοχή και άρχιζε να δημιουργεί δικούς του πυρήνες στα χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας (Σπερχειάδα και Γαρδίκι) από νέους μαχητές, πρώην αντάρτες του ΕΛΑΣ χωρίς οικογενειακές υποχρεώσεις που έδιναν τον όρκο του νέου αντάρτη του ΕΛΑΣ[120]. Οι πληροφορίες για τις κινήσεις του έφταναν όχι μόνο στους Άγγλους και τις στρατιωτικές και κυβερνητικές αρχές αλλά και στους τοπικούς πολιτευτές[121]. Όταν ο Άρης απομακρύνθηκε από τον χώρο της Δυτικής Φθιώτιδας, άφησε πίσω του εκπροσώπους – συνδέσμους, πρώην αντάρτες του ΕΛΑΣ, τους οποίους εφοδίαζε με ένα σημείωμα υπογεγραμμένο από αυτόν και με το οποίο τους εξουσιοδοτούσε να δέχονται όσους επιθυμούσαν να καταταγούν στον αναδιοργανωμένο ΕΛΑΣ και να τους προωθούν στο τμήμα του. Πράγματι, στο ξεκίνημα της νέας του προσπάθειας παρουσιάστηκε ένα ρεύμα αγωνιστών που ασπάζονταν τις απόψεις του και ήταν πρόθυμοι να τον ακολουθήσουν. Εξαιτίας ωστόσο αντικειμενικών συνθηκών (ευελιξία και ασφάλεια του τμήματος, δυσκολίες εξασφάλισης τροφής και καταλυμάτων) αλλά και για να μην προκαλέσει περισσότερο την κομματική ηγεσία ο Άρης δεν ήθελε να αφήσει την ομάδα του να πάρει ανεξέλεγκτες διαστάσεις αλλά περισσότερο διερευνούσε τη δυνατότητα στρατολογίας. Αυτό γινόταν με προσωπική προσέγγιση αλλά και σε συνεδριάσεις των τοπικών συλλόγων πρώην Ελασιτών, όπως μαρτυρείται σε μια περίπτωση[122]. Η προσπάθεια στρατολόγησης νέων μαχητών είχε ωστόσο βραχεία διάρκεια και δεν συνεχίστηκε σε άλλες περιοχές λόγω των δυσκολιών που παρουσιάστηκαν.

Στο μεταξύ, ο Άρης από τα χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας όπου βρισκόταν έκανε προσπάθειες να επικοινωνήσει με την ηγεσία και να κάνει γνωστές τις απόψεις του.

---

[119] Καραθάνος, *ο.π.*, σ.25 και Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 380 και Θ. Καλλίνος (Αμάρμπεης), «Η σύσκεψη των καπεταναίων, τα Δεκεμβριανά και η υποχώρηση του ΕΛΑΣ», επιμ. Κλ. Κουτσούκης, *Η προσωπικότητα του Άρη Βελουχιώτη και η Εθνική Αντίσταση. Ένα επιστημονικό συνέδριο*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1997, σ. 293

[120] Καραθάνος, *ο.π.*, σ. 36 Υπάρχει σχετικό αλλά όχι πλήρες πρωτόκολλο ορκωμοσίας και μητρώο μαχητών. Συνολικά καταγράφτηκαν 92 ονόματα με ορκωμοσίες από 24/2/45 έως 2/6/1945.

[121] Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Χατζίσκου*, [πληροφορίες Γ.Ξηρού προς Υπουργό Εφοδιασμού, Δ. Χατζίσκο για κινήσεις Άρη Βελουχιώτη], 15 Μαρτίου 1945

[122] Φαράκος, *ο.π.*, σ. 391

Μόλις δεκαπέντε μέρες μετά τη Βάρκιζα σε σημείωμά του στον οργανωτικό γραμματέα του κόμματος, Ιωαννίδη, εξέθετε τις απόψεις του και την αντίθεσή του στη γραμμή του κόμματος την οποία θεωρούσε λανθασμένη και το κυριότερο δήλωνε ότι θα ανασυστήσει τον ΕΛΑΣ. Καθώς η ηγεσία του ΚΚΕ κατέβαινε από τα Τρίκαλα στην Αθήνα είχε την ευκαιρία να ενημερωθεί λεπτομερειακά για τις ενέργειες του Άρη από την *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* που με τη σειρά της είχε συγκεντρώσει τις πληροφορίες του από πιστά κομματικά μέλη που είχαν λάβει κλήση και είχαν συναντήσει τον Άρη όπως τον Ερμή Πριόβολο χωρίς ωστόσο να παραβούν την κομματική πειθαρχία[123].

Το γεγονός της ανοιχτής διαφοροποίησης του πρωτοκαπετάνιου του ΕΛΑΣ αποτελούσε βαρύ πλήγμα για την ηγεσία του ΚΚΕ τη στιγμή μάλιστα που ο Άρης είχε φροντίσει να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από την υπογραφή του πρωτοκόλλου της αποστράτευσης του ΕΛΑΣ και δεν μπορούσε να κατηγορηθεί για διαλυτική συμπεριφορά. Η παρουσία του Βελουχιώτη στο βουνό ενίσχυε το ρεύμα των καταδιωκόμενων προς τα ορεινά καθώς ο Βελουχιώτης εξωθούσε τα μέλη του κόμματος να παραβούν την κομματική γραμμή, αν και όσοι κατέφευγαν στα ορεινά το έκαναν με δική τους ευθύνη και σε ατομική βάση και παρά την αντίθεση του κόμματος, Η κατάσταση επιδεινώθηκε όταν ο Άρης απεύθυνε την διακήρυξη του ΜΕΑ προς τον ελληνικό λαό και τα μέλη του κόμματος δίνοντάς τους κατ' αυτόν τον τρόπο μια εναλλακτική επιλογή, μια λύση από το αδιέξοδο της Βάρκιζας.

Αρκετά καθυστερημένα, στις 3 Μαρτίου 1945, ο Σιάντος αποφάσισε να δώσει μια απάντηση σε όσα προφορικά και γραπτά είχε θέσει ο Άρης. Στην ουσία επρόκειτο για μια προειδοποίηση της ηγεσίας: *«Με την ένοπλη δράση σου τούτη τη στιγμή θα βλάψεις, γιατί ο εχθρός θα δικαιολογήσει την τρομοκρατία που θέλει να εφαρμόσει στην πόλη και*

---

[123] Την 1η Μαρτίου ή στις 3 Μαρτίου 1945 ο Σιάντος, ο Ιωαννίδης και ο Σαράφης με μια φάλαγγα από 30 αυτοκίνητα, συνοδευόμενοι από Άγγλους κατεβαίνοντας για την Αθήνα σταμάτησαν στη Λαμία και μίλησαν στην πλατεία της πόλης. Σύμφωνα με μαρτυρία νεαρού επονίτη (Γ.Λευκαδίτης, *Αναδρομές. Ένας πρώην επονίτης θυμάται*, Λαμία 1998, σ. 100) αναφέρθηκαν στους νέους αγώνες που περιμένουν τα μέλη του κόμματος οι οποίοι δεν θα ήταν ένοπλοι αλλά αγώνες πολιτικοί για την ομαλή δημοκρατική εξέλιξη, την ειρήνη και την ησυχία στον τόπο. Άλλη μαρτυρία ανέφερε ότι ο Σιάντος και όσοι των συνόδευαν δεν μπήκαν στη Λαμία. Η αγγλική στρατιωτική συνοδεία αποτελούσε αφενός εγγύηση ασφάλειας, αφετέρου υπογράμμιζε την καταλυτική τους παρουσία ως νικητών της δεκεμβριανής σύγκρουσης.

στην ύπαιθρο. Θα εμποδίσεις το Κόμμα να στριμώξει και να εκθέσει τους Άγγλους και την εσωτερική αντίδραση στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Σου συνιστούμε να ξανασκεφτείς καλά το ζήτημα». Του πρότεινε να εμφανιστεί στην Αθήνα για να διασκεδάσει τις εντυπώσεις και στη συνέχεια να αποτραβηχθεί κάπου και να παραμείνει ως εφεδρεία. Δέχτηκε δηλαδή την πρόταση που είχε διατυπώσει ο Άρης να παραμείνει εκτός Αθηνών με τέσσερεις μαυροσκούφηδες. Συνόδευε όμως την αποδοχή αυτή με μια προσβολή για την αξιοπρέπεια του πρωτοκαπετάνιου του ΕΛΑΣ: «*αν αυτό το φοβάσαι τότε να κάτσεις αυτού κρυμμένος και να μην προβείς σε καμιά απολύτως εμφάνιση και δράση μέχρι ωσότου να δούμε την εξέλιξη της κατάστασης*». Τέλος, τον συμβούλευε να συνδεθεί με την *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* (ΚΟΠΣ) [124].

Ύστερα από παραίνεση του Σιάντου και του Ιωαννίδη, αντιπροσωπεία αποτελούμενη από τους Αρίστο Βασιλειάδη, γραμματέα της ΚΟΠΣ, και τους Περικλή, Φοίβο Γρηγοριάδη, Ερμή και Λευτεριά, καπετάνιους του ΕΛΑΣ, γνώριμους του Άρη, συνάντησε τον πρωτοκαπετάνιο του ΕΛΑΣ και τον Τάκη Φίτσιο στη Μπρούφλιανη (Φτέρη), χωριό της Σπερχειάδας. Ο γραμματέας περιοχής μετέφερε τις απόψεις του Κόμματος εκ μέρους του Πολιτικού Γραφείου και ο Άρης, από ότι φαίνεται, δέχτηκε να μην εκδηλωθεί ώσπου να πάρει απάντηση στις προτάσεις του από αντιπρόσωπο του ίδιου του Πολιτικού Γραφείου. Για αυτό και απομακρύνθηκε από το χώρο της Φθιώτιδας, όπου είχαν ήδη εγκατασταθεί οι Άγγλοι και η Εθνοφυλακή, παρότι όχι με μόνιμη παρουσία στην Δυτική Φθιώτιδα[125], και προωθήθηκε στο χώρο της Ευρυτανίας όπου και αντιμετώπισε πρόωρες εκδηλώσεις παρακρατικών, οι οποίες στρέφονταν εναντίον μελών - υποστηρικτών του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ[126]. Κατ' αυτόν τον τρόπο δήλωνε ότι όσοι στρέφονταν εναντίον των υποστηρικτών του εαμικού κινήματος δεν θα έμεναν ατιμώρητοι. Στη Λαμία είχαν εκδοθεί τρία εντάλματα σύλληψης για τον Άρη: ένα για το φόνο του

---

[124] Φαράκος, *ο.π.*, σ. 366

[125] Φαράκος, ο.π., σ. 388 «Γράμμα Μπάμπη Κλάρα προς Άρη», 12 Μαρτίου 1945 : «*οι Άγγλοι μετά τη Φτέρη πήγαν και στην Καλλιθέα. Μέχρι τώρα δεν έχουν εγκατασταθεί ούτε Άγγλοι ούτε εθνοφύλακες στη Σπερχειάδα και στη Μακρακώμη*». Αγγλικός λόχος εγκαταστάθηκε στο Καρπενήσι στις 17/3 και λόχος Εθνοφυλακής στις 8 Μαρτίου 1945.

[126] Υποθέσεις Διάκου και Θέου οι οποίες αναφέρονται και στο ημερολόγιο της Ταξιαρχίας. Καταχώρηση 15 Μαρτίου 1945. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, Φ 1236/Γ/1, Γραφείο Επιχειρήσεων 10η Ταξιαρχία Εθνοφυλακής. Πολεμικόν Ημερολόγιον Από 8-1-45 έως 23-7-46

Μαραθέα, ένα για τις «σφαγές της Πελοποννήσου» και ένα για το υπόλοιπο της φυλακής που δεν έχει ακόμα εκτίσει[127].

Ύστερα από την αποτυχία της αντιπροσωπείας, η ΚΟΠΣ αποφάσισε να πάρει μέτρα για να περιορίσει τον αριθμό των αγωνιστών που θα μπορούσε να επηρεάσει και να πάρει μαζί του. Ο Άρης είχε ήδη μιλήσει σε συσκέψεις αχτιδικών επιτροπών της Σπερχειάδας[128] και της Υπάτης, όπου για μια ακόμα φορά είχε καταγγείλει τη Συμφωνία της Βάρκιζας και είχε προειδοποιήσει για τα δεινά που περίμεναν τους αγωνιστές. Η ομιλία στο αχτίφ κομματικών στελεχών στη Σπερχειάδα είχε προκαλέσει «σύγχυση» και πολλοί ήταν εκείνοι που άρχισαν να προβληματίζονται για το αν το κόμμα είχε χαράξει τη σωστή γραμμή και αν ο Άρης είχε δίκιο[129]:

> Στις οργανώσεις βάσεις στις συνεδριάσεις συζητήθηκε το πόσο οι κομμουνιστές πρέπει να τηρούνε τις συμφωνίες και την υπογραφή τους και στιγματίστηκαν εκείνοι οι κομμουνιστές που στην πράξη δεν τηρούνε τη Βάρκιζα, δηλαδή εκείνοι που δουλεύουνε υπέρ του ξανανάμματος του ένοπλου αγώνα. Χτυπιότανε όλοι εκείνοι οι σύντροφοι που δεν πειθαρχήσανε και έμμεσα εκείνοι που πειθαρχήσανε αλλά εξακολουθούσαν να διαφωνούνε. Πιο πέρα συζητιόταν η ενότητα όλων των δημοκρατικών δυνάμεων και το «τσάκισμα της τρομοκρατίας με τη μαζική λαϊκή πάλη»[130].

Ύστερα από συζήτηση που ακολούθησε τα κομματικά μέλη που είχαν πειστεί προς στιγμή να ακολουθήσουν τον Άρη δεν ακολούθησαν[131].

---

[127] Φαράκος, *ο.π.*, σ. 389: «Γράμμα Μπάμπη Κλάρα προς Άρη» 12 Μαρτίου 1945,

[128] Φαράκος, *ο.π.*, «Κατάλογος υλικών ΕΑΒΙΑ Μαρτίου – Απριλίου» σ. 374. Η απόφαση του αχτίφ καταδίκαζε τη Συμφωνία της Βάρκιζας και ενέκρινε τη συνέχιση της πάλης για εθνική ανεξαρτησία και ανασυγκρότηση του ΕΛΑΣ

[129] Φαράκος, *ο.π.*, «Σπήλιος προς Θανάση» 7 Μαρτίου 1945, σ. 374

[130] Μανούσακας, *ο.π.*, σ.16

[131] Παπαδάκης, *Από την Κοξαρέ*, *ο.π*, σ. 601

Παρά τις διαφωνίες του Άρη με την επίσημη γραμμή της ηγεσίας οι σχέσεις του με τις κομματικές οργανώσεις της περιοχής Φθιώτιδας και Ευρυτανίας διατηρούσαν ένα επίπεδο σχετικής κατανόησης. Στις 17 Μαρτίου 1945 η ΚΟΠΣ έστειλε σημειώματα στην *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Ηπείρου* μεταφέροντας τα αιτήματα του Άρη και συνιστώντας να βοηθήσουν. Σε άλλα δύο σημειώματα, τα οποία στάλθηκαν σε κομματικές οργανώσεις της περιοχής, παρόλο που επέμεναν στην τήρηση της κομματικής θέσης, συνιστούσαν στο μέτρο του δυνατού να διευκολυνθεί ο Άρης και η ομάδα του. Από όπου περνούσε ο Άρης έβρισκε τις οργανώσεις μουδιασμένες. Οι πρώτες ομάδες παρακρατικών είχαν εμφανιστεί σε πολλά χωριά και οι διώξεις των μελών του ΕΛΑΣ είχαν αρχίσει: *«Το πέρασμά μας δημιουργεί ρίγη συγκίνησης και ενθουσιασμού και οι γυναίκες ακόμα βγαίνουν και μας καλωσορίζουν, μας εύχονται καλή επιτυχία και καλή λευτεριά από το νέο κατακτητή. Η αντίδραση κρύβεται»,* σημείωνε ο Άρης. Παρόλο που κινούνταν νύχτα για να μην προκαλέσει και έλεγε στους κομματικούς των χωριών ότι για ειδικούς λόγους δεν έπρεπε να εμφανιστεί, οι ίδιοι οι κομματικοί επέμεναν και με τρόπο οι ίδιοι διαλαλούσαν στους χωριανούς τους: *«ξαναβγήκαν οι αντάρτες μας. Σε λίγο θα βγούμε και πάλι όλοι, ο Άρης μας είναι εδώ μη φοβάστε. Ξέρει αυτός και πάλι θα νικήσουμε Έλληνες αντιδραστικούς και Άγγλους κατακτητές».* Από όπου και αν περνούσε δεν υπήρχε κομματικό μέλος και στέλεχος, εκτός από ελάχιστων εξαιρέσεων, που δεν ερχόταν να συναντήσει τον Άρη με λαχτάρα και να τον ρωτήσει για τη Βάρκιζα[132].

Από τα τέλη Απριλίου 1945 ωστόσο και μετά από τη γνωστοποίηση της απόφασης της 11ης Ολομέλειας και την καταδίκη του Άρη στις κομματικές οργανώσεις, δόθηκε εντολή να μην παρέχεται κανενός είδους βοήθεια στον Άρη και στην ομάδα του με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο «ούτε μπουκιά ψωμί, ούτε γουλιά νερό για τον Άρη»[133]. Οι σχέσεις με τις κομματικές οργανώσεις οξύνθηκαν ενώ το ΚΚΕ δεν θα επιτρέψει τελικά στο Βελουχιώτη να καταφύγει στην Αλβανία με επίσημη κομματική σύνδεση για να μη θιγεί η εικόνα του κόμματος στα άλλα βαλκανικά κράτη[134].

---

[132] Φαράκος, *ο.π.*,«Γράμμα Άρη προς τα μέλη της ΚΕ», σ. 402

[133] Χατζηπαναγιώτου, *ο.π.*, σ. 560-562

[134] Ζ. Ζωγράφος, *Ομιλία στην 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ*, 14/10/1950, εκδ. της ΚΕ του ΚΚΕ, Αύγουστος 1951, σ.37. Παρατίθεται στο Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 128

Το *Πολιτικό Γραφείο* φοβούμενο ότι θα κατηγορούνταν για παράβαση της Βάρκιζας ύστερα από ανοιχτή εκδήλωση του Άρη και θα έδινε αφορμή για διώξεις ήλθε σε συνεννόηση μαζί του. Στις 12 Μαρτίου 1945 στάλθηκε στον Άρη ως εκπρόσωπος του Πολιτικού Γραφείου ο Ζήσης Ζωγράφος, ο οποίος συνάντησε μέσω της ΚΟΠΣ και συνδέσμων τον Άρη και τον Φίτσιο στο χωριό Πιτσιωτά της Φθιώτιδος στις 17-18 Μαρτίου. Αυτός έπεισε τον Άρη να σταματήσει οποιαδήποτε ενέργεια του *Μετώπου Εθνικής Ανεξαρτησίας* και του υποσχέθηκε να του δώσει ένα πιστοποιητικό – φύλλο πορείας για την Αλβανία ή τη Γιουγκοσλαβία για να έλθει σε επαφή με τα αδελφά κομμουνιστικά κόμματα και να εκθέσει τις απόψεις του. Για αυτό το σκοπό επιστράτευσε εμπιστευτική πληροφορία ότι υπήρχε «*σαφής παραίνεση των Ρώσων συντρόφων προς το ΚΚΕ για το κλείσιμο της συμφωνίας της Βάρκιζας*». Ο Άρης θα κατευθυνόταν προς τα αλβανικά σύνορα και στην πορεία θα έβρισκε σε κάποια από τις οργανώσεις της Ηπείρου το φύλλο πορείας για να περάσει στην Αλβανία.

Η αντιπροσωπεία του *Πολιτικού Γραφείου*, «*αυτός από την Αθήνα*» όπως ανέφερε το έγγραφο του ΕΑΒΙΑ, και η ΚΟΠΣ διέδιδαν σκόπιμα ότι είχαν έρθει σύνδεσμοι εκ μέρους της *Κεντρικής Επιτροπής* για να συναντήσουν τον Άρη. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να παγώσουν οι ενέργειες για στρατολογία νέων ανταρτών καθώς όλοι περίμεναν την εντολή του κόμματος. Φαίνεται ότι γινόταν ζυμώσεις στις τοπικές πολιτικές οργανώσεις αλλά η πίστη στο κόμμα και στην καθοδήγησή του ήταν ακόμα ισχυρή. Ακόμα και ο αδελφός του Άρη και πολιτικός του σύμβουλος, Μπάμπης Κλάρας, προέτρεπε τον Άρη να σκεφτεί την «*διέξοδο που έδινε το κόμμα στο εξωτερικό*». Παρά την έντονη διαφοροποίησή του με την πολιτική της ηγεσίας του ΚΚΕ ο Άρης δεν ήταν διατεθειμένος να ξεπεράσει τα όρια και να προκαλέσει τη διάσπαση του κόμματος. Στο όνομα της κομματικής ενότητας ο Άρης πείστηκε να καταφύγει στο εξωτερικό και να θέσει τις απόψεις του για να αποφύγει τη διάσπαση και να λυθεί κομματικά το ζήτημα. Σε περίπτωση που ο Άρης δεν λάμβανε σύνδεση για το εξωτερικό θα ξεκινούσε νέο αντάρτικο με τους 200 αντάρτες που είχαν προσχωρήσει στην ομάδα του[135].

---

[135] Φαράκος, *ο.π.*,«Γράμμα Άρη προς ΚΕ ΚΚΕ», σ. 402

Έκανε ωστόσο μια τελευταία προσπάθεια να πείσει τα μέλη της *Κεντρικής Επιτροπής* απευθύνοντάς τους μέσω της *Περιφερειακής Επιτροπής Καρδίτσας ή Τρικάλων* ένα σημείωμα το οποίο τους ενημέρωνε για τις απόψεις του και τους λόγους που τον ανάγκασαν να ακολουθήσει αυτό το δρόμο και τους προέτρεπε ακόμα και την ύστατη στιγμή να αλλάξουν τακτική και πορεία[136]. Σε αυτή την έκκλησή του προς όλα τα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ χαρακτήριζε τη διαφώτιση του λαού, των οπαδών του ΕΑΜ και του ΚΚΕ επί της αναγκαιότητας της πολιτικής της Βάρκιζας αστεία κυριολεκτικά και μη πιστευτή από κανένα μέλος του κόμματος:

«Κατά ποιο ταχυδακτυλουργικό τρόπο θα μπορούσε το άσπρο να γίνει μαύρο; Αφήνω τους οπαδούς του ΕΑΜ και του ΚΚΕ, δεν υπάρχει κανένα μέλος απλό, γραμματέας βάσης, αχτιδικός ή περιφερειακός, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων στους τελευταίους αυτούς, που η δύναμη της συνήθειας και η ρουτίνα δεν τους αφήνει να δούνε, που να μην έρχεται να με συναντήσει με λαχτάρα σε κάθε χωριό που περνάω και να μου ρίχνει βροχή τα ερωτήματα. Γιατί το κάνατε αυτό; Για πού πάμε, γιατί χύσαμε το αίμα μας και κάψαμε τα σπίτια μας επί τρία χρόνια; Γιατί μας παραδίδετε αμαχητί; Τι θα κάνουμε τώρα; Που είναι η λαϊκή μας δικαιοσύνη και αυτοδιοίκηση; ...». Σε άλλο σημείο του γράμματος κατηγορούσε την ηγεσία ότι είχε χάσει την επαφή με το λαό: «Εσείς δεν τα βλέπετε όλα αυτά. Έχετε απομονωθεί από τη λαϊκή μάζα και έχετε χάσει τον παλμό της»[137].

Ο Άρης θεωρούσε ότι ενάμιση μήνα ύστερα από την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας ήταν πια φανερό ότι αυτή καταπατούνταν καθημερινά και είχε καταστεί νεκρό γράμμα. Με την οξυδέρκεια που τον διέκρινε σωστά προέβλεπε διάσπαση και υποχώρηση του εαμικού κινήματος, η οποία θα γινόταν ακόμα μεγαλύτερη όσο πλησίαζαν οι εκλογές και το δημοψήφισμα, καθώς και ένα μεγάλο ποσοστό διαρροής

---

[136] Για το περιεχόμενο του γράμματος βλ. Φαράκος, *ο.π.*, σ. 400-404

[137] Φαράκος, *ο.π.*, «Κείμενο 59: Γράμμα Άρη προς όλα τα μέλη της ΚΕ του ΚΚΕ», σ. 400-404

στις κομματικές οργανώσεις: *«Αργότερα σίγουρα θα είναι πολύ αργά και θα χρειαστούν τεράστιες θυσίες σε κόπους και αίμα για να αρχίσει κάτι σοβαρό».*

Ήταν όμως πλέον αργά. Τα μέλη ποτέ δεν πήραν το γράμμα του και λίγες ημέρες αργότερα η 11η Ολομέλεια της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ τον καταδίκασε χωρίς να ακούσει τις απόψεις του. Ο Άρης περιπλανήθηκε στις πόλεις της βορειοδυτικής Ελλάδας και έγραψε επανειλημμένα στους γραμματείς των περιοχών αν έφτασε το φύλλο πορείας. Όχι μόνο δεν έλαβε αυτό που του είχε υποσχεθεί το *Πολιτικό Γραφείο* αλλά οι κομματικοί των περιοχών από τις οποίες πέρασε είχαν πάρει το ανεπίσημο μήνυμα της ηγεσίας να μην του παρέχουν καμία βοήθεια. Στις 26 Απριλίου 1945 η 10η Ταξιαρχία Εθνοφυλακής, η οποία είχε προωθηθεί στη Λαμία αμέσως μετά τη Βάρκιζα και είχε μεταφερθεί στη Δυτική Μακεδονία, καταδίωξε τον Άρη και την ομάδα του με τη βοήθεια βρετανικών δυνάμεων. Τη σύγκρουση δεν την είχε επιδιώξει ο Άρης[138].

Φτάνοντας στα αλβανικά σύνορα και μη βρίσκοντας τη σύνδεση ο Άρης πληροφορήθηκε την επιστροφή του Ζαχαριάδη και αποφάσισε να κατέβει στη Νότια Ελλάδα για να τον συναντήσει. Πίστευε ότι ο αρχηγός αλώβητος από τις αποφάσεις και περιπέτειες της Κατοχής και της Αντίστασης θα κατανοούσε τη στάση του και θα χάραζε μια πιο δυναμική γραμμή. Προσωπικές μαρτυρίες αποτύπωσαν την αγωνιώδη πορεία της ομάδας του Άρη που κυνηγημένη από τα παρακρατικές συμμορίες, την Εθνοφυλακή και τους Βρετανούς μάταια αναζητούσε τρόπο να συνδεθεί με την ηγεσία του κόμματος[139]. Ενώ η ομάδα βρισκόταν στην περιοχή των Τρικάλων, ο Άρης πληροφορήθηκε ότι η *Κεντρική Επιτροπή* τον είχε αποκηρύξει και ότι η απόφαση της διαγραφής του είχε δημοσιευτεί στο *Ριζοσπάστη* στις 12 Ιουνίου 1945.

Η 11η Ολομέλεια της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ, η οποία είχε συνέλθει στις 5-10 Απριλίου 1945 είχε καταδικάσει τη στάση του Βελουχιώτη και τον είχε διέγραψε από

---

[138] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, τόμος 1 Κείμενο 176 «Συμπλοκή Εθνοφυλακής κατά συμμορίας Άρη Βελουχιώτη». Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι ο διοικητής της 10ης Ταξιαρχίας Εθνοφυλακής Λαμίας, Σ. Λεκανίδης, είχε καλέσει διοικητή μεγάλης μονάδας του ΕΛΑΣ, τον Αμάρμπεη και του είχε προτείνει να συναντήσουν από κοινού τον Άρη για να τον μεταπείσουν ωστόσο δεν πραγματοποιήθηκε .

[139] Χατζηπαναγιώτου, *ο.π.*, σ.510, Γεωργούλας, *ο.π.*, σ. 22 και Καραθάνος, *ο.π.*, σ. 36

μέλος του ΚΚΕ για απειθαρχία στη Συμφωνία της Βάρκιζας[140]. Η αποκήρυξη του Βελουχιώτη ήταν αναγκαία στο μέτρο που αυτός αποτελούσε απειλή για τη διάσπαση της εσωτερικής ενότητας του κόμματος. Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι την ίδια περίοδο, το Μάρτιο 1945, η ΕΛΔ αποσχίστηκε από το ΕΑΜ. Η απόφαση ωστόσο της αποκήρυξης δεν είχε δημοσιοποιηθεί καθώς κατ' αυτόν τον τρόπο το ΚΚΕ θα παραδέχονταν έμμεσα τη δράση του Βελουχιώτη. Στις 25 Μαρτίου 1945 το επίσημο όργανο του κόμματος, ο *Ριζοσπάστης*, είχε δημοσιεύσει ότι οι πληροφορίες που ανέφεραν δράση του Άρη στην περιοχή της Φθιώτιδας και της Ευρυτανίας είναι μύθοι οι οποίοι διαψεύδονταν από τις επίσημες στρατιωτικές αρχές της περιφέρειας[141]. Δεν ήταν εύκολο να καταδικάσει κάποιος, ακόμα και η *Κεντρική Επιτροπή*, τον αρχικαπετάνιο του ΕΛΑΣ, ο οποίος μάλιστα εξέφραζε και την κρυφή επιθυμία πολλών αγωνιστών ότι η Βάρκιζα ήταν λάθος και ότι ο αγώνας έπρεπε να συνεχιστεί. Η πεποίθηση αυτή ενισχύονταν από τις καθημερινές διώξεις στην επαρχία που καθιστούσαν την Βάρκιζα νεκρό γράμμα. Το κύρος του κόμματος, και της ηγεσίας θα πλήττονταν ακόμα περισσότερο και θα επιτείνονταν η εσωκομματική κρίση. Πιθανά να υπήρχε η πεποίθηση ότι τελικά ο Άρης ως παλαιό κομματικό στέλεχος τελικά θα πειθαρχούσε.

Η επιστροφή του Ζαχαριάδη άνοιγε μια νέα περίοδο για το κόμμα. Ο νέος όσο και παλιός αρχηγός επέλεξε να επεκτείνει και να ενισχύσει την οργανωτική ανασυγκρότηση με γνώμονα τον αποκλεισμό των διαφωνούντων με την ομαλή δημοκρατική εξέλιξη που είχε επιλέξει το κόμμα ως κύρια στρατηγική του. Ήταν ανάγκη να γίνει φανερό στα μέλη του κόμματος ότι δεν θα γινόταν ανεκτή καμία παρέκκλιση από τη σιδερένια πειθαρχία και την αρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού. Έπρεπε να γίνει ακόμα φανερό στους Άγγλους ότι το ΚΚΕ έπαιρνε στα σοβαρά την πολιτική της ομαλής δημοκρατικής εξέλιξης. Καθώς το ΚΚΕ καθ' όλη αυτή την περίοδο ακολουθούσε στρατηγική της νομιμότητας και της κοινοβουλευτικής προοπτικής, η στάση του έπρεπε να διαμορφωθεί με ιδιαίτερη προσοχή τη στιγμή μάλιστα που δεχόταν αιτιάσεις από τους αντιπάλους ότι

---

[140] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, *ο.π.*, Τόμος 5, σ. 250
[141] *Ριζοσπάστης*, 25 Μαρτίου 1945

αρνούνταν τις δημοκρατικές διαδικασίες[142]. Παρά την προοδευτική επιβολή ενός τρομοκρατικού καθεστώτος από την πλευρά του παρακράτους με την ανοχή και την ενθάρρυνση των Άγγλων και την ανασυγκρότηση καταπιεστικών μηχανισμών από την πλευρά του επίσημου κράτους, το ΚΚΕ ήταν σταθερά προσανατολισμένο στη πολιτική της «ομαλής εσωτερικής δημοκρατικής εξέλιξης», στο «πέρασμα στο σοσιαλισμό με δημοκρατικές μεθόδους πολιτικής πάλης» και στη «θεωρία των δύο πόλων»[143]. Η καταδίκη και το τέλος του βασικότερου φορέα αμφισβήτησης της γραμμής αυτής αποδυνάμωνε πλήρως τις όποιες αντιρρήσεις υπήρχαν απέναντι στην πολιτική της ειρηνικής συνύπαρξης. Το κόμμα δεν αναλάμβανε προς το παρόν την ανασύσταση ενός παράνομου δικτύου προστασίας των καταδιωκόμενων αγωνιστών οι οποίοι όφειλαν να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες της Συμφωνίας σε ατομική βάση.

Οι ελπίδες του Άρη για συνάντηση με το Ζαχαριάδη αποδείχθηκαν μάταιες. Αποκηρυγμένος από το κόμμα, αποκομμένος από τις οργανώσεις, κυνηγημένος από το 118 Τάγμα Εθνοφυλακής, το «κόκκινο Τάγμα»[144], το οποίο αποτελούνταν στη συντριπτική του πλειοψηφία από εαμικούς, και τις παρακρατικές συμμορίες αυτοκτόνησε στις 16 Ιουνίου 1945 στη Μεσούντα της Άρτας μαζί με το πρωτοπαλίκαρό του τον Τζαβέλα. Τα κεφάλια τους αποκόπηκαν και εκτέθηκαν σε κοινή θέα κρεμασμένα σε έναν φανοστάτη στην κεντρική πλατεία των Τρικάλων εκεί που- τι ειρωνεία!- μόλις τέσσερεις μήνες νωρίτερα ο γραμματέας του ΕΑΜ Μ. Παρτσαλίδης παρείχε διαβεβαιώσεις για τις μεγάλες δυνατότητες του κινήματος να επιβάλει μια ομαλή δημοκρατική εξέλιξη.

2.5.Η αναφορά του Άρη Βελουχιώτη στον τοπικό τύπο της εποχής

---

[142] Για τη στρατηγική του ΚΚΕ βλ. Μ. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2006 και Φ. Ηλιού, *Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2004

[143] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, ο.π*, τόμος 5. Ενδεικτικά κείμενα «Η 12^{Η} Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ- Πολιτική απόφαση» 25-27 Ιούνη 1945, σ. 30-39 και «Το 7^{ο} Συνέδριο του ΚΚΕ»1-6 Οχτώβρη 1945, σ. 72-128. Βλέπε και αρθρογραφία στο *Ριζοσπάστη* την περίοδο από τη Συμφωνία της Βάρκιζας έως τα τέλη 1945.

[144] Μπ. Γεωργούλας, *Το άκρως απόρρητο αρχείο της εξόντωσης του Άρη*, Αθήνα χ.χ και μαρτυρία εθνοφύλακα του 118^{ου} Τάγματος Εθνοφυλακής που καταδίωκε τον Άρη. Ρ. Μπόκοτας, *Έτσι χάθηκε ο Άρης*, Αθήνα: Κόδρος, 1976. Από μια άλλη οπτική γωνία, καθώς ανήκε στην ομάδα του Άρη, έγραψε ο Δ. Καραθάνος, (Δημητρός), *Αντίο, καπετάνιε : Ο τελευταίος αποχαιρετισμός στον Άρη Βελουχιώτη*, 5η έκδ. - Αθήνα : Φιλίστωρ, 2000.

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία και ιστορική λογοτεχνία μπορούν να διακριθούν δύο ερμηνείες για τη στάση του ΚΚΕ απέναντι στον Άρη Βελουχιώτη. Η πρώτη παρουσιάζει την καταδίκη του Άρη, με αφορμή τη διαφωνία του με τη Συμφωνία της Βάρκιζας, ως μια εκδήλωση της συνεχούς και παρατεταμένης ρήξης της κομματικής ηγεσίας και μηχανισμού με τη στρατιωτική ηγεσία με τους καπετάνιους, σύγκρουση η οποία συνεχίστηκε και στο ΔΣΕ με κορυφαίο παράδειγμα την αποπομπή του Μάρκου Βαφειάδη[145]. Η δεύτερη ερμηνεία στηρίχτηκε στο επιχείρημα ότι ο Ζαχαριάδης στο πρόσωπο του Βελουχιώτη καταδίκασε και εξόντωσε έναν εν δυνάμει αντίπαλο στην αρχηγία και εξουσία του κινήματος. Η αντίθεση ανάμεσα στον Άρη και στον Ζαχαριάδη ήταν ουσιαστικά αντίθεση ανάμεσα στον φυσικό και στον δοτό, διορισμένο αρχηγό του κόμματος[146]. Και οι δύο αυτές ερμηνείες βασίστηκαν σε συναισθηματικά φορτισμένα και μεθοδολογικά αμφισβητήσιμα μοντέλα. Όπως κατέδειξε η ιστορικός Ιωάννα Παπαθανασίου, η βαθύτερη αιτία της καταδίκης του Άρη Βελουχιώτη βρισκόταν στον τρόπο με τον οποίον το κομμουνιστικό σύστημα αντιλαμβανόταν και πραγματοποιούσε απομακρύνσεις και εκκαθαρίσεις στελεχών[147].

Η λήψη των αποφάσεων των κομμουνιστικών κομμάτων χαρακτηριζόταν από μονολιθικότητα και την αρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού. Δεν αποκλειόταν ωστόσο οι διαφορετικές απόψεις οι οποίες συχνά κατέληγαν στη διαμόρφωση τάσεων και περιστασιακών συμμαχιών ανάμεσα στα πρόσωπα που συνιστούσαν τον ηγετικό πυρήνα, το *Πολιτικό Γραφείο* . Σε αυτές τις διαμάχες σημαντικό ρόλο έπαιζαν οι επαφές ή οι συμμαχίες με αντίστοιχες τάσεις στο ΚΚΣΕ (*Κομμουνιστικό Κόμμα Σοβιετικής Ένωσης*) ή με σημαντικές προσωπικότητες του κομμουνιστικού κινήματος, όπως οι Τίτο,

---

[145] Χαρακτηριστικά παραδείγματα της βιβλιογραφίας αυτής είναι τα βιβλία του D.Eudes, *Οι Καπετάνιοι. Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος 1943-1949*, ελλ .εκδ Εξάντας 1974, και Δ. Χαριτόπουλος, *Άρης. Ο Αρχηγός των Ατάκτων*, Αθήνα: Εξάντας 2001, ιδιαίτερα ο β τόμος σ. 571-575

[146] Η άποψη αυτή εκφράζεται στα περισσότερα έργα που αναφέρονται στον Άρη. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το βιβλίο του Μπ. Γεωργούλα, *Το άκρως απόρρητο αρχείο της εξόντωσης του Άρη Βελουχιώτη*, Αθήνα, χ.χ όπου ο θάνατος του Άρη αποδίδεται τόσο σε ενέργειες παρακρατικών όσο και του «κόκκινου» 118^{ου} Τάγματος Εθνοφυλακής.

[147] Ι. Παπαθανασίου, «Η λογική των συγκρούσεων στην ηγεσία του ΚΚΕ, 1945-1948: από την «καταδίκη» του Άρη Βελουχιώτη στην άρνηση της κληρονομιάς του ΕΛΑΣ», επιμ. Κλ. Κουτσούκης, *Η προσωπικότητα του Άρη Βελουχιώτη και η Εθνική Αντίσταση. Ένα επιστημονικό συμπόσιο*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1997, σ. 186-203

Χότζα και Δημητρώφ. Σε πολλές περιπτώσεις, όταν η διάσταση των απόψεων προκαλούσε έντονη σύγκρουση, τα στελέχη που διαφωνούσαν με την κομματική γραμμή παροπλίζονταν ή εξέπιπταν του αξιώματός τους παραδίδοντας μέρος ή το σύνολο των κομματικών τους καθηκόντων και απομακρύνονταν από τον ηγετικό πυρήνα. Ως μια δεύτερη αλλά όχι απαραίτητη φάση της διαδικασίας αυτής ακολουθούσε η εκκαθάριση των διαφωνούντων στελεχών με την αποκήρυξη και διαγραφή τους. Ο στόχος αυτής της πρακτικής ήταν διπλός. Από τη μία μεριά επισημαίνονταν η ορθότητα της πολιτικής γραμμής του κόμματος και το αλάθητο της ηγεσίας ενώ από την άλλη η «τιμωρία» των διαφωνούντων χρησιμοποιούνταν ως παραδειγματισμός για τα κομματικά μέλη.

Η ήττα στα Δεκεμβριανά και η υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας επισημοποίησαν τις διαφωνίες στα ηγετικά κλιμάκια του ΚΚΕ που είχαν τις ρίζες τους στην περίοδο της Κατοχής. Οι διαφορές αυτές εκφράστηκαν έντονα από πολλά στελέχη (Ζεύγος, Καραγιώργης, Βαφειάδης) στην 11η Ολομέλεια της ΚΕ, τον Απρίλιο 1945. Ο Βελουχιώτης ωστόσο δεν αρκέστηκε στην έγγραφη διατύπωση της διαφωνίας του για την κομματική γραμμή αλλά προχώρησε σε ανοιχτή καταγγελία και το κυριότερο στη διαμόρφωση μιας εναλλακτικής γραμμής, ενός νέου *Μετώπου Εθνικής Ανεξαρτησίας*, αγνοώντας τις προσπάθειες της ηγεσίας για αναθεώρηση της γραμμής του. Επιπλέον, αναζήτησε συμμαχία – έρεισμα στα γειτονικά κομμουνιστικά κόμματα. Αρχικά, η ηγεσία προσπάθησε να πείσει τον Άρη να αναθεωρήσει τις απόψεις του (σημείωμα του Σιάντου στην κάθοδό του από τα Τρίκαλα στην Αθήνα, αποστολή Ερμή, Περικλή, Βερμαίου και Βασιλειάδη στη Φτέρη, συνάντηση με τον απεσταλμένο του *Πολιτικού Γραφείου*, Ζ. Ζωγράφο). Όταν οι προσπάθειες απέτυχαν, ακολούθησε η καταδίκη και διαγραφή του από το ΚΚΕ με απόφαση της 11ης Ολομέλειας, η οποία όμως δεν δημοσιεύτηκε καθώς πιθανά η συγκυρία ήταν αρνητική για το κόμμα και λήφθηκε υπόψη το λαοπρόβλητο και η μεγάλη δημοτικότητα του πρωτοκαπετάνιου του ΕΛΑΣ. Ταυτόχρονα, έγιναν παρελκυστικές ενέργειες και επιχειρήθηκε η φθορά του διαφωνούντος με την υπόσχεση παροχής κομματικής σύνδεσης. Με την άφιξη του Ζαχαριάδη το σκηνικό άλλαξε. Ο νέος αρχηγός αποστασιοποιημένος από τις κομματικές διαμάχες απαλλαγμένος από τα λάθη της Κατοχής και της Αντίστασης επιχείρησε τη δυναμική ανασυγκρότηση του κόμματος και δεν δίστασε να καταδικάσει τον Άρη. Στο επίσημο όργανο του κόμματος, το

Ριζοσπάστη, δημοσιεύτηκαν επιλεκτικά τα στοιχεία της σύγκρουσης. Ο Άρης Βελουχιώτης έπαψε να είναι ο θρυλικός πρωτοκαπετάνιος του ΕΛΑΣ και έγινε δηλωσίας και αποστάτης, τυχοδιώκτης και ύποπτος που πρόσφερε στους αντιπάλους το πρόσχημα για παραβίαση των συμφωνημένων. Η κομματική εφημερίδα έκανε λόγο για διπλή προδοσία μια επί δικτατορίας Μεταξά και μια μετά τη Βάρκιζα οπότε *«σε μια δύσκολη και κρίσιμη στιγμή από δειλία και φόβο παρά τις υποσχέσεις και τη συμφωνία που στα λόγια έδειξε, απειθαρχεί και πάλι, ξαναπροδίδει το ΚΚΕ με την τυχοδιωκτική και ύποπτη δράση του, που μονάχα τον εχθρό ωφελεί»*[148]. Η δημοσίευση του *Ριζοσπάστη* νομιμοποιούνταν ως απόφαση της 11ης Ολομέλειας ενώ η αναφορά στην υπογραφή της δήλωσης οφείλονταν στην προσπάθεια να αντιμετωπιστεί η καχυποψία των μελών του κόμματος στο να πειστούν πως ένας ηγέτης του διαμετρήματος του Άρη ήταν δυνατόν να γίνει εχθρός του κόμματος: *«Μόνο η κατάσταση ενός είδους αλλοτρίωσης των στελεχών και μελών του κόμματος, εξηγεί πως ανέχτηκαν τους χαρακτηρισμούς εκείνους σε βάρος του καπετάνιου του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ»*, σημείωνε, αρκετά καθυστερημένα και σε διαφορετική συγκυρία, ο Μήτσος Παρτσαλίδης σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο η ηγεσία του ΚΚΕ καταδίκασε τη στάση του Άρη Βελουχιώτη[149].

Παράλληλα, το *Πολιτικό Γραφείο*, μέσω της απόφασής του, προειδοποιούσε ότι προείχε η εσωκομματική πειθαρχία στην οποία όλοι όφειλαν να υπακούσουν όσο ψηλά και αν ήταν στην ιεραρχία του κόμματος. Η τιμωρία του Άρη χρησίμευε για παραδειγματισμό και έστελνε σαφές μήνυμα προς κάθε κατεύθυνση, σε εχθρούς και φίλους του κόμματος. Το κόμμα δεν δίστασε να καταδικάσει τον πρωτοκαπετάνιο του ΕΛΑΣ και το ίδιο θα συνέβαινε σε οποιονδήποτε παραβίαζε τις αποφάσεις του. Η αυτοκτονία του Άρη αναφέρθηκε ψυχρά από τις σελίδες της εφημερίδας στις 19 Ιουνίου 1945. Το κόμμα δεν τον έκρινε άξιο ούτε για μια νεκρολογία. Δεν διαμαρτυρήθηκε καν για τη βάρβαρη αποκοπή και κρέμασμα των κεφαλιών που παρέμειναν εκτεθειμένα στο φανοστάτη της πλατείας των Τρικάλων για δύο ημέρες. Το ΚΚΕ έκλεινε με αυτόν τον τρόπο τους λογαριασμούς του με τον πρωτοκαπετάνιο του ΕΛΑΣ. Ο Άρης έγινε ανύπαρκτο

---

[148] *Ριζοσπάστης*, 16 Ιουνίου 1945

[149] Μ. Παρτσαλίδης, *Διπλή αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1978, σ. 43. Αξίζει να σημειωθεί ότι η άποψη αυτή εκφράστηκε μετά τη διάσπαση του 1968 και πολύ μετά την απόφαση της 9ης Ολομέλειας του 1958 η οποία αποκατέστησε τη μνήμη του Άρη.

πρόσωπο. Σε καμία από τις ολομέλειες της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ μετά τον εμφύλιο πόλεμο δεν τέθηκε το ζήτημα Βελουχιώτη ούτε και έγινε επίσημη αποκατάσταση με κάποιο κομματικό κείμενο. Ο ραδιοσταθμός *Φωνή της Αλήθειας*, επίσημο ραδιοφωνικό όργανο του ΚΚΕ, την 15η επέτειο από το θάνατο του πρωτοκαπετάνιου μετέδωσε τον Ιούνιο 1960 ένα σημείωμα για τη δράση του εν είδει αποκατάστασης. Το 1965 στο περιοδικό *Νέος Κόσμος*, το οποίο εκδίδονταν από το ΚΚΕ στην πολιτική προσφυγιά, δημοσιεύτηκε ανάλογο σημείωμα με την ευκαιρία της 20ης επετείου από το θάνατο του Άρη[150].

Σε αντίθεση με την επίσημη γραμμή του κόμματος, η είδηση του τραγικού θανάτου του πρωτοκαπετάνιου, παρά την αποκήρυξή του, έγινε δεκτή με οδύνη και θρήνο από τον εαμικό κόσμο:

> «Είδα χιλιάδες ανθρώπους να πονάνε με δάκρυα γιατί η λαϊκή μάζα τον Άρη από καιρό – από τότες που ξανάπιασε το κλαρί – τον ένιωθε ξεχωριστά ήρωα δικό της, που είχε γεννηθεί από το πεύκο και έλατο. Να τώρα πως χαιρέτησε ο κόσμος το νεκρό αρχηγό του ΕΛΑΣ. Στην άκρια του συνοικισμού κατά τη μεριά του Βόλου ήταν ένα κέντρο που το σκέπαζαν θεόρατες λεύκες. Με την είδηση ο καταστηματάρχης έβαλε στο γραμμόφωνο ένα ρουμελιώτικο τραγούδι και από το μεγάφωνο που βρισκόταν ψηλά στη λεύκα ακούστηκε το τραγούδι στις γύρω γειτονιές. Σε λίγο όσα σπίτια είχαν γραμμόφωνα έβαλαν πλάκες με ρουμελιώτικα. Μα ενώ τέτοια ήταν τα συναισθήματά μας κανείς δε σκέφτηκε να κάνει κριτική στο Κόμμα και στο Ζαχαριάδη που συνέπεσε λίγο μετά την αποκήρυξη να εξοντωθεί ο καπετάνιος του ΕΛΑΣ από τις στρατιωτικές δυνάμεις αν και όλοι σκεφτήκαμε ότι η αποκήρυξη έφερε την απομόνωση από τη λαϊκή υποστήριξη και την εξόντωση. Το Κόμμα είχε ανάγκη ετούτη τη στιγμή από μια ηγεσία απερίσπαστη και έναν αρχηγό ικανό και

---

[150] Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 138

> για τέτοιον πιστεύαμε τον Ζαχαριάδη. Παρά τον πόνο λοιπόν για τον αρχηγό του ΕΛΑΣ κανένας λόγος για τον αρχηγό του Κόμματος»[151],

θυμάται ο Γιάννης Μανούσακας, ο οποίος βρισκόταν καταδιωκόμενος στη Νέα Ιωνία Βόλου, όπου ζούσαν στην συντριπτική τους πλειοψηφία υποστηρικτές του κομμουνιστικού κόμματος.

Και ενώ σύμφωνα με τη μαρτυρία στο Βόλο δεν τέθηκε σε αμφισβήτηση η απόφαση του Ζαχαριάδη, στην Αθήνα η αντίδραση της βάσης ήταν διαφορετική:

> «Ακόμα και κομματικά μέλη μη μπορώντας να κρατήσουν τη θλίψη και την εξανάστασή τους στρέφονταν ανοιχτά κατά της ηγεσίας για την αδικία που έκανε και το κακό στο κίνημα. Κρατούμενοι στις φυλακές αντιστασιακοί αγωνιστές ξήλωναν τις φωτογραφίες του Ζαχαριάδη από τους τοίχους και στις θέσεις του αναρτούσαν τις εικόνες του Άρη. Ως την πλατεία Ομόνοιας έφθαναν οι φωνές και τα τραγούδια του μοιρολογιού από τις φυλακές Χατζηκώστα, όπου κρατούνταν τότε κάπου 1.000 αγωνιστές, χωρίς η κομματική γραμματεία να τολμά να επέμβει και να μπορεί να τους συγκρατήσει»[152].

Το ίδιο θα επαναληφθεί και αλλού, σύμφωνα με την κατάθεση του Μάρκου Αυγέρη:

> «Βρισκόμουν σε μια συνεδρίαση νέων της ΕΠΟΝ. Όταν άρχισαν να ακούγονται οι αποδοκιμασίες και οι βρισιές για τον Άρη Βελουχιώτη, οι χυδαίοι χαρακτηρισμοί εναντίον του από τον Ζαχαριάδη, ήταν συγκλονιστική η εντύπωση στους νέους, έμειναν εμβρόντητοι για μια στιγμή και σε λίγο ξέσπασε ένας θρήνος ανάμεσά τους, γοερός και με λυγμούς και άρχισαν ορμητικά να σηκώνονται και να φεύγουν ο ένας μετά τον άλλο, γιατί ντρέπονταν για τα ίδια τους τα κλάματα. Μια

---

[151] Μανούσακας, *ο.π.*, σ. 134
[152] Χατζηπαναγιώτου (Καπετάν Θωμάς), *ο.π.*, σ. 646

> πένθιμη ατμόσφαιρα μας ετύλιξε όλους και δυσοίωνα συναισθήματα μας εκυρίεψαν για το μέλλον του δημοκρατικού κινήματος, για το μέλλον της ίδιας της Ελλάδας»[153].

Ο μεγαλύτερος όμως θρήνος για το θάνατο του Άρη σηκώθηκε στη Ρούμελη και ιδιαίτερα στη γενέτειρά του, τη Λαμία όπου ήταν ιδιαίτερα αγαπητός. Οι ανταποκρίσεις από την πόλη που δημοσιεύονταν στον αθηναϊκό τύπο ήταν δραματικές:

> «...είδα με τα μάτια μου ανθρώπους να κλαίνε για τον Άρη. Είδα φωτογραφίες του βαλμένες στα εικονίσματα. Άκουσα γυναίκες και γριούλες να καταργιούνται τους φονείς του και να τον αποκαλούνε Άγιο. Άκουσα πολλούς να ελπίζουν ότι ο Άρης δεν πέθανε. Σήμερα που δημοσιεύτηκαν οι φωτογραφίες με τα κρεμασμένα κεφάλια, πένθος απλώθηκε σε όλα τα πρόσωπα»[154].

Σε ένα από τα πρώτα φύλλα ύστερα από την επανέκδοση της εφημερίδας *Ρούμελη* στις 5 Ιουλίου 1945 δημοσιεύτηκε στην πρώτη σελίδα αφιέρωμα στον «*Πρώτο ήρωα, παιδί της μεγάλης Ρούμελης*». Η εφημερίδα επιφυλασσόταν να αναφερθεί στην οικογενειακή ιστορία του Άρη σε μεταγενέστερο φύλλο και αντί για άλλο σχόλιο δημοσίευε ποίημα της μητέρας του, Αγλαΐας Κλάρα με τίτλο «*Στον Άρη μου, το καμάρι μου*», σημειώνοντας ότι μαζί με την οικογένειά του πονάει και όλος ο λαός ο οποίος είναι σίγουρος ότι δεν θα αργήσει η ημέρα που θα αναγνωριστεί η αξία του Άρη από το επίσημο κράτος γιατί ο Άρης, σημείωνε η εφημερίδα, ήταν παιδί του λαού.

Η τοπική εαμική εφημερίδα, *Ρούμελη*, απέφυγε να αναφερθεί και να πάρει μέρος στη διαμάχη του Άρη με το ΚΚΕ. Αντί αυτού επιλέχθηκε να δοθεί έμφαση στην προσωπική, οικογενειακή πλευρά του Άρη, στον πόνο της μάνας και στην αγάπη της οικογένειάς του και όχι στην πολιτική και στρατιωτική δράση του. Παρά την διαγραφή του από το ΚΚΕ, ο Άρης Βελουχιώτης εξακολουθούσε να ονομάζεται «πρώτος ήρωας και άξιο τέκνο της

---

[153] Μαρτυρία Μάρκου Αυγέρη στο Π. Λαγδάς, *ο.π.*, τόμος Α, σ. 37
[154] Παπακόγκος, *ο.π.*, σ. 456

μεγάλης Ρούμελης». Παρόλο που δεν γινόταν καμία αναφορά στη δράση του κατά την Κατοχή, τονίστηκε ο ηγετικός του ρόλος στον αγώνα και σημειώθηκε η μη αναγνώρισή του από το επίσημο κράτος, γεγονός που παρέπεμπε στο πάγιο αίτημα του ΕΑΜ και του ΚΚΕ για αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης. Στο ίδιο φύλλο δημοσιευόταν σε συνέχειες χρονογράφημα με τον τίτλο «*Γοργοπόταμος*» στο οποίο καταγράφονταν ένδοξες στιγμές της δράσης του πρωτοκαπετάνιου κατά τη διάρκεια της Κατοχής.

Στον τοπικό εαμικό τύπο ο Άρης Βελουχιώτης αναφέρθηκε άλλες τρεις φορές κατά τη διάρκεια του 1945[155]. Σε όλες παρουσιάζονταν ως «*μεγάλος ήρωας*», ως «*παιδί της ηρωικής Ρούμελης*», ως «*το πρώτο παλικάρι*», ως «*ήρωας της ηρωικής εποχής που άνοιξε η 27η Σεπτεμβρίου 1941 με την ίδρυση του ΕΑΜ*». Η τοπική εαμική εφημερίδα αφενός ικανοποιούσε το λαϊκό αίσθημα της αγάπης για τον τοπικό ηγέτη και αφετέρου δεν ήθελε να αποξενώσει τα μέλη του κόμματος ιδιαίτερα καθώς λίγους μήνες μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας ένα μέρος του, το οποίο υφίστατο διώξεις από το κράτος και το παρακράτος, έτεινε να συμφωνήσει, εάν δεν συμφωνούσε ήδη, με τις απόψεις του Άρη. Την πρώτη επέτειο από το θάνατο του Άρη η *Ρούμελη* δημοσίευσε στην πρώτη σελίδα ευμεγέθη φωτογραφία του με τη λεζάντα: «*Προχθές 16/6 έκλεισε ένας χρόνος που με την καθοδήγηση της Ιντέλιτζενς η συμμορία του Βόιδαρου σε συνεργασία με κρατικά όργανα δολοφόνησε τον Άρη. Ο ηρωικός λαός που ξέρει να τιμάει τα ηρωικά παιδιά του δεν ξεχνάει το θρυλικό καπετάνιο του ΕΛΑΣ και όταν έρθει η στιγμή, που δεν αργεί, θα αποδώσει την τιμή που πρέπει στο έργο του*»[156]. Η συγκυρία βέβαια τότε ήταν πολύ διαφορετική και η αναφορά στον Άρη αποτελούσε μια έμμεση προειδοποίηση για το ξεκίνημα ενός νέου ένοπλου αγώνα καθώς οι *Ομάδες των Ένοπλων Καταδιωκόμενων* είχαν κάνει αισθητή την παρουσία τους στην περιοχή.

Στον Άρη Βελουχιώτη αναφέρθηκαν στις ομιλίες τους οι εαμικοί ηγέτες που επισκέφτηκαν τη Λαμία το Σεπτέμβριο 1945 στα πλαίσια της περιοδείας τους στις επαρχιακές πόλεις. Ο γενικός γραμματέας του ΕΑΜ, Μήτσος Παρτσαλίδης, φάνηκε ότι αισθανόταν την ανάγκη να δικαιολογήσει τη στάση του ΚΚΕ απέναντι στον Βέλουχιώτη.

---

[155] *Ρούμελη*, 18, 19 και 20 Σεπτεμβρίου 1945
[156] *Ρούμελη*, 18 Ιουνίου 1946

Αφού υπενθύμισε στο ακροατήριο ότι ο μόνος σκοπός που καθοδήγησε το ΕΑΜ στην υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας ήταν η ομαλότητα, η ησυχία και η δημοκρατική εξέλιξη της Ελλάδας, επανέλαβε τη ρητορική του ΕΑΜ και του Κομμουνιστικού Κόμματος σχετικά με τη Συμφωνία και έκανε ένα είδος απολογίας σχετικά με τον Άρη. Το κόμμα ουσιαστικά δεν ήθελε να καταδικάσει τον Άρη αλλά το έκανε με σφιγμένη καρδιά για να αποδείξει ότι είναι νομοταγές και προσηλωμένο στη δημοκρατική εξέλιξη:

> «Το ΕΑΜ εφάρμοσε τους όρους της Συμφωνίας της Βάρκιζας. Παρέδωσε τα όπλα και έφτασε μάλιστα για να αποδείξει τη βαθειά προσήλωσή του στη δημοκρατική εξέλιξη του τόπου, για να κλείσει τα στόματα των καλοθελητών που έλεγαν ότι δεν είναι νομοταγές, έφτασε με σφιγμένη καρδιά να καταδικάσει τον Άρη. Οι πολιτικοί μας αντίπαλοι αντίθετα δεν εφάρμοσαν τη Συμφωνία της Βάρκιζας»[157].

Στην ομιλία του ο Α. Λούλης απηύθυνε χαιρετισμό στο λαό της Λαμίας που έβγαλε τον εθνικό ήρωα Άρη Βελουχιώτη, «*αυτόν που το άγαλμά του θα στηθεί αύριο στο καθεστώς Λαϊκής Δημοκρατίας στο κέντρο της Πλατείας Συντάγματος*»[158]. Και ο στρατηγός Αυγερόπουλος στην προσφώνησή του απευθύνεται στα τιμημένα και δοξασμένα παιδιά της λεβεντομάνας Ρούμελης *«που μας έδωσε το μεγάλο Άρη»*[159].

Είναι φανερή η αντίθεση του τοπικού εαμικού τύπου με τη στάση της κομματικής εφημερίδας, του *Ριζοσπάστη*. Περισσότερο συμφωνεί με την εαμική *Ελεύθερη Ελλάδα* η οποία τήρησε μια πιο ήπια γραμμή. Η είδηση του θανάτου του Άρη δημοσιεύτηκε στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας μαζί με ευμεγέθη φωτογραφία του και τίτλο με έντονα γράμματα: *«Το λαϊκό δημοκρατικό κίνημα αποκήρυξε έναν απείθαρχο οπαδό του. Αλλά ο δοσιλογισμός κρέμασε το κεφάλι ενός εθνικού αγωνιστή»*. Ο Άρης Βελουχιώτης μπορεί από πρωτοκαπετάνιος του ΕΛΑΣ να έγινε «απείθαρχος οπαδός» αλλά το σχόλιο που ακολουθούσε απείκαζε τη σιωπηλή κατακραυγή των μελών του κόμματος για τους ηγέτες του:

---

[157] *Ρούμελη*, 19 Σεπτεμβρίου 1945
[158] Στο ίδιο
[159] *Ρούμελη*, 20 Σεπτεμβρίου 1945

«Το θλιβερό τέλος του Άρη λύπησε κατάκαρδα όλο τον κόσμο της Εθνικής Αντιστάσεως. Γιατί ο Άρης στάθηκε ένα σύμβολο αυτού του αγώνα, γιατί ο ρόλος του στη δημιουργία των ενόπλων του δυνάμεων, στη συγκρότηση των ηρωικών σωμάτων που πολέμησαν τον κατακτητή χωρίς οίκτο και χωρίς έλεος, στάθηκε εξαιρετικός, αναμφισβήτητος. Μέσα σε αυτήν την σκληρή, την ανελέητη πάλη για την Ελλάδα, ο Άρης υψώθηκε και λατρεύτηκε. Έγινε θρύλος του αγώνα, ο θρύλος του μαχόμενου έθνους» και παρακάτω «Το κεφάλι του Άρη δεν ήταν για να εκτίθεται σήμερα σαν κεφάλι ληστού»[160].

Η ίδια εφημερίδα δημοσίευσε στην πρώτη σελίδα σε συνέχειες από τις 11 Ιουλίου έως 28 Ιουλίου 1945 επιφυλλίδα με τίτλο: «*Άρης Βελουχιώτης. Η αντάρτικη εποποιία του έθνους*». Ενδεχόμενα, επειδή η σκληρή στάση του ΚΚΕ απέναντι στον Βελουχιώτη είχε προκαλέσει φόβο και απογοήτευση ότι το κόμμα δεν μπορούσε να προστατεύσει τους οπαδούς του από τις επιθέσεις των παρακρατικών, υπήρξε μια μετριοπαθής αναφορά στην κατοχική δράση του καπετάνιου.

Ωστόσο, αν και αναγνωρίζονταν η μεγάλη συνεισφορά του Άρη στο αντιστασιακό κίνημα, επαναλαμβανόταν σε πιο ήπιους τόνους η επιχειρηματολογία του ΚΚΕ. Ο Άρης είχε διαπράξει μεγάλο σφάλμα γιατί είχε αντιταχθεί στη γραμμή του κόμματός του και στην ηγεσία του λαϊκού και δημοκρατικού κινήματος και είχε δώσει με τη στάση του «όπλα στην αντίδραση». Το ΕΑΜ και το ΚΚΕ είχαν με σαφήνεια διαχωρίσει τη θέση τους και εργάζονταν για την ησυχία και την ομαλότητα. Αυτοί που ευνοούσαν την τρομοκρατία ήταν οι αντίπαλοι του κινήματος και οι κύκλοι που τους στήριζαν. Αν δεν εξοντώνονταν οι τρομοκρατικές ομάδες, ήταν γιατί δεν υπήρχε πολιτική βούληση. Το κράτος, αν το επιθυμούσε, μπορούσε να εξουδετερώσει τις παρακρατικές ομάδες γεγονός που αποδείχθηκε από την αποτελεσματικότητα της αντιμετώπισης του Άρη και της ομάδας του.

---

[160] *Ελεύθερη Ελλάδα*, 19 Ιουνίου 1945

Η δημόσια καταγγελία του Άρη από τις γραμμές του *Ριζοσπάστη* και της *Ελεύθερης Ελλάδας* δομήθηκε πάνω στους άξονες της στρατηγικής του ΚΚΕ: αναγνώριση της Συμφωνίας της Βάρκιζας, ομαλή δημοκρατική εξέλιξη, ανασυγκρότηση του κόμματος με βάση τις αρχές της μονολιθικότητας και της κομματικής πειθαρχίας. Κανείς, ούτε ο πρωτοκαπετάνιος του ΕΛΑΣ, δεν ήταν πάνω από το κόμμα. Κάθε υπέρβαση των κομματικών αποφάσεων σήμαινε τη διαγραφή και έκπτωση από το κομματικό αξίωμα. Η τοπική εφημερίδα *Ρούμελη* ακολούθησε, ως όργανο του συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ που ήταν, την ήπια γραμμή της εαμικής *Ελεύθερης Ελλάδας* και όχι την σκληρή του *Ριζοσπάστη* λαμβάνοντας υπόψη και την τοπική ιδιαιτερότητα.

Σχετικά ουδέτερη στάση κράτησε η τοπική εφημερίδα της Λαμίας *Λαμιακός Τύπος*, «δισεβδομαδιαία εφημερίς τοπικών συμφερόντων νομού Φθιώτιδος». Η είδηση του θανάτου του Βελουχιώτη στη Μεσούντα Άρτας, της εξόντωσης της ομάδας του και της έκθεσης των κεφαλιών του Άρη και του Τζαβέλα στην πλατεία των Τρικάλων αναφέρθηκε στην πρώτη σελίδα στη θέση του κυρίου άρθρου με τίτλο «*Η εκκαθάρισις της υπαίθρου*»[161]. Το μοναδικό σχόλιο της εφημερίδας ήταν ότι εξοντώθηκαν τα ερείσματα των φυγόδικων της περιοχής Φθιώτιδας και Ευρυτανίας γεγονός που οδηγούσε στην παγίωση του αισθήματος ασφάλειας στην ύπαιθρο. Ο λαός της υπαίθρου, σύμφωνα με τον ραδιοφωνικό σταθμό των Αθηνών, «εορτάζει την απαλλαγή του από τις κακουργίες των συμμοριτών αυτών». Η ανακοίνωση μιας τέτοιας είδησης, η οποία συνδέεται εμφατικά με την πηγή της, το ραδιοφωνικό σταθμό των Αθηνών, αφενός λαμβάνει εγκυρότητα και αφετέρου δηλώνει την αποστασιοποίηση της τοπικής εφημερίδας από το γεγονός. Πιθανά, ο *Λαμιακός Τύπος*, αν και αυτοπροσδιοριζόμενος ως εθνικόφρονη εφημερίδα, δεν επιθυμούσε να δώσει λαβή για παρεξηγήσεις τουλάχιστον όσο αφορά ένα «τέκνο της πόλης», τον Βελουχιώτη και όσο τουλάχιστον η κατάσταση βρισκόταν σε ύφεση. Λίγες ημέρες μετά τη δημοσίευση της είδησης του θανάτου η ίδια εφημερίδα δημοσίευσε κατάλογο 13 μελών της ομάδας του Άρη που συνελήφθησαν και μεταφέρθηκαν στις φυλακές Λαμίας, πάλι χωρίς κανένα σχόλιο[162].

---

[161] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Ιουνίου 1945
[162] *Λαμιακός Τύπος*, 30 Ιουνίου 1945

2.6.Αλλαγή φρουράς: Συγκρότηση και δράση της Εθνοφυλακής στην πόλη της Λαμίας: Μάρτιος – Σεπτέμβριος 1945

Σύμφωνα με το άρθρο 9 του *Πρωτοκόλλου Συμφωνίας δια Στρατιωτικά Ζητήματα,* το οποίο υπογράφτηκε μαζί με τη Συμφωνία της Βάρκιζας, στις 12 Φεβρουαρίου 1945, ο έλεγχος κάθε περιοχής η οποία κατέχεται ήδη από τον ΕΛΑΣ και η ασφάλειά της περιέρχεται διαδοχικά στα Τμήματα Εθνοφυλακής συμπαρισταμένων και Βρετανικών Δυνάμεων σύμφωνα με το γενικό σχέδιο αποστράτευσης και κατόπιν λεπτομερειακών διαταγών οι οποίες εκδίδονταν από το Βρετανικό Στρατηγείο και το *Γενικό Επιτελείο Στρατού*[163]. Η 10η Ταξιαρχία Εθνοφυλακής, η οποία είχε συσταθεί στην Αθήνα κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών, έφτασε στη Λαμία εν μέσω εορταστικών εκδηλώσεων για τα δίχρονα της ΕΠΟΝ[164]. Χάρη στην πειθαρχία των μελών των εαμικών οργανώσεων δεν σημειώθηκε κανένα επεισόδιο σε αντίθεση με ότι συνέβη σε άλλες πόλεις[165], όπου προωθήθηκαν επίσης τμήματα της Εθνοφυλακής. Προκήρυξη του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ προς τα μέλη τους τόνιζε ότι η συμπεριφορά τους όφειλε να είναι υποδειγματική έναντι της Εθνοφυλακής χωρίς προκλήσεις και εντός των πλαισίων της Συμφωνίας της Βάρκιζας[166].

---

[163] Για ολόκληρο το κείμενο της Συμφωνίας της Βάρκιζας : ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τόμος 5, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, σ. 411-416

[164] *Πρωτοπόρα Νιάτα*, όργανο ΕΠΟΝ Ανατολικής Στερεάς φ.3, 23 Φεβρουαρίου 1945. Η σύμπτωση της άφιξης της Εθνοφυλακής με τις εορταστικές εκδηλώσεις της ΕΠΟΝ είναι μάλλον τυχαία καθώς μόλις στα τέλη Φεβρουαρίου κατόρθωσε το 163° τάγμα της Εθνοφυλακής να φτάσει από την Αθήνα στη Λαμία.

[165] Για μια αναλυτική παρουσίαση των πρώτων ενεργειών ενός Τάγματος Εθνοφυλακής βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 1, Κείμενο 163 «Έκθεσις (1945) γεγονότων κατά την περίοδο της απελευθερώσεως του Νομού Λακωνίας από τον Εαμοκομμουνισμόν» όπου παρουσιάζεται εκτός από την έκθεση του διοικητή του Τάγματος Εθνοφυλακής και υπόμνημα των οργανώσεων του ΕΑΜ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 1, Κείμενο 168, ΓΕΣ/Δνση Πληροφ. προς ΓΕΣ/ΔΕΠΙΧ: «167 Τάγμα Εθνοφυλακής «Έκθεση επί της καταστάσεως εις την περιοχήν Τρικάλων» Σχετικά με την υποδοχή της εθνοφυλακής στην πόλη της Καρδίτσας βλέπε Τάκης Ψημμένος, *Αντάρτες στα Άγραφα*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1998 γ'έκδοση σ.11-13. Για τη Λάρισα Χρήστος Βραχνιάρης, *Πορεία μες τη νύχτα. Η Θεσσαλία στις φλόγες του Εμφυλίου*, Αθήνα: Αλφειός 1990, σ. 27-29. Για την Αλεξανδρούπολη, Εφημερίδα *Νίκη* Καβάλας, παρατίθεται στο *Λευκή Βίβλος, Παραβάσεις της Βάρκιζας, Φλεβάρης – Ιούνη; 1945*, Αθήνα, Ιούνης 1945, σ. 55

[166] *Λαμιακός Τύπος*, 8 Μαρτίου 1945. Για την αντιμετώπιση Εθνοφυλακής στη Θήβα – Λειβαδιά: ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, τόμος 1, κείμενο 167, «6η Ταξιαρχία προς ΑΣΔΑ: Δελτίον Πληροφοριών 10-20/3/45»

Με την άφιξή της στη Λαμία η Ταξιαρχία τέθηκε υπό τις διαταγές της εκεί Βρετανικής Διοίκησης[167]. Στον έλεγχο της υπάγονταν οι νομοί Φθιώτιδας και Φωκίδας. Έδρα της ήταν η πόλη της Λαμίας. Την 1η Μαρτίου 1945 η Ταξιαρχία εγκατέστησε στην πόλη παράλληλα με τις διοικητικές αρχές Αστυνομική Διεύθυνση υπό τον Μοίραρχο Μαρούδα και τους οπλίτες του 163ου Τάγματος Εθνοφυλακής. Σταδιακά, αποκέντρωσε τις δυνάμεις της και εγκατέστησε λόχους και διμοιρίες στις κωμοπόλεις και στα μεγαλύτερα χωριά της περιοχής δικαιοδοσίας της. Παράλληλα, εγκατέστησε φυλάκια στους οδικούς κόμβους με εντολή τον έλεγχο των διερχομένων και την κατάσχεση κάθε είδους που ανήκε στον ΕΛΑΣ και δεν είχε παραδοθεί κατά τη συμφωνία της Βάρκιζας. Τον Απρίλιο 1945 η δικαιοδοσία της Στρατιωτικής Διοίκησης Λαμίας επεκτάθηκε στην Ευρυτανία και έγιναν μετακινήσεις Ταγμάτων εντός των ορίων της Ανώτατης Στρατιωτικής Διοίκησης Στερεάς. Στα τέλη του ίδιου μήνα η 10η Ταξιαρχία αναχώρησε για τη Δυτική Μακεδονία αφήνοντας στη θέση της τα Τάγματα που είχαν συσταθεί με τοπική επιστράτευση.

Μετά τη Βάρκιζα αποφασίστηκε η πρόσκληση εφεδρικών κλάσεων και η εκ νέου συγκρότηση της Εθνοφυλακής η οποία με τον ΑΝ 215/45 ανέλαβε την ευθύνη ασφάλειας της χώρας. Όσα Τάγματα είχαν συγκροτηθεί κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών, προωθήθηκαν σταδιακά περνώντας στις 2 Μαρτίου τη γραμμή διαχωρισμού που όριζε η ανακωχή της 11ης Ιανουαρίου 1945 ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και στα βρετανικά στρατεύματα[168] και εγκαταστάθηκαν σε όλες τις περιοχές της χώρας ακολουθώντας τους Βρετανούς που προήλασαν στην ελασοκρατούμενη περιοχή για να παραλάβουν τα όπλα που είχε καταθέσει ο ΕΛΑΣ. Μέχρι την 1η Απριλίου 1945 οι Βρετανοί είχαν ολοκληρώσει την αποστολή τους, ωστόσο η Εθνοφυλακή δεν κατόρθωσε να επεκτείνει τον έλεγχό της σε όλη την επικράτεια παρά στις 15 Μαΐου 1945.

Η Εθνοφυλακή είχε την ευθύνη για τη συγκρότηση στις περιοχές που κατείχε νέων Ταγμάτων ύστερα από τη διενέργεια στρατολογίας σε τοπικό επίπεδο, ώστε τα

---

[167] Προφανώς ίσχυε ακόμα το καθεστώς που είχε αποφασιστεί με τη Συμφωνία της Καζέρτας, στις 26 Σεπτεμβρίου 1944, το οποίο όριζε τον R. Scobie ανώτερο στρατιωτικό διοικητή των στρατιωτικών δυνάμεων στην Ελλάδα.

[168] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 1 Κείμενο 136, «Χ ΒΜΣ προς ΓΕΣ» 9 Ιανουαρίου 1945, Σαράφης, *ΕΛΑΣ*, σ.603 και PRO FO, 371/48257 σχετικά με βρετανικές στρατιωτικές ενέργειες μετά τη Βάρκιζα.

υπάρχοντα να μπορέσουν να προωθηθούν και να συνεχίσουν το έργο τους αφήνοντας τα νέα Τάγματα να δρουν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους. Ως το Μάρτιο 1945, είχαν δημιουργηθεί 13 Ταξιαρχίες Εθνοφυλακής με 65 Τάγματα. Ένα χρόνο αργότερα η Εθνοφυλακή είχε αναπτυχθεί σε επτά Στρατιωτικές Διοικήσεις με έδρα τις σημαντικότερες πόλεις σε όλες τις περιοχές της χώρας φθάνοντας τους 60 χιλιάδες άνδρες[169]. Η στελέχωσή της έγινε με άνδρες παλαιότερων κλάσεων του 1938 και 1939, ώστε να μη χρειάζονται μηχανισμοί εκπαίδευσης νεοσυλλέκτων που ήταν πολυέξοδη και αργή διαδικασία. Η συγκρότηση των Ταγμάτων και η πορεία δράσης και εκπαίδευσής τους βρισκόταν υπό την εποπτεία Βρετανών συνδέσμων.

Κύριο χαρακτηριστικό και σε αυτή τη φάση της συγκρότησης των Ταγμάτων ήταν η προσπάθεια των δημιουργών τους για την επιλεκτική τους στελέχωσή καθώς η Εθνοφυλακή καλούνταν να αναλάβει καθήκοντα διαφορετικά από έναν κλασικό στρατό ο οποίος θα προάσπιζε τα σύνορα της χώρας. Το ΕΑΜ, αν και είχε ηττηθεί στρατιωτικά στην Αθήνα, συνέχιζε να διατηρεί μεγάλο μέρος της δύναμής του στην επαρχία. Κύριος στόχος κατά συνέπεια των Βρετανών και της κυβέρνησης ήταν η εμπέδωση της κρατικής εξουσίας, η υποταγή της εαμικής υπαίθρου στην κυβέρνηση της Αθήνας. Καθώς ο στρατιωτικός έλεγχος αποτελούσε προϋπόθεση του διοικητικού ελέγχου, η Εθνοφυλακή αναλάμβανε έναν πολιτικό ρόλο και γινόταν ένα εργαλείο άσκησης εσωτερικής πολιτικής και ως τέτοιο όφειλε να είναι πολιτικά αξιόπιστο. Για αυτό έπρεπε να γίνει προσεκτική επιλογή των ατόμων που θα την συγκροτούσαν ιδιαίτερα ύστερα από την εύκολη σχετικά διάλυσή της στην επαρχία κατά τα Δεκεμβριανά. Η επιλεκτική συγκρότηση του στρατεύματος και ο πολιτικός του ρόλος δεν ήταν καινοφανή στην ελληνική πραγματικότητα[170]. Σε σχέση με την εξεταζόμενη περίοδο παρέπεμπε στις εκκαθαρίσεις στο *Βασιλικό Ελληνικό Στρατό Μέσης Ανατολής*, τον Απρίλιο 1944, ενώ η προσπάθεια στρατολόγησης αξιόπιστων οπλιτών σε μια περίοδο συγκρότησης και αστάθειας των κυβερνητικών δυνάμεων έφτασε στο αποκορύφωμά της με τη δημιουργία

---

[169] Δ. Ζαφειρόπουλος, *Ο αντισυμμοριακός αγών*, 1945-1949, Αθήνα, σ. 78-80

[170] Αναλυτικά Θ. Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική. Από την ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, Αθήνα: Κούριερ Εκδοτική, 2000 και Β. Παπακοσμάς, *Ο στρατός στην πολιτική ζωή της Ελλάδος*, Αθήνα: Εστία 1981

του στρατοπέδου της Μακρονήσου το 1947 το οποίο υποδέχονταν όλους τους στρατεύσιμους για τους οποίους υπήρχαν υποψίες για αριστερά φρονήματα[171].

Τα αθηναϊκά Τάγματα ενήργησαν στρατολογία συνήθως κατά τέτοιο τρόπο και σε συνεργασία με χωροφύλακες, οι οποίοι βασίζονταν στη γνώση της τοπικής κοινωνίας, ώστε να εξαιρούν όσους είχαν συμμετέχει στις εαμικές οργανώσεις. Όσοι «παρεισέφρησαν» στις τάξεις του Στρατού, απολύθηκαν ως υπεράριθμοι ή προβλήθηκαν λόγοι υγείας, η «αριστερή πλευρίτιδα»[172]. Ένα μόλις μήνα μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, στις 12 Μαρτίου 1945, η θλιβερή αυτή πραγματικότητα υπογραμμίστηκε σε υπόμνημα ΕΑΜ προς τις Συμμαχικές Κυβερνήσεις[173] και επισημάνθηκε σε βρετανικές πηγές[174].

Παρά τις συνειδητές ωστόσο προσπάθειες των στρατολόγων για τον αποκλεισμό κάθε εαμικού στοιχείου δεν στάθηκε δυνατό να εμποδιστεί η κατάταξη ατόμων που είχαν μετέχει στις εαμικές οργανώσεις. Τα άτομα αυτά ήταν όσο το δυνατό πιο αχρωμάτιστα πολιτικά και κατά κύριο λόγο ήταν εξωκομματικοί, μέλη του ΕΑΜ αλλά όχι του ΚΚΕ. Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στα Τάγματα που συγκροτήθηκαν στην Αθήνα κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών και αποτελούνταν από σκληροπυρηνικά αντιεαμικά στοιχεία και τα Τάγματα που συγκροτήθηκαν τοπικά στις Στρατιωτικές Διοικήσεις των επαρχιών. Δελτία πληροφοριών και προσωπικές μαρτυρίες ανέφεραν ότι σε σύντομο χρονικό διάστημα συγκροτήθηκαν στα τοπικά Τάγματα παράνομες κομμουνιστικές οργανώσεις ενώ έκαναν μνεία για ευνοϊκή προδιάθεση των

---

[171] Για τη «στρατιωτική» περίοδο της λειτουργίας του στρατοπέδου της Μακρονήσου βλ. Γ. Μαργαρίτης, «Το στρατόπεδο της Μακρονήσου: η «στρατιωτική» περίοδος (1947-1949)», στο Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, *Ιστορικό Τοπίο και Ιστορική Μνήμη. Το παράδειγμα της Μακρονήσου*, Αθήνα: Φιλίστωρ 2000 σ. 275-284

[172] Κ. Κουρτούκης, *Εν ψυχρώ. Κατοχή – Βάρκιζα- Εμφύλιος*, Αθήνα: Εκδόσεις Καπόπουλος 1996, σ.52 Και ο διοικητής του Τάγματος Εθνοφυλακής Κοζάνης κάνει λόγο για «φυσική ακαταλληλότητα των αριστερών» Geoffrey Chandler, *The Divided Land: An Anglo- Greek Tragedy*, 1959 και 1994 ελληνική έκδοση, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 2000, σ. 120

[173] Πολιτικός Συνασπισμός Κομμάτων του ΕΑΜ, *Λευκή Βίβλος, Παραβάσεις της Βάρκιζας Φλεβάρης – Ιούνης 1945*, «Υπόμνημα ΚΕ Πολιτικού Συνασπισμού Κομμάτων του ΕΑΜ προς ΑΜ Αντιβασιλέα», 25/5/1945, σ.79-80

[174] Heinz Richter, *Η Επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο. Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1946*, Αθήνα: Εστία 1997, σ. 179 και PRO, FO 371/48264 «Λήπερ προς Foreign Office», 5 Απριλίου 1945

ανδρών προς το ΚΚΕ και τήρηση κατάσταση ετοιμότητας ώστε, αν χρειαζόταν, να κινηθούν προς κατάληψη της εξουσίας[175]. Σύμφωνα με στρατιωτικές εκθέσεις η παρουσία «κομμουνιστών συναδέλφων» ήταν αισθητή στις Ανώτατες Στρατιωτικές Διοικήσεις Θεσσαλίας και Δυτικής Μακεδονίας, Κεντρικής Μακεδονίας και Ηπείρου[176].

Η παρουσία της Εθνοφυλακής ήταν καταλυτική καθώς η άφιξη της σήμαινε την κατάργηση της πεντάμηνης εξουσίας του ΕΑΜ. Καθώς ο ρυθμός ανασυγκρότησης της διοίκησης ήταν αργός, ήταν απαραίτητο να συντονιστεί η ανάληψη της εξουσίας από την κυβέρνηση στις εαμοκρατούμενες περιοχές με τη δυνατότητα της να ελέγξει και στρατιωτικά τις περιοχές αυτές. Η Εθνοφυλακή γινόταν κατά αυτό τον τρόπο το κύριο μέσο επιβολής της κυβερνητικής εξουσίας, ο εγγυητής μαζί με τους Βρετανούς της νέας τάξης. Μαζί με την Εθνοφυλακή εγκαταστάθηκαν ως εκπρόσωποι της κυβερνητικής εξουσίας, ο Νομάρχης Θεόδωρος Μανωλόπουλος, προπολεμικά πολιτευόμενος του Λαϊκού κόμματος και βουλευτής Καβάλας, ο Πρωτοδίκης, ο υπεύθυνος των Οικονομικών Υπηρεσιών και άλλες διοικητικές αρχές. Ο Νομάρχης έπαυσε τα διορισμένα από το ΕΑΜ επαρχιακά συμβούλια και τις διάφορες επιτροπές επαναφέροντας στη διοίκηση του Δήμου Λαμιέων το τελευταίο διοικητικό συμβούλιο το οποίο είχε διορισθεί επί κατοχικής κυβερνήσεως Ράλλη[177]. Χάρη στη Εθνοφυλακή πολλοί κυβερνητικοί αξιωματούχοι κάθε είδους μπόρεσαν να ανακτήσουν τις θέσεις τους ενώ έγινε δυνατή η αντικατάσταση των τοπικών συμβουλίων του ΕΑΜ με σώματα πιστά στην κυβέρνηση, πολλά μέλη των οποίων είχαν διοριστεί κατά τη δικτατορία του Μεταξά. Κατά αυτό τον τρόπο υπό την προστασία της Εθνοφυλακής οι δυνάμεις που αντιστρατεύονταν το ΕΑΜ αναλάμβαναν την εξουσία. Χαρακτηριστικό είναι ότι

---

[175] Δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες σε επίσημα έγγραφα για τις οργανώσεις του ΚΚΕ στο στρατό. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 1, Κείμενο 175, «Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Πληροφοριών: Περιληπτική Έκθεση της εσωτερικής κατάστασης μηνός Απριλίου» Αθήνα 5 Μαΐου 1945. Η ύπαρξή τους ωστόσο επιβεβαιώνεται από πολλές προσωπικές μαρτυρίες. Ενδεικτικά Σ. Κακαράς, *Το οδοιπορικό ενός αγωνιστή*, Λαμία: αυτοέκδοση 1999 σ. 122-132, Γ. Ζιώγας, *Αντίσταση – Εμφύλιος – Πολιτική Προσφυγιά*, Αθήνα 1999 σ. 253, Γ. Γούσιας, *Αιτίες για την ήττα και διάσπαση ΚΚΕ και Ελληνικής Αριστεράς*, Αθήνα: Να υπηρετούμε το λαό 1977 σ. 134-136, Κ. Παλαιολόγου, *Από την Εθνική Αντίσταση στον Εμφύλιο 1946-1949*, τ.1, Αθήνα: Σύγχρονη Γνώμη 2003, σ. 45

[176] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, Κείμενο 38, «Διεύθυνσις Πληροφοριών, Τμήμα Α2:Δελτίον επί του ηθικού του στρατού μηνός Ιουλίου 1945»

[177] *Λαμιακός Τύπος*, 8 Μαρτίου 1945. Το ίδιο συνέβη και σε άλλες περιοχές όπου προωθούνταν η Εθνοφυλακή

Ανώτερος Διοικητής Στερεάς είχε οριστεί ο υποστράτηγος Σπανόπουλος, στρατιωτικός διοικητής στη Θεσσαλονίκη επί κατοχικής κυβερνήσεως Ράλλη και πρωτοστάτης της προσπάθειας για δημιουργία Ταγμάτων Ασφαλείας στη Μακεδονία[178].

Η συνύπαρξη των εαμικών οργανώσεων με τη νέα αρχή ήταν αρχικά ομαλή[179]. Οι τοπικές οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ υποδέχθηκαν την Εθνοφυλακή γεγονός που προκάλεσε την οργή και αγανάκτηση του Βελουχιώτη:

> «Μην πιστεύετε ότι η εθνοφυλακή είναι πραγματικά εθνικός στρατός και μη βάζετε τον κόσμο να τους δέχεται τους Μπουραντάδες ως παιδιά του λαού, ενώ αυτοί τους δέρνουν. Μην κάνετε το έγκλημα να επιτρέψετε στην εθνοφυλακή να εγκατασταθεί παντού και να παίξει το ρόλο της παλιάς χωροφυλακής»[180].

Αυτό δεν εμπόδιζε τον κόσμο να εκδηλώνει την προτίμησή του στο ΕΑΜ. Σε ομιλία του Νομάρχη Φθιώτιδας στη Σπερχειάδα, όπου είχε κάνει την εμφάνισή του και ο Άρης, ακούγονταν το σύνθημα «Λαοκρατία» ενώ σε ομιλία του Νομάρχη Ευρυτανίας οι παριστάμενοι φώναζαν «Κου Κου Ε» [181].

Κατά το μήνα Μάρτιο 1945 η Εθνοφυλακή άρχισε τις εξορμήσεις στην ύπαιθρο με σκοπό τον αφοπλισμό και τη σύλληψη όσων οπλοφορούσαν και τη συλλογή πληροφοριών. Στόχος της ήταν η ανεύρεση του κρυμμένου οπλισμού του ΕΛΑΣ τον οποίο αναζητούσε και συχνά ανακάλυπτε κατόπιν πληροφοριών στα ορεινά χωριά. Παρόλο που προβλέπονταν αυστηρότατες ποινές για όσους κατείχαν όπλα, χειροβομβίδες ή άλλο πολεμικό υλικό[182] πολλοί πολίτες όλων των παρατάξεων κατείχαν όπλα, το μόνο που φαίνεται να υπήρχε σε αφθονία στην ελληνικό ύπαιθρο.

---

[178] Πολιτικός Συνασπισμός Κομμάτων του ΕΑΜ, *Λευκή Βίβλος ΕΑΜ, Παραβάσεις της Βάρκιζας Φλεβάρης – Ιούνης 1945*, Αθήνα, Ιούνης 1945, σ. 29

[179] Φαράκος, *ο.π.*, «Μπάμπης Κλάρας προς Άρη» 12/3/45 σ. 388 και *Λαμιακός Τύπος*, 7 Μαρτίου 1945

[180] Φαράκος, *ο.π.*, σ. 403

[181] Φαράκος, *ο.π.*, «Μπάμπης Κλάρας προς Άρη» 12/3/45 σ. 388 και *Λαμιακός Τύπος*, 12 Μαρτίου 1945

[182] *Λαμιακός Τύπος*, 9 Μαρτίου 1945

Παράλληλα οι εθνοφύλακες εργαζόταν, σύμφωνα με τις στρατιωτικές εκθέσεις, για την εμπέδωση της τάξης, την αποκατάσταση της ασφάλειας και την εξύψωση του φρονήματος των κατοίκων. Για το τι σήμαιναν πραγματικά αυτές οι προθέσεις διαφωτιστικές είναι οι παρατηρήσεις του Βρετανού στρατιωτικού Geoffrey Chandler ο οποίος υπηρετούσε στη Δυτική Μακεδονία την περίοδο μετά τη Βαρκιζα:

> «Για την άκρα Δεξιά η αποκατάσταση της ασφάλειας ήταν συνώνυμη με την εξόντωση της Αριστεράς.... Το μυστικό της σκληρότητας του Τάγματος ήταν στη σύνθεση του: αποτελούνταν από πολλούς νέους που είχαν επιστρατευτεί για να πολεμήσουν τον ΕΛΑΣ στην Αθήνα. Σύμφωνα με έναν αξιωματικό του: «Υπάρχει ακόμη πολλή αναταραχή στις πόλεις και στα χωριά. Οι κομμουνιστές πρέπει να φάνε πολύ ξύλο. Τότε μόνο η χώρα θα γίνει ειρηνική και ευτυχισμένη». Το Τάγμα βοηθούσε έτσι με όλες τις δυνάμεις του για τη διάδοση αυτής της ειρήνης και ευτυχίας. Ήταν υπεύθυνο για πολλά περιστατικά από εντελώς αφελή, όπως η αφαίρεση της ρωσικής σημαίας από τις αφίσες των Ηνωμένων Εθνών, μέχρι πολύ σοβαρές πράξεις όπως αυθαίρετες συλλήψεις και παρότρυνση πολιτών να επιτεθούν στους πολιτικούς τους αντιπάλους αφού πρώτα τους έδιναν όπλα για να το κάνουν... Από τις πράξεις της εθνοφυλακής και των εξτρεμιστών οι διαμαρτυρίες της Αριστεράς για τυραννία της Δεξιάς αποκτούσαν πραγματικό περιεχόμενο»[183].

Ενώ η Εθνοφυλακή όφειλε ως εκπρόσωπος του κράτους εντεταλμένος για την εμπέδωση της τάξης και της ασφάλειας να προασπίσει τη Συμφωνία της Βάρκιζας, με την προώθησή της σε μια περιοχή άρχιζε τη μονόπλευρη συμπεριφορά της απέναντι στις εαμικές οργανώσεις και τους οπαδούς τους. Οι άνδρες της Εθνοφυλακής όντας επιστρατευμένοι επιλεκτικά και εσπευσμένα κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών ήταν αντικομουνιστές και αγνοούσαν τους νόμους. Οι περισσότεροι αμελούσαν ή και παραβίαζαν τις πολιτικές ελευθερίες τις οποίες είχε θεσπίσει η Συμφωνία της Βάρκιζας.

---

[183] G.Chandler, *The Divided Land: An Anglo- Greek Tragedy*, 1959 και 1994 ελληνική έκδοση, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 2000 σ. 133. Τελικά κάτω από πίεση των βρετανικών διαμαρτυριών το 143 Τάγμα αποσύρθηκε και όταν ο διοικητής ενός Τάγματος στη Νάουσα παραδέχθηκε πως είχε χάσει τον έλεγχο των ανδρών του απέναντι στην «πρόκληση» της παρουσίας ενός γραφείου του ΚΚΕ, οι άνδρες του περιορίστηκαν σε ένα στρατόπεδο υπό βρετανικό έλεγχο.

Εκτός των περιπτώσεων, όπου παρευρίσκονταν κάποιος Βρετανός Αξιωματικός Σύνδεσμος, δρούσαν με πολιτικό φανατισμό και συναινούσαν, αν δεν συμμετείχαν, στην τρομοκρατία. Στόχος τους ήταν η πάταξη του ΕΑΜ και η επιστροφή του βασιλιά μέσα από τη δεξιά τρομοκρατία. Σε πολλές περιπτώσεις υπαξιωματικοί και άνδρες της Εθνοφυλακής έκαναν κατάχρηση του αξιώματός τους για να ρυθμίσουν τις προσωπικές τους διαφορές ενώ οι αξιωματικοί δεν επεδείκνυαν τον κατάλληλο ζήλο ή δεν είχαν τη δυνατότητα να τους ελέγξουν[184]. Το Γενικό Επιτελείο Στρατού για να αντιμετωπίσει την κατάσταση έκρινε αναγκαία τη μεταστάθμευση των μονάδων από τον τόπο καταγωγής των ανδρών τους για να μπορέσουν οι εθνοφύλακες να εκτελέσουν τα καθήκοντά τους χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους οικογενειακούς και φιλικούς δεσμούς ή προσωπικά συμφέροντα[185]. Ακόμη και ο πρωθυπουργός Πλαστήρας σε διαταγή του στις 7 Μαρτίου 1945 προς την Εθνοφυλακή και τη Χωροφυλακή αναγκάστηκε να ομολογήσει ότι οι άνδρες των δύο αυτών Σωμάτων της «τάξεως» και της «ασφάλειας» ήταν υπεύθυνοι για την έκρυθμη κατάσταση τις πρώτες εβδομάδες μετά τη Βάρκιζα και προειδοποιούσε ότι θα τιμωρήσει τους δράστες οι οποίοι παρά τις διαταγές της κυβέρνησης συνέχιζαν τη δράση τους[186].

Η μονόπλευρη τακτική της Εθνοφυλακής απέναντι στον εαμικό χώρο έπαιρνε διάφορες μορφές. Η Εθνοφυλακή προέβαινε σε συλλήψεις μελών και στελεχών εαμικών οργανώσεων με στερεότυπες κατηγορίες ή χωρίς ένταλμα. Τα επιφανέστερα μέλη του ΕΛΑΣ της περιοχής ωστόσο κατάφεραν να αποφύγουν τη σύλληψη καθώς με την άφιξη της Εθνοφυλακής έφυγαν για τη Γιουγκοσλαβία[187] ή αναζήτησαν καταφύγιο στην

---

[184]Διαφωτιστική είναι η έκθεση του C.M.Woodhouse για την Πελοπόννησο. PRO, FO 371/48279 «Έκθεση συνταγματάρχη Woodhouse προς την Βρετανική Πρεσβεία Αθηνών : Κατάσταση στην Πελοπόννησο», 11/8/1945

[185] Στην περιοχή της 10ης Ταξιαρχίας μετακινήσεις Ταγμάτων έγιναν τον Απρίλιο. Τα Τάγματα που είχαν συγκροτηθεί στην Αθήνα αναχώρησαν για τη Δυτική Μακεδονία και έγιναν εσωτερικές ανακατατάξεις στη Στερεά. Το 120 Τάγμα Λαμίας προωθήθηκε στη Λειβαδιά Ανάλογες μετακινήσεις έγιναν στην Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Θεσσαλίας και Δυτικής Μακεδονίας παρά τις αντιρρήσεις των κατά τόπου Διοικητών.

[186] *Ριζοσπάστης*, 8 Μαρτίου 1945

[187] Γ. Χουλιάρας (Περικλής), *Ο δρόμος είναι άσωτος. ΕΛΑΣ – ΔΣΕ – Πολωνία, 1941-1958,* Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 2005, σ. 382. Κ

ύπαιθρο και αργότερα στα βουνά[188] ενώ μέλη της τοπικής Εθνικής Πολιτοφυλακής κατέφυγαν σε άλλες επαρχιακές πόλεις ή στην Αθήνα. Στην κατάδοση των τελευταίων πρωτοστάτησαν όσοι είχαν συλληφθεί ως αντιδραστικοί κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών[189] . Καθώς οι δικαστικές αρχές δεν είχαν ακόμα εγκατασταθεί, όπως στην Ευρυτανία, ή δεν επαρκούσαν για την διεκπεραίωση τόσων υποθέσεων οι συλληφθέντες παρέμεναν υπόδικοι στις φυλακές για μεγάλο χρονικό διάστημα. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Ρούμελη*, όργανο του ΕΑΜ Ανατολικής Στερεάς, στα μέσα Ιουλίου 1945 κρατούνταν στις φυλακές Λαμίας 260 «*τίμιοι πατριώτες, θύματα του δοσιλογισμού*» από τους οποίους οι 213 συνελήφθησαν χωρίς ένταλμα. Από αυτούς, σημείωνε η εφημερίδα, οι 42 συνελήφθησαν από παρακρατικές οργανώσεις και παραδόθηκαν στα όργανα του κράτους[190]. Ωστόσο, αντίθετα με ότι συνέβη στις περισσότερες επαρχιακές πόλεις όπως στη Σπάρτη ή στα Τρίκαλα, όπου άμεσα και με προκλητικό τρόπο και παρά την αντίθεση των Βρετανών οι κρατούμενοι του ΕΑΜ αποφυλακίστηκαν, στη Λαμία οι δικογραφίες τους διαβιβάστηκαν από την Εθνική Πολιτοφυλακή στον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Λαμίας και οι κρατούμενοι μεταφέρθηκαν στις Ποινικές Φυλακές Λαμίας όπου αναμένονταν να δικαστούν από Ειδικό Δικαστήριο Δωσίλογων.

Η Εθνοφυλακή παρακώλυε με διάφορους τρόπους τη λειτουργία των εαμικών οργανώσεων. Στην Άμφισσα έκλεισε βίαια τα γραφεία του ΕΑΜ με τον ισχυρισμό ότι είχε ρητή εντολή υπουργού ενώ «δια λόγους ασφαλείας και τάξεως» διαλύθηκαν οι οργανώσεις ΕΑΜ, ΕΠΟΝ, και ΕΑ Άμφισσας. Στις Κορυσχάδες, όπου στάθμευε το τοπικό Τάγμα Εθνοφυλακής Καρπενησίου, εθνοφύλακες καταστρέψαν αντιφασιστικά συνθήματα και εικόνες ηρώων 1821, τα οποία βρίσκονταν στο σχολείο στο οποίο συνεδρίαζε το Εθνικό Συμβούλιο τον Μάιο 1944[191]. Στην πόλη της Λαμίας η Εθνοφυλακή, αφού περιόρισε όλες τις εαμικές οργανώσεις σε ένα οίκημα, ζήτησε να

---

[188] Κ. Παλαιολόγου, *Από την Εθνική Αντίσταση στον Εμφύλιο 1946-1949*, τ.1, Αθήνα: Σύγχρονη Γνώμη 2003. Ο συγγραφέας αναφέρεται στην προσωπική του ιστορία και στις περιπτώσεις του Μπελή και του Διαμαντή.

[189] Προφορική μαρτυρία Κ.Κωστόπουλου, Λαμία, Φεβρουάριος 2005

[190] *Ρούμελη*, 18 Ιούλη 1945: «*Από τους κρατούμενους 21 είναι πολεμιστές των πολέμων 1912-1922. Οι 118 πολεμιστές της Αλβανίας, οι 8 έφεδροι αξιωματικοί. Οι 100 από τους 260 κρατούνται με μηνύσεις που υπέβαλλαν αναγνωρισμένοι δωσίλογοι. Οι 129 από μηνύσεις αντιδραστικών 17 δεν ξέρουν. Από τους 260 οι 205 για προδεκεμβριανά αδικήματα, για αδικήματα σε βάρος των κατακτητών και των ντόπιων συνεργατών τους, 20 και πλέον για παράνομη οπλοφορία*».

[191] *Ριζοσπάστης*, 4 Απριλίου 1945

επιτάξει και το μοναδικό αυτό οίκημα και να κατεβούν από τα γραφεία του ΕΑΜ οι συμμαχικές σημαίες και οι επιγραφές της οργάνωσης. Ωστόσο, δεν φάνηκε να ενοχλείται από τις προσόψεις των οικιών που ήταν γεμάτες από επιγραφές της οργανώσεως Χ ενώ στους στρατώνες και στο κτίριο της Στρατιωτικής Διοίκησης ήταν κρεμασμένες φωτογραφίες του Γεωργίου και επιγραφές «έρχεται»[192]. Στα τέλη Απριλίου 1945 κατόπιν διαταγής του Οικονομικού εφόρου η Εθνοφυλακή κατάσχεσε τα αρχεία, τα έπιπλα και το κτίριο του Κομμουνιστικού Κόμματος ενώ την Πρωτομαγιά άγνωστοι εισήλθαν στα γραφεία του και έκαψαν αρχεία.

Ταυτόχρονα, άρχισαν οι επιθέσεις εναντίον του εαμικού τύπου. Στην Άμφισσα η Εθνοφυλακή κατάστρεψε τα έπιπλα και έσκισε φύλλα της εαμικής εφημερίδας *Ελεύθερη Φωκίδα* ενώ κατασχέθηκε το πιεστήριο του ΕΑΜ γιατί προέρχονταν, σύμφωνα με την Εθνοφυλακή, από λεηλασία. Στο Καρπενήσι ο διοικητής του Τάγματος Εθνοφυλακής κατάσχεσε φύλλα της εφημερίδας *Ρούμελη*, καθημερινού οργάνου του ΕΑΜ Ανατολικής Στερεάς, και απείλησε ότι δεν θα επέτρεπε να ξαναπουληθούν τέτοια φύλλα[193]. Η ίδια πρακτική ακολουθούνταν και σε άλλες επαρχιακές πόλεις, όπου προωθούνταν η Εθνοφυλακή, αλλά και σε συνοικίες της Αθήνας[194] και πολυάριθμες ήταν οι περιπτώσεις που καταγγέλθηκαν. Στην πορεία του 1945 ο αριθμός των αριστερών επαρχιακών εφημερίδων μειώνονταν όλο και περισσότερο. Τα τυπογραφεία της *Ρούμελης* καταστράφηκαν τρεις φορές από επιθέσεις παρακρατικών και τελικά έπαυσαν να λειτουργούν στις 13 Αυγούστου 1946. Παρά τις εξαγγελίες των κυβερνήσεων Πλαστήρα και Βούλγαρη[195] για ελευθεροτυπία ο διωγμός εναντίον του εαμικού – αριστερού τύπου συστηματοποιήθηκε λαμβάνοντας διάφορες μορφές που κυμαίνονταν από τη λογοκρισία του επαρχιακού τύπου από τις Στρατιωτικές Διοικήσεις, την καταστροφή εαμικών

---

[192] *Βήμα*, 18 Μαΐου 1945

[193] Για την περίπτωση της Θεσσαλίας βλέπε Χρήστος Βραχνιάρης, *Πορεία μέσα στη νύχτα. Η Θεσσαλία στις φλόγες του Εμφυλίου*, Αθήνα: Αλφειός

[194] *Ριζοσπάστης* 1 Μαΐου 1945. Για τις πόλεις Πάτρα, Βόλος, Λάρισα, Καρδίτσα και Καλαμάτα καταγγελίες στο *Λευκή Βίβλος, Παραβάσεις της Βάρκιζας, ο.π.*, σ.38

[195] Στις 31 Μαρτίου 1945 ψηφίστηκε από τη κυβέρνηση Πλαστήρα ο Νόμος 245/1945 ο οποίος τιμωρούσε την παρακώλυση της ελεύθερης κυκλοφορίας του τύπου. Στις 17 Απριλίου 1945 ο Υπουργός Εσωτερικών Τσάτσος έλαβε μέτρα και στις 29 Απριλίου 1945 έγινε η ανακοίνωση του Υφυπουργού Τύπου Ζακυνθηνού για την περιφρούρηση ελευθερίας του τύπου από τον στρατό που έφερε τα αντίθετα αποτελέσματα καθώς οι τοπικοί στρατιωτικοί διοικητές λογόκριναν τον αριστερό τύπο και απαγόρευαν την κυκλοφορία του βάσει του Νόμου 1092/1938. Richter, *ο.π.*, σ. 158

φύλλων από άνδρες της Εθνοφυλακής και παρακρατικούς, επιθέσεις εναντίον εφημεριδοπωλών και όσων διάβαζαν ή κατείχαν εαμικά φύλλα, μέχρι την απαγόρευση πώλησης εαμικών – αριστερών εφημερίδων στα κατά τόπους πρακτορεία διανομής τύπου και την καταστροφή τυπογραφικών πιεστηρίων.

Μια άλλη ενέργεια των Στρατιωτικής Διοίκησης ήταν η συγκέντρωση πληροφοριών για την εκκαθάριση δημοσίων υπηρεσιών από υπαλλήλους που είχαν αντιστασιακή δράση. Η ταχίστη «εκκαθάριση» του διδασκαλικού κόσμου δεδομένου ότι «*μέγα ποσοστόν των εκπαιδευτικών λειτουργών είναι αναρχικοί και αποτελούσιν την βάσιν πάσης αναρχικής εκδηλώσεως εις την ύπαιθρον και τας πόλεις*» και η αποστολή «αξιόπιστων» δημοσίων υπαλλήλων αποτελούσε ζήτημα πρωταρχικής σημασίας όπως προκύπτει από τις στρατιωτικές εκθέσεις την άνοιξη και καλοκαίρι 1945[196]. Με επέμβαση της Στρατιωτικής Διοίκησης ο επιθεωρητής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης Φθιώτιδας – Φωκίδας κάλεσε σε απολογία 120 δασκάλους της περιφέρειας με την αιτιολογία ότι αναμείχθηκαν σε πολιτικές διαμάχες και προπαγάνδισαν ιδέες αντεθνικές που δεν εξυπηρετούσαν την ολότητα του έργου τους αλλά συντέλεσαν στον φθοροποιό διχασμό[197]. Η 10η Ταξιαρχία Εθνοφυλακής συνέλεξε επιπρόσθετα πληροφορίες «Περί αναρχικών δικαστικών ως και δικαστικών υπαλλήλων των περιφερειών Φωκίδος και Φθιώτιδος» τις οποίες απέστειλε στο Υπουργείο Δικαιοσύνης με τη σημείωση να γίνουν οι απαραίτητες ενέργειες για την άμεση απομάκρυνσή τους για να αποφευχθούν επεισόδια σε βάρος του δικαστικού γοήτρου και της ησυχίας του τόπου[198].

Ωστόσο, στη Λαμία σε σχέση με τις άλλες επαρχιακές πόλεις της δικαιοδοσίας της Ταξιαρχίας (Άμφισσα, Καρπενήσι) και πολύ περισσότερο σε σχέση με την ύπαιθρο εξακολούθησε να υπάρχει μια μορφή νομιμότητας για τις εαμικές οργανώσεις οι οποίες συνέχισαν να λειτουργούν με σχετική ελευθερία ως τον Ιούνιο 1946, οπότε εμφανίστηκαν οι πρώτες ομάδες ένοπλων καταδιωκόμενων στην περιοχή. Σε αυτό έπαιξε

---

[196] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 1, Κείμενο 175 «Περιληπτική έκθεσις εσωτερικής καταστάσεως. Βάσει των εκθέσεων των Στρατιωτικών Διοικήσεων, Απρίλιος 1945».

[197] *Ριζοσπάστης*, 13 Ιουνίου 1945

[198] *Λευκή Βίβλος, ο.π.*, σ. 3 Αυτό αποτελεί γενικότερη διαπίστωση για τις πόλεις όπου στάθμευαν βρετανικές δυνάμεις.

ρόλο το ότι η πόλη ήταν έδρα της Ταξιαρχίας, οπότε υπήρχε μια πιο πιστή εφαρμογή των διαταγών της κεντρικής διοίκησης, καθώς και μιας αξιόλογης βρετανικής δύναμης η οποία δρούσε ανασταλτικά στις αυθαιρεσίες των κατώτερων οργάνων της Εθνοφυλακής[199]. Η μετριοπάθεια του διοικητή της 10ης Ταξιαρχίας Συνταγματάρχη Πυροβολικού Λεκανίδη[200] και η εντοπιότητα του διοικητή του 163ου Τάγματος Εθνοφυλακής Παπαναγιώτου, προπολεμικά υποδιοικητή του τοπικού 42ου Τάγματος Ευζώνων, ενδεχομένως συνέβαλαν σε μια πιο ήπια αντιμετώπιση των εαμικών οργανώσεων στη Λαμία. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ίδιο Τάγμα Εθνοφυλακής, το 163ο, όταν πέρασε από τη Λάρισα καθ' οδόν προς την Κοζάνη, όπου μετατέθηκε, προέβη σε καταστροφές και βανδαλισμούς των τυπογραφείων της εαμικής εφημερίδας *Αλήθεια* και των γραφείων της περιφερειακής επιτροπής του ΚΚΕ, του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ[201] . Δεν πρέπει να παραβλεφθεί τέλος η ύπαρξη μιας ισχυρής οργάνωσης του κομμουνιστικού κόμματος στη Λαμία, η οποία ήταν η έδρα της Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς, της οποίας η δυνατότητα για εντονότερη δράση εξασφάλιζε μια κατάσταση νομιμότητας.

Μετά από δύο μήνες παρουσίας της Εθνοφυλακής ο Διοικητής της Στρατιωτικής Διοίκησης Λαμίας ήταν σε θέση να ανακοινώσει στους ανώτερους του ότι η ασφάλεια βρισκόταν σε ικανοποιητικό αν όχι σε ευχάριστο σημείο. Το εθνικό φρόνημα είχε «αποκατασταθεί πλήρως» στις πρωτεύουσες Λαμία, Άμφισσα και Καρπενήσι και η ασφάλεια βρισκόταν σχεδόν σε προπολεμικά επίπεδα, έτσι ώστε ήταν δυνατό πλέον να αντικατασταθεί η Εθνοφυλακή από την Χωροφυλακή[202]. Η κατάσταση ωστόσο εμφανίζονταν διαφορετική στις ορεινές περιοχές της υπαίθρου, (Όρθυς, Δωρίδα, ορεινά

---

[199] Mc Neil, *ο.π*, σ.201

[200] Ο Στέφανος Λεκανίδης γεννήθηκε το 1892 στα Χανιά από βενιζελική οικογένεια με παράδοση στην πολιτική. Αποφοίτησε από τη Σχολή Ευελπίδων το 1916 και πήρε μέρος ως αξιωματικός του πυροβολικού στον Α Παγκόσμιο Πόλεμο και στη μικρασιατική εκστρατεία. Στη Μέση Ανατολή διετέλεσε Διοικητής Πυροβολικού, Στρατιωτικός Διοικητής Λιβάνου, Παλαιστίνης και Συρίας και φρούραρχος Αλεξάνδρειας. Μετά την Απελευθέρωση ανέλαβε διοικητής της 10ης Ταξιαρχίας Εθνοφυλακής, Στρατιωτικός Διοικητής Φθιώτιδας-Φωκίδας, Δυτικής Μακεδονίας και Ταξίαρχος Φλώρινας. Αποστρατεύτηκε το Φεβρουάριο 1947. Από το 1964-1967 διετέλεσε Δήμαρχος Χανίων εκλεγμένος με την Ένωση Κέντρου. Παύτηκε από τη χούντα και το 1974 διορίστηκε αντιδήμαρχος για ένα χρόνο. Ήταν πολύ αγαπητός στους δημότες του. Πέθανε το 1981. Δημοτική Βιβλιοθήκη Χανίων, *Αρχείο Στ. Λεκανίδη*.

[201] *Ριζοσπάστης*, 1 Μαΐου 1945

[202] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Αδημοσίευτα έγγραφα, Φ. 1406/Α «Έκθεσις επί της καταστάσεως περιφερείας από άποψης ασφάλειας Απρίλιος 1945(27/4/1945)»

Δυτικής Φθιώτιδας, Άγραφα) όπου η Εθνοφυλακή δεν είχε μόνιμη παρουσία. Σε αυτές τις περιοχές οι εαμικές οργανώσεις διατηρούσαν την επιρροή τους, τα λαϊκά δικαστήρια συνέχιζαν να λειτουργούν τα κοινοτικά συμβούλιά του ΕΑΜ να έχουν εξουσία και οι θεσμοί που εισήγαγε να βρίσκονται ακόμα εν ισχύ. Η τοπική εθνικιστική εφημερίδα *Λαμιακός Τύπος* σημείωνε ότι μέχρι την 1η Ιουνίου 1945 «*σε 42 κοινότητες τα πάντα διέπονται από τα διορισθέντα όργανα του ΚΚΕ και της αυτοδιοίκησης τα δε χωνιά εξακολουθούν να δρουν ακόμα, συνέπεια της ασκούμενης τρομοκρατίας του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ*»[203]. Η σύντομη παραμονή της Εθνοφυλακής, σε όσα χωριά πραγματοποιήθηκε, δε στάθηκε ικανή να μεταβάλλει την αρνητική στάση των κατοίκων απέναντι στη νέα κρατική εξουσία. Οι κάτοικοι των ορεινών χωριών που συνήθως συμμετείχαν σύσσωμα στην Αντίσταση αρνούνταν να συνεργαστούν με τους εκπροσώπους της νέας τάξης και να υποδείξουν τα κρυμμένα όπλα του ΕΛΑΣ ή να καταγγείλουν όσους έλαβαν μέρος στο κίνημα της Αντίστασης. Το ημερολόγιο της 10ης Ταξιαρχίας αποτύπωσε τη στάση των κατοίκων της υπαίθρου κατατάσσοντας τα χωριά ανάλογα με το ηθικό των κατοίκων τους[204] . Όσο χαμηλότερο καταγράφονταν τόσο μεγαλύτερη ήταν η υποστήριξη προς το ΕΑΜ. Τα χωριά που εξακολουθούσαν να στηρίζουν το ΕΑΜ αποτελούσαν τον κύριο στόχο των εθνοφυλάκων οι οποίοι κυκλοφορούσαν δηλώσεις μετάνοιας και εκβίαζαν τα μέλη των εαμικών οργανώσεων να τις υπογράψουν με αποτέλεσμα ιδίως τους καλοκαιρινούς μήνες του 1945 να εμφανίζονται στον τοπικό εθνικόφρονα τύπο ομαδικές δηλώσεις. Δεν είναι τυχαίο ότι οι περιοχές που υπέστησαν τη μεγαλύτερη πίεση είτε από την Εθνοφυλακή είτε από τις παρακρατικές οργανώσεις, όπως τα χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας και της επαρχίας Δομοκού, αποτέλεσαν ένα χρόνο αργότερα, το καλοκαίρι του 1946, το εφαλτήριο για το ξεκίνημα των πρώτων *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στην περιοχή της Φθιώτιδας. Παρόμοια κατάσταση σύμφωνα με τις στρατιωτικές εκθέσεις των Στρατιωτικών Διοικήσεων προς το Γενικό Επιτελείο Στρατού επικρατούσε και σε άλλες περιοχές της χώρας[205] .

---

[203] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Ιουνίου 1945

[204] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, *Αδημοσίευτα έγγραφα*, Φ.1236/Γ/1, «Γραφείο Επιχειρήσεων 10η Ταξιαρχία Εθνοφυλακής. Πολεμικόν Ημερολόγιον Από 8-1-45 έως 23-7-46»

[205] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, Κείμενο 13, «Στρατιωτική Διοίκηση Λαρίσης : Περί της εν γένει στρατιωτικής καταστάσεως της περιοχής Στρατιωτικής Διοικήσεως Λαρίσης», 1ον Δεκαπενθήμερον Ιουνίου 1945.

Σε αντίθεση με τις διακηρύξεις της Εθνοφυλακής για απελευθέρωση και μεταλαμπάδευση της ελευθερίας στις επαρχίες, ο αριστερός τύπος έκανε λόγο για νέα Κατοχή. Για μια σημαντική μερίδα του πληθυσμού η κατάσταση που διαμορφώθηκε στην ύπαιθρο ήταν εφιαλτική. Στην πράξη η εξύψωση του ηθικού και η εμπέδωση του αισθήματος της τάξης και της ασφάλειας που ευαγγελίζονταν η Εθνοφυλακή σήμαιναν την κατάλυση της εξουσίας του ΕΑΜ και την ενίσχυση κάθε αντιεαμικού στοιχείου. Μια νέα τάξη επικράτησε όπου οι ρόλοι είχαν αντιστραφεί καθώς ήταν οι κυρίαρχες κατά την κατοχή εαμικές οργανώσεις οι οποίες τελούσαν υπό διωγμό. Μόλις τα στρατιωτικά τμήματα προωθούνταν σε ένα χωριό έκαναν, κατά την πρακτική των Γερμανών, μπλόκο. Καλούσαν όλους τους κατοίκους του χωριού στην πλατεία όπου οι επονομαζόμενοι «εθνικιστές» υποδείκνυαν όσους υπήρξαν μέλη ή είχαν συνεργαστεί με το ΕΑΜ ενώ ακολουθούσαν συλλήψεις και ξυλοδαρμοί[206] . Σύμφωνα με καταγγελία του *Ριζοσπάστη*: «*στους νομούς Φθιώτιδας – Φωκίδας – Ευρυτανίας, σε ένα δεκαήμερο του Μάη η Εθνοφυλακή διέπραξε 3 φόνους, 3 τραυματισμούς, 332 δαρμούς, 17 μπλόκα χωριών, 610 συλλήψεις αγωνιστών, 3 κλεισίματα εφημερίδων, κατασχέσεις τυπογραφείων, διάλυση λαϊκών ιατρείων*»[207]. Παρόλο που η μέχρι τώρα έρευνα δεν επιτρέπει τον ακριβή έλεγχο των αριθμών που αναφέρονται, τον Απρίλιο 1945, ένα μόλις μήνα μετά την εγκατάσταση της Εθνοφυλακής, ο τοπικός τύπος και το ημερολόγιο της 10ης Ταξιαρχίας ανέφεραν πολυάριθμα περιστατικά αντεκδίκησης εναντίον μελών του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ σε χωριά της υπαίθρου, ακόμα και πολύ κοντινά στη Λαμία. Σύμφωνα με έκθεση της Στρατιωτικής Διοίκησης Λαμίας από άποψης ασφάλειας για το μήνα Απρίλιο 1945 στα μέρη όπου είχαν εγκατασταθεί Τμήματα Εθνοφυλακής τα όργανά της θεώρησαν ότι εξυψώθηκε σε τέτοιο σημείο το εθνικό φρόνημα των κατοίκων ώστε αντιστράφηκε η ανισότητα και «*αι επαναστατικαί οργανώσεις τρομοκρατηθείσαι αιτούνται την προστασίαν των οργάνων της εθνοφυλακής από αντεκδικήσεις των μέχρι τούδε τρομοκρατούμενων και δεινοπαθησάντων εθνικιστών*». Ο Στρατιωτικός Διοικητής απέδωσε τα περιστατικά αυτά στην απουσία δικαστικών αρχών και στο πλήθος των εκκρεμών υποθέσεων με αποτέλεσμα οι πολίτες

---

[206] *Ριζοσπάστης*, 2 Μαρτίου 1945
[207] *Ριζοσπάστης*, 13 Μαΐου 1945

«*αγανακτούντες μέχρις απογνώσεως αναγκάζονταν καλώς ή κακώς να χειροδικούν*»[208]. Στην ουσία επρόκειτο για αδυναμία ή απροθυμία ελέγχου της κατάστασης.

Σχεδόν ταυτόχρονα με την εγκατάσταση της Εθνοφυλακής έκαναν την εμφάνισή τους ένοπλες παρακρατικές οργανώσεις. Σύμφωνα με έκθεση του Ανώτατου Στρατιωτικού Διοικητή Στερεάς ύστερα από επιθεώρηση που ενήργησε ο Επιτελάρχης στις Στρατιωτικές Διοικήσεις Θηβών και Λαμίας η ασφάλεια στην ύπαιθρο, αντίθετα από τις πόλεις, δεν βρισκόταν σε ευχάριστο σημείο καθώς υπήρχαν ένοπλες ομάδες αμφοτέρων παρατάξεων, οι κάτοικοι των περισσότερων χωριών κατείχαν όπλα και ο αφοπλισμός τους ήταν δυσχερής εξαιτίας των ανεπαρκών δυνάμεων της Εθνοφυλακής[209]. Την κατάσταση που επικρατούσε αλλά και την απάθεια της Εθνοφυλακής απέδωσε ανταπόκριση της αθηναϊκής κεντρώας εφημερίδας, *Βήμα*:

> Κατά πληροφορίας εκ Λαμίας εξακριβωθείσας και επιτοπίως από πρόσωπον κατέχον θέσιν εις την πολιτικήν η κατάστασις εις τον Νομόν Φθιώτιδος και την Θεσσαλίαν είναι αφόρητος συνεπεία της δράσεως των υπό την γενικήν ηγεσίαν του εκ Φαρσάλων ληστοφυγοδίκου Σούρλα συμμοριτών, των επίσης ζωοκλεπτών και φυγοδίκων Βουρλάκη και Μπουλουκούτα. ... Καθημερινώς ομάδες εκ 35-40 συμμοριτών ενεργούν επιδρομές εις τα χωρία, δέρνουν και απάγουν χωρικούς και εκβιάζουν αυτούς να εγγραφώσι εις συλλόγους βασιλοφρόνων. ... και ενώ ειδοποιήθει στρατιωτικόν φυλάκιον ευρισκόμενον εις απόστασιν ενός μόνου χιλιομέτρου από του χωρίου, ουδείς εθνοφύλαξ εκινήθη εναντίον της συμμορίας με τη δήλωσιν «τι να κάνουμε αυτοί μας βοηθούν»[210].

Στην περιοχή της Στρατιωτικής Διοίκησης Λαμίας δρούσαν, σύμφωνα με Δελτίο Πληροφοριών της Ανώτατης Στρατιωτικής Διοίκησης Στερεάς Ελλάδας, οι εθνικιστικές

---

[208] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ, Αδημοσίευτα έγγραφα*, Φ. 1406/Α, «Στρατιωτική Διοίκηση Λαμίας, Αντίγραφο Ημερολογίων επιχειρήσεων της Στρατιωτικής Διοίκησης Λαμίας από 17-3-1945 μέχρι 31-5-1945: Έκθεσις επί της καταστάσεως ασφάλειας της περιφέρειας από απόψεως ασφάλειας 1-15 Μαΐου 1945», 15 Μαΐου 1945

[209] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, Κείμενο 4, «ΑΣΔΣΕ, Δ/σις Πληροφοριών: Κατάστασις εμφανισθεισών ένοπλων ομάδων»

[210] *Βήμα*, 18 Μαΐου 1945

ομάδες του Σούρλα, του Βουρλάκη, του Τσαμαδιά[211]. Το Δελτίο ανέφερε και την ύπαρξη εννέα πολυμελών ομάδων «αναρχικών», οι οποίες αποτελούνταν από 50-100 άτομα, προκειμένου να δικαιολογήσει τη δράση των εθνικιστικών ομάδων και την ανεπάρκεια των δυνάμεων της Εθνοφυλακής. Σύμφωνα με μαρτυρίες[212] υπήρχαν αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης όπως ο Μπελής, ο Διαμαντής και ο Καραλίβανος, οι οποίοι είχαν καταφύγει στα ορεινά παρά τις αντιρρήσεις του κόμματος για να αποφύγουν τις διώξεις και κρυβόταν μεμονωμένοι ή σε ομάδες δύο – τριών ατόμων, αυτοσυντηρούμενοι και άοπλοι. Οι καταδιωκόμενοι ωστόσο δεν είχαν καμία δράση έως την άνοιξη 1946 και σε καμία περίπτωση δεν συγκρότησαν πολυμελείς ομάδες κατά τη διάρκεια του 1945.

Στις αρχές Ιουλίου 1945 με τον Αναγκαστικό Νόμο 463 δόθηκε προθεσμία για παράδοση των κατεχόμενων όπλων από τους πολίτες. Στις επιστολές παράδοσης οπλισμού των αρχηγών των κυριότερων εθνικιστικών ομάδων Φθιώτιδας, του Βουρλάκη και του Τσαμαδιά[213], φανερώνεται πίσω από την έπαρση και τις απειλές των συντακτών τους η πίστη τους ότι εκτελούν αποστολή ύψιστης εθνικής σπουδαιότητας και ότι οι ίδιοι είναι φύλακες του νόμου και της τάξης. Οι ίδιοι δικαιολογούσαν τη δράση τους ως αντίβαρο στη δράση των κομμουνιστών[214]. Παρόλο που παρέδωσαν ένα μέρος του οπλισμού τους και παρά τις διαβεβαιώσεις της *Ανώτατης Διοίκησης Χωροφυλακής Στερεάς Ελλάδας*, οι παρακρατικές ομάδες δεν διαλύθηκαν αλλά συνέχισαν να δρουν στην ύπαιθρο και τους επόμενους μήνες, όπως υποδεικνύουν τα πολυάριθμα περιστατικά τρομοκρατίας στην περιοχή και η επικήρυξη των αρχηγών τους από την επιτροπή Δημόσιας Ασφάλειας στα μέσα Νοεμβρίου 1945[215].

---

[211] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, Κείμενο 4, «ΑΣΔΣΕ, Δ/σις Πληροφοριών: Κατάστασις εμφανισθεισών ένοπλων ομάδων» Ματζώρος, *ο.π*, σ.149 και Παλαιολόγου,*ο.π*, σ.114-115

[212] Ματζώρος, *ο.π*, σ.149 και Παλαιολόγου,*ο.π*, σ.114-115

[213] Ο Τσαμαδιάς ήταν γόνος μιας από τις καλύτερες οικογένειες Σαρακατσαναίων της περιοχή της Υπάτης. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής είχε διωχθεί από τα λειβάδια στα οποία έβοσκαν τα πρόβατά του από το τοπικό ΕΑΜ αλλά ύστερα από τη μεσολάβηση του παπα – Ανυπόμονου στο Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ σταμάτησαν οι διώξεις εναντίον της οικογένειάς του. Βλ. Αρχιμανδρίτης Γερμανός Δημάκος, *Ενθυμήματα μακαριστού πατέρα Γερμανού – Δημάκου «Ανυπόμονου», Αναμνήσεις από την Εθνική Αντίσταση*, Λαμία: Λαϊκή Φωνή, 2010, σ. 70

[214] ΓΑΚ Λαμίας, *Αδημοσίευτα έγγραφα Διοίκησης Χωροφυλακής Λαμίας*, «Επιστολή Ι. Τσαμαδιά προς Διοίκηση Χωροφυλακής Λαμίας: Παράδοση οπλισμού».

[215] *Λαμιακός Τύπος,* 16 Νοεμβρίου 1945. Ο Τσαμαδιάς συνελήφθη αλλά απέδρασε με αρκετά ύποπτο τρόπο από τις φυλακές Λαμίας στα τέλη Δεκεμβρίου 1945, βλέπε *Ρούμελη*, 28 Δεκεμβρίου 1945

Αλλά και σε όλη την επικράτεια έκαναν την εμφάνισή τους ένοπλες τρομοκρατικές οργανώσεις οι οποίες πιθανά στρατολογούσαν τα μέλη τους από τους φυλακισμένους συνεργάτες των κατακτητών οι οποίοι είχαν απελευθερωθεί από τους Εθνοφύλακες αμέσως μόλις έφταναν σε μια επαρχιακή πόλη[216]. Το Γενικό Επιτελείο δικαιολογούσε τη δράση τους ως αποτέλεσμα της τρομοκρατίας που ασκούσαν ένοπλες ομάδες του ΕΛΑΣ στην ύπαιθρο και των προκλήσεων του ΚΚΕ στις πόλεις που είχε ως συνέπεια ομάδες χωρικών να οπλιστούν για να αντιμετωπίσουν τον ΕΛΑΣ δημιουργώντας έκρυθμη κατάσταση. Αναγνωρίζονταν, ωστόσο, ότι κάποιοι επωφελούμενοι της αναρχίας και παρουσιαζόμενοι ως εθνικιστές προέβαιναν σε ληστείες. Η ανεπάρκεια των δυνάμεων της Εθνοφυλακής και η αργή επαναλειτουργία του κρατικού μηχανισμού όσο αφορά την επάνδρωση των Σωμάτων Ασφαλείας, των διοικητικών και των δικαστικών αρχών ήταν τα κύρια επιχειρήματα των διοικητών των Ταγμάτων Εθνοφυλακής για τον σχηματισμό ή την ανοχή ένοπλων εθνικιστικών συμμοριών οι οποίες συνέδραμαν την Εθνοφυλακή στην επιλεκτική δίωξη μελών εαμικών οργανώσεων[217]. Μέχρι το καλοκαίρι του 1945 είχε διαμορφωθεί στενή συνεργασία ανάμεσα στην Εθνοφυλακή, στους εθνικιστές και τις παρακρατικές συμμορίες με προσωπικές διασυνδέσεις οι οποίες μέσω της PAN έφταναν και μέχρι το Γενικό Επιτελείο[218]. Ήδη από το Μάρτιο 1945, η Εθνοφυλακή έκανε κατάσχεση σε όπλα που έκρυβε ο ΕΛΑΣ και τα παρέδιδε πρόθυμα στους βασιλόφρονες της περιοχής[219]. Διαφωτιστικές είναι οι εκθέσεις των Βρετανών συνδέσμων[220] οι οποίοι επιβλέποντας τα Τάγματα Εθνοφυλακής κατέγραφαν τη συνεργασία τους με ομάδες ένοπλων πολιτών. Όσο πιο απομακρυσμένο από την κεντρική διοίκηση και ολιγάριθμο ήταν ένα τμήμα Εθνοφυλακής τόσο μεγαλύτερος ο βαθμός συνεργασίας του. Απόρρητο έγγραφο της Στρατιωτικής Διοίκησης Πατρών δείχνει τον τρόπο με τον οποίο οργανώνονταν τα δίκτυα συνεργασίας. Σύμφωνα με διαταγή της Στρατιωτικής Διοίκησης

---

[216] D.H. Close, *The origins of the Greek Civil War*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη : Longman 1995, σ. 154 ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, Κείμενο 19, «Αρχηγός ΓΕΣ: Εισηγητική έκθεσις δια την αποκατάστασιν της τάξεως και της ασφάλειας ανά την χώραν», 30 Ιουνίου 1945

[217] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, Κείμενο 19, «Αρχηγός ΓΕΣ: Εισηγητική έκθεσις δια την αποκατάστασιν της τάξεως και της ασφάλειας ανά την χώραν», 30 Ιουνίου 1945

[218] Richter, *ο.π*, σ. 181

[219] PRO, WO 178/62 «Appendix C to "D" BLU. Fortnightly Report for period ending 8 July 45». Στη Νότια Εύβοια αυτοαποκαλούμενοι εθνικόφρονες δημιούργησαν πολιτοφυλακή η οποία εξοπλίστηκε με τα ελάχιστα όπλα τα οποία παρέδωσαν οι οπαδοί του ΕΛΑΣ. Βλέπε: ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 1, κείμενο 172, «Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση 6η Ταξιαρχία, Δελτίον Καταστάσεως 10-20 Απριλίου 1945»

[220] PRO, WO 178/62 «Appendix C to "D" BLU. Fortnightly Report for period ending 8 July 45»

Πατρών με ημερομηνία 16 Μαΐου 1945 προς τους διοικητές των Ταγμάτων Εθνοφυλακής στην Πελοπόννησο σχετικά με τη λήψη μέτρων και τη διατήρηση της ασφάλειας των χωριών μέσω της παρακολούθησης των κινήσεων «αναρχικών και διεθνιστών», οι διοικητές των Ταγμάτων όφειλαν να επιλέξουν σε κάθε χωριό, σημαντικό εξαιτίας της τοποθεσίας ή του αριθμού των κατοίκων του, τέσσερα με πέντε άτομα τα οποία αποδεδειγμένα είχαν εθνικιστικές ιδέες και διέθεταν θάρρος και ακέραιο χαρακτήρα. Σε κάθε χωριό ορίζονταν ένας αρχηγός ο οποίος ήταν υπεύθυνος απέναντι στον διοικητή του τοπικού τάγματος της Εθνοφυλακής και κάποια άτομα σύνδεσμοι για την μεταφορά πληροφοριών και τη συστηματική συνεργασία μεταξύ των ομάδων. Αυτές είχαν ως κύριο σκοπό την παρακολούθηση υπόπτων, την αναφορά τους στο κοντινότερο στρατιωτικό κέντρο και την επισήμανση τυχόν ξένων προς το χωριό ατόμων. Οι στρατιωτικές αρχές θα φρόντιζαν να παραδώσουν μέρος των όπλων με τα ανάλογα πυρομαχικά που θα παραδίνονταν ή θα συλλέγονταν από τους χωρικούς στον αρχηγό της κάθε ομάδας. Ο οπλισμός θα φυλάσσονταν από τον αρχηγό της κάθε ομάδας και θα χρησιμοποιούνταν κατόπιν διαταγής του οικείου στρατιωτικού διοικητή και για την υποστήριξη κινητών στρατιωτικών αποσπασμάτων[221]. Ανάλογες καταγγελίες για εξοπλισμό των επονομαζόμενων εθνικοφρόνων πολιτών από την Εθνοφυλακή καταγράφηκαν στη *Λευκή Βίβλο* του ΕΑΜ για τις παραβάσεις της Βάρκιζας από το Φεβρουάριο έως τον Ιούνιο 1945[222].

Στα υψηλότερα κλιμάκια της ιεραρχίας δεν υπήρχε ενθουσιασμός για τέτοιους συμμάχους. Ο πρωθυπουργός, Ν. Πλαστήρας, προσπαθούσε να υπενθυμίζει στις στρατιωτικές αρχές και στη Χωροφυλακή, η οποία συχνά συνεργαζόταν με την Εθνοφυλακή, ότι δεν ανήκαν σε καμία πολιτική ομάδα αλλά είναι πανέλληνες και υπηρετούν το κράτος, κανείς όμως δεν έδινε σημασία σε αυτά[223]. Υπήρχαν πράγματι οδηγίες για αφοπλισμό των ένοπλων ομάδων από την κυβέρνηση και συστάσεις από τη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή. Ο Ανώτατος Διοικητής Στερεάς Σπανόπουλος αναγκάστηκε να στείλει αυστηρή προειδοποίηση στη Στρατιωτική Διοίκηση Λαμίας στις 29 Μαΐου 1945 για την επιβολή κυρώσεων στο διοικητή του λόχου Εθνοφυλακής στο

---

[221] PRO, WO 178/62 «Military Command Patras 65 "Order – a) Security, b) Keeping of Security. To assist Greek National Guard» 16 May 1945.

[222] *Λευκή Βίβλος, ο.π.*, σ. 58, όπου αναφέρεται η περίπτωση της 6ης Ταξιαρχίας Εθνοφυλακής Θηβών

[223] *Λευκή Βίβλος, ο.π.*, σ. 51-53

Δομοκό ο οποίος δεν ανέπτυσσε τη δέουσα πρωτοβουλία και δραστηριότητα για την επιβολή του κράτους του νόμου. Ο Διοικητής της *Ανώτατης Στρατιωτικής Διοίκησης Στερεάς Ελλάδος* (ΑΣΔΣΕ) επεσήμανε ότι οι ρυθμιστές της τάξης και της ασφάλειας ήταν οι αρχές της Εθνοφυλακής και όχι ανεύθυνες ομάδες οι οποίες καλύπτονταν με το μανδύα του εθνικιστή και ζητούσε από τις κατά τόπους μονάδες της Εθνοφυλακής να λάβουν δρακόντεια μέτρα εναντίον κάθε ένοπλης ομάδας και εναντίον μεμονωμένων ενόπλων οι οποίοι εμφανίζονταν στην περιοχή δικαιοδοσίας τους. Τόνιζε τέλος ότι δεν θα επέτρεπε καμία υποκατάσταση του κράτους από ανεύθυνα άτομα, ομάδες ή οργανώσεις. Παρά ωστόσο τις εντολές που λάμβανε από την ΑΣΔΣΕ η στάση της Εθνοφυλακής εξακολουθούσε να είναι παθητική. Στις αρχές Μαΐου 1945 ο Στρατιωτικός Διοικητής της Θεσσαλίας και Δυτικής Μακεδονίας έθεσε εκτός νόμου τις συμμορίες του Σούρλα και άλλων. Οι συμμορίες αυτές ωστόσο εξακολούθησαν να υπάρχουν. Η Στρατιωτική Διοίκηση Ηπείρου σε έγγραφό της προς τους Στρατιωτικούς Διοικητές Ιωαννίνων και Πρέβεζας έθετε το ζήτημα της συνεργασίας Τμημάτων Εθνοφυλακής με καλούμενα «Τμήματα Εθνικιστών», τα οποία ενεργούσαν μεροληπτικά και μονόπλευρα και απειλούσε με κυρώσεις κάθε Διοικητή ο οποίος δεν θα εφάρμοζε το νόμο[224]. Αλλά και ο Διοικητής της Στρατιωτικής Διοίκησης Πατρών παράλληλα με τις διαταγές για τον εξοπλισμό χωρικών αναγκάστηκε να συντάξει σειρά από διαταγές προς τους κατά τόπους διοικητές των Τμημάτων της Εθνοφυλακής σύμφωνα με τις οποίες τα όργανα της Εθνοφυλακής έπρεπε να λάβουν αυστηρά μέτρα εναντίον «ανεύθυνων» προσώπων τα οποία προσπαθούσαν να υποκαταστήσουν την εξουσία των αρχών τονίζοντας ότι η Εθνοφυλακή όφειλε να αντιμετωπίζει όλους τους πολίτες ως ίσους χωρίς καμία διάκριση μεταξύ των οπλοφορούντων ομάδων είτε ανήκαν στην αριστερά είτε στη δεξιά παράταξη[225]. Ωστόσο, οι παρακρατικοί εξακολουθούσαν να βρίσκουν υποστήριξη και προστασία από τις κατώτερες υπηρεσίες και συνέχιζαν την τρομοκρατία μπροστά στα μάτια της Εθνοφυλακής. Η αδυναμία της κεντρικής εξουσίας να επιβληθεί στα εκτελεστικά της όργανα στηλιτεύθηκε από τον αριστερό τύπο[226] και επισημάνθηκε από

---

[224] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, Κείμενο 5, «Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Ηπείρου προς τους Στρατιωτικούς Διοικητές Ηπείρου και Πρεβέζης», 21 Ιουνίου 1945.

[225] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 2, Κείμενα 7, 8, 9, 10, 15, «Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Πατρών», Ιούνιος 1945

[226] *Ριζοσπάστης*, 23 Μαρτίου 1945: «*Η κυβέρνηση Πλαστήρα δεν ασκεί καμία εξουσία πάνω στα εκτελεστικά της όργανα. Στη Χαλκίδα απελευθερώθηκαν δωσίλογοι. Μονάδες στρατού όπως αναφέρει*

τους Βρετανούς. Ο C.M.Woodhouse, πολύ καλός γνώστης των ελληνικών πραγμάτων, σε έκθεσή του προς τη Βρετανική πρεσβεία έκανε λόγο για ελλιπή έλεγχο των τοπικών δυνάμεων από τις αρχές και τόνιζε ότι όποια διαταγή και αν διαβιβαζόταν από πάνω, κανείς δεν ήταν βέβαιος ότι θα εκτελούνταν[227] .

Στα μέσα Σεπτεμβρίου 1945 η ευθύνη για την ασφάλεια και τάξη πέρασε στην Χωροφυλακή. Η εθνοφυλακή μεταβλήθηκε σε σώμα μεθοριακών φρουρών ενώ ένα τμήμα της ενσωματώθηκε στην χωροφυλακή. Για την καλύτερη εξυπηρέτηση των αναγκών ασφαλείας της περιοχής το 106ο Τάγμα Λαμίας παρέμεινε στην περιοχή της Ανώτατης Στρατιωτικής Διοίκησης Στερεάς Ελλάδας λαμβάνοντας νέα διάταξη και αποκεντρώνοντας τις δυνάμεις του στις πρωτεύουσες των νομών[228] . Στις 17 Σεπτεμβρίου 1945 μεγάλη δύναμη χωροφυλακής έφτασε στη Λαμία για την επάνδρωση της Χωροφυλακής της περιοχής. Η σκυτάλη της εμπέδωσης της τάξης και της «εξύψωσης του εθνικού φρονήματος» είχε αλλάξει χέρια. Το παρακράτος όμως διατήρησε τον έλεγχο.

Μια μαρτυρία του ηγούμενου της Μονής Αγάθωνος, του γνωστού από την αντίσταση παπά – Ανυπόμονου, ο οποίος είχε ακολουθήσει τον Βελουχιώτη, είναι ενδεικτική για τη συνέχιση της πρακτικής της λευκής τρομοκρατίας στη Φθιώτιδα και μετά την ανάληψη της ασφάλειας από τη Χωροφυλακής. Επιπρόσθετα, καταδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο οργανώνονταν και μαρτυρεί τη σύμπραξη των κατώτερων οργάνων της Χωροφυλακής. Ο ηγούμενος, αρχιμανδρίτης Γερμανός Δημάκος, στις αρχές Μαρτίου 1946 οδηγήθηκε από άνδρες της συμμορίας Βουρλάκη, στη Μοσχοκαρυά, όπου βρισκόταν το «αρχηγείο» του Βουρλάκη. Εκεί ξυλοκοπήθηκε από τον ίδιο τον Βουρλάκη και υπέστη φάλαγγα. Ο σκοπός της «ανάκρισης» η οποία έγινε παρουσία αξιωματικού

σε έγγραφό του ο Λ. Σπαής ανακάλεσαν στην ενέργεια αξιωματικούς που ήταν σε διαθεσιμότητα ή εφεδρεία. Συμπέρασμα: Πρωθυπουργό έχουμε, υπουργούς έχουμε αλλά κυβέρνηση δεν έχουμε».

[227] PRO, FO 371/ 48279 «Έκθεση C.M.Woodhouse προς βρετανική πρεσβεία : «Κατάσταση στην Πελοπόννησο», 11 Αυγούστου 1945.

[228] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ, Αδημοσίευτα έγγραφα*, Φ. 1001/Ζ/5 «Διαταγή κατόπιν συνεννοήσεως μετά της Σ.Β.Α δια την καλυτέραν εξυπηρέτησιν των αναγκών ασφάλειας της χώρας», Αθήνα 16 Σεπτεμβρίου 1945 και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ, Αδημοσίευτα έγγραφα*, Φ. 1001/Ζ/7 «Περί νέας διατάξεως των Μονάδων Εθνοφυλακής μετά τη μεταβίβαση της υπηρεσίας τάξεως και ασφάλειας εις Σώματα Ασφαλείας (Χωροφυλακή)», Αθήνα, 18 Σεπτεμβρίου 1945.

του κυβερνητικού στρατού, ήταν να αποκαλύψει ο ηγούμενος σε ποιο σημείο κοντά στο μοναστήρι είχαν αποκρυφτεί όπλα του ΕΛΑΣ. Τελικά, ο ηγούμενος δεν αποκάλυψε τίποτε και ο Βουρλάκης τον άφησε να φύγει. Επιστρέφοντας στο μοναστήρι συναντήθηκε με τον Διοικητή Υποδιευθύνσεως Χωροφυλακής Υπάτης, υπομοίραρχο Γ. Τσουραμάνη. Η συνέχεια της ιστορίας αναδεικνύεται από τα γραπτά του ίδιου του ηγούμενου :

> «Αυτός (σ.σ. ο υπομοίραρχος της Χωροφυλακής) ειδοποιήθη από τους μοναχούς μου ότι με επήραν τη νύχτα και ενόμισε ότι με επήρε ο Θύμιος ο Τσαμαδιάς. Είχε χωρίσει την περιοχή σε δύο. Πέρα από το Σπερχειό ήταν η περιοχή του Βουρλάκη και δώθε από τον Σπερχειό η περιοχή του Τσαμαδιά. Έτσι ήταν χωρισμένη η περιοχή. Ούτε στον Βουρλάκη επέτρεπαν να περάσει δώθε από τον Σπερχειό, ούτε ο Τσαμαδιάς εκείθε. Εις τον Τσαμαδιάν είχε συστήσει αυστηρά να μην προβαίνει σε συλλήψεις χωρίς να ξέρει αυτός, και ο Τσαμαδιάς μάλλον συνεμορφούτο. Όταν του κατήγγειλαν ότι πήραν τον ηγούμενο τη νύχτα ενόμισε ότι ο Τσαμαδιάς έκαμε αυτή τη πράξη…»[229]

Επειδή η άσκηση τρομοκρατίας αφορούσε τον ηγούμενο της Μονής Αγάθωνος, μοναστηριού εξαιρετικά σημαντικού στην περιοχή της Υπάτης, η υπόθεση έγινε γνωστή στον Ανώτερο Διοικητή Στερεάς, Αντισυνταγματάρχη Σωτόπουλο. Αυτός επισκέφτηκε τον ηγούμενο μαζί με τον διοικητή της περιοχής και ζήτησε να του πάρει κατάθεση για το περιστατικό. Ο ηγούμενος αφού αρνήθηκε να δώσει κατάθεση του είπε τα εξής:

- «Θα ήταν ευτύχημα αν μπορούσατε να περιορίσετε τις αυθαίρετες, όπως τις χαρακτηρίζετε, πράξεις αυτών των ανευθύνων. Δυστυχώς δεν μπορείτε να κάνετε τίποτε, διότι οι πράξεις αυτών των ανευθύνων ευλογούνται από ανθρώπους ιστάμενους παρα πάνω από εσάς. Νομίζω ότι θα έχετε πληροφορηθεί ότι προ μιας εβδομάδας, ο τ. Υπουργός κ. Δημ. Χατζίσκος που θεωρείται και Φθιωτάρχης, ανέβει στη Γραμμένη να συναντήσει και

---

[229] Δημάκος, *ο.π.*, σ.65-69

να συνεργαστεί με τον Κώστα Βουρλάκη. Αυτό το έγραψε και ο τοπικός τύπος. Δεν το ξέρετε αυτό;

- Ναι το ξέρω είναι αλήθεια
- Αφού το ξέρετε ερωτώ, τι είδους συνεργασία μπορεί να' χη ένας Υπουργός της Δεξιάς και του κύρους του κ. Χατζίσκου, με ένα αγράμματο, ένα ζωοκλόπο, ένα κοινό εγκληματία; Εγώ κ. Ανώτερε αναγνωρίζω και εκτιμώ την αγνότητα των προθέσεών σας αλλά είσθε αδύναμος να επιβάλετε την τάξιν. Αφήστε λοιπόν τα πράγματα να συνεχίσουν την πορεία τους και ο Θεός βοηθός»[230]

Ύστερα από τις εκλογές του Μαρτίου 1946 και το σχηματισμό της κυβέρνησης των Λαικών του Π. Τσαλδάρη η κυβέρνηση έθεσε τις διάφορες δυνάμεις του παρακράτους, όπως τις συμμορίες της λευκής τρομοκρατίας κάτω από επίσημη καθοδήγηση. Έως τότε η λευκή τρομοκρατία ασκούνταν από το σύστημα των τοπικών συμμοριών, των διοικητών των σωμάτων ασφαλείας και των τοπικών πολιτευτών. Από τις εκλογές και ύστερα καθοδηγούνταν από τους ανώτερους αξιωματούχους της επαρχίας και τους πολιτικούς ηγέτες της κάθε περιοχής[231].

Τον Οκτώβριο 1946, συγκροτήθηκαν με διάταγμα του Γενικού Επιτελείου Στρατού, οι *Μονάδες Ασφάλειας Υπαίθρου* – ΜΑΥ και οι *Μονάδες Αποσπασμάτων Διώξεως* – ΜΑΔ. Το διάταγμα αυτό νομιμοποιούσε ουσιαστικά τις παρακρατικές συμμορίες μετατρέποντάς τες σε ημι-στρατιωτικούς σχηματισμούς με επικουρικό ρόλο στο έργο του στρατού και της χωροφυλακής. Τα περισσότερα από τα μέλη των συμμοριών ενσωματώθηκαν στα ΜΑΥ και στα ΜΑΔ και συνέχισαν τις δραστηριότητές τους στα πλαίσια του εμφυλίου πολέμου. Βοηθούσαν το στρατό σε μικρής κλίμακας επιχειρήσεις, ερευνώντας κυρίως περιοχές που γνώριζαν καλά για ξεκομμένες μονάδες του ΔΣΕ. Έως

---

[230] Δημάκος, *ο.π.*, σ. 71

[231] D. Close, "The reconstruction of the Right – Wing state" in *The Greek Civil War, 1943-1950. Studies of Polarization*, London: Routledge, 1993, σ. 168

τα μέσα του 1947 ο στρατός παραχώρησε 40.000 όπλα στα δύο αυτά σώματα τα οποία τον Μάιο 1948 αριθμούσαν 41.000 άνδρες[232].

Έχει υποστηριχθεί ότι ο σκοπός της λευκής τρομοκρατίας ήταν να εξαιρέσει από την οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας το μέρος εκείνο του πληθυσμού το οποίο είχε γεννήσει και αναπτύξει το αντιστασιακό κίνημα. Μέσω της πολλαπλής άσκησης βίας, η Αριστερά τελικά θα αποκλείονταν από όλα τα πολιτικά δικαιώματα, την ελευθερία ή την ασφάλεια. Η λευκή τρομοκρατία τελικά αποτελούσε τον ανέξοδο τρόπο για τις παραδοσιακές πολιτικές δυνάμεις και τους πάτρωνές τους για να κερδίσουν την μεταπολεμική πολεμική αναμέτρηση. Στον αντίποδα βρισκόταν η καθιέρωση ενός στέρεου κράτους δικαίου[233].

Μια προσεκτική εξέταση της λευκής τρομοκρατίας κατά τη διάρκεια του 1945 και 1946 στην περιοχή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η λευκή τρομοκρατία ήταν κεντρικά οργανωμένη. Αρχικά, ο χρόνος έναρξης των περιστατικών λευκής τρομοκρατίας εντοπίζεται αμέσως μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας και τη διάλυση του ΕΛΑΣ. Δεν υπάρχουν ενδείξεις για περιστατικά λευκής τρομοκρατίας την περίοδο της εαμοκρατίας. Ένα δεύτερο στοιχείο είναι η ταυτόχρονη εμφάνιση των τρομοκρατικών ομάδων στα τέλη Μαρτίου 1945. Κάθε ομάδα είχε τη δική της περιοχή δικαιοδοσίας στην οποία άλλες ομάδες σπανίως επενέβαιναν. Υπήρχαν δύο ή τρεις κύριες ομάδες και κάποιες δευτερεύουσες οι οποίες δρούσαν επικουρικά. Ένα τρίτο στοιχείο είναι ο οπλισμός των συμμοριών. Κάποια από τα μέλη των ομάδων κρατούσαν ιταλικά αυτόματα όπως αυτά τα οποία είχε παραδώσει ο ΕΛΑΣ με τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Αυτό σημαίνει ότι είτε τα μέλη των ομάδων είχαν απευθείας πρόσβαση στις αποθήκες όπου φυλάσσονταν τα όπλα που είχε παραδώσει ο ΕΛΑΣ είτε κάποιος με δικαιοδοσία είχε παραδώσει αυτά τα όπλα στις συμμορίες. Το πιο ισχυρό στοιχείο για τη συνεργασία των επίσημων αρχών με τις παρακρατικές συμμορίες είναι ότι η Εθνοφυλακή και η Χωροφυλακή υποστήριζαν τις διώξεις σε βάρος αριστερών. Ήταν επιπρόσθετα κοινά διαδεδομένη άποψη στον

---

[232] Παρατίθεται στο Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, τόμος 1, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2000, σ. 227-230

[233] Μαργαρίτης, *ο.π.*, σ. 173-203

αριστερό τύπο της εποχής και στις προφορικές μαρτυρίες ότι κάποιοι αρχηγοί παρακρατικών ομάδων συνεργαζόταν με πολιτικούς της άκρας δεξιάς, οι οποίοι κατονομάζονταν και οι άτυποι αρχηγοί των συμμοριών. Το ότι η πραγματικότητα της λευκής τρομοκρατίας στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας ταυτίζεται με περιπτώσεις λευκής τρομοκρατίας σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, όπως η Δυτική Θεσσαλία[234] και η Ευρυτανία[235] ενισχύει ακόμα περισσότερο την άποψη ότι πρόκειται για μια κεντρικά οργανωμένη δράση.

Συμπερασματικά, η παρουσία της Εθνοφυλακής σηματοδότησε την αλλαγή φρουράς από την εαμοκρατία στην εξουσία της κυβέρνησης, όπως αυτή ορίστηκε μετά τα Δεκεμβριανά. Η μετάβαση αυτή έγινε μέσω της εγκατάστασης των κυβερνητικών αρχών και κυρίως μέσω της λευκής τρομοκρατίας από τα κατώτερα όργανα της Εθνοφυλακής τους πρώτους μήνες που ακολούθησαν τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Παρά τις επίσημες οδηγίες της Ανώτερης Στρατιωτικής Διοίκησης και τις εξαγγελίες της κυβέρνησης, η Εθνοφυλακή αποτέλεσε η ίδια τον κυριότερο φορέα άσκησης της λευκής τρομοκρατίας ενώ σε πολλές περιπτώσεις ανέχθηκε ή και συνέδραμε δεξιές παρακρατικές ομάδες οι οποίες δρούσαν εις βάρος των οργανώσεων του ΕΑΜ-ΚΚΕ.

---

[234] Βλέπε την εξαιρετική διατριβή της Λη Σαράφη για τη λευκή τρομοκρατία σε δύο χωριά των Τρικάλων, η οποία βασίζεται σε προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων της περιοχής. E. Sarafis, *Occupation, Resistance and White Terror in two Greek villages: the local origins of Civil War*, Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at the University of Sussex, January 2005, σ. 219-220

[235] Ι. Σακκάς, «Η βία του εμφυλίου. Το κράτος και η λευκή τρομοκρατία στην Ευρυτανία», στο Ι. Σακκάς και Κλεομ. Κουτσούκης (επιμ.), *Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου, 1946-49*. Αθήνα, Φιλίστωρ, 2000 σ.287-302. Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στο Καρπενήσι το 1999 και οργανώθηκε από το Ελληνικό Κέντρο Πολιτικών Ερευνών του Παντείου Πανεπιστημίου και το Δήμο Καρπενησίου.

Κεφάλαιο 3: Η πολιτική δραστηριότητα του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας στη Λαμία, 1945-1949

Το κεφάλαιο αυτό επιχειρεί να καταδείξει την υποδοχή και τους τρόπους ενσωμάτωσης της πολιτικής στρατηγικής του ΚΚΕ από τα κομματικά μέλη και τους ευρύτερους κοινωνικούς χώρους στους οποίους απευθύνεται η κομματική ηγεσία. Η ανάλυση της πολιτικής του ΚΚΕ, όπως εκφράζεται στα επίσημα κείμενα, τις αποφάσεις των ολομελειών και των συνεδρίων και του επίσημου κομματικού οργάνου, *Ριζοσπάστης*, γίνεται στο μέτρο που αποτελεί το ευρύτερο πλαίσιο δράσης της τοπικής οργάνωσης του κομμουνιστικού κόμματος. Η εστίαση είναι τοπική, στην περιοχή της Λαμίας, έδρα της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* (ΚΟΠΣ). Αρχικά, καταγράφεται η δραστηριότητα της τοπικής κομμουνιστικής οργάνωσης την περίοδο από την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας έως τις πρώτες μεταπολεμικές εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946. Πιο συγκεκριμένα αναλύονται οι αντιδράσεις της κομματικής βάσης στη συμφωνία της Βάρκιζας, η διαφωνία του Άρη Βελουχιώτη και η απήχησή της, η ανασύνταξη και λειτουργία του ΚΚΕ και των εαμικών οργανώσεων (ΑΚΕ, ΕΑ, ΕΠΟΝ, Δημοκρατικός Σύλλογος Λαμίας), τα οργανωτικά τους μέτρα, οι τοπικές συνδιασκέψεις και δραστηριότητες και η θεματολογία και επιχειρηματολογία της τοπικής εφημερίδας *Ρούμελη*, οργάνου του ΕΑΜ Ανατολικής Στερεάς. Τέλος, διερευνάται η δράση της τοπικής οργάνωσης στην πόλη της Λαμίας ύστερα από την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου πολέμου και το πέρασμα των κομμουνιστικών οργανώσεων στην παρανομία.

3.1. Η δραστηριότητα του Κομμουνιστικού Κόμματος το 1945

3.1.1. Η κατάσταση στο Κομμουνιστικό Κόμμα μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας.

Αμέσως μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ άρχισε την επαναμετακίνηση στελεχών του κόμματος από τα Τρίκαλα και άλλες περιοχές του βουνού, όπου είχαν καταφύγει, στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις. Όσα στελέχη είχαν καταφύγει στην περιοχή της Λαμίας με το τέλος των Δεκεμβριανών, πήραν εντολή να επιστρέψουν στην Αθήνα για να εργαστούν για την ανασυγκρότηση των οργανώσεων που είχαν υποστεί πλήγμα με την υποχώρηση του ΕΛΑΣ και λειτουργούσαν αρχικά παράνομα[1]. Ο Γ. Ιωαννίδης, ο οργανωτικός γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος, διαβίβασε με ασύρματο προς τα κατώτερα κομματικά όργανα οδηγίες τα νέα καθήκοντά τους και τα οργανωτικά μέτρα που έπρεπε να λάβουν. Σύμφωνα με τις οδηγίες αυτές καθήκον των κομματικών οργανώσεων ήταν να αναλύσουν τη Συμφωνία της Βάρκιζας στα μέλη του κόμματος, να εκθέσουν τους όρους υπογραφής της και να διαφωτίσουν το λαό σχετικά με τα κύρια καθήκοντα κάτω από τις παρούσες συνθήκες. Έπρεπε να γίνουν συγκεντρώσεις των ανταρτών για να τους εξηγηθεί γιατί διαλύονταν ο ΕΛΑΣ και γιατί ήταν καθήκον κάθε μέλος του ΕΛΑΣ να επιστρέψει στο χωριό του ή στην πόλη του. Το Κομμουνιστικό Κόμμα θα αγωνιζόταν από αυτό το χρονικό σημείο και μετά για την αποκατάσταση των δημοκρατικών ελευθεριών, την ανάπτυξη της χώρας, τη διατήρηση της ενότητας του ΕΑΜ και τη δημιουργία ενός ευρέος μετώπου όλων των δημοκρατικών δυνάμεων[2]. Κύρια προϋπόθεση για την εκπλήρωση των καθηκόντων του ΚΚΕ ήταν η επαφή με τις μάζες. Έπρεπε να καταγγέλλονται οι τυχόν παραβιάσεις της Συμφωνίας της Βάρκιζας και τα περιστατικά τρομοκρατίας. Έπρεπε να κρυφτεί ένας σημαντικός αριθμός οπλισμού και να δημιουργηθούν σε κάθε περιοχή *Ενώσεις Αγωνιστών του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, 1941-44*, στις οποίες να συμμετέχουν όλα τα πρώην μέλη του ΕΛΑΣ[3].

---

[1] Π. Ρούσσος, *Η Μεγάλη Πενταετία*, τόμος Β, Αθήνα (β έκδ.) 1978, σ. 378 και Μ. Λιαρούτσος, *Τελειώνοντας ο Δεκέμβρης*, Αθήνα: Εντός, 2000, σ.147

[2] ΑΣΚΙ, *Αρχείο ΚΚΕ*, φ 32/229, κουτί 145, «Ιωαννίδης προς κομματικές οργανώσεις», 15 Φεβρουαρίου 1945

[3] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, ο.π.*, Τόμος 5, σ. 357

Η *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* του ΚΚΕ και ο γραμματέας της, Κώστας Κολιγιάννης, κινήθηκαν βάσει αυτών των κατευθύνσεων. Την εντολή απόκρυψης οπλισμού διαβίβασε στη 13η Μεραρχία του ΕΛΑΣ το μέλος της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ Ζήσης Ζωγράφος. Η εντολή αφορούσε στην απόκρυψη του «καλού» οπλισμού μαζί με άφθονα πυρομαχικά και την παράδοση του άχρηστου. Ο διοικητής της Μεραρχίας, Θεόδωρος Καλλίνος (Αμάρμπεης), οργάνωσε συνεργείο από έμπιστους ελασίτες με επικεφαλής το Λευτέρη Χρυσιώτη και άρχισε την απόκρυψη[4]. Η απόκρυψη οπλισμού στην περιοχή από «έμπιστους», οι οποίοι προωθούνταν στο εξωτερικό για να μη συλληφθούν και αποκαλύψουν το μέρος απόκρυψης, επιβεβαιώνεται και από προφορικές μαρτυρίες[5]. Το μεγαλύτερος ωστόσο μέρος των κρυμμένων όπλων αποκαλύφτηκε σχετικά σύντομα, όπως μαρτυρείται και από το ημερολόγιο της *10ης Ταξιαρχίας Εθνοφυλακής* και της *Στρατιωτικής Διοίκησης Λαμίας,* στα οποία αναφέρονται πολυάριθμες περιπτώσεις ανεύρεσης οπλισμού[6]. Μέσω της απόκρυψης μέρους του οπλισμού η ηγεσία προσπαθούσε να κατευνάσει τις αντιθέσεις και να συμβιβαστεί με τους αρνητές της Συμφωνίας της Βάρκιζας, ενώ παράλληλα να προετοιμαστεί για το ενδεχόμενο της άμυνας απέναντι σε βία προς στον αποστρατευμένο ΕΛΑΣ[7]. Παρότι η απόκρυψη οπλισμού ήταν δύσκολο να μείνει μυστική από την Εθνοφυλακή, ιδιαίτερα με τον πλημμελή τρόπο με τον οποίο είχε πραγματοποιηθεί, θεωρήθηκε απαραίτητη για να αντικρούσει τις επικρίσεις περί επιβολής καθεστώτος ήττας στους κόλπους του ΕΛΑΣ και του ΚΚΕ και να αποτρέψει περιστατικά απειθαρχίας.

Ωστόσο, δεν άργησαν να αρχίσουν οι συλλήψεις μελών του ΕΛΑΣ και να παραβιάζεται η Συμφωνία της Βάρκιζας την οποία με τόσο κόστος προσπαθούσε να τηρήσει το ΚΚΕ.

---

[4] Θ. Καλλίνος (Αμάρμπεης), «Η σύσκεψη των καπεταναίων, τα Δεκεμβριανά και η υποχώρηση του ΕΛΑΣ», επιμ. Κλ. Κουτσούκης, *Η προσωπικότητα του Άρη Βελουχιώτη και η Εθνική Αντίσταση. Ένα επιστημονικό συνέδριο*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1997, σ. 293

[5] Α. Θεοχάρης, *Στη Στερεά Ελλάδα με το Δημοκρατικό Στρατό 1945-1949*, Αθήνα : Σύγχρονη Εποχή 2002, σ. 26 και Κ. Παλαιολόγου, *Από την Εθνική Αντίσταση στον Εμφύλιο 1946-1949*, τόμος 1ος, Αθήνα: Σύγχρονη Γνώμη 2003, σ. 58

[6] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου* (ΑΕΠ), Φ. 1236/5/1 «Γραφείο Επιχειρήσεων 10ης Ταξιαρχίας Εθνοφυλακής: Πολεμικόν Ημερολόγιον» και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, «Αντίγραφο ημερολογίων επιχειρήσεων Στρατιωτικής Διοίκησης Λαμίας από 17-3-4 έως 31-5-45» καταχωρήσεις ημερολογίου 4 και 16 και Μαΐου 1945 και «Έκθεσις επί της καταστάσεως της περιφέρειας από απόψεως ασφαλείας. 1-15 Μαΐου 1945» όπου αναφέρεται η ανεύρεση οπλισμού στα ορεινά χωριά Παύλιανη, Μενδενίτσα και Καλλίδρομο.

[7] Ιωαννίδης, *ο.π.*, σ. 129

Ο πρώτος που συνελήφθη στη Λαμία ήταν ο καπετάνιος του ΕΛΑΣ στην Ανατολική Φθιώτιδα, Σωτήρης Μπεγνής ο οποίος με το τάγμα του είχε δώσει τη τελευταία μάχη στην περιοχή τόσο εναντίον των Γερμανών στα προάστια της Λαμίας όσο και εναντίον των Άγγλων στα Δεκεμβριανά λίγο έξω από την πόλη. Ο Μπεγνής είχε λάβει προσωπική πρόσκληση από τον Βελουχιώτη να τον ακολουθήσει στο Νέο – ΕΑΜ αλλά είχε αρνηθεί και συνελήφθη από την Εθνοφυλακή σε κεντρική πλατεία της Λαμίας καθώς ετοιμαζόταν να αναχωρήσει για τη Γιουγκοσλαβία με άλλους μαχητές του ΕΛΑΣ. Ήταν ο πρώτος κρατούμενος που οδηγήθηκε στις φυλακές Λαμίας από τις οποίες λίγες ημέρες νωρίτερα είχαν απομακρυνθεί οι κρατούμενοι της Εθνικής Πολιτοφυλακής του ΕΑΜ[8].

Παρότι γιορτάστηκαν τα δίχρονα της ΕΠΟΝ[9], ενδεικτικό του νέου κλίματος ήταν η απαγόρευση συμμετοχής των οργανώσεων στον επίσημο εορτασμό της 25ης Μαρτίου 1945[10]. Καθώς η τρομοκρατία μέρα με τη μέρα δυνάμωνε παντού, δεν άργησε να αρχίσει η διαρροή των μελών του ΚΚΕ[11]. Παρόλο που το ΚΚΕ πέτυχε να επιβάλει τη γραμμή παράδοσης των όπλων, το κλίμα της ηττοπάθειας ανάμεσα στα κατώτερα κομματικά στελέχη ήταν ιδιαίτερα έντονο. Πολλά μέλη κατέστησαν ανενεργά ή απρόθυμα να συμμετέχουν στις κομματικές διαδικασίες ενώ άλλοι για να γλιτώσουν αναγκάστηκαν να καταφύγουν στην ανωνυμία των μεγάλων πόλεων[12]:

> «Θυμάμαι τις εκθέσεις των γραμματέων ΚΟΒ που ήταν γεμάτες απελπισία. Σε μια εργατική ΚΟΒ το γραφείο της ΚΟΒ διέγραψε το 70% των μελών γιατί δεν πάταγαν στις συνεδριάσεις. Ύστερα ζήτησε και η ίδια η υπεύθυνη της ΚΟΒ από την καθοδήγηση να φύγει στο χωριό της γιατί της είχαν ζητήσει οι γονείς της να συνεχίσει τις σπουδές της. Αυτό γινόταν από την νεολαία κατά μάζες, γιατί η Αθήνα ήταν ακόμα ένα πρώτης τάξεως άσυλο. Οι πιο πολλοί από αυτούς χάνονταν από το κίνημα ας αφήσουμε τους φαμελίτες αγωνιστές που άλλοι αποτραβιόταν και

---

[8] Κ. Καραγιώργος, *Ελληνική Εθνική Αντίσταση. Η Ρούμελη στις φλόγες*, Αθήνα 1979, σ. 160

[9] Οι γιορτές για τα δίχρονα της ΕΠΟΝ έληξαν στις 5 Μαρτίου: *Λαμιακός Τύπος*, 7 Μαρτίου 1945

[10] Για τη σημασία του αποκλεισμού από τον εορτασμό βλέπε κεφάλαιο 6: «Οι δημόσιες τελετές και η πολιτική τους σημασία στην πόλη της Λαμίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου»

[11] *Λαμιακός Τύπος*. 8 Μαρτίου 1945

[12] Προφορική μαρτυρία Κ.Κ. για μέλη ΟΠΛΑ και ΕΠΟΝ. Λαμία, 20 Φεβρουαρίου 2002

> άλλοι συνθηκολογούσαν φορτωμένοι αυτοί τα πρόσθετα βάρη της οικογένειας. Και νομίζω πως η υποχώρηση τούτη του κινήματος συνεχίστηκε ώσπου το κόμμα μίλησε για Αυτοάμυνα και έδινε στον κόσμο να υπερασπιστεί τον εαυτό του σηκώνοντας το χέρι μαζί με κάποιο ξύλο»[13].

Το άσχημο κλίμα επιτείνονταν από την αδυναμία της κομματικής ηγεσίας να απορροφήσει την κομματική δυσαρέσκεια και να προτείνει αποτελεσματικά μέτρα αντιμετώπισης της κρίσης, την οποία προκαλούσε η εφαρμογή ή μη εφαρμογή της Συμφωνίας της Βάρκιζας.

Στο μεταξύ το ΚΚΕ έδωσε εντολή σε όσα μέλη του ΕΛΑΣ ήταν τα περισσότερο εκτεθειμένα να προωθηθούν στη Γιουγκοσλαβία[14]. Όσοι αντάρτες και στελέχη του ΕΛΑΣ παρέμειναν, άρχισαν να εγγράφονται στις πολιτικές οργανώσεις για να επιχειρήσουν να σταματήσουν τη διαρροή των μελών. Τα πρώην μέλη του ΕΛΑΣ συγκρότησαν στη Λαμία από το Μάρτιο 1945 την *Ένωση Αγωνιστών Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνος*[15] με πρώτο πρόεδρο το Λουκά Καθούλη ενώ τον Ιούλιο – Αύγουστο 1945 μετά τις βουλευτικές εκλογές στη Μ. Βρετανία, συστήθηκε πενταμελές γραφείο με πρόεδρο τον γιατρό Ι. Τζαμάλα και μέλη τους Ν. Κορκόβελο, δικηγόρο, τον Γ. Μπέικο, τον Π. Ευθυμιόπουλο και τον Κ. Παλαιολόγου[16]. Δεν καταγράφεται κάποια δραστηριότητα του σωματείου αυτού των πρώην ελασιτών κατά το 1945. Η πρώτη συνέλευση του πραγματοποιήθηκε το Μάρτιο 1946, οπότε και εμφανίζεται σχετική αρθρογραφία στη *Ρούμελη*[17]. Ανάλογες οργανώσεις έγιναν, όπου το επέτρεπαν οι περιστάσεις, σε κωμοπόλεις και χωριά της Φθιώτιδας.

Σε πολλά μέλη του ΚΚΕ υπήρχε η πεποίθηση ότι το κόμμα δεν θα αργούσε να καταγγείλει τη συμφωνία και να ξαναπάρει τα όπλα, αυτά που είχαν κρυφτεί αμέσως μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας:

---

[13] Γ. Μανούσακας, *Ο εμφύλιος στη σκιά της Ακροναυπλίας*, Αθήνα: Δωρικός, 1977, σ.134
[14] Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 382
[15] *Ρούμελη*, 21 Μαρτίου 1945
[16] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 330
[17] *Ρούμελη*, 13 Μαρτίου 1946

«Ολόκληρος ο ΕΛΑΣ, οι αντάρτες, τα πολιτικά στελέχη του, οι καπεταναίοι, οι έφεδροι αξιωματικοί και οι πιο πολλοί από τους μόνιμους, πιστεύαμε, αφού δεν πιστεύαμε ότι η Συμφωνία της Βάρκιζας με τους δοσίλογους και τους φασίστες που ανέστησαν οι Άγγλοι, θα τηρηθεί – ότι γρήγορα θα παίρναμε ξανά τα όπλα καταγγέλλοντας αυτή τη συμφωνία που με την υπογραφή της άρχιζε και η παραβίασή της εναντίον μας»[18].

Σε περιοχές που η τρομοκρατία ήταν έντονη, όπως στη Θεσσαλία, πρώην στελέχη του ΕΛΑΣ πίεζαν την κομματική οργάνωση να πάρει αποφασιστικά μέτρα και να δώσει την άδεια να συγκροτηθεί μυστικά και γρήγορα μια δύναμη για να χτυπήσει αιφνιδιαστικά τις παρακρατικές συμμορίες και πάλι να διαλυθεί. Οποιαδήποτε ωστόσο κρούση στην κομματική ήταν απογοητευτική. Το ΚΚΕ παρέμενε σταθερά προσανατολισμένο προς ειρηνικές μορφές πάλης και την τήρηση των Συμφωνιών Βάρκιζας και Γιάλτας. Ακόμα και αν αγνοούνταν οι προσταγές του κόμματος, οι δυσκολίες ήταν μεγάλες, καθώς οι ένοπλες ομάδες δεν λάμβαναν καμία υποστήριξη από τις κομματικές οργανώσεις. Κάθε συζήτηση επί του θέματος απαγορεύτηκε.

3.1.2. Η εμμονή του ΚΚΕ στην τήρηση της Συμφωνίας της Βάρκιζας. Η πολιτική της νομιμότητας.

Παρά την αντίθετη απόφαση του ΚΚΕ, μερικοί ελασίτες δεν πειθάρχησαν και παρέμειναν στα ορεινά αυτοσυντηρούμενοι και σε πολλές περιπτώσεις άοπλοι. Κάποιοι, για τους οποίους εκκρεμούσαν εντάλματα σύλληψης ή οι περισσότερο εκτεθειμένοι, δεν κατέβηκαν καθόλου από τα ορεινά μέχρι τη συγκρότηση του ΔΣΕ, όπως ο Γ. Αλεξάνδρου γνωστότερος ως Διαμαντής, κατοπινός διοικητής της 2ης Μεραρχίας Ρούμελης του ΔΣΕ, στον οποίο η κομμουνιστική οργάνωση της περιοχής επέτρεψε να διατηρήσει τον οπλισμό του[19]. Ο Νάκος Μπελής, καπετάνιος τάγματος στην Κατοχή και από τους πρώτους αντάρτες του ΕΛΑΣ, βρέθηκε καταδιωκόμενος στα βουνά της

---

[18] Μανούσακας, *ο.π.*, σ. 14

[19] Κ.Κουτρούκης, «*Εν ψυχρώ» Κατοχή – Βάρκιζα- Εμφύλιος*, Αθήνα: εκδ. Καπόπουλος 1996, σ.61

Ρούμελης με μια ομάδα από δέκα οπλισμένους ελασίτες, δύο από τους οποίους ήταν μαυροσκούφηδες που είχαν ακολουθήσει τον Άρη, αλλά δέχθηκε να κρύβεται μαζί με την ομάδα του χωρίς καμία ένοπλη δράση: *«το κόμμα με ειδοποίησε πολλές φορές να μην με δει κανένας που είμαι οπλισμένος, γιατί η αντίδραση θα σηκώσει θόρυβο πως ο Μπελής ετοιμάζει αντάρτικο»,* γράφει ο Κώστας Παλαιολόγου, υπεύθυνος στην *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* για τις *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων,* ο οποίος συνάντησε τον Μπελή τον Μάιο 1946. Η *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* τελικά αφού δεν κατάφερε τους ένοπλους καταδιωκόμενους να παραδώσουν τον οπλισμό τους, ήρθε σε συμβιβασμό μαζί τους[20]. Όσο καταστρατηγούνταν η εφαρμογή της *Συμφωνίας της Βάρκιζας,* ο αριθμός των ένοπλων καταδιωκόμενων αυξάνονταν, γεγονός που εξανάγκασε την ηγεσία του κόμματος να αντιμετωπίσει την κατάσταση, η οποία εκ των πραγμάτων καταστρατηγούσε την κομματική γραμμή. Τα κομματικά όργανα σε αυτή τη βάση προσπαθούσαν με όλα τα μέσα και σε όλους τους τόνους να πείσουν τους καταδιωκόμενους να κατέβουν από τα ορεινά ή τουλάχιστον να μην εκδηλωθούν.

Στις συνεδριάσεις των οργανώσεων βάσης του ΚΚΕ συζητιόταν η αναγκαιότητα της πειθαρχίας και της τήρησης της Συμφωνίας της Βάρκιζας και στιγματίστηκαν τόσο τα μέλη που δεν την τηρούσαν στην πράξη και απεργάζονται το ξεκίνημα ενός νέου ένοπλου αγώνα όσο και εκείνοι που αν και δεν είχαν καμία δράση έμμεσα εξακολουθούσαν να διαφωνούν[21]. Η απειθαρχία του Άρη και του Μπελή χρησιμοποιήθηκε ως παραδείγμα προς αποφυγή και δόθηκε έμφαση στην ανάγκη σιδερένιας πειθαρχίας και την εφαρμογή της αρχής του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού. Από την πλευρά της η ηγεσία προσπάθησε να δικαιολογήσει τα γεγονότα των Δεκεμβριανών στα μέλη του ΚΚΕ δημοσιεύοντας το Μάρτιο 1945 μια σειρά από άρθρα στο θεωρητικό όργανο του κόμματος *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*. Το κύριο επιχείρημα ήταν ότι τα Δεκεμβριανά ήταν μια λυπηρή παρεξήγηση η οποία προκλήθηκε από την ελληνική Δεξιά. Διατυπώνονταν ακόμα το αίτημα να εφαρμοστεί και στην Ελλάδα η Συμφωνία της Γιάλτας και οι αποφάσεις της. Τα οργανωτικά ζητήματα του κόμματος παρουσιάστηκαν σε άρθρο του Β. Μπαρτζιώτα (Φάνη), γραμματέα της *Κομματικής*

---

[20] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 58
[21] Μανούσακας, *ο.π.*, σ.16

Οργάνωσης Αθήνας. Το κομμουνιστικό κόμμα έπρεπε να προετοιμαστεί για ζωή στη νομιμότητα, να εκκαθαριστεί από τα ασταθή στοιχεία, να γίνει συστηματική διαπαιδαγώγηση των μελών και να εφαρμοστεί κομματική πειθαρχία. Τα κατώτερα όργανα του κόμματος έπρεπε να εκτελούν πιστά τις αποφάσεις της *Κεντρικής Επιτροπής* και να μην τις τροποποιούν κατά την κρίση τους. Ήταν απαράδεκτο να συγκροτούνται τοπικές ολομέλειες και να συζητούν την πολιτική κατάσταση καθώς κάτι τέτοιο ήταν αποκλειστική αρμοδιότητα της *Κεντρικής Επιτροπής*. Το *Τμήμα Διαφώτισης* έπρεπε να βελτιωθεί σημαντικά[22].

Κρίνοντας από τα μέτρα που πρότεινε να ληφθούν είναι κατανοητό το μέγεθος της εσωκομματικής κρίσης. Οι αντιδράσεις των μελών μετά την ήττα του Δεκεμβρίου ήταν έντονες και δεν μπορούσαν να λυθούν με οργανωτικά μέτρα. Καθώς η Εθνοφυλακή εξάπλωνε την παρουσία της σε όλη τη χώρα και παραβιάζοντας τη Συμφωνία της Βάρκιζας, καθώς οι παρακρατικές συμμορίες άρχιζαν να σπέρνουν τον τρόμο στην ύπαιθρο, η κριτική προς την ηγεσία οξύνονταν. Τα απλά μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος έβλεπαν ότι σε αντίθεση με τους ίδιους τα ηγετικά στελέχη έμεναν ανενόχλητα και έτσι γινόταν λόγος για προδοσία. Στη Βόρεια Ελλάδα χιλιάδες Σλαβομακεδόνες δεν επέστρεψαν στους τόπους κατοικίας τους αλλά πέρασαν τα σύνορα. Στους κύκλους των καπεταναίων που περιστοίχιζαν τον Άρη γινόταν λόγος για συγκρότηση μετώπου εθνικής σωτηρίας εναντίον του Κομμουνιστικού Κόμματος και συνέχιση του αγώνα. Η ΕΛΔ επέκρινε ενέργειες ΚΚΕ κατά Κατοχή και ζητούσε διάλυση του ΕΑΜ και μετατροπή του σε μαζική οργάνωση ανεξάρτητη από κόμματα[23].

3.1.3. Η 11η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ

Η απογοήτευση της βάσης του, η εξάπλωση της τρομοκρατίας και η απάθεια των υπευθύνων παρά τις διαμαρτυρίες της Αριστεράς έφεραν το ΚΚΕ σε δυσχερή θέση. Εξαιτίας των Δεκεμβριανών και της ήττας του ΚΚΕ ήταν απαραίτητο να εξεταστεί η

---

[22] Β. Μπαρτζώτας, «Τα οργανωτικά προβλήματα του ΚΚΕ», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση* (ΚΟΜΕΠ), Μάρτιος 1945, σ.24-29

[23] H. Richter, *Η Επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο. Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1946*, Αθήνα: Εστία 1997, σ. 290

ορθότητα της πολιτικής του γραμμής. Ένα δεύτερο ζήτημα ήταν η ανάλυση της πολιτικής του κόμματος απέναντι στη Μ. Βρετανία. Σχεδόν δυο μήνες μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, συγκλήθηκε στην Αθήνα στις 5 - 10 Απριλίου 1945 η 11η Ολομέλεια της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ, η πρώτη ολομέλεια του κόμματος που συγκαλούνταν φανερά και νόμιμα ύστερα από πολλά χρόνια. Το κλίμα όμως κάθε άλλο παρά πανηγυρικό ήταν[24]. Το κύριο θέμα της 11ης Ολομέλειας ήταν η αξιολόγηση της δράσης του κόμματος στο χρόνο που πέρασε από την 10η Ολομέλεια, δηλαδή από τον Ιανουάριο 1944, και τα καινούργια καθήκοντα του ΚΚΕ. Τα κύρια σημεία της εισήγησης του γενικού γραμματέα του κόμματος, Γ. Σιάντου, ήταν ότι η πολιτική γραμμή την οποία εφάρμοσε το ΚΚΕ κατά τη διάρκεια της Κατοχής ήταν κατά βάση σωστή αλλά στην πρακτική εφαρμογή της έγιναν σοβαρά λάθη δεξιού και αριστερού χαρακτήρα που εμπόδισαν το κόμμα να αποκτήσει περισσότερα πλεονεκτήματα κατά την απελευθέρωση. Σε αυτές τις κατευθυντήριες αρχές κινούνταν και η εισήγηση του οργανωτικού γραμματέα του ΚΚΕ, Γ. Ιωαννίδη. Ο Σιάντος επιχείρησε να δικαιολογήσει τις θέσεις του αλλά και για να επιβάλει εσωκομματικά την πολιτική που ακολούθησε το κόμμα από την περίοδο της Κατοχής έως τότε, πολιτική ενσωμάτωσης του ΚΚΕ στο αστικό κοινοβουλευτικό σύστημα. Απαντώντας στις επικρίσεις ότι η συμβιβαστική του πολιτική ευθύνονταν για τα δεινά που αντιμετώπιζε το κόμμα, διατύπωσε την άποψη ότι τα προβλήματα οφείλονταν στις διεθνείς συνθήκες και ότι το ΚΚΕ, όπως και τα Κομμουνιστικά Κόμματα της Δυτικής Ευρώπης, συντάσσονταν με τις δημοκρατικές δυνάμεις για να αντιμετωπίσουν τα υπολείμματα του φασισμού[25]. Ο Σιάντος στάθηκε ιδιαίτερα στο ζήτημα των σχέσεων με τη Μ. Βρετανία χαρακτηρίζοντας βασικό λάθος την αδυναμία του ΚΚΕ να βρει τρόπους συνεννόησης με τη Μ. Βρετανία. Για να επιτευχθεί μια αριστερή στροφή στην ελληνική κοινωνία το Κομμουνιστικό Κόμμα έπρεπε να λάβει υπόψη του το βρετανικό παράγοντα και να παρακάμψει το ζήτημα της κατάληψης της εξουσίας με επαναστατικό τρόπο. Εφεξής, έπρεπε να ακολουθηθεί μια ευλύγιστη πολιτική η οποία αφού ελάμβανε υπόψη της τους πολιτικούς συσχετισμούς δυνάμεων να επιδίωκε μια ευρύτερη αντιβασιλική συμμαχία με τα αστικά κόμματα.

---

[24] Για τις συγκρούσεις και διαφωνίες εντός της Κεντρικής Επιτροπής βλ: Richter, *ο.π.*, σ 291-294.

[25] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, ο.π.*, τόμος 5, «Εισήγηση Σιάντου στην 11η Ολομέλεια», σ. 417-432

Το δεύτερο σημαντικότερο θέμα που συζητήθηκε ήταν η ανάπτυξη και η προσαρμογή της οργανωτικής πολιτικής του κόμματος στις ανάγκες της δουλειάς του ΚΚΕ. Έχοντας λάβει γνώση για το κλίμα της ηττοπάθειας και της αμφισβήτησης των επιλογών της ηγεσίας ο Σιάντος έκανε λόγο για ένα νέο στάδιο πολιτικών αγώνων που άρχιζε με τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Την 11η ολομέλεια απασχόλησε επιπρόσθετα η σύγκληση του 7ου Συνεδρίου του ΚΚΕ κατά τη διάρκεια του 1945 και η εκλογή νέου *Πολιτικού Γραφείου*.

Η 11η Ολομέλεια έληξε με ένα συμβιβασμό προς όφελος του *Πολιτικού Γραφείου*. Παρά τις επικρίσεις, οι οποίες διατυπώθηκαν από τους Γ. Ζεύγο, Ν. Παρτσαλίδη και Μ. Βαφειάδη, οι προτάσεις του Σιάντου υιοθετήθηκαν από την πλειοψηφία των μελών της *Κεντρικής Επιτροπής*. Η ηγεσία δεν μπορούσε παρά να διαπιστώσει την ορθότητα της πολιτικής της γραμμής καθώς μια αναθεώρηση της πολιτικής της θα την έφερνε αντιμέτωπη με τη σοβιετική καθοδήγηση και θα δικαίωνε εκ των υστέρων την στάση των επικριτών της *Συμφωνίας της Βάρκιζας*. Μια λεπτομερής αυτοκριτική των λαθών θα μείωνε το κύρος της καθοδήγησης και θα οδηγούσε πιθανόν στην αντικατάστασή του. Κανείς ωστόσο δεν ήταν διατεθειμένος να φτάσει τα πράγματα στα άκρα[26]. Για χάρη της ενότητας του κόμματος τα βασικά ζητήματα παρακάμφθηκαν, κυρίως αυτό της διεκδίκησης της εξουσίας. Η όποια αντίδραση μπορεί να υπήρχε στα μέλη του κόμματος αντιμετωπίστηκε με μια δεύτερη απόφαση επί των οργανωτικών θεμάτων που αφορούσε την εκκαθάριση του κόμματος και την εφαρμογή της αρχής του «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού». Ύστερα από εισήγηση του Β. Μπαρτζιώτα η 11η Ολομέλεια το ΚΚΕ καλούνταν να λάβει μια σειρά από οργανωτικά μέτρα τα οποία οδηγούσαν το κόμμα στην οργανωτική ανάπτυξη και προσάρμοζαν την οργανωτική πολιτική του ΚΚΕ στις νέες συνθήκες. Δύο ήταν τα βασικά σημεία: η ποιοτική καλυτέρευση και αφομοίωση των νέων μελών του κόμματος και η εκκαθάριση των γραμμών του κόμματος με γνώμονα τον προλεταριακό χαρακτήρα και τους τελικούς σκοπούς του κόμματος. Για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός ήταν αναγκαία μια σειρά μέτρων όπως η ανάπτυξη της δραστηριότητας όλων των κομματικών μελών, ο έλεγχος, η κριτική και αυτοκριτική, η ανάπτυξη έντονης εσωκομματικής ζωής, η μόρφωση και διαπαιδαγώγηση των μελών με

---

[26]Richter, *ο.π.*, σ. 295

βάση τις μαρξιστικές αρχές και η εξασφάλιση της εσωκομματικής δημοκρατίας με βάση την αρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού[27].

Τα καινούργια καθήκοντα του κόμματος με βάση την 11η Ολομέλεια δημοσιεύτηκαν στο *Ριζοσπάστη* στις 24 Απριλίου 1945[28]. Οι γραμματείς των *Γραφείων Περιοχής* μετέφεραν στις κομματικές οργανώσεις των επαρχιών τις βασικές γραμμές της πολιτικής του κόμματος: ομαλή δημοκρατική εξέλιξη στον τόπο, εκλογές με αναλογική και ενότητα όλων των δημοκρατικών δυνάμεων σε ένα πανδημοκρατικό μέτωπο για την πάταξη της τρομοκρατίας και τη ματαίωση της παλινόρθωσης της μοναρχίας. Παρά την ανάλυση της κομματικής γραμμής, οι αποφάσεις της 11ης Ολομέλειας και η έλλειψη αυτοκριτικής της ηγεσίας δεν κατάφεραν να δώσουν διέξοδο στην εσωκομματική κρίση που αντί να ξεπεραστεί εντείνονταν. Σχετικά με τον τρόπο που τέθηκαν υπόψη των μελών οι αποφάσεις της 11ης Ολομέλειας ο Γ.Μπλάνας (Κίσσαβος), καπετάνιος του ΕΛΑΣ στη Θεσσαλία, σημείωνε τα εξής :

> «Μια μέρα συγκεντρώθηκαν σε ένα σπίτι στον Άγιο Αθανάσιο στη Λάρισα δώδεκα περίπου στελέχη για να ακούσουν την ανάλυση της Ολομέλειας αυτής. Η ανάλυση έγινε από τους αριθμούς ένα και δύο του περιφερειακού γραφείου Θεσσαλίας Κοτσάβρα και Λουλέ. Μόλις τέλειωσε ο πρώτος ζήτησαν από τους παρόντες να πουν τη γνώμη τους. Κανένας δεν ήθελε να πάρει το λόγο. Αυτό έδειχνε χωρίς λόγια ότι κανένας δεν είχε μείνει ικανοποιημένος πάνω σε όλα τα ζητήματα που έθιγε η απόφαση. Ο γραμματέας πίεζε τους συντρόφους να πουν τη γνώμη τους. Μετά από αυτό ένας ή δυο απάντησαν απρόθυμα ότι συμφωνούσαν ή διαφωνούσαν. Στη συνέχεια ο γραμματέας ρώτησε εμένα. Απάντησα ότι δεν είχα τίποτε να πω. Αυτός όμως επέμενε να ακούσει τη γνώμη μου. Απάντησα "Δεν καταλαβαίνω τίποτε από την απόφαση αυτήν και δεν βλέπω τίποτε το ουσιαστικό που να έχει σχέση με την μελλοντική μας δουλειά"». ...Ήταν μια προσπάθεια συγκάλυψης της προδοσίας,

---

[27] Ιωαννίδης, *ο.π,* «Παράρτημα: Ομιλία του Γιάννη Ιωαννίδη στην 11η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ 5-10 Απρίλη 1945», σ. 479-489

[28] *Ριζοσπάστης*, 24 Απριλίου 1945

> αλληλοσκεπάσματος των μεγάλων λαθών, ήταν ένα βάλτωμα. Ήταν η αθώωση των Ιωαννίδη - Σιάντου που την έκοψαν σύμφωνα με τα μέτρα τους και πήραν εκ νέου την εντολή να καθοδηγήσουν το ΚΚΕ[29].

Και ο Γ. Βοντίσιος (Γούσιας), γραμματέας της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Ηπείρου,* ανέφερε ότι η απόφαση της 11ης Ολομέλειας δεν ικανοποίησε τα μέλη του κόμματος[30]. Στην πράξη τα προβλήματα, η ύπαρξη ενόπλων και κυρίως του Άρη Βελουχιώτη στα βουνά και η αιμορραγία των οργανώσεων της υπαίθρου, εξακολουθούσαν. Το κυριότερο ωστόσο ζήτημα για τις οργανώσεις ήταν η τρομοκρατία:

> «Τα μέλη του κόμματος που δουλεύανε μέσα στη μάζα του λαού δυσκολευόταν από την κάθε λογής τρομοκρατία να κάνουνε την πολιτική του κόμματος πράξη. Η μεγάλη πλειοψηφία του λαού που για αυτήν ίσα-ίσα οργανώθηκε η τρομοκρατία, πάλευε, μα η πάλη της αχρηστεύονταν γιατί ήταν ένας αγώνας άνισος. Για μας τα μισομορφωμένα στελέχη του κόμματος, την πολιτική μας αυτή – πολιτική της πλάτης- δεν τη βλέπαμε σωστή αν και λόγω αρχής, την υπερασπιζόμασταν δίχως καμία φανερή επιφύλαξη. Νιώθαμε να έρχεται σε αντίθεση εκτός από την πράξη και με τη θεωρία με εκείνο το τσιτάτο που το εχτιμούσαμε σαν τη ψυχή του μαρξισμού. Το όπλο της κριτικής δεν μπορεί να αντικαταστήσει την κριτική του όπλου[31].

Πολλά μέλη του κόμματος, ιδίως πρώην ελασίτες, πίεζαν για πιο δραστικά μέτρα καθώς με την πάροδο του χρόνου γινόταν όλο και πιο φανερό ότι η Συμφωνία της Βάρκιζας είχε καταστεί νεκρό γράμμα.

> «Μόλις θα είχαν περάσει δύο μήνες από την υπογραφή της Βάρκιζας. Σε όλα τα στελέχη και τους αντάρτες του διαλυμένου ΕΛΑΣ όπως και στην

---

[29] Γ. Μπλάνας (καπετάν Κίσσαβος), *Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949. Όπως τα έζησα*, Αθήνα : Καστανιώτης 1977, σ. 65-66

[30] Γ. Βοντίσιος- Γούσιας, *Οι αιτίες για τις ήττες, τη διάσπαση του ΚΚΕ και της Ελληνικής Αριστεράς*, Τόμος Α, Αθήνα: Να υπηρετούμε το λαό 1977, σ.127

[31] Μανούσακας, *ο.π.*, σ.17

πλειοψηφία των άλλων μελών του κόμματος όσο τουλάχιστον μπορούσα να καταλάβω είχε ωριμάσει η πεποίθηση ότι η συμφωνία αυτή δεν είχε καμία αξία για μας ότι ήτανε φάκα που μας έστησαν οι Εγγλέζοι ...εύκολα μπορεί να καταλάβει κανείς πως ο κόσμος, ο υποψήφιος για όποια εξόντωση, συνηθισμένος στην αντίσταση και στην ένοπλη πάλη άρχισε να δυναμώνει στην ψυχή του και με δυναμισμό πρωτόφαντο η ιδέα της αντίστασης για την υπεράσπιση της ζωής, της τιμής, της ελευθερίας που όλα αυτά τσαλαπατιούνταν. Έτσι μέσα στην ψυχή την πονεμένη στην αρχή του απλού αγωνιστή, του άπραγου γεννήθηκε η ιδέα να συνεχιστεί η ένοπλη αντίσταση»[32].

Στις συνεδριάσεις των οργανώσεων της βάσης του κόμματος η καθοδήγηση αγωνίζονταν να πείσει τους κομμουνιστές πως άλλη αντίσταση από τη μαζική δεν υπάρχει. Μέρα με τη μέρα γινόταν φανερό πως η Συμφωνία της Βάρκιζας που με τόσο πείσμα υπερασπιζόταν η καθοδήγηση, για τα μέλη του κομμουνιστικού κόμματος είχε καταστεί νεκρό γράμμα και ότι σε ελεύθερη συζήτηση και ψηφοφορία οι κομμουνιστές στην μεγάλη πλειοψηφία τους την κατήγγειλαν. Παρά τις όποιες διαφωνίες ωστόσο, η απόφαση της 11ης Ολομέλειας εγκρίθηκε ομόφωνα από τις συνεδριάσεις των Γραφείων Περιοχών. Η τοπική εαμική εφημερίδα *Ρούμελη* ανέλαβε το καθήκον να εκλαϊκεύσει τη γραμμή του κόμματος, όπως προκύπτει και από τη θεματολογία της εφημερίδας.

3.1.4. Η άφιξη του Νίκου Ζαχαριάδη στην Ελλάδα και η ανάληψη της ηγεσίας του κόμματος

Οι όποιες αντιρρήσεις στη Συμφωνία της Βάρκιζας και οι συζητήσεις για την ορθότητα της πολιτικής γραμμής του κόμματος διακόπηκαν απότομα όταν ο Κ. Καραγιώργης τηλεγράφησε από το Σαν Φρανσίσκο την 1η Μαΐου 1945 ότι ο Ν. Ζαχαριάδης, ήταν ζωντανός. Το γεγονός αυτό προκάλεσε μεγάλες ανησυχίες στην ηγεσία του ΚΚΕ. Άρχισε μια πυρετώδης δραστηριότητα για να βελτιωθεί η κατάσταση πριν από την άφιξη του αρχηγού. Καταβλήθηκαν προσπάθειες να συσπειρωθούν τα μέλη του κόμματος και να

---

[32] Μανούσακας, *ο.π.*, σ 24

διευκρινιστούν οι σχέσεις του ΚΚΕ ως προς την Μ. Βρετανία. Πολλά μέλη στη βάση, οι χιλιάδες κατατρεγμένοι οπαδοί του κόμματος αλλά και στην *Κεντρική Επιτροπή* ήλπιζαν ότι ο Ζαχαριάδης επρόκειτο να χαράξει νέα γραμμή:

> «Τα στελέχη και τα μέλη του κόμματος τον υποδέχονται σαν τον αρχηγό του κόμματος σαν τον αρχηγό που θα βάλει σωστά το ζήτημα των περασμένων λαθών και θα καθορίσεις σωστά τα νέα καθήκοντα του κόμματος και του εργαζόμενου λαού Ο ενθουσιασμός των μελών και στελεχών του κόμματος ήταν τεράστιος. Ο Ζαχαριάδης είχε την απεριόριστη εμπιστοσύνη των κομμουνιστών και του λαού.[33]

Με την άφιξη του Ζαχαριάδη σταμάτησε το κατρακύλισμα των οργανώσεων και άρχισε η οργανωτική συγκρότηση παρά την έντονη τρομοκρατία στην ύπαιθρο:

> Στα τέλη του Μάη όταν το κίνημα βρισκόταν σε τέτοια υποχώρηση κυκλοφόρησε σαν αστραπή η είδηση ότι ο αρχηγός του ΚΚΕ Νίκος Ζαχαριάδης ήταν ζωντανός και είχε φτάσει στην Αθήνα. Ρίγη από χαρά και ενθουσιασμό ένιωθε ο κάθε αγωνιστής και από εκείνη την ημέρα σταματά το κατρακύλισμα του κινήματος και μια σταθερή άνοδος αρχίζει. Πιστεύαμε ότι ο Ζαχαριάδης ήτανε γίγαντας στη σκέψη, αλάθευτος. Πίστη πως αν ο Ζαχαριάδης βρισκόταν στην κεφαλή του κινήματος κατά την κατοχή η εξουσία θα περνούσε στις λαϊκές δυνάμεις. Αυτή η πίστη της μάζας του κόμματος προς τον ηγέτη έδωσε δύναμη στο κίνημα. Ήρθε και η νίκη του εργατικού κόμματος και έκανε τις δημοκρατικές δυνάμεις να πάρουν οριστικά και μάλιστα με πηδήματα επάνω[34].

Ο Ζαχαριάδης έφτασε στην Ελλάδα στις 30 Μαΐου 1945 και αμέσως κατέλαβε τη θέση του ως γενικός γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος. Η επιστροφή του είχε

---

[33] Μπλάνας – Κίσσαβος, *ο.π.*, σ. 67
[34] Μανούσακας, *ο.π.*, σ. 42-3

σημαντικές επιπτώσεις στο εσωτερικό του ΚΚΕ. Κατ' αρχήν έλυσε το ζήτημα της αξιοπιστίας του κόμματος προς την κομματική του βάση. Ο Ζαχαριάδης ήταν ένας παλιός και δοκιμασμένος αλλά και νέος ηγέτης ο οποίος δεν έφερε ευθύνη για τα σφάλματα της Κατοχής. Η άφιξή του πρόλαβε τυχόν εξελίξεις και απέτρεψε να πάρουν ανεξέλεγκτες διαστάσεις οι εσωτερικοί τριγμοί που προέκυψαν στο κόμμα μετά την ήττα του Δεκέμβρη και τη Βάρκιζα. Πολλοί ήταν εκείνοι που πίστευαν ότι με την επιστροφή του αρχηγού γίνονταν μια καινούργια αρχή. *«Βέβαια όταν ο Ζαχαριάδης ήλθε το 1945 περίμενε μεγάλες αλλαγές ο κόσμος. Περίμενε καταδίκη της Βάρκιζας, περίμενε καταδίκη πολλών πραγμάτων. Περίμενε καθαιρέσεις από την ΚΕ και το ΠΓ, περίμενε τέτοια πράγματα ο κόσμος»*[35]. Πράγματι ένα από τα πρώτα δείγματα γραφής του νέου ηγέτη ήταν η καταγγελία του Άρη Βελουχιώτη. Εφεξής, κυριαρχούσαν η πειθαρχία και η μονολιθικότητα και δεν γίνονταν ανεκτή καμία προσωπική πολιτική και αναζήτηση[36].

Παράλληλα με τα μηνύματα που στέλνονταν στη βάση του κόμματος, ο Ζαχαριάδης έσπευσε να ξεκαθαρίσει ότι το ΚΚΕ επεδίωκε την ενσωμάτωσή του στο αστικό σύστημα κατά τα πρότυπα της Γαλλίας και της Ιταλίας, εργαζόταν για την ειρήνευση και συμμετείχε στις εκλογές, των οποίων το αποτέλεσμα αναγνώριζε. Όσο αφορά στις σχέσεις με την Μ. Βρετανία ο Ζαχαριάδης αναγνώριζε την αγγλόφιλη γραμμή που ακολούθησε η ηγεσία του ΚΚΕ κατά την Κατοχή[37]. Στις 17 Ιουνίου 1945 ο Ζαχαριάδης δημοσίευσε στο *Ριζοσπάστη* ένα λεπτομερές πολιτικό πρόγραμμα, το πρόγραμμα της *Λαϊκής Δημοκρατίας,* τα κύρια σημεία του οποίου αναδημοσιεύτηκαν στην τοπική εαμική εφημερίδα, *Ρούμελη*[38].

---

[35] Προφορική Μαρτυρία Μαρίας Καραγιώργη, Αθήνα 15 Φεβρουαρίου 2006

[36] Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 1, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2002, σ.132-133

[37] *Ριζοσπάστης*, 5 Ιουνίου 1945

[38] Η τοπική εφημερίδα *Ρούμελη* δημοσίευσε σε συνέχειες και σε πέντε ενότητες το πρόγραμμα της Λαϊκής δημοκρατίας. Καθώς δεν σώζονται τα φύλλα της εφημερίδας υποθέτουμε ότι η δημοσίευση έγινε από τον Ιούλιο 1945 έως τις 6 Οκτωβρίου 1945. Από την Τετάρτη 12 Σεπτεμβρίου αρχίζει να δημοσιεύεται «Το οικονομικό περιεχόμενο της Λαϊκής Δημοκρατίας» με υπότιτλο «Πως θα προκόψει η Ελλάδα». Από την Πέμπτη 20 Σεπτεμβρίου το τέταρτο κεφάλαιο με τίτλο «Η Αγροτική οικονομία μέσα στα πλαίσια της Λαϊκής Δημοκρατίας» και από 4 Οκτωβρίου το πέμπτο κεφάλαιο με τίτλο «Η προστασία των εργαζομένων και η λαϊκή πρόνοια».

3.1.5. Η 12η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ

Η 12η Ολομέλεια συγκλήθηκε από τις 25 έως τις 27 Ιουνίου 1945, ένα μήνα σχεδόν μετά την άφιξη του Ζαχαριάδη. Τα κύρια θέματα με τα οποία ασχολήθηκε ήταν η κατάσταση του κόμματος και η προετοιμασία του 7ου Συνεδρίου. Την εισήγηση στο πρώτο θέμα έκανε ο Ζαχαριάδης ο οποίος εντόπισε σφάλματα στην πολιτική του ΚΚΕ στην Κατοχή στις σχέσεις του κόμματος με τη Μ. Βρετανία και επέρριψε την ευθύνη για την ήττα σε δύο εξωκομματικούς παράγοντες: τους Βρετανούς και την «αντίδραση», τις αντίθετες προς το ΚΚΕ δυνάμεις. Το ΚΚΕ με εξαίρεση ένα – δύο μικρά σφάλματα είχε ακολουθήσει σωστή γραμμή. Όσο αφορά τις σχέσεις του κόμματος με τους συμμάχους, ο Ζαχαριάδης διατύπωσε τη θεωρία των δύο πόλων. Η ρεαλιστική πολιτική του ΕΑΜ και της ΠΕΕΑ έπρεπε να κινείται ανάμεσα στον ευρωπαϊκό – βαλκανικό πόλο με κέντρο τη Σοβιετική Ένωση και τον μεσογειακό με κέντρο τη Μ. Βρετανία. Η συνοχή του κινήματος έπρεπε να διατηρηθεί πάση θυσία και για αυτό ήταν ανάγκη να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες. Προς το παρόν είχε διακοπεί η ομαλή δημοκρατική εξέλιξη και έπρεπε να τεθεί ξανά σε λειτουργία. Θεμελιώδη προβλήματα ήταν ο τρόπος μετάβασης στο σοσιαλισμό και η διευκρίνιση των εννοιών της δημοκρατίας και της επανάστασης.

Τα προτεινόμενα μέτρα για την ομαλή δημοκρατική εξέλιξη ήταν η εφαρμογή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, ο σχηματισμός αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης, η εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από τους δωσίλογους και καταδίκη τους, η αναγνώριση του αντιστασιακού κινήματος και η παροχή γενικής αμνηστίας ως προϋπόθεση για ελεύθερες εκλογές. Ως κύριο καθήκον του κόμματος ορίζονταν η μαζική πολιτική πάλη. Όσο αφορά στην αντιμετώπιση της τρομοκρατίας επρόκειτο να οργανωθεί μαζική λαϊκή αυτοάμυνα η οποία έπαιρνε τη μορφή μαζικών κινητοποιήσεων από τις οποίες η πιο αποφασιστική ήταν εκείνη της γενικής απεργίας. Ταυτόχρονα, δίνονταν η προειδοποίηση ότι ένα φασιστικό πραξικόπημα επρόκειτο να αποτραπεί με όλα τα μέσα. Η 12η Ολομέλεια απαιτούσε επαγρύπνηση εναντίον των κινδύνων αλλοίωσης της κοινωνικής σύνθεσης που απειλούσαν το κόμμα και ανύψωση του ιδεολογικού επιπέδου των μελών και στελεχών του κόμματος[39].

---

[39] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, 1945-1949*, τόμος 6ος , Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1987, σ. 34 κ.ε

Όσο αφορά το ιδεολογικό επίπεδο η 12η Ολομέλεια δεν απομακρύνθηκε από τις απόψεις που εκφράστηκαν στην 11η Ολομέλεια. Και ο Ζαχαριάδης παραδέχθηκε την ορθότητα της πολιτικής γραμμής του κόμματος με εξαίρεση κάποια μικρά λάθη. Όσο αφορά τη θεωρία των δύο πόλων, έπρεπε να διαμορφωθεί ένα πλαίσιο άσκησης πολιτικής το οποίο αποσκοπούσε να εκφράσει τα συμφέροντα ενός ευρύτερου κοινωνικού χώρου, ώστε το ΚΚΕ να μπορέσει να μετέχει στις τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις και να διεκδικήσει την επανένταξή του στην κεντρική πολιτική σκηνή.

3.1.6. Η εφαρμογή των οργανωτικών αποφάσεων της 12ης Ολομέλειας και το πέρασμα των οργανώσεων της υπαίθρου στο ΑΚΕ

Στο οργανωτικό επίπεδο η 12η Ολομέλεια έλαβε μια σημαντική απόφαση. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής το ΚΚΕ εξελίχθηκε σε ένα πολυσυλλεκτικό μαζικό κόμμα το οποίο συμπεριλάμβανε τόσο μικροαστικά στρώματα των πόλεων όσο και μέρος του αγροτικού πληθυσμού της υπαίθρου. Σύμφωνα με στοιχεία που έδινε το ίδιο το ΚΚΕ, την άνοιξη του 1944 τα μέλη του κόμματος είχαν φτάσει τις 250.000, αριθμός ο οποίος αυξήθηκε και άλλο μέχρι τις συγκρούσεις του Δεκεμβρίου 1944[40]. Η μαζικοποίηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα μόνο το 18% των μελών να είναι εργάτες. Ο κύριος όγκος του ΚΚΕ ήταν αγρότες και ακολουθούσαν τα μικρουπαλληλικά στρώματα, γεγονός που προκαλούσε ταλαντεύσεις στην κομματική γραμμή και εμπόδιζε την εφαρμογή της εσωκομματικής πειθαρχίας[41]. Εκτός από το ζήτημα της αλλοίωσης της εργατικής φυσιογνωμίας του κόμματος[42] οι άμεσες ανάγκες και προοπτικές του αγροτικού χώρου της υπαίθρου και του εργατικού και μικροαστικού χώρου των πόλεων δεν ταυτίζονταν. Για την μεν επαρχία το κυριότερο ζήτημα ήταν η τρομοκρατία και η εξασφάλιση στοιχειωδών ελευθεριών, ενώ για τις πόλεις η οικονομική ανάπτυξη και η διεκδίκηση της ξένης βοήθειας. Προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι αντιθέσεις αυτές, ο αγροτικός χώρος εντάσσονταν στο *Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας* (ΑΚΕ). Με αυτό τον τρόπο

---

[40]«Η Συνδιάσκεψη των οργανώσεών μας», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση (ΚΟΜΕΠ)*, τ. 26-27 Μάιος – Ιούνιος 1944

[41] Π. Ρούσος, « Κοινωνική Σύνθεση και Διαφώτιση των μελών», *ΚΟΜΕΠ*, τ.40, Ιούλιος 1945, σ.11

[42] Β. Μπαρτζιώτας, «Τα οργανωτικά προβλήματα του ΚΚΕ», *ΚΟΜΕΠ*, τ.35 Μάρτιος 1945, σ.29-31

ενισχύονταν η συνοχή και ενότητα του κόμματος και αντιμετωπίζονταν η εσωκομματική κρίση που προκάλεσε η ήττα[43]. Η πρακτική αυτή εξάλλου ήταν σύμφωνη με την ορθόδοξη λενινιστική αντίληψη που πρόκρινε τον ηγετικό ρόλο της εργατικής τάξης. Έπρεπε λοιπόν να διορθωθεί η κατάσταση που κληροδοτήθηκε από την Κατοχή και παράλληλα να ιδρυθεί εκ νέου ένα ενιαίο επαναστατικό αγροτικό κόμμα, όπως στο μεσοπόλεμο.

Η απόφαση αυτή είχε τις ρίζες της στην 6η Ολομέλεια του ΚΚΕ η οποία είχε αποφασίσει την οργανωτική καινοτομία να διαλύσει τις κομματικές οργανώσεις των χωριών και να εντάξει τους κομμουνιστές αγρότες στο ενιαίο αγροτικό κόμμα το οποίο θα αποτελούσαν οι διάφορες αριστερές αγροτικές ομάδες[44]. Ωστόσο, αυτή η οργανωτική απόφαση δεν πρόλαβε να εφαρμοστεί τότε γιατί μεσολάβησε η δικτατορία. Σε πολλά όμως χωριά ακόμα και εκείνη την εποχή οι κομμουνιστές δεν δέχθηκαν να διαλύσουνε τον πυρήνα του ΚΚΕ ενώ σε άλλα έμεινε ο πυρήνας και συγκροτήθηκε και αγροτικό παράρτημα[45]. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, όταν ξαναοργανώθηκε το Κομμουνιστικό Κόμμα, δεν ξανατέθηκε το ζήτημα της οργάνωσης ενός ενιαίου αγροτικού κόμματος στην ύπαιθρο και οι αγρότες οργανώθηκαν στο ΕΑΜ και στο ΚΚΕ.

Αυτή την περίοδο, ωστόσο, το 1945, οι κομματικές οργανώσεις στα χωριά διαλύθηκαν εκ νέου και τα μέλη τους πέρασαν στο ΑΚΕ. Με τη διάλυση των κομματικών οργανώσεων στην ύπαιθρο απέμειναν μόνο οι κομματικές οργανώσεις των πόλεων με αποτέλεσμα το ΚΚΕ να χάσει τις περιφερειακές του οργανώσεις[46]. Τα κομμουνιστικά μέλη και στελέχη που αποτελούσαν τις οργανώσεις του ΑΚΕ έχασαν κάθε οργανωτική επαφή με το ΚΚΕ :

> «Και δε λογαριάζονταν μεγαλύτερη τιμή από κάθε αντιφασίστα αγωνιστή αγρότη από το να μπορεί να έχει τον τίτλο του μέλους του ΚΚΕ. ...δεν είναι υπερβολή αν θα πω ότι ξεσηκώθηκε θρήνος και οδυρμός από τους

---

[43] Μαργαρίτης, *ο.π.*, σ.134-5
[44] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τόμος 4, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1966, σ. 305
[45] Α. Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και Αστισμός στον Μεσοπόλεμο*, Αθήνα : Θεμέλιο, γ.εκδ 1999 (α έκδοση : Ολκός 1976), σ. 322-323
[46] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, ο.π.*, τόμος 6, σ.61

κομμουνιστές του χωριού που θα αποσπούνταν από το κόμμα. Στην αρχή ο ξεχωρισμός μπήκε σε εθελοντική βάση, μα καμιά οργάνωση του χωριού δεν δέχθηκε να αυτοδιαλυθεί και να προσχωρήσει στο ΑΚΕ. Ύστερα αρχίσαμε να διαλύουμε τις πιο αδύνατες οργανώσεις του ΚΚΕ στα χωριά και έτσι προχωρούσαμε σπρωχτά. Μας έσπρωχνε ο αρχηγός. Θυμάμαι ο Βλαντάς έκανε δυο φορές αυτοκριτική γιατί είχε ενδοιασμούς και δεν έθετε το ζήτημα αποφασιστικά.

Το παράδοξο ήταν ότι ενώ τα αγροτικά μέλη εξοβελίζονταν από το ΚΚΕ εξακολουθούσαν να διώκονται από τις παρακρατικές οργανώσεις με βάση την κομματική τους ταυτότητα.

Μέσω της πρακτικής της οργανωτικής συρρίκνωσης ή της «απομαζικοποίησης» του κόμματος διευκολύνθηκε η έξοδος από το κόμμα πολλών απογοητευμένων κομματικών μελών και στελεχών. Τα αποτελέσματα ήταν καταστροφικά για τις οργανώσεις του ΚΚΕ στην επαρχία:

> «Και ενώ δεκάδες χιλιάδες μέλη περίμεναν με το όπλο παρά πόδα στο πιο μεγάλο μέρος τους άφηναν τώρα το όπλο να πέσει στα πόδια τους. Και από κει που σκέφτονταν σαν κομμουνιστές για την προκοπή και το διαφάντεμα της Ελλάδας ένιωσαν να έχουν μικρύνει, να μην τους ταιριάζει πια να σκέφτονται σαν πανέλληνες, και πιο πέρα σαν παγκόσμιοι στρατιώτες. Στράφηκαν να δουν πως θα ξαναφτιάξουνε το ρημαγμένο νοικοκυριό τους, γιατί η ζωή με τα όλα της έχει πολύ γλύκα και δύναμη. Έτσι τον ίδιο καιρό που το κίνημά μας ανάρρωσε και ανέβαινε χάναμε από τη δύναμη και το αίμα μας έχοντας την ψευδαίσθηση ότι «όσο ξεκαθαρίζεται το κόμμα τόσο ξανανιώνει και δυναμώνει»[47].

---

[47] Μανούσακας, *ο.π.*, σ.80-1

Σε άλλες περιπτώσεις ήταν τέτοια η απογοήτευση των κομματικών μελών ώστε έσπευδαν να διαλύσουν τις κομματικές οργανώσεις, πριν να δημιουργηθεί οργάνωση ΑΚΕ στο χωριό τους, στην οποία όφειλαν να προσχωρήσουν, ενώ άλλοι «ιδιώτευαν» και χάνονταν οριστικά για το κίνημα:

> «Πολλά ήταν τα ερωτηματικά μη μπορώντας να εξηγήσουμε αυτή την απόφαση του Ζαχαριάδη τότε που ο ενθουσιασμός για αγώνες είχε ξεπεράσει κάθε όριο. Η απόφαση αυτή τραυμάτισε τις καρδιές των μελών του ΚΚΕ και των αγωνιστών, μείωσε τον ενθουσιασμό και τη μαχητικότητά τους κι έφθειρε τον κομματικό εγωισμό... εγώ προσωπικά και άλλοι κλάψαμε»[48].

Είναι χαρακτηριστική η υποβάθμιση των αγροτικών μελών σε σχέση με τους εργάτες – μέλη. Ακόμα και για τα κομματικά στελέχη η τοποθέτησή τους στο ΑΚΕ θεωρούνταν υποβάθμιση. Χαρακτηριστική στην περιοχή της Ανατολικής Στερεάς ήταν η περίπτωση του Φώτη Τσίγκα από την κομματική οργάνωση Άμφισσας, ο οποίος αρνήθηκε να αναλάβει θέση στην *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* και τοποθετήθηκε επικεφαλής του ΑΚΕ στη Φωκίδα[49].

Ωστόσο, τα οργανωτικά μέτρα τα οποία έλαβε το ΚΚΕ στην επαρχία κατέδειξαν την προσήλωσή του στη νομιμότητα. Από τους δύο χώρους επιρροής του, τον αστικό και τον αγροτικό, επιλέχθηκε ο λιγότερο εκρηκτικός και εκείνος που ήταν προσανατολισμένος προς τις κυρίαρχες κοινωνικές και οικονομικές λειτουργίες και διεκδικούσε δικαιότερη κατανομή στα υπάρχοντα πλαίσια. Καθώς το ΚΚΕ αδυνατούσε να ελέγξει αποφασιστικά τα κομματικά μέλη της υπαίθρου, τα οποία κατέφευγαν στα ορεινά εξαιτίας της τρομοκρατίας και σε πολλές περιπτώσεις βασίζονταν στα επίσης αγροτικά κομματικά στελέχη, ο Ζαχαριάδης επέλεξε να αποκαταστήσει την κοινωνική σύνθεση του κόμματος με βάση την εργατική τάξη αποβάλλοντας τα «καθυστερημένα αγροτικά στοιχεία». Θα περιορίζονταν κατά αυτό τον τρόπο οι αμφισβητήσεις της κομματικής γραμμής οι οποίες

---

[48] Στο ίδιο
[49] Κουτρούκης, *ο.π.*, σ. 64-65

προέρχονταν από τις τάξεις των πρώην πολεμιστών του ΕΛΑΣ, η σύνθεση του οποίου ήταν κατά κύριο λόγο αγροτική. Η διαδικασία της απομαζικοποίησης του κόμματος συνεχίστηκε στην 7η Ολομέλεια με τα μέτρα της εσωτερικής εκκαθάρισης και γενικότερα της ψήφισης νέου καταστατικού. Ως αποτέλεσμα η αριθμητική δύναμη του ΚΚΕ μειώθηκε στο ένα δέκατο των πριν από το 7ο Συνέδριο μελών. Παρά ταύτα, αποκαταστάθηκε η εσωτερική συνοχή του κόμματος και απομονώθηκαν οι αμφισβητίες της κομματικής γραμμής.

3.1.7. Η οργάνωση της *Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας*

Από τα πιο σημαντικά σημεία της 12ης Ολομέλειας ήταν η έκκληση για την οργάνωση της *Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας*. Κατά τους επόμενους μήνες οργανώθηκαν ενέργειες αυτοάμυνας οι οποίες πήραν διάφορες μορφές κλιμακούμενες από την ατομική άοπλη αυτοάμυνα απέναντι σε τρομοκρατικές επιθέσεις και τη μαζική αυτοάμυνα με πρωτόγονα και πρόχειρα όπλα απέναντι σε βιαιοπραγίες και συλλήψεις και μαζικές μορφές πάλης όπως απεργίες και διαδηλώσεις έως ένοπλες αμυντικές ενέργειες από πρώην μέλη του ΕΛΑΣ που κρύβονταν στα βουνά. Η διαβάθμιση αυτή των αμυντικών ενεργειών του ΚΚΕ συνοδευόταν από προειδοποιήσεις υπεύθυνων πηγών του ΚΚΕ για τις συνέπειες της συνεχιζόμενης τρομοκρατίας απέναντι στην Αριστερά[50]

Όλα τα μέλη του ΚΚΕ ήταν οργανωμένα στο σύστημα της αυτοάμυνας[51]. Το σύστημα αυτό σχηματίζονταν από ομάδες των 10 ατόμων και αρκετές τέτοιες ομάδες σε κωμοπόλεις και συνοικίες συγκροτούσαν ένα τμήμα. Η αυτοάμυνα ήταν ξεχωριστή κομματική οργάνωση με δικό της μηχανισμό και συνδέσεις. Ήταν υπεύθυνη για την παράνομη κομματική δουλειά και ιδίως τις νύχτες, μαζικά ή τμηματικά, βρισκόταν σε επιφυλακή. Υπεύθυνοι της αυτοάμυνας τοποθετούνταν κομματικά στελέχη με μεγάλη εμπειρία στον ΕΛΑΣ, εναντίον των οποίων δεν εκκρεμούσαν διώξεις. Παρόμοια δομή υπήρχε στην ύπαιθρο και στα χωριά. Αρχικά οι ομάδες αυτές δεν είχαν καθόλου όπλα ή,

---

[50] *Ριζοσπάστης*, 24 Αυγούστου 1945 «Ομιλία Ν. Ζαχαριάδη στη Θεσσαλονίκη», *Ριζοσπάστης*, 31 Αυγούστου 1945: «Ανταπόκριση από ομιλία του Ν. Ζαχαριάδη στη Νάουσα»

[51] Μπλάνας- Κίσσαβος, *ο.π.* σ. 44-51, Δ. Βότσικας, *Η Ήπειρος ξαναζώνεται στ' άρματα*, Αθήνα 1983, σ.82

αν υπήρχαν διαθέσιμα όπλα, αυτά αποθηκεύονταν μακριά[52].Το αποτέλεσμα ήταν ότι εκτεταμένες περιοχές απελευθερώθηκαν ουσιαστικά από τον αστυνομικό έλεγχο.

Η απόφαση αυτή για την οργάνωση *Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας* είχε θετικό αποτέλεσμα γιατί ξεπεράστηκε η απογοήτευση που ήταν αισθητή μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας:

> «Η απόφαση αυτή ήταν ένα βήμα. Οι εφημερίδες την εξηγούσαν ότι όταν οι χίτες πήγαιναν στο καφενείο της γειτονιάς και άρχιζαν να βρίζουν και να χτυπάνε ο κόσμος έπρεπε να χρησιμοποιήσει εκτός από τη γροθιά του και κάτι ακόμα. Ένα ξύλο. Το ξύλο είναι ένα σόι όπλο. Αλλά πως θα γινόταν όταν οι συμμορίτες κρατούσαν όπλα; ωστόσο η απόφαση μιλούσε για απεργίες, οργάνωση των κηδειών των θυμάτων, άλλες δυνατές αντιτρομοκρατικές εκδηλώσεις και το πιο σπουδαίο μιλούσε για οργάνωση. Αυτό όπως το εξηγήσαμε σήμαινε ότι ένα μέρος από τα κομματικά μέλη και στελέχη συγκροτημένοι σε όργανο θα αποτελούσαν την καθοδήγηση της αντιτρομοκρατικής πάλης. Όπως και να είναι για τώρα έδινε ελπίδες, ζωντάνευε και μαχητικοποιούσε τα μέλη του κόμματος και τους οπαδούς του»[53].

Στην περιοχή της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* υπεύθυνος για την οργάνωση της *Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας* ήταν ο Βαγγέλης Παπαδάκης (καπετάν Λευτεριάς), παλαιό κομματικό στέλεχος ο οποίος βρισκόταν στη Ρούμελη από το 1942 και στην Κατοχή ήταν καπετάνιος της *Ομάδας Μεραρχιών Ρούμελης*. Οι οδηγίες δίνονταν με απόλυτη μυστικότητα στην Αθήνα.

Ωστόσο, η απόφαση της Ολομέλειας του κόμματος για αυτοάμυνα δεν ήταν εύκολο να εφαρμοστεί. Παρά την εκτεταμένη και εντεινόμενη τρομοκρατία κατά τους καλοκαιρινούς μήνες του 1945 στην περιοχή της Φθιώτιδας η *Β Συνδιάσκεψη ΚΚΕ Περιοχής Στερεάς* παρατήρησε καθυστέρηση σχετικά με την οργάνωση της *Μαζικής*

---

[52] «Μαρτυρία Ηλία Αλευρά», *Ελευθεροτυπία*, 25 Αυγούστου 1982
[53] Μανούσακας, *ο.π.*, σ. 86

Λαϊκής Αυτοάμυνας. Στην τοπική εαμική εφημερίδα μόνο δύο φορές κατά τη διάρκεια του 1945 αναφέρθηκαν περιστατικά αυτοάμυνας από ορεινά χωριά της περιοχής[54]. Στην ύπαιθρο της Φθιώτιδας δεν υπήρχαν οργανωμένες ομάδες αυτοάμυνας, τουλάχιστον το 1945, αντίθετα με την πόλη της Λαμίας όπου μαρτυρείται ομάδα φύλαξης των τυπογραφείων της *Ρούμελης*, ομάδα περιφρούρησης εαμικών εκδηλώσεων και ομάδα συγκέντρωσης και αποθήκευσης στρατιωτικού υλικού[55].

3.1.8. Η νίκη του Εργατικού Κόμματος στις βρετανικές εκλογές

Η νίκη του Εργατικού Κόμματος στις βρετανικές εκλογές στις 27 Ιουλίου 1945 είχε αντίκτυπο και στην ελληνική πολιτική σκηνή. Ο *Ριζοσπάστης* αντιμετώπισε το γεγονός με πανηγυρισμούς και δύο ημέρες αργότερα ο Ζαχαριάδης ζήτησε την παραίτηση κυβέρνησης και σχηματισμό αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης[56]. Ο αντίκτυπος σε πρακτικό επίπεδο ήταν η επικράτηση ενός πνεύματος αισιοδοξίας για αλλαγή της πολιτικής κατάστασης. Σε αυτό το πλαίσιο ζητήθηκε από όσα μέλη του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ καταδιώκονταν και είχαν καταφύγει στα ορεινά να κατέβουν στις πόλεις διαφορετικά δεν θα λάβαιναν καμία βοήθεια από τι οργανώσεις της υπαίθρου. Σύμφωνα με εντολή της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* οι καταδιωκόμενοι που ζούσαν στον Παρνασσό γύρω από το Διαμαντή, στη Γκιώνα και στην Οίτη έπρεπε να φύγουν για την Αθήνα ή όπου αλλού μπορούσαν να διαφυλαχθούν. Ωστόσο, όσα μέλη πειθάρχησαν συνελήφθησαν και στάλθηκαν στις φυλακές ή εξορία[57]. Οι ελπίδες του ΚΚΕ αποδείχθηκαν μάταιες καθώς σύντομα έγινε φανερό πως η βρετανική εργατική κυβέρνηση ακολουθούσε την ίδια πολιτική απέναντι στο ελληνικό ζήτημα[58].

---

[54] *Ρούμελη*, 26 Οκτωβρίου 1945
[55] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 30 και 69-70
[56] *Ριζοσπάστης*, 27 Ιουλίου 1945
[57] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 305 και Κουτρούκης, *ο.π.*, σ. 61
[58] Θ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα. Ο ιμπεριαλισμός της μη – επέμβασης*, Αθήνα : Φιλίστωρ 1997, σ. 138-9

3.1.9. Οι περιφερειακές κομματικές συνδιασκέψεις του ΚΚΕ στην περιοχή της Στερεάς Ελλάδας

Την ίδια περίοδο, το καλοκαίρι 1945, έγιναν περιφερειακές συνδιασκέψεις στις περιοχές δικαιοδοσίας της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* με σκοπό την εκτίμηση της κατάστασης, την προσαρμογή των οργανώσεων στα νέα οργανωτικά μέτρα και την εκλογή αντιπροσώπων για τη *Συνδιάσκεψη Περιοχής Στερεάς*. Το μεγαλύτερο πρόβλημα για τις οργανώσεις της υπαίθρου ήταν η τρομοκρατία. Με τη διάλυση των κομματικών οργανώσεων στην ύπαιθρο και το πέρασμά τους στο ΑΚΕ το ΚΚΕ περνούσε μια μεταβατική περίοδο. Οι κομματικές οργανώσεις που διατηρούνταν εμφάνιζαν σημεία χαλάρωσης καθώς πολλά από τα στελέχη είχαν συλληφθεί ενώ άλλα είχαν καταφύγει στην Αθήνα για ασφάλεια. Χαρακτηριστικά είναι τα όσα αναφέρει ο Γ. Κουτρούκης σχετικά με τη οργάνωση της περιφερειακής συνδιάσκεψης στην Άμφισσα:

> «Κρατιόταν η Άμφισσα, Ιτέα, το Λιδωρίκι, η Ορεινή Παρνασσίδα, Δυτική Δωρίδα με στελέχη που δεν είχαν συλληφθεί. Τελικά για την περιφερειακή Συνδιάσκεψη, με στοιχειώδεις διαδικασίες μαζευτήκαμε 6-7 όλοι – όλοι… Κόμμα νόμιμο, συνδιάσκεψη παράνομη. Γιατί όλοι εκτός από μένα, τον Γ. Πέτρου και την Κορναράκη οι άλλοι ήταν καταδιωκόμενοι. Και η αχτιδική στην Άμφισσα έγινε νύχτα, παράνομη. Αυτή βέβαια δεν είναι εικόνα σπουδαίας οργανωτικής κατάστασης. Όλη η προσοχή και η απασχόλησή μας ήταν η υπεράσπιση των συλλαμβανομένων αγωνιστών και στα πολιτικά, η απαίτηση γενικής αμνηστίας»[59].

3.1.10. Οι ηγέτες του ΕΑΜ στη Λαμία

Τον Αύγουστο του 1945 η ηγεσία του ΚΚΕ άρχισε περιοδεία στη Μακεδονία για να αντιμετωπιστούν τα αποσυνθετικά φαινόμενα και να τονωθεί το ηθικό των μελών του κόμματος. Στις 21 Αυγούστου 1945 ο Ζαχαριάδης σε μια μαζική συγκέντρωση στη

---

[59] Κουτρούκης, *ο.π.*, σ. 65

Θεσσαλονίκη επιτέθηκε εναντίον της βρετανικής πολιτικής ενώ στις 24 σε συλλαλητήριο στην ίδια πόλη ανέβασε την ένταση προειδοποιώντας ότι το ΚΚΕ θα απαντήσει με τα ίδια μέσα που τους χτυπούν και ότι «*θα αντηχήσουν ξανά τα βουνά και τα δάση για μια ακόμα φορά με την κραυγή Εμπρός Ελλάς για την Ελλάδα*»[60]. Παρόλο που η ομιλία χαρακτηρίστηκε από τους Βρετανούς ως «*εξωφρενική και ανεύθυνη*»[61], έμοιαζε περισσότερο με ένα ξέσπασμα απόγνωσης ενός ανθρώπου που έπρεπε να δώσει μια απάντηση στις διαμαρτυρίες ενός κινήματος που τελούσε υπό διωγμό. Το ξέσπασμα αυτό αντανακλούσε περισσότερο την αντίδραση των κομμουνιστών απέναντι στην τρομοκρατία, τις ευθύνες που απέδιδαν στους Βρετανούς και την διάψευση των ελπίδων από την νίκη των εργατικών, και όχι μια αλλαγή πλεύσης στην πολιτική του ΚΚΕ. Η λεκτική επιθετικότητα αποσκοπούσε να κατευνάσει αυτούς που επιθυμούσαν στους κόλπους του ΚΚΕ μια πιο δυναμική αντίδραση και να ωθήσει την ελληνικές και βρετανικές αρχές στη λήψη πιο ουσιαστικών μέτρων απέναντι στην τρομοκρατία.

Αν και τα μέτρα και οι επιλογές της ηγεσίας το καλοκαίρι 1945 έδωσαν μια προοπτική ανάπτυξης στις οργανώσεις και λίγο από το χαμένο ενθουσιασμό, δεν πρέπει να υποβαθμιστεί η αίσθηση απόγνωσης και απογοήτευσης στην Αριστερά. Το Σεπτέμβριο 1945 το ΚΚΕ ήταν σε θέση να πραγματοποιεί μεγάλες συγκεντρώσεις στην Αθήνα και να κάνει επίδειξη δυνάμεων βάζοντας σε σκέψη τους Βρετανούς. Η προσπάθεια μεταφοράς του κλίματος αυτού στις επαρχιακές πόλεις δεν ήταν πάντα πετυχημένη. Σε πολλές περιπτώσεις η προσπάθεια του ΚΚΕ να πραγματοποιήσει συγκεντρώσεις στις επαρχιακές πόλεις κατέληγαν σε ταραχές και πολύ συχνά σε λουτρό αίματος[62] και συνιστούσαν πρόκληση για παρακρατικούς, τη Χωροφυλακή και την Εθνοφυλακή, να ακολουθήσουν μια πιο βίαια τακτική.

Στη Λαμία, ο Σεπτέμβριος 1945 ήταν ένας μήνας έντονης πολιτικής δραστηριότητας. Αρχικά την πόλη επισκέφτηκε ο Ναπολέων Ζέρβας ο οποίος μίλησε στον κινηματογράφο

---

[60] *Ριζοσπάστης*, 25 Αυγούστου 1945

[61] PRO, FO 371/48278, «Σχόλια Laskey», 31 Αυγούστου 1945

[62] *Ριζοσπάστης*, 29 Αυγούστου 1945 και 31 Αυγούστου 1945 σχετικά με τα επεισόδια στην ομιλία του Πασαλίδη στη Βέροια και Γρηγοριάδη στην Κοζάνη αντίστοιχα.

Παλλάς, στην κεντρική πλατεία στις 16 Σεπτεμβρίου 1945[63] ύστερα από πρόσκληση της διοικούσας επιτροπής του κόμματός του, *Εθνικού Κόμματος Ελλάδος,* και του *Συλλόγου Εθνικοφρόνων Νομού Φθιώτιδας*. Μόλις δύο ημέρες μετά την ομιλία του Ζέρβα, στις 18 Σεπτεμβρίου, επιτροπή του ΕΑΜ περνώντας από τη Λαμία μίλησε στο λαό της πόλης. Επρόκειτο για την πρώτη συγκέντρωση ύστερα από το τέλος της εαμοκρατίας επτά μήνες πριν και εντάσσονταν στα πλαίσια της περιοδείας των στελεχών του ΕΑΜ στην επαρχία για την ανασυγκρότηση του κόμματος και την ηθική υποστήριξη των καταδιωκόμενων μελών. Είχε προηγηθεί λίγες ημέρες νωρίτερα, η άφιξη του καταγόμενου από την περιοχή, Γ. Θανασέκου, οργανωτικού γραμματέα του ΑΚΕ, ο οποίος ήταν ο πρώτος εκπρόσωπος του συνασπισμού κομμάτων του ΕΑΜ που επισκέπτονταν επίσημα τη Λαμία. Ο Θανασέκος ανέλαβε παραδοσιακό ρόλο πολιτευτή μόνο που τα ζητήματα που τέθηκαν δεν ήταν ατομικά αλλά συλλογικά καθώς δέχθηκε επιτροπές από την πόλη της Λαμίας και χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας τα οποία είχαν υποστεί εκτεταμένες καταστροφές από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών. Συνάντησε ακόμη προσωπικότητες της πόλης και εργατικά σωματεία της Στυλίδας. Ουσιαστικά ενημερώθηκε για την κατάσταση που επικρατούσε στην ύπαιθρο και ανέλαβε, όντας ανώτερο στέλεχος του ΑΚΕ και του ΕΑΜ, να μεσολαβήσει στις τοπικές αρχές για τα ζητήματα που έθετε η βάση του κινήματος, όπως η τρομοκρατία στην ύπαιθρο, ο επισιτισμός και η στέγαση των πυροπαθών. Ο ίδιος, εκπροσωπώντας το ΑΚΕ, επισκέφτηκε τον διοικητή της χωροφυλακής για να του θέσει το ζήτημα της ασφάλειας και της τάξης, στα πλαίσια των αιτημάτων του ΕΑΜ, το νοσοκομείο, ως ενδεικτικό σημείο ελέγχου της πορείας της ανασυγκρότησης, και τις φυλακές για να τονώσει το ηθικό των κρατουμένων. Αντίθετα, στους εαμικούς ηγέτες δεν δόθηκε άδεια να επισκεφτούν τις φυλακές. Ενδεχόμενα, η άδεια δόθηκε στο Θανασέκο γιατί ήταν και προπολεμικής τοπικός πολιτευτής με κύρος και επιρροή στη Φθιώτιδα. Με ανάλογο ρόλο ο οργανωτικός γραμματέας του ΑΚΕ επισκέφτηκε και το Καρπενήσι επ' ευκαιρία του μνημόσυνου για τα θύματα των κατακτητών που τελέστηκε στις 14 Σεπτεμβρίου 1945. Αν και ο Νομάρχης Ευρυτανίας είχε απαγορεύσει τη συμμετοχή του ΕΑΜ, κατόπιν διαμαρτυρίας των εαμικών οργανώσεων και του Θανασέκου στον Υπουργό Μεταφορών Δ. Μαχά επιτράπηκε η συμμετοχή των εαμικών οργανώσεων με τη ρητή

---

[63] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Σεπτεμβρίου 1945

απαγόρευση κατάθεσης στεφάνου παρά τις διαμαρτυρίες στις αρχές για μεροληπτική τους στάση έναντι του ΕΑΜ. Η παρουσία του ΕΑΜ στο μνημόσυνο ήταν ενδεικτική της διαφορετικής αντιμετώπισης της οργάνωσης από τις κυβερνητικες αρχές, όταν παρίστατο εκπρόσωπος της κεντρικής εξουσίας, αλλά και της αυθαιρεσίας των τοπικών αρχών.

Ο Δ. Παρτσαλίδης, ο Αλκ. Λούλης και ο στρατηγός Αυγερόπουλος, διοικητής της 8ης Μεραρχίας ΕΛΑΣ Ηπείρου, απευθύνθηκαν στις 18 Σεπτεμβρίου 1945 στο λαό της Λαμίας στο χώρο του κινηματοθεάτρου *Τιτάνια* στην κεντρική πλατεία της πόλης. Για την περιφρούρηση της εκδήλωσης και την ασφάλεια των ομιλητών ορίστηκε για κάθε ενδεχόμενο επιτροπή από δοκιμασμένα μέλη του κόμματος και του ΕΛΑΣ ενώ την ευθύνη για την όλη προετοιμασία της εκδήλωσης την είχε ο υπεύθυνος αυτοάμυνας Τάσος Λευτεριάς. Αν και με αφορμή τη συγκέντρωση εξαπολύθηκαν τρομοκρατικές επιδρομές στην ύπαιθρο, δεν έγιναν επεισόδια μέσα στην πόλη της Λαμίας, σε αντίθεση με άλλες πόλεις, όπως η Βέροια και η Κόρινθος. Ο σκοπός της επίσκεψης των ηγετών του ΕΑΜ κρίθηκε επιτυχής καθώς κατέστη δυνατό να κινητοποιηθούν και να εμψυχωθούν τα μέλη του ΕΑΜ, τουλάχιστον στην πόλη της Λαμίας. Παρά την πρωινή ώρα της συγκέντρωσης τις ομιλίες παρακολούθησαν, σύμφωνα με την εφημερίδα *Ρούμελη,* 3.000 άτομα[64] ενώ στη συνέχεια οι παρευρισκόμενοι ξεχύθηκαν στους δρόμους της πόλης τραγουδώντας αντάρτικα τραγούδια[65].

Η τοπική εαμική εφημερίδα δημοσίευσε μια ημέρα αργότερα τα κείμενα των ομιλιών, οι οποίες κινήθηκαν στα πλαίσια της γραμμής του κόμματος για αντιπροσωπευτική κυβέρνηση και λαϊκή δημοκρατία. Ο κάθε ομιλητής κάλυψε και ένα τομέα των θέσεων του Συνασπισμού Κομμάτων του ΕΑΜ. Ο Παρτσαλίδης, που ανέβηκε πρώτος στο βήμα, τόνισε την προσήλωση του κόμματος στη Συμφωνία της Βάρκιζας με στόχο την ομαλότητα, την ησυχία και τη δημοκρατική εξέλιξη της Ελλάδας. Κεντρικό σημείο ήταν ότι το ΕΑΜ τήρησε τη συμφωνία σε βαθμό μάλιστα ώστε να καταδικάσει τον Άρη Βελουχιώτη ενώ αντίθετα οι αντίπαλοί του την καταπάτησαν. Ο δεύτερος ομιλητής, ο Α. Λούλης, εστίασε το λόγο του στην τρομοκρατία και ζήτησε ισοπολιτεία, δηλαδή ίση

---

[64] *Ρούμελη*, 19 Σεπτεμβρίου 1945
[65] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 34

μεταχείριση των εαμικών οργανώσεων. Αντέκρουσε τα επιχειρήματα ότι το ΕΑΜ είναι αποκλειστικά κομμουνιστικό και έφερε το προσωπικό του παράδειγμα. Τέλος, δήλωσε την πίστη στη νίκη του λαού στις εκλογές και την επικείμενη εγκαθίδρυση της λαϊκής δημοκρατίας. Ο στρατηγός Αυγερόπουλος, αναφέρθηκε στο ρόλο του ΕΛΑΣ στην Κατοχή και ζήτησε αντιπροσωπευτική κυβέρνηση ικανή να εκπροσωπήσει την Ελλάδα στο εξωτερικό στις εθνικές της διεκδικήσεις. Τελευταίος μίλησε ο Θανασέκος οποίος αναφέρθηκε στην στήριξη των εθνικών διεκδικήσεων, ανέλυσε την εξωτερική πολιτική του ΕΑΜ και μίλησε για σχέσεις ισότιμης συνεργασίας και αμοιβαιότητας με τους συμμάχους. Η συγκέντρωση υπέγραψε ψήφισμα με αιτήματα τη δημιουργία αντιπροσωπευτικής συγκέντρωσης, τη γενική αμνηστία και τη διάλυση των ληστοσυμμοριών[66]. Οι ηγέτες του ΕΑΜ αναχώρησαν για τη Λάρισα, όπου θα μιλούσαν σε παρόμοια συγκέντρωση.

3.1.11. Η Β Συνδιάσκεψη Περιοχής Στερεάς του ΚΚΕ

Αμέσως μετά την επίσκεψη των εαμικών ηγετών συγκλήθηκε στις 21 και 22 Σεπτεμβρίου 1945 νόμιμα[67] σε κεντρικό σημείο της Λαμίας η *Β Συνδιάσκεψη Περιοχής Στερεάς* του ΚΚΕ. Συμμετείχαν μέλη από τις περιφερειακές επιτροπές Εύβοιας, Ευρυτανίας, Άμφισσας, Φθιώτιδας και Βοιωτίας ενώ παραβρέθηκε εκ μέρους της *Κεντρικής Επιτροπής* ο Βασίλης Μπαρτζώτας(Φάνης). Την ίδια περίπου χρονική περίοδο έγιναν συνδιασκέψεις του κόμματος και σε άλλες περιοχές. Στην Αθήνα η 6η Συνδιάσκεψη της *Κομματικής Οργάνωσης Αθήνας* πραγματοποιήθηκε στις 27 και 28 Σεπτεμβρίου. Στη συνδιάσκεψη συζητήθηκε η έκθεση της *Κεντρικής Επιτροπής* για τη δεκάχρονη δράση του ΚΚΕ και η έκθεση του *Γραφείου Περιοχής Στερεάς* για τη δράση του ενώ τέθηκαν υπόψη των τοπικών κομματικών οργανώσεων οι αποφάσεις της 11ης και 12ης Ολομέλειας. Ιδιαίτερα συζητήθηκαν επιμέρους τοπικά ζητήματα τα οποία ανέπτυξαν οι αντιπροσωπείες των περιφερειακών οργανώσεων. Οι εκπρόσωποι της Φθιώτιδας αναφέρθηκαν στα ζητήματα της στέγασης, ιδιαίτερα των πυροπαθών χωριών της Δυτικής

---

[66] *Ρούμελη*, 20 Σεπτεμβρίου 1945

[67] Στο Αγρίνιο η συνδιάσκεψη ήταν παράνομη: Α. Θεοχάρης, *Στη Στερεά Ελλάδα με το Δημοκρατικό Στρατό 1945-1949*, Αθήνα : Σύγχρονη Εποχή 2002, σ.63

Φθιώτιδας και του εφοδιασμού τους με γεωργικά εργαλεία. Το κύριο πρόβλημα ωστόσο για όλες τις αντιπροσωπείες ήταν η τρομοκρατία.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η συνδιάσκεψη ενέκρινε την κομματική γραμμή. Από αυτή την άποψη είχε μάλλον τυπικό χαρακτήρα. Γενικά διαπιστώθηκε η ορθότητα της πολιτικής γραμμής του κόμματος η οποία παρά τα λάθη που υπογραμμίστηκαν στην 11η και 12η Ολομέλεια της *Κεντρικής Επιτροπής* οδήγησαν στην Εθνική Αντίσταση και τονίστηκε η ανάγκη της οργάνωσης της πάλης του λαού ως μοναδικό μέσο για να πετύχει η επιβίωση και η δημοκρατική εξέλιξη. Πιο σημαντική ήταν η καταγραφή των λαθών και αδυναμιών του *Γραφείου Περιοχής Στερεάς* το οποίο κατηγορούνταν για έλλειψη επαγρύπνησης, υποτίμηση της πολιτικής στελεχών και αδύνατη μαζική δουλειά. Στην ύπαιθρο το ουσιαστικότερο πρόβλημα ήταν η τρομοκρατία ενάντια στα μέλη του κόμματος που είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη των περιφερειών από μέλη και στελέχη. Σημειώνονταν ακόμα αδύνατη οργάνωση της λαϊκής αυτοάμυνας και ο ελλιπής έλεγχος των οικονομικών της τοπικής οργάνωσης. Ενδιαφέρον ήταν ότι καταγγέλλονταν σε τοπικό επίπεδο η ΕΛΔ η οποία καλούνταν να διαχωρίσει τη θέση της από τα άλλα κόμματα τα οποία προσπαθούσαν να δημιουργήσουν ένα κοινό αντιεαμικό μέτωπο.

Οι αποφάσεις της Συνδιάσκεψης κινήθηκαν στα πλαίσια των αποφάσεων της 12ης Ολομέλειας. Ιδιαίτερη μέριμνα λαμβάνονταν για την οργάνωση της *Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας* από τα μέλη του κόμματος τα οποία έπρεπε να επιστρέψουν στις επαρχίες και στα χωριά τους και μαζί με τους κατοίκους να οργανώσουν την αυτοάμυνα. Διαπιστώνονταν ακόμα η ανάγκη οργάνωσης του πληθυσμού για τους νέους οικονομικούς και πολιτικούς αγώνες και για την αντιμετώπιση της «αντίδρασης». Απαραίτητη προϋπόθεση για αυτό ήταν η ύπαρξη γερών, εκκαθαρισμένων και ιδεολογικά κατατοπισμένων οργανώσεων. Αυτό θα πραγματοποιούνταν με μια σειρά από οργανωτικά μέτρα όπως η εκκαθάριση των γραμμών του κόμματος από κάθε αντικομματικό στοιχείο και η ανασυγκρότηση των κομματικών δυνάμεων, η ανάπτυξη του ιδεολογικού επιπέδου και του κομματικού ήθους των μελών, η αύξηση της επαγρύπνησης, η στρατολογία εργατών στο κόμμα, η διαφώτιση του λαού και η

οργάνωσή του σε συνδικαλιστικές οργανώσεις. Τα νέα καθήκοντα δημοσιεύτηκαν στην τοπική εφημερίδα του ΕΑΜ[68].

Επιλέχθηκαν ακόμα για δημοσίευση, όχι τυχαία, αποσπάσματα από την ομιλία του Β. Μπαρτζώτα. Ο Μπαρτζώτας, αφού ανέλυσε την τρέχουσα πολιτική κατάσταση, στάθηκε ιδιαίτερα στο ζήτημα της κομματικής ηθικής και της εκκαθάρισης του κόμματος. Τόνισε ότι η δράση του κομμουνιστή πρέπει να είναι υποδειγματική και υπόδειγμα ήταν ο Ζαχαριάδης ενώ υποστήριξε τη θέση του κόμματος για τη διαγραφή όλων όσων είχαν υπογράψει δήλωση κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά: *«ας σκεφτούμε το κακό που έκαμαν στο κόμμα μας οι δηλωσίες για να εκτιμήσουμε σωστά τη θέση του κόμματος. Με αυτή τη λογική ας το σκεφτούν και οι ίδιοι»* Στην περιοχή της Λαμίας και της Στερεάς γενικότερα οι δηλώσεις αυτές είχαν ιδιαίτερη βαρύτητα εξαιτίας της στάσης του Άρη Βελουχιώτη, ο οποίος είχε υπογράψει δήλωση κατά τη διάρκεια της Κατοχής, γεγονός το οποίο είχε τονιστεί ιδιαίτερα κατά την αποκήρυξή του από το ΚΚΕ. Ο Μπαρτζιώτας αναγκάστηκε να υπερασπιστεί τη θέση του κόμματος απευθύνοντας σαφή προειδοποίηση σε κάθε αμφισβητία της κομματικής γραμμής. Η έμφαση στην εσωκομματική πειθαρχία τονιζόταν με κάθε ευκαιρία στις αποφάσεις των κομματικών οργάνων προκειμένου να ξεπεραστούν τα προβλήματα των τοπικών οργανώσεων[69]. Κάθε αντίρρηση στην κομματική γραμμή θεωρούνταν ανατροπή της κομματικής συνοχής ενώ αποκλείονταν η άσκηση κάθε εσωκομματικής κριτικής.

Η εμμονή στη μονολιθικότητα του κόμματος και στην ανάγκη εκκαθάρισης των στελεχών καθίστατο κατά αυτό τον τρόπο βασικό στοιχείο της εσωκομματικής πρακτικής. Οι επιπτώσεις στις κομματικές οργανώσεις και στο ηθικό των μελών ήταν υπολογίσιμες. Όπως επισήμανε ένα στέλεχος του κόμματος:

> «Πληγωθήκαμε όλοι οι κομμουνιστές γιατί εκτός από τη ζημιά που βλέπαμε να γίνεται στην επανάσταση από τον διωγμό των τόσων χιλιάδων μελών του το Κόμμα δεν είχε συνηθίσει σε τέτοιες ασυνέπειες. Νιώθαμε

---

[68] *Ρούμελη*, 22 Σεπτεμβρίου 1945

[69] Για παράδειγμα:ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα ο.π.*, τόμος 6 «Απόφαση του ΠΓ για τα οργανωτικά ζητήματα, 15 Δεκεμβρίου 1945», σ.155-158

να πέφτει το κύρος του – δηλαδή όλων εμάς των μελών του, τραυματιζότανε το φιλότιμό μας βλέποντας την καταφρόνια αυτών των συντρόφων μας, που το κόμμα με την απόφασή του τους είχε κάνει μέλη του, που μαζί πολεμήσαμε τη μαύρη κατοχή και πολλές φορές στην αρχή της απελευθέρωσής μας από τα στρατόπεδα μας καθοδήγησαν κιόλας, χωρίς να θιχθούμε ή να παραπονεθούμε αφού η τέτοια ευτυχισμένη εξέλιξη του κινήματος τα είχε φέρει έτσι. Βρήκε τη δικαιολογία ο αρχηγός την «ηθική τάξη» κι ότι στον καιρό της κατοχής, όπου πράξη εξτρεμιστική πίσω της κρυβόταν ο δηλωσίας που μειωμένος όπως ήταν νόμιζε ότι εκδικιόταν. Και σε λίγο ήρθε ένας άλλος κατατρεγμός. Αυτή τη φορά χτύπησε τη νέα γενιά. Όσα από τα νέα στελέχη και τα μέλη μας προέρχονταν από τη νεολαία του Μεταξά – και ήταν πολλές χιλιάδες γιατί η δικτατορία οργάνωσε και έντυσε με στολές όλα τα παιδιά που σπούδαζαν έπρεπε να περάσουν από την ψιλή κινσάρα στο όνομα της κομματικής ανοικοδόμησης. Αργότερα πάλι στο όνομα της επαγρύπνησης διατάχθηκε γενική εκκαθάριση στο κόμμα που ανάλογα την ικανότητα και τη νοοτροπία των ανθρώπων που ενεργούσαν το «ξεκαθάρισμα» έφταναν να εξετάσουν όχι μόνο την ποιότητα των συντρόφων μα και των συγγενών τους μέχρι τα γενοφάσκια. Και ξυνότανε πληγές και γέμισαν ψυχές τραύματα και καλλιεργήθηκαν αντιθέσεις και μίση ανάμεσα σε αυτούς που διαγράφτηκαν και σε κείνους που έμειναν στο Κόμμα[70].

Κλείνοντας τις εργασίες της η συνδιάσκεψη απηύθυνε χαιρετισμό στον «*ηρωικό αρχηγό του κόμματος Ζαχαριάδη, στην άξια ηγεσία του ΠΓ και της ΚΕ*» και στους φυλακισμένους για τους οποίους ζήτησε γενική αμνηστία.

Συμπερασματικά, οι αποφάσεις της Β Συνδιάσκεψης κινήθηκαν στα πλαίσια της 11ης και 12ης Ολομέλειας του ΚΚΕ. Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στην οργάνωση της *Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας* στην ύπαιθρο και την οργάνωση της μαζικής πάλης στις πόλεις. Δεν είναι γνωστό κατά πόσο εφαρμόστηκε η παραπάνω εντολή. Δεδομένου όμως ότι οι

---

[70] Μανούσακας, *ο.π.*, σ. 48

κομματικές οργανώσεις στην ύπαιθρο είχαν υποστεί μεγάλο πλήγμα εξαιτίας της οργανωτικής αναδιάρθρωσης, (πέρασμα των οργανώσεων στο ΑΚΕ) και της τρομοκρατίας δεν πρέπει να έφερε ουσιαστικά αποτελέσματα. Στη Λαμία είχαν καταφύγει για ασφάλεια καταδιωκόμενοι από την ύπαιθρο αλλά και από άλλες πόλεις της περιφέρειας[71]. Αντίστοιχα άτομα που ήταν γνωστά για τη δράση τους στη Λαμία έβρισκαν καταφύγιο στην Αθήνα ή σε άλλες πόλεις της Στερεάς[72]. Ενδεικτικό της κατάστασης που επικρατούσε στην ύπαιθρο και των δυσκολιών που αντιμετώπιζαν τα κομματικά στελέχη ήταν ότι κατά την επιστροφή τους στις περιφέρειές τους δολοφονήθηκε ο εκπρόσωπος της Εύβοιας Μπακόλας ενώ κακοποιήθηκαν οι εκπρόσωποι της Άμφισσας.

3.1.12. Το 7ο Συνέδριο ΚΚΕ

Σύμφωνα με τις αποφάσεις της 11ης και 12ης Ολομέλειας, έπρεπε να συγκληθεί συνέδριο, το έβδομο στην ιστορία του ΚΚΕ, όπου θα ξεκαθαρίζονταν οι θέσεις και οι στόχοι του κόμματος. Η προετοιμασία έγινε κατά τη διάρκεια του Σεπτεμβρίου 1945 με την οργάνωση εκδηλώσεων για τετράχρονα ΕΑΜ, κομματικών συνδιασκέψεων και μιας μεγάλης μαζικής εκδήλωσης στο Παναθηναϊκό Στάδιο. Το συνέδριο πραγματοποιήθηκε την 1- 6 Οκτωβρίου 1945 μέσα σε αισιόδοξο και ήπιο κλίμα χωρίς εκπλήξεις σχετικά με το περιεχόμενο των αποφάσεων του. Όσο αφορά τη γραμμή που ακολουθήθηκε από τη δικτατορία του Μεταξά έως τη Συμφωνία της Βάρκιζας επικράτησε ηπιότητα σχετικά με την αξιολόγηση των κινήσεων του κόμματος καθώς δεν είχε διαμορφωθεί εναλλακτική πρόταση. Οι θέσεις που είχαν διαμορφωθεί κατά το προηγούμενο διάστημα επιβεβαιώθηκαν και θεσμοθετήθηκαν.

---

[71] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 134 και *Λαμιακός Τύπος*, 30 Νοεμβρίου 1945: «Διαμαρτύρεται η κοινωνία μας. Αργόσχολοι και ταραχοποιοί κουκουέδες βρίσκουν άσυλον εις την πόλιν μας και ένοπλοι απειλούν τους πάντας. Από μηνών εις την πόλιν μας έχουν συσσωρευτεί πολλοί κουκουέδες από τα πέριξ χωρία με την πρόφασιν ότι δεν δύνανται να παραμείνουν στα χωριά των διότι καταδιώκονται από εθνικόφρονας. Τι επάγγελμα κάνουν; Πως ζουν; Ποιος τους τροφοδοτεί; Ιδού το ερώτημα».

[72] Παράδειγμα Ανδρέα Στεργιανού από την ΟΠΛΑ Λαμίας ο οποίος κατέφυγε στο Αγρίνιο. Βλ. Θεοχάρης, *ο.π.*, σ. 26

Σημαντικά μέτρα λήφθηκαν για την αναδιοργάνωση του κόμματος. Ο Ιωαννίδης υπέβαλε σχέδιο καταστατικού το οποίο αποτελούνταν από 48 άρθρα τα οποία ρύθμιζαν τη ζωή του κόμματος μέχρι και την τελευταία λεπτομέρεια. Από το νέο καταστατικό έλειπε η αναφορά ότι το ΚΚΕ ήταν μέλος της *Κομμουνιστικής Διεθνούς* και ότι στόχος του ήταν η εγκαθίδρυση της δικτατορίας του προλεταριάτου. Αντίθετα, τονίζονταν ο αγώνας για την εγκαθίδρυση της λαϊκής δημοκρατίας. Αναφέρονταν λεπτομερειακά τα καθήκοντα και τα δικαιώματα των μελών και ιδιαίτερα των καθοδηγητικών οργάνων. Όλα τα μέλη του κόμματος έπρεπε να περάσουν μια περίοδο δοκιμασίας ενώ περιγράφονταν πιο συγκεκριμένα οι δυνατότητες επιβολής πειθαρχικών – κομματικών ποινών. Σε γενικές γραμμές το νέο καταστατικό ήταν πιο συγκεντρωτικό και γραφειοκρατικό και όπως ήταν αναμενόμενο εγκρίθηκε ομόφωνα από το Συνέδριο[73]. Η εμμονή στα οργανωτικά ζητήματα συνδέονταν τόσο με την πίεση που ένιωθε το κόμμα στην παρούσα κατάσταση όσο και με την εμπειρία του παρελθόντος, όπως οι περιπέτειες των οργανώσεων επί Μεταξά. Αν και το φθινόπωρο του 1945 το ΚΚΕ ήταν ένα νόμιμο κόμμα και όλοι οι μηχανισμοί του είχαν εκτεθεί, η κατάσταση κάθε άλλο παρά ομαλή μπορούσε να χαρακτηριστεί.

Εκτός από τη νέα *Κεντρική Επιτροπή*, το 7ο Συνέδριο εξέλεξε ένα νέο κομματικό όργανο: την *Κεντρική Επιτροπή Ελέγχου* που είχε ως καθήκοντα τον έλεγχο της εκτέλεσης των αποφάσεων της *Κεντρικής Επιτροπής* από το κόμμα και εξακρίβωση των υπευθύνων για παραβίαση του καταστατικού και της κομματικής πειθαρχίας[74]. Μια δεύτερη επιτροπή που εξελέγη ήταν η επιτροπή για τη μελέτη των στρατιωτικών ζητημάτων. Η επιτροπή αυτή ονομαζόταν *Πανελλήνια Στρατιωτική Επιτροπή* και συνήλθε δύο φορές, η πρώτη μια μετά το 7ο Συνέδριο και η δεύτερη μετά την 2η Ολομέλεια. Τα μέλη της ήταν διεσπαρμένα σε όλες τις επαρχίες και την ηγεσία της ανέλαβε ο Ζαχαριάδης βοηθούμενος από τον Ιωαννίδη και τον Έκτορα.[75] Ο ρόλος της επιτροπής δεν έχει διευκρινιστεί. Κατά τον ιστορικό Χ. Ρίχτερ η επιτροπή δεν έπαιξε ρόλο σε σχέση με την έναρξη του εμφυλίου πολέμου. Εξυπηρέτησε κατευναστικό ρόλο για τα μαχητικά

---

[73] *Το 7ο Συνέδριο του ΚΚΕ*, τόμος Ι, Αθήνα 1945, σ.33
[74] *Το 7ο Συνέδριο του ΚΚΕ*, τόμος Ι, Αθήνα 1945, σ.57
[75] Μπλάνας – Κίσσαβος, *ο.π.*, σ. 62 και 75. Η επιτροπή αυτή αναφέρεται και από το Γούσια και το Μάρκο Βαφειάδη σε σχέση με την 2η Ολομέλεια.

στελέχη του ΚΚΕ καθώς η διάθεση των καταδιωκόμενων μελών του κόμματος και ιδίως όσων είχαν συμμετέχει στον ΕΛΑΣ γινόταν κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού 1945 όλο και πιο επιθετική και αυξάνονταν η θέληση να αντιμετωπιστεί η βία της Δεξιάς με τα ίδια μέσα, δηλαδή με ένοπλη βία. Όπως φαίνεται από τη μαρτυρία του Γ. Μπλάνα (Κίσαβος), γινόταν συζητήσεις σχετικά με τη δυνατότητα ένοπλων ενεργειών. Ο Ζαχαριάδης για να κρατήσει τις συζητήσεις αυτές υπό τον έλεγχό του ίδρυσε τη *Στρατιωτική Επιτροπή*. Ωστόσο η επιτροπή αυτή δε συνεδρίασε ποτέ[76]. Ο ιστορικός Γ. Μαργαρίτης θεωρεί ότι η εκτίμηση του Χ. Ρίχτερ ήταν πρόωρη καθώς δεν χρειαζόταν στρατιωτική επιτροπή για να δώσει την άδεια μερικών τοπικών απαντητικών δράσεων. Το πιθανότερο ήταν ότι επρόκειτο για σχήμα στέγασης και απασχόλησης του στρατιωτικού δυναμικού που είχε κληροδοτήσει στο ΚΚΕ ο ΕΛΑΣ. Υπήρχαν αξιωματικοί, υπήρχε στρατιωτικό ζήτημα καθώς εκκρεμούσε η ένταξή τους στον Εθνικό Στρατό, υπήρχε και πιθανότητα πραξικοπήματος της Δεξιάς γεγονός που θα έφερνε τους στρατιωτικούς της Αριστεράς πάλι στο προσκήνιο. Άρα ήταν φυσική η ύπαρξη της Επιτροπής. Καθώς όμως οι υποθετικές εξελίξεις που είχαν οδηγήσει στη δημιουργία της δεν επαληθεύτηκαν, η Επιτροπή έμεινε νεκρό γράμμα[77].

Από την *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* αντιπρόσωποι στο 7ο Συνέδριο στάλθηκαν οι Αποστόλης Κουφοδήμος, υπεύθυνος για την ΕΠΟΝ Στερεάς, και ο γραμματέας της κομματικής οργάνωσης Κ. Κολιγιάννης. Η ομιλία του γραμματέα της *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* περιστράφηκε γύρω από τη συνεισφορά της Ρούμελης στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα[78]. Ο τοπικός εαμικός τύπος δεν ασχολήθηκε με το 7ο Συνέδριο του ΚΚΕ, πιθανά διότι αφορούσε το ΚΚΕ αποκλειστικά και όχι το ΕΑΜ. Η μόνη αναφορά που έγινε από τη *Ρούμελη* ήταν ένα τηλεγραφικό ρεπορτάζ ότι συνεχίστηκε το συνέδριο. Αναφέρθηκαν επιπρόσθετα τα ονόματα των στελεχών που μίλησαν καθώς και ότι προτάθηκε να πραγματοποιηθεί συνέδριο επιστημόνων για να συζητηθούν τα ζητήματα του λαού[79].

---

[76] Richter, *ο.π.*, σ. 332-333
[77] Μαργαρίτης, *ο.π.*, σ. 137-138
[78] *Ριζοσπάστης*, 2 Οκτωβρίου 1945
[79] *Ρούμελη*, 4 Οκτωβρίου 1945

3.1.13. Από το 7ο Συνέδριο έως τα τέλη του 1945

Από το 7ο Συνέδριο έως το Νοέμβριο 1945 το ΚΚΕ απαιτούσε διαρκώς τη δημιουργία μιας νέας αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης, την καταστολή της τρομοκρατίας και των συμμοριών, ισότητα για όλους τους πολίτες, γενική πολιτική αμνηστία, συγκρότηση αξιόπιστων εκλογικών καταλόγων και αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης. Τον Οκτώβριο 1945 δηλώθηκε επανειλημμένα και με διάφορους τρόπους ότι όσα μέλη του κόμματος καταδιώκονταν και καταπιέζονταν έπρεπε να υπερασπίσουν τον εαυτό τους και ότι είχαν συνταγματικό δικαίωμα να ενεργούν κατά αυτό τον τρόπο. Στις 18 Οκτωβρίου 1945 μια δήλωση του *Πολιτικού Γραφείου* προειδοποιούσε με παρόμοιο τρόπο από μέρους του κόμματος: «*Το ΚΚΕ θα θεωρήσει ένα πιθανό πραξικόπημα της Δεξιάς σύνθημα για την έναρξη μαζικού αγώνα ολόκληρου του λαού με όλα τα μέσα στις πόλεις, τα χωριά, τα βουνά. Στην περίπτωση αυτή οι δημοκρατικοί πολίτες θα είχαν το στοιχειώδες δημοκρατικό καθήκον να αντισταθούν στη χρήση ένοπλης βίας με τα ίδια μέσα*»[80].

Το ΚΚΕ ενισχυμένο από το 7ο συνέδριο σκόπευε να χαράξει μια πιο μαχητική γραμμή. Η απόφαση αυτή αφού υποδείκνυε τους βασικούς ενόχους για την κατάσταση που διαμορφωνόταν, τις αγγλικές αρχές, περνούσε σε συγκεκριμένες καταγγελίες εναντίον της άκτρας δεξιάς ότι προετοιμάζει πραξικόπημα και αποτελούσε την πρώτη προσεκτική μνεία σε μια δυναμική αντίδραση της Αριστεράς. Ο δρόμος για τα βουνά και η επιλογή των όπλων παρουσιάζονταν πρώτη φορά ως πολιτική επιλογή της Αριστεράς παρόλο που στην επόμενη παράγραφο γινόταν σαφής προσπάθεια να μετριαστούν οι εντυπώσεις. Η απόφαση του *Πολιτικού Γραφείου* αντανακλούσε την ανησυχία της ηγεσίας του ΚΚΕ για την παρεμπόδιση της δημοκρατικής εξέλιξης της χώρας, τη διολίσθηση προς αυταρχικές λύσεις και τον αποκλεισμό της Αριστεράς από την πολιτική σκηνή το οποίο πρακτικά μεταφραζόταν στην απειλή πραξικοπήματος όσο αφορά τα ηγετικά κλιμάκια της εξουσίας και σε κατατρομοκράτηση των μελών του κόμματος στις επαρχίες. Καθώς η τρομοκρατία είχε φτάσει στο απροχώρητο, από την 1 έως 15 Οκτωβρίου είχαν δολοφονηθεί τουλάχιστον 25 πολίτες, το ΚΚΕ διακήρυττε ότι:

---

[80] *Ριζοσπάστης*, 18 Οκτωβρίου 1945

«οι δημοκρατικοί πολίτες σε όλη τη χώρα έχουν την υποχρέωση να υπερασπίσουν με τις δικές τους δυνάμεις τη ζωή τους και στη βία των όπλων του μοναρχοφασισμού να απαντάν με τα ίδια μέσα, εγκαταλείποντας τη στάση παθητικής αναμονής και αδράνειας που τήρησαν μέχρι σήμερα και που καταντά αυτοκτονία»[81].

Μετά την άφιξη του βρετανού ειδικού απεσταλμένου, H. McNeil ο *Ριζοσπάστης* υπογράμμιζε τη σοβαρότητα της κατάστασης. Στις 14 Νοεμβρίου 1945 δημοσίευε ένα χάρτη της Ελλάδος όπου σημειώνονταν κατά περιοχές ο αριθμός των οπαδών της Αριστεράς που είχαν δολοφονηθεί και τραυματιστεί από τη Συμφωνία της Βάρκιζας και εξής. Στις 16 Νοεμβρίου 1945 ο Mc Neil δέχθηκε αντιπροσωπεία του ΕΑΜ η οποία του υπέβαλε συγκεκριμένα στοιχεία σχετικά με την λευκή τρομοκρατία, την ευθύνη της κυβέρνησης και την κακή κατάσταση των εκλογικών καταλόγων[82]. Σε αυτό το διάστημα ο τύπος του ΚΚΕ δημοσίευε τακτικά ειδήσεις για αμυντικές ενέργειες[83].

Στις 20 Νοεμβρίου 1945, ύστερα από την παραίτηση της κυβέρνησης Κανελλόπουλου, ο Θ. Σοφούλης ανέλαβε το σχηματισμό νέας κυβέρνησης. Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις. Κύκλοι της Αριστεράς και των φιλελευθέρων την ερμήνευσαν ως ριζική αλλαγή της κατάστασης και έγιναν διαδηλώσεις σε παραλήρημα ενθουσιασμού. Η *Κεντρική Επιτροπή* του ΕΑΜ εξέδωσε ανακοίνωση στήριξης στη κυβέρνηση και υποστήριξης των οικονομικών μέτρων αρκεί να μην έθιγαν μονόπλευρα την εργατική τάξη. Οι όροι που έθετε το ΕΑΜ ήταν γενική αμνηστία για τους πολιτικούς κρατούμενους, επίσημη αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, αναθεώρηση των εκλογικών καταλόγων στη βάση της γενικής απογραφής του πληθυσμού και εκκαθάριση

---

[81] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, ο.π.*, τόμος 6, σ.134

[82] *Ριζοσπάστης*, 17 Νοεμβρίου 1945

[83] Έτσι στις 20 Οκτωβρίου ο *Ριζοσπάστης* δημοσίευσε μια εξιστόρηση για μια συμμορία του Σούρλα που αντιμετωπίστηκε επιτυχημένα με αυτοάμυνα. Τρεις μέρες αργότερα ο αρχηγός μιας τρομοκρατικής συμμορίας λυντσαρίστηκε κοντά στη Λάρισα και στις 29 Οκτωβρίου αναφέρθηκε ότι μοναρχικοί και δημοκράτες υπεράσπισαν τον εαυτό τους απέναντι στα μέλη της οργάνωσης Χ στην Κόρινθο

των Ένοπλων Δυνάμεων, των Σωμάτων Ασφαλείας και του κρατικού μηχανισμού. Με αυτόν τον τρόπο η κυβέρνηση θα αποκτούσε κύρος και πραγματική εξουσία[84].

Από τη μεριά της η Δεξιά αρνήθηκε να αναγνωρίσει τη νέα κυβέρνηση ενώ ο βασιλιάς απέστειλε τηλεγράφημα διαμαρτυρίας και ο αντιβασιλέας Δαμασκηνός απείλησε με παραίτηση. Ενώ οι φήμες για μοναρχικό πραξικόπημα εντείνονταν, ο *Ριζοσπάστης* καλούσε τους οπαδούς του κόμματος να επαγρυπνούν. Το Δεκέμβριο 1945 οι προειδοποιήσεις έγιναν εντονότερες. Ο Ζαχαριάδης υποστήριζε στο *Ριζοσπάστη* βασιζόμενος στον ποινικό κώδικα πως οι τρομοκράτες μπορούν να σκοτώνονται σε αυτοάμυνα ενώ οι περιπτώσεις μαζικής αυτοάμυνας που αναφέρονταν στον τύπο του ΚΚΕ αυξάνονταν από μέρα σε μέρα. Την ίδια περίοδο ο *Ριζοσπάστης* άρχισε να αναφέρει την ύπαρξη καταδιωκόμενων ένοπλων πολιτών στα βουνά. Ωστόσο, ήταν απρόθυμος να παραδεχθεί ή να υποδηλώσει σχέσεις του κόμματος με την ένοπλη δράση. Δεν φαίνεται να υπάρχει μνεία οργανωμένης αντάρτικης δράσης μέχρι το επεισόδιο του Λιτόχωρου, στα τέλη Μαρτίου 1946. Η έμφαση δινόταν σε περισσότερο ή λιγότερο αυθόρμητες ενέργειες αυτοάμυνας με πρωτόγονα και πρόχειρα όπλα. Την εκστρατεία υποστήριζαν και άρθρα στην *Κομμουνιστική Επιθεώρηση* (*ΚΟΜΕΠ)* για τις νομικές όψεις της αυτοάμυνας[85].

Η θεματολογία της τοπικής εαμικής εφημερίδας *Ρούμελη* την περίοδο Οκτώβριος – Νοέμβριος 1945 ακολούθησε την ίδια τακτική καταγγέλλοντας σε κάθε φύλλο της περιστατικά τρομοκρατίας και ζητώντας τη λήψη μέτρων και την εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού. Οι καταγγελίες σε αρκετές περιπτώσεις συνοδεύονταν από διαβήματα προς την χωροφυλακή και την εισαγγελία οι οποίες κατηγορούνταν για αδιαφορία, συγκάλυψη ή και συμμετοχή σε τρομοκρατικές ενέργειες. Η απόφαση του *Πολιτικού Γραφείου* για τον κίνδυνο μοναρχικού πραξικοπήματος και το δικαίωμα αυτοάμυνας δημοσιεύτηκε την ίδια μέρα με το *Ριζοσπάστη* ακολουθούμενη τις επόμενες ημέρες από δημοσιεύματα για περιστατικά αυτοάμυνας[86] και προειδοποιήσεις για

---

[84] *Ριζοσπάστης*, 22 Νοεμβρίου 1945

[85] O.L.Smith, «Αυτοάμυνα και Κομμουνιστική Πολιτική» στο *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, L.Baerentzen, J.O.Iatrides, O.L.Smith (επιμ.), Κοπεγχάγη: Museum Tusculanum Press 1982, σ. 165-183

[86] *Ρούμελη*, 26 Οκτωβρίου 1945 και 25 Δεκεμβρίου 1945

δυναμική δράση του ίδιου του λαού εφόσον οι αρχές παρέμεναν αδρανείς. Με αφορμή την άφιξη του McNeil η *Ρούμελη* δημοσίευσε τηλεγραφική διαμαρτυρία της *Διακομματικής Επιτροπής Πολιτικού Συνασπισμού Κομμάτων ΕΑΜ Ανατολικής Στερεάς και Εύβοιας* για τις φυλακίσεις αγωνιστών και για την τρομοκρατία. Παράλληλα δηλώνονταν ότι δεν ήταν σκοπός του ΕΑΜ να μιμηθεί: «*τις εγκληματικές τραμπούκικες μέθοδες. Ότι κανένα δεν κυνηγήσαμε και δεν απειλήσαμε. Και ότι παράλληλα θα τσακίσουμε αυτουπερασπιζόμενοι καθέναν που θα θελήσει να σηκώσει το δολοφόνο χέρι του ενάντια στην ομαλότητα και την τάξη. Καλούμε το λαό να αγρυπνεί και να καταγγέλλει κάθε τέτοια αισχρή μηχανή. Καλούμε τις αρχές να εφαρμόσουν χωρίς περιστροφές τη διαταγή της Κυβέρνησης. Να μαζέψει τα όπλα από τους εθνικόφρονες*»[87].

Ταυτόχρονα ορίζονταν ως καθήκον των δημοκρατικών πολιτών:

> «Να ειδοποιήσουν την κυβέρνηση για τον κίνδυνο επικράτησης του Μαύρου Μετώπου. Να της δείξουν το τι υπέφεραν από το κρατικό μαυρομετωπίτικο καρκίνωμα. Να την μεταβιβάσουν τη θέληση και την απαίτηση ολόκληρου του λαού να μπει τέρμα στο κράτος του Μαύρου Μετώπου. Να προχωρήσει χωρίς δισταγμούς στη δημοκρατικοποίηση όλης της ζωής γιατί αλλιώς και η πατρίδα θα καταστραφεί και σαν κόμματα θα εξαφανιστούν[88].

Παράλληλα με το σύνθημα της αυτοάμυνας, το Δεκέμβριο 1945 προωθήθηκε από τις οργανώσεις του ΕΑΜ και τον εαμικό τύπο το αίτημα για γενική αμνηστία γεγονός που συνδέονταν με τις σχετικές εξαγγελίες της κυβέρνησης Σοφούλη. Για αυτό το σκοπό πραγματοποιήθηκε σε κεντρικό σημείο της πόλης στις 20 Δεκεμβρίου 1945 συγκέντρωση στη Λαμία των κομμάτων του *Πολιτικού Συνασπισμού του ΕΑΜ* με αιτήματα τη γενική αμνηστία, αναγνώριση κινήματος εθνικής αντίστασης, αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, σύλληψη ληστοσυμμοριτών και οπλοφορούντων

---

[87] *Ρούμελη*, 1 Δεκεμβρίου 1945
[88] *Ρούμελη* 6 Δεκεμβρίου 1945

μοναρχικών και κατάργηση των ανελεύθερων νόμων[89]. Συγκέντρωση για την αμνηστία πραγματοποιήθηκε και στο Καρπενήσι στις 30 Δεκεμβρίου 1945. Παρόμοια συγκέντρωση πραγματοποιήθηκε στις 23 Δεκεμβρίου στο Γήπεδο του Παναθηναϊκού στην Αθήνα, στις 30 Δεκεμβρίου στον Πειραιά και σε άλλες επαρχιακές πόλεις. Την ίδια περίοδο άρχισε η «*εισφορά τιμής για την περίθαλψη αγωνιστών και των θυμάτων του αγώνα*», στοιχεία για την οποία δημοσιεύονταν από τις 20 Νοεμβρίου μέχρι και τον Ιανουάριο 1946 σε κάθε φύλλο στη *Ρούμελη*. Η εισφορά αυτή έληξε στις 6 Ιανουαρίου 1945.

Μεγάλη δημοσιότητα από τον τοπικό εαμικό τύπο δόθηκε στην επίσκεψη στη Λαμία του Κ. Μαλαμίδα, Υπουργού Υγιεινής της κυβέρνησης Σοφούλη. Ο υπουργός δέχθηκε την επίσκεψη επιτροπών οι οποίες του υπέβαλαν υπομνήματα σχετικά με τοπικά ζητήματα και του έθεσαν τα πάγια αιτήματα του ΕΑΜ για γενική αμνηστία, αναγνώριση της εθνικής αντίστασης, ισοπολιτεία και τη λήψη αποφασιστικών μέτρων για την κατάπαυση της τρομοκρατίας. Στη συνέχεια, περιόδευσε στην επαρχία για να ενημερωθεί για τα επιμέρους τοπικά ζητήματα στα οποία υποσχέθηκε λύση και έδωσε συνέντευξη στη *Ρούμελη*. Η αντιμετώπισή του από τον εαμικό τύπο ήταν ευνοϊκή στα πλαίσια της ανοχής της κυβέρνησης Σοφούλη από το ΕΑΜ δηλώνονταν ωστόσο ότι *«μόνο που η πραγματοποίηση των υποσχέσεων ωφελεί το λαό»*[90].

Το Δεκέμβριο 1945 η *Ρούμελη* δημοσίευσε αφιέρωμα για τα Δεκεμβριανά γεγονός που εντάσσονταν στην προσπάθεια του *Πολιτικού Γραφείου* να δώσει τέλος στη συζήτηση για τα λάθη του παρελθόντος και παράλληλα να δώσει στη Δεξιά να καταλάβει ότι δεν φοβόταν τη σύγκρουση. Τα Δεκεμβριανά ερμηνεύονταν τώρα ως μέρος, συνέχιση και κορύφωση του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα κατά τη διάρκεια του Β Παγκοσμίου πολέμου. Σύμφωνα με την εαμική εφημερίδα, αποτελούσαν την απάντηση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στην προσπάθεια της αντιδραστικής ολιγαρχίας και του Τσώρτσιλ να εμποδίσουν την ομαλή δημοκρατική πορεία και τη λαϊκό δημοκρατική αναγέννηση της Ελλάδας. Ήταν πράξη ένοπλης εθνικής αντίστασης του λαού για την δημοκρατία και

---

[89] *Ρούμελη*, 21 Δεκεμβρίου 1945. Μίλησαν Π.Κορκόβελος της ΕΑ, Ζιώγας της ΕΛΔ, Σιλέλας του ΑΚΕ και Κεφαλάς του ΚΚΕ. Προήδρευσε ο Π.Κλάρας

[90] *Ρούμελη*, 13 Δεκεμβρίου 1945

την ανεξαρτησία κατά των ντόπιων και των ξένων εκμεταλλευτών. Υπεύθυνοι για τη σύγκρουση ήταν οι Βρετανοί. Η Βάρκιζα ήταν αναγκαίος συμβιβασμός που στόχο είχε να εξασφαλίσει τη δημοκρατική εξέλιξη του τόπου όμως η βρετανική πολιτική που υποστήριζε μονόπλευρα τη Δεξιά είχε οδηγήσει στην παρούσα κρίση. Η στρατιωτική ήττα οφείλονταν στην βρετανική στρατιωτική επέμβαση και δε σήμαινε με κανένα τρόπο και πολιτική ήττα και δεν έπρεπε να αποδοθεί στην πολιτική και στρατιωτική υπεροχή της αντιδραστικής Δεξιάς. Ωστόσο παρά την ένοπλη βρετανική επέμβαση, ο ελληνικός λαός θεωρεί τη συνεργασία με την Μ. Βρετανία και τη Σοβιετική ένωση θεμέλιο λίθο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στη βάση όμως της ισότητας, της εθνικής ανεξαρτησίας και της αμοιβαίας κατανόησης[91].

Την ίδια χρονική περίοδο, από το 7ο Συνέδριο έως τα τέλη του 1945, έγινε μια προσπάθεια για ανασύνταξη των κομματικών δυνάμεων. Με απόφαση του Πρωτοδικείου κρίθηκε νόμιμη η λειτουργία των οργανώσεων ΕΑ και ΕΠΟΝ, οι οποίες άνοιξαν τα γραφεία τους και ξανάρχισαν τη δράση τους. Η ΕΠΟΝ πραγματοποίησε την πρώτη της εκδήλωση μετά τη Βάρκιζα στις 22 Δεκεμβρίου 1945[92] ενώ το Δεκέμβριο πραγματοποιήθηκαν και οι εκλογές του σωματείου *Εθνική Αλληλεγγύη (ΕΑ) Στερεάς Ελλάδος Παράρτημα Ανατολικής Στερεάς* με επταμελές προεδρείο από έγκριτους πολίτες της Λαμίας. Η ΕΑ δραστηριοποιήθηκε στους νομούς Φθιώτιδος, Φωκίδος, Ευρυτανίας και στις επαρχίες Λειβαδιάς και Θηβών[93]. Παρά την τρομοκρατία, έγιναν συσκέψεις των οργανώσεων υπαίθρου ΚΚΕ στην Πελασγία και Στυλίδα και στην Υπάτη[94] από στελέχη τοπικών οργανώσεων όπου αναλύθηκαν από εκπρόσωπο της *Περιφερειακής Οργάνωσης* οι αποφάσεις του 7ου συνεδρίου ΚΚΕ. Σύσκεψη πραγματοποίησε και το ΑΚΕ στο Δομοκό με συμμετοχή 30 στελεχών στην οποία αναλύθηκε η πολιτική γραμμή του κόμματος στα τρέχοντα πολιτικά και οικονομικά προβλήματα της χώρας[95].

---

[91] *Ρούμελη*, 5-25 Δεκεμβρίου 1945 (σε 12 συνέχειες)
[92] *Ρούμελη*, 25 Δεκεμβρίου 1945. Πρόκειται για την πρώτη μετά τη Βάρκιζα συγκέντρωση της ΕΠΟΝ.
[93] *Ρούμελη*, 6 Δεκεμβρίου 1945.
[94] *Ρούμελη*, 27 Νοεμβρίου 1945
[95] *Ρούμελη*, 12 Δεκεμβρίου 1945

3.2. Η πολιτική δραστηριότητα του ΚΚΕ το 1946

Τον Ιανουάριο – Φεβρουάριο του 1946 παρατηρείται μια σαφής αλλαγή στην πολιτική του Κομμουνιστικού Κόμματος. Παρότι το ΚΚΕ επέμενε στις θέσεις του για ομαλή δημοκρατική εξέλιξη και ενσωμάτωση στο πολιτικό σύστημα, η ένοπλη πάλη υπό ορισμένες συνθήκες εμφανίστηκε ως μια δεύτερη συνιστώσα της πολιτικής του δράσης προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως μοχλός άσκησης αποτελεσματικότερης πίεσης στην κυβέρνηση. Δύο ήταν κυρίως οι παράγοντες που συνηγορούσαν σε αυτή τη διπλή στρατηγική: η διάψευση των προσδοκιών που είχαν εναποτεθεί στην κυβέρνηση του Κέντρου και η αύξηση της τρομοκρατίας εναντίον της Αριστεράς με αποκορύφωμα τα γεγονότα της Καλαμάτας στις 21 Ιανουαρίου 1946[96].

Το κομμουνιστικό κόμμα απέσυρε την υποστήριξη του στην κυβέρνηση Σοφούλη στις 12 Δεκεμβρίου 1945. Ο απογοητευτικός απολογισμός του κυβερνητικού έργου απομάκρυνε την πολιτική του ΚΚΕ από την ιδέα της συνεννόησης και συνεργασίας με τον κεντρώο χώρο. Παρά τις κυβερνητικές διαβεβαιώσεις για εξομάλυνση του πολιτικού κλίματος και τη λήψη αποφασιστικών μέτρων για την αντιμετώπιση των παρακρατικών οργανώσεων, δεν έγιναν παρά ασήμαντα βήματα. Το φιλελεύθερο Κέντρο αποδείχθηκε εξίσου αντικομουνιστικό με τις άλλες πολιτικές δυνάμεις και απρόθυμο ή αδύναμο να συμβάλει στην ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής της χώρας. Τα όσα δειλά βήματα έγιναν από τη μεριά του απείχαν πολύ από το να ικανοποιήσουν την Αριστερά που απογοητευμένη έβλεπε άλλη μια φορά τις ελπίδες της για επανένταξη στο πολιτικό σκηνικό να ακυρώνονται. Μέσα από τις σελίδες του *Ριζοσπάστη*, ο Ζαχαριάδης διακήρυσσε, ωστόσο, ότι για την όξυνση της τρομοκρατίας και την επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης ήταν πολύ λιγότερο υπεύθυνος ο Σοφούλης απ' ότι οι Βρετανοί[97].

Από τα μέσα Δεκεμβρίου 1945 και ύστερα, η κατάσταση στον τομέα της εσωτερικής ασφάλειας επιδεινώθηκε ακόμα περισσότερο.Ο πολυαναμενόμενος νόμος για την αποσυμφόρηση των φυλακών, που ψηφίστηκε στις 21 Δεκεμβρίου 1945, προέβλεπε

---

[96] Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 279
[97] *Ριζοσπάστης*, 12 Δεκεμβρίου 1945

μερική μόνο αμνήστευση των αδικημάτων που είχαν διαπραχθεί από τις 27 Απριλίου 1941 έως τις 14 Φεβρουαρίου 1945 με εξαίρεση το φόνο και την ηθική αυτουργία σε φόνο. Όταν η νομοθεσία περί αμνηστίας άρχισε να εφαρμόζεται στην επαρχία στις αρχές του 1946, δημιούργησε πολύ περισσότερα προβλήματα από όσα έλυνε. Όσοι αφήνονταν ελεύθεροι, αντιμετωπίζονταν ως πρόκληση από τις τρομοκρατικές οργανώσεις και ήταν πολύ επικίνδυνο να επιστρέψουν στα χωριά τους, πόσο μάλλον να αναλάβουν πολιτική δραστηριότητα.

Σύμφωνα με τον Κ. Παλαιολόγου, υπεύθυνο στα γραφεία της Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς για τους φυλακισμένους: *«από τις φυλακές της Λαμίας αυτούς που θέλανε να δολοφονήσουν τους αφήνανε ελεύθερους από τη φυλακή και απέξω τους περίμεναν οι συμμορίτες»*[98]. Ο ίδιος περιγράφει στα απομνημονεύματά του τη δολοφονία του αποφυλακισθέντος ελασίτη Π. Τεπελένα, τις διαμαρτυρίες των εαμικών κομμάτων στις αρχές και την κηδεία του που μετατράπηκε σε διαδήλωση κατά της τρομοκρατίας. Κατά τον *Λαμιακό Τύπο,* οργάνο των εθνικιστών Φθιώτιδας, με αφορμή το ίδιο γεγονός τα πράγματα ήταν πιο απλά: *«Το θύμα βγήκε από τη φυλακή αποφασισμένο να πεθάνει οπωσδήποτε. «Δεν εκρύβη. Δεν εγκατέλειψε την περιοχήν όπως άλλοι. Τουναντίον περιεφέρετο προκαλών τους στενούς συγγενείς των θυμάτων του...Ζητούσε και ρέστα»*[99]. Ως «φυσικό» επακόλουθο δολοφονήθηκε. Η εαμική εφημερίδα *Ρούμελη* ανέφερε τουλάχιστον τρεις περιπτώσεις δολοφονίας ατόμων που είχαν αφεθεί ελεύθεροι με τα μέτρα αποσυμφόρησης[100]. Το θετικό των μέτρων αποσυμφόρησης ήταν ότι αποφυλακίστηκε ένας αριθμός τοπικών στελεχών, όπως ο Τ. Λευτεριάς (Β. Παπαδάκης) και τα στελέχη της Άμφισσας, τα οποία ενίσχυσαν τις περιφερειακές κομματικές οργανώσεις[101]. Παρόλο που ήταν γνωστά και δραστήρια στελέχη του εαμικού κινήματος, η ένταξή τους στον κομματικό μηχανισμό πιθανά λειτούργησε προστατευτικά για όσο καιρό τουλάχιστον οι οργανώσεις δρούσαν νόμιμα.

---

[98] Κ. Παλαιολόγου, *Από την Εθνική Αντίσταση στον Εμφύλιο 1946-1949*, Αθήνα: Σύγχρ. Γνώμη 2003, σ. 31
[99] *Λαμιακός Τύπος*, 9 Φεβρουαρίου 1946
[100] *Ρούμελη*, 14 Φεβρουαρίου 1946
[101] Γ. Κουτρούκης, *Εν ψυχρώ. Κατοχή – Βάρκιζα – Εμφύλιος*, Αθήνα: εκδ. Καπόπουλος, σ. 67

Ενώ η τρομοκρατία στην ύπαιθρο συνεχιζόταν με αμείωτο ρυθμό, καθώς οι αποφυλακίσεις αριστερών έφεραν νέα κύματα βίας, το ΚΚΕ θεωρήθηκε παράλληλα ένοχο για προετοιμασία πραξικοπήματος και εκτρόπων. Στην περιοχή της Λαμίας η κατάσταση τις πρώτες ημέρες του 1946 ήταν εκρηκτική. Ακόμα και μέσα στην πόλη έγιναν τρομοκρατικά επεισόδια τα οποία προκάλεσαν την άμεση επίσκεψη του Υφυπουργού Δημοσίας Τάξης (Μερκούρη) και του Ανώτερου Διοικητή Χωροφυλακής Στερεάς (Παπαδιά) οι οποίοι έφτασαν αυτοπροσώπως για να επιβλέψουν τις ενέργειες της χωροφυλακής εναντίον όσων καταζητούνταν από τη δικαιοσύνη. Με πρόσχημα ότι το ΚΚΕ ετοιμαζόταν για βίαιη κατάληψη της εξουσίας όργανα χωροφυλακής συνιστούσαν στους «εθνικόφρονες» χωρικούς να μην κατέβουν από τα χωριά τους γιατί θα γινόταν ταραχές ενώ η χωροφυλακή επιτέθηκε εναντίον οπαδών του ΕΑΜ που είχαν συγκεντρωθεί έξω από το κτίριο των Δικαστηρίων για να διαμαρτυρηθούν για τη στάση της δικαιοσύνης. Ως αποτέλεσμα συνελήφθη ο Γ. Γιαταγάνας, υπεύθυνος της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* για τις συνδικαλιστικές υποθέσεις[102]. Η τοπική οργάνωση του ΕΑΜ αντέδρασε με την κατάθεση υπομνήματος διαμαρτυρίας στη Χωροφυλακή και στον Εισαγγελέα ενώ επιτροπές επισκέφτηκαν τον Υπουργό Υγιεινής Μαλαμίδα με αίτημα την κατάπαυση της τρομοκρατίας. Στις 2 Ιανουαρίου 1946 πραγματοποιήθηκε διαμαρτυρία για την τρομοκρατία με κλείσιμο των καταστημάτων ενώ δεκαπέντε ημέρες αργότερα έγινε έντονο διάβημα του Πολιτικού Συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ Ανατολικής Στερεάς και Εύβοιας προς το Νομάρχη Φθιώτιδας για την τρομοκρατία, τις ευθύνες της χωροφυλακής, η οποία ουσιαστικά ανέχονταν την άσκηση της τρομοκρατίας από τις δεξιές παρακρατικές ομάδες και της δικαιοσύνης, η οποία ουσιαστικά άφηνε ατιμώρητες τις τρομοκρατικές ενέργειες εις βάρος των οπαδών του ΕΑΜ. Διαμαρτυρία γινόταν και για τις διανομές των αγαθών της ξένης βοήθειας, τα οποία διαμοιράζονταν με βάση πολιτικά κριτήρια[103].

Την ίδια χρονική περίοδο αιματηρά επεισόδια σημειώθηκαν στο Βόλο και σε άλλες πόλεις της Κεντρικής Ελλάδας όπως την Άμφισσα και τη Λειβαδιά. Στην Άμφισσα, στις 9 Ιανουαρίου 1946, παρακρατικοί καταστρέψανε τα τυπογραφεία της εαμικής

---

[102] Λαγδάς, *ο.π*, σ. 25
[103] *Ρούμελη*, 5-16 Ιανουαρίου 1946

εφημερίδας *Ελεύθερη Φωκίδα* με αποτέλεσμα να κηρυχθεί γενική απεργία την επόμενη ημέρα. Ο Βρετανός πρέσβης Λήπερ απέδιδε την αύξηση των επεισοδίων σε σκλήρυνση της στάσης της Αριστεράς, η οποία δεν ήταν πλέον διατεθειμένη να υφίσταται χωρίς αντίσταση τις διώξεις της χωροφυλακής και των παρακρατικών συμμοριών[104]. Στο πλαίσιο αυτό, ο γενικός γραμματέας του ΚΚΕ, Ν. Ζαχαριάδης, σε δημόσια συγκέντρωση στο Βόλο ύστερα από την επίθεση της χωροφυλακής αναφέρθηκε στο κύμα της δεξιάς τρομοκρατίας που έπνιγε τη χώρα και κατονόμασε ως υπεύθυνους τους Βρετανούς. Παράλληλα, κάλεσε το λαό σε μαζική αυτοάμυνα και επαγρύπνηση για να εξουδετερωθεί κάθε προσπάθεια μοναρχικού πραξικοπήματος[105]. Ωστόσο, η *Μαζική Λαϊκή Αυτοάμυνα* εξακολουθούσε να παραμένει ρητορικό σχήμα, τουλάχιστον στην Κεντρική Ελλάδα, και όχι πραγματικό πολιτικό μέσο αντιμετώπισης της κατάστασης. Το ΕΑΜ παρέμενε στις προφορικές διαμαρτυρίες και στα υπομνήματα και επαναλάμβανε τα αιτήματα για γενική αμνηστία και αντιπροσωπευτική κυβέρνηση.

Παράλληλα, αντιπροσωπεία του ΚΚΕ επισκέφτηκε τον πρωθυπουργό για να διαμαρτυρηθεί για τις εναντίον της Αριστεράς αιτιάσεις, ότι προετοίμαζε επανάσταση, Το διάβημα αυτό ακολουθήθηκε από επίσημη διάψευση από το *Πολιτικό Γραφείο* του ΚΚΕ. Παράλληλα, ο Ζαχαριάδης ζήτησε τη δημιουργία *Πανδημοκρατικού Μετώπου*[106]. Προς αυτή την κατεύθυνση οργανώθηκε στην Αθήνα στις 20 Ιανουαρίου 1946 συλλαλητήριο της *Κίνησης Δημοκρατικού Συναγερμού* με κεντρικό ομιλητή τον στρατηγό Α. Οθωναίο και συμμετοχή 500 χιλιάδων ατόμων. Στο συλλαλητήριο προωθήθηκαν τα εαμικά αιτήματα: υιοθετήθηκε απόφαση για τέλος της λευκής τρομοκρατίας, εκκαθάριση των σωμάτων ασφαλείας και του κρατικού μηχανισμού, αναθεώρηση εκλογικών καταλόγων, διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών και σχηματισμό αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης. Η απόφαση επιδόθηκε στον Σοφούλη, τον Δαμασκηνό και στους πρεσβευτές των Μ. Δυνάμεων. Ανάλογο συλλαλητήριο έγινε και στη Θεσσαλονίκη ενώ πανδημοκρατικές συγκεντρώσεις έγιναν σε επαρχιακές πόλεις[107].

---

[104] FO/371 /58672, «Λήπερ προς FO», 29/1/46
[105] *Ριζοσπάστης*, 13 Ιανουαρίου 1946
[106] *Ριζοσπάστης*, 11 Ιανουαρίου 1946
[107] Για Λάρισα, Βραχνιάρης, *ο.π.*, σ. 127. Στη Λαμία;

Την ίδια περίοδο ηγετικά στελέχη του ΕΑΜ δέχθηκαν επίθεση στην Κόρινθο από μέλη της Χ γεγονός που προκάλεσε τις έντονες διαμαρτυρίες της Αριστεράς και είχε ως αποτέλεσμα την καθαίρεση του υπεύθυνου αξιωματικού της αστυνομίας στην Κόρινθο. Με αφορμή αυτό το γεγονός ο Σοφούλης έλαβε επιστολή από τον Γρίβα, αρχηγό της Χ, ο οποίος απειλούσε να πάρει τα θέματα ασφαλείας στα χέρια του. Ο Σοφούλης αντέδρασε με οξύτητα και διέταξε να κλείσουν τα γραφεία της Χ σε όλη τη χώρα και να απαγγελθεί κατηγορία κατά του Γρίβα για απειλές κατά του κράτους. Ως αποτέλεσμα στις 21 Ιανουαρίου 1946 η Χ κατέλυσε για δύο ημέρες τις αρχές στην Καλαμάτα. Η κυβέρνηση ωστόσο φάνηκε αποφασισμένη να σκληρύνει τη στάση της απέναντι στους παρακρατικούς. Κήρυξε στρατιωτικό νόμο στους νομούς Λακωνίας και Μεσσηνίας και εξέδωσε ένταλμα σύλληψης του τοπικού αρχηγού της Χ, Μαγγανά[108].

Με αυτή την αφορμή το *Πολιτικό Γραφείο* εξέδωσε απόφαση στην οποία έκανε ανοιχτά μνεία για κατάσταση εμφυλίου πολέμου. Η ευθύνη αποδιδόταν στις βρετανικές αρχές, επειδή αφενός υποστήριζαν τις προσπάθειες των μοναρχικών δίνοντας τους όπλα και αφετέρου δεν έδειχναν την απαιτούμενη θέληση και αποφασιστικότητα να ασκήσουν πίεση στην κυβέρνηση για να πατάξει την τρομοκρατία. Η όλη κατάσταση επιδεινώνονταν από την παρελκυστική πολιτική και τα μονόπλευρα μέτρα της κυβέρνησης εναντίον της αριστεράς. Η λύση που πρότεινε το *Πολιτικό Γραφείο* ήταν η συμμετοχή του ΕΑΜ στην κυβέρνηση, η εκκαθάριση των σωμάτων ασφαλείας από τα μέλη της Χ και ο σχηματισμός ενός εθελοντικού σώματος από δημοκράτες, μέλη της αντίστασης για την εκκαθάριση της χώρας από τις δεξιές συμμορίες. Μόνο ένωση όλων των δημοκρατών θα έσωζε την Ελλάδα από τη δικτατορία. Η κυβέρνηση θα έπρεπε να κάνει έκκληση στο λαό να τη υποστηρίξει κατά των πραξικοπηματίων ενώ το ΚΚΕ θα στήριζε με όλες τους τις δυνάμεις κάθε δραστικό μέτρο της κυβέρνησης κατά των στασιαστών της Δεξιάς. Η απόφαση έκλεινε με τη διαπίστωση ότι ποτέ μετά από το Δεκέμβριο του 1944 η κατάσταση δεν ήταν πιο κρίσιμη. Ο τόπος είχε ανάγκη από ηρεμία

---

[108] Στις 19 Απριλίου 1945, ο υπουργός Εσωτερικών Θ. Τσάτσος έδωσε συνέντευξη στο ειδησεογραφικό πρακτορείο Ρώυτερ δηλώνοντας ότι οι αντιεαμικές οργανώσεις οφείλονταν για μια σειρά εκτροπών οι οποίες διευκολύνονταν από τη μεροληπτική στάση των αστυνομικών οργάνων. FO 371/48268, Leeper to FO, 20 Απριλίου 1946. Παρατίθεται στο Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 293

και τάξη, βασική προϋπόθεση για τα οποία ήταν ο τερματισμός του καθεστώτος της βρετανικής κατοχής[109].

Οι προτάσεις του ΚΚΕ ήταν μετριοπαθείς και λογικές, με εξαίρεση ίσως τη δημιουργία εθελοντικού σώματος. Η κατάσταση εμφυλίου πολέμου στην οποία το ΚΚΕ θεωρούσε ότι βρίσκονταν η χώρα, απαιτούσε μαχητικά και αποφασιστικά μέτρα. Το ΚΚΕ αντιλαμβανόταν ότι πολύ δύσκολα θα περιορίζονταν η εναντίον του τρομοκρατία χωρίς την προσφυγή σε κάποιου είδους βία. Κάτι τέτοιο ωστόσο ήταν τρομερά επικίνδυνο καθώς τυχόν προσφυγή του σε δυναμικά μέσα, μόλις ένα χρόνο από τα Δεκεμβριανά και τη Βάρκιζα, κινδύνευε να συσπειρώσει όλες τις πολιτικές δυνάμεις εναντίον του και να οδηγήσει σε ακραίες λύσεις. Για αυτό κάθε επίκληση του *Πολιτικού Γραφείου* συνοδευόταν από αναφορά στην κυβέρνηση, έναν ισχυρά θεσμικό χώρο. Τα μέτρα για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας θα έπρεπε να προέλθουν από ένα ευρύτερο δημοκρατικό μέτωπο. Ως επακόλουθο το ΚΚΕ απευθύνθηκε σε όλες τις δημοκρατικές δυνάμεις που θα αποφάσιζαν να αντιταχθούν στην προσπάθεια των ακροδεξιών συμμοριών να καταλύσουν το κράτος. Κατά αυτό τον τρόπο παρουσιαζόταν ως υπερασπιστής της νομιμότητας και των δημοκρατικών ελευθεριών και ως εγγυητής της δημοκρατίας ενώ ταυτόχρονα άνοιγε ο δρόμος για την επανένταξή του στην πολιτική σκηνή της χώρας. Η πρόταση για δημιουργία εθελοντικού σώματος από δημοκράτες, μέλη της αντίστασης ισοδυναμούσε περίπου με την ανασύστασή του ΕΛΑΣ ως παράγοντα ισχύος, και δη ένοπλης, στα πολιτικά δρώμενα της χώρας[110].

Παράλληλα, η αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων θα συνέβαλε στην εξομάλυνση της κατάστασης καθώς η Δεξιά θα αναγκαζόταν να ακολουθήσει μια πιο υποχωρητική και διαλλακτική πολιτική ενώ παράλληλα θα αποτρέπονταν η παλινόρθωση της μοναρχίας καθώς οι δημοκρατικές δυνάμεις της χώρας θα ήταν σε θέση να αναπτυχθούν ανεμπόδιστα, πράγμα που θα οδηγούσε σε εσωτερική ειρήνευση

---

[109] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τόμος 6, *ο.π.*, σ.168 και *Ριζοσπάστης*, 22 Ιανουαρίου 1946.
[110] Γ. Μαργαρίτης, *Η ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, τόμος 1, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2000, σ. 143

Τα γεγονότα της Καλαμάτας είχαν σημαντικές επιπτώσεις στην πολιτική γραμμή του ΚΚΕ. Οι ελπίδες και οι προσδοκίες που είχαν στηριχθεί στο Κέντρο διαψεύστηκαν οριστικά καθώς οι παρακρατικές συμμορίες εξακολουθούσαν να δρουν ανενόχλητες, η Εθνοφυλακή διεξήγαγε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εναντίον των αριστερών χωριών στη Θεσσαλία και οι διώξεις των οπαδών του ΕΑΜ και των κομματικών μελών συνεχίζονταν. Κατέστη εξόφθαλμο ότι η εναντίον της Αριστεράς εκστρατεία ήταν αποφασισμένη να επιτύχει ακόμα και ανεξάρτητα από τη θέληση της κυβέρνησης καθώς η κατάλυση των αρχών στη Καλαμάτα από την οργάνωση της Χ θα μπορούσε να ήταν μέρος ενός γενικότερου σχεδίου κλιμάκωσης των διώξεων με πραξικοπηματικές διαθέσεις[111]. Το νέο πολιτικό σκηνικό που είχε δημιουργηθεί θύμιζε έντονα την κατάσταση κατά την κατοχή. Επομένως τα καθήκοντα και η δράση των οργανώσεων θα ήταν ανάλογα ενώ το ΚΚΕ όφειλε να προσαρμόσει την πολιτική του στα νέα δεδομένα. Ο λαός έπρεπε «*να παλέψει σκληρά, ενωμένα, παλλαϊκά και αποφασιστικά όπως στο 1940-45*». Στο τεύχος Φεβρουαρίου 1946 της ΚΟΜΕΠ στο κύριο άρθρο αποσαφηνίζονταν περαιτέρω η θέση της ηγεσίας του ΚΚΕ: *«Ανοίγονται δύο δρόμοι: του Μαύρου Μετώπου και του Πανδημοκρατικού Μετώπου και όποιος θέλει να λέγεται Έλληνας δημοκράτης πρέπει να σκεφτεί προσεκτικά που ανήκει»*[112].

3.2.1 Η 2η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ και η απόφαση για δυναμικότερη εφαρμογή της Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας.

Η 2η Ολομέλεια της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ συγκλήθηκε στην Αθήνα στις 12-15 Φεβρουαρίου 1946 μέσα σε κλίμα προβληματισμών και αναζητήσεων σχετικά με την πολιτική γραμμή που έπρεπε να ακολουθήσει το κόμμα. Καθώς οι φήμες για μοναρχικό πραξικόπημα ολοένα και εντείνονταν, το ΚΚΕ αποφάσισε να ακολουθήσει μια διπλή στρατηγική[113]. Το κύριο βάρος θα εξακολουθούσε να είναι η μαζική πολιτική δουλειά με

---

[111] Μαργαρίτης, *ο.π.*, σ. 144

[112] *Κομμουνιστική Επιθεώρηση* (ΚΟΜΕΠ), Φεβρουάριος 1946

[113] O. Smith, «Communist perceptions, strategy and tactics, 1945-1949», στο J. Iatrides, L.Wringley (eds.), *Greece at the Crossroads. The Civil War and its Legacy*, Pennsylvania 1995, σ 95 και O.L.Smith, «Αυτοάμυνα και Κομμουνιστική Πολιτική» στο *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, L.Baerentzen, J.O.Iatrides, O.L.Smith (επιμ.), Κοπεγχάγη: Museum Tusculanum Press, 1982, σ. 165-183 και Φίλιππος Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Αθήνα 2004

στόχο την επανένταξη στην πολιτική σκηνή ενώ παράλληλα το Κομμουνιστικό Κόμμα θα προσπαθούσε να ασκήσει πιο αποτελεσματική πίεση στην κυβέρνηση. Η πίεση αυτή μπορούσε να πάρει τη μορφή είτε μιας βραχυπρόθεσμης άμυνας απέναντι σε ενδεχόμενο μοναρχικό πραξικόπημα είτε μιας μακροπρόθεσμης ένοπλης άμυνας εκεί όπου οι τοπικές συνθήκες παρείχαν τη δυνατότητα. Επρόκειτο για την εφαρμογή του τελευταίου σταδίου της αυτοάμυνας που επέτρεπε στις ομάδες των κομμουνιστών που είχαν καταφύγει καταδιωκόμενοι στα ορεινά να υπερασπίζουν τον εαυτό τους ένοπλα. Η προσήλωση του ΚΚΕ στη δημοκρατική εξέλιξη προϋπόθετε ότι θα τηρούνταν τα νόμιμα προσχήματα και η στρατιωτική σημασία και δράση δεν θα ξεπερνούσε τα αμυντικά πλαίσια απέναντι στις παρακρατικές συμμορίες. Η στρατιωτική δράση που αποφασίστηκε δεν προέβλεπε επιθέσεις εναντίον στρατιωτικών τμημάτων ή των Βρετανών. Τέτοιου είδους ένοπλες ενέργειες θα εξέθεταν το ΚΚΕ και θα εμπόδιζαν την ειρηνική λύση του ελληνικού προβλήματος. Ο *Ριζοσπάστης* δημοσίευσε την εισήγηση του Ζαχαριάδη στη 2η Ολομέλεια και την απόφαση σχετικά με την κατάσταση στην Ελλάδα, τα προβλήματα του δημοκρατικού αγώνα και τα καθήκοντα του ΚΚΕ ενώ ανάλυση των αποφάσεων της 2ης Ολομέλειας έγινε στο τεύχος της *ΚΟΜΕΠ* του Μαρτίου 1946.

Στο περιθώριο της 2ης Ολομέλειας έγινε μια σύντομη σύνοδος της *Πανελλαδικής Στρατιωτικής Επιτροπής* στην οποία συμμετείχε ο Ζαχαριάδης, ο Ιωαννίδης, ως εκπρόσωπος του *Πολιτικού Γραφείου*, ο πρώην επιτελικός αξιωματικός του ΕΛΑΣ Θ. Μακρίδης, γραμματείς και στρατιωτικοί εμπειρογνώμονες από τις κομματικές οργανώσεις της επαρχίας, όπως ο Μ. Βαφειάδης. Σύμφωνα με μαρτυρίες συμμετεχόντων, ο Ζαχαριάδης ζήτησε τη γνώμη των μελών το κόμματος σχετικά με τις πιθανές μορφές μιας ενδεχόμενης σύγκρουσης. Τους είπε ότι οι καταδιωκόμενοι έπρεπε να συγκροτηθούν σε μικρές ομάδες και να αυτοαμύνονται ένοπλα, όταν διώκονταν. Στη συνέχεια παρέπεμψε το θέμα στις κατώτερες κομματικές οργανώσεις για να εξετάσουν αυτές τα διαθέσιμα μέσα και τις υπάρχουσες δυνατότητες[114]. Τα αποτελέσματα της σύσκεψης ήταν εξαιρετικά πενιχρά. Αυτό που κατ' ουσία διέταξε ο Ζαχαριάδης δεν ήταν παρά μια απογραφή των κομματικών δυνάμεων. Από τους παρευρισκόμενους ζητήθηκε

---

[114] *Η τρίχρονη εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας 1946-1949*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1998, σ.158-167

να αναφέρουν τις δυνάμεις που είχαν οργανωμένες για αυτοάμυνα και σε πόσες οργανώσεις πρώην αντάρτες θα έπαιρναν όπλα[115]. Ωστόσο, δεν υπήρχε γενικό σχέδιο για την οργάνωση και την ηγεσία του ένοπλου αγώνα ούτε έγινε εκμετάλλευση των ισχυρών οργανώσεων του ΚΚΕ στο στρατό[116]. Η πραγματικότητα ήταν ότι μέχρι το καλοκαίρι 1946 δεν έγινε απολύτως τίποτε για τον εξοπλισμό των ένοπλων ομάδων.

3.2.2 Προεκλογική δραστηριότητα

Το άλλο ζήτημα στο οποίο η ηγεσία του ΚΚΕ έπρεπε να δώσει άμεση απάντηση ήταν ο καθορισμός της στάσης του κόμματος απέναντι στις εκλογές οι οποίες ύστερα από διαβουλεύσεις είχαν οριστεί για τις 31 Μαρτίου 1946. Αρχικά το ΕΑΜ καλούσε τους οπαδούς και ψηφοφόρους του να εγγραφούν στους εκλογικούς καταλόγους και να αποκτήσουν εκλογικό βιβλιάριο. Από τις εαμικές εφημερίδες δίνονταν οδηγίες για την εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους και εντολή να σχηματιστούν επιτροπές και υποεπιτροπές για να οργανωθεί ο εκλογικός μηχανισμός. Επιπρόσθετα, συγκροτήθηκε η Κεντρική Εκλογική Επιτροπή του ΕΑΜ[117]. Ακολουθώντας τη γραμμή αυτή, ο τοπικός εαμικός τύπος δημοσίευσε στα μέσα Ιανουαρίου 1946 άρθρο με αναλυτικές οδηγίες στους εκλογείς. Ειδικό συνεργείο στα γραφεία του ΕΑΜ θα βοηθούσε όσους το επιθυμούσαν παρέχοντας όλα τα απαραίτητα έγγραφα[118]. Η έκκληση για εγγραφή επαναλαμβάνονταν τις επόμενες ημέρες (τέλη Ιανουαρίου 1946). Παράλληλα, συστήθηκαν εκλογικές επιτροπές του ΕΑΜ στους νομούς, και στο νομό Φθιωτιδοφωκίδας, και στάλθηκε από το ΚΚΕ εκπρόσωπος στο Πρωτοδικείο για την ανασύνταξη και εκκαθάριση των εκλογικών καταλόγων. Ανάλογες εκκλήσεις σε όλους τους δημοκρατικούς πολίτες να εγγραφούν στους εκλογικούς καταλόγους γινόταν μέσω του *Ριζοσπάστη*[119].

---

[115] Γ. Βοντίτσος (Γούσιας), *Οι αιτίες για τις ήττες, τη διάσπαση του ΚΚΕ και της Ελληνικής Αριστεράς*, τόμος Α, Αθήνα: εκδ. Να υπηρετούμε το λαό 1977, σ. 135

[116] Γ. Μπλάνας, (Καπετάν – Κίσσαβος), *Εμφύλιος Πόλεμος Η Ήπειρος ξαναζώνεται τα άρματα 1946-1949. Όπως τα έζησα*, Αθήνα: Καστανιώτης 1977, σ. 59 και Γούσιας, *ο.π.*, σ. και Δ. Βότσικας, , σ.

[117] Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 494

[118] *Ρούμελη*, 17 Ιανουαρίου 1946

[119] *Ριζοσπάστης*, 27 Ιανουαρίου 1946

Στις 8 Φεβρουαρίου 1946 ωστόσο, ο αριστερός τύπος και η τοπική *Ρούμελη* δημοσίευσαν απόφαση της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΕΑΜ και των *Αριστερών Φιλελευθέρων* σύμφωνα με την οποία θα απείχαν από τις εκλογές αν δεν τηρούνταν πέντε βασικοί όροι. Οι όροι αυτοί προέβλεπαν τον σχηματισμό αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης με τη συμμετοχή του ΕΑΜ, την αποκατάσταση της έννομης τάξης με τη διάλυση των τρομοκρατικών οργανώσεων, τη γενική αμνηστία, την αναθεώρηση των εκλογικών καταλόγων και εκκαθάριση του Στρατού και των Σωμάτων Ασφαλείας[120]. Στις 22 Φεβρουαρίου ακολούθησε απόφαση του *Πολιτικού Γραφείου* ότι μπροστά στις συνθήκες που επικρατούσαν το ΚΚΕ δεν θα συμμετείχε στις εκλογές. Με καλή θέληση της βρετανικής πλευράς η κατάσταση θα μπορούσε να αλλάξει μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα για να μπορέσουν να διεξαχθούν σύντομα εκλογές. Παράλληλα, γινόταν διαπραγματεύσεις ανάμεσα στο ΕΑΜ, το Σοφιανόπουλο, την ΕΛΔ/ΣΚΕ και τους Αριστερούς Φιλελεύθερους για κοινή δράση. Οι ενωτικές αυτές πρωτοβουλίες χαιρετίζονταν από τον Ζαχαριάδη που ζητούσε τη δημιουργία Πανδημοκρατικού Μετωπου[121]. Στις αρχές Μαρτίου 1946 αντιπροσωπεία από όλους τους παραπάνω επισκέφτηκε το Σοφούλη και του διεμήνυσε ότι θα ήταν πρόθυμοι να συμμετέχουν στις εκλογές, αν αναβάλλονταν για δύο μήνες και αν το διάστημα αυτό το χρησιμοποιούσε η κυβέρνηση για να αναθεωρήσει τους εκλογικούς καταλόγους και να αποκαταστήσει το νόμο και την τάξη. Ο *Ριζοσπάστης* έδωσε μεγάλη δημοσιότητα σε αυτή τη πρωτοβουλία. Για άλλη μια φορά επαναλαμβάνονταν ως όροι συμμετοχής στις εκλογές οι προϋποθέσεις που είχε θέσει το ΕΑΜ στις 7 Φεβρουαρίου[122]. Στις 7 Μαρτίου 1946 ο *Ριζοσπάστης* δημοσίευσε άρθρο στο οποίο ο Ζαχαριάδης καλούσε τους φιλελευθέρους του Σοφούλη να συμμετάσχουν μαζί με τα κόμματα της Αριστεράς σε εκλογικό συνασπισμό με τους φιλελευθέρους. Το ΕΑΜ θα παραχωρούσε στους φιλελεύθερους το 50% των εδρών που θα κέρδιζε ο συνασπισμός αυτός. Ο μόνος όρος ήταν η αναβολή των εκλογών ώστε να γίνει δυνατή η αναθεώρηση των εκλογικών καταλόγων[123].

---

[120] *Ριζοσπάστης*, 8 Φεβρουαρίου 1946
[121] Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 590-592
[122] *Ριζοσπάστης*, 5 Μαρτίου 1946
[123] *Ριζοσπάστης*, 7 Μαρτίου 1946

Το ΕΑΜ οργάνωσε με μεγάλη επιτυχία μαζική διαδήλωση για τις 10 Μαρτίου 1946, τελευταία ημέρα του 8ου Πανεργατικού Συνεδρίου. Την ίδια μέρα παραιτήθηκαν πέντε υπουργοί της κυβέρνησης Σοφούλη, οι οποίοι πρόσκεινταν στο Προοδευτικό Κόμμα (Γ. Καρτάλης, Ηρ. Πετιμεζάς, Ι. Γεωργάκης και Γ. Παππάς), όπως και τα δύο κυβερνητικά μέλη του Αγροτικού Κόμματος. Ακολούθησαν και άλλες παραιτήσεις τις αμέσως επόμενες ημέρες[124]. Στις 15 Μαρτίου το *Πολιτικό Γραφείο* ενέκρινε τη γραμμή που είχε ακολουθήσει ως τότε το Κομμουνιστικό Κόμμα και επανέλαβε την προσφορά του Ζαχαριάδη προς τους Φιλελευθέρους. Η προσπάθεια για δημιουργία ενός κοινού *Δημοκρατικού Μετώπου* συνέχισε να προωθείται και τις επόμενες ημέρες, οπότε πραγματοποιήθηκε συνέδριο της Πανδημοκρατικής Ένωσης με συμμετοχή 250 αντιπροσώπων του ΕΑΜ και των συμμάχων του και άλλων δημοκρατικών ομάδων από όλη την Ελλάδα. Το συνέδριο, το οποίο διήρκησε ως τις 19 Μαρτίου 1946, απηύθυνε έκκληση για ενότητα όλων των δημοκρατικών δυνάμεων και είχε ως αποτέλεσμα τη συγκρότηση της *Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Δημοκρατικών Συλλόγων* με πρόεδρο το στρατηγό Οθωναίο[125]. Την ίδια περίοδο δραστηριοποιήθηκε και στη Λαμία, όπως και σε άλλες επαρχιακές πόλεις, *Δημοκρατικός Σύλλογος* με συμμετοχή διακεκριμένων πολιτών οι οποίοι ανήκαν όχι μόνο στον εαμικό αλλά στον ευρύτερο δημοκρατικό χώρο[126].

Η *Ρούμελη* κάλυπτε δημοσιογραφικά την πολιτική δραστηριότητα πριν από τις εκλογές ταυτόχρονα ωστόσο μεγάλο μέρος της ειδησεογραφίας της αφορούσε την τρομοκρατία στην ύπαιθρο. Η δημοσίευση περιστατικών τρομοκρατίας σε βάρος των αριστερών στήριζε την επιχειρηματολογία των εαμικών κομμάτων ότι όσο στην ύπαιθρο κυριαρχούσαν οι τρομοκρατικές ομάδες δεν ήταν δυνατή η διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών. Τα περιστατικά αυτά συνοδεύονταν από εκκλήσεις για *Μαζική Λαϊκή Αυτοάμυνα* και επίσημες διαμαρτυρίες στις αρχές. Στην επαρχία, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις[127], εντείνονταν η βία των συμμοριών με σαφή στόχο τον επηρεασμό του εκλογικού αποτελέσματος Η διαφορά ανάμεσα στις κομματικές οργανώσεις στις πόλεις

---

[124] Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 479, όπου αναφέρονται αναλυτικά όλες οι παραιτήσεις.

[125] Α. Οθωναίος, *Τρεις λόγοι δια την Δημοκρατίαν*, Έκδοσις Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Δημοκρατικών Συλλόγων, Αθήνα 1946, σ. 19. Παρατίθεται στο Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 615

[126] *Ρούμελη*, 25 Ιουνίου 1946

[127] Για το Δαδί βλέπε Κ. Πεντεδέκας, *Η Αμφίκλεια (το Δαδί) στην Εθνική Αντίσταση, 1940-1945*, Αθήνα: Εντός, 2001

και στην ύπαιθρο ήταν αισθητή[128]. Στις πόλεις οι οργανώσεις της Αριστεράς είχαν εν μέρει αναδιοργανωθεί και κατά το προεκλογικό διάστημα είχαν να επιδείξουν έντονη δραστηριότητα. Σύμφωνα με μαρτυρία του γραμματέα του Συμβουλίου της ΕΠΟΝ της πόλης της Λαμίας:

> «Όλη η περίοδος από το 1945 μέχρι το καλοκαίρι 1946 που άρχισαν οι συλλήψεις, μέχρι τότε που έγινε η πρώτη μάχη στον Ασβέστη, μέχρι τότε ήμασταν κυρίαρχοι εδώ. Η Λαμία αργότερα πολύ με την εξαφάνιση πολλών στελεχών, με τους σκοτωμούς και τα λοιπά, με τη Ξηριώτισσα που λειτούργησε ο κόσμος άλλαξε και έγινε συντηρητική η Λαμία. Φύγαν πολλοί άνθρωποι για την Αθήνα και μείναν άνθρωποι συντηρητικοί. Παρόλα αυτά... Οι οργανώσεις λειτουργούσαν νομιμότατα. Και στην επαρχία υπήρχαν κέντρα και χωριά και κωμοπόλεις όπως το Δαδί που είχε μεγάλη και καλή οργάνωση και η Γλούνιστα στην οποία δεν πάτησε κανένας. Ήταν δηλαδή ορισμένα χωριά στα οποία είχαν μεγάλη συμμετοχή στο ΕΑΜ. Σε αυτά λειτούργησαν οι οργανώσεις και μέσα στη Λαμία ήταν κανονικά και μπορούσε η οργάνωση να κινητοποιήσει κόσμο»[129].

Στις 23 Φεβρουαρίου 1946 εορτάστηκε στη Λαμία η 28η επέτειος του Κόκκινου Στρατού με ομιλία σε κεντρικό κινηματογράφο της πόλης με θέμα «*Ο εθνικοαπελευθερωτικός ρόλος του Κόκκινου Στρατού*». Την ίδια περίοδο εορτάστηκαν τα τρίχρονα της ΕΠΟΝ με τριήμερες εκδηλώσεις (23-26 Φεβρουαρίου 1946) στα πλαίσια της εβδομάδας της *Παγκόσμιας Ομοσπονδίας Δημοκρατικής Νεολαίας* (ΠΟΔΝ). Το πρόγραμμα περιλάμβανε ομιλίες, χοροεσπερίδα, ποδοσφαιρική συνάντηση και γιορτή για το παιδί. Σύμφωνα με μαρτυρίες οι εκδηλώσεις προσέλκυσαν πλήθος κόσμου, ιδιαίτερα ο ποδοσφαιρικός αγώνας ανάμεσα στην ΕΠΟΝ Λαμίας και την ΕΠΟΝ Χαλκίδας, ενώ φέρεται να παραβρέθηκε και ο Υπουργός Υγιεινής Μαλαμίδας και εκπρόσωποι των αρχών γεγονός

---

[128] Π. Νεφελούδης, *Στις πηγές της κακοδαιμονίας. Τα βαθύτερα αίτια της διάσπασης του ΚΚΕ, 1918-1968*, Αθήνα: Γκούτενμπεργκ, σ. 278

[129] Προφορική μαρτυρία Β.Κ, 30-3-2005

που προκάλεσε τις έντονες διαμαρτυρίες της «εθνικόφρονου» παράταξης[130]. Η οργάνωση της ΕΠΟΝ αποτελούσε πόλο έλξης για τη νεολαία της εποχής. Τόπος συγκέντρωσης των επονιτών ήταν η Λέσχη η οποία βρισκόταν σε μια αίθουσα πάνω από τα τυπογραφεία της *Ρούμελης*:

> «Η Λέσχη ήταν ένα χάρμα. Τόσο κατακάθαρη έλαμπε. Όταν μαζεύονταν ο κόσμος όλο τραγούδια. Το κάναμε περισσότερο για να έχουμε ένα τόπο ας πούμε συγκέντρωσης και έναν πόλο έλξης. Να βλέπει ο κόσμος. Μιλάμε για μια εποχή που δεν υπήρχαν κέντρα διασκέδασης να πάει ο κόσμος όπως υπάρχουν σήμερα. Υπήρχαν τα καφενεία αλλά για τους νέους με το πνεύμα το καινούργιο να βγούνε να κουβεντιάσουν, να φτιάξουν καμιά διάλεξη, να ακούσουν μουσική, ήταν ένας τέτοιος χώρος. Ο οποίος λειτούργησε και είχε και αποτελέσματα δηλαδή. Είχαμε και βιβλιοθήκη στη Λέσχη. Γίνονταν και βραδιές πολιτιστικές. Είχαμε τον Αντώνη τον Παπαϊωάννου, ο οποίος έπαιζε και βιολί»[131].

Η ΕΠΟΝ διοργάνωνε χορούς, εκδηλώσεις και εκδρομές. Σύμφωνα με τη μαρτυρία μιας νεαρής επονίτισσας: *«Ακόμα και το καλοκαίρι του 1946 πηγαίναμε εκδρομές. Με φορτηγά αυτοκίνητα στην Αγία Μαρίνα και κάναμε μπάνια σαν ΕΠΟΝ. Τα μπάνια της ΕΠΟΝ. Είχαν αρχίσει όμως τα πράγματα να σκουραίνουν».* Η ίδια θυμάται τα σοβιετικά φιλμ τα οποία παρακολουθούσε ομαδικά η νεολαία της ΕΠΟΝ στον κινηματογράφο Τιτάνια[132].

Την ίδια περίοδο δραστηριοποιήθηκαν όλες οι εαμικές οργανώσεις στην πόλη της Λαμίας. Στα μέσα Μαρτίου 1946 πραγματοποιήθηκε η πρώτη συνέλευση του *Σωματείου Ένωση Αγωνιστών Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα 1941-1945* Φθιώτιδας. Με μια σειρά

---

[130] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Φεβρουαρίου 1946.

[131] Προφορική μαρτυρία Β. Κ. Λαμία, 30-3-2005

[132] Προφορική μαρτυρία Μ. Κ. Λαμία, 30-3-2005. Για την προπαγάνδα μέσω των σοβιετικών ταινιών βλ, το άρθρο της Γ. Κουτσοπανάγου, «Προπαγάνδα και απελευθέρωση. Το Βρετανικό Συμβούλιο και ο Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος στην Αθήνα στις παραμονές του Εμφυλίου Πολέμου (1945)», *Μνήμων (22)*, 2000 σ. 171-190 και ειδικά για τον ελληνοσοβιετικό σύνδεσμο βλ. Ν. Μανιτάκης, «Ξένες κρατικές υποτροφίες. Πολιτιστική προπαγάνδα στην Ελλάδα του Εμφυλίου» στο *Η ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος- Παλιννόρθωση, 1945-1952*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009, σ. 149 και *Ριζοσπάστης*, «Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος Νέων», 19 Σεπτεμβρίου 1945

άρθρων στη *Ρούμελη* παρουσιαζόταν η ένδοξη ιστορία της 13ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ στη Στερεά. Ο συντάκτης των άρθρων, Γεωργούλας Μπέικος, γενικός γραμματέας του Σωματείου στη Στερεά Ελλάδα, καλούσε τους ελασίτες να συμμετέχουν στο σωματείο καθώς: *«Το γεγονός αυτό ένα χρόνο μετά την καταπατημένη Βάρκιζα αποχτάει ξεχωριστή σημασία για τους ελασίτες της περιοχής μας που τους απασχολούν πάμπολλα προβλήματα και που η ίδρυση λειτουργία και αναγνώριση του σωματείου τους θα βοηθήσει και θα προωθήσει τη λύση τους. Το γεγονός αυτό δίνει και ιδιαίτερη συμβολή στον αγώνα για την ομαλότητα, για την ανεξαρτησία για τη δημοκρατία και ευημερία του τόπου»*[133].

Στις αρχές Μαρτίου 1946 πραγματοποιήθηκε πανεργατική συγκέντρωση στον κινηματογράφο *Τιτάνια* με σκοπό την ανάλυση των αποφάσεων του 6ου *Πανελλαδικού Συνεδρίου Εργατών* που συνήλθε την 1 Μαρτίου 1946 στην Αθήνα. Δύο ημέρες αργότερα το *Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας* (ΑΚΕ) κάλεσε το λαό της πόλης στον εορτασμό της επετείου του Κιλελέρ, η οποία είχε καθιερωθεί ως επίσημη γιορτή του αγροτικού κόμματος. Ο εθνικόφρων *Λαμιακός Τύπος* προειδοποιούσε ότι «*το ΑΚΕ το οποίον δήθεν σημαίνει Αγροτικόν Κόμμα Ελλάδος δεν είναι άλλο παρά καμουφλαρισμένο ΕΑΜ. Είναι κομμουνισμός καμουφλαρισμένος. Πίσω από το ΑΚΕ κρύπτεται ο αντεθνικός μηχανισμός του ΚΚΕ*»[134]. Την ημέρα του Πάσχα η οργάνωση της Εθνικής Αλληλεγγύης διοργάνωσε ανοιχτό συσσίτιο σε κεντρικό σημείο της πόλης με μαζική προσέλευση[135].

Στις 13 Μαρτίου 1946 έφτασε στη Λαμία αντιπροσωπεία ξένων παρατηρητών των εκλογών και εγκαταστάθηκε σε ξενοδοχείο της πόλης. Καθήκον τους, κατά το ΕΑΜ, ήταν να ακούνε το λαό και όχι τις διαβεβαιώσεις των αρχών και των χιτών ότι απόλυτη τάξη επικρατούσε στην ύπαιθρο και πως ήταν άψογοι οι εκλογικοί κατάλογοι. Η παρουσία τους σύμφωνα με καταγγελία της Νομαρχιακής Επιτροπής του ΕΑΜ

---

[133] *Ρούμελη,* 13 Μαρτίου 1946. Στην αναδημοσίευση του λευκώματος της XIII Μεραρχίας του ΕΛΑΣ Ρούμελης υπάρχει εκτεταμένο αυτοβιογραφικό σημείωμα του Γ. Μπέικου. Βλ: *Λεύκωμα από τα αρχεία της XIII Μεραρχίας Ρούμελης*, ανατύπωση Διεθνείς Σχέσεις Πολιτισμού, 1996 (αρχική έκδοση 1944)

[134] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Μαρτίου 1946

[135] Προφορική μαρτυρία Μ. Κ, 30 Μαρτίου 2005

Ανατολικής Στερεάς ήταν καθαρά συμβολική καθώς την ημέρα των εκλογών οι παρατηρητές δεν εμφανίστηκαν πουθενά στη Λαμία[136].

Στις 21 Μαρτίου 1946 ο *Ριζοσπάστης* εγκαινίασε την εκστρατεία για την αποχή από τις εκλογές η οποία παρομοιάζονταν με τον πόλεμο της ανεξαρτησίας το 1821. Σε μαζικό συλλαλητήριο που έγινε στον Πειραιά ο Παρτσαλίδης και Σοφιανόπουλος κάλεσαν τους δημοκράτες να απόσχουν ενώ ταυτόχρονα επιτέθηκαν εναντίον της στάσης του Παπανδρέου. Την ίδια περίοδο στη Λαμία ο *Δημοκρατικός Σύλλογος* της πόλης πραγματοποίησε συγκέντρωση με σύνθημα την αναβολή των εκλογών. Στη συγκέντρωση μίλησε ο Γ. Θανασέκος εκ μέρους του ΕΑΜ και ο Η. Τσιριμώκος της ΕΛΔ, πολιτικοί με τοπικά ερείσματα και ακτινοβολία[137]. Ανάλογες εκδηλώσεις έγιναν και σε άλλες επαρχιακές πόλεις, όπου το επέτρεπαν οι συνθήκες[138]. Μέχρι την ημερομηνία των εκλογών ο *Ριζοσπάστης* και υποθέτουμε και η τοπική *Ρούμελη* (γιατί δεν σώζονται τα φύλλα της εφημερίδας) ανέβαζαν συνεχώς την ένταση της προπαγάνδας. Στις 30 Μαρτίου 1946 ολόκληρη η πρώτη σελίδα ήταν η λέξη *Αποχή* γραμμένη πλαγίως. Και την Κυριακή των εκλογών ένας οκτάστηλος τίτλος υπενθύμιζε: «*Δημοκράτες Αποχή*». Στην πόλη της Λαμίας οι τοίχοι γέμισαν προκηρύξεις που καλούσαν τους εκλογείς να απέχουν από την ψηφοφορία. Από την άλλη μεριά ο εθνικόφρων τύπος κυκλοφορούσε με παραινέσεις για ψηφοφορία και την σημασία της. «*Στα όπλα*» ήταν ο τίτλος του κύριου άρθρου του *Λαμιακού Τύπου* την ημέρα των εκλογών. Στο κύριο άρθρο της η εφημερίδα τόνιζε:

> «Η κραυγή στις κάλπες έχει σήμερα τη σημασία της κραυγής ΣΤΑ ΟΠΛΑ. Στον πόλεμο πολεμούν με όπλο. Στην ειρήνη όμως μόνον με την ψήφον. ΑΠΟΧΗ ΘΑ ΠΕΙ ΦΟΒΟΣ. Ο Νόμος τιμωρεί τους κάμνοντες αποχήν. Εκτός όμως αυτού είναι καθήκον παντός Ελληνος να ψηφίσει.

---

[136] «Έκθεση Επιτροπής ΕΑΜ Α. Στερεάς, Απρίλης 1946» στο Πολιτικός Συνασπισμός των Κομμάτων του ΕΑΜ, *Μαύρη Βίβλος. Το εκλογικό Πραξικόπημα της 31ης Μαρτίου 1946*, Αθήνα, Μάης 1946

[137] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Μαρτίου 1946 και *Μάχη* στις 26-27 Μαρτίου

[138] Για τη Λάρισα βλ. Βραχνιάρης, *ο.π.*, σ.128

Μόνον οι ολίγοι φοβούνται να μετρηθούν. Οι πολλοί ψηφίζουν. Δεν αρκεί να ψηφίσεις μόνο εσύ. Πρέπει να πάρεις και το φίλο σου»[139].

3.2.3 Η εφαρμογή της απόφασης της 2ης Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ

Την ίδια περίοδο, λίγο πριν τις εκλογές και κυρίως μετά, οι κομματικές οργανώσεις στην επαρχία ανέλαβαν, σύμφωνα με τις αποφάσεις της 2ης Ολομέλειας, το δύσκολο καθήκον να διατηρήσουν τη λεπτή ισορροπία ανάμεσα στην οργάνωση αντάρτικης δύναμης στα ορεινά και της συνέχειας της νόμιμης πολιτικής δουλειάς στις πόλεις. Η στρατηγική αυτή έπρεπε να εξηγηθεί στα μέλη και οπαδούς του κόμματος, γεγονός που δεν αποτελούσε πάντα εύκολη υπόθεση με αποτέλεσμα συχνά να γίνεται αντικείμενο παρανόησης όχι μόνο από τα απλά μέλη αλλά και από τους ίδιους τους γραμματείς των κομματικών οργανώσεων. Διαφωτιστική είναι η μαρτυρία του Γ. Βοντίσιου (Γούσια), τότε δεύτερου γραμματέα του Γραφείου Περιοχής Ηπείρου και μετέπειτα γραμματέα του Γραφείου Περιοχής Στερεάς:

«Γυρίζοντας στην Ήπειρο με βάση τις αποφάσεις της 2ης Ολομέλειας προσανατολιστήκαμε οργανικοτεχνικά για την οργάνωση και την ανάπτυξη της μαζικής δράσης πάνω στα οικονομικά και πολιτικά ζητήματα. Μαζί με γραμματείς των περιφερειακών οργανώσεων καταστρώσαμε σχέδιο για την προετοιμασία της αυτοάμυνας για το πέρασμα στη δοσμένη στιγμή στον ένοπλο αγώνα. Η οργάνωση του στρατού μας βεβαίωνε ότι σε μισή ώρα θα είχε καταλάβει τους στρατώνες των Ιωαννίνων. Σε αυτό το διάστημα προετοιμάσαμε πλατύ αχτιφ του ΚΚΕ της περιοχής εκείνης. Από μέρους του ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ παρακολούθησε το αχτίφ ο Σιάντος. Στο αχτίφ έγινε ανάλυση της τρέχουσας πολιτικής κατάστασης και τα καθήκοντα των μελών ΚΚΕ Ηπείρου και τα προβλήματα της λαϊκής δημοκρατίας της περιοχής

---

[139] *Λαμιακός Τύπος* 31 Μαρτίου 1946

Ηπείρου. Μετά το τέλος του αχτίφ ακολούθησε και λαϊκή συγκέντρωση και μίλησε ο Σιάντος. Πριν γυρίσει στην Αθήνα ο Σιάντος είχε συνεργασία με μένα και το Μ. Τσιάντη. Ρώτησε για την ένοπλη προετοιμασία. Αφού είπε ο Γούσιας το σχέδιο για Γιάννενα, ο Σιάντος του απάντησε «Μη Γιώργη θα είναι ζημιά αυτό, δεν πρέπει να το τραβήξουμε αυτού. Μόνο με την μαζική αυτοάμυνα θα αντιμετωπίσουμε την τρομοκρατία και εκείνοι που καταδιώκονται στα χωριά μπορούν να προβάλλουν αντίσταση. Εγώ και ο Τσιάντης εμείναμε κόκαλο γιατί βλέπαμε την αλλαγή από τη θέση που μας δόθηκε από τη 2η Ολομέλεια. Νομίσαμε ότι άλλαξε η θέση της καθοδήγησης και θα ελιχθούμε ομαλά»[140].

Στα τέλη Φεβρουαρίου 1946, μετά τη 2η Ολομέλεια, πραγματοποιήθηκε συνεδρίαση του *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* (ΚΟΠΣ) στην οποία ο γραμματέας, Κ. Κολιγιάννης, ενημέρωσε τα μέλη του γραφείου πάνω στις αποφάσεις της 2ης Ολομέλειας. Ειδικότερα, συζητήθηκαν η στάση του κόμματος στις επικείμενες εκλογές και η οργανικοτεχνική προετοιμασία για δυναμική αντιμετώπιση της κατάστασης. Για το θέμα των εκλογών είχε ληφθεί η απόφαση της αποχής και κατά συνέπεια ήταν υποχρεωτικό καθήκον για τα μέλη του κόμματος. Σε ότι αφορά το δεύτερο, το θέμα της οργανικοτεχνικής προετοιμασίας, ο γραμματέας ενημέρωσε τα στελέχη ότι δεν αφορούσε επί του παρόντος την περιοχή της Στερεάς[141]. Στην πράξη αυτό σήμαινε ότι προς το παρόν δεν επιτρεπόταν η έξοδος στελεχών στο βουνό, ιδιαίτερα των πρώην ελασιτών: «*Η γραμμή ήταν ότι η Στερεά θα εκδηλωνοταν όταν έπαιρνε από το ΠΓ το πράσινο φως*»[142]. Προφανώς στην περιοχή της Ρούμελης η κατάσταση ήταν πιο ελεγχόμενη από ότι στη Δυτική Μακεδονία ή τη Θεσσαλία και η οργάνωση και δραστηριοποίηση των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* θα γινόταν από τη κομματική οργάνωση της Στερεάς ύστερα από εντολή του *Πολιτικού Γραφείου*.

---

[140] Γ. Βοντίτσος, *ο.π.*, σ.135-6

[141] Β. Παπαδάκης, *Αναμνήσεις. Από την αντίσταση στον εμφύλιο και στην προσφυγιά*, Αθήνα 2003, σ. 75

[142] Παπαδάκης, *ο.π.*, σ. 88

Στην *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* υπεύθυνος στον τομέα αυτοάμυνας τοποθετήθηκε ο Τάσος Λευτεριάς, καπετάνιος της *Ομάδας Μεραρχιών Στερεάς* κατά την Κατοχή. Ο τομέας αυτός ήταν υπεύθυνος για την οργάνωση και παρακολούθηση των καταδιωκόμενων που βρίσκονταν σε παράνομη κατάσταση στην περιοχή ενός ή περισσοτέρων χωριών και παρέμεναν στα ορεινά χωρίς καμιά δράση προφυλάγοντας την ελεύθερη διαβίωσή τους από τη σύλληψη των αστυνομικών αποσπασμάτων ή παρακρατικών ενόπλων. Ένα δεύτερο σκέλος της αυτοάμυνας αφορούσε το εσωτερικό των πόλεων και προέβλεπε την επαγρύπνηση της τοπικής οργάνωσης, την πληροφόρηση των μελών της για τυχόν επιθετικές ενέργειες από παρακρατικούς που δρούσαν ανενόχλητοι ακόμα και μέσα στις πόλεις και σε στενή συνεργασία με τα νόμιμα όργανα του κράτους. Σε τέτοια περίπτωση επιθετικών πράξεων σε βάρος μελών της οργάνωσης η απάντηση έπρεπε να είναι δυναμική μέσα στα όρια της προστασίας της ακεραιότητας των μελών της οργάνωσης:

> «Σε όλα τα κτίρια των οργανώσεων γινόταν περιφρούρηση οπωσδήποτε. Εμείς οι Κ., ο Μήτσος και εγώ δεν κοιμηθήκαμε στο σπίτι μας ποτέ. Κοιμόμασταν μέσα στη Λέσχη της ΕΠΟΝ και κυρίως στα γραφεία του ΕΑΜ. Αν ήμασταν μέσα ήταν δύσκολο να μπούνε. Έρχονταν βέβαια προσπαθούσαν να μπούνε. Προσπαθούσαν με διάφορους τρόπους να ανοίξουνε. Τα γραφεία δεν μας τα άνοιξαν ποτέ. Χτυπούσανε απέξω με πέτρες και τα λοιπά. Τη *Ρούμελη* με μεγαλύτερες δυνάμεις. Ρίχναν και μέσα σκόνες από αυτές που καίγαν οι Γερμανοί και παίρναν φωτιές»[143].

Περιφρούρηση γινόταν σε κάθε εαμική εκδήλωση, ομιλία ή συγκέντρωση. Συνολικά ο τομέας αυτοάμυνας περιλάμβανε τις ομάδες των διωκόμενων μαζί με εκείνες που παράνομα δρούσαν μέσα στις πόλεις πάντα με τον ίδιο σκοπό αυτοπροστασίας και επέμβασης ανάλογα με το αν στις πόλεις συνέβαιναν ανοιχτά περιστατικά εκδηλώσεων κρατικών και παρακρατικών οργάνων. Οι ομάδες αυτοάμυνας των πόλεων αποτελούσαν ένα είδος πληροφοριοδότη για τις κινήσεις μεμονωμένων ατόμων ή υπηρεσιών και εχθρών της δημοκρατικής ομαλότητας, που ήταν το βασικό κομματικό καθήκον.

---

[143] Προφορική Μαρτυρία Β. Κ., Λαμία 30 Μαρτίου 2005

Μετά τις εκλογές και το χτύπημα στο Λιτόχωρο ο Λευτεριάς επισκέφτηκε τις επαρχιακές πόλεις που ήταν στη δικαιοδοσία της ΚΟΠΣ (Χαλκίδα, Θήβα και Λειβαδιά) για να ελέγξει τις τοπικές οργανώσεις αυτοάμυνας και τις δυνατότητές τους. Διαφωτιστικές είναι οι παρατηρήσεις του σχετικά με την κατάσταση που επικρατούσε:

> «Οι παρακρατικές οργανώσεις που οργίαζαν στην ύπαιθρο ανάγκαζαν τους καταδιωκόμενους αριστερούς πολίτες να καταφεύγουν στις πόλεις για να βρουν σχετική ησυχία. Αυτή η κινητικότητα των πολιτών μετέφερε το πνεύμα ανησυχίας και στις αντίστοιχες πόλεις. Η γενική κατάσταση στην επαρχία παρουσίαζε μια μορφή ρευστότητας που από στιγμή σε στιγμή μπορούσε να εξελιχθεί σε έκρυθμη κατάσταση ακόμα και στις πόλεις με τη δραστηριοποίηση κρατικών και παρακρατικών οργάνων. Η εικόνα δεν ήταν η ίδια σε όλες τις πόλεις πράγμα που οφείλεται στις δυνατότητες που παρουσίαζαν οι οργανώσεις του ΚΚΕ να εξασφαλίζουν με τη δράση τους την κατάσταση της νομιμότητας»[144].

Στις αρχές Απριλίου 1946 ο Λευτεριάς, πήγε ξανά στην Αθήνα για να λάβει εκ νέου οδηγίες. Η εντολή που πήρε ήταν να οργανωθούν οι ομάδες αυτοάμυνας στην ύπαιθρο με κύρια αποστολή να αντιμετωπίσουν τις παρακρατικές οργανώσεις δυναμικά και τη χωροφυλακή, σε περίπτωση που η σύγκρουση δεν μπορούσε να αποφευχθεί, ενώ σε καμία περίπτωση δεν έπρεπε να έρθουν σε ένοπλη ρήξη με στρατιωτικό τμήμα. Ο εξοπλισμός των καταδιωκόμενων θα γινόταν με όπλα που οι ίδιοι διέθεταν. Επίσημα οι ομάδες των καταδιωκόμενων δεν θα είχαν επαφή με την κομματική οργάνωση του ΚΚΕ καθώς το Κομμουνιστικό Κόμμα έπρεπε με πάση θυσία να διατηρήσει τη νομιμότητά του. Ο γραμματέας της Κομματικής Οργάνωσης, Κολιγιάννης δεν έπαιρνε μέρος στις επαφές για την παράνομη δουλειά. Υπεύθυνοι για αυτό το σκοπό είχαν οριστεί ο Λευτεριάς και ο Κωστούλας, πρώην μέλη του ΕΛΑΣ και παλιά στελέχη του κόμματος. Χαρακτηριστικό για τη σπουδαιότητα που απέδιδε το κόμμα στην τήρηση της νομιμότητας ήταν ένα περιστατικό που αναφέρει ο Αρ. Θεοχάρης σχετικά με την

---

[144] Παπαδάκης, *ο.π.*, σ. 81

οργάνωση των πρώτων *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στην περιοχή της Δυτικής Στερεάς:

> «Στον Αρ. Θεοχάρη ανατέθηκε να μεταφέρει την κομματική γραμμή στους παράνομους συντρόφους που κρύβονταν στο Ξηρόμερο. Στην ερώτηση αν εκτός του Θεοχάρη θα μπορούσαν να φύγουν μαζί του μερικοί παράνομοι σύντροφοι Ξηρομερίτες που κρυβόντουσαν μαζί του στο Αγρίνιο, η συγκατάθεση του σ. Τσιτήλου, κομματικού γραμματέα συνοδεύτηκε με την εξής παρατήρηση. «Ναι αλλά άοπλοι και προσέξτε, αν χρησιμοποιήσετε όπλα μέχρι να φτάσετε στον προορισμό σας, θα σας διαγράψουμε και μετά θάνατο»[145].

Η ένοπλη δραστηριότητα έπρεπε να έχει το χαρακτήρα αυθόρμητης πρωτοβουλίας των ίδιων των καταδιωκόμενων αγωνιστών.

Οι διωκόμενοι αποτελούσαν ένα από τα πλέον σύνθετα ζητήματα το οποίο προκαλούσε αμηχανία τόσο στην κεντρική ηγεσία του ΚΚΕ όσο και στις περιφερειακές οργανώσεις. Σε πολλές περιπτώσεις η συμπεριφορά των κομματικών οργανώσεων απέναντί τους έφτανε στα όρια της αποκήρυξης ενώ άλλοτε γινόταν κάποιος συμβιβασμός. Γενικά σε όλη τη διάρκεια του 1945 οι ομάδες των καταδιωκόμενων αφέθηκαν στην τύχη τους και συχνά οι περιφερειακές οργανώσεις έχαναν για λόγους αυτοπροστασίας ή οργανωτικούς την επαφή τους με αυτές. Η σταθερά των οδηγιών, όποτε υπήρχαν, ήταν να ενοχλούν όσο το δυνατό λιγότερο την προσπάθεια του ΚΚΕ να πετύχει την εξομάλυνση με ειρηνικά μέσα[146]. Γενικά η παρουσία των ομάδων αυτών καθορίζονταν από την εκάστοτε

---

[145] Α. Θεοχάρης, *Στη Στερεά Ελλάδα με το Δημοκρατικό Στρατό, 1946-1949*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2002, σ. 80

[146] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 58 : Ο Μπελής είπε στο συγγραφέα ότι η κομματική οργάνωση του ΚΚΕ τον είχε προειδοποιήσει πολλές φορές να μην τον δει η αντίδραση οπλισμένο γιατί θα ξεσηκώσει θόρυβο ότι ο Μπελής ετοιμάζει αντάρτικο. Ο Κ. Κουτρούκης αναφέρει ότι η Περιφερειακή Επιτροπή Άμφισσας του ΚΚΕ , είχε επιτρέψει στο Διαμαντή να διατηρήσει το όπλο του αλλά είχε απαγορεύσει στους καταδιωκόμενους να κινούνται όλοι μαζί. Κουτρρούκης, *ο.π.*, σ. 61

συγκυρία όπως στην περίπτωση που ζητήθηκε από τους καταδιωκόμενους να κατέβουν από τα ορεινά μετά τις αγγλικές εκλογές, τον Ιούλιο 1945[147].

Η νέα κομματική γραμμή για ένοπλες εκδηλώσεις αυτοάμυνας μεταφέρθηκε στους καταδιωκόμενους αγωνιστές από κατώτερα κομματικά στελέχη. Στις αρχές Απριλίου 1946 η ΚΟΠΣ έστειλε τον Κ. Παλαιολόγου, πρώην ελασίτη και στέλεχος της ΚΟΠΣ, να μεταφέρει τις οδηγίες στους καταδιωκόμενους στην περιοχή του Δομοκού, που ήταν οργανωμένοι γύρω από το Νάκο Μπελή, έναν από τους πρώτους αντάρτες του ΕΛΑΣ στην περιοχή και καπετάνιου του αρχηγείου Δομοκού και αργότερα του 42ου Συντάγματος της XIII Μεραρχίας του ΕΛΑΣ Ρούμελης, κατά την Κατοχή. Η επαφή πραγματοποιήθηκε με αρκετές δυσκολίες μέσω του γραμματέα του ΚΚΕ της αχτίδας Δομοκού και η αποστολή που τους ανατέθηκε ήταν να διαλύσουν με τη βοήθεια από τις αυτοάμυνες τις τρομοκρατικές συμμορίες. Οι διωκόμενοι αντέδρασαν με ανακούφιση και ενθουσιασμό[148]. Για πρώτη φορά έβρισκαν στήριξη από τις τοπικές κομματικές οργανώσεις και βοήθεια από την αυτοάμυνα. Η αχτίδα Δομοκού όφειλε να εξασφαλίσει πληροφορίες για τις τρομοκρατικές ομάδες και τα απαραίτητα μέσα για το ξεκίνημα ενώ με προκήρυξή της έπρεπε να διαφωτίσει «τους παρασυρμένους» και να στείλει γράμματα στους επικεφαλής των τρομοκρατικών οργανώσεων να σταματήσουν τη δράση τους γιατί διαφορετικά θα αντιμετώπιζαν γενική εξέγερση εναντίον τους. Κάθε σύγκρουση με κρατικά όργανα έπρεπε να αποφευχθεί. Με την κομματική οργάνωση θα υπήρχε κάποια επαφή για να τους ενημερώνει για τα αποτελέσματα των ενεργειών των διωκόμενων[149].

Ο εκπρόσωπος της ΚΟΠΣ, Παλαιολόγου, επέστρεψε στη Λαμία στις 25-26 Απριλίου 1946, όπου δύο ημέρες νωρίτερα, την ημέρα του Πάσχα, παρακρατικοί με τη συνδρομή της Χωροφυλακής και της Εθνοφυλακής είχαν καταστρέψει τα τυπογραφεία της εφημερίδας *Ρούμελη* και είχαν αποπειραθεί να βάλουν φωτιά στα γραφεία του ΕΑΜ. Η εφημερίδα, προς μεγάλη απογοήτευση των δραστών, αφού κυκλοφόρησε για τρεις μέρες με πολύγραφο, επανεκδόθηκε, καθώς υπήρχε εφεδρικό τυπογραφείο κρυμμένο στο

---

[147] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 59

[148] «Ε! αυτή τη μέρα την περιμένω 14 μήνες! Ο Νάκος κούνησε το κεφάλι του και φίλησε τη μπερέτα του»: Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ.58

[149] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 62

Καρπενήσι. Αυτή τη φορά στα τυπογραφεία τοποθετήθηκαν ενισχυμένες ομάδες αυτοάμυνας ενώ δόθηκαν προειδοποιήσεις για δυναμική αντίδραση της Αριστεράς: *«Για αυτό οι δημοκρατικοί πολίτες πρέπει σε κάθε κίνδυνο, σε κάθε δολοφονική απόπειρα να απαντούν αντρίκεια και με τα ίδια μέσα των δολοφόνων μοναρχικών. Το δολοφονικό χέρι του μοναρχοφασισμού πρέπει να τσακιστεί και θα τσακιστεί»*[150]. Την ίδια μέρα έγιναν συλλήψεις περιφερειακών στελεχών του ΕΑΜ, του Λουκά Καθούλη, στέλεχος του ΑΚΕ στο Δαδί και του Δ. Τσαλάγκα, γραμματέα του ΑΚΕ Στυλίδας. Λίγες ημέρες νωρίτερα επιδρομή της χωροφυλακής είχε καταστρέψει τα γραφεία του ΕΑΜ στη Λειβαδιά[151].

3.2.4. Οι πρώτες *Όμάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στη Φθιώτιδα

Καθώς η τρομοκρατία εντείνονταν ολοένα και περισσότερο, ο υπεύθυνος της ΚΟΠΣ για την αυτοάμυνα, Λευτεριάς, ανέθεσε νέα αποστολή στον Παλαιολόγου: να συγκεντρωθούν όλοι οι καταδιωκόμενοι από τις περιοχές Σπερχειάδας, Όρθρυος και Δομοκού, στη περιοχή του Δομοκού για να δράσουν από κοινού. Η επιλογή του χώρου δράσης δεν ήταν τυχαία. Επρόκειτο για μια περιοχή η οποία είχε μεγάλη συμμετοχή στην Αντίσταση στο πλευρό του ΕΑΜ και είχε υποστεί βαριές της συνέπειες της τρομοκρατίας στη μεταβαρκιζιανή περίοδο[152]. Επιπρόσθετα, η περιοχή του Δομοκού ήταν ημιορεινή αλλά και είχε προσβάσεις στην οροσειρά της Όρθρυος και βρίσκονταν σε κοντινή απόσταση από την πόλη της Λαμίας. Αυτή τη φορά η *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* είχε πιο ενεργό συμμετοχή στην οργάνωση των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων*. Ο απεσταλμένος της, Παλαιολόγου, θα παρέμενε στην περιοχή ως εκπρόσωπος του Κομμουνιστικού Κόμματος και υπεύθυνος της ομάδας[153].

Ωστόσο, η παρουσία των παρακρατικών και οι έλεγχοι της χωροφυλακής δυσχέραιναν την έξοδο στο βουνό. Η πρώτη προσπάθεια για την έξοδο κομματικού στελέχους και τη συγκρότηση *Ομάδας Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στην περιοχή της Δυτικής Φθιώτιδας απέτυχε. Η συγκυρία ήταν εξαιρετικά δυσμενής καθώς καθημερινά το αριστερό κίνημα

---

[150] *Ρούμελη*, 24 Απριλίου 1946
[151] *Ρούμελη*,14 Απριλίου 1946
[152] Λ. Μπουρογιάννης, *Η Επαρχία Δομοκού στην Αντίσταση*, Αθήνα 1986
[153] Παλαιολόγου, *ο.π.*, Τόμος 1, σ. 109

αντιμετώπιζε τις προκλήσεις της άκρας δεξιάς οι οποίες είχαν σκοπό να αναγκάσουν τα μέλη και τους οπαδούς του ΕΑΜ να καταφύγουν σε ενέργειες απελπισίας και κατά αυτό τον τρόπο να δικαιολογήσει νέες διώξεις εναντίον τους. Χαρακτηριστικό από αυτή την άποψη είναι το περιστατικό το οποίο υποτίθεται ότι συνέβη στην κωμόπολη της Μακρακώμης στη Δυτική Φθιώτιδα στα τέλη Απριλίου 1946. Σύμφωνα με τον εθνικόφρονα *Λαμιακό Τύπο* : *«πολυμελής συμμορία αναρχικών (κομμουνιστών) επετέθη δια βαρέων όπλων κατά της διοικήσεως Χωροφυλακής Μακρακώμης»*[154]. Ανάλογη επιχείρηση φέρεται να έγινε και στο γειτονικό Γαρδίκι. Όπως αποδείχθηκε, η όλη υπόθεση ήταν σκηνοθετημένη από την Χωροφυλακή καθώς στην περιοχή είχε προγραμματιστεί σύσκεψη των υπευθύνων του ΑΚΕ Δυτικής Φθιώτιδας. Σκοπός της σκευωρίας ήταν να γίνουν συλλήψεις κομματικών μελών και να ενταθούν οι διώξεις εναντίον των αριστερών οργανώσεων και των οπαδών τους στην περιοχή. Πράγματι, το περιστατικό στάθηκε αφορμή να γίνουν μπλόκα από παρακρατικές συμμορίες και χωροφύλακες στο δρόμο Μακρακώμη – Λαμία και να δοθούν όπλα σε εθνικόφρονες περιοχής. Η τοπική οργάνωση περιορίστηκε σε καταγγελία του γεγονότος μέσα από τις στήλες της εαμικής *Ρούμελης* και σε έντονο διάβημα αντιπροσωπείας του ΕΑΜ στο Νομάρχη και στο Διοικητή της Χωροφυλακής[155] καθώς το Κομμουνιστικό Κόμμα, σύμφωνα με τις αποφάσεις της 2ης Ολομέλειας, «*όφειλε να εξαντλήσει με ψυχραιμία και αποφασιστικότητα όλα τα μέσα που είχε στη διάθεσή του για να αντιμετωπίσει την τρομοκρατία και κάθε προσπάθεια πραξικοπήματος*»[156].

Τελικά, ο Παλαιολόγου βγήκε στο βουνό από την περιοχή του Δομοκού και συναντήθηκε με την ομάδα Μπελή στις 28 Μαΐου 1946[157]. Η πρώτη ενέργεια της ομάδας Παλαιολόγου – Μπελή αφορούσε το χτύπημα της τρομοκρατικής ομάδας του

---

[154] *Λαμιακός Τύπος*, 28 Απριλίου 1946

[155] *Ρούμελη*, 26 και 28 Μαΐου 1945

[156] *Ριζοσπάστης*, 17 Φεβρουαρίου 1946 «Ανακοίνωση του προεδρείου», «Απόφαση»

[157] Οι πρώτοι 12 καταδιωκόμενοι ήταν ο Νάκος Μπελής από την Ομβριακή, ο Γκουζέλος Θανάσης (δάσκαλος) από το Νεζερό, Λάσκος Παντελής (Πελοπίδας), Τσιλιγιάννης Σπύρος (Λευτέρης Χρυσιώτης) [οι δύο τελευταίοι ήταν με τον Άρη στις τελευταίες του στιγμές], Κακάβας Θωμάς από την Αχλάδα Δομοκού, Μάνος Βασίλης από το ίδιο χωριό, Κοτσάφης Μήτσος από Παληασβέστη Λαμίας, Βλαχογιώργος Μήτσος και Θανάσης, αδέλφια από την Άνω Αγόριανη, Παρδάλης και Γιώργος, Οπλατζήδες, Παλαιολόγου Κώστας. Ο οπλισμός τους πενιχρότατος και διάφορης προέλευσης: ένα τόμσον, μια μπερέτα ιταλική ο Μπελής, τόμσον ο Πελοπίδας, μάρσιπ ο Παρδάλης, οι υπόλοιποι ιταλικά, μάουζερ ο Παλαιολόγου.

Βουρλάκη[158] στο Νεζερό Δομοκού με βοήθεια από τις τοπικές ομάδες αυτοάμυνας. Το γεγονός αυτό ενέτεινε την τρομοκρατία στην περιοχή ιδιαίτερα στο χωριό κοντά στο οποίο έγινε το περιστατικό. Την ίδια χρονική περίοδο έγινε με ακόμα μεγαλύτερες δυσκολίες το ξεκίνημα της πρώτης ένοπλης ομάδας στον Παρνασσό, καθώς ήδη από την αρχή συνελήφθησαν από τη Χωροφυλακή στην Αμφίκλεια δύο μέλη της με την κατηγορία ότι ήταν ένοπλοι[159]. Μικρές ομάδες δρούσαν επιπρόσθετα στην Όρθρυ, χωρίς κομματική καθοδήγηση. Οι πρώτες *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* ήταν μικρές αριθμητικά, 15-20 ατόμων, και αντιμετώπιζαν σοβαρότατες ελλείψεις σε οπλισμό και τρόφιμα. Σε πολλές περιπτώσεις εκφράζονταν η απροθυμία των κομματικών μελών να συμμετέχουν ενεργά στη νέο ένοπλο αγώνα, όπως συνέβη με την περίπτωση του γραμματέα της αχτίδας Δομοκού του ΚΚΕ[160]. Γενικότερα, το ζήτημα της προθυμίας της συμμετοχής του αγροτικού πληθυσμού αντιμετωπίστηκε οξύτερο, όταν συγκροτήθηκε ο ΔΣΕ και προέβη σε εθελοντική και στη συνέχεια αναγκαστική επιστράτευση του πληθυσμού[161].

Στα τέλη Ιουνίου 1946 η ομάδα Μπελή – Παλαιολόγου συγκρούστηκε χωρίς να το επιδιώξει με αποσπάσματα Χωροφυλακής στην περιοχή της Παλαιάς Γιαννιτσούς με αποτέλεσμα το φόνο 15 χωροφυλάκων, γεγονός που προκάλεσε νέο κύμα διώξεων. Το Σεπτέμβριο από κοινού με *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* που δρούσαν στη Θεσσαλία (Άγραφα) χτύπησαν τους Σταθμούς Χωροφυλακής στην Τριφύλλα στην ορεινή Ευρυτανία και στο Χαλαμπρέζι κοντά στους Σοφάδες Καρδίτσας. Την ίδια περίοδο η ομάδα διευρύνθηκε, φθάνοντας τα 50 άτομα, με την άφιξη καταδιωκόμενων από την Όρθρυ[162].

---

[158] Ο αδελφός του Βουρλάκη είχε ενταχθεί στην πρώτη ομάδα του Άρη στο Δομοκό. Ο Άρης θεώρησε ότι είχε πληρωθεί από τη γυναίκα του Μαραθέα για να τον σκοτώσει και τον εκτέλεσε. Π. Λαγδάς, *Άρης Βελουχιώτης. Ο πρώτος του αγώνα*, Αθήνα: Κυψέλη 1976, τομος Β, σ. 87 και 92

[159] *Ρούμελη*, 30 Μαΐου 1946

[160] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ.105

[161] Βλέπε αναλυτικότερα ενότητα του παρόντος: «Η πολιτική δραστηριότητα του ΚΚΕ από το 1947-1949»

[162] Ο Θύμιος Σουλόπουλος από την Καστανιά Υπάτης με τον Στέλιο Ψωμά από τη Λαμία οργάνωσαν ομάδα 11 καταδιωκόμεων στην Αθήνα και βγήκαν στην Όρθρυ. Στην ομάδα ήταν στρατιωτικός ο Ψωμάς και πολιτικός ο Σουλόπουλος. Η ομάδα αυτή συγκρούστηκε με τη Χωροφυλακή με αποτέλεσμα να σκοτωθεί ο Ψωμάς, το κεφάλι του οποίου αποκόπηκε και εκτέθηκε σε κοινή θέα στη Λαμία. (Βλ. *Λαμιακός Τύπος*, 9 Αυγούστου 1946). Η ομάδα διαλύθηκε. Κάποιοι έφυγαν ενώ άλλοι, όπως ο Σουλόπουλος, περιπλανήθηκαν μέχρι να βρουν αντάρτες. Την ομάδα πήρε από τη Χιλιαδού Δομοκού ο

Η σταθερή αριθμητική ανάπτυξη των ομάδων ξεκίνησε το καλοκαίρι του 1946. Αυτό οφείλονταν τόσο στην αύξηση της τρομοκρατίας και την επισημοποίηση των διωγμών με το Γ Ψήφισμα, γεγονός που οδήγησε περισσότερους καταδιωκόμενους στα ορεινά, όσο και στην καλυτέρευση των επισιτιστικών συνθηκών ύστερα από την καλοκαιρινή σοδειά. Από τον Αύγουστο 1946 άρχισαν να δημιουργούνται περιφερειακά αρχηγεία ανταρτών, πρώτα στη Δυτική Μακεδονία και στη συνέχεια στη Θεσσαλία. Στις 28 Οκτωβρίου 1946 ιδρύθηκε το *Γενικό Αρχηγείο* με αρχηγό το μέλος της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ, Μ. Βαφειάδη, ο οποίος ανέλαβε ρόλο συντονιστή των περιφερειακών αρχηγείων και των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων*.

Στα μέσα Οκτωβρίου 1946 άρχισαν οι πρώτες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Κυβερνητικού Στρατού* στην περιοχή της ορεινής Θεσσαλίας και Ευρυτανίας εναντίον των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων*. Το Νοέμβριο 1946 η ομάδα Μπελή – Παλαιολόγου κατάφερε να περάσει στο χώρο της Δυτικής Φθιώτιδας, όπου αντιμετώπισε με επιτυχία τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Στρατού, τις πρώτες στην περιοχή της Φθιώτιδας[163]. Στις αρχές Δεκεμβρίου 1946 η ομάδα, η οποία στο μεταξύ αριθμούσε 90 άτομα, ενώθηκε στο Κυριακοχώρι, χωριό της Δυτικής Φθιώτιδας, με την ομάδα του Διαμαντή από τον Παρνασσό[164]. Με αυτό τον τρόπο επιτεύχθηκε η σύνδεση ανάμεσα στις *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* που δρούσαν στη Στερεά. Στις αρχές του 1947 συγκροτήθηκε το *Αρχηγείο Ρούμελης* και οι διεσπαρμένες ομάδες απέκτησαν οργανωτική δομή.

3.2.5 Η αποδιάρθρωση των οργανώσεων της Αριστεράς το καλοκαίρι του 1946

Η προσπάθεια του ΚΚΕ να προωθήσει την ομαλή δημοκρατική εξέλιξη και παράλληλα να ασκήσει πίεση στην κυβέρνηση για την επανένταξή του στην πολιτική σκηνή έγινε

Μπελής και την έφερε στο Σμόκοβο Καρδίτσας, όπου βρίσκονταν οι υπόλοιποι. Όσο δρούσε η ομάδα αυτή δεν είχε καταφέρει να συναντηθεί με τον ομάδα του Παριανού που δρούσε και αυτή στην Όρθρυ.

[163] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, τόμος 2, κείμενο 137

[164] Ο Διαμαντής είχε λάβει ανάλογες οδηγίες από Περιφερειακή Επιτροπή Φωκίδας για τη συγκρότηση *Ομάδας Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στον Παρνασσό. Μέχρι το Δεκέμβριο 1946 είχε συγκροτήσει τμήμα 37 ατόμων οργανωμένο σε τρεις ομάδες με στρατιωτικό και καπετάνιο η κάθε μια και τριμελή διοίκηση

πιο έκδηλη από τη στιγμή που οι πρώτες *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* άρχισαν τη δράση τους. Το ΚΚΕ δεν είχε ακόμα εγκαταλείψει την ελπίδα για ειρηνική εξέλιξη. Η πολιτική της συμφιλίωσης του ΚΚΕ τεκμηριώνεται από ανακοινώσεις του *Πολιτικού Γραφείου* και από γραπτές μαρτυρίες στελεχών. Στο όνομα της συμφιλίωσης το *Πολιτικό Γραφείο* προσπάθησε να εμποδίσει την αριθμητική ανάπτυξητων *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* και να περιστείλει τη λειτουργία των κομματικών του οργανώσεων που φέρονταν να τις ενισχύουν[165].

Σε τοπικό επίπεδο από τα τέλη Μαΐου 1946 μέσω της εαμικής εφημερίδας *Ρούμελη* προωθήθηκε το σύνθημα της συμφιλίωσης με τη δημοσίευση εκκλήσεων «*προς το δημοκρατικό λαό να απαντήσει με ενότητα και συμφιλίωση στο διχασμό και το έγκλημα που στήριζαν οι συμμορίες*». Η πρόταση για συμφιλίωση επαναλαμβανόταν σε κάθε διάβημα προς τις αρχές ενώ έγινε επίσημη πρόταση στο Νομάρχη Φθιώτιδας να κληθούν τα κόμματα και οι οργανώσεις σε κοινή σύσκεψη για να καταδικαστεί το έγκλημα, να σταματήσουν οι διώξεις και να τεθούν οι βάσεις της συμφιλίωσης[166]. Ανάλογες προτάσεις έγιναν από αντιπροσωπεία του ΕΑΜ στο Καρπενήσι, γεγονός που οδηγεί στη σκέψη ότι επρόκειτο για γενικότερη πρακτική των τοπικών εαμικών οργανώσεων. Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού 1946, η *Ρούμελη* συνέχισε τις εκκλήσεις για συμφιλίωση και ενότητα[167] δημοσιεύοντας παράλληλα περιστατικά συμφιλίωσης στα χωριά ενώ οι *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* τόσο στην περιοχή του Δομοκού όσο και στον Παρνασσό προσπάθησαν να εφαρμόσουν έμπρακτα τη συμφιλίωση αφοπλίζοντας τους «εθνικόφρονες» που είχαν όπλα και κάνοντας συστάσεις για την ενότητα. Ο Παλαιολόγου περιγράφει ένα τέτοιο περιστατικό ως εξής:

> «Όταν φτάσαμε στο αλώνι του χωριού (Άνω Αγόριανη Δομοκού) ζητήσαμε τον πρόεδρο του χωριού. Όταν ήρθε του δώσαμε την κατάσταση των «εθνικοφρόνων» που είχαν όπλα και του είπαμε να παρουσιαστούν με αυτά, τους ειδοποίησε και άρχισαν να παρουσιάζονται με τα όπλα που τα περιλάμβανε ο Πελοπίδας και τα έσπαγε αμέσως.

---

[165] Αναλυτικά τα τεκμήρια στο Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 528-9
[166] *Ρούμελη*, 26 Μαΐου 1946
[167] *Ρούμελη*, 7,8,9, 13, 28, 29, 30 Ιουνίου και 8,9,10 Ιουλίου 1946

> Ομιλία στους συγκεντρωμένους δεν κάναμε αλλά τους κάμαμε τη σύσταση να σταματήσουν τα μίση μεταξύ τους, να ζουν αγαπημένα, αυτό επιβάλλεται σε μας τους Έλληνες. Ο διχασμός μόνο τους ξένους εξυπηρετεί»[168].

Συμφιλίωση ήταν και ο αγαπημένος τίτλος στο *Ριζοσπάστη* ο οποίος ανέφερε περιπτώσεις μοναρχικών και δημοκρατών που έδιναν τα χέρια στα χωριά και για χωριά όπου οι μοναρχικοί αρνούνταν να πάρουν μέρος στον μονομερή εμφύλιο πόλεμο[169].

Με αφορμή τα σκηνοθετημένα από τη Χωροφυλακή επεισόδια της Μακρακώμης και τις τρομοκρατικές ενέργειες που ακολούθησαν, αντιπροσωπεία του *Πολιτικού Συνασπισμού των Κομμάτων του ΕΑΜ* Ανατολικής Στερεάς και Εύβοιας με διάβημά της στον *Ανώτατο Διοικητή Χωροφυλακής Στερεάς* διαμαρτυρήθηκε για την αυξανόμενη τρομοκρατία την οποία απέδωσε στην παρότρυνση τοπικών παραγόντων του Λαϊκού Κόμματος, στην ασυδοσία και την κομματική μεροληψία της διοίκησης της χωροφυλακής και των δικαστικών οργάνων. Η επιτροπή αρνήθηκε την ύπαρξη αριστερών συμμοριών και συνέδεσε την ύπαρξη διωκόμενων στα ορεινά με τη δράση των παρακρατικών συμμοριών: *«Όσο υπάρχουν συμμορίες θα υπάρχουν και άνθρωποι στο βουνό. Οι συμμορίες και η χωροφυλακή θα είναι υπεύθυνοι για ό,τι συμβεί. Αν εξοντωθούν οι ληστοσυμμορίες θα επικρατήσει απόλυτη τάξη και ομαλότητα»*[170]. Η αντιπροσωπεία αφού κατήγγειλε τις αρχές και ορισμένα κρατικά όργανα ως υπεύθυνα για την κατάσταση, επανέλαβε την επίσημη πρόταση του ΕΑΜ για την πραγματοποίηση σύσκεψης όλων των κομμάτων για τη συμφιλίωση. Το ΚΚΕ αρνούνταν δημόσια την ευθύνη για το κίνημα παρουσιάζοντάς το ως αυθόρμητη και νόμιμη κίνηση καταδιωκόμενων πολιτών. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα της στάσης αυτής είναι η αντίδραση της επίσημης κομματικής εφημερίδας, *Ριζοσπάστης*, την 1η Απριλίου 1946 στην επίθεση των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στο Λιτόχωρο, η οποία μεταγενέστερα θεωρήθηκε ως επίσημη έναρξη του εμφυλίου πολέμου: *«Οι αρχές και οι συμμορίες σκηνοθετούν δήθεν*

---

[168] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ.125-6

[169] *Ριζοσπάστης*, 6,21,22,30 Ιουνίου και 12,19 Ιουλίου 1946. Η πολιτική της συμφιλίωσης του ΚΚΕ τεκμηριώνεται και από ανακοινώσεις του Πολιτικού Γραφείου και

[170] *Ρούμελη*, 2 Ιουνίου 1946

επιθέσεις κομμουνιστών! Προσοχή στις άτιμες προκλήσεις»[171]. Το ΚΚΕ κατέγραψε ως ψευδείς τις ειδήσεις για επίθεση στον τοπικό σταθμό Χωροφυλακής και τις χαρακτήρισε ως πρόκληση απέναντι στη στάση νομιμότητας και που διατηρούσε και στις διακηρύξεις του για συμφιλίωση. Σκοπός του εξακολουθούσε να είναι να δείξει ότι η κυβερνητική πολιτική οδηγούσε τη χώρα στον εμφύλιο πόλεμο. Γενικότερα, οι πληροφορίες για αντάρτικη δράση δίνονταν με βάση μόνο τις επίσημες δηλώσεις του *Υπουργείου Δημόσιας Τάξης* χωρίς την ελάχιστη ένδειξη ότι το ΚΚΕ γνώριζε κάτι παραπάνω από τις αρχές καθώς δεν ήθελε να δώσει πρόσχημα για το κλείσιμο του προσκείμενου σε αυτόν τύπου.

Ωστόσο, το κύμα διώξεων απέναντι στην Αριστερά συνεχίστηκε με ολοένα και αυξανόμενη ένταση. Με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου στις 3 Μαΐου 1946 ανασυστάθηκαν οι *Επιτροπές Δημόσιας Ασφαλείας* για την εκτόπιση όχι μόνο όσων θεωρούνταν ύποπτοι για τη διατάραξη της τάξης και της ασφάλειας αλλά και των οικογενειών τους[172]. Οι Επιτροπές αυτές, οι οποίες είχαν χρησιμοποιηθεί ευρέως κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά για τη δίωξη των πολιτικών αντιπάλων του καθεστώτος, αποτελούνταν από το Διοικητή της Χωροφυλακής, το Νομάρχη, τον Εισαγγελέα και ένα Δικαστή. Με την ψήφιση των εκτάκτων μέτρων ασφαλείας και τάξεως (Γ Ψήφισμα) στις 18 Ιουνίου 1946, οι διώξεις πήραν επίσημη μορφή και επενδύθηκαν με κρατικό μανδύα. Η θέσπιση των νόμων περί δημόσιας τάξης και ασφάλειας στιγμάτιζαν ως αντεθνικές την ενέργειες τις οποίες το κράτος επεδίωκε να καταστείλει και διαχώριζε τους πολίτες σε εθνικόφρονες και μη εθνικόφρονες. Το Γ Ψήφισμα προέβλεπε την επιβολή της θανατικής ποινής σε όσους καταρτίζανε ένοπλες ομάδες και τιμωρούσε κάθε προπαρασκευαστική ενέργεια η οποία άμεσα ή έμμεσα επεδίωκε την διάδοση ανάπτυξη και εφαρμογή κομμουνιστικών ιδεών. Παρόλο που τα νέα μέτρα και ιδιαίτερα το Γ Ψήφισμα ξεσήκωσαν διαμαρτυρίες από όλες τις πλευρές, ψηφίστηκαν από το Κοινοβούλιο σχετικά εύκολα. Το ΕΑΜ αντέδρασε με καταγγελία του ψηφίσματος και κήρυξη πανελλαδικών απεργιακών κινητοποιήσεων. Στη Λαμία,

---

[171] *Ριζοσπάστης*, 1 Απριλίου 1946

[172] Πιο αναλυτικά Κ. Οικονομόπουλος, *Νομοθεσία αφορώσα την δημόσιαν τάξιν και ασφάλειαν*, Αθήνα 1951 σ. 65-76 και Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας 1922-1974*, γ' έκδοση Αθήνα 1995 σ. 493-523

σύμφωνα με τη *Ρούμελη,* το ποσοστό επιτυχίας της απεργίας ήταν ιδιαίτερα υψηλό(72,5 %.)[173].

Η κατάσταση της κομματικής οργάνωσης μετά το Γ Ψήφισμα ήταν εξαιρετικά δυσχερής. Τα γραφεία του ΚΚΕ είχαν κλείσει από τις αρχές Μαΐου 1946[174] ενώ τα γραφεία του ΕΑΜ και της ΕΠΟΝ πυρπολήθηκαν από όργανα της χωροφυλακής στα τέλη Ιουλίου 1946. Η μόνη οργάνωση που εξακολουθούσε να έχει γραφεία τουλάχιστον ως τον Αύγουστο 1946 φαίνεται ότι ήταν η *Εθνική Αλληλεγγύη*[175]. Στις αρχές Ιουλίου 1946, στη Λαμία και σε άλλες επαρχιακές πόλεις, έγιναν εκτεταμένες συλλήψεις κομματικών στελεχών όπως του παλαίμαχου κομμουνιστή Γ. Γιαταγάνα και των δικηγόρων που υπερασπίζονταν τα συλληφθέντα μέλη του ΕΑΜ, και μελών του κόμματος[176] ενώ άλλα στελέχη αναγκάστηκαν να περάσουν στην παρανομία όπως ο Κωστούλας, γραμματέας της *Επιτροπής Πόλης Λαμίας* και υπεύθυνος για την παράνομη δουλειά στα Γραφεία της Στερεάς. Το κύμα των συλλήψεων δημιούργησε το αδιαχώρητο στα κρατητήρια. Οι συλλήψεις φαίνεται ότι έλαβαν τόση μεγάλη έκταση ώστε ανησύχησαν ακόμα και «νομιμόφρονες» πολίτες. Όπως έγραφε ο *Λαμιακός Τύπος*: *«Νομιμόφρονες πολίτες εξέφρασαν φόβο από τις πραγματοποιηθείσες συλλήψεις. Τους ειδοποιούμεν ότι αι Αρχαί μας διαβεβάιωσαν ότι δεν συλλαμβάνονται πρόσωπα προληπτικώς αλλά κατασταλτικώς ήτοι κατόπιν διαπράξεως εγκλήματος ή αδικήματος εις βάρος πολιτών ή του έθνους»*[177] ενώ προειδοποιούνταν οι «εθνικόφρονες» να προσέχουν πολύ πριν μεσολαβήσουν υπέρ των συλλαμβανομένων κομμουνιστών και να εξετάζουν αν αξίζουν επιείκεια ή αν είναι ακίνδυνοι ή επικίνδυνοι[178]. Καθώς η εμφύλια σύγκρουση δεν είχε λάβει ακόμα ολοκληρωτικές μορφές, οι φιλικές διαπροσωπικές σχέσεις έπαιζαν ακόμα σημαντικό ρόλο. Η δράση των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στα γειτονικά ορεινά είχε άμεση επίδραση στις ενέργειες των αρχών στην πόλη. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Λευτεριά:

---

[173] *Ρούμελη*, 19 Ιουλίου 1946.

[174] Στις 10 Μαΐου 1946 πραγματοποιήθηκε έντονο διάβημα του ΚΚΕ στον Πρωθυπουργό για το κλείσιμο των γραφείων του στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις. *Ρούμελη*, 10 Μαΐου 1946 και μαρτυρία Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ.179

[175] *Λαμιακός τύπος*, 4 Αυγούστου 1946 Το ίδιο έγινε και στις πόλεις της Θεσσαλίας βλ. Ψημμένος, *ο.π.*, σ 34 και Βραχνιάρης, *ο.π.*, σ. 131 και 154

[176] *Ρούμελη,* 10 και 11 Ιουλίου 1946

[177] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Αυγούστου 1946

[178] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Σεπτεμβρίου 1946

«Στις πόλεις Λαμία, Θήβα, Χαλκίδα, Άμφισσα, Λιβαδειά υπήρχε μια εναλλασσόμενη μορφή δημοκρατικής ζωής ανάλογα με την κατάσταση που επικρατούσε στην ύπαιθρο που υπήρχαν καταδιωκόμενοι. Οι πληροφορίες που είχαν οι αρχές για την κίνησή τους επηρέαζε την μορφή ηρεμίας στις πόλεις»[179]. Η Ασφάλεια είχε καταρτίσει μια λίστα με 80-100 υπόπτους και όταν οι καταδιωκόμενοι προέβαιναν σε κάποια επιχείρηση διενεργούσε συλλήψεις[180]. Καθώς δεν είχε γίνει καμιά οργανικοτεχνική προετοιμασία από τις κομματικές οργανώσεις ήταν εξαιρετικά δύσκολο για τα στελέχη που είχαν περάσει στην παρανομία να εξασφαλίσουν ασφαλή τόπο διαμονής και να διαφύγουν τη σύλληψη. Η ίδια κατάσταση επικρατούσε και στις άλλες πόλεις της δικαιοδοσίας της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς,* όπως στη Λειβαδιά. Διάταξη της χωροφυλακής, σύμφωνα με τα νέα μέτρα, προέβλεπε θεώρηση των δελτίων ταυτότητας και υποχρεωτική δήλωση στην Αστυνομία των ατόμων που διέμεναν σε κάθε οικία μόνιμα ή ως φιλοξενούμενοι[181].

Στις 23 Ιουλίου 1946 μηχανοκίνητη μονάδα της Χωροφυλακής σε συνεργασία με τοπικές παρακρατικές οργανώσεις καταστρέψανε με εμπρηστική σκόνη τα τυπογραφεία της εαμικής εφημερίδας *Ρούμελη* και τα γραφεία της ΕΠΟΝ που στεγάζονταν στο ίδιο κτίριο σε κεντρικότατο σημείο της Λαμίας, στην οδό Διάκου 10[182]. Η εφημερίδα κυκλοφόρησε πολυγραφημένη, νέα όμως επίθεση εναντίον των εφημεριδοπωλών με κατάσχεση και καταστροφή των φύλλων της εφημερίδας καθώς και η καταδίκη των συντακτών της «επί αλητεία» απέτρεψε κάθε προσπάθεια επανέκδοσης. Στις αρχές Αυγούστου 1946 η Χωροφυλακή με σκοπό να παρεμποδίσει την εκτύπωση της πολυγραφημένης Ρούμελης κατάσχεσε τη γραφομηχανή του ΕΑΜ. Η *Ρούμελη* εφεξής τυπώνονταν και κυκλοφορούσε παράνομα από την κομματική οργάνωση Στερεάς[183]. Την ίδια ακριβώς

---

[179] Λευτεριάς, *ο.π.*, σ.53

[180] Γ. Λευκαδίτης, *Αναδρομές. Ένας πρώην επονίτης θυμάται,* Λαμία 1998, σ. 133

[181] Η διάταξη δημοσιεύτηκε στις τοπικές εφημερίδες *Λαμιακός Τύπος*, 20 Ιουλίου 1946

[182] *Ρούμελη*, 27 Ιουλίου 1945 Η εφημερίδα ωστόσο κατηγορήθηκε ότι η ίδια προκάλεσε το περιστατικό για να εισπράξει τα χρήματα από την ασφάλεια. *Λαμιακός Τύπος*, 23 Ιουλίου 1946. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του γραμματέα της ΕΠΟΝ Β.Κ οι αρχές προσπάθησαν να στηρίξουν χωρίς επιτυχία κατηγορία απόκρυψης όπλου στη Λέσχη.

[183] Από αυτή την περίοδο στάθηκε δυνατό να εντοπιστεί μόνο ένα φύλλο της εφημερίδας αυτό της 13ης Αυγούστου 1946. Δεν είναι γνωστό πότε ακριβής σταμάτησε να εκδίδεται η *Ρούμελη*. Υπάρχει μαρτυρία από το *Λαμιακό Τύπο* στις 20 Αυγούστου 1946 ότι εκδίδονταν στην Αθήνα.

χρονική περίοδο 30 Ιουλίου 1946 έκλεισαν και οι εαμικές εφημερίδες *Αναγέννηση* στο Βόλο[184] και *Φωνή της Καρδίτσας*[185].

Το καλοκαίρι του 1946 ο κοινωνικός χώρος που στήριζε την Αριστερά βρισκόταν σε κατάσταση γενικής αποδιάρθρωση: *«Χάος και σύγχυση σε όλες τις άκρες της Φθιώτιδας. Βασανιστήρια, μπλόκα, συλλήψεις, εκτοπίσεις, εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, διωγμός των δημοκρατών»*[186]. Πολλοί αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα χωριά τους και να καταφύγουν στη Λαμία και στις μεγάλες πόλεις. Αναφερόμενος στην κατάσταση όσων κατέφευγαν στις πόλεις ο Κ. Κουτρούκης, δικηγόρος και στέλεχος του ΚΚΕ στην Άμφισσα, έγραφε: *«Ένα μικρό μέρος από αυτούς κουβαλιόταν κατά δεκάδες και πλέον στην Άμφισσα και ρίχνονταν τσακισμένοι στις φυλακές. Και «τυλίγονταν σε μια κόλλα χαρτί» με κατάληξη σε θανατικές καταδίκες, ισόβιες ή πολυετείς στερήσεις της ελευθερίας τους. Άλλοι πολλαπλάσιοι ήταν εκείνοι που υποβάλλονταν σε βασανιστήρια χωρίς να φτάνουν στην ανάκριση. Αυτά όμως προκαλούσαν διεργασίες στη συνείδηση των ανθρώπων, των πληττόμενων και ενός ευρύτερου κόσμου που δεν εύρισκε διέξοδο από την κόλαση αυτή»*[187]. Όσοι παρέμεναν στα χωριά αποκλεισμένοι από τις διανομές και την κρατική βοήθεια, έβλεπαν τις περιουσίες τους να είναι στο έλεος των συμμοριών και την απόγνωσή τους να μεγαλώνει.

Μέσα σε αυτό το κλίμα διώξεων η *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* (ΚΟΠΣ) προσπάθησε να καθορίσει πρακτικά μέτρα για την αντιμετώπιση της κατάστασης και να εξασφαλίσει τη λειτουργία των οργανώσεων. Από τα τέλη Ιουνίου 1946 είχαν γίνει ανακατατάξεις στην ΚΟΠΣ. Νέος γραμματέας ανέλαβε ο Γ. Βοντίτσος (Γούσιας), δεύτερος μέχρι τότε γραμματέας της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Ηπείρου*. Ο Γούσιας έφτασε στη Λαμία στις 10 Ιουλίου 1946. Εκεί συνδέθηκε με τον Α. Παπαγγέλου, β γραμματέα της ΚΟΠΣ, και ενημερώθηκε για την κατάσταση που επικρατούσε με συνεργασίες που είχε με όλα τα μέλη της ΚΟΠΣ. Στην ολομέλεια της

---

[184] Χ. Βραχνιάρης, *Πορεία μέσα στη νύχτα. Η Θεσσαλία στις φλόγες του Εμφυλίου*, Αθήνα: Αλφειός 1990, σ. 154-5 και

[185] Τ. Ψημμένος, *Αντάρτες στα Άγραφα 1946-1950. Αναμνήσεις ενός Αντάρτη*, γ έκδοση, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1998, σ. 34

[186] *Ρούμελη*, 20 Ιουλίου 1946.

[187] Κουτρούκης, *ο.π.*, σ. 61

ΚΟΠΣ, η οποία συγκλήθηκε παράνομα στις 20 Ιουλίου 1946, αφού έγινε ανάλυση της πολιτικής κατάστασης και της θέσης του Κομμουνιστικού Κόμματος γύρω από το δημοψήφισμα, αποφασίστηκε η λήψη οργανικοτεχνικών μέτρων τα οποία έπρεπε να λάβουν οι οργανώσεις για την προστασία τους καθώς και μια σειρά από οργανωτικές μεταβολές και τοποθετήσεις στελεχών[188]. Προβλέπονταν αποκέντρωση των στελεχών σε όλες τις πόλεις της δικαιοδοσίας της ΚΟΠΣ και τα Γραφεία Περιοχής των άλλων οργανώσεων θα μεταφέρονταν το καθένα σε διαφορετική πόλη ούτως ώστε σε περίπτωση πλήγματος από τις αρχές να μην επέλθει ολική καταστροφή. Η έδρα της ΚΟΠΣ θα μεταφέρονταν από τη Λαμία στη Λειβαδιά, η οποία ευρισκόμενη στο κέντρο της περιοχής έδινε τη δυνατότητα για καλύτερη επικοινωνία με όλες τις οργανώσεις ενώ παράλληλα πρόσφερε ευκολότερο πεδίο δραστηριότητας στα στελέχη του κόμματος που ήταν πολύ γνωστά στη Λαμία. Ο νέος κομματικός γραμματέας, Γούσιας, περιγράφοντας την κατάσταση που επικρατούσε έκανε λόγο για *«τέλεια απροετοιμασία των οργανώσεων να αντιμετωπίσουν τη νέα κατάσταση. Η τρομοκρατία είχε σοβαρές επιδράσεις στο ηθικό του λαού. Ολόκληρες ΚΟΒ είχαν διαλυθεί. Ο κόσμος δεν μας έβαζε στα σπίτια»*[189]. Ο ίδιος με δυσκολία τακτοποιήθηκε σε φιλικό σπίτι για ένα μήνα ενώ ο Παπαγγέλου, ταξίδεψε για τη Λειβαδιά μέσα σε ένα βαρέλι.

Αποφασίστηκε ακόμα η ενίσχυση των ένοπλων ομάδων. Ένα ανώτερο και έμπειρο κομματικό στέλεχος, ο υπεύθυνος της αυτοάμυνας, Τάσος Λευτεριάς, θα στέλνονταν επικεφαλής των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στη Στερεά, με εντολή να αναπτύξει το αντάρτικο ενώ ένα άλλο στέλεχος, ο Κ. Παντής, θα ενημέρωνε τις ομάδες του Οικονόμου στην Οίτη, και του Μπελή – Παλαιολόγου στο Δομοκό για τα νέα τους καθήκοντα ενόψει του δημοψηφίσματος. Οι ομάδες όφειλαν να καταδιώξουν τις ένοπλες παρακρατικές συμμορίες που θα προσπαθούσαν με τη βία να αναγκάσουν το λαό της υπαίθρου να ψηφίσει υπέρ της επιστροφής της βασιλείας[190]. Ο Κωστούλας θα κατέβαινε

---

[188] Στη Λαμία γραμματέας ανέλαβε ο Λεωνίδας, στέλεχος που στάλθηκε από την Αθήνα. Ο γραμματέας της Λειβαδιάς Κινόγλου θα αναλάμβανε γραμματέας Εύβοιας, ενώ θα αντικαθίσταντο και ο γραμματέας της Θήβας.

[189] Γ. Βοντίτσος, *ο.π.*, σ. 141

[190] Γ. Βοντίτσος, ο.π., σ. 137-138

στην Αθήνα, όπου θα προσπαθούσε να στρατολογήσει μερικά στελέχη για να ενισχύσει την ομάδα του Διαμαντή στον Παρνασσό[191].

Παρά τα οργανωτικά μέτρα, η κατάσταση των οργανώσεων παρέμενε απελπιστική. Οι περισσότερες οργανώσεις στις επαρχιακές πόλεις είχαν ήδη συντριβεί ή βρίσκονταν σε κατάσταση διάλυσης ή απραξίας. Βασικό μέλημα των περισσότερων,όπου διατηρούνταν, ήταν η επιβίωση και η αυτοπροστασία τους. Χρειάζονταν επομένως να γίνουν προσπάθειες για την ανασυγκρότηση των οργανώσεων σε νέες βάσεις καθώς έπρεπε να καταστούν ικανές να λειτουργούν σε συνθήκες παρανομίας. Η προσπάθεια αυτή γινόταν πιο δύσκολη όσο μικρότερη ήταν η πόλη με αποτέλεσμα στη Λειβαδιά να εξαρθρωθεί ύστερα από προδοσία η *Επιτροπή Πόλης* και να συλληφθούν ο γραμματέας και τα στελέχη της. Στην Άμφισσα ο Γούσιας έστειλε ένα τοπικό στέλεχος, το Νίκο Τριανταφύλλου, να ανασυγκροτήσει την οργάνωση. Οι ενέργειες αυτές ωστόσο ήταν περισσότερο προϊόν πολιτικής βούλησης και λιγότερο εκτίμησης της πραγματικής κατάστασης. Ύστερα από τις συλλήψεις που ακολούθησαν το Γ Ψήφισμα, ελάχιστα στελέχη παρέμεναν ελεύθερα και η οργάνωση είχε διαλυθεί. Σύμφωνα με μαρτυρία του στελέχους στο οποίο ανατέθηκε η καθοδήγηση της παράνομης οργάνωσης, στην οργάνωση της Άμφισσας είχαν παραμείνει *«ελάχιστοι άνθρωποι που με τις συλλήψεις των στελεχών είχαν λουφάξει. Σε μια μικρή πόλη 3,5 χιλιάδων κατοίκων όπως η Άμφισσα, όπου όλοι γνωρίζονταν μεταξύ τους δεν γινόταν μακροημέρευση στην παρανομία»*[192]. Ωστόσο έπρεπε να ακολουθηθεί η κομματική γραμμή και μόνο ύστερα από τη σύμφωνη γνώμη των κομματικών υπευθύνων στην περιοχή αποφασίστηκε να αναβληθεί η οργάνωση της παράνομης οργάνωσης στην πόλη. Η ίδια η ΚΟΠΣ δέχθηκε ισχυρό πλήγμα. Μία ημέρα πριν το δημοψήφισμα συνελήφθηκαν τα μέλη του Λευτεριάς και Παπαγγέλου ενώ ο γραμματέας Γούσιας με δυσκολία διέφυγε τη σύλληψη.

Και αν αυτή ήταν η κατάσταση των οργανώσεων στις πόλεις, στην ύπαιθρο οι οργανώσεις εμφάνιζαν εικόνα ολοκληρωτικής διάλυσης καθώς τα περισσότερα στελέχη είχαν αναγκαστεί να καταφύγουν στις πόλεις ή στην Αθήνα για να σωθούν από τη βία

---

[191] Ο Κωστούλας εκτέλεσε τη διαταγή και στις 3-4 Αυγούστου 1946 έφτασαν στο Διαμαντή 20 στελέχη από την Αθήνα. Βλ. Κουτρούκης, *ο.π.*, σ. 83

[192] Στο ίδιο

των παρακρατικών συμμοριών και τις συλλήψεις. Κατά τον ιστορικό Γ. Μαργαρίτη το γεγονός αυτό είχε σημαντικές πολιτικές επιπτώσεις και διευκόλυνε το πέρασμα στην εμφύλια σύγκρουση:

> «Οι οπαδοί της Αριστεράς βρέθηκαν ουσιαστικά να κινούνται μέσα σε μια έρημο, χωρίς κοινωνικές συνδέσεις, προσβάσεις, πολιτικούς μηχανισμούς και δίκτυα. Το μόνο σταθερό σημείο και αναφορά ήταν οι ομάδες των διωκόμενων, των αριστερών που κρύβονταν ένοπλοι στα βουνά. Το κύρος των πολιτικών οργανώσεων ναυάγησε μαζί τους. Στη θέση τους αναδείχθηκε το κύρος των ένοπλων των βουνών. Η ατμόσφαιρα άρχισε να θυμίζει ατμόσφαιρα εμφυλίου πολέμου»[193].

3.3.6. Μετά το δημοψήφισμα

Στις αρχές Σεπτεμβρίου 1946 στάλθηκαν κατ' απαίτηση του γραμματέα της ΚΟΠΣ νέα στελέχη στις οργανώσεις που είχαν υποστεί σοβαρά πλήγματα από τις συλλήψεις ενώ ο επικεφαλής της ΕΠΟΝ, Αποστόλης Κουφοδήμος, μετέφερε στο Διαμαντή την εντολή ότι του είχε ανατεθεί η καθοδήγηση όλου του ένοπλου κινήματος στη Ρούμελη[194]. Οι οργανώσεις των πόλεων άρχισαν να δραστηριοποιούνται και να οργανώνονται στην καινούργια κατάσταση. Στη Λειβαδιά ανασυστήθηκε εκ νέου η Επιτροπή Πόλης που είχε διαλυθεί ύστερα από συλλήψεις του Ιουλίου 1946. Στη Λαμία, η οποία ήταν μεγαλύτερη πόλη με περισσότερες δυνατότητες συγκάλυψης, συγκροτήθηκε ύστερα από πολλές προσπάθειες η *Επιτροπή Πόλης*, η οποία εξέδιδε παράνομα την εφημερίδα *Ρούμελη* και κυκλοφορούσε προκηρύξεις. Σύμφωνα με την εκτίμηση του γραμματέα της ΚΟΠΣ οι κομματικές δυνάμεις στη Λαμία είχαν ανασυγκροτηθεί, αναγκαζόταν ωστόσο, αν και το κόμμα ήταν τυπικά νόμιμο, να δρουν σε συνθήκες βαθιάς παρανομίας. Δυστυχώς, ελάχιστα είναι γνωστά για εκείνη την περίοδο. Αν κρίνουμε από τις μαρτυρίες που έχουμε για τις γειτονικές θεσσαλικές πόλεις η πίεση στις οργανώσεις έγινε ακόμα πιο

---

[193] Μαργαρίτης, *ο.π.*, σ.208
[194] Βοντίσιος, ο.π., σ. 102

ασφυκτική. Για τους περισσότερους η μόνη διέξοδος ήταν η έξοδος στο βουνό παρά την αντίθετη εντολή των κομματικών οργανώσεων:

> «Μετά το Δημοψήφισμα δεν μπορούσες να κρατήσεις τον κόσμο όσο και αν οι οργανώσεις έλεγαν να μην ερημώσουν οι πόλεις. Οι έρευνες έγιναν πιο εντατικές. Η μία μετά την άλλη οι συνοικίες περνούσαν από μπλόκο. Δεν υπήρχε σπίτι που να μην μπήκαν μέσα. Έτσι σε μια από τις έρευνες αυτές βρήκαν έναν πολύγραφο και μια γραφομηχανή που χρησιμοποιούσε η οργάνωση, μετά την καταστροφή των εγκαταστάσεων της «Φωνής της Καρδίτσας». Στο τέλος υποχρεωθήκαμε να γράφουμε τις προκηρύξεις με τα χέρια μας και ήταν πολύ συγκινητικό να διαβάζει κάποιος τέτοιες χειρόγραφες προκηρύξεις και τρικ. Προς το τέλος του 1946 κάθε μέρα που περνούσε γινόταν και χειρότερη και με όλα αυτά ο κόσμος αγωνίζονταν»[195].

Στα τέλη 1946 και στις αρχές 1947 κυκλοφόρησε στη Λαμία η δισέλιδη πολυγραφημένη εφημερίδα *Λαμιακή Φωνή*. Ο τίτλος της εφημερίδας αναφερόταν χωρίς άλλα χαρακτηριστικά. Προφορική μαρτυρία αναφέρει ότι η εφημερίδα εκδίδονταν από το Μήτσο Κάιλα, μέλος της Κομματικής Οργάνωσης του ΚΚΕ, ο οποίος είχε διαφύγει τη σύλληψη. Σώθηκαν τέσσερα φύλλα της εφημερίδας. Η *Λαμιακή Φωνή* η οποία τυπώνονταν και κυκλοφορούσε παράνομα προπαγάνδιζε τη συμφιλίωση, βασικό σύνθημα της ρητορικής του ΚΚΕ από το καλοκαίρι 1946, και πρότεινε τη συγκρότηση μιας επιτροπής από όλα τα κόμματα η οποία θα μεριμνούσε για την επίλυση των ζητημάτων της πόλης. Τα βασικά αιτήματα ήταν:

> «α)το σταμάτημα του αλληλοσπαραγμού, β)την εξάλειψη των παθών και του μίσους, γ)την ελεύθερη εκδήλωση των πολιτικών φρονημάτων του λαού, δ)την κατάπαυση των συλλήψεων, φυλακίσεων και εκτοπισμών για πολιτικά αδικήματα και ε)την κατάργηση των ανελεύθερων μέτρων των αρχών και θα θεμελίωνε το πνεύμα της συμφιλίωσης και του

---

[195] Βραχνιάρης, *ο.π.*, σ. 123 και Ψημμένος, *ο.π.*, σ. 48

> κατευνασμού των παθών που τόσο ποθεί και εύχεται ο Λαός μας. Αυτή η πολιτική είναι η ενδεδειγμένη και νομίζουμε πως δεν είναι αργά και τώρα να πραγματοποιηθεί»[196].

Σε άλλο άρθρο της η *Λαμιακή Φωνή* έκανε διαχωρισμό ανάμεσα στους οπαδούς της δεξιάς παράταξης που επιζητούσαν τον εμφύλιο και σε όσους συντηρητικούς είχαν κατανοήσει τη σπουδαιότητα της συμφιλίωσης. Ως παράδειγμα αναφέρονταν η συγκρότηση *Επιτροπών Συμφιλίωσης* στα χωριά.

Στα τέλη Οκτωβρίου 1946 εγκαινίασε τη λειτουργία του μέσα στο κλίμα πόλωσης, βίας και τρομοκρατίας που είχε διαμορφωθεί με την αναγγελία ίδρυσης του Δημοκρατικού Στρατού το *Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας*, το οποίο είχε συσταθεί με βασιλικό διάταγμα στις 9 Σεπτεμβρίου 1946. Η πρώτη θανατική καταδίκη αφορούσε στην περίπτωση του Ν. Κουμπλίτση ή καπετάν Χελμού ο οποίος είχε προσπαθήσει ανεπιτυχώς να καταφύγει στα ορεινά για να σχηματίσει ένοπλη ομάδα στη δυτική Ευρυτανία. Η απόφαση εκτελέστηκε στη συντομότερη προθεσμία 5 ημέρες αργότερα, στις 4 Νοεμβρίου 1946. Ήταν ο πρώτος εκτελεσμένος από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας. Θα ακολουθήσουν πάνω από 200 άτομα. Ο κλοιός γύρω από τις οργανώσεις έσφιγγε όλο και περισσότερο.

Στα μέσα Νοεμβρίου 1946 έγινε φανερό ότι η καθοδήγηση των οργανώσεων δεν μπορούσε να συνεχιστεί από τις πόλεις. Παράλληλα, καθώς ο αριθμός των καταδιωκόμενων στην περιοχή της Ρούμελης είχε αυξηθεί σημαντικά, θέτονταν το ζήτημα της οργάνωσης και του συντονισμού του ένοπλου αγώνα. Από αυτή την περίοδο και μετά το Κομμουνιστικό Κόμμα ανέλαβε ενεργό ρόλο στην καθοδήγηση του ένοπλου αγώνα, ένα ρόλο ο οποίος ολοένα και ενισχύονταν. Η εμπλοκή αυτή του ΚΚΕ εκδηλώθηκε αρχικά με δύο τρόπους: την απόφαση εξόδου στο βουνό του ανώτερου κομματικού στελέχους στην περιοχή, στην περίπτωση της Ρούμελης του Γούσια, και την αποστολή στελεχών από το Μπούλκες. Οι ενέργειες αυτές σηματοδοτούσαν μια νέα εποχή για τον ένοπλο αγώνα στην περιοχή της Στερεάς. Οι *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων,* οι οποίες μέχρι εκείνη τη στιγμή είχαν αυτόνομη ανάπτυξη και δράση,

---

[196] *Λαμιακή Φωνή*, χρόνος Α, φ. 9, 22 Γενάρη 1947

θέτονταν υπό την καθοδήγηση του κόμματος με σκοπό την αριθμητική τους ανάπτυξη, την επέκταση της δράσης τους και απώτερο στόχο τη δημιουργία εκτεταμένης ελεύθερης περιοχής.

Σύμφωνα με αυτό το σχεδιασμό, ο γραμματέας του Γραφείου Περιοχής, Γούσιας πήρε εντολή από το *Πολιτικό Γραφείο* να αναλάβει την καθοδήγηση του ένοπλου κινήματος στη Στερεά. Η ΚΟΠΣ εφεξής θα είχε την έδρα της τα ορεινά της Ρούμελης ενώ οι οργανώσεις των πόλεων θα διατηρούσαν επαφή με την οργάνωση της Λαμίας, η οποία θα επικοινωνούσε κατευθείαν με την ΚΟΠΣ. Την ίδια περίοδο επέστρεψαν με κομματική εντολή από το Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας, όπου είχαν καταφύγει από το Μάρτιο 1945, είκοσι έξη στελέχη του ΕΛΑΣ για να ενισχύσουν τα τμήματα της Ρούμελης. Η ομάδα έφτασε στην περιοχή της Στερεάς χωρίς ιδιαίτερα εμπόδια καθώς *«σε όλη τη διαδρομή από τα σύνορα μέχρι την Ευρυτανία, πουθενά στο δρόμο δε συναντήσαμε τμήματα στρατού χωροφυλακής και παρακρατικών οργανώσεων αλλά ούτε και από τα Χάσια και κάτω συναντήσαμε αντάρτικα τμήματα, αλλά ούτε και κανένας καινούργιος αντάρτης προστέθηκε στη δύναμή μας»*[197], Κομματικός υπεύθυνος ήταν ο Ερμής Πριόβολος, στέλεχος πιστό στη καθοδήγηση. Στην κάθοδό της προς τη Νότια Ελλάδα η ομάδα συναντήθηκε με το Γενικό Αρχηγείο και τον Βαφειάδη ο οποίος τους ενημέρωσε για την κατάσταση στη Στερεά και τους έδωσε εντολή να πάρουν επαφή με την ΚΟΠΣ η οποία θα τους χρησιμοποιούσε ανάλογα με τις ανάγκες της, να βοηθήσουν στην ανάπτυξη των τμημάτων στις περιοχές που δεν υπάρχουν και σε συνεργασία και συνεννόηση με την ΚΟΠΣ να προχωρήσουν στο σχηματισμό ενός αντιπροσωπευτικού αρχηγείου στην περιοχή[198]. Όταν η ομάδα έφτασε στην Ευρυτανία, συνδέθηκε με την *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς*, η οποία έστειλε ως εκπρόσωπο το Νίκο Τριανταφύλλου για να αναλάβει το συντονισμό εκ μέρους του κομμουνιστικού κόμματος του ένοπλου αγώνα στην περιοχή. Στην ομάδα υπήρχαν έντονες διαφωνίες καθώς κάποια στελέχη είχαν χαρακτηριστεί από την καθοδήγηση «φραξιονιστικά και αντι-ηγετικά στοιχεία» εξαιτίας της στάσης που κράτησαν απέναντι σε αποφάσεις του κόμματος για τη Βάρκιζα και τη διαγραφή του Άρη Βελουχιώτη αλλά και για καταγγελίες στη

---

[197] Γ. Χουλιάρας (Περικλής), *«Ο δρόμος είναι άσωτος...»: ΕΛΑΣ – ΔΣΕ – Πολωνία, 1941-1958*, Ιωάννινα 2005, σ. 401-402

[198] Χουλιάρας, *ό.π.*, σ. 401-2

διοίκηση του Μπούλκες για τις μεθόδους και τη συμπεριφορά της. Στις συζητήσεις ωστόσο με τον κομματικό υπεύθυνο για την αξιοποίηση των στελεχών *«δεν παρέλειψε και αυτός να μας διαφωτίσει ότι για τις διαφορές μας στο Μπούλκες το άδικο το έχουμε εμείς και όχι η καθοδήγηση που δεν κάνει ποτέ λάθος»*[199]. Τελικά κατέληξαν να μοιραστεί η αποστολή σε τρία τμήματα ανάμεσα στα αρχηγεία Ευρυτανίας, Φθιώτιδας και Όρθρυος.

Η αρχή για τη συγκρότηση του Αρχηγείου Όρθρυος έγινε από τον Περικλή και το Νίκο Καρκάνη (Νικηφόρο) στα μέσα Δεκεμβρίου 1946. Το ξεκίνημα έγινε από το χωριό Δερελί Δομοκού, ένα χωριό που είχε προσφέρει μεγάλη στήριξη στον ΕΛΑΣ και στο ΚΚΕ κατά τη διάρκεια της Κατοχής και είχε υποφέρει από τη λευκή τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα. Η στρατολόγηση νέων μαχητών γινόταν με ατομικές προσκλήσεις σε παλιούς ελασίτες στα γύρω χωριά και με αυτό τον τρόπο η δύναμη του αρχηγείου έφτασε τους 30 άντρες. Στα τέλη Δεκεμβρίου 1946 το αρχηγείο άρχισε τις εμφανίσεις στα χωριά. Μια από τις μεγάλες επιτυχίες του ήταν η είσοδος του στο χωριό Αυλάκι, 8 χιλιόμετρα από την πόλη της Λαμίας, και η παραμονή του σε αυτό για τρεις ώρες. Το περιστατικό αυτό αφηγείται στα απομνημονεύματά του ο αρχηγός του αρχηγείου Όρθρυος Περικλής και είναι ενδεικτικό της πολιτικής του ΔΣΕ στα πρώτα στάδια της δράσης του:

> «Στη διάρκεια της παραμονής μας στο χωριό ελέγχαμε τη συγκοινωνία στο δημόσιο δρόμο, από όπου μας δόθηκε η ευκαιρία με τους ταξιδιώτες, στους οποίους εξηγήσαμε τους λόγους που μας ανάγκασαν να ξαναπάρουμε τα όπλα, να φτάσει η φωνή μας στους συμπατριώτες τους στις πόλεις και τις κωμοπόλεις που δεν μπορούσαμε να φτάσουμε οι ίδιοι. Παράλληλα σε συγκέντρωση των κατοίκων του χωριού που μιλήσαμε, εκτός των άλλων τους είπαμε για οργάνωση και αγώνα ενάντια στη βία και την τρομοκρατία και το κάλεσμα που τους κάναμε να βοηθήσουν στην ανάπτυξη και τη δημιουργία του ΔΣΕ τους τονίσαμε να μην εγκαταλείπουν τα χωριά τους και να παραμείνουν σε αυτά γιατί από μας δεν πρέπει να φοβάται κανένας παρά μόνο εκείνοι που έχουν βάψει τα

---

[199] Στο ίδιο

χέρια τους με αίμα. Μετά αφού συστήσαμε στους συντρόφους μας του χωριού να ανασυγκροτήσουν την οργάνωση τους και να δραστηριοποιηθούν, φάγαμε σε καταλύματα σε σπίτια, εντάξαμε στις ομάδες μας και τους τρεις πρώην ελασίτες που θα μας ακολουθούσαν και φύγαμε»[200].

Η ενέργεια αυτή είχε σημαντικό αντίκτυπο στην πόλη της Λαμίας. Η εμφάνιση ανταρτών λίγα μόλις χιλιόμετρα από την πρωτεύουσα του νομού προκάλεσε πανικό στην πόλη. Πολλά μέλη αστικών οικογενειών της Λαμίας φοβούμενοι, όπως δήλωνε ο τοπικός τύπος, την επανάληψη των ημερών της εαμοκρατίας, έφυγαν για την Αθήνα αναζητώντας μεγαλύτερη ασφάλεια[201].

Η τακτική της εισόδου στα χωριά και των ομιλιών στους κατοίκους επαναλήφθηκε και σε άλλες περιπτώσεις. Ωστόσο η συμπεριφορά των κατοίκων ακόμα και των πρώην επονιτών ελασιτών διέφερε σημαντικά από την περίοδο της Κατοχής:

«Οι κάτοικοι του χωριού, όπως άλλωστε γινόταν και σε όλα τα χωριά που περάσαμε απ' όταν μπήκαμε στο ελληνικό έδαφος μέχρι σήμερα, μας δέχθηκαν και μας φιλοξένησαν, όχι όμως με την ίδια χαρά και τον ενθουσιασμό που μας υποδέχονταν στα χωριά την Κατοχή, ούτε έδειχναν την ίδια προθυμία και το ενδιαφέρον να μας εξυπηρετήσουν. Ήταν συγκρατημένοι και σκεφτικοί και ότι έκαναν οι περισσότεροι το έκαναν επειδή δεν μπορούσαν να κάνουν διαφορετικά. Σε όλες τις εκδηλώσεις τους και τις συζητήσεις που κάναμε μαζί τους έδειχναν καθαρά τις σοβαρές επιφυλάξεις και τις αμφιβολίες που είχαν για την επιτυχία του καινούργιου αγώνα που έχουμε αρχίσει, και δεύτερο απέφευγαν, δεν ήθελαν να εκτεθούνε. Το ίδιο γινόταν και με τους πρώην ελασίτες και

---

[200] Χουλιάρας, ο.π., σ.405
[201] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Δεκεμβρίου 1946

> επονίτες οι οποίοι παρ' όλες τις προσκλήσεις μας να μας ακολουθήσουν εθελοντικά, μας απέφευγαν με διάφορα προσχήματα»[202].

Στο νέο αγώνα που άρχιζε η διαθεσιμότητα των ανθρώπων ήταν καθοριστικής σημασίας για το ΔΣΕ όσο και για τους αντιπάλους του.

Ως αντίπαλο δέος στις *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* που δρούσαν την περίοδο εκείνη στην περιοχή γύρω από τη Λαμία, συγκροτήθηκε με έδρα τη Λαμία στα τέλη 1946 το *Ανεξάρτητο Μαχητικό Απόσπασμα Κρανιά* (ΑΜΑΚ), όπως ήταν η επίσημη ονομασία του, κατόπιν ατομικών προσκλήσεων. Αποτελούνταν από 62 άνδρες, οι οποίοι σύμφωνα με τον τοπικό τύπο ανήκαν σε όλες τις κοινωνικές τάξεις «*φοιτητές, χαμάληδες, ιδιωτικούς υπαλλήλους, φοιτητές ιατρικής, πλουσιόπαιδα, φτωχάκια, τα οποία προτίμησαν από το καφενείο και το ποδόσφαιρο το βουνό και τα χιόνια (...) Πειθαρχημένοι, σεμνοί ευπαρουσίαστοι, γλυκομίλητοι δεν κατηγορήθηκαν για καμία εκτροπή*»[203]. η περιορισμένη, αμφίβολης αποτελεσματικότητας δράση του οφείλονταν, κατά τον εαμικό τύπο, στη βίαια στρατολογία και την απροθυμία του πληθυσμού να συνδράμει στην ένοπλη αντιπαράθεση[204]. Πράγματι, παρά τις προσπάθειες των αρχών και τις απειλές για βίαιη προσαγωγή όσων αρνούνταν να καταταχθούν και παρά τη δημοσίευση των ονομάτων των 52 ανυπότακτων στον τοπικό τύπο[205] και τις εκκλήσεις του «εθνικόφρονος» *Λαμιακού Τύπου*, η δύναμη του τάγματος Κρανιά δεν ξεπέρασε τα 70 άτομα σε όλη τη Φθιώτιδα. Σύμφωνα με καταγγελίες του εαμικού τύπου προκειμένου να αυξηθεί η δύναμη του Τάγματος έγινε βίαια στρατολογία από τον αγροτικό πληθυσμό της υπαίθρου[206]: Στον τοπικό τύπο αναφέρονταν με μεγάλη συχνότητα περιστατικά λεηλασιών οικιών εθνικοφρόνων, απαγωγές και εκτελέσεις προέδρων κοινοτήτων τα οποία δημιουργούσαν την αίσθηση ότι ο πόλεμος βρίσκονταν προ των πυλών της

---

[202] Χουλιάρας, ο.π., σ.405
[203] *Λαμιακός Τύπος*, 28 Φεβρουαρίου 1947
[204] *Λαμιακή Φωνή*, (όργανο του ΕΑΜ Λαμίας), φ.4, 12 Δεκεμβρίου 1946 και 15 Ιανουαρίου 1947, φ.8
[205] «Ανακοίνωση 71ης Ταξιαρχίας: Ονοματεπώνυμα ιδιωτών κληθέντων δι' ατομικών προσκλήσεων δυνάμει της υπ' αριθ.44505/ 2-12-46 διαταγής ΓΕΣ και μη παρουσιασθέντων», *Λαμιακός Τύπος*, 22-26 Ιανουαρίου 1947
[206] *Λαμιακή Φωνή* 27 Φεβρουαρίου 1947, φ. 12

πόλης[207]. Η συχνότητα της αναφοράς των περιστατικών αυτών και ο υπερβολικός τρόπος παρουσίασής τους είχε στόχο την τρομοκράτηση των «εθνικοφρόνων» ώστε να ενισχύσουν ένοπλα παραστρατιωτικές ομάδες σαν αυτή του Κρανιά.

Καθημερινή ήταν η αναφορά μέσω του τύπου για ενέδρες και μικροεπιθέσεις στους οδικούς άξονες που οδηγούσαν στις κωμοπόλεις της Δυτικής Φθιώτιδας, Μακρακώμη και Σπερχειάδα, στην Υπάτη, στο Δομοκό και στο Καρπενήσι[208]. Δυνάμεις του ΔΣΕ επιτέθηκαν παραπάνω από μια φορά στην Υπάτη και στη Σπερχειάδα καθιστώντας προβληματική την επικοινωνία με την ύπαιθρο. Με το *Δημοκρατικό Στρατό* να κυριαρχεί στην ύπαιθρο, η ανασφάλεια του πληθυσμού και η αίσθηση της απειλής ολοένα αυξάνονταν παρά τις διαβεβαιώσεις του εαμικού τύπου ότι «οι φιλήσυχοι εθνικόφρονες κανέναν κίνδυνο δεν διατρέχουν και ας μην πέφτουν θύματα των έξαλλων ηγετών τους»[209]. Χαρακτηριστικό του κλίματος ανησυχίας είναι το παρακάτω απόσπασμα του τοπικού τύπου: *«Με κηδείας δημοσία δαπάνη, με συγκινητικούς επικηδείους και με στέφανα δάφνης δεν είναι δυνατόν να καθησυχάσει το κοινόν που ανησυχεί. Το κοινόν που ανησυχεί δια να επιδοθεί εις τας ειρηνικάς τους ασχολίας και δια να παύση να συζητή και να σχολιάζει πρέπει να μη ξαναδή κηδεία δημοσία δαπάνη, να μην ξανακλείση τα καταστήματά του δια να παρακολουθήσει τας κηδείας αυτάς, να μην ακούσει άλλους επικήδειους και να μην παραγείλλει άλλα στέφανα»*[210]

Καθώς ο στρατός ανέλαβε στατικά καθήκοντα φύλαξης, φρουρές και φυλάκια εγκαταστάθηκαν στις ακρινές συνοικίες και η πόλη μετατράπηκε σε περίκλειστο φρούριο. Οι συνέπειες της απομόνωσης της πόλης από την ύπαιθρο ήταν πολλαπλές και προοικονομούσαν τις εξελίξεις που ακολούθησαν το 1948 και 1949. Καθώς η επικοινωνία πόλης – υπαίθρου δυσχεραίνονταν εξαιτίας των περιοριστικών μέτρων και των διατυπώσεων που επιβάλλονταν και από τις δύο πλευρές, οι αγροτικοί πληθυσμοί

---

[207] *Λαμιακός Τύπος*, 24, 28, 29 Ιανουαρίου και 1, 2 και 5 Φεβρουαρίου 1947

[208] Ενδεικτικά, *Λαμιακός Τύπος*, 2 Μαρτίου 1947 οπότε σε ενέδρα στο δρόμο Λαμίας – Δομοκού σκοτώθηκαν 8 νεοστρατολογημένοι χωροφύλακες.

[209] *Λαμιακή Φωνή*, 15 Ιανουαρίου 1947, φ. 8:

[210] *Λαμιακός Τύπος*, 4 Μαρτίου 1947

σταμάτησαν να φέρνουν τα προϊόντα τους προς πώληση στις αγορές της πόλης και η εμπορική κίνηση μειώθηκε[211].

3.3 Η Πολιτική δραστηριότητα του Κομμουνιστικού Κόμματος στην περιοχή της Λαμίας από το 1947 έως το τέλος του εμφύλιου πολέμου

3.3.1 Η απόφαση για ένοπλη δράση

Η ύπαρξη του *Δημοκρατικού Στρατού* πρόσφερε μοναδικό διέξοδο στο ΚΚΕ για τις πιέσεις που αντιμετώπιζε, καθώς, ως την άνοιξη του 1947, είχε κατασκευαστεί ένα θεσμικό και πολιτικό πλαίσιο πολύπλευρης ασφυξίας απέναντι στην Αριστερά, οι υποστηρικτές της οποίας αποκλείονταν από κάθε κοινωνική, πολιτική και οικονομική δραστηριότητα. Επιπλέον, η αποχή από τις εκλογές και το δημοψήφισμα υπέρ της μοναρχίας το Σεπτέμβριο 1946 αφαίρεσαν τις κοινοβουλευτικές και πολιτικές πρωτοβουλίες από το ΚΚΕ και προμήθευσαν τον απαραίτητο μανδύα λαϊκής νομιμοποίησης στο μεταβαρκιζιανό καθεστώς και τη βασιλεία. Ταυτόχρονα, προσέφεραν την ύστατη και πιο πειστική αιτιολόγηση της τελικής επιλογής του ένοπλου αγώνα από το ΚΚΕ[212]. Ήδη από τον Ιούλιο 1946 οι οργανώσεις του ΚΚΕ στην επαρχία είχαν σταματήσει να δρουν φανερά και είχαν περάσει στην παρανομία. Το νομικό πλαίσιο του Γ' Ψηφίσματος είχε μπει σε εφαρμογή και είχαν αρχίσει εκτεταμένες συλλήψεις και εκτοπίσεις στελεχών και μελών του κόμματος. Οι *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων,* οι οποίες είχαν οργανωθεί με εντολή του ΚΚΕ από την άνοιξη του 1946, είχαν αναλάβει δράση και είχαν συγκρουστεί με τις παρακρατικές οργανώσεις και τη χωροφυλακή από το φθινόπωρο 1946 ενώ ο *Εθνικός Στρατός* είχε διενεργήσει χωρίς επιτυχία τις πρώτες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην περιοχή της Δυτικής Φθιώτιδας.

Στη Στερεά Ελλάδα μέχρι τον Ιανουάριο 1947 είχαν συγκροτηθεί και δρούσαν το καθένα στο χώρο του το *Αρχηγείο Παρνασσίδος*, με αρχηγό τον Γ. Αλεξάνδρου (Διαμαντή), το

---

[211] *Λαμιακή Φωνή*, 7 Φεβρουαρίου 1947, φ.10

[212] Γ.Θ. Μαυρογορδάτος, «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946. Προοίμιο του Εμφυλίου Πολέμου», στο Γ. Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Hannover and London 1981

Αρχηγείο Οίτης με αρχηγούς τον Κ. Παλαιολόγου και τον Ν. Μπελή, το *Αρχηγείο Δυτικής Στερεάς* με αρχηγό τον Ν. Διένη (Παπούα), το *Αρχηγείο Ευρυτανίας* με αρχηγό τον Ε. Πριόβολο (Ερμή) και το *Αρχηγείο Όρθρυος* με αρχηγό τον Γ. Χουλιάρα (Περικλή)[213]. Όλα υπάγονταν στο *Αρχηγείο Ρούμελης* (ΑΡ), η δύναμη του οποίου ανέρχονταν σε 350 μαχητές συμπεριλαμβανομένων και των θεσσαλικών τμημάτων της Όρθρυος. Γενικός συντονιστής ήταν ο Ν. Τριανταφύλλου, μέλος του *Γραφείου Περιοχής Στερεάς* ενώ επιτελάρχης ήταν ο Γ. Γεωργιάδης, μόνιμος αξιωματικός και αξιωματικός του ΕΛΑΣ. Το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Ιανουαρίου 1947 έφτασε στο βουνό ύστερα από περιπετειώδη διαδρομή[214] ο Γ. Βοντίτσος (Γούσιας), για να αναλάβει το *Αρχηγείο Ρούμελης* ύστερα από εντολή που έλαβε από το *Πολιτικό Γραφείο* του ΚΚΕ στα τέλη Οκτωβρίου 1946. Ήταν η πρώτη επίσημη επαφή με το Κομμουνιστικό Κόμμα από τον Απρίλιο 1946, όταν ο Κ. Παλαιολόγου βγήκε ύστερα από εντολή της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* στην περιοχή του Δομοκού για να οργανώσει την *Ομάδα Ένοπλων Καταδιωκόμενων* που υπήρχε εκεί. Παρόλο που προβλέπονταν ότι μέχρι το δημοψήφισμα θα έβγαιναν στο βουνό ηγετικά στελέχη του κόμματος για να αναλάβουν τον συντονισμό του ένοπλου αγώνα, (συγκεκριμένα στην περιοχή της Ανατολικής Στερεάς ο Β. Παπαδάκης- καπετάν Λευτεριάς) εξαιτίας δυσκολιών, όπως η σύλληψη του Λευτεριά στη Λειβαδιά τις παραμονές του δημοψηφίσματος και η παρεμπόδιση της εξόδου του Γούσια στο βουνό, σημειώθηκε καθυστέρηση και μόλις τον Ιανουάριο 1947 έγινε κατορθωτή η ανάληψη του ένοπλου αγώνα από ένα ανώτερο κομματικό στέλεχος.

Ο Γούσιας ανέλαβε το *Αρχηγείο Ρούμελης* παρότι ο ίδιος δεν είχε υπηρετήσει στον ΕΛΑΣ και παρά την παρουσία δοκιμασμένων και πρωτοπόρων αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης[215]. Εντούτοις, ήταν ανώτερο κομματικό στέλεχος, αναπληρωματικό μέλος της ΚΕ του ΚΚΕ, γραμματέας της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* (ΚΟΠΣ) και το κυριότερο είχε προταθεί από το *Πολιτικό Γραφείο* του κόμματος και τον ίδιο τον γενικό γραμματέα, Ν. Ζαχαριάδη. Ο «διορισμός» του Γούσια στο νεοσύστατο Αρχηγείο

---

[213] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχείο Εμφυλίου Πολέμου (Ανέκδοτα έγγραφα)*, Φ.1037/Δ/3 «Δημοκρατικός Στρατός. Αρχηγείο Ρούμελης. Έκθεση πάνω στη δράση των ένοπλων ομάδων και τμημάτων του Δημοκρατικού Στρατού στη Στερεά, 5 Γενάρη 1947».

[214] Γ. Βοντίτσος (Γούσιας), *Οι αιτίες για τις ήττες, τη διάσπαση του ΚΚΕ και της ελληνικής Αριστεράς*, Τόμος Α, Αθήνα: Να υπηρετούμε το λαό 1977, σ. 145-150

[215] Α. Θεοχάρης, *Στη Στερεά Ελλάδα με το Δημοκρατικό Στρατό, 1945-1949*, Αθήνα 2002, σ. 158-159

Ρούμελης δεν πραγματοποιήθηκε χωρίς αντιδράσεις. Η εκ των άνω επιβολή ως αρχηγού ενός κομματικού στελέχους ξένιζε τους καπετάνιους που είχαν παραμείνει καταδιωκόμενοι και αβοήθητοι από το κόμμα για τόσους μήνες μετά τη Βάρκιζα. Εξάλλου, ήταν αυτοί οι οποίοι είχαν σηκώσει το βάρος των πρώτων διώξεων και αυτοί είχαν αντιμετωπίσει με επιτυχία τους παρακρατικούς και τις πρώτες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις της χωροφυλακής και του στρατού. Και ήταν το δικό τους όνομα το οποίο γράφονταν σε κάθε τοίχο στα χωριά της Ρούμελης: *«Μα και ο Τάσος (Λευτεριάς) να έρθει θα πολεμήσει και αυτός ακροβολιστής ένα μήνα, μετά ομαδάρχης και μετά ας γίνει αρχηγός»*[216], έλεγε χαρακτηριστικά ο Μπελής, αρχηγός της μεγαλύτερης *Ομάδας Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στη Στερεά πριν τη δημιουργία του *Αρχηγείου Ρούμελης*. Ο νέος αγώνας που άρχιζε ήταν πολύ διαφορετικός από τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα της Κατοχής. Τελικά, ο Γούσιας επιβλήθηκε με τη βοήθεια των κομματικών στελεχών, τα οποία, αν και από πολύ νωρίς διείδαν τις αδυναμίες και τις ελλείψεις του νέου αρχηγού, αποφάσισαν να στηρίξουν την επιλογή του *Πολιτικού Γραφείου*[217]. Η «θητεία» του Γούσια στο *Αρχηγείο Ρούμελης* καταγράφηκε αρνητικά στις μαρτυρίες των συναγωνιστών του οι οποίοι επέζησαν της εμφύλιας σύγκρουσης.

Στα τέλη του Ιανουαρίου 1947 η σύνθεση του *Αρχηγείου Ρούμελης* διαμορφώθηκε ως εξής : Γούσιας, γραμματέας και επικεφαλής του *Αρχηγείου Ρούμελης*, Ν. Τριανταφύλλου, υπαρχηγός, Χ.Φλωράκης (Γιώτης), Ερμής και Διαμαντής (Γ. Αλεξάνδρου) μέλη. Επρόκειτο για πενταμελή διοίκηση αποτελούμενη από κομματικά στελέχη καθώς το *Αρχηγείο Ρούμελης* ήταν παράλληλα και το *Κομματικό Γραφείο της Περιοχής Στερεάς*. Στον ένοπλο αγώνα που άρχιζε την πρωτοπορία είχαν τα κομματικά στελέχη και όχι οι καπετάνιοι του ΕΛΑΣ. Η πρόταξη του κόμματος επί του ΔΣΕ θα γινόταν ακόμα πιο φανερή όσο κλιμακώνονταν η εμφύλια σύγκρουση με την απόδοση αυξημένων αρμοδιοτήτων στους πολιτικούς επιτρόπους.

Η ίδρυση του *Αρχηγείου Ρούμελης* και οι σκοποί του νέου αγώνα που άρχιζε ανακοινώθηκαν σε προκήρυξη «Προς τον ηρωικό λαό της ανταρτομάνας Ρούμελης», την

---

[216] Κ. Παλαιολόγου, *Από την Εθνική Αντίσταση στον Εμφύλιο 1946-1949*, Τόμος 1, Αθήνα: Σύγχρονη Γνώμη 2003, σ. 356

[217] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ.339-347 και 603-604, Θεοχάρης, *ο.π.*, σ. 160, Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 407

οποία υπέγραφαν όλα τα μέλη του νεοσύστατου *Αρχηγείου Ρούμελης* και οι διοικητές των τοπικών Αρχηγείων. Η προκήρυξη πιθανά διανεμήθηκε στις περιοχές δράσης του ΔΣΕ και δημοσιεύτηκε στην επίσημη εφημερίδα του ΚΚΕ, *Ριζοσπάστης*, στις 23 Φεβρουαρίου 1947. Η προκήρυξη εξηγούσε τους λόγους για τους οποίους γινόταν το ξεκίνημα ενός νέου ένοπλου αγώνα από όσους είχαν συμμετέχει στον αγώνα εναντίον των κατακτητών. Αφού γινόταν μια αναδρομή στους αγώνες του ΕΛΑΣ και στις προσπάθειες των εαμικών κομμάτων για ομόνοια και ομαλότητα επιρρίπτονταν ευθύνες στους Άγγλους και τα εγχώρια όργανά τους που απεύχονταν την ειρήνη και προωθούσαν τον εμφύλιο πόλεμο. Θέτονταν λοιπόν το δίλλημα σε κάθε Έλληνα να επιλέξει ανάμεσα στην καταστροφή της πατρίδας και στον ένοπλο αγώνα για ανεξαρτησία και ελευθερία. Η επιλογή για αυτούς που πολέμησαν για την ανεξαρτησία της πατρίδας και έδιωξαν τους κατακτητές ήταν να πάρουν τα όπλα και να καταφύγουν στα ορεινά. Οι μαχητές του νέου αγώνα παρουσιάζονταν ως συνεχιστές του Αλβανικού έπους και του ΕΛΑΣ. Σκοποί τους ήταν η αξιοποίηση των θυσιών των χιλιάδων ηρώων της Αλβανίας και της Εθνικής Αντίστασης για την ελευθερία, την ανεξαρτησία και την εθνική κυριαρχία ενώ ως επιμέρους αιτήματά τους προσδιορίζονταν ο σχηματισμός αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης, η παροχή γενικής αμνηστίας και η διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών χωρίς την παρουσία Άγγλων. Η προκήρυξη τελείωνε με μια έκκληση για ενότητα, η οποία ήταν η μόνη που θα έσωζε την Ελλάδα[218].

Η προκήρυξη του *Αρχηγείου Ρούμελης* απηχούσε τη νέα γραμμή του Κομμουνιστικού Κόμματος όπως αυτή διαμορφώθηκε από το Φεβρουάριο 1947 και μετά. Καθώς το Κόμμα είχε σταθεί αδύνατο να ασκήσει αποτελεσματική πίεση στην κυβέρνηση, το *Πολιτικό Γραφείο* αποφάσισε να δώσει έμφαση στον ένοπλο αγώνα χωρίς να έρθει σε ρήξη με τη νομιμότητα. Υπόμνημα του Ν. Ζαχαριάδη προς την ηγεσία του ΚΚΣΕ ανέφερε χαρακτηριστικά ότι: *«Το Πολιτικό Γραφείο της ΚΕ του ΚΚΕ σε συνεδρίασή του στα μέσα του Φλεβάρη 1947, αφού εξέτασε την κατάσταση κατέληξε ότι το δημοκρατικό κίνημα, συνεχίζοντας την πλήρη εκμετάλλευση όλων των νόμιμων δυνατοτήτων, πρέπει να*

---

[218] *Ριζοσπάστης*, 23 Φεβρουαρίου 1947

θεωρεί ότι η ένοπλη πάλη γίνεται κυρίαρχη»[219]. Η κεντρική ιδέα της νέας στρατηγικής του ΚΚΕ απέβλεπε στη δημιουργία ενός αξιόμαχου στρατού ικανού να συμβάλει στη συγκρότηση μιας ελεύθερης περιοχής στις βόρειες επαρχίες. Παράλληλα, γινόταν σκέψεις για την κατοχή της Θεσσαλονίκης με τη βοήθεια των τοπικών κομμουνιστικών οργανώσεων. Για να υπερβεί η Αριστερά το πολιτικό αδιέξοδο έπρεπε να δημιουργήσει στα κατοχικά πρότυπα της Ελεύθερης Ελλάδας μια αντίπαλη κρατική εξουσία με δικούς της θεσμούς και οργάνωση, όπου θα εφαρμόζονταν η πολιτική του ΚΚΕ. Στις 17 Απριλίου 1947 με ραδιοτηλεγράφημα προς το Γενικό Αρχηγείο του ΔΣΕ που έφερε τις υπογραφές των Ιωαννίδη και Ζαχαριάδη στάλθηκαν στον αρχηγό του *Γενικού Αρχηγείου* του ΔΣΕ Μ. Βαφειάδη οδηγίες για την περαιτέρω δράση του[220]. Αναγκαία προϋπόθεση για την εκπλήρωση του επιδιωκόμενου σκοπού ήταν η υλική βοήθεια των συμμάχων του ΔΣΕ που θα επέτρεπε την κάλυψη των κενών και των αναγκών. Για αυτό το λόγο στις αρχές Απριλίου 1947 ο Ζαχαριάδης βγήκε στο εξωτερικό και έθεσε την προοπτική της σύγκρουσης στους γενικό γραμματέα του γιουγκοσλαβικού κομμουνιστικού κόμματος, Τίτο[221] και στον γενικό γραμματέα του ΚΚΣΕ, Ι. Στάλιν[222]. Με την έγκριση και υποστήριξη του Τίτο και του Στάλιν καθώς και με υποσχέσεις για παροχή αυξημένης βοήθειας, το ΚΚΕ προχώρησε στην υλοποίηση των νέων στρατιωτικών και πολιτικών προσανατολισμών του χωρίς ωστόσο να έχει κάποιο έλεγχο στο χρονοδιάγραμμα χορήγησης της βοήθειας αυτής.

Καθώς η ένοπλη πάλη έλαβε προτεραιότητα, οι στρατιωτικές προετοιμασίες επιταχύνθηκαν. Τα μέτρα που λήφθηκαν και τα σχέδια που καταστρώθηκαν τον Απρίλιο 1947 κατέδειξαν ότι είχαν δημιουργηθεί οι προϋποθέσεις για την ανάληψη μιας γενικότερης πρωτοβουλίας του ΔΣΕ. Η δράση του *Αρχηγείου Ρούμελης* στο διάστημα Ιανουαρίου – Μαρτίου 1947 κινήθηκε πάνω στις νέες κατευθυντήριες γραμμές του

---

[219] «Υπόμνημα Νίκου Ζαχαριάδη προς την ηγεσία του ΚΚΣΕ και τον Ιωσήφ Στάλιν», 13 Μαΐου 1947, ΑΣΚΙ, κ.383, Φ 20/33/11 στο Φ. Ηλιού, *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η Εμπλοκή του ΚΚΕ*, Αθήνα: Θεμέλιο 2004, σ. 96

[220] *Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας* (ΑΣΚΙ), κ.147, Φ. 7/34/35 «Ραδιοτηλεγράφημα Νίκου Ζαχαριάδη στο Μάρκο Βαφειάδη» 17 Απριλίου 1947, στο Ηλιού, *ο.π.*, σ. 83-86

[221] ΑΣΚΙ, κ. 366, Φ. 20/16/26 και Ηλιού, *ο.π.*, σ.79-81

[222] ΑΣΚΙ, κ. 383, Φ. 20/33/13 και Ηλιού, *ο.π.*, σ.91-97

Κομμουνιστικού Κόμματος. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε σε ζητήματα στρατολογίας, επιμελητείας και πληροφοριών.

Σύμφωνα με την πρώτη έκθεση[223] του *Αρχηγείου Ρούμελης* προς το *Γενικό Αρχηγείο του ΔΣΕ*, στις 25 Φεβρουαρίου 1947, η ανυπαρξία των οργανώσεων της υπαίθρου από την Βάρκιζα μέχρι το Δεκέμβριο 1946 δημιουργούσε τελείως ιδιόρρυθμη κατάσταση και εμπόδιζε σοβαρά την ανάπτυξη του ένοπλου κινήματος στην περιοχή της Στερεάς. Η δράση των τρομοκρατικών συμμοριών είχε ως αποτέλεσμα να διαλυθούν ολοκληρωτικά οι οργανώσεις της υπαίθρου και να υποβάλουν τα περισσότερα χωριά ομαδικές δηλώσεις. Επί πλέον 5-6 χιλιάδες άνθρωποι αναγκάστηκαν να φύγουν για την Αθήνα. Όπως σημείωνε η έκθεση, περισσότερο είχαν πληγεί οι επαρχίες της Φθιώτιδας και της Παρνασσίδας, οι οποίες είχαν κυριολεκτικά ερημωθεί από άνδρες εξαιτίας της οικονομικής τους κατάστασης και λόγω των διωγμών. Σε πολλά χωριά, επισημαίνονταν, είχαν παραμείνει μόνο ένας, δύο ή τρεις άνδρες. Κατ' αντίθεση οι κυβερνητικές θέσεις είχαν προωθηθεί σημαντικά με την κατάταξη και την πρόσκληση εθνικοφρόνων με ατομικές προσκλήσεις για τη συγκρότηση ομάδων ένοπλων χωρικών και δικτύου πληροφοριών. Η έκθεση τόνιζε ότι, παρά την έντονη και αποτελεσματική δράση των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων*, δεν υπήρχε συντονισμένο σχέδιο δράσης στην περιοχή ως το Δεκέμβριο 1946. Ένα γενικότερο σχέδιο ενέργειας σχεδιάστηκε και εκπονήθηκε από τον Ιανουάριο του 1947. Οι βασικές απόψεις που κυριάρχησαν στο σχεδιασμό του ήταν ότι η Στερεά Ελλάδα στηριζόμενη στο ηθικό προηγούμενης αντάρτικης δράσης σε όλη την Ελλάδα και ιδιαίτερα στην ορεινή Θεσσαλία ήταν δυνατόν να προχωρήσει με ταχύτερους ρυθμούς για ανάπτυξη των τμημάτων της και ότι ο εχθρός θα αντιμετωπίζονταν αποτελεσματικά με εναλλαγή συγκεντρωτικών χτυπημάτων και ανταρτοπολέμου, με ειδικές ομάδες, διεισδύσεις, καταστροφές, στα νώτα και στα πλευρά του.

Οι εντολές του *Αρχηγείου Ρούμελης* μεταβιβάστηκαν στα τοπικά αρχηγεία τα οποία όφειλαν να εντείνουν την κομματική δουλειά και να δώσουν ιδιαίτερο βάρος στην

---

[223] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, Αδημοσίευτα έγγραφα, Φ. 1037/Δ/3, Δημοκρατικός Στρατός, Αρχηγείο Ρούμελης, «Έκθεση», 25 Φεβρουαρίου 1947

επαγρύπνηση. Καθήκον τους ήταν να καταπολεμηθεί οποιαδήποτε τάση συμβιβασμού η οποία παρατηρούνταν ανάμεσα στα μέλη του κόμματος ή γενικότερα στο λαό. Καθώς η πολιτική της ειρήνευσης και της συμφιλίωσης δεν είχε αποδώσει, έπρεπε να πραγματοποιηθεί εντατική στρατολογία ώστε να αναπτυχθούν αριθμητικά τα τμήματα του ΔΣΕ και να επικρατήσουν στρατιωτικά[224]. Οι προϋποθέσεις στις αρχές του 1947 ήταν ακόμα ευνοϊκές, ιδιαίτερα στην περιοχή των Αρχηγείων Ευρυτανίας και Όρθρυος, αν και, όπως σημείωνε η έκθεση: *«Το υλικό που στρατολογούμε από άποψη ποιότητας δεν είναι ότι πρέπει. Κάνουμε όλες τις προσπάθειες για την πολιτική και στρατιωτική κατάρτισή του»*. Έντονη ήταν και η εθελοντική στρατολογία για το ΔΣΕ στα χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας, καθώς εκεί είχαν καταφύγει πολλοί νέοι άνθρωποι από τα χωριά της κοιλάδας του Σπερχειού για να ξεφύγουν από την τρομοκρατία[225]. Η δραστηριότητα των τοπικών αρχηγείων είχε ως αποτέλεσμα ως το Μάρτιο 1947 να στρατολογηθούν τετρακόσιοι νέοι αντάρτες.

Παράλληλα με τη στρατολόγηση στα χωριά, έγιναν προσπάθειες για την έξοδο κομματικών μελών από τις πόλεις. Η πόλη της Λαμίας είχε καθοριστεί ως κέντρο προώθησης μελών του κόμματος προς το ΔΣΕ. Εκεί υπήρχε και ειδικό κλιμάκιο σύνδεσης με όλες τις πόλεις της Στερεάς ενώ σύνδεσμοι κρατούσαν την επαφή ανάμεσα στο *Αρχηγείο Ρούμελης*, τις πόλεις της περιοχής και την Αθήνα. Ιδιαίτερο ρόλο για την υποδοχή ανθρώπων είχε αναλάβει το αρχηγείο Όρθρυος[226]. Η έξοδος στο βουνό γινόταν μέσω της *Κομματικής Οργάνωσης Λαμίας*. Όσοι έρχονταν από την Αθήνα ή άλλες επαρχιακές πόλεις της Στερεάς, όφειλαν να συνδεθούν με το κομματικό γραφείο το οποίο με τη σειρά του τους συνέδεε με τις ομάδες που δρούσαν στην περιοχή[227]. Κατά αυτό τον τρόπο πραγματοποιήθηκε η έξοδος όσων μελών της διοίκησης του Εργατικού Κέντρου Λαμίας είχαν διαφύγει τη σύλληψη, όπως ο πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου Λαμίας, Γ. Αλεξίου, καθώς και στελεχών από την οργάνωση της Λειβαδιάς[228].

---

[224] Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 406 και Θεοχάρης, *ο.π.*, σ. 162
[225] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 377
[226] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Αρχηγείο Ρούμελης, «Έκθεση», 25 Φεβρουαρίου 1947
[227] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ.376
[228] Βοντίτσος, *ο.π.*, σ, 179-180

Στις αρχές 1947 ο ΔΣΕ στη Ρούμελη είχε υπό τον έλεγχό του περιοχές δυτικά του Καρπενησίου και βορειοδυτικά του Δομοκού ενώ εστίες υπήρχαν στα όρη Οξυά και Βαρδούσια με τάσεις εξάπλωσης στην Παρνασσίδα, Δωρίδα Ναυπακτία, Ευρυτανία, Όρθρυ και Καλλίδρομο. Ο ΔΣΕ εφοδιάζονταν με προσβολές κατοικημένων χώρων ενώ έπαιρνε οπλισμό και πυρομαχικά από τον αφοπλισμό ομάδων ΜΑΥ και μεμονωμένων φρουρών του Στρατού και της Χωροφυλακής. Εκτός από τη στρατολόγηση νέων μαχητών και τη στρατιωτική ανάπτυξη των τμημάτων η δράση του *Αρχηγείου Ρούμελης* επεδίωκε να διευρύνει τους ελεύθερους χώρους έτσι ώστε να δημιουργήσει σταθερά ορμητήρια στο εσωτερικό μέσω της προσβολής φρουρών χωροφυλακής καθώς και να καταστρέψει το οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονται οι ενέργειες των τμημάτων του κατά το διάστημα Ιανουάριος - Μάρτιος 1947.

3.3.2. Η εξουσία του ΔΣΕ στις περιοχές οι οποίες βρίσκονταν υπό τον έλεγχό του στη Ρούμελη στις αρχές του 1947

Την άνοιξη του 1947 παρά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* στην περιοχή του Δομοκού και Οίτης – Γκιώνας[229], ο ΔΣΕ είχε επιβληθεί στις ορεινές περιοχές Φθιώτιδος, Παρνασσίδος, Φωκίδος και Δωρίδος. Τα περισσότερα ορεινά χωριά και κατοικημένοι τόποι σε όλη τη Στερεά τελούσαν υπό τον έλεγχο ή την σταθερή κατοχή του, στην Ευρυτανία 84 από τα 90 χωριά. Στις περιοχές αυτές το ΚΚΕ προσπάθησε να προωθήσει το πολιτικό του πρόγραμμα, μέσω του απόλυτου ελέγχου στο ΑΚΕ (*Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας*), του μόνου ουσιαστικά εταίρου που διέθετε. Στη βάση του κοινωνικού σχεδιασμού το κομμουνιστικό κόμμα έγινε κυρίαρχο και πρωτεύον. Το πρώτο ζήτημα που τέθηκε ήταν αυτό της αναδιοργάνωσης και ανασύνταξης των πολιτικών οργανώσεων και των οργάνων τοπικής αυτοδιοίκησης με σκοπό την ανάπτυξη του *Δημοκρατικού Στρατού*. Σε κάθε χωριό δημιουργήθηκαν οργανώσεις αυτοάμυνας καθώς και άλλες βοηθητικές οργανώσεις νεολαίας, αλληλεγγύης και γυναικών[230].

---

[229] Πιο αναλυτικά βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα: Το δεύτερο έτος 1947*, Αθήνα 1980, σελ. 54-57 και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία*, τόμος 3, έγγραφο 46, «Επιχειρήσεις Δημόπουλος» και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία*, τόμος 3 κείμενο 94, «Επιχειρήσεις Στεφανάκη».

[230] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 360

Η Δυτική Φθιώτιδα ήταν, καθ' όλη τη διάρκεια του 1947, μια από τις περιοχές σταθερού ελέγχου του ΔΣΕ. Η περίπτωση της περιοχής αυτής παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την έρευνα καθώς αποτελεί τόπο διαμονής για τους περισσότερους εκτελεσμένους από το *Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας* και περιοχή προέλευσης για το μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων, των επονομαζόμενων «συμμοριόπληκτων», κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.

Οι κομματικές οργανώσεις στη Δυτική Φθιώτιδα άρχισαν να ανασυγκροτούνται το Δεκέμβριο 1946 όταν στην περιοχή εγκαταστάθηκε η *Ομάδα Ένοπλων Καταδιωκόμενων* Μπελή – Παλαιολόγου και αντιμετωπίστηκαν με επιτυχία οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Κυβερνητικού Στρατού*. Μετά τη συγκρότηση του *Αρχηγείου Ρούμελης* η περιοχή χωρίστηκε οργανωτικά σε δύο τομεακές οργανώσεις του ΑΚΕ, η μία από τις οποίες περιλάμβανε τα χωριά της Υπάτης και η άλλη της Σπερχειάδας. Δεδομένων των συνθηκών η δραστηριότητα των οργανώσεων ήταν σημαντική. Στις αρχές Μαρτίου 1947 πραγματοποιήθηκε στο Κυριακοχώρι, ένα κεφαλοχώρι της Δυτικής Φθιώτιδας, σύσκεψη (αχτίφ) των οργανώσεων της Δυτικής Φθιώτιδας στο οποίο συμμετείχαν 65 αντιπρόσωποι, 50 άνδρες και 15 γυναίκες. Έγινε ανάλυση της κατάστασης για τις κυβερνητικές προθέσεις, τα καθήκοντα των οργανώσεων, την αντιμετώπιση της εκστρατείας του *Εθνικού Στρατού* και τη βοήθεια στο ΔΣΕ σε μαχητές, ρουχισμό και τρόφιμα. Επικεφαλής του ΑΚΕ Ρούμελης τοποθετήθηκε ο Παύλος Μπέικος. Τον Αύγουστο 1947 πραγματοποιήθηκε νέα σύσκεψη. Ως το καλοκαίρι 1947 είχαν τεθεί βάσεις του ΑΚΕ σε όλα τα χωριά που ήταν υπό τον έλεγχο του ΔΣΕ και είχαν δημιουργηθεί δέκα τομεακές οργανώσεις. Το βασικό καθήκον των οργανώσεων αυτών ήταν η εξυπηρέτηση του αγώνα του *Δημοκρατικού Στρατού* και πιο συγκεκριμένα η επίλυση του επισιτιστικού προβλήματος και η στρατολόγηση για το ΔΣΕ. Θέτονταν ακόμα το καθήκον της ανάδειξης οργάνων τοπικής αυτοδιοίκησης και λαϊκής δικαιοσύνης[231].

Τα καθήκοντα αυτά τέθηκαν πιο αναλυτικά στη συνεδρίαση του *Γραφείου Περιοχής* του ΑΚΕ, η οποία πραγματοποιήθηκε στα τέλη Αυγούστου 1947:

---

[231] Βοντίτσος, *ο.π.*, σ. 206

«Βασικό καθήκον να ξεσηκώσουμε το λαό της περιοχής μας στα άρματα. Να γίνουν συσκέψεις για εκλαΐκευση των πράξεων του *Γενικού Αρχηγείου* για λαϊκή εξουσία, και προετοιμασία εκλογών για ανάδειξη λαϊκών συμβουλίων. Να οργανωθεί επαγρύπνηση στα χωριά, καθώς και η οργάνωση πληροφοριών σε κάθε χωριό και της γρήγορης μετάδοσής τους. Να δημιουργηθούν οργανώσεις σε όλα τα χωριά που βρίσκονται υπό την κατοχή των αντιπάλων. Να καταπιαστούμε με το ζήτημα της επιβίωσης του λαού με την οργάνωση συνεταιρισμών και να βοηθήσουμε στην ανταλλαγή ειδών. Αντιμετώπιση του ζητήματος διανομής της γης. Δεύτερο θέμα: η δουλειά στις γυναίκες. Να εκλεγούν επιτροπές που θα καταπιαστούν με τα σοβαρά τους ειδικά ζητήματα και να βοηθήσουν με όλα τα μέσα τον ένοπλο αγώνα. Αποφασίστηκε να γίνει αχτίφ όλων των γυναικών της Ρούμελης»[232].

Παράλληλα, οργανώθηκε ξανά στα χωριά που ήταν υπό τον έλεγχο του ΔΣΕ η ΕΠΟΝ. Γραμματέας στην Περιοχή της Ρούμελης τοποθετήθηκε ο Π. Τσώνης, ο οποίος προέρχονταν από την οργάνωση της ΕΠΟΝ Λαμίας. Σύμφωνα με τον υπεύθυνο της ΕΠΟΝ Μαρμάρων, χωριού της Δυτικής Φθιώτιδας, έργο της ΕΠΟΝ ήταν «*να διαπαιδαγωγεί τη νεολαία στα ιδανικά της δημοκρατίας και της λαϊκής κυριαρχίας*», όπως γινόταν και κατά τη διάρκεια της κατοχής[233]. Στις παρούσες συνθήκες αναλάμβανε το πρόσθετο καθήκον της στήριξης του ΔΣΕ με το να εξασφαλίζει συνδέσμους, καταλύματα και πληροφορίες.

Σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση του ΔΣΕ διαδραμάτιζαν οι οργανώσεις λαϊκής αυτοάμυνας, οι οποίες ήταν κάτι ανάλογο με τον εφεδρικό ΕΛΑΣ της Κατοχής. Οι οργανώσεις αυτές δημιουργούνταν σε κάθε χωριό στην περιοχή ελέγχου του ΔΣΕ και συγκροτούνταν από πρώην ελασίτες οι οποίοι δεν είχαν ακολουθήσει για διάφορους λόγους το ΔΣΕ και παρέμεναν στα χωριά τους. Τα μέλη τους χρησιμοποιούνταν ως βοηθητική δύναμη, ενίσχυαν το ΔΣΕ σε μάχες που γίνονταν κοντά στο χώρο τους,

---

[232] Βοντίτσος, *ο.π.*, σ.217

[233] Ν. Κουβαράς, *Ο τελευταίος αντάρτης της Ρούμελης (1943-1955)*, Αθήνα 1996, σ. 18

λειτουργούσαν ως σύνδεσμοι και συνέλεγαν πληροφορίες για λογαριασμό του ΔΣΕ. Σε κάθε χωριό τοποθετούνταν ένας φρούραρχος ο οποίος έφερε την ευθύνη για τον πληθυσμό και επέβλεπε την εκπλήρωση των καθηκόντων που έθετε το Αρχηγείο. Αργότερα, μετά τη μετακίνηση του πληθυσμού των ορεινών χωριών στις πόλεις, σκοπός του φρουραρχείου ήταν η παρατήρηση της περιοχής δικαιοδοσίας του για κινήσεις του στρατού, η συλλογή πληροφοριών, η διακίνηση εγγράφων και η σύνδεση των ξεκομμένων ανταρτών με το τάγμα τους.

3.3.3. Η στάση του αγροτικού πληθυσμού απέναντι στο ΔΣΕ

Παρά, ωστόσο, την ανασυγκρότηση των οργανώσεων της υπαίθρου και τις αισιόδοξες προβλέψεις των στελεχών η διάθεση του πληθυσμού ήταν πολύ διαφορετική από τα χρόνια της Κατοχής. Μαρτυρίες αναφέρουν τη γενική απροθυμία και αδιαφορία του πληθυσμού της υπαίθρου να ακολουθήσει στο νέο αγώνα:

> «Ο αγροτικός πληθυσμός ανεξάρτητα από πολιτικές πεποιθήσεις, δεξιοί και αριστεροί, προσπαθούσε να στέκεται ουδέτερος και να κρατάει ίσες αποστάσεις απέναντι και στις δύο πλευρές. Και αυτό όχι μόνο γιατί δεν ήθελε να εγκαταλείψει το σπίτι του και την περιουσία του αλλά και γιατί και δεξιοί και αριστεροί, η κάθε οικογένεια είχε παιδιά και κορίτσια ένα, δύο τρία και τέσσερα μερικές φορές που υπηρετούσαν τα μισά στον κυβερνητικό στρατό και τα άλλα μισά στο ΔΣΕ»[234].

Οι κάτοικοι υποδέχονταν το ΔΣΕ διστακτικά και χωρίς ενθουσιασμό. Άκουγαν τις ομιλίες των στελεχών αλλά σπάνια ανταποκρινόταν στην πρόσκλησή τους να ακολουθήσουν εθελοντικά το νέο αγώνα. Σύμφωνα με τον Περικλή, υπεύθυνο στο αρχηγείο Όρθρυος:

> «Εμείς δεν αναγνωρίζουμε και δε συνεργαζόμαστε με τις επιτροπές συμφιλίωσης αυτές που είχαν συγκροτήσει άνθρωποι και λειτουργούσαν

[234] Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 412

στα χωριά πριν ακόμα εμείς πάρουμε τα όπλα και αρχίσουμε να επιστρατεύουμε αδιάκριτα κάθε νέο άνθρωπο. Μετά από αυτά οι άνθρωποι που κατάλαβαν για το που τραβάμε ανησύχησαν περισσότερο από πρώτα, μερικοί φοβήθηκαν κι εγκατέλειψαν τα χωριά τους κι άλλοι άρχισαν να μας αποφεύγουν, να κρύβονται όταν περνούσαμε από τα χωριά τους, μέχρι που έφυγαν και αυτοί από το φόβο να μην εκτεθούν. Όσοι παρέμειναν γιατί δεν ήθελαν να εγκαταλείψουν το νοικοκυριό τους, συνεργάστηκαν μαζί μας μέχρι που ο στρατός άρχισε από το καλοκαίρι μέχρι το τέλος του 1947 να τους μαζεύει στις πόλεις. και όσοι τελικά ξέφυγαν από τις παγάνες του στρατού, δεν σκοτώθηκαν και δεν πιάστηκαν, έζησαν κυνηγημένοι μέσα στα βουνά και στα λαγκάδια μέχρι το τέλος του ΔΣΕ»[235].

Τις δυσκολίες για τη στρατολόγηση του πληθυσμού επισημαίνει και ο Β. Αποστολόπουλος, δάσκαλος στο επάγγελμα και κατώτερο στέλεχος του ΔΣΕ στην περιοχή της Ευρυτανίας:

«Ύστερα δούλευε η κρυφή προπαγάνδα που έφτανε από το Καρπενήσι και παρακινούσε τους χωρικούς να φύγουν. Μάλιστα πολλές φορές ερχόταν από μυστικά μονοπάτια οπλισμένοι κομάντος και τους έπαιρναν, για να τους κάνουν μάυδες και πληροφοριοδότες. Έτσι όμως οι σχέσεις μας με το λαό, που έπρεπε να αποτελούν το κομβικό σημείο του προβλήματος έμπαιναν σε δοκιμασία, όταν μάλιστα οι ειλικρινείς διακηρύξεις του ΔΣΕ παραβιάζονταν»[236].

Τα περισσότερα χωριά αναγκάζονταν να εξυπηρετούν και το ΔΣΕ και τον κυβερνητικό στρατό, ανεξάρτητα από το αν συμφωνούσαν ή όχι, υποτασσόμενα στη δύναμη των όπλων.

---

[235] Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 406

[236] Β. Αποστολόπουλος, *Το χρονικό μιας εποποιίας. Ο ΔΣΕ στη Ρούμελη*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1998, σ. 24

> «Δισταχτικοί, φοβισμένοι και αμήχανοι οι άνθρωποι μπροστά στην κατάσταση που βρέθηκαν δεν ξέραν ποιο δρόμο να ακολουθήσουν. Παρόλα αυτά στην πρώτη εποχή μόνο λίγοι άνθρωποι, χωρίς διάκριση δεξιοί και αριστεροί, εγκατέλειψαν τα χωριά τους κι έφυγαν για να κλειστούν στις πόλεις. οι άλλοι που παρέμεναν προσπαθούσαν να μείνουν συμφιλιωμένοι, εξυπηρετούσαν και το στρατό και τους αντάρτες, χωρίς βέβαια να λείπουν από ανάμεσά τους και εκείνοι που έδιναν, όπως λέει και η παροιμία, «και στον κλεφτ' ψωμί και στο χωροφύλακα χαμπερ'»[237].

Το Μάιο 1947 πραγματοποιήθηκε γενική επιστράτευση σε όλα τα ορεινά χωριά της Φθιώτιδας ενώ το καλοκαίρι 1947 η αριθμητική δύναμη του *Αρχηγείου Ρούμελης* αυξήθηκε σημαντικά με τη στρατολογία νέων μαχητών. Κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του φθινοπώρου 1947 άρχισε να εφαρμόζεται και στην περιοχή της Ρούμελης το μέτρο της αναγκαστικής μετακίνησης του πληθυσμού των ορεινών χωριών στις πόλεις, το οποίο στόχευε να στερήσει από το ΔΣΕ τις δυνατότητες στρατολόγησης και εφοδιασμού[238]. Το μέτρο αρχικά εφαρμόστηκε στα χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας[239]. Μέρος του άμαχου πληθυσμού ακολούθησε το ΔΣΕ στους ελιγμούς του αναζητώντας μεγαλύτερη ασφάλεια από τις εκκαθαρίσεις του στρατού για να βρει το θάνατο από την ασιτία και τις αεροπορικές επιδρομές στις κορυφές της Γκιώνας την άνοιξη 1948. Μερικές οικογένειες κατάφεραν και ξαναγύρισαν στα χωριά τους, για να τους απομακρύνει οριστικά ο στρατός την άνοιξη του 1948, στην πράξη, ωστόσο, τα ορεινά χωριά ερημώθηκαν με αποτέλεσμα την οριστική διάλυση των οργανώσεων του ΔΣΕ.

Οι μόνοι που παρέμειναν στα χωριά ύστερα από την εκκένωσή τους ήταν όσοι στελέχωναν τα *Κέντρα Πληροφοριών(Κ.Π)*. Τα Κ.Π. απαρτίζονταν από έμπιστους μαχητές του ΔΣΕ οι οποίοι είχαν ως αποστολή τη συλλογή πληροφοριών από τα πεδινά και τη διεκπεραίωση υποθέσεων του ΔΣΕ. Το καλοκαίρι του 1948 οι ομάδες Κ.Π

---

[237] Στο ίδιο

[238] Αναλυτική παρουσίαση του μέτρου της εκκένωσης των ορεινών περιοχών από τον *Εθνικό Στρατό* στο κεφάλαιο της παρούσης : «Συμμοριόπληκτοι: υποδοχή και κοινωνική πρόνοια στην πόλη της Λαμίας την περίοδο του εμφυλίου πολέμου»

[239] Για μια μαρτυρία της μετακίνησης βλ. Κουβαράς, *ο.π.*, σ. 33

καταργήθηκαν και αντικαταστάθηκαν από ομάδες *Λαϊκής Πολιτοφυλακής* με σκοπό την περιφρούρηση της τάξης και της ασφάλειας στις ελεγχόμενες από το ΔΣΕ περιοχές και την προσφορά κάθε είδους βοήθειας στο ΔΣΕ. Η δράση της *Λαϊκής Πολιτοφυλακής* Ρούμελης επαινέθηκε ιδιαίτερα σε απόφαση του *Πολιτικού Γραφείου* για τη δράση του *Αρχηγείου Ρούμελης*. Συγκεκριμένα τονίστηκε η πείρα στην οργάνωση της *Λαϊκής Πολιτοφυλακής*, η οποία είχε ως σκοπό την εμπέδωση της λαϊκής εξουσίας στον χώρο υπό τον έλεγχο του ΔΣΕ και τη βοήθεια στα λαϊκά συμβούλια:

> «Η καλή χρησιμοποίηση της Λαϊκής Πολιτοφυλακής Ρούμελης και ο σωστός τρόπος που έλυσε ως ένα σημείο το πρόβλημα της δουλειάς μέσα στις πόλεις (επιχειρήσεις κοντά στις πόλεις και χτυπήματα μέσα σε αυτές, η διανομή έντυπου υλικού, οργάνωση των πληροφοριών κλπ) χωρίς να ξεπεράσει η Ρούμελη τη σοβαρή καθυστέρηση στις πόλεις χρειάζεται να προσεχτεί από τα αρχηγεία μας»[240].

Ουσιαστικό ρόλο ανέλαβαν και οι υπεύθυνοι των σημείων απόκρυψης («γιαφκαδόροι»), οι οποίοι ήταν άτομα απόλυτης εμπιστοσύνης. Αποστολή τους ήταν να βοηθούν τα τμήματα του ΔΣΕ που περνούσαν από την περιοχή τους. Εξασφάλιζαν την τροφοδοσία, την περισυλλογή των ξεκομμένων ανταρτών, την περιποίηση των τραυματιών και την παροχή πληροφοριών και συνδέσμων στο ΔΣΕ. Τα άτομα αυτά κατόρθωσαν να παραμείνουν στο χώρο τους κρυμμένα μέχρι το τέλος του πολέμου προσφέροντας σημαντικές υπηρεσίες στο *Δημοκρατικό Στρατό*.

3.3.4 Η *Διακήρυξη του Στρασβούργου* και οι επιπτώσεις της

Το καλοκαίρι του 1947, παρόλο που ο εμφύλιος πόλεμος ήταν μια πραγματικότητα και η σύγκρουση ανάμεσα στον *Εθνικό* και το *Δημοκρατικό Στρατό* είχε γενικευτεί, το ΚΚΕ, το οποίο εξακολουθούσε να είναι τυπικά νόμιμο, έκανε την τελευταία του επίσημη πρόταση για συμβιβασμό και πολιτική λύση. Τον Ιούνιο, στο συνέδριο του γαλλικού

---

[240] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Τόμος 6: «Απόφαση του Πολιτικού Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ για την κατάσταση και τη δουλειά του Αρχηγείου Ρούμελης», Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1987, σ. 257

Κομμουνιστικού Κόμματος ο εκπρόσωπος του ελληνικού Κομμουνιστικού Κόμματος, Μιλτιάδης Πορφυρογέννης δήλωσε ανοιχτά ότι, αν η ελληνική κυβέρνηση επέμενε στην αρνητική της στάση απέναντι στην αριστερά, οι δημοκρατικές δυνάμεις δεν θα είχαν άλλη επιλογή από το να δημιουργήσουν μια Ελεύθερη Ελλάδα. Ωστόσο το ΚΚΕ ήταν πρόθυμο για διαπραγματεύσεις με τις κυβερνητικές δυνάμεις υπό ορισμένες προϋποθέσεις, όπως η διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών. Καθώς οι δημοκρατικές δυνάμεις είχαν ήδη δημιουργήσει τις δυνατότητες για «*τη δημιουργία μιας λεύτερης δημοκρατικής Ελλάδας με τη δική της κυβέρνηση και τη δική της κρατική υπόσταση*» επαφίονταν στην κυβέρνηση να αποφασίσει αν επιθυμούσε ειρηνική διευθέτηση των διαφορών. Η πολιτική ενός «*έντιμου δημοκρατικού συμβιβασμού*» δεν αποκλείονταν σε καμία στιγμή αντίθετα το ΚΚΕ δήλωνε ότι ήταν έτοιμο να κάνει κάθε «*δημοκρατικά ανεκτή*» υποχώρηση προκειμένου να αποφευχθεί ο εμφύλιος πόλεμος[241].

Ο λόγος του Πορφυρογέννη στο Στρασβούργο προκάλεσε άμεσες αντιδράσεις[242]. Στις 9 και 10 Ιουλίου 1947 κατ' εντολή του Υπουργού Δημόσιας Τάξης, Ν. Ζερβα πραγματοποιήθηκαν μαζικές συλλήψεις. Στην Αθήνα και στον Πειραιά συνελήφθησαν άμεσα 13.751 άτομα και στη Θεσσαλονίκη περίπου 3.000 με το πρόσχημα ότι θα επιχειρούσαν ένοπλη εξέγερση στις 10 Ιουλίου. Η επιχείρηση συνεχίστηκε και τις επόμενες ημέρες με αποτέλεσμα έως τις 14 Ιουλίου 1947 να συλληφθούν 7.000 άτομα στην περιοχή της πρωτεύουσας και 8.000 στην επαρχία[243]. Ανάμεσα στους συλληφθέντες ήταν ηγετικά στελέχη του ΕΑΜ και του ΚΚΕ όπως ο Μ. Παρτσαλίδης, υπεύθυνος για τη νόμιμη δουλειά του κόμματος και ο Μ. Παπαρήγας, γενικός γραμματέας της ΓΣΕΕ. Σύμφωνα με την Αμερικανική Πρεσβεία στην Αθήνα, οι συλλήψεις έγιναν με τέτοια προχειρότητα ώστε «*ακόμα και πρόσωπα με γνωστές αντικομμουνιστικές θέσεις οδηγήθηκαν στην εξορία*»[244].

---

[241] *Η Διακήρυξη του Στρασβούργου* δημοσιεύτηκε στο *Ριζοσπάστη*, 28 Ιουνίου 1947. Βλ. ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τόμος 6, σ. 440-443

[242] Για μια παρουσίαση και ανάλυση των απόψεων της Σοβιετικής Ένωσης, της Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών και για την προσπάθεια προσέγγισης Σοφούλη – ΕΑΜ που ακολούθησε βλ. Θ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα. Ο ιμπεριαλισμός της «Μη επέμβασης»*, ελλ. εκδ. Αθήνα: Φιλίστωρ 1997, σ. 326-339

[243] *Η τρίχρονη εποποιία του ΔΣΕ*, Αθήνα: Ριζοσπάστης – Σύγχρονη Εποχή 1998, σ. 251-252

[244] FRUS (1947): V, «Mac Veagh προς Marshall», 24 Ιουλίου 1947, σ. 260-1 και στον ίδιο τόμο «Υπόμνημα State Department», 17 Ιουλίου 1947, σ. 238-242. Με τις συλλήψεις φέρεται να συμφώνησε και ο

Ανάλογες συλλήψεις έγιναν και στην πόλη της Λαμίας. Σύμφωνα με μαρτυρία η Ασφάλεια είχε καταρτίσει έναν κατάλογο με υπόπτους τους οποίους οδηγούσε στα κρατητήρια κάθε φορά που ο ΔΣΕ δρούσε στην περιοχή. Τον Ιούλιο 1947 όλοι οι ύποπτοι που ήταν εγγεγραμμένοι στον κατάλογο συνελήφθησαν και στάλθηκαν εξορία, οι περισσότεροι στην Ικαρία, ύστερα από απόφαση της Επιτροπής Δημόσιας Ασφάλειας[245]. Οι συλληφθέντες είχαν σχέση με το ΕΑΜ και τις οργανώσεις του κατά τη διάρκεια της Κατοχής χωρίς ωστόσο να αποτελούν ενεργά μέλη του ΚΚΕ ή να έχουν αναλάβει κάποια δράση μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Ανάμεσά τους ήταν και γνωστά μέλη της κοινωνίας της Λαμίας, δικηγόροι, ιατροί, συμβολαιογράφοι, έμποροι και τραπεζικοί υπάλληλοι[246]. Εντός της πόλης οι συλληφθέντες ανέρχονταν σε 95 άτομα ενώ στα περίχωρα συνελήφθη άγνωστος αριθμός[247]. Σύμφωνα με την Ασφάλεια Λαμίας υπήρχαν αδιαφιλονίκητα στοιχεία για προσχεδιασμένη απόπειρα εναντίον των αρχών. Επρόκειτο για την ίδια πρόφαση που χρησιμοποιήθηκε και για τις συλλήψεις στην Αθήνα[248].

Για το κυβερνητικό στρατόπεδο η *Διακήρυξη του Στρασβούργου* αποτελούσε μια ευκαιρία για ακόμα σκληρότερα μέτρα εναντίον της Αριστεράς και μεγαλύτερη συσπείρωση του αντικομουνιστικού στρατοπέδου. Η ενεργοποίηση του κρατικού κατασταλτικού μηχανισμού αποτελούσε μια εξέλιξη που το ΚΚΕ θεώρησε ως το τέρμα της πολιτικής διαδικασίας. Το αποτέλεσμα ήταν ότι το ΚΚΕ θεώρησε ότι μέσω των μαζικών συλλήψεων έκλεινε οριστικά ο δρόμος για περαιτέρω διαβουλεύσεις. Σύμφωνα με τον Πέτρο Ρούσο, μέλος του *Πολιτικού Γραφείου* της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ, η ενέργεια αυτή «*έκλεισε ουσιαστικά το δρόμο για την ειρήνευση της χώρας και για συμφωνία ανάμεσα σε όλα τα κόμματα*»[249]. Μοναδική επιλογή προβάλλονταν η προσφυγή στην ένοπλη βία.

Αμερικανός πρεσβευτής, εξεπλάγη ωστόσο και ο ίδιος όταν έμαθε την έκταση των συλλήψεων. *New York Times*, 13 Ιουλίου 1947. Παρατίθεται στο J.Iatrides (ed.), *Ambassador's Mac Veagh Reports: Greece, 1933-1947*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1980, σ. 716

[245] Γ. Λευκαδίτης, *Αναδρομές (ένας πρώην επονίτης θυμάται)*, Λαμία 1998, σ. 133

[246] Λευκαδίτης, *ο.π.*, σ. 148-152 και προφορική μαρτυρία Κ.Κ, Λαμία, Ιούνιος 2005

[247] *Λαμιακός Τύπος*, 11 Ιουλίου 1947

[248] Βλέπε και κεφάλαιο του παρόντος «Η απονομή της δικαιοσύνης στην πόλη της Λαμίας, 1945-1949»

[249] Έκθεση Π. Ρούσου προς την ηγεσία του ΚΚΣΕ, 17 Ιουλίου 1947 στο *Η τρίχρονη εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*, ο.π., σ.621-632

Στα μέσα Αυγούστου 1947 ο οργανωτικός γραμματέας του ΚΚΕ, Γ. Ιωαννίδης έστειλε στο στρατιωτικό αρχηγό του ΔΣΕ, Μ. Βαφειάδη (Μάρκο), μυστικές οδηγίες για την επιτάχυνση της διαδικασίας ανάπτυξης του ΔΣΕ. Αυτή εκδηλώθηκε με την αρχή της προετοιμασίας σύγκλισης της 3ης Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ η οποία θα επικύρωνε το γενικό προσανατολισμό και τα πολιτικοστρατιωτικά σχέδια του ΚΚΕ και κυρίως με την επίσπευση της προπαρασκευής των δύο βασικών στόχων του ΚΚΕ: τη δημιουργία ελεύθερης περιοχής στη βόρεια Ελλάδα και το σχηματισμό *Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης*.

3.3.5. Η 3η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ

Η 3η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, η οποία συνήλθε στο Βελιγράδι στις 11 και 12 Σεπτεμβρίου 1947, επιβεβαίωσε την οριστική ρήξη του κόμματος με τη νομιμότητα. Η στρατιωτική αναμέτρηση αποτελούσε τη μόνη πρακτικά επιλογή που απέμενε για το ΚΚΕ μέσα στο αδιέξοδο της πολιτικής νομιμότητας. Οι αποφάσεις της 3ης Ολομέλειας επισημοποίησαν τον κεντρικό στόχο των οδηγιών που είχαν δοθεί στο Μάρκο από τον Απρίλιο 1947: τη δημιουργία και σταθεροποίηση ελεύθερου εδάφους στην Βόρεια Ελλάδα για την εγκατάσταση δημοκρατικής κυβέρνησης. Σύμφωνα με την απόφαση της 3ης Ολομέλειας, η *Κεντρική Επιτροπή* διαπίστωνε ότι «*στην Ελλάδα ωρίμασαν οι συνθήκες για τη δημιουργία ελεύθερης δημοκρατικής περιοχής με τη δική της κυβέρνηση*»[250]. Η Ολομέλεια χωρίς να εγκαταλείπει τις προσπάθειες του ΕΑΜ και των άλλων κομμάτων της Δημοκρατικής Αριστεράς για ειρήνευση και δημοκρατικό συμβιβασμό που θα οδηγούσε τη χώρα σε ελεύθερες εκλογές αποφάσισε «*να μεταφέρει αποφασιστικά το κέντρο βάρους της κομματικής δουλειάς στον πολεμικό – επιχειρησιακό τομέα για να ανυψώσει το ΔΣΕ*». Για αυτό το σκοπό έπρεπε να επιστρατευτούν όλες οι κομματικές δυνάμεις για την υποστήριξη και καθοδήγηση της δουλειάς του ΔΣΕ, εγκρινόταν το σχέδιο για δημιουργία ελεύθερου εδάφους στη Βόρεια Ελλάδα ενώ

---

[250] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τόμος 6, «Η 3η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ», 12-15 Σεπτεμβρίου 1947, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1987, σ. 245-247

αναθέτονταν στο δεύτερο κλιμάκιο του *Πολιτικού Γραφείου* η οργάνωση στην ελεύθερη περιοχή όλης της κομματικής και πολιτικοστρατιωτικής δουλειάς.

Η 3η Ολομέλεια έθεσε ως βασικό στρατιωτικό καθήκον του ΔΣΕ τη «*δημιουργία ελεύθερου εδάφους στην έκταση της Μακεδονίας και την απελευθέρωση ολόκληρου της Μακεδονίας – Θράκης με κέντρο τη Θεσσαλονίκη*». Το επιχειρησιακό σχέδιο «*Λίμνες*», το οποίο εντάχθηκε στις αποφάσεις της, προέβλεπε τη δημιουργία τακτικού στρατού δύναμης 50 – 60 χιλιάδων μαχητών, ικανού να καταλάβει και να διατηρήσει τον έλεγχο σε εκτεταμένες περιοχές της Βόρειας Ελλάδας με κέντρο τη Θεσσαλονίκη. Αυτή η αύξηση θα ολοκληρώνονταν την άνοιξη 1948. Για αυτό το σκοπό απαραίτητες ήταν κάποιες προϋποθέσεις όπως η ποσοτική ανάπτυξη και η οργανωτική προετοιμασία. Στην ουσία το σχέδιο «*Λίμνες*» αποτελούσε μια επίσημη μορφή των οδηγιών που διατυπώθηκαν στο ραδιοτηλεγράφημα προς τον Μάρκο τον Απρίλιο 1947. Παρόλο που υπήρχε μια αναντιστοιχία ανάμεσα στην πραγματικότητα, τις υπάρχουσες δυνάμεις και μέσα του ΔΣΕ και σε όσα απαιτούνταν για την πραγματοποίηση του σχεδίου, θεωρήθηκε ότι ήταν ακόμα δυνατή μια αριθμητική ανάπτυξη του ΔΣΕ και ότι το ζήτημα των υλικών προμηθειών ήταν λυμένο στη βάση της βοήθειας από τα κομμουνιστικά κράτη.

Η 3η Ολομέλεια καταδίκασε τις ταλαντεύσεις και την αναποφασιστικότητα ορισμένων παλαιότερων καθοδηγητικών στελεχών, τα οποία παρά την κομματική εντολή αρνήθηκαν να βγουν στο βουνό, καθώς και το ότι χιλιάδες μέλη του κόμματος αντιμετώπισαν παθητικά τις διώξεις του εχθρού και αντί να βγουν στο βουνό βρέθηκαν στις φυλακές και στις εξορίες. Ένα από τα στελέχη το οποίο δρούσε στην περιοχή της Στερεάς Ελλάδας και καταδικάστηκε ονομαστικά ήταν ο Βαγγέλης Παπαδάκης (Λευτεριάς), ο οποίος, παρόλο που το κόμμα του έδωσε εντολή να βγει στο βουνό για να αναλάβει την οργάνωση και συντονισμό του ένοπλου αγώνα στη Ρούμελη τον Αύγουστο 1946, αυτός ολιγώρησε, με αποτέλεσμα να συλληφθεί και να παρατηρηθεί σοβαρή καθυστέρηση στην ανάπτυξη του ένοπλου αγώνα στη Ρούμελη. Ο Λευτεριάς μετά τη σύλληψή του στάλθηκε εξορία από όπου δραπέτευσε και κατόρθωσε να προωθηθεί στο βουνό μόλις το Σεπτέμβριο 1947. Ο αρχηγός του Αρχηγείου Ρούμελης, Γούσιας, ανακοίνωσε στον Λευτεριά την απόφαση της Ολομέλειας της *Κεντρικής Επιτροπής* του

ΚΚΕ που τον χαρακτήριζε ότι από έλλειψη πίστης προς την γραμμή για τον ένοπλο αγώνα δεν εκπλήρωσε την εντολή του *Πολιτικού Γραφείου* του ΚΚΕ να βγει στο βουνό. Ανεξάρτητα από την παραδοχή ή όχι της κατηγορίας από το Λευτεριά, το αποτέλεσμα ήταν ότι ένα έμπειρο στρατιωτικό και κομματικό στέλεχος κατέληξε να χρησιμοποιείται μόνο σε βοηθητικές εργασίες και τελικά τοποθετήθηκε επικεφαλής ενός τάγματος μεταφορών χωρίς οπλισμό[251].

Σε μια περίπτωση μαρτυρείται απόφαση για παραδειγματική τιμωρία στελέχους του ΕΑΜ το οποίο αρνήθηκε να ενισχύσει το νέο αγώνα και το ΔΣΕ. Στους Μαραθιάδες Αγράφων με εντολή του κομματικού, πολιτικού και διοικητικού υπεύθυνου της Ευρυτανίας τμήμα του ΔΣΕ λεηλάτησε το σπίτι ενός από τα ιδρυτικά στελέχη του ΕΑΜ Ευρυτανίας το 1941 επειδή είχε προτιμήσει να παραμείνει στην Αθήνα παρά να βγει στο βουνό[252].

Η 3η Ολομέλεια διαπίστωσε ακόμα σοβαρή καθυστέρηση στην ανάπτυξη της λαϊκής αντίστασης στις μεγάλες πόλεις. Η κριτική αυτή στρέφονταν κυρίως ενάντια στην καθοδήγηση της *Κομματικής Οργάνωσης Αθήνας*. Το κλιμάκιο της Αθήνας απέρριψε την κριτική ενάντια σε αυτούς που «προτιμούν να πάνε φυλακή από το πάνε στα βουνά». Όπως εξήγησε ο Στέργιος Αναστασιάδης:

> «Δεν είπαμε σε αυτούς τους ανθρώπους τι πρέπει να κάνουν. Είναι δύσκολο να πιστέψουμε ότι οι ηγέτες του κόμματος έκαναν κριτική σε μέλη του κόμματος που είχαν σταλεί φυλακή αντί να ανέβουν στο βουνό ότι λιποτάκτησαν από τον αγώνα, δεδομένου ότι το ΚΚΕ ακόμα, όπως είχε κάνει προηγουμένως, συμβούλευε πρώην αξιωματικούς του ΕΛΑΣ να παραμείνουν μόνιμοι αντί να πάνε στους αντάρτες»[253].

---

[251] Βοντίτσος, *ο.π.*, σ. 276 και 282 και Παπαδάκης, *ο.π.*, σ.55
[252] Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 434
[253] *ΑΣΚΙ,* κ. 156, Φ 7/43/8, «Έκθεση του συντρόφου Στέργιου / ΚΕ Κλιμάκιο Αθήνας», 13/10/1947 στο Ηλιού, *ο.π.*, σ. 218- 223

Δεν είναι ξεκάθαρο ακριβώς πότε οι οργανώσεις του κόμματος άλλαξαν πολιτική πάνω σε αυτό το ζήτημα. Αν η αλλαγή αυτή όντως δεν έγινε, οι δηλώσεις στην απόφαση της 3ης Ολομέλειας θα ήταν εξαιρετικά προσβλητικές και απαράδεκτες. Το μόνο λογικό συμπέρασμα είναι ότι οι κομματικοί ηγέτες στο Βελιγράδι σκέφτηκαν ότι η επιλογή της εξόδου στο βουνό είχε παρουσιαστεί στα μέλη του κόμματος και στους συμπαθούντες, ενώ το κλιμάκιο της Αθήνας πίστευε ότι δεν είχαν πει ξεκάθαρα στους κομμουνιστές τι ακριβώς έπρεπε να κάνουν και ότι σίγουρα δεν τους είχαν ενθαρρύνει να καταταγούν στον ΔΣΕ[254]. Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης σε γράμμα του προς το *Πολιτικό Γραφείο* τόνιζε την αναγκαιότητα κινητοποίησης προς το βουνό όσο το δυνατό περισσότερων δυνάμεων χωρίς επιφύλαξη και ταλαντεύσεις. Η παρουσία του ίδιου στις ελεγχόμενες από το ΔΣΕ περιοχές όπως και κάθε κομματικού στελέχους θα βοηθούσε στην ανάπτυξη της κομματικής δουλειάς και στην σωστή εφαρμογή της κομματικής γραμμής[255].

Η ουσία είναι ότι, όταν το ΚΚΕ αποφάσισε να κινητοποιήσει όλες τις διαθέσιμες δυνάμεις του, ήταν πλέον αργά και είχαν χαθεί πολύτιμες ευκαιρίες. Τα περισσότερα μέλη του στις πόλεις βρίσκονταν είτε στη φυλακή είτε στην εξορία ενώ πολλοί νέοι είχαν αναγκαστεί να καταταγούν στον *Εθνικό Στρατό*. Τα πιο δραστήρια μέλη των οργανώσεων στην επαρχία είχαν δολοφονηθεί ή είχαν καταφύγει στην Αθήνα και μεγάλες πόλεις, όπου είχαν χαθεί για το κόμμα. Σχεδόν αναγκαστικά το ΚΚΕ και ο ΔΣΕ στηρίχτηκε στα μέλη του κόμματος στη επαρχία και στον αγροτικό πληθυσμό της υπαίθρου, ο οποίος δεν ήταν πάντα πρόθυμος να ακολουθήσει τις επιλογές του.

Κατά τον ιστορικό Γ. Μαργαρίτη οι ταλαντεύσεις αυτές στην κομματική γραμμή οφείλονται στη διχοτόμηση της κοινωνικής βάσης της Αριστεράς, από τη μια μεριά στον αστικό χώρο και από την άλλη στο χώρο της επαρχίας:

---

[254] O.L.Smith, «Αυτοάμυνα και Κομμουνιστική Πολιτική» στο *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, επιμέλεια L.Baerentzen, J.O.Iatrides, O.L.Smith, Κοπεγχάγη: Museum Tusculanum Press, 1982, σ. 165-183

[255] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Τόμος 6, «Γράμμα του Ν. Ζαχαριάδη προς το ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ», 18 Σεπτεμβρίου 1947, σ. 444

> Οι δισταγμοί, οι καθυστερήσεις, η αμηχανία της ηγεσίας του ΚΚΕ οφείλονταν στην διαίρεση της κοινωνικής του βάσης ως προς το ζήτημα του εμφυλίου πολύ περισσότερο από ότι σε οργανωτικές αδυναμίες ή διάθεση υπονόμευσης. Η κατάσταση ήταν περίπλοκη. Δύσκολα θα αποφάσιζε να ξεκινήσει κανείς πόλεμο ενάντια σε ένα πολύ ισχυρότερο αντίπαλο με μόνο τις μισές δυνάμεις του. Από την άλλη όταν η επαρχιακή εκδοχή της αριστεράς ξεκίνησε τον εμφύλιο, δύσκολα μένει κανείς μακριά της. Έτσι ξεκίνησε με τον τρόπο που ξεκίνησε ο εμφύλιος»[256].

Η πολιτική απόφαση της 3ης Ολομέλειας και το επιχειρησιακό σχέδιο «*Λίμνες*» δεν δόθηκαν στη δημοσιότητα για να μην αποκαλυφθούν στο εχθρικό στρατόπεδο τα σχέδια του ΔΣΕ αλλά και για να διαφυλαχθούν όσο ήταν ακόμα δυνατό τα όποια περιθώρια νόμιμης δράσης του κόμματος στην Αθήνα. Στο *Ριζοσπάστη* της 8ης Οκτωβρίου 1947 δημοσιεύτηκε εκτεταμένη ανακοίνωση της 3ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ καθώς και η απόφαση του κόμματος για τους δηλωσίες. Σύμφωνα με τη δεύτερη απόφαση οι κομματικές οργανώσεις μπορούσαν να δέχονται αιτήσεις για αποκατάσταση από πρώην δηλωσίες που με τα έργα και τις θυσίες τους απέδειξαν ότι απέκτησαν εκ νέου το δικαίωμα να γίνουν μέλη του ΚΚΕ [257].

Εφαρμογή της παραπάνω απόφασης αποτελούσε η κομματική αποκατάσταση του Γ. Αλεξάνδρου, γνωστότερου ως Διαμαντή, ηγετικού στελέχους του ΔΣΕ στη Ρούμελη. Σε σύσκεψη με μέλη του *Πολιτικού Γραφείου* στο Γράμμο, ο αρχηγός του Αρχηγείου Ρούμελης, Γούσιας, στην ομιλία του στάθηκε ιδιαιτέρα στο ρόλο του Διαμαντή, για τη σεμνότητα, το ήθος, τις ικανότητες και το θάρρος του. Τόνισε ότι ο Διαμαντής υπέφερε ηθικά γιατί ανήκε στην κατηγορία των δηλωσιών, ενώ στην ουσία τότε που έκανε τη δήλωση δεν είχε δράση και ούτε ήξερε ποια σημασία είχε εκείνη η υπογραφή. Στη συνέχεια πρότεινε στο *Πολιτικό Γραφείο* να μη θεωρήσει τον Διαμαντή δηλωσία καθώς επέδειξε πολύχρονη και υποδειγματική δράση. Ως αποτέλεσμα, εκδόθηκε απόφαση του

---

[256] Γ. Μαργαρίτης, *Η ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2000, σ.211-212

[257] «Απόφαση για τους δηλωσίες στην περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά και της 1ης Κατοχής» *Ριζοσπάστης*, 8 Οκτωβρίου 1947

Πολιτικού Γραφείου με ημερομηνία 3 Νοέμβριου 1947 ότι «*εξαιτίας της ευδόκιμης δράσης του η δήλωση του Διαμαντή θεωρείται ως μη γενόμενη*»[258].

Μαζί με την ανακοίνωση της 3ης Ολομέλειας δημοσιεύτηκε στο *Ριζοσπάστη* άρθρο του Νίκου Ζαχαριάδη με τον τίτλο «Υπέρ βωμών και εστιών» στο οποίο ο γενικός γραμματέας του κόμματος εκλαΐκευε τα βασικά σημεία της απόφασης της 3ης Ολομέλειας. Αφού διαπίστωνε ότι πρώτο βήμα «*για να σωθεί η Ελλάδα, η ακεραιότητα και η ανεξαρτησία της και η δημοκρατία ήταν μια συμπαγής και λεύτερη Ελλάδα με δική της κυβέρνηση*», δήλωνε την πεποίθησή του ότι «*ο αγώνας μας, αγώνας υπέρ βωμών και εστιών είναι αγώνας για την Ελλάδα και το λαό και δεν μπορεί παρά να θριαμβεύσει τελικά υπερνικώντας όλα τα εμπόδια*»[259].

Οι αποφάσεις της 3ης Ολομέλειας εκτός από τη στρατιωτική και πολιτική τους σημασία σημασιοδοτούσαν το τέλος της νομιμότητας για το κομμουνιστικό κόμμα. Παρόλο που το ΚΚΕ τέθηκε επίσημα εκτός νόμου το Δεκέμβριο 1947 με αφορμή την ανακοίνωση του σχηματισμού της *Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης*[260], η κυκλοφορία του *Ριζοσπάστη* απαγορεύτηκε λίγες μέρες μετά την ανακοίνωση των αποφάσεων της 3ης Ολομέλειας. Το τελευταίο φύλλο της εφημερίδας κυκλοφόρησε στις 18 Οκτωβρίου 1947 με αφορμή της δημοσίευσης μιας ανακοίνωσης που θεωρήθηκε κάλεσμα στα όπλα[261]. Από τότε και στο εξής φωνή του ΚΚΕ ήταν ο ραδιοφωνικός σταθμός «*Ελεύθερη Ελλάδα*».

3.3.6. Η εφαρμογή της απόφασης της 3ης Ολομέλειας από το Αρχηγείο Ρούμελης

Σύμφωνα με το Σχέδιο Λίμνες για κάθε περιοχή και αρχηγείο ορίστηκαν επιμέρους στρατιωτικοί στόχοι. Οι στόχοι αυτοί για τη Ρούμελη ήταν η κυριαρχία του ΔΣΕ στο δρόμο Λαμία – Καρπενήσι με σκοπό την αποκατάσταση της εδαφικής ενότητας μεταξύ

---

[258] Βοντίτσος, *ο.π.*, σ. 257

[259] Ν. Ζαχαριάδης, «Υπέρ βωμών και εστιών», *Ριζοσπάστης*, 8 Οκτωβρίου 1947

[260] Με τον ΑΝ 509 *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τεύχος Α, φ. 297, 27 Δεκεμβρίου 1947.

[261] Αναλυτικά για την απαγόρευση κυκλοφορίας των αριστερών εφημερίδων βλέπε κεφάλαιο του παρόντος: «Οι πηγές της έρευνας και τα προβλήματα επεξεργασίας τους»

Θεσσαλίας και Ρούμελης, η ενίσχυση του ελέγχου στο βασικό οδικό άξονα Αθήνα-Λαμία με σκοπό την αγκίστρωση κατά μήκους της αρτηρίας αυτής όσο το δυνατό περισσότερων μονάδων του εχθρού, η προώθηση μονάδων του ΔΣΕ προς την Πάρνηθα και ανάπτυξη των επιχειρήσεων στην Εύβοια καθώς και η αποκατάσταση της άμεσης επαφής με την Πελοπόννησο ώστε να επιτευχθεί μεταφορά υλικού. Τα τμήματα του ΔΣΕ στη Ρούμελη κινήθηκαν κατά το διάστημα Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1947 προς την εκπλήρωση των στόχων αυτών αντιμετωπίζοντας παράλληλα με επιτυχία τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του κυβερνητικού στρατού στην περιοχή (επιχειρήσεις «Λαίλαψ» και «Τίγρις» [262]). Ο ΔΣΕ κατάφερε να παραμείνει κυρίαρχος στο τρίγωνο Οίτη – Γκιώνα – Βαρδούσια και πέτυχε σχετική αύξηση των δυνάμεών του. Ο *Εθνικός Στρατός* από την άλλη ενίσχυσε τις βάσεις του σε αρκετές πόλεις και προχώρησε στο μέτρο της εκκένωσης των ορεινών περιοχών παραπέμποντας όσους παρέμεναν σε αυτές στα στρατοδικεία με την κατηγορία του αυτοαμυνίτη .[263]

Στις 8 Οκτωβρίου 1947 άρχισε η πορεία 4.000 αμάχων που είχαν διαφύγει από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* από τα Άγραφα στη Βόρεια Πίνδο πιο συγκεκριμένα από το Κερασοχώρι Ευρυτανίας στη Βωβούσα στις πηγές του Αώου ποταμού. Μαζί με τους αμάχους πορεύτηκε το *Αρχηγείο Δυτικής Στερεάς* με επικεφαλής το Γιώτη (Χ. Φλωράκη) και το *Αρχηγείο Θεσσαλίας* με το Κίσσαβο (Γ. Μπλάνα) ενώ το γενικό συντονισμό είχε ο αρχηγός του *Αρχηγείου Ρούμελης,* Γούσιας. Τα τμήματα έφτασαν στην Ήπειρο και συμμετείχαν στη μάχη του Μετσόβου στις 18-23 Οκτωβρίου 1947. Από τη Βωβούσα 48 επιλεγμένοι αντάρτες ξεκίνησαν για τη Σχολή Αξιωματικών του *Γενικού Αρχηγείου* του ΔΣΕ ενώ 500 νεοστρατολογημένοι υπό τον Γ. Κουτρούκη, Π. Μπέικο και Α. Κουφοδήμο προωθήθηκαν στο Πευκόφυτο για να λάβουν οπλισμό και είδη εφοδιασμού για να επιστρέψουν στις 7 Νοεμβρίου στη Βωβούσα[264], όπου έδωσαν

---

[262] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία*, τόμος 6, κείμενο 10, «1η Στρατιά: Σχέδιον Ενέργειας Επιχ. Ρούμελης (Συνθηματικόν Λαίλαψ), κείμενο 11, «Συνέχισις Επιχειρήσεως Λαίλαψ», κείμενο 12, IX Μεραρχία: Διαταγή, κείμενο 13, «Επιχείρησις Λαίλαψ Β Φάσις», κείμενο 14, Περιληπτική έκθεσις εκ της Α Φάσεως επιχειρήσεων Λαίλαψ, κείμενο 15, «Έκθεσις επί των επιχειρήσεων Λαίλαψ Α Φάσις», κείμενο 16, «Έκθεσις επί των Επιχειρήσεων Λαίλαψ Β Φάσις», κείμενο 17, « Έκθεσις Πεπραγμένων Επιχειρήσεως Λαίλαψ»,

[263] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία*, τόμος 6, κείμενο 71: «Περιορισμός εκκενώσεως χωρίων»

[264] Θεοχάρης, *ο.π.*, σ.196-199

τον όρκο μαχητή του ΔΣΕ, και από εκεί στις αρχές Δεκεμβρίου 1947 στη Ρούμελη. Οι υπόλοιποι παρέμειναν στο Γράμμο ως στρατηγική εφεδρεία του Γενικού Αρχηγείου.

Το βασικό καθήκον σύμφωνα με την 3η Ολομέλεια ήταν η στρατολόγηση νέων μαχητών. Σύμφωνα με μαρτυρίες στελεχών του ΔΣΕ το *Αρχηγείο Ρούμελης* ανταποκρίθηκε ικανοποιητικά στο καθήκον αυτό επιστρατεύοντας από το φθινόπωρο 1947 και μετά κάθε νέο άνθρωπο που είχε παραμείνει στα χωριά αλλά και γυναίκες. Τον Οκτώβριο 1947 στρατολογήθηκαν υποχρεωτικά 1.100 άτομα, το Νοέμβριο 1713 και το Δεκέμβριο 1712. Ο συνολικός αριθμός των στρατολογημένων έφτασε τους 4.525 μαχητές και μαχήτριες[265]. Η στρατολόγηση έγινε κυρίως από τα ορεινά της Ευρυτανίας αλλά και από ημιορεινά και πεδινά της Φθιώτιδας (Λιανοκλάδι, Αμούρι, Ζηλευτό)[266]. Η αναγκαστική στρατολογία δεν ήταν εύκολη υπόθεση για το ΔΣΕ.

> «Ο πολύς κόσμος και οι Αριστεροί μας βλέπουν με επιφύλαξη και οι προσερχόμενοι να καταταγούνε εθελοντικά μετριούνται στα δάχτυλα. Τα τμήματα του ΔΣΕ στη Ρούμελη άρχισαν βίαιη επιστράτευση των νέων ανθρώπων που βρίσκονταν ακόμα στα χωριά τους. Στην επιστράτευση αυτή αντιδρούσαν πολύ περισσότερο από τους επιστρατευμένους οι οικογένειές τους και πολύ περισσότερο τα χωριά τους. Στις περιπτώσεις αυτές πρωτοστατούσαν οι αριστεροί οι οποίοι προσπαθούσαν να μεσολαβήσουν στο ένα χωριό να μην πάρουμε αντάρτες από το δικό τους χωριό και στο άλλο πρότειναν πόσους και ποιους να πάρουμε από το δικό τους χωριό»[267].

Στις 2 Δεκεμβρίου 1947 συνεδρίασε τι 2ο Κλιμάκιο του ΠΓ της *Κεντρικής Επιτροπής* για ότι αφορούσε το ΚΚΕ και την εκτέλεση του σχεδίου της στρατιωτικοπολιτικής ηγεσίας του ΚΚΕ. Βασική διαπίστωση του κλιμακίου ήταν ότι υπήρχε καθυστέρηση στην πραγματοποίηση των σχεδίων τόσο της 3ης Ολομέλειας όσο και του σχεδίου «Λίμνες». Η καθυστέρηση αυτή αποδίδονταν στη μη πραγματοποίηση των σχεδίων στρατολογίας και

---

[265] Β. Αποστολόπουλος, *Το χρονικό μιας εποποιίας. Ο ΔΣΕ στη Ρούμελη*, Αθήνα 1998, σ.37-69
[266] Βοντίτσος, *ο.π.*, σ.283
[267] Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 424

στη μη ανάπτυξη της «ολόπλευρης λαϊκής αντίστασης στις μεγάλες πόλεις»[268]. Με βάση αυτή την εκτίμηση ορίζονταν ότι «κάθε μέλος του κόμματος οπουδήποτε και αν βρίσκεται είναι στρατευμένος μαχητής του ΔΣΕ, προσφέρει στον αγώνα μάχιμη στρατιωτικοπολιτική υπηρεσία, έχει όλες τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντα του μαχητή του ΔΣΕ. Κάθε άρνηση, δισταγμός ή ταλάντευση αποτελεί προδοσία προς το ΚΚΕ και τον αγώνα του λαού». Λαμβάνονταν ακόμα μια σειρά αποφάσεις για έξοδο των μελών του κόμματος στο ΔΣΕ και στρατολογία σε κάθε αρχηγείο με βάση το σχέδιο Λίμνες καθώς και η δημιουργία στρατηγικών εφεδρειών του *Γενικού Αρχηγείου* του ΔΣΕ[269]. Την απόφαση του 2ου Κλιμακίου ακολουθούσε Συνοδευτικό Σημείωμα του Γιάννη Ιωαννίδη, το οποίο έκανε πιο συγκεκριμένα τα όσα επισημαίνονταν στην απόφαση για τις επικίνδυνες καθυστερήσεις στην εφαρμογή των αποφάσεων της 3ης Ολομέλειας. Η αξιολόγηση ωστόσο της μέχρι τότε δράσης στον τομέα της στρατολόγησης και ανεφοδιασμού του *Αρχηγείου Ρούμελης* ήταν θετική: *«Το Αρχηγείο Ρούμελης αντίθετα με το Αρχηγείο Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας μπόρεσε να κάνει καλή επίδοση αν και δεν είχε καμία ενίσχυση. Πραγματοποίησε ικανοποιητική στρατολογία και αντιμετώπισε το πρόβλημα του ανεφοδιασμού σε πολεμικό υλικό εντελώς μόνο του.»* [270]

Ένα από τα κεντρικά προβλήματα του ΔΣΕ σε όλη την περίοδο της δράσης του αλλά και σχετικά με την εφαρμογή του σχεδίου Λίμνες ήταν το πρόβλημα των στρατηγικών εφεδρειών. Το ζήτημα αυτό απασχόλησε το Δεύτερο Κλιμάκιο του *Πολιτικού Γραφείου* της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ το οποίο εξέδωσε απόφαση για αυτό το σημείο στις 7 Δεκεμβρίου 1947. Σύμφωνα με την απόφαση ορίζονταν αναλυτικά ανά Αρχηγείο οι δυνάμεις που έπρεπε να διατεθούν στο *Γενικό Αρχηγείο* προκειμένου να εκπαιδευτούν και να οργανωθούν σε τακτικό στρατό. Για το *Αρχηγείο Ρούμελης* ορίζονταν να διατεθούν μέχρι τα τέλη Φεβρουαρίου 1948 1.750 νέοι μαχητές. Η συγκέντρωση των δυνάμεων αυτών θα γινόταν σε δύο φάσεις. Η πρώτη, μέχρι τις 15 Ιανουαρίου 1948, προέβλεπε τη συγκέντρωση 750 μαχητών και η δεύτερη φάση, μέχρι τα τέλη

---

[268] ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, τόμος 6: «Απόφαση του 2ου Κλιμακίου του Πολιτικού Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ», 9 Δεκεμβρίου 1947, σ. 249-251

[269] Ν. Ζαχαριάδης, «Διάσταση ανάμεσα στην πολιτική και τη δράση μας», *Δημοκρατικός Στρατός*, 2 Φεβρουαρίου 1948

[270] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Τόμος 6: «Συνοδευτικό Σημείωμα του Γιάννη Ιωαννίδη», 9 Δεκεμβρίου 1947, σ. 252-254

Φεβρουαρίου 1948, 1.000 μαχητών. Βασικός τόπος για τη συγκέντρωση των δυνάμεων αυτών ορίζονταν η περιοχή του Γράμμου- Βίτσι. Καθορίζονταν ακόμη τα στελέχη του ΔΣΕ που θα ήταν υπεύθυνα για την οργάνωση και την εκπαίδευση των εφεδρειών. Η απόφαση συμπληρωνόταν με αναλυτικούς πίνακες οπλισμού, πυρομαχικών και εφοδίων για τρεις μήνες[271].

Στα πλαίσια της απόφασης αυτής, το Δεκέμβριο 1947 τμήμα από 1.200 Ρουμελιώτες αντάρτες με επικεφαλής το Ν. Τριανταφύλλου προωθήθηκαν στο Γράμμο. Ο Τριανταφύλλου ύστερα από μια αξιόλογη δράση στο Γράμμο βρέθηκε τελικά Διοικητής του *Αρχηγείου Κεντρικής Μακεδονίας και Θράκης* και σκοτώθηκε μετά το εγχείρημα στη Θεσσαλονίκη[272]. Με το τμήμα αυτό πορεύονταν και άλλα γνωστά στελέχη της Ρούμελης (όπως ο Κ. Παλαιολόγου, Ζάρας, Ξυροτύρης) ενώ ακολουθούσαν αρκετοί νεοεπιστρατευμένοι αντάρτες όπως απαιτούσε η 3η Ολομέλεια για τη δημιουργία εφεδρειών[273] . Ο ίδιος ο Γούσιας στις αρχές του 1948 μετέβη στα τμήματα του ΔΣΕ στον Παρνασσό, όπου σε σύσκεψη στελεχών αφού έκανε ανάλυση των αποφάσεων της 3ης Ολομέλειας, έδωσε οδηγίες για τη δημιουργία εφεδρειών και την ανάγκη να γίνουν προετοιμασίες για την υποδοχή ανώτερων στελεχών από την Αθήνα και 1.200 νέων ανταρτών οι οποίοι σύμφωνα με την απόφαση της 3ης Ολομέλειας θα έρχονταν από τις οργανώσεις της Αθήνας και του Πειραιά[274]. Παρά τις έντονες δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο ΔΣΕ κανένα στέλεχος ή μαχητής, εκτός από τον Περικλή, δεν διανοήθηκε το ανεφάρμοστο αυτής της απόφασης.

Το 2ο Κλιμάκιο του *Πολιτικού Γραφείου* της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ έλαβε ακόμα απόφαση για την πολιτική δουλειά στο ΔΣΕ. Το Κλιμάκιο διαπίστωσε ότι «*το περιεχόμενο της δουλειάς των κομματικών πυρήνων δεν ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις του σκληρού αγώνα του ΔΣΕ και ότι το πολιτικό επίπεδο των μαχητών ήταν χαμηλό, γεγονός που επιδρούσε στη μαχητική τους ικανότητα*». Ιδιαίτερα για τις πόλεις και τα χωριά της Ρούμελης η δουλειά των οργανώσεων περιορίζονταν στην έκδοση εφημερίδων

---

[271] ΑΣΚΙ, κ. 109, Φ. 4/1/57, «Απόφαση του 2ου Κλιμακίου της ΚΕ του ΚΚΕ για το πρόβλημα των εφεδρειών», στο Ηλιού, *ο.π.*, σ.258-260

[272] Κ. Τριανταφύλλου, *Ο τελευταίος των Τριανταφυλλαίων. Στη ζωή και στον αγώνα,* Αθήνα 1999

[273] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 600-634

[274] Θεοχάρης, *ο.π.*, σ. 225-6

προκηρύξεων και τρικ και δεν συντελούσε όσο χρειαζόταν στην ανάπτυξη του πολιτικού επιπέδου των μαχητών και στελεχών του ΔΣΕ. Για να αντιμετωπιστεί η κατάσταση προτεινόταν μια σειρά από μέτρα. Έπρεπε να ολοκληρωθεί η οργάνωση των κομματικών δυνάμεων σε όλες τις μονάδες του ΔΣΕ και να βελτιωθεί η κομματική λειτουργία. Τα μέλη του κόμματος όφειλαν να λάβουν σωστή πολιτική ενημέρωση και προσανατολισμό σχετικά με τα προβλήματα του ΔΣΕ. Σε σχέση με τη στρατιωτική τους ζωή έπρεπε να ξεπεράσουν τις αδυναμίες τους σχετικά με την εκγύμναση, την πειθαρχία και την επαγρύπνηση. Τα Αρχηγεία Περιοχής όφειλαν να προσέξουν ιδιαίτερα τις πόλεις και να λάβουν άμεσα πρακτικά μέτρα για την οργάνωση και ανάπτυξη της στρατιωτικοπολιτικής δουλειάς σε αυτές με την οργάνωση δικτύου πληροφοριών, ένοπλη αυτοάμυνα και οργανωμένη στρατολογία για τους καινούργιους μαχητές του ΔΣΕ ενώ ταυτόχρονα να αναπτυχθεί το μαζικό παλλαϊκό κίνημα[275].

Στην περιοχή της Ρούμελης σε κάθε αρχηγείο υπήρχε τριμελής επιτροπή διαφώτισης οι προσπάθειες της οποίας στρέφονταν σε τρεις ομάδες πληθυσμού: στους μαχητές του ΔΣΕ, στον πληθυσμό των χωριών που είχε υπό τον έλεγχό του ο ΔΣΕ και στον εχθρικό στρατό και πληθυσμό των περιοχών εκτός ελέγχου του ΔΣΕ. Η *Επιτροπή Διαφώτισης* κάθε αρχηγείου καθημερινά εξέδιδε Δελτίο Ειδήσεων από τον Ραδιοφωνικό Σταθμό «Ελεύθερη Ελλάδα», το οποίο κυκλοφορούσε στα τμήματα και στον πληθυσμό των περιοχών υπό τον έλεγχο του ΔΣΕ. Ήταν ακόμα υπεύθυνη για την εκλαΐκευση των θέσεων του ΔΣΕ και της *Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης* μέσω της κυκλοφορίας έντυπου διαφωτιστικού υλικού (προκηρύξεων, τρικ), αναγραφής συνθημάτων και ομιλιών στον πληθυσμό, όπως μαρτυρείται για παράδειγμα στις περιπτώσεις της αντίκρουσης του νόμου της κυβέρνησης Σοφούλη για την αμνηστία, της διακήρυξης των εννέα κομμουνιστικών κομμάτων και των θέσεων του ΔΣΕ για τη αναδιανομή γης. Οι προσπάθειες ωστόσο για προώθηση του διαφωτιστικού υλικού στις γραμμές του εχθρού και στις πόλεις σε ελάχιστες περιπτώσεις ήταν επιτυχής.

Όσο αφορούσε τη στρατιωτική εκπαίδευση των μαχητών, όταν υπήρχε ανάπαυλα από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, πραγματοποιούνταν συνελεύσεις και ομιλίες πάνω σε διάφορα θέματα στρατιωτικής φύσης και σχετικά με τη θεωρητική κατάρτιση των

---

[275] *Η τρίχρονη εποποιία, ο.π.*, σ. 650

μαχητών. Ύστερα από κάθε σοβαρή επιχείρηση γινόταν σύσκεψη (αχτίφ) των στελεχών και κριτική της επιχείρησης. Όταν υπήρχαν οι δυνατότητες πραγματοποιούνταν συστηματικά συσκέψεις των στελεχών στις οποίες αναλύονταν και καταστρώνονταν σχέδια επιχειρήσεων. Ιδιαίτερο βάρος δίνονταν στους νεοστρατολογημένους στους οποίους με ομιλίες εξηγούνταν η επιστράτευσή τους και γίνονταν προσπάθειες να περιοριστούν οι λιποταξίες, οι οποίες αποδίδονταν στην ελλιπή πολιτική και αφομοιωτική δουλειά[276].

3.3.7 Η *Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση*

Εκτός από την πραγματοποίηση των στρατιωτικών στόχων η 3η Ολομέλεια προέβλεπε τη δημιουργία ελεύθερης περιοχής με δική της κυβέρνηση. Στις 24 Δεκεμβρίου 1947 από τα ραδιοκύματα του ραδιοφωνικού σταθμού «Ελεύθερη Ελλάδα» ανακοινώθηκε η ίδρυση της *Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης(ΠΔΚ)* που είχε αποφασιστεί στη συνεδρίαση του 2ου Κλιμακίου του ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ στις 2 Δεκεμβρίου (τρεις βδομάδες νωρίτερα)[277]. Σύμφωνα με τον ιστορικό Η. Ηλιού επρόκειτο «*για μια από τις σημαντικότερες ενέργειες του ΚΚΕ κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου που την εποχή εκείνη γέμισε με ελπίδες τους οπαδούς και με ανησυχίες τους αντιπάλους του Δημοκρατικού Στρατού*»[278]. Η κυβέρνηση είχε επικεφαλής το Μάρκο και αποτελούνταν αποκλειστικά από μέλη του ΚΚΕ και γνωστούς συμπαθούντες του κόμματος καθώς δεν είχε σταθεί δυνατό να στρατολογηθούν αντιπρόσωποι του ΕΑΜ και του ΣΚΕ-ΕΛΔ, γεγονός που κατέδειξε ότι στον διεξαγόμενο αγώνα δεν συμμετείχαν άλλες δυνάμεις εκτός από τους κομμουνιστές. η εμμονή στην προσήλωση της ανύπαρκτης πλέον εαμικής συμμαχίας διαμορφώνονται ως κυρίαρχα πολιτικά χαρακτηριστικά των ιδεολογικών συντεταγμένων του ΚΚΕ.

---

[276] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ,* Αδημοσίευτα Κείμενα, Φ. 1037 (Διάφορες διαταγές και εκθέσεις του Αρχηγείου Παρνασσίδας)

[277] Η ανακοίνωση έγινε ταυτόχρονα με την υπογραφή της Ιδρυτικής Πράξης της ΠΔΚ. ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Τόμος 6, «Ιδρυτική Πράξη της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης», 23 Δεκεμβρίου 1947, σ. 452-454

[278] Ηλιού, *ο.π.*, σ.216

Καθώς δεν στάθηκε δυνατό να δημιουργηθεί εκτεταμένη ελεύθερη περιοχή στην οποία η ΠΔΚ θα μπορούσε να ασκήσει την εξουσία της αλλά και καθώς η πρωτοβουλία αυτή του ΚΚΕ δεν έτυχε αναγνώρισης από καμία ξένη χώρα, ακόμα και από αυτές που στάθηκαν οι πιο στενοί συμπαραστάτες του ΔΣΕ, γρήγορα έγινε φανερό ότι ο σχηματισμός της «Κυβέρνησης του Βουνού» ήταν μια ενέργεια χωρίς αντίκρισμα. Οι μεταπολεμικές ισορροπίες δυνάμεων στα Βαλκάνια και οι προειδοποιήσεις των Αμερικανών δεν επέτρεπαν την αναγνώριση της ΠΔΚ. Ακόμα και αν κάποιο φιλικό προς το ΔΣΕ κράτος είχε τη διάθεση να αναγνωρίσει τη ΠΔΚ αυτό θα γινόταν σε συνάρτηση με την πολεμική δραστηριότητα του ΚΚΕ και τη δυνατότητά του να δημιουργήσει ελεύθερο έδαφος.

Στην περιοχή της Ρούμελης η ανακοίνωση σχηματισμού κυβέρνησης αντιμετωπίστηκε με ενθουσιασμό καθώς θεωρήθηκε ότι έδινε νέες προοπτικές και δυνατότητες στον αγώνα. Ιδιαίτερες ελπίδες επενδύθηκαν στην αναγνώριση από τα κουμμουνιστικά κράτη, η οποία θα συνοδεύονταν και από την ανάλογη οικονομική βοήθεια. Στις αρχές του 1948 ανακοινώθηκε στα τάγματα οι πρώτες ονομασίες αξιωματικών του ΔΣΕ στη Ρούμελη. Με διάταγμα της *Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης* ο Γούσιας ονομάστηκε υποστράτηγος, οι Διαμαντής, Τριανταφύλλου, Γεωργιάδης, Γιώτης και Διένης αντισυνταγματάρχες και οι Χουλιάρας και Λιάσκας Παντελής (Πελοπίδας) ταγματάρχες[279]. Το γεγονός αυτό προκάλεσε ενθουσιασμό και αισθήματα χαράς και αισιοδοξίας που εδραίωναν την πίστη στην επιτυχή έκβαση του αγώνα για το ΔΣΕ. Σύντομα ωστόσο η μη επίσημη αναγνώριση της ΠΔΚ από τις λαϊκοδημοκρατικές κυβερνήσεις των άλλων χωρών προκάλεσε ανησυχία στους μαχητές του ΔΣΕ[280].

3.3.8. Η λαϊκή εξουσία στις περιοχές ελέγχου του ΔΣΕ (στη Ρούμελη)

Ο ΔΣΕ προσπάθησε να προωθήσει την μεταρρύθμιση της κοινωνίας τόσο στις περιοχές που ήταν υπό τον έλεγχό του όσο και μέσα στον ίδιο το στρατό του και να παρουσιαστεί ως φορέας αλλαγής και μιας νέας κοινωνικής πραγματικότητας. Οι θεσμοί της λαϊκής εξουσίας την περίοδο του αγώνα του ΔΣΕ αποτελούσαν ουσιαστικά τη συνέχεια των

---

[279] «Διάταγμα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης για την ονομασία Αξιωματικών του ΔΣΕ», Δημοκρατία της Ελλάδας, *Εφημερίδα της Προσωρινής Κυβέρνησης*, φ. 28-12-1947 στο *Η τρίχρονη Εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*, Αθήνα: Ριζοσπάστης – Σύγχρονη Εποχή 1998 σ.662

[280] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 9, Κείμενο 90 «ΔΣΕ, Αρχηγείο Παρνασσίδας, Έκθεση μήνα Φλεβάρη 1948»

λαϊκών θεσμών της Εθνικής Αντίστασης όπως είχαν διαμορφωθεί από την κυβέρνηση του βουνού, την ΠΕΕΑ. Στο νέο αγώνα που άρχιζε ο πρόδρομος της καινούργιας λαϊκής εξουσίας στάθηκε η προκήρυξη του *Γενικού Αρχηγείου* του ΔΣΕ, το οποίο μέχρι το σχηματισμό της *Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης* ασκούσε την κεντρική εξουσία και λάμβανε όλα τα αναγκαία νομοθετικά, κυβερνητικά και εκτελεστικά μέτρα. Οι καταστατικές διατάξεις και οι τέσσερις πράξεις του *Γενικού Αρχηγείου* στις 10 Αυγούστου του 1947 αποτέλεσαν τα θεμέλια της εξουσίας αυτής και καθόρισαν το λαϊκό και δημοκρατικό της χαρακτήρα. Στη διακήρυξη του *Γενικού Αρχηγείου* τονίζονταν πως *«δημιουργήθηκαν στις ελεύθερες περιοχές οι συνθήκες για να οργανωθεί η λαϊκή εξουσία σε λαϊκές δημοκρατικές βάσεις».* Οι καταστατικές διατάξεις του *Γενικού Αρχηγείου* για την Ελεύθερη Ελλάδα, που δημοσιεύονταν στο Δελτίο Πράξεων και Αποφάσεων του ΔΣΕ, αποτελούνται από 12 άρθρα και είχαν μεγάλες ομοιότητες με το ψήφισμα του Εθνικού Συμβουλίου της ΠΕΕΑ στις Κορυσχάδες[281]. Ως προς το πολίτευμα και την εξουσία οι διατάξεις όριζαν ότι «*η Ελλάδα είναι χώρα ελεύθερη, ανεξάρτητη και δημοκρατική*» και ότι «*οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό, ασκούνται από το λαό και υπάρχουν για το λαό*». Η δυναστεία των Γλυξμπουργκ θεωρούνταν έκπτωτη, ενώ το δημοψήφισμα που τους επανέφερε άκυρο. Σύμφωνα με το άρθρο 2 «*ο ελληνικός λαός θα αποφανθεί ελεύθερα για το οριστικό πολίτευμα της Ελλάδας*».

Οι διατάξεις αναφέρονταν σε 5 άρθρα στις ατομικές και λαϊκές ελευθερίες και στα δικαιώματα, ιδιαίτερα των μειονοτήτων. Καθιέρωναν την ισότητα ανδρών και γυναικών, καθώς και την ισότητα των εθνικών μειονοτήτων με τους υπόλοιπους Έλληνες ως προς τη δυνατότητα να διατηρήσουν και να αναπτύξουν τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά ενώ κάθε πράξη που απέβλεπε στη δίωξη προσώπων ή ομάδων για τη φυλή τους, την εθνικότητά τους ή τις δημοκρατικές τους πεποιθήσεις θεωρούνταν έγκλημα κατά του λαού. Ταυτόχρονα, διώκονταν κάθε φασιστική δράση ή οργάνωση. Οι λαϊκές ελευθερίες κηρύσσονταν ιερές και απαραβίαστες και ο λαός είχε το δικαίωμα να υπερασπίζεται τα δημοκρατικά του δικαιώματα ενάντια σε οποιαδήποτε αντιλαϊκή επιβουλή. Η εργασία κηρύσσονταν ως βασική κοινωνική λειτουργία η οποία δημιουργούσε το δικαίωμα για την απόλαυση όλων των αγαθών της ζωής. Τέλος, οι διατάξεις καθόριζαν το σκοπό του

---

[281] *Δελτίο Πράξεων και Αποφάσεων του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ*, στο *Τρίχρονη Εποποιία*, *ο.π.*, σ. 256

αγώνα του ΔΣΕ και οριοθετούσαν τις σχέσεις της λαϊκής εξουσίας με τις νέες δυνάμεις και τους διεθνείς οργανισμούς. Το άρθρο 11 ανέφερε χαρακτηριστικά:

> «Η λαϊκή εξουσία δέχεται και ενθαρρύνει κάθε συνεργασία και βοήθεια από το ξένο κεφάλαιο ή από διεθνείς οργανισμούς που θα συντελεί στην προώθηση της ελληνικής οικονομίας και θα στηρίζεται στην αρχή της ισοτιμίας. Δεν αναγνωρίζει όμως και καταργεί κάθε προνόμιο ή δικαίωμα, που έχει παραχωρηθεί σε ξένους, άτομα ή εταιρείες ή κράτη ασυμβίβαστο με την έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας και της λαϊκής κυριαρχίας. Συμβάσεις κρατικές και προνόμια που παραχωρήθηκαν σε ξένους και που είναι ασυμβίβαστα με το λαϊκό και εθνικό συμφέρον δεν αναγνωρίζονται από τη λαϊκή εξουσία».

Οι πράξεις του *Γενικού Αρχηγείου* θα υποβάλλονταν στην έγκριση της Λαϊκής Εθνοσυνέλευσης, μόλις αυτή συγκαλούνταν .

Το *Γενικό Αρχηγείου* του ΔΣΕ, εκτός από τις καταστατικές διατάξεις για την Ελεύθερη Ελλάδα, έκδωσε ακόμα στις 10 Αυγούστου 1947 τέσσερις πράξεις: την πράξη 1 για την οργάνωση της λαϊκής εξουσίας, την πράξη 2 με τις προσωρινές διατάξεις για τη λαϊκή δικαιοσύνη, την πράξη 3 για τη διανομή της γης και την πράξη 4 για την εκμετάλλευση των δασών. Αμέσως μετά την έκδοση αυτών των πράξεων οργανώθηκαν στις ελεύθερες περιοχές εκλογές για την ανάδειξη Λαϊκών Συμβουλίων και Λαϊκών Δικαστηρίων. Σύμφωνα με την *Εξόρμηση*, όργανο του *Γενικού Αρχηγείου*, στις ελεύθερες περιοχές της Ρούμελης, της Θεσσαλίας, της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, της Ηπείρου και της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης πραγματοποιήθηκαν εκλογές σε 300 περίπου κοινότητες. Τα Λαϊκά Δικαστήρια που αναδείχτηκαν ήταν πολύ περισσότερα, γιατί αυτά εκλέχτηκαν όχι στις έδρες των παλιών κοινοτήτων, αλλά σε κάθε χωριό[282]. Η κυριότερη μέριμνα των Λαϊκών Συμβουλίων ήταν το ζήτημα της απαλλοτρίωσης της γης, για το οποίο τα νομοθετήματα της Αντίστασης αλλά και το ΕΑΜ είχαν τοποθετηθεί αρνητικά. Στο νέο αγώνα το πρόβλημα της γης αποτελούσε ένα σημαντικό στοιχείο για τον οικονομικό μετασχηματισμό της χώρας καθώς συνιστούσε προσπάθεια για αλλαγή των

---

[282] *Εξόρμηση*, 22 Νοεμβρίου 1947

σχέσεων ιδιοκτησίας στο χωριό. Τα Λαϊκά Συμβούλια καλούνταν να εφαρμόσουν χωρίς γραφειοκρατία αλλά με απλό και ριζικό τρόπο την Πράξη 3 του *Γενικού Αρχηγείου* για τη διανομή δημόσιων, κοινοτικών και εκκλησιαστικών κτημάτων με οριστικά παραχωρητήρια στους ακτήμονες και στους μικροκληρούχους. Τονίζονταν μάλιστα ότι η εφαρμογή της πράξης αυτής έπρεπε να πραγματοποιηθεί και στις κατεχόμενες από τον *Εθνικό Στρατό* περιοχές.

Η περίπτωση της Στερεάς Ελλάδας παρουσίαζε ιδιομορφίες. Ο έλεγχος του ΔΣΕ περιορίστηκε σε ορεινές περιοχές κυρίως κατά τη διάρκεια του 1947 ενώ κάποιες προσπάθειες για άσκηση λαϊκής εξουσίας έγιναν και μετά την αναγγελία της ίδρυσης της *Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης* έως το Μάρτιο 1948. Το μέτρο της εκκένωσης των ορεινών περιοχών από τον πληθυσμό τους και η ανάγκη για διαρκείς μετακινήσεις των τμημάτων του ΔΣΕ εξαιτίας των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του κυβερνητικού στρατού δεν επέτρεψαν τη δημιουργία μιας σταθερής ελεύθερης περιοχής στη συνέχεια όπως έγινε για παράδειγμα στο Βίτσι και στο Γράμμο. Η κατάσταση έγινε ακόμα πιο δύσκολη μετά την επιχείρηση Χαραυγή οπότε ο ΔΣΕ αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το χώρο του και να ελιχθεί εκτός των ορίων της Ρούμελης.

Για τη ρύθμιση των θεμάτων της τοπικής αυτοδιοίκησης δημιουργήθηκε σε κάθε Αρχηγείο *Υπηρεσία Εσωτερικών Υποθέσεων* η οποία αποτελούνταν από τριμελή επιτροπή. Η υπηρεσία είχε την ευθύνη για την ανάδειξη προσωρινών εφορευτικών επιτροπών ώσπου να δινόταν η δυνατότητα για τη διενέργεια εκλογών τοπικής αυτοδιοίκησης. Σύμφωνα με την *Εξόρμηση* στα τέλη Νοεμβρίου 1947 είχαν διενεργηθεί εκλογές σε 120 κοινότητες του *Αρχηγείου Ρούμελης*, αριθμός που αντιστοιχούσε στο ένα τρίτο των κοινοτήτων σε πανελλαδικό επίπεδο στο οποίο είχαν διενεργηθεί εκλογές[283]. Παρά τις δυσκολίες τα Λαϊκά Συμβούλια που προέκυψαν ασχολήθηκαν με τη διανομή γης σύμφωνα με την Πράξη 3 του *Γενικού Αρχηγείου*. Διανομή Μοναστηριακών κτημάτων μαρτυρείται στην περιοχή της Παρνασσίδας[284] ενώ στην Ξυνιάδα Δομοκού αποφασίστηκε η διανομή έκτασης σαράντα χιλιάδων στρεμμάτων ιδιοκτησίας της

---

[283] *Εξόρμηση*, Όργανο του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ, χρόνος Β, φ. 12, 22 Νοεμβρίου 1947

[284] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 12, Κείμενο 90, Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, «Έκθεση Αρχηγείου Παρνασσίδας», 23-2-1948

Εθνικής Τράπεζας στους κατοίκους των παραλίμνιων χωριών της περιοχής[285]. Στα τέλη 1947 έγινε νέα διανομή στην Ξυνιάδα ύστερα από απόφαση της σύσκεψης αντιπροσώπων από 11 Λαϊκά Συμβούλια της επαρχίας Δομοκού[286]. Η τελευταία διανομή στην περιοχή πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 1948.[287] Ύστερα από τη διανομή της γης με τη μέριμνα των Λαϊκών Συμβουλίων έγινε προετοιμασία για να αρχίσει η ανοιξιάτικη σπορά ενώ για την κάλυψη των επισιτιστικών αναγκών προβλέπονταν να γίνουν ανταλλαγές προϊόντων ανάμεσα σε γειτονικές περιοχές[288]. Στις περιοχές όπου υπήρχαν συνεταιρισμοί αυτοί βοηθήθηκαν να συνεχίσουν το έργο τους. Δημιουργήθηκαν ακόμα Λαϊκά Ιατρεία, όπου το επέτρεπαν οι συνθήκες.

Οι νέοι λαϊκοί θεσμοί ενισχύθηκαν με τη σύσταση της *Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης*, η οποία στη διακήρυξή της προς τον ελληνικό λαό δεσμεύονταν «*να κυβερνήσει πάνω σε λαϊκές και δημοκρατικές βάσεις, παίρνοντας όλα τα μέτρα για την ανάπτυξη των λαϊκοδημοκρατικών θεσμών και μεταρρυθμίσεων, όπως των λαϊκών συμβουλίων, της λαϊκής δικαιοσύνης, της αγροτικής μεταρρύθμισης, της λαϊκής παιδείας και για την αντιμετώπιση των άμεσων αναγκών του λαού στις ελεύθερες και απελευθερωμένες περιοχές*»[289].

Στις 15 Απριλίου 1948 εκδόθηκε διάταγμα που αποτέλεσε προσωρινό εσωτερικό κανονισμό της Λαϊκής Πολιτοφυλακής. Το σώμα της Λαϊκής Πολιτοφυλακής είχε ήδη ιδρυθεί με την Πράξη 10 της 20ης Οκτωβρίου 1947. Η Λαϊκή Πολιτοφυλακή ήταν σώμα ένοπλο και είχε σαν σκοπό, όπως χαρακτηριστικά όριζε το άρθρο 3 της Πράξης 10, να περιφρουρεί τις ελευθερίες και τα δικαιώματα του πολίτη που πηγάζουν από τις αρχές της λαϊκής κυριαρχίας και της εθνικής ανεξαρτησίας. Μια σειρά νόμοι που εκδόθηκαν από την ΠΔΚ έδωσαν το στίγμα και το χαρακτήρα της νέας εξουσίας. Ο νόμος για τα Επαρχιακά Συμβούλια συμπλήρωσε την πράξη του *Γενικού Αρχηγείου* για την οργάνωση της λαϊκής αυτοδιοίκησης. Τα επαρχιακά συμβούλια ιδρύθηκαν και λειτουργούσαν ως όργανα δευτέρου βαθμού. Εκλέγονταν από τις Γενικές Συνελεύσεις των Λαϊκών

---

[285] *Εξόρμηση*, φ. 12, χρόνος Β, 22 Νοεμβρίου 1947
[286] *Εξόρμηση*, φ. 17, χρόνος Γ, 1 Φεβρουαρίου 1948
[287] *Εξόρμηση*, φ. 19, χρόνος Γ, 1 Μαρτίου 1948
[288] *Εξόρμηση*, φ. 20, χρόνος Γ, 15 Μαρτίου 1948
[289] «Ιδρυτική Πράξη Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης», *Εξόρμηση*, φ.15, χρόνος Γ, 1 Ιανουαρίου 1948

Συμβουλίων οι οποίες ασκούσαν έλεγχο και είχαν δικαίωμα να ανακαλούν τα μέλη τους. Τα Επαρχιακά Συμβούλια συντόνιζαν, καθοδηγούσαν και έλεγχαν το έργο των Λαϊκών Συμβουλίων ενώ φρόντιζαν για την καλύτερη συμμετοχή και συμβολή του λαού στον εθνικό και δημοκρατικό αγώνα. Στην περιοχή της Στερεάς δεν μαρτυρείται η ύπαρξη επαρχιακών συμβουλίων.

Εκτός όμως από τις πράξεις, τους νόμους και τα διατάγματα που θεμελίωναν τις λαϊκοδημοκρατικές βάσεις του αγώνα του ΔΣΕ, άλλοι νόμοι της ΠΔΚ φανέρωναν την πρόθεση της νέας εξουσίας να προχωρήσει σε μια σειρά μέτρα που έδειχναν όχι μόνο την αντίθεσή της στη μέχρι τότε ακολουθούμενη πολιτική από τις αστικές κυβερνήσεις, αλλά και τη θέληση της να προωθήσει αλλαγές σε κοινωνικό επίπεδο. Τέτοιο χαρακτήρα είχε ο Νόμος 6 που ρύθμιζε μια σειρά εργατικά ζητήματα. Ο νόμος αυτός αναφερόταν στην προστασία των συνδικαλιστικών ελευθεριών και ιδιαίτερα της απεργίας, στην ισοτιμία άνδρα - γυναίκας στην εργασία και στην αμοιβή, στο δικαίωμα κοινωνικής ασφάλισης. Με το Νόμο 10 καθιερώθηκε η φορολογία με βάση τη δυνατότητα κάθε παραγωγού στο χωριό ανάλογα με τη συνολική του παραγωγή. Το σύνολο της παραγωγής και οι εισπράξεις βεβαιώνονταν από τους αντιπροσώπους του λαού σε κάθε χωριό. Με άλλον νόμο ακυρώνονταν οι αγοραπωλησίες που έγιναν στη διάρκεια της κατοχής, αλλά αντιμετωπίζονταν με διαφορετικό τρόπο οι φτωχοί, οι μεσαίοι και οι πλούσιοι αγοραστές. Με το Νόμο 16 προβλέπονται συντάξεις για τα θύματα των εθνικών απελευθερωτικών αγώνων.

Στην πραγματικότητα ωστόσο, τα μέτρα που εξήγγειλε η *Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση* δεν ήταν δυνατόν να εφαρμοστούν στη Νότια Ελλάδα. Η στρατιωτικές επιχειρήσεις του κυβερνητικού στρατού που άρχισαν στα μέσα Απριλίου 1948 με το κωδικό όνομα *Χαραυγή* παρόλο που δεν κατόρθωσαν να επιτύχουν την ολοκληρωτική καταστροφή των δυνάμεων του ΔΣΕ, αποδιάρθρωσαν τις λαϊκές οργανώσεις. Το μέτρο των προληπτικών συλλήψεων και της υποχρεωτικής εκκένωσης των ορεινών πληθυσμών εξάρθρωσε το δίκτυο πληροφοριών του ΔΣΕ ενώ η καταστροφή της επιμελητείας προκάλεσε επισιτιστική κρίση. Με την κατάληψη των ορεινών περιοχών που μέχρι τότε αποτελούσαν τις περιοχές ελέγχου του ΔΣΕ και την απομάκρυνση των κατοίκων τους στις πόλεις έπαψε να υπάρχει οποιαδήποτε μορφή λαϊκής αυτοδιοίκησης και

δικαιοσύνης. Η εφημερίδα *Εξόρμηση*, όργανο των λαϊκών συμφερόντων, από την άνοιξη του 1948 και εξής, παρότι αφιέρωνε μία σελίδα στη ζωή στην Ελεύθερη Ελλάδα, δεν ξαναέκανε αναφορά στη Ρούμελη.

3.3.9. Η στρατιωτικοπολιτική σύσκεψη της 15ης Ιανουαρίου 1948

Τον Ιανουάριο 1948 μια υψηλού επιπέδου σύσκεψη στην οποία συμμετείχαν στελέχη του ΚΚΕ και του ΔΣΕ, ανάμεσά τους και ο αρχηγός του *Αρχηγείου Ρούμελης*, Γούσιας, ανασκόπησε την μέχρι τότε κατάσταση. Δύο ήταν τα ζητήματα που απασχόλησαν τη σύσκεψη: η αποτυχία αναγνώρισης της ΠΔΚ και η αποτυχία του ΔΣΕ να καταλάβει την πόλη της Κόνιτσας. Οι υπάρχουσες δυσκολίες αποφασίστηκε να αποδοθούν στην αποτυχία να εφαρμοστούν σωστά οι αποφάσεις του κόμματος. Ο στόχος της απελευθέρωσης εκτεταμένων περιοχών της Βορείου Ελλάδας θα έπρεπε να ενθαρρυνθεί ώστε να αποκτηθεί στέρεο έδαφος για την ΠΔΚ ενώ στην υπόλοιπη Ελλάδα έπρεπε να συνεχιστεί ο ανταρτοπόλεμος ακόμα και πίσω από τις εχθρικές γραμμές. Η εξασφάλιση των αναγκαίων εφεδρειών αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την πραγματοποίηση των στόχων αυτών που είχαν τεθεί από την 3η Ολομέλεια. Δόθηκε επομένως μεγάλο βάρος στη στρατολόγηση νέων μαχητών.

Στο χώρο της Ρούμελης παρά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των κυβερνητικών δυνάμεων κατά τη διάρκεια του 1947, τα τμήματα του ΔΣΕ εξακολουθούσαν να δρουν στην περιοχή της Στερεάς Ελλάδας επεκτείνοντας τη δράση τους μέχρι την Πάρνηθα – Ελικώνα, στα πρόθυρα της Αθήνας, και στην Εύβοια. Τα προβλήματα ωστόσο των εφεδρειών και εν μέρει των εφοδίων, τα οποία εξασφαλίζονταν κυρίως από τον *Εθνικό Στρατό*, παρέμεναν άλυτα. Προς την επίλυση αυτών των ζητημάτων κινήθηκαν οι ενέργειες του *Αρχηγείου Ρούμελης* το πρώτο τρίμηνο του 1948.

Ως γενικά καθήκοντα του ΔΣΕ, σύμφωνα με τη σύσκεψη των κομματικών στελεχών[290] του ΚΚΕ στις 15 Ιανουαρίου 1948, ορίζονταν η ανατροπή των προπαρασκευών και

---

[290] Η στρατικοποίηση του ΔΣΕ έρχεται σε αντίθεση με «κακές επιβιώσεις» όπως το αντάρτικο πνεύμα και ο κατσαπλιαδισμός ο οποίος σύμφωνα με το διοικητή του ΚΓΑΝΕ Κώστα Καραγιώργη αποτελεί «το μεγαλύτερο εμπόδιο να φτιάξουμε στη Νότια Ελλάδα το συγχρονισμένο λαϊκό επαναστατικό στρατό που

συγκεντρώσεων του στρατού με την εξουδετέρωση των μονάδων Εθνοφρουράς, ώστε να διατεθούν μονάδες στρατού για ασφάλεια στα μετόπισθεν, καθώς και προσβολή κωμοπόλεων και εξουδετέρωση των μικρών αντιστάσεων των χωριών για μαζική στρατολογία. Ειδικότερα για τη Νότια Ελλάδα τα τμήματα του ΔΣΕ που δρούσαν εκεί όφειλαν να αναλάβουν επιθετικές ενέργειες για να φθείρουν τον *Εθνικό Στρατό*, να διατηρήσουν και να επεκτείνουν τους ελεύθερους χώρους, να διενεργήσουν στρατολογία μέσω της προσβολής μεγάλων πόλεων στη Στερεά για την επίλυση του ζητήματος των εφεδρειών, να ανακαταλάβουν τους ορεινούς όγκους του Κόζιακα και Τζουμέρκων προκειμένου να επανασυνδεθεί η ενότητα Βόρειας και Νότιας Πίνδου, να οργανώσουν και να επεκτείνουν το ναρκοπόλεμο και τα σαμποτάζ και να αντιμετωπίσουν τον κυβερνητικό στρατό με αντεπίθεση και βαθιές διεισδύσεις. Τα τμήματα έπρεπε να ενεργήσουν κάνοντας μικροπόλεμο και να προκαλέσουν κόπωση, αποδιοργάνωση διάβρωση και εξασθένηση του κυβερνητικού στρατού με μαζικές προσβολές ζωτικών σημείων να δημιουργήσουν ελεύθερο χώρο και να κάνουν αιφνιδιαστικές προσβολές σε προβλεπόμενα σημεία για την κατάπτωση του ηθικού του κυβερνητικού στρατού και βίαια στρατολογία ενώ έπρεπε να προσπαθήσουν για τη μεταφορά του ένοπλου αγώνα στις πόλεις[291].

Ο Φεβρουάριος 1948 ήταν μήνας έντονης δραστηριότητας για τα τμήματα του ΔΣΕ στη Ρούμελη. Στις 16 του μήνα άρχισε η πορεία 1.100 περίπου αόπλων προς το Γενικό Αρχηγείο για να ενταχθούν στις εκεί εφεδρείες σύμφωνα με το πλάνο της 3ης Ολομέλειας. Επρόκειτο για άτομα που είχαν επιστρατευτεί από το ΔΣΕ κατά τους μήνες Δεκέμβριο και Ιανουάριο και είχαν συγκεντρωθεί σε έμπεδα στην περιοχή της Ευρυτανίας (Βράχα, Κλειτσό, Χόχλια). Για τη συνοδεία της πορείας συγκροτήθηκε Ταξιαρχία με τρία τάγματα ωστόσο ύστερα από περιπέτειες και περιπλανήσεις λιγότεροι από τους μισούς κατόρθωσαν να φτάσουν μετά από ένα μήνα περίπου , στις 26 Μαρτίου 1948, στο *Γενικό Αρχηγείο*[292].

θέλουμε», βλέπε σχετικά Κώστας Καραγιώργης, «Για το λαϊκό επαναστατικό στρατό μας. Η μάχη με τον εαυτό μας», *Δημοκρατικός Στρατός*, χρόνος Β, τεύχος 1, Γενάρης 1949, σ. 38-42

[291] Γ. Βοντίτσιου (Γούσια), «Η τακτική του ΔΣΕ το 1948», *Δημοκρατικός Στρατός*, χρόνος Β, τεύχος 1 Γενάρης 1949, σ.7-18

[292] *Δημοκρατικός Στρατός*, τεύχος 5, Μάης 1948, σ.155-158 και Ψημμένος, ο.π., σ. 174-179 και Π. Ανταίος, *Οι ελπίδες πάγωσαν στις κορφές*, Αθήνα: Οδυσσέας 1999

Το Φεβρουάριο επίσης του 1948 έγινε αναδιοργάνωση μονάδων και αναδιάταξη στελεχών. Από την Αθήνα έφτασαν στη Ρούμελη ο Κ. Καραγιώργης, ο Β. Κοτσάβρας και ο Μ. Αραμπατζής, μέλη της ΚΕ του ΚΚΕ, καθώς και 17 στελέχη με προορισμό το *Γενικό Αρχηγείο* του ΔΣΕ. Σε σύσκεψη στελεχών αποφασίστηκε επιχειρησιακή δραστηριότητα των μονάδων του ΔΣΕ στα χωριά του κάμπου για τη στρατολόγηση νέων ανταρτών ενώ ανακοινώθηκε διαταγή του *Γενικού Αρχηγείου* για ανακατάταξη στελεχών. Ο Γούσιας έφυγε για το *Γενικό Αρχηγείο* παραδίδοντας την αρχηγία του *Αρχηγείου Ρούμελης* στον Διαμαντή, ενώ ο Γιώτης μετακινήθηκε στη Θεσσαλία, ως διοικητής της Ι Μεραρχίας του ΔΣΕ, και στη θέση του ορίστηκε ο Γ. Αθανασίου.

Στις αρχές Μαρτίου του 1948 ιδρύθηκε το *Κλιμάκιο Γενικού Αρχηγείου Νοτίου Ελλάδας* (ΚΓΑΝΕ) στα πλαίσια των προσπαθειών του ΔΣΕ για τη στρατιωτικοποίησή του για το πέρασμα σε ανώτερες μορφές οργάνωσης και δράσης. Διοικητής τοποθετήθηκε ο Κ. Καραγιώργης και επιτελάρχης ο Γ. Μπλάνας. Σε αυτό υπάγονταν η Ι Μεραρχία Θεσσαλίας με διοικητή το Γιώτη, η ΙΙ Μεραρχία Ρούμελης με διοικητή το Διαμαντή και η ΙΙΙ Μεραρχία Πελοποννήσου με διοικητή το Γκιουζέλη. Πολιτικός επίτροπος ορίστηκε ο Κ. Κολιγιάννης μέλος της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ ο οποίος επέστρεψε στη Στερεά Ελλάδα από την οποία είχε φύγει το Μάιο 1946 ως *Γραμματέας Γραφείου Περιοχής Στερεάς*. Το ΚΓΑΝΕ επωμίστηκε το καθήκον της απευθείας καθοδήγησης και σύνδεσης όλων των μονάδων του ΔΣΕ που δρούσαν νότια της Κεντρικής Πίνδου. Ως αποστολή του ορίστηκε να καλύψει το κενό Κόζιακα – Τζουμέρκων, να επεκτείνει τη δράση του ως τα πρόθυρα της Αθήνας, να εξασφαλίσει τους ορεινούς όγκους της Ρούμελης και σε περίπτωση εκκαθαριστικών επιχειρήσεων να φθείρει τις δυνάμεις του ΚΣ και να καταφύγει στα Άγραφα καθώς και να διενεργήσει αντιπερισπασμούς στη Δυτική Στερεά και στη Θεσσαλία ώστε να ανακουφιστούν τα τμήματα του Γράμμου [293].

Το κύριο πρόβλημα που εξακολουθούσαν να αντιμετωπίζουν τα τμήματα του ΔΣΕ ήταν η στρατολόγηση νέων μαχητών. Η *Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση* εξέδωσε για

---

[293] *Δημοκρατικός Στρατός*, χρόνος Α, τεύχος 12, Δεκέμβρης 1948, σελ. 491-495 «Απόφαση του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ για τη δουλειά του Κλιμακίου του Γενικού Αρχηγείου Νότιας Ελλάδας»

αυτό το σκοπό το Νόμο 7 με τον οποίο επιστράτευε άνδρες και γυναίκες στις περιοχές ελέγχου του ΔΣΕ ενώ τιμωρούσε με αυστηρές ποινές τους ανυπόταχτους[294]. Το Μάρτιο 1948 δόθηκαν ξανά οδηγίες στα μέλη του ΚΚΕ στις πόλεις για έξοδο στο βουνό. Το *Πολιτικό Γραφείο* συνέταξε γράμμα προς τους κομμουνιστές των πόλεων το οποίο μεταδόθηκε από τον ραδιοφωνικό σταθμό της «Ελεύθερης Ελλάδας» και διαβιβάστηκε στις κομματικές οργανώσεις των πόλεων. Στο γράμμα αναφέρονταν ότι «*σε πολλές καθοδηγήσεις και κομματικά μέλη στις πόλεις επικρατούσε ο φόβος για τη ζωή τους*» και ότι μέσα στις κομματικές οργανώσεις των πόλεων έβρισκαν απήχηση αντιλήψεις ηττοπαθείς και ξένες προς τις κομματικές αντιλήψεις ενώ υπήρχαν στελέχη του κόμματος «*προσηλωμένα σε αυταπάτες νομιμοποίησης και συμβιβασμού με το μοναρχοφασισμό*». Ως καθήκον των κομματικών οργανώσεων των αστικών κέντρων καθορίζονταν η οργάνωση με όλα τα μέσα της μαζικής εξόδου στο βουνό χιλιάδων εργαζομένων για να ενταχθούν στο ΔΣΕ. Ο κάθε κομμουνιστής που παρέμενε στις πόλεις επιφορτίζονταν με τη συγκρότηση στις πόλεις μαχητικών πεντάδων, με σκοπό την εκεί διεξαγωγή ένοπλου αγώνα και το σαμποτάρισμα των επιχειρήσεων, των εργοστασίων, των καταστημάτων, των υπηρεσιών, των συγκοινωνιών και των στρατιωτικών σχηματισμών του εχθρού[295]. Ωστόσο παρά τα λεπτομερή σχέδια η εντολή για έξοδο στο βουνό ήρθε πολύ καθυστερημένα. Χιλιάδες οπαδοί του κόμματος είχαν συλληφθεί και είχαν σταλεί στις φυλακές και στις εξορίες ενώ για να οργανωθεί μια έξοδος στο βουνό από την Αθήνα ή από τις μεγάλες πόλεις χρειάζονταν μήνες στη διάρκεια των οποίων τα κομματικά μέλη που επρόκειτο να αποχωρήσουν παρέδιδαν οποιαδήποτε κομματική τους δουλειά [296]. Η προφορική μαρτυρία της Μ.Κ. αποδίδει με χαρακτηριστικό τρόπο τις δυσκολίες εξόδου από τις περίκλειστες πόλεις προς τα ορεινά, όπου δρούσε ο ΔΣΕ:

> «Από την ώρα που αποφάσισαν ότι κάνουμε ένοπλο αγώνα η Αθήνα μπήκε σε μπλόκο. Για να μη βγει ο κόσμος. Και ο κόσμος να φωνάζει να βγούμε έξω. Αφού είχαν πάρει απόφαση για ένοπλο αγώνα απόκλεισαν όλο τον κόσμο των πόλεων. Ο Βόλος ήταν περικυκλωμένος, λέει η αδελφή μου που κατάφερε και βγήκε με τα χίλια βάσανα. Αυτοί χορεύανε

---

[294] *Εξόρμηση*, φ. 19, χρόνος Γ, 1 Μαρτίου 1948

[295] «Γράμμα του ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ στους κομμουνιστές των πόλεων», *Ριζοσπάστης*, 31 Ιανουαρίου 1997

[296] «Έκθεση Π. Μαυρομάτη προς το Πολιτικό Γραφείο», 4 Ιανουαρίου 1949, Ηλιού, *ο.π.*, σ.289-295

καρσιλαμά. Χορεύανε καλαματιανό γύρω από την πόλη. Πάει να πει ότι ήταν κλεισμένος ο Βόλος. Το ίδιο γινόταν και με τη Λάρισα. Και εμείς παίρναμε εντολές κάντε εκείνο κάντε τα' άλλο. Για να φύγει η αδελφή μου από το Βόλο μέσα, γιατί την γύρευαν αυτοί στη γη και στον ουρανό για να την εκτελέσουν και όχι εκτέλεση μονάχα τους κόβαν με τα μαχαίρια, τους πελεκούσαν, έφυγε μέσα από την κοίτη του ποταμού, μέσα από τη λάσπη για να βγει έξω. Γιατί αυτοί δεν μπαίναν μέσα στον ποταμό να φυλάξουν. Αυτή μπήκε μέσα στο ποτάμι και λάσπη, λάσπη, σιγά σιγά να μην την ακούσουν και από πάνω τα φυλάκια βγήκε από το Βόλο και πήγε στο αντάρτικο»[297].

Σε όλες τις πόλεις υπήρχαν συρματοπλέγματα και πυκνά φυλάκια από ένοπλους επιστρατευμένους πολίτες και στρατό ενώ απαιτούνταν ειδική άδεια για την είσοδο ή έξοδο από την πόλη. Ως αποτέλεσμα των δυσκολιών, ελάχιστοι ήταν αυτοί που κατάφεραν να διαφύγουν από τον κλοιό των πόλεων και να καταταγούν στο ΔΣΕ.

Την αδυναμία των πόλεων να αναλάβουν ρόλο ανάλογο με αυτό που διαδραμάτισαν την περίοδο της Κατοχής διατύπωσε ένα χρόνο αργότερα, το Σεπτέμβριο 1949, όταν πια το αποτέλεσμα της σύγκρουσης είχε κριθεί, σε άρθρο του στο περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός*, ο Β. Μπαρτζιώτας: *«Το λάθος το δικό μας είναι ότι νομίσαμε πως οι πόλεις μπορούσαν να παίξουν το ρόλο τους της πρώτης Κατοχής (να αναπτύξουν μαζικό κίνημα και ένοπλη δράση)- ενώ έπρεπε έγκαιρα να βγάλουμε από τις πόλεις και την ύπαιθρο ένα μεγάλο μέρος των στελεχών μας (τουλάχιστον αυτούς που ο μοναρχοφασισμός τους έριξε στις φυλακές και στα ξερονήσια) να τους τοποθετήσουμε στον κατάλληλο χώρο και την κατάλληλη στιγμή να τους χρησιμοποιήσουμε»*[298].

---

[297] Προφορική μαρτυρία Μ.Κ, Αθήνα 15 Φεβρουαρίου 2006

[298] «Η εξέλιξη της κατάστασης και τα καθήκοντα του ΔΣΕ» δημοσιεύτηκε ανυπόγραφα, *Δημοκρατικός Στρατός*, τεύχος 9, Σεπτέμβριος 1949

3.3.10. Οι οργανώσεις των πόλεων, 1947-1949

Οι συνθήκες της δίωξης και της παρανομίας και η απομόνωση αποτέλεσαν τα κύρια χαρακτηριστικά του κόσμου της Αριστεράς στις πόλεις. Οι αριστεροί και οι οργανώσεις τους κατά τη διάρκεια του 1947 -1949 ήταν οι κατεξοχήν εκτεθειμένοι και ανίσχυροι μπροστά στους κρατικούς κατασταλτικούς μηχανισμούς και σε ότι ονομάστηκε «έννομη τρομοκρατία». Οι μαζικές συλλήψεις του 1946 και 1947 αποδιοργάνωσαν τις ήδη αποδεκατισμένες κομματικές οργανώσεις. Οι μαζικότητα των οργανώσεων, οι εαμικοί σύλλογοι, τα σωματεία και τα πολυπληθή συλλαλητήρια ανήκαν πια στο παρελθόν. Όπως αναφέρει το γνωστό στέλεχος του ΚΚΕ, Μ. Καραγιώργη, η οποία συνέχισε να ζει και να δρα οργανωμένα στην Αθήνα έως το 1948:

> «Όσες από τις οργανώσεις είχαν απομείνει αποψιλώνονταν συνεχώς. Οι νόμιμες μαζικές οργανώσεις – γυναικείες δημοκρατικοί σύλλογοι κλπ. – είχαν από μήνες επίσημα διαλυθεί. Οι παράνομες, κομματικές, νεολαιίστικες ΕΑΜικές οργανώσεις με τη μισονομιμότητα, μισοπαρανομία, είχαν και αυτές λίγο-πολύ διαλυθεί με τις συλλήψεις και τους διωγμούς. Που να απευθυνθείς και που να σταθείς; Τα δύο προηγούμενα χρόνια της ψευτονομιμότητας του ΚΚΕ και της Αριστεράς η ηγεσία μας είχε βγάλει όλον τον κόσμο της Αντίστασης στην επιφάνεια. Η Ασφάλεια και οι παρακρατικοί μας γνώριζαν όλους, αφού κινούμασταν στην Αθήνα νόμιμα και χωρίς κανένα καμουφλάρισμα. Πως, ξαφνικά να περάσει στην παρανομία τόσος κόσμος και λαός, που κινήθηκε όλα αυτά τα χρόνια... Πώς να ανασυγκροτήσεις οργανώσεις, πώς να κινήσεις μαζικούς αγώνες; Και οι αποφάσεις της καθοδήγησης ακόμα πιο εξωπραγματικές, στη σφαίρα της ουτοπίας: κινήστε μαζικούς αγώνες..μαζέψτε κόσμο να απεργήσουν οι υφαντουργοί...να απεργήσουν τα τραμ και άλλα τέτοια»[299].

---

[299] Μαρία Καραγιώργη, *Περιμένοντας την ειρήνη...*, Αθήνα: Προσκήνιο 2005, σ. 21-22

Κεντρικός πυρήνας των οργανώσεων πόλεων το 1947-1949 ήταν «οι παράνομοι». Επρόκειτο για μέλη του κόμματος και της ΕΠΟΝ που είχαν καταφέρει να διαφύγουν τη σύλληψη και παρέμεναν στις πόλεις αναλαμβάνοντας να στηρίξουν τον κομματικό μηχανισμό και να διεκπεραιώσουν τις κομματικές αποστολές και παράλληλα να «κινητοποιήσουν τις μάζες» σύμφωνα με την ορολογία της εποχής. Όπως αναφέρει σε προφορική της μαρτυρία η Μ.Κ: *«Ποιες λαϊκές μάζες να κινητοποιήσεις; Βγαίναμε εδώ πέρα και λέγαμε να κάνουμε συγκέντρωση και ο κόσμος έλεγε τρελαθήκανε; Θα μας πιάσουν. Και ρίχνανε τότε στο ψαχνό και δεν πήγαινε ο κόσμος και μεις δώστου. Και θα μείνετε στις οργανώσεις μέσα. Να κρατήσετε τις πολιτικές οργανώσεις. Δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτε. Άντε και γράφαμε πέντε προκηρύξεις, άντε και ρίχναμε πέντε προκηρύξεις»*[300]. Τα στοιχεία από την *Κομματική Οργάνωση Αθήνας* δίνουν μια εικόνα της φυσιογνωμίας των οργανώσεων αλλά και της οργανωτικής διάλυσης:

> «Η κατάσταση στην Κομματική Οργάνωση Αθήνας τότε (τέλος Οκτώβρη 1948) ήταν η εξής: Μέλη του κόμματος 1300. η κύρια δουλειά τους ήταν η οικονομική με λίγη διαφωτιστική δουλειά (5000-10000 τρικ το μήνα). Στις αχτιδικές επιτροπές και στις κόβες δεν υπήρχαν υπεύθυνοι για το ΔΣ ούτε ομάδες ΔΣ. Δεν υπήρχε δουλειά στο στρατό. Στους απολυμένους φαντάρους. Στις οικογένειες τω φαντάρων, στα θύματα του εμφυλίου πολέμου. διατηρούνταν ακόμα οργανώσεις του παλιού καιρού στους υπαλλήλους και σε ορισμένους εργατικούς κλάδους, από απολυμένους που μας εμπόδιζαν την επαφή με τους εργαζομένους. Η οργάνωση των εφέδρων ήταν του πολέμου του '22 και παλαιότερα. Στους εργάτες είχαμε τις πιο σοβαρές και ξεκαθαρισμένες δυνάμεις 300 μέλη περίπου. Στις συνοικίες η ασφάλεια, όπου είχαμε οργανώσεις, ήτα μέσα για καλά. Υπήρχε ένα στρώμα μεσαίων στελεχών που σε μεγάλο μέρος είχε ρουτινιάσει και απογοητευθεί με την παράταση του αγώνα. Έκανε διαπιστώσεις και καθόλου δράση. Όλοι αυτοί έπρεπε να μπουν κατά μέρος. Η έλλειψη επαφής των στελεχών με τη μάζα, η έλλειψη δράσης,

[300] Προφορική Μαρτυρία Μ.Κ, Αθήνα, 15 Φεβρουαρίου 2006

επιφέρανε αποθάρρυνση, ελάττωση των δυνάμεων και έκαναν δυνατές τις επιτυχίες της ασφάλειας»[301].

Οι συλλήψεις στην Αθήνα το Μάρτιο 1949 δυσχέραναν ακόμα περισσότερο την κατάσταση. Όσοι κατάφεραν να απομείνουν ασύλληπτοι αντιμετώπιζαν δύσκολες και εξοντωτικές συνθήκες παρανομίας. Εκτός από την απειλή των συλλήψεων και τις δυσκολίες επαφής με την καθοδήγηση τόσο του κλιμακίου της Αθήνας και με το *Πολιτικό Γραφείο,* είχαν να αντιμετωπίσουν τους πράκτορες της Ασφάλειας (χαφιέδες) και την απροθυμία του κόσμου για μαζικές κινητοποιήσεις. Η δραστηριότητα των οργανωμένων κομμουνιστών περιορίστηκε σε διανομή προκηρύξεων και τρικ, γραφή συνθημάτων και κινητοποιήσεις για τους φυλακισμένους. Στην έκθεση για την κατάσταση της *Κομματικής Οργάνωσης Αθήνας* από την 3η Ολομέλεια του Κομμουνιστικού Κόμματος μέχρι την καθαίρεση της Επιτροπής Πόλης Αθήνας με ημερομηνία 21 Μαΐου 1949 σημειώνεται χαρακτηριστικά: *«το φθινόπωρο 1948 στο φρούριο της Αθήνας δεν υπάρχει τίποτε οργανωμένο. Σε όλη την 6η Αχτίδα στην Καισαριανή μέχρι Υμηττό έχουμε σύνδεση μόνο με 8 μέλη. Κολωνό, Περιστέρι, τίποτε. Ποδαράδες βρέθηκε ο γραμματέας της Αχτίδας με 10 μέλη»*[302].

Και αν αυτή ήταν η κατάσταση της *Κομματικής Οργάνωσης Αθήνας*, οι κομματικές οργανώσεις στις επαρχιακές πόλεις βρισκόταν σε ακόμα δυσχερέστερη θέση εξαιτίας των μικρότερων δυνατοτήτων απόκρυψης και τήρησης της ανωνυμίας. Οι οργανώσεις των πόλεων, όσες κατάφεραν να διατηρηθούν, δουλεύοντας σε βαθιά παρανομία και αντιμετωπίζοντας τεράστιες δυσκολίες και μεγάλους κινδύνους περιορίστηκαν σε έναν στοιχειώδη μηχανισμό, που είχε ως αποστολή να ενημερώνει τον κόσμο αντιπαλεύοντας την κυβερνητική προπαγάνδα μέσω κυρίως του παράνομου τύπου, σε όσες πόλεις

---

[301] ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, ΤΚ 117, Φ 7/4/29 στο Σ. Κασιμάτης, *Οι παράνομοι. Άνθρωποι και ντοκουμέντα*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 1997, σ. 87 όπου και γενικότερα στοιχεία για την οργανωτική κατάσταση της ΚΟΑ το 1948-9 και αργότερα.

[302] ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ.407 φ 21/1/54 «Έκθεση για την κατάσταση στην ΚΟΑ από την 3η Ολομέλεια της ΚΕ του κόμματός μας μέχρι την καθαίρεση της ΕΠ.21/5/49»

υπήρχε, να στρατολογεί αγωνιστές και να διευκολύνει την έξοδό τους στο βουνό και τέλος να συγκεντρώνει πληροφορίες και να επικοινωνεί με το ΔΣΕ[303].

Με τη λειτουργία των Έκτακτων Στρατοδικείων πολλά μέλη των οργανώσεων που καταζητούνταν, όταν αντιλήφθηκαν ότι η σύλληψή τους θα επιφέρει θανατική καταδίκη, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν παρά την κομματική εντολή τις οργανώσεις και να βγούνε στο βουνό. Την κατάσταση που επικρατούσε στην πόλη της Λαμίας περιέγραφε η παράνομη εφημερίδα *Λαμιακή Φωνή*: *«Εδώ και 15 μέρες η πόλη μας θυμίζει τις μέρες της φασιστικής Κατοχής. Το ίδιο θέαμα της πυρετώδικης και σπασμωδικής κίνησης στρατιωτικών δυνάμεων. Τανκς, πολυβόλα και διαρκής κίνηση ένοπλων πολιτών σε όλα τα σημεία της πόλης. Φυλάκια εγκαταστάθηκαν σε όλα τα ακρινά σημεία της πόλης, από πολίτες επιστρατευμένους με ατομικές προσκλήσεις και νυχτερινά περίπολα οργώνουν τους δρόμους. Η κυκλοφορία περιορίστηκε και αυτή και αυξήθηκαν τα νυχτερινά μπλόκα από υπεύθυνα και ανεύθυνα όργανα»*[304]. Μέσα σε αυτό το κλίμα τα εναπομείναντα στελέχη έχασαν πολλούς από τους συνεργάτες τους με τις συλλήψεις και με την τρομοκρατία με αποτέλεσμα να χαθεί η επαφή με τις κατώτερες οργανώσεις, ενώ συναντούσαν εμπόδια όχι μόνο για εύρεση εργασίας και τροφής αλλά και για διανυκτέρευσης καθώς εξάντλησαν τον κατάλογο των συγγενικών και φιλικών σπιτιών για κρυφή φιλοξενία[305].

Οι περισσότερες οργανώσεις στις επαρχιακές πόλεις εξαρθρώθηκαν ύστερα από μαζικές συλλήψεις στα τέλη του 1947 ή αρχές 1948 και την παραπομπή των συλληφθέντων στα Έκτακτα Στρατοδικεία της περιοχής τους. Πρόκειται για τις δίκες της αυτοάμυνας στις οποίες καταδικάστηκαν μαζικά στη θανατική ποινή και εκτελέστηκαν δεκάδες μέλη κομματικών οργανώσεων που είχαν παραμείνει στις πόλεις[306]. Όσα στοιχεία είναι γνωστά για την *Κομματική Οργάνωση Λαμίας* την περίοδο 1947-8 προέρχονται από τον

---

[303] Χ. Βραχνιάρης, *Πορεία μέσα στη Νύχτα. Η Θεσσαλία στις φλόγες του Εμφυλίου*, Αθήνα: Αλφειός 1990, σ. 196

[304] *Λαμιακή Φωνή*, χρόνος Α, φ.9, 22 Γενάρη 1947

[305] Μαρτυρία Αλέξη Σοφτά στο Λ.Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, Λάρισα: Έλλα 1999(γ εκδ.), σ. 261.

[306] Στα Τρίκαλα: 17-25 Νοεμβρίου, 15 καταδικασμένοι σε θάνατο, Λάρισα: αρχές Μαρτίου 1948, 12 σε θάνατο, Καρδίτσα: Δεκέμβριος 1947, Άμφισσα: Αύγουστος 1948, 3 σε θάνατο.

τοπικό εθνικόφρονα *Λαμιακό Τύπο*, εφημερίδα η οποία κάλυπτε εκτεταμένα τις μαζικές δίκες αυτοάμυνας που έγιναν στη Λαμία στις αρχές του 1948.

Οι συλλήψεις άρχισαν στις αρχές Φεβρουαρίου 1948 ύστερα από αιφνιδιαστική κατ' οίκον έρευνα ακόμα και σε σπίτια «εθνικοφρόνων». Όπως αναφέρει ο *Λαμιακός Τύπος*, πραγματοποιήθηκαν 139 συλλήψεις παραβατών του Γ Ψηφίσματος από τους οποίους κρατήθηκαν 42 ως επικίνδυνοι κομμουνιστές ενώ βρέθηκαν 50 όπλα διαφόρων τύπων και αρχείο του ΚΚΕ με αποκαλυπτικά έγγραφα. Πέντε ημέρες αργότερα πραγματοποιήθηκε δεύτερο αιφνιδιαστικό μπλόκο, αυτή τη φορά σε δύο κεντρικές πλατείες της πόλης. Συνελήφθησαν αρκετές δεκάδες οπλοφορούντες[307]. Στα μέσα Φεβρουαρίου 1948 δικάστηκαν από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας μέλη της ΕΠΟΝ Λαμίας τα οποία, σύμφωνα με το κατηγορητήριο, προέβαιναν σε στρατολόγηση μελών και συγκέντρωση πληροφοριών υπέρ του ΔΣΕ ενώ στόχευαν στην ανασύσταση της οργάνωσης. Οι καταδίκες οι οποίες επιβλήθηκαν από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας ήταν ακόμα επιεικείς. Τρία άτομα καταδικάστηκαν σε ισόβια ενώ οι υπόλοιποι σε μικρότερες ποινές[308].

Η μεγαλύτερη επιτυχία των οργάνων της Ασφάλειας Λαμίας ήταν η σύλληψη στα τέλη Μαρτίου 1948 του Κ. Γελαδά, γραμματέα της *Επιτροπής Πόλης Λαμίας*[309]. Συνελήφθησαν δύο γυναίκες μέλη της οργάνωσης οι οποίες μετέφεραν σημειώματα με πληροφορίες για την ημερομηνία έναρξης στρατιωτικών επιχειρήσεων. Ύστερα από βασανιστήρια η Ασφάλεια κατάφερε να τους αποσπάσει κάποιες μαρτυρίες και με αυτό τον τρόπο συνέλαβε και τα υπόλοιπα μέλη της *Επιτροπής Πόλης Λαμίας* και τον γραμματέα της οργάνωσης Γελαδά. Συνολικά συνελήφθησαν πάνω από 100 άτομα[310]. Ο Γελαδάς ήταν παλαιό στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος. Κατά τη διάρκεια της Εαμοκρατίας ήταν μέλος του Επαρχιακού Συμβουλίου Λαμίας και αργότερα μέλος της διοίκησης του Εργατικού Κέντρου ως γραμματέας του Σωματείου Φορτοεκφορτωτών. Φαίνεται ότι είχε κατορθώσει να διαφύγει των συλλήψεων του Ιουλίου 1946 και 1947,

---

[307] *Λαμιακός Τύπος*, 1 και 6 Φεβρουαρίου 1948
[308] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Φεβρουαρίου 1948
[309] Λαμιακός Τύπος 21 Μαρτίου 1948
[310] *Λαμιακός Τύπος*, 31 Μαρτίου 1948

είχε περάσει στην παρανομία και είχε επιστέψει στη Λαμία στις αρχές 1948 για να αναλάβει την Επιτροπή Πόλης. Παρέμενε κρυμμένος σε υπόγεια καταπακτή σε ακριανή συνοικία της πόλης (Νέα Σφαίρα) και είχε επαφή με τα άλλα μέλη της οργάνωσης μόνο με συνδέσμους και σημειώματα[311].

Συνολικά παραπέμφθηκαν σε δίκη 35 άτομα ως μέλη της *Οργάνωσης Αυτοάμυνας Λαμίας*. Από ότι φαίνεται μόνο 5 άτομα ήταν ο σκληρός πυρήνας της οργάνωσης, αυτός δηλαδή που συνέλλεγε πληροφορίες, προετοίμαζε τη λειτουργία ασύρματου και πολύγραφου για προκηρύξεις. Οι υπόλοιποι ανήκαν σε έναν ευρύτερο κύκλο επαφών και συνδέσμων του κόμματος που είχαν αναλάβει βοηθητικές εργασίες ή ήταν συγγενείς των καταδικασθέντων οι οποίοι πρόσφεραν καταφύγιο και τροφή και μετέφεραν σημειώματα. Τα περισσότερα μέλη της οργάνωσης ήταν γυναίκες, μέλη της ΕΠΟΝ. Οι συλληφθέντες δικάστηκαν από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας στις 17-24 Απριλίου 1948[312], ημερομηνία η οποία συνέπιπτε με την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού* με τον κωδικό *Χαραυγή*, τις οποίες παρακολουθούσε το βασιλικό ζεύγος το οποίο εκείνη την περίοδο βρισκόταν στη Λαμία. Δεκαεννέα από τους τριάντα πέντε κατηγορούμενους καταδικάστηκαν στην ποινή του θανάτου. Οι 16 εκτελέστηκαν λίγες ημέρες αργότερα, στις 5 Μαΐου 1948, μαζί με δεκάδες άλλους κρατούμενους (154 συνολικά) ως αντίποινα για τη δολοφονία του Υπουργού Δικαιοσύνης Χρ. Λαδά την Πρωτομαγιά του 1948. Χαρακτηριστικό του κλίματος που επικρατούσε ήταν ότι στο *Λαμιακό Τύπο* δημοσιεύτηκαν διαμαρτυρίες για τη μη εκτέλεση δύο εκ των καταδικασθέντων[313]. Οι υπόλοιποι από τους κατηγορουμένους, οι οποίοι ήταν στην πλειονότητά τους συγγενείς των εκτελεσθέντων, καταδικάστηκαν σε μικρότερες ποινές.

Κάποια από τα στελέχη που διέφυγαν τη σύλληψη ή άλλο ανεξάρτητο τμήμα της *Κομματικής Οργάνωσης Λαμίας* ανέλαβαν την πρωτοβουλία και συγκρότησαν νέα οργάνωση του ΚΚΕ στη Λαμία. Η οργάνωση αυτή αποκατέστησε επαφή με τα τμήματα του ΔΣΕ που δρούσαν στην περιοχή, συγκέντρωνε πληροφορίες για λογαριασμό του ΔΣΕ και διένειμε προκηρύξεις. Τα μέλη της συνελήφθησαν τον Ιούλιο 1948 και

---

[311] Λευκαδίτης, *ο.π*, σ.139
[312] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Απριλίου έως 24 Απριλίου 1948.
[313] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Μαΐου 1948

παραπέμφθηκαν σε δίκη στα τέλη Σεπτεμβρίου 1948. Με την θανατική καταδίκη και τις εκτελέσεις, στις 13 Οκτωβρίου 1948, πέντε μελών της κομμουνιστικής οργάνωσης Λαμίας, στα τέλη Σεπτεμβρίου 1948, ολοκληρώθηκε η εξάρθρωση της *Κομματικής Οργάνωσης Λαμίας*[314].

Από τη μέχρι τώρα έρευνα δεν είναι γνωστό αν συνεχίστηκε κάποια μορφή κομματικής οργάνωσης στην πόλη της Λαμίας, ύστερα από το Σεπτέμβριο 1948. Με απόφαση του Κομμουνιστικού Κόμματος, το Μάιο 1948, διαμορφώθηκε ο θεσμός του Επιτρόπου για τις πόλεις και των *Ομάδων Πολιτικών Επιτρόπων,* οι οποίοι εισέρχονταν στις πόλεις, συγκέντρωναν πληροφορίες και έκαναν σαμποταζ, όπως η *Ανεξάρτητη Ομάδα Λάρισας*. Δεν υπάρχουν πληροφορίες για τη δράση αντίστοιχων ομάδων στην περιοχή της Λαμίας.

Ωστόσο, παρά την απειλή των συλλήψεων, της εκτόπισης και της εξορίας ή το κυριότερο των θανατικών ποινών των Εκτάκτων Στρατοδικείων, οι ανάγκες της εξασφάλισης στέγης, τροφής και εξασφάλισης του παράνομου μηχανισμού συνιστούσαν έναν ευρύτερο κύκλο της Αριστεράς, ο οποίος, αν και ασφυκτιούσε, εξακολουθούσε να λειτουργεί στα πλαίσια των διαπροσωπικών σχέσεων. Σε αυτούς προστέθηκαν τα αδρανοποιημένα και παροπλισμένα μέλη του κόμματος, οι «συμμοριόπληκτοι» που σωρεύτηκαν υποχρεωτικά στις πόλεις, οι αριστεροί που κατέφυγαν στις πόλεις για να αποφύγουν τους διωγμούς και έχασαν την επαφή τους με το κόμμα, οι συγγενείς των πολιτικών κρατουμένων, όσοι είχαν υπογράψει δηλώσεις μετανοίας και είχαν απολυθεί από τις φυλακές και τις εξορίες. Όλοι αυτοί συνέθεταν τον ευρύτερο χώρο της Αριστεράς που αφουγκράζονταν το μήνυμα του ΔΣΕ. Ο ευρύτερος αριστερός αυτός χώρος διαγράφεται στα ποσοστά της *Δημοκρατικής Παράταξης* και της ΕΔΑ στις εκλογές του 1950 και 1951, κόμματα τα οποία συγκέντρωσαν στα αστικά κέντρα ποσοστό 21,2% και 19,6% αντίστοιχα. Στη Λαμία το ποσοστό της Δημοκρατικής Παράταξης ανέρχονταν στις εκλογές του 1950 σε 19,8%, ενώ το αντίστοιχο της ΕΔΑ το 1951 σε 8,5%.

---

[314] *Λαμιακός Τύπος,* 20-23 Σεπτεμβρίου 1948, όπου εκτεταμένες αναφορές για τα τεκταινόμενα στις συνεδριάσεις του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας.

Την ίδια χρονική περίοδο κατά την οποία ολοκληρώνονταν η αποδιάρθρωση των αριστερών οργανώσεων στη Λαμίας, ο *Εθνικός Στρατός* ήταν σε θέση να κινητοποιεί μεγάλες δυνάμεις για τη διενέργεια εκτεταμένων στρατιωτικών επιχειρήσεων σε πολλά μέτωπα ταυτόχρονα ενώ δεν αντιμετώπιζε πρόβλημα υλικών και εφοδίων. Την άνοιξη του 1948 άρχισαν μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις των κυβερνητικών δυνάμεων στη Ρούμελη με το κωδικό όνομα *Χαραυγή*[315]. Κατά την κίνηση των στρατιωτικών τμημάτων δεν έγινε καμία σοβαρή σύγκρουση με τα τμήματα του ΔΣΕ τα οποία πιεζόμενα συνεχώς αναγκάστηκαν να συμπτυχθούν προς το Νότο και Νοτιοανατολικά προς την κατεύθυνση των ορέων Οίτη - Γκιώνα - Βαρδούσια. Ο κύριος όγκος τους κατόρθωσε να διαφύγει στις 14-15 Απριλίου 1948 από την περιοχή της Βίνιανης και από εκεί προς δύο κατευθύνσεις: το *Αρχηγείο Ρούμελης* προς τα Βόρεια Άγραφα και η *Ταξιαρχία Δυτικής Στερεάς* προς τον Ανατολικό Βάλτο ύστερα από αντιπερισπασμό εναντίον της Β Μοίρας Καταδρομών στο Δίκαστρο[316].

Στα μέσα Απριλίου 1948 το Πολιτικό Γραφείο εξέδωσε απόφαση για την κατάσταση και τη δουλειά του *Αρχηγείου Ρούμελης* σύμφωνα με την οποία θεωρήθηκε ότι το *Αρχηγείο Ρούμελης* ανταποκρίθηκε ικανοποιητικά στις υποχρεώσεις του απέναντι στο *Γενικό Αρχηγείο* για τη στρατολογία και δημιουργία εφεδρειών. Το γεγονός αυτό οφείλονταν κατά την εκτίμηση του *Πολιτικού Γραφείου: «στη σωστή πολιτική γραμμή και στους στενούς δεσμούς του με το λαό, στην καλή οργάνωση και εκπαίδευση των τμημάτων της Ρούμελης και κυρίως στη σωστή τακτική του»* για αυτό και η δράση του *Αρχηγείου Ρούμελης* χαρακτηρίστηκε υποδειγματική[317].

3.3.11. Ομάδες Πολιτικών Επιτρόπων Πόλεων (ΟΠΕΠ)

Ταυτόχρονα, ο ΔΣΕ δοκίμασε την εφαρμογή του προτύπου της σοσιαλιστικής κοινωνίας στο στρατό του. Αρνούμενος την κληρονομιά του ΕΛΑΣ ο ΔΣΕ όφειλε να συγκροτηθεί ως τακτικός λαϊκός επαναστατικός στρατός σύμφωνα με το πρότυπο του Κόκκινου

---

[315] Αναλυτικά για τη επιχείρηση *Χαραυγή* βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία*, τόμος 7, κείμενα 61 - 78

[316] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η εκκαθάριση της Ρούμελης και η πρώτη μάχη του Γράμμου*, σελ.54 και Αποστολόπουλος, *ο.π.*, σ.117-129

[317] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Τόμος 6: «Απόφαση του Πολιτικού Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ για την κατάσταση και τη δουλιά του Αρχηγείου Ρούμελης», σ. 255-261

Στρατού των πρώτων επαναστατικών χρόνων. Η επιχείρηση ολοκληρώθηκε όταν το Κομμουνιστικό Κόμμα, μέσω της αναβάθμισης του ρόλου και των λειτουργιών των «πολιτικών επιτρόπων» στη στρατιωτική δομή μετατράπηκε σε φορέα της επανάστασης στο εσωτερικό του ΔΣΕ[318].

Στα τέλη Μαΐου 1948 το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ ενημέρωσε με γράμμα του όλες τις κομματικές οργανώσεις και όλα τα μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος που βρίσκονταν στις πόλεις ότι *«η δουλειά του κάθε κομμουνιστή μέσα στις πόλεις έπρεπε να εξυπηρετεί απόλυτα το Δημοκρατικό στρατό Ελλάδας, το Γενικό Αρχηγείο του ΔΣΕ»*. Για αυτό το σκοπό διόριζε σε κάθε πόλη έναν αξιωματικό Πολιτικό Επίτροπο. Ο Επίτροπος μαζί με τους βοηθούς του, οι οποίοι θα ήταν και αυτοί αξιωματικοί του ΔΣΕ, θα ήταν υπεύθυνος για όλους τους τομείς και σε όλες τις μαζικές οργανώσεις. Καθήκον κάθε κομμουνιστή που ζούσε στις πόλεις ήταν να συνδεθεί με τον Πολιτικό Επίτροπο και να εκτελεί ανεπιφύλακτα τις εντολές και οδηγίες που του έδινε[319]. Με την απόφαση αυτή γινόταν προσπάθεια να αντιμετωπιστεί το κενό που άφηνε στις πόλεις η διάλυση των κομματικών οργανώσεων. Δημιουργήθηκαν λοιπόν *Ομάδες Πολιτικών Επιτρόπων* των πόλεων και κατόπιν της υπαίθρου με βασική αποστολή τη δράση στα μετόπισθεν του αντιπάλου με διάφορες, ανάλογα με τις συνθήκες, μορφές: συγκέντρωση πληροφοριών, διοχέτευση προπαγανδιστικού υλικού, σαμποτάζ, καταστροφή τηλεφωνικού δικτύου. Οι ομάδες αυτές αποτελούνταν από παλιούς και έμπειρους αντάρτες που γνώριζαν την περιοχή που δρούσαν και καθοδηγούνταν κατευθείαν από την κοντινή μεραρχία του ΔΣΕ[320].

Οι Πολιτικοί Επίτροποι των μεγάλων αστικών κέντρων υπάγονταν οργανικά στο *Πολιτικό Γραφείο* ενώ στις επαρχιακές πόλεις ήταν αξιωματικοί που υπάγονταν στην διεύθυνση προσωπικού της Μεραρχίας που δρούσε στην περιοχή τους. Δράση των

---

[318] Ι. Παπαθανασίου, «Ιδεολογικές προσλήψεις των κοινωνικών συγκρούσεων και διαμόρφωση της πολιτικής στρατηγικής. Το ΚΚΕ στα χρόνια 1936-1949», Χ. Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα 36-49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα: Καστανιώτη, 2003

[319] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Τόμος 6: «Γράμμα του ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ προς όλες τις κομματικές οργανώσεις και όλα τα μέλη του κόμματος στις πόλεις», 27 Μαΐου 1948, σ. 262

[320] Χ. Βραχνιάρης, *Πορεία μέσα στη Νύχτα. Η Θεσσαλία στις φλόγες του Εμφυλίου*, Αλφειός, Αθήνα 1990, σ. 360

Ομάδων Πολιτικών Επιτρόπων μαρτυρείται στην Καρδίτσα και τη Λάρισα όπου έδρασε η Ανεξάρτητη Ομάδα Λάρισας. Δεν είναι γνωστή ανάλογη δράση στη Λαμία.

3.3.12. Η 4η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ

Η 4η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ συνήλθε στο Γράμμο στις 28-29 Ιουλίου 1948 εν μέσω στρατιωτικών επιχειρήσεων. Από τις αποφάσεις δεν φαίνεται να έγινε κάποια σοβαρή συζήτηση της πολιτικής του ΚΚΕ. Για άλλη μια φορά διατυπώθηκε η πίστη στη νίκη του ΔΣΕ και προτάθηκαν μια σειρά από πρακτικά μέτρα για την ποσοτική αύξηση και ποιοτική καλυτέρευση του ΔΣΕ. Διαπιστώθηκε παράλληλα καθυστέρηση του κινήματος στις μεγάλες πόλεις, η οποία αποδόθηκε στη μη πραγματοποίηση των καθηκόντων της 3ης Ολομέλειας από τις κομματικές οργανώσεις. Η στάση αυτή σήμαινε αποτυχία ρεαλιστικής αντιμετώπισης της κατάστασης που είχε διαμορφωθεί σε βάρος του ΔΣΕ, ενδεικτικό της οποίας είναι ότι το σχέδιο της 3ης Ολομέλειας θεωρείται ακόμα πραγματοποιήσιμο. Το πιο σημαντικό στοιχείο της 4ης Ολομέλειας ήταν η απόφαση σχετικά με την απόφαση του Γραφείου Πληροφοριών των Κομμουνιστικών και Εργατικών Κομμάτων σχετικά με την κατάσταση του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας. Η αποπομπή του Τίτο από την Κομινφόρμ στις 28 Ιουνίου πρέπει να προκάλεσε βαθιά έκπληξη στην κομμουνιστική ηγεσία, που πιθανόν δεν είχαν ξεκάθαρη ιδέα του τι συνέβαινε. Το ΚΚΕ αν και αρχικά δεν πήρε θέση στη σοβιετο- γιουγκοσλαβική διένεξη, τελικά συντάχθηκε με το μέρος του Στάλιν και της Κομινφόρμ, παρόλο που κατά αυτό τον τρόπο διακινδύνευε τη διακοπή της βοήθειας που λάμβανε από τη γείτονα χώρα και τα οφέλη που προέκυπταν. Η απόφαση αυτή δεν δημοσιεύτηκε τότε για ευνόητους λόγους αλλά ανακοινώθηκε εσωκομματικά στους πολιτικούς επιτρόπους[321].

3.3.13. Η πλατφόρμα του Μ. Βαφειάδη

Στα τέλη Αυγούστου 1948 ο Μ. Βαφειάδης απομακρύνθηκε από τη θέση του ως Πρόεδρος της ΠΔΚ και Υπουργός των Στρατιωτικών και πήγε στη Μόσχα ενώ την

---

[321] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Τόμος 6: « Απόφαση της 4ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ», σ. 268-275

καθοδήγηση του ΔΣΕ ανέλαβε Πολεμικό Συμβούλιο υπό την προεδρία του Ζαχαριάδη. Στις 15 Νοεμβρίου 1948 επέστρεψε για να λάβει μέρος σε συνεδρίαση του *Πολιτικού Γραφείου* στην οποία συζητήθηκε το έγγραφο που έγινε γνωστό ως «οπορτουνιστική πλατφόρμα του Μάρκου Βαφειάδη». Ήταν η πρώτη φορά που ο Βαφειάδης εξέφραζε εκτενώς μια ριζικά διαφορετική άποψη της κατάστασης θεωρώντας λανθασμένη την όλη ανάπτυξη του ένοπλου αγώνα, αρχίζοντας από την 2η Ολομέλεια. Ο Βαφειάδης, αφού διαπίστωνε ότι η περίοδος από το Μάρτιο 1946 έως το Μάρτιο 1947, «*ήταν η περίοδος που δίνονταν οι μεγαλύτερες δυνατότητες για μια αποφασιστική επικράτησή μας σε ορισμένες βασικές περιοχές και ότι τότε χάσαμε τη μοναδική σχεδόν ευκαιρία*» και ότι «*ο μοναρχοφασισμός κατόρθωσε να πετύχει μια σχετική πολιτικοστρατιωτική σταθεροποίηση*», κατέληγε στο συμπέρασμα ότι ο ΔΣΕ δεν μπορούσε να ανατρέψει ένοπλα τον αντίπαλο με τις δικές του δυνάμεις στο άμεσο μέλλον αλλά χρειαζόταν βοήθεια η οποία θα προερχόταν από την αναγνώριση της ΠΔΚ από τις γειτονικές χώρες. Τις αποφάσεις της 3ης Ολομέλειας τις θεωρούσε ανεδαφικές και μη εφαρμόσιμες. Στο στρατιωτικό τομέα ο ΔΣΕ έπρεπε να επιστρέψει στην αντάρτικη τακτική σε όλη τη χώρα και να διαλυθεί από τακτικός στρατός με ενιαία καθοδήγηση[322]. Οι παρατηρήσεις του Βαφειάδη αντιπροσώπευαν την ύστερη γνώση, ενώ η ριζική κριτική των μέτρων για τα οποία δεν ήταν λιγότερο υπεύθυνος από ότι τα άλλα μέλη του *Πολιτικού Γραφείου* έκανε αδύνατη κάθε περαιτέρω σοβαρή συζήτηση. Στην πραγματικότητα οι απόψεις του θεωρήθηκαν αντικομματικές και στον ίδιο αποδόθηκαν βαριοί χαρακτηρισμοί. Η απόφαση για το Βαφειάδη δόθηκε στη δημοσιότητα τον Αύγουστο 1950, στη 3η Κομματική Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ. Αναδρομικά, φαίνεται ότι αυτή ήταν η τελευταία ευκαιρία του ΚΚΕ να αλλάξει την προοπτική του σχετικά με τον ένοπλο αγώνα.

Στα πλαίσια των στόχων της 4ης Ολομέλειας, στις 11-12 Δεκεμβρίου 1948 δυνάμεις της Ι και ΙΙ Μεραρχίας του ΔΣΕ και η Ταξιαρχία Ιππικού υπό την γενική διεύθυνση του ΚΓΑΝΕ πραγματοποίησαν επιχείρηση για την κατάληψη της Καρδίτσας η οποία στέφτηκε με επιτυχία. Η πόλη παρέμεινε στα χέρια του ΔΣΕ για μια ημέρα και ο ΔΣΕ πήρε λάφυρα και πραγματοποίησε στρατολογίες. Η ενέργεια αυτή αποτέλεσε τη

---

[322] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Τόμος 6, «Γράμμα του Μάρκου Βαφειάδη προς το ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ», 15 Νοεμβρίου 1948, σ. 482-489 και «Απόφαση του Πολιτικού Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ για την οπορτουνιστική πλατφόρμα του Μάρκου Βαφειάδη», σ. 299-316

μεγαλύτερη πολεμική ενέργεια του ΔΣΕ στη Νότια Ελλάδα και τη μεγαλύτερη επιθετική ενέργεια ΔΣΕ σε κατοικημένο τόπο σε ολόκληρη τη χώρα Παρά ωστόσο τις εντυπωσιακές στρατιωτικές επιτυχίες του ΔΣΕ στα τέλη του 1948 και στην αρχή του 1949 στο Καρπενήσι, στην ουσία ο πόλεμος είχε χαθεί.

3.3.14. Η 5η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, 30-31 Ιανουαρίου 1949

Στις 30-31 Ιανουαρίου 1949 συνήλθε στο Γράμμο η 5η Ολομέλεια της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ. Ο γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος, Ν. Ζαχαριάδης έκανε την εισήγηση η οποία δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός* με τον τίτλο «*Η Ελλάδα στο δρόμο για τη νίκη. Μπροστά στην αποφασιστική καμπή*». Στην πολιτική απόφαση εκφράζεται μια υπεραισιόδοξη εκτίμηση της κατάστασης στην Ελλάδα και των δυνατοτήτων του κινήματος, καθώς και μια υπερτίμηση των επιτυχιών, που είχε σημειώσει ο ΔΣΕ: «*Ο μοναρχοφασισμός*» - σημειώνεται στο κείμενο της απόφασης – «*μπαίνει στα 1949 παραδέρνοντας μέσα στην ολόπλευρη κρίση του, οικονομική, στρατιωτική, πολιτική, ηθική, που σήμερα εκδηλώνεται με περισσότερη ένταση και οξύτητα παρά πριν*»[323]. Η απόφαση διαπίστωνε ότι:

> «Τη σημερινή κατάσταση στην Ελλάδα τη χαρακτηρίζει μια σημαντική αλλαγή στο συσχετισμό δυνάμεων προς όφελος του λαϊκοδημοκρατικού στρατοπέδου και του ΔΣΕ. Σε αντίθεση με τις αρχές του 1948, όπου είχαμε μια σχετική ισορροπία δυνάμεων, μέσα στο 1948 ο ΔΣΕ μείωσε εξαντλητικά την πολεμική προσπάθεια και εξασθένισε σοβαρά τη δύναμη του αντιπάλου, ματαιώνοντας όλες τις στρατηγικές επιδιώξεις του. Ο μοναρχοφασισμός ύστερα απ' τις αποτυχίες του έπαθε τέτοιον ηθικό αποσυνθετικό κλονισμό ώστε μπορούμε τώρα να 'χουμε την προοπτική ότι απ' την πλευρά του ηθικού του στρατού του μέσα στα 1949 δε θα 'ναι σε θέση να μας αντιπαρατάξει στρατό ανάλογο και ισάξιο μ' αυτόν που είχε στα 1948, αν και απ' την πλευρά του υλικού και των μέσων οι Αμερικάνοι θα τον εφοδιάσουν καλύτερα και πιο πλούσια απ' ό,τι

[323] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Τόμος 6 «Η 5η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ», σ. 328

πέρυσι... Σήμερα ο μοναρχοφασισμός περνά μια ολόπλευρη κρίση. Η ζωή έδειξε ότι δεν μπορεί να νικήσει τον ΔΣΕ» [324].

Σε ότι αφορά τις επιτυχίες του ΔΣΕ η απόφαση εκτιμούσε ότι: «*Ο ΔΣΕ έγινε πιο γερός και εμπειροπόλεμος σε στελέχη και μαχητές. Κρατά τώρα παντού την πρωτοβουλία. Προώθησε τις θέσεις του και είναι έτοιμος για καινούριες μάχες και νίκες. Ο ΔΣΕ χτυπά σήμερα και καταλαμβάνει τις πόλεις που κατέχει ο εχθρός, όπως έγινε στην Καρδίτσα, στη Νάουσα, στο Καρπενήσι*»[325].

Η 5η Ολομέλεια καταδίκασε επιπρόσθετα «τη δεξιά οπορτουνιστική παρέκκλιση» μέσα στο ΚΚΕ, η απόφαση ωστόσο πάνω σε αυτό το θέμα δεν δημοσιεύτηκε. Επιπλέον ενέκρινε απόφαση για την καθαίρεση του Μ. Βαφειάδη από μέλος του *Πολιτικού Γραφείου* του ΚΚΕ και τη διαγραφή του από μέλος του ΚΚΕ. Επιπλέον, όρισε έναν αριθμό από νέα μέλη της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ. Τέλος, ενέκρινε την απόφαση του *Πολιτικού Γραφείου* της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ της 28ης Αυγούστου 1948 για τη δημιουργία Πολεμικού Συμβουλίου, αποφάσισε τον ανασχηματισμό της ΠΔΚ και εξέλεξε νέο *Πολιτικό Γραφείο*[326].

Η πιο συζητημένη απόφαση της 5ης Ολομέλειας ήταν η θέση της σχετικά με το Μακεδονικό ζήτημα. Η 5η Ολομέλεια διακήρυξε ότι «*σαν αποτέλεσμα της νίκης του ΔΣΕ και της λαικής επανάστασης ο μακεδονικός λαός θα βρει την πλήρη εθνική αποκατάστασή του έτσι όπως τη θέλει ο ίδιος προσφέροντας τώρα το αίμα του για να την αποχτήσει*». Δεν είναι σκοπός της παρούσας μελέτης να αναλύσει τη θέση του ΚΚΕ απέναντι στους Σλαβομακεδόνες, η οποία θα πρέπει να εξεταστεί με βάση τη συγκυρία. Όπως υποστήριξαν άλλοι ερευνητές: *«Αναγκασμένο να καταδικάσει τον Τίτο και τους τιτικούς πράκτορες το ΚΚΕ προβάλει την αυτοδιάθεση της Μακεδονίας (με την 5η Ολομέλεια)σε ιδεολογική και πολιτική αντιδιαστολή με τις διασπαστικές και διαλυτικές ενέργειες των ξενοκίνητων σοβινιστικών και αντιδραστικών στοιχείων που καλλιεργούνται από την*

---

[324] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Τόμος 6 «Η 5η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ», σ. 334
[325] Στο ίδιο, σ. 330
[326] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Τόμος 6 «Η 5η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ», σ. 322-347

εθνικιστική απόκλιση του Τίτο και της Ομόσπονδης Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας»[327]. Μετά το κλείσιμο των Γιουγκοσλαβικών συνόρων το ΚΚΕ είχε να αντιμετωπίσει το ζήτημα της Σλαβομακεδονικής μειονότητας. Αυτό που ενδιαφέρει ωστόσο, είναι το γεγονός ότι η παραδοχή της συγκεκριμένης θέση του Κομμουνιστικού Κόμματος αρκούσε για να καταδικάσει σε θάνατο όσα μέλη του συλλαμβάνονταν και παραπέμπονταν σε δίκη με βάση το Γ Ψήφισμα και τον ΑΝ 509.

Σε ότι αφορά στη Ρούμελη και τη Θεσσαλία, το ΚΓΑΝΕ αναλάμβανε την αποστολή οι μεραρχίες του «*με την αποφασιστική πολεμική δράση τους να προκαλέσουν και να εξαντλήσουν όσο ήταν δυνατό στο δικό τους χώρο την εκστρατεία του εχθρού το 1949 και να δημιουργήσουν στο χώρο τους μια πλατιά λεύτερη περιοχή γύρω από τον κορμό της κεντρικής Πίνδου*» [328].

3.3.15. Το τέλος του Δημοκρατικού Στρατού στην περιοχή της Ρούμελης

Η κατάληψη του Καρπενησίου υπήρξε η τελευταία μεγάλη επιτυχία του ΔΣΕ στη Νότια Ελλάδα. Παρόλο που δεν είχε αποτέλεσμα ως αντιπερισπασμός στη δράση του *Εθνικού Στρατού* στην Πελοπόννησο[329], κλόνισε την αυτοπεποίθηση της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας της Αθήνας και επέτρεψε αλλαγές στο πολιτικό και στρατιωτικό πεδίο. Η κατάληψη του Καρπενησίου δεν μπορούσε ωστόσο να αλλάξει τη ροή του πολέμου. Παρά τις επιμέρους ατυχίες του, ο *Εθνικός Στρατός* παρέμενε ισχυρός. Εντούτοις, ενόψει των νέων επιχειρήσεων στη Βόρεια Ελλάδα, η παρουσία υπολογίσιμων δυνάμεων του ΔΣΕ στη Ρούμελη αποτελούσε σοβαρή ενόχληση. Για αυτό οι δυνάμεις του Α Σώματος Στρατού παρέμειναν στην περιοχή με στόχο τη διάλυση ή έστω τη σοβαρή μείωση των δυνατοτήτων του ΔΣΕ. Το βάρος έπεσε στα ελαφρά τάγματα πεζικού καθώς δεν μπορούσαν να αποσπαστούν δυνάμεις από το Γράμμο και να διακοπεί η εκκαθάριση της Πελοποννήσου και η φύλαξη αστικών κέντρων και συγκοινωνιών απορροφούσε αρκετές δυνάμεις.

---

[327] Παπαθανασίου, *ο.π.*, σ. 221-222
[328] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, Τόμος 6, σ. 336
[329] Αναλυτικά, Μαργαρίτης, *ο.π.*, σ. 202-203

Στις αρχές Μαρτίου 1949 τμήματα του ΚΓΑΝΕ πέρασαν δυτικά του Αχελώου από τη γέφυρα της Τέμπλας και ενήργησαν προς την πεδιάδα της Άρτας και το Βουλγαρέλι και γενικά στην περιοχή του Βάλτου[330]. Αποστολή τους ήταν «*η εξόντωση της εχθρικής δύναμης του στόχου Άρτα και η κατάληψη της πόλης για στρατολογική, επιμελητειακή εκμετάλλευση*»[331]. Η προσπάθεια δεν πέτυχε εξαιτίας των υπέρτερων δυνάμεων του *Εθνικού Στρατού* και της δυνατότητάς τους για ταχεία μετακίνηση στην περιοχή, της έντονης παρουσίας ένοπλων χωρικών, οι οποίοι αποτελούσαν πηγή ανασφάλειας στα μετόπισθεν, της αδυναμίας κάλυψης εκτεταμένης περιοχής από δυνάμεις ΔΣΕ και της ελλιπούς πληροφόρησης του ΔΣΕ σε αντίθεση με την πληροφόρηση του κυβερνητικού στρατού. Ως αποτέλεσμα προκλήθηκαν μεγάλες απώλειες στα τμήματα του ΔΣΕ και η 138 Ταξιαρχία διαλύθηκε[332] ενώ μεγάλος αριθμός αιχμαλώτων και παραδοθέντων μεταφέρθηκε στις πόλεις της Λαμίας και του Αγρινίου, όπου παραπέμφθηκαν στο Έκτακτο Στρατοδικείο[333]. Η επιχείρηση αυτή ήταν η τελευταία στην οποία ο ΔΣΕ παρουσιάστηκε ως συγκροτημένη, μεγάλη δύναμη στη Νότια Ελλάδα και η αποτυχία της ήταν καθοριστικής σημασίας όσο αφορά στο μέλλον της εμφύλιας σύγκρουσης στη Ρούμελη.

Οι δυνάμεις του ΚΓΑΝΕ αποσύρθηκαν βορειοανατολικά προς τη γέφυρα Κοράκου στις 28 Μαρτίου 1949[334] και κατευθύνθηκαν προς Άγραφα, όπου αποφασίστηκε ο χωρισμός της Ι και ΙΙ Μεραρχίας και η επαναστροφή της ΙΙ Μεραρχίας στο στρατηγικό τρίγωνο Οίτη – Γκιώνα – Βαρδούσια. Το πέρασμα στη Ρούμελη έγινε στις 5-6 Απριλίου 1949 από τη μη φυλασσόμενη από τον κυβερνητικό στρατό διάβαση Καγκέλια Τυμφρηστού σε υψόμετρο 2.325 μέτρων. Στη Ρούμελη είχαν παραμείνει και δρούσαν η 77η Μονάδα Χώρου, η οποία προήλθε από τη συγχώνευση οκτώ τμημάτων Λαϊκής Πολιτοφυλακής που υπήρχαν στη Στερεά και των Κέντρων Πληροφοριών, με διοικητή τον Γιώργο

---

[330] Για λεπτομέρειες βλ. Θεοχάρης, *ο.π.* σ. 341- 345, Παναγιωτόπουλος, *ο.π.*, σ.22-25, Μαργαρίτης, *ο.π.*, σ.349-360,

[331] ΔΣΕ/ΚΓΑΝΕ, «Διαταγή επιχειρήσεων κατά εχθρικής βάσης Άρτας» στο ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 12, Κείμενο 54, σ. 434 κ.ε και ΔΣΕ/ΙΙ Μεραρχία, «Διαταγή επιχείρησης κατά εχθρικού στόχου Άρτα», *ΑΕΠ*, Τόμος 13, Κείμενο 2, σ. 46 κ.ε

[332] ΑΣΔΣΕ, «Έκθεσις επιχειρήσεως Αχελώου, από 15 έως 31 Μαρτίου 1949», στο ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 13, Κείμενο 72, σ. 464-465

[333] Κ. Πεντεδέκας, *Σωτήρης Τσιτσιπής. Ο ηρωικός Λοκρός*, Αθήνα, β'έκδοση 2004 σ. 193-201

[334] Συγκλονιστική περιγραφή περάσματος γέφυρας Κοράκου στο Αποστολόπουλος, *ο.π.*, σ. 218

Κουτρούκη, η 55η Μονάδα Χώρου με διοικητή τον Γιάννη Μαγκλάρα και η 88η Μονάδα Χώρου με τον ταγματάρχη Γκούρα[335]. Σκοπός των μονάδων αυτών ήταν η κατοχή και ο έλεγχος του χώρου, η συντήρηση των τραυματιών, ο συντονισμός της επιμελητείας και η εξεύρεση και αποθήκευση ειδών διατροφής. Το σύνολο των μονάδων αυτών μαζί με τη δύναμη της ΙΙ Μεραρχίας υπολογίζονταν στο τέλος Απριλίου 1949, πριν την έναρξη των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού*, σε 400 περίπου μαχητές. [336]

Η ΙΙ Μεραρχία του ΔΣΕ επιζήτησε με επιμονή να παραμείνει στο χώρο της Ρούμελης και να δράσει σε αυτή για να συγκρατήσει τις μονάδες του κυβερνητικού στρατού στη Στερεά Ελλάδα και να επιβραδύνει την κύρια ενέργεια του στρατού στο βορρά. Διωκόμενη κατά πόδας στην περιοχή μεταξύ Παναιτωλικού - Χελιδώνος - Οίτης και Γκιώνας κατόρθωνε να διαφεύγει διαρκώς από τον κλοιό των κυβερνητικών δυνάμεων όχι όμως και τη διαρκή σύγκρουση η οποία της επέφερε απώλειες και επισιτιστικό πρόβλημα και τελικά την καταστροφή της. Η συνεχή της δίωξη από τις κυβερνητικές δυνάμεις δεν της άφησε ποτέ το χρόνο να αποκτήσει πρωτοβουλία ενέργειας. Η σημαντικότερη ενέργεια του ΔΣΕ αυτήν την περίοδο είναι η επίθεση εναντίον του Λιδωρικίου και η αιχμαλωσία του Ταξίαρχου Μαρκόπουλου στις 20 Απριλίου 1949.[337]

Την ίδια περίοδο, την άνοιξη 1949, οι δυνάμεις του ΚΓΑΝΕ υπολογίζονταν σε 1.000 μαχητές της ΙΙ Μεραρχίας, 3500 της ΙΙ και της διοίκησης και 500-600 της Ταξιαρχίας Ιππικού Στέφου στην Όρθρυ[338]. Τα τμήματα υπέφεραν από έλλειψη πυρομαχικών και τροφίμων καθώς τα αποθέματα από Καρδίτσα – Καρπενήσι εξαντλήθηκαν κατά τη διάρκεια του χειμώνα χωρίς να ακολουθήσει νέος ανεφοδιασμός. Επιπλέον την ΙΙ Μεραρχία ακολουθούσαν 2-3 χιλιάδες άοπλοι στρατολογημένοι. Οι επιχειρήσεις του κυβερνητικού στρατού άρχισαν στις 1 Μαΐου 1949. Στις 3-4 Μαΐου το 613 Τάγμα εκτόπισε διαδοχικά τα τμήματα του ΔΣΕ από όλη την περιοχή των δυτικών Βαρδουσίων. Ύστερα από διαδοχικές συγκρούσεις και ελιγμούς στα μέσα Μαΐου η ΙΙ Μεραρχία του

---

[335] Θ. Κόκκας (Κουτσιομάνης), *1108 μέρες στα βουνά της Ρούμελης*, Αθήνα 1988, σ.217 κ.ε Για δράση Λαϊκής Πολιτοφυλακής: Ν.Κουβαράς, *Ο τελευταίος αντάρτης της Ρούμελης 1943-1955*, Αθήνα 1996

[336] Οι αριθμοί ποικίλουν από τους 300-700 μαχητές. Σχετικά, Φ. Γρηγοριαδης, *Ιστορία του Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, τ.4ος, σ. 1285.

[337] Λ. Καλλιβρετάκης, *Ο θάνατος ενός Ταξιάρχου*, Αθήνα 2001

[338] Εκτίμηση: Ζαφειρόπουλος, *ο.π.*, 589 Αντιστοιχία σε σχέση με δυνάμεις *Εθνικού Στρατού* 1: 12

ΔΣΕ έπαψε ουσιαστικά να υπάρχει ως υπολογίσιμη συγκροτημένη δύναμη. Διαλύθηκε σε μικρές μονάδες αποφεύγοντας τον αγώνα στις περιοχές Τυμφρηστού – Βαρδουσίων – Γκιώνας και Οίτης. Στις 14 Μαΐου 1949 διαλύθηκε η 144 Ταξιαρχία[339]. Ακολούθησε η εκκαθάριση της περιοχής των Αγράφων και της Όρθρυος (13-18 Μαΐου 1949).

Εξαιρετικό γεγονός αποτέλεσε ο φόνος του Διοικητή της ΙΙ Μεραρχίας του ΔΣΕ Ρούμελης, στις 21 Ιουνίου στα Μάρμαρα Φθιώτιδας από δυνάμεις του 602 ΕΤΠ.[340] Πράγματι, ο φόνος του Διαμαντή και οι επιτυχημένες επιχειρήσεις των κυβερνητικών δυνάμεων εναντίον του ΔΣΕ ουσιαστικά σηματοδότησαν το τέλος της στρατιωτικής παρουσίας του ΔΣΕ στη Ρούμελη, καθώς με εξαίρεση τις μονάδες χώρου, δεν απέμεινε οργανωμένο συγκρότημα μαχητών του ΔΣΕ στην περιοχή. Στα τέλη Ιουνίου 1949 ο διοικητής της Ι Μεραρχίας, Χ.Φλωράκης (Γιώτης) με 100 άνδρες της Ι Μεραρχίας έφυγε για το Γράμμο. Στις αρχές Ιουλίου 1949 ο διοικητής του ΚΓΑΝΕ, Κ. Κολιγιάννης, ο Πολιτικός Επίτροπος Ζ. Ζωγράφος και 60 άνδρες προωθήθηκαν βόρεια του δρόμου του Μετσόβου προς το Βίτσι[341] ενώ στις 12 Ιουλίου 1949 ανακοινώθηκε επίσημα η διάλυση του ΚΓΑΝΕ. Οι εναπομείναντες δυνάμεις του ΔΣΕ προσπάθησαν να ανασυγκροτηθούν, να έρθουν σε επαφή με τους ξεκομμένους αντάρτες και να προετοιμαστούν για το χειμώνα χωρίς να προβαίνουν σε κάποια επιθετική ενέργεια.

Ύστερα από την πτώση του Γράμμου, στις 29 Αυγούστου 1949, και την πλήρη διαρροή των μαχητών του ΔΣΕ στις γειτονικές σοσιαλιστικές χώρες, ο Γιώτης με δύναμη 350 μαχητών ήλθε από το Γράμμο μέσω Τζουμέρκων προς τα Άγραφα με σκοπό την οργάνωση αποστολών για την προώθηση των εναπομείναντων μαχητών Ρούμελης προς την Αλβανία[342] ενώ την ίδια περίοδο η ΑΣΔΣΕ ενεργούσε προς καταδίωξη των μαχητών αυτών στην περιοχή των Αγράφων. Κατά τους μήνες Σεπτέμβριο – Δεκέμβριο οργανώθηκαν επτά τέτοιες αποστολές[343]. Η τελευταία, με αρχηγό τον Περικλή, έφτασε

---

[339] Βλέπε Αποστολόπουλος, *ο.π.*, 246-248.

[340] Γ.Ματζώρος, *Ο Καπετάν – Διαμαντής. Ο σταυραετός της Ρούμελης*, Αθήνα 1994 και *Ακρόπολις* 22 Ιουνίου 1949

[341] Γενικότερες κρίσεις για τον Κολιγιάννη και Γούσια και την παραμονή του ΚΓΑΝΕ στη Ρούμελη την άνοιξη 1949: Δ. Βλαντάς, *Εμφύλιος Πόλεμος, 1945-1949*, γ τόμος, β ημιτόμος, Αθήνα 1981, σ. 201-203

[342] Τ. Ψημμένος, *Αντάρτες στ' Άγραφα*, Αθήνα 1998, σ. 330-344

[343] Θεοχάρης, *ο.π.*, σ. 399-419

στην Αλβανία στις 16 Δεκεμβρίου 1949. Στο χώρο των Αγράφων παρέμεινε ομάδα με 18 επιλεγμένους μαχητές υπό τον Π. Μπέικο (22η Μονάδα Χώρου) και Γ. Μαγκλάρα (55η Μονάδα Χώρου) και το Συγκρότημα Αγράφων του Κ. Παπαϊωάννου με δύναμη 100 ανδρών. Μέχρι τα μέσα Φεβρουαρίου 1950 τα τμήματα αυτά κινούνταν στην περιοχή Απεραντίων Ευρυτανίας τροφοδοτούμενα από τις τελευταίες αποθήκες του ΔΣΕ. Το τελευταίο δεκαήμερο του Φεβρουαρίου 1950 αντιμετωπίζοντας επιχειρήσεις των κυβερνητικών δυνάμεων, αναγκάστηκαν να χωριστούν σε δύο τμήματα με σκοπό το πέρασμα των συνόρων προς την Αλβανία. Τελικά, μόνο μια μικρή ομάδα 8 ατόμων από το απόσπασμα Αγράφων κατόρθωσε να φτάσει στην Αλβανία, το Μάιο 1950[344]. Αυτό ήταν και το τέλος της παρουσίας του Δημοκρατικού Στρατού στην περιοχή της Ρούμελης.

3.3.16. Μετά τη στρατιωτική λήξη του εμφυλίου

Στην 6η Ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ στο Μπουρέλι της Αλβανίας στις 8 Οκτωβρίου 1949 ο Γ.Γ του κόμματος Νίκος Ζαχαριάδης υποστήριξε πως *«[...] οι κύριες δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού, παρά τη μοναρχοφασιστική επιτυχία στο Βίτσι και στο Γράμμο, παραμένουν άθικτες και με το όπλο παρά πόδα»*. Το σύνθημα «με το όπλο παρά πόδα» συντήρησε την πολιτική απομόνωση της Αριστεράς και έδωσε πολιτικά όπλα στις διωκτικές και δικαστικές αρχές να συνεχίσουν τις διώξεις παρά τη λήξη του Εμφυλίου και την άρση του στρατιωτικού νόμου τον Φεβρουάριο του 1950. Παρ' όλα αυτά, με τις προσπάθειες και του ΚΚΕ, ιδρύθηκε στις 2 Φεβρουαρίου 1950 η *Δημοκρατική Παράταξη*, από τρία μικρά προσωποπαγή κεντροαριστερά κόμματα, και στις εκλογές του Μαρτίου 1950 το *Κομμουνιστικό Κόμμα* πριμοδότησε τον Ι. Σοφιανόπουλο, τον Ν. Γρηγοριάδη και άλλους. Ωστόσο, η *Δημοκρατική Παράταξη* αποδείχθηκε θνησιγενής. Από την άλλη πλευρά όμως, βελτιώθηκαν οι συνθήκες για επανάληψη παρομοίου εγχειρήματος, καθώς η εκλογική νίκη των κεντρώων κομμάτων –μεταξύ των οποίων η ΕΠΕΚ του Πλαστήρα που επαγγέλλεται μια πολιτική επιείκειας– δημιούργησε τις προοπτικές ενός ανοίγματος προς τους ηττημένους.

---

[344] Ψημμένος, *ο.π.*, σ. 415-423

Το επόμενο σχήμα, για τη συγκρότηση του οποίου εργάστηκε μέχρι τη σύλληψή του (20 Δεκεμβρίου 1950), ο Ν. Μπελογιάννης, ήταν ο *Δημοκρατικός Συναγερμός* μέσω του οποίου το ΚΚΕ σημείωσε εμφανείς επιτυχίες στα μεγάλα αστικά κέντρα κατά τις δημοτικές εκλογές του Απριλίου 1951. Έπειτα από πολλές αντιρρήσεις των μικρών κεντροαριστερών κομμάτων που συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις, στις 2 Αυγούστου 1951, ιδρύθηκε η *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά* (ΕΔΑ) ως συνασπισμός κομμάτων με πρόεδρο τον Ι. Πασσαλίδη, ενώ εκδόθηκε το δημοσιογραφικό όργανο του κόμματος, «*Η Αυγή*».

Νέες βουλευτικές εκλογές ορίστηκαν για τις 9 Σεπτεμβρίου 1951. Στις εκλογές, κατά τις οποίες πλειοψήφησαν ως σύνολο και πάλι τα κεντρώα κόμματα, η ΕΔΑ έλαβε το 10,6% των ψήφων και 10 έδρες. Η άρνηση της ηγεσίας της ΕΔΑ να δεχθεί τις υποψηφιότητες Μπελογιάννη και Πλουμπίδη, η αποδοχή υποψηφιότητας των εκτοπισμένων και το 10,6% στις εκλογές με τις 10 μόνον έδρες σηματοδότησαν τη μέχρι το 1967 πορεία της, καθώς σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα κινήθηκε ανάμεσα στα «όχι» και τα «ναι» έναντι του ΚΚΕ, με μια σχετικά σταθερή εκλογική δύναμη –με την «εκπληκτική» εξαίρεση του 24,4% και τις 79 έδρες που την ανέδειξαν αξιωματική αντιπολίτευση το 1958– την οποία όμως φαλκίδευαν τα εκλογικά συστήματα, περιορίζοντας την κοινοβουλευτική της δύναμη ή εκμηδενίζοντάς την, όπως το 1952.

Κεφάλαιο 4: Οι αστικές πολιτικές δυνάμεις και η τοπική πολιτική σκηνή

Σκοπός του κεφαλαίου είναι να παρουσιάσει την πολιτική σκηνή στην πόλη της Λαμίας και της εκλογικής της περιφέρειας κατά το χρονικό διάστημα από το 1945 έως την λήξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου, το 1949 από την πλευρά των αστικών κομμάτων. Η ανάλυση επικεντρώνεται, όπου το επιτρέπουν οι πηγές, στην τοπική πολιτική σκηνή ενώ η κεντρική πολιτική σκηνή παρουσιάζεται ως ένα γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί και αλληλεπιδρά το τοπικό.

Μπορούν να διακριθούν δύο περίοδοι πολιτικής δράσης των αστικών κομμάτων. Η μία εκτείνεται χρονικά από τον Μάρτιο 1945, οπότε επανεγκαθίσταται η κυβερνητική εξουσία στην πόλη της Λαμίας, έως τις εκλογές του 1946 και η δεύτερη από τις πρώτες μεταπολεμικές εκλογές, τον Μάρτιο 1946, έως το πέρας των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου, το καλοκαίρι 1949. Η πρώτη περίοδος είναι μια περίοδος ανασυγκρότησης κατά την οποία τόσο ο αριστερός όσο και ο επονομαζόμενος εθνικόφρων - αστικός πολιτικός χώρος ανασυντάσσουν τις δυνάμεις τους και ετοιμάζονται για την εκλογική αναμέτρηση και το δημοψήφισμα σχετικά με τον Βασιλιά Γεώργιο Β.

Οι εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946 και το δημοψήφισμα της 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1946 αποτελούν σημαντικούς σταθμούς στην μεταπολεμική πολιτική ιστορία καθώς οι μεν εκλογές, οι πρώτες ύστερα από δέκα χρόνια, έρχονται να νομιμοποιήσουν την ανάληψη της εξουσίας από τα νέα κυβερνητικά σχήματα μετά την απελευθέρωση και αποτελούν την πολιτική έκφραση της κοινωνικής αναταραχής, το δε δημοψήφισμα επιλύει, έστω και με τον τρόπο που έγινε, το φλέγον ζήτημα του πολιτειακού ζητήματος, το οποίο κατείχε κεντρική θέση στην πολιτική των κομμάτων ήδη από το Μεσοπόλεμο.

Ύστερα από τις εκλογές και την έναρξη των εμφύλιων συγκρούσεων, εγκαινιάζεται μια νέα πολιτική περίοδος. Με μια σειρά νομοθετημάτων θεσμοποιείται η ποινικοποίηση της αριστερης ιδεολογίας, που έχει ως αποτέλεσμα την αποδιοργάνωση των οργανώσεων της αριστεράς και το πέρασμά τους στην παρανομία, ενώ τα αστικά κόμματα μπροστά στον κίνδυνο των εμφύλιων συγκρούσεων σταδιακά παραμερίζουν τις μεταξύ τους διαφορές και ενώνονται σε κοινό μέτωπο

υπό την σκέπη του αντικομμουνισμού. Από την άλλη η Αριστερά η οποία είχε αποφασίσει να απέχει από την εκλογική διαδικασία, υφισταται πολύπλευρη οικονομική, κοινωνική και πολιτική ασφυξία και σταδιακά οδηγείται στην απόφαση για ένοπλο αγώνα.

4. 1. Οι εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946 : Η πολιτική έκφραση της κοινωνικής αναταραχής

4.1.1. Η ανασυγκρότηση του αστικού πολιτικού χώρου έως το δημοψήφισμα Σεπτεμβρίου 1946

Το κύριο ζήτημα μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Βάρκιζας, με την οποία έληξε η στρατιωτική αναμέτρηση των Δεκεμβριανών, ήταν η ανασύσταση των θεσμών και του κρατικού μηχανισμού, καθώς η πολιτική αστάθεια και η οικονομική εξαθλίωση αποτελούσαν ένα εν δυνάμει εκρηκτικό μείγμα το οποίο μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τα κεκτημένα της στρατιωτικής επικράτησης του Δεκεμβρίου. Το ζητούμενο λοιπόν για τους νικητές των Δεκεμβριανών ήταν η σταθερότητα, η οποία σήμαινε σε πολιτειακό επίπεδο τον ανασχηματισμό του πολιτικού χώρου. Ο ρόλος των κομμάτων στη διαδικασία αυτή ήταν καθοριστικός, προκειμένου να διαμορφωθούν οι απαραίτητες κοινωνικές συναινέσεις και να διευθετηθούν οι σχέσεις των κυρίαρχων στρωμάτων στην ελληνική κοινωνία. Παράλληλα, ήταν αναγκαία και η ανασύνθεση των αστικών πολιτικών σχέσεων, καθώς εξαιτίας της μεσολάβησης της δικτατορίας του Μεταξά και της Κατοχής, το πολιτικό σύστημα της χώρας είχε καταστεί ανενεργό για δέκα χρόνια, ενώ στο διπολικό σχήμα Λαϊκοί – Φιλελεύθεροι, το οποίο είχε κυριαρχήσει στον Μεσοπόλεμο, έπρεπε να βρεθεί θέση για τις δυνάμεις που είχαν αναδειχθεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Στην προσπάθειά τους να ανασυγκροτήσουν τον αστικό πολιτικό χώρο τα πολιτικά κόμματα είχαν να αντιμετωπίσουν τόσο τον κοινωνικό αντίπαλο, τις νέες δηλαδή πολιτικές δυνάμεις που αναδείχθηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής, όσο και προβλήματα που αφορούσαν την ίδια τη δομή και τη λειτουργία τους[1].

Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα σπάνια διατηρήθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα τουλάχιστον με την ίδια ονομασία. Τα μακροβιότερα κόμματα την περίοδο του Μεσοπολεμου, το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* και το *Λαϊκό Κόμμα*, δεν επιβίωσαν μετά το θάνατο των ιδρυτών τους για περισσότερες από μια ή δύο εκλογικές αναμετρήσεις. Οι οργανωτικοί δεσμοί των

---

[1] Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Τόμος 1, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2000, σ.87

κομμάτων ήταν άμεσα προσωπικοί, η σχέση ενός «χαρισματικού» ηγέτη με τους οπαδούς του. Περιστασιακά δημιουργούσαν τυπική οργάνωση, η οποία όμως δεν διατηρούνταν για μεγάλο χρονικό διάστημα όπως οι Λέσχες Φιλελευθέρων, ενώ η συναίνεση ακόμα και μέσω των πολιτικών οργανώσεων ήταν εύθραυστη. Οι πολιτικοί εύκολα δημιουργούσαν άλλα κόμματα, διέλυαν τα παλιά ή περνούσαν από το ένα πολιτικό στρατόπεδο στο άλλο. Η χαμηλή αυτή πολιτική θεσμοποίηση επηρέαζε τη λειτουργία του κυβερνητικού συστήματος[2].

Το χρονικό διάστημα 1926-1936 πραγματοποιήθηκαν οκτώ εκλογικές αναμετρήσεις, έξι για βουλευτικές και δύο για γερουσιαστικές εκλογές. Μόνο σε μία περίπτωση, στις εκλογές του 1928 το κοινοβούλιο εξάντλησε την τετραετή θητεία του. Στις άλλες περιπτώσεις οι εκλογές προκηρύσσονταν ανά ένα ή δύο χρόνια (1926, 1928, 1932, 1933, 1935, 1936). Η πολιτική ζωή χαρακτηρίζονταν από πραξικοπηματικές απόπειρες, πραξικοπήματα, αντιπραξικοπήματα, τη διαμάχη για το πολιτειακό ζήτημα, την αποπομπή και την επαναφορά της βασιλείας, στοιχεία τα οποία καταδεικνύουν περιορισμένη θεσμοποίηση. Η δικτατορία του Μεταξά και η Κατοχή περιόρισαν ακόμα περισσότερο τις ευκαιρίες για θεσμική ανάπτυξη. Επιπρόσθετα, η κρίση του κοινοβουλευτικού συστήματος που κατέληξε στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936 είχε αφήσει βαριά κληρονομιά στα αστικά πολιτικά κόμματα. Η πολιτική αστάθεια, το κλίμα του εθνικού διχασμού και η ανάμειξη του στρατού στην πολιτική σκηνή δηλώνει την αδυναμία των πολιτικών κομμάτων να στηρίξουν κοινωνικές συναινέσεις, γεγονός που οδηγούσε στην υιοθέτηση μέτρων εκτάκτου ανάγκης και σε ελαστικότητα στην αναστολή των πολιτικών ελευθεριών με μορφή παρεμβάσεων του στρατού ή της εκτελεστικής εξουσίας.

Τα κόμματα δεν παρουσιάζονται εκ νέου στους πολίτες σε κάθε εκλογική αναμέτρηση. Αντιστοιχούν σε δέσμες προτάσεων οι οποίες προέκυψαν μέσω των κοινωνικών αντιπαραθέσεων και το καθένα από αυτά αντιπροσωπεύει ένα τμήμα της κοινωνίας το οποίο βρίσκεται σε ανταγωνισμό με τα υπόλοιπα. Οι παραταξιακές λοιπόν διαφοροποιήσεις ανάγονται σε βασικές διαιρετικές τομές που σημάδεψαν τη διαμόρφωση του κοινωνικού σχηματισμού, οι οποίες στην ελληνική περίπτωση αφορούν τον Εθνικό Διχασμό και τον Εμφύλιο Πόλεμο. Οι

---

[2] Κ. Legg, «Παιχνίδια εναλλαγής στην Αθήνα: η πολιτική αστάθεια 1946-1952», στο L. Baerentzen, Γ. Ιατρίδης, Ole Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, ελλ. εκδ. Αθήνα: Ολκός 1992, σ. 20

παρατηρήσεις αυτές μπορούν να αποτελέσουν την αφετηρία για τη μελέτη του συστήματος των κομμάτων και της εκλογικής τους επιρροής[3].

Ο Εθνικός Διχασμός αποτέλεσε μια κρίση εθνικής ολοκλήρωσης, που αφορούσε τα προβλήματα της ενσωμάτωσης των Νέων Χωρών αλλά και μια ταξική σύγκρουση που αφορούσε τόσο τη διαμάχη για το ποιος θα ηγείτο της προσπάθειας αυτής όσο και την κοινωνική συμμαχία στην οποία θα στηριζόταν[4]. Οι διαιρετικές τομές που προκάλεσε ο Διχασμός βρήκαν σε πολιτικό επίπεδο την έκφρασή τους στη συγκρότηση της κοινωνικής βάσης των πολιτικών παρατάξεων την περίοδο του Μεσοπολέμου. Οι δύο πολιτικές παρατάξεις που προέκυψαν από τον Εθνικό Διχασμό, η βενιζελική και η αντιβενιζελική, διαμορφώθηκαν σε δύο χωριστούς κόσμους, οι οποίοι διέθεταν τα δικά τους παραταξιακά σύμβολα, ιδέες και αξίες ενώ η μεταξύ τους αντιπαράθεση βρήκε την κορυφαία έκφρασή της στο πολιτειακό ζήτημα.

Ο βενιζελισμός αντιπροσώπευε μια συντονισμένη προσπάθεια εγκαθίδρυσης και στερέωσης της νέας ηγεμονίας της επιχειρηματικής αστικής τάξης. Μαζικό του στήριγμα αποτέλεσαν οι ελληνικοί πληθυσμοί που ενσωματώθηκαν στο ελληνικό κράτος μετά το 1912 και κύρια επιδίωξή του ήταν ο αστικός εκσυγχρονισμός. Ο αντιβενιζελισμός εξέφραζε τις άρχουσες τάξεις που είχαν σφραγίσει την Ελλάδα του 19ου αιώνα και είχε ως μαζικό στήριγμα τα μικροαστικά στρώματα της Παλαιάς Ελλάδας[5]. Η κυριαρχία των δύο παρατάξεων του Μεσοπολέμου ενισχύθηκε και σταθεροποιήθηκε από την περιορισμένη κοινωνική και πολιτική παρουσία της εργατικής τάξης. Η αντιπαράθεση μεταξύ βενιζελισμού και αντιβενιζελισμού με βάση το διχοτομικό σχήμα Παλαιά και Νέα Ελλάδα εκφράζει τις διαιρετικές τομές του Εθνικού Διχασμού και αντανακλάται στην εκλογική γεωγραφία του Μεσοπολέμου καταδεικνύοντας την ανταγωνιστική συγχώνευση σε έναν ενιαίο κρατικό οργανισμό[6].

Έχοντας υπόψη αυτό το ερμηνευτικό σχήμα μπορεί να γίνει κατανοητή η εκλογική συμπεριφορά κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου στην εκλογική περιφέρεια της Φθιωτιδοφωκίδας. Ο νομός

---

[3] Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης 1992, σ. 25

[4] G.Th.Mavrogordatos, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley 1983

[5] Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο 1988

[6] Νικολακόπουλος, *ο.π.*, σ. 27

Φθιώτιδας εντάσσεται στην Παλαιά Ελλάδα και βίωσε ιδιαίτερα έντονα τον Εθνικό Διχασμό[7]. Επιπρόσθετα, οι εγκαταστάσεις προσφύγων στην Φθιώτιδα ήταν αμελητέες και η πληθυσμιακή τους επίπτωση υπήρξε ελάχιστη. Το 1923 οι πρόσφυγες αποτελούσαν το 4% του πληθυσμού και από τότε ο αριθμός τους μειώνονταν συνεχώς για να φτάσει το 2,4% το 1928[8]. Πρέπει ακόμα να σημειωθεί ότι στην περιοχή της Λαμίας η αγροτική αποκατάσταση αφορούσε στη συντριπτική της πλειοψηφία γηγενείς ακτήμονες οι οποίοι ήταν είτε κολλίγοι στα τσιφλίκια της κοιλάδας του Σπερχειού είτε προέρχονταν από τα ορεινά χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας.

Οι εκλογές του 1928 ήταν οι τελευταίες εκλογές στις οποίες οι βενιζελικές δυνάμεις πήραν το προβάδισμα στην επαρχία Φθιώτιδος και στο Δήμο Λαμιέων. Στις εκλογικές αναμετρήσεις του 1932, 1933 και 1936 (εξαιρείται η εκλογική αναμέτρηση του 1935, από την οποία απείχαν τα βενιζελικά κόμματα) οι αντιβενιζελικές δυνάμεις είχαν σταθερά το προβάδισμα σε επίπεδο Επαρχίας και Δήμου. Στο Δήμο Λαμιέων μάλιστα η νίκη τους διευρύνονταν καθώς λάμβαναν υπερδιπλάσιο ποσοστό από αυτό των βενιζελικών κομμάτων.

Με βάση τα αποτελέσματα των εκλογικών αναμετρήσεων προκύπτει ότι κατά τη δεκαετία του 1930 ο Δήμος Λαμιέων υποστήριζε τα αντιβενιζελικά κόμματα σε ποσοστό άνω του 60%. Την ίδια περίοδο οι δυνάμεις της Αριστεράς στο Δήμο Λαμιέων κυμαίνονταν γύρω στο 10%, ποσοστό που ήταν σαφώς μεγαλύτερο από αυτό που λάμβαναν σε επίπεδο επαρχίας, νομού και χώρας. Αναλυτικότερα η δύναμη των παρατάξεων είχε ως εξής:

---

[7] Διαγραφή βενιζελικών βουλευτών Ι. Τσιριμώκου και Ν. Ξηρού από τα Μητρώα του Δήμου Λαμιέων το Νοέμβριο 1916, δυναμική παρουσία Συλλόγου Επιστράτων στη Λαμία, τα «Λαμιακά», οπερετική προσπάθεια αντιβενιζελικού παρξικοπήματος στις 18 Ιανουαρίου 1918, κίνημα του 4ου Σώματος Στρατού με το δημοκρατικό στρατηγό Καμμένο το 1935

[8] Υπουργείο Υγιεινής Πρόνοιας και Αντιλήψεως – Τμήμα Στατιστικής, *Απογραφή προσφύγων ενεργειθείσα κατ' Απρίλιον 1923, Αριθμός προσφύγων κυρωθείς δια του από 18 Οκτωβρίου 1923 Β.Διατάγματος*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1923, σ.48-49 και Θ. Τζουμέκης, «Εγκαταστάσεις προσφύγων στη Φθιώτιδα κατά το Α μισό του 20ου αιώνα», *Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, Λαμία 2005, σ. 178-183

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Σύγκριση δύναμης βενιζελικής – αντιβενιζελικής παράταξης και αριστεράς στις εκλογές του 1928, 1932, 1933 και 1936

		1928			1932		
		Πανελλαδικά	Επαρχ. Φθιωτιδας	Δήμος Λαμιέων	Πανελλαδικά	Επαρχ. Φθιώτιδας	Δήμος Λαμιέων
Βενιζελικοί %		63,74	54,91	48,14	52,95	41,68	31,4
Αντιβενιζελικοί %		33,04	39,76	47,34	34,84	42,10	61,3
Αριστερά %	**ΚΚΕ**	1,41	3,81	7,47	4,97	1,59	6
Αγροτικό Κόμμα		1,68	-	-	6,12	4,61	1,2

	1933			1936		
	Πανελλαδικά	Επαρχ. Φθιώτιδας	Δήμος Λαμιέων	Πανελλαδικά	Επαρχ. Φθιώτιδας	Δήμος Λαμιέων
Βενιζελικοί %	46,32	31,45	23,57	45,19	35,84	24,45
Αντιβενιζελικοί %	46,19	62,10	67,60	47,60	60,86	66,17
Αριστερά%	4,50	5,16	10,15	5,76	2,6	10,32
Αγροτικό Κόμμα	2,01	4,89	1,54	-	-	-

Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστικές Βουλευτικών εκλογών 1928, 1932, 1933 και 1936*

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής τα παραδοσιακά αστικά κόμματα δεν είχαν καμία πολιτική παρουσία στην Ελλάδα. Χωρίς την πλαισίωση των κρατικών μηχανισμών είχαν χάσει την παραδοσιακή πολιτική τους πελατεία, ενώ στο ισχυρό πολιτικό τους πλεονέκτημα, την εθνική ιδεολογία, υπολείπονταν σημαντικά. Το αποτέλεσμα ήταν ότι δεν είχαν πλεόν απήχηση στην

κοινή γνώμη. Χωρίς σταθερά και συγκροτημένα προγράμματα ήταν αδύναμα να εκπροσωπήσουν τα λαϊκά στρώματα, υπόκειντα σε συνεχείς κρίσεις και λειτουργούσαν στο πλαίσιο της ενισχυμένης παρουσίας άλλων πόλων της πολιτικής εξουσίας, όπως ο βασιλιάς, ο στρατός και η διοίκηση, ενώ ορίζονταν μέσω της στήριξης ή της αντίθεσής τους προς το θρόνο. Επιπρόσθετα, ο αποκλεισμός των παραδοσιακών ηγετών από την κυβερνητική εξουσία επέτεινε την κρίση στα κόμματα. Το μόνο πρόσφορο έδαφος για την ανασυγκρότηση των παραδοσιακών πολιτικών δομών ήταν οι τομείς της κρατικής μηχανής που λόγω έλλειψης τεχνικής και διοικητικής υποδομής διέφευγαν του κυβερνητικού ελέγχου. Για αυτό και τα κόμματα προσανατολίστηκαν στην προσπάθεια ελέγχου του στρατού και των σωμάτων ασφαλείας και εξελισσόταν σε υποκυβέρνηση μέσα στην κυβέρνηση.

Προβλήματα διαδοχής ηγεσίας, προσωπικές και ιδεολογικές διαμάχες είχαν ως αποτέλεσμα τα δύο μεγαλύτερα κόμματα τα οποία κυριαρχούσαν στην πολιτική σκηνή του Μεσοπολέμου, οι Λαϊκοί και οι Φιλελεύθεροι, να κατατμηθούν ήδη πριν από το 1946. Ενδεικτικό της κομματικής κατάτμησης είναι ότι στην εκλογική αναμέτρηση του 1946 τρία κόμματα χρησιμοποίησαν την ονομασία Φιλελεύθεροι: οι *Βενιζελικοί Φιλελεύθεροι* του Σοφοκλή Βενιζέλου, οι *Φιλελεύθεροι* του Θεμιστοκλή Σοφούλη και οι *Εθνικοί Φιλελεύθεροι* του Στυλιανού Γονατά. Κρίση ηγεσίας δεν αντιμετώπιζε μόνο το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* αλλά και το *Λαϊκό Κόμμα* το οποίο ύστερα από το θάνατο του αρχηγού του, Παναγή Τσαλδάρη, το 1936, δεν υπήρχε αδιαμφισβήτητη ηγεσία.

Εκτός από τα οργανωτικά τους προβλήματα, τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα είχαν να αντιμετωπίσουν το ΕΑΜ, το οποίο ανατρέποντας τις παραδοσιακές σχέσεις εκπροσώπησης είχε κατορθώσει να σχηματίσει κοινωνική συμμαχία, να εμπνεύσει ένα όραμα για τον μεταπολεμικό κόσμο και να εξασφαλίσει σημαντικές προσβάσεις στη νεολαία[9]. Έπρεπε λοιπόν τα αστικά (παραδοσιακά) πολιτικά κόμματα να διαμορφώσουν μια πολιτική στρατηγική η οποία μέσω κοινωνικών παραχωρήσεων θα επανέφερε τα μικρομεσαία και κατώτερα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας στις παραδοσιακές πολιτικές εκπροσωπήσεις. Σημαντικό ρόλο στη μεταβολή των διαθέσεων και στην ανασύνταξη των δυνάμεων του αστικού πολιτικού κόσμου

---

[9] Αναλυτικά L. Baerentzen, «Η λαϊκή υποστήριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής», *Μνήμων* 9(1984), σ. 157-173 και Γ. Μαργαρίτης, «Πολιτικές προοπτικές και δυνατότητες μετά την Απελευθέρωση», *Μνήμων* 9 (1984), σ. 174-193

διαδραμάτισαν οι συγκρούσεις ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Οι ένοπλες συγκρούσεις προκάλεσαν πανικό στον παραδοσιακό πολιτικό κόσμο. Ο πάγιος αντικομμουνισμός επιβλήθηκε έναντι κάθε άλλης πολιτικής επιλογής ενώ το καθεστωτικό ζήτημα έπαψε να είναι ο βασικός άξονας των μεταπολεμικών προσανατολισμών. Με επίκεντρο την αναμόχλευση του παραδοσιακού αντικομμουνισμού τα αστικά κόμματα άρχισαν να ανακινούν το ζήτημα περί συνένωσης του εθνικόφρονος πολιτικού κόσμου ενάντια στον κοινωνικό εχθρό και να επαναπροσδιορίζουν το ρόλο τους σε σχέση με τη συγκρότηση μιας αστικής πολιτικής συμμαχίας, ενός κοινού αντικομμουνιστικού μετώπου, εναντίον του ΕΑΜ.

4.1.2. Η προκήρυξη των εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946

Στις 19 Ιανουαρίου 1946, η κυβέρνηση Θ. Σοφούλη ανακοίνωσε την 31η Μαρτίου ως την ημερομηνία διεξαγωγής των εκλογών. Με βασιλικό διάταγμα καθορίστηκε ότι ο χαρακτήρας της Βουλής που θα προέκυπτε από την εκλογική αναμέτρηση θα ήταν αναθεωρητικός[10]. Χαρακτηριστικό των εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946 είναι ότι τόσο το πολιτικό πλαίσιο των εκλογών όσο και οι κομματικοί σχηματισμοί που συμμετείχαν σε αυτές παρέμειναν αδιαμόρφωτοι έως το τέλος Ιανουαρίου 1946 ενώ ορισμένα ζητήματα παρέμεναν σε εκκρεμότητα έως λίγες ημέρες πριν από τις εκλογές.

Η πρώτη εκκρεμότητα αφορούσε τη συμμετοχή ή όχι της Αριστεράς στην εκλογική διαδικασία. Ύστερα από αμφιταλαντεύσεις τα κόμματα της Αριστεράς αποφάσισαν στις 8 Φεβρουαρίου 1946 να απέχουν από τις εκλογές. Η απόφαση αυτή επικυρώθηκε με αντίστοιχη του ΚΚΕ, στις 15 Φεβρουαρίου 1946[11]. Στις εκλογές της 31ης Μαρτίου δεν συμμετείχαν επομένως ο *Πολιτικός Συνασπισμός των Κομμάτων του ΕΑΜ*, ο οποίος είχε ως κύριο κορμό το ΚΚΕ, το *Κόμμα των Αριστερών Φιλελευθέρων* (ΚΑΦ), το *Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος* (ΣΚΕ – ΕΛΔ) και η *Ένωσις Δημοκρατικών Αριστερών* (ΕνΔΑ). Οι πολιτικοί αυτοί σχηματισμοί έθεσαν τις προϋποθέσεις διεξαγωγής των εκλογών και διοργάνωσαν από κοινού την διαδικασία της προπαγάνδισης της αποχής. Από τις εκλογές επίσης απείχαν, χωρίς ωστόσο να συνεργάζονται με την Αριστερά, το

---

[10] *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, τεύχος Α, 29 Ιανουαρίου 1946

[11] Αναλυτικότατα για την απόφαση της αποχής της Αριστεράς και την αποτίμησή της πολιτικής της αποχής Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 587-619

Προοδευτικό Κόμμα του Γ. Καφαντάρη, στελέχη του *Αγροτικού Κόμματος Ελλάδας* και μεμονωμένοι βενιζελικοί πολιτευτές, όπως ο Ε. Τσουδερός.

Η αποχή από τις εκλογές στα προπολεμικά χρόνια δεν ήταν σπάνια στην Ελλάδα. Οι αντιβενιζελικοί είχαν επιλέξει την αποχή στις εκλογές του 1910 και το 1923, οι βενιζελικοί το 1915. Το πιο πρόσφατο παράδειγμα αποτελούσαν οι εκλογές του 1933 από τις οποίες απείχαν τα βενιζελικά κόμματα. Η αποχή μπορούσε να αποτελέσει ένα μέσο το οποίο επέλεγαν τα κόμματα για να εδραιώσουν την επιρροή τους με το να επισφραγίζουν τη διαφάνεια των εκλογικών ταυτίσεων. Η αποχή μπορούσε ακόμα να εκληφθεί ως μια ανοικτή δήλωση συμπαράταξης του εκλογικού σώματος[12]. Οι απόψεις των ιστορικών σχετικά με τη σκοπιμότητα και τα οφέλη της αποχής των κομμάτων του *Πολιτικού Συνασπισμού του ΕΑΜ* από τις εκλογές του 1946 διίστανται. Ορισμένοι θεωρούν ότι η αποχή στέρησε από την Αριστερά μια δυνατή παρουσία στο Κοινοβούλιο και επομένως τη δυνατότητα να επηρεάσει τις πολιτικές εξελίξεις καθώς σε συνεργασία με τις κεντρώες δυνάμεις θα μπορούσε να εμποδίσει την ψήφιση ανελεύθερων νόμων[13]. Άλλοι ωστόσο μελετητές δικαιώνουν την απόφαση της Αριστεράς να απόσχει καθώς υποστηρίζουν ότι η συμμετοχή της στις εκλογές θα αποτελούσε μια διαδικασία νομιμοποίησης της επικρατούσας κατάστασης σε βάρος της Αριστεράς στις επαρχίες[14]. Η πεποίθηση ότι οι εκλογές παγίωναν και νομιμοποιούσαν την κατάσταση τρομοκρατίας σε βάρος των οπαδών της Αριστεράς ήταν διάχυτη στους καταδιωκόμενους εκείνων των ημερών. Για ένα μεγάλο μέρος της κομματικής βάσης η επάνοδος στην ομαλότητα ήταν αδύνατη και ο μόνος πλέον τρόπος αντιμετώπισης της βίας των παρακρατικών ήταν η προσφυγή στα όπλα[15]. Μετά τη λήξη του Εμφυλίου (3^{η} Συνδιάσκεψη- Οκτώβριος 1950 και 8^{ο} Συνέδριο ΚΚΕ -1961) η απόφαση της αποχής καταδικάστηκε από το ΚΚΕ ως λανθασμένη επιλογή της ηγεσίας και αποτέλεσε για πολλά χρόνια βασικό ζήτημα ενδοκομματικών συζητήσεων[16].

---

[12] Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης, 1992, σ. 33

[13] H. Richter, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από την Βάρκιζα ως τον Εμφύλιο Πόλεμο. Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1946*, Αθήνα: Εστία 1997, σ. 599-600

[14] Αναλυτική συζήτηση της απόφασης του ΚΚΕ να απέχει από τις εκλογές στο Λυμπεράτος, ο.π., σ. 587-602

[15] Μαργαρίτης, *ο.π*, σ. 152

[16] O. Smith, "The Boycott of the Elections 1946. A decisive mistake?", *Scandinavian Studies in Modern Greek*, no 6 (1982), σ. 69-88 και Ριζοσπάστης, *Η τρίχρονη εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, (β. εκδ) 1988 σ. 181

Ένα δεύτερο ζήτημα αφορούσε τους κομματικούς σχηματισμούς και ειδικότερα τις προσπάθειες των δεξιών και κεντρώων πολιτικών δυνάμεων για τη δημιουργία μιας ευρύτερης συμμαχίας απέναντι στην Αριστερά. Κύριος άξονας της προοπτικής αυτής αποτελούσε η σύμπραξη του *Λαϊκού Κόμματος* με το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* και ιδιαίτερα με τη συντηρητικότερη μερίδα του που εκπροσωπούνταν από το Σοφοκλή Βενιζέλο. Η συμφωνία Βενιζέλου – Λαϊκών για τη συγκρότηση ενιαίου εθνικού μετώπου[17], η οποία δόθηκε στη δημοσιότητα στις 9 Ιανουαρίου 1946 και επικυρώθηκε με κοινή εμφάνιση των συμβαλλόμενων πολιτικών αρχηγών στο Παναθηναϊκό Στάδιο στις 13 Ιανουαρίου 1946, εξαιτίας της έντονης αντίδρασης του Σοφούλη και της απόφαση της Αριστεράς να απέχει, δεν καρποφόρησε. Τελικά, ύστερα από τη ματαίωση της συμμαχίας αυτής, την καθιέρωση της απλής αναλογικής και την απόφαση για αποχή των αριστερών και κεντροαριστερών δυνάμεων διαμορφώθηκαν οι κομματικοί σχηματισμοί που συμμετείχαν στις εκλογές.

Το τρίτο ζήτημα το οποίο παρέμενε ασαφές ήταν ο καθορισμός του εκλογικού συστήματος. Το εκλογικό σύστημα ορίστηκε στα τέλη Φεβρουαρίου 1946, ύστερα από βρετανικές παρεμβάσεις και μετά την ανακοίνωση της αποχής των αριστερών κομμάτων[18]. Παρά τη διαφωνία του πρωθυπουργού Θ. Σοφούλη, ο οποίος προτιμούσε την απλή αναλογική, με τον αντιβασιλέα Δαμασκηνό[19], ο οποίος ήταν υπέρ του πλειοψηφικού συστήματος, τελικά καθιερώθηκε με τον ΑΝ 1020/27.3.1946 το σύστημα της απλής αναλογικής. Με τον ίδιο νόμο ορίστηκε και ο αριθμός των βουλευτικών εδρών, οι οποίες αυξήθηκαν σε σχέση με τη βουλή του 1936 σε 354 έδρες, και καθορίστηκαν τα όρια των εκλογικών περιφερειών.

Η πόλη της Λαμίας ανήκε στην εκλογική περιφέρεια του Νομού Φθιωτιδοφωκίδας ο οποίος αναλογικά με τον πληθυσμό του είχε 11 έδρες. Τρία μόνο κόμματα, από τα 18 συνολικά που συμμετείχαν στις εκλογές του 1946, κατέβασαν υποψηφίους στην εκλογική αυτή περιφέρεια: η *Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων (ΗΠΕ)*, η *Εθνική Πολιτική Ενωσις(ΕΠΕ)* και το *Κόμμα των*

---

[17] Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, Βιογραφία*, Αθήνα 1970, σ. 618-619, όπου καταγράφεται και το απόρρητο πρωτόκολλο της συμφωνίας.

[18] *Εφημερίς της Κυβενήσεως*, φύλλα 101-107, Αναγκαστικός Νόμος 1020, 27 Φεβρουαρίου 1946. Για τον αναθεωρητικό χαρακτήρα της Βουλής και τη σημασία του στην αναβίωση της προπολεμικής συνταγματικής έννομης τάξης βλ. Αλιβιζάτος, *ο.π.*, σ. 165-166. Αναλυτικά για το παρασκήνιο της προτίμησης της απλής αναλογικής βλ. Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 576-586

[19] Richter, *ο.π.*, σ. 485-491

Φιλελευθέρων(ΚΦ). Η οργάνωση των κομμάτων και το δίκτυο των προσωπικών σχέσεων που συνέδεε τους πολιτικούς αρχηγούς με σημαίνοντα πρόσωπα της εκλογικής τους περιφέρειας δεν επαρκούσαν ώστε να σχηματιστούν συνδυασμοί σε όλα τα μέρη της χώρας, με εξαίρεση το *Λαϊκό Κόμμα* το οποίο κατέβασε υποψηφίους σε όλες τις εκλογικές περιφέρειες[20]. Τα κόμματα λοιπόν περιόρισαν το ενδιαφέρον τους στις περιοχές εκείνες στις οποίες είχαν παραδοσιακή ισχύ ή οι ηγέτες τους είχαν προσωπικούς δεσμούς. Προτού γίνει η ανάλυση των τοπικών εκλογικών αποτελεσμάτων, θεωρείται σκόπιμο να παρουσιαστούν οι βασικές θέσεις των κομμάτων που κατήλθαν στον εκλογικό στίβο, όπως καταγράφονται στα πολιτικά τους προγράμματα και στις ομιλίες των πολιτευτών τους.

4.2.Τα πολιτικά κόμματα

4.2.1 *Η Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων*

Η βασιλόφρονος Δεξιά εκφράστηκε από την *Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων* (ΗΠΕ), η οποία αποτελούσε συνασπισμό πολλών κομμάτων και ομάδων. Ο βασικότερος άξονας ήταν το *Λαϊκό Κόμμα*, το οποίο κάλυψε το 70% των υποψηφιοτήτων της *ΗΠΕ* (251 από 354). Ειδικά στην εκλογική περιφέρεια της Φθιωτιδοφωκίδας η *ΗΠΕ* εκφράστηκε από το *Κόμμα Βασιλοφρόνων*, το οποίο αποτελούνταν από τρεις προπολεμικούς βουλευτές του *Λαϊκού Κόμματος* με δηλωμένη προτίμηση στο θεσμό της βασιλείας. Οι κυριότεροι εταίροι του *Λαϊκού Κόμματος* ήταν το *Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων (ΚΕΦ)* του Στυλιανού Γονατά και το *Μεταρρυθμιστικό Κόμμα* με αρχηγό τον Απ. Αλεξανδρή. Στην εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας οι *Εθνικοί Φιλελεύθεροι* κατέβασαν ένα υποψήφιο, τον Χ. Στεργιόπουλο[21] ενώ το *Μεταρρυθμιστικό Κόμμα*, το οποίο παρουσίασε μόνο 11 υποψηφιότητες σε όλη τη χώρα, δεν εκπροσωπήθηκε στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας.

---

[20] Legg, *ο.π.*, σ. 21

[21] Υπήρχε προεκλογική συμφωνία ανάμεσα στους Λαϊκούς και τους Εθνικούς Φιλελεύθερους σχετικά με τις παραχωρούμενες έδρες στο *Κόμμα των Εθνικών Φιλελευθέρων*. Σύμφωνα με αυτή θα παραχωρούνταν 67 έδρες στους *Ε.Φ*, οι 29 στην παλαιά Ελλάδα και οι 38 στις νέες Χώρες. Σε περίπτωση αύξησης των εδρών του κοινοβουλίου σε 357 θα παραχωρούνταν 5 επιπλέον έδρες στους *Ε.Φ*. Για το Νομό Φθιωτιδοφωκίδας προβλέπονταν 1 έδρα. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 15, υποφάκελος 1, 1946: Λαϊκό Κόμμα – εκλογικός αγώνας «Στ. Γονατάς, Στ. Στεφανόπουλος, Ι. Θεοτόκης, Π. Μαυρομιχάλης, Κ. Τσαλδάρης, Συμφωνία της 27ης Φεβρουαρίου 1947, Έδραι παραχωρούμεναι εις το Κόμμα των Εθνικών Φιλελευθέρων», Αθήνα 27 Φεβρουαρίου 1946.

Τα άλλα κόμματα που υποστήριζαν την επάνοδο του Βασιλιά Γεωργίου όπως η *Ένωση Εθνικοφρόνων* υπό την ηγεσία του Θεόδωρου Τουρκοβασίλη, το *Εθνικό Κόμμα Ελλάδας (ΕΚΕ)* του Ναπολέοντα Ζέρβα, το *Κόμμα Χιτών Εθνικής Αντιστάσεως* υπό την ηγεσία του Γ. Γρίβα και άλλοι μικρότεροι συνδυασμοί, δεν κατέβασαν υποψηφίους στην εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί το *ΕΚΕ* το οποίο κατέβασε υποψήφιο στον όμορο Νομό Ευρυτανίας ενώ στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας υποστήριξε το *Λαϊκό Κόμμα* παρόλο που υπήρχε Διοικούσα Επιτροπή του *Εθνικού Κόμματος* υπό τον Γ.Ε.Κολοκύθα.

Κορμό της *ΗΠΕ* αποτέλεσε το *Λαϊκό Κόμμα*, το οποίο ξεπερνώντας την κρίση την οποία διέρχονταν ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου[22], επανενώθηκε επίσημα το Φεβρουάριο 1945. Στην ηγεσία του βρισκόταν τετραμελής Διοικούσα Επιτροπή αποτελούμενη από τους Κ. Τσαλδάρη, Τ. Θεοτόκη, Στ. Στεφανόπουλο και Π. Μαυρομιχάλη. Στο κόμμα υπερτερούσαν οι παλαιοί συντηρητικοί με τον Κ. Τσαλδάρη να αναλαμβάνει εξισορροπητικό ρόλο ανάμεσα στις διαφορετικές τάσεις, χάρη στον οποίο ανέλαβε την ηγεσία του κόμματος μετά τις εκλογές του 1946.

Οι υποστηρικτές του *Λαϊκού Κόμματος* αποτελούσαν μια ιδιότυπη κοινωνική συμμαχία ανάμεσα στα μεσαία στρώματα και τις επιθετικές μερίδες της αστικής τάξης, των οποίων το κοινό σημείο ήταν ότι αισθάνονταν ότι στην μεταπολεμική Ελλάδα διεξάγονταν μια ταξική σύγκρουση στην οποία διακυβεύονταν το μέλλον του κοινωνικού συστήματος[23]. Το *Λαϊκό Κόμμα* εκπροσωπούσε πολιτικά μερίδες της άρχουσας τάξης που επιζητούσαν την κρατική πλαισίωση με τη μορφή των ευνοιοκρατικών πιστώσεων και οικονομικών ενισχύσεων. Στη μεταπολεμική Ελλάδα ήταν φυσικό να συσπειρώσει εκείνους που προσέβλεπαν στις ξένες πιστώσεις αλλά κυρίως εκείνους που επεδίωκαν τη δημιουργία ενός κράτους το οποίο θα τους απάλλασε από τον οικονομικό έλεγχο. Κατεξοχήν στήριγμα των Λαϊκών κατά αυτή την έννοια ήταν οι μεγαλοβιομήχανοι της χώρας, οι οποίοι φοβόντουσαν ότι η Αριστερά θα μετέβαλε τις μορφές της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης, μερίδες του ελληνικού κεφαλαίου που επεδίωκαν την εκμετάλλευση της ξένης βοήθειας, τραπεζίτες και βιομήχανοι που είχαν ευννοηθεί επί Κατοχής και ήθελαν να αποφύγουν

---

[22] Βλέπε σχετικά Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 390-1 και Κ. Μπότσιου, «Το πολιτικό Πρόγραμμα του *Λαϊκού Κόμματος* στις εκλογές του 1946», στο *Οι εκλογές του 1946. Σταθμός στην Πολιτική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, επιμ. Γρ. Ψαλλίδας, Αθήνα: Ίδρυμα Κ. Μητσοτάκης, 2008, σ. 171-176

[23] Γ. Θεοτοκάς, *Τετράδια Ημερολογίου(1939-1953)*, Αθήνα: Εστία, σ. 505-523

τον έλεγχο επί των πεπραγμένων την εποχή αυτή. Από την άλλη, το κόμμα είχε ισχυρή απήχηση στους μεσαίους και μικρούς ιδιοκτήτες της υπαίθρου και εκπροσωπούσε εισοδηματίες και μεσαία στρώματα που σχετίζονταν με το χρηματοπιστωτικό σύστημα και την Εθνική Τράπεζα. Υποστηρικτές του προέρχονταν και από τα παραδοσιακά μικροαστικά στρώματα που στήριζαν πολιτικά το αστικό καθεστώς ώστε να εξασφαλίζουν τα απαραίτητα οικονομικά μέσα. Σε αυτούς πρέπει να προστεθούν όσοι ιστορικά διαμόρφωναν την πολιτική πελατεία της αντιβενιζελικής παράταξης. Επρόκειτο για πληθυσμούς της Παλαιάς Ελλάδας, κυρίως τα μικρά παραδοσιακά αγροτικά στρώματα. Ήταν ο κόσμος της οικογενειοκρατίας και του παραδοσιακού νοικοκυριού, ένας κόσμος με μικρές και μεγαλύτερες αγροτικές ιδιοκτησίες. Εμποτισμένος από τη νοοτροπία των τοπικών εξουσιών και των κομματαρχών περιλάμβανε μια ιεραρχία από αγροτικές ιδιοκτησίες που εξασφάλιζαν ανώτερο από το μέσο αγροτικό εισόδημα, καλύτερες προοπτικές εκπαίδευσης και κοινωνικής ανέλιξης, αλλά και από φτωχά αγροτικά στρώματα εξαρτημένα πολλαπλά από τις μεγαλύτερες ιδιοκτησίες[24].

Οι πολιτικές προγραμματικές αρχές των Λαϊκών υπό τον τίτλο «Κήρυγμα *Αγώνος δια την ηθικήν αναγέννησιν και την υλικήν ανόρθωσιν*» δημοσιοποιήθηκαν το φθινόπωρο του 1945[25] και περιλάμβαναν ένα πλαίσιο αρχών για τη διαμόρφωση πολιτικής σε βασικά πεδία κυβερνητικού έργου. Ιδιαίτερα αναλυτικό ήταν το πρόγραμμα όσο αφορά στη θεσμική ανασυγκρότηση του κράτους και της οικονομίας ενώ τα μέλη της Διοικούσας Επιτροπής ανέλαβαν να παρουσιάσουν τις κομματικές θέσεις στις δημόσιες ομιλίες τους.

Σύμφωνα με τις προγραμματικές αρχές των Λαϊκών, βασικός στόχος του κόμματος ήταν να ενισχυθεί η εκτελεστική εξουσία, ώστε να επιλύει τα οικονομικά προβλήματα χωρίς τη μεσολάβηση του κομματισμού[26]. Το κράτος όφειλε να είναι ισχυρό και πειθαρχημένο, αξιόπιστο απέναντι στους πολίτες, απαλλαγμένο από τη γραφειοκρατία η οποία παρεμπόδιζε την εφαρμογή του κυβερνητικού έργου. Τα μέτρα για την οικονομική ανασυγκρότηση περιορίζονταν σε γενικεύσεις, με κυριότερη θέση ότι οι *Λαϊκοί* θα ήταν σε θέση να διαπραγματευτούν καλύτερα τα δάνεια από το εξωτερικό καθώς η ανασυγκρότηση δεν ήταν δυνατό να στηριχθεί μόνο σε

---

[24] Mavrogordatos, *Stillborn Republic, ο.π.*, σ.214
[25] *Ελληνικόν Αίμα* και *Ακρόπολις*, 15 Νοεμβρίου 1945
[26] Ίδρυμα Κ. Καραμανλής, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, φάκελος 8, υποφάκελος 2, «Αι Προγραμματικαί Αρχαί του Λαϊκού Κόμματος», Αθήνα: Σεπτέμβριος 1945 και Πρόγραμμα Λαϊκού Κόμματος εξαγγελθέν την 14/11/1945

ελληνικά κεφάλαια. Βασικό επιχείρημα των *Λαϊκών* ήταν ότι μια κοινωνία χωρίς διαιρέσεις και αντιπαλότητες ήταν σε θέση να διεκδικήσει πιο αποτελεσματικά την οικονομική βοήθεια εκ μέρους των συμμάχων[27]. Σε σχέση με τα οικονομικά προβλήματα της χώρας σημείωναν ότι βασική προϋπόθεση της υπέρβασής τους ήταν η αύξηση του εθνικού προϊόντος και όχι η αναδιανομή του εθνικού εισοδήματος. Αναφορές γινόταν στο ρόλο που έπρεπε να αναλάβει το κράτος για να προωθήσει την εκβιομηχάνιση, κυρίως στην επαρχία, να εκσυγχρονίσει τη γεωργία και να βελτιώσει την επαγγελματική κατάρτιση του εργατικού δυναμικού. Βασικές επιδιώξεις αποτελούσαν η προσφορά εργασίας σε όλους, η νομισματική σταθερότητα, η συνεργασία και όχι η διαπάλη των τάξεων και η προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας. Στο πρόγραμμα γινόταν επιπρόσθετα λόγος για φιλεργατική πολιτική ενώ αναλαμβάνονταν δεσμεύσεις για την αγροτική πολιτική με προστασία της αγροτικής ιδιοκτησίας, αποκατάσταση των ακτημόνων και κατάργηση των υπολειπόμενων μεγάλων ιδιοκτησιών. Αναφορικά με την περίοδο της Κατοχής οι Λαικοί αρκούνταν σε γενικεύσεις του τύπου ότι η Αντίσταση στην Ελλάδα ήταν ανώνυμη και ότι η χώρα θα έπρεπε να ανταμειφθεί οικονομικά από τους συμμάχους εξαιτίας της προσπάθειάς της να αντιταχθεί στον Άξονα ενώ δε γινόταν καμία αναφορά στο ΕΑΜ και στους συνεργάτες των Γερμανών[28].

Στις προγραμματικές αρχές του *Λαϊκού Κόμματος* υπήρχε πλούσια φιλολογία σχετικά με τα εθνικά θέματα με θέσεις αρκετά επιθετικές όσο αφορά τις σχέσεις της χώρας με την Αλβανία και τη Βουλγαρία, διατήρηση καλών σχέσων με Γιουκοσλαβία και Τουρκία και πιο ήπιες θέσεις όσο αφορά την Κύπρο. Σύμφωνα με τον πολιτικό λόγο των Λαϊκών, ο ελληνικός λαός δεν ήθελε να απωλέσει την επικράτειά του και απαιτούσε να παραμεριστούν οι πολιτικές αντιθέσεις, ώστε να προασπιστεί η εθνική ακεραιότητα έναντι της εξωτερικής απειλής και της εσωτερικής συνωμοσίας. Με την επίκληση των εθνικών θεμάτων το *Λαϊκό Κόμμα* προσπαθούσε να αξιοποιήσει τα συμφέροντα και τις κοινωνικές φοβίες έναντι της Αριστεράς. Το *Λαϊκό Κόμμα* υπόσχονταν ότι το αντικομμουνιστικό εθνικιστικό κράτος θα έδινε αυτομάτως τις λύσεις μέσω

---

[27] Ίδρυμα Κ. Καραμανλής, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 16, υποφάκελος 1α, «Ομιλία Τσαλδάρη 16 Μαρτίου 1946, Αθήνα»

[28] Ίδρυμα Κ. Καραμανλής, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, φάκελος 8, υποφάκελος 2, «Αι Προγραμματικαί Αρχαί του *Λαϊκού Κόμματος*», Αθήνα: Σεπτέμβριος 1945, σ. 22-24

της δραστικής αντιμετώπισης του κομμουνισμού που στερούσε τη χώρα από τα απαραίτητα εθνικά κεφάλαια και την επακόλουθη κοινωνική ευημερία.

Κύρια αξίωση του *Λαϊκού Κόμματος* ήταν η ταχεία διαξαγωγή των εκλογών και του δημοψηφίσματος καθώς οι ιδιάζουσες εσωτερικές συνθήκες της χώρας επέβαλαν την άμεση θεσμική και στρατιωτική ανασυγκρότηση του κράτους. Η προσφυγή στις κάλπες έπρεπε να είναι άμεση και να γίνει με πλειοψηφικό σύστημα ενώ το δημοψήφισμα έπρεπε να διεξαχθεί αμέσως μετά τις εκλογές.

Ακρογωνιαίος λίθος της πολιτικής των *Λαϊκών* ήταν η πόλωση των αστικών δυνάμεων με την Αριστερά, στο όνομα του εθνικού συμφέροντος. Στις δημόσιες τοποθετήσεις τους οι πολιτευτές του *Λαϊκού Κόμματος* τόνιζαν την ανάγκη για εξόρμηση, επίθεση όλων των εθνικών δυνάμεων απέναντι στον εχθρό που βρισκόταν προ των πυλών που δεν ήταν άλλος από τον κομμουνισμό. Στο πρόγραμμα των *Λαϊκών* επαναλαμβάνονταν ότι «*όσοι εκακούργησαν, θα δώσουν λόγο για τα εγκλήματά των». Όσοι παρεπλανήθησαν, θα έχουν την ευκαιρία να επανεύρουν τον δρόμον των*»[29]. Οι όποιες πολιτικές κατευνασμού, ήταν καταδικασμένες καθώς το μόνο που κατάφερναν ήταν να βοηθήσουν τον κομμουνισμό να διασπάσει «τας εθνικάς δυνάμεις». Οι *Λαϊκοί* θεωρούσαν τους κομμουνιστές «εχθρούς του έθνους». Σύμφωνα με τον Τσαλδάρη, η κομμουνιστική ιδεολογία ήταν ένα προπέτασμα καπνού «*από τους εσωτερικούς πράκτορες του σλαβικού επεκτατισμού*» γεγονός που στεκόταν εμπόδιο στην προσπάθεια της Ελλάδας να δικαιωθεί στις εθνικές και οικονομικές της διεκδικήσεις[30]. Σύμφωνα με τις προγραμματικές αρχές των *Λαϊκών*, δεν ήταν η επάνοδος στη μοναρχία αυτή η οποία καθόριζε την πολιτική τους αλλά η αντίθεσή τους προς τους κομμουνιστές, η οποία σε αντιδιαστολή με τους κάθε φύσεως συνοδοιπόρους ήταν απόλυτη. Ο κύριος στόχος ήταν η αντιμετώπιση του κομμουνισμού και σε αυτό το πλαίσιο οι *Λαϊκοί* έπρεπε να αναλάβουν την πρωτοβουλία να καταστήσουν δυνατή τη διακομματική συννενόηση όλου του αστικού πολιτικού κόσμου. Ιδιαίτερο βάρος δίνονταν στην αποκατάσταση της τάξης και της προστασίας των περιουσιών των πολιτών που επίσης

---

[29] *Ακρόπολις*, 15 Νοεμβρίου 1945

[30] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, «Προεκλογικός λόγος Κ. Τσαλδάρη στη Θεσσαλονίκη», 8 Μαρτίου 1946, Φάκελος 16, υποφάκελος 1α. Ανάλογο περιεχόμενο είχαν και οι προεκλογικοί λόγοι του Κ. Τσαλδάρη στην Κόρινθο, στις 23 Μαρτίου 1946, στην Πάτρα, στις 24 Μαρτίου 1946 και στην Τρίπολη, στις 25 Μαρτίου 1946.

απειλούνταν από τον κομμουνισμό. Οι μέθοδοι της κομμουνιστικής τρομοκρατίας, αυτό που το ΚΚΕ ονόμαζε αυτοάμυνα, θα αντιμετωπίζονταν ως επανάσταση.

Οι πολιτικές αυτές θέσεις ήταν σύμπτωμα της επιβολής των ακραίων αντικομμουνιστών στελεχών στο κόμμα. Ένας κύκλος πολιτευτών ήθελε να συνδιάσει τον φανατικό αντικομμουνισμό με την επιβολή μιας ακραίας φιλομοναρχικής στρατηγικής[31]. Στα ηγετικά κλιμάκια εκφραστής των φανατικά αντικομμουνιστών φερόταν ο Π. Μαυρομιχάλης, μέλος της τετραμελούς Διοικούσας Επιτροπής των *Λαϊκών*. Σύμφωνα με πληροφορίες των Αμερικανών και των Βρετανών, ήταν ο βασικός χρηματοδότης όλων των παρακρατικών οργανώσεων και ο ταμίας της Χ[32]. Εκείνο που οι Λαϊκοί καθιστούσαν απολύτως σαφές ήταν ότι το κόμμα τους θα πλαισίωνε οποιαδήποτε προσπάθεια πολιτικής απομόνωσης αλλά και εξόντωσης της Αριστεράς. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονται οι προσπάθειες των Λαϊκών για συστράτευση του κόσμου της εθνικοφροσύνης στον αντικομμουνιστικό αγώνα μέσω της συνένωσης του πολιτικού κόσμου σε φιλοφασιλικό μέτωπο και της διάσπασης της συνοχής του Κέντρου η οποία τους οδήγησε σε προσέγγιση με δυνάμεις Φιλελευθέρων και μάλιστα με τον θεωρούμενο συναρχηγό του κόμματος, τον Σοφοκλή Βενιζέλο. Εκτός από την ιδεολογική και πολιτική του αντίθεση με τον κομμουνισμό το *Λαϊκό Κόμμα* χρησιμοποίησε το αντεαμικό ρεύμα για να πλήξει τις κεντρώες δυνάμεις τις οποίες κατηγορούσε για συνοδοιπορία. Αν και αρχικά – ιδιαίτερα όσο ακόμα προτάσσονταν το δημοψήφισμα έναντι των εκλογών – το *Λαϊκό Κόμμα* τόνιζε τη συστράτευση όλων των αστικών δυνάμεων, όσο πλησίαζαν οι εκλογές και διαφαίνονταν η απροθυμία των Φιλελευθέρων να στηρίξουν μια συμπαράταξη των αστικών δυνάμεων, σταδιακά, οι φανατικοί βασιλοφρονες επιβλήθηκαν απόλυτα. Το κόμμα συμπύκνωνε την πολιτική του αποκλειστικά στο ζήτημα της επανόδου του μονάρχη ως παράγοντα που θα απέτρεπε την επιβολή των κομμουνιστών στην εξουσία και θα σηματοδοτούσε την ένταξη της χώρας στο δυτικό στρατόπεδο, γεγονός που θα προάσπιζε τα διεθνή συμφέροντά της και δυνάμει του διεθνούς κύρους του Γεωργίου Β θα εξασφάλιζε τη διεθνή οικονομική βοήθεια και θα επέτρεπε τη διεθνή

---

[31]Επικεφαλής της κίνησης ήταν οι αδελφοί Κύρου και ο πρώην αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος, υποστηρικτής της Χ, ο οποίος φερόταν ως ο άδηλος άξονας συσπείρωσης των ακραίων μοναρχικών των *Λαϊκών*. Κέντρο των ακραίων μοναρχικών ήταν η εφημερίδα *Ελληνικό Αίμα* των Λ. Πίνογλου και Κ. Βοβολίνη που εκπροσωπούσε τον αδιάλλακτο βασιλικό κόσμο και είχε σύνδεση με οργανώσεις τύπου ΠΑΟ.

[32] Θ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος. Η πολιτική της μη επέμβασης*, Αθήνα: Φιλίστωρ, σ. 90

οικονομική ευμάρεια[33]. Η βασιλεία, δηλαδή, θα χρησιμοποιούνταν ως πολιτικό και κοινωνικό κεφάλαιο προκειμένου η χώρα να επιτύχει την ανασυγκρότηση του κράτους με την προσέλκυση κεφαλαίων από τους συμμάχους και την προβολή και προάσπιση των εθνικών διεκδικήσεων της χώρας. Προς την κατεύθυνση της επανόδου του βασιλιά εκτός από τις προσπάθειες επίσπευσης του δημοψηφίσματος οι Λαϊκοί επιχείρησαν και κατάφεραν να διαμορφώσουν το ερώτημα όχι με βάση τον ίδιο το θεσμό αλλά ως προς την επάνοδο του συγκεκριμένου βασιλιά, έτσι ώστε αν το δημοψήφισμα ήταν αρνητικό, θα μπορούσαν να το επαναλάβουν για άλλο πρόσωπο. Οι Λαϊκοί απειλούσαν ότι, αν η επιδίωξή τους δεν πραγματοποιούνταν, θα προσέφευγαν ακόμα και σε ένα ενδοκαθεστωτικό πραξικόπημα. Θεωρούσαν ότι κάθε προσπάθεια αναβολής του δημοψηφίσματος ήταν έκνομη, γιατί η διενέργεια εκλογών χωρίς επίλυση του πολιτειακού προβλήματος θα αποτελούσε πηγή ανωμαλίας και παράγοντα διαίρεσης του εθνικόφρονος κόσμου. Στις παραμονές των εκλογών του 1946, το *Λαϊκό Κόμμα* κατέληξε να ταυτιστεί απόλυτα με τον Γεώργιο Β. Κατά τους Λαϊκούς, ο βασιλιάς αποτελούσε φραγμό σε οποιαδήποτε ανατροπή εγγύηση για την ήττα των κομμουνιστών ενώ αποτελούσε το αναγκαίο σύμβολο της νομιμότητας. Αποτελούσε παράλληλα εγγύηση για τη συνέχιση του αγώνα για την εθνική ολοκλήρωση.

Σε τοπικό επίπεδο, ο «πρώτος τη τάξει» βουλευτής του *Λαϊκού Κόμματος* στη Φθιώτιδα, Δ. Χατζίσκος είχε υποστηρίξει το θεσμό της βασιλείας καθόλη τη διάρκεια της πολιτικής του πορείας από το 1920, οπότε είχε πρωτοεκλεγεί βουλευτής. Για τη στάση του αυτή υπέρ της βασιλείας ανακηρύχθηκε επίτημος πρόεδρος της *Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Βασιλοφρόνων Επιστράτων*[34]. Πριν από την προκήρυξη των εκλογών, τον Αύγουστο 1945, ο Δ. Χατζίσκος είχε υπογράψει σύμφωνο συνεργασίας με τον Πρόεδρο του *Εθνικού Κόμματος Ελλάδος*, Ν Ζέρβα, με το οποίο συμφωνούσαν να κατέλθουν ενωμένοι στον εκλογικό στίβο, κάτι που τελικά δεν συνέβη, ενώ λίγες ημέρες αργότερα στο σύμφωνο συνεργασίας προστέθηκε και ο πρώην Υπουργός Ναυτικών της κυβέρνησης Π. Τσαλδάρη (1933-1935), Α. Χατζηκυριάκος. Σκοπός της συνεργασίας αυτής ήταν η κοινή θέση και εμφάνιση σχετικά με το πολιτειακό ζήτημα ενώ τα τα κόμματα τα οποία εκπροσωπούσαν οι υπογράφοντες θα διατηρούσαν την οργανική τους

---

[33] «Το πολιτικό πρόγραμμα των *Λαϊκών* », *Ελληνικό Αίμα*, 15 Νοεμβρίου 1945 και ομιλία Τσαλδάρη στην Αθήνα 16 Μαρτίου 1946

[34] Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, «Πανελλήνια Ομοσπονδία Βασιλοφρόνων Επιστράτων προς Δ. Χατζίσκο», Αθήνα, 13 Μαίου 1946

αυτοτέλεια και εσωτερική διάρθρωση. Το γενικό αίτημα των δύο αυτών συμφώνων συνεργασίας ήταν η «γενική ένωσις των εθνικοφρόνων»[35].

4.2.2. Η ανασυγκρότηση του «εθνικόφρονος» χώρου σε τοπικό επίπεδο

Σε τοπικό επίπεδο η αναδιοργάνωση του κομματικού χώρου του *Λαϊκού Κόμματος* προήλθε με τη συγκρότηση του μη εαμικού χώρου μέσω της σύμπηξης Σωματείων Εθνικοφρόνων. Το Μάρτιο 1945, λίγες εβδομάδες μετά τη Συνθήκη της Βάρκιζας και αμέσως μετά την άφιξη και εγκατάσταση της Εθνοφυλακής στην πόλη της Λαμίας, ιδρύθηκε ο *Σύλλογος Εθνικοφρόνων Νομού Φθιώτιδος* (ΣΕΝΦ) με πρόεδρο τον φαρμακοποιό Θρασύβουλο Λειβαδίτη[36]. Στον τοπικό τύπο δεν δημοσιεύτηκε η ίδρυση του Συλλόγου, ούτε ανακοινώθηκαν τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου καθώς οι μνήμες της εαμοκρατίας στην πόλη ήταν ακόμα νωπές ενώ η παρουσία του Άρη Βελουχιώτη και των αντρών του στην ύπαιθρο σε συνδυασμό με το ότι η Εθνοφυλακή δεν είχε εδραιωθεί στο σύνολο του Νομού δημιουργούσε μια ρευστή, ασαφή κατάσταση στην περιοχή. Η πρώτη αναφορά στην ύπαρξη του Συλλόγου στον τοπικό τύπο έγινε έμμεσα, στα τέλη Μαΐου 1945, μέσω μιας ομαδικής δήλωσης μετανοίας κατά την οποία οι δηλώσαντες αποδέχονταν όλα τα άρθρα της εθνικιστικής οργάνωσης του *Συνδέσμου Εθνικιστών Φθιώτιδας*[37]. Σκοπός του συλλόγου σύμφωνα με το καταστατικό του ήταν να «περιλάβη όλα τα εθνικόφρονα στοιχεία προς επιδίωξιν κοινών κατευθύνσεων και σκοπών» και προέβλεπε τη σύσταση παραρτημάτων σε χωριά και πόλεις της περιφέρειας. Στα μέσα του 1946 περιλάμβανε τουλάχιστον 38 οργανώσεις σε όλες τις σημαντικές πόλεις και χωριά της Φθιώτιδας[38]. Σε πολλές περιπτώσεις ο Πρόεδρος της Κοινότητας και ο αρχηγός της *Ένωσης Εθνικοφρόνων* ήταν το ίδιο πρόσωπο ενώ σε άλλα χωριά τα μέλη τους ταυτίζονταν με τις επιτροπές του ΕΔΕΣ όπως

---

[35] Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, «Σύμφωνο Συνεργασίας Ζέρβα- Χατζίσκου», 9 Αυγούστου 1945 και «Σύμφωνο Συνεργασίας Ζέρβα – Χατζίσκου – Χατζηκυριάκου», 17 Αυγούστου 1945

[36] Ο Θρασύβουλος Λειβαδίτης, φαρμακοποιός, ήταν γαμπρός του δικηγόρου Γ.Ελασσώνα που είχε τεράστια κτηματική περιουσία στην κοιλάδα του Σπερχειού και μετά το 1897 έχτισε με δικά του έξοδα το Ελασσώνιο Στρατιωτικό Νοσοκομείο στην Άμπλιανη.

[37] *Λαμιακός Τύπος*, 28 Μαΐου 1945

[38] *Λαμιακός Τύπος*, 28 Ιουνίου 1946

προκύπτει από τη δημοσίευση των ονομάτων των Επιτροπών στον τοπικό τύπο[39]. Στα τέλη του 1945 αναφέρθηκε η σύσταση *Κεντρικής Επιτροπής Εθνικιστών Νομού Φθιωτιδας (ΚΕΕΝΦ)*[40].

Σκοπός των ενώσεων ήταν η εξύψωση και καλλιέργεια του εθνικού και πατριωτικού φρονήματος ενώ περιλαμβάνονταν και επιμέρους στόχοι όπως «*η πνευματική, σωματική και ψυχική ανάπτυξις*», «*η εξύψωσις της ιδέας της πατρίδος, της δικαιοσύνης και της ελευθερίας, των ελληνικών παραδόσεων περί της οικογένειας*», «*η διαπαιδαγώγησις και ο φρονηματισμός της νεολαίας εντός του πλαισίου των σχολών της*». Ενδιαφέρουσα ήταν η συμβολική γλώσσα που χρησιμοποιούνταν για να δώσει ένα στίγμα διαφορετικό από αυτό της Αριστεράς, που σε μερικά καταστατικά έφτανε να αποτελεί ακριβή διατύπωση του Ιδιωνύμου[41]. Έντονη ήταν και η παρουσία των εθνικιστικών οργανώσεων στην κοινωνική ζωή της πόλης. Οι εθνικιστές πραγματοποίησαν κοινωνικές εκδηλώσεις, όπως ο χορός του *Συνδέσμου Εθνικοφρόνων* με αφορμή τις Αποκριές ή ο εορτασμός της ονομαστικής εορτής του βασιλιά Γεωργίου Β[42].

Την ίδια περίοδο ιδρύθηκε με έδρα τη Λαμία *Σύλλογος Ομηροπαθών Ελλήνων Εθνικιστών Φθιώτιδος*[43], μέλη του οποίου ήταν συλληφθέντες από την εαμική *Πολιτοφυλακή* την περίοδο της εαμοκρατίας (Οκτώβριος 1944 - Φεβρουάριος 1945) και κυρίως κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών[44]. Ο σύλλογος αυτός δραστηριοποιήθηκε κύρια προς την κατεύθυνση της διεκδίκησης επισιστιστικών οφελών από τις διανομές δεμάτων του Υπουργείου Εφοδιασμού[45].

---

[39] *Λαμιακός Τύπος*, 8 και 15 Δεκεμβρίου 1945

[40] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Δεκεμβρίου 1945

[41] Στο αρχείο Κ. Τσαλδάρη βρίσκεται ένας αριθμός καταστατικών Οργανώσεων Εθνικοφρόνων κυρίως από τη Β. Ελλάδα, γεγονός που καταδεικνύει και τη σχέση του κόμματος των *Λαϊκών* με αυτές τις οργανώσεις. Παραδείγματος χάριν, Αρχείο Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 8, υποφάκελος 1α, Τυπωμένο φυλλάδιο Συνδέσμου Εθνικοφρόνων Κέντρου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1945 ή τυπωμένη προκήρυξη του Πανελληνίου Συνδέσμου Θυμάτων και πληγέντων εκ της ελασοκομμουνιστικής δράσεως «Ο Άβελ», σωματείον ανεγν. υπ. αρ. 2544 – έδρα Αθήναις

[42] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Μαρτίου και 24 Απριλίου 1946

[43] *Λαμιακός Τύπος*, 4 Μαΐου 1945

[44] Προφορική μαρτυρία Κ. Κ., Λαμία, 13 Δεκεμβρίου 2005

[45] *Λαμιακός Τύπος*, 28 Μαΐου 1945 και Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Χατζίσκου*, «Πανελλαδική Συνομοσπονδιακή Ένωσις σφαγιασθέντων Νομού Φθιωτιδοφωκίδας και Ευρυτανίας προς Βασιλιά Παύλο, Πρόεδρον Κυβερνήσεως, Υπουργό Οικονομικών και Βουλευτές», 15 Ιανουαρίου 1948: Οικονομικά αιτήματα – συντάξεις. Ανάλογα σωματεία πανελλήνιας εμβέλειας με οικονομικά αιτήματα ιδρύθηκαν και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας. Για παράδειγμα ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Θυμάτων και Πληγέντων εκ της ελασοκομμουνιστικής δράσεως «Ο Άβελ», σωματείον ανεγν. υπ. αρ. 2544 – έδρα Αθήναις Αρχείο Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 8, υποφάκελος 1α. [μερικά από τα αιτήματα του σωματείου ήταν η χορήγηση έκτακτου επιδόματος στις οικογένειες των αναξιοπαθούντων, η δωρεάν χορήγηση διανεμομένων ειδών, τροφίμων, ρουχισμού και

Τον Αύγουστο 1945 ιδρύθηκε στην πόλη της Λαμίας παράρτημα της πανελλήνιας *Συνομοσπονδιακής Ένωσης Θυμάτων Κομμουνιστικού Κινήματος*[46], το οποίο άνοιξε τα γραφεία του στον ίδιο δρόμο με τα γραφεία της εαμικής εφημερίδας *Ρούμελη*, στην οδό Διάκου στην κεντρική πλατεία της πόλης. Με την όξυνση του εμφυλίου πολέμου η *Ένωση* μετονομάστηκε σε *Σύλλογο Σφαγιασθέντων υπό των Εαμοκομμουνιστών*, ονομασία με έντονο προπαγανδιστικό χαρακτήρα. Με την επωνυμία αυτή συμμετείχε σε συλλαλητήρια, εκδηλώσεις, ψηφίσματα και γενικά στην κοινωνική ζωή της πόλης. Τα λίγα διαθέσιμα βιογραφικά στοιχεία για τον πρόεδρο της τοπικής ένωσης Λαμίας είναι ενδεικτικά για το ποιοι αποτελούσαν τα μέλη τέτοιων οργανώσεων. Ο πρόεδρος του παραρτήματος Λαμίας, Κ. Κυρίτσης, είχε συλληφθεί προληπτικά από την εαμική *Πολιτοφυλακή* κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών και είχε μεταφερθεί μαζί με άλλους χαρακτηρισμένους ως «αντιδραστικούς» στο στρατόπεδο του ΕΛΑΣ στο Λιμογάρδι, περιοχή λίγα χιλιόμετρα μακριά από τη Λαμία, στο όρος Όρθρυς, ενώ ο γιος του είχε συλληφθεί και εκτελεστεί από την ΟΠΛΑ κατά τη διάρκεια της Κατοχής[47] . Έκτοτε, ο Κυρίτσης αποτέλεσε έναν από τους κυριότερους πολέμιους του ΕΑΜ στην πόλη της Λαμίας με δράση η οποία αφορούσε τη διοργάνωση μνημοσύνων «υπέρ των θυμάτων της κομμουνιστικής θηριωδίας»[48], επιθετική αρθρογραφία εναντίον του ΕΑΜ στον τοπικό τύπο και συμμετοχή σε αντιεαμικές εκδηλώσεις. Αποτέλεσε επιπρόσθετα, έναν από τους κύριους μάρτυρες κατηγορίες στις μεγάλες δίκες της ΟΠΛΑ Λαμίας στην Άμφισσα, το 1946[49].

Παράλληλα, ιδρύθηκαν και άλλοι σύλλογοι «αναξιοπαθούντων» κατά τη διάρκεια της Κατοχής όπως ο *Σύλλογος Πυροπαθών Φθιώτιδος,* ο οποίος αποτελούνταν από όσους πυροπαθείς της περιφέρειας Φθιώτιδας είχαν εγκατασταθεί αναγκαστικά στη Λαμία, είχε δηλαδή 1.542 μέλη τα οποία προέρχονταν από 41 πυρόπληκτα χωριά, κυρίως της Δυτικής Φθιώτιδας και της Φωκίδας. Σκοπός του Συλλόγου αυτού ήταν η ενίσχυση και η περίθαλψη με τρόφιμα, υφάσματα,

---

υποδήσεως, να εξακολοθούνται να μισθοδοτούνται οι οικογένειες των υπό του ΕΛΑΣ θανατωθέντων δημοσίων υπαλλήλων, να προτιμούνται τα μέλη του σωματείου στις δημόσιες υπηρεσίες, να ληφθεί ειδική μέριμνα για τα ανήλικα τέκνα και να συμπεριληφθούν στο νόμο ενοικιοστασίου και στεγάσεως].

[46] *Λαμιακός Τύπος*, 18 Αυγούστου 1945

[47] Προφορική Μαρτυρία Κ. Κ., *ο.π.* «Κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών η Πολιτοφυλακή έπιασε αντιδραστικούς και τους έκλεισε φυλακή – ανάμεσά τους και ο Μπόγδανος και Ν Μιχαλόπουλος (...) Οι Βαλατσός – Μπόγδανος – Μποτσιβάλης – Κουτσοδόντης 20αρηδες τότε είχαν ομάδες εθνικιστών Χ και έκαναν συλλήψεις και εκτελέσεις μέσα στη Λαμία αντιστασιακών)»

[48] *Λαμιακός Τύπος*, 12 Οκτωβρίου 1945

[49] *Γενικά Αρχεία του Κράτους*, Δικαστικά Αρχεία, Φάκελος Κακουργιοδικείου Άμφισσας,

υποδήματα, φάρμακα, κατοικίες και λοιπά είδη απόλυτης ανάγκης προκειμένου να ανορθωθούν οικονομικά τα μέλη του Συλλόγου κα οι οικογένειές τους[50]. Ανάλογους σκοπούς εξυπηρετούσε και ο *Σύλλογος Πυροπαθών και Βομβοπλήκτων Λαμίας*[51].

Τέλος, τον Οκτώβριο 1945 ιδρύθηκε στη Λαμία ο *Εθνικός Σύνδεσμος Πολεμιστών Αλβανίας* ο οποίος συμμετείχε στις εορταστικές εκδηλώσεις για τον πρώτο εορτασμό της 28ης Οκτωβρίου[52]. Ο σύλλογος αυτός είχε ειδική βαρύτητα καθώς οι πολεμιστές, οι τραυματίες και οι ανάπηροι πολέμου έχουν συμβολικό ρόλο στο έθνος – κράτος. Μέσω της αίγλης που λάμβαναν από το ρόλο τους αυτό μπορούσαν να προωθήσουν ευκολότερα τα οικονομικά τους αιτήματα τα οποία επενδύονταν με εθνικιστικό – αντικομμουνιστικό μανδύα[53]. Ο *Σύνδεσμος* δραστηριοποιήθηκε καθόλη τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου προς την κατεύθυνση της διεκδίκησης υλικής κρατικής υποστήριξης με τη χορήγηση τροφίμων, ιματισμού και εξασφάλιση στέγασης[54]. Τον Μάρτιο 1949 όσοι από τους Παλαιούς Πολεμιστές συμμετείχαν σε κάποια από τις εθνικιστικές οργανώσεις κατά το διάστημα 1941-1944 συγκρότησαν τον *Σύνδεσμον Αγωνιστών Εθνικής Αντιστάσεως*[55].

Οι εθνικιστικές οργανώσεις έγιναν πιο μαζικές ύστερα από τις εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946. Σε αυτές είναι πιθανό να γράφονταν ως μέλη άτομα τα οποία κατά τη διάρκεια της Κατοχής ανήκαν στις εαμικές οργανώσεις. Ενδιαφέρουσα ένδειξη προς αυτή τη κατεύθυνση αποτελεί καταγγελία της εθνικόφρονης εφημερίδας *Λαμιακός Τύπος* που αφορά στην επιλογή όσων επρόκειτο να στελεχώσουν τα στρατιωτικά τμήματα:

---

[50]Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, «Κατάστασις Συλλόγου Πυροπαθών Φθιώτιδος», Συμπληρωματική Κατάστασις Συλλόγου Πυροπαθών Φθιώτιδος» και «Κατάστασις εν Αθήναις προσφύγων της περιφέρειας των τέως Δήμων Σπερχειάδος, Μακρακώμης και Ομιλαίων», χ.χ.

[51]Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, «Υπόμνημα Συλλόγου Πυροπαθών – Βομβοπλήκτων Λαμίας προς Υπουργό Εφοδιασμού κ. Χατζίσκο», Λαμία 10 Φεβρουαρίου 1945.

[52] *Λαμιακός Τύπος*, 18 Οκτωβρίου 1945

[53] *Λαμιακός Τύπος*, 29 Μαρτίου 1949: Η οργάνωση αυτή εμφανίζεται ως θεματοφύλακας της εθνικοφροσύνης. Για παράδειγμα συγχαίρει τους στρατοδίκες, αν καταδικάσουν κάποιον ή τον στρατηγό Πετζόπουλο ή τον Γυμνασιάρχη του Γυμνασίου Θηλέων και των Αρρένων για τις εορτές.

[54]Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, Αρχείο Δ. Χατζίσκου, «Σύλλογος Παλαιών Πολεμιστών Λαμίας προς τον Πρόεδρον Ελληνικής Κυβερνήσεως», χ.χ : Ζητά παραχώρηση οικοπέδων στο χώρο παλαιών αποθηκών πυρομαχικών Λαμίας και «Σύλλογος Παλαιών Πολεμιστών προς υπουργόν Δ. Χατζίσκον», 5 Μαίου 1946: Ζητά την μεσολάβηση του Υπουργού ώστε να τους χορηγήσει η ΟΥΝΡΑ σάκκους λευκούς και ραφή παντελονιών. Και *Λαμιακός Τύπος*, 15 και 29 Μαρτίου 1949

[55] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Μαρτίου 1949

> «Προσοχή εις την επιλογήν των νέων οι οποίοι θα επιστρατευτούν! Πρέπει να κοσκινισθούν οι οργανώσεις. Υπάρχουν εγγεγραμμένοι σήμερον παντού εις όλας τας εθνικιστικάς οργανώσεις νέοι που παρακολούθησαν τα μαθήματα της ΕΠΟΝ και οι οποίοι είτε ενεγράφησαν εις εθνικιστικές οργανώσεις δια να μην πληρώσουν όσας καρπαζάς οφείλουν είτε διότι διετάχθησαν. Είναι γνωστοί οι νέοι αυτοί και πρέπει ασυζητητί να αποκλεισθούν. Δεν πρέπει η τοπική επιστράτευσις να γίνει δούρειος ίππος του ΚΚΕ. Αλλά και υπάρχουν πολλοί πολέμιοι του συστήματος οι οποίοι φοβούνται μην γίνουν λάθη. Ας γίνουν και υπερβασίες»[56].

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου αυξανόμενα τμήματα του πληθυσμού συμμετείχαν σε οργανώσεις οι οποίες επενδυμένες με εθνικιστικό μανδύα προέβαλαν οικονομικά αιτήματα. Όπως παρουσιάστηκε στο σχετικό κεφάλαιο, οι τοπικές εθνικιστικές οργανώσεις και τα παραρτήματα των σωματείων εμφανίζονταν ως οργανωτές και συμμετείχαν σε αντικομμουνιστικές εκδηλώσεις στην περιφέρεια της Λαμίας, ιδιαίτερα από το β εξάμηνο 1947 και ύστερα. Οι *Σύνδεσμοι Εθνικοφρόνων* συμπεριλάμβαναν στα καταστατικά τους μουσικές και αθλητικές εκδηλώσεις, εορτές και θεάματα τα οποία πέρα από τον εθνικό τους χαρακτήρα δήλωναν και μια λανθάνουσα ανάγκη αναψυχής. Οι ίδιες οργανώσεις παρευρίσκονταν εκ του πρωτοκόλλου στις σημαντικότερες δημόσιες τελετές. Αφενός εξαιτίας της ανυπαρξίας κοσμικής ζωής λόγω των πολεμικών επιχειρήσεων κάλυπταν το κενό και αφετέρου ήταν αμοιβαία επωφελείς για στρατό. Οι τοπικοί παράγοντες αντλούσαν αίγλη και κύρος από την συνεισφορά τους στον αγώνα και ενίσχυαν την πρωτεύουσα θέση τους στην τοπική κοινωνία ενώ ο στρατός επωφελούνταν από την ιδιωτική πρωτοβουλία και κοινωνικές συμμαχίες για τους υψηλά ιστάμενους στρατιωτικούς[57].

Παράλληλα με τη συγκρότηση των διαφόρων *Συνδέσμων Εθνικοφρόνων*, ο εθνικιστικός χώρος ανασυστάθηκε μέσω των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Κατά τους θερινούς μήνες του 1945 έγιναν αρχιαιρεσίες για την εκλογή νέων προεδρείων σε συνδικαλιστικές οργανώσεις, όπως η *Ομοσπονδία Επαγγελματιών* και ο *Δικηγορικός* και *Ιατρικός Σύλλογος Λαμίας*. Στις οργανώσεις

---

[56] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Οκτωβρίου 1946
[57] Γούναρης, *ο.π.*, σ.135

αυτές, σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσιεύτηκαν στον τοπικό τύπο, η εθνικιστική παράταξη έλαβε την πλειοψηφία[58]. Τον Ιούνιο 1945 έγινε η ανασύνθεση και του *Εργατικού Κέντρου Λαμίας* στο οποίο ύστερα από απόφαση του Υπουργείου Εργασίας συμμετείχαν αντιπρόσωποι τεσσάρων παρατάξεων[59].

Στο χώρο της τοπικής αυτοδιοίκησης ορίστηκε νέο δημαρχιακό συμβούλιο αποτελούμενο από εθνικόφρονες[60]. Η ίδια τακτική ακολουθήθηκε και στην επαρχία με την αντικατάσταση των εκλεγμένων αρχών της εαμικής αυτοδιοίκησης και το διορισμό νέων κοινοτικών συμβουλίων στα μέρη όπου προωθούνταν η Εθνοφυλακή[61]. Σε πολλές περιπτώσεις ο *Πρόεδρος της Οργάνωσης Εθνικοφρόνων* και ο *Πρόεδρος της Κοινότητας* ήταν το ίδιο πρόσωπο.

Όπως σημειώνει ο Β. Γούναρης, αναφερόμενος στις οργανώσεις εθνικοφρόνων της Θεσσαλονίκης, οι δεκάδες οργανώσεις εθνικοφρόνων που δημιουργήθηκαν μετά τη Βάρκιζα αντανακλούσαν την προσπάθεια ανασυγκρότησης του μη εαμικού χώρου. Μέσα από τη δράση τους επανασυσπείρωναν πολιτικά, κοινωνικά και ιδεολογικά το τμήμα εκείνο του πληθυσμού που είχε αδρανοποιηθεί ή τρομοκρατηθεί κατά την περίοδο της Κατοχής και της εαμικής κυριαρχίας. Παράλληλα, οι σύνδεσμοι αποτελούσαν ομάδες πίεσης για τη διεκδίκηση οικονομικών αιτημάτων για τα μέλη τους[62]. Ταυτόχρονα, μέσω των συλλόγων προστίθενταν στα ήδη υπάρχοντα, νέα δίκτυα πελατειακών σχέσεων για τους βουλευτές ή τους παράγοντες που επιθυμούσαν να πολιτευτούν[63]. Στις εκλογές του Μαρτίου 1946 οι *Σύνδεσμοι Εθνικοφρόνων* λειτούργησαν υποστηρικτικά στο *Λαϊκό Κόμμα* και την *Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων*, καθώς παρείχαν πληροφορίες στην κεντρική οργάνωση σχετικά με την κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή δραστηριοποίησής τους και ενεργοποίησαν τους πολίτες με στόχο τη

---

[58] *Λαμιακός Τύπος*, 5 Ιουνίου 1945

[59] *Λαμιακός Τύπος*, 18 Αυγούστου 1945. Αναλυτικά για το συνδικαλιστικό κίνημα την περίοδο αυτή βλ. Α. Αυγουστίδης, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, Αθήνα: Καστανιώτης, 1999, σ. 242-334

[60] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Ιουνίου 1945. Δήμαρχος Λαμίας διορίστηκε ο δικηγόρος Απ. Πασιάκος. Μέλη του δημοτικού συμβουλίου ορίστηκαν ο Θ. Διαμαντής, έμπορος, ο Αναργ. Πιπιλίγκας, φαρμακοποιός, ο Γ. Αλεξανδρής, δικηγόρος, ο Ηλ. Κουτσοχιώνης, υπάλληλος Ηλεκτρικής Εταιρείας και ο Ν. Μουντούρης, οδοντίατρος.

[61] Τα κοινοτικά συμβούλια διορίζονταν από τον Νομάρχη Φθιώτιδος, ο οποίος είχε το δικαίωμα να τα παύει και να διορίζει άλλα στη θέση τους. *Λαμιακός Τύπος*, 19 Ιουνίου 1945

[62] Γούναρης, *ο.π.*, σ. 80 και 83

[63] Βλέπε για παράδειγμα την παρουσία του *Συνδέσμου Εθνικοφρόνων Φθιωτιδοφωκίδας* στην ομιλία του Ν. Ζέρβα

συλλογή ψήφων[64]. Στο αρχείο του μετέπειτα αρχηγού του *Λαϊκού Κόμματος* Κ. Τσαλδάρη υπάρχει πληθώρα επιστολών από *Συνδέσμους Εθνικοφρόνων* ανά την επικράτεια οι οποίες ζητούν να συμπεριληφθούν στους εκλογικούς συνδιασμούς του Λαϊκού Κόμματος «*γνήσιοι Έλληνες, διακεκριμένοι δια τα εθνικιστικά των φρονήματα*»[65].

Οι *Σύνδεσμοι Εθνικοφρόνων* αποτελούσαν ένα νέο πλαίσιο ένταξης των πληθυσμών στην πολιτική, την απάντηση της μη - εαμικής παράταξης στη λαϊκή κινητοποίηση του ΕΑΜ των προηγούμενων χρόνων. Σημαντικό ρόλο έπαιξαν και στη διεύρυνση της εθνικοφρόνου παρατάξεως πέραν του *Λαϊκού Κόμματος* και στη γεφύρωση της προπολεμικής διαίρεσης ανάμεσα σε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς. Ο κόσμος της εθνικοφροσύνης έπρεπε να ανοικοδομηθεί ώστε να εμφανίζεται ομοιογενής, απαλλαγμένος από ανυπέρβλητες κοινωνικές αντιθέσεις, έτοιμος να θυσιάσει τις περιορισμένες πολιτικές του διαφορές προς όφελος των εθνικών αιτημάτων. Κοινός παρονομαστής της φρασεολογίας ήταν η επίκληση των εθνικών δικαίων.

Τον Ιούνιο 1945 η οργάνωση των εθνικιστών στη Λαμία ήταν τέτοια ώστε μπόρεσαν να πραγματοποιήσουν την πρώτη τους μεγάλη συγκέντρωση μετά την Βάρκιζα με θέμα τις εθνικές διεκδικήσεις. Ομιλητής ήταν ο τέως πολιτευτής με το *Κόμμα των Ανεξάρτητων Βασιλοφρόνων* δικηγόρος Ευάγγελος Κοντογιάννης, ο οποίος κάλεσε τους «*αντιφρονούντας να αναστείλουν προσωρινώς τας αντεθνικάς των ενέργειας και να αμβλύνουν τον εσωτερικόν αγώνα*» προκειμένου να εκπληρωθούν οι εθνικοί πόθοι. Ο ελληνικός λαός αν δεν ήθελε να απωλέσει την επικράτειά του, απαιτούσε να παραμεριστούν οι πολιτικές αντιθέσεις του αστικού κόσμου ώστε να προασπιστεί απέναντι στην εξωτερική απειλή και την εσωτερική συνωμοσία. Η συγκέντρωση ενέκρινε ψήφισμα προς την κυβέρνηση και αρχηγούς των πολιτικών κομμάτων με το οποίο ζητούνταν η πλήρης ικανοποίηση των ελληνικών δίκαιων[66]. Αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι ο Κοντογιάννης ήταν ένας από οκτώ δικηγόρους της Λαμίας οι οποίοι έκαναν

---

[64] Σ.Δορδανάς – Ν.Μαραντζίδης, «Αντικομμουνιστές της Μακεδονίας στα έδρανα της Βουλής: Πολιτικά και Κοινωνικά Χαρακτηριστικά», στο Γρ. Ψαλλίδας(εκδ.), *Οι εκλογές του 1946. Σταθμός στην πολιτική ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα: Ίδρυμα Κ. Μητσοτάκης, 2008, σ. 223

[65] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 9, υποφάκελος 1 «Λαϊκό Κόμμα – Προεκλογικά : Εθνική οργάνωση Λιαπάτας Λοκρίδος προς Διοικούσαν Επιτροπήν Λαϊκού Κόμματος» Αρ. Πρωτ. 39, Λιαπάτα, 26 Οκτωβρίου 1945. Στον ίδιο φάκελο «Εθνικιστική Οργάνωση Ρηγγινίου Λοκρίδας Ε.Μ.Ε προς Διοικούσαν Επιτροπήν Λαϊκού Κόμματος», Ρηγγίνι 27 Οκτωβρίου 1945

[66] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Ιουνίου 1945

έκκληση μέσω της νόμιμης κατοχικής εφημερίδας *Επαρχία* για την καταδίκη του αντάρτικου κινήματος και συμμόρφωση με τη νέα τάξη πραγμάτων[67]. Ο εθνικισμός και η εθνικοφροσύνη αποτελούσαν εγγύηση για την επάνοδο όσων είχαν «παραστρατήσει» στην εθνική οικογένεια. Την ομιλία του Κοντογιάννη, ακολούθησαν και άλλες ομιλίες με «εθνικό περιεχόμενο» οι οποίες περιστρέφονταν γύρω από τον άξονα της ένωσης του εθνικόφρονου κόσμου για την εκπλήρωση των εθνικών διεκδικήσεων[68].

Ενδεικτικές των πολιτικών αντιλήψεων των Λαϊκών και απόλυτα ταυτισμένες με τις προγραμματικές αρχές του κόμματος ήταν οι ομιλίες που πραγματοποίησαν τα στελέχη της *Ηνωμένης Παράταξης Εθνικοφρόνων* κατά τη διάρκεια της προεκλογικής τους εκστρατείας για τις εκλογές του 1946 στη Λαμία[69]. Ο Δημήτριος Χατζίσκος, επανειλλημένα βουλευτής του *Λαϊκού Κόμματος* προπολεμικά και αρχηγός συνδυασμού Νομού Φθιωτιδοφωκίδος των συνεργαζόμενων εθνικοφρόνων κομμάτων (ΗΠΕ - *Ένωσις Βασιλοφρόνων*), αναφέρθηκε στη συμφωνία μεταξύ των εθνικοφρόνων κομμάτων για την οικονομική ανόρθωση και την υποστήριξη των εθνικών δικαίων κατά την προσεχή διάσκεψη ειρήνης, καθώς και στους αγώνες της παράταξής του για την επικράτηση των «υγειών πολιτικών αρχών» και την αποκατάσταση μιας ομαλής πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Όσο αφορά στο πολιτειακό, ο Δ. Χατζίσκος τάχθηκε ενάντια στην αναβολή του δημοψηφίσματος, η οποία θεωρούσε ότι έγινε ύστερα από υπόδειξη του Αντιβασιλέως και της επιθυμίας των δημοκρατικών και των άκρων αριστερών και τόνισε ότι η υπερψήφιση της εθνικής λαικής παράταξης σήμαινε την ταχεία ενέργεια δημοψηφίσματος για την επιστροφή του βασιλιά.[70]

---

[67]*Φωνή του Φεραίου,* Πρωτοχρονιά 1943, φ. 1. Οι δικηγόροι που καταγγέλλονταν ήταν οι Βενούκας, Στεργιόπουλος, Ρόδιος, Πλατής, Γραμματίκας, Κοντογιάννης, Κοκκαλάκης, Πασιάκος. Από αυτούς οι Βενούκας, Πασιάκος και Ρόδιος υπήρξαν δικηγόροι στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας, ο Πλατής εκλέχθηκε βουλευτής με το Λαϊκό Κόμμα στις εκλογές του 1946, ο Στεργιόπουλος ήταν υποψήφιος με την ΕΠΕ, ο Γραμματίκας με το Λαϊκό Κόμμα και ο Κοντογιάννης εκφωνούσε πατριωτικούς λόγους μετά την Απελευθέρωση.

[68]*Λαμιακός Τύπος*, 13 Σεπτεμβρίου 1945: «Διάλεξη του Ραπτοδήμου Παναγ. Αντιστράτηγου εν αποστρατεία ενώπιον του Εθνικού Συνδέσμου Φθιώτιδος και πολλών μελών της Κοινωνίας της Λαμίας με θέμα «Η ιστορική εξέλιξης της ελληνικής χερσοννήσου και η θέσις αυτής παγκοσμίως. Ποια η ελληνική φυλή και η θέσις αυτής εν τω κόσμω; Εθνικαί διεκδικήσεις των ελλήνων και μέσα προς επίτευξίν των» και *Λαμιακός Τύπος*, 10 Φεβρουαρίου 1946: Ομιλία διευθυντή «Πολιτικού Βήματος» κ Κ. Παπαγεωργίου «δια την εθνικήν ένωσιν και τους πολεμίους αυτής» σε συγκέντωση εθνικιστών Μώλου.

[69]*Λαμιακός Τύπος*, 10 Φεβρουαρίου 1946, *Λαμιακός Τύπος*, 16 Μαρτίου 1946, *Λαμιακός Τύπος*, 24 Μαρτίου 1946 και *Ρούμελη*, 18 Μαΐου 1946.

[70] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Μαρτίου 1946

Σύμφωνα με έναν άλλο υποψήφιο της *ΗΠΕ,* τον Αθανάσιο Μαυροειδή, «*ο λαός είχε καθήκον να βοηθήσει τα στοιχεία εκείναι τα οποία συνασπιζόμενα στη βουλή είχαν την ικανότητα και τη θέληση όχι μόνο να αναστείλουν την εγκληματική δράση των κακοποιών, των ιδιοτελών αυτών ανθρώπων, αλλά και να συγκροτήσουν ισχυρόν κρατικόν οργανισμόν, ισχυράν Ελλάδα εσωτερικώς και εξωτερικώς*»[71].

Στα πλαίσια της προεκλογικής τους εκστρατείας οι υποψήφιοι της εθνικιστικής παράταξης πραγματοποίησαν περιοδεία σε χωριά της κοιλάδας του Σπερχειού και στη Δυτική Φθιώτιδα. Την περιοδεία ακολούθησαν ξένοι παρατηρητές και δημοσιογράφοι του *Λαμιακού Τύπου*, οι οποίοι παράλληλα κατέγραφαν τις τραγικές συνθήκες διαβίωσης στην περιοχή[72]. Η δημοσιευμένη ομιλία του γνωστού για τα «υπερεθνικόφρονα» φρονήματά του ιατρού της Λαμίας, Λουκά Τσαγγάρη, ο οποίος συμμετείχε στην περιοδεία, δίνει την ευκαιρία να εντοπιστούν ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά του εθνικόφρονος λόγου. Στην ομιλία του Λ. Τσαγγάρη κυριαρχεί το επαναλαμβανόμενο μοτίβο «των αθώων παραπλανηθέντων αδελφών» οι οποίοι εξαπατήθηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής αλλά μέσω των εκλογών είχαν την ευκαιρία να διαδηλώσουν τα αγνά πατριωτικά τους αισθήματα, πιστεύοντας εφεξής στην Ελλάδα. Καθώς η περιοδεία πραγματοποιούνταν σε χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας, τα οποία είχαν παραμείνει υπό την κυριαρχία του ΕΑΜ για μεγάλο χρονικό διάστημα την περίοδο της Κατοχής, ο ομιλητής έκανε προσκλητήριο για τις κάλπες υποστηρίζοντας ότι η ημέρα των εκλογών ήταν η τελευταία ημέρα του «*κόκκινου φασισμού, η τελευταία ημέρα των εγκλημάτων του, η τελευταία μέρα του φόβου και η επόμενη η απαρχή της αιθρίας, της γαλήνης, της ψυχικής ηρεμίας, της ελευθερίας όλων των Ελλήνων*»[73].

Είναι ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι παρόλο που οι μνήμες της Κατοχής και της αντιστασης ήταν ακόμα νωπές και ιδιαίτερα έντονες, από τη θεματολογία του πολιτικού λόγου της *ΗΠΕ* απουσίαζε η αναφορά στο άμεσο παρελθόν. Η *ΗΠΕ* έδειχνε μάλλον αμήχανη έναντι των ζητημάτων που αφορούσαν την περίοδο αυτή εξαιτίας του ληθάργου των δυνάμεών της στο εσωτερικό. Η τοπική εφημερίδα και γενικότερα ο τύπος του συντηρητικού χώρου αναφερόταν στην Εθνική Αντίσταση ως μία προσπάθεια αυτόβουλη και αδέσμευτη του υπό κατοχή λαού σε

---

[71] *Λαμιακός Τύπος*, 20 Μαρτίου 1946
[72] *Λαμιακός Τύπος*, 22 Μαρτίου 1946
[73] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Μαρτίου 1946

αντίθεση με την απέχουσα Αριστερά η οποία θεωρούσε την περίοδο της Αντίστασης ως προνομοιακό πεδίο δράσης της, στηριζόμενη στην ανάμνηση της ένοπλης δράσης των ομάδων της εναντίον των δυνάμεων κατοχής.

Στο ίδιο πλαίσιο κινούνταν και ο πολιτικός λόγος του *Εθνικού Κόμματος Ελλάδος* με αρχηγό τον Ν. Ζέρβα. Ο Ν. Ζέρβας παρά τη διακηρυγμένη αρχικά ιδεολογική προσήλωσή του στις αρχές του δημοκρατικού σοσιαλισμού είχε σταδιακά προσχωρήσει στο αντικομμουνιστικό μέτωπο και εξαιτίας της αντιπαλότητας του με το ΕΑΜ είχε εξελιχθεί σε ακραίο βασιλόφρονα, αφού μόνο ο βασιλιάς θα μπορούσε να πραγματοποιήσει αυτό που αποτελούσε κατά την περίοδο της Κατοχής βασική επιδώξή του, τη διάλυση του ΕΑΜ. Μετά την απελευθέρωση, ίδρυσε το *Εθνικό Κόμμα Ελλάδας*, ένα κόμμα με τοπική κυρίως αναφορά, στην Ήπειρο, χωρίς σταθερό στελεχικό δυναμικό ούτε και πολιτικό πρόγραμμα. Ο πολιτικός του λόγος περιστρέφονταν γύρω από τους άξονες της συνένωσης του εθνικόφρονος πολιτικού κόσμου απέναντι στον κοινό εχθρό, τον κομμουνιστικό – σλαυικό κίνδυνο, προκειμένου να είναι πιο αποτελεσματική η διεκδίκηση των εθνικών δικαίων[74]. Στην εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας το *Εθνικό Κόμμα Ελλάδος (ΕΚΕ)* αντιπροσωπεύονταν από τον Γ.Ε.Κολοκύθα, μέλος της Διοικούσας Επιτροπής του ΕΔΕΣ στη Φθιώτιδα κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Πάντως το *ΕΚΕ* δεν κατέβασε ξεχωριστό υποψήφιο στις εκλογές του 1946 σε τοπικό επίπεδο, ενδεχομένως επειδή ο Γ. Ξηρός, αξιωματικός του ΕΔΕΣ στη Φθιώτιδα, πολιτεύτηκε με την *ΕΠΕ*. Σύμφωνα ωστόσο με δημοσίευση στον τοπικό τύπο, το *ΕΚΕ* στην Φθιωτιδοφωκίδα υποστήριξε τους υποψήφιους του *Λαϊκού Κόμματος*[75]. Αντεγκλίσεις ανάμεσα στο βουλευτή Φθιώτιδας Γ. Αστερίου και στον βουλευτή του ΕΚΕ Ευρυτανίας Κ. Παπαγεωργίου σχετικά με την υποστήριξη του τελευταίου από τον αρχηγό της κυριότερης παρακρατικής τρομοκρατικής ομάδας της Φθιώτιδας, Κ. Βουρλάκη, προκαλεί έντονο προβληματισμό σχετικά με τη βοήθεια που πρόσφεραν οι παρακρατικές οργανώσεις στα «εθνικόφρονα» κόμματα[76].

Στην εθνικόφρονα παράταξη συγκαταλέγεται και το κόμμα των *Εθνικών Φιλελευθέρων*, το οποίο ιδρύθηκε στις 18 Μαρτίου 1945 από τον Σ. Γονατά, έναν πάλαι ποτέ ακραιφνή

---

[74] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Σεπτεμβρίου 1945
[75] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Νοεμβρίου 1946
[76] Βουλή των Ελλήνων, *Πρακτικά Δ Αναθεωρητικής Βουλής*, Συνεδρίαση Κοινοβουλίου 14 Νοεμβρίου 1946. «Συζήτηση για μέτρα κατευνασμού – επιείκειας». *Ελευθερία*, 15 Νοεμβρίου 1946

αντιμοναρχικό. Ο Γονατάς τάχθηκε εξ αρχής υπέρ της επίσπευσης του δημοψηφίσματος για λόγους εθνικού συμφέροντος. Διακήρυξε ότι ήταν υπέρ της βασιλείας και ζήτησε την υιοθέτηση του πλειοψηφικού συστήματος στις επερχόμενες εκλογές. Από το καλοκαίρι του 1945 και ύστερα ο Σ.Γονατάς συνοδευόταν στις εκδηλώσεις του κόμματός του και από εκπροσώπους των Λαικών. Στην εκλογική περιφέρεια της Φθιωτιδοφωκίδας το κόμμα των *Εθνικών Φιλελευθέρων* εκπροσωπούνταν από τον Χρίστο Στεργιόπουλο.

4.2.3. Η *Εθνική Πολιτική Ένωσις*

Το δεύτερο κόμμα το οποίο διεκδικούσε την ψήφο των εκλογέων της περιφέρειας Φθιωτιδοφωκίδας στις εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946 ήταν η *Εθνική Πολιτική Ένωσις, (ΕΠΕ).* Επρόκειτο για ένα συνασπισμό κομμάτων που συστάθηκε στις 21 Φεβρουαρίου 1946 και περιλάμβανε το *Κόμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων* με ηγέτη τον Σοφοκλή Βενιζέλο, το *Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα* υπό τον Γ. Παπανδρέου και το *Εθνικό Ενωτικό Κόμμα(ΕΕΚ)* με αρχηγό τον Π. Κανελλόπουλο. Ο συνασπισμός αυτός ήταν απόλυτα ταυτισμένος με τους ηγέτες των κομμάτων που τον αποτελούσαν. Χωρίς κομματικό μηχανισμό, συλλογική διάρθρωση και διαδικασίες, χωρίς ιστορικές βάσεις, με εξαίρεση την προσωπική ιστορία των τριών ηγετών, ήταν ένας συνασπισμός με δύναμη επιλεκτικά σε εκλογικές περιφέρειες, όπου στο παρελθόν δραστηριοποιούνταν οι συγκεκριμένοι ηγέτες.

Σύμφωνα με τη δηλωση των αρχηγών των κομμάτων που την αποτελούσαν, «*Η Εθνική Ένωση αποτέλεσε ανέκαθεν την κοινή πίστην μας. Και δια τούτο ηγωνίσθημεν προς επίτευξιν της συνεργασίας ολοκλήρου του Εθνικού Πολιτικού Κόσμου καθώς και προς καθιέρωσιν του πλειοψηφικού, δια το οποίο θα καθίστατο δυνατός ο καταρτισμός ενιαίων συνδυασμών ολοκλήρου της Εθνικής Παρατάξεως*»[77]. Ο συνασπισμός εκπροσωπούσε τις κεντρώες πολιτικές δυνάμεις οι οποίες πίστευαν στην ενότητα του αστικού χώρου.

Από τις 340 υποψηφιότητες βουλευτών που παρουσίασε η ΕΠΕ, 119 καλύπτονταν από το *Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων*, 142 από το *Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα* και 66 από την *ΕΕΚ* του Κανελλόπουλου ενώ υπήρχαν και 12 ανεξάρτητες υποψηφιότητες, προερχόμενες κυρίως

---

[77] *Εμπρός*, 22 Φεβρουαρίου 1946

από πολιτευτές της *Δημοκρατικής Ένωσης*[78]. Το ψηφοδέλτιο της ΕΠΕ σε τοπικό επίπεδο, στην εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας αποτελούνταν από 11 υποψήφιους από τους οποίους οι έξι ανήκαν στο *Κόμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων* και οι πέντε στο *Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα*[79]. Δεν υπήρχε υποψήφιος του *Εθνικού Ενωτικού Κόμματος* του Π. Κανελλόπουλου, καθώς αυτό αποτελούσε ένα κόμμα με παραδοσιακά αποκλειστικά αστική αναφορά με άξονα τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα και συγκέντρωνε τη δύναμή του στην περιφέρεια της πρωτεύουσας.

Κεντρικό ρόλο στη συμμαχία της ΕΠΕ είχε το *Κόμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων* το οποίο ιδρύθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 1946. Ο αρχηγός του, Σοφοκλής Βενιζέλος, δευτερότοκος γιος του Ελευθέριου Βενιζέλου, θεωρούσε τον εαυτό του πολιτικό που θα εγγυόνταν την πολιτική απομόνωση του ΕΑΜ. Αν και δεν προέρχονταν ιστορικά από τις δυνάμεις του ευρύτερου μοναρχικού χώρου, πίστευε ότι το βασικό δίλημμα δεν ήταν βασιλιάς ή δημοκρατία αλλά κομμουνισμός έναντι δημοκρατίας. Εκτός από τον αντικομμουνισμό του ο Βενιζέλος διατυμπάνιζε την προσήλωσή του στα εθνικά αιτήματα και μάλιστα προσπαθούσε να εμφανιστεί ακραίος στις απόψεις του. Οι οικονομικές του προτάσεις περιορίζονταν σε γενικεύσεις για το ζήτημα της παραγωγής και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Στους προγραμματικούς στόχους του κόμματος ήταν ο εκσυγχρονισμός του *Κόμματος των Φιλελευθέρων* που είχε εισέλθει σε ολισθηρό δρόμο, η καταπολέμηση του κομμουνισμού, η οικονομική ανασυγκρότηση και η δικαιότερη αναδιανομή του κοινωνικού προιόντος. Ιδιαίτερη έμφαση έδινε στην καταπολέμηση της «λαοκρατίας» την οποία χαρακτήριζε «φασισμό της Αριστεράς» αλλά και στην ανάγκη της εθνικής ενότητας. Προγραμματικοί του στόχοι ήταν η αναδιάρθρωση του *Κόμματος των Φιλελευθέρων*, το οποίο είχε παρεκκλίνει από τις αρχές του, ο περιορισμός του κομμουνισμού, η ανασυγκρότηση της χώρας, η εξασφάλιση των εθνικών διεκδικήσεων, η δημιουργία εθνικής ενότητας και η περιφρούρηση των πολιτικών δικαιωμάτων και ατομικών ελευθεριών σε συνδιασμό με κοινωνική δικαιοσύνη[80].

Σε τοπικό επίπεδο το *Κόμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων* εκπροσωπούνταν από τον Γ. Ξηρό και τον Χαρ. Βλαχάκη. Ο Γ. Ξηρός ήταν γιος του πρώην βουλευτή του *Κόμματος των*

---

[78] Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης, 2001, σ. 70
[79] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Μαρτίου 1946
[80] Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, 1894-1964*, Αθήνα, 1970, σ. 373

Φιλελευθέρων, Ν. Ξηρού και πολιτευόταν προπολεμικά με το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* (ήταν υποψήφιος στις εκλογές του 1936, χωρίς να καταφέρει να εκλεγεί βουλευτής). Κατά τη διάρκεια της Κατοχής εντάχθηκε στον ΕΔΕΣ στις γραμμές του οποίου πολέμησε ως αξιωματικός. Στην προεκλογική του εκστρατεία υπέρ του *Κόμματος των Βενιζελικών Φιλελευθέρων*, η οποία προβλήθηκε ιδιαίτερα από τον τοπικό τύπο[81], προπαγάνδισε τις θέσεις του κόμματος για εθνική ενότητα του πολιτικού κόσμου απέναντι στην Αριστερά στην οποία πρωτοπόρος ήταν ο ηγέτης του κόμματος, Σ. Βενιζέλος: «*ο Σ. Βενιζέλος αφού απέρριψε εκείνους τους παλαιούς φίλους του μεγάλου πατρός του οι οποίοι ελησμόνησαν των γραμμών που εκείνος ο μεγάλος Έλληνας είχε χαράξει, όσους δεν ηθέλησαν την εθνικήν ένωσιν, έδωσε το χέρι εις εκείνους με τους οποίους τον εχώριζε παλαιά έχθρα, μίση και διαφορές. Η εθνική ένωσις έγινε, η εθνική ένωσις υπάρχει διότι είναι μια πραγματικότης πλέον*». Για τον Ξηρό ο κομμουνισμός αποτελούσε τον κυριότερο εχθρό της Ελλάδας καθώς «*δεν πρόκειται περί πολιτικών κομμάτων αλλά περί πληρωμένων πρακτόρων των εχθρών της Ελλάδας*». Επειδή όμως στόχευε σε όλο το εκλογικό σώμα, το οποίο κατά τη διάρκεια της Κατοχής είχε μετακινηθεί προς τα αριστερά έκανε το διαχωρισμό ανάμεσα στους πληρωμένους ηγέτες, «*τους εκούσιους δολοφόνους και τον απλό λαό*», τον οποίο θεωρούσε ότι είχε παρασυρθεί και τον καλούσε να επανέλθει στην ελληνική οικογένεια.

> «Προσφέρομεν την ησυχίαν και την λήθη εις όσους μετανοήσουν. Αν όμως δεν θέλουν την ειρήνην την οποίαν τους προσφέρομεν και θέλουν τον πόλεμον, θα τον έχουν τον πόλεμον αλλά να είναι βέβαιοι ότι εις τον πόλεμον δεν πρόκειται να πέση η εθνικιστική Ελλάς. Θα πέσουν αυτοί, θα αποθάνουν αυτοί».

Για να τονίσει ακόμα περισσότερο την ενότητα του εθνικόφρονος πολιτικού κόσμου απέναντι στην Αριστερά τελείωσε το λόγο του με την προτροπή να ψηφίσουν όλοι (κανείς να μην απέχει) και ότι τελικά δεν ενδιαφέρει ποιοι θα εκλεγούν αρκεί να είναι Έλληνες (κοινώς εθνικόφρονες). Στην ομιλία του τόνισε την ενότητα του πολιτικού προγράμματος για όλα τα πολιτικά κόμματα η οποία συνίστατο στις εθνικές διεκδικήσεις, την ανοικοδόμηση, την ανοδιοργάνωση και ανασυγκρότηση του κράτους. Όσο αφορά στο πολιτειακό, υποστήριξε ότι ήταν ζήτημα του λαού

---

[81] Φαίνεται ότι έδωσε αρκετά χρήματα για προεκλογική εκστρατεία γιατί λόγος του δημοσιεύτηκε σε έκτακτο παράρτημα στο *Λαμιακό Τύπο* και δυο-τρεις ημέρες πριν από τις εκλογές υπήρχαν διαφημιστικές καταχωρήσεις.

και όχι των κομμάτων. Τα κόμματα θα προστάτευαν και θα διαφύλαταν το λαοπρόβλητο πολίτευμα θέτοντας φραγμό σε κάθε υπερβασία. Ο λαός όφειλε να ψηφίσει ελεύθερος και ανεπηρέαστος, «*αν η δημοκρατία καλύπτει τον κομμουνισμό, κατάρα στη δημοκρατία*». Στο πολιτειακό η Αριστερα δεν είχε λόγο γιατί αποτελούνταν από προδότες και Βούλγαρους. Ως ανήκων στο *Κόμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων* έκανε τη ρητή και ανεπιφύλακτη δήλωση ότι το κόμμα του πρότεινε να διενεργηθεί το δημοψήφισμα αμέσως μετά τις εκλογές.

Στα ίδια πλαίσια κινήθηκε και η προεκλογική ομιλία του συνυποψηφίου του *Κόμματος των Βενιζελικών Φιλελευθέρων* Χαρ. Βλαχάκη. Ο Βλαχάκης έθετε για πρώτη φορά υποψηφιότητα στις εκλογές του 1946. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, όπως σημείωνε ο τοπικός τύπος είχε πρωτοστατήσει μέσα από τις γραμμές των Φιλελευθέρων στην προπαγάνδιση των εθνικών δικαίων στο εξωτερικό. Μεταπολεμικά ορίστηκε πρόεδρος της *Επιτροπής Διαφωτίσεως Ελλήνων Εξωτερικού* για την προάσπιση των δικαίων του Ελληνισμού. Στην ομιλία του, αφού επισήμανε τη ρήξη του Σοφ. Βενιζέλου προς τους παλαιούς κομματικούς του φίλους του πατρός του οι οποίοι είχαν προδώσει την πολιτική του ιστορικού *Κόμματος των Φιλελευθέρων,* τόνισε την ένωση όλων των εθνικά σκεπτόμενων Ελλήνων. Την ύπαρξη δύο συνδυασμών, του *Λαϊκού Κόμματος* και της *ΗΠΕ* την απέδωσε στην κακώς αποφασισθείσα από την κυβέρνηση Σοφούλη εφαρμογή του αναλογικού συστήματος. Κατά τη γνώμη του, οι Ρουμελιώτες όφειλαν να αντιληφθούν ότι η εκλογική αναμέτρηση αποτελούσε την έκφραση ενός σκληρού ταξικού αγώνα, ενός αγώνα Ελλήνων κατά Ελλήνων, που διεξάγονταν κατ' εντολή των εχθρών του Ελληνισμού και ο οποίος εξουδετέρωνε τις εθνικές διεκδικήσεις.

Εξετάζοντας το πρόγραμμα των συνδυασμών της εθνικής παράταξης, *ΗΠΕ* και *ΕΠΕ,* ο Βλαχάκης διαπίστωνε ότι όσο αφορά τις εθνικές και οικονομικές διεκδικήσεις δεν υπήρχε καμία διαφορά. Επεσήμανε μάλιστα ότι το πρόγραμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων ήταν κάπως εθνικιστικότερο γιατί περιέλαβε διεκδικήσεις που δεν συμπεριλαμβάνονταν σε άλλα προγράμματα. Για το πολιτειακό τέλος πίστευε ότι η συζήτηση διεξάγονταν με περισσή επιπολαιότητα και ότι ο λαός έπρεπε να αποφασίσει για το πολίτευμα μέσω δημοψηφίσματος το οποίο έπρεπε να διεξαχθεί το συντομότερο δυνατό.

4.2.4 Το *Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα*

Το δεύτερο κόμμα που αντιπροσωπεύονταν στο συνδυασμό της ΕΠΕ ήταν το *Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (ΔΣΚ),* του Γ. Παπανδρέου. Το ΔΣΚ ιδρύθηκε το 1935, πολιτογραφήθηκε ως τμήμα της κεντρογενούς αριστεράς και συνεργάστηκε προπολεμικά με το *Προοδευτικό Κόμμα* του Καφαντάρη, το *Αγροτικό-εργατικό Κόμμα* του Αλ. Παπαναστασίου και το *Αγροτικό-δημοκρατικό Κόμμα* υπό τον Αλ. Μυλωνά για να δημιουργήσουν το *Δημοκρατικό Συνασπισμό.* Οι σχέσεις του Παπανδρέου με το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* δεν ήταν ποτέ σταθερές. Το 1933 ήταν κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος των Φιλελευθέρων. Καταψήφισε την κυβέρνηση Ι. Μεταξά και εξορίστηκε από το καθεστώς. Η προσπάθεια του για συνεννόηση με το ΕΑΜ δεν τελεσφόρησε ενώ μετά το συνέδριο του Λιβάνου οι σχέσεις του με το εαμικό κίνημα επιδεινώθηκαν.

Τον Ιούνιο 1945 ο Παπανδρέου δημοσίευσε το καταστατικό του κόμματός του. Βασικές αρχές ήταν η διαφύλαξη της εθνικής ανεξαρτησίας, η διασφάλιση των ατομικών δικαιωμάτων, η κοινωνική δικαιοσύνη και η επιβολή της τάξης. Το ΔΣΚ ήταν προσηλωμένο σε δύο αρχές, την ελευθερία και τη δικαιοσύνη. Αποδεχόταν μόνο υπηρεσιακή κυβέρνηση μέχρι τις εκλογές που θα επέβαλε την τάξη με αμείλικτο τρόπο. Η ένταση στην επιχειρηματολογία του Παπανδρέου κατά του ΕΑΜ οφείλονταν στην κρυφή του επιδίωξη να τεθεί επικεφαλής του αστικού κόσμου στη βάση της απόκρουσης του κομμουνιστικού κινδύνου. Σύμφωνα με ελληνικές και διεθνείς εκτιμήσεις, το κόμμα του Παπανδρέου ανταποκρινόταν απόλυτα στις επιδιώξεις των κοινωνικών δυνάμεων που το στήριζαν: κύκλοι βιομηχάνων και τραπεζιτών της χώρας που επιθυμούσαν συνεννόηση των αστικών δυνάμεων αλλά και μικροαστικών μερίδων που φοβούνταν την επικράτηση του κομμουνισμού.

Ειδικά για το θέμα της στάσης απέναντι στο βασιλιά, ο Παπανδρέου προσάρμοζε τις θέσεις του ανάλογα με την προσωπική του πολιτική τακτική. Κατά τον Παπανδρέου, το δημοκρατικό πολίτευμα ήταν εκείνο που προσαρμόζονταν καλύτερα στο χαρακτήρα της ελληνικής φυλής και επομένως έπρεπε να επιβληθεί γαι να εξασφαλιστεί η πρόοδος. Μεταπολεμικά, αναιρώντας τις προηγούμενες θέσεις του αναγόρευε τον Βασιλιά Γεώργιο Β σε στήριγμα της πολιτικής ομαλότητας.

Ο Παπανδρέου έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του προγράμματος της ΕΠΕ και στη διαμόρφωση ενός αρμονικού κλίματος μεταξύ των τριών ηγετών της και μάλιστα ήταν αυτός που πρότεινε στα κόμματα να κάνουν κοινές εκλογικές περιοδείες. Όπως υποστήριζε ο Παπανδρέου, το δημοψήφισμα έπρεπε να γίνει γρήγορα και οι εκλογές που επρόκειτο να διαξαχθούν ήταν απόλυτα έγκυρες αφού οι κατάλογοι ήταν γνήσιοι, ο Τύπος όχι μόνο ελεύθερος αλλά και ασύδοτος και οι παρατηρητές ήταν σε θέση να εγγυηθούν δίκαιες διαδικασίες[82].

Στην αρθρογραφία του ίδιου του Γ. Παπανδρέου και των στελεχών του κόμματός του, κυριαρχούσε το δίπολο «εθνική ένωσις» και «εαμοκομμουνισταί», ενώ το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* στηλιτεύονταν ως συνοδοιπόρος. Κεντρική θέση κατείχε και το επιχείρημα ότι η ηγεσία του ΚΚΕ έπρεπε να διακριθεί από τους «παραπλανημένους» οπαδούς[83]. Βασική γραμμή του ΔΣΚ αποτελούσε ότι έπρεπε να διατηρηθεί η ενότητα του μη εαμικού χώρου, η ταχεία διεξαγωγή των εκλογών. Στηλιτευόνταν η προσπάθεια του *Λαϊκού Κόμματος* να μονοπωλήσει την έννοια της εθνικής ένωσης. Μία ημέρα πριν από τις εκλογές, στο κύριο άρθρο της η *Ελλάς* τόνιζε την ανάγκη συμμετοχής στις εκλογές, καταφερόταν ενάντια στο *Κόμμα των Φιλελευθέρων*, το οποίο δεν εκπροσωπούσε πλέον τον βενιζελισμό και επεσήμανε ότι η πλειοψηφία των Λαϊκών στις εκλογές στις παρούσες συνθήκες αποτελούσε κίνδυνο[84].

Σε τοπικό επίπεδο το *Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας* ανασυγκροτήθηκε τον Σεπτέμβριο 1945, οπότε και αποφασίστηκε η σύσταση δεκαπενταμελούς Περιφερειακής Επιτροπής υπό τον γιατρό Αθ. Κρίθινο με σκοπό την καλύτερη και συστηματικότερη ενίσχυση του κόμματος και την πύκνωση των μελών του[85]. Κύριος υποψήφιος του κόμματος ήταν ο καταγόμενος από τη Λοκρίδα και προπολεμικά επανειλλημμένα εκλεγμένος βουλευτής με το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* και Υπουργός Ναυτικών στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, Γ. Βασιλειάδης. Στην ομιλία του ο Γ. Βασιλειάδης απέφυγε να αναφερθεί στην ένωση του πολιτικού κόσμου και επιχείρησε να παρουσιάσει τη θέση του κόμματός του ανάμεσα στην άκρα δεξιά και την άκρα αριστερά, τους οποίους θεωρούσε «κακούς δαίμονες» της Ελλάδας. Για τη θέση του αυτή επικρίθηκε από τον τοπικό τύπο ο οποίος τον κατηγόρησε για πλήρη άγνοια της

---

[82] Γ. Παπανδρέου, Προγραμματικός λόγος 17 Μαρτίου 1946, *Πολιτικά Θέματα*, τόμος Β, σ.106-109
[83] Αρθρογραφία Γ. Παπανδρέου στην εφημερίδα *Ελλάς*, ενδεικτικά: 4 και 18 Μαρτίου 1946, 2 Ιανουαρίου 1946, 25 Φεβρουαρίου 1946
[84] *Η Ελλάς*, 30 Μαρτίου 1946
[85] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Σεπτεμβρίου 1945

ελληνικής πραγματικότητας: *«Δύο είναι σήμερον οι παρατάξεις: η άκρα δεξιά και η άκρα αριστερά. Όλα τα άλλα κέντρα και τα τοιαύτα είναι εφευρέσεις, είναι καταστάσεις ερμαφρόδιται... Μία εκ των δύο παρατάξεων θα επικρατήσει οπωσδήποτε, ή η εθνικιστική ή η κομμουνιστική. Ή θα τους φάμε ή θα μας φάνε. Για αυτό και ο αγών είναι και πρέπει να είναι σκληρός»*[86]. Μπροστά στον κίνδυνο να φανεί η ΕΠΕ κεντρώα, ο άλλος υποψήφιος της, Χαρ. Στεργιόπουλος εξέδωσε ανακοίνωση η οποία δημοσιεύτηκε στον τοπικό τύπο σύμφωνα με την οποία δήλωνε πως τα όσα ανέφερε ο Γ. Βασιλειάδης απηχούσαν προσωπικές του απόψεις: «*Απόδειξις τούτου είναι ότι ο κ. Βασιλειάδης δεν ανέφερε τι περί Εθνικής Πολιτικής Ενώσεως και περί κομμάτων Παπανδρέου, Κανελόπουλου»* [87].

4.2.5. Το *Κόμμα των Φιλελευθέρων*

Το τρίτο κόμμα το οποίο διεκδίκησε την ψήφο των εκλογέων στην εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας στις εκλογές του 1946 ήταν το *Κόμμα των Φιλελευθέρων*, το οποίο ανήκε στον πολιτικό χώρο ο οποίος προσδιορίστηκε ως «Δημοκρατικό Κέντρο». Ο όρος *Κέντρο* εμφανίστηκε μετά την Απελευθέρωση για να καλύψει τις πολιτικές εκείνες δυνάμεις οι οποίες ήταν αντίθετες (ή προσπαθούσαν να κρατήσουν ίσες αποστάσεις) τόσο απέναντι στη βασιλόφρονα Άκρα Δεξιά όσο και απέναντι στην κομμουνιστική Άκρα Αριστερά. Ως όρια της διαφοροποίησης αυτής τίθενταν όσο αφορά την Αριστερά οι εμφύλιες συγκρούσεις και τα Δεκεμβριανά ενώ όσο αφορά τη Δεξιά οι διαιρετικές τομές του Μεσοπολέμου και η ενσωμάτωση στη Δεξιά του δωσιλογισμού της Κατοχής. Αν και έννοια περιείχε εγγενείς αμφισημίες ως προς τον πολιτικό προσδιορισμό της, το *Κέντρο* κατόρθωσε να υπονομεύσει τον απόλυτο χαρακτήρα του διπολικού σχήματος Δεξιά – Αριστερά. Η έκρηξη ωστόσο του εμφυλίου πολέμου και επιβολή ενός διχοτομικού τμήματος αρθρωμένου γύρω από την έννοια της εθνικοφροσύνης αποδυνάμωσε τον αυτόνομο προσδιορισμό του *Κέντρου* και διαίρεσε τη λαική του βάση, αφενός μέσω της αντιμετώπισης του θεσμού της βασιλείας και αφετέρου μέσω της συγκρότησης διαφορετικών και ανταγωνιστικών κομματικών φορέων[88].

---

[86] *Λαμιακός Τύπος*, 12 Μαρτίου 1946
[87] *Λαμιακός Τύπος*, 13 Μαρτίου 1946
[88] Νικολακόπουλος, *Καχεκτική δημοκρατία, ο.π.*, σ. 33-36

Τόσο για τους Βρετανούς όσο και το ΚΚΕ, το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* ήταν το κόμμα που έπαιζε τον καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις καθώς οι πολιτικές συμμαχίες που θα συνήπτε θα προσδιόριζαν τη νομιμοποίηση ή την απόρριψη του σχεδίου ανασύνθεσης των αστικών πολιτικών σχέσεων και θα διαμόρφωναν τον μεταπολεμικό πολιτικό χάρτη. Αρχηγός του κόμματος ήταν ο Θ. Σοφούλης, 84 ετών, πολιτικός με μακρά πολιτική παρουσία ο οποίος είχε εμφανιστεί ως αρχηγός του κόμματος για πρώτη φορά το 1936. Προπολεμικά, συνεργάστηκε με τους κομμουνιστές και εκλέχθηκε αρχηγός της Βουλής, έδωσε όμως ψήφο εμπιστοσύνης στο Μεταξά. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής τόσο ο Σοφούλης όσο και ο Καφαντάρης επέλεξαν έναν εξαιρετικά περιορισμένο ρόλο που τους αποδυνάμωσε στις συνειδήσεις των δημοκρατικών οπαδών του κόμματος. Αμέσως μετά την Απελευθέρωση, ο Σοφούλης επιδόθηκε σε μια αγωνιώδη προσπάθεια να επιβληθεί ως αρχηγός των Φιλελευθέρων καθώς τη θέση διεκδικούσαν ο Σοφοκλής Βενιζέλος και ο Στυλιανός Γονατάς με τους Εθνικούς Φιλελεύθερους ενώ την πολιτική παράδοση του κόμματος διεκδικούσαν οι Αριστεροί Φιλελεύθεροι του ΕΑΜ. Μάλιστα το ΕΑΜ είχε αποσπάσει σημαντικό κομμάτι της βάσης και των μεσαίων στελεχών των Φιλελευθέρων ενώ στελέχη του όπως ο Αλ. Σβώλος επιδίωκαν να ηγηθούν ενός μέρους του πατριωτικού ρεύματος που συγκροτήθηκε μέσα στο ΕΑΜ και ήταν κεντρώας προέλευσης προκειμένου αυτό να αποτελέσει τη βάση μιας μελλοντικής ισχυρής κεντρώας δημοκρατικής παράταξης[89].

Ο Σοφούλης, παρά τα εσωκομματικά προβλήματα που αντιμετώπιζε, εδραίωσε στη θέση του, όταν στις 21 Νοεμβρίου 1945 οι Βρετανοί αποφάσισαν να διορίσουν κυβέρνηση με αυτόν πρωθυπουργό. Δυνάμει των φιλοδοξιών του, απέρριψε κάθε πρόταση συνεργασίας με τις άλλες δυνάμεις του Κέντρου. Οι ίδιες φιλοδοξίες καθόρισαν τη στάση του απέναντι στο ζήτημα της μοναρχίας στην Ελλάδα. Ο Σοφούλης τάσσονταν κατά του θεσμού μόνο και μόνο επειδή πίστευε ότι, αν ο βασιλιάς επέστρεφε, θα προπαρασκεύαζε το έδαφος για βίαιη επιβολή δικτατορικού καθεστώτος των Λαϊκών. Ο Σοφούλης φοβόταν ότι οι εκλογές χωρίς κάποιες στοιχειώδεις προϋποθέσεις θα τον οδηγούσαν στο πολιτικό περιθώριο. Στους κόλπους των Φιλελευθέρων, αντίθετα, είχε επικρατήσει η άποψη ότι όσο καθυστερούσε το προσχεδιαζόμενο

---

[89] Ηλ. Τσιριμώκος, *Αλ. Σβώλος. Η δική μας αλήθεια*, Αθήνα 1962, σ. 93

δημοψήφισμα τόσο η δημοτικότητα του βασιλιά μειώνονταν με σημαντικά οφέλη για τους ίδιους.

Σχετικά με τις σχέσεις του *Κόμματος των Φιλελευθέρων* με το ΕΑΜ υπήρχαν δύο τάσεις. Μια σειρά στελεχών των Φιλελευθέρων θεωρούσε ότι το ΕΑΜ ήταν μόνο ένας πολιτικός αντίπαλος που κατά κανένα τρόπο δε σχεδίαζε τη δικατορική κατάληψη της εξουσίας αλλά αντίθετα επιζητούσε την πολιτική συνεννόηση με τα άλλα κόμματα της χώρας. Την ίδια στιγμή υπήρχε και η άλλη τάση, αυτή των ακραίων αντικομμουνιστών, με κύριο εκπρόσωπο τον Κ. Ρέντη, ο οποίος κατείχε επιτελικό ρόλο στην κυβέρνηση Σοφούλη ως υπεύθυνος για τη δημόσια τάξη, και υποστήριζε ότι έπρεπε να ληφθούν μέτρα περιορισμού των οπαδών του ΚΚΕ. Ο ίδιος ο Σοφούλης, παρά την παρελκυστική του πολιτική στο πολιτειακό ζήτημα, ήταν ένας αδιάλλακτος αντικομμουνιστής. Ως πρωθυπουργός, ο Σοφούλης ελάχιστα βελτίωσε το γενικότερο πολιτικό κλίμα και ακόμα λιγότερο υλοποίησε την απειλή του για συνεργασία με την Αριστερά. Την ίδια επαμφοτερίζουσα αυτή στάση κράτησαν τα στελέχη των Φιλελευθέρων και στη μεταπολεμική Βουλή, όταν συζητούνταν τα έκτακτα μέτρα. Οι Λαϊκοί προσπαθούσαν να ταυτίσουν τον αντιμοναρχισμό των Φιλελευθέρων με το συγκαλυμμένο φιλοκομμουνισμό. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονταν οι οξύτατες κατηγορίες των Λαϊκών περί «συνοδοιπορίας», ότι ο Σοφούλης είχε παραδώσει το κράτος, ότι σχεδίαζε να αναβάλει τις εκλογές και ότι παραβίαζε κάθε έννοια συνταγματικής τάξης.

Η πολιτική αυτή του Σοφούλη έναντι της Αριστεράς οφείλονταν και στο γεγονός ότι το ΕΑΜ ήταν ανταγωνιστικό προς το *Κόμμα των Φιλελευθερων,* στο μέτρο που μεγάλο τμήμα των προπολεμικών οπαδών του είχε προσχωρήσει στην Αριστερά, διευρύνοντας το φαινόμενο διαρροών προς το ΚΚΕ που είχε παρατηρηθεί και στην προπολεμική περίοδο στα αστικά κέντρα[90]. Σε αυτή τη βάση το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* φοβόταν το ΕΑΜ όχι μόνο λόγω της επέκτασης της δύναμής του αλλά και επειδή αντιμετώπιζε και το ίδιο εσωτερική κρίση, δεδομένου ότι εκπροσωπούσε ένα εύρος κοινωνικών κατηγοριών που ήταν ιδιαίτερα επιρρεπείς τόσο στο συντηρητισμό που καλλιεργούσαν οι μοναρχικοί όσο και στα κοινωνικά μηνύματα της

---

[90]Για την προπολεμική συμπόρευση ενός τμήματος της βενιζελικής παράταξης με την Αριστερά Mavrogordatos, *ο.π.*, σ. 345-349. Για την προσχώρηση βενιζελικών στρατιωτικών στον ΕΛΑΣ βλ. Θ. Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, Αθήνα: Κούριερ εκδοτική, 2000, σ. 221-240

Αριστεράς, συνέπεια της μεταβολής που είχαν φέρει οι συνθήκες της Κατοχής στο πολιτικό φρόνημα ευρύτερων κοινωνικών ομάδων[91].

Ιστορικά η κύρια αναφορά του κόμματος ήταν τα αγροτικά στρώματα που είχαν προκύψει ως προϊόν των μεταρρυθμίσεων και των αναδασμών του Βενιζέλου αλλά και της κοινωνικής αποκατάστασης των προσφύγων. Τα χαρακτηριστικά αυτού του αγροτικού χώρου ήταν ότι δε διακρίνονταν από μεγάλες ανισότητες ως προς την ιδιοκτησία της γης και ότι είχε ως παραγωγικό προσανατολισμό την εγχώρια αγορά. Ήταν ακριβώς αυτά τα στρώματα τα οποία είχαν προσχωρήσει την περίοδο της Κατοχής μαζικά στο ΕΑΜ. Είχε επίσης ισχυρή παρουσία στα αστικά κέντρα, ιδίως στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη. Κοινωνικά εξέφραζε και εκείνο το τμήμα της αστικής τάξης που ήταν διεσπαρμένο σε μικρές επιχειρηματικές μονάδες, οι οποίες απασχολούνταν ευκαιριακά στη μεγάλη παραγωγή, χαρακτηρίζονταν από μεγάλη κινητικότητα μεταξύ επαγγελμάτων και μεταπηδούσε εύκολα και συχνά σε μικροαστικές εργασίες καθώς και μια μερίδα της αστικής τάξης που είχε αναπτύξει συντηρητικές πρακτικές. Ωστόσο, η σύνθεση των κοινωνικών αναφορών του κόμματος εμπεριείχε τον κίνδυνο των διαλυτικών τάσεων[92].

Δεδομένου ότι η αδυναμία αντιμετωπισης της μεταπολεμικής οικονομικής κρίσης έστρεφε δυνάμεις είτε προς τα δεξιά είτε προς τα αριστερά, οι Φιλελεύθεροι προσπάθησαν να αντιστρέψουν την πραγματικότητα αυτή με επιλεκτικές πολιτικές στήριξης ορισμένων κοινωνικών μερίδων αλλά και να καρπωθούν τις διαρροές του ΕΑΜ εξαιτίας των κρατικών διώξεων και της τρομοκρατίας. Ωστόσο, δεν μπορούσαν να αποφύγουν το διχαστικό σχίσμα που δημιουργούσαν οι μοναρχικοί με βάση το δίπολο: Γεώργιος Β ή κομμουνισμός. Στο πλαίσιο αυτό έπεσε και το ίδιο θύμα των διώξων αυτών που έμμεσα επικροτούσε προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο κομμουνιστικός κίνδυνος.

Το πολιτικό πρόγραμμα των Φιλελεύθερων χαρακτηρίζονταν από αοριστίες. Βρισκόμενο μεταξύ Αριστεράς και Δεξιάς, ήθελε να δώσει κοινωνικό περιεχόμενο στη δημοκρατία μέσω μιας δίκαιης κατανομής του εθνικού πλούτου σε κάθε εργαζόμενο. Επεδίωκε τη δημοκρατία, επειδή ανταποκρίνονταν στις ψυχικές διαθέσεις των Ελλήνων. Για τους Φιλελεύθερους, η άσκηση κυβερνητικής πολιτικής ήταν ο μόνος τρόπος για να ανακάμψει το κόμμα στην πολιτική σκηνή.

---

[91] L. Baerentzen, «Η λαϊκή υποστήριξη στο ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής», *Μνήμων 9* (1984), σ. 157-173
[92] Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 462-463

Η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων με πρωθυπουργό τον Θ. Σοφούλη με 10 υπουργούς και 9 υφυπουργούς, οι οποίοι ανήκαν σε όλο το φιλελεύθερο πολιτικό φάσμα, ορκίστηκε στις 21 Νοεμβρίου 1945. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος αρνήθηκε να συμμετέχει στη νέα κυβέρνηση θεωρώντας ότι δεν είχε συνοχή και ότι απηχούσε αριστερόφρονες κύκλους. Ιδιαίτερη έμφαση δινόταν στην ενσωμάτωση Ι. Καρτάλη που φερόταν ως εκπρόσωπος του μη εαμικού αντιστασιακού χώρου.

Η κυβέρνηση Σοφούλη τοποθετήθηκε υπέρ της αναβολής του δημοψηφίσματος και της παράτασης για διεξαγωγή των εκλογών. Θεωρούσε ως προϋποθέσεις για τις εκλογές το σταμάτημα της τρομοκρατίας, της οποίας θύμα ήταν και οι ίδιοι οι Φιλελεύθεροι, και την ανασύνταξη των εκλογικών καταλόγων με δίκαιο τρόπο. Γενικά, ως επικεφαλής της κυβέρνησης ο Σοφούλης προσπάθησε να δημιουργήσει τις προυποθέσεις ώστε να αποφύγει το Κέντρο την πολιτική απομόνωση εξαιτίας εκλογικών διαδικασιών που θα του στερούσαν τη δυνατότητα μιας ικανοποιητικής εκπροσώπησης στο μελλοντικό κοινοβούλιο. Τάσσονταν υπέρ του αναλογικού εκλογικού συστήματος. Το πρόβλημα ήταν ότι εξαιτίας της αδυναμίας να επιβληθεί η τάξη το Κέντρο κινδύνευε να περιθωριοποιηθεί[93].

Το μέτωπο της ενδοκομματικής αντίδρασης επικεντρώνονταν στην επίλυση του πολιτικού προβλήματος σε σχέση με το ΕΑΜ. Ο Θ.Μανέτας, υπουργός Στρατιωτικών και ο Σπ. Μερκούρης, υπουργός Δημόσιας Τάξης, ζήτησαν εκκαθάριση στρατού και αστυνομίας από τα ακροδεξιά στοιχεία. Η άναρχη κατάσταση στην Ελλάδα έκλινε τον συσχετισμό δυνάμεων σε βάρος των Φιλελευθέρων. Ο κίνδυνος να διεξαχθούν οι εκλογές κάτω από την ένοπλη σύγκρουση των συμμοριών της Δεξιάς και της Αριστεράς και ο φόβος ότι το Κέντρο που εκπροσωπούσε τον μεσαίο χώρο θα συνθλιβόταν κάτω από την πίεση αυτή και το αποτέλεσμα θα ήταν προιόν τυπικής αλλά και ουσιαστικής νοθείας οδήγησε πολλά στελέχη των Φιλελευθέρων να ζητήσουν αναβολή των εκλογών εξαιτίας της τρομοκρατίας των παρακρατικών οργανώσεων. Σε αρκετές περιοχές της χώρας ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι διαμαρτύρονταν πως δεν υπήρχαν οι στοιχειώδεις προυποθέσεις για τη διεξαγωγή των εκλογών. Το ίδιο το κυβερνών κόμμα υφίστατο επιπτώσεις και ήταν προφανές ότι αντιμετώπιζε πρόβλημα

---

[93] Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 465

συρρίκνωσης των δυνάμεών του εξαιτίας της κατάστασης. Στελέχη του κόμματος αδυνατούσαν ακόμα και να επισκεφτούν τις εκλογικές τους περιφέρειες[94].

Εκπρόσωπος του *Κόμματος των Φιλελευθέρων* στην εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας ήταν Ευστάθιος Μαλαμίδας. Ο Ε. Μαλαμίδας, ιατρός στο επάγγελμα, πολιτεύονταν προπολεμικά με το *Κόμμα των Φιλελευθέρων*, από τις γραμμές του οποίου είχε εκλεγεί βουλευτής το 1926 και το 1928 στην εκλογική περιφέρεια Δομοκού, ενώ με το ίδιο κόμμα υπήρξε υποψήφιος χωρίς να εκλεγεί στις εκλογικές αναμετρήσεις του 1932, 1933 και 1936. Στην κυβέρνηση Σοφούλη, το Νοέμβριο 1945, ανέλαβε το Υπουργείο Υγιεινής. Ως υπουργός εγκαινίασε το νέο νοσοκομείο Λαμίας και επισκεπτόνταν τη Λαμία ως εκπρόσωπος της κυβέρνησης.

Οι άλλοι υποψήφιοι του *Κόμματος των Φιλελευθέρων*, Κ. Αλεξογιάννης, Σ. Βελλόπουλος, Κ. Καλλίας, Α. Καραντρέας και Λ. Τσιτσιπής, εμφανίζονταν πρώτη φορά σε εκλογική αναμέτρηση. Η τοπική εθνικόφρονος εφημερίδα *Λαμιακός Τύπος* έκανε λόγο για δυσκολία ανεύρεσης υποψηφίων εκ μέρους του *Κόμματος των Φιλελευθέρων*: «*Και βρέθηκαν οι εξής κατ' αλφαβητική σειρά. Αυτούς κατόρθωσε να εύρει. Διπλοψηφίσατε λοιπόν αν είναι δυνατόν δια να σταθούν όλοι εις την ουράν*»[95].

Δεν υπάρχουν άμεσες καταγραφές για τη δράση του *Κόμματος των Φιλελευθέρων* στη περιοχή της Λαμίας. Δεν αναφέρθηκε στον τοπικό τύπο προεκλογική συγκέντρωση του *Κόμματος των Φιλελευθέρων*, ούτε στοιχεία για τη δράση των υποψηφίων του, πιθανά επειδή δεν είχε δημοσιογραφικό όργανο έκφρασης σε τοπικό επίπεδο. Οι δύο εφημερίδες που εκδίδονταν, ο *Λαμίακός Τύπος* και η *Ρούμελη*, βάλλονταν εναντίον του Κέντρου, η μεν πρώτη καταγγέλοντάς το για συνοδοιπορία με τους κομμουνιστές, η δε δεύτερη για τη ανεπάρκειά του να προστατέψει τη νομιμότητα. Στη συνείδηση των Λαϊκών και του τύπου που τους υποστήριζε το Κέντρο, ως κύριος φορέας των αντιμοναρχικών δυνάμεων που συμμετείχαν στις εκλογές, ήταν συνώνυμο του ΚΚΕ και έπρεπε να απομονωθεί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ότι η εθνικοφρονη

---

[94] Βλ. κοινή δήλωση αρχηγών κεντρώων κομμάτων για την τρομοκρατία των οργανώσεων της άκρας δεξιάς: *Το Βήμα*, 8 Ιουνίου 1945 και Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 457-8 και διαμαρτυρία πολιτευτή Φθιώτιδος και Υπουργού Υγιεινής Ε. Μαλαμίδα για την τρομοκρατία που επικρατεί στη Φθιώτιδα, *Λαμιακός Τύπος*, 28 Μαρτίου 1946

[95] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Μαρτίου 1946

εφημερίδα απέδωσε εύσημα που στο χορό των τραπεζικών υπαλλήλων κανείς δεν χαιρέτησε τον Ε. Μαλαμίδα, ο οποίος παρέστη και στο χορό της ΕΠΟΝ[96].

Στους τέσσερις μήνες της διακυβέρνησης Σοφούλη, από το Νοέμβριο 1945 έως τις εκλογές του Μαρτίου 1946, οι ενέργειες του «Δημοκρατικού Κέντρου» σε τοπικό επίπεδο ήταν ο διορισμός τον Ιανουάριο 1946 νέου Νομάρχη[97] και το Φεβρουάριο 1946 νέου Δημοτικού Συμβουλίου στη Λαμία καθώς και η αλλαγή κάποιων κονοτικών συμβουλίων. Δήμαρχος της πόλης διορίστηκε ο ιατρός Ι. Παπασιόπουλος, ο οποίος είχε διατελέσει μέλος του επαρχιακού συμβουλίου του ΕΑΜ επί Εαμοκρατίας[98]. Ο εθνικόφρων τύπος προσπάθησε να πλήξει την αξιοπιστία των μελών του νέου συμβουλίου με αιτιάσεις για τη δράση τους κατά την περίοδο της δικατορίας του Μεταξά και κατά τη διάρκεια της Κατοχής και της Εαμοκρατίας[99].

4.3. Τα αποτελέσματα των εκλογών

Τα κόμματα που συμμετείχαν στην εκλογική διαδικασία της 31ης Μαρτίου 1946 διεκδίκησαν τις 354 έδρες της Βουλής[100]. Η αποχή των κομμάτων της Αριστεράς και της Κεντροαριστεράς δεν άφηνε καμία αμφιβολία για την τυπική τουλάχιστον επικράτηση των φιλοβασιλικών κομμάτων. Ο συνδυασμός της αποχής, της τρομοκρατίας και κάποιας (μάλλον περιορισμένης) νοθείας έδωσαν συντριπτική πλειοψηφία στη Δεξιά: η *Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων* συγκέντρωσε το 55,1% των ψήφων και εξασφάλισε μια άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία, 206 από τις 354 έδρες[101].

Σε τοπικό επίπεδο το αποτέλεσμα των εκλογών έδειξε κυριαρχία των φιλοβασιλικών δυνάμεων. Από τα κόμματα που συμμετείχαν στις εκλογές η *Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων*, η οποία είχε σαφή φιλοβασιλικό προσανατολισμό και κύριο εκπρόσωπο το *Λαϊκό Κόμμα*, εξασφάλισε

---

[96] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Φεβρουαρίου 1946
[97] *Λαμιακός Τύπος*, 11 Ιανουαρίου 1946
[98] *Λαμιακός Τύπος*, 10,12 και 15 Φεβρουαρίου 1946 και 3 Μαρτίου 1946
[99] *Λαμιακός Τύπος*, 9 και 10 και 16 Φεβρουαρίου 1946
[100] Στις εκλογές του 1946 επιτράπηκε στους ψηφοφόρους να σημειώσουν τόσους σταυρούς προτίμησης όσοι ήταν και οι υποψήφιοι στο ψηφοδέλτιο: Keith Legg, «Παιχνίδια Εναλλαγής στην Αθήνα: Η πολιτική αστάθεια 1946-1952», στο L. Baerentzen, O. Smith, Γ. Ιατρίδης, *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1946-1949*, Αθήνα: Ολκός 1992, σ. 22
[101] Γ. Μαυρογορδάτος, «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946: προοίμιο του εμφυλίου πολέμου», Ιατρίδης Γ. (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, σ. 309-310, 328 και Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*. *ό. π.*, σ. 67-85.

την απόλυτη πλειοψηφία με ποσοστό 75,25 %. Το ποσοστό αυτό ήταν κατά 20% υψηλότερο από το μέσο όρο του κόμματος σε πανελλαδικό επίπεδο το οποίο πιθανά οφείλεται στην επιρροή της τοπικής πολιτικής ομάδας του *Κόμματος Βασιλοφρόνων,* η οποία αποτελούσε συνασπισμό τριών πολιτευτών της Φθιωτιδοφωκιδας. Από τους εννέα βουλευτές που εξέλεξε η *ΗΠΕ* στην εκλογική περιφέρεια της Φθιωτιδοφωκίδας οι έξι ανήκαν στο *Λαϊκό Κόμμα*, δύο στην *Ένωση Βασιλοφρόνων Φθιώτιδας* και ένας στο *Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων* του Γονατά. Ο τελευταίος εκλέχθηκε στην 5η εκλογιμη θέση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ 31ης ΜΑΡΤΙΟΥ 1946 ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΟΦΩΚΙΔΑΣ

Νόμιμος πληθυσμός: 225.492 **Ψηφίσαντες: 38.378** **Βουλευτικές έδρες: 11**

Έγκυρα: 37.900 **Εκλογικά Τμήματα: 152** **Εκλογικό μέτρο: 3.158**

Κόμματα	Ψήφοι	% στην εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας	% Πανελλαδικά
Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων	**28.521**	**75,25**	**55,12**
Εθνική Πολιτική Ένωσις	**5.658**	**14,93**	**19,28**
Κόμμα Φιλελευθέρων	**3.721**	**9,82**	**14,39**
Άκυρα	**478**	**1,18**	**1,2**

Πηγή: Βασίλειο της Ελλάδας, Υπουργείο Οικονομικών, *Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Στατιστική των Βουλευτικών εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946,* Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1947

Το εκλογικό αποτέλεσμα αντικατοπτρίζει την προπολεμική επιρροή της αντιβενιζελικής παράταξης στην περιοχή και γενικά στην Παλαιά Ελλάδα. Με βάση την κατανομή των σταυρών προτίμησης στους εκλεγέντες βουλευτές (Πίνακας 4) ένας βουλευτής της συνεργαζόμενης με την ΗΠΕ *Ένωσης Βασιλοφρόνων Φθιώτιδας*, ο Δημήτριος Χατζίσκος, συγκέντρωσε την

προτίμηση του μισού εκλογικού σώματος της παράταξής του και πάνω από το ένα τρίτο του συνόλου των ψηφισάντων[102].

Δεύτερο κόμμα σε ψήφους ήρθε η *Εθνική Πολιτική Ένωσις* με ποσοστό που ανέρχονταν στο Νομό Φθιωτοδοφωκίδας σε 14,7%. Η ΕΠΕ εξέλεξε έναν βουλευτή, τον αρχηγό του συνδυασμού Γεράσιμο Βασιλειάδη, από την επαρχία Λοκρίδας ο οποίος ανήκε στο *Κόμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων*[103]. Η επιρροή του βουλευτή στην επαρχία αυτή εξηγεί και τα αυξημένα ποσοστά που έλαβε η ΕΠΕ στη Λοκρίδα σε σχέση με τις άλλες επαρχίες της περιφέρειας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΦΘΙΩΤΙΔΟΦΩΚΙΔΑΣ

ΠΕΡΙΟΧΕΣ	*Ηνωμένη Παράταξις Εθνικοφρόνων*	*Εθνική Πολιτική Ένωσις*	*Κόμμα Φιλελευθέρων*
Αστικές περιοχές (Λαμία)	**77%**	**14%**	**9%**
Ημιαστικές περιοχές (πόλεις άνω των 1000 κατοίκων)	**74%**	**14%**	**11%**
Αγροτικές περιοχές	**78%**	**11%**	**9%**

Έναν βουλευτή, τον Ε. Μαλαμίδα, εξέλεξε και το *Κόμμα των Φιλελευθέρων*, το οποίο αποτελούσε και τον κύριο φορέα των αντιμοναρχικών δυνάμεων που συμμετείχαν στις εκλογές. Ο Ε. Μαλαμίδας προτιμήθηκε από τα 2/3 των ψηφοφόρων της παράταξής του. Το ποσοστό του κόμματος σε όλη την εκλογική περιφέρεια ανήλθε σε 9,8% με τα υψηλότερα ποσοστά να παρουσιάζονται στην επαρχία Δομοκού (17%) και ιδιαίτερα στην πόλη του Δομοκού όπου το

---

[102] Για πλήρες βιογραφικό σημείωμα του Δ. Χατζίσκου βλέπε Παράρτημα ΙΙΙ, φωτογραφία 2, στην οποία παρουσιάζεται έγγραφο από το *Αρχείο Χατζίσκου*, το οποίο εναπόκειται στην Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ.
[103] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Μαρτίου 1946

Κόμμα των Φιλελευθέρων συγκέντρωσε το 48,6% των ψήφων. Στην ίδια επαρχία η ΕΠΕ συγκέντρωσε το χαμηλότερο ποσοστό της, 4 %.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4:ΕΚΛΕΓΕΝΤΕΣ ΒΟΥΛΕΥΤΕΣ ΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΙ ΠΡΟΤΙΜΗΣΗΣ

ΒΟΥΛΕΥΤΕΣ	**ΚΟΜΜΑ**	**ΣΤΑΥΡΟΙ ΠΡΟΤΙΜΗΣΗΣ**	**% επί συνόλου ψήφων**	**% επί ψήφων παράταξης**
Χατζίσκος Δ.	ΗΠΕ (Βασιλικό Κόμμα)	**14.561**	**38,42**	**51,05**
Δεδούσης Ευθ.	ΗΠΕ (Λαϊκό Κόμμα)	**10.524**	**27,77**	**36,90**
Ευταξίας Λ.	ΗΠΕ (Λαϊκό Κόμμα)	**9.699**	**25,59**	**34,01**
Πλατής Γ.	ΗΠΕ (Λαϊκό Κόμμα)	**8.893**	**23,46**	**31,18**
Στεργιόπουλος Χρ.	ΗΠΕ (Κ. Εθν. Φιλελευθέρων)	**8.566**	**22,60**	
Αστερίου Γ.	ΗΠΕ (Λαϊκό Κόμμα)	**8.004**	**21,12**	**28,06**
Μαυροειδής Αθ.	ΗΠΕ (Βασιλικό Κόμμα)	**7.403**	**19,53**	**25,96**
Κρίκος Β.	ΗΠΕ (Λαϊκό Κόμμα)	**4.813**	**12,70**	**16,88**
Παναγιούλας Στ.	ΗΠΕ (Λαϊκό Κόμμα)	**4.728**	**12,47**	**16,58**
Βασιλειάδης Γερ.	ΕΠΕ (Κ. Βενιζ. Φιλελ.)	**2.192**	**5,78**	**38,74**
Μαλαμίδας Ευστ.	Κόμμα Φιλελευθέρων	**2.649**	**6,99**	**71,19**

Πηγή : *Λαμιακός Τύπος*, 4 Απριλίου 1946 και Βασίλειο της Ελλάδας, Υπουργείο Οικονομικών, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, *Στατιστική των Βουλευτικών εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1947

Εξετάζοντας τους σταυρούς προτίμησης που έλαβε ο κάθε βουλευτής είναι δυνατό να μετρηθεί ο βαθμός της πολιτικής θεσμοποίησης σε τοπικό επίπεδο. Στις εκλογές του 1946 οι ψηφοφόροι είχαν το δικαίωμα να βάλουν τόσους σταυρούς προτίμησης όσοι ήταν και οι υποψήφιοι των

κομμάτων. Ο K.Legg προτείνει τη διαίρεση των σταυρών προτίμησης που δόθηκαν σε όλους τους υποψήφιους του κόμματος με τον αριθμό των ψήφων που έλαβε το κάθε κόμμα. Όσο μικρότερος είναι ο λόγος αυτός, τόσο λιγότερους υποψήφιους προτίμησαν οι ψηφοφόροι. Αν ο αριθμός αυτός είναι υψηλός, δηλώνει ότι οι ψηφοφόροι προτίμησαν πολλούς υποψηφίους και ο βαθμός της δέσμευσής τους προς οποιονδήποτε υποψήφιο είναι μικρός[104]. Αν εφαρμοστεί η παραπάνω πρόταση στην εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδος, παρατηρείται ότι ο μέσος όρος σταυρών προτίμησης σε όλα τα κόμματα που συμμετείχαν στις εκλογές ήταν 2,77 (37.900 ψήφοι δια 105.212 σταυρών προτιμήσεων). Εξετάζοντας κάθε κόμμα ξεχωριστά διαπιστώνεται ότι όσο αφορά στην *ΗΠΕ* αντιστοιχούν τρεις σταυροί προτίμησης ανά ψηφοδέλτιο, για την *ΕΠΕ* ο λόγος αυτός είναι 2,2 ενώ για το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* είναι 1,95. Η προτίμηση σε συγκεκριμένους υποψηφίους διαφαίνεται από το ότι ο πρώτος σε σταυρούς προτίμησης υποψήφιος της *ΗΠΕ*, ο Δ. Χατζίσκος έλαβε το 51,05% των ψήφων του κόμματός του που σημαίνει ότι τον επέλεξε ένας στους δύο ψηφοφόρους της *ΗΠΕ*, ενώ τα ανάλογα ποσοστά για τον πρώτο σε σταυροδοσία της *ΕΠΕ*, Γερ. Βασιλειάδη είναι μόλις 38,71% ενώ του Ε. Μαλαμίδα του *Κόμματος των Φιλελευθέρων* είναι 71,19% που σημαίνει ότι σχεδόν δύο στους τρεις ψηφοφόρους του κόμματος του τον επέλεξαν. Πιθανά ρόλο στην προτίμηση των ψηφοφόρων να έπαιξε η προπολεμική πολιτική θητεία των υποψηφίων και η προηγούμενη ανάληψη κυβερνητικού αξιώματος, η οποία ισχυροποιούσε τις πελατειακές σχέσεις. Οι υπόλοιποι σταυροί προτίμησης μοιράστηκαν στους άλλους υποψηφίους των κομμάτων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν άλλες δύο συνισταμένες οι οποίες σχετίζονται με την ηλικία των βουλευτών και την επαγγελματική τους ενασχόληση. Γενικά, υπάρχει μια ηλικιακή πολυμορφία μεταξύ των εκλεγέντων βουλευτών, με τον μεγαλύτερο να έχει γεννηθεί το 1882 και τον μικρότερο το 1910, με μέσο όρο ηλικίας τα 52 έτη. Δεν υπάρχει η ίδια πολυμορφία στις επαγγελματικές δραστηριότητες των βουλευτών. Από τους δώδεκα βουλευτές που εξελέγησαν οι οκτώ ήταν δικηγόροι, οι δύο αξιωματικοί εν αποστρατεία και ο ένας ιατρός.

Μια άλλη παράμετρος που μπορεί να εξεταστεί αφορά στα στοιχεία που εξάγονται από τη μελέτη του ποσοστού των νεοεκλεγέντων βουλευτών στο σύνολο των εκλεγέντων. Εννέα από

---

[104] Legg, *ο.π.*, σ. 22, όπου και σχετικός πίνακας για τον μέσο όρο σταυρών προτίμησης κατά περιοχή σε όλα τα κόμματα.

τους ένδεκα βουλευτές είχαν προπολεμική κοινοβουλευτική παρουσία ενώ για πρώτη φορά εκλέγονταν μόνο οι δύο υποψήφιοι στην περιφέρεια Φωκίδας. Η επανεκλογή προπολεμικών βουλευτών επιβεβαιώνεται και σε πανελλαδικό επίπεδο καθώς από τους 354 βουλευτές της βουλής που προέκυψε από τις εκλογές του 1946, οι 183 είχαν διατελέσει βουλευτές και προπολεμικά[105]. Από αυτούς οι τρεις, ο Δ. Χατζίσκος, ο Λ. Ευταξίας και ο Γ. Βασιλειάδης, ανήκαν σε πολιτική οικογένεια με μακρά παρουσία στα κοινοβουλευτικά έδρανα. Από τα κόμματα που εξέλεξαν μόνο ένα βουλευτή, δηλαδή την *ΕΠΕ* και το *Κόμμα Φιλελευθέρων*, εκλέχθηκε ο υποψήφιος εκείνος ο οποίος είχε μακρά κοινοβουλευτική παρουσία ή είχε λάβει κυβερνητική θέση κατά το παρελθόν. Τόσο ο Ε. Μαλαμίδας, του *Κόμματος των Φιλελευθέρων*, όσο και ο Γ. Βασιλειάδης, της *ΕΠΕ*, είχαν αναλάβει κυβερνητική θέση. Ο Γ. Μαλαμίδας είχε διατελέσει Υπουργός Υγιεινής στην κυβέρνηση Θ. Σοφούλη κατά το χρονικό διάστημα 26 Νοεμβρίου 1945 έως 4 Απριλίου 1946 και ο Γ. Βασιλειάδης Υπουργός Εμπορικής Ναυτιλίας στην κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου κατά το χρονικό διάστημα 8 Ιουνίου 1944 έως 1 Οκτωβρίου 1944. Από τους βουλευτές του *Λαϊκού Κόμματος* κυβερνητική θέση είχε αναλάβει ο Δ. Χατζίσκος ως Υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων στην κυβέρνηση Π. Τσαλδάρη κατά το διάστημα 4 Νοεμβρίου 1932 έως 16 Ιανουαρίου 1933[106]. Αυτό καταδεικνύει ότι τα κριτήρια επιλογής βασίστηκαν και σε παραδοσιακές πελατειακές σχέσεις.

---

[105] Αναφέρεται στο Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές, ο.π.*, σ. 146, υποσημείωση 29

[106] Τα στοιχεία αντλήθηκαν από την ιστοσελίδα της Γραμματείας της Κυβέρνησης, Κυβερνήσεις από το 1909 έως σήμερα, http://www.ggk.gr/goverments. Επίσκεψη στην ιστοσελίδα, 5 Φεβρουαρίου 2006.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: Επανεκλεγέντες και μη βουλευτές στην εκλογική αναμέτρηση της 31ης Μαρτίου 1946

Βουλευτής	Ημ. Γέν.	Επάγγελμα	Εκλέχθηκε προπολεμικά	Εκλέχθηκε μετεμφυλιακά
Δ. Χατζίσκος	1888	Δικηγόρος	Ναι (1920, 1926, 1928, 1932, 1933, 1935, 1936	Οχι
Λ. Ευταξίας	1905	Δικηγόρος	Ναι (1932, 1933, 1935, 1936)	Ναι
Γ. Πλατής	1897	Δικηγόρος	Ναι (1936)	Ναι
Χ. Στεργιόπουλος (Εθνικοί Φιλελεύθεροι)	1885	Δικηγόρος	Ναι 1926 (Κόμμα Φιλελευθέρων), 1928 (Κόμμα Προοδευτικών-Καφαντάρης)	Όχι
Γ. Αστερίου	1890	Δικηγόρος	Ναι (1936)	Όχι
Α. Μαυροειδής	1895	Δικηγόρος	'Όχι	Ναι
Χ. Παναγιούλας	1882	Δικηγόρος	Ναι (1933)	Ναι
Ε. Δεδούσης	1910	Αξιωματικός ε.α	Όχι	Όχι(σκοτώθηκε το 1947)
Β. Κρίκος	1902	Δικηγόρος	Όχι	Ναι
Γ. Βασιλειάδης (Βενιζελικοί Φιλελεύθεροι ΕΠΕ)	1888	Πλοίαρχος Πολεμικού Ναυτικού ε.α.	Ναι (1928, 1932, 1936-Κόμμα Φιλελευθέρων)	Ναι
Ε. Μαλαμίδας (Κόμμα Φιλελευθέρων)	1890	Ιατρός	Ναι (1926 και 1928)	Όχι

Τρεις βουλευτές της εκλογικής περιφέρειας Φθιωτιδοφωκίδας, ο Α. Μαυροειδής, ο Ε.Δεδούσης και ο Β. Κρίκος, πρωτοεμφανίστηκαν στα έδρανα του κοινοβουλίου. Από τους ένδεκα εκλεγέντες, οι έξι επανεκλέχτηκαν στις εκλογές του 1950. Ο μακροβιότερος κοινοβουλευτικός

άνδρας ήταν ο Δ. Χατζίσκος, ο οποίος εκλέγονταν συνέχεια βουλευτής με το *Λαϊκό Κόμμα* από τις εκλογές του 1920, ενώ το 1928 ήταν ο μόνος βουλευτής του *Λαϊκού Κόμματος* που εκλέχθηκε στη Φθιώτιδα. Όπως σημειώνουν οι Ν. Μαραντζίδης και Στ. Δορδανάς, η αριθμητική σχέση παλαιών και νέων βουλευτών έχει σχέση και με τη λαϊκή κινητοποίηση στους *Συνδέσμους Εθνικοφρόνων* οι οποίοι προσπάθησαν και πέτυχαν σε αρκετές περιπτώσεις να σπάσουν τα παραδοσιακά πελατειακά δίκτυα και να προωθήσουν νέους υποψηφίους[107]. Από τους εννέα βουλευτές που είχαν και προπολεμική παρουσία στο κοινοβούλιο οι 7 επανεκλέχθηκαν με το ίδιο κόμμα. Δύο βουλευτές έκαναν πολιτική μεταγραφή, ο Χ. Στεργιόπουλος, ο οποίος είχε εκλεγεί βουλευτής με το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* το 1926 και με το *Προοδευτικό Κόμμα* του Καφαντάρη το 1928, εκλέχθηκε με τους *Εθνικούς Φιλελεύθερους* της ΗΠΕ το 1946. Ο Γ. Βασιλειάδης είχε εκλεγεί με το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* το 1936 ενώ το 1946 με το *Κόμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων*. Η μεταγραφή αυτή έχει να κάνει με τη διάσπαση του *Κόμματος των Φιλελευθέρων*.

Από τους υποψηφίους που εκλέχθηκαν με την *ΗΠΕ* ο Ευθ. Δεδούσης, υποψήφιος του *Λαϊκού Κόμματος* στη Φωκίδα, είχε αναμειχθεί στις ένοπλες αντιστασιακές ομάδες της Κατοχής, συμμετέχοντας στην *Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση* (ΕΚΚΑ) του συνταγματάρχη Ψαρρού. Στις εκλογές της 31ης Μαρτίου εξαργύρωσε με ψήφους την υποστήριξη των πρώην συναγωνιστών του και εκλέχθηκε πανηγυρικά, με συντριπτική πλειοψηφία, δεύτερος σε όλο το Νομό σε ψήφους, βουλευτής στη Δωρίδα, όπου είχε δράσει την περίοδο της Κατοχής. Αντίθετα ο Γ. Ξηρός, ο οποίος είχε δραστηριοποιηθεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ως αξιωματικός στον ΕΔΕΣ, υποψήφιος με το *Κόμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων,* δεν κατάφερε να εκλεγεί, λόγω του μικρού ποσοστού της ΕΠΕ στην εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας.

Τα αποτελέσματα των εκλογών σε τοπικό και σε εθνικό επίπεδο επικύρωσαν την πλήρη επικράτηση των φιλοβασιλικών δυνάμεων και ιδιαίτερα της ΗΠΕ η οποία εξασφάλισε άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία και 9 στους 11 βουλευτές της περιφέρειας Φθιωτιδοφωκίδας. Στον υπολογισμό ωστόσο της πολιτικής σημασίας της νίκης των φιλοβασιλικών δυνάμεων πρέπει να

---

[107] Στ. Δορδανάς και Ν. Μαραντζίδης, « Αντικομμουνιστές της Μακεδονίας στα έδρανα της Βουλής: Πολιτικά και Κοινωνικά χαρακτηριστικά», στο Γ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946. Σταθμός στην πολιτική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας,* Αθήνα: Ίδρυμα Κ. Μητσοτάκης, 2008, σ. 228

ληφθούν υπόψη δύο παράγοντες: η ασκούμενη τρομοκρατία ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές, που καθιστούσε τα αποτελέσματα διαβλητά, και το ποσοστό της πολιτικής αποχής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ 31ης ΜΑΡΤΙΟΥ 1946 ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΦΘΙΩΤΙΔΟΦΩΚΙΔΑΣ ΑΝΑ ΕΠΑΡΧΙΕΣ

Επαρχίες	ΣΥΝΟΛΟ	ΑΚΥΡΑ	ΗΠΕ	ΕΠΕ	ΚΦ
Φθιώτιδος	14.100	199	11.355 (80,5)	1.385 (9,8)	1.161 (8,2)
Λοκρίδας	9.943	132	7.077(71,1)	1.705 (17,1)	1.029 (10,3)
Παρνασσίδας	6.448	74	4.545 (70,4)	996 (15,4)	833 (13,7)
Δωρίδας	4.676	43	3.028 (64,7)	1451 (31)	154 (3,3)
Δομοκός	3.211	30	2.516 (78,3)	121 (3,7)	544 (16,9)
Γενικό Σύνολο	38.378	478	28.521 (75,25)	5.658 (14,93)	3.721 (9,82)

Όσο αφορά στον παράγοντα τρομοκρατία, πληθώρα περιστατικών αναγκαστικής ψηφοφορίας και άσκησης βίας αναφέρθηκαν στον τοπικό εαμικό τύπο ενώ δεν έλειψαν σύμφωνα με μαρτυρίες οι περιπτώσεις διπλοψηφίας και εκπρόθεσμης ψηφοφορίας[108]. Σε πανελλαδικό επίπεδο ανάλογα περιστατικά δημοσίευσε το ΕΑΜ στη *Μαύρη Βίβλο* που κυκλοφόρησε μετά τις εκλογές, το Μάιο 1946[109]. Εκτός από το ΕΑΜ έντονες ήταν και οι διαμαρτυρίες των Φιλελευθέρων. Τηλεγράφημα του υποψηφίου των Φιλελευθέρων, Ε. Μαλαμίδα, έκανε λόγο για

---

[108]Κ. Παλαιολόγου, *Από την Εθνική Αντίσταση στον Εμφύλιο 1946-1949*, Αθήνα: Σύγχρονη Γνώμη 2003, σ. 65 και *Ρούμελη*, 2 Απριλίου 1946 και «Έκθεση Β. Νεστορίδη Δικ. Αντιπροσώπου του εκλογικού τμήματος Περιβολίου Δομοκού στον κ. Έφορο των Δικαστικών αντιπροσώπων Φθιωτιδοφωκίδος», 5 Απρίλη 1946, και «Έκθεση Επιτροπής ΕΑΜ Α. Στερεάς» στο Πολιτικός Συνασπισμός των Κομμάτων του ΕΑΜ, *Μαύρη Βίβλος. Το εκλογικό Πραξικόπημα της 31ης Μαρτίου 1946*, Αθήνα, Μάης 1946

[109] Πολιτικός Συνασπισμός των Κομμάτων του ΕΑΜ, *Μαύρη Βίβλος. Το εκλογικό Πραξικόπημα της 31ης Μάρτη 1946*, Αθήνα, Μάης 1946

την «*αφάνταστο τρομοκρατία που επικρατεί στη Φθιώτιδα*». Αντίθετα, ο τοπικός εθνικόφρων τύπος ανέφερε παραδειγματική ησυχία[110].

Ο δεύτερος παράγοντας, ο υπολογισμός του ποσοστού της πολιτικής αποχής, δηλαδή αυτών που θα πήγαιναν να ψηφίσουν, αν δεν δήλωναν αποχή από τις εκλογές τα κόμματα που αποτελούσαν το συνασπισμό του ΕΑΜ, παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία. Όπως σημειώνει ο Η. Νικολακόπουλος, η πολιτική αποχή δεν αντικατοπτρίζει απαραίτητα την πολιτική απήχηση των κομμάτων της Αριστεράς, η οποία επηρεάζονταν τόσο από την ασκούμενη τρομοκρατία, η οποία εμπόδιζε τη δημόσια και φανερή εκδήλωση υπέρ της Αριστεράς, όσο και από την ίδια την απόφαση της αποχής, καθώς η συμμετοχή των εαμικών κομμάτων στις εκλογές πιθανά θα τους προσέδιδε μια άλλη δυναμική[111]. Η δυσκολία στον υπολογισμό της πολιτικής αποχής αυξάνεται καθώς το Υπουργείο Εσωτερικών δεν δημοσίευσε πίνακες εγγεγραμμένων ψηφοφόρων ανά εκλογική περιφέρεια και τμήμα αλλά μόνο τον αριθμό των ψηφισάντων[112].

Η Αριστερά και το Κέντρο υπολόγισαν την πολιτική αποχή με βάση τον εξαιρετικά διογκωμένο αριθμό των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων, ο οποίος είχε ανακοινωθεί από το Υπουργείο Εσωτερικών. Υποστήριξαν λοιπόν πως η αποχή κυμαίνονταν στο 50% και θεώρησαν ότι όλο το ποσοστό της αποχής οφείλονταν σε πολιτικούς λόγους[113]. Με τη σειρά τους τα κόμματα της ΗΠΕ περιόρισαν το ποσοστό της αποχής σε 34% καθώς υποστήριξαν πως υπήρχαν μισό εκατομμύριο άκυρες εγγραφές στους εκλογικούς καταλόγους, και θεώρησαν ότι ένα τέτοιο ποσοστό αποχής κυμαίνονταν σε φυσιολογικά πλαίσια με βάση τα ποσοστά συμμετοχής σε

---

[110] *Λαμιακός Τύπος*, 28 Μαρτίου και 21 Μαρτίου 1946, όπου δημοσιεύτηκε χρονογράφημα σύμφωνα με το οποίο οι ξένοι παρατηρητές επισκέφτηκαν το Καστρί και κάθησαν σε καφενείο όπου συζήτησαν με τους κατοίκους, τους εννέα κομμουνιστές και τους περίπου 70 εθνικιστές. Οι παρατηρητές διαπίστωσαν ότι οι κάτοικοι διαβιούσαν ειρηνικά καθώς δεν πείραζε ο ένας τον άλλο.

[111] Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και βουλευτικές εκλογές 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης 1992, σ. 79

[112] *Μάχη*, 31 Μαρτίου 1946. Κατά το *Λαμιακό Τύπο (5/4/46)* ο νομός Φθιώτιδας το 1946 είχε 38.323 εγγεγραμμένους ψηφοφόρους έναντι 1932: 39185 και 1936: 41513. Κατά την ίδια εφημερίδα (1/4/1946) στην εκλογική περιφέρεια της Φθιωτιδοφωκίδας στις προηγούμενες εκλογές «1932: Επί συνόλου 62384 εψήφισαν 31185 και Εις Λαμία επί 4263 εψήφισαν 2749 και το 1936: Επί συνόλου 63110 εψήφισαν 41513. Εις Λαμίαν επί 4876 εψήφισαν 3342» Το ζήτημα σχετικά με τους εγγεγραμένους ψηφοφόρους παρουσιάζεται αναλυτικά στο Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 651-656

[113] *Μάχη*, 4 Απριλίου 1946

προπολεμικές εκλογικές αναμετρήσεις[114]. Τέλος, η αποστολή των ξένων παρατηρητών που παρακολουθούσε τις ελληνικές εκλογές, AMFOGE, υπολόγισε το μέγεθος της συνολικής αποχής σε 40%, παρείχε ωστόσο τρεις διαφορετικές εκτιμήσεις για το ποσοστό της «πολιτικής αποχής», 9,3%, 15% και 20% επί του συνόλου των εγγεγραμμένων[115]. Από τις τρεις εκτιμήσεις επικράτησε η πρώτη ερμηνεία, η οποία προβλήθηκε τεχνηέντως και παρουσιάστηκε επιλεκτικά από τον τύπο. Σημαντικές αριθμητικές ενδείξεις, οι οποίες τεκμηριώνονται από την ανάλυση των αποτελεσμάτων και τη σύγκρισή τους με προηγούμενες και μεταγενέστερες εκλογικές αναμετρήσεις, τεκμηριώνουν ότι η εκλογική δύναμη των κομμάτων της Αριστεράς όπως εκφράστηκε μέσω της πολιτικής αποχής ήταν της τάξεως του 25% πανελλαδικά[116].

Σε τοπικό επίπεδο, σύμφωνα με την εθνικόφρονα εφημερίδα *Λαμιακός Τύπος,* το ποσοστό της αποχής ανήλθε σε 28% σε όλη την περιφέρεια ενώ ο *Ριζοσπάστης* ανέβαζε την αποχή σε 46,5%[117]. Η *Ρούμελη* έκανε λόγο για υψηλά ποσοστά αποχής και δημοσίευσε κατάλογο συγκεκριμένων χωριών με τα αντίστοιχα ποσοστά[118]. Και οι δύο τοπικές εφημερίδες, ο εθνικόφρων *Λαμιακός Τύπος* και η εαμική *Ρούμελη,* δημοσίευσαν ωστόσο καταλόγους εγγεγραμμένων τα στοιχεία των οποίων συμφωνούν μεταξύ τους. Η *Ρούμελη* δημοσίευσε κατάλογο εγγεγραμμένων και ψηφισάντων για όλα σχεδόν τα εκλογικά κέντρα της περιφέρειας ενώ ο *Λαμιακός Τύπος* για λίγα εκλογικά κέντρα με την επισήμανση ότι από τους καταλόγους των εγγεγραμμένων δεν είχαν αφαιρεθεί οι μετατεθέντες δημόσιοι υπάλληλοι, οι στρατεύσιμοι και οι θανόντες κατά τη διάρκεια της Κατοχής, γεγονός που τελικά δικαίωνε τις αιτιάσεις της Αριστεράς για την ύπαρξη μη αναθεωρημένων εκλογικών καταλόγων.

Άρθρα στις τοπικές εφημερίδες και προφορικές μαρτυρίες ανέφεραν το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό αποχής στη Λαμία και ιδιαίτερα στη λαϊκή συνοικία, το Σλα Μαχαλά: *«Να φανταστείς στο Σλα Μαχαλά δεν κατέβηκε κανένας να πάει στα τμήματα και αναγκάστηκαν να φέρουν τους*

---

[114] *Το Βήμα*, 9 Απριλίου 1946, όπου δημοσιεύτηκαν δηλώσεις Υπουργού Εσωτερικών Ι. Θεοτόκη. Για την περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδος, βλ. *Λαμιακός Τύπος*, 1 Απριλίου 1946.

[115] AMFOGE, *Report of the Allied Mission to Observe the Greek elections*, Department of State Publication 2522, Washington DC, 1946 σ. 25-26 και 31-31

[116] Νικολακόπουλος, *Καχεκτική δημοκρατία, ο.π.*, σ. 79

[117] *Ριζοσπάστης*, 4 Απριλίου 1946: Εκλογική Περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας (λείπουν 5 τμήματα): Εγγεγραμμένοι 71.263. Ψήφισαν 37.931. Φιλελεύθεροι: 3.721, Λαικοί 28.229, Εθνική Ένωση 5.545, Αποχή 45% και *Ριζοσπάστης*, 10 Απριλίου 1946, όπου Χάρτης της Ελλάδας στον οποίο σημειώνονταν τα ποσοστά αποχής ανά νομό. Για την πόλη της Λαμίας σε 4.712 ψήφισαν 2.298, *Ριζοσπάστης*, 2 Απριλίου 1945

[118] *Ρούμελη*, 2 Απριλίου 1946

καβαλάρηδες οι Λασπαίοι, οι τρομοκράτες. Μπήκαν μέσα με το ιππικό να τους τρομοκρατήσουν να πάνε να ψηφίσουν. Το πήραμε χαμπάρι και μεις και ξεκινήσαμε με παλούκια και ότι ξύλο είχαμε μπροστά μας και τους κυνηγήσαμε και είχαμε τεράστια αποχή. Τεράστιο ποσοστό αποχής μέσα στη Λαμία. Δεν πήγαινε ο κόσμος»[119]. Με το μεγάλο ποσοστό της αποχής στη συνοικία αυτή συμφωνούσε και ο *Λαμιακός Τύπος*, το απέδιδε ωστόσο σε διαφορετικούς λόγους. «*Από τους κατοικούντας εις Σλα Μαχαλά ολίγιστοι εψήφισαν μολονότι θα ήθελαν να ψηφίσουν όλοι. Και εψήφισαν ολίγιστοι γιατί ένεκα οι εξής τρεις λόγοι. Πρώτος λόγος οι γύφτοι...το έχουν έθιμο να διαφθείρωνται. Από την ημέρα που απέκτησαν την ελληνική ιθαγένεια ψηφίζουν με το μπαξίς στο χέρι. Δεύτερον δεν είναι λίγοι εκείνοι που μυρίστηκαν ότι από υποψηφίους δεν θα πιούν καφές και πούλησαν τα βιβλιάριά τους στο ΚΚΕ. Για αυτή τη δουλειά έπεσε παράς με ουρά στη Λαμία. Και τρίτον φιλοτιμήθηκαν εκείνοι άνδρες που σκόπευαν να ψηφίσουν χωρίς να πληρωθούν. Ολόκληρη την ημέρα η συνοικία είχε ζωστεί από τρομοκράτες κατά το βράδυ φαίνεται πως έπεσε και ξύλο»*[120].

Όποιοι και να ήταν οι πραγματικοί λόγοι, το ποσοστό της αποχής ήταν σαφώς υψηλότερο στη Λαμία όπου ψήφισαν 2.298 ψηφοφόροι από τους 4.716 εγγεγραμμένους, (ενώ στο δημοψήφισμα για την επάνοδο του βασιλιά που έγινε 5 μήνες αργότερα ψήφισαν 3.901), και κυμαίνονταν σύμφωνα με εκτιμήσεις γύρω στο 35%. Εφαρμόζοντας τη μέθοδο υπολογισμού της πολιτικής αποχής που πρότεινε ο Ηλίας Νικολακόπουλος[121], τα έγκυρα ψηφοδέλτια χωρίς πολιτική αποχή θα έπρεπε να ήταν (έγκυρα ψηφοδέλτια 1936 +2 έγκυρα 1952)/3 ή $(3.341 + 2 \cdot 3906)/3$. Με βάση αυτό τον τύπο τα αναμενόμενα έγκυρα ψηφοδέλτια αν δεν υπήρχε η αποχή θα ήταν 3.718 στην πόλη της Λαμίας, ενώ στην πραγματικότητα ήταν 2.289, δηλαδή 1.429 ψηφοδέλτια λιγότερα ή ποσοστό 38,4% Το ποσοστό αυτό, αν και είναι χαμηλό σε σχέση με άλλες αστικές περιοχές, είναι απόλυτα συγκρίσιμο με το εκτιμώμενο ποσοστό της αποχής στις αστικές περιοχές της Παλαιάς Ελλάδας όπου το *Κομμουνιστικό Κόμμα* προπολεμικά λάμβανε μικρό ποσοστό ψήφων[122].

---

[119] Προφορική μαρτυρία του Β.Κ, γραμματέα Συμβουλίου ΕΠΟΝ Λαμίας: Λαμία, 30 Μαρτίου 2005

[120] *Λαμιακός Τύπος*, 2 Απριλίου 1946

[121] Η. Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα, 1946-1964. Η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1988, σ. 141-142, υποσημείωση 25

[122] Α.Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και αστισμός στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα: Θεμέλιο β΄ έκδοση 1979, σ. 388-390

ΠΙΝΑΚΑΣ 7: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΚΛΟΓΩΝ 31ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1946 ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΛΑΜΙΕΩΝ

ΔΗΜΟΙ/ΕΠΑΡΧΙΕΣ	ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ	ΑΚΥΡΑ	ΗΠΕ	ΕΠΕ	ΚΦ	ΕΓΚΥΡΑ
Δήμου Λαμιέων Α	455	8	358	55	42	455
Δήμου Λαμιέων Β	416	2	323	61	32	416
Δήμου Λαμιέων Γ	508	6	386	70	52	508
Δήμου Λαμιέων Δ	316	6	233	50	33	316
Δήμου Λαμιέων Ε	574	7	446	78	50	574
	2289	**29**	**1746 (76%)**	**314 (13,6)**	**209 (9,1)**	**2260**

Πηγή : *Λαμιακός Τύπος*, 4 Απριλίου 1946 και Βασίλειο της Ελλάδας, Υπουργείο Οικονομικών, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, *Στατιστική των Βουλευτικών εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1947

Σύμφωνα με τον τύπο υπολογισμού της πολιτικής αποχής στην επαρχία Φθιώτιδος η αποχή κυμαίνονταν στο 24,12% και στην επαρχία Δομοκού στο 16%. Χρήσιμα συμπεράσματα ωστόσο μπορούν να συναχθούν, εάν εξεταστούν χωριστά τα εκλόγικά κέντρα.

Με βάση τα στοιχεία των εγγεγραμμένων που δημοσίευσε ο τοπικός τύπος ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά αποχής εμφάνισαν τα εκλογικά κέντρα της Δυτικής Φθιώτιδας και της Υπάτης, περιοχές όπου το ΕΑΜ είχε ισχυρά ερείσματα κατά την Κατοχή και στον Εμφύλιο αποτέλεσαν περιοχές ελέγχου του ΔΣΕ. Στην επαρχία Δομοκού στην πρωτεύουσα της περιφέρειας υπήρχε μεγάλο ποσοστό αποχής (από τους 1.150 εγγεγραμμένους ψήφισαν οι 308) και οι ψήφοι μοιράστηκαν μεταξύ της *ΗΠΕ* και του *ΚΦ*. Πολύ μεγάλο ποσοστό αποχής είχαν τα επονομαζόμενα «κόκκινα» χωριά Βούζι, Περιβόλι και Εκκάρα (Αγόριανη Δομοκού), τα οποία στους επόμενους μήνες έγιναν στόχος των παρακρατικών συμμοριών της περιοχής και

αποτέλεσαν το ορμητήριο της πρώτης *Ομάδας Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στην ευρύτερη περιοχή. Αντίθετα στα πεδινά εκλογικά κέντρα της Φθιώτιδας η αποχή ήταν σχεδόν μηδενική ενώ μικρά ποσοστά αποχής εμφάνισε η επαρχία Λοκρίδος στην οποία η τρομοκρατία ήταν έντονη ήδη από τους πρώτους μήνες του 1945. Η διαφορά στο ποσοστό της αποχής ανάμεσα στις πόλεις και στην ύπαιθρο παρατηρείται και σε άλλες εκλογικές περιφέρειες.

Όπως υπογραμμίζει ο Η. Νικολακόπουλος, η στρατιωτική ήττα της Αριστεράς στα Δεκεμβριανά αποτελεί ένα ερμηνευτικό στοιχείο όμως η αιτία πρέπει να αναζητηθεί στην άρση της μυστικότητας της ψήφου που συνεπάγονταν η αποχή γεγονός το οποίο είχε σημασία σε αστικά κέντρα και σε μικροαστικά στρώματα εξαρτημένα από το κράτος[123]. Μέρος της αποχής στη Φθιώτιδα και ιδιαίτερα στην πόλη της Λαμίας μπορεί να αποδοθεί στην πολιτική επιρροή που ασκούσε ο Ηλίας Τσιριμώκος, ηγετικό στέλεχος του σοσιαλιστικού κόμματος *ΣΚ-ΕΛΔ* το οποίο είχε κηρύξει την αποχή από τις εκλογές μαζί με τα εαμικά κόμματα. Δεν υπάρχει συγκεκριμένη μελέτη για την εκλογική βάση που διέθεταν οι σοσιαλιστικές συσπειρώσεις, ιδιαίτερα στην επαρχία. Αν και η αριθμητική τους δύναμη ήταν μικρή, το σημαντικότερο κόμμα στο χώρο αυτό, το ΣΚ – ΕΛΔ, περιλάμβανε στον ηγετικό πυρήνα του γνωστά ονόματα του σοσιαλιστικού κινήματος. Στις αρχές της Κατοχής οι περισσότεροι σοσιαλιστές ανέπτυξαν αντιστασιακή δράση στο πλευρό του ΕΑΜ. Εμφανίστηκαν διασπασμένοι σε δύο τάσεις, το *Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας* (ΣΚΕ)[124], με εκπρόσωπο τον Δ. Στρατή και την *Ένωση Λαικής Δημοκρατίας* (ΕΛΔ) της οποίας ηγείτο ο Ηλ. Τσιριμώκος. Ο Ηλ. Τσιριμώκος καταγόταν από γνωστή οικογένεια της Λαμίας και είχε μακρά πολιτική ιστορία και υπολογίσιμη εκλογική πελατεία[125]. Γεννημένος το

---

[123] Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές εκλογές, ο.π.*, σ. 143-144

[124] Βλ. Γρ. Ψαλλίδας, «Για τη συγκρότηση του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδας», *Τα Ιστορικά* 11, 1989, σ. 261-280

[125] Ο παππούς του Δημήτριος Τσιριμώκος είχε εκλεγεί γερουσιαστής πριν από το 1865 και εκλέγονταν βουλευτής από το 1869-1875. Ο πατέρας του, Ιωάννης Τσιριμώκος, ήταν δικηγόρος και επί σειρά ετών βουλευτής. Εκλέχθηκε για πρώτη φορά την περίοδο 1899 - 1904 και το 1908 στη θέση του αποβιώσαντος Κ. Αγαθοκλή έως το 1910. Στη συνέχεια πολιτεύτηκε με το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* εκλεγόμενος ως βουλευτής στις αναμετρήσεις του 1910, 1912, 1915. Διετέλεσε υπουργός παιδείας επί δικατορίας Πάγκαλου το οποίο τον απέκλεισε από το να περιληφθεί στο ψηφοδέλτιο των μετριοπαθών Δημοκρατικών. Στη θέση του κατέβηκε ο γιος του Θαλής Τσιριμώκος ο οποίος εκλέχθηκε βουλευτής στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας. Ο Θαλής Τσιριμώκος ήταν υποψήφιος βουλευτής με το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* και στις εκλογές του 1928 στην εκλογική περιφέρεια Δομοκού όπου δεν κατάφερε να εκλεγεί καθώς συγκέντρωσε το 37,62% των ψήφων και ήλθε δεύτερος πίσω από τον Ευστάθιο Μαλαμίδα επίσης του *Κόμματος των Φιλελευθέρων*. Ο Ιωάννης Τσιριμώκος εκλέχθηκε βουλευτής στην επαρχία Φθιώτιδας με το Κόμμα των Φιλελευθέρων ερχόμενος πρώτος σε σταυρούς προτίμησης. Διατέλεσε πρόεδρος της Βουλής επί κυβέρνησης Ελ. Βενιζέλου (1928-1932) και Υπουργός Εσωτερικών στην κυβέρνηση που ορκίστηκε στις 5 Ιουνίου 1932. Και στις εκλογές του 1932 εκλέχθηκε βουλευτής συγκεντρώνοντας το μεγαλύτερο ποσοστό

1904 ανήκε στη νεώτερη γενιά των Ελλήνων πολιτικών. Εκλέχθηκε για πρώτη φορά βουλευτής στις εκλογές του 1936, την τελευταία προπολεμική εκλογική αναμέτρηση, όπου λαμβάνοντας την εκλογική πελατεία του πατέρα του ήρθε πρώτος σε ψήφους με το *Κόμμα των Φιλελευθέρων*. Στη διάρκεια της Κατοχής ίδρυσε την ΕΛΔ. Έγινε μέλος της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΕΑΜ, έλαβε μέρος ως αντιπρόσωπός του ΕΑΜ στη Διάσκεψη του Καίρου (1943) και έγινε γραμματέας Δικαιοσύνης της ΠΕΕΑ. Το 1944 έγινε υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση Παπανδρέου. Ως αρχηγός της ΕΛΔ μετείχε στις διαπραγματεύσεις και συνυπέγραψε τη Συμφωνία της Βάρκιζας, ως εκπρόσωπος της μη κομμουνιστικής πτέρυγας του ΕΑΜ[126]. Στις αρχές του 1945 ΣΚΕ και ΕΛΔ αποχώρησαν από το ΕΑΜ και τον Απρίλιο του ίδιου έτους συγχωνεύτηκαν με την επωνυμία ΕΛΔ-ΣΚΕ, κόμμα το οποίο μετονομάστηκε σε ΣΚ-ΕΛΔ ύστερα από την προσχώρηση δύο ακόμα οργανώσεων του *Επαναστατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδος* (ΕΣΚΕ) και της *Σοσιαλιστικής Εργατικής Ένωσης* (ΣΕΕ)[127]. Ο Τσιριμώκος έλαβε τη θέση του γραμματέα.

Η ΣΚ-ΕΛΔ προσπάθησε να αποτελέσει τον τρίτο παράγοντα και να χαράξει μια ανεξάρτητη σοσιαλιστική πολιτική στις συνθήκες του εμφυλίου. Δεν αναμείχθηκε στον εμφύλιο υποστηρίζοντας τη δημοκρατική λύση της αντιπαράθεσης. Η κομματική και ιδεολογική οντότητα που εκπροσωπούσαν τα μέλη της αποτελούσε διπλό στόχο τόσο από τη μεριά της Δεξιάς όσο και της Αριστεράς. Για τη Δεξιά, ως «συνοδοιπόροι», προξενούσαν δυσπιστία και ενίοτε απέχθεια ενώ το ΚΚΕ τους θεωρούσε κατά περίσταση «αναξιόπιστους εταίρους», «διασπαστές» ή «αποστάτες του αγώνα» [128].

ψήφων του κόμματος των Φιλελευθέρων στην εκλογική περιφέρεια της Φθιωτιδοφωκίδας. Στις εκλογές του 1933 πάλι ήρθε πρώτος σε ψήφους στο συνδυασμό του Εθνικού Συνασπισμού των Φιλελευθέρων αλλά δεν εκλέχθηκε βουλευτής καθώς ο Εθν. Συνασπισμός δεν εξέλεξε κανένα βουλευτή στην εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας. Αυτή ήταν και η τελευταία φορά που πολιτεύτηκε. Από τα παιδιά του ο Στέφανος ήταν αξιωματικός του Ναυτικού που αποτάχθηκε με το κίνημα του 1935, ο Θαλής που εκλέχθηκε στη θέση του πατέρα του στις εκλογές του 1926 και ο Ηλίας, δικηγόρος στο επάγγελμα. Βλέπε, Ηλ. Τσιριμώκος, *Μνήμη, σκιαγραφία Ιωάννη Τσιριμώκου*, Αθήνα 1953 και Βουλή των Ελλήνων, *Μητρώο Βουλευτών 1865-1910* και *Μητρώο Βουλευτών 1910-1935*,

[126] Ο Ρίχτερ τονίζει ιδιαίτερα το συναινετικό ρόλο του Τσιριμώκου στην υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας. Βλ. H. Richter, Η *Επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο. Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1946*, Αθήνα: Εστία 1997, σ. 72-75, 79, 85-89, 101

[127] Φλάισερ, *ο.π.*, σ. 200-206

[128] Λίγα άρθρα έχουν γραφτεί για το ΣΚ-ΕΛΔ και την πολιτική του. Η πρώτη και ουσιαστικότερη προσέγγιση είναι αυτή του Χ. Φλάισερ, «Ο τρίτος παράγοντας: προσπάθεια για ανεξάρτητη σοσιαλιστική πολιτική στις συνθήκες

Στις εκλογές του Μαρτίου 1946 το ΣΚ-ΕΛΔ απείχε από τις εκλογές μαζί με τα εαμικά κόμματα[129]. Στις 5 Μαρτίου 1946 δόθηκε στη δημοσιότητα δήλωση από στελέχη μικρών κομμάτων της Αριστεράς, ανάμεσά τους και του Η. Τσιριμώκου, σύμφωνα με την οποία ζητούσαν σχηματισμό νέας δημοκρατικής κυβέρνησης με συμμετοχή της εθνικής αντίστασης, αναβολή των εκλογών για δύο μήνες, εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού, του στρατού και των σωμάτων ασφαλείας, γενική αμνηστία και αναθεώρηση των εκλογικών καταλόγων. Αν εκπληρώνονταν οι όροι αυτοί, θα συμμετείχαν στις εκλογές[130]. Στις 12 Μαρτίου 1946 ο *Ριζοσπάστης* ανακοίνωση κοινή μαζική εκδήλωση του ΕΑΜ, του ΣΚ-ΕΛΔ, των *Αριστερών Φιλελευθέρων* και το κόμματος του Σοφιανόπουλου. Λίγες ημέρες αργότερα πραγματοποιήθηκε το συνέδριο της Πανδημοκρατικής Ένωσης με συμμετοχή εκπροσώπων του ΕΑΜ και των συμμάχων του, το οποίο στις 19 Μαρτίου 1946 απέκτησε οργανωτική δομή και συγκροτήθηκε σε *Πανελλήνιο Ομοσπονδία Δημοκρατικών Συλλόγων*. Ταυτόχρονα, ψηφίστηκε απόφαση που ήταν σύμφωνη με τη δήλωση των κομμάτων της Αριστεράς της 5ης Μαρτίου 1946[131]. Αλλά και σε τοπικό επίπεδο, ο Τσιριμώκος συμμετείχε στην εκστρατεία υπέρ της Αποχής και μίλησε σε συγκέντρωση των Δημοκρατικών Συλλόγων της Λαμίας λίγες ημέρες πριν από τις εκλογές με αιτήματα την αναβολή των εκλογών, σχηματισμό κυβέρνησης με την συμμετοχή του κινήματος της αντίστασης, εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού, του στρατού και των σωμάτων ασφαλείας και γενική αμνηστεία [132]. Η αποχή από τις εκλογές αποτελεί και την πιο γνωστή περίπτωση «συνοδοιπορίας» ΣΚ-ΕΛΔ και ΚΚΕ.[133]

του Εμφυλίου», L. Baerentzen, O. Smith και Γ. Ιατρίδης (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, ελλ. εκδ. Αθήνα: Ολκός 1992, σ.195-231 και Γ. Ψαλλίδας, «Το ΣΚ-ΕΛΔ και ο τρίτος παράγοντας των ευρωπαίων σοσιαλιστών (1945-1947), Ηλ. Νικολακόπουλος, Άλ. Ρήγος και Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο εμφύλιος πόλεμος από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1949)*, Αθήνα; Θεμέλιο 2002, σ.102-114 και Γρ. Ψαλλίδας, «Τομές και συνέχειες στην επεξεργασία στρατηγικής από τους Έλληνες σοσιαλιστές στις δεκαετίες του 30 και του 40», Χ. Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-1949. Από τη Δικατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2003, σ. 166-198

[129] Κατά τον Φλάισερ δεν έχει διερευνηθεί ακόμα σε βάθος ο ρόλος των σοσιαλιστών στην απόφαση των αριστερών κομμάτων για αποχή. βλ. Φλάισερ, *ο.π.*, σ. 207 (σημείωση 44) και σ.195-231

[130] *Ριζοσπάστης*, 5 Μαρτίου 1946

[131] *Ριζοσπάστης*, 21 Μαρτίου 1946

[132] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Μαρτίου 1946 και *Μάχη* στις 26-27 Μαρτίου 1946. Ο Τσιριμώκος είχε και σε άλλες περιπτώσεις συμμετέχει σε εκδηλώσεις μαζί με το ΕΑΜ όπως στη μεγάλη δημόσια συγκέντρωση στο γήπεδο του Παναθηναικού στις 23 Δεκεμβρίου 1945 για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, τη γενική αμνηστία και το σχηματισμό αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης. *Ριζοσπάστης*, 24 Δεκεμβρίου 1945

[133] Φλάισερ, *ο.π.*, σ.195-231

Συμπερασματικά, για το σύνολο των εκλεγέντων βουλευτών ο αντικομμουνισμός λειτούργησε ενοποιητικά συσπειρώνοντάς τους στο χώρο της φιλοβασιλικής Δεξιάς. Ο εθνικός κίνδυνος, όπως γινόταν αντιληπτός από την εθνικόφρονα παράταξη, συνέβαλε στην ιδεολογική συνοχή του χώρου αυτού. Ο πολιτικό κόσμος υπερέβη τις προπολεμικές διαιρέσεις μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών και ομογενοποιήθηκε με άξονα τον αντικομμουνισμό. Η ψήφος κατά αυτόν τον τρόπο απέκτησε χαρακτήρα υπερ-παραταξιακό και πολιτειακό.

4. 4. Από τις εκλογές έως το δημοψήφισμα

Παρά την πλήρη κοινοβουλευτική επικράτηση της *Ηνωμένης Παράταξης Εθνικοφρόνων*, οι εκλογές του Μαρτίου 1946 δεν έδωσαν άμεση λύση στα πολιτικά προβλήματα της χώρας. Το ζήτημα της ηγεσίας του *Λαϊκού Κόμματος*, που αποτελούσε τον κορμό της ΗΠΕ, προκαλούσε κυβερνητική αβεβαιότητα. Στις 4 Απριλίου 1946 σχηματίστηκε κυβέρνηση «ευρέως εθνικού συνασπισμού» υπό την πρωθυπουργία του δικαστικού Π. Πουλίτσα στην οποία συμμετείχαν ηγετικά στελέχη της ΗΠΕ καθώς και οι Γ. Παπανδρέου, Σ. Βενιζέλος, Π. Κανελλόπουλος, (ως υπουργοί άνευ χαρτοφυλακίου), Α. Αλεξανδρής και Σ. Γονατάς. Στις 18 Μαίου 1946, ύστερα από την επίσημη εκλογή του ως ηγέτη του *Λαϊκού Κόμματος*, ο Κ. Τσαλδάρης σχημάτισε κυβέρνηση στην οποία συμμετείχαν αποκλειστικά στελέχη της ΗΠΕ. Το υπουργείο Εξωτερικών διατήρησε ο ίδιος ο πρωθυπουργός ενώ ορκίστηκαν μεταξύ άλλων ο Ιωάννης Θεοτόκης ως Υπουργός Εσωτερικών, ο Π. Μαυρομιχάλης ως Υπουργός Στρατιωτικών, ο Στέφανος Στεφανόπουλος ως Υπουργός Συντονισμού, ο Δ. Χέλμης ως Υπουργός Οικονομικών, ο Π. Χατζηπάνος ως Υπουργός Δικαιοσύνης και ο Σπύρος Θεοτόκης ως Υπουργός Δημοσίας Τάξεως. Στη νέα κυβέρνηση ο βουλευτής του Λαϊκού Κόμματος στην περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας, Λάμπρος Ευταξίας, διορίστηκε Υφυπουργός Γεωργίας, θέση την οποία υπηρέτησε έως τις 4 Νοεμβρίου 1946, οπότε ύστερα από τον ανασχηματισμό της κυβέρνησης Τσαλδάρη, διορίστηκε Υφυπουργός Οικονομικών έως την κυβερνητική αλλαγή της 24ης Ιανουαρίου 1947[134].

---

[134] Γενική Γραμματεία της Κυβέρνησης, *Οι κυβερνήσεις από το 1909 έως σήμερα*, Κυβέρνηση Κ. Τσαλδάρη (18 Μαίου -10 Οκτωβρίου 1946). www.ggk.gr Επίσκεψη στην ιστοσελίδα 12 Φεβρουαρίου 2006

4.5.Το δημοψήφισμα της 1ης Σεπτεμβρίου 1946

Ήδη από την προεκλογική της εκστρατεία η νικήτρια των εκλογών ΗΠΕ, είχε δηλώσει τη σαφή πρόθεσή της για άμεση διεξαγωγή του δημοψηφίσματος σχετικά με την επάνοδο ή όχι του Βασιλιά Γεωργίου Β. Αμέσως μετά τις εκλογές, στις 18 Απριλίου 1946, η κυβέρνηση Κ. Τσαλδάρη γνωστοποίησε στους Αμερικανούς την πρόθεσή της να διενεργήσει νωρίς το δημοψήφισμα. Παρά τις αμφιταλαντεύσεις των Αμερικανών[135] και ύστερα από την έντονη επιθυμία της Βρετανίας να διενεργηθεί το δημοψήφισμα μέσα σε έξι μήνες από τις εκλογές και πριν την αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων[136], στις 13 Μαίου 1946, κατά την εναρκτήρια συνεδρίαση του Κοινοβουλίου, ο αντιβασιλιάς – αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός ανακοίνωσε ότι το δημοψήφισμα θα πραγματοποιούνταν την 1η Σεπτεμβρίου 1946.

Το δημοψήφισμα θα διενεργούνταν για την επάνοδο στο θρόνο της Αυτού Μεγαλειότητος του Βασιλέως, φράση ενδεικτική για τη στάση της κυβέρνησης απέναντι στο ζήτημα της βασιλείας. Οι έχοντες δικαίωμα ψήφου δεν θα αποφάσιζαν για την μορφή του πολιτεύματος αλλά για την επάνοδο ή όχι στο θρόνο του Γεωργίου Β. Παρά τις διευκρινήσεις του Κ. Τσαλδάρη ότι η ενδεχόμενη νίκη των οπαδών της δημοκρατίας θα προκαλούσε πολιτειακή κρίση, η Δημοκρατία δεν θα εγκαθίδρύονταν αυτόματα ύστερα από πιθανή αρνητική ψήφο. Σύμφωνα με το Δ΄ Ψήφισμα της 25ης Ιουνίου 1946 που καθόριζε τα σχετικά με τη διεξαγωγή, το δημοψήφισμα αφορούσε το ενδεχόμενο της επανόδου «*της Α.Μ. του Βασιλέως Γεωργίου Β΄ εις την Ελλάδα προς αυτοπρόσωπον ανάληψιν της ασκήσεως των κατά το ισχύον Σύνταγμα αρμοδιοτήτων*

---

[135] Για τους Αμερικανούς προείχε η διευθέτηση των οικονομικών προβλημάτων της χώρας παρά το πολιτειακό ζήτημα, για αυτό αρχικά υποστήριξαν ότι το δημοψήφισμα δεν έπρεπε να διεξαχθεί πριν από την άνοιξη του 1947. Τελικά όμως, οι Αμερικανοί υποχώρησαν στις βρετανικές απόψεις. *FRUS* (1946), VII, 144-5 Byrnes προς Rankin, 18/4/1946 και *FRUS* (1946), VII, 148-9, Υπόμνημα συζήτησης μεταξύ Bevin και Byrnes, 27/4/1946.

[136] Οι Βρετανοί εξακολουθούσαν να ευνοούν την επάνοδο του Γεωργίου Β. Ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών, Ε. Μπέβιν, θεωρούσε ότι τα βρετανικά στρατεύματα έπρεπε να αποχωρήσουν από την Ελλάδα ως το φθινόπωρο 1946 γιατί όσο παρατείνονταν η παραμονή τους στη χώρα τα σοβιετικά στρατεύματα δεν θα αποσύρονταν από τη Βουλγαρία. Το δημοψήφισμα έπρεπε να γίνει όσο οι βρετανικές δυνάμεις ήταν παρούσες γιατί σε αντίθετη περίπτωση οι μοναρχικοί θα νόθευαν το αποτέλεσμα, ωθώντας την Αριστερά σε εμφύλιο. Επιπλέον ο Μπεβιν θεωρούσε ότι η επίλυση των πολιτικών ζητημάτων ήταν απαραίτητη προυπόθεση για την προώθηση της οικονομικής ανασυγκρότησης. Η άποψή του ήταν ότι μια μικρή πλειοψηφία υπέρ του Βασιλιά δεν θα έφερνε κανένα αποτέλεσμα και ότι χρειαζόταν πλειοψηφία πάνω από 60%. Αναλυτικά για όλο το παρασκήνιο της βρετανικής πολιτικής απέναντι στο ζήτημα του χρόνου διεξαγωγής του δημοψηφίσματος βλέπε Θ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα. Η ιμπεριαλισμός της μη – επέμβασης*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1997, σ. 187-199 και 223-227

αυτού»[137] και δεν προέβλεπε τι θα γινόταν αν τα αντιβασιλικά ψηφοδέλτια υπερτερούσαν αριθμητικά. Ο καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου, Ν. Αλιβιζάτος επισημαίνει ότι «*στην πραγματικότητα επρόκειτο για ένα ιδιόμορφο προσωπικό δημοψήφισμα που δεν αφορούσε ούτε καν το πρόσωπο του Βασιλιά, που θεωρούνταν προκαταβολικά ως ο νόμιμος αρχηγός του κράτους, αλλά τη σκοπιμότητα της επιστροφής του στην Ελλάδα*»[138].

Η διατύπωση που χρησιμοποιήθηκε για το δημοψήφισμα προκάλεσε οξείες διαμαρτυρίες από τα κόμματα της Αντιπολίτευσης. Ο Βενιζέλος, ο Παπανδρέου, ο Κανελόπουλος και ο Σοφούλης επέμεναν ότι το δημοψήφισμα έπρεπε να διενεργηθεί για τη μορφή του πολιτεύματος. Τελικά, παρά τις αμφιταλαντεύσεις και η *ΕΠΕ* όπως και το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* τάχθηκαν στο στρατόπεδο των δημοκρατικών. Εναντίον της επανόδου του Γεωργίου Β τάχθηκαν και τα κόμματα της Αριστεράς χωρίς ωστόσο να υπάρχει κάποια συνεργασία ανάμεσα στα κόμματα του Κέντρου και της Αριστεράς.

Η πολιτική δραστηριότητα, η σχετική με το δημοψήφισμα, των υποστηρικτών της επανόδου του Γεωργίου Β εκφράστηκε σε τοπικό επίπεδο με τη συγκρότηση Λαϊκής Επιτροπής του Νομού Φθιωτιδοφωκίδας η οποία προέβαλε δημόσια ως κύριο αίτημα την επάνοδο του «Βασιλιά θρύλου, Βασιλιά εθνομάρτυρα». Ανάμεσα στα ονόματα που υπέγραψαν τη δημόσια έκκληση για την θετική ψήφο καταγράφηκε ο Δήμαρχος Λαμιέων, Στ. Χαραλαμπόπουλος, ο πρόεδρος της *Ένωσης Εθνικοφρόνων Φθιώτιδας*, Θρασ. Λειβαδίτης, ο μετέπειτα πρόεδρος του *Σύνδεσμου Φίλων Στρατού*, στρατηγός ε.α. Δ. Νικολοδήμος, ο πρόεδρος του *Εμπορικού Συλλόγου Λαμίας*, Ευαγ. Τσιριγκούλης, μέλη του επιστημονικού και εμπορικού κόσμου της Λαμίας και γενικά όσοι ήταν οι στυλοβάτες της «εθνικόφρονης παράαξης» στην περιοχή[139]. Ανάλογες επιτροπές αγώνος δημοψηφίσματος συγκροτήθηκαν και στις επαρχίες του νομού[140].

---

[137] Δ Ψήφισμα «Περί προκηρύξεως Δημοψηφίσματος προς επάνοδον της Α.Μ. του Βασιλέως Γεωργίου Β», Φύλλο *Εφημερίδας της Κυβερνήσεως* Α, 30 Ιουνίου 1946

[138] Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1995, σ. 168-169. Με την άποψη αυτή συντάσσεται και ο Η. Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα, η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα: 2000, σ. 147

[139] *Λαμιακός Τύπος*, 20 Αυγούστου 1946

[140] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Αυγούστου 1946, όπου αναφέρονται τα ονόματα των μελών της Επιτροπής Αγώνος Δημοψηφίσματος Λοκρίδας.

Στο αρχείο του αρχηγού του *Λαϊκού Κόμματος* Κ. Τσαλδάρη υπάρχουν έγγραφα τα οποία τεκμηριώνουν την ύπαρξη ενός οργανωμένου σχεδίου προπαγάνδας για την κινητοποίηση υπέρ της Α.Μ. Βασιλέως. Το σχέδιο το οποίο προτάθηκε προέβλεπε την κατασκευή αφισών, οι οποίες έπρεπε να αναρτηθούν στις κεντρικές πλατείες των πόλεων, την προβολή κινηματογραφικών ταινιών, την περιφορά αυτοκινήτων τα οποία με μεγάφωνα θα μετέδιδαν συνθήματα υπέρ του βασιλιά και τη λειτουργία ραδιοφωνικού σταθμού. Προέβλεπε επιπρόσθετα τη χρησιμοποίηση των βουλευτών του Λαϊκού Κόμματος κυρίως στις επαρχίες εκείνες όπου υπήρχε ισχυρό αντιβασιλικό ρεύμα[141].

Την εβδομάδα που προηγήθηκε του δημοψηφίσματος, οι υποστηρικτές της βασιλείας διένειμαν προκηρύξεις και πραγματοποίησαν συγκεντρώσεις υπέρ του Βασιλιά σε χωριά της υπαίθρου οι οποίες σε κάποιες περιπτώσεις πλαισιώθηκαν με την παρουσία τοπικών βουλευτών του *Λαϊκού Κόμματος*[142]. Έμφαση δόθηκε στη Δυτική Φθιώτιδα, περιοχή στην οποία το ΕΑΜ είχε συνεχή και ισχυρή παρουσία κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Η τοπική εθνικόφρονος εφημερίδα έκανε λόγο για μεγαλειώδεις συγκεντρώσεις στα μεγαλύτερα χωριά της περιοχής, τον Αγ. Γεώργιο, το Γαρδίκι Ομιλαίων και τη Μακρακώμη. Με βάση τη μέχρι τώρα ιστορική έρευνα δεν είμαστε σε θέση να ελέγξουμε την ακρίβεια του ανωτέρου ισχυρισμού. Στην πόλη της Λαμίας η κεντρική εκδήλωση των υποστηρικτών της βασιλείας πραγματοποιήθηκε στην κεντρική πλατεία της πόλης, στις 25 Αυγούστου 1946, με ομιλητές πέντε από τους επτά νεοεκλεγέντες βουλευτές της *ΗΠΕ* (Γ. Αστερίου, Χρ. Στεργιανόπουλος, Αθ. Μαυροειδής, Χρ. Παναγιούλας, Γ. Πλατής) και του αρχηγού του *Συνδέσμου Εθνικιστών Φθιώτιδας*, Θρασ. Λειβαδίτη[143]. Είναι ενδεικτική η σύμπραξη του πολιτικού κόσμου με τους *Συνδέσμους Εθνικιστών* και η συμβολή των τελευταίων στην προώθηση του αιτήματος για την επάνοδο του βασιλιά. Αναγνωρίζοντας την συμβολή στον αγώνα υπέρ του, ο Γεώργιος Β απέστειλε ευχαριστήριο τηλεγράφημα προς το *Σύνδεσμο Εθνικιστών Φθιώτιδας*[144] ενώ στις 28 Σεπτεμβρίου 1946 πραγματοποιήθηκε δοξολογία στον μητροπολιτικό ναό της Λαμίας για τον εορτασμό της επανόδου του βασιλιά[145]. Την παραμονή

---

[141] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 11, υποφάκελος 1ε, «Σχέδιον Προπαγάνδας Δημοψηφίσματος 1ης Σεπτεμβρίου 1946», 26 Ιουλίου 1946

[142] *Λαμιακός Τύπος*, 26 και 27 Αυγούστου 1946

[143] Λαμιακός Τύπος, 29 Αυγούστου 1946

[144] *Λαμιακός Τύπος*, 12 Σεπτεμβρίου 1946

[145] *Λαμιακός Τύπος*, 28 Σεπτεμβρίου 1946

του δημοψηφίσματος ο τοπικός εθνικόφρονος τύπος ανέβαζε τους τόνους καλώντας τους «*Έλληνες στα όπλα. Επάλξεις αι κάλπεις! Σφαίρες τα ψηφοδέλτια! Έρχεται – έρχεται – έρχεται!!!*» ενώ δημοσίευε ευμεγέθη φωτογραφία του βασιλιά Γεωργίου Β στην πρώτη σελίδα[146].

Αντίθετα με τη δράση των υποστηρικτών της βασιλείας, η αύξηση της τρομοκρατίας στην ύπαιθρο το καλοκαίρι του 1946 και το πέρασμα των οργανώσεων της Αριστεράς στην παρανομία στη Λαμία και στις άλλες πόλεις της Στερεάς από τα τέλη Ιουλίου 1946 δεν επέτρεψαν την ύπαρξη κάποιας οργανωμένης δραστηριότητας της Αριστεράς πριν από το δημοψήφισμα για την επάνοδο του Βασιλιά Γεωργίου Β. Όντας ουσιαστικά στην παρανομία τα κόμματα της Αριστεράς προσπάθησαν με διάφορα μέσα όπως προκηρύξεις και συνθήματα να πείσουν τους εκλογείς να ψηφίσουν ενάντια στην επάνοδο του Βασιλιά. Το *ΚΚΕ* έχοντας μαζί με το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* την επίσημη εκπροσώπηση των οπαδών της Δημοκρατίας μπορούσε να δηλώσει από έναν αντιπρόσωπο σε κάθε εκλογικό τμήμα[147]. Με δυσκολία ωστόσο στάλθηκαν αντιπρόσωποι ακόμα και στα εκλογικά τμήματα των πόλεων, γεγονός που επιβεβαιώνεται από προσωπικές μαρτυρίες: «*Για να πειστούν τα παλικάρια να πάνε αντιπρόσωποι, οργανώσαμε τη φυγή τους από την Καρδίτσα...Μόλις έκλεισαν οι κάλπες έφυγαν για το βουνό και κρύφτηκαν μέσα στα δάση όπου υπήρχαν και πολλοί άλλοι καταδιωκόμενοι*»[148]. Οι *Δημοκρατικοί Σύλλογοι* με πρόεδρο το στρατηγό Αλ. Οθωναίο, ανέλαβαν την οργάνωση και διεξαγωγή του αγώνα υπέρ της Δημοκρατίας. Με τους *Συλλόγους* αυτούς συνεργάστηκαν τα κόμματα του ΕΑΜ, το *ΣΚΕ-ΕΛΔ*, η *Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών* και ορισμένοι πολιτευτές του *Προοδευτικού Κόμματος*. Στη Λαμία υπήρχε *Δημοκρατικός Σύλλογος* με πρόεδρο τον Δ. Βουλγαράκη, αντισυνταγματάρχη εν αποστρατεία, και μέλη του έγκριτους επαγγελματίες και επιστήμονες[149]. Η τελευταία δραστηριότητά του που μαρτυρείται είναι οι αρχαιρεσίες του διοικητικού συμβουλίου στις 25 Ιουνίου 1946. Σύμφωνα με γραπτή μαρτυρία στελέχους της

---

[146] *Λαμιακός Τύπος*, 31 Αυγούστου 1946

[147] *Υπουργείο Εσωτερικών*, Εγκύκλιος 68150, «Προς Διοικητικάς και Δικαστικάς Αρχάς, Εφορευτικάς Επιτροπάς και Δικαστικούς Αντιπροσώπους Εκλογικών Τμημάτων Κράτους», 22 Αυγούστου 1946. Δημοσιεύτηκε στον *Ριζοσπάστη*, 28 Αυγούστου 1946

[148] Μαρτυρία Χώρας Καφαντάρη στο Χρ. Βραχνιάρης, *Πορεία μες τη νύχτα. Η Θεσσαλία στις φλόγες του Εμφυλίου*, Αθήνα: Αλφειός 1990, σ.122

[149] *Ρούμελη*, 25 Ιουνίου 1946 Εξελέγησαν στο Διοικητικό Συμβούλιο οι κκ. Βουλγαράκης, αντισυνταγματάρχης ε.α., Κων/νος Χριστόπουλος, Δικηγόρος, Σερ. Ιωσήφ, βιομήχανος, Βασ. Παπαγεωργίου φαρμακοποιός, Ανάργυρος Μπαρμπούτης Ιατρός, Κων. Νταμάτης δικηγόρος, Χρήστος Σκαριώτης Δικηγόρος, Αναπληρωματικός Περικλής Κλάρας, Δικηγόρος, Ιωαν. Μουσάτος εμπορροράπτης, και Γ. Αλεξανδρής, δικηγόρος. Στην εξελεγκτική επιτροπή οι κκ. Ηλίας Κουστοχιώνης, Κώστας Αρχανιώτης και Μήτσος Κάκκος.

τοπικής κομματικής οργάνωσης του ΚΚΕ, η εντολή που έλαβαν στα τέλη Αυγούστου 1946 όσα στελέχη του *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* του ΚΚΕ είχαν διαφύγει τη σύλληψη για την πραγματοποίηση ενεργειών ώστε να ματαιωθεί το δημοψήφισμα δεν στάθηκε δυνατό να εφαρμοστεί[150]. Από την παρούσα έρευνα δεν προέκυψαν στοιχεία τα οποία να τεκμηριώνουν μία κεντρική απόφαση εκ μέρους του ΚΚΕ για προσπάθεια παρεμπόδισης της διεξαγωγής του δημοψηφίσματος.

Το δημοψήφισμα διενεργήθηκε πράγματι την 1η Σεπτεμβρίου 1946 μετά από μια βιαστική αναθεώρηση των εκλογικών καταλόγων με την έκκριση της AMFOGE 2, της Συμμαχικής Αποστολής που είχε παρατείνει την παραμονή της στην Ελλάδα προκειμένου να παρακολουθήσει ανεπίσημα το δημοψήφισμα. Οι εκλογείς είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν μεταξύ του ψηφοδελτίου με το όνομα «Βασιλεύς Γεώργιος», του λευκού και της δυνατότητας να γράψουν τη λέξη «Δημοκρατία»: τα δύο τελευταία θεωρούνταν αντίθετα στην επάνοδο του βασιλιά. Σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία επί 1.921.725 εγγεγραμμένων στους εκλογικούς καταλόγους και 1.661.060 ψηφισάντων, 1.136.289 εκλογείς αποφάνθηκαν υπέρ της επανόδου του βασιλιά, αριθμός που αντιστοιχούσε στο 68,3% των ψηφισάντων και στο 60% των εγγεγραμμένων στους εκλογικούς καταλόγους[151] οι οποίοι είχαν αυξηθεί κατά 48% σε σχέση με τους ψηφίσαντες τον Μάρτιο 1946[152]. Η επίσημη στατιστική του δημοψηφίσματος της 1ης Σεπτεμβρίου 1946 δε διαφοροποιούσε τα ψηφοδέλτια «ενάντιας βουλήσεως» σε λευκά και ψηφοδέλτια με την ένδειξη «Δημοκρατία». Σύμφωνα με στοιχεία της έκθεσης της AMFOGE, σε σύνολο 521.324 ψηφοδελτίων εναντίας βουλήσεως, τα λευκά ήταν 346.913 ενώ αυτά που ανέγραφαν τη λέξη «Δημοκρατία» ήταν 174.411[153].

Μπροστά στο δίλημμα επιστροφή του βασιλιά ή θεσμική κρίση, η έκβαση της οποίας δεν μπορούσε να προβλεφθεί, οι εκλογείς επέλεξαν την ασφαλέστερη λύση, αυτή της παλινόρθωσης.

---

[150]Βαγ. Παπαδάκης (Καπετάν Τάσος Λευτεριάς), *Αναμνήσεις από την Αντίσταση στον Εμφύλιο και στην Προσφυγιά*, Αθήνα 2003, σ. 88. Αυτό έγινε δυνατό μόνο σε περιοχές που είχαν ισχυρή παρουσία οι αντάρτες όπως στα ορεινά της Θεσσαλίας.

[151] Βασίλειο της Ελλάδος, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενικής Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική του Δημοψηφίσματος της 1ης Σεπτεμβρίου 1946*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1947.

[152] Σχολιασμός της αύξησης του αριθμού των ψηφισάντων και του ποσοστού της συμμετοχής στο Νικολακόπουλος, *Καχεκτική δημοκρατία*, *ο.π.*, σ. 88-89 και Λυμπεράτος, *ο.π.*, σ. 674

[153] *FRUS*, 1946, vol. VII, AMFOGE 2 "Report on the Observation of the Greek Plebiscite", Washington, Government Printing Office, 1969, σ. 204-207

Εκτιμώντας τα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος η AMFOGE 2 κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «*δεν έχουμε καμία αμφιβολία ότι η παράταξη που αντιπροσώπευε την κυβερνητική άποψη άσκησε αθέμιτη επιρροή προκειμένου να εξασφαλίσει ψήφους υπέρ της επιστροφής του Βασιλιά αλλά έχουμε την πεποίθηση ότι μια πλειοψηφία για την επιστροφή του Βασιλιά μπορούσε να είχε επιτευχθεί και χωρίς την επιρροή αυτή*»[154]. Όπως επισημαίνει ο J. Meynaud, η ταύτιση της επανόδου του μονάρχη με την τον αγώνα ενάντια στον κομμουνισμό και τη διατήρηση της βρετανικής φιλίας είχε σημαντικό αντίκτυπο το εκλογικό αποτέλεσμα χωρίς να προσμετράται το κλίμα τρομοκρατίας που επικρατούσε από πολλούς μήνες στην ελληνική ύπαιθρο[155].

Τα εκλογικά αποτελέσματα και σε τοπικό επίπεδο επικύρωσαν την επιλογή της επανόδου του Γεωργίου του Β, η οποία συγκέντρωσε την απόλυτη πλειοψηφία. Πιο συγκεκριμένα υπέρ της επιστροφής του Βασιλιά ψήφισε το 77% στην πόλη της Λαμίας και το 94,5% στο Νομό Φθιωτιδας. Ωστόσο, ο διογκωμένος αριθμός των ψηφισάντων, ο συνολικός αριθμός ψήφων υπέρ του Βασιλιά και ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιήθηκε το δημοψήφισμα κυρίως στην επαρχία, έθεταν ζήτημα εγκυρότητας και αξιοπιστίας αυτών των αποτελεσμάτων[156]. Ακόμα και αν συνεκτιμηθεί το γεγονός ότι προπολεμικά η πόλη της Λαμίας ήταν ένα από τα προπύργια της αντιβενιζελικής (και άρα βασιλικής) παράταξης, είναι αξιοσημείωτο ότι οι ψήφοι σε απόλυτο αριθμό κατά της επανόδου του Γεωργίου Β στο Δήμο Λαμιέων ήταν σχεδόν ίσοι με τις ψήφους κατά της επανόδου στο σύνολο του Νομού Φθιώτιδας. Στις τρεις επαρχίες του Νομού, Φθιώτιδας (πλην Δήμου Λαμιέων), Λοκρίδας και Δομοκού οι ψήφοι «εναντίας βουλήσεως» ήταν μόνο 574, 208 και 208 αντίστοιχα.

---

[154] *FRUS*, 1946, "Report by Messrs. Richard T. Windle and Leland Morris, Chiefs of the Allied Mission to Observe the Greek Elections: Report on the Observation of the Greek Plebiscite", 7 September 1946, σ. 206. Παρατίθεται στο Μαυρογορδάτος, *ο.π.*, σ. 310

[155] J. Meynaud, Π. Μερλόπουλος, Γ. Νοταράς, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα,(Α Τόμος)*, Αθήνα: Σαββάλας, 2002(επανέκδοση), σ. 84

[156] Νικολακόπουλος, *ο.π.*, σ. 91-92

ΠΙΝΑΚΑΣ 8: ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑΤΟΣ ΤΗΣ 1ης ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1946 ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ, ΣΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ ΚΑΙ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΛΑΜΙΕΩΝ

Εγγεγραμμένοι εκλογείς: 39.637 **Ψηφίσαντες εκλογείς: 35.281**

	Σύνολο Νομού	**Σύνολο επαρχίας Φθιώτιδος**	**Δήμος Λαμιέων**	**Νομός Φθιώτιδας εκτός Δήμου Λαμιέων**
Υπέρ Βασιλέως Γεωργίου	33.346	18.236	3004	30.344
Κατά	1880	1.466	892	896
Άκυρα	53	38	18	35

Πηγή : Βασίλειο της Ελλάδος, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενικής Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική του Δημοψηφίσματος της 1ης Σεπτεμβρίου 1946*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1947, σ.84-85

Αν αφαιρεθούν οι ψήφοι των άμεσα εξαρτημένων από το κρατικό μηχανισμό δημοσίων υπαλλήλων, αντρών των σωμάτων ασφαλείας και στρατιωτικών, οι οποίοι ψήφισαν σε αμιγή εκλογικά τμήματα, τότε το ποσοστό υπέρ της βασιλείας μειώνεται στο 70% αντί του 77%, ή αντίθετα το ποσοστό «εναντίας βουλήσεως» αυξάνεται σε 30%.

Στον Πίνακα 9 διαφαίνεται ο τρόπος με τον οποίο ψήφισαν ανά εκλογικά κέντρα και ενορίες οι ψηφοφόροι της Λαμίας. Το κέντρο της πόλης (4ο εκλογικό τμήμα) παρουσίαζε ελαφρώς πιο αυξημένα ποσοστά υπέρ της βασιλείας σε σχέση με περιφερειακές συνοικίες με εξαίρεση τα δυτικά προάστια της Λαμίας (7ο εκλογικό τμήμα), όπου το ποσοστό υπέρ του Βασιλιά ήταν αρκετά υψηλότερο από το μέσο όρο. Μια πιθανή εξήγηση ήταν ότι οι περιοχές αυτές δεν αποτελούσαν οργανικό μέρος του αστικού ιστού αλλά περισσότερο ξεχωριστούς συνοικισμούς στις παρυφές της πόλης και επομένως ήταν περισσότερο ευάλωτες από το κέντρο της πόλης σε εκλογικές πιέσεις και τρομοκρατικές ενέργειες. Τα αποτελέσματα στο 6ο εκλογικό τμήμα, όπου

ψήφισαν η Χωροφυλακή και το Πυροσβεστικό Σώμα, ήταν τα αναμενόμενα καθώς κατά τους προηγούμενους μήνες είχε προηγηθεί εκκαθάριση των σωμάτων αυτών από κάθε δημοκρατικό στοιχείο. Η παρουσία τριών ψηφοδελτίων υπέρ της δημοκρατίας αποτελούσε κόκκινο πανί για τον εθνικόφρονα τύπο ο οποίος απειλούσε την επόμενη ημέρα ότι γνώριζε τα ονόματα των δημοκρατικών ψηφοφόρων και εκτόξευε απειλές για την εκδίωξή τους από το Σώμα[157]. Αντίθετα, στο εκλογικό τμήμα, όπου ψήφισαν οι στρατιωτικοί και οι οπλίτες, τα δημοκρατικά ψηφοδέλτια ανήλθαν σε ποσοστό 30,9%, καθώς δεν είχαν γίνει εκτεταμένες εκκαθαρίσεις στο στράτευμα[158].

Στην ύπαιθρο, η διαβλητότητα των αποτελεσμάτων ήταν ακόμα πιο φανερή καθώς η φιλομοναρχική επιλογή συγκέντρωσε το σύνολο σχεδόν των ψήφων. Απομνημονεύματα και ποικίλες μαρτυρίες ανέφεραν το κλίμα τρομοκρατίας και ασφυκτικών πιέσεων στους οπαδούς της Αριστεράς για να ψηφίσουν υπέρ της επιστροφής του βασιλιά[159]: «*Πολλοί ψηφοφόροι υποχρεώθηκαν να πάνε στα εκλογικά κέντρα κρατώντας φανερά βασιλικό ψηφοδέλτιο στο χέρι όπως τους το έδιναν με το ζόρι και να το ρίχνουν στην ψηφοδόχο χωρίς καθυστέρηση. Η ύπαρξη ψηφοδελτίου υπέρ της Δημοκρατίας ή λευκού ήταν σπάνιο φαινόμενο σε αυτά τα εκλογικά κέντρα και αν υπήρχαν τέτοια, το απόρρητο της ψηφοφορίας δεν εξασφαλίζονταν*»[160]. Σε όλες τις αγροτικές περιοχές της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας το ποσοστό των ψήφων υπέρ του Γεωργίου Β ξεπέρασε το 90%. Η αντιμοναρχική επιλογή πλειοψήφησε και στις αγροτικές περιοχές της Βορείου Ελλάδας αλλά με σημαντικά μικρότερη διαφορά[161].

---

[157] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Σεπτεμβρίου 1946

[158] Το ποσοστό αυτό συμφωνεί με την εκτίμηση του Η. Νικολακόπουλου σχετικά με την ψήφο των στρατιωτικών και δημόσιων υπαλλήλων σε πανελλαδικό επίπεδο. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία, ο.π.*, σ. 90 και υποσημείωση 119.

[159] Ενδεικτικά βλ. Ψημμένος, *ο.π.*, σ. 42-45 και Βραχνιάρης, *ο.π.*, σ. 119-124 και 156-171

[160] Ψημμένος, *ο.π.*, σ, 44

[161] Νικολακόπουλος, *ο.π.*, σ. 93

ΠΙΝΑΚΑΣ 9: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΛΑΜΙΕΩΝ ΑΝΑ ΕΚΛΟΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ

ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ	ΥΠΕΡ	ΛΕΥΚΑ	ΑΚΥΡΑ	ΣΥΝΟΛΟ
1ο (ενορίες Αγ. Δέσποινας, Γαλανέικα και Αγ. Παρασκευή)	649 (73,2%)	234	5	886
2ο (εν ενεργεία Δημόσιοι Υπάλληλοι)	249 (77,5%)	71	1	321
3ο (ενορία Αγ Θεόδωροι)	363 (74,5%)	124	4	491
4ο (ενορία Ευαγγελιστρίας)	366 (77,8%)	104	1	470
5ο (ενορία Αγ. Δημητρίου)	469 (75,1%)	155	0	624
6ο (Χωροφυλακή – Πυροσβεστικό Σώμα)	182 (98,3%)	3	0	185
7ο (Άγιος Νικόλαος – Παγκράτι – Καλύβια)	424 (86,5%)	66	0	490
8ο (οι εν ενεργεία αξιωματικοί-υπαξιωματικοί και οπλίτες Στρατού)	302 (69,1%)	135	6	437
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	**3004 (77%)**	**892 (23%)**	**18**	**3914**

Πηγή : Βασίλειο της Ελλάδος, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενικής Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική του Δημοψηφίσματος της 1ης Σεπτεμβρίου 1946*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1947, σ.84

Ενδεικτικό της ασκούμενης τρομοκρατίας ήταν η αύξηση του αριθμού των δηλώσεων μετανοίας οι οποίες δημοσιεύτηκαν στην εθνικόφρονη εφημερίδα *Λαμιακός Τύπος* κατά το χρονικό

διάστημα Απρίλιος – Αύγουστος 1946, αμέσως δηλαδή μετά τις εκλογές έως τις παραμονές της διεξαγωγής του δημοψηφίσματος. Στον Πίνακα 10 καταγράφεται ο αριθμός των δηλώσεων μετανοίας ανά μήνα στην πόλη της Λαμίας και στις επαρχίες του Νομού Φθιώτιδας. Με βάση τα στοιχεία που δημοσιεύτηκαν στον τοπικό τύπο κατά το μήνα Αύγουστο 1946, τις παραμονές δηλαδή του δημοψηφίσματος, υπογράφτηκαν 746 δηλώσεις μετανοίας. Από αυτές μόλις 14, ένας αμελητέος αριθμός, αφορούσε κατοίκους της πόλης της Λαμίας σε αντίθεση με τις επαρχίες όπου υπογράφηκε το σύνολο σχεδόν των δηλώσεων. Τα πρωτεία είχε η επαρχία Δομοκού, με 218 δηλώσεις και ακολουθούσε η περιοχή της Δυτικής Φθιώτιδας και η επαρχία Λοκρίδας. Ο αριθμός των δηλώσεων καταδεικνύει το βαθμό της ασκούμενης τρομοκρατίας ανά περιοχή. Σε περιοχές που το ΕΑΜ ήταν ισχυρό κατά τη διάρκεια της Κατοχής υπογράφηκαν και οι περισσότερες δηλώσεις. Λεπτομερέστερη μελέτη των δηλώσεων ανά χωριό σε συνδιασμό με δημοσιευμένα στοιχεία για την ασκούμενη τρομοκρατία σε αυτά μπορούν να καταδείξουν τη στενή σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην άσκηση της λευκής τρομοκρατίας και τον αριθμό των δηλώσεων. Ο μικρός αριθμός δηλώσεων στην πόλη της Λαμίας πιθανά οφείλεται στην τήρηση στοιχειωδών κανόνων νομιμότητας στα αστικά κέντρα, όπου η παρουσία των βρετανικών δυνάμεων και των ξένων παρατηρητών λειτουργούσε ως ανασταλτικός παράγοντας στην τρομοκράτηση των οπαδών της δημοκρατίας (ή της αριστεράς).

Μια άλλη παρατήρηση αφορά την εντυπωσιακή αύξηση των δηλώσεων μετανοίας που δημοσιεύτηκαν στον τοπικό τύπο τον μήνα Αύγουστο σε σχέση με τους μήνες που προηγήθηκαν. Όπως διαφαίνεται στον πίνακα οι δηλώσεις ήταν σχεδόν δεκαπλάσιες σε σχέση με τον Ιούλιο 1946. (πενταπλάσιες από τους μήνες που προηγήθηκαν των εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946: 149 δηλώσεις από Ιανουάριο έως και Απρίλιο 1946).

Οι ενδείξεις της ογκούμενης τρομοκρατίας πριν από το δημοψήφισμα με στόχο την αποτροπή προσέλευσης των δημοκρατικών ψηφοφόρων και τον εκβιασμό μιας φιλοβασιλικής ψήφου τεκμηριώνονται και από αμερικανικές και βρετανικές πηγές, οι οποίες δεν μπορούν να κατηγορηθούν ότι μεροληπτούν υπέρ της Αριστεράς[162].

---

[162] Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η έκθεση του πρέσβη Leland Morris, αρχηγού της AMFOGE 2 προς το Αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών σχετικά με τα κρούσματα τρομοκρατίας σε βάρος οπαδών της Αριστεράς και του Κέντρου τις παραμονές του δημοψηφίσματος. (File 868 (Greece), Decimal File 1945-1949, General Records of

ΠΙΝΑΚΑΣ 10: ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΗΛΩΣΕΩΝ ΜΕΤΑΝΟΙΑΣ ΑΝΑ ΜΗΝΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΛΑΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ ΜΑΙΟΣ –ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1946

	Μάιος 1946	Ιούνιος 1946	Ιούλιος 1946	Αύγουστος 1946	Σύνολο
Πόλη Λαμίας	0	0	1	14	15
Ανατολική Φθιώτιδα	2	0	6	151	159
Δυτική Φθιώτιδα	0	9	0	185	194
Επαρχία Δομοκού	0	0	72	218	280
Επαρχία Λοκρίδας	0	0	6	178	184
Σύνολο	2	9	85	746	842

Πηγή: *Λαμιακός Τύπος,* Πρωινή Εθνικόφρονος Εφημερίς, φύλλα από 1 Απριλίου – 31 Αυγούστου 1946

Αποτελεί επιπρόσθετα ένα ζήτημα το κατά πόσο ο κρατικός μηχανισμός (δημόσιες υπηρεσίες, νομαρχίες και αστυνομικά όργανα), ο οποίος είχε εδραιωθεί με την άνοδο των Λαικών στην εξουσία, επηρέασε την ψήφο υπέρ του βασιλιά. Η «βοήθεια» αυτή είχε προβλεφθεί από τα στελέχη των Λαϊκών «*εφόσον δεν θα υπάρξει αντίδρασις εκ μέρους των Δημοσίων Υπηρεσιών και*

---

the Department of State, Record Group 59, National Archives, Washington DC) DSR 868.00/7-1546 RG 59, National Archives. Παρατίθεται στο Μαυρογορδάτος, *ο.π.*, υποσημείωση 20, σ. 331

οργάνων, ως τούτου είχε συμβή κατά τας τελευταίας εκλογάς, αλλά αντιθέτως θα υπάρξη μικρά βοήθεια των κατά τόπους νομαρχών και αστυνομικών οργάνων, δύνασθε να υπολογίζητε επί ποσοστού πέριξ του 80%, το οποίο θα εκφραστή υπέρ της επανόδου του βασιλέως»[163]

Σε αντίθεση με την πόλη της Λαμίας όπου υπήρχε ένα ποσοστό 23% υπέρ της δημοκρατίας τα εκλογικά αποτελέσματα στην ύπαιθρο έδειξαν καθολική επικράτηση των ψήφων υπέρ του βασιλιά. Έχοντας υπόψη ότι από τις ψήφους κατά της επιστροφής της βασιλείας το 49% προήλθε από την πόλη της Λαμίας μπορεί να υπολογιστεί ότι όλος ο υπόλοιπος νομός Φθιώτιδας ψήφισε σε ποσοστό 97,5% υπέρ της βασιλείας (το οποίο είναι το τρίτο υψηλότερο ποσοστό υπέρ της βασιλείας πανελλαδικά με πρώτο και δεύτερο τους νομούς Μεσσηνίας και Λακωνίας αντίστοιχα) έναντι 68,4% σε πανελλαδικό επίπεδο. Σε σύνολο 89 επαρχιακών εκλογικών τμημάτων 25 είχαν μηδενικές λευκές ψήφους, 15 είχαν 1-2 ψήφους, 32 είχαν 3-9 ψήφους και 17 πάνω από 10 ψήφους. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι το 81% των επαρχιακών εκλογικών τμημάτων στο Νομό Φθιώτιδας έδωσε 0-9 δημοκρατικούς ψήφους. Η ίδια εικόνα παρουσιάζεται σε όλες σχεδόν τις αγροτικές περιοχές της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας όπου το ποσοστό των ψήφων υπέρ της βασιλείας ξεπέρασε το 90%, γεγονός που δεν εξηγείται μόνο από την παραδοσιακή φιλοβασιλική τοποθέτηση της πλειοψηφίας των ψηφοφόρων στις περιοχές αυτές. (Στις αγροτικές περιοχές των Νέων Χωρών πλειοψήφησε ο βασιλιάς αλλά με μικρότερη διαφορά).

Αν και με ποσοστό 97,5% ελάχιστα είναι τα περιθώρια συμπερασμάτων, παρατηρώντας τα εκλογικά αποτελέσματα στην επαρχία διαπιστώνεται ότι μερικά χωριά ψήφισαν ολοκληρωτικά υπέρ της επανόδου του βασιλιά όπως είναι οι Ράχες στην Ανατολική Φθιώτιδα και η Μαλεσίνα στη Λοκρίδα. Τα χωριά αυτά κατά τους προηγούμενους μήνες αποτελούσαν ορμητήριο δεξιών παρακρατικών συμμοριών. Μηδενικό αριθμό ψηφοδελτίων κατά του βασιλιά παρουσιάζουν και άλλα 23 εκλογικά τμήματα (σε σύνολο 89 εκλογικών τμημάτων στην επαρχία, δηλαδή το ένα τρίτο των εκλογικών τμημάτων). Αντίθετα στην Υπάτη, όπου ψήφιζαν τα χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας, παρουσιάζεται κατ' εξαίρεση ένα σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό (17% σε σχέση με 2,5% στις υπόλοιπες περιοχές) υπέρ της δημοκρατίας. Ο Πίνακας 11 παρουσιάζει τα εκλογικά

---

[163] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 11, υποφάκελος 1δ, «Ι. Θεοδωρακόπουλος προς Κ. Τσαλάρη», 26 Ιουλίου 1946

τμήματα στα οποία οι ψήφοι ενάντια στην επιστροφή του βασιλιά Γεωργίου ήταν διψήφιος ή τριψήφιος αριθμός. Τα περισσότερα εκλογικά τμήματα του πίνακα αυτού βρίσκονται στη Δυτική Φθιώτιδα (χωριά περιοχής Σπερχειάδας – Υπάτης) ή ανήκουν σε χωριά με μεγάλη συμμετοχή στο ΕΑΜ και στο ΚΚΕ (Εκκάρα, Δρυμαία).

ΠΙΝΑΚΑΣ 11: ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ ΣΤΑ ΟΠΟΙΑ Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ «ΛΕΥΚΟΥ» ΣΤΟ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ ΤΗΣ 1ΗΣ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1946 ΕΛΑΒΕ ΔΙΨΗΦΙΟ Ή ΤΡΙΨΗΦΙΟ ΑΡΙΘΜΟ ΨΗΦΩΝ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

ΕΚΛ. ΤΜΗΜ.	ΕΓΓΕΓΡΑΜ.	ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ	ΥΠΕΡ	ΥΠΕΡ %	ΛΕΥΚΑ
Μαυρίλο	194	133	113	85%	20
Μακρακώμη	426	379	345	91%	34
Νεοχώρι Υπάτης	257	194	182	94%	12
Υπάτη	744	656	543	83%	113
Πελασγίας	873	832	817	98%	12
Τιθορέας	497	412	376	91%	33
Πύργος Υπάτης	280	240	208	87%	32
Εκκάρα	436	373	321	86%	47
Παλαιόκαστρο	338	247	222	90%	25
Μεσοχώρι Υπ.	129	122	112	92%	10
Δομοκός	638	644	580	90%	60
Φτέρη	329	281	252	90%	27
Παλιοβράχας	305	243	174	72%	69
Δρυμαίας	341	295	230	78%	63

Βαρδαλής	540	512	496	97%	16
Βουζίου	319	294	274	93%	20
Ροβολιάρι	280	252	237	94%	14

Πηγή : Βασίλειο της Ελλάδος, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενικής Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική του Δημοψηφίσματος της 1ης Σεπτεμβρίου 1946*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1947, σ.84

4.6. Η Πολιτική σκηνή κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου

4.6.1 Οι κυβερνήσεις κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου

Η κυβέρνηση Κ. Τσαλδάρη, η οποία προέκυψε από τις εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946, παρέμεινε στην εξουσία ως τις 24 Ιανουαρίου 1947. Από τις πρώτες ενέργειες της νέας Βουλής ήταν η ενεργοποίηση ενός εκτεταμένου και πολύπλοκου οπλοστασίου έκτακτης ανάγκης, ενός «παρασυντάγματος» με σαφείς απολυταρχικές τάσεις[164]. Ακρογωνιαίος λίθος ήταν το Γ Ψήφισμα «Περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων την δημόσιαν τάξιν και ασφάλειαν», το οποίο ψηφίστηκε από την Δ Αναθεωρητική Βουλή τον Ιούνιο 1946, και το οποίο σε συνδυασμό με άλλα παρόμοια νομοθετήματα ποινικοποιούσε την πολιτική ζωή θέτοντας ουσιαστικά την Αριστερά στο περιθώριο του νόμου. Με βάση το Γ Ψήφισμα εκδόθηκαν οι πρώτες θανατικές καταδίκες και πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες εκτελέσεις το καλοκαίρι του 1946. Αυτές συνέπεσαν με τις πρώτες εκδηλώσεις εκ μέρους των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* την ευθύνη για την αντιμετώπισή των οποίων ανέλαβε από τα τέλη Ιουνίου 1946 ο *Εθνικός Στρατός*.

Εκτός από τη σκλήρυνση των μέτρων ενάντια στην Αριστερά, η κυβέρνηση των Λαϊκών χαρακτηρίστηκε από τον φατριαστικό της χαρακτήρα. Ήδη από το καλοκαίρι του 1946, την περίοδο πριν από το δημοψήφισμα, πολυάριθμες ήταν οι καταγγελίες στις εφημερίδες του Κέντρου σχετικά με τις απαράδεκτες συνθήκες που επικρατούσαν σε διάφορες περιοχές της χώρας[165]. Οι καταγγελίες αφορούσαν τόσο ατασθαλίες στη διοίκηση όσο και αποκλεισμό από τις διανομές των βασικών αγαθών της ξένης βοήθειας. Ακόμα και φίλα προσκείμενοι στο *Λαϊκό*

---

[164] Αλιβιζάτος, *ο.π.*,σ. 173-190
[165] *Βήμα*, 22 Αυγούστου 1946 και 15 Αυγούστου 1946

Κόμμα απέδιδαν στη «φατριαστική κατάπτωση και την κομματική κραιπάλη και ασυδοσία» την ενδυνάμωση της έντασης του εμφυλίου πολέμου. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή του βουλευτή Πέλλας, Δ. Οικονόμου προς τον πρόεδρο του κόμματος Κ. Τσαλδάρη:

> «οι καρπωθέντες των διανομών πλούσιοι οι οποίοι παρουσιάζονται ως δήθεν στυλοβάτες του κόμματος με την κομματική κραιπάλη και κομματική ακολασία έχουν δημιουργήσει διαφόρους ανωμαλίας και γίνονται φορείς αναρχίας αντί να συμβάλωσι εις την τάξιν και την ησυχίαν των δημοτών (...) Ωρισμένο μέρος του εθνικόφρονος κόσμου του Νομού εις τους εκμεταλλευτάς τούτους της ΟΥΝΡΑ διαφόρους κοινοτάρχας απόδίδει την ώθησιν πολλών νέων εις την ανταρσίαν. Δυστυχώς επί του σημείου τούτοι η εποπετεύουσα διοικητική αρχή όχι μόνον εστάθη ανίκανος να επιβληθεί αλλά ηνείχετο και ανέχεται την οικτράν ταύτην κατάστασιν (...) σπατάλη ανήκουστος του δημοτικού και κοινοτικού χρήματος λαμβάνει χώρα καθημερινώς. Γενική ρεμούλα. Αποσύνθεσις. Διάλυσις και πουθενά εποπτεύουσα διοικητική αρχή να ελέγξει φαίνεται»[166].

Η κυβέρνηση των Λαϊκών συσχετίστηκε επιπρόσθετα με τη στήριξη ή ακόμα και οργάνωση παρακρατικών οργανώσεων. Ενδεικτική είναι η επιστολή του Νομάρχη Φωκίδας Λ. Αθανασούλη προς τον Κ. Τσαλδάρη στα τέλη Απριλίου 1947. Κρούωντας τον κώδωνα του κινδύνου για το *Λαϊκό Κόμμα* ανέφερε σχετικά με την κατάσταση ασφαλείας στην περιοχή δικαιοδοσίας του:

> «Περί των αιτιών της καταστάσεως αυτής δεν αναφέρω ει μη ότι τουλάχιστον εις την περιφέρειάν μου οφείλεται κατά μέγα μέρος εις την αισχράν διαγωγήν ωρισμένων κρατικών οργάνων (αξιωματικών) άτινα εις την κρισιμοτέρα στιγμήν του εθνικού υμών βίου δεν ίστανται εις το ύψος των περιστάσεων. Πάσα παρερχόμενη ημέρα εκτός των γενικών συνεπειών, στερεί και απορφανίζει το Λαϊκόν Κόμμα των εν τη υπαίθρω ζωηροτέρων και σημαντικοτέρων στελεχών του διότι ασφαλώς το σύστημα τούτο θα εφαρμόζεται εις πάσας τας περιοχάς ένθα ορώσαι αι αναρχικαί συμμορίαι, της δε καταστάσεως αυτής αι συνέπειαι

---

[166] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 23, υποφάκελος 1[α], «Επιστολή βουλευτή Πέλλης, Δ. Οικονόμου προς Κ. Τσαλδάρη», Έδεσσα, 30 Μαίου 1947

> φοβούμαι ότι μελλοντικώς θα είναι λυπηραί δι' ημάς (...). Η συμπαγής μάζα του εθνικόφρονος κόσμου ήτις ετίμησε το Λαϊκόν Κόμμα και υμάς δια της ψήφου του και εξακολουθεί και ήδη να είναι συμπαγής παρά το πλευρόν σας μόνον από Υμάς και την ιδικήν σας προσωπική δραστηριότητα ελπίζει να ίδη τερματιζόμενον το σημερινόν δράμα του ελληνικού λαού»[167] .

Και σε υπόμνημα βουλευτών του *Λαϊκού Κόμματος* των περιφερειών Ηπείρου, Μακεδονίας και Θράκης προς τον Κ. Τσαλδάρη τονίζονταν ότι «*αι οργανώσεις αυταί ή εγένοντο όργανα κομματικής εκμεταλλεύσεως προς όφελος ωρισμένων πολιτικών προσώπων ή μετατράπησαν εις μάστιγα περιφερειών ολοκλήρων καταρρίπτουσαι την υπόστασιν του κράτους – αφού έχουμε παραδείγματα επιβολής παρ' αυτών και αναγκαστικών ακόμα εισφορών, αφαίμαξιν του εθνικού πλούτου και περιφρόνησιν παρά την κείμενην νομοθεσίαν και των εντεταλμένων της πολιτείας οργάνων. Αποτέλεσμα της δράσεως ταύτης υπήρξε και η εκ της απογνώσεως καταφυγή πολιτών προς την ανταρσίαν καίτοι αντιτιθεμένων προς την κομμουνιστικήν ιδεολογίαν*»[168] .

Ανάλογες απόψεις σχετικά με την έξαρση του εμφυλίου πολέμου εξαιτίας της δράσης των παρακρατικών οργανώσεων της άκρας δεξιάς και των εκτάκτων μέτρων της κυβέρνησης Τσαλδάρη εξέφρασε και ο βουλευτής του *Κόμματος των Φιλελευθέρων* στο Νομό Έβρου Γ. Χρυσοστόμου:

> «η κατάστασις της υπαίθρου υπήρξε συνέπεια της δράσεως των οργανώσεων της άκρας δεξιάς, αι οποίαι αντί να κηνυγήσουν τους συμμορίτας εις τα βουνά, ησχολούντο με την δίωξιν των παραπλανηθέντων χωρικών εις τας πόλεις και τα χωρία. Όταν ομιλούμεν περί συμμοριών ημείς τουλάχιστον δεν νοούμεν μόνον εκείνας αι οποίαι δρώσαι εις τα όρη παρανόμως αλλά πάσαν οργάνωσιν παρανόμως οπλοφορούσαν και παρανόμως δρώσαν είτε εις τα χωρία, είτε εις τας πόλεις είτε εις τα όρη. Απαντών εις το ερώτημά σας λέγω ότι συμμορίαι των όρεων δεν υπήρχαν εις την Θράκην αλλά οργανώσεις της άκρας δεξιάς παρανόμως οπλοφορούσαι και αι οποίαι διέπραξαν και εγκλήματα και

---

[167] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 22, υποφάκελος 1Β, «Νομάρχης Φωκίδας προς Κ. Τσαλδάρη», Άμφισσα, 28 Απριλίου 1947

[168] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 23, υποφάκελος 1β , «Υπόμημα βουλευτών Ηπείρου, Μακεδονίας και Θράκης προς Κ. Τσαλδάρη», 6 Νοεμβρίου 1947

> εκβιασμούς κατά πολιτών... τοιαύτη υπήρξε η κατάστασις όταν εφθάσαμε εις τα έκτακτα μέτρα της κυβέρνησης Τσαλδάρη. Ήτοι με 60 μόνον φυγόδικους εις την Θράκην και με πιέσεις των φανατισμένων δεξιών κατά των πλανηθέντων ενώ τότε είχομεν 60 φυγόδικους εις το βουνόν, ανήλθον μετά την εφαρμογήν των εκτάκτων μέτρων εις 2000».[169]

Στα αρχεία Τσαλδάρη βρέθηκε επιστολή του πρώην Νομάρχη του *Λαϊκού Κόμματος* στη Σάμο, Χρ. Κούσουλα, σχετικά με τη χρησιμοποίηση, ύστερα από απόρρητη διαταγή, κονδυλίων που προορίζονταν για το Λογαριασμό Πρόνοιας για την οργάνωση και στήριξη «εθνικοφρόνων πολιτών» προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο κομμουνιστικός κίνδυνος. Με βάση την επείγουσα και απόρρητη διαταγή Ε.Π. 2314/3-11-1946 «*Περί παροχής υποστηρίξεως και βοήθειας εις εθνικόφρονας πολίτας αγωνιζομένους δια την πατρίδα*» τα χρήματα χρησιμοποιήθηκαν για την οργάνωση εθνικόφρονων ομάδων, τον κατάλληλο εξοπλισμό τους, για πληροφορίες και «*εξαγορά κομμουνιστικών συνειδήσεων*» καθώς καμία από τις αρμόδιες υπηρεσίες στις οποίες αποτάνθηκε ο Νομάρχης δεν χρηματοδότησε τις ανάγκες αυτές ούτε παραχώρησε οπλισμό[170].

Στο νομό Φθιώτιδας κατά την περίοδο λειτουργίας της η αριστερή εφημερίδα *Ρούμελη* κατηγορούσε έμμεσα τον επί σειρά ετών βουλευτή του *Λαϊκού Κόμματος* Δ.Χατζίσκο ως

---

[169] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 24, υποφάκελος 3, «Χειρόγραφο σημείωμα Γ. Χρυσοστόμου προς Κ. Τσαλδάρη», 6 Ιουνίου 1947

[170] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 32, υποφάκελος $1^{α}$, «Νομάρχης Ευβοίας Χρ. Κούσουλας κοινοποίησις προς αντιπρόεδρον κυβερνήσεως Κ. Τσαλδάρη» χωρίς ημερομηνία καθώς λείπουν οι δύο πρώτες σελίδες του εγγράφου [Σ.Σ. μάλλον πρόκειται για απολογητική επιστολή του Νομάρχη αναφερόμενη σε ανασκευή κατηγοριών εναντίον του σχετικά με τη διαχείρηση χρημάτων λογαριασμού Πρόνοιας κατά τη διάρκεια της νομαρχιακής θητείας του στη Σάμο. Από τα λοιπά έγγραφα του φακέλου το έγγραφο χρονολογείται το 1948]: «και τέλος εν όψει του απειλούντος την περιφέρειαν κινδύνου εξεγέρσεως των κομμουνιστών, κίνδυνον ον στεντορείως διεκήρυσσον οι εθνικόφρονες κάτοικοι της περιφέρειάς μου και όστις σαφώς διεγράφετο εκ των ες την λοιπήν Ελλάδα συμβαινόντων, όχι μόνον διοργάνωσα και προς τούτο απητούντο χρήματα – τους εθνικόφρονας του νομού μου, αλλά και εξώπλισα αυτούς καταλλήλως και μέρος διέθεσα δια πληροφορίας και εξαγορά κομμουνιστικών συνειδήσεων, καθ' ην στιγμήν καμμία εκ των αρμοδίων υπηρεσιών εις ας απετάνθην ούτε όπλα μοι παρεχώρησεν, ούτε χρήματα μου έδωσεν προς ικανοποίησιν των αναγκών τούτων... και εν όψει προπαντός της διαταραχής και εξεγέρσεως ην ήμην πεπεισμένος ότι θα εδημιούργουν οι πράγματι πολυάριθμοι κομμουνισταί της περιφέρειάς μου (40% επί του πληθυσμού περίπου) και δι ήν επανειλλειμμένως ανέφερα τη Κυβερνήσει διατήρησα τον Λογαριασμόν τούτουν της Πρόνοιας τον προερχόμενον εκ τόσων παρακλητικών και συγκηνιτικών εισφορών εισπραττομένων κατά την διανομήν των Κρατικών εφοδίων» Που χρησιμοποιήθηκαν τα χρήματα; ... οι εντόπιοι άντρες και οι εντόπιοι πόροι, του εν λόγω λογαριασμού, ήρκεσαν δια την διεξαγωγήν του αγώνος τούτου, όστις ήτο μοιραίον να μην ολοκληρωθή, λόγω της εκείσε ανακλήσεώς μου»

οργανωτή των παρακρατικών συμμοριών της Φθιώτιδας[171]. Η πιο γνωστή παρακρατική ομάδα της Φθιώτιδας, αυτή του Κ. Βουρλάκη υποστήριξε στις εκλογές το *Λαϊκό Κόμμα*. Στο *Λαμιακό Τύπο* υπάρχουν καταγγελίες ακόμα και από υποστηρικτές του Ζέρβα όπως ο Γ.Ε.Κολοκύθας για στήριξη των ένοπλων ομάδων του Βουρλάκη προς τους συνδυασμούς των Λαϊκών, στις εκλογές του 1946[172]. Προς την κατεύθυνση αυτή, των σχέσεων δηλαδή των «εθνικόφρονων κομμάτων» με τις παρακατικές οργανώσεις, συνηγορεί και η επιστολή του αρχηγού της μεγαλύτερης και ισχυρότερης παρακρατικής οργάνωσης της Φθιώτιδας, του Κ. Βουρλάκη προς τον βουλευτή του Λαικού Κόμματος, Δ. Χατζίσκο, με την οποία ο Βουρλάκης ζητά από τον Χατζίσκο να τον επισκεφτεί στις φυλακές Καλλιθέας, όπου κρατείται κατηγορούμενος για φόνο[173].

Ο έντονα φατριαστικός χαρακτήρας της μονοκομματικής αυτής κυβέρνησης και οι στενές σχέσεις των κυβερνητικών παραγότων με παράλληλες εξουσίες οι οποίες αποσάθρωναν τον κρατικό μηχανισμό και χρησιμοποιούσαν τη βοήθεια από το εξωτερικό για την οικονομική και κοινωνική τους ενέλιξη προκάλεσε αμερικανικές πιέσεις για το σχηματισμό ενός κυβερνητικού σχήματος το οποίο θα διαχειρίζονταν αποτελεσματικά την ξένη βοήθεια και θα οδηγούσε τη χώρα σε οικονομική ανάκαμψη αλλά και τη στρατιωτική νίκη απέναντι στο ΔΣΕ. Το αποτέλεσμα ήταν να αμβλυνθεί, κατά τη διάρκεια του 1947, ο φατριαστικός χαρακτήρας της κυβέρνησης και να δοκιμαστεί ένα νέο κυβερνητικό σχήμα, μια κυβέρνηση Λαϊκών, συνασπισμού και τεχνοκρατών υπό την πρωθυπουργία του εξωκοινοβουλευτικού Δημ. Μαξίμου. Η λεγόμενη «επτακέφαλος κυβέρνησις» περιλάμβανε όλα τα κόμματα της Βουλής εκτός του *Κόμματος των Φιλελευθέρων* και αποτελούσε μια πρώτη προσπάθεια για συσπείρωση του αστικού πολιτικού κόσμου προκειμένου να αντιμετωπιστεί «η κομμουνιστική απειλή». Το νέο κυβερνητικό σχήμα σήμαινε παράλληλα την ανάληψη από τους Αμερικάνους της απόλυτης κηδεμονίας στη στρατιωτική διοικητική και οικονομική λειτουργία του κράτους, την απο κοινού με άλλα λόγια άσκηση πολιτικής με την κυβέρνηση της Αθήνας[174]. Ο μέχρι τότε πρωθυπουργός, Κ. Τσαλδάρης, έγινε Αντιπρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργός Εξωτερικών.

---

[171] *Ρούμελη*, 21 Αυγούστου 1945

[172] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Νοεμβρίου 1946 και Βουλή των Ελλήνων, *Πρακτικά Δ Αναθεωρητικής Βουλής*, Συνεδρίαση 14ης Νοεμβρίου 1946. «Συζήτηση για μέτρα κατευνασμού – επιείκειας».

[173] Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, [Επιστολή Κ. Βουρλάκη προς Δ. Χατζίσκο], χ.χ.

[174] Γ. Μαργαρίτης, *Η ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τόμος Α, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2000, σ. 425-6

Συμμετείχαν επιπρόσθετα ο Σοφοκλής Βενιζέλος, ο οποίος διορίστηκε Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης και Υπουργός των Στρατιωτικών, ο Στυλιανός Γονατάς, ως Υπουργός Δημοσίων Έργων, ο Γεώργιος Παπανδρέου ως Υπουργός Εσωτερικών, ο Ναπολέων Ζέρβας, αρχικά ως Υπουργός άνευ Χαρτοφυλακίου και από τις 23 Φεβρουαρίου ως Υπουργός Δημοσίας Τάξης, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος ως Υπουργός Αεροπορίας και ο Απόστολος Αλεξανδρής ως Υπουργός Δικαιοσύνης. Στην κυβέρνηση Μάξιμου δεν υπουργοποιήθηκε κανείς από τους βουλευτές της περιφέρειας Φθιωτιδοφωκίδας. Κατά τη διάρκεια της ολιγόμηνης θητείας της κυβέρνησης Μαξίμου, η Βρετανία ανακοίνωσε την αποχώρηση των στρατευμάτων της από την Ελλάδα (15 Φεβρουαρίου 1947) ενώ ο Αμερικανός Πρόεδρος Χ. Τρούμαν εξήγγειλε το Δόγμα Τρούμαν, το οποίο προέβλεπε τη χορήγηση οικονομικής βοήθειας στην Ελλάδα (12 Μαρτίου 1947). Τον Απρίλιο 1947 πέθανε ο βασιλιάς Γεώργιος Β και στο θρόνο ανέβηκε ο αδελφός του Παύλος.

Το καλοκαίρι του 1947 ύστερα από τις αποτυχημένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* εναντίον του ΔΣΕ αλλά και από την ανάγκη εξυγίανσης και οργάνωσης των κρατικών μηχανισμών που πλαισίωναν την κυβέρνηση προκειμένου να γίνει αποτελεσματικότερη διαχείρηση της ξένης βοήθειας, οι Αμερικανοί άσκησαν πιέσεις για το σχηματισμό διευρυμένης κυβέρνησης συνασπισμού των κεντρώων κομμάτων με τη συμμετοχή των Φιλελευθέρων. Η κυβέρνηση αυτή θα τελούσε υπό την αρχηγία μιας προσωπικότητας η οποία θα ήταν γνωστή για την αντίθεση της στην κομμουνιστική ιδεολογία αλλά ταυτόχρονα θα ενέπνεε εμπιστοσύνη σε ευρεία στρώματα.

Σύμφωνα με μνημόνιο του Αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών (State Department) προς τον αμερικανό πρόεδρο Τρούμαν, η ελληνική κυβέρνηση είχε υιοθετήσει μια πολιτική καταπίεσης καθώς έθετε σε κίνηση άλλη μια στροφή στον ατέλειωτο κύκλο της βίας που είχε καταστρέψει την Ελλάδα για μια γενιά. Αγνοώντας τα βασικά συμφέροντα του ελληνικού έθνους το *Λαϊκό Κόμμα* ανταγωνίζονταν βασικά στοιχεία του ελληνικού πληθυσμού, τα στοιχεία του Κέντρου και της μη κομμουνιστικής Αριστεράς, το τμήμα δηλαδή του πληθυσμού, το οποίο λόγω της προηγούμενης δράσης του και της πολιτικής του τοποθέτησης θα ήταν απαραίτητο στην προσπάθεια για να καρποφορήσει το πρόγραμμα βοήθειας προς την Ελλάδα. Υποστηρίζοντας τους εξτρεμιστές της Δεξιάς η κυβέρνηση όξυνε την πολιτική αναταραχή και ενθάρρυνε πράξεις βίας και καταστολής. Η Ελλάδα δεν είχε εσωτερική ασφάλεια αλλά και στον τομέα της

οικονομίας η κυβέρνηση δεν είχε καμία απολύτως πολιτική και απλώς επέτρεπε σε λίγους ευνοούμενούς της να αποκομίζουν τεράστια κέρδη και να μην καταβάλλουν φόρους. Οι Αμερικανοί θεωρούσαν το *Λαϊκό Κόμμα* υπεύθυνο για την κατάσταση αυτή. Συμπεραίνοντας, το μνημόνιο κατέληγε ότι για να μη σημειώσει πλήρη αποτυχία το αμερικανικό πρόγραμμα βοήθειας έπρεπε να συσταθεί αμέσως μια κυβέρνηση συνασπισμού των κεντρώων κομμάτων[175].

Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι Λαϊκοί αναγκάστηκαν να εκχωρήσουν ολοένα και μεγαλύτερο μέρος της εξουσίας στους πολιτικούς τους αντιπάλους, τους Φιλελευθέρους. Σταθμός στη διαδικασία αυτή αποτέλεσε η επάνοδος του ηγέτη των Φιλελευθέρων, Θ. Σοφούλη στην πρωθυπουργία με το σχηματισμό κυβέρνησης στην οποία μετείχαν ως υπουργοί δέκα στελέχη των Φιλελευθέρων. Παρά τις αρχικές αντιδράσεις του αρχηγού του *Λαϊκού Κόμματος* Κ. Τσαλδάρη, ο οποίος αντιτάχθηκε στον σχηματισμό κυβέρνησης συνασπισμού, ύστερα από την παραίτηση των Παπανδρέου, Κανελλόπουλου και Βενιζέλου (με αφορμή την άρνηση της κυβέρνησης να προβεί στην απομάκρυνση του Ν. Ζέρβα από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης) στις 21 Αυγούστου 1947 και του πρωθυπουργού Μάξιμου δύο ημέρες αργότερα, ύστερα από αμερικανικές πιέσεις και απειλές για τη διακοπή ή καθυστέρηση του προγράμματος βοήθειας[176], σχηματίστηκε στις 9 Σεπτεμβρίου 1947 κυβέρνηση συνασπισμού Λαϊκών και Φιλελευθέρων με πρωθυπουργό τον ηγέτη των Φιλελευθέρων Θεμ. Σοφούλη. Είχε προηγηθεί βραχύβια κυβέρνηση Κ. Τσαλδάρη από τις 29 Αυγούστου έως τις 7 Σεπτεμβρίου 1947. Τελικά στις 7 Σεπτεμβρίου ορκίστηκε η

---

[175] FRUS(1947), «State Department προς Τρούμαν», 17 Ιουλίου 1947

[176] Μετά την παραίτηση του Μάξιμου ο βασιλιάς Παύλος ζήτησε από τον Τσαλδάρη σύμφωνα με το Σύνταγμα να σχηματίσει κυβέρνηση. Ο τελευταίος αντιλαμβανόμενος την αναγκαιότητα σχηματισμού κυβέρνησης ευρύτερου συνασπισμού προσπάθησε να φέρει στην κυβέρνησή τον Σοφούλη και το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* προτείνοντας το σχηματισμό κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον ίδιο και πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου τον Σοφούλη, τη διανομή των χαρτοφυλακίων ανάμεσα στα δύο κόμματα και δικαίωμα βέτο και στους δύο αρχηγούς για κάθε διορισμό. Όταν ο Σοφούλης αρνήθηκε παρενέβη ο αρχηγός της αμερικανικής αποστολής Γκρίσγουώλντ ο οποίος δήλωσε στον Τσαλδάρη ότι ο σχηματισμός μιας στενής κυβέρνησης θα καθυστερούσε το πρόγραμμα της αμερικανικής βοήθειας. Αντίθετα, η δημιουργία μιας ευρείας κυβέρνησης θα είχε ευμενή επίδραση ενόψει της επίσκεψης μιας επιτροπής του Κογκρέσου η οποία θα επηρέαζε σημαντικά το σώμα αυτό σχετικά με το ύψος και τη διάρκεια της χορηγούμενης βοήθειας. Η παρέμβαση Γκρισγουώλντ δεν έφερε άμεσα αποτελέσματα. Ο Κ. Τσαλδάρης πρότεινε τότε το σχηματισμό κυβέρνησης με πρόεδρο κοινής αποδοχής και τους δύο αρχηγούς να υπηρετούν ως αντιπρόεδροι. Ο Σοφούλης ερμηνεύοντας τη στάση αυτή ως ένδειξη αδυναμίας επέμενε στην ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον ίδιο. Έτσι σχηματίστηκε μια νέα κυβέρνηση Λαϊκών από 29/8-9/9 /1947. Ακολούθησε μια δήλωση του Γκρισγουώλντ στον Τσαλδάρη ότι μια κυβέρνηση της Δεξιάς θα ήταν απαράδεκτη και η απειλή από τον Λόυ Χέντερσον στις 30 Αυγούστου ότι η αμερικανική βοήθεια θα αναστέλλονταν αν οι δύο αρχηγοί δεν συμφωνούσαν στο σχηματισμό κυβέρνησης συνασπισμού υπό τον Σοφούλη. *Ambassador MacVeagh Reports,Greece 1941-1947,* ed. J.Iatrides, Princeton, New Jersey: Princeton Univercity Preess, σ. 720-731

κυβέρνηση Σοφούλη στην οποία συμμετείχαν 10 Φιλελεύθεροι και 14 Λαϊκοί. Ο Τσαλδάρης έγινε Αντιπρόεδρος και Υπουργός Εξωτερικών. Έως το 1949 οι Λαϊκοί είχαν χάσει όλα τα βασικά υπουργεία με εξαίρεση εκείνο του Υπουργείου Εξωτερικών, ενώ πάνω από τις μισές νομαρχίες διοικούνταν από νομάρχες που πρόσκεινταν στο *Κόμμα των Φιλελευθέρων*.

Ο συνασπισμός της κυβέρνησης ικανοποίησε ιδιαίτερα την Ουάσινγκτον η οποία είχε προώθησε ενεργά μια τέτοια λύση. Η νέα κυβέρνηση προχώρησε σε προσφορά αμνηστίας προς τους αντάρτες, διέταξε απόλυση πολιτικών κρατουμένων και έκανε έκκληση για τερματισμό των εχθροπραξιών, χωρίς ουσιαστικά αποτελέσματα. Η κυριαρχία των Λαικών στη Βουλή απέτρεψε τη λήψη ουσιαστικών μέτρων για τον τερματισμό της εμφύλιας σύγκρουσης και οι Φιλελεύθεροι συσχετίστηκαν με τον πόλεμο εναντίον του ΔΣΕ.

Το κυβερνητικό σχήμα με πρωθυπουργό τον Θ. Σοφούλη διατηρήθηκε ως τις 18 Νοεμβρίου 1948, οπότε σχηματίστηκε νέα κυβέρνηση Σοφούλη ύστερα από ανασχηματισμό που προέκυψε από την προσχώρηση του Σ. Βενιζέλου στο *Κόμμα των Φιλελευθέρων*. Αμερικανικές πιέσεις για το σχηματισμό ευρείας αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης από όλα τα κόμματα για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του ΔΣΕ και υπό το βάρος των κυβερνητικών αποτυχιών στο Βίτσι σχηματίστηκε δεύτερη κυβέρνηση Σοφούλη με αντιπρόεδρο τον Κ. Τσαλδάρη ενώ οι Βενιζέλος, Κανελλόπουλος και Παπανδρέου δεν συμμετείχαν. Οι εκλεγμένοι στη περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας, Ε. Μαλαμίδας και Λ. Ευταξίας διορίστηκαν ως Υπουργός Δημοσίων Έργων και Υφυπουργός Συντονισμού αντίστοιχα.

Αν και η αποτελεσματικότητα της κυβέρνησης ενισχύθηκε, ο συνασπισμός σήμανε επιστροφή στην κυβερνητική αστάθεια, η οποία έγινε ιδιαίτερα οξεία σε μια κρίσιμη για τον Εμφύλιο φάση από τον Οκτώβριο 1948 έως τον Απρίλιο 1949. Σε αυτή την περίοδο των εθνικών βασάνων το θέαμα των πολιτικών που ασχολούνταν με τα κομματικά τους συμφέροντα μέσα στην ασφάλεια της Αθήνας γεννούσε πικρίες ακόμα και μέσα στους οπαδούς της Δεξιάς στις επαρχίες. Η απογοήτευση εντείνονταν από την απουσία εμπνευσμένων πολιτικών και κυρίως ηγετών οι οποίοι να ασκούν οποιαδήποτε έλξη στους νέους. Ο Σοφούλης είχε περάσει τα ογδόντα και οι φυσικές και πνευματικές του ικανότητες έφθιναν. Ο Τσαλδάρης ήταν μια μικρόνοη μετριότητα, ο Μάξιμος και ο Διομήδης υπήρξαν άχρωμοι παρατηρητές.

Η κατάσταση επιτείνονταν εξαιτίας της στρατιωτικής κρίσης που ξέσπασε ύστερα από την αποτυχία των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του κυβερνητικού στρατού στο Μάλι - Μάδι, τον Σεπτέμβριο 1948. Το Δεκέμβριο 1948, υπόμνημα των αντιστρατήγων διαπίστωνε ότι ο στρατός ήταν ο μόνος ο οποίος αγωνίζονταν για τη σωτηρία της φυλής, μακριά από ίντριγκες, την ηττοπάθεια και τις υστερόβουλες σκέψεις της πολιτικής ηγεσίας[177]. Η κρίση οδήγησε σε ανατροπή των ισορροπιών ανάμεσα στα τρία κέντρα εξουσίας του κυβερνητικού στρατοπέδου: την κυβέρνηση, το Παλάτι και την ηγεσία του στρατεύματος. Η αναβάθμιση του ρόλου του στρατού σε σχέση με τους πολιτικούς επιβεβαιώθηκε με την τοποθέτηση του Αλ. Παπάγου, ως αρχιστράτηγου με έκτακτες εξουσίες τον Ιανουάριο 1949[178]. Έως τότε (1945 -1949) την ευθύνη για τη χάραξη της αμυντικής πολιτικής, την επιλογή της ανώτερης στρατιωτικής ηγεσίας και την κατανομή των στρατιωτικών πόρων είχε το *Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Άμυνας* (ΑΣΕΑ) το οποίο λειτουργούσε από το 1945 υπό την προεδρία του πρωθυπουργού. Σε αυτό μετείχαν οι τρεις υπουργοί πολέμου, οι αρχηγοί των τριών όπλων και οι αρχηγοί των βρετανικών και αμερικανικών αποστολών, χωρίς δικαίωμα ψήφου. Με το διορισμό του Παπάγου ως αρχιστράτηγου, το ΑΣΕΑ αντικαταστάθηκε από ένα Πολεμικό Συμβούλιο με διακοσμητικό ρόλο[179]. Την απόλυτη εξουσία επί όλων των στρατιωτικών θεμάτων την ανέλαβε ο ίδιος ο Αρχιστράτηγος. Οι προτάσεις του, οι οποίες μπορούσαν να είναι ακόμα και επιβολή στρατιωτικού νόμου, ήταν δεσμευτικές για τον Υπουργό Άμυνας. Οι υπερβολικές του εξουσίες προκάλεσαν συγκεντρωτισμό εξουσιών και οδήγησαν σε βαθμιαία αυτονόμηση των ένοπλων δυνάμεων απέναντι στην πολιτική εξουσία[180]. Οι ένοπλες δυνάμεις ανέλαβαν το κύριο βάρος της εκστρατείας εναντίον του κομμουνισμού διευρύνοντας τις αρμοδιότητες και τα προνόμιά τους, ενισχύοντας τον ιδεολογικό τους ρόλο και ασκώντας εξανόμενη επιρροή σε πρωτοβουλίες της πολιτικής ηγεσίας[181]. Η σχέση του Παπάγου με το Παλάτι δήλωνε και τον αυξημένο ρόλο του τελευταίου στην πολιτική ζωή και τη διακυβέρνηση της χώρας.

---

[177] Αναφέρεται στο Μαργαρίτη,(2ος Τόμος), *ο.π.*, σ. 144-148, όπου αναλύονται οι σχέσεις και οι συσχετισμοί ανάμεσα στους τρεις πόλους εξουσίας.

[178] Νόμος 822, 20 Ιανουαρίου 1949. Ο Παπάγος θα ασκούσε τα καθήκοντά του για όσο θα παρέμενε σε ισχύ το Γ Ψήφισμα. Τελικά κράτησε τη θέση αυτή ως τις 30 Μαΐου 1951, οπότε παραιτήθηκε.

[179] Νόμος 844, 27 Ιανουαρίου 1949

[180] Θ. Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, σ. 233-240 εκδόσεις Κούριερ Εκδοτική, Αθήνα 2000

[181] Αλιβιζάτος, *ο.π.*, σ.191-202 και N. Alivizatos, «The Greek Army in the late Forties. Towards an Institutional Autonomy», *Journal of the Hellenic Diaspora*, 1978, No.3, σ. 39 κ.ε

Στις 20 Ιανουαρίου 1949 ανασχηματίστηκε εκ νέου η κυβέρνηση. Στην τρίτη κυβέρνηση Σοφούλη, από 20 Ιανουαρίου έως 14 Απριλίου 1949, υπουργοποιήθηκε ο Γ.Βασιλειάδης ο οποίος έλαβε το χαρτοφυλάκιο του Υπουργείου Ναυτικών. Στη νέα κυβέρνηση συμμετείχαν αρχηγοί πολιτικών κομμάτων όπως ο Σοφ. Βενιζέλος και ο Παν. Κανελλόπουλος. Ο Κ. Τσαλδάρης συνέχισε να κατέχει το χαρτοφυλάκιο του Υπουργού των Εξωτερικών ενώ αντιπρόεδρος της κυβέρνησης έγινε ο Αλέξ. Διομήδης. Ο τέταρτος ανασχηματισμός της κυβέρνησης Σοφούλη έγινε στις 14 Απριλίου 1949 ύστερα από την απομάκρυνση του Σπ.Μαρκεζίνη. Η κυβέρνηση αυτή παρέμεινε στη θέση της και μετά το θάνατο του Σοφούλη στις 24 Ιουνίου 1949, οπότε την πρωθυπουργία ανέλαβε ο Αλεξ. Διομήδης έως τις 6 Ιανουαρίου 1950. Και σε αυτή την τελευταία κυβέρνηση του εμφυλίου παρέμεινε Υπουργός Ναυτικών ο Γερ. Βασιλειάδης. Η κυβέρνηση Διομήδη κατέρρευσε ύστερα από σκάνδαλο με πρωταγωνιστή τον Υπουργό Μεταφορών Χατζηπάνο. Τότε ο Βασιλιάς ανέθεσε τον σχηματισμό κυβέρνησης στον Τζον Θεοτόκη και στις πρώτες μετεμφυλιακές εκλογές στις 6 Μαρτίου 1950 σχηματίστηκε κυβέρνηση Σ. Βενιζέλου.

4.6.2 Η τοπική πολιτική σκηνή κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου

Η διαθεσιμότητα των αρχειακών πηγών τοπικού ενδιαφέροντος περιορίζει σε μεγάλο βαθμό την ανάλυση της τοπικής πολιτικής σκηνής. Ενα από τα ζητήματα τα οποία απασχόλησε τον τοπικό τύπο κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου σχετικά με την τοπική πολιτική σκηνή ήταν η απουσία των βουλευτών της Φθιωτιδοφωκίδας από την εκλογική τους περιφέρεια. Η απουσία αυτή συνδυαζόταν με τη γενικότερη αδιαφορία της κυβέρνησης της Αθήνας απέναντι στα ζητήματα των επαρχιών. Ο υπερβολικός συγκεντρωτισμός της κεντρικής εξουσίας γινόταν ακόμα πιο φανερός σε συνθήκες εμφυλίου πολέμου. Οι τοπικοί αξιωματούχοι περνούσαν μεγάλο μέρος του χρόνου τους στην Αθήνα προσπαθώντας να αποσπάσουν υποσχέσεις από υπουργεία ή απολαμβάνοντας τις ανέσεις της πρωτεύουσας. Αυτό συνέβαινε με γενικούς διοικητές, νομάρχες, δημάρχους, δικαστικούς, αξιωματικούς της χωροφυλακής και βέβαια βουλευτές, οι οποίοι οι περισσότεροι κατά τα φαινόμενα απουσίαζαν μονίμως από τις εκλογικές τους περιφέρειες. Από τον Μάρτιο 1947 έως τον Απρίλιο 1948, το κρισιμότερο διάστημα του εμφυλίου πολέμου στην περιοχή της Στερεάς, αναφέρθηκε στον τοπικό τύπο η παρουσία στη Λαμία μόνο ενός βουλευτή, του Γ. Πλατή, του *Λαϊκού Κόμματος*. Ο Γ. Πλατής επισκέφτηκε τη Λαμία το καλοκαίρι 1947 με αφορμή τα αποκαλυπτήρια της προτομής του Κ. Δ. Τσιφτσή,

πεσόντα του Αλβανικού Μετώπου και στις αρχές του 1948 οπότε κατά τη δεκαήμερη παραμονή του στη Λαμία επισκέφτηκε προωθημένα στρατιωτικά τμήματα και συνοικισμούς «συμμοριόπληκτων» [182]. Όσοι βουλευτές ή πολιτευτές επισκέφτηκαν την εκλογική τους περιφέρεια, το έκαναν σε περιόδους οι οποίες ήταν απόλυτα ασφαλείς από στρατιωτική άποψη. Για παράδειγμα, τον Απρίλιο 1948, την περίοδο που η Λαμία είχε κατακλυστεί από στρατιωτικούς και επισήμους με αφορμή την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού* με την κωδική ονομασία *Χαραυγή* έφτασε στη Λαμία ο Ευγ. Καλατζής, τέως Υπουργός Γενικής Διοίκησης Θράκης, ο οποίος εξεδήλωσε την πρόθεσή του να επισκεφτεί όλα τα επαρχιακά κέντρα της Ρούμελης[183]. Τον Ιούνιο 1948, ύστερα από την επιτυχή κατάληξη για τον *Εθνικό Στρατό* των επιχειρήσων *Χαραυγή*, ένας άλλος βουλευτής του *Λαϊκού Κόμματος*, ο Χρ. Στεργιόπουλος πραγματοποίησε περιοδεία σε χωριά και κωμοπόλεις της Φθιώτιδας, όπου συνομίλησε με τους κατοίκους. Στη συνέχεια, όπως ανέφερε ο τοπικός τύπος, «Ανεχώρησε για την Αθήνα όπου θα θέσει τα ζητήματα»[184].Την ίδια περίοδο επισκέφτηκε εκ νέου την περιφέρειά του ο Γ. Πλατής, ο οποίος μετέφερε τις πληροφορίες που συνέλεξε στον «πρώτο τη τάξει» βουλευτή του *Λαϊκού Κόμματος* στο Νομό, Υπουργό Εφοδιασμού, Δ. Χατζίσκο[185].

Κανένας υπουργός δεν είχε επισκεφθεί τη Ρούμελη[186] έως το καλοκαίρι του 1947, οπότε το πιεστικό ζήτημα των «συμμοριόπληκτων» και οι έντονες διαμαρτυρίες του Νομάρχη και των φορέων της Φθιώτιδας προκάλεσαν την μονοήμερη επίσκεψη του Υπουργού Πρόνοιας Κ. Δεσύλλα. Τον Μάιο του 1947 στη Λαμία, την πρωτεύουσα της Φθιωτιδοφωκίδας και μεγαλύτερη πόλη της περιοχής, δεν υπήρχε Εισαγγελέας, ούτε Πρόεδρος Πρωτοδικών, (δικαστικές αρχές) και άλλοι ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι ενώ ο Μητροπολίτης Αμβρόσιος απουσιάζε από την περίοδο της Κατοχής στην Αθήνα[187]. Ως αποτέλεσμα οι επαρχίες αισθάνονταν παραμελημένες από την κυβέρνηση της Αθήνας ενώ τα ορεινά χωριά ένιωθαν

---

[182] *Λαμιακός Τύπος*, 5 Ιουλίου 1947 και *Λαμιακός Τύπος*, 4 και 21 Ιανουαρίου 1948

[183] *Λαμιακός Τύπος*, 9 Απριλίου 1948. Ο Καλατζής, μετεμφυλιακά, εκλέχθηκε επανειλλημένως βουλευτής με την ΕΡΕ στην περιφέρεια Φθιώτιδας και διετέλεσε Υπουργός Εσωτερικών και Υφυπουργός Εσωτερικών στις κυβερνήσεις του Κ. Καραμανλή στη δεκαετία του 1950. Πληροφορίες από την ιστοσελίδα www.ggt.gov.gr

[184] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Ιουνίου 1948

[185] Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, «Επιστολή Γ. Πλατή προς Υπουργό Δ. Χατζίσκο», 22 Ιουλίου 1948

[186] *Λαμιακός Τύπος*, 4 Μαΐου 1947

[187] *Λαμιακός Τύπος*, 4 Μαΐου 1947

εντελώς παρατημένα[188]. Ο τοπικός τύπος έκανε λόγο για την αδιαφορία της κυβέρνησης των Αθηνών για τα διαδραματιζόμενα στην ύπαιθρο για «προδοτική ξενοιασιά και εγκληματική ρουτίνα»[189].

Κατά τον τοπικό τύπο ο ρόλος των βουλευτών έπρεπε να είναι να διαφωτίσουν το λαό σχετικά με «*τας εγκληματικάς προθέσεις και τας αναφανδόν ανθελληνικάς επιδιώξεις του σλαυοκομμουνισμού*» [190]. Οι βουλευτές όφειλαν να δώσουν το φωτεινό παράδειγμα και να είναι πρωτοπόροι στις εθνικές εκδηλώσεις. Ως πρότυπο κοινοβουλευτικού άντρα παρουσιάζονταν ο Ε. Δεδούσης, βουλευτής της επαρχίας Παρνασσίδος ο οποίος είχε εγκαταλείψει τα βουλευτικά έδρανα και είχε ηγηθεί εθνικιστικής ομάδας η οποία μάχονταν μαζί με τον κυβερνητικό στρατό[191]. Ο τοπικός τύπος απαιτούσε αποτελεσματικότερη δράση των βουλευτών σε ζητήματα ασφαλείας, την άσκηση πίεσης για την αποστολή περισσότερων στρατιωτικών δυνάμεων[192] και την εξασφάλιση πιστώσεων για τους πρόσφυγες. Διαπιστώνονταν ωστόσο, ότι «*κανένας πολιτικός ηγέτης δεν πέταξε μακριά τους ρουσφετολόγους κομματάρχες του για να σαλπίσει εθνικό συναγερμό και κανένας πνευματικός ηγέτης δε σήκωσε τη σημαία για τον εθνικό αγώνα*»[193]. Οι βουλευτές παρέμεναν στην Αθήνα παρακολουθώντας «*μακρόθεν το μακάβριον θέαμα της πυρκαγιάς εις την ύπαιθρον*» *χωρίς να αντιλαμβάνονται ότι ο ελληνικός λαός «απέκαμε πλέον με την θλιβεράν κατάστασιν της «παροιμοιώδους αδιαφορίας τους»*[194].

Οι πολιτικοί κατηγορούνταν όχι μόνο για αδιαφορία απέναντι στην πολεμική περιπέτεια των επαρχιών αλλά και για την προώθηση μικροκομματικών συμφερόντων. Μάταια ο τοπικός τύπος διαμαρτύρονταν ότι «*η καθολική θέληση πρέπει να πρυτανεύει ως προς την επιβολήν της ιδέας της επικρατήσεως του εθνικού βίου. Η κομματική απασχόλησις να παύσει να αποτελεί τον κανόνα του*

---

[188] PRO, FO 286/1189, NARS 868.00/7-1149 μην.αρ 90: από πρόξενο Θεσσαλονίκης με αναφορά σε τοπικό τύπο. Παρατίθεται στο Nτ. Κλόουζ, «Η ανοικοδόμηση του κράτους της Δεξιάς», στο Nτ. Κλόουζ (επιμ.), *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος 1943-1950. Μελέτες για την πόλωση*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 1998, σ. 218

[189] *Λαμιακός Τύπος*, 16 Ιανουαρίου 1948

[190] *Λαμιακός Τύπος*, 9 Μαΐου 1947

[191] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Απριλίου 1948

[192] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Ιουνίου 1947: Τηλεγράφημα στους βουλευτές του Νομού από προέδρους κοινοτήτων ανατολικής Φθιώτιδας καταφυγόντων στη Λαμία ως καταδιωκόμενων ζητούν την αποστολή στρατιωτικών δυνάμεων στην περιφέρεια όπως είχαν υποσχεθεί διαφορετικά αξιώνουν να παραιτηθούν οι βουλευτές από το αξίωμά τους.

[193] *Λαμιακός Τύπος*, 16 Ιανουαρίου 1948

[194] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Απριλίου 1948

πολιτικού βίου τώρα που το έθνος απεδύθη εις ένα ανοικτίρμονα αγώνα»[195]. Αντί οι πολιτικοί να ενδιαφερθούν ενεργά για τα ζητήματα της επαρχίας τους και να σηκώσουν τη σημαία του εθνικού συναγερμού ή να ασχοληθούν με την προώθηση του δημοσίου συμφέροντος, είχαν ως μοναδική τους έγνοια την προώθηση προσωπικών και κομματικών συμφερόντων. Ο πολιτικός κόσμος ήταν ιδιαίτερα επιρρεπής στη διαφθορά και στην εφαρμογή μιας πολιτικής η οποία υπολόγιζε περισσότερο τα συμφέροντα των ισχυρών παρά του απλού λαού[196]. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να διασπάται η ενότητα της εθνικοφρόνου παρατάξεως και να υπάρχει χάσμα μεταξύ του εθνικόφρονος κόσμου. «*Αι αντιζηλίες μεταξύ των αρχόντων αυτού, τα μωροφιλότιμά τους, τα πείσματά τους και η μη αποκρυπτόμενη πλέον έχθραν των την υπόθεσιν του κομμουνισμού εξυπηρετεί και μόνον αυτήν. Δεν τους χωρίζουν παλιά μίση. Τουναντίον τους ενώνουν αγώνες της πατρίδος*»[197].

Το ενδιαφέρον των βουλευτών για το Νομό αναλώνονταν σε από του μακρόθεν παρακολούθηση των ζητημάτων της Φθιώτιδας με επιστολές, υπομνήματα και παραστάσεις προς τις κυβερνητικές αρχές και τα αρμόδια υπουργεία. Φυσικά οι βουλευτές φρόντιζαν να δημοσιοποιούν τις ενέργειές τους αυτές στον τοπικό τύπο, προκειμένου να φαίνεται ενεργό το ενδιαφέρον τους. Παρακολουθώντας τις δημοσιεύσεις αυτές καταγράφεται το ενδιαφέρον των βουλευτών για ζητήματα όπως η ίδρυση και λειτουργία Παιδαγωγικής Ακαδημίας[198], η ανέγερση νέου Νοσοκομείου Λαμίας, η αποστολή στρατιωτικών ενισχύσεων ή η παραμονή στρατιωτικών δυνάμεων στην περιοχή της Φθιώτιδας, η οικονομική και υλική ενίσχυση των

---

[195] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Φεβρουαρίου 1949 και παρόμοιες αιτιάσεις στο *Λαμιακός Τύπος*, 12 Μαίου 1949

[196] Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές ακόμα και του επαρχιακού τύπου σε «σκάνδαλα» διαφθοράς όπως το λαθρεμπόριο συναλλάγματος (υπόθεση Μπακόπουλου στις αρχές του 1949), ή η χορήγηση δανείων ανοικοδόμησης σε συγγενικά ή φιλικά προς τους πολιτικούς πρόσωπα. Ενδεικτικά *Λαμιακός Τύπος*, 13 Μαΐου 1949

[197] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Μαΐου 1947

[198] Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, «Υπουργείο Παιδείας προς Δήμο Λαμιέων», αρ. πρωτ. 86800, 26 Νοεμβρίου 1947

συμμοριόπληκτων, η αρτοδότηση του Νομού Φθιώτιδας[199], η απορρόφηση κονδυλίων του Σχεδίου Μάρσαλ, η λειτουργία της παιδόπολης και τα έργα ανοικοδόμησης[200].

Παρατηρείται επιπρόσθετα, η συνέχιση των πελατειακών σχέσεων και εξυπηρετήσεων των βουλευτών προς την εκλογική τους πελατεία. Εκτός από τις συνήθεις εξυπηρετήσεις ζητείται από τους βουλευτές να επιληφθούν θεμάτων τα οποία έχουν άμεση σχέση με την πολεμική αναμέτρηση, την πιστοποίηση «εθνικοφρόνων φρονημάτων», την απαλλαγή από το Έκτακτο Στρατοδικείο ή την ικανοποίηση συντεχνιακών αιτημάτων[201].

Πρώτο ζήτημα σε προτεραιότητα κατά τη διάρκεια του 1947 ήταν το ζήτημα της στρατιωτικής ασφάλειας του Νομού Φθιωτιδοφωκίδας. Οι βουλευτές εμφανίζονται να έχουν συλλογικές δράση και να ζητούν την αναστολή της ανάκλησης του Ταγματάρχη Κρανιά από τη Φθιώτιδα τον Απρίλιο 1947[202] ή την ενίσχυση της στρατιωτικής ασφάλειας του Νομού[203]. Φλέγον ζήτημα αποτελούσε και η έγκριση πιστώσεων για τον επισιτισμό του Νομού[204] και για την περίθαλψη και πρόνοια των «συμμοριόπληκτων¨που είχαν συρρεύσει στην πόλη της Λαμίας[205]. Οι τοπικοί βουλευτές δραστηριοποιούνταν επιπρόσθετα για την ικανοποίηση πάγιων και μακροχρόνιων αιτημάτων της Φθιώτιδας όπως ήταν η ίδρυση και η λειτουργία της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Λαμίας[206] και η αποπεράτωση του νέου Νοσοκομείου Λαμίας. Ένας

---

[199] Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, [δημοσίευμα στον *Εθνικό Κήρυκα* σχετικά με την παραίτηση Χατζίσκου στα τέλη Ιουλίου 1948 σε διαμαρτυρία για το ζήτημα της συγκέντρωσης και της τιμής του εγχώριου σίτου, της διακοπής της αρτοδοσίας και της διανομής του αλεύρου ή σίτου στις περιφέρειες Θράκης, Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Φθιωτιδοφωκίδας και Θεσσαλίας],29 Μαίου 1949 .

[200] Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, «Υπόμνημα Συλλόγου Εργοληπτών ΔΕ Λαμίας προς το Βουλευτή Χατζίσκο», 17 Ιουνίου 1948 : διαμαρτυρία συλλόγου για απευθείας ανάθεση του έργου της ανοικοδόμησης του Κρατικού Νοσοκομείο Λαμίας και των πιστώσεων για τη συντήρηση εθνικών οδών Φθιώτιδας.

[201] Πολύτιμη πηγή αποτελεί το Βιβλίον Αλληλογραφίας, του βουλευτή Δ. Χατζίσκου το οποίο εναπόκειται στην Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ. Βλέπε επιπρόσθετα, Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, [Υπόμνημα μικροιδιοκτητών που πούλησαν ακίνητα κατά τη διάρκεια της Κατοχής], Λαμία 5 Μαρτίου 1945

[202] Λαμιακός Τύπος, 30 Απριλίου 1947

[203] *Λαμιακός Τύπος*, 9 Ιουλίου 1947 έντονη διαμαρτυρία του ενταύθα βουλευτή Πλατή, του Δημάρχου Χαραλαμπόπουλου και εκπροσώπων των επαγγελματικών οργανώσεων για την κατάσταση στον διοικητή της 85ης περιοχής

[204] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Ιουνίου 1947 και Ιούλιος 1948: Όταν τον Ιούλιο 1948 διακόπηκε η αρτοδότηση και η διανομή αλεύρου και σίτου στο Νομό Φθιωτοδοφωκίδας, προκλήθηκε θύελλα διαμαρτυριών από τοπικούς παράγοντες ενώ οι βουλευτές του Νομού απείλησαν με παραίτηση, αν δεν ανακαλούνταν το μέτρο.

[205] *Λαμιακός Τύπος*, 9 Νοεμβρίου 1947 και 21, 22 Ιανουαρίου 1948

[206] *Λαμιακός Τύπος*, 9 Ιουνίου 1947: «Χάρη σε προσπάθειες Νομάρχη , Δημάρχου και Βουλευτών ο Υπουργός υποσχέθηκε την ίδρυση Παιδαγωγικής Ακαδημίας στη Λαμία».

άλλος τομέας δράσης ήταν η εξασφάλιση πιστώσεων από τα κονδύλια της Αμερικάνικης Βοήθειας για έργα ανοικοδόμησης στο Νομό όπως η επισκευή του λιμένος Στυλίδας[207], η επέκταση του αεροδρομίου Λαμίας και η επιτάχυνση των έργων οδοποιίας του οδικού άξονα Αθήνας – Θεσσαλονίκης[208].

Σε αντίθεση με τους πολιτικούς, το βασιλικό ζεύγος ήταν ιδιαίτερα δραστήριο. Ο Βασιλιάς Παύλος και η Φρειδερίκη επισκέφτηκαν τη Λαμία σε κρίσιμες περιόδους πριν από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις *Χαραυγή*, τον Απρίλιο 1948 και ύστερα από την ανακατάληψη του Καρπενησίου, τον Ιανουάριο 1949 και έδειχναν να κερδίζουν μεγαλύτερη δημοτικότητα από κάθε πολιτικό. Οι σχέσεις του Παλατιού με το λαό αποτελούσαν βασική συνιστώσα της βασιλικής πολιτικής. Ύστερα από το θάνατο του Γεωργίου Β, το νέο βασιλικό ζεύγος επιδόθηκε σε μια ακατάπαυστη δραστηριότητα όσο αφορά την κοινωνική πρόνοια και την παρουσία του κοντά στο λαό. Ο Βασιλιάς Παύλος, και κυρίως η Βασίλισσα Φρειδερίκη έσπευδαν σε κάθε μέρος της ελληνικής επικράτειας, όπου υπήρχαν θύματα του πολέμου: σε στρατιωτικά νοσοκομεία, σε πόλεις που είχαν υποστεί επίθεση (όπως το Καρπενήσι, τον Ιανουάριο 1949), σε συνοικισμούς «συμμοριόπληκτων», σε παιδοπόλεις[209]. Μέσω του τύπου, του ραδιοφώνου και των προπαγανδιστικών φυλλαδίων οι βασιλικές δραστηριότητες γινόταν ευρύτερα γνωστές. Το φιλολαικό αυτό προφίλ των βασιλέων ερχόταν σε αντίθεση με τη δράση των πολιτικών.

Οι διαμάχες των πολιτικών είχαν αντίκτυπο και στο ηθικό του *Εθνικού Στρατού*. Ο επικεφαλής της *Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής* ανέφερε ότι η έλλειψη επιθετικού πνεύματος που παρατηρούνταν γενικά στον *Εθνικό Στρατό*, οφείλονταν κατά ένα μέρος «*σε έλλειψη εμπιστοσύνης προς την κυβέρνηση*», έλλειψη πίστης στον αγώνα της και κυρίως σε ανεπαρκή οικογενειακά εισοδήματα: «*Η γενική επίγνωση των εξόφθαλμων αδικιών, η ανισότητα των δικαιωμάτων και ο εγωισμός, σε συνδιασμό με το ατελείωτο παιχνίδι της κομματικής συναλλαγής... στην Αθήνα... δείχνει να έχει δημιουργήσει μια πηγή έμπνευσης για το στρατό των ανταρτών και ταυτόχρονα να διαβρώνει το ηθικό των ελληνικών ένοπλων δυνάμεων*»[210]. Η

---

[207] *Λαμιακός Τύπος*, 22 Ιουνίου 1947

[208] *Λαμιακός Τύπος*, 14 Απριλίου 1948

[209] Κατά το χρονικό διάστημα της λειτουργίας της από τα τέλη του 1948 έως τον Ιούλιο 1950 η Φρειδερίκη πραγματοποίησε τρεις επισκέψεις στην Παιδόπολη Λαμίας, δύο επίσημες και μία ανεπίσημη: *Λαμιακός Τύπος*, 28 Απριλίου 1950, 25 Μαρτίου 1949 και 8 Απριλίου 1949

[210] PRO, FO, 371/7238, R 13713, Συνταγματάρχης A.O Shortt, 1 Δεκ. 1948. Παρατίθεται στο Κλόουζ, *ο.π.*, σ. 220

πολιτική καχεξία θεωρήθηκε, καθόλη τη διάρκεια των στρατιωτικών συγκρούσεων του εμφυλίου πολέμου, ως το κύριο αίτιο της στρατιωτικής αναποτελεσματικότητας. Τη θέση αυτή συμμερίζονταν οι διπλωματικές αποστολές των ΗΠΑ και της Μ. Βρετανίας. Σύμφωνα με τον επικεφαλής της *Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής*, η έλλειψη μαχητικού πνεύματος στον *Εθνικό Στρατό* οφείλονταν αποκλειστικά στην έλλειψη εμπιστοσύνης προς τους έλληνες πολιτικούς και την κυβέρνηση[211]. Οι πολιτικοί ακολουθούσαν συμβιβαστική πολιτική και διακρίνονταν από έλλειψη αποφασιστικότητας καθώς δεν συναινούσαν στη χωρίς όρια και περιορισμούς καταπολέμηση των αντιπάλων. Όσο αφορά στην κατάσταση στις επαρχίες, οι πολιτικοί δέχονταν αιτιάσεις καθώς αφενός αδυνατούσαν να λάβουν αποφασιστικά μέτρα για τη βελτίωση της κατάστασης και αφετέρου εμπόδιζαν τις στρατιωτικές και παραστρατιωτικές δυνάμεις να ασκήσουν αποτελεσματικά το έργο τους. Ο τοπικός τύπος σε άρθρο του με τίτλο «*Ανοικτή διαμαρτυρία προς τους εν Αθήναις οικούντας*» διατύπωνε έντονες διαμαρτυρίες για την «υψηλή πολιτική» που ασκούνταν στην Αθήνα σχετικά με την τρομοκρατία της Δεξιάς:

> «Στην επαρχία η κατάσταση είναι άλλη. Τον κίνδυνο τον είδαμε και τον νιώσαμε. Είδαμε Βουλγάρους στο Χάνι της Γραβιάς και Σέρβους στις Θερμοπύλες. Ίσως μας πείτε ότι κάνουμε προβοκάτσια ενάντια στις λαϊκές ελευθερίες και γινόμαστε αιτία διεθνών περιπλοκών. Αφήστε μας μαζί με τον ηρωικό μας στρατό και να είσθε βέβαιοι ότι θα νικήσουμε. Σταματήστε την καθοδήγηση για όνομα του θεού. Χωρίς λόγια με τα δόντια σφιγμένα και τότε θα δείξουμε αυτό που καταλαβαίνουμε όχι την υψηλή αλλά τη χαμηλή πολιτική»[212].

Με αφορμή την αναστολή των θανατικών εκτελέσεων των καταδικασμένων σε θάνατο από τα Έκτακτα Στρατοδικεία, η στρατιωτική ηγεσία διατύπωνε κατηγορίες σε βάρος της κυβέρνησης για ενδοτικότητα και παρελκυστική πολιτική η οποία αντικατοπτρίζονταν στο νομικό πλαίσιο και στις πρακτικές της καταστολής. Οι στρατιωτικοί ισχυρίζονταν ότι ήταν ακριβώς η πολιτική αυτή η οποία οδηγούσε σε πτώση της μαχητικότητας του στρατεύματος και στην αδυναμία στο πεδίο της μάχης[213]. Αναφερθηκαν στο σχετικό με το Έκτακτο Στρατοδικείο κεφάλαιο οι αντιδράσεις που προκάλεσε σε τοπικό επίπεδο η γρήγορη αποφυλάκιση του αλευροβιομήχανου

---

[211] Close, *ο.π.*, 172-173
[212] *Λαμιακός Τύπος*, 28 Ιουνίου 1947
[213] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, τόμος 10, κείμενο 48, Αθήνα 1999

Λαμίας Π. Κίτσου, ο οποίος αν και είχε καταδικαστεί από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας σε φυλάκιση 17 ετών κατόρθωσε χάρη στη χρησιμοποίηση πολιτικού μέσου να αποφυλαστεί μέσα σε έξι μήνες[214].

Η βαθμιαία ενίσχυση του στρατιωτικού παράγοντα σε σχέση με τον πολιτικό, με κορύφωση την ανάληψη της αρχιστρατηγίας από τον Αλ. Παπάγο[215], αντικατοπτρίζεται και σε τοπικό επίπεδο στη σχέση ανάμεσα στην πολιτική εξουσία, την οποία αντιπροσώπευε ο Νομάρχης, ως εκπρόσωπος της κυβέρνησης στο Νομό[216], με την στρατιωτική εξουσία που ασκούσε ο εκάστοτε ανώτερος σε βαθμό στρατιωτικός των στρατιωτικών δυνάμεων που έδρευαν στην περιοχή. Ο στρατιωτικός διοικητής ήταν υπεύθυνος για ζητήματα που αφορούσαν την ασφάλεια της πόλης, έλεγχε τη διακίνηση των πολιτών και την απονομή της δικαιοσύνης από τα Έκτακτα Στρατοδικεία.

Ο Νομάρχης εκτός από τις καθ' ύλην αρμοδιότητές του έλεγχε τον σημαντικότατο τομέα της διαχείρησης των κονδυλίων της διανομής της βοήθειας. Ως πολιτικό πρόσωπο, ο Νομάρχης άλλαζε σύμφωνα με τις κυβερνητικές επιταγές. Στις αρχές Φεβρουαρίου 1948 αποχώρησε ο έως τότε Νομάρχης Φθιώτιδος Κ. Κρεμμύδας, ο οποίος έγινε Νομάρχης Ιωαννίνων και στη θέση του διορίστηκε στις 21 Φεβρουαρίου νέος νομάρχης ο Κ. Γεωργακόπουλος, τέως νομάρχης Ευρυτανίας. Ο νομός Φθιωτιδοφωκίδος πέρασε στη δικαιοδοσία των Λαϊκών του Τσαλδάρη. Έντονο ήταν και το ενδιαφέρον των τοπικών βουλευτών για το πρόσωπο του Νομάρχη. Τόσο στον τοπικό τύπο όσο και σε προσωπικό αρχείο βουλευτή του Νομού καταγράφονται παρασκηνιακές ενέργειες τοπικών βουλευτών, είτε για τη διατήρηση είτε για την απομάκρυνση του Νομάρχη[217].

Σε τοπικό επίπεδο η εμπλοκή της πολιτικής με τη στρατιωτική εξουσία καθίσταται πιο φανερή. Για παράδειγμα σε συσκέψεις για την ασφαλεια της πόλης της Λαμίας συμμετείχε ο στρατιωτικός διοικητής αλλά και ο Νομάρχης και οι αρχές της τοπικής αυτοδιοίκησης. Τα ΜΑΥ, τα οποία ήταν παραστρατιωτικά τμήματα και συμμετείχαν σε στρατιωτικές επιχειρήσεις,

---

[214] *Λαμιακός Τύπος*, 29 Ιουλίου 1947. Για τις εξηγήσεις που κλήθηκε να δώσει ο Μέραρχος Πετζόπουλος: *Εθνικός Κήρυξ*, 26 Μαίου 1948 και *Λαμιακός Τύπος*, 5 Μαΐου 1948

[215] Για το στρατό στην ελληνική πολιτική T. Veremis "Security considerations and Civil – Military relations in Post War Greece" sto R. Clogg(ed.) *Greece in the 1980's*, London: Macmillan, 1983, σ. 178

[216] *Λαμιακός Τύπος*, 22 Φεβρουαρίου 1948

[217] Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, «Επιστολή Γ. Πλατή προς Δ. Χατζίσκο», 22 Ιουλίου 1948

συντηρούνταν από το Δήμο. Ένα άλλο παράδειγμα αφορά τον τομέα της παροχής πρόνοιας. Προκειμένου να χαρακτηριστεί κάποιος «συμμοριόπληκτος» όφειλε να προσκομίσει έγγραφο από τις στρατιωτικές αρχές ότι η μετακίνησή του έγινε κατόπιν στρατιωτικής διαταγής. Στο κεφάλαιο του παρόντος «Οι Δημόσιες τελετές και η πολιτική τους σημασία στην πόλη της Λαμίας» γίνεται εκτενής αναφορά στην αυξημένη στρατιωτική παρουσία στη ζωή της πόλης κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου και τις κοινωνικές συνιστώσες της παρουσίας αυτής.

Η στάση των πολιτικών απέναντι στην εκλογική τους περιφέρεια άλλαξε, όταν έγινε φανερή η νίκη των κυβερνητικών δυνάμεων ύστερα από την ανακατάληψη του Καρπενησίου, την άνοιξη του 1949. Με αφορμή τον εορτασμό της επετείου της 25ης Μαρτίου, το 1949, άρχισαν να καταφτάνουν στη Λαμία υπουργοί και βουλευτές με την ακολουθία τους[218]. Εμφανίστηκαν οι βουλευτές όλων των κομμάτων και πολιτευτές οι οποίοι δεν κατορθώσει να εκλεγούν στις εκλογές του 1946 (Ξηρός, Βλαχάκης). Οι πολιτικοί αυτοί έκαναν αισθητή την παρουσία τους, εκφωνώντας πανηγυρικούς, κάνοντας περιοδείες στην περιοχή της Φθιώτιδας[219] ή εγκαινιάζοντας τα έργα της Αμερικανικής Βοήθειας (Σανατόριο Λαμίας, γέφυρα Παπαδιάς) μαζί με τους αμερικανούς επίσημους και τις κυβερνητικές αρχές[220]. Η κοινή εμφάνιση ενίσχυε την εικόνα τους καθώς τονίζονταν έμμεσα η δική τους συμβολή στην πραγματοποιήσή των έργων, τα οποία έγιναν εξαιτίας της δικής τους προτροπής και ενεργειών. Ιδιαίτερα τιμητική ήταν η σύνδεση με τον αμερικάνικο παράγοντα και τα μέλη της αμερικανικής αποστολής μέσω της οποίας υπονούνταν η πιθανή εκμαίευση πιστώσεων των κονδυλίων του Σχεδίου Μάρσαλ.

Προνομιακός χώρος επίσκεψης για τους πολιτικούς ήταν η Παιδόπολη Λαμίας. Κατά το χρονικό διάστημα της λειτουργίας της από τα τέλη του 1948 έως τον Ιούλιο 1950 την Παιδόπολη Λαμίας επισκέφτηκαν Άγγλοι βουλευτές του Συντηρητικού Κόμματος[221], εκπρόσωποι της Αμερικανικής Αποστολής και της Καναδικής Περίθαλψης, βουλευτές, υπουργοί, σύζυγοι πολιτικών και τοπικοί πολιτευτές. Στον προγραμματισμό εξάλλου των εκδηλώσεων της Παιδόπολης λαμβανόταν πάντοτε ιδιαίτερη μέριμνα ώστε να μην συμπίπτουν με τους κεντρικούς εορτασμούς που οργανώνονταν στην πόλη προκειμένου να παρίστανται ακώλυτα οι αρχές. Οι συχνές

---

[218] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Μαρτίου 1949
[219] *Λαμιακός Τύπος*, 25, 27 και 29 Μαρτίου 1949
[220] Λαμιακός Τύπος, 6 Απριλίου 1949 για το Σανατόριο και 15 και 16 Απριλίου 1949 για τη γέφυρα Παπαδιάς
[221] *Λαμιακός Τύπος*, 18 Μαΐου1949

επισκέψεις των επισήμων και η δημοσιότητα που τις συνόδευε στόχευε στην επιβεβαίωση και την επακόλουθη επιβράβευση του συντελεσθέντος έργου. Οι επίσημοι έπρεπε να διαπιστώσουν ιδίοις όμμασι πως περιθάλπτονταν «τα θύματα του συμμοριτισμού» και τα αποτελέσματα του έργου της Βασιλικής Πρόνοιας.

Επισκέψεις στην παιδόπολη Λαμίας, σε πληγείσες περιοχές, όπως το Καρπενήσι, σε στρατιωτικά και πολιτικά νοσοκομεία έδιναν το στίγμα μιας όλο και πιο αισθητής παρουσίας των πολιτικών στη ζωή της πόλης[222]. Η πόλη της Λαμίας έπαψε να είναι μια παραμελημένη επαρχία και απέκτησε εκ νέου αξία ως δεξαμενή ψηφοφόρων και άσκησης πελατειακών σχέσεων. Εκτός από τους τοπικούς βουλευτές τη Λαμία επισκέφτηκαν την ίδια περίοδο αρχηγοί πολιτικών κομμάτων (Ζέρβας και Γονατάς) και υπουργοί[223]. Ο τοπικός τύπος παρατηρούσε τη συρροή των πολιτικών αρχηγών επισημαίνοντας ειρωνικά ότι: «*τίποτε δεν αρνούνται και όλα θα γίνουν κατά την επιθυμίας μας. Αφού έχομεν εκλογάς...*». Το ζήτημα εξακολουθούσε να παραμένει η ένωση του εθνικόφρονος κόσμου: «*να ενωθώμεν όλοι οι εθνικόφρονες, όλοι όσοι εδώσαμεν αίμα, κόπους χρήμα και ότι πολυτιμώτερον έχομεν*»[224]. Στα πλαίσια της ενότητας αυτής το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* δεν αντιμετωπίζονταν πλέον ως συνοδοιπόρος αλλά ως το κόμμα το οποίο συνδέθηκε με τη νίκη των κυβερνητικών δυνάμεων απέναντι στον κομμουνισμό. Ο βουλευτής Φιλελευθέρων στη Φθιώτιδα Ε. Μαλαμίδας, ο οποίος το 1945 και 1946 κατηγορούνταν ως συνοδοιπόρος των κομμουνιστών, που ήταν επικίνδυνο να του μιλήσει κάποιος γιατί στιγματίζονταν, το 1949, ύστερα από ενάμισυ χρόνο συγκυβέρνησης των Φιλελευθέρων ήταν ο «*πρωτουργός, ο αθόρυβος και άκαμπτος εργάτης, γνήσιον τέκνον της Λαμίας*» χάρη στις φιλότιμες και άοκνες προσπάθειες του οποίου εγκαινιάζονταν το Σανατόριο Λαμίας[225]. Ο ίδιος είχε εγκαινιάσει και το Γενικό Νοσοκομείο Λαμίας, το Σεπτέμβριο 1948[226]. Τον Απρίλιο του 1949 ανασυστήθηκε η *Λέσχη Φιλελευθέρων Φθιώτιδας* με πρωτοβουλία του Ε.

---

[222] *Λαμιακός Τύπος*, 12 Απριλίου και 28 Απριλίου 1949
[223] *Λαμιακός Τύπος*, 13 και 17 Αυγούστου 1949
[224] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Αυγούστου 1949 και σχετικό άρθρο 1 Μαίου 1949: Κύριο άρθρο με ευκαιρία αναλήψεως εκ νέου των εργασιών της Βουλής: «Ο λαός περιμένει ενιαία προσπάθειας προς ανόρθωση των ερειπίων της χώρας δια την επούλωσιν των πληγών και δια την εξ επαφής παρακολούθησιν του διεξαγόμενου σκληρού αγώνος του έθνους εις τας προφυλακάς του εθνικού μας στρατού»
[225] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Απριλίου 1949
[226] *Λαμιακός Τύπος*, 14 Σεπτεμβρίου 1948

Μαλαμίδα η οποία καταρτίστηκε σύμφωνα με τον κανονισμό του κόμματος και της Προσωρινής Διοικητικής Επιτροπής[227].

4.7. Πολιτικές εξελίξεις μετά τη λήξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου πολέμου

Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις του εμφυλίου πολέμου έληξαν στα τέλη Αυγούστου 1949 με την κατάληψη του Γράμμου και την υποχώρηση των δυνάμεων του ΔΣΕ στα όμορα κομμουνιστικά κράτη. Στις 6 Μαρτίου 1950 διεξήχθησαν οι πρώτες μετεμφυλιακές εκλογές από υπηρεσιακή κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Ιωάννη (Τζων) Θεοτόκη με το σύστημα της απλής αναλογικής του 1946 με μικρές τροποποιήσεις, (περιορισμός αριθμού εδρών από 354 σε 250). Κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου επήλθε άρση του στρατιωτικού νόμου και ανεστάλη η ισχύς του Γ' Ψηφίσματος προκειμένου να εξασφαλιστούν οι ελάχιστες προϋποθέσεις ελεύθερων εκλογών. Παρ' όλα αυτά το κλίμα ήταν βαρύ, ιδιαίτερα για την Αριστερά[228].

Στον πολιτικό χώρο της Δεξιάς πρώτο κόμμα αναδείχτηκε το *Λαϊκό Κόμμα* υπό τον Κ. Τσαλδάρη με 18,8% των ψήφων (62 έδρες). Διάφορα άλλα κόμματα της δεξιάς έλαβαν μικρότερα ποσοστά (περίπου 18% των ψήφων και 24 έδρες). Η Δεξιά με το *Λαϊκό Κόμμα* υπέστη συντριπτική ήττα καθώς έπεσε στο 50% των ψήφων που είχε λάβει το 1946. Το συνολικό ποσοστό των κομμάτων της Δεξιάς, συγκριτικά με τις εκλογές του 1946, μειώθηκε σημαντικά, από 68% σε 35%. Το Κέντρο το εκπροσωπούσαν τρία κόμματα: το *Κόμμα Φιλελευθέρων* με αρχηγό τον Σ. Βενιζέλο, η *Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου* με αρχηγό τον Ν. Πλαστήρα και το *Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα* με αρχηγό τον Γ. Παπανδρέου, οι οποίοι έλαβαν συνολικο ποσοστό 44,3% και 136 έδρες συνολικά.

Η Αριστερά παρουσιάστηκε στις εκλογές με το σχήμα της *Δημοκρατικής Παράταξης* (ΔΠ) που ιδρύθηκε στις 2 Φεβρουαρίου 1950 από τον Αλ. Σβώλο (ΣΚ-ΕΛΔ), τον Σ. Χατζήμπεη (Αριστεροί Φιλελεύθεροι) και τον Ι. Σοφιανόπουλο που είχαν ήδη συνεργαστεί με το ΕΑΜ στο δημοψήφισμα του 1946. Η ΔΠ είχε και την υποστήριξη του παράνομου μηχανισμού του ΚΚΕ, υπό τον Νίκο Πλουμπίδη, που ήδη από τα τέλη του 1949 προωθούσαν την συγκρότηση ενός

---

[227] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Απριλίου 1949

[228] Ειδικότερα για τη Λαμία, βλ. ανταπόκριση Ιω. Τσιριμώκου στη *Μάχη*, χ.χ.

«Δημοκρατικού Μετώπου». Η υποστήριξη αυτή του ΚΚΕ εκφράστηκε τελικά με την «πριμοδότηση» ορισμένων υποψηφίων της ΔΠ, κυρίως στα αστικά κέντρα. Η ΔΠ συγκέντρωσε τελικά το 9,70% των ψήφων και 18 έδρες[229]. Στα αστικά κέντρα η ΔΠ συγκέντρωσε ποσοστό 21,2%. Στη Λαμία το ποσοστό της *Δημοκρατικής Παράταξης* ανήλθε σε 19,8 %. Στις 2 Αυγούστου 1951, ιδρύθηκε η *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά* ως συνασπισμός κομμάτων με πρόεδρο τον Γ. Πασσαλίδη και τρεις ημέρες αργότερα ο *Εθνικός Συναγερμός* του Αλ. Παπάγου, ο οποίος επικράτησε στις εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου 1951. Η εκλογική πορεία των αστικών κομμάτων μετά τον εμφύλιο και των τοπικών αντιπροσώπων τους, αν και ενδιαφέρουσα, ξεφεύγει από τα πλαίσια της παρούσας εργασίας.

---

[229] *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 16ος, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 2000, σ. 174-75,

Κεφάλαιο 5: «Συμμοριόπληκτοι»: οι εσωτερικοί πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου. Υποδοχή και κοινωνική πρόνοια στην πόλη της Λαμίας

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου υπολογίζεται ότι τουλάχιστον το ένα δέκατο του πληθυσμού της χώρας, περίπου 700.000 άτομα, άλλαξαν τόπο κατοικίας εξαιτίας των πολεμικών συγκρούσεων. Ο μεγαλύτερος αριθμός των ατόμων αυτών, τα οποία έγιναν πρόσφυγες στην ίδια τους τη χώρα, κατέφυγε στα επονομαζόμενα *Κέντρα Ασφαλείας,* όπου έζησε σε άθλιες συνθήκες έως τον επαναπατρισμό του το καλοκαίρι του 1949. Ένα από τα σημαντικότερα κέντρα υποδοχής και περίθαλψης προσφύγων ήταν η πόλη της Λαμίας, στην οποία κατέφυγαν χιλιάδες πρόσφυγες από το Νομό Φθιώτιδας και τους όμορους Νομούς Φωκίδας, Ευρυτανίας και Καρδίτσας. Σύμφωνα με στοιχεία του *Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας* Λαμίας, τα οποία δημοσιευτηκαν στον τοπικό τύπο, τον Ιούλιο του 1949 οι καταγεγραμμένοι εσωτερικοί πρόσφυγες στην πόλη της Λαμίας ανέρχονταν σε 34.086 άτομα[1]. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο μόνιμος πληθυσμός του Δήμου Λαμιέων σύμφωνα με την απογραφή του 1940 ήταν 16.542 άτομα, μπορεί να εκτιμηθεί ότι οι εσωτερικοί πρόσφυγες αποτελούσαν εκτός από την πλειοψηφία των κατοίκων, ένα σημαντικό κομμάτι της καθημερινότητας της πόλης της Λαμίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.

Το παρόν κεφάλαιο αρχικά διαπραγματεύεται τα αίτια της μετακίνησης των εσωτερικών προσφύγων, την άφιξη και την εγκατάστασή τους στην πόλη της Λαμίας. Εξετάζεται ποιος προσδιορίζονταν γραφειοκρατικά ως «συμμοριόπληκτος» και εκτιμάται ο αριθμός των προσφύγων σε κάθε χρονική περίοδο. Στη συνέχεια επιχειρείται η αναπαράσταση των συγκεκριμένων μορφών που έλαβε η κοινωνική πρόνοια στην πόλη της Λαμίας την περίοδο του εμφυλίου πολέμου και εξετάζονται οι κοινωνικές και πολιτικές της προεκτάσεις. Εκτός από την περιγραφή του θεσμικού πλαισίου πρόνοιας, η οποία θεωρείται απαραίτητη, επειδή απουσιάζουν από τη βιβλιογραφία τέτοιου είδους μελέτες και ιδιαίτερα σε τοπικό επίπεδο, θα εξεταστούν, στο μέτρο του δυνατού, τα οικονομικά μεγέθη, δηλαδή οι πιστώσεις που δόθηκαν για τη γενικότερη περίθαλψη των προσφύγων. Επιπρόσθετα, γίνεται αναφορά στην εμπειρία της εγκατάστασης της διαβίωσης των προσφύγων στην πόλη της Λαμίας και την αλληλεπίδρασή τους με τον μόνιμο πληθυσμό. Τέλος, παρουσιάζονται οι κρατικές ενέργειες για τον επαναπατρισμό των

[1] *Λαμιακός Τύπος,* 7 Ιουλίου 1949

εσωτερικών προσφύγων κατά τη διάρκεια και κυρίως μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου. Αναφορά θα γίνει στις δημογραφικές επιπτώσεις της μετακίνησης των πληθυσμών στην πόλη της Λαμίας και στο Νομό Φθιώτιδας, αν και η διερεύνηση του ζητήματος απαιτεί μια ειδικότερη και πιο εκτεταμένη χρονικά μελέτη.

5.1. Τα αίτια της μετακίνησης πληθυσμών κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου

Καθ' όλη τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού άλλαξε τόπο κατοικίας οικιοθελώς ή παρά τη θέλησή του, συνεχίζοντας το ρεύμα μετακινήσεων που είχε αρχίσει από την περίοδο της Κατοχής[2]. Τα αίτια των μετακινήσεων αυτών ήταν ποικίλα. Κατά τη διάρκεια του 1945-1946 ένας αριθμός κατοίκων της υπαίθρου κατέφυγε στις μεγάλες πόλεις για να αποφύγει την τρομοκρατία που λυμαίνονταν την ύπαιθρο. Η μετακίνηση αυτή, η οποία επιβεβαιώνεται από προφορικές και γραπτές μαρτυρίες, αφορούσε άτομα τα οποία ήταν ή χαρακτηρίζονταν αριστεροί[3], ήταν προβεβλημένα μέλη των εαμικών και κομμουνιστικών οργανώσεων[4] ή της ΟΠΛΑ[5] και των οποίων η ζωή και η σωματική ακεραιότητα κινδύνευε από τις τρομοκρατικές ενέργειες ή τις απειλές των παρακρατικών συμμοριών. Τα άτομα αυτά αναζήτησαν καταφύγιο στην ανωνυμία των πόλεων και καταγράφηκαν μόνο εν μέρει στις στατιστικές των αρχών καθώς επιθυμούσαν να περάσουν όσο το δυνατόν πιο απαρατήρητα.

Με την έναρξη των στρατιωτικών συγκρούσεων αρκετοί κατοικημένοι χώροι βρέθηκαν στο επίκεντρο στρατιωτικών συγκρούσεων και αεροπορικών επιδρομών[6]. Η εκτεταμένη χρήση του πυροβολικού και της αεροπορίας αποτελούσε ένα ισχυρό επιχείρημα στο μέτρο της εκκένωσης. Όταν άρχισαν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* και οι συγκρούσεις με τα τμήματα του ΔΣΕ, μέρος του πληθυσμού της υπαίθρου κατέφυγε στα αστικά κέντρα με δική του

---

[2] Για το ρεύμα των μετακινήσεων κατά τη διάρκεια της Κατοχής βλ. Π. Βόγλης, «Η κοινωνία της υπαίθρου στα χρόνια του εμφυλίου πολέμου», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20ο αιώνα*, τόμος Δ1, 1945-1952, σ. 338-341

[3] Δ. Φούκα - Ρεζέ, *Οργισμένα Χρόνια*, Λαμία 1994, σ. 200

[4] Πολλά είναι τα παραδείγματα. Αναφέρουμε την περίπτωση του Σ.Τσιτσιπή (Λοκρού) στο Κ. Πεντεδέκας, *Σωτήρης Λ. Τσιτσιπής, Ο ηρωικός Λοκρός*, Αθήνα: Εντός, 2004, σ. 143 και του Κ. Παλαιολόγου, *Από την Εθνική Αντίσταση στον Εμφύλιο*, τόμος 1ος , Αθήνα: Σύγχρονη Γνώμη, 2003, σ.20

[5] Περίπτωση Θ.Σ, μέλους της ΟΠΛΑ Λαμίας. *Προφορική Μαρτυρία Κ.Κ*

[6] Για παράδειγμα ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, τόμος 7, Κείμενο 75 «Έκθεση επιχειρήσεων Χαραυγή από τον αντιστράτηγο διοικητή Θ. Τσακαλώτο από 14-4 έως 16-5-1948 προς ΓΕΣ», 19 – 5-1950.

πρωτοβουλία για να αποφύγει τα δεινά του πολέμου[7]. Ένα τέτοιο παράδειγμα οικειοθελούς αποχώρησης αποτελεί η καταγγελία του τοπικού τύπου για την «*αναχώρηση από τη Σπερχειάδα 20 νέων για Αθήνα για να μην καταταγούν στα ΜΑΥ, αφού προηγουμένως πήραν 3 ή 5 ή και περισσότερα δέματα συμμοριοδιωκόμενων*»[8]. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι στην Αθήνα κατέφυγαν και νεαρά μέλη οικονομικά εύρωστων οικογενειών της πόλης προς αναζήτηση μεγαλύτερης ασφάλειας ύστερα από επιθέσεις του ΔΣΕ στα περίχωρα της Λαμίας[9].

Ένας άλλος λόγος καταφυγής στις πόλεις, ο οποίος αναφέρεται σε γραπτές και προφορικές μαρτυρίες, ήταν ο φόβος της υποχρεωτικής στρατολόγησης από το ΔΣΕ[10] ή της επιβολής αντιποίνων[11]. Στις ανταρτοκρατούμενες περιοχές, όσοι δεν είχαν ταχθεί με το μέρος των ανταρτών κατέφευγαν στις κοντινότερες μεγάλες πόλεις[12]. Υπόμνημα του βουλευτή Δυτικής Μακεδονίας Α. Νταλίπη για τη γενική κατάσταση στη Δυτική Μακεδονία, το Νοέμβριο 1947 ανέφερε ότι: *«Οι εθνικόφρονες κάτοικοι των χωρίων, όσοι κατόρθωσαν να διαφύγουν, συνέρρευσαν εις τας πόλεις και τα χωριά, όπου υπάρχουν στρατιωτικές μονάδες και αισθάνονται*

---

[7] Μαρτυρία και από Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 402. Αναφερόμενος στο χωριό Κονιάκο των Βαρδουσίων γράφει «ελάχιστοι άνθρωποι μέναν στο χωριό και αυτοί φοβισμένοι από τους τρομοκράτες. Η νεολαία έφυγε στις πόλεις για να βρει ησυχία».

[8] *Λαμιακός Τύπος*, 2 και 23 Σεπτεμβρίου 1947.

[9] Γ. Χουλιάρας, *Ο δρόμος είναι άσωτος... ΕΛΑΣ-ΔΣΕ-Πολωνία, 1941-1958*, Ιωάννινα 2005, σ. 404 και *Λαμιακός Τύπος*, 14 Μαΐου 1949 : Αυτοί θα αρχίζουν να επιστρέφουν από Μάιο 1949: «σιγά – σιγά επιστρέφουν στη Λαμία οι απομακρυθέντες εις Αθήνα με την αναταραχήν συμπολίται μας»

[10] Κ. Λάζος, *Ο Γολγοθάς του Καρπενησίου*, Αθήνα 1999, σ. 32-3 «Η στρατολόγηση ανδρών και κοριτσιών και άλλες επιβαρύνσεις δυσαρέστησαν πολλούς οι οποίοι αναγκάστηκαν να φύγουν, αναζητώντας ασφάλεια και σιγουριά σε γειτονικές πόλεις. Ολόκληρες οικογένειες, χιλιάδες άνθρωποι πήγαν στο Καρπενήσι, στη Λαμία, στο Αγρίνιο, στην Αμφιλοχία στην Καρδίτσα, οι οποίες έγιναν οικογένειες ανταρτόπληκτων Κάθε τόσο φτάνανε στο Καρπενήσι – εκεί έμενε και η δική μου οικογένεια και το θυμάμαι καλά – καινούργιοι. Για να τους στεγάσουν στην αρχή επέταξαν τα σπίτια που ήταν άδεια, γιατί οι ιδιοκτήτες τους έφυγαν στην Αθήνα ή αλλού και στη συνέχεια έχτισαν παραπήγματα μέσα στις αυλές των σπιτιών ή σε αλάνες. Έτσι τα χωριά της Ευρυτανίας έμειναν έρημα...ρημάχτηκε το βιος τους και αναγκάστηκαν να γίνουν πρόσφυγες. Από νοικοκύρηδες στα σπίτια τους κατάντησαν διακονιαραίοι περιμένοντας βοήθεια και είδη ένδυσης και υπόδησης...». «όταν οι αντάρτες μπήκαν στο Καρπενήσι φόβος στις ανταρτόπληκτες οικογένειες μη τους στρατολογήσουν και μην τους τιμωρήσουν γιατί έφυγαν παρά τη θέλησή των ανταρτών», σ. 68-9

[11] Προφορική μαρτυρία Α. Καραγκούνη (από το χωριό Ασβέστη Φθιώτιδας) : «ο στρατός μας διέταξε να φύγουμε από το χωριό. Πήγαμε στο διπλανό χωριό, το Αρχάνι, που ήταν ανταρτοκρατούμενο. Οι αντάρτες μας έλεγαν να μην φύγουμε για τη Λαμία. Τελικά το Σεπτ. 1947 πήραμε τα ζώα μας και φύγαμε γιατί φοβόμασταν την επιστράτευση. Όσοι έμειναν στρατολογήθηκαν από τους αντάρτες και χάθηκαν»

[12] Ρ. Χαλβατζή – Γκόγκου, *Σελίδες από τον θρύλο και την πραγματικότητα του εμφυλίου*, Λαμία 1992 αυτοέκδοση, χ.χ. «Οι οικογένειες της δεξιάς παράταξης έφυγαν στις πόλεις και οι οικογένειες της αριστεράς παράταξης έμειναν στο χωριό [Λεοντάρι Δομοκού]». Το χωριό της γράφουσας βρισκόταν σε ανταρτοκρατούμενη περιοχή. Οι δεξιές οικογένειες του χωριού φοβόντουσαν την επιστράτευση και έφυγαν για τη Λαμία ή την Καρδίτσα ύστερα από το φόνο δύο χωριανών από τους αντάρτες το Μάιο 1947. Η οικογένεια της γράφουσας έμεινε στο σπίτι ενός γείτονά τους, χαρακτηρισμένου ως δεξιού, για να μην του το κάψουν οι αντάρτες.

ότι υπάρχει σχετική ασφάλεια..»[13]. Η ίδια άποψη εκφράζεται και σε προσωπικές μαρτυρίες: *«οι δεξιοί σε αυτό το χωριό αλλα και σε άλλα, ειδικότερα όσοι ήταν γνωστοί για τα πολιτικά τους φρονήματα και είχαν κατά κάποιο τρόπο συμμετάσχει σε τρομοκρατικές ενέργειες, άρχισαν να εγκαταλείπουν τις περιοχές τους και να συγκεντρώνονταν στο Καρπενήσι όπου καθώς πίστευαν θα μπορούσαν να κρατήσουν τις θέσεις τους με κυβερνητικές ενισχύσεις και τελικά να νικήσουν τους αντάρτες»*[14].

Μέρος των προσφύγων κατέφυγε στα αστικά κέντρα για να επωφεληθεί της βοήθειας σε τρόφιμα, εφόδια και ιματισμό που διανέμονταν εκεί. Σε άρθρο της με τον χαρακτηριστικό τίτλο «*Μπάστε σκύλοι αλέστε»* η εαμική εφημερίδα *Λαμιακή Φωνή* αναφέρονταν στις ατασθαλίες που γίνονταν στη διανομή των ειδών της UNRRA και στηλίτευε τη διαφθορά που υπήρχε στη διαχείριση των τροφίμων για τους δήθεν ανταρτοδιωκόμενους εθνικόφρονες: *«Πολλοί από αυτούς κάθονται στα χωριά τους, καταφθάνουν όμως και στη Λαμία σαν δήθεν καταδιωκόμενοι και παίρνουν πλούσια δώρα όπως ο πρόεδρος και ο γραμματέας της κοινότητας Υπάτης (...) Πολλές γυναίκες εθνικοφρόνων της Λυγαριάς έχουν έρθει στη Λαμία και μυρίστηκαν τη μηχανή και παριστάνουν τις καταδιωκόμενες για να πάρουν τρόφιμα»*[15].

Δεν είναι δυνατό να υπολογιστεί πόσοι κατέφυγαν στα αστικά κέντρα εξαιτίας της τρομοκρατίας, των πολεμικών συγκρούσεων ή του φόβου της εμπλοκής στη σύγκρουση καθώς δεν βρίσκονται καταγεγραμμένοι σε καμία επίσημη στατιστική. Το ζήτημα σχετίζεται με το γενικότερο θέμα της στάσης του αγροτικού πληθυσμού απέναντι στο ΔΣΕ. Σύμφωνα με την εκτίμηση του καπετάν Περικλή, ανώτερου στελέχους του ΔΣΕ και Διοικητή Τάγματος στη Στερεά:

> «ο καθένας προσπαθούσε να βρει τρόπο να μείνει έξω από αυτό τον πόλεμο. Μερικοί δεξιοί και αριστεροί έψαχναν για ευκαιρίες να εγκαταλείψουν τα χωριά τους, ενώ όσοι παρέμεναν προσπαθούσαν να αποφύγουν κάθε συμμετοχή. Όλα τα περιθώρια για επιστράτευση ανδρών έχουν εξαντληθεί. Από το φθινόπωρο του 1947 αρχίζουμε και συνεχίζουμε μέχρι το χειμώνα του 1949 τη βίαιη

---

[13] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 23, Υποφάκελος 2β, «Υπόμνημα Βουλευτή Καστορίας – Φλώρινας Α. Νταλίπη προς Κ. Τσαλδάρη, 3 Νοεμβρίου 1947»

[14] *Βήμα*, 12-13 Δεκεμβρίου 1946 και 15 Ιανουαρίου 1947. Παρατίθεται στο Γιάννης Σακκάς, «Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ευρυτανία», στο Μ. Μαζάουερ, (επιμ.) Μετά τον πόλεμο. *Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2000, σ. 221

[15] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Λαμιακή Φωνή*, 16 Φλεβάρη 1947, χρόνος 1, περ. Α, φ. 11

επιστράτευση κοριτσιών. Ο αγροτικός πληθυσμός ανεξάρτητα από πολιτικές πεποιθήσεις, δεξιοί και αριστεροί, προσπαθούσε να στέκεται ουδέτερος και να κρατάει ίσες αποστάσεις απέναντι και στις δύο πλευρές. Και αυτό όχι μόνο γιατί δεν ήθελε να εγκαταλείψει το σπίτι του και την περιουσία του, αλλά και γιατί και δεξιοί και αριστεροί, η κάθε οικογένεια είχε παιδιά και κορίτσια που υπηρετούσαν τα μισά στον Εθνικό Στρατό και τ'αλλα μισά στον ΔΣΕ[16].

«Δισταχτικοί, φοβισμένοι και αμήχανοι οι άνθρωποι μπροστά στην κατάσταση που βρέθηκαν δεν ήξεραν ποιο δρόμο να ακολουθήσουν. Παρόλα αυτά στην πρώτη εποχή μόνο λίγοι άνθρωποι, χωρίς διάκριση δεξιοί και αριστεροί, εγκατέλειψαν τα χωριά τους για να κλειστούν στις πόλεις. Οι άλλοι που παρέμειναν προσπαθούσαν να μείνουν συμφιλιωμένοι εξυπηρετούσαν και το στρατό και τους αντάρτες, χωρίς βέβαια να λείπουν και εκείνοι που έδιναν όπως λέει και η παροιμία «και στον κλεφτ' ψωμί και στο χωροφύλακα χαμπερ'»[17]

Στο ίδιο συμπέρασμα για τη στάση του πληθυσμού της υπαίθρου συνηγορούν και άλλες μαρτυρίες : *«και όσοι έμειναν στα χωριά τους ήταν για λύπηση...πότε ζητωκραύγαζαν τους μεν πότε τους δε...η συμπεριφορά τους ήταν ένας διαρκής πόλεμος αμυντικός που δεν είχε στόχο την εξουσία αλλά την επιβίωση. Για να κρατάνε το κεφάλι τους στη θέση του κορόιδευαν όλους και περισσότερο τον ευατό τους. Στο βάθος λαχταρούσαν να τελειώσει όσο πιο γρήγορα γινόταν η λαχτάρα του εμφυλίου πολέμου»*[18]. Στην ίδια διαπίστωση καταλήγει και ο Διοικητής της 1ης Στρατιάς αντιστράτηγος, Δ. Γιατζής *«Ούτω, ο συμπαθών τον Κομμουνισμόν εκών ή άκων ακολουθεί, ο ασθενής τον χαρακτήρα και λιπόψυχος τον ανέχεται, ενώ ο αντιτιθέμενος εθνικιστής, όταν δεν εγκαταλείψη το χωρίον του και επιζή, σιωπά. Είναι γεγονός ότι κατά μεγίστην αναλογίαν οι χωρικοί είναι εθνικόφρονες, ίσως τινές είναι αδιάφοροι, αλλ' οι πάντες πλήν των βεβαρυμένων με ένοχον παρελθόν, επιθυμούσι την ησυχίαν και τάξιν. Αλλ' είναι εξ ίσου γεγονός ότι υπό την κατάστασιν υφ' ην τελούσιν, ελάχιστοι προσφέρονται να κινηθώσιν διά την επίτευξιν της γαλήνης και ελάχιστα δυνάμεθα να προσδοκώμεν παρ' αυτών»*[19].

---

[16] Γ. Χουλιάρας (Περικλής), *Ο δρόμος είναι άσωτος. ΕΛΑΣ – ΔΣΕ- Πολωνία, 1941-1958*, Ιωάννινα 2005, σ. 426-7

[17] Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 410

[18] Λάζος, *ο.π.*,σ. 33

[19] ΓΕΣ/ ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, τόμος 3ος Κείμενο 89, «Συμπεριφορά προς τους κατοίκους της υπαίθρου», 1η Στρατιά προς Β και Γ ΣΣ, 26 Μαρτίου 1947, σ. 552

Το μεγαλύτερο μέρος των εσωτερικών προσφύγων μετακινήθηκε στα αστικά κέντρα παρά τη θέλησή του, εξαιτίας στρατιωτικών και πολιτικών επιλογών. Όπως αποδεικνύεται από στρατιωτικά έγγραφα σε ελληνικά και ξένα αρχεία[20], τα στρατιωτικά στελέχη της κυβερνητικής πλευράς είχαν διαπιστώσει ότι η ανάπτυξη των ομάδων των καταδιωκόμενων σε στρατιωτικές μονάδες του ΔΣΕ γινόταν δυνατή μέσα από την επαφή τους με τον κοινωνικό χώρο, δηλαδή με την είσοδό τους στα χωριά, την οργάνωσή τους και την εγκατάσταση μηχανισμών τροφοδοσίας και στρατολογίας σε αυτά. Σύμφωνα με τον *Εθνικό Στρατό* το τμήμα αυτό της υπαίθρου χαρακτηρίζονταν ανασφαλές και εχθρικό και για να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που προέκυπταν έπρεπε να ληφθούν μια σειρά από στρατιωτικά και πολιτικά μέτρα[21]. Το πρώτο στάδιο αφορούσε στην περικοπή της βοήθειας σε τρόφιμα και ιματισμό στις «αμφιλεγόμενες» ή ανταρτοκρατούμενες περιοχές. Ήδη από το 1945 καμία βοήθεια της UNRRA δεν έφτανε στις περιοχές αυτές. Στην περίπτωση των ημιορεινών χωριών της Δυτικής Φθιώτιδας τα εφόδια έφταναν αποσπασματικά και η διανομή τους γινόταν στους «ημετέρους»[22] ή σε όσους δέχονταν να πάρουν όπλα εναντίον των ανταρτών[23]. Και για την περιοχή του Δομοκού, όπου έγιναν οι πρώτες συμπλοκές ανάμεσα στην *Ομάδα Ένοπλων Καταδιωκόμενων* του Μπελή και στη Χωροφυλακή το καλοκαίρι 1946, ζητήθηκε από το Νομάρχη Φθιώτιδας να διακοπούν οι διανομές εφοδίων της UNRRA με τη δικαιολογία ότι «*κατ' αυτόν τον τρόπο θα αναγκαστούν τα δημοκρατικά χωριά να υποκύψουν στην κυβέρνηση*»[24]. Μια δεύτερη δεσμίδα μέτρων αφορούσε

---

[20] Αμερικανικά αρχεία που χρησιμοποίησε η Λαίου, *ο.π.* και έγγραφα που βρίσκονται στους 16 τόμους του ΓΕΣ/ΔΙΣ, *(ΑΕΠ) Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*

[21] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, τόμος 7, Κείμενο 65, «Οδηγίαι δια τον διοικητήν Α ΣΣ αφορώσαι τας επιχειρήσεις Χαραυγή», 2-4-1948 «ο έλεγχος ούτος δέον να αποβλέπη εξ ίσου εις την σύλληψιν των αόπλων συμμοριτών των παραμενόντων εις τους κατωκημένους εν γένει τόπους και συνεργαζομένων μετά των συμμοριτών, ήτοι εις την σύλληψιν της λεγομένης αυτοαμύνης εκάστου κατωκημένου τόπου. Ούτοι δέον να θεωρώνται και είναι έναντι της πατρίδος εξ ίσου ένοχοι με τους ενόπλους συμμορίτας. Με την εξόντωσιν των ενόπλων συμμοριτών επιτυγχάνεται η εκκαθάρισις περιοχής τινός εκ των συμμοριών, η συντήρησις όμως του αποτελέσματος τούτου, ήτοι η μη αναμόλυνσις, εξασφαλίζεται μόνον διά της εξοντώσεως και της αυτοαμύνης της περιοχής ταύτης. Μια από τας κυρίας όθεν εντολάς απάντων είναι και η εξόντωσις της αυτοαμύνης», και Κείμενο 75 «Έκθεση επιχειρήσεων Χαραυγή από τον αντιστράτηγο διοικητή Θ. Τσακαλώτο από 14-4 έως 16-5-1948 προς ΓΕΣ», 19 – 5-1950. «ουδείς οίκτος δεν πρέπει να υπάρξει δια την καταστροφήν των αυτοαμυνιτών οίτινες είναι τα κέντρα συγκροτήσεως των ληστοσυμμοριτών»

[22] Για τα χωριά της Υπάτης και της Δυτικής Φθιώτιδας, Παλαιολόγου,*ο.π.*, σ.250-1

[23] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 401

[24] *Ρούμελη*, 16 Ιουλίου 1946. Καταγγελίες για τις αδικίες των διανομών σε φύλλα της εφημερίδας 21 και 22 Μαΐου 1946, 9, 18 και 27 Ιουνίου 1946

την απαγόρευση της κυκλοφορίας στα ορεινά χωριά[25], τη φρούρηση χωριών από μονάδες Στρατού και Εθνοφυλακής και τη συγκρότηση ΜΑΥ[26].

Το τρίτο και δραστικότερο μέτρο αφορούσε την αποκοπή των δυνάμεων του ΔΣΕ από τον κοινωνικό τους χώρο και την εκτόπιση των ανεπιθύμητων πληθυσμών από τα χωριά τους, με τη δημιουργία «νεκρών ζωνών»[27] στις ορεινές και ημιορεινές περιοχές. Σύμφωνα με στρατιωτικά έγγραφα[28] η μετακίνηση αυτή του πληθυσμού αποτέλεσε συνέπεια συνειδητής και συντονισμένης προσπάθειας του *Εθνικού Στρατού* να εκκενώσει τις περιοχές που θεωρούνταν εχθρικές ή ανασφαλείς προκειμένου να αποδυναμώσει το σύστημα εφοδιασμού, τις εφεδρείες των στρατολογούμενων και το δίκτυο του ΔΣΕ στην ύπαιθρο[29]. Αν η επικράτεια του ΔΣΕ έμενε έρημος τόπος, τότε η καταστροφή της γινόταν εύκολη υπόθεση. Στρατιωτικοί στις εκθέσεις τους τόνιζαν την ανάγκη εξόντωσης της αυτοάμυνας των χωριών και την μεταφορά του πληθυσμού των ορεινών περιοχών στις πόλεις[30]. Σε αυτή την άποψη συνηγορούσαν και πολιτικοί παράγοντες: *«Εάν προς τούτοις δια της δημιουργίας συνθηκών ασφαλείας εις την ύπαιθρον αφαιρέσωμεν από τον συμμορίτην την δυνατότητα να εφοδιάζεται εις τρόφιμα και να αναπληρεί τας απώλειάς του δια της βιαίας στρατολογίας – είναι δε γνωστόν ότι τα 70% περίπου ορισμένων συμμοριακών συγκροτημάτων αποτελούνται από εθνικόφρονας βιαίως στρατολογηθέντας – θα*

---

[25] «Ανακοίνωση Ανωτέρας Διοικήσεως Χωροφυλακής Φθιωτιδοφωκίδος, Άρθρα 3 και 4 για απαγόρευση κυκλοφορίας κατά τις νυκτερινές ώρες στις ορεινές περιοχές και απαγόρευση παραμονής ποιμνίων, αιγοπροβάτων και μεγάλων ζώων στις ορεινές περιοχές», *Λαμιακός Τύπος*, 9 Ιουλίου 1946 και NARA 868.00/7-2847, Αμερικανικό Προξενείο Θεσσαλονίκης προς Secretary of State, "Report on the present situation in Evritania and Phthiotis», 28 Ιουλίου 1947. Παρατίθεται στο Βόγλης, *ο.π.*, σ. 348. Αντίστοιχο παράδειγμα από τα χωριά των Αγράφων Τ. Ψημμένος, *Αντάρτες στ' Άγραφα, 1946-1950, Αναμνήσεις ενός αντάρτη*, Σύγχρονη Εποχή 1998, σ. 69 όπου διαφαίνεται και η έλλειψη εφοδίων και η παρεμπόδιση μεταφοράς τους στις ορεινές περιοχές και οι απαγορεύσεις στα ορεινά χωριά

[26] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, τόμος 3ος , Κείμενο 6, «Αυτασφάλεια υπαίθρου» ΓΕΣ προς Α, Β και Γ ΣΣ και «Σχέδιον οργανώσεως ειδικών Μονάδων Αυτασφάλειας Υπαίθρου», υπογραφή Υπουργός Δημόσιας Τάξης Μαυρομιχάλης και Αρχηγός ΓΕΣ, Π. Σπηλιωτόπουλος, 7 Οκτωβρίου 1946. Ειδικότερα για τη συγκρότηση ΜΑΥ στην περιοχή της Στερεάς και τη δράση τους βλ. Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 432-4

[27] *Η τρίχρονη εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, 1946-1949*, Ριζοσπάστης: Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1998, σ. 461-2

[28] Λαΐου, *ο.π.*, σ. 77-79 βάσει αμερικανικών αρχείων.

[29] ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, τόμος 5ος, κείμενο 20, ΓΕΣ 1η Στρατιά προς ΣΣ και Διοικήσεις Χωροφυλακής «Παρακολούθησις και εξόντωσις των αυτοαμυνιτών», 24 Μαίου 1947 «Πρέπει να κατανοηθή καλώς υπό όλων των Διοικήσεων και των βαθμοφόρων, ότι εάν δεν πραγματοποιηθή η πλήρης εξάρθρωσις των οργανώσεων αυτοαμύνης των χωρίων δι' εξοντώσεως ή συλλήψεως όλων των μελών αυτής το επίπονον έργον των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων αποβαίνει εις μάτην. Βλέπε και υποσημείωση 26, όσα δηλώνει ο Θρ. Τσακαλώτος

[30] *Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αδημοσίευτα έγγραφα,* Φάκελος 1406, Υποφάκελος Γ, «Έκθεσις Πεπραγμένων 41ου Λόχου από 8 έως 20 -5-1947 και διλοχίας 41ας από 21-29 /5/47 : Προτεινόμενα μέτρα δια διευκολυνσιν των επιχειρήσεων «Απομάκρυνσις του πληθυσμού εκ των ορεινών περιοχών όπου ευρίσκονται οι αντάρται εις τας πόλεις και κωμοπόλεις και εγκαταστάσεις εις ταύτας ισχυρών δυνάμεων Στρατού», 7 Ιουνίου 1947

είχομεν εύρει ασφαλώς την λύσιν του προβλήματος»[31]. Σοβαρά προβλήματα που προέκυπταν ήταν το τεράστιο κόστος της επιχείρησης καθώς οι πληθυσμοί που μετακινούνταν ήταν απόλυτα εξαρτημένοι από την κρατική βοήθεια και η UNRRA δεν μπορούσε να αναλάβει το κόστος[32].

Το μέτρο άρχισε να εφαρμόζεται δειλά και τμηματικά ήδη από το χειμώνα 1946-7. Στην αρχή απέβλεπε στον έλεγχο της μετακίνησης των νομάδων κτηνοτρόφων, οι οποίοι μετακινούσαν τα κοπάδια τους προς αναζήτηση βοσκοτόπων. Την άνοιξη έπρεπε να επιστρέψουν στα ορεινά. Αυτό παρεμποδίστηκε σε αρκετές περιπτώσεις ιδιαίτερα στις περιοχές όπου προβλέπονταν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού*[33]. Μερικές φορές ο *Εθνικός Στρατός* απλά συμβούλευε τους χωρικούς να μετακινηθούν στις πόλεις για ασφάλεια ενώ σε άλλες περιπτώσεις ορισμένα χωριά, τα οποία περιέρχονταν προσωρινά ή μόνιμα στον έλεγχο του *Εθνικού Στρατού* και που θεωρούνταν ανασφαλή ή ύποπτα, εκκενώνονταν αναγκαστικά[34] ή με τη βία:

> «Ειδικά αποσπάσματα συγκέντρωναν τον κόσμο στο κέντρο κάθε χωριού και του έδιναν τη ρητή εντολή μέσα σε λίγες ώρες να πάρει όσα από τα υπάρχοντά του μπορεί να κουβαλήσει με την οικογένειά του να εγκαταλείψει το σπίτι του, την περιουσία του, τα χωράφια του. Ακολουθούσαν απερίγραπτες σκηνές φρίκης. Κοπέλες και γυναίκες αλλόφρονες έτρεχαν δεξιά και αριστερά να συγκεντρώσουν τα απαραίτητα πράγματα του νοικοκυριού, τις προίκες τους που έφτιαξαν με μύριους κόπους και στερήσεις, τα ζωντανά που έβοσκαν σκόρπια γύρω από το χωριό το βιός τα εργαλεία... τι να πρωτοπάρουν; Τα χωριά εκείνες τις ημέρες μοιάζαν με ναυάγια. Ο καθένας έτρεχε απελπισμένος να θάψει ότι δεν μπορεί να πάρει μαζί του, χωρίς να είναι βέβαιος πως θα το γλιτώσει, θα το

---

[31]Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα*. Τόμος 1ος : Η ανοδική πορεία, 1946-1956, επιμ. Κ. Σβολόπουλος, Αθήνα: Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, Εκδοτική Αθηνών 1992, , σ. 84

[32]Για τις συζητήσεις της ελληνικής κυβέρνησης με Αμερικανούς για το ζήτημα της κάλυψης των εξόδων της διαμονής, διατροφής και ένδυσης των προσφύγων: Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 23, Υποφάκελος 2β, «Κρυπτογραφικόν τηλεγράφημα. Αρ. Εμπ. Πρωτ.59 Προς το Υπουργείο Εξωτερικών Αθήναις, Ουάσινγκτων 29 Οκτωβρίου 1947 : Τηλεγράφημα αντιπροέδρου της κυβερνήσεως σχετικά με συζήτηση στο State Department για το σύνολο ελληνικού προβλήματος εν πλάτει» και «Topics of discussion», 27 Οκτωβρίου 1947

[33] Γ.Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, (1946-1949)*, τόμος 2, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2000, σ. 594

[34] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας* (αταξινόμητο), «502 Τάγμα 2ος Λόχος: Διαταγή προς τους κατοίκους της Ευαγγελιστρίας, 1η Δεκεμβρίου 1947» : Διαταγή προς τους κατοίκους της Ευαγγελιστρίας. 502 Τάγμα 1ος Λόχος. «Άπαντες οι κάτοικοι Ευαγγελιστρίας υποχρεούνται μέχρι της 6ης Δεκεμβρίου 1947 να εγκαταλείψωσι το χωρίον μεθ' απάντων των τροφίμων των. Πας κυκλοφορών μετά την ανωτέρω προθεσμίαν του μακρόθεν μεν θα πυροβολείται άνευ προειδοποιήσεως, συλλαμβανόμενος δε θα παραπέμπεται εις το στρατοδικείον. Τα ανευρισκόμενα τρόφιμα θα καταστρέφωνται» ΣΤΓ912α της 1ης Δεκεμβρίου 1947»

ξαναδεί στα χέρια του. Κι αλίμονο σε όποιον δεν ήταν έτοιμος για εκκίνηση στην καθορισμένη ώρα. Κινδύνευε να του προσάψουν την κατηγορία ότι σκόπιμα καθυστερεί, για να παραμείνει στο χωριό και να ενισχύσει τους αντάρτες.... κι έβλεπε κανείς μακρόσυρτες φάλαγγες από ανθρώπους κάθε ηλικίας – γέροι, γριές, μωρομάνες με παιδιά στην αγκαλιά, τσούρμο μικρά παιδιά, οι πιο πολλοί με ένα μπογαλάκι στο χέρι, άλλοι να σέρνουν τα κατοικίδια ζώα τους – με θρήνους και οδυρμούς να εγκαταλείπουν τα σπίτια τους, παίρνοντας το δρόμο για την πόλη, συνοδευόμενοι από ισχυρά στρατιωτικά αποσπάσματα, που έκαναν το παν να μην ξεφύγει κανέναν από την φάλαγγα και επιστρέψει στο χωριό. Όλος ο κόσμος σε αντίσκηνα και πρόχειρες παράγκες με κίνδυνο να προσβληθεί από διάφορες επιδημίες. Και ενώ οι φάλαγγες των ξεριζωμένων αγροτών εγκατέλειπαν τόσο βιαστικά τα χωριά, οι μοναρχοφασιστικές συμμορίες που καραδοκούσαν ρίχνονταν απερίσπαστες στο πλιάτσικο, θησαυρίζοντας από το βιός των ξεσπιτωμένων. Μέσα σε λίγες ημέρες ολόκληρα χωριά εκεί που πριν λίγο ήταν γεμάτα ζωή μεταβλήθηκαν ξαφνικά σε ερημότοπους, νεκροταφεία».[35]

Η ίδια εικόνα ξεριζωμού και απόγνωσης περιγράφεται με βάση προφορικές μαρτυρίες και σε ένα χωριό της Ευρυτανίας[36]. Η βιαστική και απρογραμμάτιστη εκκένωση των χωριών καθώς και η αδιαφορία των στρατιωτικών αρχών για την τύχη του αγροτικού πληθυσμού αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής από ορισμένους πολιτικούς και στρατιωτικούς παράγοντες[37]:

> «Η εκκένωσις πολλών χωριών εγένετο βεβιασμένη και άνευ προηγούμενης οργανωμένης μεταφοράς των οικονομικών αγαθών και γενικώς των υπαρχόντων. Επί παραδείγματι διετάχθη η εκκένωσις των χωρίων Φτεριάς, Κομνηνάδων και Διποταμίας εντός δύο ωρών. Ουδέν μέσον προς μεταφοράν των κατοίκων διετέθη. Εγκαταλείφθησαν κατά πληροφορίες 1.500 χοίροι, 500 χιλ. Οκάδες σίτου και λοιπά γεωργικά και κτηνοτροφικά προιόντα εις την διάθεσιν των

---

[35] Τ. Ψημμένος, *Αντάρτες στα Άγραφα, (1946-1950), Αναμνήσεις ενός αντάρτη*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1998, σ.142-3

[36] Β. Αποστολόπουλος, *Το χρονικό μιας εποποιίας. Ο ΔΣΕ στη Ρούμελη*, γ έκδοση, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1998, σ.34. Ανάλογη περιγραφή και από τον Α. Ελεφάντη, «1947. Ανταρτόπληκτοι: μια μέρα», *Αρχειοτάξιο*, τευχ.2, 2000

[37] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 5, Κείμενο 85, «Μεταφορά προσφύγων χωρίου Βένετον», Βασιλικόν Ναυτικόν. Ναυτική Διοίκησις Βόλου, 21 Αυγούστου 1947

ανταρτών. Τούτο συνέβη και εις τας περιφέρειας Βοίου, Γρεβενών, Βενζίων κτλ. Οι στρατιωτικοί εις τους οποίους διεμαρτυρήθημεν απήντησαν κυνικώτατα «δεν μας ενδιαφέρουν οι πληθυσμοί». Η αδιαφορία ωρισμένων στρατιωτικών ηγητόρων δια τους πληθυσμούς έχει κλονίσει το ηθικόν του λαού και τούτο έχει επίδρασιν επί του ηθικού και των μαχόμενων στρατιωτών διότι γνωρίζουν ότι η οικία των επυρπολύθη και ελεηλατήθη. Οι τυχόν διασωθέντες συγγενείς των ευρίσκονται άστεγοι, γυμνοί και νήστεις κοιμώμενοι εις τας οδούς ή τας τρώγλες των κέντρων εις α κατέφυγον. Πολλοί τούτων λόγω τελείας απογοητεύσεως εκ της αδιαφορίας του κράτους επανέρχονται εις τας εστίας των και δηλώνουσι φιλίαν και υποταγήν εις τους αντάρτες»[38].

Η εκκένωση των ορεινών περιοχών από τους κατοίκους τους δεν περιορίστηκε σε σποραδικές περιπτώσεις αλλά ήταν συστηματική και μαζική. Έγγραφο του *Υπουργείου Εξωτερικών* σημείωνε ότι στα μέσα Απριλίου 1947 στις περιοχές του Α, Β και Γ Σώματος Στρατού είχαν εκκενωθεί βάσει διαταγών 385 χωριά με συνολικό πληθυσμό 164.305 κατοίκους, ενώ «οικειοθελώς» είχαν εκκενωθεί 102 χωριά με πληθυσμό 67.067 κατοίκους. Συνολικά αναφέρονταν ότι είχαν εκκενωθεί 487 χωριά με 231.372 άτομα. Ο μεγαλύτερος αριθμός των εκκενωθέντων χωριών σημειώνονταν στη Βόρεια Ελλάδα, στην περιοχή δικαιοδοσίας του Γ Σώματος Στρατού, όπου είχαν εκκενωθεί 307 χωριά, ενώ στις περιοχές δικαιοδοσίας των Α και Β Σώματος Στρατού τα εκκενωθέντα χωριά έφταναν τα 180[39].

Με το επιχείρημα της διευκόλυνσης των στρατιωτικών επιχειρήσεων σε κατοικημένες περιοχές, διαταγή του Αρχηγού ΓΕΣ, Αντιστράτηγου Γ. Βεντήρη, το Σεπτέμβριο 1947, προέβλεπε την εκκένωση των κατοικημένων τόπων που χρησιμοποιούνταν από τους μαχητές του ΔΣΕ καθώς και εκείνων των οποίων η χρησιμοποίηση προβλέπονταν πιθανή[40]. Ως τον Οκτώβριο 1947 είχαν εκτοπιστεί τόσοι άνθρωποι ώστε υπήρχε ένα δαπανηρό προσφυγικό πρόβλημα που ανησυχούσε την *Αμερικανική Αποστολή* της AMAG (*Αμερικανική Αποστολή για Βοήθεια στην Ελλάδα*). Ο Διευθυντής της, D. Griswold, τηλεγραφούσε στον Αμερικάνο Υπουργό των Εξωτερικών στις 27

---

[38] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ Τσαλδάρη*, Φάκελος 23, Υποφάκελος 2β, «Υπόμνημα Βουλευτή Καστορίας – Φλώρινας Α. Νταλίπη προς Κ. Τσαλδάρη, 3 Νοεμβρίου 1947»

[39] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ Τσαλδάρη*, Φάκελος 28, Υποφάκελος 4, «Le ministere des affaires etrangeres Cabinet du ministre, 14 -4-1947»

[40] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 3, Κείμενο 83, Αρχηγός ΓΕΣ προς 1η Στρατιά: «Προσβολή κατωκημένων τόπων υπό Ε.Β.Α», Αθήνα, 6 Σεπτεμβρίου 1947

Οκτωβρίου 1947 πως *«ο ελληνικός στρατός έχει απομακρύνει 300.000 άτομα από σπίτια που βρίσκονται κυρίως σε περιοχές που κρατούν οι αντάρτες ή στο θέατρο των επιχειρήσεων για να εμποδίσει την αναγκαστική στρατολόγηση και κλοπή εφοδίων. Οι πρόσφυγες αποτελούν κρίσιμο εθνικό πρόβλημα για το οποίο καταστρώνουμε σχέδια από κοινού με την ελληνική κυβέρνηση και τον ελληνικό στρατό».* Υπολόγιζε τον αριθμό των εκτοπισμένων σε 310.000 και πρόσθετε πως υπήρχαν και χιλιάδες εκούσιοι πρόσφυγες. Ο άμεσος λόγος κατά την έκθεση της AMAG, για την απομάκρυνση των κατοίκων από τα χωριά τους ήταν η εκτεταμένη στρατολόγηση του πληθυσμού από το ΔΣΕ[41].

Η απομάκρυνση ενός μεγάλου μέρους του αγροτικού πληθυσμού από τα σπίτια του είχε αποτέλεσμα τη μείωση της καλλιέργειας και την αύξηση του μη παραγωγικού πληθυσμού που έπρεπε να τραφεί. Αυτό επιβράδυνε την οικονομική πολιτική της AMAG και επιβάρυνε τον προϋπολογισμό της. Για αυτό αμερικανοί ιθύνοντες υποστήριξαν με επιμονή ότι παρά το στρατιωτικό και πολιτικό κόστος ήταν υπερβολικά δαπανηρό να κρατιέται ο αγροτικός πληθυσμός μακριά από τα σπίτια του. Το 1947 ο P. A. Porter, αμερικανός προεδρικός απεσταλμένος για θέματα οικονομίας, σημείωνε ότι το μεγαλύτερο εμπόδιο στην ανοικοδόμηση της Ελλάδας ήταν η συνέχιση του εμφυλίου πολέμου: *«Δεν μπορεί να υπάρξει καμία μόνιμη λύση μέχρι να ελαττωθεί το στρατιωτικό βάρος του πολέμου - έως ότου χρήματα και άνθρωποι αποδεσμευτούν για παραγωγικούς σκοπούς»*[42]. Οι αξιωματούχοι της AMAG, ωστόσο, έδιναν ύψιστη προτεραιότητα στο στρατό. Σύμφωνα με τον E.Clay, οικονομικό σύμβουλο της Αμερικανικής Αποστολής στην Ελλάδα, *«η Αποστολή σύντομα διαβεβαίωσε ότι δεν μπορούσε να υπάρχει καμία ελπίδα για οικονομική ανάρρωση μέχρι ότου θα αποκαθίστατο κάποια σχετική ασφάλεια».* Στις αρχές 1948 ο αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών G. Marshall τηλεγράφησε στον Griswold ότι η καταστροφή των αντάρτικων δυνάμεων και η καθιέρωση της στρατιωτικής ασφάλειας έχουν τώρα αναλάβει καθαρά εξέχουσα προτεραιότητα. Ο Griswold παρότι προειδοποιούσε για τους κινδύνους που προέρχονταν από μια γενική οικονομική κατάρρευση και μια γενική απόρριψη της παρούσης πολιτικής και κοινωνικής δομής συμφώνησε πλήρως με τη σπουδαιότητα της εσωτερικής ασφάλειας. Η AMAG δεν είχε την πρόθεση και ούτε έθιξε τη στρατιωτική επιτυχία με την επιμονή σε οικονομικά προγράμματα και μεταρρυθμιστικά μέτρα

---

[41] NAUS, SDR 868.00/10- 2747, Παρατίθεται στην Λαΐου, ο.π., σ. 77

[42] «Η Έκθεση της Επιτροπής Porter, Υπουργείο Εξωτερικών προς τον Τύπο, 30 Απριλιου 1947», στο P.Porter, *Ζητείται ένα θαύμα για την Ελλάδα. Το ημερολόγιο ενός προεδρικού απεσταλμένου, 20 Ιανουαρίου -27 Φεβρουαρίου 1947*, Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, 2006, σ. 186

που δεν υποστήριζαν τη στρατιωτική προσπάθεια άμεσα ή έμμεσα[43]. Οι συνέπειες αυτής της πολιτικής ήταν η μεταφορά όλο και περισσότερων κονδυλίων στο στρατιωτικό σκέλος της βοήθειας. Επιπρόσθετα, ακόμα και η πρόσθετη βοήθεια των ΗΠΑ που χαρακτηριζόταν ως οικονομική ουσιαστικά χρησιμοποιούνταν για στρατιωτικούς σκοπούς, όπως ήταν η βοήθεια στους πρόσφυγες και τα σχέδια ανοικοδόμησης για στρατιωτική χρήση, και όχι στην ανοικοδόμηση της χώρας. Σύμφωνα με τον εκπρόσωπο της Βρετανίας στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ και πρώην Υφυπουργό Εξωτερικών της Βρετανίας (1945-1946), H. Mc Neil:

> «Στην πραγματικότητα πολλοί πρόσφυγες άφησαν τα χωριά τους παρά τη θέλησή τους αναγκασμένοι να το κάνουν από τον στρατό. Η εκκαθάριση όλων των ορεινών χωριών από τον πληθυσμό τους έγινε μια στρατιωτική πολιτική. Ο σκοπός ήταν να στερηθούν οι αντάρτες μια σημαντική πηγή υποστήριξης, καθώς οι αντάρτες έπρεπε να επιβιώσουν στην ύπαιθρο, βρίσκοντας τροφή ή παίρνοντάς τη από τους αγρότες που ζούσαν σε περιοχές όπου δρούσαν οι ομάδες. Ωστόσο μια τέτοια πολιτική εφαρμοσμένη στο σύνολό της ήταν αυτοκτονική καθώς η Ελλάδα δεν μπορούσε να εισάγει τροφή για όλους. Σε γενικές γραμμές λοιπόν ο στρατός δεν ενόχλησε τα πεδινά χωριά όπου οι επιδρομές των ανταρτών ήταν της τακτικής του «χτυπάμε και φεύγουμε»[44]

Την ίδια περίοδο ο νέος Αρχηγός ΓΕΣ, αντιστράτηγος Γιατζής, αναγνωρίζοντας την ευθύνη του στρατού στο ζήτημα της εκκένωσης των χωριών, έδωσε διαταγή στα Σώματα Στρατού να περιοριστεί εντελώς η εκκένωση των χωριών για λόγους επιχειρήσεων και ασφάλειας και παράλληλα να επιδιωχθεί η επανεγκατάσταση των χωρικών στις εστίες τους, καθώς οι πόλεις και τα κέντρα ασφαλείας ήταν υπερπλήρεις, δημιουργούνταν τεράστια οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα από την εγκατάσταση και διαβίωση των προσφύγων ενώ η απουσία

---

[43] *FRUS (1948)*, vol.IV, Telegram 868.00/1-1448, "The Chief of the American Mission for Aid to Greece (Griswold) to the Secretary of State", Athens, 14 January 1948, σ. 28. Σχετικά με την προτεραιότητα της καταστροφής των αντάρτικων δυνάμεων και της αποκατάστασης της εσωτερικής ασφάλειας ως εξαιρετικής σημασίας και απαραίτητη προυπόθεση για μια επιτυχημένη βοήθεια προς την Ελλάδα Βλέπε *FRUS* (1948), vol. IV, Telegram 868.00/1-948, "The Secretary of State to the American Mission for Aid to Greece", Washington, 12 January, 1948, σ. 26

[44] W. H. McNeil, *Greece : American Aid in Action, 1947-1956*, New York : The Twentieth Century Fund, 1957,σ. 40

εργατικών χεριών αποτελούσε πλήγμα για την εθνική οικονομία[45]. Ωστόσο παρά τις διαταγές του ΓΕΣ και τα διαφαινόμενα προβλήματα, οι εκτοπίσεις συνεχίστηκαν με αμείωτη ένταση κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του Εθνικού Στρατού την άνοιξη 1948 αποτελώντας ένα εξαιρετικά επιτυχημένο μέτρο καθοριστικής σημασίας για την έκβαση της στρατιωτικής σύγκρουσης. Η συνέχιση των εκτοπίσεων δημιουργεί αμφιβολίες για το ποιος τελικά αποφάσιζε για την εφαρμογή του μέτρου καθώς φαίνεται να αγνοείται ο Αρχηγός του ΓΕΣ.

Οι πληθυσμοί που εκκενώνονταν αναγκαστικά έφταναν στις μεγάλες πόλεις, τα επονομαζόμενα Κέντρα Ασφαλείας, όπου αντιμετωπίζονταν ως υποστηρικτές του ΔΣΕ. Σύμφωνα με τον τοπικό τύπο:

> «Ανταρτόπληκτοι τω όντι και πρέπει να λέγονται μόνο οι σθεναροί πατριώται και οι γνήσιοι εκείνοι Έλληνες χωρικοί οι οποίοι εφ' ότου εξεδηλώθησαν τα προδοτικά αισθήματα του ΕΑΜ αμέσως ύψωσαν το ανάστημά τους και αντέδρασαν δια λόγων ή δια έργων κατά του ψεύδους, της απάτης, της αδικίας και της προδοσίας. Όλοι οι άλλοι οι επονομαζόμενοι ανταρτόπληκτοι οι οποίοι κατέκλυσαν τα αστικά κέντρα από του 1946, μερικοί από του 1947 – 1948, οι πλείστοι είναι μια πολυποίκιλος ιδεολογικώς μάζα ανθρώπων, περιλαμβάνουσα τους δειλούς, τους αμφιταλαντευόμενους, καιροσκόπους, τους υλιστάς, τους ημιμολυσμένους ή τους συνεργάτας των ανταρτών. Άπαντας τούτους ηναγκάσθη ο στρατός να συγκεντρώσει εις τα αστικά κέντρα. Οι χωρικοί αυτού του είδους ονομάζονται και ανταρτόπληκτοι και καντήντησε να διακδικώσει και αυτοί τα ίδια δικαιώματα με τους εθνομάρτυρες ανταρτόπληκτους της Ά κατηγορίας»[46].

Ο τοπικός δεξιός εφιστούσε μάλιστα την προσοχή στους πραγματικούς πρόσφυγες και τους ζητούσε να καταγγέλλουν καθετί ύποπτο, *«γιατί όλα πρέπει να τα περιμένει από τους κομμουνιστές. Δεν είναι απίθανο να παρουσιάζονται ως συμμοριόπληκτοι και εν μέσω πραγματικών θυμάτων του κομμουνισμού ζώντες να αποτελούν συνδέσμους»*[47]. Παρότι

---

[45] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, τόμος 6ος, κείμενο 67, ΓΕΣ προς 1η Στρατιά «Περιορισμός εκκένωσης χωρίων», 14 Νοεμβρίου 1947
[46] *Λαμιακός Τύπος*, 11 Οκτωβρίου 1949
[47] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Αυγούστου 1947

εντοπίστηκε αναφορά για τοποθέτηση πρακτόρων από το ΔΣΕ στα αστικά κέντρα[48], το πιο πιθανό είναι ότι η αποδιάρθρωση των οργανώσεων της Αριστεράς στις πόλεις και η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών και των σωμάτων ασφαλείας είχε δημιουργήσει χώρους υποδοχής ασφαλείς από πολιτική και στρατιωτική άποψη. Η όποια δυσαρέσκεια των προσφύγων δεν μπορούσε να γίνει αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης και να εκφραστεί πολιτικά ως υποστήριξη στην Αριστερά.

5.2. «Συμμοριόπληκτοι»: σημασία και ερμηνεία. Ζητήματα ορισμού

Η διαδικασία σύμφωνα με την οποία περίπου 700.000 άτομα μετακινήθηκαν από τον τόπο κατοικίας τους κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου αποτέλεσε ζήτημα διαμάχης και προπαγάνδας. Οι όροι «συμμοριόπληκτοι» και οι παραπλήσιοι «ανταρτοδιωκόμενοι» και «ανταρτόπληκτοι» χρησιμοποιήθηκαν από τις κυβερνητικές και στρατιωτικές αρχές και τον τύπο της εποχής του εμφυλίου πολέμου με πρόδηλο προπαγανδιστικό και ιδεολογικό χαρακτήρα για να δηλώσουν άτομα τα οποία επλήγησαν από «συμμορίτες» και αναγκάστηκαν από το ΔΣΕ να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να αναζητήσουν καταφύγιο στα αστικά κέντρα. Πηγές της αριστεράς από την άλλη αναφέρονται στους ίδιους πληθυσμούς ως «εκτοπισμένους», «ξεριζωμένους» ή «ξεσπιτωμένους» δηλώνοντας τα άτομα που εξαναγκάστηκαν από τον *Εθνικό Στρατό* να εκκενώσουν τα χωριά τους προκειμένου να αποδυναμωθεί το σύστημα εφοδιασμού, οι εφεδρείες των στρατολογούμενων και το σύστημα πληροφοριών του ΔΣΕ[49].

Στην παρούσα εργασία θεωρείται ότι πιο δόκιμος είναι ο όρος «εσωτερικοί πρόσφυγες» ο οποίος απαλλαγμένος από πολιτική σημασία της λέξης αποδίδει την κατάσταση των εκτοπισμένων πληθυσμών. Εσωτερικοί πρόσφυγες (internally displaced persons) είναι τα άτομα τα οποία αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις οικίες τους αλλά, αντίθετα με τους πρόσφυγες παρέμειναν μέσα στα σύνορα της χώρας τους. Δεν υπάρχει νομικός ορισμός για τους εσωτερικούς πρόσφυγες, όπως υπάρχει για τους πρόσφυγες. Η αναφορά των Ηνωμένων Εθνών, *Guiding*

---

[48] Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Αδημοσίευτα έγγραφα*, Φάκελος 1037, Υποφάκελος Ε, ΚΓ. Αρχηγείο Παρνασσίδος, Έκθεση από 1ης μέχρι 31 Γενάρη 1948, 8/2/48 Υπογραφή Ερμής

[49] *Δεύτερη Κυανή Βίβλος*, εκδιδόμενη από την Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση της Ελλάδος, Λονδίνο 1949, σ.61-66 Σύμφωνα με την Κυανή Βίβλο της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης τον Αύγουστο 1949 «οι μοναρχοφασίστες γνωρίζοντας πολύ καλά τη συμπάθεια και την υποστήριξη του πληθυσμού στον αγώνα του ΔΣΕ, διέταξαν την εκκένωση των χωριών για να δημιουργήσουν κενό γύρω από τις μάχιμες μονάδες(...) Περίπου 700.000 άνθρωποι (άνδρες, γυναίκες και παιδιά) πετάχθηκαν έξω από τα σπίτια τους και μεταφέρθηκαν στις πόλεις».

principles on Internal Displacement, θεωρεί ότι εσωτερικοί πρόσφυγες είναι τα άτομα ή οι ομάδες ατόμων οι οποίες αναγκάστηκαν να μετακινηθούν ή να εγκαταλείψουν τις οικίες τους ως αποτέλεσμα ή ώστε να αποφύγουν τις συνέπειες της ένοπλης σύγκρουσης, καταστάσεις γενικευμένης βίας, παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή φυσικών ή ανθρωπογενών καταστροφών και που δεν έχουν περάσει ένα διεθνώς αναγνωρισμένο κρατικό σύνορο[50].

Εξίσου σημαντικό με την υιοθέτηση μιας επιστημονικής ορολογίας αναφορά με τους μετακινηθέντες πληθυσμούς είναι να εξετάσουμε ποιος προσδιορίζονταν γραφειοκρατικά ως «συμμοριόπληκτος», σύμφωνα με το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* και τους κρατικούς φορείς. Η ιδιότητα του «συμμοριόπληκτου» δεν ήταν σταθερή σε όλο το διάστημα της ύπαρξης του ζητήματος, από το 1947 έως το 1950, ούτε συμπεριλάμβανε όλους τους εσωτερικούς πρόσφυγες. Είχε δε μεγάλη σημασία διότι βάσει του προσδιορισμού αυτού καταρτίζονταν οι κατάλογοι της χορηγούμενης περίθαλψης και λαμβάνονταν τα προνοιακά μέτρα της κυβέρνησης και των υπηρεσιών αρωγής.

Σε σχετική εγκύκλιο του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας* στα τέλη του 1947 αναφορικά με την περίθαλψη των προσφύγων καθορίζονταν ότι στους προσωρινούς καταλόγους «συμμοριόπληκτων» συμπεριλαμβάνονταν εκείνοι που κατέφυγαν στα Κέντρα Ασφαλείας επειδή οι οικίες πυρπολήθηκαν ή ολοκληρωτικά λεηλατήθηκαν. Στους ίδιους καταλόγους είχαν δικαίωμα εγγραφής και οι οικογένειες που κατέφυγαν στις πόλεις «ως απειλειθείσες με εξόντωση» λόγω της εντάξεως των μελών τους στον *Εθνικό Στρατό*, στη Χωροφυλακή ή στα ΜΑΥ. Από τους κτηνοτρόφους εγγράφονταν στους καταλόγους μόνοι εκείνοι των οποίων οι οικίες πυρπολήθηκαν και τα ποίμνια διερπάγησαν σύμφωνα με επίσημα πιστοποιητικά των στρατιωτικών ή αστυνομικών αρχών[51]. Για να χαρακτηριστεί κάποιος «συμμοριόπληκτος» η λεηλασία και η πυρπόληση της κύριας οικίας του έπρεπε να είναι ολοσχερής ενώ η παρεχόμενη περίθαλψη δεν αποτελούσε αποζημίωση των καταστροφών αλλά μέσο προς συντήρηση[52]. Στους καταλόγους των «συμμοριόπληκτων» συμπεριλαμβάνονταν οι κάτοικοι των χωρίων που

---

[50] Deng, Francis, "The guiding principles on internal displacement", *E/CN.4/1998/53/Add.l, February 11. New York, NY: United Nations.*, New York: United Nations http://www.internal-displacement.org. Επίσκεψη στην ιστοσελίδα 10 Μαρτίου 2006

[51] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Νομαρχία Βοιωτίας, αρ.πρωτ. 9067, Λειβαδιά, 31 - 12-47 και Νομαρχία Βοιωτίας αρ. πρωτ. 8771, Λειβαδιά 14-1-1948

[52] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Αθήνα, 18-12-1947, Νομαρχία Βοιωτίας, αρ. πρωτ. 8982, 23-12-1947

βρισκόταν υπό τον μόνιμο έλεγχο του ΔΣΕ και των οποίων οι κάτοικοι δεν μπορούσαν να επιστρέψουν σε αυτά[53]. Επιπρόσθετα, στις καταστάσεις απορίας εγγράφονταν όλες οι οικογένειες όσων στρατεύονταν στον Εθνικό Στρατό, θεωρούμενες κατά τεκμήριο άπορες και έχοντας δικαίωμα δωρεάν τροφίμων και ιματισμού[54]. Μια άλλη κατηγορία χαρακτηριζομένων ως «συμμοριόπληκτων» ήταν «*οι παραδιδόμενοι ή συλληφθέντες συμμορίτες που αφήνονται ελεύθεροι από τις αρχές*»[55]. Σε αυτή την περίπτωση η ιδιότητα του «συμμοριόπληκτου» και οι παροχές που αυτή συνεπάγονταν χρησιμοποιούνταν ως ένα επιπρόσθετο κίνητρο για την παράδοση στις αρχές ή την αποκήρυξη των «επιλήψιμων ιδεών». Τέλος, οι οικογένειες των υπηρετούντων στα ΜΕΑ εφόσον έπαιρναν εφεδρικό επίδομα και μερίδα αλεύρου *«θέλουν υπαχθή εις την κατηγορίαν των συμμοριοπλήκτων οικογενειών στρατευσίμων»*[56].

Στα τέλη του 1947, διαπιστώθηκε από αναφορές των Νομαρχών και των υπηρεσιών πρόνοιας ότι πολλοί από όσους εγγράφονταν στις καταστάσεις των προσφύγων δεν κατείχαν πραγματικά την ιδιότητα του «συμμοριόπληκτου» αλλά είχαν προσκομίσει ψευδή πιστοποιητικά από τις αστυνομικές ή τις κοινοτικές αρχές προκειμένου να λάβουν περίθαλψη. Για να μην επιβαρυνθεί δυσανάλογα ο προϋπολογισμός και για να μην αποκλειστούν από τις καταστάσεις άτομα τα οποία δικαιούνταν αλλά δεν λάμβαναν περίθαλψη, το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* ζήτησε την αναθεώρηση των καταλόγων των «συμμοριόπληκτων» με προσωπική επίβλεψη των κατά τόπους Νομαρχών[57]. Έγγραφα που στάλθηκαν στις κατά τόπους Νομαρχίες εφιστούσαν την προσοχή των αρμόδιων αρχών στην κατάρτιση των καταλόγων των «συμμοριόπληκτων» και απειλούσαν με παραπομπή στον Εισαγγελέα και κυρώσεις όσους εξέδιδαν παράνομα

---

[53] ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, *Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου,* Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Εγκύκλιος, αρ. 93664, Αθήνα, 8 Σεπτεμβρίου 1948

[54] ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, *Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου,* Εγκύκλιοι 106087/12.12.1946, 238/23.7.1947, 110178/21.12. 1947 του Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως και *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ.65, 26 Μαΐου 1947 «Περί αναγνωρίσεως απορίας σε οικογένειες τελούντων υπό τα όπλα και χορηγήσεως δωρεάν τροφίμων και ιματισμού»

[55] ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, *Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου*, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Διεύθυνση Κρατικής Αντιλήψεως, Εγκύκλιος αρ.πρωτ. 85053, 31 Ιουλίου 1948

[56] ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, *Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου,* Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Εγκύκλιος αρ. 413, Αθήνα, 1 Αυγούστου 1950

[57] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας Προς τους Νομάρχες του Κράτους και τις υπηρεσίες Κοινωνικής Πρόνοιας. Αθήνα 9- 12-1947 αρ. πρωτ. 107278 / Νομαρχία Βοιωτίας αρ. πρωτ. 8774 Λειβαδιά, 15 Δεκεμβρίου 1947

πιστοποιητικά[58]. Σχετική εγκύκλιος του Υπουργείου Πρόνοιας ζητούσε από τις υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας να μην χορηγούν «εική και ως έτυχε» πιστοποιητικά βάσει των οποίων πρόκειται να κριθεί η ιδιότητα κάποιου προσώπου ως «συμμοριόπληκτου». Οι βεβαιώσεις που προσκομίζονταν από τους ενδιαφερόμενους για να χαρακτηριστούν ως «συμμοριόπληκτοι» έπρεπε να έχουν εκδοθεί από τις αρχές δημόσιας ασφάλειας από την οποία προέρχονταν ή από τις στρατιωτικές αρχές[59]. Μόνο λεηλατηθέντες, πυροπαθείς ή παντελώς άποροι είχαν δικαίωμα εγγραφής στους καταλόγους[60]. Οι Νομαρχίες όφειλαν να κοινοποιήσουν στο *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* τους αναθεωρημένους καταλόγους και τον ακριβή αριθμό των χαρακτηρισθέντων ως «συμμοριόπληκτων».

Στα μέσα του 1948, καθώς ο αριθμός των εσωτερικών προσφύγων γνώρισε αλματώδη αύξηση λόγω των εαρινών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού* αλλά και εξαιτίας των μειωμένων πιστώσεων, το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* αναθεώρησε τις αποφάσεις του σχετικά με τον τρόπο παροχής και τους δικαιούχους της κρατικής αρωγής και περίθαλψης[61]. Υπό την αιγίδα της AMAG, από την 1η Ιουλίου 1948 τέθηκαν δύο βασικές προϋποθέσεις για τη συνέχιση του προγράμματος παροχής βοήθειας: πρώτον, η εξεύρεση εργασίας σε όσους πρόσφυγες ήταν ικανοί (πρόκειται για την αρχική σκέψη του προγράμματος «Πρόνοια δια της Εργασίας») και δεύτερον η χορήγηση περίθαλψης μόνο σε όσους χαρακτηριζόταν ως άποροι.

Για τον χαρακτηρισμό των προσφύγων συγκροτήθηκε στην έδρα κάθε νομού *Επιτροπή Χαρακτηρισμού Συμμοριόπληκτων* η οποία αποτελούνταν από τον Πρόεδρο των Πρωτοδικών, το Διευθυντή της Νομαρχίας, έναν Αξιωματικό της Στρατιωτικής Μονάδας που έδρευε στο νομό, το Διευθυντή της Διεύθυνσης Γεωργίας και τον Προϊστάμενο του Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας[62]. Για να χαρακτηριστεί κάποιος από την αρμόδια επιτροπή ως «συμμοριόπληκτος

---

[58] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Νομαρχία Βοιωτίας αρ. πρωτ.9067/2, Λειβαδιά, 5 Ιανουαρίου 1048 και Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας προς Νομαρχία Βοιωτίας, αρ. πρωτ 257, Λειβαδιά, 3 Ιανουαρίου 1948

[59] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Αθήνα, 18-12-1947, Νομαρχία Βοιωτίας, αρ. πρωτ. 8982, 23-12-1947

[60] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Εγκύκλιος Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας αρ. 107278 της 9-12-47.

[61] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Προς Κέντρα Κοινωνικής Πρόνοιας και Γενικούς Διοικητές, Νομάρχες, Επάρχους. αρ. πρωτ. 73210, Αθήνα 4 Ιουνίου 1948.

[62] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Νομαρχία Βοιωτίας αρ. πρωτ.3358, Λειβαδιά 23 Ιουνίου 1948: «Συγκρότηση επιτροπών χαρακτηρισμού συμμοριόπληκτων σύμφωνα με 73210/4-6-1948 διαταγή Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας». Η εγκύκλιος δημοσιεύτηκε και στο *Λαμιακός Τύπος*, 28 Οκτωβρίου 1948

δεόμενος περιθάλψεως» εκτός από τις βασικές προϋποθέσεις οι οποίες απαιτούνταν, δηλαδή του πυροπαθούς, του λεηλατηθέντος ολοσχερώς και του μετακινηθέντος κατόπιν διαταγής των στρατιωτικών αρχών, έπρεπε επιπρόσθετα να τυγχάνει και άπορος όσο αφορά στην κατάσταση της οικογένειάς του και σύμφωνα με το εισόδημά του[63]. Οι πρόσφυγες έπρεπε να προσκομίσουν στην αρμόδια επιτροπή χαρακτηρισμού τα απαιτούμενα στοιχεία τα οποία ήταν βεβαίωση των αρχών ασφαλείας της περιφέρειάς ότι ήταν πυροπαθείς ή ολοσχερώς λεηλατηθέντες, βεβαίωση των στρατιωτικών αρχών προκειμένου περί μετακινηθέντων κατόπιν εντολής τους, βεβαίωση της κοινοτικής αρχής για την οικογενειακή τους κατάσταση και τέλος δελτίο εξακριβώσεως της απορίας τους εκδιδόμενο από το οικείο Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας. Τα Κέντρα Κοινωνικής Πρόνοιας του κάθε νομού όφειλαν μέσα στον Ιούνιο 1948 να ελέγξουν όλους τους πρόσφυγες που κατέφυγαν στην περιφέρεια και να συντάξουν δελτίο απορίας. Τα μέλη της οικογένειας που απουσίαζαν από την περιφέρεια που κατέφυγε ο πρόσφυγας δεν αναγράφονταν.

Τα δελτία υποβάλλονταν στην επιτροπή χαρακτηρισμού των προσφύγων και σύμφωνα με αυτά η επιτροπή κατέτασσε τους πρόσφυγες σε τρεις κατηγορίες. Στην κατηγορία Α κατατάσσονταν όσοι χαρακτηρίζονταν ως παντελώς άποροι. Αυτοί τύγχαναν κάθε παρεχόμενης από το κράτος προστασίας. Στην κατηγορία Β κατατάσσονταν όσοι είχαν εισόδημα το οποίο κάλυπτε το όριο συντήρησης. Αυτοί δεν λάμβαναν χρηματικό επίδομα και άρτο, τύγχαναν ωστόσο κρατικής βοήθειας σε ιματισμό, κλινοσκεπάσματα, υγειονομική περίθαλψη και στέγαση καθώς ήταν πυροπαθείς. Σε αυτούς χορηγούνταν δελτία τροφίμων και άρτου για τη χορήγηση επί πληρωμή όλων των τροφίμων που διανέμονταν από το Κέντρο Διανομών. Σε όσους ανήκαν στην κατηγορία αυτή χορηγούνταν επιπρόσθετα δωρεάν όλα τα είδη που παρέχονταν από τις διεθνείς οργανώσεις (καναδική βοήθεια) και τα χορηγούμενα είδη από την αμερικανική βοήθεια σε μειωμένη τιμή. Σε όσους πρόσφυγες ήταν αγρότες παρέχονταν υγειονομική περίθαλψη και βοήθεια από το Υπουργείο Γεωργίας. Στην κατηγορία Γ κατατάσσονταν όλοι οι υπόλοιποι που δεν είχαν ανάγκη καμίας περίθαλψης αλλά καταγράφονταν για λόγους στατιστικούς, για υγειονομική παρακολούθηση και για τη διευκόλυνσή τους ως προς τη στέγαση. Μετά την κατάταξη των προσφύγων σε κατηγορίες, το Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας καταχωρούσε τους πρόσφυγες σε ειδικό μητρώο ανά κατηγορίες και ανά οικογένεια ονομαστικά με έτος γέννησης και τόπο προέλευσης. Από 1η Ιουλίου 1948 θεσπίστηκε το οικογενειακό βιβλιάριο

[63] Η απορία χαρακτηριζόταν σύμφωνα με την Εγκύκλιο αρ. 85637 του Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας

«συμμοριόπληκτου», από τα αρχειακά τεκμήρια ωστόσο δεν προκύπτει η εφαρμογή του μέτρου αυτού[64].

Με την ίδια εγκύκλιο ορίζονταν ότι δεν δικαιούνταν περίθαλψη για κανένα λόγο και ανεξάρτητα από το βαθμό απορίας τους όσοι κατέφυγαν στα κέντρα ασφαλείας από φόβο μόνο χωρίς να συντρέχει για αυτούς η περίπτωση της πυροπάθειας, της λεηλασίας ή μετακινήσεως κατόπιν εντολής των στρατιωτικών αρχών. Αυτοί κατόπιν βεβαιώσεως των αρχών ασφαλείας της περιφέρειάς τους ότι δικαιολογημένα εγκατέλειψαν την εστία τους μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως άποροι εφόσον συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις. Μια δεύτερη κατηγορία που δεν δικαιούνταν περίθαλψη ήταν όλοι όσοι διατάσσονταν από τις αρμόδιες πολιτικές και στρατιωτικές αρχές να επανέλθουν στις εστίες τους και αρνούνται να το πράξουν.

Η απογραφή των εσωτερικών προσφύγων δεν διενεργήθηκε χωρίς προβλήματα. Οι *Επιτροπές Χαρακτηρισμού Συμμοριόπληκτων* καταγγέλθηκαν για μεροληψία υπέρ ορισμένων προσώπων, καθώς πολλοί από τους εγγραφέντες στις καταστάσεις δεν πληρούσαν τους όρους που είχε θέσει το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* για τον χαρακτηρισμό ως «συμμοριόπληκτου» ενώ κάποιοι ήταν εύποροι ή διπλογραμμένοι και σε άλλες καταστάσεις. Αν και από τις αρμόδιες υπηρεσίες της Νομαρχίας τονίζονταν ότι έπρεπε να αποφεύγεται η καταγραφή όσων αρνούνταν με διάφορες προφάσεις να επιστρέψουν στις εστίες τους σε μερικές περιπτώσεις συμπεριλαμβάνονταν κάτοικοι χωριών που είχαν ήδη επαναπατριστεί[65].

Στο *Λαμιακό Τύπο* καταγράφονταν ατασθαλίες, μεροληψίες εναντίον προσώπων με διπλογραφές και ψευδείς δηλώσεις ενώ επισημαίνονταν ο κίνδυνος μονομερώς σκεπτόμενων Προέδρων Κοινοτήτων και «καλοθελητών»[66]. Σχολιάζοντας την εγκύκλιο αυτή του Υπουργείου που καθόριζε τα κριτήρια με βάση τα οποία η *Επιτροπή Χαρακτηρισμού Απόρων Συμμοριόπληκτων Προσφύγων* έκρινε τους δικαιούχους της δωρεάν παροχής τροφίμων, η εφημερίδα διαπίστωνε ότι τελικά ως πρόσφυγες Α κατηγορίας χαρακτηρίζονταν όχι όσοι κατέφυγαν στα αστικά κέντρα από φόβο, καθώς τα χωριά τους ελέγχονταν από τον ΔΣΕ, αλλά όσοι αποδεδειγμένα

---

[64] Μ. Μπακαδήμα, «Αρχειακές Πηγές της δεκαετίας 1940-1950 στην υπηρεσία των ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας. Η περίπτωση του Αρχείου Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου», Ανακοίνωση στο *Επιστημονικό Συνέδριο: Κατοχή – Αντίσταση – Εμφύλιος. Η Αιτωλοακαρνανία και η Ευρυτανία στη δεκαετία 1940-1950,* Αγρίνιο και Καρπενήσι, 14-16 Μαρτίου 2008

[65] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Υπηρεσία Κοιν. Πρόνοιας Νομού Βοιωτίας προς Νομάρχη Βοιωτίας, αρ.πρωτ 2553, 7 Αυγούστου 1948

[66] *Λαμιακός Τύπος*, 28 Οκτωβρίου 1948

αναγκάστηκαν από τον στρατό να εγκαταλείψουν τα χωριά τους. Και σημείωνε: *«Δυστυχώς αυτοί είναι οι αυτοαμυνίτες και όσοι μετά την φυγή των εθνικοφρόνων παρέμειναν στα χωριά τους για να ενισχύσουν την ανταρσία και να λεηλατήσουν τις περιουσίες των φυγόντων και που πιέστηκαν από τον στρατό να εγκαταλείψουν τα χωριά τους δεδομένου ότι παραμένοντας εκεί εργάζονταν υπέρ του συμμοριτισμού και σε βάρος του διεξαγόμενου αγώνα»*[67].

Παράλληλα με τους καταλόγους «συμμοριόπληκτων», καταρτίζονταν στις Νομαρχίες *Μητρώο Οικογενειών Μαχομένων* του κάθε νομού. Η κατάταξη των οικογενειών γινόταν σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη περιλάμβανε τις εντελώς άπορες οικογένειες, η δεύτερη τις ημιάπορες και η τρίτη τις εύπορες οικογένειες με μηνιαίο εισόδημα άνω των 300.000 δραχμών[68]. Οι οικογένειες των μαχομένων λάμβαναν προνομιακή μεταχείριση όσο αφορά τις διανομές τροφίμων[69] και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη[70]. Σύμφωνα με τα δελτία κίνησης απόρων 17 νομών της χώρας για τους μήνες Μάιο, Ιούνιο, Ιούλιο και Αύγουστο 1948, οι οικογένειες των μαχομένων αποτελούσαν το 17% των χαρακτηριζόμενων ως απόρων[71]. Ειδικότερα στο Νομό Φθιώτιδας τον Ιούλιο 1948 καταγράφηκαν ως άπορα μέλη οικογενειών στρατευμένων 9.004 άτομα σε σύνολο 67.501 καταγεγραμμένων απόρων.

Για την εγγραφή στους καταλόγους ήταν απαραίτητο εκτός από τους τυπικούς όρους να πληρούνται και πολιτικά κριτήρια. Το αρχείο του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας* είναι πλούσιο σε καταγγελίες ατόμων, φορέων και κοινοτήτων σχετικά με την επίδειξη μεροληψίας

---

[67] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Σεπτεμβρίου 1948

[68] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Νομαρχία Βοιωτίας, Προς Δημάρχους και Προέδρους Κοινοτήτων, αρ. πρωτ. 7937/εγκύκλιος Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας 129, 1 Δεκεμβρίου 1948.

[69] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Υπουργείο Εφοδιασμού και Διανομών, αρ. Εγκυκλίου 165 «Διάθεση εφοδίων Καναδικής Βοήθειας στις πλέον άπορες οικογένειες στρατευθέντων ή τακτικών απόρων» αρ. πρωτ. 124457/11557, Αθήνα, 4 Οκτωβρίου 1948 και Υπουργείο Εφοδιασμού και Διανομών, αρ. πρωτ. 93625/5745 «Διάθεση πάσης φύσεως υπολοίπων εφοδίων προελεύσεως ΟΥΝΡΑ» Αθήνα, 24 Σεπτεμβρίου 1948

[70] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Υπουργείο Εσωτερικών: Προς Γενικούς Διοικητές, Νομάρχες και Έπάρχους του Κράτους. Νομαρχία Βοιωτίας 6520, 25 Αυγούστου 1947. Και Εγκύκλιος Υπουργείου Υγιεινής υπ. αριθ.3998, 6 Αυγούστου 1947 «Δωρεάν εξέταση και νοσηλεία μελών οικογενειών μαχόμενων εφέδρων οπλιτών και αξιωματικών». Και Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Προς Γενικούς Διοικητές, Νομάρχες και Επάρχους του Κράτους Φ. 187006/0/1053. Νομαρχία Βοιωτίας προς τον Προϊστάμενον του Υγειονομικού Κέντρου Βοιωτίας, 20 Μαΐου 1949 «Φαρμακευτική περίθαλψη των οικογενειών των μαχομένων».

[71] *Αρχείο Υπουργείου Πρόνοιας*, Φάκελος 28, Π 1948 1 85.000-97.000 6, Κέντρα Κοινωνικής Πρόνοιας προς Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Διεύθυνση Συντονισμού, Δελτία κινήσεως απόρων. Μήνες Μάιος, Ιούνιος, Ιούλιος και Αύγουστος 1948 για νομούς Αιτωλοακαρνανίας, Άρτης, Γρεβενών, Έβρου, Εδέσσης, Ευβοίας, Ηλείας, Θεσπρωτίας, Ιωαννίνων, Καβάλας, Καρδίτσης, Λάρισας, Λασιθίου, Πρέβεζας, Ροδόπης, Φθιώτιδος, Χαλκιδικής.

από τα τοπικά Κέντρα Κοινωνικής Πρόνοιας ως προς τον χαρακτηρισμό της απορίας[72]. Οι οικογένειες των χωροφυλάκων και των ΜΑΥ/ΜΑΔ εγγράφονταν αυτοδίκαια στους καταλόγους ακόμα και αν είχαν επαναπατριστεί[73]. Το ίδιο γινόταν και στην περίπτωση «*κάποιων ατόμων εκτεθειμένων σε μέγιστο κίνδυνο λόγω ακραιφνών εθνικιστικών φρονημάτων και της εθνικής δράσης τους προσφερόντων ακόμα ένοπλα τις υπηρεσίες τους, των περιπτώσεων τούτων πιστοποιουμένων απαραίτητα από την αρμόδια αστυνομική αρχή*»[74]. Αντίθετα η μη προσκόμιση τεκμηρίων εθνικοφροσύνης από όλα τα μέλη της οικογένειας, όπως στην περίπτωση πατέρα στρατιώτη ο οποίος δεν είχε χαρακτηριστεί άπορος γιατί ο γιος του βρισκόταν στην Μακρόνησο ως εξόριστος, αποτελούσε αιτία μη εγγραφής στους καταλόγους. Η «ανάνηψη» του εν λόγω προσώπου και η υπογραφή δήλωσης μετανοίας οδηγούσε στην αναθεώρηση των πινάκων για τις οικογένειες των απόρων στρατεύσιμων[75].

5.3. Η άφιξη και εγκατάσταση των εσωτερικών προσφύγων στην πόλη της Λαμίας

Η άφιξη και εγκατάσταση των εσωτερικών προσφύγων στην πόλη της Λαμίας πιστοποιείται βάσει αρχειακών τεκμηρίων από τα τέλη του 1946. Ο τοπικός τύπος επισήμανε την ανάγκη περιθάλψεως τους ενώ με πρωτοβουλία του Δήμου Λαμιέων πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες διανομές σε τρόφιμα και είδη ιματισμού[76]. Σύμφωνα με δημοσίευμα η διάκριση στην παροχή βοήθειας δεν έπρεπε να γίνεται «*ανάμεσα σε δεξιούς και αριστερούς πρόσφυγες αλλά ανάμεσα σε αυτούς που μπορούν να εξασφαλίσουν τα προς το ζην και σε αυτούς που έχουν ανάγκη όλα*»[77]. Όπως αναφέρθηκε ωστόσο και στην προηγούμενη ενότητα και όπως θα καταδειχθεί και στη

---

[72] *Αρχείο Υπουργείου Πρόνοιας*, Φάκελος 28, Π 1948 1 85.000-97.000 6, Εθνικό Εργατικό Κέντρο Τρίπολης προς Πρόεδρο και Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης, Υπουργεία Πρόνοιας, Συντονισμού, Εφοδιασμού και Εφημερίδα «Εθνικός Κήρυξ». Στον ίδιο φάκελο: Υπηρεσία Κοινωνικής Πρόνοιας Αιτωλοακαρνανίας προς Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Διεύθυνση Συντονισμού, 22 Οκτωβρίου 1946 και Νομαρχία Αρκαδίας προς Διεύθυνση εφημερίδας «Η φωνή της Γορτυνίας», αρ.πρωτ.15236, 17 Δεκεμβρίου 1946

[73] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Νομαρχία Βοιωτίας Αρ. Πρωτ 1625 «Περί προστασίας της οικογένειας του φονευθέντος Λίγκου Γεωργ. του Νικολάου ανήκοντος εις τα ΜΑΥ» Λειβαδιά, 3 Απριλίου 1948

[74] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Νομαρχία Βοιωτίας, «Περί χαρακτηρισμού συμμοριόπληκτων» αρ. πρωτ.6140, 24 Σεπτεμβρίου 1948 και *Αρχείο Υπουργείου Πρόνοιας*, Φάκελος 28, Π 1948 1 85.000-97.000 6, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Διεύθυνση Συντονισμού προς Υπηρεσία ΕΦ-ΕΞ, «Αναφορά σε έγγραφο υπ. Αριθ. 108913/9959 Υπουργείου Εφοδιασμού και Διανομών για δωρεάν χορήγηση τροφίμων στους ΜΑΥ», 17 Σεπτεμβρίου 1948 και Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Διεύθυνση Συντονισμού προς ΠΙΚΠΑ, αρ. πρωτ. 90603 [για χαρακτηρισμό ΜΑΥ και παιδιών τους ως τακτικών απόρων]

[75] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας Νομού Βοιωτίας, Προς Νομάρχη Βοιωτίας, αρ. πρωτ. 3400, 12 Μαίου 1949.

[76] *Ακρολαμία*, 18 Δεκεμβρίου 1946

[77] *Λαμιακός Τύπος*, 5 Φεβρουαρίου 1947

συνέχεια τα πολιτικά κριτήρια έπαιζαν σημαντικό ρόλο στο χαρακτηρισμό ενός ατόμου ως «συμμοριόπληκτου» και συνεπακόλουθα στην παροχή βοήθειας.

Το κύμα των προσφύγων από την περιφέρεια άρχισε να μεγαλώνει στις αρχές του 1947. Η αριθμητική αυτή αύξηση συνδέονταν τόσο με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις που επρόκειτο να πραγματοποιήσει ο *Εθνικός Στρατός* όσο και με τη διενέργεια εκτεταμένης στρατολογίας από τον ΔΣΕ στην περιοχή της ορεινής Στερεάς[78]. Το Μάρτιο 1947 άρχισε η προπαρασκευή των επιχειρήσεων με τον κωδικό *Τέρμινους*. Στόχος των επιχειρήσεων ήταν η εκκαθάριση των περιοχών γύρω από το Δομοκό, τη Λαμία, την κοιλάδα του Σπερχειού και το Καρπενήσι για να σφραγιστεί ο χώρος των επιχειρήσεων από τα νότια[79]. Οι επιχειρήσεις αυτές του *Εθνικού Στρατού* με τα κωδικά ονόματα *Δημόπουλος* και *Στεφανάκης*, δημιούργησαν κύμα προσφύγων από τα χωριά κοντά στις γραμμές εξόρμησης των κυβερνητικών δυνάμεων. Ανεξακρίβωτος αριθμός εσωτερικών προσφύγων από τη Δυτική Φθιώτιδα, την Υπάτη, το Γαρδίκι, τον Τυμφρηστό και άλλα χωριά της περιοχής αναζήτησε καταφύγιο στη Λαμία. Αν και στρατιωτική αποτυχία, η επιχείρηση πέτυχε να καταφέρει σοβαρό πλήγμα στο σύστημα στήριξης του ΔΣΕ. Η μεγάλη αύξηση στον αριθμό των εκτοπισμένων συντελέστηκε κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων. Η πρακτική της μετακίνησης των ορεινών πληθυσμών, όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα, αναβαθμίστηκε σε στρατιωτικό στόχο και γενικεύτηκε στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα δημιουργώντας χώρους κενούς από ανθρώπους στους κεντρικούς ορεινούς όγκους.

Η ροή από τα ορεινά χωριά προς τα πεδινά ή τα επονομαζόμενα Κέντρα Ασφαλείας συνεχίστηκε καθ' όλη τη διάρκεια του καλοκαιριού 1947. Πολλοί εγκατέλειπαν τα χωριά τους τρομοκρατημένοι, όπως στην περίπτωση του χωριού Φραντζή, που βρίσκονταν 6 μόλις χιλιόμετρα από την πόλη της Λαμίας στις παρυφές της Οίτης. Οι φήμες για επεκείμενες επιθέσεις των ανταρτών δημιουργούσαν αίσθημα εκνευρισμού και πανικού τα οποία εντείνονταν από τις αφηγήσεις των προσφύγων που συνέρρεαν μαζικά πλέον στην πόλη: «*Ημέρα με την ημέρα η κατάσταση εις την πόλιν μας εκ της συρροής εκ διαφόρων σημείων των ονόματι ανταρτόπηκτων επιδεινούται. Καλώς ή κακώς πάντως καλώσήρθανε. Χθες ετελείωσε η άφιξις*

---

[78] Μαρτυρίες από Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 406-7 και Αποστολόπουλος, *ο.π.*, σ.32

[79] Δ. Ζαφειρόπουλος, *Ο αντισυμμοριακός αγών, 1945-1949*, Αθήνα, 1956, Και ΓΕΣ, *Οι επιχειρήσεις του εθνικού στρατού κατά το πρώτον έτος του αντισυμμοριακού αγώνος,*

κατοίκων της Αγίας Μαρίνης»[80]. Μπροστά στη γενικευμένη σύγχυση ο στρατός αναγκάστηκε να εκτελέσει βολή πυροβολικού προς αναστήλωση του ηθικού των πανικοβλημένων[81]. Ο τοπικός τύπος αναρωτήθηκε μήπως ο εκνευρισμός των πολιτών και των αρχών είναι αδικαιολόγητος καθώς «*ο στρατός διαλύει τους συμμορίτες σε απόσταση 30 - 40 χιλιομέτρων ενώ ολόκληροι πληθυσμοί εκριζώνονται σε απόσταση 9-11 χιλιομέτρων από τη Λαμία*[82]». Από ότι συνάγεται από τον τοπικό τύπο, εξαιτίας των στρατιωτικών επιχειρήσεων και του αισθήματος φόβου που δημιούργησαν, κάτοικοι πεδινών ή κοντινών προς την πόλη χωριών κατέφυγαν στη Λαμία. Η *Επιτροπή Εθνικοφρόνων Κομποτάδων*, ενός χωριού 15 χιλιόμετρα από τη Λαμία, στις υπώρειες της Οίτης, σε υπόμνημά της προς τον Νομάρχη Φθιώτιδας κατήγγειλε ότι: *«οι εθνικισταί άνευ λόγου και αιτίας εγκαταλείπουν τα χωριά τους και έρχονται στη Λαμία ανοίγοντας δρόμο για τους αντάρτες»*. Ζητούσε μάλιστα την αποπομπή από τη Λαμία των μετακινηθέντων *«οι οποίοι πρέπει να δαρθούν μέχρι αιματώσεως για να σταματήσει το κακό»*[83]. Ο τοπικός τύπος απέδιδε τη συρροή τριών χιλιάδων προσφύγων στην πόλη της Λαμίας στην κομμουνιστική προπαγάνδα και τα συνθήματά της. Κύριο άρθρο της εφημερίδας *Λαμιακός Τύπος* εφιστούσε την προσοχή των Ρουμελιωτών σε κομμουνιστικά συνθήματα που είχαν ως σκοπό να πανικοβάλουν τους κατοίκους της υπαίθρου για να εγκαταλείψουν τα χωριά τους και να έρθουν στις πόλεις ώστε ο ΔΣΕ να γίνει κύριος των υπαρχόντων τους, να μεταβληθούν τα χωριά σε ερείπια και οι ίδιοι να ριχθούν στην αθλιότητα και στη δυστυχία για να αποτελέσουν εύκολη λεία στους αντάρτες: *«Προσέξτε τους πράκτορες των Σλαύων οι οποίοι με τις φανταστικές τους διαδόσεις προσπαθούν να σας πείσουν ότι δεν πρέπει να εκτεθείτε, ότι δεν πρέπει να πάρετε όπλο δια να τύχετε ούτω της συγνώμης του στρατηγού Μάρκου. Νεκρώσατε την προπαγάνδα το αποτέλεσμα της οποίας υπήρξε να μαζευτείτε τρεις χιλιάδες νέοι στην πόλη της Λαμίας και να περιμένετε την εξ ύψους βοήθειαν»*. Σύμφωνα με το δημοσίευμα, σε αντίθεση με τις κομμουνιστικές διαδόσεις που προέτρεπαν σε φυγή προς τις πόλεις, οι κάτοικοι της υπαίθρου όφειλαν να βοηθήσουν τον *Εθνικό Στρατό* για να τεθεί τέρμα «*εις τας ανάνδρους επιδρομάς και δολοφονίας*»[84].

Παρά τα δημοσιεύματα του εθνικόφρονος τύπου, η μετακίνηση των πληθυσμών προς τα αστικά κέντρα έβρισκε αντίθετο το *Δημοκρατικό Στρατό*. Ο ΔΣΕ είχε κάθε λόγο να αντιτίθεται στην

---

[80] *Εθνικός Αγών*, 11 Αυγούστου 1947
[81] *Λαμιακός Τύπος*, 12 Ιουλίου 1947
[82] *Λαμιακός Τύπος*, 2 Αυγούστου 1947
[83] *Λαμιακός Τύπος*, 13 Αυγούστου 1947
[84] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Αυγούστου 1947

απομάκρυνση των ορεινών πληθυσμών καθώς αποστερούνταν από πηγές εφοδιασμού και στρατολόγησης και ήταν αναγκασμένος να κινείται σε νεκρές ζώνες: «*Για το ΔΣΕ η ερήμωση των ορεινών χωριών ήταν το μεγαλύτερο πλήγμα που δέχθηκε. Και οι νέοι που αύριο θα τους συναντήσουμε ένοπλους αντίπαλους και οι άνθρωποι που κρατούσαν τα σπίτια ανοιχτά κι έβρισκε ο αντάρτης σκεπή και ψωμί και ο λαβωμένος περιποίηση*»[85]. Το *Αρχηγείο Ρούμελης* με επανειλημμένες διαταγές του πήρε θέση και γνώρισε σε όλα τα τμήματα ότι βασικός του σκοπός και επιδίωξη την οποία θα υποστήριζε πολιτικά και δυναμικά ήταν η επιστροφή του πληθυσμού στα χωριά[86]. Στον τοπικό τύπο δημοσιεύτηκε επιστολή του *Αρχηγείου Φθιωτιδοφωκίδας* του ΔΣΕ με την οποία καλούσε όλους όσους εγκατέλειψαν τα σπίτια τους να επιστρέψουν στα χωριά τους[87] έκκληση η οποία τονίζεται και στις μαρτυρίες στελεχών του ΔΣΕ[88]. Όταν το πρόβλημα πήρε μεγάλες διαστάσεις, η *Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση(ΠΔΚ)* έκανε επανειλημμένες εκκλήσεις για «*να σταματήσει το δράμα του ενός εκατομμυρίου ξεσπιτωμένων αγροτών που διώχθηκαν από τις εστίες τους για να αφανίζονται στις πολιτείες. Πρέπει να σταματήσει η τραγωδία για τις εκατοντάδες χιλιάδες γυμνά, πεινασμένα και εγκαταλειμμένα παιδιά*»[89].

Οι βραχυπρόθεσμες οικονομικές επιπτώσεις της μετακίνησης του πληθυσμού άρχισαν να γίνονται αισθητές από το καλοκαίρι του 1947. Αναφορές υποδηλώνουν ότι εξαιτίας των μέτρων του *Εθνικού Στρατού* υπήρχε κρίση τροφίμων στις περιοχές που κατείχε ο ΔΣΕ. Κρίση ωστόσο υπήρχε και σε άλλες περιοχές εξαιτίας της διακοπής του θερισμού και της απαγόρευσης

---

[85] Αποστολόπουλος, *ο.π.*, σ. 34

[86] Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Αδημοσίευτα έγγραφα*, Φάκελος 1037, Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος, Αρχηγείο Ρούμελης, Επιτελικό Γραφείο Ια, Διαταγή, 10 Νοεμβρίου 1947

[87] *Λαμιακός Τύπος*, 29 Αυγούστου 1947: «ΔΣΕ Αρχηγείο Φθιωτιδοφωκίδας. Από κακή εκτίμηση κατάστασης ή από προπαγάνδα αντιδραστικών εγκαταλείψατε το σπίτι σας. Για το συμφέρον του έθνους σας δίνεται η ευκαιρία να επιστρέψετε. Αυτή η πρόσκληση είναι η τελευταία. Εάν αρνηθείτε θα ληφθούν μέτρα κατά των οικογενειών σας ΣΔΑΦ 29.7.47». Προκαλεί βέβαια εντύπωση πως ο «εθνικόφρων» *Λαμιακός Τύπος* δημοσιεύει επιστολή του Αρχηγείου Φθιωτιδοφωκίδας ενώ την ίδια περίοδο καταφέρεται με μένος εναντίον του. Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι η δημοσίευση επιδιώκει να τονίσει την απειλή της τελευταίας πρότασης ή ότι στη συγκεκριμένη συγκυρία και για το ζήτημα της εγκατάλειψης των χωριών οι απόψεις του ΔΣΕ και «των εθνικοφρόνων» ταυτίζονταν.

[88] Γ. Χουλιάρας (Περικλής), *Ο δρόμος είναι άσωτος...» ΕΛΑΣ – ΔΣΕ – Πολωνία*, Ιωάννινα 2005, σ. 403: αναφέρει ομιλίες σε χωριά όπου τους τόνιζε να μην εγκαταλείπουν τα χωριά τους αλλά να παραμείνουν σε αυτά «γιατί από μας δεν πρέπει να φοβάται κανείς παρά μόνο εκείνοι που έχουν βάψει τα χέρια τους με αίμα»

[89] «Έκκληση της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης προς τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, προς το παγκόσμιο συνέδριο των οπαδών της ειρήνης, προς τους δημοκράτες όλου του κόσμου», Ελεύθερη Ελλάδα, 20 Απριλίου 1949, στο *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ.6ος 1945-1949, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1987, σ. 504 και «Υπόμνημα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης στην Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ», στο *Το ΚΚΕ, ο.π.*, σ, 474 και «Υπόμνημα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης στην Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ», στο *Το ΚΚΕ, ο.π.*, σ, 474

κυκλοφορίας που επιβάλλονταν στους χωρικούς είτε εξαιτίας της μετακίνησής τους[90]. Ένα άλλο ζήτημα ήταν η καταστροφή των γεωργικών μηχανημάτων και των κοπαδιών. Ο ΔΣΕ επίτασσε ζώα για τις επιμελητηριακές του ανάγκες, μεγάλο μέρος ωστόσο του ζωικού κεφαλαίου μεταφέρονταν από τους χωρικούς στις πόλεις[91]. Το ζήτημα επομένως που προέκυψε το καλοκαίρι του 1947, ως προσπάθεια λύσης του ζητήματος της διατροφής των προσφύγων εξ ιδίων μέσων, ήταν η πρόσκαιρη επιστροφή στα χωριά όσων είχαν καταφύγει στη Λαμία και σε άλλα μικρότερα αστικά κέντρα προκειμένου να θερίσουν τα σιτηρά ή να λάβουν μέρος της παραγωγής. Οι πρόσφυγες μεταφέρονταν με στρατιωτικά αυτοκίνητα στις ημιελεγχόμενες από τον στρατό ή το ΔΣΕ περιοχές και υπό στρατιωτική προστασία έπαιρναν ότι είχε απομείνει από τη σοδειά τους[92]. Επιχειρήσεις τέτοιου είδους έγιναν στο οροπέδιο του Δομοκού και στα πεδινά της Καρδίτσας. Δεν επιτρέπονταν ωστόσο η επιστροφή και η συγκομιδή στις ανταρτοκρατούμενες περιοχές: *«οι στρατιωτικές αρχές είχαν πάρει δρακόντεια μέτρα και δεν επέτρεπαν στους ξεσπιτωμένους να πάνε στα χωράφια και στα αμπέλια να τα καλλιεργήσουν ή να μαζέψουν τη σοδειά. Όποιος τολμούσε να εγκαταλείψει την παράγκα για να πάει στο βιος του συλλαμβάνονταν, παραπέμπονταν στο στρατοδικείο με την κατηγορία του «ανταρτοτρόφου»*[93]. Ακόμα και οι εγνωσμένα «εθνικόφρονες» αλευροβιομήχανοι Κίτσου παραπέμφθηκαν στο *Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας* και καταδικάστηκαν για την αποστολή αλωνιστικής μηχανής σε ανταρτοκρατούμενη περιοχή στο οροπέδιο του Δομοκού[94]. Σποραδικές είναι οι μαρτυρίες για την αποτελεσματικότητά του μέτρου. Καθώς ύστερα από τη διακοπή της συγκοινωνίας Δομοκού Λαμίας, απαγορεύτηκε ο θερισμός των σιτηρών της Εταιρείας Ξυνιάδος, οι μισές εκτάσεις παρέμειναν αθέριστες και ο ΔΣΕ είχε την ευκαιρία να τα μεταφέρει σε πιο ασφαλείς για αυτόν περιοχές, όπως τα Άγραφα προκειμένου να καλύψει τις επιμελητειακές του ανάγκες[95]. Η μάχη για την συγκομιδή των σιτηρών ήταν καθοριστικής σημασίας για την επιβίωση του ΔΣΕ, ο οποίος θεωρούσε ότι απέμενε στις περιοχές που εκκενώνονταν αποτελούσε περιουσία του ΔΣΕ

---

[90] Αναφορά του αμερικανού πρέσβη Μακ Βέι προς αμερικανό Υπουργό Εξωτερικών, 28 Ιουλίου 1947 σχετικά με την Ευρυτανία, τη Φθιώτιδα και την Κεντρική Ελλάδα γενικότερα. Παρατίθεται στη Λαίου, *ο.π.*, σ. 97.

[91] Πολυάριθμες αναφορές στον *Λαμιακό Τύπο* για τη μεταφορά ζώων στην πόλη της Λαμίας

[92] Χαλβατζή – Γκόγκου, *ο.π.*, και στο Καρπενήσι γυρνούσαν υπό στρατιωτική προστασία για να μαζέψουν φρούτα και καρπούς, Λάζος, *ο.π.*, σ. 69

[93] Ψημμένος, *ο.π.*,σ. 143

[94] *Λαμιακός Τύπος*, 29 Ιουλίου 1947. Βλέπε κεφάλαιο 8 της παρούσας διατριβής:«Η απονομή της δικαιοσύνης στην πόλη της Λαμίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου»

[95] Λαμιακός Τύπος, 4 Ιουλίου 1947 και 13 Αυγούστου 1947

που έπρεπε να προστατευτεί[96]. Σύμφωνα με ανακοίνωση του Αρχηγείου Όρθρυος του ΔΣΕ: «*όποιος θελήσει να θερίσει ή να ενδιαφερθεί για συγκομιδή σιτηρών αυτών που λείπουν από το χωριό ως εχθροί του ΔΣΕ θα συλλαμβάνεται και θα τιμωρείται παραδειγματικά. Αποτελούν περιουσία του ΔΣΕ*»[97].

Το καλοκαίρι του 1947 η πόλη της Λαμίας, όπως πολλές μεγάλες και μικρές πόλεις στις παρυφές των ορεινών περιοχών, είχε ήδη αυξήσει δυσανάλογα τον πληθυσμό της και είχε αποκτήσει γύρω από τον πολεοδομικό της ιστό ένα δακτύλιο από πρόσφυγες και αναγκαστικά εκτοπισθέντες από τα χωριά τους. Την περίοδο αυτή έγινε μια πρώτη προσπάθεια καταγραφής των εσωτερικών προσφύγων, κατ' εντολή του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας*[98]. Ωστόσο, είναι δύσκολο να διακριθούν στους αριθμούς που καταγράφηκαν το ποσοστό των εσωτερικών προσφύγων που έφυγαν με δική τους πρωτοβουλία και αυτών που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα χωριά τους εξαιτίας των στρατιωτικών επιχειρήσεων.

Το Σεπτέμβριο 1947 ο *Εθνικός Στρατός* ανέλαβε εκ νέου επιχειρήσεις στους ορεινούς όγκους της Οίτης, Γκιώνας και Τυμφρηστού με τον κωδικό *Λαίλαψ* οι οποίες διήρκεσαν έως τα μέσα Οκτωβρίου 1947. Οι ευέλικτοι σχηματισμοί των μαχητών του ΔΣΕ συνεπικουρούμενοι από το πολύ καλό δίκτυο πληροφοριών που διέθεταν κατάφεραν να αποφύγουν τις κυκλωτικές κινήσεις του *Εθνικού Στρατού* και διεξήγαγαν με επιτυχία κινήσεις αντιπερισπασμού. Ανεξάρτητα με την επιτυχία ή όχι της εκκαθάρισης της Ρούμελης από τις δυνάμεις του ΔΣΕ οι επιχειρήσεις αυτές είχαν ως συνέπεια την εκτόπιση των κατοίκων των «ύποπτων» χωριών στα πεδινά. Περιοχές ζωτικής σημασίας για τον ΔΣΕ απερημώθηκαν. Ο τοπικός τύπος έκανε λόγο για «*καινούργιο καραβάνι προσφύγων ανταρτοδιωκόμενων και συμμοριόπληκτων*»[99] που έφτανε στην πόλη της Λαμίας από την Υπάτη, τη Δυτική Φθιώτιδα και τα χωριά του Τυμφρηστού[100]. Οι περιοχές αυτές ήταν ως επί το πλείστον ανταρτοκρατούμενες από το φθινόπωρο του 1946 έως την άνοιξη του 1947[101] και αποτελούσαν τον κύριο στόχο των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του *Εθνικού*

---

[96] Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Αδημοσίευτα έγγραφα*, Φάκελος 1037, Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος, Αρχηγείο Ρούμελης, Επιτελικό Γραφείο Ια, Διαταγή [σχετικά με τη στάση απέναντι στις εγκαταλειμμένες περιουσίες του διωγμένου λαού]: «οι εγκαταλελειμμένες περιουσίες κάθε είδους τύχουν της απόλυτης προστασίας του ΔΣΕ».

[97] Λαμιακός Τύπος, 3 Ιουνίου 1947

[98] Λαμιακός Τύπος, 7 Ιουνίου 1947

[99] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Οκτωβρίου 1947

[100] *Λαμιακός Τύπος*, 11 Σεπτεμβρίου 1947

[101] Για τις περιοχές ελέγχου του ΔΣΕ στην ορεινή Στερεά τον χειμώνα 1946-1947 βλέπε Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 331-400

Στρατού. Απελπιστική ήταν και η κατάσταση στις άλλες κωμοπόλεις του νομού όπως στη Σπερχειάδα εξαιτίας των άστεγων προσφύγων που προστέθηκαν στην ήδη κατεστραμμένη από την Κατοχή πόλη[102].

Η συρροή των προσφύγων κορυφώθηκε το φθινόπωρο του 1947 γεγονός που ανάγκασε τον Δήμαρχο Λαμιέων, Σταύρο Χαραλαμπόπουλο, να στείλει τηλεγραφική έκκληση βοήθειας προς τον πρωθυπουργό Θ. Σοφούλη και τη Βασίλισσα Φρειδερίκη κάνοντας λόγο για 20 χιλιάδες πρόσφυγες προερχόμενους από τα εκκενούμενα χωριά της Φθιώτιδας, Παρνασσίδας και Δωρίδας και από την Ευρυτανία, την Καρδίτσα και τα Φάρσαλα. Καθώς ο χειμώνας πλησίαζε απειλητικός, η πόλη αδυνατούσε να περιθάλψει και να στεγάσει τον προσφυγικό πληθυσμό[103]. Την ίδια περίοδο οι στατιστικές του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας* κατέγραψαν ότι χορηγούνταν ειδική περίθαλψη σε 11.000 «ανταρτόπληκτους πρόσφυγες» στο Νομό Φθιώτιδας ενώ σε όλη τη χώρα ο αριθμός των τυχόντων περίθαλψης ανέρχονταν σε 272.263 άτομα[104].

Η εμπλοκή του *Εθνικού Στρατού* στην εκκένωση των ορεινών ή «ύποπτων» χωριών ήταν καθοριστική. Αμερικανικές πηγές έκαναν λόγο για μέτρα εκκένωσης ή αιτήματα στρατιωτικών προς αυτόν τον σκοπό κυρίως το φθινόπωρο 1947. Τον Οκτώβριο 1947 ο επικεφαλής της AMAG, D. Griswold, διαπίστωνε ότι ως εκείνη την περίοδο ο *Εθνικός Στρατός* είχε προχωρήσει στην απομάκρυνση από τα χωριά τους περίπου 300.000 ατόμων από την Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα και στη μεταφορά τους σε ασφαλέστερες περιοχές[105].

Την ίδια περίοδο γινόντουσαν συζητήσεις ανάμεσα στις στρατιωτικές και πολιτικές αρχές σχετικά με πραγματικούς αριθμούς μετακινηθέντων, το κόστος της μετακίνησης καθώς και τις κοινωνικές και πολιτικές παρενέργειες του μέτρου. Η μεταφορά του πληθυσμού στα πεδινά, στις μικρές και μεγάλες πόλεις, μετέτρεπε τον *Εθνικό Στρατό* σε στάσιμη αμυντική δύναμη ενώ η ανάγκη παροχής μεγάλης βοήθειας σε είδη πρώτης ανάγκης και άμεσης κατανάλωσης εμπόδιζε την ανασυγκρότηση και την εφαρμογή κάθε αναπτυξιακής πολιτικής και απειλούσε με κατάρρευση όλο το σύστημα της αμερικάνικης βοήθειας.

---

[102] *Λαμιακός Τύπος*, 9 Οκτωβρίου 1947
[103] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Οκτωβρίου 1947
[104] Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Κοινωνικής Πρόνοιας, *Η Κοινωνική Πρόνοια εν Ελλάδι, Οκτώβριος 1947*, τεύχος Α, φ. 4 , Αθήνα, 1947: Πίναξ 6: Ειδική περίθαλψις. Αριθμός προσώπων τυχόντων περιθάλψεως κατά κατηγορίας, σ. 11
[105] Λαίου, *ο.π.*, σ. 66-67

Καθώς σε όλη τη χώρα η εκκένωση των χωριών και η συρροή των προσφύγων στις πόλεις έπαιρνε μεγάλες διαστάσεις, οι τοπικοί πολιτευτές εφιστούσαν την προσοχή της κυβέρνησης και έκαναν συνεχείς εκκλήσεις για τη λήψη ουσιαστικών μέτρων πρόνοιας[106]. Όπως σημείωνε ο Υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας Κ. Καραμανλής επισημαίνοντας την σοβαρότητα του προσφυγικού προβλήματος, «*αν συνεχιστεί και ενταθή η κάθοδος των προσφύγων θα ηττηθώμεν τελικώς και μόνον εκ του λόγου αυτού*»[107]. Σύμφωνα τον Κ. Καραμανλή, η ερήμωση και απαθλίωση της υπαίθρου χρησιμοποιούνταν από το ΚΚΕ ως μέσο για την επικράτησή του ενώ «*η ύπαιθρος κατέστη με τας μυριάδας των προσφύγων της τεράστιον βάρος του έθνους και το τραγικώτερον η ανεξάντλητος δεξαμενή από την οποία ο συμμοριτισμός αντλεί τας δυνάμεις του. Ενδεχόμενη αύξησις του αριθμού των θα δημιουργήση αδυναμία αντιμετωπίσεως του προβλήματος και θέλει αποβή τραγικώς αποφασιστική εις την όλην εξέλιξιν του αγώνος*»[108]. Αυτή η θέση απηχούσε τις απόψεις πολλών στελεχών του *Εθνικού Στρατού*[109].

Αν και με έγγραφό του το Νοέμβριο 1947 προς το Α, Β και Γ Σώμα Στρατού, το *Γενικό Επιτελείο Στρατού* ζητούσε τον περιορισμό της εκκένωσης χωριών για λόγους επιχειρήσεων και ασφαλείας και τη λήψη μέριμνας για την επανεγκατάσταση των προσφύγων στα χωριά τους,

---

[106] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 23, Υποφάκελος 2β, «Επιστολή Αθ. Ι. Μπουκουβάλα, Βουλευτή Σερρών προς Κ. Τσαλδάρη, Θεσ/κη 10 Νοεμβρίου 1947» Οι άνθρωποι της υπαίθρου έχουν χάσει κάθε εμπιστοσύνη στο κράτος. Όλη η περιφέρεια του Νομού Σερρών ελέγχεται από συμμορίτες. Καθημερινώς κύματα ανταρτόπληκτων. Το κράτος αδυνατεί να δώσει περίθαλψιν. Οι υπάλληλοι αυτοί να δείξουν μια στοργή. Τους μεταχειρίζονται ως κτήνη. Ο χειμών εισήλθε βαρύς και χιλιάδες ανταρτόπληκτοι παραμένουν ακόμα άστεγοι. Ο κόσμος σήμερα αφού υποφέρει τόσα και τόσα δεν θέλει τίποτε άλλο από το κράτος εφόσον αδυνατεί να τους εξασφαλίσει μια έστω και στοιχειώδη ασφάλεια στα χωριά των ζητεί όπλα να φυλάξει τον εαυτό του. Κανείς δεν θα φύγει από το χωριό αν γνωρίζει ότι μπορεί να φυλάξει τον εαυτό του. Να ληφθούν δρακόντεια μέτρα για την εξασφάλιση τροφίμων. Προσέξατε τα ζητήματα αυτά γιατί ο κόσμος άρχισε να χάνει κάθε εμπιστοσύνη στον κοινοβουλευτισμόν. Παντού ακούει κανείς συζητήσεις υπέρ της Δικτατορίας» και Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 23 Υποφάκελος 2β, «Υπόμνημα βουλευτή Καστορίας – Φλώρινας, Α. Νταλίπη προς Κ. Τσαλδάρη», 3 Νοεμβρίου 1947 και Υπόμνημα Βουλευτών Δυτικής Μακεδονίας, 6-11-1947: «στα κέντρα καταφυγής έχουν συγκεντρωθεί από την ύπαιθρον πολλές χιλιάδες ανταρτόπληκτων. Το εις τούτους υπό τους κράτους παρεχόμενον βοήθημα είναι τελείως ανεπαρκές. Η υπηρεσία πρόνοιας εν πολλοίς διευθύνεται από αδαείς νεανίας. Τρόφιμα δεν υπάρχουν διότι η μεταφορά των ελλείψει μέσων εκ Θεσσαλονίκης αδύνατος. Επί τη ελεύσει του χειμώνος και της τελείας διακοπής της συγκοινωνίας με τις πόλεις της Δυτικής Μακεδονίας θα σημειωθούν θάνατοι εκ της πείνης. Οι καταφυγόντες πρόσφυγες ελλείψει ζωοτροφών αναγκάζονται να εκποιούν εις εξευτελιστικήν τιμήν τα τυχόν διασωθέντα ζώα των προς αποφυγήν της εκ της πείνης θανής των. Στερούνται στέγης, κλινοσκεπασμάτων, ενδυμάτων, φαρμάκων και καυσίμου ύλης. Με μια λέξη η κατάστασή των είναι τραγική».

[107] Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, επιμ. Κ. Σβολόπουλος, Ιδρυμα Κ. Καραμανλής, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1992, τόμος 1ος: Η ανοδική πορεία, 1946-1956, σ. 72

[108] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ.83

[109] Ζαφειρόπουλος, *ο.π.*, σ. 661

λόγω των οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων τα οποία δημιουργούσε η συσώρευση των προσφύγων στις πόλεις και η νέκρωση τόσων εργατικών χεριών[110], η απάντηση της 1ης Στρατιάς στην έκκληση αυτή είναι χαρακτηριστική της αντίληψης του *Εθνικού Στρατού* για το μέτρο της εκκένωσης. Κατά τον Αντιστράτηγο Γ. Βεντήρη, η συρροή των προσφύγων στα αστικά κέντρα οφείλονταν κυρίως στην αυθόρμητη εγκατάλειψη τους από τους χωρικούς των ανταρτοκρατούμενων περιοχών όπου η διαβίωσή τους δεν ήταν δυνατή εξαιτίας των «συμμοριτών». «*Το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων των ορεινών χωριών δε θέλησε να συμμετέχει στους κινδύνους του Στρατού και αναζήτησε ειρηνική γαλήνη στις πόλεις όπου ήταν πρόθυμη η περίθαλψη*»[111]. Η άποψη αυτή αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της κυβερνητικής και στρατιωτικής προπαγανδιστικής γραμμής. Σύμφωνα με την επίσημη άποψη του ΓΕΣ, οι πληθυσμοί που κατέφυγαν στις πόλεις εγκατέλειψαν τα χωριά τους οικειοθελώς αναζητώντας ασφάλεια εξαιτίας της δράση των «συμμοριτών». Γι' αυτό και ονομάστηκαν «συμμοριόπληκτοι» ή «ανταρτοδιωκόμενοι». Κατά το Ζαφειρόπουλο, ο οποίος ήταν στρατιωτικός και συγγραφέας του βιβλίου «Ο αντισυμμοριακός αγών, 1945-1949», το οποίο στηρίχθηκε σε επίσημες αναφορές του ΓΕΣ και αποτέλεσε έργο αναφοράς για τη στρατιωτική ιστορία του εμφυλίου πολέμου, το προσφυγικό πρόβλημα δημιουργήθηκε επίτηδες από το ΚΚΕ «*όπως επιφέρει την κατάρρευσιν του Κράτους δια της εγκαταλείψεως της υπαίθρου και της διαλύσεως της εθνικής οικονομίας*»[112] .

Το Υπουργείο Πρόνοιας το Νοέμβριο 1947 υπολόγιζε τους εσωτερικούς πρόσφυγες σε 350.000 ενώ η *Αμερικανική Αποστολή* μέσα από τις αντιφατικές πληροφορίες που έπαιρνε από τις ελληνικές αρχές κατέληξε στην εκτίμηση περί τα 400.000 άτομα από τα οποία 58-66 % είχαν εκτοπιστεί με τη βία[113]. Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία του *Υπουργείου Ανοικοδομήσεως* το Νοέμβριο 1947 ο νομός Φθιώτιδας είχε δεχθεί τον μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων στη Στερεά Ελλάδα καθώς εκεί είχαν καταφύγει 20.000 πρόσφυγες ενώ στους γειτονικούς νομούς οι αριθμοί των προσφύγων ανέρχονταν σε 3.600 στη Φωκίδα, 5.540 στην Ευρυτανία, 18.030 στην

---

[110] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (ΑΕΠ)*, τόμος 6, κείμενο 67 «ΓΕΣ/Α1, προς 1η Στρατιά, Α, Β, Γ ΣΣ, 14 Νοεμβρίου 1947, Περιορισμός εκκένωσης χωρίων», Αθήνα 1998, σ.387-88

[111] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, τόμος 6, κείμενο 71, «1η Στρατιά(αντιστράτηγος Βεντήρης) προς Υπουργείο Στρατιωτικών, 18 Νοεμβρίου 1947», σ. 402

[112] Ζαφειρόπουλος, *ο.π.*, σ. 661

[113] Λαϊου, *ο.π.*, σ. 68

Αιτωλοακαρνανία και 21.255 στην Καρδίτσα[114]. Ωστόσο, η αποτελεσματικότητα του στρατιωτικού μέτρου βοήθησε στο να ξεπεραστεί η δυσπιστία των αμερικανών αξιωματούχων και έγινε αποδεκτή η ανάληψη των τεράστιων εξόδων που απαιτούσε η όλη επιχείρηση.

Το 1948 το φαινόμενο πήρε τεράστιες διαστάσεις. Νέα αλματώδης αύξηση του αριθμού των προσφύγων καταγράφηκε στην Κεντρική Ελλάδα, καθώς ο αριθμός των εσωτερικών προσφύγων έφτασε από 151.000 άτομα το Δεκέμβριο 1947 στα 185.000 το Μάρτιο 1948. Η αύξηση αυτή οφείλεται σε προετοιμασίες για την επιχείρηση *Χαραυγή* που άρχισε από τις 15 Μαρτίου και διήρκησε ως τις 20 Μαΐου 1948. Στρατηγικός της στόχος ήταν η καταστροφή των δυνάμεων του ΔΣΕ στην Ρούμελη ενώ μεγάλη σημασία δόθηκε στην εξόντωση των επονομαζόμενων αυτοαμυνιτών, όσων πληθυσμών δηλαδή είχαν απομείνει στα ορεινά χωριά[115]. Αν και ο στόχος απέτυχε, οι δυνάμεις της ΙΙ Μεραρχίας του ΔΣΕ που διοικούσε ο Διαμαντής υποχώρησαν στα Άγραφα και αυτό επέτρεψε την εκκένωση της περιοχής. Ο τοπικός τύπος σημείωνε ότι: *«συμμοριόπληκτοι ένεκα επανειλλημμένων μετακινήσεων δια λόγους στρατιωτικούς προσφυγικοί πληθυσμοί συνέρρευσαν κατά νέα κύματα εις κέντρα ασφαλείας. Στη Λαμία και στη Στυλίδα είναι περισσότεροι από εκείνους οι οποίοι διατάχθηκαν να επαναπατρισθούν. Στον Δομοκό είναι 7.000 στο σύνολο οι συμοριόπληκτοι και στη Λαμία 25.000 οι συρρεύσαντες τελευταίως εδώ»*[116].

Το καλοκαίρι 1948, σύμφωνα με τα δελτία κινήσεως απορίας του *Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας Φθιώτιδας* για τους μήνες Ιούνιο και Ιούλιο, οι χαρακτηριζόμενοι ως «συμμοριόπληκτοι» ανέρχονταν σε 43.404 άτομα, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων είχε καταφύγει στην πόλη της Λαμίας[117]. Η τελευταία μετακίνηση πληθυσμών προς τη Λαμία αναφέρθηκε στον τοπικό τύπο στα τέλη Νοεμβρίου 1948 από τα χωριά του Δομοκού προς την Λαμία εξαιτίας επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού* στην περιοχή της Ξυνιάδας[118].

---

[114]Ίδρυμα Κ. Καραμανλής, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, «Υπουργείο Ανοικοδομήσεως, «Κατάστασις εμφαίνουσα αριθμητικώς τους ανταρτόπληκτους πρόσφυγας κατά περιφέρειαν, 14 Νοεμβρίου 1947» Την ίδια περίοδο οι εσωτερικοί πρόσφυγες έφταναν τους 191.431 στη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, στη Θράκη τους 28.729 και στην Ήπειρο τους 19.000. Το γενικό σύνολο των εσωτερικών προσφύγων ανέρχονταν σε 351.214 άτομα.

[115]ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 7, Κείμενο, 65, Αρχηγός ΓΕΣ, Οδηγίαι δια τον διοικητήν Α ΣΣ αφορώσαι τας επιχείρησεις Χαραυγή , 2 Απριλίου 1948.

[116] *Λαμιακός Τύπος*, 30 Ιουλίου 1948

[117] *Αρχείο Υπουργείου Πρόνοιας*, Φάκελος 28, Π 1948 85.000-97.000 6, Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας Φθιώτιδος προς Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας Διεύθυνση Συντονισμού, «Δελτίο Κινήσεως Απόρων μηνός Ιουλίου 1948»

[118]*Λαμιακός Τύπος*, 24 Νοεμβρίου 1948: «Πρόσφυγες από Καίτσα – Δερελή σύμφωνα με απόφαση των αρχών εξαιτίας επιχειρήσεων στην περιοχή της Ξυνιάδας. Συρροή στον Δομοκό- άνθρωποι που ανεξαρτήτως πράξεων

Αυξηση του αριθμού των προσφύγων συντελέστηκε και σε πανελλήνιο επίπεδο. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Βήμα* το Νοέμβριο 1948:

> «ο αριθμός των προσφύγων του συμμοριτικού πολέμου όχι μόνον δεν εμειώθη αλλά και ηυξήθη με την διάλυσιν των στασιαστικών δυνάμεων εις μικροτέρας αλλά και περισσοτέρας κατ' αριθμόν συμμορίας αι οποίαι έχουν διασπαρεί προς διαχείμασιν εις τας ορεινάς περιοχάς. Παρουσιάζεται ούτω μια επέκτασις κατά χώρον της συμμοριτικής δράσεως η οποία όχι μόνον εις τους παλαιούς πρόσφυγας δεν επέτρεψε να επανέλθουν εις τας εστίας των, αλλά και αναγκάζει τους νέους να κατέλθουν προς τας πεδινάς περιοχάς και τα αστικά κέντρα, όπου αναζητούν την ασφάλειαν»[119].

Η καταγραφή των προσφύγων ήταν ένα μέτρο ουσιαστικής σημασίας καθώς με βάση τους καταρτιζόμενους «καταλόγους των συμμοριόπληκτων» κατανέμονταν οι πιστώσεις για την πρόνοια που διατίθενταν από το *Υπουργείο Οικονομικών* κατόπιν απόφασης της *Κυβερνητικής Επιτροπής Οικονομικής Πολιτικής* και σε συμφωνία με την *Αμερικανική Αποστολή*. Από την αρχή της ύπαρξης του ζητήματος των εσωτερικών προσφύγων είχαν γίνει προσπάθειες για απογραφή με βάση διαφορετικά σε κάθε περίπτωση οριζόμενα κριτήρια. Στα τέλη του 1946 το *Υπουργείο Εσωτερικών* ζητούσε από τις Νομαρχίες να καταρτιστούν σε κάθε νομό ονομαστικοί πίνακες δικαιούχων ενώ οι πρόσφυγες χαρακτηρίστηκαν ως προσωρινά άποροι[120] . Το καλοκαίρι 1947 καθώς ο αριθμός των προσφύγων που συνέρρεαν στα αστικά κέντρα αυξήθηκε σημαντικά εξαιτίας των εαρινών εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού* πραγματοποιήθηκε εκ νέου μια απόπειρα καταγραφής και κατηγοριοποίησης των προσφύγων με το χωρισμό τους σε τρεις κατηγορίες[121]. Νέα προσπάθεια καταγραφής έγινε τον Οκτώβριο 1947 από το *Υπουργείο Συντονισμού* μέσω της *Κεντρικής Υπηρεσίας Περιθάλψεως Ανταρτόπληκτων*. Από κάθε Νομαρχία ζητήθηκε να υποβληθεί στην Κεντρική Υπηρεσία έκθεση με τη γενική κατάσταση προσφύγων με ιδιαίτερη μνεία για την υγιεινή κατάσταση των παιδιών και τα ληφθέντα μέτρα από άποψης

αποτελούν δύναμη εθνική. Ίχνη καταπτώσεως, σημάδια ευκρινή των βιούντων εις τας ελευθέρας περιοχάς Μάρκου»

[119] *Βήμα*, 20 Νοεμβρίου 1948

[120] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Υπουργείο Εσωτερικών. Προς Νομάρχες. Αρ. εγκ.107 Αθήνα 26-12-1946 «Περί χορηγήσεως δωρεάν άρτου και αλεύρου εις τους συνεπεία των τελευταίων γεγονότων της υπαίθρου καταφευγόντας εις Κέντρα Ασφαλείας Πρόσφυγας»

[121] *Λαμιακός Τύπος*, Ιούνιος 1947

στεγάσεως, πρόνοιας, υγιεινής και εφοδιασμού τόσο από μέρους των κρατικών υπηρεσιών όσο και των σωματείων. Ανά δεκαπενθήμερο έπρεπε να αναφέρεται ο συνολικός αριθμός των προσφύγων, τα παιδιά έως 6 ετών και ο αριθμός οικογενειών, αν και με ποιο τρόπο στεγάστηκαν, πόσοι μετακινήθηκαν και η ποσότητα και το είδος του υγειονομικού υλικού που τους διατέθηκε[122]. Στο διαθέσιμο αρχειακό υλικό δεν βρέθηκαν στοιχεία για τους πρόσφυγες που κατέφυγαν στην πόλη της Λαμίας.

Η πιο σοβαρή ωστόσο προσπάθεια καταγραφής του αριθμού των προσφύγων πραγματοποιήθηκε στα τέλη Νοεμβρίου 1948 με πρωτοβουλία του νεοτοποθετημένου Υπουργού Κοινωνικής Πρόνοιας, Κ. Καραμανλή, οπότε και αποφασίστηκε η διενέργεια λεπτομερούς και επιμελημένης απογραφής προσφύγων σε ολόκληρη τη χώρα[123]. Η απογραφή σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας *Βήμα* έπρεπε να έχει περατωθεί μέχρι τον Δεκέμβριο 1948, δεδομένου ότι τα υπάρχοντα στοιχεία σύμφωνα με τα οποία ο αριθμός των προσφύγων ανέρχονταν σε 670.000 δεν ήταν ακριβή[124]. Το Δεκέμβριο 1948 καθορίστηκαν οι όροι για την απογραφή των προσφύγων όλης της χώρας σύμφωνα με τους οποίους κάθε πρόσφυγας προκειμένου να εισπράξει το επίδομα του μηνός Σεπτεμβρίου 1948 έπρεπε να υπογράψει υπεύθυνη δήλωση με βάση ορισμένα στοιχεία. Οι ψευδείς δηλώσεις επέφεραν αυστηρές κυρώσεις ενώ προβλέπονταν ο έλεγχος των δηλώσεων από τις ενοριακές επιτροπές, γεγονός που δηλώνει ότι η Εκκλησία ήταν αναπόσπαστο τμήμα της όλης διαδικασίας[125]. Η απογραφή διενεργούνταν από τις ενοριακές επιτροπές και το τοπικό Κέντρο Πρόνοιας του Υπουργείου. Κάθε πρόσφυγας έπρεπε να συμπληρώσει ειδικό έντυπο δελτίο απογραφής, το οποίο κατέθετε στην ενοριακή επιτροπή, όπου υπάγονταν η κατοικία του. Στην συνέχεια υποχρεώνονταν να παρουσιαστεί αυτοπροσώπως με τα μέλη της οικογένειάς του στον αρμόδιο υπάλληλο για τις πληρωμές των επιδομάτων[126].

---

[122] ΓΑΚ Φθιώτιδος, Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας, Υπουργείο Συντονισμού προς Γενικούς Διευθυντές, Νομάρχες και Επάρχους του Κράτους. 12 Οκτωβρίου 1947

[123] ΓΑΚ Φθιωτιδας, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Αρ. Πρωτ. 116380. Νομαρχία Βοιωτίας, Προς Δημάρχους και Προέδρους Κοινοτήτων του Νομού. «Απογραφή συμμοριόπληκτων και τρόπος διενέργειας της απογραφής». Λειβαδιά 31 Δεκεμβρίου 1948 «Συμπλήρωση εντύπου, βεβαίωση του γνησίου της υπογραφής από ενοριακή επιτροπή και δύο έγκριτων πολιτών και κατάθεση του δελτίου απογραφής στον αρμόδιο υπάλληλο για την πληρωμή των επιδομάτων. Πρέπει να προσέλθουν όλα τα δηλοθέντα μέλη της οικογένειας. Τα δελτία θα συγκεντρωθούν στο Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας, αποδελτίωση, ενημέρωση της Νομαρχίας».

[124] *Βήμα*, 24 Νοεμβρίου 1948

[125] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ. 75

[126] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*,σ. 77

Στις 3 Απριλίου 1949 ο Κ. Καραμανλής ανακοίνωσε την περάτωση της απογραφής των «ανταρτόπληκτων» που είχε αναλάβει να διενεργήσει το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας*. Τα ακόλουθα στοιχεία δόθηκαν στη δημοσιότητα: Ο αριθμός των όσων χαρακτηρίστηκαν ως «συμμοριόπληκτοι» ανέρχονταν σε όλη τη χώρα σε 158.558 οικογένειες που αντιστοιχούσαν σε 706.092 άτομα (υπολογίζονται 4-5 άτομα ανά οικογένεια). Τα άτομα αυτά κατανέμονται ηλικιακά ως εξής:

Πίνακας 12

Ηλικιακή κατανομή προσφύγων σύμφωνα με την απογραφή του Υπουργείου Πρόνοιας τον Απρίλιο 1949

0-6 ετών	7-18	19-60	61 και άνω
113.137	224.952	318.821	46.181

Από τα άτομα αυτά τα 662.890, δηλαδή το 94%, χαρακτηρίστηκαν ως «συμμοριόπληκτοι Α κατηγορίας», στους οποίους το κράτος παρείχε ημερήσιο χρηματικό βοήθημα και δωρεάν άρτο. Οι υπόλοιποι χαρακτηρίστηκαν Β και Γ κατηγορίας και δέχονταν κάθε άλλη περίθαλψη πλην της ανωτέρω[127]. Με βάση την ηλικιακή κατανομή παρατηρείται ότι το 48% των προσφύγων ήταν κάτω των 18 ετών, το 45% άτομα παραγωγικής ηλικίας ενώ το 7% άνω των 61 ετών. Δυστυχώς, στις υπάρχουσες διαθέσιμες στατιστικές δεν παρέχονται στοιχεία ανά φύλο. Μπορούμε ωστόσο να εικάσουμε ότι η πλειονότητα των ατόμων παραγωγικής ηλικίας ήταν γυναίκες καθώς ο ανδρικός πληθυσμός ήταν στρατευμένος είτε στον *Εθνικό Στρατό* είτε στο ΔΣΕ. Σύμφωνα με τις στατιστικές που δημοσιεύτηκαν από το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* και άλλες κυβερνητικές ή αμερικανικές πηγές[128] ο αριθμός των εσωτερικών προσφύγων σε χιλιάδες ανέρχονταν ανά μήνα ως ακολούθως:

---

[127] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*,σ. 89

[128] «Καταγεγραμμένοι πρόσφυγες στο Υπουργείο Πρόνοιας», ECA, *Greece Country Data Book, March 1950*, Table X: Population Employment and Unemployment.

Πίνακας 13

Αριθμός προσφύγων ανά μήνα σε χιλιάδες

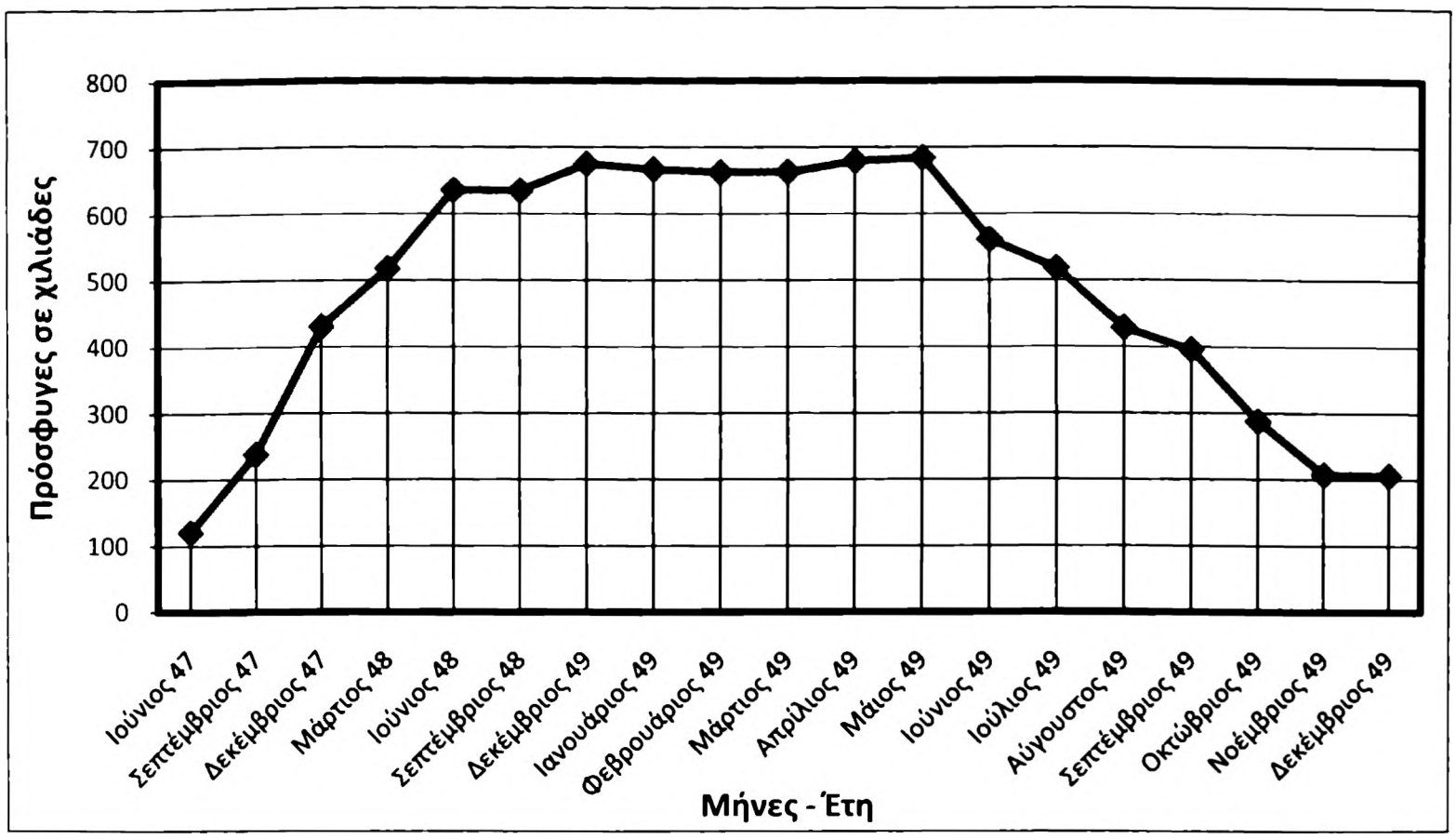

Πηγή: «Καταγεγραμμένοι πρόσφυγες στο Υπουργείο Πρόνοιας», ECA, *Greece Country Data Book, March 1950*, Table X: Population Employment and Unemployment.

Σεπτέμβριος 47	238.1
Δεκέμβριος 47	430.4
Μάρτιος 48	517.1
Ιούνιος 48	635.5
Σεπτέμβριος 48	634.2
Δεκέμβριος 49	674.8
Ιανουάριος 49	666.4
Φεβρουάριος 49	662.2
Μάρτιος 49	662.4

Απρίλιος 49	679.1
Μάιος 49	684.2
Ιούνιος 49	560.9
Ιούλιος 49	517.7
Αύγουστος 49	427.9
Σεπτέμβριος 49	395.5
Οκτώβριος 49	287.3
Νοέμβριος 49	207.2
Δεκέμβριος 49	205.8

Από τους παραπάνω πίνακες διαπιστώνεται ότι σε πανελλαδικό επίπεδο το ζήτημα των προσφύγων καταγράφεται από το Σεπτέμβριο 1947, ύστερα από την ολοκλήρωση των εαρινών και θερινών εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού*. Έκτοτε, ο αριθμός των

προσφύγων γνώρισε ανοδική πορεία, με καταγεγραμμένες αυξήσεις ύστερα από κάθε εκκαθαριστική επιχείρηση των κυβερνητικών δυνάμεων, έως το καλοκαίρι του 1948, οπότε ουσιαστικά σταθεροποιήθηκε για ένα χρόνο, έως το καλοκαίρι 1949, οπότε λόγω του διεξαγόμενου επαναπατρισμού έβαινε διαρκώς μειούμενος.

Σύμφωνα με αμερικανικές πηγές εκτιμώμενος πληθυσμός της Ελλάδας υπολογίζονταν στα μέσα 1948 σε 7.780.000, στα μέσα του 1949 σε 7.880.000 άτομα ενώ στα τέλη του 1949 σε 7.920.000 άτομα[129]. Αυτό σημαίνει ότι οι εσωτερικοί πρόσφυγες αποτελούσαν περίπου το 8,5% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Σύμφωνα με εκτιμήσεις των Αμερικανών ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της χώρας τον Ιανουάριο 1948 ανέρχονταν σε 3.439.000 ενώ σύμφωνα με τη στατιστική του Υπουργείου Πρόνοιας ως πρόσφυγες παραγωγικής ηλικίας 18-60 καταγράφηκαν 318.826 άτομα. Αυτό σημαίνει ότι το 9,2% του παραγωγικού πληθυσμού της χώρας ήταν εσωτερικοί πρόσφυγες. Οι αριθμοί αυτοί αφορούν το σύνολο της χώρας. Δεν αντιμετώπιζε ωστόσο όλη η χώρα προσφυγικό ζήτημα. Σε τοπικό επίπεδο το ποσοστό των προσφύγων σε σχέση με τον αγροτικό πληθυσμό των περιοχών που επλήγησαν από την μετακίνηση των πληθυσμών ήταν πολύ μεγαλύτερο, όπως θα καταδειχθεί στην περίπτωση του Νομού Φθιώτιδας. Ειδικότερα στη Στερεά Ελλάδα, σύμφωνα με στατιστικές του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας*, οι αριθμοί των εσωτερικών προσφύγων ανέρχονταν ανά έτος ως εξής:

[129] Department of State. ECA, *Country Book Greece*

Πίνακας 14

Αριθμός καταγεγραμμένων εσωτερικών προσφύγων στη Στερεά Ελλάδα ανά έτος

Έτος	Μήνας	Αριθμός εκτοπισμένων
1947	**Ιανουάριος**	9.100
	Ιούνιος	22.263
	Οκτώβριος	78.784
	Δεκέμβριος	150.669
1948	**Μάρτιος**	184.758
1949	**Μάρτιος**	222.499
	Μάιος	254.624
	Ιούλιος	222.560
	Σεπτέμβριος	179.468
	Οκτώβριος	138.026
	Νοέμβριος	101.000

Η Στερεά Ελλάδα ακολουθεί τις εξελίξεις σε πανελλήνιο επίπεδο με την αιχμή του μέτρου να σημειώνεται την άνοιξη του 1949, γεγονός που έχει άμεση σχέση με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού*. Οι μεγάλες αυξήσεις στον αριθμό των καταγεγραμμένων προσφύγων σημειώνονται από τον Ιούνιο έως τον Οκτώβριο 1947, ύστερα από το τέλος των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού*, οπότε ουσιαστικά ο αριθμός των προσφύγων διπλασιάστηκε, καθώς και ύστερα από τον Μάρτιο 1948 μετά από την επιχείρηση *Χαραυγή*, οπότε ολοκληρώθηκε η εκκένωση των ορεινών περιοχών. Ειδικότερα για το Νομό Φθιώτιδας, σύμφωνα με τα στοιχεία τα οποία διατηρούσε το τοπικό γραφείο Κοινωνικής Πρόνοιας Λαμίας οι πρόσφυγες οι οποίοι κατέφυγαν στα αστικά κέντρα του Νομού Φθιώτιδας έως τις 7 Ιουλίου 1949 παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα:[130]

[130] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Ιουλίου 1949

Πίνακας 15

Κατανομή προσφύγων ανά αστικό κέντρο στο Νομό Φθιώτιδας τον Ιούλιο 1949.

Λαμία	34.086
Δομοκός	9.870
Μακρακώμη - Σπερχειάδα	11.589
Αμφίκλεια	2.610
Αταλάντη	600
Σύνολο	**58.755**

Με βάση τον Πίνακα 15, διαπιστώνεται ότι το 60% των εσωτερικών προσφύγων εγκαταστάθηκε στην πόλη της Λαμίας, το μεγαλύτερο αστικό κέντρο της περιοχής, το οποίο διέθετε την καλύτερη διοικητική υποδομή. Ακολουθούν οι δύο κωμοπόλεις της Δυτικής Φθιώτιδας, η Μακρακώμη και η Σπερχειάδα, στις οποίες κατέλυσαν πρόσφυγες από τα γειτονικά χωριά και έπεται το Κέντρο Ασφαλείας του Δομοκού, το οποίο συγκέντρωνε πληθυσμό των χωριών της επαρχίας Δομοκού. Μικρότεροι αριθμοί προσφύγων αναφέρονται να έχουν εγκατασταθεί στην Αμφίκλεια, στην οποία εικάζουμε ότι διέμεναν οι προερχόμενοι από την Παρνασσίδα ενώ στην Αταλάντη εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από την Ευρυτανία[131]. Ο μικρός αριθμός των προσφύγων στην πόλη αυτή εξηγείται από την περιορισμένη εφαρμογή του μέτρου της εκκένωσης στην επαρχία Λοκρίδας. Η μικρότερη ή σποραδική εκκένωση πληθυσμού που παρουσίαζε η Λοκρίδα οφείλονταν στο ότι ήταν περιοχή κατά κύριο λόγο πεδινή και στο έδαφός της δεν διεξήχθησαν σημαντικές στρατιωτικές επιχειρήσεις.

Το *Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας Λαμίας* κατέγραψε στοιχεία και για την προέλευση των προσφύγων που κατέφυγαν στα αστικά κέντρα του νομού Φθιώτιδας ανά επαρχία:

---

[131] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Ιουνίου 1948

Πίνακας 16

Προέλευση προσφύγων στα αστικά κέντρα Νομού Φθιώτιδας ανά επαρχία: Ιούλιος 1949.

Δομοκός	16.301
Ευρυτανία	4.033
Παρνασσίδα	2.189
Λοκρίδα	700
Καρδίτσα	1.547
Αλμυρός	810
Φθιώτιδα	34.175
Σύνολο	**58.755**

Μέχρι το τέλος του 1948 ένα συντριπτικό ποσοστό των χωριών του Νομού Φθιώτιδας είχε εκκενωθεί και στοιβάζονταν κυριολεκτικά στην πόλη της Λαμίας και σε μικρότερα αστικά κέντρα του νομού. Παρατηρείται ότι το μεγαλύτερο μέρος των εσωτερικών προσφύγων προέρχονταν από τα εκκενωθέντα χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας, του Δομοκού, της Ευρυτανίας, της Παρνασσίδος και μερικά χωριά του Νομού Καρδίτσας και της επαρχίας Αλμυρού γειτονικά προς τον Νομό Φθιώτιδας. Για να εκτιμηθεί το μέγεθος του προσφυγικού προβλήματος στο Νομό Φθιώτιδας είναι χρήσιμο να συγκριθούν οι αριθμοί των προσφύγων ανά επαρχία με τον αγροτικό πληθυσμό του Νομού Φθιώτιδας με βάση την απογραφή του 1940[132]. Από τη σύγκριση διαπιστώνεται ότι οι πρόσφυγες αποτελούσαν το 58,2% του αγροτικού πληθυσμού στην επαρχία Φθιώτιδας, το σύνολο σχεδόν (93,2%) του αγροτικού πληθυσμού της επαρχίας Δομοκού και μόλις το 3% της επαρχίας Λοκρίδας. Πιο λεπτομερή συμπεράσματα μπορούν να συναχθούν αν εξεταστεί ο κατάλογος των εκκενωθέντων χωριών. Διαπιστώνεται ότι πρόκειται για ορεινά ή ημιορεινά χωριά τα οποία βρέθηκαν στη ζώνη των επιχειρήσεων και αποτέλεσαν ορμητήρια του ΔΣΕ κατά την περίοδο 1946-7. Αξιοπρόσεκτη είναι και η περίπτωση των χωριών Ράχες Στυλίδος και Λυγαριά (ή Τσοπανλάτες) τα οποία δεν εκκενώθηκαν από τους κατοίκους

---

[132] Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας – Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16ης Οκτωβρίου 1940, Πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας, πόλεις και χωρία*, Αθήνα: Εθνικό τυπογραφείο, 1950

τους. Στα χωριά αυτά υπήρχαν ήδη από τις αρχές 1947 οργανωμένες και πολυπληθείς ομάδες ΜΑΥ[133].

Τα στατιστικά στοιχεία τα οποία παρέχονται από το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* και αμερικανικές πηγές πρέπει να αντιμετωπίζονται με σκεπτικισμό. Οι αριθμοί που καταγράφονταν αφορούσαν τους εσωτερικούς πρόσφυγες σε μια ειδική χρονική στιγμή σύμφωνα με τις καταστάσεις του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας* και των άλλων οργανισμών αρωγής. Από τον Οκτώβριο 1947 το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* δημοσίευε στατιστικές που αφορούσαν ανθρώπους προσδιορισμένους γραφειοκρατικά. Αυτό σήμαινε ότι ως «συμμοριόπληκτοι» μπορούσαν να καταγράφονται ετερόκλητες ομάδες ατόμων, όπως για παράδειγμα οι ΜΑΥ και οι οικογένειές τους που καταγράφονταν ως πρόσφυγες Α κατηγορίας. Ορισμένες άλλες κατηγορίες εσωτερικών προσφύγων, όσοι μετακινήθηκαν από τα χωριά τους το 1946 για να γλιτώσουν από την λευκή τρομοκρατία, δεν ήταν καταγεγραμμένοι σε καμία στατιστική. Σε άλλες περιπτώσεις ως μέσο πίεσης προς τον επαναπατρισμό διακόπτονταν οι παροχές και το χρηματικό βοήθημα, όπως έγινε σε 27 χωριά του Νομού Φθιώτιδος οι κάτοικοι των οποίων διαγράφηκαν από τους καταλόγους πρόνοιας. Οι αριθμοί ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν και για προπαγανδιστικούς λόγους. Όταν δηλαδή το κράτος ήθελε να δείξει έργο επαναπατρισμού μείωνε τον αριθμό των προσφύγων. Σε μια τέτοια περίπτωση αναφέρεται ο Υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας Θ. Δεσύλλας, το Σεπτέμβριο 1948 οπότε το *Υπουργείο Οικονομικών* αυθαίρετα περιόρισε τις χορηγούμενες πιστώσεις για την περίθαλψη ορίζοντας τον αριθμό των «συμμοριόπληκτων» σε 375.000 ενώ στην πραγματικότητα αυτός ανέρχονταν σε 650.000[134]. Κατά κοινή ωστόσο ομολογία όλων των εμπλεκόμενων μερών[135] περίπου 700.000 άτομα, το ένα δέκατο του πληθυσμού της χώρας, άλλαξε τόπο κατοικίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.

Όλοι αυτοί οι πληθυσμοί «κλείστηκαν» στα αστικά κέντρα, υπό την άμεση επίβλεψη του κράτους και του στρατού, έχοντας απόλυτη ανάγκη βοήθειας και περίθαλψης. Σκληρά μέτρα

---

[133] *Λαμιακός Τύπος,* 30 Ιουνίου 1948

[134] *Αρχείο Βοβολίνη*, Φάκελος 251: Θ. Δεσύλλας, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Γραφείο Υπουργού προς Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, Αρ. Εμπ. Πρωτ. 1393

[135] Ζαφειρόπουλος, *ο.π.*, σ. 663-4 και ΓΕΣ, Αρχηγείον Στρατού, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον αντισυμοιριακόν αγώνα 1946-49. Το α έτος του αντισυμμοριακού αγώνος,* 1946, Αθήνα 1971 και «Έκκληση της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης προς τη Γενική Συνέλευση του ΟΕΕ, προς το παγκόσμιο συνέδριο των οπαδών της ειρήνης, προς τους δημοκράτες όλου του κόσμου», Ελεύθερη Ελλάδα, 20 Απριλίου 1949, στο *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τ.6ος 1945-1949, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1987, σ. 504 και «Υπόμνημα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης στην Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ», στο *Το ΚΚΕ, ο.π.*, σ, 474

λήφθηκαν για την εσωτερική ασφάλεια των πόλεων. Γύρω από τα αστικά κέντρα υπήρχαν συρματοπλέγματα και δημιουργήθηκαν φυλάκια που έλεγχαν την είσοδο και την έξοδο των πολιτών[136] ενώ οι παραβάτες παραπέμπονταν στο Έκτακτο Στρατοδικείο. Κανείς δεν μπορούσε να εισέρχεται ή να εξέρχεται της περιφέρειας των Νομών Φθιώτιδας, Φωκίδας και Ευρυτανίας χωρίς την έγγραφη άδεια της Στρατιωτικής Διοίκησης[137]. Προβλέπονταν ακόμα ο εφοδιασμός όλων των κατοίκων της υπαίθρου με ειδικές ταυτότητες προκειμένου να ελεγχθούν[138]. Επιβλήθηκε επιπρόσθετα αυστηρός περιορισμός της κυκλοφορίας η οποία ρυθμίζονταν ανάλογα με την πορεία των διεξαγόμενων γύρω από την πόλη στρατιωτικών επιχειρήσεων, την εποχή του χρόνου και την περιοχή. Γενικά κατά τη διάρκεια των χειμερινών μηνών η κυκλοφορία των πολιτών απαγορευόταν από τις 22.30 το βράδυ έως τις 6.00 στο κέντρο της Λαμίας ενώ στους συνοικισμούς η απαγόρευση άρχιζε μία ώρα νωρίτερα. Στην ύπαιθρο η κυκλοφορία διακόπτονταν με τη δύση του ήλιου. Από το Μάιο έως το Σεπτέμβριο η κυκλοφορία των πολιτών επιτρέπονταν έως της 23.30 ή 24.00 το βράδυ ενώ μετά το καλοκαίρι του 1949 δόθηκε παράταση έως τη 1.00[139]. Χαρακτηριστικό είναι ότι ύστερα από την κατάληψη του Καρπενησίου από τον ΔΣΕ, τον Ιανουάριο 1949, η κυκλοφορία απαγορεύτηκε ακόμα και στα κεντρικά σημεία της πόλης από τις 9.30 το βράδυ ενώ για πρώτη φορά εκπονήθηκε και δημοσιεύτηκε από την *Στρατιωτική Διοίκηση Ρούμελης* σχέδιο λειτουργίας συναγερμού για την πόλη σε περίπτωση που δεχόταν επίθεση[140]. Στις περίκλειστες πόλεις, στα επονομαζόμενα κέντρα ασφαλείας, οι αγροτικοί πληθυσμοί έζησαν σε άθλιες συνθήκες για χρονικό διάστημα που έφτανε έως τα δυόμιση χρόνια.

---

[136] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Ιανουαρίου 1949 Η είσοδος πολιτών προς Λαμία ως και η έξοδος τους από την πόλη γίνεται από τας εξόδους Γαλανέικα – Στυλίδος – Αταλάντης- Αθηνών, Καρπενησίου, Γοργοποτάμου. Τα φυλάκια και τα ενδιάμεσα περίπολα θα συλλαμβάνουν κάθε παραβάτη. Τα ίδια μέτρα λήφθηκαν και στο Καρπενήσι: Λάζος, *ο.π.*, σ. 37

[137] *Λαμιακός Τύπος*, 13 Απριλίου 1949

[138] ΓΕΣ/ ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, τόμος 8, Κείμενο 27, Οδηγίαι δια επιχειρήσεις μετά την τοιαύτην Ρούμελης, ΓΕΣ προς Διοικητές Α και Β ΣΣ, 8 Μαίου 1948

[139] Ανακοινώσεις της Διοίκησης Χωροφυλακής Λαμίας στον τοπικό τύπο: *Λαμιακός Τύπος*, 23 και 30 Μαίου 1948, 8 Ιουλίου 1948, 5 Νοεμβρίου 1948 και 9 Αυγούστου 1949

[140] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Ιανουαρίου 1949

5.4. Τα μέτρα πρόνοιας για τους εσωτερικούς πρόσφυγες κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου

Ο όρος *Κοινωνική Πρόνοια (social welfare),*αντιπροσωπεύει την καθαυτή έννοια της κοινωνικής προστασίας, δηλαδή το σύνολο των παρεμβάσεων στην κοινωνική ζωή από το κράτος και άλλους φορείς με χαρακτηριστικό τη βελτίωση των σταθμητών όρων διαβίωσης των μελών των κοινωνικών ομάδων και περισσότερο την περίθαλψη των πλέον αδύνατων ατόμων, όσων φανερά δηλαδή δεν έχουν τη δυνατότητα της αυτοσυντήρησης[141]. Η κοινωνική πρόνοια υπό στενότερη έννοια, με την οποία χρησιμοποιείται στις περισσότερες χώρες και στην ελληνική βιβλιογραφία και πράξη, εκφράζει ένα τμήμα της κοινωνικής προστασίας ή της συνολικής κοινωνικής και πολιτικής παρέμβασης του κράτους. Κατά αυτή την έννοια η κοινωνική πρόνοια αποτελεί τις συμπληρωματικές κοινωνικές υπηρεσίες τις οποίες παρέχει το κράτος ή των οποίων προγραμματίζει και διευκολύνει την παροχή από άλλους φορείς ή από ιδιώτες για την κάλυψη των κοινωνικών αναγκών τις οποίες δεν καλύπτουν οι άλλοι τομείς της κοινωνικής πολιτικής. Η κοινωνική πρόνοια ενεργεί συμπληρωματικά σε κλάδους όπως η πολιτική της απασχόλησης (παρακολούθηση και οργάνωση της αγοράς εργασίας, εξασφάλιση εργασίας), η πολιτική της υγείας (προληπτική υγιεινή, θεραπευτικές και υγειονομικές φροντίδες), η κοινωνική ασφάλιση, η λαική κατοικία, η κοινωνική εργασία, καθώς και η κοινωνική πολιτική εκτάκτων περιστάσεων στην εφαρμογή της οποίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου γίνεται αναφορά στο παρόν κεφάλαιο.

Η έκταση της καταστροφής σε υλική υποδομή και ανθρώπινο δυναμικό στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και οι εμπειρίες ενός ολοκαυτώματος κάτω από την δράση του φασισμού ήταν καταλυτικές για την εξέλιξη της κοινωνικής πολιτικής. Η προώθηση ενός καθολικού μοντέλου κράτους πρόνοιας συνδέθηκε στενά με την έννοια ενός κράτους δικαίου και αποτέλεσε τη λογική και ηθική του διεύρυνση. Η νέα τάση, η οποία εκφράστηκε παράλληλα με σοσιαλιστικές ιδέες για κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα, κατοχυρώθηκε θεσμικά στα

---

[141]Σε ένα σημαντικό τμήμα της βιβλιογραφίας ο όρος «Κοινωνική Πρόνοια» και «Κοινωνική Πολιτική» και αντίστοιχα οι όροι «Κράτος Πρόνοιας» και «Κρατική Κοινωνική Πολιτική», συμπίπτουν. Ο όρος «Κοινωνική Πολιτική» χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια ευρύτερη διαδικασία απ' ότι ο όρος «Κοινωνική Πρόνοια». Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνικό Κράτος ή Κράτος Πρόνοιας αντιπροσωπεύουν πεδία συγκρότησης οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων με μεγάλη επίδραση στην καθημερινή ζωή της πλειοψηφίας πλέον των πολιτών. Για μια πιο αναλυτική συζήτηση βλέπε Στρατάκης, *ο.π.*, σ. 28-37

συντάγματα διαφόρων κρατών(Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία, Γερμανία), όπως αυτά αναθεωρήθηκαν μεταπολεμικά, με στόχο την πραγμάτωση της λεγόμενης κοινωνικής δημοκρατίας. Η προσπάθεια αυτή καθιέρωσης των κοινωνικών θεμελιωδών δικαιωμάτων εκφράζεται και στην *Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών* του 1948[142].

Το κόστος του πολέμου και της Κατοχής υπήρξε ιδιαιτέρως μεγάλο για την Ελλάδα, τόσο σε ανθρώπινο δυναμικό, όσο και σε υλικά αγαθά[143]. Δεδομένων των συνεπειών του πολέμου και της κατοχής και της παράλληλης πολιτικής αναταραχής, ο ελληνικός πληθυσμός αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα διατροφής, στέγασης και ένδυσης, γεγονός που καθιστούσε αναγκαία την εντονότερη παρέμβαση του κρατικού μηχανισμού στα πλαίσια της διεύρυνσης του κράτους πρόνοιας παγκοσμίως εκείνη την περίοδο. Μέριμνα για τον επισιτισμό της χώρας είχε ληφθεί ήδη από την περίοδο της Κατοχής. Η Ελλάδα αποτελεί μοναδική περίπτωση στα χρονικά του Παγκοσμίου Πολέμου, οπότε για την αντιμετώπιση του ολοένα και οξύτερου επισιτιστικού προβλήματος που αντιμετώπιζε, ενήργησαν διάφοροι παράγοντες όπως οι ελληνικές αρχές – οι κυβερνήσεις συνεργασίας με τους κατακτητές και η ελληνική εξόριστη κυβέρνηση - οι αρχές του Άξονα, οι κυβερνήσεις της Βρετανίας και των ΗΠΑ και σε μικρότερο βαθμό οι κυβερνήσεις της Σουηδίας, Τουρκίας και Ελβετίας, καθώς και μη κυβερνητικοί παράγοντες όπως η ελληνοαμερικανική κοινότητα των ΗΠΑ, ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός και άλλοι. Το αποτέλεσμα της δράσης όλων αυτών των παραγόντων ήταν μια σειρά από ενέργειες περίθαλψης διαφορετικού βαθμού και αποτελεσματικότητας που έφεραν μεγαλύτερη ή μικρότερη ποσότητα τροφής στη χώρα ενώ άλλες δεν ξεπέρασαν ποτέ το επίπεδο του σχεδιασμού[144].

---

[142]Γενικά για την επίδραση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην διαμόρφωση συγκεκριμένων μοντέλων κοινωνικής πολιτικής βλ. και B. Abel – Smith and K. Titmuss (edit.), The Philosophy *of Welfare: Selected Writings of Richard M. Titmuss, With an introduction by Miller S. M.*, Allen & Unwin, London 1987, σ. 102-112.

[143] UN Archives, UNRRA Mission Greece, Application of the Greek Government to the Director General of UNRRA for the determination of the capacity of Greece to pay. Βλέπε σχετικά και Δ. Μαγκριώτη, *Θυσίαι της Ελλάδος και εγκλήματα της Κατοχής κατά τα έτη 1941-1944*, Αθήναι 1949 (φωτογραφική επανέκδοση εκδ. Φορμιγξ, Αθήνα 1996), σ. 45-61 όπου στοιχεία από διάφορες επίσημες πηγές και *The Price of Victory. Inside Greece 1941-1944*, published by authority of the Greek Office of Information, London, 1945 όπου αναλυτικοί πίνακες με τα κατεστραμμένα χωριά ανά την Ελλάδα.

[144]Αναλυτικά για αυτή τη δράση: *Ravitaillement de la Grece pendant l' Occupation 1941-1944 et pendant les premiers cinq mois après la Liberation,* Rapport final de la Commission de Gestion pour les Secours en Grece sous les auspices du Comite International de la Croix-Rouge, Athenes 1949. Βλέπε επιπρόσθετα την πρόσφατη μελέτη: Χ. Λούκος, «Η πείνα στην Κατοχή. Δημογραφικές και Κοινωνικές Διαστάσεις», στο Χρ. Χατζηιωσήφ – Πρ. Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. 1940-1945. Κατοχή και Αντίσταση*, τόμος Γ2, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2007, σ. 219-261

Ειδικότερα, ο Νομός Φθιωτιδοφωκίδας συμπεριλάμβανε κοντά σε αρκετά εύφορες επαρχίες (κοιλάδα της Λαμίας και επαρχίες της Αμφίκλειας και της Αταλάντης) και περιοχές πάρα πολύ φτωχές, όπου ο πληθυσμός είχε κατά κύριο λόγο εγκαταλειφθεί σε άθλιες συνθήκες διαβίωσης (κοιλάδα του άνω ρου του Σπερχειού και επαρχία του Δομοκού). Για όλη την περιοχή ο αριθμός των ατόμων που έχρηζαν αρχικά βοήθειας είχε εκτιμηθεί στο 20-25% του πληθυσμού. Στη συνέχεια το ποσοστό αυτό έφτασε το 50% περίπου ανάμεσα σε άλλες αιτίες και εξαιτίας της καταστροφής πολλών χωριών που βρίσκονταν στο δρόμο Λαμίας – Καρπενησίου εξαιτίας των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων των Γερμανών. Στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας αναφέρονταν 41 πυρόπληκτα χωριά κυρίως στη Δυτική Φθιώτιδα και στη Φωκίδα τα οποία είχαν 24.585 κατοίκους και αποτελούσαν το 17% του συνολικού πληθυσμού του Νομού, σύμφωνα με την απογραφή του 1940[145]. Σε αυτούς πρέπει να προσθεθούν όσοι είχαν πληγεί από τους βομβαρδισμούς της πόλης της Λαμίας κατά την εισβολή των Γερμανών, τον Απρίλιο 1941. Στον παρακάτω πίνακα σύμφωνα με στοιχεία που δημοσιεύτηκαν στην *Έκθεση της Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού* διαφαίνεται ο αριθμός των ατόμων που εκτιμήθηκε ότι είχαν ανάγκη βοήθειας[146].

<u>Πίνακας 17:</u> Πληθυσμός των επαρχιών του Νομού Φθιωτιδοφωκίδας, σύμφωνα με την απογραφή του 1940, και αριθμός των ατόμων που εκτιμήθηκε ότι είχαν ανάγκη βοήθειας

Περιοχές	Πληθυσμός κατά την απογραφή του 1940	Αριθμός ατόμων που εκτιμήθηκε ότι είχαν ανάγκη βοήθειας					
		1943		1944		Γενικοί μέσοι όροι	Ποσοστό επί του πληθυσμού
		Χειμώνας-Άνοιξη	Καλοκαίρι Φθινόπωρο	Χειμώνας-Άνοιξη	Καλοκαίρι-Φθινόπωρο		
Βοιωτία και Φθιώτιδα - Φωκίδα	314.500	70.000	50.000	150.000	140.000	98.000	31%
Σύνολο χώρας	5.382.200	2.210.000	1.690.000	3.035.000	2.985.000	2.770.000	49%

[145] Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, «Κατάστασις πυροπαθών κοινοτήτων», χ.χ.

[146] *Ravitaillement de la Grece pendant l occupation 1941-1944 et pendant les premiers cinq mois après la Liberation. Rapport final de la Commission de gestion pour les secours en Grece sous les auspices du Comite International de la Croix Rouge*, Athenes: Imprimerie de la Societe Helleniques d' Editions SA, 1949, σ.367-370

Επιπρόσθετα από τα δεινά που κληροδότησε ο πόλεμος και η Κατοχή την κατάσταση επιδείνωσε η οξύτατη πολιτική αναμέτρηση του εμφυλίου πολέμου, η οποία εκτός από τις νέες υλικές καταστροφές και ανθρώπινες απώλειες καθώς και την ανάσχεση του έργου της ανοικοδόμησης, πρόσθεσε στους χιλιάδες απόρους και δεόμενους βοήθειας 700.000 εσωτερικούς πρόσφυγες οι οποίοι εξαρτιόνταν αποκλειστικά από την κρατική συνδρομή.

5.4.1. Μηχανισμοί παροχής πρόνοιας προς τους εσωτερικούς πρόσφυγες κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου

Η αναδιοργάνωση των προνοιακών φορέων, λόγω της μεγάλης επεκτάσεως των προγραμμάτων δημοσίας κοινωνικής πρόνοιας και των αρμόδιων κρατικών ή ημικρατικών υπηρεσιών για την κατάρτιση και εκτέλεση τους ήταν μεταξύ των πρώτων προσπαθειών για την ανοικοδόμηση αμέσως μετά την απελευθέρωση. Αν και η ιδιωτική πρωτοβουλία εξακολουθούσε να επιτελεί σημαντικό έργο, καθώς πλαισιώθηκε από την δραστηριότητα μεγάλων οργανισμών κοινής ωφέλειας, η κύρια ευθύνη μετακυλήθηκε στον κεντρικό φορέα, το *Υπουργείο Κοινωνικής Προνοίας*[147], το οποίο σε συνεργασία με τις συμβουλευτικές αμερικανικές αποστολές, ανέπτυξε συνδυασμένη δραστηριότητα στους τομείς της υγιεινής αφ' ενός και της κοινωνικής πρόνοιας, σε στενή έννοια, αφ' ετέρου. Το Υπουργείο διαρθρώθηκε σε τρεις μεγάλες *Γενικές Διευθύνσεις*: Υγιεινής, Κοινωνικής Πρόνοιας και Οικισμού και Ανοικοδομήσεως καθώς και σε Περιφερειακές Υπηρεσίες τις οποίες συνιστούσαν τα Υγειονομικά Κέντρα, τα Κέντρα Κοινωνικής Προνοίας και οι Υπηρεσίες Ανοικοδόμησης. Εκτός από το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας*, που είχε την ευθύνη για την προστασία των «ανταρτόπληκτων», την περίθαλψη οικογενειών στρατευθέντων, την προστασία άπορων, παιδιών και εκτοπιζομένων, πρόνοια ασκούσε έως τον Μάρτιο 1949, οπότε δημοσιεύτηκε στην *Εφημερίδα της Κυβέρνησης* ο Αναγκαστικός Νόμος 894 «Περί συντονισμού των μέτρων δια την θεραπείαν των πάσης φύσεως αναγκών των συμμοριόπληκτων»[148], και το *Υπουργείο Γεωργίας* προς τους αγρότες

---

[147] Την άσκηση πρόνοιας η οποία περιγράφονταν με τη χρήση του όρου «φιλανθρωπία», αναλάμβαναν στο παρελθόν άλλοι φορείς, όπως η Εκκλησία και η ιδιωτική πρωτοβουλία. Αν και μεταπολεμικά δεν μειώθηκε σημαντικά η δυναμική της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, (η δράση της Εκκλησίας και του Ερυθρού Σταυρού σε συγκεκριμένους τομείς μάλιστα, όπως στην προστασία του παιδιού, αυξήθηκε) αξίζει κανείς να σημειώσει τον διευρυμένο ρόλο του κράτους, συγκριτικά με το παρελθόν.

[148] *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ. 56, ΑΝ. 894 «Περί συντονισμού μέτρων δια την θεραπείαν πάσης φύσεως αναγκών των συμμοριόπληκτων», 4 Μαρτίου 1949

«ανταρτόπληκτους» και τους αγρότες πολεμοπαθείς, καθώς και το *Υπουργείο Υγιεινής* όσο αφορά στην αντιμετώπιση των ασθενειών και στα θέματα υγείας συνολικά.

Ο κυριότερος μηχανισμός παροχής κοινωνικής πρόνοιας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου σε τοπικό επίπεδο ήταν τα *Κέντρα Κοινωνικής Πρόνοιας* (στο εξής Κ.Κ.Π). Τα Κ.Κ.Π συστάθηκαν σύμφωνα με τον Αναγκαστικό Νόμο 388/1945 για την άσκηση της Δημοσίας Αντιλήψεως και Κοινωνικής Προνοίας στην έδρα κάθε νομού της χώρας ως Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου αντικαθιστώντας τους άλλους δημόσιους ή ημικρατικούς οργανισμούς πρόνοιας. Βασική τους λειτουργία ήταν ο συντονισμός όλων των κρατικών δραστηριοτήτων στους τομείς της κοινωνικής πρόνοιας και της δημόσιας βοήθειας. Στελεχώνονταν από μόνιμους υπαλλήλους ενώ σε κάθε Κ.Κ.Π. προβλέπονταν η σύσταση γνωμοδοτικού συμβουλίου[149].

Η οργάνωση των Κ.Κ.Π στην μεταπολεμική περίοδο βασίστηκε στην κατοχική εμπειρία και όσον αφορά στην επαρχία, στηρίχθηκε στο σύστημα που είχε κατά την Κατοχή αναπτυχθεί για να διαφυλαχθεί η διανομή της βοήθειας από το *Διεθνή Ερυθρό Σταυρό* (Δ.Ε.Σ)[150]. Μετακατοχικά, τα ίδια περίπου πρόσωπα (μητροπολίτες, ιεράρχες, σταθμάρχες χωροφυλακής, δάσκαλοι κ.λπ), στελέχωσαν τις επιτροπές των Κ.Κ.Π., τα οποία λειτουργούσαν εξαρτώμενα από τις κεντρικές υπηρεσίες του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας*, όπως παλαιότερα οι τοπικές επιτροπές εξαρτώνταν από τις κεντρικές επιτροπές του Δ.Ε.Σ. Από το 1946, τα Κ.Κ.Π στο πλαίσιο της U.N.R.R.A. και σύμφωνα με τις μελέτες ξένων συμβούλων ανέλαβαν, αντί των Τοπικών Επιτροπών Κοινωνικής Πρόνοιας, να καταγράψουν τους απόρους και να παρέχουν τις αναγκαίες υπηρεσίες. Για πρώτη φορά η έννοια της απορίας τέθηκε στο επίκεντρο του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας. Με βάση τις επιτροπές που συστάθηκαν σε κάθε Κ.Κ.Π

---

[149] *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, ΑΝ 388, 9 Ιουνίου 1945 Το Γνωμοδοτικό Συμβούλιο απαρτίζονταν από τον Δήμαρχο ή αντιπρόσωπό του, από τον προϊσταμένο του οικείου υγειονομικού Κέντρου, τον Νομομηχανικού της περιφερείας, ένα ανωτέρο οικονομικό υπαλλήλο, πέντε αντιπροσώπους από τις τοπικές εμπορικές, βιομηχανικές, επαγγελματικές, γεωργικές και εργατικές οργανώσεις και από τρεις ιδιώτες ανεξαρτήτως φύλου που είχαν ιδιαίτερη δράση στα ζητήματα κοινωνικής προνοίας. Σε όσες περιφέρειες υπήρχε αντιπρόσωπος της UNRRA, αυτός μετείχε στο Συμβούλιο ως συμβουλευτικό μέλος.

[150] Ο ΔΕΣ είχε συστήσει στις μεγαλύτερες πόλεις κεντρικές επιτροπές (ΚΕΔΕΣ), εξαρτημένες από την Commission de Gestion του Δ.Ε.Σ. που δρούσε στην Ελλάδα. Οι επιτροπές αυτές με την σειρά τους είχαν την εποπτεία εκατοντάδων τοπικών επιτροπών(ΕΔΕΣ). Στα μεγαλύτερα κέντρα ως πρόεδρος ορίζονταν συνήθως ο μητροπολίτης και ως μέλη ο νομάρχης της περιοχής ή ο δήμαρχος, όπως επίσης και διάφοροι εκπρόσωποι από διάφορες επαγγελματικές κατηγορίες των τοπικών κοινωνιών. Στα λιγότερο σημαντικά κέντρα, μέλη των επιτροπών ήταν κυρίως αγρότες και εργάτες που ήταν πιο πολυάριθμοι, με την συμπαράσταση του σταθμάρχη χωροφυλακής, του παπά και του δασκάλου.Ravitaillement, *ο.π.*, σ. 313-318

αναπτύχθηκε ένα δίκτυο το οποίο είχε ως επίκεντρο την έννοια της απορίας και την εξακρίβωσή της. Οι επιτροπές απορίας ήταν αρμόδιες να εγκρίνουν ή όχι τις σχετικές αιτήσεις που υπέβαλαν οι ενδιαφερόμενοι με βάση δύο κριτήρια: την αρχή του ελαχίστου ορίου συντηρήσεως και το ανώτατο όριο των εισοδημάτων που μπορεί να πραγματοποιήσει ο βοηθούμενος. Κάθε εξάμηνο επανεξετάζονταν συνολικά οι αιτήσεις των απόρων[151].

Στις 20 Ιανουαρίου 1946 ο Αναγκαστικός Νόμος 836 αντικατέστησε τον Αναγκαστικό Νόμο 388. Παρόλο που διατηρούνταν οι βασικές αρχές που είχαν καθοριστεί με τον προηγούμενο νόμο, η νέα νομοθετική ρύθμιση ήταν σε ένα σημαντικό βαθμό πολύ πιο συγκεντρωτική σε ότι αφορά τον έλεγχο και τη λειτουργία των Κ.Κ.Π. Οι μόνιμοι υπάλληλοι για παράδειγμα δεν ήταν υπόλογοι στα τοπικά συμβούλια αλλά στο Υπουργείο Πρόνοιας[152]. Προσπάθεια αναβάθμισης του ρόλου των Κ.Κ.Π. έγινε με το διάταγμα της 4ης Σεπτεμβρίου 1946. Στην κατεύθυνση αυτή, τα Κ.Κ.Π. άρχισαν να λειτουργούν ως περιφερειακές υπηρεσίες του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας* κατά νομούς, ενώ σε αυτά συγχωνεύτηκαν οι οργανισμοί της *Χριστιανικής Αλληλεγγύης* (Ε.Ο.Χ.Α.), *της Κεντρικής Επιτροπής Συσσιτίων* (Κ.Ε.Σ.) και της *Φιλανθρωπικής Εταιρίας*[153]. Με βάση το Νομοθετικό Διάταγμα 85 το οποίο ψηφίστηκε από την κυβέρνηση Στυλιανού Γονατά, η έννοια της απορίας ορίζονταν ως εξής:

> «1. Άπορος λογίζεται παν πρόσωπον, ανεξαρτήτως φυλής ή θρησκεύματος, εφ' όσον δεν διαθέτει ούτε αυτό, ούτε τα μέλη της οικογενείας του, επαρκείς πόρους, προς τον σκοπόν της αντιμετωπίσεως των βιωτικών αναγκών. 2. Η έλλειψις επαρκών πόρων κρίνεται εν εκάστη συγκεκριμμένη περιπτώσει, αναλόγως του εισοδήματος, εκάστου ατόμου και των καλώς εννοουμένων και λελογισμένων ατομικών και οικογενειακών αυτού αναγκών και συμφώνως προς ομοιομόρφους

---

[151] Στοιχεία για την οργάνωση και στελέχωση των Κέντρων Κοινωνικής Πρόνοιας ανευρίσκονται στο *Αρχείο Υπουργείου Πρόνοιας*, Φάκελος 22, Π 1945 1 75000 21. Συγκεκριμένα για τις υπηρεσίες πρόνοιας στο νομό Φθιώτιδας: Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας Φθιώτιδος προς Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας Διεύθυνση Συντονισμού, αρ. πρωτ. 361 , Λαμία 10 Απριλίου 1946 και Νομαρχία Φθιώτιδος, [Απόφαση για το γνωμοδοτικό συμβούλιο], αρ.πρωτ. 2463, Λαμία 13 Μαρτίου 1946

[152] ΑΝ 836/1945 «Περί συστάσεως Κέντρων Κοινωνικής Προνοίας».

[153] Το Κ.Κ.Π Φθιώτιδας με έδρα τη Λαμία ήταν ένα από τα 52 Κ.Κ.Π που ιδρύθηκαν στις επαρχίες (ξεχωριστό καθεστώς ίσχυε σε Αθήνα, Πειραιά και Θεσσαλονίκη).

κατευθυντηρίους γραμμάς, χαρασσομένας παρά του Υπουργείου Κοινωνικής Προνοίας»[154].

Συγκεκριμένα, ένα άτομο θα θεωρούνταν άπορο αν το συνολικό του εισόδημα ήταν κάτω από το ένα τέταρτο του εκτιμώμενου κόστους της αξίας των τροφίμων για πλήρη διατροφή (τρόφιμα με δελτίο και τρόφιμα τα οποία έπρεπε να αγοραστούν στην ελεύθερη αγορά), συν κάποια άλλα μικρής αξίας είδη.

Αν και ο αρχικός στόχος ήταν η αποκέντρωση των Υπηρεσιών Πρόνοιας με τη συμμετοχή τοπικών φορέων στο γνωμοδοτικό συμβούλιο, η εξάρτηση από τις Κεντρικές Υπηρεσίες ήταν εμφανής στον όγκο της αλληλογραφίας των τοπικών Κ.Κ.Π με τις Κεντρικές Υπηρεσίες[155]. Έτσι, γρήγορα το σύστημα μετατράπηκε σε συγκεντρωτικό. Στην πράξη οι ενοριακές επιτροπές καθόριζαν την απορία με βάση τη γνώση της τοπικής κοινωνίας παρά σε συνάρτηση με τα κριτήρια που θέτονταν. Οι τοπικοί φορείς, στενά συνδεδεμένοι με την κυβέρνηση και εξαρτημένοι από αυτήν, λειτουργούσαν με κριτήρια κομματικά, στηριγμένα στο δόγμα της «εθνικοφροσύνης», αποκλείοντας σημαντικά τμήματα του πληθυσμού από τις παροχές της Πρόνοιας[156]. Αυθαιρεσίες υπήρξαν και απ' ότι φαίνεται πολλές, καθώς το αντικείμενο της κοινωνικής πρόνοιας προσφέρονταν ως πεδίο γρήγορου πλουτισμού, καθώς ήταν ένας προνομιακός για την εποχή (λόγω και των σχετικών κονδυλίων) τομέας[157]. Η διάκριση με βάση πολιτικά κριτήρια γινόταν όχι μόνο απέναντι στους υποψήφιους ευεργετούμενους από την Πρόνοια, αλλά και σε όσους εκδήλωναν ενδιαφέρον να στελεχώσουν τις επιτροπές εξακρίβωσης απορίας[158], γεγονός που αποτελούσε κοινή πρακτική στη στελέχωση των δημοσίων υπηρεσιών.

---

[154] Ν.Δ. 85 «Περί Υπηρεσιών Κοινωνικής Προνοίας και περί ειδικωτέρας προστασίας των απόρων δια της οργανώσεως και αναπτύξεως των οικιακών βιοτεχνιών»

[155] Βλέπε αλληλογραφία Κέντρου Πρόνοιας Βοιωτίας με Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας.

[156] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας Νομού Βοιωτίας, Προς Νομάρχη Βοιωτίας, αρ. πρωτ. 3400, 12 Μαίου 1949.

[157] Βλ. ενδ. έγγραφα από το αρχείο του Υ.Ε.Π. όπως παρατίθενται στο Στρατάκης, *ο.π.*, Παράρτημα , έγγραφο Ν° 12, όπου ο διευθυντής της υπηρεσίας Κοινωνικής Πρόνοιας Αιτωλοακαρνανίας απευθύνεται στο υπουργείο και προσπαθεί να αποκρούσει καταγγελίες από ομάδα ατόμων, υποκινούμενων, κατά την γνώμη του, από «πολιτικάντηδες» για το έργο της επιτροπής εξακρίβωσης απορίας που είχε προηγηθεί και Ν° 13, όπου έχει εξακριβωθεί αυθαίρετη κρίση από τις ενοριακές επιτροπές εξακρίβωσης απορίας της Αμαλιάδας, έχοντας χαρακτηρίσει αδικαιολόγητα το ήμισυ του πληθυσμού ως απόρους.

[158] *Αρχείο Υπουργείου Εθνικής Πρόνοιας*, Φάκελος 24, Π 1946, 1 50.000-60.000, Νομάρχης Καρδίτσης προς Υπουργείο Εσωτερικών, Αρ Ε.Π. 32, 12 Αυγούστου 1946, με το οποίο ο νομάρχης Καρδίτσας καταθέτει αίτημα απολύσεως του διευθυντή του Κ.Κ.Π. Καρδίτσας, ο οποίος θεωρείτο ότι ενεργούσε υπέρ των Κομμουνιστών.

Το αρχείο του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας* βρίθει από επιστολές και αιτήσεις διορισμού στις οποίες τονίζονται «τα ακραιφνώς εθνικιστικά» φρονήματα όσων επιθυμούσαν να στελεχώσουν τις υπηρεσίες πρόνοιας. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα επισυνάπτονταν βεβαιώσεις της χωροφυλακής ή «εθνικών πατριωτικών οργανώσεων» ότι οι υποψήφιοι «τυγχάνουν εγνωσμένων εθνικιστικών φρονημάτων»[159]. Η εξωθεσμική χρήση των φρονημάτων επιστρατεύονταν για την εξεύρεση ή τη διατήρηση της εργασίας ή ακόμα για την κάλυψη τυχόν υστέρησης σε τυπικά προσόντα[160].

Εκτός από το ζήτημα του καθορισμού της απορίας, το οποίο θίχθηκε εν συντομία, τα Κ.Κ.Π ήταν υπεύθυνα σε τοπικό επίπεδο για ζητήματα που αφορούσαν τους εσωτερικούς πρόσφυγες. Πιο συγκεκριμένα αρμοδιότητα των Κ.Κ.Π ήταν να ορίσουν ποιος χαρακτηρίζονταν ως «συμμοριόπληκτος», η κατάταξη των δεόντων περίθαλψη σε κατηγορίες Α, Β και Γ ανάλογα με τον βαθμό απορίας, η κατάρτιση και η αναθεώρηση των καταλόγων «συμμοριόπληκτων», η διαχείριση των χρηματικών ενταλμάτων που προορίζονταν για την παροχή περίθαλψης, η διανομή των βοηθημάτων στους εσωτερικούς πρόσφυγες καθώς και η εφαρμογή από τον Ιούνιο 1948 του προγράμματος «Πρόνοια δια της Εργασίας».

Το Μάρτιο 1949 με απόφαση του Υπουργού Κοινωνικής Πρόνοιας η ευθύνη για τους πρόσφυγες μετακυλήθηκε στα *Νομαρχιακά Συμβούλια Περιθάλψεως Συμμοριόπληκτων* τα οποία συστήθηκαν στην έδρα κάθε νομού και αποτελούνταν από το Νομάρχη, ως Πρόεδρο και τον Προϊστάμενο της Γεωργικής Υπηρεσίας, τον Διευθυντή του Υγειονομικού Κέντρου, το Νομομηχανικό, τον Προϊστάμενο του Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας και τον εκπροσώπου του Υπουργείου Ανοικοδομήσεως. Τα συμβούλια μπορούσαν να συμπληρώνονται από δύο ακόμα ιδιώτες ειδικευμένους σε θέματα πρόνοιας. Σε πόλεις ή κωμοπόλεις του Νομού μπορούσαν να

Παρατίθεται στο Στρατάκης, *ο.π.*, σ. 208. Επί του γενικότερου ζητήματος της εκκαθάρισης των δημοσίων υπηρεσιών: Π. Παπαστράτης, «Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του εμφυλίου πολέμου», στο L. Baerentzen, J. Iatrides, O. Smith, (εκδ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, ελλ.εκδ. Αθήνα: Ολκός, 1992, σ. 47-66

[159]Ενδεικτικά αναφέρουμε: *Αρχείο Υπουργείου Εθνικής Πρόνοιας*, Φάκελος 24, Π 1946, 1 50.000-60.000, Βασιλικόν Γραφείον προς Γραφείο Υπουργού Κοινωνικής Πρόνοιας, αρ. πρωτ. 330, 18 Νοεμβρίου 1946 και Αίτηση ΣΜ προς Υπουργό Κοινωνικής Πρόνοιας [για διορισμό], 26 Σεπτεμβρίου 1946, και Βεβαίωση Εθνικής Πατριωτικής Ένωσης για τα φρονήματα ΧΖ, Βόλος, 13 Νοεμβρίου 1946

[160] Β. Γούναρης, *Εγνωσμένων Κοινωνικών Φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 2002, σ. 121-128 όπου παρουσιάζονται παρόμοιες περιπτώσεις.

οριστούν τριμελείς επιτροπές από δημοσίους υπαλλήλους. Για τη θεραπεία κάθε φύσης έκτακτων αναγκών των «συμμοριόπληκτων» μπορούσε να αποσπαστεί προσωπικό των Κ.Κ.Π[161].

5.4.2. Η αμερικανική βοήθεια και το έργο της πρόνοιας των εσωτερικών προσφύγων

Στο προνοιακό τους έργο οι κρατικοί φορείς επικουρήθηκαν από διεθνείς οργανισμούς και δέχθηκαν την αρωγή αρχικά της Αγγλίας - σε μικρότερο βαθμό- και έπειτα των ΗΠΑ, οι οποίες αποτέλεσαν τους κύριους χρηματοδότες για την εφαρμογή της κοινωνικής πρόνοιας. Καθώς τα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας που εφαρμόστηκαν υλοποιούνταν μέσω των χρημάτων της αμερικανικής βοήθειας[162], θα αναφερθούμε με συντομία στο θεσμικό πλαίσιο και στα οικονομικά μεγέθη της βοήθειας αυτής.

Για τη διαχείριση των ποσών που απέρρεαν από την οικονομική βοήθεια των ΗΠΑ προβλέπονταν η δημιουργία ενός θεσμικού πλαισίου διείσδυσης. Η ελληνο-αμερικανική Συμφωνία του Ιουνίου 1947 προέβλεπε τη συγκρότηση μιας *Αμερικανικής Αποστολής*, της AMAG, η οποία από την άνοιξη του 1947 ως την άνοιξη του 1948 αποτέλεσε το όχημα που διαχειρίστηκε τα κονδύλια της αμερικανικής βοήθειας σε συνεργασία με την ελληνική κυβέρνηση, λαμβάνοντας εκτεταμένες αρμοδιότητες στη διαχείριση των οικονομικών υποθέσεων της χώρας. Η AMAG επιφορτίστηκε με το έργο να παρακολουθεί τη χρησιμοποίηση της βοήθειας, τους τρόπους δηλαδή χορήγησης βασικών αγαθών αμερικανικής προέλευσης ΗΠΑ (τρόφιμα, ιατρικά εφόδια, καύσιμα, σπόρους), καθώς και την εφαρμογή ενός συστήματος δελτίου και τον έλεγχο των τιμών. Από την άνοιξη 1948 η AMAG αντικαταστάθηκε από τις διευρυμένες αποστολές της ECA, *(Διεύθυνση Οικονομικής Συνεργασίας)*, οι οποίες

---

[161] ΑΝ 894 «Περί συντονισμού των μέτρων δια την θεραπείαν πάσης φύσεως αναγκών των συμμοριόπληκτων», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ. 56, 4 Μαρτίου 1949

[162] Η χρήση του όρου *αμερικανική βοήθεια* αναφέρεται συνολικά στην μεταπολεμική αμερικανική οικονομική βοήθεια η οποία όσο αφορά την Ελλάδα χωρίζεται σε τρεις φάσεις οι οποίες ορίζονται από τις αντίστοιχες ελληνοαμερικανικές οικονομικές συμφωνίες. Πρόκειται για τη «Βοήθεια του Δόγματος Τρούμαν» με τη συμφωνία της 20 Ιουνίου 1947, τη «Βοήθεια Εκτάκτου Περιθάλψεως» κατά τη συμφωνία της 2-7 Ιουλίου 1948 και τη «Βοήθεια του Σχεδίου Μάρσαλ» έως τα τέλη του 1951. Βλέπε Δ.Σφαέλλος (Βουλευτής Πειραιώς και Νήσων), *Αι ελληνο-αμερικανικαί συμφωνίαι : 20-6-1947 : Βοήθεια ΄΄Δόγματος Τρούμαν΄΄, 8-7-1947 : Βοήθεια έκτακτος «Περιθάλψεως», 2-7-1948 : Βοήθεια ΄΄Σχεδίου Μάρσαλ΄΄, Ο Λόγος της 12-3-1947 εις το Κογκρέσσον του Προέδρου Τρούμαν, Κοινοβουλευτικαί αγορεύσεις πρωθυπουργών : Κ. Τσαλδάρη και Δ. Μαξίμου και εισηγητού βουλευτού : Δημ. Κ. Σφαέλλου (Εκθέσεις – Ανακοινωθέντα – Διακοινώσεις – Κείμενα*, Αθήναι 1949.

απορρόφησαν το προσωπικό και τις οργανωτικές δομές της AMAG και ανέλαβαν την πολύ πιο σύνθετη διαχείριση των κονδυλίων του Σχεδίου Μάρσαλ, ενώ ο στρατιωτικός τομέας αυτονομήθηκε με την ίδρυση της JUSMAPG (*Joint United States Military Advisory and Planning Group*). Ειδικοί, ουσιαστικά σε όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας της χώρας, έφθασαν από τις Η.Π.Α. και δημιούργησαν μια παράλληλη κρατική μηχανή, με τυπικά συμβουλευτικό, στην ουσία όμως ελεγκτικό ρόλο. Κάτω από τις κεντρικές οικονομικές και τεχνικές αποστολές υπήρχε πλήθος υποεπιτροπών που εξειδίκευαν τη δραστηριότητά τους πρακτικά σε όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας. Στις μεταφορές, τη ναυτιλία, τη δημόσια διοίκηση, τη γεωργία, την ενέργεια, τη βιομηχανική παραγωγή και το σύστημα περίθαλψης και υγείας.

Η *Αμερικανική Αποστολή* έως το 1952 διεύθυνε και συντόνιζε το έργο της περίθαλψης, της ανοικοδόμησης και της κοινωνικής πρόνοιας μέσω του *Τμήματος Κοινωνικής Πρόνοιας* το οποίο απασχολούσε έξι αμερικανούς ειδικούς και ελληνικό προσωπικό. Το τμήμα αυτό ήταν αρμόδιο να βοηθά τον κρατικό μηχανισμό στην κατάστρωση σχεδίων περιθάλψεως των προσφύγων, στην ανοικοδόμηση και σε συνήθη ζητήματα κοινωνικής πρόνοιας. Ειδικοί της *Αποστολής* έδιναν συμβουλές στην κυβέρνηση για την οργανωτική και διοικητική τεχνική, για την εκπαίδευση του προσωπικού[163], για τη διαδικασία παροχής πολιτικών και στρατιωτικών συντάξεων και για το πρόγραμμα «*Πρόνοια δια της Εργασίας*»[164]. Ανάλογη διεύθυνση είχε δημιουργήσει η *Αμερικανική Αποστολή* στον τομέα της υγείας (*Διεύθυνση Δημόσιας Υγείας*) με μόνιμο και εξειδικευμένο προσωπικό[165]. Η *Αμερικανική Αποστολή* ασκούσε συνεπακόλουθα σημαντική επιρροή στις ελληνικές υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας σε όλα τα ζητήματα αιχμής : στην περίθαλψη των «συμμοριοπλήκτων» προσφύγων, στην ανοικοδόμηση των χωριών τους, στην αναδιοργάνωση της δημόσιας υγείας και στην αντιμετώπιση των συνηθισμένων

---

[163] Η ανάγκη για κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό ήταν έκδηλη. Η συνειδητοποίηση αυτής της ανάγκης από τους Αμερικανούς συμβούλους συνέβαλε στην ίδρυση το 1945 Σχολής Κοινωνικής Πρόνοιας από το Αμερικανικό Κολλέγιο, η οποία λειτούργησε μέχρι το 1975, και έδωσε τα πρώτα εκπαιδευμένα στελέχη. Στην εκπαίδευση κοινωνικών λειτουργών συνέβαλαν και τα ιδρύματα της Βασιλικής Πρόνοιας. Το 1948 η Χ.Ε.Ν. Ελλάδος ίδρυσε, με την οικονομική συμπαράσταση της παγκόσμιας Χ.Ε.Ν. και της «Βασιλικής Πρόνοιας», τη δεύτερη σχολή Κοινωνικής Εργασίας, η οποία λειτούργησε μέχρι το 1985 ως Ανωτέρα Σχολή του Ι.Α.Κ.Ε. Έπειτα αναπτύχθηκε ακόμα περισσότερο ο τομέας αυτός. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα των κοινωνικών λειτουργών πάντως στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ήταν βασισμένο πάνω σε βορειοαμερικανικά πρότυπα, με συνέπεια να μην μπορεί να έχει καλή εφαρμογή σε μια χώρα που υστερούσε πολύ και βρίσκονταν σε περίοδο ανασυγκρότησης.

[164] *Το Σχέδιον Μάρσαλ στην Ελλάδα, Ο πλήρης απολογισμός, ο.π.*, σ. 22

[165] *Στο ίδιο*, σ. 26-27

προβλημάτων της κοινωνικής πρόνοιας, στην προστασία δηλαδή των ορφανών και απροστάτευτων παιδιών, των ανίκανων για εργασία, των γερόντων, ανάπηρων, ψυχικά και σωματικά ασθενών και γενικά των «αναξιοπαθούντων» . Τα αποτελέσματα της αμερικανικής παρέμβασης έγιναν εμφανή στην οργάνωση κυρίως των *Κέντρων Κοινωνικής Πρόνοιας*, τα οποία σύμφωνα με τις μελέτες τους, ανέλαβαν, αντί των *Τοπικών Επιτροπών Κοινωνικής Πρόνοιας*, να καταγράφουν τους απόρους και να παρέχουν τις αναγκαίες υπηρεσίες.

Εκτός από το θεσμικό πλαίσιο της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας, στο οποίο έγινε σύντομη αναφορά, υπάρχει και η καθαρά οικονομική πλευρά που αφορά στα αριθμητικά μεγέθη της βοήθειας και στον τρόπο χρησιμοποίησής της. Το ύψος της αμερικανικής βοήθειας προς την Ελλάδα στα πλαίσια του Δόγματος Τρούμαν ορίστηκε από το Κογκρέσο σε 300 εκατομμύρια δολάρια. Αρχικά, ο σχεδιασμός προέβλεπε ισόποση κατανομή ανάμεσα στα στρατιωτικά έξοδα και στα έργα ανοικοδόμησης. Η ψήφιση από το Κογκρέσο μιας ανελαστικής οροφής του προγράμματος σήμαινε ότι οποιαδήποτε αλλαγή μπορούσε να προκύψει μόνο από την αναδιανομή των πόρων ανάμεσα στις δύο κατηγορίες δαπανών. Σταδιακά ωστόσο, ήδη από τον Σεπτέμβριο 1947, μετά από την αποτυχία των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων που είχε αναλάβει ο *Εθνικός Στρατός* και το αδιέξοδο που δημιουργήθηκε, άρχισε η μεταφορά πόρων από το πολιτικό προς το στρατιωτικό σκέλος[166]. Η σχέση πενήντα-πενήντα ανάμεσα στη στρατιωτική και την οικονομική βοήθεια κατέληξε στην πράξη σε 58% έναντι 42%, υπέρ της στρατιωτικής βοήθειας με τη μεταφορά 9 εκατομμυρίων δολαρίων στο στρατιωτικό σκέλος. Επιπρόσθετα, η οικονομική βοήθεια, περιορίστηκε, ως την άφιξη των κονδυλίων του Σχεδίου Μάρσαλ, στην έμμεση στήριξη των πολεμικών επιχειρήσεων. Από αυτήν χρηματοδοτήθηκε το ευρύ πρόγραμμα αποκατάστασης του οδικού δικτύου, ενίσχυσης των λιμανιών και των αεροδρομίων, προτεραιότητες οι οποίες υπαγορεύονταν περισσότερο από τις στρατιωτικές ανάγκες[167].

Τα μέτρα πρόνοιας είχαν άμεση σχέση με τις διαθέσιμες πιστώσεις στον προϋπολογισμό για τις λεγόμενες πολιτικές δαπάνες[168]. Η ποιότητα και το ύψος της χορηγούμενης περίθαλψης

---

[166] Για τα ακριβή ποσά της διάθεσης της βοήθειας Δόγματος Τρούμαν, Σταθάκης, *ο.π.*, σ. 180, όπου πίνακας με το πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας 1947-1948 σε εκατομμύρια δολάρια.

[167] Πρόγραμμα ανασυγκρότησης της AMAG 1947-1948, Παρατίθεται στο Σταθάκης, *ο.π.*,σ. 210

[168] Μια χρήσιμη πηγή αναφορικά με τις πολιτικές δαπάνες αποτελούν οι προϋπολογισμοί χρήσεως και αντίστοιχα οι απολογισμοί των επίμαχων ετών, όπως δημοσιεύονται στον τύπο. Βλ. για παράδειγμα *Βήμα*, Προϋπολογισμός Χρήσεως 1946-47, 31 Οκτωβρίου 1947, φ. φ. 3-4, *Η Καθημερινή*, Προϋπολογισμός Χρήσεως 1947-48, 10

καθορίζονταν από την *Κυβερνητική Επιτροπή Κυβερνητικής Πολιτικής* καθ' υπόδειξη της *Αμερικανικής Αποστολής* η οποία παρείχε και τις απαραίτητες πιστώσεις. Ήδη από το καλοκαίρι του 1947 ένα μεγάλο μέρος της οικονομικής βοήθειας χρησιμοποιήθηκε στην ανάπτυξη του σχεδίου μετεγκατάστασης των ορεινών πληθυσμών σε ασφαλισμένα από τις κυβερνητικές δυνάμεις αστικά κέντρα, ενός σχεδίου στενά συνυφασμένου με τον πόλεμο καθ' εαυτό, παρότι προβλήθηκε στο πλαίσιο της κοινωνικής πρόνοιας του ελληνικού κράτους. Τον Οκτώβριο 1947 για την χαρακτηριζόμενη ως έκτακτη περίθαλψη των 272.263 καταγεγραμμένων προσφύγων διατίθενταν από το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* πιστώσεις που έφταναν τα 7.873.845.960 δραχμές. Αυτό σήμαινε ότι η μέση μηνιαία δαπάνη για κάθε πρόσφυγα ήταν 28.920 δραχμές που αντιστοιχούσε σε 750 δραχμές ημερησίως συν βοήθεια σε είδος με διανομή ημερήσιου άρτου πέρα από το βασικό δελτίο διανομής και περιστασιακή προσφορά ιματισμού.[169]. Μια ειδική κατηγορία προσφύγων οι «πολιτικοί πρόσφυγες» είχαν πολλαπλάσιες παροχές, αν και δεν είναι σαφές πόσοι εντάχθηκαν στην κατηγορία αυτή[170]. Χωρίς να ορίζεται επακριβώς η έννοια του «πολιτικού πρόσφυγα» εικάζεται ότι πρόκειται για πρόσφυγες από τη Βόρειο Ήπειρο οι οποίοι υπολογίζονταν τον Οκτώβριο 1947 σε 3.250 άτομα τα οποία λάμβαναν βοήθεια 60.000 δραχμών το μήνα[171]. Ακόμα και αυτή η μικρή παροχή που αντιστοιχούσε σε 2.000 δρχ. την ημέρα ανά ενήλικα (6.600 την ημέρα για οικογένεια με 4 παιδιά) συνιστούσε ένα τεράστιο πρόβλημα του προϋπολογισμού αλλά δεδομένης της θλιβερής κατανομής δεν υπήρχε μεγάλο περιθώριο για περικοπές[172].

Τα προβλήματα των προσφύγων και του ισοζυγίου πληρωμών απαιτούσαν τεράστιες ανακατανομές στο πρόγραμμα. Τον Νοέμβριο 1947 ο αριθμός των προσφύγων είχε αυξηθεί σε

Νοεμβρίου 1947, φ. 8, και *Η Καθημερινή*, Απολογισμός Χρήσεως 1947-1948 – Προϋπολογισμός Χρήσεως 1948-49, 29 Σεπτεμβρίου 1948, φ. 3. Για μια ανάλυση του τρόπου διάθεσης της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα βλ. Γ. Σταθάκης, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2004

[169] Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, *Η κοινωνική πρόνοια εν Ελλάδι*, Οκτώβριος 1947, τεύχος Α φ. 4, Αθήναι Οκτώβριος 1947. Στατιστικό Δελτίον Υπουργείου Πρόνοιας μηνός Οκτωβρίου 1947, Πίναξ 6: Ειδική Πρίθαλψη Ανταρτόπληκτοι.

[170] Monthly Report of the Chief of AMAG, October 1947, σ. 14. Παρατίθεται στο Γ. Σταθάκης, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της Αμερικανικής Βοήθειας στην Ελλάδα*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2004, σ. 182

[171] *Η κοινωνική πρόνοια εν Ελλάδι, ο.π.*, Πίναξ 1: Γενική περίθαλψις, σ. 5

[172] *FRUS (1947)*, τόμος 5, σ. 307, «Μηνιαία Αναφορά του Αρχηγού της ΑΜΑΓΚ προς τον Υπουργό Εξωτερικών», 15 Οκτωβρίου 1947, 15 Νοεμβρίου 1947 και 15 Απριλίου 1948. Η μαζική φύση του προσφυγικού προβλήματος συζητείται στο H.Howard, «The refugee problem in Greece», *Department of State Bulletin*, 18, Μάρτιος 1948, σ. 291-293

430.000[173]. Στη μηνιαία έκθεσή του ο Διευθυντής της AMAG σημείωνε ότι «*ο μεγάλος αριθμός των αγροτικών οικογενειών που εκδιώχθηκαν βίαια από το στρατό προκαλεί υπερβολικές δαπάνες πρόνοιας που απειλούν την εύθραστη ισορροπία του προϋπολογισμού*»[174]. Η απόκλιση από τους αρχικούς σχεδιασμούς του πολιτικού σκέλους του προγράμματος, το οποίο μετά την πρώτη αναθεώρηση είχε μειωθεί μόλις στα 13 εκατομμύρια δολάρια απαιτούσε ανεύρεση πόρων της τάξεως των 30-40 εκατομμυρίων δολαρίων. Έτσι εγκαταλείφθηκε πλήρως το πρόγραμμα για εισαγωγές ρουχισμού και περικόπηκε πάνω από το 50% το πρόγραμμα της ανασυγκρότησης[175].

Από τον Ιανουάριο 1948 χορηγούνταν από το *Υπουργείο Οικονομικών* στο *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* πίστωση 20 δις δραχμών η οποία επαρκούσε για 450 χιλιάδες πρόσφυγες. Αυτό σήμαινε ότι κάθε πρόσφυγας ημερησίως λάμβανε 1.500 δραχμές και 90 δράμια αλεύρου. Παρόλη ωστόσο την αύξηση του αριθμού των προσφύγων κατά τον Φεβρουάριο και Μάρτιο 1948, οι πιστώσεις που διατίθενταν παρέμεναν στάσιμες με αποτέλεσμα να καθίστανται όλο και περισσότερο ανεπαρκείς. Η έλλειψη πιστώσεων οδήγησε αφενός στην περικοπή του ημερησίου βοηθήματος κατά 500 δραχμές σε κάθε μέλος της οικογένειας των προσφύγων από την 1η Απριλίου 1948, και αφετέρου στην αναθεώρηση των σχετικών καταλόγων. Από την ημερομηνία αυτή διαγράφηκαν από τους καταλόγους των προσφύγων κάθε ένας ο οποίος μπορούσε να συντηρηθεί με δικά του μέσα, οι κτηνοτρόφοι οι οποίοι διέσωσαν τα ζώα τους και μπορούσαν να συντηρηθούν από αυτά, όσοι αποκαθίσταντο με ενίσχυση του Υπουργείου Γεωργίας όσοι εργάζονταν επ' αμοιβή και όσοι είχαν εγκατασταθεί μόνιμα στα αστικά κέντρα, τα οποία είχαν οριστεί ως Κέντρα Ασφαλείας, πριν την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου πολέμου[176]. Παρά ωστόσο τα λαμβανόμενα μέτρα το χρηματικό βοήθημα που χορηγούσε το Υπουργείο Πρόνοιας δεν επαρκούσε για να καλύψει όλους τους δικαιούχους ούτε μπορούσε να χορηγηθεί όλες τις ημέρες του μήνα[177].

---

[173]Department of State, *Second Report to Congress on the United States Relief Program*, Washington D.C: Government Printing Office, 1947, σ. 18

[174] Monthly Report of the Chief of AMAG, November 1947, σ. 13. Παρατίθεται στο Σταθάκης, *ο.π.*, σ. 181.

[175] Σταθάκης, *ο.π.*, σ. 182 και πίνακας στη σ. 183

[176] Η τελευταία κατηγορία προσφύγων αφορούσε τους αναφερόμενους στην πρώτη ενότητα του κεφαλαίου αριστερούς ή δεξιούς οι οποίοι είχαν καταφύγει στα αστικά κέντρα για να γλιτώσουν τα δεινά του πολέμου ή για να αποφύγουν τη στρατολόγησή τους ή τα αντίποινα.

[177] *Αρχείο Βοβολίνη* Φάκελος 251: Θ. Δεσύλλας, Υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας, «Σημείωμα επί του θέματος της περιθάλψεως των ανταρτόπληκτων», Αθήνα 5 Αυγούστου 1948

Τον Ιούνιο 1948 ο αριθμός των προσφύγων έφτασε τους 635.000 και το θέμα των προσφύγων παρέμεινε οξύ. Η ECA πίεζε την κυβέρνηση να προχωρήσει στην επανεγκατάσταση 200.000 προσφύγων μέχρι τον Ιούνιο 1949 και δέσμευε 7 εκατομμύρια δολάρια για τον σκοπό αυτό. Στο ποσό συμπεριλαμβάνονταν και ο αναγκαίος εξοπλισμός για να επαναδραστηριοποιηθούν οι πρόσφυγες (εισαγωγή 18.000 ζώων, διαφόρων αγροτικών εργαλείων). Ακόμα 5 εκατομμύρια δολάρια και ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό σε δραχμές, το οποίο δεν συγκεκριμενοποιείται από τις πηγές, δεσμεύτηκαν για την κατασκευή 25.000 πρόχειρων σπιτιών για όσους πρόσφυγες θα επέστρεφαν. Τον Αύγουστο 1948 με υπόδειξη της *Αμερικανικής Αποστολής* παρόλο που το ποσό που απαιτούνταν για την περίθαλψη των προσφύγων ανέρχονταν σε 25 δις. δραχμές, οι διατιθέμενες πιστώσεις μειώθηκαν από τα 20 δις δραχμές σε 10 δις και σε 12 δις το μήνα Σεπτέμβριο, λόγω της αναμενόμενης επανεγκατάστασης των προσφύγων στα χωριά τους ύστερα από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού*. Ως αποτέλεσμα κάθε πρόσφυγας λάμβανε χρηματικό βοήθημα 1.000 ημερησίως και μόνο για 10-20 ημέρες το μήνα ανάλογα την περιοχή[178]. Ο ίδιος ο Υπουργός Πρόνοιας έκανε λόγο για αυθαίρετο περιορισμό των χορηγούμενων πιστώσεων μέσω του περιορισμού του αριθμού των προσφύγων. Αυτό στην πράξη σήμαινε ότι το *Υπουργείο Οικονομικών* αυθαίρετα χαρακτήριζε ως «συμμοριόπληκτους» περιορισμένο αριθμό ατόμων ενώ ο πραγματικός τους αριθμός ανέρχονταν στο διπλάσιο. Κατά αυτόν τον τρόπο ο αντιπρόσωπος της *Αμερικανικής Αποστολής* στη *Γενική Διεύθυνση Δημόσιου Λογιστικού* περιέκοψε την πίστωση που χορηγούνταν για την επιδότηση και την αρτοδοσία από 20 δις δραχμές μηνιαίως στο μισό, σε ποσό δηλαδή που αναλογούσε μόνο για 375.000 πρόσφυγες αντί για 600.000 που είχαν υπολογιστεί στον προϋπολογισμό[179]. Το πρόβλημα ήταν ότι οι ίδιοι οι πρόσφυγες δεν φαίνονταν διατεθειμένοι να επιστρέψουν και ο επαναπατρισμός ήταν περιορισμένος και σποραδικός[180].

Το φθινόπωρο του 1948 υπήρχε η εκτίμηση ότι το κόστος των προσφύγων θα αυξάνονταν κατά 300 δισεκατομμύρια δραχμές σε σχέση με τον προηγούμενο χρόνο ενώ ένα αντίστοιχο ποσό θα

---

[178] *Αρχείο Βοβολίνη*, Φάκελος 251: Θ. Δεσύλλας, Υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας, «Σημείωμα επί του θέματος περιθάλψεως ανταρτόπληκτων», Αθήνα, 13 Σεπτεμβρίου 1948

[179] *Αρχείο Βοβολίνη*, Φάκελος 251: Θ. Δεσύλλας, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Γραφείο Υπουργού προς πρόεδρο της κυβερνήσεως, Αρ.Πρωτ. Εμπ.1393

[180] ECA/G, Memorandum, Refugee resettlement and rehabilitation. Program requirements, July 1, 1948 – June 30, 1949 (Mission to Greece-Construction Division), Παρατίθεται στο Σταθάκης, *ο.π.*, σ.239: «Οι πρόσφυγες παραμένουν διστακτικοί στο να επιστρέψουν στα σπίτια τους και οι στρατιωτικές και πολιτικές διοικήσεις δείχνουν μικρό ενδιαφέρον για να διευκολύνουν την επιστροφή τους».

απαιτούσαν οι αμυντικές δαπάνες. Αυτό θα σήμαινε έλλειμμα της τάξης του 30% το οποίο προτείνονταν να αντιμετωπιστεί με αύξηση της φορολογίας. Για το 1949-1950 δεσμεύτηκαν 550 δισεκατομμύρια δραχμές ισοδύναμες με 42 εκατομμύρια δολάρια στον προϋπολογισμό για να συνδιαχειριστούν τέσσερα υπουργεία το πρόγραμμα των προσφύγων. Αυτό περιλάμβανε την προσφορά τροφής για 250.000 πρόσφυγες και οικονομικά βοηθήματα για την επιστροφή τους στις κοινότητες προέλευσης, την επισκευή ζημιών και την επανεργοποίηση της παραγωγής. Η αμερικανική όμως πλευρά είχε αμφιβολίες κατά πόσο οι δεσμευμένοι πόροι διατίθεντο πλέον για τους πρόσφυγες καθώς και εάν υπήρχε στροφή προς τα χωριά ή παράλληλα φυγή προς τα αστικά κέντρα[181].

Τον Ιανουάριο και Φεβρουάριο 1949 δαπανούνταν για την περίθαλψη των προσφύγων σε όλη τη χώρα 23 δις δραχμές, τα οποία αντιστοιχούσαν σε χρηματικό βοήθημα 1.500 δραχμών ημερησίως στον αρχηγό της κάθε οικογένειας και σε 1.000 δραχμές για κάθε προστατευόμενο μέλος[182]. Τον Απρίλιο 1949, σύμφωνα με την απογραφή που διενέργησε το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας,* για την περίθαλψη των προσφύγων, το κράτος δαπανούσε μόνο μέσω του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας*, χωρίς να υπολογίζονται οι δαπάνες των άλλων υπουργείων των ασχολούμενων με αυτό το θέμα (Ανοικοδομήσεως, Γεωργίας, Υγιεινής), 36,6 δις δραχμές το μήνα από τα οποία τα 23 δις. διατίθενταν για την χορήγηση επιδόματος, 7,6 δις. για αρτοδοσία και 5 δις. για φωτισμό, θέρμανση, μετακίνηση, επιστροφή στις εστίες και λοιπά γενικά έξοδα στα οποία συμπεριλαμβάνονταν και ο ιματισμός[183]. Το ποσό αυτό των 23 δις δραχμών, το οποίο χορηγούνταν κατά τη διάρκεια του 1949 (τουλάχιστον έως την έναρξη του επαναπατρισμού, το καλοκαίρι 1949), φαίνεται ότι ήταν και το ανώτερο ποσό που χορηγήθηκε μηνιαίως για την περίθαλψη των προσφύγων, όταν η αμερικανική βοήθεια του Σχεδίου Μάρσαλ βρισκόταν σε πλήρη ανάπτυξη. Η μεγαλύτερη κρατική αποτελεσματικότητα αυτή την περίοδο ενδεχομένως οφείλονταν και σε άλλους παράγοντες, όπως ο συντονισμός του έργου πρόνοιας

---

[181] Σταθάκης, ο.π., σ. 239

[182] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Απόφασις για μεταβίβασιν πιστώσεων δια επιτροπικών ενταλμάτων, αρ. Πρωτ.343 Αθήνα 11 Ιανουαρίου 1949 και Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Απόφασις για μεταβίβασιν πιστώσεων δια επιτροπικών ενταλμάτων, αρ. Πρωτ.4465 Αθήνα, 31 Ιανουαρίου 1949

[183] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.,* σ. 91 Για τον ιματισμό διατέθηκαν και τα παρακάτω είδη: μεταχειρισμένος ιματισμός και υπόδηση 744.544 κιλά, τεμάχια καινούργιου ιματισμού 1.292.000, καινούργια υποδήματα 266.000 ζευγάρια, καινούργιες κάλτσες 600.000 και κλινοσκεπάσματα τεμάχια 302.676. Εκτός από αυτά διατέθηκαν και 300.000 κιλά μεταχειρισμένου ιματισμού, υποδήσεως και κλινοσκεπασμάτων προερχόμενα από δωρεές ξένων οργανώσεων, σουηδικών, καναδικών, αμερικανικών.

από το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* κατά αποκλειστικότητα, η ανάληψη του Υπουργείου από έναν νέο και δυναμικό πολιτικό, όπως ο Κ. Καραμανλής, καθώς και η μεγαλύτερη τεχνογνωσία και εμπειρία που είχε αποκτηθεί.

Η ελληνοαμερικανική συμφωνία της 2 Ιουλίου 1948 καθόριζε ότι η διαχείριση των χρημάτων της αμερικανικής βοήθειας γινόταν με βάση μια ειδική πρόβλεψη σύμφωνα με την οποία η ελληνική κυβέρνηση έβαζε κατά μέρος ίσο ποσό δραχμών για κάθε δολάριο που ξοδεύονταν από τα ποσά της Αμερικάνικης Βοήθειας. Τα χρήματα αυτά αποτελούσαν το *Λογαριασμό Δραχμών Ανασυγκροτήσεως*. Ο *Λογαριασμός* αυτός στόχευε στην δαπάνη των χρημάτων σε έργα ανασυγκροτήσεως μέσα στην Ελλάδα σύμφωνα με ένα γενικό σχέδιο το οποίο συμφωνήθηκε ανάμεσα στις κυβερνήσεις ΗΠΑ και Ελλάδος και μετά από έγκριση της *Αμερικανικής Αποστολής Οικονομικής Βοήθειας* για κάθε δαπάνη[184]. Οι πολιτικές προεκτάσεις του οικονομικού αυτού προγράμματος ήταν σαφείς. Για κάθε δαπάνη απαιτούνταν αμερικανική έγκριση πράγμα που σήμαινε ότι τα δημόσια οικονομικά διαμέσου του ειδικού αυτού λογαριασμού βρίσκονταν ουσιαστικά σε καθεστώς συνδιαχείρισης με την *Αμερικανική Αποστολή*[185]. Από τον Απρίλιο 1948 έως 31 Δεκεμβρίου 1951 συγκεντρώθηκαν στο *Λογαριασμό* αυτό περίπου 11 τρις δραχμές. Τα χρήματα αυτά ήταν κατά 95% στη διάθεση της ελληνικής κυβέρνησης και κατά 5% στην διάθεση της αμερικανικής κυβέρνησης προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για την κάλυψη λειτουργικών εξόδων της *Αμερικανικής Αποστολής*. Τα λειτουργικά αυτά έξοδα κάλυπταν δηλαδή ένα μεγάλο ποσό, το οποίο ανέρχονταν σε 550.000.000.000 δρχ. Σύμφωνα με τον *Πλήρη Απολογισμό της Βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ για την Ελλάδα* (Ιούλιος 1949-Ιανουάριος 1952) διατέθηκαν στην Ελλάδα 260 εκατομμύρια δολάρια ισοδύναμα με 4.550 δις δρχ. σε διάφορους τομείς του προγράμματος της ανασυγκρότησης ενώ τα υπόλοιπα 5.634,6 δις παρέμειναν αδιάθετα, χωρίς η παρούσα έρευνα, η οποία δεν εξειδικεύεται στην αμερικανική βοήθεια και στη διάθεσή της, να μπορέσει να εξακριβώσει το λόγο της μη διάθεσης των χρημάτων[186].

Σύμφωνα με τον *Πλήρη Απολογισμό της Βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ στην Ελλάδα*, οι μισές σχεδόν δαπάνες του *Λογαριασμού Δραχμών Ανασυγκρότησης* διατέθηκαν για τη χρηματοδότηση

---

[184] *Το Σχέδιον Μάρσαλ στην Ελλάδα. Ο πλήρης απολογισμός της βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ προς την Ελλάδα. Ιούλιος 1948-Ιανουάριος 1952*, Αθήνα, χ.χ., σ. 12-13

[185] Άρθρο IV Ελληνοαμερικανικής Συμφωνίας 2 Ιουλίου 1948, στο *Η Αμερικάνική Επέμβαση: συμφωνίες 1947-1948: Δόγμα Τρούμαν, Έκτακτος Περίθαλψις, Σχέδιον Μάρσαλ*, Αθήνα: Ελληνικά Θέματα, 1975, σ. 33

[186] *Το Σχέδιον Μάρσαλ, ο.π.*, σ. 141-4

των προσφύγων: *«Από τα 4 τρις 550. δις δραχμές που δαπανήθηκαν για έργα ανασυγκροτήσεως στην Ελλάδα έως το 1952, τα 2.076 δις δραχμές, δηλαδή τα μισά σχεδόν καταναλώθηκαν για την στέγαση και την περίθαλψη των προσφύγων («συμμοριόπληκτων»)»*[187]. Αυτό σήμαινε τεράστια απομύζηση του κρατικού προϋπολογισμού καθώς για να τραφούν οι 700.000 περίπου πρόσφυγες που κατέφυγαν στα αστικά κέντρα και για να συντηρηθούν όλοι όσοι έχρηζαν βοήθειας, οι οποίοι σύμφωνα με αμερικανικές εκτιμήσεις έφταναν τα δυόμιση εκατομμύρια άτομα, δηλαδή το 1/3 του πληθυσμού, απαιτούνταν 50 εκατ. δολάρια τα οποία αντιστοιχούσαν στο 22% των μη στρατιωτικών δαπανών του Κράτους[188]. Κατ' ουσία με βάση τους προϋπολογισμούς των ετών 1947-1949, οι δαπάνες για την Πρόνοια ποτέ δεν ξεπέρασαν το 17%. Οι χορηγούμενες πιστώσεις διατέθηκαν εκτός από τους πρόσφυγες και σε άλλες κατηγορίες αναξιοπαθούντων όπως οι πολεμοπαθείς, οι βομβόπληκτοι, οι ανάπηροι πολέμου, οι γέροντες και άλλοι. Έτσι, συνολικά, ένα μεγάλο μέρος της οικονομικής βοήθειας επούλωνε πληγές που άνοιγε συνεχώς ο εμφύλιος πόλεμος, διοχετευόμενο μεν στην συντήρηση εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων, αλλά και στην συντήρηση των υποδομών (δρόμοι, γέφυρες, λιμάνια) και πάνω απ' όλα στους εξοπλισμούς για τη διεξαγωγή του πολέμου.

Η αποσπασματικότητα των πηγών δεν επιτρέπει να γίνει ένας αναλυτικός απολογισμός των πιστώσεων που διατέθηκαν στο Νομό Φθιώτιδας σε κάθε χρονική περίοδο για την περίθαλψη των προσφύγων[189]. Από τις ολογάριθμες διαθέσιμες αρχειακές πηγές και τις δημοσιεύσεις στον τοπικό τύπο μπορούμε να παρακολουθήσουμε τα προνοιακά μέτρα της κυβέρνησης σε τοπικό όσο είναι δυνατόν επίπεδο. Τα πρώτα μέτρα για την ανακούφιση των προσφύγων στην πόλη της Λαμίας και στα άλλα Κέντρα Ασφαλείας της χώρας λήφθησαν στα τέλη του 1946 και αφορούσαν στη δωρεάν χορήγηση άρτου και αλεύρου στους πρόσφυγες που προέρχονταν από χωριά τα οποία, σύμφωνα με τις αρχές, είχαν αποδεδειγμένα πυρποληθεί από το ΔΣΕ[190]. Οι

---

[187] *Το Σχέδιον Μάρσαλ, ο.π.*, σ. 16

[188] *Το Σχέδιον Μάρσαλ, ο.π.*, σ. 18

[189] Ενδεικτικά παραθέτουμε σύμφωνα με τους λογαριασμούς ενταλμάτων τα κονδύλια που διατέθηκαν από το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* προς τη Νομαρχία Φθιώτιδας ανά μήνα: Σεπτέμβριος 1947 :220 εκατ. δρχ., Νοέμβριος 1947: 500 εκατ. δρχ, Ιανουάριος 1949: 1 δις 450 εκατ. δρχ. και Φεβρουάριος 1949:1 δις 350 εκατ. δρχ. ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, [Αποφάσεις για μεταβίβαση πιστώσεων μέσω επιτροπικών ενταλμάτων]

[190] Πιθανά το μέτρο αφορά άτομα των οποίων οι οικίες πυρπολήθηκαν από το ΔΣΕ καθώς δεν υπάρχει μαρτυρία για πυρπόληση ολόκληρου χωριού από το ΔΣΕ.

πρόσφυγες χαρακτηρίστηκαν ως προσωρινά άποροι και σε κάθε νομό καταρτίστηκαν ονομαστικοί πίνακες δικαιούχων περιθάλψεως[191].

Το καλοκαίρι 1947, καθώς ο αριθμός των προσφύγων που συνέρρεαν στην πόλη της Λαμίας αυξήθηκε σημαντικά εξαιτίας των εαρινών εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού* στην περιοχή της Ρούμελης, το *Κέντρο Πρόνοιας Λαμίας* κατέγραψε και κατέταξε τους πρόσφυγες σε τρεις κατηγορίες σύμφωνα με τις κυβερνητικές εντολές, προκειμένου να καθορίσει το ύψος και το είδος της χορηγούμενης βοήθειας[192]. Παράλληλα με τους κρατικούς φορείς δραστηριοποιήθηκαν η ιδιωτική πρωτοβουλία, φιλανθρωπικοί σύλλογοι και άλλοι φορείς όπως ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός και ο «*Έρανος της Βασιλίσσης*» μέσω της αντιπροσώπου του, Κ. Ξύδη. Η δράση τους αφορούσε την διανομή δεμάτων με τρόφιμα και ιματισμό και σε ενέργειες σχετικά με τη στέγαση των προσφύγων και τη βελτίωση των όρων διαβίωσης[193]. Προνοιακό έργο ανέλαβε και η τοπική αυτοδιοίκηση κυρίως προς την κατεύθυνση της καθαριότητας της πόλης[194] και τη λήψη υγειονομικών μέτρων προς αποτροπή των επιδημιών[195]. Οι άποροι πρόσφυγες ενισχύθηκαν από δημοτικές πιστώσεις με χορήγηση βοηθήματος, χωρίς να ξεκαθαρίζεται από τα σχετικά αρχεία το ακριβές ποσό της βοήθειας που διατέθηκε[196]. Επιπρόσθετα, το Δημοτικό Συμβούλιο της πόλης προώθησε προς την κεντρική διοίκηση αιτήματα που αφορούσαν τη χορήγηση τροφίμων και υλικών για την στέγαση των προσφύγων[197] και συμμετείχε σε συναντήσεις με εκπροσώπους του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας* μαζί με άλλους τοπικούς φορείς προκειμένου να εξεταστεί η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί και να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα για την αντιμετώπιση της.

Οι υποσχέσεις των κρατικών φορέων σχετικά με τη λήψη μέτρων για τη στέγαση, τον ιματισμό και την αύξηση του χρηματικού επιδόματος και της μερίδας αλεύρου άρχισαν να υλοποιούνταν

---

[191] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Υπουργείο Εσωτερικών. Προς Νομάρχες. Αρ. εγκ.107 Αθήνα 26-12-1946 «Περί χορηγήσεως δωρεάν άρτου και αλεύρου εις τους συνεπεία των τελευταίων γεγονότων της υπαίθρου καταφευγόντας εις Κέντρα Ασφαλείας πρόσφυγας». Δεν γνωρίζουμε σε ποια ή σε πόσα χωριά αναφέρεται το έγγραφο του Υπουργείου Εσωτερικών. Ίσως να εννοεί ορισμένες άτομα των οποίων οι οικίες πυρπολήθηκαν από το ΔΣΕ καθώς δεν υπάρχει μαρτυρία για πυρπόληση ολόκληρου χωριού από το ΔΣΕ.

[192] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Αυγούστου 1947

[193] *Λαμιακός Τύπος*, 2 Σεπτεμβρίου, 27 Σεπτεμβρίου 1947 και 18 Ιανουαρίου 1948. Εύπορες κυρίες των επιφανών οικογενειών της πόλης συγκέντρωναν τρόφιμα και τα διένειμαν στους προσφυγικούς καταυλισμούς

[194] *Πρακτικά Δήμου Λαμιέων*, Πράξις 446 και 448, 20 Οκτωβρίου 1947 και *Πρακτικά Δήμου Λαμιέων*, Πράξις 354, 28 Νοεμβρίου 1948

[195] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Οκτωβρίου 1947

[196] *Πρακτικά Δήμου Λαμιέων*, Πράξις 533, 15 Δεκεμβρίου 1947

[197] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Οκτωβρίου 1947

από τις αρχές του 1948[198], οπότε η πίεση από την άνοδο του αριθμού των προσφύγων σε τοπικό και σε πανελλήνιο επίπεδο αλλά και η αύξηση των χορηγούμενων πιστώσεων προς το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* επέτρεψαν την άσκηση μιας αποτελεσματικότερης κρατικής προνοιακής πολιτικής. Στα τέλη Φεβρουαρίου 1948 το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* σε εγκύκλιό του προς τους Νομάρχες της χώρας τόνιζε ότι όλοι όσοι είχαν καταφύγει στα κέντρα ασφαλείας ως πρόσφυγες εξαιτίας «της συμμοριακής δράσεως» έπρεπε να τύχουν περίθαλψης μέχρι να επιτρέψουν οι συνθήκες να επιστρέψουν στα χωριά τους, κατόπιν συνεννόησης με τις Στρατιωτικές Αρχές[199]. Σε αυτά τα πλαίσια δόθηκαν πιστώσεις από *Υπουργείο Γεωργίας* στους «συμμοριόπληκτους αγρότες»[200] ενώ τον Απρίλιο 1948 εκτός από την χορήγηση χρηματικού βοηθήματος πραγματοποιήθηκε και διανομή ιματισμού[201]. Διατέθηκε επιπρόσθετα αριθμός κλινοσκεπασμάτων και αποφασίστηκε η τμηματική αποστολή σκηνών[202]. Για τις διανομές τροφίμων και άλλων ειδών ορίστηκαν τέσσερα Κέντρα Διανομής, τρία στην πόλη της Λαμίας και ένα στη Στυλίδα[203].

Το Δεκέμβριο 1948 κάτω από το βάρος του ολοένα αυξανόμενου όγκου των προσφύγων εγκρίθηκαν νέα κονδύλια με συμφωνία μεταξύ της *Ελληνικής Κυβέρνησης* και της *Αμερικανικής Αποστολής* για την περίθαλψη των προσφύγων[204]. Πιο συγκεκριμένα αποφασίστηκε η αύξηση του επιδόματος των προσφύγων σε 1.000 δρχ. την ημέρα και η χορήγηση περισσότερων πιστώσεων για τη διατροφή των ζώων και την κατασκευή στεγάστρων[205]. Εξετάστηκε επιπρόσθετα μια σειρά μέτρων που αφορούσαν στη δημιουργία Κέντρων Ασφαλείας στην ύπαιθρο ενώ αποφασίστηκε η πιλοτική εφαρμογή του προγράμματος *Πρόνοια δια της Εργασίας*, το οποίο απέβλεπε στην απασχόληση των προσφύγων στην εκτέλεση κοινωφελών έργων.

---

[198] Λαμιακός Τύπος, 18 Ιανουαρίου 1948

[199] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχεία Νομαρχίας Βοιωτίας*, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας προς γενικούς Διοικητές και Νομάρχες αρ. Πρωτ.47274, Αθήνα 21/2/48

[200] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχεία Νομαρχίας Βοιωτίας*, Υπουργείο Γεωργίας προς γενικούς Διοικητές και Νομάρχες, Αθήνα 2 Μαρτίου 1948

[201] *Λαμιακός Τύπος*, 13 Απριλίου 1948

[202] *Βήμα*, 24 Νοεμβρίου 1948

[203] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Ιουλίου 1949: Γραφείο Εφορείας Καπνού, Κινηματογράφος Ρεξ, πρώην γραφείο Δημοτικού Φόρου στην Καρπενησίου και Αστυνομικό Κατάστημα στη Στυλίδα.

[204] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ. 75

[205] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Προς Νομάρχες και διευθυντές Κέντρων Κοινωνικής Πρόνοιας, Αρ. Πρωτ. 8000, Αθήνα 22 -2-1949

Καθώς η μέχρι τότε περίθαλψη των προσφύγων χαρακτηρίζονταν ανεπαρκής, γεγονός που αποδόθηκε εν μέρει στην έλλειψη συντονισμού, όλες οι αρμοδιότητες και οι πιστώσεις σχετικά με τους πρόσφυγες συγκεντρώθηκαν στο *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας*[206]. Στον Υπουργό Πρόνοιας δόθηκε επιπρόσθετα η δυνατότητα σύνταξης ερανικών καταλόγων στους οποίους εγγράφονταν όλοι οι Έλληνες οι οποίοι μπορούσαν να συνεισφέρουν ενώ το σύστημα των προαιρετικών και ποικίλων εράνων αντικαταστάθηκε με αυτό της υποχρεωτικής εισφοράς[207]. Σε κάθε νομό συστήθηκαν συμβούλια τα οποία υπάγονταν απευθείας στο Υπουργείο Πρόνοιας και αποτελούνταν από το Νομάρχη και τους προϊσταμένους των υπηρεσιών των *Υπουργείων Πρόνοιας, Γεωργίας, Ανοικοδομήσεως και Δημοσίων Έργων*[208].

Ιδιαίτερη μέριμνα λήφθηκε για τις οικογένειες των μαχομένων. Σε κάθε Νομαρχία παράλληλα με τους καταλόγους των προσφύγων καταρτίζονταν *Μητρώο Οικογενειών Μαχομένων* του κάθε νομού. Η κατάταξη των οικογενειών γινόταν σε τρεις κατηγορίες, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Η πρώτη περιλάμβανε τις εντελώς άπορες οικογένειες, η δεύτερη τις ημιάπορες και η τρίτη τις εύπορες οικογένειες με μηνιαίο εισόδημα άνω των 300.000 δραχμών[209]. Οι οικογένειες των μαχομένων λάμβαναν προνομιακή μεταχείριση όσο αφορά τις διανομές τροφίμων[210] και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη[211]. Ο Νομάρχης ζητούσε από τους Προϊσταμένους των Δημοσίων Υπηρεσιών του Νομού και τους Δημάρχους και Προέδρους των Κοινοτήτων να επιδεικνύουν προσωπικό ενδιαφέρον για την ικανοποίηση κάθε αιτήματος των μαχομένων και των οικογενειών τους, καθώς η καλή κατάσταση της οικογένειας βοηθούσε στη διατήρηση του

---

[206] *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, ΑΝ. 894 «Περί συντονισμού μέτρων δια την θεραπείαν πάσης φύσεως αναγκών των συμμοριόπληκτων», 4 Μαρτίου 1949 αρ.φυλ.56. Τεύχος 1°, σ. 373

[207] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ. 77-80. Η έγκριση για τον συντονιστικό ρόλο του Υπουργείου Πρόνοιας δόθηκε στις 3 Ιανουαρίου 1949, σ.81-82

[208] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ.81

[209] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Νομαρχία Βοιωτίας, Προς Δημάρχους και Προέδρους Κοινοτήτων, αρ. πρωτ. 7937/εγκύκλιος Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας 129, 1 Δεκεμβρίου 1948.

[210] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Υπουργείο Εφοδιασμού και Διανομών, αρ. Εγκυκλίου 165 «Διάθεση εφοδίων Καναδικής Βοήθειας στις πλέον άπορες οικογένειες στρατευθέντων ή τακτικών απόρων» αρ. πρωτ. 124457/11557, Αθήνα, 4 Οκτωβρίου 1948 και Υπουργείο Εφοδιασμού και Διανομών, αρ. πρωτ. 93625/5745 «Διάθεση πάσης φύσεως υπολοίπων εφοδίων προελεύσεως ΟΥΝΡΑ» Αθήνα, 24 Σεπτεμβρίου 1948

[211] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Υπουργείο Εσωτερικών: Προς Γενικούς Διοικητές, Νομάρχες και Έπαρχους του Κράτους. Νομαρχία Βοιωτίας 6520, 25 Αυγούστου 1947. Και Εγκύκλιος Υπουργείου Υγιεινής υπ. αριθ.3998, 6 Αυγούστου 1947 «Δωρεάν εξέταση και νοσηλεία μελών οικογενειών μαχόμενων εφέδρων οπλιτών και αξιωματικών». Και Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Προς Γενικούς Διοικητές, Νομάρχες και Έπαρχους του Κράτους Φ. 187006/0/1053. Νομαρχία Βοιωτίας προς τον Προϊστάμενον του Υγειονομικού Κέντρου Βοιωτίας, 20 Μαΐου 1949 «Φαρμακευτική περίθαλψη των οικογενειών των μαχομένων».

ηθικού των στρατιωτών[212]. Επιπρόσθετα, προκειμένου να ενισχυθούν οικονομικά οι οικογένειες των μαχομένων διενεργούνταν έρανοι κατόπιν συντάξεως καταλόγων προαιρετικής εισφοράς στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν όλοι οι κάτοικοι της περιφέρειας ενώ καθορίζονταν το ποσό το οποίο είχε την υποχρέωση να καταβάλει ο καθένας μηνιαίως ανάλογα με την οικονομική του κατάσταση. Η εισφορά χαρακτηρίζονταν μεν ως προαιρετική, στην ουσία ωστόσο η καταβολή της ήταν υποχρέωση όλων[213]. Στους καταλόγους δεν συμπεριλαμβάνονταν οι οικογένειες των επιστρατευμένων και όσες είχαν χαρακτηριστεί άπορες. Για όσους αρνούνταν να συνεισφέρουν η εισφορά καθίστατο υποχρεωτική βάσει διαταγής του Προέδρου της Κυβερνήσεως[214].

Σε συνέχεια των μέτρων αυτών και στα πλαίσια του *Εθνικού Συναγερμού* που κήρυξε η κυβέρνηση Σοφούλη τον Μάρτιο 1948 αποφασίστηκε η λήψη μέτρων περίθαλψης για τις οικογένειες των απόρων οικογενειών των στρατευμένων έφεδρων οπλιτών. Τα μέτρα αυτά προέβλεπαν τη δωρεάν ιατρική και φαρμακευτική περίθαλψη των οικογενειών των μαχομένων και ιδιαίτερα των τέκνων τους και την παροχή κάθε δυνατής εξυπηρέτησης σε ζητήματα διοικητικής ή δικαστικής φύσης. Ορίζονταν επιπρόσθετα κατά πόλεις εύπορες οικογένειες οι οποίες θα επισκέπτονταν τις άπορες οικογένειες και θα λάμβαναν γνώση των αναγκών τους, τις οποίες υποχρεούνταν να εξυπηρετήσουν με δικά τους έξοδα, μέσω φιλανθρωπικών ιδρυμάτων ή μέσω ειδικών νομαρχιακών συμβουλίων[215].

Τα μέτρα αυτά εκτός από την εξυπηρέτηση των άμεσων αναγκών των οικογενειών των μαχομένων είχαν και ως απώτερο στόχο την εξύψωση του ηθικού και την βελτίωση της μαχητικής ικανότητας των στρατευμένων. Παράλληλα, μέσω των παροχών που προβλέπονταν για τις οικογένειες των μαχομένων στο πλευρό του *Εθνικού Στρατού*, το κράτος επιδιώκει να ανταμείψει υλικά αυτούς που πολεμούν με τον *Εθνικό Στρατό* φροντίζοντας ποικιλοτρόπως τις οικογένειές τους. Από την άλλη μεριά τιμωρούνταν οι οικογένειες των μαχητών του ΔΣΕ, όχι μόνο μέσω ατασθαλιών στις διανομές αλλά και μέσω θεσπισμένων μέτρων, όπως η βοήθεια στις

---

[212] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Αρ. Πρωτ. 5843 «Μέριμνα μαχομένων», Λειβαδιά 8 Ιουλίου 1949 με βάση σύνθημα ραδιοφωνικού σταθμού ενόπλων δυνάμεων.

[213] Περισσότερα στοιχεία για τους εράνους στο κεφάλαιο 6 της παρούσας διατριβής : «Οι δημόσιες τελετές και η πολιτική τους σημασία κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου».

[214] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Αρ. Πρωτ. 7900, Λειβαδιά 30 Νοεμβρίου 1948 «Περί περιθάλψεως οικογενειών των μαχομένων», Προς Δημάρχους και Προέδρους Κοινοτήτων Νομού. Διαταγή υπ. Αριθμ. 187006/0/550/ Ε8/ 16-7-48 Προέδρου της Κυβέρνησης για υποχρεωτική εισφορά

[215] *Εμπρός*, 18 Μαρτίου 1948

οικογένειες των μαχομένων[216]. Επρόκειτο στην ουσία για μια πολιτική η οποία υπογράμμιζε την ουσία της εμφύλιας διαμάχης.

Η χορήγηση της περίθαλψης προς τους πρόσφυγες δεν ήταν πάντοτε απρόσκοπτη ούτε πάντοτε δεδομένη. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις και η ανεπάρκεια των χορηγούμενων πιστώσεων δημιουργούσε προβλήματα όπως διακοπές στη διανομή τροφίμων ή αποσπασματική χορήγηση του χρηματικού βοηθήματος[217]. Στον τοπικό τύπο καταγράφηκε «η αταξία» στις διανομές τροφίμων και έγιναν καταγγελίες για μεροληψία και κατακράτηση των εφοδίων που προορίζονταν για τους πρόσφυγες στις αποθήκες για διαστήματα 1-2 μηνών για όσους είχαν καταφύγει στη Λαμία και για διάστημα έως τριών μηνών για όσους είχαν καταφύγει στα άλλα Κέντρα Ασφαλείας[218]. Τον Ιούλιο 1949 έγιναν για παράδειγμα οι διανομές του χρηματικού βοηθήματος και των αλεύρων που προβλέπονταν για το μήνα Μάιο[219]. Οι συνεχείς αναθεωρήσεις των καταλόγων και οι μεταρρυθμίσεις του συστήματος χαρακτηρισμού των δικαιούχων περίθαλψης καταδεικνύουν εκτός από την προσπάθεια των κρατικών φορέων να περιορίσουν τις ατασθαλίες, και την προσπάθεια τους να προσδιορίσουν γραφειοκρατικά το ζήτημα. Ως παράδειγμα αναφέρεται ο επιχειρούμενος αναγκαστικός επαναπατρισμός το καλοκαίρι 1948, ο οποίος, αν και ήταν περιορισμένος και σποραδικός, είχε ως αποτέλεσμα τη διαγραφή χιλιάδων προσφύγων από τους καταλόγους δικαιούχων και πιθανά χρησιμοποιήθηκε και για αυτό το σκοπό[220].

Από τη μεριά τους οι τοπικοί φορείς διεκδικούσαν περισσότερες προνοιακές παροχές για τους πρόσφυγες που κατέφυγαν στη Λαμία και στο Νομό Φθιώτιδας γενικότερα[221]. Όταν τον Ιούλιο 1948 διακόπηκε η αρτοδότηση και η διανομή αλεύρου και σίτου στο Νομό Φθιωτοδοφωκίδας, προκλήθηκε θύελλα διαμαρτυριών από τοπικούς παράγοντες ενώ οι βουλευτές του Νομού απείλησαν με παραίτηση αν δεν ανακαλούνταν το μέτρο. Πρωτοβουλίες για την ανάδειξη του

---

[216] F.Tsilaga, «UNRRA's Relief Efforts in late 1944 Greece: Political Impartiality versus Military Exigencies» in R. Clogg (ed.) *Bearing Gifts to Greeks. Humanitarian aid to Greeks in the 1940s*, Palgrave-MacMillan . 2008, p.189-211

[217] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Οκτωβρίου 1948. Όταν για παράδειγμα έγιναν στρατιωτικές επιχειρήσεις στην περιοχή Δομοκού στις 10 Οκτωβρίου 1948 δεν διανεμήθηκαν τρόφιμα και χρηματικό βοήθημα στους καταφυγόντες εκεί πρόσφυγες

[218] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Μαΐου 1948.

[219] *Λαμιακός Τύπος*, 7 και 10 Ιουλίου 1949

[220] Για αυτό το ζήτημα αναλυτικά στο κεφάλαιο για τον επαναπατρισμό. Επιπρόσθετα η Νομαρχία Φθιώτιδος διέκοψε τη χορήγηση επιδότησης τροφίμων και ιματισμού σε 250 οικογένειες προσφύγων από την Ευρυτανία που είχαν καταφύγει στην Αταλάντη: *Λαμιακός Τύπος*, 11 Ιουνίου 1948

[221] Βλέπε αναφορές Νομάρχη Φθιώτιδας προς το Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας. *Αρχείο Βοβολίνη*, ο.π.

προβλήματος των προσφύγων και την αντιμετώπισή του ανέλαβαν τοπικοί πολιτευτές και βουλευτές της Φθιώτιδας και η τοπική αυτοδιοίκηση με επιστολές τους στους αρμόδιους υπουργούς[222]. Θεσμικό ρόλο στην παροχή πρόνοιας είχε ο Νομάρχης Φθιώτιδας, ως πρόεδρος της *Νομαρχιακής Επιτροπής Χαρακτηρισμού Συμμοριοπλήκτων.*

Αλλά και οι ίδιοι οι πρόσφυγες από τους πρώτους μήνες της άφιξής τους στην πόλη της Λαμίας οργανώθηκαν σε επιτροπές και σύστησαν συλλόγους και προώθησαν δυναμικά τα αιτήματά τους προς τους αρμόδιους κρατικούς φορείς, και συχνές ήταν οι διενέξεις με τους υπεύθυνους των Κέντρων Διανομών και οι διαμαρτυρίες στον Νομάρχη[223]. Αρχικά συστάθηκε μια προσωρινή πενταμελής *Επιτροπή Λεηλατηθέντων Προσφύγων*[224] η οποία στη συνέχεια οργανώθηκε σε σύλλογο με την επωνυμία *Σύλλογος ανταρτόπληκτων Λαμίας*[225] . Ο σύλλογος διενέργησε εκλογές, δραστηριοποιήθηκε με σκοπό «*τη δικαία υποστήριξιν των δικαιωμάτων των προσφύγων, τη βελτίωσιν της θέσεως και την εξυπηρέτησιν των μελών*» με παραστάσεις στις τοπικές αρχές, συμμετείχε σε κοινωνικές εκδηλώσεις της πόλης ενώ έλαβε μέρος σε υποκινούμενο από την κυβερνητική προπαγάνδα «*Συνέδριο Συμμοριόπληκτων*» στην Αθήνα τον Οκτώβριο 1949[226]. Ξεχωριστές επιτροπές και σωματεία δημιουργήθηκαν για να εκπροσωπήσουν τους πρόσφυγες ανάλογα με την περιοχή προέλευσής τους όπως η *Ένωσις Συμμοριόπληκτων Δομοκού* και η *Επιτροπή Προσφύγων Ευρυτανίας*[227]. Οι σύλλογοι αυτοί των προσφύγων προστέθηκαν στους ήδη υπάρχοντες συλλόγους *Σύλλογος Πυροπαθών Φθιώτιδας* και *Σύλλογος Βομβόπληκτων Λαμίας,* οι οποίοι επίσης διεκδικούσαν προνοιακές παροχές και αποκατάσταση. Σε αιτήσεις τους προς τη Βουλή των Ελλήνων και σε κυβερνητικές αρχές (υπουργούς, βουλευτές) τοπικοί σύνδεσμοι συμμοριόπληκτων ζητούσαν την ικανοποίηση των επιμέρους αιτημάτων τους[228].

---

[222] *Λαμιακός Τύπος*, 9 Νοεμβρίου 1947 : επιστολή πολιτευτή του Κόμματος Βενιζελικών Φιλελευθέρων Γ. Ξηρού προς τον πρωθυπουργό Θ. Σοφούλη και *Λαμιακός Τύπος*, 21-22 Ιανουαρίου 1948: συνέντευξη με βουλευτή Λαϊκού Κόμματος στη Φθιωτιδοφωκίδα, Γ.Πλατή.

[223] *Λαμιακός Τύπος*, 11 Ιουνίου 1948

[224] *Λαμιακός Τύπος*, 30 Απριλίου 1947

[225] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Φεβρουαρίου 1948 με πρόεδρο Κ. Σαμάρα και γραμματέα Π. Δημόπουλο

[226] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Οκτωβρίου 1949 Πρόεδρος Κ. Βουρλάκης, Αντιπρόεδρος, Κ. Σαμαράς, Γραμματέας, Π. Δημόπουλος, Ταμίας Κ. Ράπτης. Το προεδρείο είναι το ίδιο.

[227] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Φεβρουαρίου και 17 Απριλίου 1948 αντίστοιχα.

[228] Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, «Αίτησις Συμμοριόπληκτων κατοίκων Ομβριακής Δομοκού καταφυγόντων εις Λαμίαν προς τη Βουλή των Ελλήνων», Λαμία, 21 Ιανουαρίου 1948

5.4.3. Το πρόγραμμα «Πρόνοια δια της Εργασίας».

Όπως έχει ήδη υποστηριχθεί, η προσφυγοποίηση του 1/10 του πληθυσμού της χώρας είχε βαρύτατες επιπτώσεις στον κρατικό προϋπολογισμό και στον τρόπο διάθεσης των κονδυλίων της αμερικανικής βοήθειας. Και αυτό γιατί αφενός ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού καθίστατο μη παραγωγικό και επομένως δεν μπορούσε να συμβάλει στην οικονομία και στην προσπάθεια ανασυγκρότησης και αφετέρου γιατί ο πληθυσμός αυτός εξαρτιόνταν απόλυτα από την κρατική συνδρομή και περίθαλψη. Από τα μέσα του 1948 προκειμένου να αξιοποιηθεί το ανθρώπινο δυναμικό των προσφύγων που παρέμενε άνεργο ή υποαπασχολούμενο στις πόλεις, προέκυψε το ζήτημα της προσφοράς απασχόλησης σε δημόσια κοινωφελή έργα τοπικής κυρίως εμβέλειας. Σκοπός του προγράμματος ήταν η παροχή ημερομισθίων αντί της διαθέσεως δωρεάν διανομών ή χρηματικών βοηθημάτων σε απόρους και πρόσφυγες ικανούς να εργαστούν σε ορισμένες περιοχές για εκτέλεση κοινωφελών έργων. Το σχέδιο προέβλεπε οι άποροι και πρόσφυγες ικανοί για εργασία να χρησιμοποιηθούν για την εκτέλεση κοινωφελών έργων τα οποία αναλάμβανε η Τοπική Αυτοδιοίκηση (Νομάρχες, Δήμαρχοι και Πρόεδροι Κοινοτήτων) χωρίς αποζημίωση εκ μέρους του αναδόχου για την εκτέλεση της εργασίας. Σύμφωνα με το πρόγραμμα τα Γραφεία Κοινωνικής Πρόνοιας κατέβαλαν τα ημερομίσθια των εργαζομένων σε εγκεκριμένα κοινωφελή έργα για το συμφέρον των Δήμων και Κοινοτήτων. Κατ' ακολουθία η παροχή δωρεάν σιτηρεσίου και άλλων επιδομάτων στα κατάλληλα για εργασία πρόσωπα διακόπτονταν. Ανάδοχοι ήταν οι Δήμοι και οι Κοινότητες οι οποίες είχαν την δυνατότητα να αναλαμβάνουν τέτοια έργα. Τα ημερομίσθια δεν προβλέπονταν πολύ υψηλά ώστε να μην αποθαρρυνθούν οι άνεργοι να αναλάβουν συμφερότερη για αυτούς ιδιωτική εργασία. Τη διεύθυνση του έργου και την αρμοδιότητα έγκρισης και εποπτείας είχε το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* μέσω των *Κέντρων Κοινωνικής Πρόνοιας* και των *Νομαρχιακών Συμβουλίων*.

Τα προβλεπόμενα έργα συμπεριλάμβαναν δημόσια έργα (βελτίωση επισκευή και συντήρηση των οδών, τάφροι, οχετοί για αποχέτευση υδάτων), γεωργικά έργα (άρδευση, βελτίωση εδάφους, αναδάσωση), υγείας (ανθελονοσιακά, ύδρευση), ανασυγκροτήσεως (στέγαση). Επί των σχεδίων των έργων επιβάλλονταν ορισμένοι περιορισμοί. Δεν εγκρίνονταν έργα των οποίων η κοινή ωφέλεια δεν μπορούσε να προσδιοριστεί με σαφήνεια, έργα τα οποία αναλαμβάνονταν από ιδιώτες βάσει συμβάσεως, αν την κύρια ωφέλεια την προσπορίζονταν μη άποροι ιδιώτες. Εάν η κοινή ωφέλεια του έργου δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί γρήγορα, προτιμούνταν κατ' αρχή

έργα που δεν απαιτούσαν υλικά και εφόδια τα οποία δεν διέθετε ο ανάδοχος. Καθώς το πρόγραμμα βρισκόταν σε πειραματικό στάδιο αρχικά προτιμήθηκαν έργα στα οποία υπήρχε προσδοκία για αύξηση της παραγωγής και ελάττωση των εξόδων μεταφοράς και τα οποία πολλαπλασίαζαν την απόδοση της αρχικής δαπάνης[229].

Το πρόγραμμα, το οποίο έλαβε το όνομα «*Πρόνοια δια της Εργασίας*», εφαρμόστηκε πιλοτικά από τον Ιούνιο 1948 και χρηματοδοτήθηκε με πίστωση 140 δις δραχμών κατευθείαν από το *Ταμείο των Αντικαταβολών* (*Λογαριασμός Δραχμών Ανασυγκροτήσεως*). Την 1η Ιουλίου 1948 ευρίσκονταν σε εκτέλεση 9 έργα στα οποία απασχολούνταν 1.798 άτομα. Τους πρώτους έξι μήνες, παρά τις διατιθέμενες πιστώσεις, ελάχιστη ήταν η εφαρμογή του προγράμματος. Έως τα μέσα Δεκεμβρίου 1948, χρησιμοποιήθηκαν μόνο 4 δις και παρόλο που παρέχονταν η δυνατότητα απασχόλησης περισσότερων από 30.000 εργατών για ένα περίπου έτος απασχολήθηκαν στο πρόγραμμα μόνο 1.200 εργάτες. Η καθυστέρηση αυτή αποδόθηκε στην κακή οργάνωση και λειτουργία του συστήματος. Ως αίτια για τη δυσλειτουργία αυτή θεωρήθηκαν το χαμηλό ημερομίσθιο, το οποίο ανέρχονταν σε 9.300 δραχμές για τους άνδρες και 5.600 για τις γυναίκες και το οποίο συνεπάγονταν την διακοπή της περίθαλψης του εργαζομένου και της οικογένειάς του, στην έλλειψη μηχανικών απαραίτητων για την σύνταξη των μελετών των υπό εκτέλεση έργων και στην περίπλοκη διαδικασία έγκρισης των μελετών. Για να γίνει πλήρης αξιοποίηση του σχεδίου προτάθηκε από το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* να αυξηθούν τα ημερομίσθια σε 14.000 δραχμές για τους άνδρες και 10.000 για τις γυναίκες και να συνεχιστεί σε αυτούς η χορήγηση αλεύρου ώστε να γίνεται αισθητή η διαφορά ανάμεσα σε αυτούς που εργάζονταν και σε αυτούς που δεν εργάζονταν. Έγιναν ακόμα προτάσεις να χρησιμοποιηθούν μηχανικοί όλων των υπουργείων και να απλουστευτεί η διαδικασία της έγκρισης των μελετών[230].

Μετά από ένα έτος, το καλοκαίρι 1949, εγκρίθηκαν 668 έργα ανασυγκρότησης που απασχολούσαν 68.825 άτομα. Έως τις αρχές Δεκεμβρίου 1949 είχαν πραγματοποιηθεί 411

---

[229] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Νομαρχία Βοιωτίας Αρ. Πρωτ.4746/εγκ. 97, Λειβαδιά 20 Αυγούστου 1948. Προς Δημάρχους και Προέδρους Κοινοτήτων Νομού. Κοινοποίηση διαταγής υπ. Αριθ. 51437/176/22-7-48 του Υπουργείου Εσωτερικών για Πρόγραμμα «Πρόνοια δια της Εργασίας». Σχετικά και Υπουργείο Κοιν. Πρ. Αρ. Πρωτ. 73211 Αθήνα 4 Ιουνίου 1948 Προς τα Κέντρα Κοιν. Πρ. Κοινοποιούμενη σε Γενικούς Διοικητές, Νομάρχες και Επάρχους του Κράτους. (πρόγραμμα σε συνεργασία με αμερικανική αποστολή) Υπογραφή Υπουργού Κ.Π. Καραμανλή . Στοιχεία σχετικά με το πρόγραμμα και στο Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ. 94

[230] Στο ίδιο

μεγάλα και μικρά έργα κοινής ωφελείας στα οποία δαπανήθηκε το ποσό των 28.500.000 δραχμών που αντιπροσώπευε 31.000.000 ημερομίσθια. Υπό εκτέλεση βρίσκονταν ακόμα 257 έργα. Η συνολική δαπάνη των υπό εκτέλεση έργων για το 1949 ανήλθε σε 39 δις δραχμές ενώ το μέσο ημερομίσθιο ήταν 1 δολάριο. Σε 423 κοινότητες εκτελέστηκαν έργα οφειλόμενα αποκλειστικά στην ιδιωτική πρωτοβουλία[231]. Συνολικά στατιστικά στοιχεία σύμφωνα με αμερικανικές πηγές σχετικά με το πρόγραμμα «*Πρόνοια δια της Εργασίας*» παρέχονται στον ακόλουθο πίνακα[232]:

Πίνακας 18

«Πρόνοια δια της Εργασίας» : Αύγουστος 1948-Δεκέμβριος 1951

1948	**Αύγουστος**	155
	Νοέμβριος	-
	Δεκέμβριος	5.853
1949	**Ιούνιος**	26.612
	Δεκέμβριος	16.098
1950	**Ιούνιος**	31.112
	Δεκέμβριος	18. 915
1951	**Ιούνιος**	13.300
	Δεκέμβριος	14.000

Με βάση τον Πίνακα 18 η αιχμή του προγράμματος ήταν τον Ιούνιο 1950 γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στη λήξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων που επέτρεψε τον επαναπατρισμό των προσφύγων και την εκτέλεση κοινωφελών έργων στα χωριά τους. Ο αριθμός των προσφύγων ωστόσο που απασχολούνταν στο πρόγραμμα παρέμεινε εξαιρετικά περιορισμένος συγκρινόμενος με τον αριθμό των 318.000 περίπου προσφύγων οι οποίοι ήταν στην παραγωγική

---

[231] ECA, American Aid to Greece 1945-1951, *How America helps Greece*, June 1951, χ.χ

[232] *Το Σχέδιον Μάρσαλλ στην Ελλάδα. Ο πλήρης απολογισμός της βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλλ προς την Ελλάδα. Ιούλιος 1948- Ιανουάριος 1952. Συντάχθη και εδημοσιεύθη υπό της Ειδικής Οικονομικής Αποστολής του Οργανισμού Κοινής Ασφαλείας*, Αθήνα 1952. Στατιστικό Παράρτημα, Πρόγραμμα Κοινωνικής Πρόνοιας, σ. 117

ηλικία από 19-60 ετών. Το Πρόγραμμα «*Πρόνοια δια της Εργασίας*» συνέχισε να εκτελείται έως τα τέλη του 1953 οπότε με Βασιλικό Διάταγμα κατέστη μόνιμο[233].

Δεν παρέχονται από τις αρχειακές πηγές λεπτομερείς καταγραφές σχετικά με την απασχόληση στα πλαίσια της εφαρμογής του προγράμματος στη Λαμία, ούτε πληροφορίες για τις διατιθέμενες πιστώσεις, τα εκτελεσθέντα έργα και την απασχόληση ανά ηλικία και φύλο, ώστε να είναι δυνατή η συναγωγή ουσιαστικών συμπερασμάτων[234]. Από τον τοπικό τύπο πληροφορούμαστε ότι στην περιοχή της Φθιώτιδας πρόσφυγες απασχολήθηκαν στη διάνοιξη δρόμων, όπως αυτόν του Καρπενησίου – Αγρινίου, στην εθνική οδό Αθηνών- Θεσσαλονίκης στο ύψος του Δομοκού καθώς και στην αποκατάσταση της κατεστραμμένης από την Κατοχή γέφυρας της Παπαδιάς[235]. Γενικά για την αποκατάσταση του σιδηροδρομικού δικτύου στην περιοχή της Φθιώτιδας απασχολήθηκαν υπό τη επίβλεψη αμερικανών τεχνικών 2.500 εργάτες[236]. Τα εγκαίνια της νέας σιδηροδρομικής γραμμής έγιναν τον Ιούνιο 1949[237].

Παρόλο που υπήρξε η σκέψη για την απασχόληση των προσφύγων σε έργα ευρείας κοινωνικής σημασίας, όπως τα έργα Σπερχειού[238] και το Σανατόριο Λαμίας, σε συνεργασία με την Αμερικανική αποστολή[239], τα πολυδιαφημισμένα έργα Σπερχειού δεν άρχισαν παρά το Μάρτιο 1950[240]. Ωστόσο, στην περιοχή της κοιλάδας του Σπερχειού εφαρμόστηκαν προγράμματα τα οποία αφορούσαν την αγροτική ανάπτυξη της περιοχής, όπως το πιλοτικό πρόγραμμα αξιοποίησης αλκαλικών εδαφών, αποτέλεσμα του οποίου ήταν η δημιουργία 11.470 στρεμμάτων καλλιεργήσιμης γης. Τα εδάφη παραχωρήθηκαν στην πλειοψηφία τους σε

---

[233] ΒΔ, 17 Οκτ/ 19 Νοεμβρίου 1953 «Περί ενοποιήσεως των προγραμμάτων μικρών τοπικών έργων και έργων πρόνοιας δια της εργασίας σε ενιαίο πρόγραμμα μικρών κοινωφελών έργων και αποκεντρώσεως της εφαρμογής αυτού»

[234] Γνωρίζουμε από έγγραφα τα οποία βρέθηκαν στο *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας* ότι ζητήθηκε από τις Νομαρχίες όλης της χώρας το 1951 να παρέχουν λεπτομερή στοιχεία όσο αφορά το πρόγραμμα *Πρόνοια δια της Εργασίας*. Στη Βοιωτία διατέθηκαν πιστώσεις ύψους 773 εκατ. δρχ. για έργα διανοίξεως οδών, επισκευής οδών, αρδευτικά και αντιπλημμυρικά έργα και έργα υδρεύσεως ενώ τα δαπανήθηκαν 52.180 ημερομίσθια. ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Νομαρχία Βοιωτίας [η παραπομπή δεν είναι πλήρης καθώς δεν βρέθηκε η αρχική σελίδα]

[235] *Λαμιακός Τύπος*, 12 Απριλίου 1949

[236] *Το Σχέδιον Μάρσαλλ στην Ελλάδα..., ο.π.*, σ. 40

[237] *Λαμιακός Τύπος*, 9 Ιουνίου 1949, οπότε και η πανηγυρική υποδοχή της πρώτης μετά τον πόλεμο αμαξοστοιχίας στον σταθμό της Λαμίας.

[238] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 37, Υποφάκελος 1γ, «Υπουργός Γεωργίας προς Κ. Τσαλδάρην – αντιπρόεδρον κυβερνήσεως, Αθήνα 26 Αυγούστου 1948»Με σύμβαση που υπέγραψε η Αμερικανική Αποστολή με το Υπουργείο Γεωργίας εγκρίθηκε η εκτέλεση γεωργικών έργων αποστράγγισης στο Μοσχοχώρι, Φραντζή και Ροδίτσα, στο Αυλάκι, στη Μακρακώμη και στην Πεδιάδα της Λαμίας

[239] *Λαμιακός Τύπος*, 13 Φεβρουαρίου 1949

[240] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Φεβρουαρίου 1950

γεωργούς της περιοχής και χρησιμοποιήθηκαν κυρίως για ορυζοκαλλιέργεια[241]. Στο πρόγραμμα δόθηκε εκτεταμένη δημοσιότητα από την Αμερικανική Αποστολή, καθώς αποτέλεσε πρότυπο για τον εκσυγχρονισμό των αγροτικών καλλιεργειών[242]. Ένα άλλο έργο αποτέλεσε η παραχώρηση από ιδιώτες 1000 στρεμμάτων για καλλιέργεια ορύζης για λογαριασμό πέντε κοινοτήτων του Δήμου Καλλιέων Παρνασσίδος κατόπιν συμφωνίας με το Υπουργείο Γεωργίας. Το Υπουργείο διέθεσε τα μηχανήματα ενώ οι κάτοικοι των κοινοτήτων την προσωπική τους εργασία. Ανάλογη ενέργεια έγινε και στην περιοχή της Ανθήλης με καλλιέργεια βάμβακος[243]. Μικρότερα έργα αφορούσαν δενδροφύτευση οδών και καλλωπισμό των πλατειών της πόλης[244].

5.4.4. Η πρόνοια για την στέγαση των προσφύγων στην πόλη της Λαμίας

Ένα σημαντικό μέρος της παροχής πρόνοιας προς τους εσωτερικούς πρόσφυγες αποτελούσε η πρόνοια για την στέγαση και την προσωρινή τους εγκατάσταση. Κατά την πρώτη περίοδο άφιξης των προσφύγων στα αστικά κέντρα του Νομού Φθιώτιδας, στα τέλη 1946 και στις αρχές 1947, δεν υπήρχε οργανωμένο σχέδιο εγκατάστασης και στέγασης από την πλευρά της πολιτείας. Όσοι μετοικούσαν στην πόλη της Λαμίας προσπαθούσαν με δικά τους μέσα να στεγαστούν σε οικίες συγγενών τους, σε ενοικιαζόμενα δωμάτια ή επιταγμένα κτίρια. Οι περισσότεροι ωστόσο δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να επιλέξουν μια από τις παραπάνω λύσεις και αναγκαστικά κατέλυαν σε ερειπωμένα κτίρια ή παρέμεναν άστεγοι. Σύμφωνα με την τοπική εφημερίδα *Εθνικός Αγών*, η κατάσταση η οποία παρατηρούνταν στα διάφορα σημεία και δρόμους της πόλης προκαλούσε οίκτο και οδύνη:

> «Μια περιήγησις εις τους διάφορους δρόμους και στα διάφορα καταερειπωμένα κτίρια της πόλεως είναι αρκετή δια να σχηματίσει τις μίαν μικράν ιδέαν της αθλιότητος και του πόνου όστις ζωγραφίζεται εις τα πρόσωπα αυτών των δύστυχων ανθρώπων. Εκτός που ότι είχαν και δεν είχαν εις τα χωριά των υποχρεώθησαν να τα εγκαταλείψουν και είναι βέβαιον ότι θα τα χάσουν όλα,

---

[241] Στατιστικά στοιχεία στο *Το Σχέδιον Μάρσαλλ στην Ελλάδα...*, *ο.π.*,σ. 131 και 132 και στο Λ. Λουλούδης, *Γεωργικός Εκσυγχρονισμός και Μετασχηματισμός των αγροτικών δομών. Η περίπτωση της κοινότητας της Ανθήλης*, Διδακτορική Διατριβή, Γεωργικό Πανεπιστήμιο Αθηνών 1990, σ. 381-391 για την επίπτωση του Σχεδίου Μάρσαλ στην Ανθήλη. «Το εκσυγχρονιστικό εγχείρημα. Το κράτος ως παράγοντας πολιτικής σταθεροποίησης»

[242] Μ. Λυμπεράκη, *Η γιορτή του ρυζιού*, Αθήνα 1951: παιδικό βιβλίο το οποίο μοιραζόταν δωρεάν από την *Αμερικανική Αποστολή* του Σχεδίου Μάρσαλ και *Λαμιακός Τύπος*, 11 Οκτωβρίου 1949 : Γιορτή συγκομιδής ρυζιού στην Ανθήλη, στην οποία παρέστησαν εκπρόσωποι της *Αμερικανικής Αποστολής* και του *Υπουργείου Γεωργίας*.

[243] *Λαμιακός Τύπος*, 5 Μαΐου 1949

[244] *Λαμιακός Τύπος*, 24 Φεβρουαρίου 1949

αλλά και όσα κατόρθωσαν να παραλάβουν μεθ' αυτών και να τα φέρουν έως εδώ τα έχουν εκτεθειμένα εις τους δρόμους και εις τα διάφορα ερείπια. Εκεί βλέπει κανείς μανάδες με βρέφη εις την αγκαλιά των να διανυκτερεύουν τουρτουρίζοντες από το κρύο, και αλλού το παιδί να κλαίη γιατί ακόμη δεν έφαγε. Η θέσις αυτών των ανθρώπων είναι απερίγραπτος απελπιστική»[245].

Η αύξηση του αριθμού των εσωτερικών προσφύγων σήμαινε και την επιδείνωση της στεγαστικής κατάστασης καθώς η πόλης της Λαμίας καλούνταν να στεγάσει ήδη από το φθινόπωρο του 1947 προσφυγικό πληθυσμό που υπερέβαινε τον αριθμό των μόνιμων κατοίκων της. Αρχικά για την στέγαση χρησιμοποιήθηκαν δημόσια κτίρια. Ως πρώτος χώρος ομαδικής στέγασης επιλέχθηκαν τα σχολεία της πόλης, κατά κύριο λόγο τα Δημοτικά, ενώ επιτάχθηκαν και δύο αίθουσες του Γυμνασίου Αρρένων, μέτρο που προκάλεσε αντιδράσεις από την τοπική κοινωνία[246]. Η Νομαρχία ενεργοποίησε το νομοθετικό διάταγμα «Περί πλεονάζοντος χώρου» σύμφωνα με τον οποίον καθορίζονταν η διαδικασία για τις επιτάξεις και τη στέγαση των προσφύγων και προέβη σε αναγκαστικές επιτάξεις[247]. Σύμφωνα με υπουργικές αποφάσεις οι Νομάρχες εξουσιοδοτήθηκαν να προβαίνουν στη διάθεση στην περιφέρειά τους όλων των οικημάτων κατασκευασμένων ή ενοικιαζόμενων ή καθοιονδήποτε τρόπο δημιουργούμενων για την προσωρινή στέγαση των προσφύγων[248]. Για αυτό το σκοπό ορίζονταν *Επιτροπή Στεγάσεως* αποτελούμενη από τον διευθυντή του *Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας*, του προϊσταμένου υπαλλήλου της οικείας *Υπηρεσίας Ανοικοδομήσεως* και ενός υπαλλήλου οριζομένου με απόφαση του οικείου Νομάρχη για να διαθέτει τα οικήματα σε πρόσφυγες που χρειάζονταν στέγαση. Προτεραιότητα δίνονταν στους τελείως άστεγους, σε όσους διέμεναν σε σκηνές και σε όσους κατοικούσαν σε ακατάλληλους χώρους[249]. Η αρμόδια *Επιτροπή* διενεργούσε αυτοψία και καθόριζε το μίσθωμα.

---

[245] *Εθνικός Αγών*, 17 Οκτωβρίου 1947

[246] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Σεπτεμβρίου 1947 και 19 Φεβρουαρίου 1948

[247] Ν.Δ 676 «Περί πλεονάζοντος χώρου», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τ. 122

[248] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Προς τους Γενικούς Διοικητές και Νομάρχες του Κράτους, αρ. πρωτ. 50317, Αθήνα, 29 Μαρτίου 1948 και Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Εγκύκλιος προς Γενικές Διοικήσεις, Νομαρχίες και Επαρχίες, αρ. πρωτ. 71714, Αθήνα, 29-5-1948 και Πράξη υπ. αριθ. 447/1947 του Υπουργικού Συμβουλίου

[249] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Προς τους Γενικούς Διοικητές και Νομάρχες του Κράτους, υπ. αριθ. 50317/48, Αθήνα 24-10-1948. Απόφαση σύμφωνα με το άρθρο 2 της υπ. Αριθ. 156/48 Πράξης του Υπουργικού Συμβουλίου σύμφωνα με την οποία όλα τα οικήματα τα

Για να αντιμετωπιστούν περαιτέρω οι ανάγκες των προσφύγων σε στέγαση το Υπουργείο Ανοικοδόμησης εκπόνησε με τη χρηματοδότηση της AMAG πρόγραμμα έργων και στεγάσεως για 56.000 οικογένειες ή 285.000 πρόσφυγες συνολικής δαπάνης 14 δισεκατομμυρίων δραχμών. Ειδικότερα για την πόλη της Λαμίας προέβλεπε την κατασκευή 170 οικιών με 3 δωμάτια έκαστη δαπάνης 510 εκατομμυρίων[250]. Σύμφωνα με το Υπουργείο Ανοικοδομήσεως στα μέσα του 1948 η στεγαστική κατάσταση και οι ανάγκες στέγης των προσφυγικών οικογενειών στο Νομό Φθιώτιδας και στους όμορους νομούς Φωκίδας και Ευρυτανίας κατανέμονταν σύμφωνα με τον ακόλουθο πίνακα :

Πίνακας 19

Στεγαστική κατάσταση και ανάγκες στέγης προσφυγικών οικογενειών στους Νομούς Φθιώτιδας, Φωκίδας και Ευρυτανίας[251]

	Νομός Φθιώτιδας	Νομός Φωκίδας	Νομός Ευρυτανίας
Σύνολο προσφυγικών οικογενειών	2.200	600	1.000
Αριθμός οικογενειών στεγαζομένων σε κενούς χώρους και οικήματα καθώς και με συστέγαση	1.550	450	800
Αριθμός οικογενειών στεγαζομένων σε ισάριθμα κενά δωμάτια οικοδομων οι οποίες έχουν ανάγκη μικροεπισκευών	200	-	100
Αριθμός οικογενειών στεγαζομένων σε ισάριθμα δωμάτια δια επισκευών, μεταρρυθμίσεων ή συμπληρώσης μισοκατεστραμμένων οικοδομών	150	100	-
Αριθμός οικογενειών στεγαζομένων σε ισάριθμα δωμάτια ξύλινα ειδικής κατασκευής (παραπήγματα)	300	50	100

κατασκευαζόμενα ή επισκευαζόμενα καθοιονδήποτε τρόπο δημιουργούμενα διατίθενται για τη στέγαση των συμμοριόπληκτων.

[250]Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη,* Φάκελος 28, Υποφάκελος 4, «Υπουργείο Ανοικοδομήσεως: «Πρόγραμμα έργων και δαπανών στεγάσεως ανταρτόπληκτων οικογενειών κατά νομούς και πόλεις. Για Λαμία 170 επί 3 δωμάτια δαπάνης 510 εκατ δρχ., για Μακρακώμη, Σπερχειάδα και Αγ. Γεώργιο 200 επί τρία, 600 εκατ. δρχ. Και για Καρπενήσι 100 επί 3 δαπάνης 300 εκατ. δρχ.

[251] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 28, Υποφάκελος 4, «Υπουργείο Ανοικοδομήσεως: Πίναξ στεγαστικής καταστάσεως και αναγκών στέγης ανταρτόπληκτων προσφυγικών οικογενειών κατά νομούς του Κράτους» 23 Ιουνίου 1948

Σύμφωνα με απογραφή του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας,* τον Απρίλιο του 1949 σε ολόκληρη τη χώρα στεγάζονταν σε επίτακτα οικήματα 39.097 οικογένειες, 22.785 σε ανεγερθέντες καταυλισμούς, 27.195 με ενοίκιο, 3.277 σε πρόχειρα στέγαστρα ενώ φιλοξενούνταν 28.912 οικογένειες[252] . Παρά τα λαμβανόμενα μέτρα ωστόσο εξαιτίας του όγκου του προβλήματος και της έλλειψης των αναγκαίων πιστώσεων[253] η στέγαση των προσφύγων ήταν ανεπαρκής[254].

Παρά τις επιτάξεις και την αυτοστέγαση, πολλές οικογένειες κατοικούσαν σε σκηνές ή κάτω από πρόχειρα στέγαστρα[255]. Κάποιοι οι οποίοι είχαν μια σχετική άνεση μη μπορώντας να περιμένουν τις υποσχέσεις των αρχών για στέγαση «*έκοψαν πλιθιές, ανέγειραν καλύβες και αυτοστεγάστηκαν κάνοντας μικρά, κάπως άνετα δωματιάκια*»[256]. Πολλοί έμειναν άστεγοι και αναγκάζονταν να κοιμηθούν στο δρόμο ή σε ερειπωμένα κτίρια. Άλλοι «*έσκαψαν ορύγματα και θάφτηκαν ζωντανοί γύρω από την πόλη*»[257]. Όπως σημείωνε ο Νομάρχης Φθιώτιδας σε αναφορά τους προς τον *Υπουργό Κοινωνικής Πρόνοιας* Θ. Δεσύλλα:

> «Τα ήδη υπάρχοντα *Κέντρα Ασφαλείας* είναι υπερπλήρη και όχι μόνο δεν υπάρχει χώρος δια την στέγασιν έστω και μιας οικογενείας αλλά ήδη υπάρχουν πλέον των 500 οικογενειών άστεγοι εντελώς αναμένοντες και ελπίζοντες εις βελτίωσιν της καταστάσεως, ίνα επανέλθωσιν εις τας εστίας τους. Με τας πρώτας βροχάς θα παρουσιαστεί οξύτης τους στεγαστικού ζητήματος. Εις όλα τα Κέντρα Ασφαλείας υπάρχει στενότης χώρου και παντελώς έλλειψις στέγης (...) Οι στεγαζόμενοι εις σκηνάς χορηγειθείσας προ πολλού δέον να θεωρηθώσιν άστεγοι, διότι αύται

---

[252] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ. 89

[253] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 39]40, Υποφάκελος 1β, «Υπουργός Ανοικοδόμησης Ε. Παπαδογιάννης, προς Πρόεδρον και Αντιπρόεδρον της Κυβερνήσεως περί στεγάσεως συμμοριόπληκτων», Αθήνα 12 Φεβρουαρίου 1949 «Διαμαρτυρία υπουργού ανοικοδομήσεως Ε. Παπαδογιάννη προς τον Πρόεδρο και αντιπρόεδρο της κυβέρνησης ότι οι πιστώσεις που εγκρίνονται δεν είναι αρκετές για την στέγαση των συμμοριόπληκτων. Από 1.1.49 έως 30.6.49 χορηγήθηκαν μόνο 136.455 δρχ. Αναφέρει ότι είναι αναγκασμένος να διατάξει την διακοπή των εργασιών. Ζητά να ενεργήσουν για την άμεση χορήγηση των οφειλόμενων 10 δις αλλιώς να απαλλαγεί το υπουργείο από την στέγαση για να μην συγκεντρώνεται η γενική κατακραυγή εναντίον τους».

[254] *Λαμιακός Τύπος*, 16 Φεβρουαρίου 1949: «200 άτομα ήταν ακόμα άστεγα και περίμεναν την Υπηρεσία Πρόνοιας να χωρίσει σε διαμερίσματα τα άδεια ξύλινα παραπήγματα».

[255] *Προφορική μαρτυρία Α. Καραγκούνη* από τον Ασβέστη Φθιώτιδας: Όταν οι κάτοικοι του χωριού μεταφέρθηκαν στη Λαμία, έμεναν 15 οικογένειες σε 3 σκηνές. Στη συνέχεια, η οικογένειά του έχτισε μια παράγκα στην οδό Καρπενησίου.

[256] *Λαμιακός Τύπος*, 20 Οκτωβρίου 1948 και 29 Σεπτεμβρίου 1948

[257] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Οκτωβρίου 1948

εφθάρησαν εις τοιούτον σημείον ώστε έχουν καταστή άχρηστοι. Άσκοπαι δαπάναι η δια των σκηνών στέγασις λόγω της εντός βραχυτάτου χρονικού διαστήματος καταστροφής των και προτιμωτέρα η δια ξύλινων παραπηγμάτων και λυομένων τοιούτων. Κατόπιν τούτου ευνόητον τυγχάνει ότι επερχόμενου του χειμώνος δέον να ληφθώσι άμεσα μέτρα διότι άλλως τε θα θρηνήσωμεν πολλά θύματα, αλλά και η αγανάκτησις τούτων θα αυξηθή εις σημείον επικίνδυνον και εις όφελος των αναρχικών πράγμα που επιδιώκουν ούτοι δια του αρξάμενου και συνεχιζόμενου καταστροφικού αγώνος των»[258].

Παραγκουπόλεις ξεφύτρωσαν στις παρυφές της Λαμίας, στο χώρο του Παλαιού Γυμναστηρίου, στην οδό Καρπενησίου, στα Πηγαδούλια, στους Μύλους του Μουζέλη, στο λόφο του Αγίου Λουκά, νότια του Ορφανοτροφείου Αρρένων, στην περιοχή που ονομάζεται Γολγοθάς, στα Δημοτικά Σφαγεία και στο Αραπόρεμα[259]. Συνοικισμός προσφύγων δημιουργήθηκε και στο χώρο των παλιών αποθηκών πυρομαχικών κοντά στο νεκροταφείο της Ξηριώτισσας, όπου ήταν και ο τόπος των εκτελέσεων, στο δρόμο προς την Στυλίδα. Μέχρι το τέλος του φθινοπώρου 1948 οι συνοικισμοί των προσφύγων είχαν διασπαρθεί σε όλη την πόλη της Λαμίας.

Η εικόνα που παρουσίαζαν οι πρόσφυγες παρομοιάστηκε από τον βουλευτή Φθιωτιδοφωκίδας Γ. Πλατή με «*ινδικό λεπροκομείο*». Αυτόπτης μάρτυρας ο ίδιος των προσφυγικών καταυλισμών έκανε λόγο για «*γερασμένες γυναίκες 25 ετών, αποσκελετωμένα παιδιά, γέρους με θολά μάτια, άνδρες αμίλητους, αποβλακωμένους από τη συμφορά. Οι άνθρωποι αυτοί αδιαφορούν για το αύριο. Μόνο το σήμερα τους ενδιαφέρει*»[260]. Δημοσιογράφος της τοπικής εφημερίδας σε άρθρο του με τίτλο «*Ανάμεσα στους πληθυσμούς που εγκατέλειψαν την πατρική εστία*» έκανε λόγο για «*ασκητικές μορφές, παράκαιρα γερασμένες και νέοι χλωμοί που μόλις ανθίζει το χαμόγελο στα χείλη τους*» ενώ περιέγραψε τα παιδιά του προσφυγικού συνοικισμού «*ισχνά, νωθρά, ατροφικά, άκεφα και αποχαυνωμένα, μαυροκιτρινισμένα από τους καπνούς, την «καλοπέραση» και το κολύμπι στη λάσπη*»[261]. Τα φωτογραφικά τεκμήρια που έχουν διασωθεί, συμφωνούν με τη

---

[258] *Αρχείο Βοβολίνη*, Φάκελος Δεσύλλα, Βασίλειο της Ελλάδος, Νομαρχία Φθιώτιδος, Αρ. Πρωτ. Εμπ. 181, Προς το Υπουργείο Εσωτερικών, Πρόνοιας και Ανοικοδομήσεως, Λαμία 30 Αυγούστου 1948

[259] Οι πληροφορίες από τον τοπικό τύπο. *Λαμιακός Τύπος* 17-2-1949, 13-5-1949, 15-5-1949, 5-6-1949, 27-11-1949 και *Εθνικός Αγών*, 14-10-1948, 17-10-1948,22-5-1949, 25-5-1949 και 12-6-1949

[260] Συνέντευξη βουλευτή Λαϊκού Κόμματος Γ Πλατή στο *Λαμιακός Τύπος*, 21 και 22 Ιανουαρίου 1948

[261] *Λαμιακός Τύπος*, 16 Φεβρουαρίου 1949

ζοφερή αυτή εικόνα και απεικονίζουν την αθλιότητα της εγκατάστασης των προσφύγων στους πρόχειρους καταυλισμούς.

Φωτογραφία 1

Λαμία 1949. Ο καταυλισμός των προσφύγων (Συλλογή Ν.Ε. Τόλη)

Την εικόνα συμπληρώνουν οι ανταποκρίσεις του τοπικού τύπου, στη συγκεκριμένη περίπτωση για τον καλύτερα οργανωμένο προσφυγικό συνοικισμό της πόλης της Λαμίας, τον οικισμό της Ξηριώτισσας:

> «Στο συνοικισμό Ξηριώτισσας στις παλιές αποθήκες πυρομαχικών στεγάζονται περίπου 5.000 άτομα καταγόμενα από περιοχές της Ευρυτανίας, της Δυτικής Φθιώτιδας και νοτίων επαρχιών του Δομοκού. Διακόσια άτομα είναι άστεγα και μένουν σε σκηνές περιμένοντας την Υπηρεσία να χωρίσει σε διαμερίσματα τα άδεια ξύλινα παραπήγματα. Στα σιδερένια θολωτά αψιδωτά παραπήγματα μένουν 20-30 οικογένειες ενώ στα ξύλινα επιμήκη παραπήγματα 15-20 οικογένειες. Μερικά είναι διαιρεμένα εσωτερικά ενώ άλλα αδιαίρετα. Μέσα στις καλύβες καίνε πρόχειρα μαγκάλια και μόλις βλέπεις από τον καπνό. Το βράδυ όταν μπαίνουν σε ενέργεια αυτά τα ηφαίστεια στήνονται καυγάδες και διαπληκτισμοί

και επιθέσεις πάνω στα μαγκάλια που βγάζουν τον μεγαλύτερο καπνό. Στο μεγάλο κρύο του χειμώνα ο ένας έκλεβε τη φωτιά του άλλου για να ζεσταθεί. Ο φωτισμός είναι αμυδρός ενώ ο εξωτερικός φωτισμός ανεπαρκέστατος. Υπάρχουν μόνο 4 βρύσες σε λειτουργία. Το νερό έρχεται τη νύχτα, οπότε στο σκοτάδι και στο βούρκο γίνονταν καυγάδες για το ποιος θα το πρωτοπάρει. Στον περίβολο των παραγκών υπάρχει πηχτή λάσπη ως το σημείο να μην ακούγεται αν φοράς γαλότσες. Το φαγητό παρασκευάζεται σε παλιοντενεκέδες. Φανταστείτε 30 φουφούδες σε μια παράγκα. Ο εφοδιασμός γίνεται με ξύλα από το βουνό. Καραβάνια ξεκινούν δύο ή τρεις φορές την εβδομάδα. Η έλλειψη επίβλεψης της καθαριότητας είναι εμφανής. Αποπατήματα φαίνονται παντού σε αραιές αποστάσεις. Έχει πραγματοποιηθεί ψεκασμός 2-3 φορές με ντι – τι – τι. Δεν υπάρχει ωστόσο κάποια ενδημική αρρώστια. Σχολείο έχει μόνο η κοινότητα Τυμφρηστού το οποίο λειτουργεί οργανωμένο σε μια παράγκα. Τα υπόλοιπα παιδάκια μοιράστηκαν σε σχολεία της Λαμίας»[262]

Φωτογραφία 2

Ιούλιος 1949: Εκτοπισμένοι χωρικοί στο Δομοκό (Συλλογή Ν. Ε. Τόλη)

[262] *Λαμιακός τύπος*, 16-19 Φεβρουαρίου 1949

Η ζοφερότητα της κατάστασης έγινε παραδεκτή και από την Αμερικανική Αποστολή η οποία αναγνώριζε τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης αυτών που στεγάζονταν σε παραπήγματα στους προσφυγικούς καταυλισμούς:

> «Οι τυχερότεροι ζούσαν σε παραπήγματα, ερειπωμένες καλύβες ή στεγάζονταν σε προσφυγικά κέντρα. Άλλοι είχαν βρει καταφύγιο σε εγκατελειμμένες αποθήκες, ημικατεστραμμένα σχολικά κτίρια και άλλα οικήματα ή ζούσαν σε σκηνές. Δεν ήταν ασύνηθης η περίπτωση 500 ανθρώπων να συνωστίζονται σε ένα σχολικό κτίριο με μόνο χώρισμα μεταξύ των οικογενειών τεμάχια κλινοσκεπασμάτων. Κοιμόντουσαν στο δάπεδο και πολλές φορές χρησιμοποιούσαν τον χώρο του εξώστη ή των κλιμάκων για τις οικιακές τους εργασίες. Οι λιγότερες τυχερές οικογένειες ζούσαν χειμώνα και καλοκαίρι υπό των αποχευτευτικών αγωγών των ομβρίων υδάτων κάτω από γέφυρες ή σε σπήλαια»[263].

Αυτό που δεν αναγνωρίζονταν, ωστόσο, ήταν ποιος ευθύνονταν για το δράμα «*των δυστυχισμένων υπάρξεων της ανταρτοπληξίας*».

Προσφυγικές εγκαταστάσεις υπήρχαν σε όλα τα αστικά κέντρα του νομού Φθιώτιδας στα οποία υπήρχε μόνιμη παρουσία στρατού και χαρακτηρίζονταν ως *Κέντρα Ασφαλείας*. Ως τέτοια ορίστηκαν η Σπερχειάδα και η Μακρακώμη στη Δυτική Φθιώτιδα, η Στυλίδα, ο Δομοκός και η Αταλάντη στη Λοκρίδα. Εγκαταστάσεις προσφύγων έγιναν και σε μεγάλα χωριά όπως η Τσούκα Μακρακώμης ή σε χωριά της Ανατολικής Φθιώτιδας[264] καθώς και σε συνοικισμούς δίπλα στη Λαμία, όπως τα Καλύβια και ο Σιδηροδρομικός Σταθμός Λιανοκλαδίου[265].

Εξαιτίας των καταστροφών που είχε προκαλέσει η Κατοχή και ο Εμφύλιος, η στέγαση αποτέλεσε ένα από τα κυριότερα ζητήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι πρόσφυγες κατά τον επαναπατρισμό τους. Κατά κύριο λόγο εφαρμόστηκε πρόγραμμα αυτοστέγασης σύμφωνα με το οποίο οι δικαιούχοι εκτελούσαν ολόκληρη την εργασία μόνοι τους από θεμέλια μέχρι την στέγη. Αν υπήρχε ανάγκη εξειδικευμένης εργασίας με τις χρηματικές παροχές αγόραζαν

---

[263] *Το Σχέδιον Μάρσαλ εν Ελλάδι κατά τα έτη 1948-1950* (Συνετάχθη και διανέμεται δωρεάν υπό της Αμερικανικής Αποστολής Ελλάδος της Διοικήσεως Οικονομικής Συνεργασίας (Σχέδιον Μάρσαλλ) με την συνεργασία της Ελληνικής Κυβερνήσεως), σ. 42

[264] *Λαμιακός Τύπος*, 14 Ιανουαρίου 1949

[265] *Λαμιακός Τύπος*, 14 Νοεμβρίου 194

συμπληρωματικά υλικά και κατέβαλαν ημερομίσθια σε ειδικευμένους εργάτες. Ύστερα από το τέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων πολλοί χωρικοί μπορούσαν να προμηθεύονται συμπληρωματικές ποσότητες ξυλείας, λίθων και άμμου από τα δάση γύρω από τα χωριά τους[266]. Σε πολλές περιοχές δημιουργήθηκαν πυρήνες κατοικιών με ενάμισι δωμάτιο. Έως το 1953 είχαν δημιουργηθεί 45.000 τέτοιοι πυρήνες ενώ επισκευάστηκαν 16.000 στην ύπαιθρο έναντι 2.500 κατοικιών σε πόλεις και 26.000 που επισκευάστηκαν ριζικά.[267] Συνολικά στοιχεία για την πρόνοια όσο αφορά συνολικά την στέγαση, όχι μόνο των προσφύγων, παρέχονται στον πλήρη απολογισμό της βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ για την Ελλάδα:

> «με ουσιαστική οικονομική ενίσχυση από τα κονδύλια της Αμερικανικής βοήθειας έχουν κτιστή την περίοδο εφαρμογής του Δόγματος Τρούμαν, 15.090 κατοικίες σε 300 χωριά. Στα πρώτα χρόνια του σχεδίου Μάρσαλ χτίστηκαν ή επισκευάστηκαν κατοικίες για 24.000 οικογένειες με μέσο όρο δαπάνης 660 δολάρια για κάθε κατοικία. Σε πολλά μέρη της Ελλάδας κτίστηκαν πυρήνες σπιτιών δηλαδή κατοικίες με ενάμισι δωμάτιο που μπορούν να επεκταθούν αργότερα. Μέχρι το 1952 είχαν τελειώσει πάνω από 33.000 από αυτές τις κατοικίες και σχεδόν 12.000 ήταν ακόμη υπό κατασκευή. Επί πλέον περίπου 134.000 κατοικίες στην ύπαιθρο χώρα επισκευάστηκαν και άλλες 26.000 επισκευάζονται ακόμη. Στις πόλεις συμπληρώθηκαν περίπου 2.000 κατοικίες και 372 ακόμη βρίσκονται υπό κατασκευή κι επισκευάστηκαν 20.000 κατεστραμμένα σπίτια ενώ συνεχίζονται ακόμα οι επισκευές σε 6.000 άλλα»[268].

Πιο εξειδικευμένα στοιχεία που αφορούν την περιοχή της Λαμίας δεν εντοπίστηκαν στα διαθέσιμα αρχεία.

---

[266] Η εν Ελλάδι Αποστολή της Διοικήσεως Οικονομικής Συνεργασίας (Σχεδίου Μάρσαλλ), *Η Αμερικανική Βοήθεια προς την Ελλάδα. 1945 μέχρι μέσων του 1951*, Δευτέρα έκδοσις Ιούλιος 1951, σ.33

[267] Υπουργείο Συντονισμού, *Λογιστικοί Απολογισμοί Ανασυγκροτήσεως, Α', Β', Γ', Δ' και Ε' έτους της βοήθειας*, Αθήνα 1953

[268] *Το Σχέδιον Μάρσαλ στην Ελλάδα. Ο πλήρης απολογισμός της βοήθειας τους Σχεδίου Μάρσαλ προς την Ελλάδα, Ιούλιος 1948- Ιανουάριος 1952*, Αθήνα, χ.χ., σ.21-22. Και Η εν Ελλάδι Αποστολή της Διοικήσεως Οικονομικής Συνεργασίας (σχεδίου Μάρσαλλ), *Η Αμερικανική Βοήθεια προς την Ελλάδα. 1945 μέχρι μέσως του 1951*, Δευτέρα έκδοσις Ιούλιος 1951, σ.49

5.4.5. Άλλοι φορείς πρόνοιας: Η «Βασιλική Πρόνοια»

Εκτός όμως από τα προγράμματα του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας*, την πρόνοια για τους πρόσφυγες ανέλαβαν κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου ή αμέσως μετά τη λήξη του προνοιακές υπηρεσίες και ιδρύματα ανοιχτής και κλειστής περίθαλψης τα οποία πλαισίωσαν τους κρατικούς φορείς. Οι κυριότερες από αυτές ήταν οι υπηρεσίες της «Βασιλικής Πρόνοιας», μια ιδιότυπη κατηγορία φορέων κοινωνικής πρόνοιας, οι οποίες είχαν μια ιδιαίτερη σχέση με το κράτος.

Η σχετική με την κοινωνική πρόνοια δραστηριότητα της βασιλικής οικογένειας, ξεκίνησε το 1947[269] και εκφράστηκε με την σύσταση διαφόρων ιδρυμάτων κοινωφελούς δράσεως. Το *Βασιλικό Εθνικό Ίδρυμα* (ΒΕΙ) ιδρύθηκε στις 15 Μαΐου 1947, σε ειδική πανηγυρική συνεδρίαση στην Ακαδημία Αθηνών, και πήρε τη μορφή νομικού προσώπου ιδιωτικού δικαίου. Πρόεδρός του ήταν ο βασιλιάς και αντιπρόεδρος ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών, ενώ τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου. ακαδημαϊκοί και πανεπιστημιακοί, Σκοπός του ΒΕΙ ορίστηκε, γενικά, «*η εξύψωσις του ηθικού, του βιοτικού, του κοινωνικού και του μορφωτικού επιπέδου του Ελληνικού λαού*». Στις δραστηριότητές του περιλαμβάνονταν: Η ίδρυση και λειτουργία 14 «πρακτικών γεωργικών σχολών», 5 «σχολών μηχανικής καλλιέργειας», 3 οικοκυρικών και 4 «πρακτικών τεχνικών σχολών». Από τις τελευταίες, η μια προοριζόταν για «*παρασυρθέντες ανταρτόπαιδες*» κι «*ανταρτόπληκτους νέους*» (Λέρος), ενώ μια άλλη για «*ανήλικους εγκληματίες*» (Κως).

Με το Βασιλικό Διάταγμα στις 10 Ιουλίου 1947 ιδρύθηκε ύστερα από πρωτοβουλία της Βασίλισσας Φρειδερίκης η *Πρόνοια Βορείων Επαρχιών Ελλάδος* (ή «Έρανος της Α. Μ. της Βασιλίσσης)[270]. Ο οργανισμός αυτός λειτουργούσε υπό την υψηλή εποπτεία της Α. Μ. της Βασιλίσσης, ενώ η *Ερανική Επιτροπή* αποτελούνταν από σημαίνοντα πρόσωπα της πολιτικής και θρησκευτικής ζωής και σημαντικά στελέχη της δημόσιας διοίκησης, πρυτάνεις, διαφόρους

---

[269] Ι. Μαστρογιάννης, *Ιστορία της Κοινωνικής Πρόνοιας της Νεωτέρας Ελλάδος (1821-1960)*, τ. Α-Β, Αθήνα 1960 κυρίως σ. 455-477 και Βασιλική Πρόνοια, *Μετά μιαν δεκαετίαν, 1947-1957*, [χ. τ.], 1957, Βασιλική Πρόνοια, *Τα κτίσματα της Βασιλικής Πρόνοιας 1950-1961*, [χ. τ.], Φεβρουάριος 1962.

[270] *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ. 141, 12 Ιουλίου 1947 . Το 1955 μετονομάσθηκε σε «Βασιλική Πρόνοια» (Αργότερα μετονομάσθηκε σε Εθνικό Οργανισμό Πρόνοιας (Φ.Ε.Κ. 125 / 2.6.1970) και λειτουργεί μέχρι σήμερα με την μορφή του Ν.Π.Ι.Δ., χρηματοδοτούμενος σχεδόν αποκλειστικά από τον προϋπολογισμό του κράτους). Το 1953 συστήθηκε και ο «Όμιλος Εθελοντών», που δεχόταν ως μέλη του αποκλειστικά γυναίκες, οι οποίες μετά από σχετική εκπαίδευση θα εργάζονταν στις υπηρεσίες της «Βασιλικής Πρόνοιας».

επαγγελματικούς συλλόγους, και στελέχη του *Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού* και διαφόρων φιλανθρωπικών οργανώσεων. Στον οργανισμό της *Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών Ελλάδος* προστέθηκε και η οργάνωση *Φίλοι του Χωριού*, σκοπός της οποίας ήταν «*η υιοθέτησις και η ενίσχυσις κατεστραμμένων χωριών*»[271].

Σε κάθε νομό της Βόρειας Ελλάδας αρχικά και αργότερα σε ολόκληρη τη χώρα εγκαταστάθηκαν παραρτήματα της *Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών Ελλάδος*, τα οποία διακήρυτταν ως βασικό σκοπό τη διάσωση και προστασία των παιδιών της υπαίθρου κατά τη διάρκεια του πολέμου[272]. Η δραστηριότητα του οργανισμού εκδηλώθηκε συστηματικότερα σε τέσσερα πεδία, στις *Παιδοπόλεις*, στα *Σπίτια του Παιδιού*, στις *Ομάδες Βοήθειας Υπαίθρου* και στις *Οικοκυρικές Σχολές*. Η χρηματοδότησή του στα πρώτα χρόνια λειτουργίας του γινόταν από ειδικό φόρο των δημοσίων θεαμάτων και από δωρεές «*εις άπασαν την Επικράτειαν*» και επί ένα εξάμηνο, ειδικού εράνου «*προς βοήθειαν των πληθυσμών των πληγέντων εκ των διαδραματιζομένων εις την Βόρειον Ελλάδα ή και αλλαχού γεγονότων*»[273]. Προκειμένου να μην υπάρχει ανταγωνισμός απαγορεύθηκε η διενέργεια «*οιουδήποτε εράνου έχοντος περιεχόμενον όμοιον ή ανάλογον προς τον διά του παρόντος επιδιωκομένου*» και ακυρώθηκαν όσες άδειες είχαν χορηγηθεί ως τότε.

Στο διάστημα 1947-1950 λειτούργησαν 52 Παιδοπόλεις σε όλη την Ελλάδα με δηλωμένο σκοπό «*να σωθούν οι Ελληνόπαιδες εκ του φρικτού παιδομαζώματος των συμμοριτών*». Σε αυτές φιλοξενήθηκαν 18.000 παιδιά περιφερειών επικίνδυνων λόγω των συνθηκών του πολέμου. Μετά το τέλος του πολέμου ο αριθμός των παιδοπόλεων μειώθηκε σταδιακά. Το 1952 λειτουργούσαν οι 12 και η δύναμη των παιδιών που φιλοξενούνταν σε αυτά μειώθηκε σε

---

[271] Βασιλική Πρόνοια, *Τι είναι και τι προσφέρει εις τον ελληνικόν λαόν η Βασιλική Πρόνοια,* Αθήνα 1962

[272] Βασιλική Πρόνοια, *Μετά μιαν δεκαετίαν, 1947-1957*, [χ. τ.], 1957

[273] Ιός της Κυριακής, «Τα ιδρύματα των τέως. Βασιλικό Παρακράτος Πρόνοιας», *Ελευθεροτυπία,* 15 Δεκεμβρίου 2002. Παραθέτουμε αυτολεξεί: «Με ειδικό νόμο (Α.Ν. 843/1948), το ένα πέμπτο των δασμών που καταβάλλονταν για την εισαγωγή στη χώρα μιας σειράς προϊόντων αποδιδόταν «εις τον Ερανον των Βορείων Επαρχιών της Ελλάδος, μεταφερόμενον υπό της Τραπέζης της Ελλάδος εις τον οικείον λογαριασμόν του Εράνου». Λίγο αργότερα, νέο νόμος (Α.Ν. 1427/1950) πρόσθεσε σ' αυτά τα έσοδα και το 20% από το «φόρο υπέρ τρίτων» που είχε επιβληθεί το 1948 σε βιομηχανικές και βιοτεχνικές επιχειρήσεις. Ειδική απόφαση του υπουργικού συμβουλίου (1109 της 21.12.48) επέβαλε αναγκαστική εισφορά δύο τσιγάρων σε κάθε πακέτο, «προς ενίσχυσιν των οικογενειών των μαχομένων και των συμμοριοπλήκτων». Μεταξύ 1.1.1949 και 30.4.1956 εισπράχθηκαν συνολικά 391.200.000 δρχ., από τα οποία 186 εκατομμύρια πήγαν στο ταμείο της Βασιλικής Πρόνοιας. Από την 1.6.1956, η τελευταία οικειοποιήθηκε μονομερώς το σύνολο των εσόδων. Με άλλη απόφασή του (αρ. 1108), το υπ. συμβούλιο επέβαλε την ίδια μέρα φόρο 10% στα δημόσια θεάματα (θέατρο, κινηματογράφος κ.λπ.) υπέρ της Βασιλικής Πρόνοιας. Τα χρήματα, για τα οποία οι αιθουσάρχες έκοβαν «ειδικά δελτία», καταβάλλονταν «εις το τέλος εκάστης εβδομάδος και εντός των δύο πρώτων ημερών της επομένης».

3.000[274]. Ο πόλεμος των παιδιών αποτελεί μια από τις τραγικότερες πτυχές του εμφυλίου πολέμου[275]. Θα γίνει αναφορά ωστόσο μόνο στην περίπτωση της Παιδόπολης «Άγιος Νικόλαος» Λαμίας, καθώς αναλυτική παρουσίαση του ζητήματος θα απαιτούσε εξειδικευμένη εργασία η οποία ξεφεύγει από τα πλαίσια της παρούσας διατριβής. Όσο αφορά τις Παιδοπόλεις στην περιοχή της Λαμίας, οι ιστορικές πηγές είναι περιορισμένες και στηρίζονται στον τοπικό τύπο, την εφημερίδα *Λαμιακός Τύπος*. Στην περιοχή της Λαμίας ιδρύθηκαν δύο Παιδοπόλεις, αρχικά η Παιδόπολη Στυλίδας, «Άγιος Ελευθέριος» και λίγους μήνες αργότερα η Παιδόπολη Λαμίας, «Άγιος Νικόλαος». Η ανέγερση της Παιδόπολης Στυλίδας άρχισε τον Μάρτιο 1948 με χρηματοδότηση από τον *Έρανο της Βασιλίσσης* και φροντίδα των «εντεταλμένων κυριών» Κ.Ξύδη και Ν. Σινιόσογλου. Έως το καλοκαίρι 1948 φιλοξενούσε 250 παιδιά κυρίως από την Ευρυτανία.

Στα τέλη Νοεμβρίου 1948 με υπόδειξη του *Υπουργού Κοινωνικής Πρόνοιας* Κ. Καραμανλή, η *Επιτροπή Εράνου Βασιλίσσης* αποφάσισε την ίδρυση Παιδόπολης και στην πόλη της Λαμίας, η οποία αρχικά προορίζονταν να φιλοξενήσει παιδιά από την Ήπειρο, καθώς οι επιτόπιες ανάγκες είχαν καλυφθεί από την Παιδόπολη Στυλίδας[276]. Η Παιδόπολη «Άγιος Νικόλαος» Λαμίας άρχισε τη λειτουργία της στις 17 Ιανουαρίου 1949. Στεγάστηκε στην οδό Υψηλάντη, στο χώρο του σημερινού 2ου Δημοτικού Σχολείου, το οποίο έως τότε λειτουργούσε ως Κρατικό Νοσοκομείο Λαμίας. Η κάλυψη των λειτουργικών εξόδων της Παιδόπολης Λαμίας, όπως και όλων των Παιδοπόλεων ανά τη χώρα, έγινε από ποσά της *Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών*. Ωστόσο προκειμένου να συμπληρωθεί μέρους των χρημάτων που απαιτούνταν για την έναρξη της λειτουργίας της έγιναν παραστάσεις σε κεντρικό κινηματογράφο της Λαμίας[277]. Κατά τη διάρκεια της λειτουργίας της η Παιδόπολη δέχθηκε εισφορές από ιδιώτες και τις στρατιωτικές

---

[274] Πρόνοια Βορείων Επαρχιών Ελλάδος, (Υπό την υψηλήν προστασίαν της Α.Μ. Βασιλίσσης), *Απολογισμός έργου ετών 1950-1951*, σ. 7

[275] Ενδεικτικά: L. Baerentzen, «Το «Παιδομάζωμα» και οι παιδουπόλεις της βασίλισσας», Baerentzen Lars - Ιατρίδης Ο. Γιάννης - Smith Ole (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, Ολκός, Αθήνα 1992, 137-164. Μαργαρίτης Γιώργος, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τ. 2, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001, 605-614 (κεφ. 53 : Ο πόλεμος των παιδιών). Τ. Βερβενιώτη, «Τα παιδιά του εμφυλίου. Παιδομάζωμα ή και παιδοφύλαγμα» στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος 8ος , Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 271- 279 και το πιο πρόσφατο Τ. Βερβενιώτη, «Παιδομάζωμα ή / και Παιδοφύλαγμα» στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδος τον 20ο αιώνα, τόμος Δ2: Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος – Παλιννόστηση 1945-1952*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009, σ. 83-107

[276] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ. 75

[277] *Λαμιακός Τύπος*, 5 Μαίου 1948

αρχές της πόλης[278] και επανειλημμένως ζητήθηκε η συνδρομή των Λαμιέων στο έργο της Παιδόπολης με την αποστολή υλικών για να λειτουργήσουν συνεργεία επαγγελματικής κατάρτισης των τροφίμων, βιβλίων για την εκπαίδευσή τους ή χρηματικών εισφορών[279].

Η ίδρυση της Παιδόπολης συνοδεύτηκε από την ανάλογη διαφωτιστική εκστρατεία της τοπικής κοινωνίας μέσω του τύπου. Με τακτική αρθρογραφία τονίστηκε η ανάγκη που οδήγησε στο σχηματισμό των Παιδοπόλεων και η πρωτοβουλία της Βασίλισσας Φρειδερίκης:

> «Η μεγάλη μας Βασίλισσα, σα μάνα πονεμένη όλων των αστέγων, των πεινασμένων και των ορφανών παιδιών που έδιωξε ο προδοτικός τυφών από τα χιλιοτραγουδισμένα χωριά της Ελλάδος, πρώτη μίλησε στον ελληνικό λαό για την περίθαλψη των παιδιών. Ο λαός εφάνη πρόθυμος και ο έρανος επέτυχε. Δεν αρκούν όμως μόνο τα χρήματα για να σώσουν ένα ορφανό παιδί. Χρειάζεται στοργή, μητρική και πατρική στοργή. Χρειάζεται περίθαλψις, διαπαιδαγώγησις, χαρά, γέλιο παιχνίδι και τόσα άλλα. Όλα αυτά τα δίδουν με σύστημα αι Παιδοπόλεις».

Παράλληλα τονίστηκε και ο ιερός σκοπός που καλούνταν να επιτελέσουν: *«ύστερα από λίγα χρόνια χιλιάδες παιδιών θα ξεχυθούν στα χωριά των με όλα τα εφόδια για να αναδειχθούν Ελληνόπουλα με χριστιανικόν και εθνικόν χαρακτήρα και πολίτες ενάρετοι. Θα γνωρίζουν όλα αυτά ότι είναι παιδιά της Ελλάδος και θα ευγνωμονούν τον ελληνικό λαό που τα αγκάλιασε με στοργήν στα χρόνια της δυστυχίας τους(...)»*[280].

Όπως οριζόταν από τον κανονισμό των Παιδοπόλεων, στην Παιδόπολη γίνονταν δεκτά παιδιά ηλικίας 6-14 ετών και των δύο φύλων με βάση τα ακόλουθα κριτήρια κατά σειρά προτίμησης: ορφανά και από τους δυο γονείς, άπορα ορφανά από πατέρα ή μητέρα, παιδιά απόρων οικογενειών, τα οποία απομακρύνθηκαν από τις εστίες τους εξαιτίας του πολέμου και παιδιά τα οποία απομακρύνθηκαν από τις εστίες τους με κρατική μέριμνα «προς αποφυγήν της βιαίας μεταφοράς των εις γειτονικάς χώρας». Απαραίτητη ήταν επιπρόσθετα η πιστοποίηση της καλής

---

[278] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Οκτωβρίου 1949
[279] *Λαμιακός τύπος*, 7 Ιουλίου 1949
[280] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Ιανουαρίου 1949

κατάστασης υγείας των παιδιών και καθώς και η δήλωση των γονέων ή κηδεμόνων ότι θα παραλάμβαναν τα παιδιά, εάν τους καλούσαν για αυτό το σκοπό[281].

Ο συνηθισμένος και προβλεπόμενος από τον κανονισμό τρόπος συγκέντρωσης των παιδιών ήταν η δημιουργία συνεργείων από εκπροσώπους του Εράνου οι οποίοι συνεπικουρούνταν από το κατά τόπους προσωπικό των Κέντρων Πρόνοιας. Τα συνεργεία περιόδευαν στην ύπαιθρο με τη συνοδεία στρατιωτικών οχημάτων. Για την πλήρωση της Παιδόπολης Στυλίδας, η εντεταλμένη Κ. Ξύδη περιόδευσε στην Ευρυτανία, όπου κατέγραψε 80 ορφανά παιδιά[282]. Όσο αφορά στη δυναμικότητα της Παιδόπολης Λαμίας, με την έναρξη της λειτουργίας της παρείχε στέγη και διατροφή σε πάνω από 100 παιδιά, ηλικίας 4-14 ετών που είχαν χάσει τους γονείς τους ή είχαν μείνει απροστάτευτα λόγω «της δράσης των γονέων τους»[283]. Επρόκειτο, σύμφωνα με τον τοπικό τύπο, για παιδιά «*κατατρεγμένα που έφεραν στην πλάτη τους, άλλα τον δυσβάσταχτο σταυρό της αμαρτίας των γονιών τους, άλλα την ηρωική αντίσταση πάνω στα ελληνικά ιδανικά*»[284], γεγονός που μας οδηγεί στη σκέψη ότι επρόκειτο είτε για παιδιά των οποίων οι γονείς συμμετείχαν κατά κάποιο τρόπο στις δραστηριότητες του ΔΣΕ ή βρίσκονταν στη φυλακή ή στην εξορία είτε είχαν σκοτωθεί εξαιτίας του πολέμου. Το ότι πρόκειται για παιδιά οικογενειών που τάσσονταν στο πλευρό του ΔΣΕ υπονοείται στον τοπικό τύπο σε πολλές αναφορές[285]. Μια πιο εξειδικευμένη μελέτη θα μπορούσε να ρίξει περισσότερο φως στο ζήτημα της προέλευσης των παιδιών. Στην Παιδόπολη Λαμίας εικάζεται ότι η πλειοψηφία των παιδιών ανήκε στην κατηγορία των μετακινηθέντων βιαίως από τον *Εθνικό Στρατό*, στηριζόμενοι τόσο σε προφορικές μαρτυρίες[286] όσο και στο γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των χωριών της υπαίθρου στο Νομό Φθιώτιδας και Ευρυτανίας είχε εκκενωθεί αναγκαστικά με στρατιωτική εντολή. Μέρος των παιδιών είχε τοποθετηθεί στην Παιδόπολη από τους ίδιους τους γονείς ή κηδεμόνες του οι οποίοι είχαν καταφύγει ως πρόσφυγες «συμμοριόπληκτοι» στη Λαμία και είχαν χαρακτηριστεί ως άποροι. Για αυτά τα παιδιά προβλέπονταν επισκεπτήριο κάθε 1η και 3η

---

[281] «Κανονισμός Παιδοπόλεων», *ο.π.*
[282] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Ιουνίου 1948
[283] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Ιανουαρίου 1949
[284] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Ιουλίου 1949
[285] Λαμιακός Τύπος, 26 Απριλίου 1949 :«Τα παιδιά ανεξάρτητα από την προέλευσή τους» και δηλώσεις Άγγλων βουλευτών, 18 Μαίου 1949
[286] Προφορικές μαρτυρίες Β. Παπαγεωργίου και Α.Κ.

Κυριακή κάθε μήνα, στις 4-6 το απόγευμα[287]. Πιθανά στην Παιδόπολη Λαμίας στάλθηκαν και 22 παιδιά κρατούμενων στις φυλακές Λαμίας γυναικών και εξόριστων από τα ορεινά χωριά της Φθιώτιδας και της Φωκίδας, τα οποία αρχικά είχαν δοθεί σε οικογένειες Λαμιωτών[288]. Στα μέσα Φεβρουαρίου 1948 ο αριθμός των παιδιών έφτανε τα 210 και έως στα τέλη Οκτωβρίου 1948 τα 313 παιδιά[289]. Οι τρόφιμοι της Παιδόπολης Λαμίας κατάγονταν από τη Φθιώτιδα και τους όμορους νομούς, Ευρυτανίας και Φωκίδας. Ιδιαίτερα μετά τον Ιανουάριο του 1949 και την κατάληψη του Καρπενησίου από τον ΔΣΕ, μεταφέρθηκαν στην Παιδόπολη παιδιά από την Ευρυτανία[290]. Η λειτουργία της Παιδόπολης Λαμίας διακόπηκε τον Ιούλιο 1950 και τα παιδιά που φιλοξενούσε μεταφέρθηκαν στην Παιδόπολη «Αγία Σοφία» στο Βόλο[291].

Η Παιδόπολη Λαμίας λειτουργούσε με βάση τον Κανονισμό Λειτουργίας των Παιδοπόλεων, ο οποίος καθόριζε και την ιεραρχία της υπηρεσίας. Σύμφωνα με τον Κανονισμό, κάθε Παιδόπολη διοικούνταν από την Εφορευτική Επιτροπή, η οποία αποτελούνταν από τον οικείο Μητροπολίτη, το Διευθυντή του τοπικού υποκαταστήματος της Εθνικής ή Αγροτικής Τράπεζας, ένα εκπαιδευτικό, το Νομίατρο, το Διευθυντή του Κέντρου Προνοίας και από δύο έως πέντε «επίλεκτα» μέλη της κοινωνίας, «*κατά προτίμησιν εκπρόσωποι Φιλανθρωπικών Ιδρυμάτων*». Υπεύθυνος για την εκτέλεση των αποφάσεων της Εφορευτικής Επιτροπής και την ακριβή τήρηση του κανονισμού ήταν ο «Γενικός Αρχηγός ή Αρχηγός» της Παιδοπόλεως, ο οποίος είχε ως βοηθούς του στο διοικητικό έργο, τον «Υπαρχηγό», τους «Κοινοτάρχες» και τους «Ομαδάρχες»[292].

Από τις καταγραφές στον τοπικό τύπο συνάγεται ότι στην Παιδόπολη Λαμίας υπηρετούσαν δάσκαλοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, μόνιμοι και προσωρινοί και ένας μόνιμος διευθυντής, ενώ υπεύθυνη είχε οριστεί η κ. Κ. Ξύδη, μια από τις επονομαζόμενες «κυρίες της βασιλίσσης»[293],

---

[287] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Μαίου 1949

[288] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Μαίου 1948, όπου ονομαστική κατάσταση

[289] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Οκτωβρίου 1949

[290] *Λαμιακός Τύπος*, 12 Φεβρουαρίου 1949

[291] Λαμιακός Τύπος, 28 - Ιουνίου 1950: «Η αποχαιρετιστήριος της παιδουπόλεως Λαμίας. Η παιδούπολις μετά ολίγου διαλύεται»

[292] *Κανονισμός λειτουργίας Παιδοπόλεων*, Πρακτικά 34ης Συνεδρίας της Εκτελεστικής Επιτροπής του Εράνου «Πρόνοια Βορείων Επαρχιών της Ελλάδος» της 14ης Ιουνίου 1948. Στο Ν. Καραγιαννακίδης, *Παιδόπολη «Άγιος Γεώργιος» Καβάλας: η ίδρυση και ο πρώτος χρόνος της λειτουργίας της (Σεπτέμβριος 1947 - Σεπτέμβριος 1948)*

[293] Οι «κυρίες της βασιλίσσης» ήταν γυναίκες της «καλής» αθηναϊκής κοινωνίας της εποχής, με επικεφαλής την Αλεξάνδρα Μελά, που εκλήθησαν να στελεχώσουν την Πρόνοια (χωρίς μισθό αλλά με πλήρη καταβολή των

γυναίκες δηλαδή της «καλής αθηναϊκής κοινωνίας» οι οποίες είχαν αναλάβει να διεκπεραιώσουν και να επιβλέπουν το φιλανθρωπικό έργο της βασίλισσας. Υπήρχαν ακόμα μοδίστρες, τραπεζοκόμοι, βοηθοί και νοσοκόμες. Το 1950 η Παιδόπολη οργανώθηκε με Αρχηγό στέλεχος του οδηγισμού που ανήκε σε ομάδα των Αθηνών, δύο Κοινοτάρχισσες και δέκα Ομαδάρχισσες[294].

Τα παιδιά διέμεναν σε πέντε θαλάμους σε κρεβάτια κουκέτες και ήταν χωρισμένα σε δέκα ομάδες οι οποίες είχαν τα ονόματα γεωγραφικών περιοχών της Ελλάδος και ιστορικών τοποθεσιών. (Ρούμελη – Ήπειρος – Μακεδονία – Αλαμάνα – Θερμοπύλες – Γραβιά – Δελφοί – Γιάννενα – Σούλι – Κορυτσά – Αργυρόκαστρο – Σκρά – Ρούπελ – Περιθώρι) [295]. Από τον Ιούλιο 1949 χωρίστηκαν τα αγόρια από τα κορίτσια και τα μεν αγόρια παρέμειναν στην Παιδόπολη της Λαμίας ενώ τα κορίτσια συγκεντρώθηκαν στην Παιδόπολη Στυλίδας. Ο διαχωρισμός αυτός κρίθηκε απαραίτητος προκειμένου να δημιουργηθούν συνεργεία και να αποκτήσουν οι τρόφιμοι κάποιου είδους επαγγελματική κατάρτιση.

Το πρόγραμμα της Παιδόπολης ήταν αυστηρά καθορισμένο σύμφωνα με το καθημερινό ωράριο. Μια τυπική ημέρα περιλάμβανε γυμναστική και μαθήματα του Δημοτικού Σχολείου τις πρωινές ώρες ενώ το απόγευμα γινόταν η σχολική μελέτη και η καθαριότητα των θαλάμων. Κατά τις δημόσιες εμφανίσεις τους τα παιδιά βάδιζαν ή παρήλαυναν συντεταγμένα φορώντας ομοιόμορφες χακί στολές[296]. Σύμφωνα με τη ψυχίατρο Μαντώ Δαλιάνη, η οποία διενήργησε πολλές συνεντεύξεις με παιδιά των Παιδοπόλεων :

> «Οι συνθήκες στις Παιδουπόλεις έμοιαζαν από πολλές απόψεις με τη ζωή της φυλακής. Υπήρχε η ίδια αυστηρή αίσθηση διαχωρισμού ανάμεσα στον "μέσα" και τον "έξω" κόσμο, που συνήθως χωρίζονταν μεταξύ τους από τοίχους ή

οδοιπορικών κ.λπ. εξόδων κίνησης και παραστάσεώς τους). «Η εμπιστοσύνη μας προς αυτές ήταν τόσο μεγάλη», θυμάται η Φρειδερίκη, «ώστε μπορούσαν να χρησιμοποιούν το όνομα του Βασιλέως και της Βασιλίσσης, για να λάβουν οτιδήποτε τους χρειαζόταν για το έργο τους, αποφεύγοντας τις καθυστερήσεις της γραφειοκρατίας» Βασίλισσα Φρειδερίκη, *Μέτρον κατανοήσεως*, Αθήναι: Βιβλιομεταφραστική 1971, σ. 179.

[294] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Απριλίου 1950

[295] Προφορική μαρτυρία Β. Παπαγεωργίου, Λαμία 16 Ιανουαρίου 2008. Ο ίδιος κατάγονταν από την Ρεντίνα και ήταν 9 χρονών όταν πήγε στην παιδόπολη Λαμίας. Τους γονείς του τους είχαν σκοτώσει παρακρατικοί. Τους μετακίνησε αναγκαστικά ο στρατός. Όταν πήγαν ήταν ταλαιπωρημένα αλλά αμέσως συνήλθαν. Δεν γινόντουσαν πολιτικές διακρίσεις ούτε προπαγάνδα. Τους έδειχναν αγάπη και όχι αυστηρότητα.

[296] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Μαρτίου 1949

φρουρούμενα συρματοπλέγματα. Ήταν οργανωμένες σε σχεδόν στρατιωτική βάση, συχνά από πρώην αξιωματικούς, που επέβαλλαν σωματικές ποινές κι υποχρέωναν τα παιδιά να φορούν στολές. Οι επιστολές λογοκρίνονταν, όπως ακριβώς στη φυλακή, και το κλίμα δεν ήταν γενικά καθόλου φιλικό. Όπως και στη φυλακή, δεν υπήρχαν ρολόγια ή ημερολόγια, και η μέρα ρυθμιζόταν από το χτύπημα του κουδουνιού. Τα παιδιά πήγαιναν παντού με βηματισμό, ακόμη και κατά τις σποραδικές εξόδους τους στον έξω κόσμο, στον κινηματογράφο ή σε κάποιο τοπικό πάρκο. Μολονότι υπήρχαν κάποιες εξαιρέσεις και το κλίμα εποίκιλε από μέρος σε μέρος»[297].

Στην Παιδόπολη Λαμίας λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο. Τα περισσότερα παιδιά φοιτούσαν στην Ά τάξη. Από το καλοκαίρι 1949 προβλέπονταν η δημιουργία συνεργείων ξυλουργικής και υποδηματοποιίας δεν αναφέρεται ωστόσο στις διαθέσιμες πηγές αν τελικά λειτούργησαν[298]. Τα παιδιά ενθαρρύνονταν ακόμα να εγγραφούν στις τάξεις των προσκόπων των οποίων οι τελετές ορκωμοσίας λάμβαναν εκτεταμένη δημοσιότητα[299].

Τόσο οι εγκύκλιοι του Εράνου όσο και ο Κανονισμός προέβλεπαν και ψυχαγωγικές δραστηριότητες. Η κατεύθυνση και ο προσανατολισμός τους είχαν ως χαρακτήρα την «ηθική και εθνική διαπαιδαγώγηση» των παιδιών καθώς εκτός από το «να γλιτώσουν τα αθώα ελληνόπουλα από τα ματωμένα νύχια των βαρβάρων» η Παιδόπολη είχε ως σκοπό «*να δημιουργήσει χαρακτήρας ηθικούς, χαλύβδινους με γερά μυαλά, χαρακτήρας με εθνική ψυχή που αύριο θα συντελέσουν στα μέγιστα στη ζωή του έθνους*»[300]. Όσο βρισκόταν υπό κρατική επιμέλεια, τα παιδιά εμποτίζονταν με τα δόγματα του επίσημου κράτους. Διάσπαρτα στις εγκαταστάσεις του ιδρύματος υπήρχαν «εθνικά» συνθήματα αναρτημένα στους τοίχους ενώ οι εθνικές επέτειοι πρόσφεραν την ευκαιρία για διοργάνωση εορτασμών, παρελάσεων και

---

[297] M. Mazower και Μ. Δαλιάνη, «Παιδιά στη δίνη του Εμφυλίου Πολέμου: Οι ενήλικες του σήμερα», στο M. Mazower (ed), Η *ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αθήνα: ελλ.μετφ Αλεξάνδρεια, σ. 113-115

[298] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Ιουλίου 1949

[299] *Λαμιακός Τύπος*, 18 Μαίου 1949

[300] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Μαίου 1949

θεατρικών παραστάσεων με «εθνικό περιεχόμενο»[301]. Όπως σημειώνει και η Δαλιάνη «*στα περισσότερα μέρη [τα παιδιά] υποβάλλονταν δύο φορές την εβδομάδα σε «πολιτική αγωγή» και τραγουδούσαν τραγούδια εξυμνώντας «τη μητέρα μας, τη γλυκειά βασίλισσα Φρειδερίκη, που μας έσωσε από τους συμμορίτες»*. Από τη μια, τα παιδιά πληροφορούνταν ότι οι γονείς τους ήταν εγκληματίες και προδότες, κι από την άλλη διαβεβαιώνονταν ότι τώρα βρίσκονται κάτω από την ευεργετική προστασία της ίδιας της βασιλικής οικογένειας[302].

Η εθνική προπαγάνδα περιστρέφονταν γύρω από συγκεκριμένους άξονες. Ως αίτιο της δυστυχίας των παιδιών ορίζονταν η δράση «των ξενοκίνητων συμμοριτών». Στη συνέχεια τονίζονταν η σωτήριος επέμβαση του κράτους και κυρίως της Βασίλισσας, η οποία αναλάμβανε να αναπληρώσει επάξια τη μητρική στοργή που είχαν στερηθεί τα παιδιά. Η Φρειδερίκη αποκαλούνταν «*αγαπημένη μάνα*» στην οποία τα παιδιά όφειλαν αιώνια ευγνωμοσύνη, πράγμα που τονίζονταν με κάθε ευκαιρία[303]. Παράλληλα, δίνονταν έμφαση στο γεγονός ότι τα παιδιά αποτελούσαν το μέλλον και την ελπίδα για την ανασυγκρότηση του έθνους. Το έργο λοιπόν των Παιδοπόλεων καθίστατο «*έργον θέαρεστον, μια εθνική και χριστιανική μυσταγωγία όπου καλλιεργείται κομμάτι από το μέλλον της Ελλάδος*»[304]. Η σχέση ανάμεσα στα παιδιά και στο έθνος καθίστατο άρρηκτη και ανταποδοτική. Τα παιδιά των Παιδοπόλεων έπρεπε να ανταποδώσουν τη φροντίδα της Βασίλισσας και να συμμετέχουν στις δημόσιες εκδηλώσεις. Ο στόχος ήταν διττός. Αφενός η «εθνική διαπαιδαγώγηση» στόχευε στην παραγωγή ακραιφνών πατριωτών και αφετέρου στην κατασκευή ατόμων τα οποία θα ήταν πρόθυμα να αναλάβουν την ανοικοδόμηση της κατεστραμμένης από τον πόλεμο υπαίθρου.

Μια ιδέα του «εθνικοπατριωτικού» περιεχομένου των εορτών και της προσπάθειας εθνικής διαπαιδαγώγησης παρουσιάζει άρθρο του τοπικού τύπου σχετικά με την «σεμνή εορτή της παιδοπόλεως» σε κινηματογράφο της πόλης: «*εκείνο που συγκίνησε του θεατές ήταν το δραματάκι «Τα θύματα των Σλάβων» με δυο ορφανές και δυστυχισμένες αδελφές που οι κόκκινοι βάνδαλοι τύφλωσαν και βύθισαν στο πένθος και τη συμφορά και την μετέπειτα στοργική περίθαλψη που βρήκαν στην παιδόπολη*». Ανάλογο περιεχόμενο είχε το τραγούδι των παιδιών

---

[301] Γιορτές παιδόπολης σε εθνικές επετείους, Χριστούγεννα και Πάσχα στο Ρεξ με την παρουσία στρατιωτικών και πολιτικών αρχών: *Λαμιακός Τύπος* 25.3.49, 11.4.50, 26.7.49 και 15.5.49.

[302] Στο ίδιο

[303] *Λαμιακός Τύπος*, 16 Φεβρουαρίου 1949

[304] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Ιανουαρίου 1949

κατά το ψήσιμο του πασχαλινού οβελία: «*Σλάβικα χέρια γκρέμισαν μια νύχτα το χωριό μου, θα δουλέψω μοναχός να του ξαναδώσω πάλι το γαλάζιο ωραίο φως, εμείς θα του χαρίσουμε την πρώτη περηφάνεια, τα δάφνινα στεφάνια, τ΄αλέτρια, τα τσαπιά. Εμείς θα ξαναρχίσουμε καινούργια σπίτια πάλι στην ένδοξή μας χώρα που λέγεται Ελλάς*»[305]. Δημοσιεύτηκαν ακόμη επιστολές με προπαγανδιστικό περιεχόμενο στον τοπικό τύπο που υποτίθεται ότι έγραψαν τα παιδιά της Παιδόπολης Λαμίας προς τους μαχόμενους στρατιώτες τους οποίους αποκαλούσαν αδέλφια και αναφέρονταν στο «παιδομάζωμα»[306].

Το βασιλικό ενδιαφέρον για τις Παιδοπόλεις εκφράζονταν με τις συχνές επισκέψεις της Βασίλισσας, οι οποίες δημιουργούσαν την ψευδαίσθηση της βασιλικής στοργής και προστασίας. «*Σκεπτόμουν καμιά φορά, πώς ήταν δυνατόν να πηγαίνωμε να επισκεφθούμε τους χωρικούς μας, αφού δεν είχαμε τίποτα να τους δώσουμε*;» αναρωτιέται στα απομνημονεύματά της η Φρειδερίκη, για να δώσει η ίδια την απάντηση: «*Και όμως, έμαθα πως υπήρχε κάτι που μπορούσαμε να κάνωμε. "Χθες ήλθε εδώ ο Βασιλεύς. Ακουσε τον πόνο μου. Και η βασίλισσα μου χαμογέλασε". Τέτοιες απλές σκέψεις είχαν τη δύναμη να σπάσουν, έστω και για ένα μικρό μέρος, τη μονοτονία της απελπισίας τους*»[307]. Κατά το χρονικό διάστημα της λειτουργίας της από τα τέλη του 1948 έως τον Ιούλιο 1950 η Φρειδερίκη πραγματοποίησε τρεις επισκέψεις στην Παιδόπολη Λαμίας, δύο επίσημες και μία ανεπίσημη[308] . Κατά το ίδιο χρονικό διάστημα την Παιδόπολη Λαμίας επισκέφτηκαν Άγγλοι βουλευτές του Συντηρητικού Κόμματος[309], εκπρόσωποι της *Αμερικανικής Αποστολής* και της *Καναδικής Περίθαλψης*, βουλευτές, υπουργοί, σύζυγοι πολιτικών και τοπικοί πολιτευτές. Στον προγραμματισμό εξάλλου των εκδηλώσεων της Παιδόπολης λαμβανόταν πάντοτε ιδιαίτερη μέριμνα ώστε να μην συμπίπτουν με τους κεντρικούς εορτασμούς που οργανώνονταν στην πόλη και να παρίστανται ακώλυτα οι αρχές.

---

[305] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Μαρτίου 1949 και 24 Απριλίου 1949

[306] *Λαμιακός Τύπος*, 10 και 11 Αυγούστου 1949:«Αδελφοί μας φαντάροι, είμαστε και εμείς από εκείνα τα παιδιά που εβασάνισαν και σκότωσαν τους γονείς μας και τα αδέλφια μας γυρνούν μακριά στα ξένα κράτη και τώρα η μάνα μας πατρίδα δεν μας άφησε να χαθούμε και ούτε θα μας αφήσει» ενώ ένα άλλο γράμμα απευθύνονταν «στα αγαπημένα αδέλφια που με το παιδωμάζωμα των Βουλγάρων βρίσκεστε μακριά από την αγαπημένη μας πατρίδα, την Ελλάδα. Σεις δεν έχετε ευκαιρία να αναπνέετε τον καθάριο αέρα της πατρίδας μας, να ζήτε κάτω από την στοργή και την αγάπη της Βασίλισσάς μας».

[307] Φρειδερίκη,*ο.π.*, σ. 133-4

[308] *Λαμιακός Τύπος*, 28 Απριλίου 1950 και 25 Μαρτίου 1949 και ανεπίσημη επίσκεψη 8 Απριλίου 1949

[309] *Λαμιακός Τύπος*, 18 Μαίου 1949

Οι συχνές επισκέψεις των επισήμων και η δημοσιότητα που τις συνόδευε στόχευε στην επιβεβαίωση και την επακόλουθη επιβράβευση του συντελεσθέντος έργου. Οι επίσημοι έπρεπε να διαπιστώσουν ιδίοις όμμασι πως περιθάλπονταν «τα θύματα του συμμοριτισμού» και τα αποτελέσματα του έργου της Βασιλικής Πρόνοιας. Σε όλες διαπιστώνονταν η τάξη, η καθαριότητα, και η φροντίδα στη σίτιση και στον ιματισμό των ταλαιπωρημένων παιδιών. Πάνω από όλα όμως τονίζονταν η «εθνική αναμόρφωση» η οποία μετέβαλε *«τα ανθρώπινα αυτά ράκη σε ανθρώπους με εθνική ελληνική ψυχή, σε ανθρώπους που να ξαναχτίσουν τα γκρεμισμένα σπίτια των χωριών και να συντελέσουν τα μέγιστα στο να γίνει η Ελλάδα μεγάλη και ένδοξη»*[310]. Τα ακόλουθα αποσπάσματα από δημοσίευση στον τοπικό τύπο είναι χαρακτηριστικά:

> «Τα μικρά δυστυχισμένα και αποσκελετωμένα παιδάκια κάτω από τη θερμή στέγη βρήκαν πάλι την όρεξη για ζωή, κοκκίνισαν τα κιτρινισμένα μάγουλά τους, ξεζάρωσαν τα γερασμένα προσωπάκια και έμαθαν κάπως να μιλάν και να φέρονται. Στα γράμματα προκόβουν. Σκέπτονται καλά και αγαπούν την πατρίδα και το Θεό». «Μέσα στο ίδρυμα απέκτησαν ψυχική ηρεμία. Κατόπιν σιγά- σιγά, με υπομονή, στοργή και αγάπη σε άλλα μεν τους διδάχθηκε ότι πρώτα απ' όλα πρέπει να αγαπάν το Θεό και την πατρίδα, σε πράγματα στα οποία είχαν αρχίσει να χάνουν την εμπιστοσύνη τους από τα αλλεπάλληλα χτυπήματα και σε άλλα η πίστις ότι η θυσία τους, η απώλεια της πιο ωραίας ηλικίας ήταν μια θυσία στο σύνολο που ποτέ δεν θα μπορέσει να ξεχάσει ο ελληνικός λαός. Και έτσι επιτεύχθηκε η εθνική αναμόρφωσις».

Είναι λογικό ότι από πλευράς διατροφής και ιματισμού οι συνθήκες στην Παιδόπολη ήταν πολύ καλύτερες από τις συνθήκες διαβίωσης των παιδιών στην κατεστραμμένη από την Κατοχή και τον πόλεμο ελληνική ύπαιθρο. Κατά τον Βασίλη Παπαγεωργίου, τρόφιμο στην παιδόπολη Λαμίας από το 1948 έως το 1950 «*στην παιδόπολη Λαμίας φτάσαμε ταλαιπωρημένοι αλλά γρήγορα συνήλθαμε. Δεν γινόντουσαν πολιτικές διακρίσεις και οι δάσκαλοι μας έδειχναν αγάπη και όχι αυστηρότητα*»[311]. Από την άλλη μεριά ωστόσο οι Παιδοπόλεις εντάσσονταν στην αναμορφωτική προσπάθεια του επίσημου «εθνικόφρονος» κράτους να χειραγωγήσει

---

[310] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Μαρτίου 1949, 19 Μαίου 1949 και 7 Ιουλίου 1949 και ανάλογες δημοσιεύσεις 12 Φεβρουαρίου και 26 Απριλίου 1949

[311] Προφορική μαρτυρία Β.Π., *ο.π.*

διαμορφώνοντας συνειδήσεις και να διαπαιδαγωγήσει εθνικά την πιο ευαίσθητη κοινωνικά μερίδα του πληθυσμού, τα παιδιά. Υπό την έννοια αυτή της «εθνικής αναμόρφωσης» οι Παιδοπόλεις αποτελούν και αυτές ένα είδος κοινωνικού πολεμικού μετώπου, άλλες πτυχές του οποίου ήταν και η εκκένωση των ορεινών περιοχών ή η αναμορφωτική προσπάθεια εθνικής διαπαιδαγώγησης της Μακρονήσου.

Εκτός από την Παιδόπολη Λαμίας, ο *Έρανος της Βασιλίσσης*, όπως συνοπτικά αναφερόταν στον τοπικό τύπο, δραστηριοποιήθηκε από το φθινόπωρο 1947 προς την κατεύθυνση της πρόνοιας για τους πρόσφυγες. Διέθεσε πιστώσεις για την επισκευή οικημάτων, την αποστολή ξυλείας και τη γενικότερη βελτίωση των όρων εγκατάστασης των προσφυγικών πληθυσμών[312]. Σύμφωνα με απολογισμό της δράσης του που δημοσιεύτηκε στον τοπικό τύπο η *Πρόνοια δια τας Βόρειας Επαρχίας* σε συνεργασία με το Δήμαρχο Λαμιέων διέθεσε χρηματικά ποσά για την ηλεκτρική και υδραυλική εγκατάσταση στους προσφυγικούς καταυλισμούς, για την αγορά ψαθών και κλινοσκεπασμάτων, για την ιατρική περίθαλψη των προσφύγων με την ανέγερση ιατρείου εντός του καταυλισμού το οποίο εξυπηρετούνταν από τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό και μέριμνα για τις επιτόκους. Επιπρόσθετα διένειμε ιματισμό και οργάνωσε με τη βοήθεια της Στρατιωτικής Διοίκησης και του Δήμου συσσίτια επιχορηγούμενα από τη Δανική Παιδική Περίθαλψη δυναμικότητας 5 χιλιάδων μερίδων ημερησίως. Διατέθηκαν τέλος πιστώσεις για τη λειτουργία της Παιδόπολης Στυλίδας[313].

Άλλα σωματεία τα οποία πραγματοποίησαν προνοιακό έργο υπέρ των προσφύγων ήταν η *Φανέλλα του Στρατιώτου* και ο *Σύνδεσμος Φίλων του Στρατού*. Πρόκειται για αναγνωρισμένα σωματεία ιδιωτικού δικαίου, τα οποία ήταν κεντρικά οργανωμένα και είχαν ως σκοπό «την εξυπηρέτησιν των εθνικών δυνάμεων» το πρώτο μέσω της αποστολής δεμάτων της *Φανέλλας του Στρατιώτου* από τον διενεργούμενο ετήσια πανελλήνιο έρανο και μέσω της ενίσχυσης των των οικογενειών των μαχομένων και το δεύτερο μέσω της διναομής σε αυτές βοηθημάτων σε είδη και σε χρήματα[314]. Δεν έχουν βρεθεί συγκεντρωτικά στοιχεία για τη δράση των σωματείων αυτών σε τοπικό επίπεδο. Από τους απολογισμούς της οικονομικής επιτροπής των εράνων υπέρ των ακριτών που δημοσιεύτηκαν στον τοπικό τύπο συνάγεται ότι ένα σημαντικό ποσό

---

[312] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Σεπτεμβρίου και 16 Οκτωβρίου 1947
[313] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Φεβρουαρίου 1948
[314] Ι. Μαστρογιάννης, *Ιστορία της Κοινωνικής Πρόνοιας της Νεώτερης Ελλάδος (1821-1960)*, Αθήναι 1960, σ. 475

διαθέτονταν ως βοήθημα στις οικογένειες των επιστρατευθέντων, πυρποληθέντων και λεηλατηθέντων που είχαν καταφύγει ως πρόσφυγες στην πόλη της Λαμίας[315]. Διανομές ιματισμού και άλλων χρεωδών στο *Συλλογο Σφαγιασθέντων υπό των Εαμοκομμουνιστών* και στους *Συλλόγους Πυροπαθών Φθιώτιδας και Ευρυτανίας* πραγματοποιούσε και η *Φανέλλα του Στρατιώτου.* Τη διανομή των τυποποιημένων δεμάτων αναλάμβαναν κυρίες «ευηπόληπτων» οικογενειών της πόλης[316]. Χαρακτηριστικό είναι ότι η πρόεδρος της *Φανέλλας του Στρατιώτου* είναι η σύζυγος του *Προέδρου των Εθνικοφρόνων Φθιώτιδας*. Στον ετήσιο πανελλήνιο έρανο της *Φανέλλας του Στρατιώτου* επιτροπή πλαισιωμένη από πολιτικές και στρατιωτικές αρχές (αποτελούμενη από το Δήμαρχο, προέδρους εμπορικών και επιστημονικών συλλόγων και εκπροσώπους του *Ερυθρού Σταυρού*) περιέρχονταν τις οικίες και τα καταστήματα προκειμένου να εισπράξει την εισφορά, η οποία καθίστατο ουσιαστικά υποχρεωτική[317]. Οι μη συνεισφέροντες ανάλογα με την οικονομική τους κατάσταση στηλιτεύονταν δημόσια και ονομαστικά από τον τοπικό τύπο. Το παράρτημα Λαμίας του *Συνδέσμου Φίλων του Στρατού,* περιλάμβανε 418 μέλη και η δράση αφορούσε επισκέψεις σε νοσοκομεία και στρατιωτικά φυλάκια και διανομή δεμάτων σε οικογένειες μαχομένων οι οποίες συχνά συγκαταλέγονταν ανάμεσα στους πρόσφυγες[318].

5.4.6. Αξιολόγηση του συστήματος Κοινωνικής Πρόνοιας κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου.

Όλοι οι εμπλεκόμενοι στις υπηρεσίες Κοινωνικής Πρόνοιας αναγνώριζαν ότι κατά την εφαρμογή του μεταπολεμικού συστήματος Κοινωνικής Πρόνοιας είχαν γίνει σφάλματα, αλλά συμφωνούσαν ότι για τις δυνατότητες της Ελλάδας, το έργο που είχε πραγματοποιηθεί ήταν πολύ σημαντικό[319]. Τα έργα τους υπερτόνιζαν ως κύρια αιτία αδυναμίας του συστήματος την έλλειψη πόρων και αγαθών ενώ η κριτική τους εντοπίζονταν κυρίως σε τεχνικά και διοικητικά

---

[315] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Μαΐου 1947 και 15 Ιουνίου 1947
[316] *Λαμιακός Τύπος*, 18 Μαΐου 1947 και 3 Ιουνίου 1947
[317] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Οκτωβρίου 1948
[318] *Λαμιακός Τύπος*, 15 Φεβρουαρίου 1949
[319] Μελέτες για το σύστημα Κοινωνικής Πρόνοιας που εφαρμόστηκε μεταπολεμικά στην Ελλάδα εξέδωσαν δύο διευθυντές του Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας, ο Γ. Βούτσης, *Γενική και παιδική πρόνοια στην Αμερική και στην Ελλάδα (Κοινωνιολογική μελέτη επί της εφηρμοσμένης γενικής και παιδικής προνοίας)*, Αθήναι 1948 και Α. Ψαράς, *Κοινωνική Πρόνοια : Ιστορικαί Φιλοσοφικαί Πρακτικαί Μελέται – Έρευναι – Κρίσεις*, Αθήναι 1950. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το βιβλίο του Ι. Μαστρογιάννη, (Τμηματάρχου Υπουργείου Κοιν. Προνοίας), *Ιστορία της Κοινωνικής Πρόνοιας της Νεωτέρας Ελλάδος (1821-1960)*, τ. Α-Β, Αθήνα 1960.

ζητήματα. Πρέπει να επισημανθεί ωστόσο, ότι οι μελέτες των Διευθυντών του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας* δεν τοποθετούνται στο πρόβλημα της πολιτικής διάστασης της κοινωνικής πρόνοιας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Αυτό συμβαίνει επειδή αφενός εκπονούν τις μελέτες τους κατά τη διάρκεια ή αμέσως μετά τη λήξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου και αφετέρου αποφεύγουν ή δεν επιθυμούν ή πιστεύουν ότι δεν πρέπει να θίξουν αυτό το ζήτημα.

Ένας αρνητικός παράγοντας ήταν η πολυδιάσπαση των υπηρεσιών πρόνοιας σε διάφορα Υπουργεία και Οργανισμούς χωρίς να υπάρχει ενιαία κατεύθυνση: *«Το Υπουργείο της Υγιεινής, το Υπουργείο της Ανοικοδομήσεως, το σημερινό Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, το Υπουργείο της Παιδείας με την μαθητική του πρόνοια, το Υπουργείο των Στρατιωτικών με την υπηρεσία που παρέχει βοήθεια στα θύματα πολέμου, το Π.Ι.Κ.Π.Α, το Ι.Κ.Α., να η σωστή Βαβυλών μιας αρμοδιότητος που είναι ιερά»*[320]. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόνο τον Μάρτιο 1949 με τον ΑΝ 894 «*Περί συντονισμού των μέτρων δια την θεραπείαν των πάσης φύσεως αναγκών των συμμοριόπληκτων*»[321] δόθηκε ο συντονισμός των μέτρων για την πρόνοια των προσφύγων στο *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας*. Η πολυδιάσπαση δεν θα είχε τόσο αρνητικά αποτελέσματα, αν είχε επιτευχθεί μια καλύτερη συνεργασία ανάμεσα στα υπουργεία και ένας γενικός προγραμματισμός. Κατά τον Α. Ψαρά, διευθυντή του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας*, η κακοδαιμονία του συστήματος οφείλονταν στην προσπάθεια εφαρμογής ενός ξένου προτύπου Κοινωνικής Πρόνοιας το οποίο παρέβλεπε τις τοπικές ιδιαιτερότητες και τις δυνατότητες της χώρας στη συγκεκριμένη συγκυρία του Εμφυλίου: *«Ημείς ηρχίσαμεν αντιστρόφως. Προεβλέψαμεν δι' εν πτωχόν Κράτος, βάσεις που ούτε τα ευημερούντα Κράτη ημπορούν να ολοκληρώσουν»*, ενώ προσπάθεια αναδιοργάνωσης των κοινωνικών υπηρεσιών στηρίχθηκε *«εις βάσεις θεωρητικάς και απροσαρμόστους προς την ελληνική πραγματικότητα και δυνατότητας του τόπου. Και οικοδομήσαμεν επί της άμμου»* [322]. Ακριβώς επειδή η διοικητική διάρθρωση των Κ.Κ.Π. βασίστηκε σε ξένα πρότυπα λειτουργίας κοινωνικών οργανώσεων, και παρά τη θέληση των αμερικανών συμβούλων να οργανώσουν ένα αξιόπιστο σύστημα, τα μέτρα τους δεν

---

[320] Βούτσης, *ο.π.*, σ. 68

[321] *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ. 56, ΑΝ. 894 «Περί συντονισμού μέτρων δια την θεραπείαν πάσης φύσεως αναγκών των συμμοριόπληκτων», 4 Μαρτίου 1949

[322] Ψαράς, *ο.π.*, σ. 62

απέδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα, κυρίως επειδή αυτοί αγνοούσαν την ελληνική νοοτροπία.

Εκτός από την πολυδιάσπαση, η συχνή αλλαγή προσώπων στην πολιτική ηγεσία του Υπουργείου συνετέλεσε στην έλλειψη συνέχειας και συντονισμού στην εφαρμογή ενός συνολικού συστήματος *Κοινωνικής Πρόνοιας*. Από την Απελευθέρωση της χώρας έως το στρατιωτικό τέλος του Εμφυλίου το υπουργείο *Εθνικής και Κοινωνικής Πρόνοιας* διοικήθηκε από διαφορετικούς Υπουργούς και Υφυπουργούς, γεγονός που απεικονίζει και τη γενικότερη πολιτική αστάθεια της περιόδου[323]. Οι μισοί περίπου από αυτούς είχαν αναλάβει και στο παρελθόν δημόσιο αξίωμα, ενώ οι άλλοι μισοί αναλάμβαναν υπουργείο για πρώτη φορά. Τέσσερις από αυτούς υπήρξαν ή έγιναν αργότερα και πρωθυπουργοί (Κ. Τσαλδάρης, Σ. Βενιζέλος, Σ. Γονατάς, Κ. Καραμανλής). Στο *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* παρέμεινε για σχετικά μεγάλο διάστημα ο Κ. Καραμανλής ο οποίος διετέλεσε *Υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας* από τις 18.11.1948 έως τις 6.1.1950 και συνέδεσε το όνομά του κυρίως με την στέγαση των προσφύγων και το πρόγραμμα «*Πρόνοια δια της Εργασίας*», εκμεταλλευόμενος τις δυνατότητες που προσέφερε η αμερικανική βοήθεια.

Εκτός από τις συνεχείς εναλλαγές στην ηγεσία του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας* υπήρχε και μικρή συνέχεια προσωπικού. Επιπρόσθετα, η σχετική ανομοιομορφία στη νομική υπόσταση της θέσης των υπαλλήλων είχε σαφώς αρνητικά αποτελέσματα, καθώς δεν μπορούσε να εξασφαλιστεί για τις σχετικές υπηρεσίες ένα προσωπικό με εμπειρία και γνώσεις, αλλά κάθε φορά ήταν ευκαιριακό, ανεξαρτήτως βεβαίως από το πόσο καλές ήταν οι προθέσεις του και η προσφορά του. Επιπρόσθετα, η θεωρητική κατάρτιση των κοινωνικών λειτουργών ήταν ελλιπής καθώς το προσωπικό υστερούσε και από την άποψη της επιστημονικής εκπαιδεύσεως, αλλά και ειδικής βιβλιογραφίας[324].

---

[323] Οι κυβερνήσεις ήταν βραχύβιες και ακόμα και κυβερνήσεις μεγαλύτερης διάρκειας είχαν συχνούς ανασχηματισμούς. Οι λίγοι πολιτικοί που είχαν συνεχή συμμετοχή σε μια κυβέρνηση μετακινούνταν συχνά από το ένα υπουργείο στο άλλο. K. Legg, «Παιχνίδια εναλλαγής στην Αθήνα: η πολιτική αστάθεια 1946-1952», στο I. Baerentzen, J.O.Iatrides, O.L.Smith, (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο, 1945-1949,* Ελλ. εκδ. Αθήνα: Ολκός, σ. 10-27

[324] Βούτσης, *ο.π.*,σ. 102-103

Ένα από τα πιο αρνητικά στοιχεία της αναδιοργάνωσης ήταν ο διορισμός υπερβολικού αριθμού υπαλλήλων χωρίς κατάλληλα προσόντα με κύριο κριτήριο τις πελατειακές σχέσεις. Μετά από έντονες διαμαρτυρίες των υπηρεσιακών παραγόντων, υπήρξε κυβερνητική διαβεβαίωση για αξιοκρατική κρίση. Κάτι τέτοιο δεν συνέβη ωστόσο. Έτσι αντί να δημιουργηθεί η υποδομή με το κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή των προνοιακών προγραμμάτων, προστέθηκαν οι πολυπληθείς άσχετοι υπάλληλοι για να επιδεινώσουν την κατάσταση. Οι παραλείψεις και τα ελαττώματα που παρατηρήθηκαν στον νεοσύστατο θεσμό των Κ.Κ.Π. κατεβλήθη προσπάθεια να διορθωθούν εκ νέου με το Νομοθετικό Διάταγμα 618 της 17ης Απριλίου 1948, υπό την πίεση και τις διαμαρτυρίες των υπηρεσιακών παραγόντων και της κοινής γνώμης. Το νομοθέτημα αυτό προέβλεπε τον τρόπο με τον οποίο θα γίνονταν η «εκκαθάριση των ικανών από τους ανίκανους» υπαλλήλους. Επίσης προέβλεπε την μονιμοποίηση ορισμένων υπαλλήλων στην πρωτεύουσα κάθε νομού για να οργανωθεί καλύτερα η Κοινωνική Πρόνοια και ότι στο εξής κάθε υπάλληλος που θα ήθελε να προσληφθεί ή να μονιμοποιηθεί έπρεπε να πληροί ειδικά προσόντα. Προβλέπονταν επίσης ο θεσμός των υπηρεσιακών αντιπροσώπων, αρμοδιότητα του οποίου θα ήταν η σύνδεση των κεντρικών υπηρεσιών με τις περιφερειακές. Το Ν. Δ. 618 δεν πραγματοποιήθηκε όμως, παρά μόνο μερικά, γιατί στην ουσία αφήνονταν ανοιχτές δίοδοι για τον νεποτισμό, τον πολιτικό φαβοριτισμό και τις κομματικές προτεραιότητες[325].

Ένα άλλο πρόβλημα του συστήματος Κοινωνικής Πρόνοιας που εφαρμόστηκε κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου ήταν ο εθισμός των ανθρώπων στα συστήματα διανομής. Το αρνητικό φαινόμενο του εθισμού και η εξάρτηση πλατιών μαζών στις κρατικές παροχές και την φιλανθρωπική βοήθεια ήταν ένα από τα κληροδοτήματα της Κατοχής, τουλάχιστον όσο αφορά τους κατοίκους των μεγάλων πόλεων. Και μεταπολεμικά η προσπάθεια εφαρμογής οποιουδήποτε προγράμματος Κοινωνικής Πρόνοιας προσέκρουε επίσης στην «*τάσιν του πνεύματος εφησυχασμού επί των συστηματικώς συνεχιζομένων δωρεάν διανομών αναλωτικών αγαθών, ήτις ηκολούθησεν την πρώτην περίοδον της απελευθερώσεως*»[326]. Απόδειξη αποτελεί η περιορισμένη εφαρμογή του προγράμματος «*Πρόνοια δια της Εργασίας*». Επιπρόσθετα, δεν είχε

---

[325] Σχετικά με τα θέματα αυτά βλ. και το άρθρο του Προκόπη Παπαστράτη, «Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του εμφυλίου πολέμου», στο Baerentzen Lars - Ιατρίδης Ο. Γιάννης - Smith Ole (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, Ολκός, Αθήνα 1992, σελ. 47-66.

[326] Μαστρογιάννης, *ο.π.*, σ. 450.

καθοριστεί με σαφήνεια από θεωρητικής απόψεως ποιος είναι ο δεόμενος προστασίας, αν και η προσπάθεια της εξακριβώσεως της απορίας (1946) είχε προάγει κάπως το ζήτημα αυτό. Ως αποτέλεσμα η χορήγηση βοηθημάτων γινόταν κάθε φορά σε διαφορετικές ομάδες ανθρώπων με συνέπεια να μην υπάρχει συνέχεια στην πολιτική που ακολουθούνταν. Σε πολλές περιπτώσεις η χορήγηση βοηθημάτων ήταν σποραδική και περιστασιακή[327] .

Ωστόσο εκτός από την αδυναμία ανασυγκρότησης του κρατικού μηχανισμού και ειδικά των υπηρεσιών πρόνοιας, τα διοικητικά και τα τεχνικά ζητήματα, υπήρχαν πιο ουσιαστικά προβλήματα τα οποία εμπόδιζαν το σύστημα της Κοινωνικής Πρόνοιας να λειτουργήσει ικανοποιητικά. Οι οικονομικές ατασθαλίες των πολιτικών και των τοπικών παραγόντων καθώς και η κακοδιαχείριση και επιλεκτικότητα, πολιτική και γεωγραφική, ως προς την διανομή των εφοδίων περίθαλψης και πρόνοιας αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες αδυναμίας του συστήματος. Πολιτικές διακρίσεις στη διανομή των εφοδίων παρατηρήθηκαν πριν ακόμα προκύψει το ζήτημα των προσφύγων. Άρθρο αγγλικής εφημερίδας έκανε λόγο για μεγάλο σκάνδαλο που αφορούσε πολιτικές διακρίσεις στη διανομή των εφοδίων της UNRRA. Το άρθρο ανέφερε ότι η Αποστολή της UNRRA είχε αποκαλύψει μόνο ένα μικρό μέρος των στοιχείων που είχε στη διάθεσή της καθώς ανέμενε ακόμα τις εξηγήσεις της ελληνικής κυβέρνησης. Σύμφωνα με δηλώσεις επαρχιακών αντιπροσώπων της Αποστολής:

> «χωρίς αμφιβολία από τις εκλογές και μετά αντιμετωπίσαμε μια ηθελημένη και ευρέως διαδεδομένη πολιτική εκβιασμού των δημοκρατικών χωρικών μέσω μιας συστηματικής παρακράτησης των μερίδων. Αυτή η πρακτική χρησιμοποιείται όχι μόνο ενάντια στους κομμουνιστές αλλά εναντίον μετριοπαθών οπαδών των κεντρώων κομμάτων οι οποίοι αποτελούν εξίσου ένα ανάθεμα για την κυβερνώσα δεξιά παράταξη. Η πολιτική αυτή ασκείται με στυγνό τρόπο και έχει ένα αντικειμενικό σκοπό: να κερδίσει ψήφους για τον βασιλιά στο δημοψήφισμα. Το ότι στρέφεται και εναντίον των ανταρτών είναι μόνο συμπτωματικό διότι άρχισε πριν να αποκτήσει σημασία το πρόβλημα των ανταρτών»[328].

---

[327] Βλέπε υποσημειώσεις 175 και 176 του παρόντος για διακοπές βοηθημάτων.

[328] Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη,* Φάκελος 11, Υποφάκελος 1δ, «Απόσπασμα από την εφημερίδα Reynolds News Sunday με τίτλο : Food for Greek Children withheld», Κυριακή 14 Ιουλίου 1946

Ωστόσο, μόνο συμπτωματική δεν ήταν η πολιτική διάκριση εναντίον όσων συντάσσονταν στο πλευρό του ΔΣΕ. Η διανομή της ξένης βοήθειας, των ειδών της UNRRA, ταυτίστηκε με την ενεργό ανάμειξη στην αντικομμουνιστική εκστρατεία. Όπως κατέδειξε ο ιστορικός Γ. Μαργαρίτης μέσα από έγγραφα του αρχείου της Γενικής Διοικήσεως Δυτικής Μακεδονίας, ο αποκλεισμός των αριστερών ή των υπόπτων για συμπάθεια προς την Αριστερά δρούσε συμπληρωματικά στο πλέγμα των διώξεων, των πιέσεων και της τρομοκρατίας. Το αποτέλεσμα ήταν μια πολύπλευρη ασφυξία απέναντι στην Αριστερά, στον κοινωνικό αποκλεισμό των οπαδών της και αντίθετα στην ανάδειξη ομάδων οι οποίες εκμεταλλεύτηκαν τη βασική πηγή εισοδήματος, την ξένη βοήθεια[329]. Η κυβέρνηση με τη σειρά της υποστήριζε ότι η πρακτική αυτή δεν ήταν γενικευμένη αλλά αφορούσε τοπικά και μεμονωμένα περιστατικά. Ανάλογο σκάνδαλο πολιτικών διακρίσεων στις διανομές των εφοδίων της UNRRA ξέσπασε την ίδια περίοδο και στην Κίνα με αποτέλεσμα τη διακοπή των αποστολής εφοδίων[330].

Σύμφωνα με τον ιστορικό Ντ. Κλόουζ, μια απ' τις αδυναμίες του πολιτικού συστήματος ήταν το «*γενικά χαμηλό επίπεδο ικανοτήτων και εντιμότητας στις δημόσιες υπηρεσίες, όπου πειρασμοί για δωροδοκίες και εξαγορές αυξάνονταν με την κακή οικονομική κατάσταση. Μέσα στα χρόνια 1945-9, τοπικές επιτροπές εκταμίευσαν τεράστια ποσά για την ανακούφιση των φτωχών, ποσά που το 1945-7 προέρχονταν από την UNRRA, και αργότερα από την κυβέρνηση. Ήταν φυσιολογικό η βοήθεια αυτή να μοιράζεται με τρόπο διεφθαρμένο ή φατριαστικό, και τα θύματα αυτής της διανομής ήταν γενικά αριστεροί*»[331]. Η τελευταία, εμπαθής κατά τη γνώμη μας, φράση αγνοεί την πολιτική χρήση της βοήθειας και αποδίδει τη μη ορθή χρήση της σε μια στερότυπη, αποικιοκρατική αντίληψη, τη «φυσιολογική» διαφθορά των ελλήνων δημόσιων υπαλλήλων.

Ενδεικτική ως προς τη δυσλειτουργία του συστήματος είναι η έκθεση του βουλευτή του Λαϊκού Κόμματος στο Νομό Πέλλης, Δ.Οικονόμου προς τον Κ. Τσαλδάρη, αρχηγό του Λαϊκού Κόμματος και αντιπροέδρου της Κυβέρνησης, σχετικά με τη γενική κατάσταση του Νομού Πέλλας στο τέλος Μαΐου 1947:

---

[329] Μαργαρίτης, *ο.π.*, τόμος 1, σ. 191-203. Πιο πρόσφατη μελέτη είναι η διδακτορική διατριβή της Φ. Τσίλαγα, *The UNRRA Mission to Greece: The Politics of International Relief, October. 1944–June 1947*, unpublished PhD thesis, University of London, 2008

[330] I.R.Sues, "The UNRRA scandal in China", *The Nation*, 20 Ιουνίου 1946

[331] Ν. Κλόουζ, (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, 1943-1950 : Μελέτες για την πόλωση* (α' έκδ. αγγλική : Routledge 1993), Φιλίστωρ, Αθήνα 1997, σ. 217-218

«Η διοίκηση βρίσκεται σε τέλειο ξεχαρβάλωμα. Ο τρόπος των διανομών των διαφόρων ειδών και ενισχύσεων από επιτροπές διανομών και κοινοτικών αρχών έχει προκαλέσει την γενική διαμαρτυρία του πληθυσμού (πλην των καρπωθέντων πλουσίων εις βάρος των λοιπών κατοίκων εκ των διανομών τούτων διαφόρων τυχοδιωκτών επιτηδείων παρουσιαζομένων ως δήθεν στυλοβατών του κόμματος εκμεταλλευτών και εθνοκαπήλων και μυστικώς συνεννοουμένων μετά των συμμοριών). Η εποπτεύουσα διοικητική αρχή αντί να ρίψη όλην την προσοχήν δια κανονικάς και δίκαιας διανομάς, έγινε δυστυχώς όργανον των άνω αναφερόμενων υποκειμένων δια να τα χρησιμοποιή να τηλεγραφώσι διάφορα ψεύδη υπέρ τοιαύτης διοικήσεως, όταν η διοίκησις η τοιαύτη λαμβάνει ανάγκη των τοιούτων υποκειμένων(...)Σπατάλη ανήκουστος του δημοτικού και κοινοτικού χρήματος. Γενική ρεμούλα. Αποσύνθεσις. Διάλυσις και πουθενά εποπτεύουσα διοικητική αρχή να ελέγξει φαίνεται. Τουναντίον εγκρίνει την λεηλασίαν δια της υπογραφής της. Πραγματική διοίκησις μηδεμία. Πραγματική εργασία μηδέν. Επιβάλλεται η άμεσος αντικατάσταση του Νομάρχου»[332].

Πρόκειται για πολύ σοβαρές καταγγελίες, οι οποίες λαμβάνουν ακόμα μεγαλύτερη βαρύτητα δεδομένου ότι προέρχονται από βουλευτή του κυβερνώντος Λαϊκού Κόμματος. Ο Νομός Πέλλας δεν έχει φυσικά την αποκλειστικότητα στην κακοδιαχείριση, στην κατασπατάληση και στην κομματική εκμετάλλευση των κρατικών εφοδίων.

Πολύ σημαντικός στο σύστημα της διανομής των εφοδίων και γενικότερα της περίθαλψης των προσφύγων ήταν ο ρόλος των Προέδρων Κοινοτήτων. Αμέσως μετά την Απελευθέρωση τα Κοινοτικά Συμβούλια από την περίοδο της Κατοχής είχαν αντικατασταθεί με άλλα που αποτελούνταν από άτομα «εθνικόφρονων φρονημάτων»[333]. Οι Κοινοτάρχες ορίζονταν Πρόεδροι των Επιτροπών Διανομών σε τοπικό επίπεδο, βεβαίωναν την οικογενειακή κατάσταση και την κατάσταση απορίας και γενικότερα παρείχαν εγγυήσεις προκειμένου κάποιος να χαρακτηριστεί

---

[332] Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 23α, Υποφάκελος 1α, «Έκθεσις γενικής καταστάσεως Νομού Πέλλης κατά το τέλος Μαΐου 1947» Από Βουλευτή Πέλλης Δήμο Οικονόμου προς Κ. Τσαλδάρη, Έδεσσα 30 Μαΐου 1947.

[333] Μια από τις πρώτες ενέργειες της Εθνοφυλακής όταν έφτανε σε κάθε περιοχή αποτελούσε η αντικατάσταση των Κοινοτικών Συμβουλίων. Βλ σχ. *Λαμιακός Τύπος*, 1 Ιουνίου 1945 και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, *Αδημοσίευτα έγγραφα*, Φ.1236/Γ/1, «Γραφείο Επιχειρήσεων 10η Ταξιαρχία Εθνοφυλακής. Πολεμικόν Ημερολόγιον Από 8-1-45 έως 23-7-46»

ως «συμμοριόπληκτος». Υπέγραφαν επιπρόσθετα το δελτίο οικονομικής κατάστασης της κάθε προσφυγικής οικογένειας καθώς και το *Οικογενειακό Μητρώο Χαρακτηρισμού Συμμοριόπληκτων*[334]. Οι τοπικοί αυτοί παράγοντες εξουσίας στην ύπαιθρο επωφελήθηκαν από την αδυναμία της μεταπολεμικής κρατικής μηχανής. Με πρόσχημα και νομιμοποιητικό υπόβαθρο την αντικομμουνιστική τους δραστηριότητα, οι παράγοντες αυτοί δημιουργούσαν ένα κυρίαρχο τοπικό σύστημα εξουσίας το όποιο είχε και σημαντικές οικονομικές λειτουργίες. Πιο συγκεκριμένα μέσω του κατασταλτικού τους ρόλους ως βασικού παράγοντα της τοπικής εξουσίας μπορούσαν όχι μόνο να ιδιοποιηθούν τις περιουσίες των πολιτικών τους αντιπάλων αλλά και να διαχειριστούν τις κρατικές οικονομικές λειτουργίες στο πεδίο δράσης τους. «Φορολογούσαν» με ποικίλους τρόπους αλλά και, κυρίως, κέρδιζαν από τη διάθεση των αγαθών των ξένων οργανισμών.

Η καταχρηστική δράση των Κοινοταρχών επιβεβαιώνεται πολλαπλά από τις διαθέσιμες αρχειακές πηγές από τις οποίες αναφέρονται ενδεικτικά ορισμένες περιπτώσεις. Σύμφωνα με καταγγελίες συγχωριανών του με την ιδιότητά του ως διμοιρίτης των ΜΕΑ Ζερικίου, ο Πρόεδρος της Κοινότητας Ζερικίου, οι κάτοικοι της οποίας είχαν μεταφερθεί κατόπιν στρατιωτικής διαταγής στην πόλη της Λειβαδιάς,

> «επάγων ως απειλήν τας εξουσίας του ταύτας εκβιάζει τους δυστυχείς συμμοριόπληκτους κατοίκους του χωριού μας εις βαθμόν ώστε αν δεν δηλώσουν πολιτικήν φιλίαν και δεν προτιμήσουν το ενταύθα ταβερνείον του τους υποχρεώνει να προσφέρουν ανελλιπώς τις υπηρεσίες τους στα ΜΕΑ τελούντες πάντοτε σε επιφυλακή σε βάρος της δυστυχίας των οικογενειών τους. Σε αυτούς που φέρνουν αντίρρηση αρνείται την υπογραφή βεβαιώσεων και πιστοποιητικών για την απόκτηση διαφόρων χορηγήσεων από μέρους διαφόρων υπηρεσιών».

Το έγγραφο αναφέρει ονομαστικά δύο παραδείγματα ατόμων οι οποίοι προσέφεραν διαρκώς υπηρεσίες στα εξωτερικά φυλάκια της Λειβαδιάς[335]. Για τον ίδιο πρόεδρο έγιναν και άλλες καταγγελίες για καταχρήσεις φωτιστικού πετρελαίου και μη απόδοση στην κοινότητα οφειλών

---

[334] ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, *Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου*, Φάκελοι 1-41

[335] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Αίτηση Π.Κ. κατά Λ.Κ προέδρου Κοινότητας Ζερικίου, Προς κ. Νομάρχη Βοιωτίας, αρ. Πρωτ.4602, 9 Ιουνίου 1949

για την βοσκή σε κοινοτικά λιβάδια[336]. Σε άλλη περίπτωση αντικαταστάθηκε και καταδικάστηκε σε εξάμηνη φυλάκιση ο Πρόεδρος του *Κέντρου Διανομών* της Κοινότητας Χωστίων για οικειοποίηση 3-4 σάκων αλεύρων προερχόμενων από τις γενικές διανομές[337]. Ανάλογες καταγγελίες για μη κανονική διανομή και για κατακρατήσεις αλεύρων από κάθε άτομο ανά διανομή έγιναν σε βάρος της *Επιτροπής Διανομών* Κοινότητας Δομβραίνης[338], κατά του Προέδρου της Κοινότητας Χαιρώνειας[339] και κατά του Προέδρου της Κοινότητας Κουκούρων[340]. Όλες αυτές οι περιπτώσεις που αφορούσαν «συμμοριόπληκτες» κοινότητες παραπέμφθηκαν στον Εισαγγελέα[341]. Δεδομένης της μη αποτελεσματικότητας και της διαφθοράς του κρατικού μηχανισμού μπορεί να υποτεθεί ότι υπήρχαν πολλαπλάσιες περιπτώσεις οι οποίες δεν είδαν το φως της δημοσιότητας.

Η συχνότητα μάλιστα του φαινομένου ήταν τέτοια ώστε με έγγραφό της η Διεύθυνση Γεωργίας Νομού Βοιωτίας παρακαλούσε τους γεωπόνους να μιλούν στους συγκεντρωμένους χωρικούς σε κάθε χωριό στο οποίο πήγαιναν ότι *«η διοίκηση της Υπηρεσίας Γεωργίας είχε πάρει απόφαση να ξεκαθαρίση την κοινωνία από τα παράσιτα εκείνα τα οποία εξαιτίας της επιθυμίας τους να εκμεταλλευτούν τους συμπολίτες τους δημιουργούσαν διάφορες υποθέσεις και καταστάσεις για να ζουν σε βάρος τους»* και ζητούσε από κάθε πολίτη να αναφέρει τους παρεκτρεπόμενους. καθώς *«κατόπιν των γενομένων κατ' επανάληψη διαπιστώσεων ότι πολλοί Προέδροι Κοινοτήτων καταχρώνται του αξιώματός τους και για τις διάφορες διανομές οι οποίες γίνονται στους συμμοριόπληκτους εισπράττουν για δήθεν έξοδα που κατέβαλαν μεγάλα ποσά τα οποία παράνομα*

---

[336] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Αιτήσεις κατοίκων Ζερικίου εναντίον του Προέδρου της κοινότητας προς τον Νομάρχη Βοιωτίας, 4 Μαΐου 1949

[337] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Υπουργείο Εφοδιασμού και Διανομών, «Περί αντικαταστάσεως Προέδρου ΚΕΔ Χωστίων», Αθήνα, 23 Σεπτεμβρίου 1948

[338] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Ελληνική Βασιλική Χωροφυλακή, Υποδιοίκηση Χωροφυλακής Θηβών, Αρ. 44/8/6^{α}, Προς κ. Νομάρχην Βοιωτίας, Θήβαι 31 Μαΐου 1949,.

[339] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Υπουργείο Γεωργίας, Διεύθυνση Γεωργίας Νομού Βοιωτίας, Τμήμα Εποικισμού, Προς τον Εισαγγελέα των εν Λειβαδία Πλημμελειοδικών. Πρωτ. 3456, Λειβαδιά, 18 Μαρτίου 1950

[340] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Υπουργείο Γεωργίας, Γενική Διεύθυνση Γεωργίας Ν. Βοιωτίας, Τμήμα Εποικισμού, Αρ. Πρωτ.91, Προς πρόεδρο Κοινότητος Πύργου,[για ψευδείς καταστάσεις βεβαιώσεως συμμοριόπληκτων. Δεν δικαιούνταν να λάβουν ζωοτροφές], Λειβαδιά 19 Ιανουαρίου 1950.

[341] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Γραφείο Νομάρχη, Αρ. Πρωτ. 864. Προς Διεύθυνση Γεωργίας Νομού Βοιωτίας, Λειβαδιά, 24 Ιανουαρίου 1950

τα οικειοποιούνται. Το φαινόμενο αυτό είναι δυστυχώς συχνό και πρέπει να περιοριστεί πλέον δια της επιβολής των νόμων»[342].

Καταχρήσεις και κακοδιαχείριση δεν γινόταν μόνο από τοπικούς παράγοντες αλλά και από υπαλλήλους του Υπουργείου ή των *Κέντρων Κοινωνικής Πρόνοιας*. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης επί των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Θ. Σοφούλη ο βουλευτής Α. Βαμβέτσος αναφέρθηκε σε «κύμα καταχρήσεων»: «*και εις αυτά ακόμα τα επιδόματα των συμμοριόπληκτων υπάρχουν καταχρήσεις. Καταχρώνται τα επιδόματα των συμμοριόπληκτων τα πρόσωπα εκείνα επ' ονόματι των οποίων εκδίδονται τα εντάλματα*». Ο αρμόδιος να απαντήσει Υπουργός Πρόνοιας Κ. Καραμανλής ανέφερε ότι είχαν ήδη παραπεμφθεί 25 άτομα στον Εισαγγελέα[343]. Άρθρο της εφημερίδας *Καθημερινή* για τη διαβίωση των προσφύγων στο Κέντρο Ασφάλειας Δομοκού κατήγγειλε την ασυδοσία των εκεί αποτελούντων υπαλλήλων της Πρόνοιας[344]. Τοπική εφημερίδα της Λαμίας έκανε λόγο για κατάχρηση ποσών από κρατικούς υπαλλήλους και φιλοδωρήματα από «ανταρτόπληκτους» προκειμένου να συνεχίσουν να είναι εγγεγραμμένοι στους καταλόγους Πρόνοιας[345]. Σκάνδαλο προκάλεσαν και η ανακάλυψη καταχρήσεων ύψους 500 εκατομμυρίων από υπαλλήλους του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας*[346].

Οι τοπικοί φορείς, στενά συνδεδεμένοι με την κυβέρνηση και εξαρτημένοι από αυτήν, λειτουργούσαν με κριτήρια κομματικά, στηριγμένα στο δόγμα της «εθνικοφροσύνης», αποκλείοντας σημαντικά τμήματα του πληθυσμού από τις παροχές της Πρόνοιας. Η διάκριση με βάση πολιτικά κριτήρια γινόταν όχι μόνο απέναντι στους υποψήφιους ευεργετούμενους από την Πρόνοια, αλλά και σε όσους εκδήλωναν ενδιαφέρον να στελεχώσουν τις επιτροπές εξακρίβωσης απορίας[347]. Οι συνεχείς απογραφές που διενεργούσαν οι Υπηρεσίες Πρόνοιας, η ρευστότητα του χαρακτηρισμού «συμμοριόπληκτου» είχε ως σκοπό να διασφαλίσει ότι κανείς μη «εθνικόφρων» δεν θα λάμβανε βοήθεια. Μέσω της διαχείρισης και της διανομής των εφοδίων

---

[342] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Υπουργείο Γεωργίας, Διεύθυνση Γεωργίας νομού Βοιωτίας, Τμήμα Εποικισμού, Προς τον επαρχιακό γεωπόνο Θήβα, κκ Κοινοτικούς γεωπόνους της περιφέρειάς μας, Λειβαδιά, 2 Μαρτίου 1950

[343] *Επίσημα Πρακτικά Συνεδριάσεως Βουλής*, Δ Αναθεωρητική Σύνοδος Γ, τ. Α ,σ. 219

[344] *Καθημερινή*, Ιουνίου 1948

[345] *Εθνικός Αγών*, 13 Μαΐου 1949. Άμεση αντίδραση Καραμανλή.

[346] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ. 88 και *Καθημερινή*, 12 και 13 Φεβρουαρίου 1949

[347] *Αρχείο Υπουργείου Εθνικής Πρόνοιας*, Νομάρχης Καρδίτσης προς Υπουργείο Εσωτερικών, Αρ Ε.Π. 32, 12 Αυγούστου 1946, με το οποίο ο νομάρχης Καρδίτσας καταθέτει αίτημα απολύσεως του διευθυντή του Κ.Κ.Π. Καρδίτσας, ο οποίος θεωρείτο ότι ενεργούσε υπέρ των Κομουνιστών. Παρατίθεται στο Στρατάκης, *ο.π.*, σ. 208

περίθαλψης και πρόνοιας η κυβέρνηση απέκτησε ένα ισχυρό όπλο έναντι των αντιπάλων της και την ίδια στιγμή ένα ισχυρό μέσο άσκησης πολιτικής. Μένει να αποδειχθεί κατά πόσο ο οικονομικός αποκλεισμός της Αριστεράς και των οπαδών της από τη διαχείριση και τη νομή της ξένης βοήθειας αποτέλεσε μια από τις αιτίες της εμφύλιας διαμάχης καθώς συνετέλεσε στην πολύπλευρη ασφυξία των οπαδών της αριστεράς, άποψη η οποία υποστηρίχθηκε όχι μόνο από ιστορικούς[348] αλλά και από σύγχρονους με την εποχή παρατηρητές. Χαρακτηριστική πάλι η άποψη του βουλευτή Πέλλας: *«Ωρισμένον μέρος του εθνικόφρονος κόσμου του Νομού εις τους εκμεταλλευτάς τούτους της ΟΥΝΡΑ διαφόρους κοινοτάρχας αποδίδει την ώθησιν πολλών νέων εις την ανταρσίαν»*[349].

Η αδικία στο σύστημα διανομής της βοήθειας και διαχείρισης των κονδυλίων κοινωνικής πρόνοιας έδινε δυνατότητες εύκολου και γρήγορου πλουτισμού σε όσους μπορούσαν με θεμιτά ή αθέμιτα μέσα να εκμεταλλευτούν την κατάσταση. Ήδη αναφέρθηκαν στο κεφάλαιο για την απασχόληση οι ευκαιρίες που πρόσφερε στους εργολάβους το πρόγραμμα «Πρόνοια δια της Εργασίας». Το αποτέλεσμα ήταν η συγκρότηση ενός νέου κοινωνικού χώρου, του μικρομεσαίου, ο οποίος επωφελήθηκε και στήριξε το καθεστώς. Η μη δημοσιοποίηση των «ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων» που έχουν στην κατοχή τους οι Αγροτική και η Εθνική Τράπεζα, οι οποίες περιλαμβάνουν τους λεπτομερείς ονομαστικούς καταλόγους διάθεσης των εφοδίων εξωτερικού και δανείων σε ιδιώτες στα πλαίσια του Σχεδίου Μάρσαλ, η αποσπασματικότητα του αρχείου του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας* και η μη ανεύρεση ή καταστροφή του αρχείου της Νομαρχίας Φθιώτιδας δεν επιτρέπουν να διενεργηθεί σε βάθος μια τέτοια έρευνα.

Εκτός από την πολιτική επιλεκτικότητα ως προς τη διανομή των βοηθημάτων Πρόνοιας, υπήρξε και επιλεκτικότητα με βάση γεωγραφικά κριτήρια. Ήδη από την περίοδο της Κατοχής παρατηρήθηκε ότι η επαρχία λάμβανε σημαντικά μικρότερο μερίδιο από τις διανομές σε σχέση με την Αθήνα και τον Πειραιά[350]. Η γεωγραφική ανισότητα, που έχει τις ρίζες της ακριβώς στην περίοδο του μεγάλου λιμού του χειμώνα 1941-1942 στην πρωτεύουσα, οφείλονταν τόσο στις αντικειμενικές συνθήκες (δυσκολίες μεταφοράς εφοδίων στην επαρχία, μη διανομή εφοδίων

---

[348] Για παράδειγμα Μαργαρίτης, *ο.π.*, σ. 98-99 και Κλόουζ, *ο.π.*, σ. 220-1

[349] Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 23α, Υποφάκελος 1α, «Έκθεσις γενικής καταστάσεως Νομού Πέλλης κατά το τέλος Μαΐου 1947» Από Βουλευτή Πέλλης Δήμο Οικονόμου προς Κ. Τσαλδάρη, Έδεσσα 30 Μαΐου 1947

[350] Ravitaillement, ο.π., σ. 262. Το 52% των εφοδίων διατέθηκαν στην περιοχή της πρωτεύουσας έναντι του 35% που διατέθηκε στις επαρχίες.

στους παραγωγούς της υπαίθρου) όσο και στους περιορισμούς των Αρχών Κατοχής οι οποίες απαγόρευαν τη διανομές στις περιοχές όπου δρούσαν οι αντάρτικες ομάδες. Για την περιοχή της Στερεάς Ελλάδας υπήρξε ολική απαγόρευση για την κοιλάδα του άνω ρου του Σπερχειού από τον Μάρτιο 1944 και για την Ευρυτανία σχεδόν σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής, ενώ παροδικές απαγορεύσεις ίσχυσαν για την Φωκίδα και την επαρχία της Αταλάντης[351]. Σε σχέση πάλι με τα αστικά κέντρα οι αγροτικές περιοχές λάμβαναν μικρότερη ή καθόλου βοήθεια. Στους 28 μήνες που διήρκησε ο επισιτισμός των επαρχιών Βοιωτίας, Φθιώτιδας και Φωκίδας από την Επιτροπή του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού διένειμε κατά μέσο όρο 2,6 οκάδες αλεύρι το μήνα σε 33 χιλιάδες δικαιούχους των αστικών κέντρων έναντι 1,9 οκάδες σε 80 χιλιάδες δικαιούχους αγροτικών περιοχών[352].

Η ειδική αυτή μεταχείριση της πρωτεύουσας, η οποία αποτέλεσε μετά την Απελευθέρωση το Α Διαμέρισμα Διανομών, συνεχίστηκε και μεταπολεμικά μέσα από τις υπηρεσίες της *Επιτροπής Διαχειρίσεως Βοηθημάτων εν Ελλάδι* (ΕΔΒΕ) και της επιτροπής *Εφοδίων Εξωτερικού* (ΕΦ-ΕΞ). Αντίθετα, όπως και στην περίοδο της Κατοχής, οι πληθυσμοί των «αμφιλεγόμενων» ή ανταρτοκρατούμενων περιοχών της υπαίθρου αποκόπηκαν από τη διανομή της βοήθειας σε τρόφιμα και ιματισμό. Ήδη από το 1945 καμία βοήθεια της UNRRA δεν έφτανε στις περιοχές αυτές. Στην περίπτωση των ημιορεινών χωριών της Δυτικής Φθιώτιδας τα εφόδια έφταναν αποσπασματικά και η διανομή τους γινόταν στους «ημετέρους»[353] ή σε όσους δέχονταν να πάρουν όπλα εναντίον των ανταρτών[354]. Όπως έχει ήδη αναπτυχθεί, για την αποφυγή στρατολόγησης και επιμελειακής στήριξης στο ΔΣΕ οι ορεινοί πληθυσμοί των επαρχιών μεταφέρθηκαν στα αστικά κέντρα όπου για 3 περίπου χρόνια έζησαν απόλυτα εξαρτώμενοι από την κρατική συνδρομή και πρόνοια. Μετά τον επαναπατρισμό των ορεινών περιοχών, όταν πια ο έλεγχος είχε οριστικά εκλείψει «ο κομμουνιστικός κίνδυνος», οι περιοχές αυτές εγκαταλείφτηκαν καθώς προτεραιότητα δόθηκε στις πόλεις. Τα περιστασιακά μέτρα κοινωνικής πρόνοιας ιδιαίτερα στις περιοχές εκείνες όπου ο Εμφύλιος Πόλεμος ήταν πιο έντονος[355], δεν μπόρεσαν να γεφυρώσουν το χάσμα ανάμεσα στην ύπαιθρο και τις πόλεις, τον αγροτικό και

---

[351] *Στο ίδιο*, σ. 371

[352] *Στο ίδιο*, σ. 365 και 368

[353] Για τα χωριά της Υπάτης και της Δυτικής Φθιώτιδας, Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ.250-1

[354] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 401

[355] Η πλειοψηφία των *Σπιτιών του Παιδιού* βρίσκονταν στην Μακεδονία. Συνεργεία Βοηθείας Υπαίθρου αναπτύχτηκαν επίσης περισσότερο στην Μακεδονία και στην Πελοπόννησο. Στόχος ήταν να δοθεί η εντύπωση ενός στοργικού κράτους κατ' αντιπαράσταση προς τις «αντεθνικές πράξεις των κομμουνιστών».

αστικό χώρο. Η δημογραφική αποψίλωση της υπαίθρου, η ενίσχυση της αστυφιλίας και η εξώθηση των κατοίκων στην μετανάστευση ήταν πλέον διαδικασίες μη αναστρέψιμες.

Το μέγεθος της οικονομικής βοήθειας και το πλήθος των ατόμων που τη λάμβαναν είχε σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις καθώς το 1/3 των κατοίκων της χώρας εξαρτιόταν αποκλειστικά και απόλυτα από κρατική και ουσιαστικά αμερικανική συνδρομή. Το κράτος μέσω των μηχανισμών διανομής της βοήθειας χρησιμοποίηση την άσκηση Κοινωνικής Πρόνοιας ως βασικό εργαλείο πολιτικής διείσδυσης[356]. Η Κοινωνική Πρόνοια αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα εργαλεία για την επικράτηση στην πολιτική διαμάχη γύρω από τον έλεγχο της κρατικής εξουσίας αρχικά, και την παγίωση του μετεμφυλιακού κράτους από τους νικητές του Εμφυλίου Πολέμου. Για όσους ήθελαν να καρπωθούν τα αγαθά της Πρόνοιας ήταν απαραίτητη η απόταξη οποιουδήποτε κομουνιστικού παρελθόντος μέσω γραπτών εκ μέρους των αιτούντων αποκηρύξεων του κομμουνισμού και την δήλωση της εθνικοφροσύνης και της αμέριστης αφοσίωσης στον βασιλικό θεσμό[357]. Παρόμοια λειτουργία είχαν και τα σχετικά έγγραφα της Ασφάλειας, που πιστοποιούσαν την εθνικοφροσύνη του αιτούντος ή τυχόν κομουνιστική ή «αναρχική», κατά την ορολογία της εποχής, δραστηριότητα, απαραίτητο κριτήριο για την πρόσβαση στον μηχανισμό της Κοινωνικής Πρόνοιας ή βεβαίως και στον αποκλεισμό από αυτόν και την συνεπακόλουθη τιμωρία του «ενόχου» .

5.5. Σχέσεις προσφύγων και μονίμα εγκατεστημένου πληθυσμού στην πόλη της Λαμίας

Η συγκέντρωση 35.000 περίπου προσφύγων σε μια πόλη με πληθυσμό, σύμφωνα με την απογραφή του 1940, 16.500 κατοίκων[358] δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα συμβίωσης ανάμεσα στον μόνιμα εγκατεστημένο και στον προσφυγικό πληθυσμό. Όπως έχει καταδείξει και η εμπειρία της μικρασιατικής καταστροφής και της εγκατάστασης προσφύγων στον ελλαδικό χώρο, η αντίθεση ανάμεσα σε γηγενείς και πρόσφυγες, έστω και προσωρινά εγκατεστημένους, έλαβε πολλές μορφές. Αν και το έκτακτο πολιτικό καθεστώς λόγω του εμφυλίου πολέμου

---

[356] Μαργαρίτης, *ο.π.*, σ. 97- 99 και Κλόουζ, *ό. π.*, σ. 220-221

[357] Έγγραφα που παρατίθενται στο Στρατάκης, *ο.π.*, από το Αρχείο Υπουργείου Εθνικής Πρόνοιας: Παράρτημα, έγγραφο 2, από Υ.Ε.Π., το οποίο απευθύνονταν προς την βασίλισσα με αίτημα τον διορισμό της συζύγου του αιτούντος στο Κ.Κ.Π. Πύργου.

[358] Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος, *Στοιχεία Συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων. 45. Ο Νομός Φθιώτιδος,* Αθήναι 1952, σ.170

απέτρεπε οποιαδήποτε αντιπαράθεση στο πολιτικό πεδίο, έντονη αντίθεση και ανταγωνισμός εκφράστηκε στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό πεδίο.

Η αντίθεση ανάμεσα στους μόνιμους και προσωρινά εγκατεστημένους πληθυσμούς στο οικονομικό πεδίο εκφράστηκε με την εκδήλωση του ανταγωνισμού στην αγορά εργασίας και στην επιχειρηματική δραστηριότητα, κυρίως το μικρεμπόριο. Πεδίο αντιπαράθεσης ήταν οι χειρωνακτικές δουλειές της πόλης, ή οι αγροτικές εργασίες στον κοντινό κάμπο της Λαμίας. Πολλοί πρόσφυγες γίνονταν αχθοφόροι στο σιδηροδρομικό σταθμό μεταφέροντας πυρομαχικά και προμήθειες, άλλοι απασχολούνταν σε έργα οχύρωσης γύρω από την πόλη, σκάβοντας ορύγματα ή επιδιορθώνοντας συρματοπλέγματα. Μέρος του ανδρικού προσφυγικού πληθυσμού επιτάσσονταν από τον στρατό με το σύστημα του «μπλόκου» σε πλατείες και καφενεία, για υποχρεωτική αγγαρεία και χρησιμοποιούνταν ως ημιονηγοί σε στρατιωτικές αποστολές, πριν από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις[359]. Το μέτρο της χρησιμοποίησης ατόμων για υπηρεσία σε στρατιωτικά τμήματα πρέπει να ήταν τόσο εκτεταμένο ώστε να προκαλέσει διαμαρτυρίες στον τοπικό τύπο, ο οποίος πρότεινε συνεργασία στρατού και τοπικής αυτοδιοίκησης[360]. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες ο στρατός έκανε τυχαία επιλογή με αποτέλεσμα πολλοί να απουσιάζουν απροετοίμαστα και απροειδοποίητα από τις οικογένειές τους για μήνες, ενώ όσοι είχαν κάποια πληροφόρηση για τα στρατιωτικά μπλόκα απέφευγαν να κάνουν δημόσιες εμφανίσεις τις επικίνδυνες ημέρες[361]. Η ίδια απροθυμία παρατηρούνταν και στην περίπτωση της συγκέντρωσης των ημιόνων προκειμένου να χρησιμοποιηθούν στις στρατιωτικές επιχειρήσεις, καθώς ανεξάρτητα από την οικονομική ζημία που προκαλούσε η έλλειψή τους στους αγρότες των λίγων μη εκκενωμένων πεδινών χωριών, υπήρχε και ο φόβος ότι οι ιδιοκτήτες θα χρησιμοποιούνταν ως ημιονηγοί[362].

Οι έχοντες κάποια σχετική άνεση εργάζονταν ως μικροπωλητές ενώ μερικοί κατόρθωναν να ανοίξουν μικρά εμπορικά καταστήματα και να ανταγωνιστούν τους ντόπιους καταστηματάρχες[363]. Οι πιο επιτήδειοι των προσφύγων γινόντουσαν ζωέμποροι, το οποίο στη συγκυρία του πολέμου και της προσφυγιάς αποτελούσε ένα ιδιαίτερα επικερδές επάγγελμα. Στην αγορά εργασίας προστέθηκαν και οι γυναίκες οι οποίες απασχολούνταν σε βιοτεχνίες αλλά και

---

[359] *Λαμιακός Τύπος*, 11 Ιουνίου 1948
[360] *Λαμιακός Τύπος*, 11 Ιουνίου 1948 και 27 Αυγούστου 1948
[361] *Προφορικές μαρτυρίες* Κ.Κ και Α.Κ
[362] *Λαμιακός Τύπος*, 20 Απριλίου 1948
[363] *Λαμιακός Τύπος*, 8 και 16 Μαΐου 1948

σε οικοδομές και έργα οδοποιίας με φθηνά ημερομίσθια[364]. Η υπερπροσφορά εργατικού δυναμικού προκάλεσε πτώση στην τιμή του ημερομισθίου, γεγονός από το οποίο επωφελήθηκαν οι τοπικοί εργοδότες[365]. Ο γηγενής πληθυσμός της Λαμίας διαμαρτύρονταν γιατί οι πρόσφυγες εργάζονταν με φθηνά μεροκάματα και έριχναν τις τιμές[366] και ζητούσε «*να απομακρυνθούν οι ύποπτοι. Να μας αδειάσουν την γωνιά όταν υπάρχουν άνεργοι εθνικόφρονες ειδικευμένοι εργάτες και υπάλληλοι*»[367]. Οι πρόσφυγες οι οποίοι στρατολογούνταν από τους προσφυγικούς καταυλισμούς χρησιμοποιούνταν σε δημόσια έργα, σε βιοτεχνίες και σε επιχειρήσεις που είχαν λάβει πιστώσεις από το Σχέδιο Μάρσαλ. Ο εξευτελισμός της τιμής της εργατικής δύναμης παρείχε στους τοπικούς εργολάβους και επιχειρηματίες μια λαμπρή ευκαιρία πλουτισμού. Το πρόγραμμα «*Πρόνοια δια της Εργασίας*» πρόσφερε εργατικό δυναμικό με ελάχιστο κόστος. Επιπρόσθετα, καθώς συχνά οι πρώτες ύλες, τα εργαλεία και μηχανήματα προσφέρονταν με ευνοϊκότατους οικονομικούς όρους από το Σχέδιο Μάρσαλ, τα κέρδη ήταν κάτι παραπάνω από εξασφαλισμένα. Οι κοινωνικές προεκτάσεις ήταν σαφείς και μακροπρόθεσμες. Η εμπόλεμη κατάσταση, η ανασυγκρότηση και τα δισεκατομμύρια της αμερικανικής βοήθειας συνέβαλαν καθοριστικά στη δημιουργία μιας μικρομεσαίας τάξης εμπόρων, βιοτεχνών, εργολάβων οι οποίοι επωφελήθηκαν από την κατάσταση και στήριξαν το καθεστώς για περισσότερο από 25 χρόνια[368].

Παρά τις ευκαιρίες απασχόλησης, ο αριθμός των προσφύγων ήταν τόσο μεγάλος σε σχέση με τον πληθυσμό της πόλης ώστε η πλειονότητά του προσφυγικού πληθυσμού δεν είχε καμία απασχόληση και παρέμενε απόλυτα εξαρτημένη από την κρατική βοήθεια. Άνεργοι γέμιζαν τα πάρκα και τις πλατείες[369], πράγμα που καθιστούσε τη διαβίωση «*πρόβλημα περίπλοκον*»[370].

---

[364] *Λαμιακός Τύπος*, 8 Οκτωβρίου 1948 «είδαμε και κορίτσια σκαρφαλωμένα στις σκαλωσιές κάποιας οικοδομής που χτίζεται, με τους τενεκέδες της λάσπης στον ώμο. Συναγωνισμός στις χειρωνακτικές δουλειές πόλεων. Η γυναίκα είναι ασυναγώνιστη γιατί όπως είναι φτηνή στον έρωτα είναι φτηνή στην εργασία» και Προφορική μαρτυρία Α.Κ: οι πρόσφυγες ως αχθοφόροι στο σταθμό έπαιρναν λιγότερα από τους «γύφτους» που είχαν συνεργεία μεταφοράς και παραδοσιακά έκαναν αυτή την εργασία.

[365] *Λαμιακός Τύπος*, 15 Ιουλίου 1948

[366] *Λαμιακός Τύπος*, 12 Ιουνίου 1949

[367] *Λαμιακός Τύπος*, 22 Μαΐου 1949

[368] Μαργαρίτης, *ο.π.*, τόμος 2, σ. 601 και Α. Ελεφάντης, *Μας πήραν την Αθήνα... Ξαναδιαβάζοντας την ιστορία 1941-1950*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2002, σ. 145

[369] *Εθνικός Αγών*, 20 και 22 Οκτωβρίου 1947

[370] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Ιουλίου 1949

Ένα άλλο ζήτημα ήταν η εκμετάλλευση του ζωικού κεφαλαίου που μετέφεραν οι προσφυγικοί πληθυσμοί στις πόλεις. Καθώς δεν διατίθεντο επαρκείς πιστώσεις για τη διατροφή των ζώων, οι χωρικοί αναγκάζονταν να πουλήσουν «γουρουνόπουλα στην τιμή λαχάνων»[371]. Παρόλο που αποτελούσαν ουσιαστικά τη μοναδική περιουσία τους και μέσο επιβίωσής τους *«αναγκάζονται οι δυστυχείς αυτοί να πωλούν τα ζώα αυτά προς 3 χιλιάδες την οκάν το κρέας ενώ εις την αγοράν πωλούνται τα κρέατα προς 8 και 10 χιλιάδας δραχμάς»*[372]. Όπως σημείωνε ο Νομάρχης Φθιώτιδας σε αναφορά του προς τον Υπουργό Πρόνοιας :

> «Λόγω του μεγάλου συνωστισμού εις τα διάφορα κέντρα ασφαλείας καθίσταται δυσχερεστάτη, αν μη αδύνατος η συντήρησις των μικρών τε και μεγάλων ζώων των και ιδία εις τον Δομοκόν όπου πολλαί χιλιάδες τοιούτων συγκεντρώθησαν εις λίαν περιορισμένον χώρον την ημέρα και την νύκτα εντός των κέντρων. Τούτου ένεκεν αναγκάζονται οι κτηνοτρόφοι να πωλώσιν εις εξευτελιστικάς τιμάς εκμεταλλευόμενοι την δυστυχίαν των και μη συγκινούμενοι εκ της συμφοράς των διάφοροι επιτήδιοι και ανάλγητοι έμποροι οίτινες όπως πάντοτε εις πάσαν περίστασιν εκμεταλλεύονται ίνα θησαυρίσωσι την δυστυχίαν του λαού και αγοράζοντες εις τιμάς μηδαμινά»[373] .

Εκτός από την καταστροφή του ζωικού κεφαλαίου, ο πόλεμος έδινε μεγάλες δυνατότητες πλουτισμού σε κάθε είδους επιτήδειους που έσπευδαν να εκμεταλλευτούν τις καταστάσεις.

Η συσσώρευση πληθυσμού στα όρια της εξαθλίωσης και της ανέχειας, η διατάραξη του κοινωνικού ιστού, ο ελαττωμένος κοινωνικός έλεγχος και η χαλάρωση των οικογενειακών δεσμών εξαιτίας της μετακίνησης από την ύπαιθρο στις πόλεις, προκάλεσε φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας όπως η πορνεία[374]. Σε αυτό συνέβαλε και η παρουσία δυσανάλογου προς τα μεγέθη της πόλης αντρικού πληθυσμού, καθώς εκατοντάδες στρατιώτες κατέκλυζαν την

---

[371] *Εθνικός Αγών* 17 Οκτωβρίου 1947 και Κ. Σδρόλιας, Πως έζησα και τι είδα στα 70 μου χρόνια, Παρατίθεται στο Χ. Βραχνιάρη, *Πορεία μέσα στη νύχτα. Η Θεσσαλία στις φλόγες του Εμφυλίου,* Αθήνα: Αλφειός 1990, σ. 314. Στα λίγα ζωντανά που έφεραν από τα χωριά τους έπεσε απάνω τους το χασαπαριό, τα άρπαζε όσο – όσο και αυτά τα λεφταδάκια τα άρπαζαν οι μεσάζοντες πουχαν μεγάλα δόντια ... στις αρχές να σώσουν τα κεφάλια ανθρώπων τα κεφάλια ανθρώπων τους, που κινδύνευαν να πέσουν από τα στρατοδικεία

[372] *Εθνικός Αγών,* 17 Οκτωβρίου 1947

[373] *Αρχείο Βοβολίνη*, Φάκελος Δεσύλλα, Βασίλειο της Ελλάδος, Νομαρχία Φθιώτιδος, Αρ. Πρωτ. Εμπ. 181, Προς το Υπουργείο Εσωτερικών, Πρόνοιας και Ανοικοδομήσεως, Λαμία 30 Αυγούστου 1948

[374] *Λαμιακός Τύπος*, 22 Ιουνίου 1948 «αυτοί [οι πρόσφυγες] αφέθησαν χωρίς εργασία και προπαντώς εις τα νύχια κάθε είδους εκμεταλλευτών, ώστε τα μεν παιδιά των να αλητεύουν τα δε κορίτσια τους να εκπορνεύονται όπως έχομεν αρκετά παραδείγματα».

πόλη της Λαμίας, πριν και μετά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Ο τοπικός τύπος έκανε λόγο για έκλυση ηθών και για ηθική κρίση της κοινωνίας[375], η οποία έγινε «ζήτημα κοινωνικής αμύνης»[376]: *«Το κακό παράγινε και ξεπέρασε τα όρια δικαιοδοσίας του ατόμου και έγινε ζήτημα κοινωνικής αμύνης. Πρόκειται περί εκλύσεως ηθών στην πόλη μας. Κυρίαι του καλού λεγόμενου κόσμου με τους άνδρες τους, με την κοινωνική τους θέση, κορίτσια από καλές οικογένειες κατ' ευφημισμόν δυστυχώς – απέβαλαν κάθε αίσθημα εντροπής , αυτοσεβασμού. Δυο τρεις συλλήψεις επ' αυτοφόρω με επακόλουθον την άμεσον εισαγωγήν εις οίκον ανοχής αρκεί να συμμαζευτεί η κάθε αδιάντροπος. Το κακό παράγινε»*[377]. Η πορνεία στην πόλη της Λαμίας έγινε *«μια κοινωνική πληγή που πρέπει να θεραπευτεί. Έργον εκπολιτιστικόν. Πληγή ανηθικότητας οφθαλμοφανώς εις ορισμένα σημεία. Διάφοραι δεσποινίδες, σουσουράδες κυκλοφορούν ανά τας οδούς και τα κέντρα με επάγγελμα την ανηθικότητα και παρασύρουν εις τον δρόμον των διαφόρων τάξεων νέους, αρκετούς όμως στρατιώτας. Κίνδυνος δημόσιας υγείας»*[378]. Τον Ιούνιο 1949 ο αριθμός των οίκων ανοχής στη Λαμία είχε αυξηθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε ενοικιάζονταν για αυτή τη χρήση οικίες ιδιοκτησίας ενοριακών ναών της πόλης[379]. Δεν υπάρχει κάποια ένδειξη ούτε αναφέρεται κάποια δράση της Εκκλησίας απέναντι στο κοινωνικό αυτό πρόβλημα.

Συχνό ήταν το φαινόμενο των έκθετων βρεφών: *«Ανεύρεσις βρεφών εκθέτων στους δρόμους, πότε ζωντανών και πότε φονευμένων και κρυμμένων εντός οπών της γης. Περιορισμένο ποσοστό βλέπει το φως της δημοσιότητας»*[380]. Στον τοπικό τύπο καταγράφηκαν επανειλημμένα κρούσματα βρεφοκτονιών: *«Και άλλο βρέφος βρέθηκε έκθετο και σκοτωμένο. Είπαμε και άλλη φορά πως η συγκομιδή των καρπών της κοιλίας το θέρος τούτο θα είναι πλούσια. Αυτά έχει ο πολιτισμός για κείνες που απότομα τους ανοίγεται η πόρτα να μπουν στον κήπο των οργίων και των απαγορευμένων καρπών»*[381]. Ο αριθμός των νόθων βρεφών αυξήθηκε τόσο πολύ ώστε ο Δήμος Λαμιέων αναγκάστηκε να πληρώσει νοθοτρόφους για την περίθαλψή τους[382]. Την εικόνα της εξαθλίωσης και της ανέχειας συμπλήρωναν οι πολυπληθείς επαίτες, κατά κύριο λόγο ηλικιωμένες γυναίκες και νεαρά κορίτσια.

---

[375] Εθνικός Αγών, 2 Ιουνίου 1949
[376] *Εθνικός Αγών*, 10 Ιουλίου 1947
[377] *Εθνικός Αγών*, 10 Ιουλίου 1947
[378] *Λαμιακός Τύπος*, 8 Ιανουαρίου 1950
[379] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Ιουνίου 1948
[380] *Εθνικός Αγών*, 25 Ιουνίου 1949
[381] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Απριλίου 1947 «Βρεφοκτονία στον άγ. Λουκά από συμμοριόπληκτη εκ Καρδίτσης για να αποκρύψει καρπόν άνομων ερώτων».
[382] *Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Λαμίας*, Πράξις 56, 13 Ιουλίου 1948

Η δημόσια υγεία και η καθαριότητα της πόλης αποτελούσε την κύρια αιτία προστριβών ανάμεσα στον ντόπιο και στον προσφυγικό πληθυσμό. Ο μεγάλος αριθμός προσφύγων θεωρήθηκε υπεύθυνος για το έλλειμμα καθαριότητας και την πρόκληση επιδημιών: *«Οι πρόσφυγες αποπατούν και ουρούν όπου ευκολύνονται. Κινδυνεύουμε από χολέρα και από μελιταίο πυρετό*[383]*. Κακομεταχειρίζονται τα σπίτια και έχουν ροπή προς την ακαθαρσία*[384]*».«Πληγή οι ανοιχτοί χώροι που λειτουργούν ως αποχωρητήρια»*[385]*. «Αδιαφορία για τα σκουπίδια. Τα ρίχνουν οπουδήποτε και σχηματίζουν λοφίσκους. Παράδειγμα ένα σπίτι, λόφοι απορριμμάτων, λιμνάζοντα νερά, ψόφιες όρνιθες γουρούνια. Ας υποδειχθεί ότι βρίσκονται στας οικίας συμπολιτών ως φιλοξενούμενοι δυστυχείς και ουχί ως καταστροφείς ξένων περιουσιών*[386]*».* Τα ζώα που οι πρόσφυγες έφεραν μαζί συντελούσαν στη γενική κατάσταση αποδιοργάνωσης και χάους: *«Γουρούνια, κότες αγελάδες κατσίκες βόσκουν γύρω από τη Λαμία και τριγυρνούν στην πόλη. Ιδιαίτερο πρόβλημα δημιουργείται με τους αδέσποτους σκύλους οι οποίοι καθίστανται επικίνδυνοι*[387]*. «Τα δενδρύλλια αναδάσωσης της πόλης κινδυνεύουν να καταστραφούν από τον πληθωρισμό γιδιών και προβάτων που έφεραν μαζί τους οι ανταρτόπληκτοι»*[388]*.* Από τον τοπικό τύπο επισημαίνεται ο κίνδυνος χολέρας[389]*. «Κοντά στο 4ο Σχολείο όπου φοιτούν 800 μαθητές εις μικράν απόστασιν δεκάδες γουρουνιών βόσκουν όλη την ημέρα*[390]*».*

Την κατάσταση προσπάθησε να αντιμετωπίσει η Τοπική Αυτοδιοίκηση με αύξηση των πιστώσεων για την καθαριότητα[391], με προμήθεια απορριμματοφόρων[392] και με ψεκασμούς των προσφυγικών καταυλισμών με Ντι-τι τι για την πρόληψη των επιδημιών[393]. Αν και δεν εκδηλώθηκε κάποια επιδημία, η αντιμετώπιση του ζητήματος της καθαριότητας δεν ήταν ιδιαίτερα επιτυχής, όπως διαφαίνεται στα φωτογραφικά τεκμήρια και καταγράφεται στις δημοσιογραφικές ανταποκρίσεις.

---

[383] *Λαμιακός Τύπος*, 16 Απριλίου 1948
[384] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Ιουλίου 1948
[385] Λαμιακός Τύπος, 6 Ιανουαρίου 1948
[386] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Ιανουαρίου 1948
[387] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Οκτωβρίου 1947
[388] *Λαμιακός Τύπος*, 15 Οκτωβρίου 1947
[389] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Νοεμβρίου 1947
[390] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Οκτωβρίου 1947
[391] *Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Λαμίας*, Πράξις 446, 20 Οκτωβρίου 1947 και Πράξις 448
[392] *Λαμιακός Τύπος*, 28 Νοεμβρίου 1948
[393] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Οκτωβρίου 1947 Το DDT χρησιμοποιήθηκε ευρέως από τα συμμαχικά στρατεύματα στην Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο για την πρόληψη του τύφου και της ελονοσίας και συνέβαλε σημαντικά στην εξάλειψή τους.

Ένα άλλο ζήτημα αντιπαράθεσης του προσφυγικού πληθυσμού με τους μόνιμους κατοίκους της πόλης ήταν το ζήτημα της στέγασης. Συχνές ήταν οι διενέξεις ανάμεσα σε εγκατεστημένες σε οικίες οικογένειες και στις επιτροπές επιτάξεων[394]. Ο τοπικός τύπος πρότεινε να ενταθεί το έργο της *Επιτροπής Στέγασης* και να γίνουν αθρόες αναγκαστικές επιτάξεις, καθώς *«αφενός οι κατέχοντες ολόκληρα διαμερίσματα άρχισαν ήδη να τα εκχωρούν αυτά με παχυλότατο ενοίκιο – όσα τους λείπουν δηλαδή και από τους άπληστους λείπουν πολλά – και να επιμένουν σε μερικές περιπτώσεις το ενοίκιο να δίνεται σε λίρες αφετέρου όταν πάρει ο χειμώνας η επιτροπή στεγάσεως θα το κάνει τελικά»*[395]

Η λειτουργία των σχολείων, η οποία διακόπτονταν για μεγάλα χρονικά διαστήματα λόγω της έκτακτης κατάστασης και των αναγκών στέγασης των χιλιάδων προσφύγων που κατέφευγαν στην πόλη της Λαμίας, αποτελούσε ένα επιπρόσθετο σημείο τριβής[396]. Τα τέσσερα Δημοτικά Σχολεία της πόλης είχαν επιταχθεί για την στέγαση προσφύγων και οι 3.500 μαθητές έκαναν μάθημα σε νάρθηκες εκκλησιών και σε γυναικωνίτες[397]. Στο μοναδικό Γυμνάσιο Αρρένων δύο από τις αίθουσες είχαν παραχωρηθεί σε πρόσφυγες και συχνά εκφράζονταν φόβοι για την πλήρη κατάληψή του[398]. Αλλά και η εκπαίδευση των παιδιών των προσφύγων ήταν αποσπασματική και ανεπαρκέστατη. Σχολείο «ανταρτόπληκτων» με διδακτικό προσωπικό από Δυτική Φθιώτιδα και Ευρυτανία λειτούργησε από τις αρχές 1948 με 300 παιδιά σε προσφυγικό συνοικισμό. Δε ξαναλειτούργησε όμως από το Σεπτέμβριο 1948 λόγω έλλειψης οικήματος[399]. Από τις αρχές Απριλίου 1948 λειτούργησε προσφυγικό σχολείο σε 2 παράγκες με 200 παιδιά στην περιοχή Παλαιού Γυμναστηρίου[400].

Εκτός από την αντιπαράθεση στο οικονομικό και κοινωνικό πεδίο, έντονη ήταν και η πολιτιστική διαφορά ανάμεσα στους προερχόμενους από τον ορεινό αγροτικό χώρο πρόσφυγες και τους κατοίκους της πόλης. Ο τοπικός τύπος κατέγραψε ευρύ φάσμα συναισθημάτων απέναντι στους πρόσφυγες τα οποία εκτείνονται από τη συμπάθεια και συμπόνια για τα δεινά της μετακίνησης έως τη δυσπιστία, την απαξίωση, την αποστροφή και την εχθρότητα του

---

[394] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Οκτωβρίου 1947 και *Εθνικός Αγών*, 8 Οκτωβρίου 1947
[395] *Λαμιακός Τύπος*, 14 Αυγούστου 1948
[396] *Εθνικός Αγών*, 7 Οκτωβρίου 1947
[397] *Λαμιακός Τύπος* 19 Φεβρουαρίου 1948
[398] Λαμιακός Τύπος, 17 Ιανουαρίου 1948
[399] *Εθνικός Αγών*, 22 Σεπτεμβρίου 1948
[400] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Φεβρουαρίου 1948

ντόπιου πληθυσμού: *«Μήπως παρανοήσαμε το ζήτημα και ζητήσαμε να χωρίσουμε τον κόσμο σε δύο φατρίες, πρόσφυγες και πρωτευουσιάνους; είναι ανάγκη να συμφιλιώσουμε τον κόσμο. Να τους πούμε ότι είναι αδέλφια»*[401]. *«Αντί εμείς οι εθνικόφρονες πολίτες να τους δεχθούμε είπαμε: Τι θέλετε εδώ; Να καθόσασταν στα χωριά σας. Εμείς είμαστε 5 άτομα και έχωμεν μόνον 5 δωμάτια, δεν μπορούμε να σας δεχθούμε».* Μπροστά στη συχνά καταγγελλόμενη αστοργία και αναλγησία των Λαμιωτών, ιδιαίτερα στο ζήτημα της στέγασης και της οικονομικής εκμετάλλευσης, η εγκατάλειψη των προσφύγων γινόταν προσβολή στην ιδέα του αγώνος[402].

5.6. Επαναπατρισμός των προσφύγων στους τόπους καταγωγής τους

Η επανεγκατάσταση των εσωτερικών προσφύγων στις εστίες τους παρουσιάστηκε από τη νικήτρια κυβερνητική πλευρά ως ένας άθλος που σηματοδοτούσε το οριστικό τέλος του πολέμου και έδινε υπόσχεση για καλύτερες μέρες και ευημερία την οποία είχε εμποδίσει η «κομμουνιστική ανταρσία». Παρόλο που επισημαίνονταν οι δυσχέρειες του έργου, ο επαναπατρισμός των εσωτερικών προσφύγων χαρακτηρίστηκε ως «Οικονομικός Γράμμος» που απαιτούσε τον δικό του αρχιστράτηγο και συντονιστή[403].

Ο επαναπατρισμός, όπως και η μετακίνηση των πληθυσμών από τις ορεινές περιοχές προς τα αστικά κέντρα, ήταν άμεσα συνδεδεμένος με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Το *Γενικό Επιτελείο Στρατού* καθόριζε τις περιοχές ασφάλειας, οι οποίες κατά την κρίση του είχαν «εκκαθαριστεί» από το ΔΣΕ, και στη συνέχεια έδινε την άδεια στις υπηρεσίες της Νομαρχίας για τον επαναπατρισμό των κατοίκων τους. Προτεραιότητα στον επαναπατρισμό λάμβαναν περιοχές οικονομικής σημασίας, οι λιγότερο ορεινοί και δυσπρόσιτοι οικισμοί οι οποίοι μπορούσαν να προσφέρουν άμεσα οφέλη μέσω της ανάληψης εκ νέου των παραγωγικών δραστηριοτήτων.

Η πρώτη συζήτηση για τον επαναπατρισμό των κατοίκων ορεινών χωριών έγινε μετά την λήξη των εαρινών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού* το καλοκαίρι του 1948 οπότε η *Κυβερνητική Επιτροπή Οικονομικής Πολιτικής* σε συνεργασία με την *Αμερικανική Αποστολή* αποφάσισε τον αναγκαστικό επαναπατρισμό των κατοίκων ορισμένων περιοχών[404]. Σύμφωνα με διαταγή του ΓΕΣ ως ζώνες ασφαλείας καθορίστηκαν ολόκληρη η περιοχή της Στερεάς Ελλάδας και μέρος

---

[401] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Ιουλίου 1948
[402] *Λαμιακός Τύπος*, 20 Μαίου 1948
[403] *Βήμα*, 18 Σεπτεμβρίου 1949
[404] *Αρχείο Βοβολίνη*, Φάκελος 251: Θ. Δεσύλλας, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Γραφείο Υπουργού, Προς Πρόεδρο της Κυβέρνησης, Αρ. Εμπ. Πρωτ. 1393

της Ηπείρου[405] και από τις κατά τόπους Στρατιωτικές Αρχές εκδόθηκαν διαταγές για τον επαναπατρισμό 225 χωριών[406]. Τον επαναπατρισμό προωθούσε τόσο το *Γενικό Επιτελείο Στρατού*, προκειμένου να αποδείξει την επιτυχία των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, όσο και η Αμερικανική Αποστολή, προκειμένου να περικόψει τις πιστώσεις που διατίθενταν για την περίθαλψη των εσωτερικών προσφύγων. Την αντίθεσή τους εξέφραζαν το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* μέσω διαμαρτυριών του Υπουργού Θ. Δεσύλλα προς τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης και οι Νομάρχες των περιοχών οι πληθυσμοί των οποίων διατάχθηκαν να επαναπατριστούν μέσω αναφορών τους στα αρμόδια Υπουργεία όπου εξέφραζαν την αγωνία τους για την τύχη των επαναπατρισθέντων εξαιτίας της έλλειψης ασφάλειας. Αντίθετοι ήταν και οι κάτοικοι των χωριών που διατάχθηκαν να επαναπατριστούν. Ο *Υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας,* αν και δεν διαφωνούσε με την γνώμη του ΓΕΣ, ότι δεν ήταν δυνατόν να υπάρξει απόλυτη ασφάλεια, επισήμανε ότι μόνο με την παρουσία ικανής δύναμης Χωροφυλακής ή του εξοπλισμού των κατοίκων μπορούσαν να εξασφαλιστούν οι συνθήκες για την παλιννόστηση τους. Επιπρόσθετα, θεωρούσε ότι ο βίαιος επαναπατρισμός των κατοίκων ύστερα από διαταγές της κεντρικής διοίκησης, η οποία αγνοούσε τις τοπικές συνθήκες, μπορούσε να οδηγήσει σε οδυνηρά αποτελέσματα είτε εξαιτίας επιθέσεων του ΔΣΕ είτε εξαιτίας της περικοπής των επιδομάτων και της παρεχόμενης κρατικής περίθαλψης[407].

Στην περίπτωση της Φθιώτιδας και των όμορων νομών η πρώτη συζήτηση για επαναπατρισμό έγινε τον Μάιο 1948 αμέσως μετά τη λήξη των επιχειρήσεων *Χαραυγή* τις οποίες η κυβερνητική πλευρά θεώρησε επιτυχημένες στρατιωτικά. Η Υπηρεσία Γεωργίας ζήτησε αρχικά την παλιννόστηση σε χωριά της κοιλάδας του Σπερχειού και σε χωριά του Δομοκού της λίμνης Ξυνιάδος[408]. Ειδικά για την περιοχή του Δομοκού, προτάθηκε από τον Νομάρχη Φθιώτιδας η δημιουργία τριών επιπλέον Κέντρων Ασφαλείας, με τη στάθμευση μιας στρατιωτικής μονάδος της τάξης της διμοιρίας και εξοπλισμού ορισμένων κατοίκων, όπου θα εγκαθίσταντο όλοι οι πρόσφυγες από τις γύρω περιοχές μαζί με τα ζώα τους. Κατά αυτόν τον τρόπο οι κρατικές υπηρεσίες δεν θα υποβάλλονταν στη σοβαρή δαπάνη που απαιτούνταν για τη στέγαση των

---

[405] Διαταγή ΓΕΣ υπ. αριθ. 8313 Α / 18-8-1948

[406] *Αρχείο Βοβολίνη*, Φάκελος 251: Θ. Δεσύλλας, Υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας, «Σημείωμα επί του θέματος της περιθάλψεως των ανταρτόπληκτων», Αθήνα 5 Αυγούστου 1948

[407] *Αρχείο Βοβολίνη* Φάκελος 251: Θ. Δεσύλλας. Επιστολές Υπουργού Πρόνοιας προς Πρόεδρο της Κυβέρνησης και αναφορές Νομαρχών προς Υπουργό Πρόνοιας.

[408] *Λαμιακός Τύπος*, 13 Μαΐου 1948

προσφύγων και των ζώων τους και οι πρόσφυγες, καθώς θα βρίσκονταν δίπλα στα χωριά τους και στα κτήματά τους, θα μπορούσαν να τα καλλιεργήσουν και επομένως δεν θα υπήρχε λόγος να χορηγούνται σε αυτούς επιδόματα και τρόφιμα[409].

Σχετικό άρθρο για τον επαναπατρισμό στην Φθιώτιδα δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 19 Ιουνίου 1948 όπου περιγράφονταν μια ειδυλλιακή κατάσταση επαναπατρισμού σύμφωνα με την οποία οι πρόσφυγες επανεγκαθίσταντο στα χωριά τους με χορούς και τραγούδια, έχοντας εξασφαλίσει τον θερισμό των σιτηρών σε Φθιώτιδα, Λοκρίδα και στις πεδινές περιοχές του Δομοκού[410]. Σύμφωνα ωστόσο με τον τοπικό τύπο η κατάσταση της ασφάλειας πολύ απείχε από την ανταπόκριση της αθηναϊκής εφημερίδας και ουσιαστικά ήταν η έλλειψη ασφάλειας η οποία εμπόδιζε τον επαναπατρισμό των χωριών. Οι πρόσφυγες έκαναν λόγο για την ουσιαστική εγκατάλειψη της μάχης του θερισμού στον Δομοκό εξαιτίας της έλλειψης ασφάλειας, καθώς οι αρχές δεν μπορούσαν να διαθέσουν περισσότερα από 20 όπλα για κάθε χωριό. Το αποτέλεσμα ήταν ότι μια εύφορη περιφέρεια όπως του Δομοκού (συμπεριλαμβανομένων των εκτάσεων της Γεωργικής Εταιρείας Λίμνης Ξυνιάδος με δεκάδες χιλιάδες οκάδες σιτηρά) κινδύνευε να χάσει την ευκαιρία να εξασφαλίσει τα απαραίτητα για την επιβίωσή της μετά τον επαναπατρισμό .

Τα χωριά της περιοχής της Υπάτης, 26 στον αριθμό, σύμφωνα με το άρθρο της εφημερίδας βρίσκονταν ακόμα υπό την κατοχή του ΔΣΕ. Η μικρή αστυνομική δύναμη των 100 ανδρών στην Υπάτη, και οι στρατιωτικές δυνάμεις στη Σπερχειάδα, τη Μακρακώμη και το Καστρί δεν αρκούσαν να εξασφαλίσουν την επανεγκατάσταση των προσφύγων στα χωριά τους. Ως ενδεικτικό της κατάστασης της ασφάλειας αναφέρονταν ότι οι καταγόμενοι από το Μώλο Λοκρίδας, ένα πεδινό χωριό 25 χιλιόμετρα μακριά από τη Λαμία, απαγορεύονταν να φέρουν μαζί τους πλεονάζουσες ποσότητες τροφίμων για να μην ωφεληθούν από τη λεηλασία τους τυχόν επιδράμοντες μαχητές του ΔΣΕ[411].

Τον Αύγουστο 1948 διατάχθηκε ύστερα από την *Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση Στερεάς* ο επαναπατρισμός εκκενωθέντων χωριών της Νομαρχίας Βοιωτίας και Φωκίδας[412] καθώς η

---

[409] *Αρχείο Βοβολίνη*, Φάκελος Δεσύλλα, Βασίλειο της Ελλάδος, Νομαρχία Φθιώτιδος, Αρ. Πρωτ. Εμπ. 181, Προς το Υπουργείο Εσωτερικών, Πρόνοιας και Ανοικοδομήσεως, Λαμία 30 Αυγούστου 1948

[410] *Ακρόπολις*, 19 Ιουνίου 1948

[411] *Λαμιακός Τύπος*, 22 Ιουνίου 1948

[412] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Νομαρχία Βοιωτίας, Λειβαδιά 4 Σεπτεμβρίου 1948. Προς Υπηρεσία Κέντρων Πρόνοιας: Επαναπατρισμός σύμφωνα με απόφαση 10589/31-7-48 του Νομάρχη Αιτωλοακαρνανίας των καταφυγόντων στα Κέντρα Ασφάλειας του Νομού και σύμφωνα με έγγραφο της ΑΣΔΣΕ.

παραμονή τους κρινόταν «λίαν αδικαιολόγητος» αφού εξέλιπαν οι λόγοι ασφαλείας που επέβαλαν την εκκένωσή τους. Στους επαναπατρισθένετες δίνονταν περιθώριο από 7-10 ημέρες να επιστρέψουν στα χωριά τους. Όσοι δεν συμμορφώνονταν, «*θα αποστεγαστούν από τις αστυνομικές αρχές και στη συνέχεια θα ληφθούν αυστηρά μέτρα εναντίον τους χαρακτηριζομένων ως αντιδραστικών και διαγραφομένων από τους καταλόγους των συμμοριόπληκτων*»[413]. Διακόπτονταν κάθε είδους περίθαλψη και διαγράφονταν από τα μητρώα του *Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας*. Στην περίπτωση αναστολής του επαναπατρισμού δίνονταν βεβαίωση από το στρατιωτικό τμήμα της περιοχής προκειμένου να μπορέσουν να αποκτήσουν εκ νέου την ιδιότητα του «συμμοριόπληκτου» και να δικαιούνται περίθαλψη[414].

Ύστερα από απόφαση του Συντονιστικού Συμβουλίου στάλθηκε στη Λαμία ανώτερος υπάλληλος του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας* προκειμένου να ασχοληθεί με το ζήτημα του επαναπατρισμού ο οποίος αφού παρέμεινε επί δίμηνο ανέφερε ότι δεν ήταν δυνατή η παλιννόστηση λόγω της έλλειψης ασφάλειας. Την άποψη αυτή επιβεβαίωσε και με αναφορές του ο Νομάρχης Φθιώτιδας[415].

Παρά τις ενστάσεις για την κατάσταση ασφαλείας ορισμένος αριθμός πεδινών και κοντινών προς τα κέντρα ασφαλείας χωριών πιθανά επαναπατρίστηκε το καλοκαίρι του 1948 ύστερα από διαταγή των στρατιωτικών αρχών, καθώς εξέλιπε ο λόγος της εκκένωσής τους. Ο τοπικός τύπος ανέφερε το χωριό Ρεγγίνι Λοκρίδας[416], δεν είναι διαθέσιμες ωστόσο πληροφορίες για άλλες περιπτώσεις. Παρά ωστόσο τις ασκούμενες πιέσεις και τη διακοπή των πιστώσεων περίθαλψης σε κατοίκους 27 χωριών στη Φθιώτιδα, ο επαναπατρισμός ήταν περιορισμένος και σποραδικός. Ο λόγος που προβλήθηκε για τη μη πραγματοποίηση ήταν ότι παρά τις διαβεβαιώσεις του

---

[413] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Νομαρχία Βοιωτίας, Λειβαδιά 17 Αυγούστου 1948. Αρ. Πρωτ. 5134: Ανακοίνωση

[414] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Νομαρχία Βοιωτίας. Κοινοποίηση εγγράφου υπ. Αριθ. Φ/137/13/1-11-1948 της ΑΣΔΣΕ για αναστολή επαναπατρισμού των ανταρτόπληκτων λόγω διεξαγόμενων επιχειρήσεων στην περιοχή. Τα χωριά που δεν επαναπατρίζονται είναι: η Τιθορέα, οι Ξυλικοί, Ανάβρα, Ζερίκιο, Δρακοσπηλιά, Προσήλιο, Άνω Σούρπη, Αρχάνι, Χώστια, Άνω Δυό Βουνά, Παλαιοβράχα, Φτέρη, Μυρίκη, Βουτύρο, Μερκάδα, Πλατύστομο, Ράχη Τυμφρηστού, Μεγάλο Χωριό και Αμπελακιώτισσα. Χορήγηση βεβαιώσεων στους κατοίκους των χωριών γινόταν από τις στρατιωτικές μονάδες.

[415] Αρχείο Βοβολίνη, Φάκελος 251: Θ. Δεσύλλας, Υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας, «Σημείωμα επί του θέματος περιθάλψεως ανταρτόπληκτων», Αθήνα 13 Σεπτεμβρίου 1948.

[416] *Λαμιακός Τύπος*, 11 Αυγούστου 1948

Γενικού Επιτελείου Στρατού δεν υπήρχε στοιχειώδης ασφάλεια εξαιτίας της δράσης του ΔΣΕ στην περιοχή[417].

Η αδυναμία του επαναπατρισμού λόγω των συνεχιζόμενων εκκαθαριστικών επιχειρήσεων ή της μη εκκαθάρισης της περιοχής από τις δυνάμεις του ΔΣΕ παρουσιάστηκε και σε άλλες περιοχές[418]. Αναφορά του Νομάρχη Καρδίτσας προς το Υπουργείο Εσωτερικών έκανε λόγο όχι μόνο για το αδύνατο της παλιννοστήσεως των προσφυγικών πληθυσμών αλλά και για τη βαθμιαία απώλεια επικοινωνίας και την απομόνωση της πόλης από την ύπαιθρο καθώς «*οι κάτοικοι της πόλεως δεν δύνανται να εξέλθωσι εις τους αγρούς και τας αμπέλους των. Νέαι ολοέν οικογένειαι αποδεκατισμέναι προσφεύγουσιν εις την πόλιν. Αι νεάνιδες όχι μόνον εκ των επισφαλών άκρων της πόλεως αλλά και εκ των περί την πόλιν χωρίων αποσύρωνται όπως διανυκτερεύσωσι εις οικίας κεντρικωτέρας ή εις υπόστεγα της πόλεως επανερχόμεναι τας πρωινάς ώρας εις τας εργασίας των*»[419]. Αντίστοιχες αναφορές έστειλε ο Νομάρχης Καρδίτσας και στο *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* όπου αν και αναγνωρίζονταν η αναγκαιότητα του επαναπατρισμού για αποφυγή της δημιουργίας αστυφιλίας, μέσω της ενασχόλησης με το εμπόριο ή του αναπτυσσόμενου παρασιτισμού, τονίζονταν ότι ο επαναπατρισμός ήταν προβληματικός και η χρήση βίας απαράδεκτη και μάταια[420].

Η ίδια κατάσταση παρατηρούνταν και στη Ευρυτανία. Εξαιτίας των στρατιωτικών συγκρούσεων στο Νομό «*ο διαταχθείς επαναπατρισμός προσφύγων στο Μεγάλο Χωριό και στο Στένωμα ματαιώθηκε. Οι πρόσφυγες που είχαν συγκεντρωθεί στο Στένωμα περίπου 1.200 επέστρεψαν στο Καρπενήσι εξαιτίας της αποχώρησης από εκεί του στρατιωτικού τμήματος. Ομοίως έφτασαν έντρομοι και 300 περίπου κάτοικοι και πρόσφυγες Μεγάλου Χωριού ενώ προβλέπονταν η άφιξη ακόμα 700 ατόμων*». Ο Νομάρχης Ευρυτανίας έκανε έκκληση για αποστολή σκηνών και εφοδίων περιθάλψεως, επισκευής οικιών ώστε να καταστεί δυνατή η στέγαση 3 χιλιάδων

---

[417] *Αρχείο Βοβολίνη*, Φάκελος 251: Θ. Δεσύλλας, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Γραφείο Υπουργού, Προς Πρόεδρο της Κυβέρνησης, Αρ. Εμπ. Πρωτ. 1393

[418] *Αρχείο Βοβολίνη*, Φάκελος 251: Θ. Δεσύλλας, Τηλεγραφήμα από Πρόεδρο Κοινότητας Τιθορέας προς το Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αρ. Πρωτ 90551/ 16 Αυγούστου 1948 και Τηλεγράφημα από Διευθυντή Πρόνοιας Ευρυτανίας προς Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Αρ. Πρωτ 21592/ 21 Αυγούστου 1948

[419] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 32, Υποφάκελος 1, «Νομαρχία Καρδίτσας προς το Υπουργείο Εσωτερικών, «Περί της καταστάσεως ασφαλείας», αρ. Πρωτ. 8577, Καρδίτσα, 24 Αυγούστου 1948

[420] *Αρχείο Βοβολίνη*, Φ. 251, Θ.Δεσύλλας, Νομαρχία Καρδίτσης προς Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Διεύθυνση Κρατικής Αντιλήψεως, «Ότι δεν δύναται γίνει λόγος περί παλλινοστήσεως συμμοριόπληκτων», Εμπιστευτικόν, Αρ. Πρωτ.8395, Καρδίτσα 13 Αυγούστου 1948

προσφύγων[421]. Οι στρατιωτικές εξελίξεις δικαίωσαν τις ενστάσεις των Νομαρχών καθώς τόσο η Καρδίτσα όσο και το Καρπενήσι δέχθηκαν στα τέλη 1948 - αρχές 1949 τις επιθέσεις του ΔΣΕ ο οποίος κατέφερε να διενεργήσει εκτεταμένη στρατολογία.

Συμπερασματικά, παρά τις προθέσεις των στρατιωτικών και πολιτικών αρχών ο επαναπατρισμός το καλοκαίρι του 1948 ήταν εξαιρετικά περιορισμένος ή όπου διατάχθηκε ανεστάλη λόγω των αντιδράσεων που προκαλούσε η έλλειψη ασφάλειας. Ωστόσο οι χορηγούμενες πιστώσεις περικόπηκαν εν όψει του επαναπατρισμού και των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού* και ουσιαστικά πρέπει να προκλήθηκε αναστάτωση [422].

Παρά τα προβλήματα, το ζήτημα του επαναπατρισμού παρέμενε φλέγον για την κυβέρνηση και τους χρηματοδότες Αμερικανούς καθώς η παραμονή 700.000 περίπου προσφύγων στα αστικά κέντρα επιβάρυνε σημαντικά τον κρατικό προϋπολογισμό και επιβράδυνε την οικονομική ανάκαμψη της χώρας. Καθώς δεν ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί πλήρως ο επαναπατρισμός εξαιτίας της μη ολοκληρωτικής εκκαθάρισης της υπαίθρου από τις δυνάμεις του ΔΣΕ, αναζητήθηκαν λύσεις οι οποίες θα ανακούφιζαν τα αστικά κέντρα από το τεράστιο βάρος των προσφύγων ενώ από την άλλη θα ήραν ένα μέρος από το οικονομικό φορτίο της κυβέρνησης. Ο επαναπατρισμός επιβάλλονταν και για στρατιωτικούς λόγους. Η ύπαρξη μεγάλου αριθμού εξοπλισμένων χωριών σε όλη τη χώρα ενίσχυε σημαντικά το έργο του *Εθνικού Στρατού* καθώς απάλλασσε τις στρατιωτικές δυνάμεις από στατικά καθήκοντα φύλαξης.

Ο οπλισμός των χωρικών κατά τον επαναπατρισμό τους έβρισκε αντίθετο τον ΔΣΕ. Προκήρυξη της *Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης* επισήμανε:

> «Για να εξασφαλίσουν τα νώτα τους εκμεταλλεύονται τον ακατανίκητο πόθο των ξεσπιτωμένων να γυρίσουν στα σπίτια τους και στα χωράφια τους και προσπαθούν να τους οπλίσουν. Αν δεν υποκύψουν στον εκβιασμό απειλούνται με την πείνα και τα καταναγκαστικά έργα, με στρατόπεδο και εξορία, με στρατοδικείο και εκτελέσεις. Ξέρετε τι θα πει το αναγκαστικό μοναρχοφασιστικό κήρυγμα να οπλιστούν άνδρες, γυναίκες, μικροί και μεγάλοι; Ο αναγκαστικός

---

[421] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 32, Υποφάκελος 1, «Τηλεγράφημα εκ Καρπενησίου 138, 30 Ιουλίου 1948. Νομάρχης Ευρυτανίας προς Πρόεδρον Κυβερνήσεως – Υπουργούς Εσωτερικών, Στρατιωτικών, Δημοσίας Τάξεως, Ανοικοδομήσεως, Πρόνοιας και ΓΕΣ»

[422] Αρχείο Βοβολίνη, Φ. 251 Θ. Δεσύλλα, «Σημείωμα επί του θέματος της περιθάλψεως των συμμοριόπληκτων», Αθήνα, 5 Αυγούστου 1948

εξοπλισμός σημαίνει να απλωθούν οι φλόγες του πολέμου παντού και να κάψουν ότι έμεινε όρθιο στην μαρτυρική γη. (...) Γυρίστε στα σπίτια σας και στα χωράφια σας. Να μην δεχθείτε να οπλιστείτε. Και όσοι πήρατε τα όπλα με τη βία, μη χτυπάτε τ' αδέλφια σας τους αντάρτες...ο ΔΣΕ δεν θα πειράξει κανέναν αγρότη που πήρε με τη βία το όπλο και δεν θα το χρησιμοποιήσει ενάντια στους αντάρτες»[423]

Στις αρχές του 1949 ο *Υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας*, Κ. Καραμανλής σε εμπιστευτικό υπόμνημα προς τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης Κ. Τσαλδάρη πρότεινε ως μόνο τρόπο για τον επαναπατρισμό των χωρικών τον εξοπλισμό τους και τη δημιουργία *Κέντρων Ασφαλείας* τα οποία θα πλαισιώνονταν από μικρή στρατιωτική δύναμη με επικεφαλής αξιωματικό. Κατά αυτόν τον τρόπο θα επιτυγχάνονταν ο επαναπατρισμός 250.000 σε σύνολο 460 χιλιάδων προσφύγων. Το κόστος του εγχειρήματος υπολογίζονταν σε 12 δις δραχμές εφάπαξ και 2 δις το μήνα, ποσό σαφώς μικρότερο από τα 40 δις που δαπανώνταν για την περίθαλψη των προσφύγων χωρίς να υπολογιστεί η ζημιά για την εθνική οικονομία από την αργία 700 χιλ. εργατικών χεριών. Για τον εξοπλισμό των *Κέντρων Ασφαλείας* απαιτούνταν περίπου 85.000 όπλα»[424]

Οι προτάσεις του *Υπουργού Κοινωνικής Πρόνοιας* σύντομα μετουσιώθηκαν σε πράξη. Προκειμένου να αποσυμφορηθούν οι πόλεις από τον μεγάλο αριθμό των προσφύγων και να καταστούν οι πρόσφυγες παραγωγικοί και να ελαφρύνουν τον κρατικό προϋπολογισμό, δημιουργήθηκαν στην ύπαιθρο *Κέντρα Ασφαλείας* στα οποία ήταν υποχρεωμένοι να επανέλθουν οι κάτοικοί τους και οι κάτοικοι των γειτονικών χωριών. Για την επιλογή των κέντρων αυτών χρησιμοποιήθηκαν ως κριτήρια η γεωγραφική θέση, η «αγωνιστική» διάθεση των κατοίκων, ο βαθμός του απειλούμενου κινδύνου, η απόσταση από την πλησιέστερη στρατιωτική μονάδα και από το πλησιέστερο συγκρότημα ανταρτών σε συνδυασμό με τη δυνατότητα επαναπατρισμού μεγάλου αριθμού προσφύγων. Στους επαναπατριζόμενους σε αυτά χορηγούνταν στέγη και τα αναγκαία εφόδια για την καλλιέργεια των αγρών ενώ συνεχίζονταν η επιδότησή τους για ένα δίμηνο μέχρι την πρώτη συγκομιδή. Στα *Κέντρα Ασφαλείας* υπήρχε μικρή στρατιωτική δύναμη και χωροφυλακή καθώς και ορισμένος αριθμός εξοπλισμένων χωρικών οι οποίοι μισθοδοτούνταν κατά το σύστημα των δημοσυντήρητων ταγμάτων (ΜΑΥ), επιλέγονταν με

---

[423] «Προκήρυξη της ΠΔΚ στους αγρότες και εργαζόμενους της Ελλάδας», στο *Το ΚΚΕ, ο.π.*, σ. 511

[424] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 39]40, Υποφάκελος 1α, «Εμπιστευτική επιστολή Κ. Καραμανλή, Υπουργού Κοινωνικής Πρόνοιας προς τον Πρόεδρον της Κυβέρνησης», 25 Ιανουαρίου 1949

επιμέλεια και ήταν κατάλληλα οργανωμένοι. Μπορεί να υποτεθεί ότι η επιλογή γινόταν με βάση την απόδειξη της εθνικοφροσύνης. Τα *Κέντρα Ασφαλείας* προστατεύονταν από πρόχειρα οχυρωματικά έργα. Το μέτρο στόχευε στον περιορισμό του αριθμού των προσφύγων στις πόλεις και στην αναπτέρωση του ηθικού των κατοίκων της υπαίθρου. Οι επανερχόμενοι μπορούσαν να καταστούν παραγωγικοί καθώς δυνητικά μπορούσαν να καλλιεργήσουν τους αγρούς, ενώ ο στρατός αποδεσμεύονταν από καθήκοντα στατικής φύλαξης και μπορούσε να επιδοθεί απερίσπαστος στην αδιάκοπη καταδίωξη των ανταρτών. Ο κύριος στόχος βέβαια παρέμενε η παρεμπόδιση του ΔΣΕ να διενεργήσει στρατολογία και να ανανεώσει τις δυνάμεις του[425].

Η αποτελεσματικότητα ωστόσο του μέτρου ήταν αμφίβολη. Από τους επαναπατρισμούς χωριών που πραγματοποιήθηκαν μέχρι το Μάρτιο 1949 διαπιστώθηκε στην πράξη ότι η υποχρεωτική τους εγκατάσταση στα *Κέντρα Ασφαλείας* τα οποία βρίσκονται δίπλα στα χωριά τους δεν μπορούσε να θεωρηθεί επαναπατρισμός γιατί στα *Κέντρα Ασφαλείας* δεν υπήρχε αφενός η δυνατότητα στεγάσεως όλων των προσφύγων που εγκαθίσταντο σε αυτά και αφετέρου οι πρόσφυγες δεν μπορούσαν να καλλιεργήσουν τους αγρούς τους ούτε να διατηρήσουν κτηνοτροφία και οικόσιτα ζώα και άρα να συντηρηθούν χωρίς κρατική συνδρομή. Ως αποτέλεσμα «*γίνονταν πρόσφυγες για δεύτερη φορά ταλαιπωρούμενοι και δεινοπαθούντες μόνο, μη δυνάμενοι να αναδιοργανώσουν και να ανασυγκροτήσουν τις εστίες τους και κινδυνεύοντας να πεθάνουν από την πείνα λόγω της διακοπής της αρτοδότησής τους*» [426].

Κατόπιν τούτων των δυσκολιών η *Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Στερεάς* προέκρινε την εγκατάσταση των επαναπατριζόμενων απευθείας στα χωριά τους εφόσον υπήρχε στρατιωτική ασφάλεια και απαγόρευσε την αναγκαστική εγκατάστασή τους σε *Κέντρα Ασφαλείας*. Οι κατά τόπους στρατιωτικές μονάδες διατάσσονταν να παρέχουν ασφάλεια στους κατοίκους των μη επαναπατριζόμενων χωριών για να ενεργούν κατά περιοχές τις αγροτικές τους εργασίες για ορισμένη χρονική περίοδο. Στην περίπτωση που υπήρχε οπλισμός ΜΕΑ οι κάτοικοι οργανώνονταν για μεγαλύτερη προστασία όταν μετέβαιναν προς καλλιέργεια[427].

Πιο συντονισμένες προσπάθειες για τον επαναπατρισμό έγιναν από το καλοκαίρι του 1949, γεγονός που έχει άμεση σύνδεση με την στρατιωτική ήττα του ΔΣΕ στην περιοχή της Ρούμελης

---

[425] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ. 84

[426] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, ΑΣΔΣΕ/Α1/ΙΙΙ, Αρ. Φ.32/115, ΣΤΓ. 903 3-3-1949 Θέμα: Επαναπατρισμός, Προς Νομαρχίες Αιτωλοακαρνανίας, Φθιώτιδος, Βοιωτίας, Φωκίδος, Ευβοίας.

[427] Στο ίδιο

(διάλυση ΙΙ Μεραρχίας, θάνατος του διοικητής της, Διαμαντή) και το τέλος των εκτεταμένων στρατιωτικών επιχειρήσεων μετά τον Γράμμο. Το πιο σοβαρό πρόβλημα ήταν να επιστρέψουν οι πρόσφυγες στα σπίτια τους και να διαγραφούν από τους καταλόγους βοήθειας. Ως γενικός κανόνας ο καθένας έπρεπε να επιστρέψει στο σπίτι του, είτε το επιθυμούσε είτε όχι. Κάποιος θα μπορούσε να αμφισβητήσει την χρησιμότητα της επανακατοίκησης ορισμένων ορεινών χωριών, όπου οι τοπικές πηγές ήταν εντελώς ανεπαρκείς να υποστηρίξουν τον αριθμό των ατόμων που ζούσε εκεί πριν. Το 1950 ωστόσο η επιλογή ήταν ανάμεσα στο να σταλούν οι πρόσφυγες πίσω και στο να συνεχιστεί ένα απαγορευτικά πολυδάπανο πρόγραμμα βοήθειας επ' αόριστον. Όχι λιγότερο από 50 εκατομμύρια δολάρια ή το 22% όλων των εξόδων της κυβέρνησης αφιερώνονταν στην βοήθεια το τελευταίο έτος του πολέμου[428].

Ωστόσο έπρεπε να βρεθεί κάποιος τρόπος να χρηματοδοτηθεί το όλο εγχείρημα. Το οικονομικό βάρος ανέλαβε εκ νέου η *Αμερικανική Αποστολή*. Κατόπιν πρωτοβουλίας του *Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού* και ενεργειών του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας* η κυβέρνηση έκανε έκκληση στην *Ειδική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Βαλκάνια* την 1 Μαΐου 1949 για οικονομική ενίσχυση για την αντιμετώπιση των δαπανών του επαναπατρισμού των ανταρτοπλήκτων[429]. Επιπρόσθετα για την οικονομική ενίσχυση των προσφύγων και την περάτωση του έργου του επαναπατρισμού συντάχθηκε και υποβλήθηκε στον πρόεδρο της *Αμερικανικής Οικονομικής Αποστολής* στην Αθήνα, Μακ Γκυ εμπεριστατωμένο υπόμνημα με αντικείμενο την εξασφάλιση πρόσθετης, πέρα από το πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ αμερικανικής οικονομικής βοήθειας υπέρ των προσφύγων. Στο κείμενο που έφερε το γενικό τίτλο «*Υπόμνημα επί του ελληνικού ζητήματος προσφύγων*» αναφέρονταν αναλυτικά τα αιτούμενα ποσά και η αξιοποίησή τους. Από την πλευρά της κυβέρνησης ορίστηκαν τρεις στόχοι: η αποκατάσταση της γεωργικής παραγωγής, η εξεύρεση των απαιτούμενων κεφαλαίων για την επιστροφή των προσφύγων στα χωριά τους, η απόκτηση των απαραίτητων γεωργικών εργαλείων και η επαναπόκτηση του αισθήματος της στρατιωτικής ασφάλειας. Η ελληνική κυβέρνηση ζητούσε επιπλέον κονδύλια για την παροχή στοιχειώδους κατοικίας με βασικό

---

[428] W.H.McNeil, *Greece: American Aid in Action, 1947-1956*, New York: The Twentieth Century Fund, 1957, σ. 49

[429] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ. 93 και εφημερίδα *Εστία*, 8 Ιουνίου 1949

οικιακό και γεωργικό εξοπλισμό με απώτερο σκοπό να καταστούν παραγωγικοί οι επαναπατριζόμενοι και ημερήσια ελάχιστη αποζημίωση μέχρι την πρώτη συγκομιδή[430].

Στα μέσα Ιουλίου 1949 ο *Υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας*, Κ. Καραμανλής, ανακοίνωσε ότι οι επαναπατρισθέντες θα λάμβαναν τα στοιχειώδη μέσα για την προσωρινή συντήρησή τους: α) δίμηνο εφ' άπαξ επίδομα, β) έκτακτο βοήθημα 200-300 χιλιάδες δρχ. κατά οικογένεια για στοιχειώδη οικοσκευή και γ) δωρεάν χορήγηση άρτου μέχρι την πρώτη συγκομιδή[431]. Αρμόδιοι Υπουργοί, Διευθυντές των Υπηρεσιών Πρόνοιας και Ανοικοδόμησης και τα Μέλη της Αμερικανικής Αποστολής επισκέφτηκαν τις κυριότερες πόλεις της χώρας, όπου είχαν συγκεντρωθεί πρόσφυγες, προκειμένου να εξετάσουν επί τόπου το θέμα του επαναπατρισμού και να καταρτίσουν ενιαίο σχέδιο εποικισμού[432]. Πράγματι, σε σύσκεψη στη Φθιώτιδα τοπικών παραγόντων με τον Κ. Καραμανλή στην οποία παρίστατο και εκπρόσωπος της *Ειδικής Αμερικανικής Αποστολής* αποφασίστηκε να δοθούν στους επαναπατριζόμενους, δίμηνη χρηματική ενίσχυση, άλευρα και τρόφιμα για 4 μήνες, η *Γεωργική Υπηρεσία Φθιώτιδας* να χορηγήσει γεωργικά εργαλεία και σπόρους για καλλιέργεια 10-15 στρεμμάτων και η *Υπηρεσία Ανοικοδομήσεως* να χορηγήσει ξυλεία και κάθε είδους οικοδομικό υλικό και να παρέχει τεχνική καθοδήγηση. «*Τα εφόδια δεν προορίζονται για να καλυφθούν καθ' οιονδήποτε τρόπο οι άμεσες βιοτικές ανάγκες των προσώπων στα οποία δίνονται αλλά δίνονται για να χρησιμοποιηθούν παραγωγικά για την ανασυγκρότηση της πληγείσας αγροτικής οικονομίας. Οι δικαιούχοι θα καθορίζονται πάντοτε από τις αρμόδιες Νομαρχιακές Επιτροπές Ενισχύσεως Πολεμοπαθών (Ν.Ε.Ε.Π.Δ)*»[433]. Προβλέπονταν ακόμα *Σχολείο Γεωργικής Τεχνικής* για ανταρτόπληκτους το οποίο άρχισε τη λειτουργία του στις 23 Ιανουαρίου 1950 με 31 μαθητές, οι οποίοι εκπαιδεύτηκαν για ένα μήνα προκειμένου να εργαστούν για την ανοικοδόμηση των επαναπατρισθέντων χωρίων[434].

Στους επαναπατριζόμενους πρόσφυγες παρέχονταν ως βοήθεια έκτακτη μερίδα αλεύρων και τροφίμων, εφόσον υπήρχαν διαθέσιμα, και χρηματικό βοήθημα για δύο μήνες ανερχόμενο σε 60.000 δρχ. ή 4 δολάρια για κάθε μέλος της οικογένειας. Επιπλέον κάθε οικογένεια με τρία ή

---

[430] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ. 103-4
[431] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ. 97
[432] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ. 99-100
[433] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχεία Νομαρχίας Βοιωτίας*, Υπουργείο Γεωργίας, Εγκύκλιος Διαταγή, Επείγουσα προς Άπασας τας Διευθύνσεις Γεωργίας του Κράτους, 9 Ιουνίου 1949
[434] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Φεβρουαρίου 1950

λιγότερα μέλη λάμβανε επίδομα αποκαταστάσεως 200.000 δρχ. ή 13,33 δολαρίων, οι δε οικογένειες με 4 ή περισσότερα μέλη λάμβαναν 300.000 δρχ. ή 20 δολάρια. Οι επαναπατριζόμενοι πρόσφυγες λάμβαναν επίσης ημερησίως 90 δράμια αλεύρου κατά άτομο μέχρις ότου ήθελαν χαρακτηριστεί ικανοί προς αυτοσυντήρηση από μια επιτροπή του Νομού. Με τα χρήματα αυτά μπορούσαν να αγοράσουν μικρές ποσότητες συμπληρωματικών τροφίμων, ιματισμό ή άλλα είδη πρώτης ανάγκης[435].

Ο επαναπατρισμός των χωριών της Φθιώτιδας και των όμορων νομών διενεργήθηκε σε δύο φάσεις. Η πρώτη φάση διήρκησε από τον Ιούλιο έως τα τέλη Νοεμβρίου 1949 ενώ η δεύτερη φάση από τον Μάρτιο έως τον Ιούνιο 1950. Τα κριτήρια για τη σειρά επαναπατρισμού των χωριών ήταν η δυνατότητα στέγασης και το είδος της καλλιέργειας σε κάθε χωριό. Ο στόχος ήταν να ξαναρχίσουν το γρηγορότερο δυνατό οι παραγωγικές εργασίες. Σε αυτή τη βάση τα πρώτα χωριά που επαναπατρίστηκαν ήταν αυτά του Δομοκού. Μέχρι 30 Ιουλίου 1949 είχαν επαναπατριστεί 16 κοινότητες στην περιοχή Δομοκού[436], ενώ ο επαναπατρισμός της περιοχής είχε ολοκληρωθεί έως τον Οκτώβριο 1949. Ακολούθησαν τα χωριά της Ανατολικής Φθιώτιδας και τα πεδινά της Δυτικής[437]. Τον Οκτώβριο 1949 επαναπατρίστηκαν τα ορεινά χωριά της Γκιώνας. Οι πρόσφυγες της Α κατηγορίας έλαβαν δίμηνο βοήθημα αποκαταστάσεως, αρτοδότησης μέχρι τη γεωργική συγκομιδή και τρόφιμα για 4 χειμερινούς μήνες. Στους πρόσφυγες της Β Κατηγορίας παρέχονταν χρηματικό βοήθημα και η απαιτούμενη στέγαση.

Σε πανελλήνιο επίπεδο, σύμφωνα με στοιχεία του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας* στα μέσα Ιουλίου 1949 επανεγκαταστάθηκαν στα χωριά τους 146.000 πρόσφυγες και διαγράφτηκαν 53.000 συνέπεια της γενομένης αναθεώρησης. Ως αποτέλεσμα συνέχιζαν να επιδοτούνται τον Ιούλιο 1949 485.000 άτομα. Έως τα τέλη Σεπτεμβρίου 1949 βάση του προγράμματος που κατάρτισε το *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* σε συνεργασία με τις κατά τόπους στρατιωτικές αρχές συντελέστηκε η επανεγκατάσταση άλλων 227.000 ώστε ο αριθμός αυτών που συνέχιζαν να λαμβάνουν βοήθεια να μειωθεί σε 258.000.[438]

---

[435] *Το Σχέδιον Μάρσαλλ εν Ελλάδι κατά τα έτη 1948-1950* (Συνετάχθη και διανέμεται δωρεάν υπό της Αμερικανικής Αποστολής Ελλάδος της Διοικήσεως Οικονομικής Συνεργασίας (Σχέδιον Μάρσαλλ) με την συνεργασία της Ελληνικής Κυβερνήσεως), σ. 46

[436] *Λαμιακός Τύπος* 11 Αυγούστου 1949

[437] *Λαμιακός τύπος*, 8 Οκτωβρίου 1949: Παύλιανη, Σκλήθρο, Οινοχώριο, 1216 κάτοικοι. 12 Οκτωβρίου 1949: Γλύφα, Βαθύκοιλο, Μύλοι

[438] *Καθημερινή*, 12 Ιουλίου 1949

Σύμφωνα με ανακοινώσεις του *Υπουργού Κοινωνικής Πρόνοιας* με ευκαιρία τη διακοπής του προγράμματος του επαναπατρισμού ανακοινώθηκαν τα αποτελέσματα της Α Φάσης της εφαρμογής του: επαναπατρίστηκαν συνολικά 486.125 πρόσφυγες από τους οποίους οι 68.663 στην Στερεά Ελλάδα ενώ παρέμεναν προς επαναπατρισμό την προσεχή άνοιξη 236.220 από τους οποίους οι 62.702 στην Στερεά Ελλάδα και Εύβοια[439]. Από όσους είχαν μετακινηθεί στα αστικά κέντρα της Φθιώτιδας σύμφωνα με την τοπική εφημερίδα έως τις αρχές Οκτωβρίου 1949 επαναπατρίστηκαν 14.697 άτομα σε σύνολο 42.000[440]. Οι υπόλοιποι αναμένονταν να επαναπατριστούν την άνοιξη 1950.

Στις 24 Οκτωβρίου 1949 ψηφίστηκε το Νομοθετικό Διάταγμα 1272 σχετικά με τον επαναπατρισμό και το συντονισμό του έργου[441]. Βάσει του νόμου ορίζονταν οι βασικές αρχές του προγράμματος παλιννόστησης. Η παλιννόστηση προβλέπονταν να συνεχιστεί μέχρι την 20 Νοεμβρίου και να επαναληφθεί τον Μάρτιο 1950 κατά τρόπο ώστε το διάστημα που μεσολαβούσε τα τεχνικά υπουργεία να μπορέσουν αφενός να συμπληρώσουν τα μέτρα της αποκατάστασης των επαναπατρισθέντων χωρικών και αφετέρου να προετοιμάσουν την παλιννόστηση των υπολειπομένων την άνοιξη. Στους παλιννοστούντες με δική τους θέληση κατά τη χειμερινή περίοδο παρέχονταν όλα τα προβλεπόμενα ευεργετήματα[442].

Ορισμένοι παράγοντες εμπόδισαν την ολοκλήρωση του έργου του επαναπατρισμού κατά το 1949. Η διακοπή του επαναπατρισμού κατά τους χειμερινούς μήνες υπαγορεύονταν από πολλούς παράγοντες. Ο επαναπατρισμός στο τέλος του φθινοπώρου και τις αρχές του χειμώνα ήταν αντικοικονομικός και πολλές φορές αδύνατος λόγω των καιρικών συνθηκών. Τα ορεινά χωριά έπρεπε να εφοδιαστούν με αποθέματα τροφίμων πράγμα δύσκολο καθώς το μοναδικό μέσο μεταφοράς παρέμεναν οι ημίονοι. Οι πρόσφυγες αυτών των περιοχών δεν μπορούσαν να προβούν σε καμία καλλιεργητική εργασία μέχρι την άνοιξη. Το πρόβλημα της στέγασης αποτελούσε άλλο έναν παράγοντα επιβραδύνσεως του επαναπατρισμού ιδιαίτερα στις περιοχές αυτές όπου έπρεπε να επαναπατρισθεί μεγάλος αριθμός προσφύγων, καθώς δεν ήταν δυνατόν να

---

[439] Αρχείο Καραμανλή, σ. 113-114, 5 Δεκεμβρίου 1949

[440] *Λαμιακός Τύπος*, 2 Οκτωβρίου 1949

[441] *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, Ν.Δ 1272, ΦΕΚ 31 Οκτωβρίου 1949, τεύχος 1° αρ.293 «Περί αποκεντρώσεως και συντονισμού του έργου της παλιννοστήσεως και αποκαταστάσεως των συμμοριόπληκτων» Στη σχετική συζήτηση στη Βουλή έλαβε το λόγο και ο βουλευτής Φθιώτιδας Ε. Καλατζής ο οποίος εξήρε τη σημασία του προγράμματος Πρόνοια δια της Εργασίας και το έργο του Καραμανλή: *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Επιτροπής Εξουσιοδοτήσεως* . Ψήφισμα ΞΗ της Δ Αναθεωρητικής Βουλής, σ. 461. κ.ε

[442] Αρχείο Καραμανλή, ο.π, σ. 109

εξασφαλιστεί χειμερινή στέγη πριν την έναρξη του χειμώνα. Ο επαναπατρισμός των προσφύγων των ορεινών περιοχών όπου η στέγαση ήταν τελείως ανεπαρκής θα σήμαινε μεγαλύτερη δοκιμασία για αυτούς.

Τα κατά τόπους νομαρχιακά συμβούλια ήταν υποχρεωμένα να καταρτίσουν το τοπικό πρόγραμμα με απόλυτη πρωτοβουλία. Κάθε Νομαρχία όφειλε να εκπονήσει πρόγραμμα επαναπατρισμού σε τοπικό επίπεδο. Το τοπικό πρόγραμμα παλιννοστήσεως κάθε νομαρχιακού συμβουλίου με την απαραίτητη προϋπόθεση ότι προ παντός άλλου θα έπρεπε να στεγαστούν οι ήδη παλιννοστούντες έπρεπε να περιλάβει ότι οι πρόσφυγες έπρεπε να στεγαστούν κατά προτεραιότητα με βάση πρώτον τη δυνατότητα της άμεσου στέγασης, είτε γιατί δεν είχε καταστραφεί το χωριό, είτε γιατί υπήρχε ικανός χώρος για στέγαση και δεύτερον το είδος της καλλιέργειας. Έπρεπε ακόμη να ληφθεί υπόψη το πρόγραμμα επαναπατρισμού της άνοιξης 1950, ώστε να εξασφαλιστεί κατά τη διάρκεια των χειμερινών μηνών στέγη για όσους επρόκειτο να παλιννοστήσουν. Κύριος γνώμονας σε κάθε απόφαση έπρεπε να είναι η ασφάλεια. Προκειμένου τέλος να παρασχεθεί περίθαλψη κατά τους 4 χειμερινούς μήνες λαμβάνονταν υπόψη αν ο παλιννοστών, αν και μακριά από το χωριό του, καλλιέργησε και αποκόμισε συγκομιδή[443].

Για την επίβλεψη του έργου του επαναπατρισμού ο *Υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας* έκανε περιοδεία σε αστικά κέντρα και σε μικρότερες κοινότητες στη Στερεά Ελλάδα[444]. Με εντολή του τα νομαρχιακά συμβούλια διέθεσαν τα δύο τρίτα των πιστώσεων για την εκτέλεση έργων κοινής ωφέλειας σε χωριά επαναπατριζομένων ενώ ο Βασιλιάς Παύλος αποφάσισε να διατεθεί το προϊόν του «*Εράνου υπέρ των συμμοριόπληκτων*» για την επανίδρυση ή την επισκευή σχολείων, εκκλησιών και υδραγωγείων σε χωριά επαναπατριζόμενων[445].

Η δεύτερη φάση του επαναπατρισμού άρχισε το πρώτο δεκαπενθήμερο του Μαρτίου 1950 και συνεχίστηκε ως τα τέλη Μαΐου 1950. Τα χωριά που επαναπατρίστηκαν ήταν τα ορεινά χωριά της Οίτης (Δυτικής Φθιώτιδας) και τα ορεινά χωριά των Νομών Καρδίτσας και Ευρυτανίας[446].

---

[443] *Λαμιακός Τύπος*, 8 Νοεμβρίου 1949
[444] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ. 109, 30 Οκτωβρίου έως 3 Νοεμβρίου 1949.
[445] Αρχείο Καραμανλή, *ο.π.*, σ. 110, 8-11-1949
[446] *Λαμιακός Τύπος*, 21 και 26 Μαρτίου 1950, 18, 19 και 27 Απριλίου 1950 και 4, 9, 20 και 28 Μαίου 1950

Πολλοί προσπάθησαν να αποποιηθούν την επάνοδό τους καταφεύγοντας σε καταστρατήγηση του επαναπατρισμού με πλάγια μέσα ενώ πολλοί επέστρεφαν προσωρινά στον τόπο καταγωγής τους και μετά από ένα σύντομο χρονικό διάστημα επανεγκαθίσταντο στα αστικά κέντρα. Η απροθυμία επιστροφής έλαβε τόσο μεγάλες διαστάσεις ώστε χαρακτηρίστηκε αντεθνική πράξη, αστυφιλία και συνήθεια προς τη ραστώνη και τον παρασιτισμό.

Ήδη από το φθινόπωρο του 1947, όταν άρχισε να δημιουργείται στα αστικά κέντρα προσφυγικό πρόβλημα επισημαίνονταν ο κίνδυνος της μόνιμης εγκατάστασης των προσφύγων στις πόλεις. σε εγκύκλιο του *Υπουργείου Συντονισμού* προς τις Νομαρχίες της χώρας τονίζονταν ότι:

> «ήταν επιτακτική η ανάγκη να επανέλθουν οι πρόσφυγες το ταχύτερο στις οικίες τους και να αποτραπεί η μόνιμη εγκατάστασή τους και η απασχόλησή τους σε πρόχειρα και παρασιτικά επαγγέλματα. Επιτακτική η ανάγκη ότι δέον να διατηρήσουν όλα τα μέσα και εργαλεία του επαγγέλματός τους. Ειδικά μέτρα στέγασης και διατροφής πρέπει να ληφθούν και για τα κτήνη τους, ιδίως να ληφθούν αυστηρά μέτρα εναντίον εκμεταλλευτών της δυστυχίας τους οι οποίοι αγοράζουν τα εργαλεία και τα κτήνη τους. Να καταβληθεί προσπάθεια ώστε ορισμένος αριθμός ανταρτόπληκτων να ασχοληθεί σε δημόσια έργα ή άλλα κοινής ωφέλειας»[447].

Η Νομαρχία με ανακοινώσεις της τόνιζε ότι ο επαναπατρισμός ήταν υποχρεωτικός και αυτοί που δεν συμμορφώνονταν θα στερούνταν ως πρώτο μέτρο όλες τις χορηγούμενες παροχές και ως δεύτερο μέτρο θα υποχρεώνονταν από τις Αστυνομικές αρχές σε δια της βίας επαναπατρισμό ενώ θα αίρονταν οι νόμοι της επιτάξεως οικιών και θα κατεδαφίζονταν οι παράγκες τους[448]. Χαρακτηριστική είναι ανακοίνωση της Νομαρχίας Βοιωτίας σχετικά με τους απειθούντες να επαναπατριστούν: *«Οι συμμοριόπληκτοι που καλούνταν να επαναπατριστούν όφειλαν να εκκενώσουν τις οικίες στις οποίες είχαν στεγαστεί. Διαφορετικά θα αποβληθούν από τις οικίες τα ευρισκόμενα αντικείμενα των οικογενειών και θα εκτεθούν στην ύπαιθρο από τα εντεταλμένα στυνομικά όργανα και στη συνέχεια θα ληφθούν μέτρα εναντίον των οικογενειών που δυστροπούν*

---

[447] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Υπουργείο Συντονισμού προς Γενικούς Διευθυντές, Νομάρχες και Επάρχους του Κράτους. 12 Οκτωβρίου 1947

[448] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Ιουλίου 1949

οι οποίες θα χαρακτηριστούν ότι δρουν αντεθνικά»[449]. Παρά ωστόσο τις υποσχέσεις για πλουσιοπάροχη υλική βοήθεια και τις απειλές για σκληρά μέτρα εναντίον των απειθούντων, ο προσφυγικός πληθυσμός ήταν απρόθυμος να επιστρέψει στα χωριά του.

Η μακροχρόνια απουσία από τις παραγωγικές εργασίες και η εξάρτηση από τους μηχανισμούς Πρόνοιας ενέτεινε την τάση παραμονής στα αστικά κέντρα. Πολλοί είχαν στραφεί σε μη παραγωγικά επαγγέλματα, όπως αυτό του μικροπωλητή, ή είχαν ανοίξει μαγαζιά[450]. Κάποιοι άλλοι είχαν αγοράσει σπίτια. Αναφέρθηκε ακόμα περίπτωση μόνιμης εγκατάστασης σε άλλο συνοικισμό ατόμων των οποίων οι οικίες είχαν πυρποληθεί από την περίοδο της Κατοχής ύστερα από την παραχώρηση οικοπεδικής έκτασης[451]. Πιθανά αυτοί που αντιδρούσαν στην επιστροφή τους ήταν οι κάτοικοι των φτωχότερων και πιο απομακρυσμένων χωριών εξαιτίας των αυξημένων δυσκολιών ανοικοδόμησης και της αδυναμίας καλλιέργειας της γης[452].

Τη μεγαλύτερη αντίδραση ωστόσο στον επαναπατρισμό εξέφραζαν οι νέοι οι οποίοι ήρθαν σε επαφή με ένα πολιτισμικό και κοινωνικό περιβάλλον καλύτερο από τον τόπο προέλευσή τους και στο οποίο έδειξαν θέληση προσαρμοστικότητας και διάθεση αφομοίωσης. Το γεγονός αυτό αποτελεί μια γενικότερη κοινωνική συνέπεια της εκκένωσης των χωριών που σήμαινε ότι οι άνθρωποι και ιδιαίτερα οι γυναίκες ήρθαν σε επαφή με την πόλη, με νέες γνώσεις και διαφορετικά πρότυπα συμπεριφοράς[453]. Ήρθαν σε επαφή με ένα επίπεδο ζωής και φάσμα φιλοδοξιών για τα οποία μέχρι τότε δεν είχαν επίγνωση. Κάποιες από αυτές ερωτεύτηκαν, δημιούργησαν σχέσεις[454]. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς την μετάβαση από τα πρότυπα συμπεριφοράς του αγροτικού χώρου σε αυτά της πόλης[455]. Συχνά αποτυπώθηκε στον τοπικό τύπο η διάσταση ανάμεσα στο χωριό και στην πόλη, ανάμεσα στα παραδοσιακά και στα νέα πρότυπα συμπεριφοράς. Συμβολική ήταν η εικόνα καλοντυμένης δεσποινίδος η οποία

---

[449]ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Νομαρχία Βοιωτίας, Αρ. Πρωτ.2526 , Ανακοίνωση, Λειβαδιά, 20 Μαΐου 1948

[450] *Λαμιακός Τύπος*, 16 και 28 Μαίου 1950 «μη επαναπατρισθέντες αλλά διατηρούντες μαγαζιά»

[451] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχεία Νομαρχίας Βοιωτίας*, Δασαρχείο Λειβαδιάς προς κ. Νομάρχην Βοιωτίας, 8 Αυγούστου 1949, Αρ. Πρωτ. 8076

[452] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Αυγούστου 1949: «Τώρα θα μου πείτε οι άλλοι που αγόρασαν σπίτια. Και τι έπρεπε να κάνουν; Για το Μοσχοχώρι και το Λιανοκλάδι οι πόρτες της Αγροτικής Τράπεζας είναι ανοικτές. Αλλά ο Νεζερός και η Χιλιαδού. Το Ρίτζιερι και η Κάνιανη; Καλλιέργεια; Ούτε λόγος να γίνεται».

[453] *Λαμιακός Τύπος*, 4 Αυγούστου 1949: «Κορίτσια ανταρτόπληκτων αντιδρούνε στον επαναπατρισμό»

[454]*Λαμιακός Τύπος*, 3 Ιουλίου 1949: «Συγκίνηση αρχίζει και επικρατεί στον ανταρτόπληκτο κοριτσόκοσμο που θα διαταχθεί ο επαναπατρισμός. Πολλές καρδιές πληγωμένες και ο αποχωρισμός σκληρός»

[455] Chandler, *ο.π.*, σ. 255

έσερνε ένα γάιδαρο[456]. Από τη μια μεριά τα αγαθά της πόλης, όπως απεικονίζονται στην εμφάνιση της νέας κοπέλας και από την άλλη ο γάιδαρος που συμβολίζει τον δεσμό με τις παραδόσεις του χωριού.

Στο πνεύμα της αντίδρασης των νέων ανθρώπων στον επαναπατρισμό κινείται και το δημοσίευμα της τοπικής εφημερίδας με τον τίτλο «Ξυπόλητοι στ' αγκάθια»:

> «Ήταν ευτυχισμένος εις στο σπίτι του στο χωριό. Δούλευε σκληρά και απολάμβανε τους κόπους του ήρεμα. Δεν ήξερε και περισσότερα. Τώρα – ας πούμε την πικρή αλήθεια – ντρέπεται για το παραστράτημα της κόρης του. Ο γιος δεν εμαζεύεται νωρίς στην πίσσινη, χάρτινη παράγκα. Η πόλις δεν του εμφύσησε τα καλά της αλλά του πρόσφερε με αφθονία τα άσχημά της. Θέλει λοιπόν να φύγει ή μάλλον να ξαναγυρίσει σπίτι του. Που ευρίσκεται το εμπόδιον; Ναι θα αντιδράσουν τα αγόρια και οι κοπέλες. Τι να κάνουμε θα αναγκαστούμε να τους στερήσουμε την βόλτα από την Πλατεία Ελευθερίας και τα Πηγαδούλια. Επειδή επιβάλεται να αποσυμφορηθούν οι δρόμοι από τις αμερικανικές και συμμαχικές κελεμπίες των φερέλπιδων νέων μας αι οποίαι όζουν ναφθαλίνη, βεβαίως, αλλά θα το συνηθίσουν με τον καιρό»[457].

Ιδιαίτερη μέριμνα λαμβάνονταν για όσες περιοχές «απελευθερώνονταν» από τον έλεγχο των ανταρτών. Στους κατοίκους των περιοχών αυτών χορηγούνταν τα τρόφιμα του προγράμματος γενικών διανομών του μήνα κατά τον οποίο περιήλθαν στον έλεγχο του στρατού και τα τρόφιμα των δύο προηγούμενων μηνιαίων προγραμμάτων. Ομοίως εγκρίνονταν στους κατοίκους των πόλεων ή χωριών που πλήγηκαν αιφνιδιαστικά από τον ΔΣΕ να χορηγούνται τα τρόφιμα ενός μηνιαίου προγράμματος γενικών διανομών εκτός από το κανονικό εφόσον βεβαιώνεται ότι τα τρόφιμα αυτά διαρπάχτηκαν[458]. Με εγκύκλιο του *Υπουργείου Εσωτερικών* τονίζονταν ότι η κυβέρνηση, οι δημόσιοι υπάλληλοι και βοηθητικά οι ιερωμένοι και οι γυναίκες έπρεπε επιτακτικά να αναλάβουν το έργο της «*διαφώτισης και ηθικού καθαρμού όλων εκείνων οι οποίοι αναγκαστικά ήρθαν σε στενή επαφή τόσους μήνες με τους διαφωτιστές και τους πολιτικούς*

---

[456] *Λαμιακός Τύπος*, 22 Φεβρουαρίου 1949
[457] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Αυγούστου 1949
[458] *ΓΑΚ Φθιώτιδας*, Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας, Υπουργείο Εφοδιασμού και Διανομών, Απόφαση Υπουργού, Αρ. Πρωτ. 11229/2272, 25 Ιανουαρίου 1949

καθοδηγητές των εαμοβουλγάρων οι οποίοι διαστρέβλωσαν τα εθνικά και πολιτικά φρονήματα των απλοϊκών χωρικών» [459].

Τον Ιούνιο 1950, σύμφωνα με τις κυβερνητικές εξαγγελίες, σχεδόν όλοι οι πρόσφυγες είχαν επιστρέψει στις οικίες τους και ένα χρόνο αργότερα σχεδόν όλα τα ειδικά προγράμματα τα οποία είχαν σχεδιαστεί για τον επαναπατρισμό και την επαναγκατάστασή τους είχαν τελειώσει. Ωστόσο το βασικό πρόβλημα του πως αυτοί οι άνθρωποι μπορούσαν να επιβιώσουν στις άγονες βουνοπλαγιές δεν είχε επιλυθεί. Όσοι επαναπατρίζονταν στα έρημα και συχνά κατεστραμμένα χωριά τους είχαν να αντιμετωπίσουν σοβαρά προβλήματα επιβίωσης:

> «Οι πρόσφυγες επέστρεφαν σε ένα λεπτό βραχώδες έδαφος το οποίο μόνο συχνή καλλιέργεια μπορούσε να το σώσει από τη διάβρωση και σε μια ζωή φυσικής καταπόνησης που άρχιζε στις 4-5 το πρωί και τελείωνε με το σούρουπο. Αυτοί που παρέμεναν στις πόλεις το έκαναν μόνο για να φουσκώνουν τους αριθμούς εκείνους που η ημι-απασχόλησή τους μπέρδευε τους αριθμούς της ανεργίας: αγόρια και άνδρες πωλούσαν τσιγάρα, ξηρούς καρπούς, μπαλόνια, σφουγγάρια και αναρίθμητα άλλα αντικείμενα στους δρόμους. Μικρά κορίτσια με γερασμένα, θλιμμένα πρόσωπα πουλούσαν ματσάκια από λευκό αρωματισμένο γιασεμί στα εστιατόρια πηγαίνοντας σιωπηλά από τραπέζι σε τραπέζι»[460].

Τον Οκτώβριο του 1949 το Προξενείο των ΗΠΑ στη Θεσσαλονίκη ανέφερε ότι «*μεγάλοι αριθμοί προσφύγων επέστρεψαν στα σπίτια τους και μερικοί με τη θέλησή τους και μερικοί ενάντια στις επιθυμίες τους και εγκαταστάθηκαν εκεί χωρίς τα μέσα να φυτέψουν νέα σοδειά ή γενικώς να αντιμετωπίσουν τον επερχόμενο χειμώνα*»[461]. Υπήρχαν ελλείψεις νερού, γεωργικών εργαλείων, συγκοινωνιών και αυξημένα προβλήματα στη στέγαση. Τα τρόφιμα ήταν λιγοστά. Αισθάνονταν εγκαταλελειμμένοι και συχνά διατυπώνονταν παράπονα ότι δεν είχαν χορηγηθεί όσα είχαν εξαγγελθεί από την κυβέρνηση. Η μόνη αρχή που έσπευδε να εγκατασταθεί στο χωριό ήταν η

---

[459] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Βασιλειο της Ελλάδος, Υπουργείο Εσωτερικών αρ. Πρωτ.1618, Αθήνα 4 Ιουνίου 1949 Προς Γενικούς Διοικητές Νομάρχες και Επάρχους.

[460] Τσάντλερ, *ο.π*, σ. 210

[461] Daggles Fleight to Secretary of State, 18 October 1949. Παρατίθεται στο L.Wittner, *Η αμερικανική επέμβαση στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας 1991, σ. 242

χωροφυλακή[462], ενώ το κράτος έσπευδε να ζητήσει φόρους[463]. Η ίδια αίσθηση εγκατάλειψης καταγράφεται και στις προφορικές μαρτυρίες.

Έκθεση για τον επαναπατρισμό σε χωριά νομού Ημαθίας την άνοιξη 1949 απεικονίζει τον τρόπο επαναπατρισμού και την κατάσταση που συναντούσαν οι επαναπατρισμένοι κατά την επιστροφή τους:

> «Την Μ. Παρασκευή οι συμμοριόπληκτοι διετάχθησαν να επιβιβασθούν αυτοκινήτων ίνα μεταφερθώσιν εις τα χωρία των. Μόλις ανεκοινώθη εις αυτούς η διαταγή παρουσιάσθησαν ενώπιον του Νομάρχου και εζήτησαν να τους επιτρέψη να εορτάσουν το Πάσχα και μετά να αναχωρήσουν. Ούτος ηρνήθη και επειδή έδειξαν διαθέσεις να μην υπακούσουν διέταξεν την χωροφυλακήν να μεταχειρισθή βίαν. Εγένετο η καλή αρχή. Με το πικρόν παράπονον εις την ψυχήν δια την σκληρότητα ανεχώρησαν, δια να ανατιναχθή το πρώτον αυτοκίνητον εκ νάρκης ολίγας εκατοντάδας μέτρων έξωθεν του χωρίου Νέα Κούκλενα, να τραυματιστούν ολίγοι, ευτυχώς ολίγοι από τους συμμοριόπληκτους να προκληθεί όμως πραγματική εξέγερσις διότι δεν εγένετο υπό των αρμοδίων ο έλεγχος της οδού υπό συνεργείου ναρκοσυλλεκτών. Το αυτό συνέβη και εις το χωρίον Χωροπάνη όταν την πρώτη ημέραν της εγκατάστάσεών των ο Πρόεδρος του χωριού και μερικοί κάτοικοι μετέβησαν εις το υδραγωγείον του χωρίου ίνα διαπιστώσουν τας καταστροφάς που υπέστη και των εργασιών που θα εχρειάζοντο δια την επισκευήν του. Εφονεύθη εις και ετραυματίσθησαν άλλοι. Δεν εδόθη εις αυτούς ούτε η προβλεπόμενη ενίσχυσις εις χρήμα και άλευρον ούτε προ της μετακινήσεως αυτών εγένετο οιανδήποτε εργασίαν δια την επισκευήν των κατεστραμμένων οικιών των. Επιπλέον με την εγκατάσταση αυτών επεβλήθη αμέσως εις αυτούς προσωπική εργασία ήτοι δια την εκτέλεσιν έργων αμύνης και κοινωφελών τοιούτων και ακόμη στρατιωτικής υπηρεσίας δια την ασφάλειαν των

---

[462] Για την περιγραφή του τρόπου επαναπατρισμού, Chandler, ο.π., σ. 257

[463] ΓΑΚ Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, Κτηνοτροφικός και Γαλακτοκομικός Συνεταιρισμός Ζερικίου προς κ. Νομάρχην Βοιωτίας, αρ. πρωτ. 2219, 20 Οκτωβρίου 1949 «Ένα μήνα μετά τον επαναπατρισμό το Κοινοτικό Συμβούλιο της Κοινότητας Ζερικίου έσπευσε να επιβάλλει βαρύτατη φορολογία στην κτηνοτροφία για την αντιμετώπιση των κοινοτικών αναγκών. Αναφέρεται σε επιστολή προς τον Νομάρχη ότι η κτηνοτροφία υπέστη ακατάσχετη αιμορραγία καθόλο το διάστημα της προσφυγικής ζωής επί διετία καθώς από τα 10.000 αιγοπρόβατα τον Αύγουστο του 1947 απέμειναν τον Οκτώβριο 1949 μόνο 6.000».

χωριών των. Φυσικήν συνέπειαν εις ουδεμία γεωργικήν εργασίαν σοβαρώς να δύνανται να ασχοληθούν. ...δεν δόθηκε επίδομα Ιουλίου, δεν είχε γίνει επισκευή υδραγωγείων, δεν έγινε ουδεμία εργασία από υπηρεσία ανοικοδομήσεως, δεν ελήφθη μέτρον ώστε η ασφάλεια του χωριού εις το ελάχιστον ώστε να διαθέτουν περισσότερον χρόνον εις τας γεωργικάς των ασχολίας που είναι δια αυτούς ο θάνατος και η ζωή. Επειδή είναι ολιγάριθμοι οι ικανοί να φέρουν όπλα υποχρεούνται εις συνεχή υπηρεσία επί νύκτας ολόκληρους και ημέρας ακόμα. Διδάσκαλοι δεν υπάρχουν ούτε ιερείς»[464]

Παρά τις δυσκολίες του επαναπατρισμού και την επανέναρξη των παραγωγικών δραστηριοτήτων ο επαναπατρισμός προβλήθηκε από τους αμερικανούς συμβούλους ως επιβεβλημένη πρακτική: *«Τουλάχιστον πίσω στα ορεινά οι επαναπατρισμένοι πρόσφυγες μπορούσαν να παράγουν κάτι. Στις πόλεις απλά θα προστίθενταν στις τάξεις των ανέργων και η δυσαρέσκειά τους συγκεντρωμένη σε λίγα μεγάλα κέντρα θα μπορούσε εύκολα να λάβει πολιτική έκφραση. Η πραγματική ωστόσο δικαιολόγηση πρέπει να είναι η απελευθέρωση κονδυλίων από άμεση βοήθεια από το πρόγραμμα επανεγκατάστασης. Όσο αυτά χρησιμοποιούνταν για παραγωγική οικονομική επένδυση που συνεισέφερε στον μελλοντικό πλούτο της χώρας και στο άνοιγμα νέων εργασιακών ευκαιριών για τον υπεράφθονο πληθυσμό, μπορεί να υποστηριχθεί ότι έγινε το μεγαλύτερο καλό για τους περισσότερους»*[465]. Οι δημογραφικές επιπτώσεις της μετακίνησης των πληθυσμών και οι μακροπρόθεσμες οικονομικές της συνέπειες δύσκολα μας πείθουν για την ορθότητα της παραπάνω κρίσης.

Ένα τελευταίο ερώτημα αφορά το πόσο μόνιμος ήταν ο επαναπατρισμός. Αν δηλαδή αυτοί οι πληθυσμοί εγκατέλειψαν τους ορεινούς οικισμούς εξαιτίας της αδυναμίας επανεκκίνησης των παραγωγικών δραστηριοτήτων και της μη βιωσιμότητας των ορεινών οικισμών. Αν εξεταστούν τα στοιχεία από μεταγενέστερες απογραφές πληθυσμού παρατηρείται μια φθίνουσα πορεία του αγροτικού χώρου η οποία εντοπίζεται στα πιο ορεινά και δυσπρόσιτα χωριά που είχαν εκκενωθεί στη διάρκεια του Εμφυλίου. Αντίθετα η πόλης της Λαμίας και άλλες αστικές περιοχές του

---

[464] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 39]40, Υποφάκελος 1γ, «Έκθεσις Αλ. Καραποστολάκη, τέως Νομάρχου πραγματευόμενη τον βεβιασμένον ενεργηθέντα επαναπατρισμόν των συμμοριόπληκτων των χωρίων του Νομού Ημαθίας προς Κ. Τσαλδάρη», Θεσσαλονίκη 5 Σεπτεμβρίου 1949

[465] Mc Neill, *ο.π.*, σ. 49-50

Νομού ενισχύθηκαν δημογραφικά. Μια πιο λεπτομερής παρουσίαση του ζητήματος αυτού ξεφεύγει ωστόσο από τα χρονικά όρια έρευνας.

5.7. Δημογραφικές επιπτώσεις της μετακίνησης των ορεινών πληθυσμών στα αστικά κέντρα στο Νομό Φθιώτιδας

Ένα από τα βασικά ερωτήματα της έρευνας σχετικά με τους εσωτερικούς πρόσφυγες του εμφυλίου αποτελεί το κατά πόσο η μετακίνηση των ορεινών πληθυσμών στα αστικά κέντρα είχε δημογραφικές επιπτώσεις τόσο στις περιοχές που εκκενώθηκαν όσο και στους τόπους προσωρινής εγκατάστασης. Προκειμένου να διερευνηθεί το ερώτημα αυτό πρέπει να εξεταστούν οι διακυμάνσεις στον πληθυσμό σε επίπεδο νομού, επαρχίας και πόλης με βάση τις απογραφές που διενέργησε η *Εθνική Στατιστική Υπηρεσία* το 1940 και το 1951. Στην εκτίμηση που θα γίνει πρέπει να συνυπολογιστούν οι πολεμικές απώλειες της δεκαετίας εξαιτίας του πολέμου με την Ιταλία και τη Γερμανία, της Κατοχής και του Εμφυλίου. Καθώς ωστόσο αυτές δεν έχουν οριστεί με ακρίβεια και βεβαιότητα, πόσο μάλλον σε τοπική κλίμακα, θα γίνουν εκτιμήσεις βασισμένες στη σύγκριση ανάμεσα στον αναμενόμενο και τον πραγματικό πληθυσμό της απογραφής του 1951.

Σε τοπικό επίπεδο έχουν δημοσιευτεί σε τοπικά περιοδικά ή σε έργα τοπικής ιστορίας κατάλογοι απωλειών της δεκαετίας 1940-1950 ανά χωριό, οι οποίοι είναι βασισμένοι σε προφορικές μαρτυρίες που συγκέντρωσαν τοπικές κοινοτικές επιτροπές «*συλλογής και καταγραφής στοιχείων για την περίοδο 1940-1945*»[466]. Στη δεκαετία του 1980, κατ' εντολή της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης Φθιώτιδας καταγράφηκαν βάση ενός ερωτηματολογίου οι καταστροφές που προκάλεσε ο Β Παγκόσμιος Πόλεμος ανά χωριό και οι ανθρώπινες απώλειες. Τα στοιχεία αυτά εκτός από τον αμφιλεγόμενο τρόπο συλλογής τους είναι αποσπασματικά και δεν προσφέρουν συνολική εικόνα των απωλειών της δεκαετίας.

Οι απώλειες του πολέμου 1940-1941 (ελληνοιταλικός – ελληνογερμανικός) υπολογίστηκαν από το *Γενικό Επιτελείο Στρατού* σε 740 αξιωματικούς και 14.400 οπλίτες νεκρούς ή αγνοούμενους[467]. Δεν υπάρχουν ακριβείς καταγραφές για τον αριθμό των ανθρώπων που

---

[466] Περιοδικό *Λαϊκή Αναγέννηση*, τ. 41, 1992, σ. 32-33 Αναφορικά με τα χωριά της Υπάτης. Το ενδιαφέρον είναι ότι εκτός από τις απώλειες καταγράφονται και πόσοι συμμετείχαν στις αντιστασιακές οργανώσεις και πόσοι στρατεύτηκαν στον ΔΣΕ και στον κυβερνητικό στρατό.

[467] Πηγή ΓΕΣ

πέθαναν κατά τη διάρκεια της Κατοχής εξαιτίας της πείνας, των κακουχιών και των εκτελέσεων των δυνάμεων Κατοχής. Εκτιμήσεις αναφέρουν τον αριθμό των 750.000 ατόμων δηλαδή το ένα δέκατο του πληθυσμού της χώρας. Ούτε για την περίοδο του εμφυλίου πολέμου υπάρχει πιθανός τρόπος να υπολογιστεί πόσοι ακριβώς άνθρωποι σκοτώθηκαν καθώς καμία πλευρά δεν κρατούσε ακριβές αρχείο και οι απώλειες των πολιτών δεν καταμετρούνταν καθόλου[468]. Το ίδιο συνέβαινε και με τις απώλειες των παραστρατιωτικών σωμάτων αλλά και του ΔΣΕ ιδιαίτερα στο τελευταίο στάδιο του πολέμου. Ως αποτέλεσμα, οι αριθμοί των απωλειών του εμφυλίου πολέμου που παρατίθενται από διάφορες αρχές διαφέρουν ευρέως. Υπολογίζοντας τον αριθμό των σκοτωμένων η Ελληνική Κυβέρνηση ισχυριζόταν ότι περίπου 40.000 μάχιμοι σκοτώθηκαν, η κυβέρνηση των ΗΠΑ 75.000 και οι Αγγλοαμερικάνοι παρατηρητές 158.000. Επειδή ένας μεγάλος αριθμός των θανάτων των πολιτών δεν καταγράφηκε ο τελευταίος αριθμός φαίνεται λογικός[469]. Άλλες πηγές αναφέρουν ότι σκοτώθηκαν 36.839 αντάρτες, αιχμαλωτίστηκαν 20.128 και τραυματίστηκαν πολλοί άλλοι. Στις κυβερνητικές δυνάμεις οι απώλειες ήταν σημαντικά ελαφρότερες 14.356 σκοτώθηκαν, 30.476 τραυματίστηκαν και 4.617 αγνοούνταν.[470] Σύμφωνα λοιπόν με τις παραπάνω εκτιμήσεις οι συνολικές απώλειες της δεκαετίας ανάγονται περίπου σε 1 εκατομμύριο άτομα. Σε αυτό τον αριθμό θα πρέπει να υπολογιστεί επιπρόσθετα η υπογεννητικότητα εξαιτίας των στερήσεων, της πολεμικής επιστράτευσης των αντρών και των συνθηκών που δημιουργούσε ο πόλεμος.

Οι εκτιμήσεις για τις ανθρώπινες απώλειες των πολεμικών περιπετειών της δεκαετίας 1940-1950 επιβεβαιώνονται και από τη σύγκριση αναμενόμενου και πραγματικού πληθυσμού με βάση τις προπολεμικές απογραφές και την απογραφή του 1951. Πριν από τον πόλεμο η Ελλάδα είχε πληθυσμό που το φυσικό ποσοστό αύξησης (γεννήσεις μείον θάνατοι) ήταν πολύ υψηλό σε σχέση με τα ευρωπαϊκά πρότυπα καθώς ήταν 12,2% κατ' έτος για την περίοδο 1920-1928 και 13,7% για την περίοδο 1928-1940[471]. Το ποσοστό αύξησης στις κυρίως αγροτικές περιοχές ήταν

---

[468] W.H. McNeil, *Greece: American Aid in Action, 1947-1956*, New York : The Twentieth Century Fund, 1957, σ. 45

[469] St. Xydis, *Greece and the Great Powers, 1944-1947: Prelude to the Truman Doctrine*, Θεσσαλονίκη 1963, σ.541, C. M. Woodhouse, *The Struggle for Greece, 1941-1949*, Λονδίνο 1976 σ. 285-6, G.Chandler, *Διχασμένη Χώρα. Μια Αγγλοελληνική Τραγωδία*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σ. 1994, σ.250

[470] Ε. Αβέρωφ – Τοσίτσας, *Φωτιά και Τσεκούρι: Το Κομμουνιστικό Κόμμα και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα, 1944-1949*, New Rochelle, New York: Caratzas, 1978, σ.355. βασισμένο σε αμερικανικές πηγές Wittner, *ο.π.*, σ. 328 και παραπομπή σ. 498

[471] Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας – Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16ης Οκτωβρίου 1940, Πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας, πόλεις και χωρία*, Αθήνα: Εθνικό τυπογραφείο, 1950

υψηλότερο από τον μέσο όρο. Οι οικονομολόγοι ανέφεραν τον σχετικό υπερπληθυσμό της Ελλάδας ως μείζον πρόβλημα εννοώντας ότι η αγροτική οικονομία δεν μπορούσε να αντέξει έναν αυξανόμενο πληθυσμό ειδικά στις ορεινές περιοχές, όπου οι κλήροι ήταν εξαιρετικά μικροί και απειλούνταν και με άλλη υποδιαίρεση. Κατά τη διάρκεια των χρόνων του πολέμου η Ελλάδα είχε μείωση του πραγματικού πληθυσμού. Μια δειγματοληπτική απογραφή για το 1946 έδειξε καθαρά μείωση 87.860 ατόμων ανάμεσα στο 1940-1946 δηλαδή ετήσια μείωση 2,2%[472]. Στο τέλος του πολέμου, το 1944 υπήρχε μια ελάσσων υπεργεννητικότητα και για πρώτη φορά οι γεννήσεις ήταν περισσότερες κατά 55.000 από τους θανάτους. Με δεδομένο ότι τα ποσοστά θανάτου αναμένονταν να μειωθούν μετά τον πόλεμο σε σύγκριση με τα προπολεμικά αναμένονταν ότι η Ελλάδα θα είχε ακόμα μεγαλύτερο ποσοστό αύξησης του πληθυσμού μετά το 1944. Ωστόσο ύστερα από το τέλος του εμφυλίου πολέμου, η απογραφή του 1951 παρουσιάζει έναν ουσιαστικά στάσιμο πληθυσμό[473].

Πίνακας 20

Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδας σύμφωνα με τις απογραφές του 1928, 1940 και 1951

Απογραφή	Πραγματικός Πληθυσμός	Μεταβολή σε απόλυτο αριθμό
1928	6.204.684	1.187.795
1940	7.344.860	1.140.176
1951	7.511.321	+166.461

Πηγή: ΕΣΥΕ, *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος*. Σημείωση: Προκειμένου να είναι συγκρίσιμα τα μεγέθη, ο αριθμός αφορά τον πληθυσμό της χώρας χωρίς τα Δωδεκάνησα τα οποία προσαρτήθηκαν στην ελληνική επικράτεια το 1947. Ο καταγραφείς πληθυσμός ανέρχεται σε 7.632.801 άτομα από τα οποία τα 121.480 κατοικούσαν στα Δωδεκάνησα.

Όσο αφορά ειδικότερα το νομό Φθιώτιδας και την πόλη της Λαμίας, με βάση τις απογραφές των ετών 1940 και 1951, καταλήγουμε στο ίδιο συμπέρασμα της δημογραφικής στασιμότητας. Αν

[472] Οι εκτιμήσεις βασίζονται σε μια δειγματοληπτική έρευνα της Συμμαχικής Αποστολής σε σχέση με τις εκλογές του 1946. Στο ECA, *Greece: Country Data Book*, Table X, Population , employment and unemployment, March 1950

[473] Βασίλειον της Ελλάδας, Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, *Αποτελέσματα της απογραφής πληθυσμού της 7ης Απριλίου 1951*, τομ.1, Αθήνα 1961

συγκρίνουμε τον πραγματικό πληθυσμό του Νομού Φθιώτιδας στις απογραφές του 1928[474] και 1940 παρατηρούμε ότι υπάρχει ένας ρυθμός αύξησης του πληθυσμού 12,8%. Το 1951 ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού στο σύνολο του νομού είναι κάτω από 1%.

Πίνακας 21

Πληθυσμός νομού Φθιώτιδος, 1928-1951, ανά επαρχία

	Σύνολο Νομού Φθιώτιδος	Επαρχία Φθιώτιδος	Επαρχία Δομοκού	Επαρχία Λοκρίδος
Απογραφή 1928	**130.463**	73.632	17.001	39.830
Απογραφή 1940	**147.108**	83.409	19.432	44.267
Απογραφή 1951	**148.322**	88.059	18.858	41.405
Αναμενόμενος Πληθυσμός 1951	**166.232**	94.502	22.152	49.136
Ποσοστιαία Πραγματική Αύξηση πληθυσμού 1928-1940	**12.8%**	13.3%	14.3%	11.1%
Ποσοστιαία Πραγματική Αύξηση Πληθυσμού 1940-1951	**0.83%**	5.57%	-2.95%	-6.47%
Απώλεια πληθυσμού 1940-1951 με βάση τον αναμενόμενο πληθυσμό	**-12%**	-7,73%	-17,25%	-17,57%

Από τον ανωτέρω πίνακα προκύπτει ότι αν και στο σύνολο του νομού παρατηρείται δημογραφική στασιμότητα υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανά επαρχία. Λεπτομερέστερα συμπεράσματα συνάγονται αν εξεταστεί η κατανομή του πληθυσμού του νομού Φθιώτιδας ανά αστικά κέντρα και επαρχιακές κοινότητες.

---

[474] Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας – Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την γενικήν απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928, Πραγματικός Πληθυσμός κυρωθείς δια του από 23 Νοεμβρίου 1923 διατάγματος*, β έκδοση, Αθήνα 1936

Πίνακας 22

Κατανομή πληθυσμού Νομού Φθιώτιδας με βάση απογραφές 1940-1951

	Αστικός Πληθυσμός		Αγροτικός Πληθυσμός			
Απογραφή	Πόλη Λαμίας	Άλλοι Δήμοι (Κέντρα Ασφαλείας)	Κοινότητες με πληθυσμό 1000-3000	Κοινότητες κάτω των 1000 ατόμων		
				Δομοκός	Λοκρίδα	Φθιώτιδα
1940	16.542	16.649	30.147	15.549	20.458	48.763
1951	25.288	18.135	28.884	15.501	17.152	43.302
Διαφορά %	+ 52,9	+8,9%	-4,2%	-0,2%	-6,8%	-11,2%

Σύμφωνα με τον Πίνακα 22 παρατηρούνται διαφοροποιήσεις όσο αφορά τον αστικό και τον αγροτικό πληθυσμό. Ο αστικός πληθυσμός αυξήθηκε τόσο στην πόλη της Λαμίας όσο και στα μικρότερα αστικά κέντρα του νομού, τα οποία είχαν χρησιμοποιηθεί ως *Κέντρα Ασφαλείας* για την εγκατάσταση και περίθαλψη των εσωτερικών προσφύγων. Ενώ προπολεμικά ο αστικός πληθυσμός (πόλη της Λαμίας και δήμοι Νομού Φθιώτιδος) αποτελούσε το 22,5% του συνολικού πληθυσμού του νομού, σύμφωνα με την απογραφή του 1951 αποτελούσε το 30% του συνολικού πληθυσμού. Αντίθετα οι μεγαλύτερες κοινότητες με πληθυσμό έως 3.000 κατοίκους, γνώρισαν μια μικρή μείωση του πληθυσμού τους. Το ίδιο συνέβη και στις κοινότητες κάτω των 1.000 κατοίκων, όπου επίσης παρουσιάστηκε μείωση του πληθυσμού. Υπάρχει επομένως μια τάση μετακίνησης προς την πόλη της Λαμίας και τις μικρότερες πόλεις του νομού και αντίθετα μια δημογραφική μείωση στον αγροτικό χώρο και ιδιαίτερα στους ορεινούς πληθυσμούς. Το ίδιο παρατηρείται και σε άλλες αστικές περιοχές της χώρας όπως την Κοζάνη, όπου αν και ο πληθυσμός μειώθηκε κατά 7% ανάμεσα στο 1940 και το 1951, ο πληθυσμός της ομώνυμης πόλης αυξήθηκε κατά 26%, των Ιωαννίνων κατά 48% και της Κόνιτσας κατά 61%[475]. Συμπερασματικά, η μεγαλύτερη πληθυσμιακή μείωση σημειώθηκε στην ύπαιθρο ενώ η πόλη της Λαμίας και οι κωμοπόλεις αύξησαν τον πληθυσμό τόσο σε απόλυτο αριθμό όσο και σχετικά.

Υπάρχουν περαιτέρω διαφοροποιήσεις ανά επαρχία λόγω των διαφορετικών γεωγραφικών και οικονομικών συνθηκών και της διαφορετικής επίδρασης των πολεμικών γεγονότων της

---

[475] Λαΐου, *ο.π,*.σ.109

δεκαετίας 1940-1950 (Ελληνοιταλικός – Ελληνογερμανικός Πολέμος, Κατοχή και Εμφύλιος) σε κάθε επαρχία. Ο ακόλουθος πίνακας με βάση στοιχεία του *Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας Λαμίας* σχετικά με προέλευση των προσφύγων που κατέφυγαν στα αστικά κέντρα του νομού Φθιώτιδας ανά επαρχία μας βοηθά να συσχετίσουμε τις δημογραφικές επιπτώσεις με τον αριθμό των εσωτερικών προσφύγων.

Πίνακας 23

Προέλευση προσφύγων ανά επαρχία τον Ιούλιο 1949[476].

Προέλευση	Αριθμός Προσφύγων
Δομοκός	16.301
Ευρυτανία	4.033
Παρνασσίδα	2.189
Λοκρίδα	700
Καρδίτσα	1.547
Αλμυρός	810
Φθιώτιδα	34.175
Σύνολο	58.755

Με βάση τον Πίνακα 23 παρατηρείται ότι το 60% των εσωτερικών προσφύγων προέρχονταν από την επαρχία Φθιώτιδος, η οποία υπέστη και τη μεγαλύτερη δημογραφική αιμοραγία. Στην επαρχία Φθιώτιδας συμπεριλαμβάνονται η πόλη της Λαμίας, οι πεδινοί οικισμοί της κοιλάδας του Σπερχειού, η Ανατολική Φθιώτιδα και οι ημιορεινοί και ορεινοί οικισμοί της Δυτικής Φθιώτιδας και του όρους Καλλιδρόμου. Εξετάζοντας χωριστά κάθε περιοχή διαπιστώνονται ορισμένες διαφοροποιήσεις.

[476] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Ιουλίου 1949

Πίνακας 24

Κατανομή πληθυσμού στην Επαρχία Φθιώτιδος

Απογραφή	Πόλη της Λαμίας	Κοιλάδα Σπερχειού	Δυτική Φθιώτιδα	Ανατολική Φθιώτιδα
Απογραφή 1940	16542	13965	41400	11502
Απογραφή 1951	25288	13655	35953	13163
Διαφορά απογραφής 1940-1951	8746	-310	-5447	1661
Ποσοστιαία πραγματική αύξηση πληθυσμού	52.9%	-2.2%	-13.2%	14.4%

Από τον πιο λεπτομερή Πίνακα 24 παρατηρείται ότι η πραγματική μείωση πληθυσμού συντελείται στην περιοχή της Δυτικής Φθιώτιδας, όπου υπάρχει μείωση πραγματικού πληθυσμού κατά 13,2%. Αντίθετα, στους οικισμούς της κοιλάδας του Σπερχειού υπάρχει ουσιαστικά στασιμότητα ενώ τα χωριά της Ανατολικής Φθιώτιδας αύξησαν τον πληθυσμό τους κατά 14,4%. Μια λεπτομερέστερη ανάλυση των στοιχείων που παρέχουν οι απογραφές καταδεικνύει μείωση του πληθυσμού κατά 23% κατά μέσο όρο στα χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας (πρώην Δήμοι Υπάτης, Σπερχειάδας, Τυμφρηστού, Μακρακώμης και Ομιλαίων). Πρόκειται για μια φτωχή ορεινή περιοχή η οποία λόγω της απομόνωσης, της απουσίας οδικών αξόνων και της έντονης εμπλοκής της στην αντίσταση κατά τη διάρκεια της Κατοχής και στον Εμφύλιο, υπέφερε σημαντικές δημογραφικές απώλειες. Τα ορεινά χωριά, τα οποία ήταν τα πρώτα που εκκενώθηκαν και τα τελευταία που επαναπατρίστηκαν, δεν συνήλθαν ποτέ, όπως καταδεικνύεται από μεταγενέστερες απογραφές. Σε αυτό συνετέλεσαν και άλλοι παράγοντες σε μεταγενέστερες περιόδους όπως η μετανάστευση.

Οι διαφορετικές οικονομικές συνθήκες της επαρχίας Δομοκού ήταν ο λόγος που ο πληθυσμός της περιοχής παρότι ενεπλάκη έντονα στον εμφύλιο και στο σύνολό του εκκενώθηκε, (τα 16.301 άτομα που καταγράφονται στις στατιστικές του *Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας* αποτελούσαν περίπου το 90% του αγροτικού πληθυσμού της επαρχίας Δομοκού), παρέμεινε ουσιαστικά σταθερός έως τη δεκαετία 1960 οπότε ακολούθησε φθίνουσα πορεία. Η μη μείωση του πληθυσμού εικάζουμε ότι οφείλεται στο εύφορο έδαφος της περιοχής που πρόσφερε τη

δυνατότητα για αποδοτικές γεωργικές καλλιέργειες. Η αποξήρανση εξάλλου της λίμνης Ξυνιάδος δημιούργησε νέες καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Ένα άλλο στοιχείο το οποίο εμπόδισε τη δημογραφική μείωση ήταν ότι ο πληθυσμός της επαρχίας Δομοκού δεν απομακρύνθηκε από την περιοχή αλλά εκκενώθηκε σε κοντινά *Κέντρα Ασφαλείας* (Δομοκός, Μεταλλεία Δομοκού και Σιδηροδρομικός Σταθμός Δομοκού). Εξαιτίας της σημασίας της περιοχής για την τοπική οικονομία τα χωριά της περιοχής ήταν τα πρώτα που επαναπατρίστηκαν.

Μικρό ποσοστό προσφύγων είχε ως τόπο προέλευσης τη Λοκρίδα, η οποία σύμφωνα με την απογραφή του 1951 γνώρισε μείωση του αγροτικού της πληθυσμού κατά 6,5%. Η μικρότερη μείωση του αγροτικού πληθυσμού μπορεί να αποδοθεί στο εύφορο και πεδινό του εδάφους και στη μειωμένη συμμετοχή στις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Στη Λοκρίδα εξάλλου λόγω των ευνοϊκότερων οικονομικών συνθηκών σε σχέση με τον υπόλοιπο νομό υπάρχουν περισσότερες μεγάλες κοινότητες των 1.000-3.000 ατόμων οι οποίες δεν εκκενώθηκαν από τους κατοίκους τους κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου.

Στην εξέταση των δημογραφικών επιπτώσεων της μετακίνησης των πληθυσμών κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου πρέπει να συνυπολογιστεί και ο γειτονικός νομός Ευρυτανίας καθώς μέρος του πληθυσμού του μετακινήθηκε προς τα αστικά κέντρα της Φθιώτιδας. Σύμφωνα με δημοσιεύσεις στον τοπικό τύπο σχετικά με τα επαναπατρισθέντα χωριά, 50 οικισμοί της Ευρυτανίας, με συνολικό καταγεγραμμένο πληθυσμό 4.033 άτομα[477], εκκενώθηκαν μερικώς ή ολικώς στη Λαμία[478]. Ο πληθυσμός των υπολοίπων ορεινών χωριών της Ευρυτανίας μεταφέρθηκε στην πόλη του Καρπενησίου και στα *Κέντρα Ασφάλειας* του νομού Αιτωλοακαρνανίας.

Ο νομός Ευρυτανίας πλήρωσε ιδιαίτερα βαρύ τίμημα, λόγω της γεωγραφικής του θέσης και του ορεινού του ανάγλυφου που οδήγησε στην αυξημένη εμπλοκή του πληθυσμού στα πολεμικά γεγονότα της δεκαετίας και καθόρισε τις οικονομικές του συνθήκες. Η Ευρυτανία υπήρξε κύριος χώρος δράσης και ανάπτυξης του ΔΣΕ στη Στερεά Ελλάδα, με ότι αυτό συνεπάγεται (εκτεταμένη στρατολογία, αποκλεισμός από την ξένη βοήθεια, εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, αναγκαστική εκκένωση των ορεινών πληθυσμών). Από την άλλη το ορεινό και άγονο του

---

[477] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Ιουλίου 1949

[478] Μέρος των κατοίκων των χωριών αυτών μετακινήθηκε προς το Καρπενήσι. Ύστερα ωστόσο από την κατάληψη του Καρπενησίου από τον ΔΣΕ τον Ιανουάριο 1949 οι περισσότεροι κατέφυγαν στη Λαμία.

εδάφους, η έλλειψη οδικού δικτύου και η συνακόλουθη απομόνωση αποτελούσαν ανασταλτικούς παράγοντες για την επανεκκίνηση παραγωγικών δραστηριοτήτων μετά το τέλος του Εμφυλίου. Τα ορεινά χωριά της Ευρυτανίας ήταν τα τελευταία που επαναπατρίστηκαν το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Απριλίου 1950.

Εξετάζοντας τις απογραφές του 1940 και του 1951 παρατηρείται ότι ο Νομός Ευρυτανίας έχασε περίπου το ένα τέταρτο του συνολικού του πληθυσμού:

Πίνακας 25

Πληθυσμός Νομού Ευρυτανίας με βάση τις απογραφές 1940 και 1951

Απογραφή	Σύνολο Νομού Ευρυτανίας
1940	53.474
1951	40.671
Μεταβολή %	-12.803 -24%

Μερικά χωριά έχασαν πάνω από τον μισό πληθυσμό τους ενώ άλλα με μικρότερη μείωση κατέστησαν ουσιαστικά μη βιώσιμα, όπως συνάγεται και από τις μεταγενέστερες απογραφές. Πολλοί Ευρυτάνες εγκαταστάθηκαν στη Λαμία, η οποία αποτελούσε το κοντινότερο αστικό κέντρο της περιοχής, και δημιούργησαν ξεχωριστό συνοικισμό ενώ άλλοι επέλεξαν τη λύση της μετανάστευσης.

Ο νομός Καρδίτσας και οι επαρχίες Αλμυρού και Παρνασσίδος αποτελούν αντικείμενο ξεχωριστής μελέτης καθώς μικρό μόνο μέρος του πληθυσμού τους εκκενώθηκε προς τα αστικά κέντρα της Φθιώτιδας.

5.7.1. Οι δημογραφικές επιπτώσεις της μετακίνησης των πληθυσμών στην πόλη της Λαμίας

Ι. Η πόλη της Λαμίας έως το 1940

Έως την περίοδο του Μεσοπολέμου την πόλη της Λαμίας αποτελούσαν 12 συνοικισμοί: της Νέας Σφαίρας, Πλάκας, Κολωνακίου, Οσίου Λουκά, Κομμένου Τζαμιού, Καλλιθέας, Τουρμπέ,

Ζαγγανάδων, Αλωνίων, Αφανού, Μύλων και Πηγαδουλίων[479]. Ο Δήμος Λαμιέων περιλάμβανε εκτός της πόλης της Λαμίας και τα κοντινά χωριά Λιμογάρδι, Καλύβια, Μεγάλη Βρύση και Ταράτσα. Την περίοδο του Μεσοπολέμου δημιουργήθηκαν τρεις νέοι συνοικισμοί στα περίχωρα της Λαμίας οι οποίοι οφείλονται στη μετακίνηση και εγκατάσταση ορεινών ημινομαδικών πληθυσμών. Πρόκειται για τους συνοικισμούς Γαλανέικα, στη βόρεια πλευρά της πόλης, Νέα Άμπλιανη στη νότια και Άνω Καλύβια στα δυτικά.

Η μετακινούμενη κτηνοτροφία είτε ως πολιτισμική εκδοχή οικολογικής αναγκαιότητας (Σαρακατσάνοι, Αρβανιτόβλαχοι) ή ως διέξοδος της δημογραφικής πίεσης και της συνακόλουθης κρίσης του προτύπου πολυκαλλιέργεια – οικόσιτη κτηνοτροφία του ορεινού χώρου υπέστη πλήγμα κατά τον Μεσοπόλεμο. Η πολιτική της αποκατάστασης των προσφύγων και των ντόπιων ακτημόνων προκάλεσε «χάλασμα των χειμαδιών» καθώς τα τσελιγκάτα έπαψαν να βρίσκουν ενιαία ακομμάτιαστη έκταση για τα κοπάδια τους. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος της έλλειψης χειμερινών βοσκών οι ημινομαδικοί ορεινοί πληθυσμοί άρχισαν να συσπειρώνονται και να δημιουργούν συλλόγους – συνδέσμους με άμεση επιδίωξή τους την αποκατάστασή τους σε μόνιμα λιβάδια. Ο *Παμφθιωτικός Κτηνοτροφικός Σύνδεσμος* με έδρα τη Λαμία μαζί με συλλόγους σε κοντινούς νομούς σε υπόμνημά τους το Μάιο 1924 ζητούσε να τους δοθεί γη για μόνιμη εγκατάσταση δικαίωμα που είχαν και αυτοί όπως οι πρόσφυγες και οι ακτήμονες. Για πρώτη φορά μετακινούμενοι ορεινοί πληθυσμοί αγόρασαν μεγάλες εκτάσεις γης ωστόσο παρέμενε άλυτο το πρόβλημα της αποκατάστασης των νομάδων κτηνοτρόφων. Το 1937 με νόμο «περί αποκαταστάσεως ακτημόνων γεωργών και κτηνοτρόφων» οι Σαρακατσαναίοι αναγκάστηκαν να εγγραφούν σε δημοτικούς καταλόγους και να γίνουν δημότες[480].

Μια από τις οικογένειες από τη Δυτική Φθιώτιδα που διαχείμαζαν από το φθινόπωρο έως το θερισμό στον κάμπο της Λαμίας, δημιούργησε τη δεκαετία του 1920 τον συνοικισμό βόρεια της Λαμίας, που ονομάστηκε προς τιμή των ιδρυτών του, της οικογένειας Γαλάνη, Γαλανέικα[481]. Κατά αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκε την ίδια περίοδο και ο συνοικισμός της Νέας Άμπλιανης στα νότια περίχωρα της Λαμίας[482]. Στη δυτική πλευρά της πόλης δημιουργήθηκαν δύο ακόμα

---

[479] Λήμμα «Λαμία», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσός*, Τόμος 15ος , Αθήνα

[480] Ν. Ζυγογιάννης, «Οι Σαρακατσαναίοι της Φθιώτιδας, του χτες και του σήμερα», *Φθιωτικά Χρονικά* (23), Λαμία 2002 σ. 43-47. Ο Πετμεζάς το ονομάζει οριστική δημογραφική κατάρρευση του ορεινού χώρου, *ο.π*, σ. 149

[481] Ν. Δαβανέλλος, *Λαμία. Το χρονικό μιας πόλης*, Λαμία 2000, σ.259-60

[482] *Στο ίδιο*, σ. 260

συνοικισμοί το Παγκράτι και τα Καλύβια. Η συνοικία του Παγκρατίου δεν είχε καμία ομοιογένεια όσο αφορά την καταγωγή των κατοίκων της. Ιδρύθηκε στα κτήματα του μεγαλοκτηματία Προβελέγγιου στις 31 Μαρτίου 1923. Στην ίδια περιοχή αρχικά εγκαταστάθηκαν οικογένειες από τα ορεινά χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας (Κυριακοχώρι, Στάγια), οι οποίες αγόρασαν κτήματα κατά τη διανομή της γης το 1924. Μετακινήθηκαν στη συνέχεια δυτικότερα στη βόρεια πλευρά του χωριού Καλύβια, του οποίου οι κάτοικοι ήταν κολίγοι στα κτήματα του Προβελέγγιου.

Η άφιξη των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής ήταν η αιτία για τη δημιουργία άλλων δύο συνοικισμών: τη Νέα Μαγνησία ανατολικά της Λαμίας και της συνοικίας Πουρναράκι στις βόρειες παρυφές της πόλης. Από το φθινόπωρο 1922 έως τουλάχιστο το Φεβρουάριο 1923 υπήρχε συνεχής ροή προσφύγων στη Φθιώτιδα. Πολλοί από αυτούς έφταναν στα λιμάνια της Στυλίδας και της Αγίας Μαρίνας και με τρένο προωθούνταν στη Λαμία. Προέρχονταν κυρίως από τη Δυτική Μικρά Ασία, υπήρχαν όμως και Πόντιοι και Ανατολικοθρακιώτες. Ειδικότερα ελάχιστοι Πόντιοι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Φθιώτιδα. Για τους περισσότερους ήταν ένας προσωρινός σταθμός, ένα πέρασμα για τη Βόρεια Ελλάδα[483]. Σύμφωνα με μια πρόχειρη απογραφή ο αριθμός των προσφύγων στην επαρχία Φθιώτιδας το 1923 έφτανε τα 4.017 άτομα. Ιδιαίτερα για τη Λαμία κατά την απογραφή του 1923 καταγράφηκαν 2.819 πρόσφυγες. Σε όλο το Νομό υπήρχαν 4.834 καταγεγραμμένοι πρόσφυγες ενώ η απογραφή του 1928, που ήταν και πιο αξιόπιστη, έδωσε τον αριθμό των 3.500 ατόμων[484]. Σύμφωνα με στοιχεία της *Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων(ΕΑΠ),* το 1927 στη Νομαρχία Φθιωτιδοφωκίδας βρισκόταν 256 οικογένειες. Οι οικογένειες αυτές έμεναν σε σπίτια χτισμένα από την ΕΑΠ ή το κράτος από τις οποίες οι 186 σε σπίτια άθλιας κατάστασης. Άλλες 486 οικογένειες ενοικίαζαν δωμάτια. Τα περισσότερα προβλήματα παρουσιάζονταν στις πόλεις της Λαμίας και της Στυλίδας όπου διέμεναν οι περισσότερες προσφυγικές οικογένειες[485]. Ο συνοικισμός της Νέας Μαγνησίας σχηματίστηκε από πρόσφυγες των περιοχών Κυδωνίας,

---

[483] Σ. Τουμανίδου – Πατσινακίδου, «Η κατά καιρούς εγκατάσταση των Ελλήνων Ποντίων προσφύγων του Πόντου και Καυκάσου στη Φθιώτιδα», *Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, Λαμία 2005, σ.152-177

[484] Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας – Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την γενικήν απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928, Πραγματικός Πληθυσμός κυρωθείς δια του από 23 Νοεμβρίου 1923 διατάγματος*, β έκδοση, Αθήνα 1936

[485] Υπουργείο Υγιεινής Πρόνοιας και Αντιλήψεως – Τμήμα Στατιστικής, *Απογραφή προσφύγων ενεργειθείσα κατ' Απρίλιον 1923, Αριθμός προσφύγων κυρωθείς δια του από 18 Οκτωβρίου 1923 Β.Διατάγματος*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1923, σ.48-49

Περγάμου και Σμύρνης. Τον Οκτώβριο 1927 απαλλοτριώθηκε έκταση 101 στρεμμάτων που ανήκε σε κατοίκους του γειτονικού συνοικισμού της Ροδίτσας για την ανέγερση του συνοικισμού. Από Νοέμβριο 1926 έως 1929 ανεγέρθησαν 80 σπίτια 13,5 τετραγωνικών μέτρων το καθένα[486].

II. Η πόλη της Λαμίας, 1940-1951

Όπως διαφαίνεται στον Πίνακα 26, κατά το χρονικό διάστημα 1907-1940 η πόλη της Λαμίας παρακολουθούσε τις αντίστοιχες μεταβολές σε επίπεδο νομού εμφανίζοντας μια ομόρροπη ανιούσα τάση, παρουσίαζε ωστόσο διακυμάνσεις στον πληθυσμό της σε σχέση με τον υπόλοιπο νομό

Πίνακας 26

Συγκριτική εξέλιξη πληθυσμού Δήμου Λαμιέων, νομού και επαρχίας Φθιώτιδος κατά τα έτη 1920-1951[487]

	1920	**1928**	**1940**	**1951**
Νομός Φθιώτιδος	117.403	130.463	147.108	148.322
Δήμος Λαμιέων	11.895	15.357	16.542	25.288

Στην περίοδο 1920-1928 ο πληθυσμός του νομού Φθιώτιδος αυξήθηκε κατά 11% ενώ ο πληθυσμός της πόλης κατά 29% . Ένα ποσοστό της διαφοράς αυτής των 3.462 ατόμων μπορεί να αποδοθεί στη φυσική αύξηση του πληθυσμού, το μεγαλύτερο ωστόσο ποσοστό οφείλεται στην άφιξη και εγκατάσταση των προσφύγων οι οποίοι εγκαταστάθηκαν σχεδόν στο σύνολο τους στην πόλη της Λαμίας[488]. Κατά την περίοδο 1928-1940 ο νομός Φθιώτιδας εμφάνισε

---

[486] Θ. Τζουμέκης, «Εγκαταστάσεις προσφύγων στη Φθιώτιδα κατά το Α μισό του 20ου αιώνα», *Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, Λαμία 2005, σ. 178-183

[487] Στοιχεία από Μ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδος, 1821-1971* Αθήνα 1973

[488] Υπουργείο Υγιεινής Πρόνοιας και Αντιλήψεως – Τμήμα Στατιστικής, *Απογραφή προσφύγων ενεργειθείσα κατ Απρίλιον 1923, Αριθμός προσφύγων κυρωθείς δια του από 18 Οκτωβρίου 1923 Β. Διατάγματος*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1923, σ.48-49 και Θ. Τζουμέκης, «Εγκαταστάσεις προσφύγων στη Φθιώτιδα κατά το Α μισό του 20ου αιώνα», *Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, Λαμία 2005, σ. 178-183

μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση του πληθυσμού του (12,7%) σε σχέση με την πόλη της Λαμίας (9,8%). Η αύξηση αυτή του πληθυσμού του νομού μπορεί να αποδοθεί στην ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης και τις πραγματικότητες ή τις προσδοκίες που αυτή διαμόρφωσε.

Κατά το χρονικό διάστημα ανάμεσα στις απογραφές του 1940 και του 1951 ο πληθυσμός της πόλης της Λαμίας αυξήθηκε κατά 52,9%, αντίθετα με τη δημογραφική στασιμότητα σε επίπεδο νομού ή τη μείωση του πληθυσμού που παρουσιάστηκε στις επαρχίες. Στον Πίνακα 27 καταγράφεται, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, η εγκατάσταση στην πόλη της Λαμίας ανά συνοικίες[489].

Πίνακας 27

Εγκατάσταση πληθυσμού στην πόλη της Λαμίας ανά συνοικίες

Απογραφή	**Λαμία**	**Γαλανέικα**	**Καλύβια**	**Νέα Άμπλιανη**	**Παγκράτι**	**Ταράτσα**	**Νέα Μαγνησία**
1928	14205	75	326	-	-	240	-
1940	15604	-	353	-	-	91	494
1951	22353	583	621	836	658	237	
1961	21509	2759	886	3404	3220	379	1013

Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία παρατηρείται σαφής αύξηση του πληθυσμού των συνοικιών στα περίχωρα της πόλης, η οποία είναι ιδιαιτέρως εμφανής στην απογραφή του 1961. Ο νεοαφιχθείς πληθυσμός εγκαταστάθηκε σε περιφερειακές συνοικίες ανάλογα με τον τόπο καταγωγής του. Οι περισσότεροι εσωτερικοί πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στις βόρειες παρυφές της πόλης, όπου ίδρυσαν από το 1946 τον συνοικισμό Νέα Ιωνία κατά μήκος του περιφερειακού δρόμου της οδού Τυμφρηστού στο λόφο του Αγίου Λουκά. Στην περιοχή των Καλυβίων εγκαταστάθηκαν

[489] Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος, *Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων, 45: Νομός Φθιώτιδος*, Αθήναι 1962, σ. 170-171

πρόσφυγες από τα χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας ενώ στη Νέα Άμπλιανη πληθυσμοί από την Ευρυτανία.

Ένα γενικότερο συμπέρασμα, σύμφωνα με την απογραφή του 1951 αλλά και τις μεταγενέστερες απογραφές, σε όλη τη χώρα αποτελεί το ότι μεγάλωσε το χάσμα μεταξύ πόλεων και υπαίθρου με αποτέλεσμα οι αγρότες να εξωθούνται σε εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Σύμφωνα με τη *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος* ο αριθμός των ατόμων που μετανάστευσαν στο εξωτερικό γνώρισε αύξουσα πορεία ιδιαίτερα από το 1951 και μετά.

Πίνακας 28

Μετανάστευση Ελλήνων πολιτών, 1947-55

Έτος	Αφίξεις	Αναχωρήσεις	Καθαρή Μετανάστευση
1947	20.317	34.030	12.713
1948	22.932	31.677	8.745
1949	21.077	24.943	3.866
1950	30.870	34.937	4.067
1951	44.120	58.626	12.506
1952	55.265	62.810	7.545
1953	56.306	67.071	10.765
1954	71.815	94.743	22.928
1955	78.172	111.597	33.425

Πηγή: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος*, Έτος 1955, Αθήνα 1956, Πίνακας 41 (παρατίθεται στο Μακ Νήλ, *ο.π.*, σ. 218)

Όπως σημειώνει ο Μακ Νήλ, διερωτώμενος για την αναγκαιότητα της μετανάστευσης :

> Πως μπορεί να ανακουφιστεί η μιζέρια των ορεινών χωριών μέχρι οι πόλεις και οι πεδιάδες να γίνουν πλουσιότερες και να χρειάζονται περισσότερα εργατικά χέρια; Η μετανάστευση από τα ορεινά μοιάζει να είναι η μόνη επαρκής λύση. Αλλά η μετανάστευση μέσα στα όρια της Ελλάδας δεν έχει νόημα μέχρι ωσότου υπάρχουν δουλειές και οι δουλειές για τους ξένους μπορούν να ανοίξουν μόνο

> όταν το πλεονάζον δυναμικό απορροφηθεί σε μια αναπτυσσόμενη οικονομία. Οι ορεινές κοινότητες έχουν μια μακρά παράδοση στην μετανάστευση. Εξετάζοντας την ελληνική κατάσταση, είναι δύσκολο να αρνηθείς ότι τα ορεινά πρέπει να περιμένουν για βοήθεια αφού οι πεδιάδες και οι πόλεις της Ελλάδος έχουν αυξήσει σημαντικά την ευημερία τους[490].

Η ελληνική κυβέρνηση δεν εμπόδισε την μετανάστευση παρόλο που έκανε δυσκόλο για νέους άνδρες σε στρατιωτική ηλικία να φύγουν από τη χώρα. Μερικές χώρες όπως η Αυστραλία, ο Καναδάς, η Βραζιλία και η Βενεζουέλα δέχθηκαν αναλογικά μεγάλους αριθμούς Ελλήνων κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου και μετά και ακόμα οι Ηνωμένες Πολιτείες καθόρισαν ένα ειδικό πρόγραμμα το 1953 το οποίο επέτρεπε την μετανάστευση αρκετών χιλιάδων ανθρώπων καθ' υπέρβαση του φυσιολογικού ποσοστού για την Ελλάδα, που ήταν έως τότε κάτι παραπάνω από 300 άτομα το χρόνο. Καθώς πολλοί Έλληνες επιθυμούσαν να φύγουν από τη χώρα, το αποτέλεσμα αυτών των μέτρων ήταν να γίνει η μετανάστευση σημαντικός παράγοντας στην ελληνική δημογραφική ισορροπία[491].

Στη συνέχιση της δημογραφικής αποψίλωσης της υπαίθρου συνέβαλαν οι διακριτικές αντιμετωπίσεις μεταξύ της πεδιάδας και των ορεινών περιοχών, οι οποίες ουσιαστικά αγνοήθηκαν από την κεντρική εξουσία και αφέθηκαν στην τύχη τους. Ειδικότερα στη Βόρεια Ελλάδα, η διακοπή των σχέσεων με τη βαλκανική ενδοχώρα εξαιτίας του εμφυλίου και του ψυχρού πολέμου και η δημιουργία μίας εκτεταμένης σε μήκος 1.250 χιλιομέτρων και επιτηρούμενης συνοριακής ζώνης οδήγησε τις βόρειες επαρχίες της χώρας σε παρακμή και εγκατάλειψη.

Τέλος, ένα γενικότερο συμπέρασμα είναι ότι εκτός από την αύξηση του πληθυσμού των πόλεων, όπως η Λαμία, παρατηρήθηκε διόγκωση του πολεοδομικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας σε σχέση με τον πληθυσμό της υπόλοιπης χώρας. Σύμφωνα με τις στατιστικές των ετών 1928-1961, η Αθήνα αποτελούσε το 18,06% του πληθυσμού της χώρας το 1951 και το 22% το 1961 έναντι του 12,93% το 1928. Στο σύνολο του αποκλειστικά αστικού πληθυσμού η Αθήνα αποτελούσε το 47,86% το 1951 και το 51% το 1961.

---

[490] Μακ Νηλ, *ο.π.*, σ. 217
[491] Λαΐου, ο.π., σ. 113

Κεφάλαιο 6: Οι δημόσιες τελετές και η πολιτική τους σημασία στην πόλη της Λαμίας την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου

6.1 . Δημόσιες τελετές: ένα θεωρητικό πλαίσιο

Το κεφάλαιο αυτό εξετάζει τον κοινωνικό και πολιτικό ρόλο των δημόσιων τελετών στο ιστορικό πλαίσιο του εμφυλίου πολέμου και στην τοπική του διάσταση, την πόλη της Λαμίας. Ο στόχος του είναι διττός. Αφενός επιδιώκει να διερευνήσει το νόημα το οποίο προσέλαβαν οι δημόσιες τελετές στη συγκεκριμένη τοπική και χρονική συγκυρία και αφετέρου επιχειρεί να αναλύσει τις τελετές ως θέαμα και ρητορική σε σχέση με τον διεξαγόμενο πόλεμο και την αυξημένη στρατιωτική παρουσία στην πόλη της Λαμίας.

Οι δημόσιες τελετές αποτελούν μέρος του ευρύτερου φαινομένου των τελετουργικών πράξεων. Οι τελετουργίες (ritual) αποτελούν κανονιστικές δραστηριότητες συμβολικού χαρακτήρα οι οποίες προσελκύουν την προσοχή όσων συμμετέχουν σε αυτές σε αντικείμενα σκέψης και συναισθημάτων τα οποία θεωρούνται ιδιαίτερης σημασίας[1]. Αποτελούν τυποποιημένες, στερεότυπες και επαναλαμβανόμενες πράξεις που έχουν την ικανότητα ή τουλάχιστον επιδιώκουν να δίνουν αξία και σημασία στη ζωή αυτών που τις πραγματοποιούν. Ως επαναλαμβανόμενες πράξεις, υπονοούν συνέχεια με το παρελθόν μέσω του υψηλού βαθμού τυποποίησης και σταθερότητας ενώ ορισμένες τελετουργίες χρησιμοποιούν ως ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά τους το ξεκάθαρο αίτημα των οργανωτών να εορτάζουν μια τέτοια συνέχεια.

Όπως κατέδειξε η μελέτη του D. Cannadine για τις βασιλικές τελετές στέψης στη Βρετανία, υπάρχει ένας δυναμικός διάλογος μεταξύ τελετουργίας και κοινωνίας, μεταξύ θέματος και πλαισίου. Το νόημα των τελετών σχετίζεται ειδικά με τις πολιτικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες του καιρού τους ενώ το πλαίσιο των τελετουργικών καταδεικνύει και την ιδεολογική τους λειτουργία. Η ίδια η πράξη εντοπισμού της περίστασης ή του θέματος στο κατάλληλο πλαίσιο δεν σημαίνει απλώς διερεύνηση του ιστορικού πλαισίου αλλά την

[1] S. Lukes, «Political ritual and social integration», *Sociology*, 9 (1975), σ. 291

πραγματική απαρχή της διαδικασίας της ερμηνείας[2]. Αν και το θέμα μιας επαναλαμβανόμενης τελετουργίας παραμένει αναλλοίωτο στο χρόνο, το νόημά της μπορεί να μεταβάλλεται ριζικά ανάλογα με τη φύση του πλαισίου. Σε μια ουσιαστικά στατική εποχή η αμετάβλητη τελετουργία μπορεί να είναι γνήσια αντανάκλαση και ενδυνάμωση της σταθερότητας και της συναίνεσης. Σε μια περίοδο αλλαγών, σύγκρουσης ή κρίσης, όπως ήταν ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, θα μπορούσε να διατηρηθεί σκόπιμα αμετάβλητη έτσι ώστε να δίνει την εντύπωση της συνέχειας, της ταυτότητας και της άνεσης παρά τις συντριπτικές ενδείξεις για το αντίθετο. Κάτω από ορισμένες συνθήκες μια τελετουργία μπορεί να θεωρηθεί ως συμβολική επαναβεβαίωση του εθνικού μεγαλείου ή να πάρει τα χαρακτηριστικά του συλλογικού πόθου για περασμένα μεγαλεία. Ο ακριβής τρόπος με τον οποίο παράγεται η τελετή μπορεί να διαφέρει πράγμα που μπορεί να προσδώσει μια περαιτέρω διάσταση σε αλλαγές νοήματος. Έτσι ανάλογα τόσο με τη φύση της εκτέλεσης όσο και με το πλαίσιο στο οποίο τοποθετείται το νόημα της δήθεν ίδιας τελετουργίας μπορεί να είναι θεμελιωδώς αλλαγμένο.

Κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου πραγματοποιήθηκαν στην πόλη της Λαμίας, όπως και στα άλλα αστικά κέντρα της ελληνικής επικράτειας, μια πληθώρα δημόσιων τελετουργικών, τα περισσότερα από τα οποία συνδέονταν άμεσα με τη διεξαγόμενη πολεμική αναμέτρηση και την αυξημένη στρατιωτική παρουσία στα αστικά κέντρα. Στρατιωτικές παρελάσεις και διαπόμπευση αιχμαλώτων, δημόσιες κηδείες και μνημόσυνα, μαζικά συλλαλητήρια και φιλανθρωπικές εκδηλώσεις με επίκεντρο το στρατό (επισκέψεις σε τραυματίες, έρανοι, θεατρικές παραστάσεις, ομιλίες σε στρατόπεδα, διανομές δεμάτων), εορτασμοί των εθνικών και τοπικών επετείων, κυριάρχησαν στην κοινωνική ζωή της πόλης λαμβάνοντας νέο νόημα στη συγκυρία του εμφυλίου και προσδίδοντας νέο νόημα στην κοινωνική ζωή της πόλης.

Δεν υπάρχει επιστημονική ομοφωνία σχετικά με το πολιτικό και κοινωνικό νόημα των δημόσιων τελετών. Ορισμένοι κοινωνιολόγοι έχουν προσπαθήσει να αναλύσουν το νόημά τους τονίζοντας την ενοποιητική δύναμη τέτοιων εκδηλώσεων και τον τρόπο με τον οποίο ενσωματώνουν και

---

[2] D. Cannadine, «Το πλαίσιο, η εκτέλεση και το νόημα της τελετουργίας: η βρετανική μοναρχία και η «επινόηση παράδοσης», 1820-1977», στο E. Hobsbawm και T. Ranger, (εκδ.), *Η επινόηση της παράδοσης*, (ελλ. μτφ)Αθήνα: Θεμέλιο 2004, σ. 123-4 (γενικά στο βιβλίο σ. 119-185)

αντανακλούν, επικυρώνουν και ενισχύουν, βαθιά ριζωμένες ευρείας αποδοχής λαικές αξίες[3]. Σε άλλη επιστημονική παράδοση το ίδιο τελετουργικό έχει ιδωθεί όχι ως έκφραση δημόσιας εκφρασμένης συναίνεσης αλλά ως ένα παράδειγμα της κυβερνώσας ελιτ που παγιώνει την ιδεολογική της ηγεμονία εκμεταλλευόμενη τη φαντασμαγορία ως προπαγάνδα[4].

Σύμφωνα με τον Durkheim η ερμηνεία των τελετουργικών έχει δύο όψεις. Κατά πρώτον, τα τελετουργικά αποτελούν ένα μέσο ερμηνείας της κοινωνίας, καθώς την κάνουν κατανοητή μέσω ενός μεταφορικού και συμβολικού ιδιώματος και κατά δεύτερον συνιστούν ένα τρόπο έκφρασης και δραματοποίησης των κοινωνικών πραγματικοτήτων καθώς παρέχουν ένα σύνολο «δραματικών αναπαραστάσεων» ανάλογο με αυτόν που συναντάται στα «παιχνίδια και τις βασικές μορφές τέχνης». Μελετώντας τις θρησκευτικές πεποιθήσεις ο Durkheim διέκρινε δύο επίπεδα συνεπειών, στο άτομο και στην κοινωνία ως σύνολο. Τα άτομα ενδυναμώνουν την κοινωνική τους φύση ενώ η ομάδα περιοδικά ανανεώνει την αίσθηση που έχει για τον εαυτό της και για την ενότητά της. Η λειτουργία η οποία καλείται να διαδραματίσει η τελετή στην αναδημιουργία και στην ενδυνάμωση της κοινωνικής ενσωμάτωσης είναι παγκόσμια και αναπόφευκτη:

> «Δεν μπορεί να υπάρξει καμία κοινωνία η οποία δεν αισθάνεται την ανάγκη να υποστηρίξει και να επαναβεβαιώσει σε τακτικά διαστήματα τα συλλογικά συναισθήματα και τις συλλογικές ιδέες οι οποίες συνιστούν την ενότητα και την προσωπικότητά της. Αυτή η ηθική αναδημιουργία δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μόνο μέσω συγκεντρώσεων, συνελεύσεων και συναντήσεων, όπου τα άτομα, όντας στενά συνδεδεμένα το ένα με το άλλο, επαναβεβαιώνουν από κοινού, τα κοινά τους αισθήματα. Αυτό το σκοπό εξυπηρετούν κάποιες τελετές, οι οποίες δεν διαφέρουν από τις συνηθισμένες θρησκευτικές τελετές, είτε ως προς το αντικείμενο, είτε ως προς τα αποτελέσματα τα οποία παράγουν, ή τις διαδικασίες που χρησιμοποιούνται για να φέρουν αυτά τα αποτελέσματα»[5].

---

[3] E. Durkheim, *The elementary forms of religious life*, (1912, αγγλική μετάφραση από τον Joseph Swain: 1915) The Free Press, 1965, νέα μετάφραση από την Karen E. Fields 1995) σ. 220-225, 358, 375, 379 και E. Shils and M. Young, «The meaning of the Coronation», *Sociological Review*, 1953, σ. 63-81

[4] Lukes, *ο.π.*, σ.62-73

[5] Durkheim, *ο.π*, σ. 427

Μια τέτοια ανάλυση μπορεί να γίνει και στα σύγχρονα πολιτικά τελετουργικά δείχνοντας ότι αποτελούν σημαντικούς μηχανισμούς κοινωνικής ολοκλήρωσης. Βασισμένοι στον Durkheim πολλοί κοινωνιολόγοι θεώρησαν ότι τα πολιτικά τελετουργικά αποτελούν τελετές στις οποίες η κοινωνία επαναβεβαιώνει τις ηθικές αξίες που τη συγκροτούν ενώ παράλληλα ανανεώνουν την αφοσίωσή της σε αυτές. Σε πολιτικές τελετές, όπως για παράδειγμα σε μια τελετή στέψης, παρατηρούνται μια σειρά από τελετουργικές επιβεβαιώσεις των ηθικών αξιών που είναι απαραίτητες σε μια καλά κυβερνημένη κοινωνία. Δημιουργείται το κοινό αίσθημα της ιερότητας της κοινωνικής ζωής και των θεσμών. Οι πολίτες γίνονται πιο ευαίσθητοι στις αξίες που τους δένουν όλους μαζί ενώ όλη η κοινωνία μοιάζει να είναι μια μεγάλη οικογένεια[6]. Κάποιες βασικές αξίες όπως η αλληλεγγύη, η εθνική υπερηφάνεια επαναβεβαιώνονται.

Οι συλλογικές αναπαραστάσεις αποτελούν ένα σύστημα δοξασιών και δραματικών τελετουργικών που πραγματοποιούνται από μια ομάδα ανθρώπων οι οποίοι όταν συναντώνται θεωρείται ότι αντιπροσωπεύουν το σύνολο της κοινότητας. Στις αναπαραστάσεις αυτές προσδίδεται ένα στοιχείο ιερότητας. Ο κοινωνιολόγος L. Warner αναλύοντας τον ενοποιητικό και ενσωματικό χαρακτήρα μιας δημόσιας τελετής στις Η.Π.Α., της τελετής της Memorial Day, υποστήριξε ότι ο πόλεμος παρέχει αυτή την περίοδο της δημιουργικής, συλλογικής δραστηριότητας, της αυξημένης διαδραστικότητας, της κοινωνικής αλληλεγγύης και της έντασης των αισθημάτων που παράγουν νέα ιερά τυπικά τα οποία χτίζονται πάνω σε παλιές δοξασίες[7]. Τα βασικά θέματά που προβάλλονται είναι η θυσία του νεκρού στρατιώτη για τους ζωντανούς και η υποχρέωση των ζωντανών να θυσιάσουν τους ατομικούς τους στόχους για το καλό της ομάδας. Οι εθνικές εορτές γενικότερα συγκεντρώνουν τους ανθρώπους για να δώσουν έμφαση στις ομοιότητές τους και στην κοινή κληρονομιά, να ελαχιστοποιήσουν τις διαφορές τους και να συνεισφέρουν στη δημιουργία σκέψεων, συναισθημάτων και πράξεων.

Το πολιτικό τελετουργικό είναι ένας δείκτης ή τεκμήριο της (προϋπάρχουσας) ολοκλήρωσης αξιών, είναι μια έκφραση αυτής της ολοκλήρωσης, είναι ένας μηχανισμός για να επιφέρει μια τέτοια ολοκλήρωση (χρησιμεύει για να κινητοποιήσει βαθύτερα επίπεδα προσωπικής κινητοποίησης για την επίτευξη εθνικών στόχων) και αποτελεί το ίδιο μια τέτοια ολοκλήρωση

---

[6] Shils and Young, *ο.π*, σ. 63-81

[7] L. Warner, *The Living and the Dead: a study of the symbolic life of the Americans,* New Haven, Yale University Press, 1959, σ. 273

καθώς χρησιμοποιείται περιοδικά για να ενοποιήσει όλη την κοινότητα[8]. Κεντρική θέση, σύμφωνα με τις θεωρίες του Durkheim και των νεο-Δυρκχάμιανς είναι η ολοκλήρωση των αξιών. Η συναίνεση σχετικά με αυτές τις αξίες διατηρεί την ισορροπία του κοινωνικού συστήματος. Επομένως, οι πολιτικές τελετουργίες διαδραματίζουν έναν κρίσιμο ρόλο στην ολοκλήρωση των σύγχρονων κοινωνιών.

Από κοινωνιολογικής άποψης η τελετουργική συμπεριφορά είναι καλύτερα κατανοητή ως μια μορφή σχεδόν κειμενικής αναπαράστασης. Οι κοινωνιολόγοι δίνουν έμφαση στους τρόπους με τους οποίους οι τελετουργίες λειτουργούν, ώστε να μεταδώσουν κοινές αξίες σε μια ομάδα και να μειώσουν την εσωτερική διαφωνία. Αυτό που καταδεικνύουν οι τελετουργίες σύμφωνα με αυτή την άποψη είναι ο τρόπος με τον οποίον συγκροτούνται η κοινωνική σταθερότητα και ισορροπία. Επιπρόσθετα, δείχνουν πως μοιάζουν το ήθος μιας κουλτούρας και η ευαισθησία που διαμορφώνεται από αυτό το ήθος, όταν εξωτερικεύονται και αρθρώνονται στο συμβολισμό κάποιου σαν συλλογικό κείμενο. Ο συμβολισμός των πολιτικών τελετουργιών αναπαριστά συγκεκριμένες ιδέες του τι είναι μια κοινωνία και πως λειτουργεί. Μπορεί να τροποποιηθεί όταν εξηγούμε τέτοια πολιτικά τελετουργικά ότι λειτουργεί μέσα σε πολιτικά συμφραζόμενα στα οποία η εξουσία διανέμεται κατά ένα συστηματικά άνισο τρόπο. Έτσι τα τελετουργικά μπορούν να γίνουν κατανοητά ότι ασκούν γνωστικό έλεγχο με το να παρέχουν την επίσημη άποψη της πολιτικής δομής σαν συμβολικές αναπαραστάσεις εννοιών όπως το έθνος. Τέτοια τελετουργικά είναι αναγνώσιμα ως είδη ενός συμβολικού συλλογικού κειμένου[9].

Η άποψη αυτή δέχθηκε σφοδρή επίθεση από τον κοινωνιολόγο και πολιτικό επιστήμονα S. Lukes. Αυτός υποστήριξε ότι η συναίνεση σχετικά με τις αρχές που διέπουν μια κοινωνία δεν είναι αρκετή για την κοινωνική ολοκλήρωση. Πολλές πολιτικές τελετές δεν προάγουν την ολοκλήρωση των αξιών αλλά είναι σημαντικά στοιχεία στην «κινητοποίηση των προκαταλήψεων». Υπάρχουν τελετουργικά εναλλακτικά που αμφισβητούν εμπειρικά την ομοφωνία των αξιών. Υπάρχουν τελετουργικά τα οποία εκφράζουν μια ηγεμονική ιδεολογία και άλλα τα οποία εκφράζουν εναλλακτικές και μη επίσημες στάσεις και αξίες. Οι συλλογικές τελετές μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να ολοκληρώσουν, να ενδυναμώσουν υποτελείς

[8] Στην περίπτωση του ελληνικού εμφυλίου θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι σκοπεύει στην κατασκευή των αξιών της εθνικοφροσύνης.

[9] P. Connerton, *How societies remember*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, σ. 50

κοινωνικές ομάδες είτε αυτές εμπλέκονται σε έναν αγώνα στην ήδη υπάρχουσα κοινωνική τάξη ή επιδιώκουν να την προκαλέσουν ή στην ακραία περίπτωση να την ανατρέψουν. Σε αυτή την περίπτωση η δημόσια τελετή δεν χρησιμοποιείται για να ενώσει την κοινότητα αλλά για να ισχυροποιήσει την κυρίαρχη ομάδα σε αυτή, οπότε η τελετή επιδεινώνει την κοινωνική διαμάχη και εργάζεται εναντίον της κοινωνικής ολοκλήρωσης.

Σύμφωνα με τον Lukes, το πολιτικό τελετουργικό θα πρέπει να θεωρηθεί ότι ενισχύει, αναδημιουργεί και οργανώνει τις συλλογικές αναπαραστάσεις. Ο συμβολισμός του πολιτικού τελετουργικού αναπαριστά, ανάμεσα στα άλλα, συγκεκριμένα μοντέλα ή πολιτικά παραδείγματα της κοινωνίας καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αυτή λειτουργεί. Με αυτή την έννοια διαδραματίζει ένα γνωστικό ρόλο, καθώς κάνει την κοινωνία κατανοητή και βοηθά τους ανθρώπους να οργανώσουν τη γνώση τους για το παρελθόν και το παρόν και την ικανότητά τους να φανταστούν το μέλλον. Παράλληλα, προσελκύει την προσοχή των ανθρώπων σε ορισμένες μορφές σχέσεων και δραστηριοτήτων ενώ την ίδια στιγμή απομακρύνει την προσοχή τους από άλλα πράγματα. Νέες δημόσιες γιορτές, τελετές, ήρωες ή σύμβολα που εξουσίαζαν τις αυξανόμενες στρατιές των κρατικών υπαλλήλων καθώς και το αυξανόμενο δέσμιο κοινό των μαθητών, είναι αδύνατο να καταφέρουν να κινητοποιήσουν τους πολίτες, αν στερούνται γνήσιας λαϊκής απήχησης.

Η πολιτική και οι τελετουργίες δεν είναι ξεχωριστά αντικείμενα, το ένα σοβαρό και το άλλο επιφανειακό. Το τελετουργικό δεν είναι η μάσκα της δύναμης αλλά είναι το ίδιο ένας τύπος δύναμης[10]. Οι τελετές μπορούν να ιδωθούν ότι ασκούν ή επιδιώκουν να ασκήσουν εξουσία μαζί με την γνωστική τους διάσταση. Είναι ενδιαφέρον να εξεταστεί ποια είναι η λειτουργική σχέση ανάμεσα στην εξουσία και στις τελετές, να διερευνηθεί πώς τα τελετουργικά μπορούν να χρησιμοποιηθούν στρατηγικά από ορισμένες ομάδες οι οποίες επιθυμούν να ασκήσουν εξουσία στην κοινωνία καθώς και η πολιτική σημασία του τελετουργικού στη σταθεροποίηση και διαιώνιση της εξουσίας[11]. Είναι το θέαμα ο υπηρέτης της εξουσίας ή το αντίθετο ή είναι κάτι όλο μαζί πιο σύνθετο και λεπτό; Μια τέτοια προσέγγιση θα επικέντρωνε την προσοχή στις συμβολικές στρατηγικές που χρησιμοποιούνται από διαφορετικές ομάδες για να αποκτήσουν

---

[10] D. Cannadine, «Introduction: divine rites of Kings» στο D. Cannadine και S. Price (εκδ.) *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*, Cambridge: Cambridge University Press, σ. 19 (γενικά 1-19)

[11] D. Kertzer, *Ritual, Politics, and Power*. New Haven: Yale University Press, 1988

εξουσία. Θα εξερευνούσε την γνωστική διάσταση του κοινωνικού ελέγχου αποκαλύπτοντας τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους θεσμοποιημένες δραστηριότητες, όπως οι τελετές, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να ενισχύσουν, να διαιωνίσουν κυρίαρχα και επίσημα μοντέλα κοινωνικής δομής και κοινωνικής αλλαγής.

Λαμβάνοντας υπόψη την επιστημονική συζήτηση σχετικά με το πολιτικό νόημα των δημόσιων τελετών θα αναλυθούν οι δημόσιες τελετές και ο ιδιαίτερος κοινωνικός και πολιτικός ρόλος που διαδραμάτισε κάθε είδος δημόσιας τελετής κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου στην πόλη της Λαμίας. Αρχικά θα γίνει αναφορά στις δημόσιες εκείνες τελετές που ανασηματοδοτήθηκαν στο πλαίσιο του εμφυλίου, όπως οι εορτασμοί των εθνικών επετείων, και εν συνεχεία θα αναλυθούν οι τελετές που σχετίζονταν με τη στρατιωτική παρουσία στην πόλη. Εξετάζοντας τον αριθμό και το είδος των δημόσιων τελετών στην πόλη της Λαμίας κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου πολέμου, δηλαδή κατά το χρονικό διάστημα από τον Οκτώβριο 1946 έως τον Σεπτέμβριο 1949, έτσι όπως παρουσιάζονται στον τοπικό τύπο, μπορούν να γίνουν ορισμένες διαπιστώσεις βασισμένες στην ποιοτική και στην ποσοτική ανάλυση.

Οι δημόσιες τελετουργίες, οι παρελάσεις και οι τελετουργικές συγκεντρώσεις δεν αποτελούσαν καινοφανή στοιχεία στην κοινωνική ζωή της πόλης. Η επέκτασή τους ωστόσο για επίσημους και ανεπίσημους σκοπούς στην περίοδο του εμφυλίου πολέμου ήταν σημαντική, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του 1948. Με βάση τις καταγεγραμμένες στον τοπικό τύπο δημόσιες τελετές διαπιστώνεται ότι η συχνότητά τους ήταν μεγαλύτερη το 1948 σε σχέση με το 1947 και 1949. Αυτό οφείλεται στο ότι το 1948 αποτελεί το καθοριστικό έτος του εμφυλίου πολέμου στην περιοχή της Στερεάς Ελλάδας καθώς οι δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις είχαν φθάσει στο απόγειο της στρατιωτικής τους δύναμης. Το 1948 η εμφύλια σύγκρουση έλαβε ολοκληρωτική μορφή με την έννοια ότι επηρέαζε όλες τις πτυχές της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής, γεγονός που είναι εμφανές και σε άλλες πτυχές της εμφύλιας διαμάχης, όπως η δράση των στρατοδικείων ή η συρροή των «συμμοριόπληκτων» στα αστικά κέντρα.

Κατά δεύτερον, παρατηρείται ότι υπάρχει άμεση σχέση ανάμεσα στη συχνότητα των δημόσιων τελετών και τις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Κατά τις περιόδους διεξαγωγής των στρατιωτικών

επιχειρήσεων αλλά και την χρονική περίοδο που προηγούνταν οι δημόσιες τελετές αυξάνονταν σε συχνότητα. Η μεγαλύτερη συχνότητα παρατηρήθηκε αμέσως πριν και κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων *Χαραυγή* τον Απρίλιο και Μάιο 1948, γεγονός το οποίο συνδέεται με την κήρυξη του *Εθνικού Συναγερμού*. Αυξημένες ήταν και οι δημόσιες τελετές τον Μάρτιο 1949 ύστερα από την ανακατάληψη του Καρπενησίου και την επιτυχή εξέλιξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων για τον *Εθνικό Στρατό*. Την περίοδο μάλιστα αυτή οι τελετές έλαβαν πανηγυρικό χαρακτήρα προκειμένου να εορταστεί η επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων. Όπως ήταν αναμενόμενο, εξαιτίας των απωλειών οι κηδείες στρατιωτών ή ανδρών των σωμάτων ασφαλείας αυξάνονταν κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού*. Το ίδιο και οι επισκέψεις σε τραυματίες στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο Λαμίας. Αυξημένες ήταν και οι «παρελάσεις αιχμαλώτων» ιδιαίτερα ύστερα από τον Μάρτιο 1949, όταν πια έγινε φανερό πως η ζυγαριά έκλινε προς το μέρος των κυβερνητικών δυνάμεων. Οι στρατιωτικές παρελάσεις και οι ομιλίες για την τόνωση του ηθικού και τη συσπείρωση του πληθυσμού πραγματοποιούνταν πριν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις και κατά τον εορτασμό των εθνικών επετείων, ενώ κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών εορτών (Χριστούγεννα και Πάσχα) αυξάνονταν οι φιλανθρωπικές εκδηλώσεις με επίκεντρο τον *Εθνικό Στρατό*. Αντίθετα, σε περιόδους ύφεσης των στρατιωτικών επιχειρήσεων οι δημόσιες τελετές ελαττώνονταν σημαντικά.

Όσο αφορά στην ποιοτική ανάλυση, διαπιστώνεται ότι υπήρχαν τελετές οι οποίες διακρίνονταν από ορισμένη περιοδικότητα όπως για παράδειγμα οι ετήσιοι εορτασμοί των εθνικών και τοπικών επετείων ή το ετήσιο μνημόσυνο για τα θύματα της κατοχικής περιόδου. Οι τελετές αυτές ανασηματοδοτήθηκαν στα πλαίσια του εμφυλίου. Το ίδιο συνέβη και με τις ερανικές εισφορές, άλλες από τις οποίες ήταν ετήσιες, όπως ο *Έρανος της Βασιλίσσης*, ενώ άλλες είχαν έκτακτο χαρακτήρα. Κάποιες τελετές ή πρακτικές, όπως η έκθεση κομμένων κεφαλών διακόπηκαν το 1947 ύστερα από διεθνή κατακραυγή ή εξαιτίας της στρατικοποίησης των δυνάμεων του *Εθνικού Στρατού*. Κατά την τριετή διάρκεια των στρατιωτικών συγκρούσεων (Οκτώβριος 1946 - Σεπτέμβριος 1949) πραγματοποιήθηκαν τέσσερα συλλαλητήρια του πληθυσμού της Λαμίας τα οποία είχαν ως αφορμή θέματα της τρέχουσας επικαιρότητας, όπως οι εθνικές διεκδικήσεις, τον Οκτώβριο 1946, η επιτυχία του εθνικού συναγερμού και η πίστη για τη

νίκη του Εθνικού Στρατού, τον Απρίλιο 1948 και το ζήτημα των παιδιών («παιδομάζωμα»), τον Ιούλιο 1949.

Οι δημόσιες τελετές συνδέονταν άμεσα με την παρουσία των στρατιωτικών δυνάμεων στην πόλη. Προκειμένου να γίνει κατανοητό το βάρος της στρατιωτικής παρουσίας στην πόλη της Λαμίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου και η επίδρασή της στην κοινωνική ζωή είναι πρώτα σκόπιμο να παρουσιαστεί το μέγεθος της στρατιωτικής παρουσίας. Στην πόλη της Λαμίας ήδη από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας έδρευαν πολυπληθείς και υπολογίσιμες στρατιωτικές δυνάμεις. Σε αυτό συνηγορούσαν η γεωγραφική της θέση και οι περιβάλλοντες ζωτικοί ορεινοί όγκοι. Το *2ο Σύνταγμα Πεζικού* ήταν η σημαντικότερη και ιστορικότερη στρατιωτική μονάδα της περιοχής. Έδρευε στη Λαμία πριν το 1900 και οι στρατεύσιμοι από τους οποίους επανδρώνονταν προέρχονταν από τη Φθιωτιδοφωκιδα και τους δήμους της Ευρυτανίας, Ευρυτάνων, Καρπενησίου, Κτημενίων και τις επαρχίες Λοκρίδος, Δωρίδος, Παρνασσίδος και Δομοκού. Από το 1914 το *2ο Σύνταγμα Πεζικού* συγκροτούνταν από κληρωτούς της πόλης της Λαμίας, Στυλίδας και επαρχιών Λοκρίδας, Λειβαδιάς και Θήβας. Οι προερχόμενοι από τα υπόλοιπα μέρη αποτελούσαν το *5/42 Σύνταγμα Ευζώνων* με έδρα τη Χαλκίδα, όπου ήταν και η έδρα της *13ης Μεραρχίας*.

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, η Λαμία αποτέλεσε κέντρο σημαντικών στρατιωτικών δυνάμεων και βάση εξόρμησης για τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* στην περιοχή της Ρούμελης. Έως τον Ιούνιο 1946 υπήρξε έδρα της *Ανώτερης Στρατιωτικής Διοίκησης Στερεάς Ελλάδος* η οποία μετέπεσε σε *Στρατηγείο Ταξιαρχίας Εθνοφυλακής Λαμίας* στα τέλη Νοεμβρίου 1946 και αποτελούνταν από ένα *Τάγμα Πεζικού* (602) και δύο *Τάγματα Εθνοφυλακής* (το 613 και το 106)[12]. Στις αρχές 1947 συγκροτήθηκε η *71η Ταξιαρχία*, στην οποία ανατέθηκε η ασφάλεια της κοιλάδας του Σπερχειού ποταμού. Στις αρχές Απριλίου 1947 η περιοχή δικαιοδοσίας της μετονομάστηκε σε 85η περιοχή η οποία περιλάμβανε την 71η Ταξιαρχία, *Τάγματα Χωροφυλακής*, τα ΜΑΥ της περιοχής και την 74η Ταξιαρχία[13]. Τον Μάρτιο 1948, τις παραμονές της επιχείρησης *Χαραυγή*, η 85η περιοχή διαλύθηκε και συγκροτήθηκε η *I Μεραρχία*

[12]ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα, 1946-1949. Το πρώτον έτος του αντισυμμοριακού αγώνος 1946*, Αθήνα, 1971, σ. 245 και 250

[13]ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα, 1946-1949. Το δεύτερον έτος του αντισυμμοριακού αγώνος 1947(εις την ηπειρωτικήν ζώνην ευθύνης των Α και Β Σωμάτων Στρατού)*, Αθήνα, 1971, σ. 451 και 442-3

η οποία έως τη λήξη των επιχειρήσεων, στα τέλη Μαΐου 1948, είχε ως έδρα της τη Λαμία[14]. Το 1949 και μέχρι το τέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων επανασυγκροτήθηκε με έδρα τη Λαμία η *Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Στερεάς Ελλάδος*. Εκτός από τις υπάρχουσες στρατιωτικές δυνάμεις, την πόλη είχε ως έδρα της η *Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκηση Χωροφυλακής Στερεάς Ελλάδος* καθώς και δημοσυντήρητο Τάγμα ΜΑΥ. Επιπρόσθετα, από τα τέλη Αυγούστου 1947 συστάθηκε το *Κέντρο Βασικής Εκπαίδευσης Λαμίας* το οποίο από την αρχή της λειτουργίας του υποδέχθηκε πάνω από 3.000 κληρωτούς για κατάταξη[15].

Η παρουσία των στρατιωτικών δυνάμεων στην πόλη ήταν επομένως συνεχής και ιδιαίτερα αισθητή, εξαιτίας του μεγάλου αριθμού των στρατιωτών σε σχέση με τον μόνιμο πληθυσμό της πόλης (16.542 άτομα, σύμφωνα με την απογραφή του 1940) ή σε σχέση με τον προσωρινά αυξημένο εξαιτίας της εισροής των εσωτερικών προσφύγων («συμμοριόπληκτων») πληθυσμό (περίπου 50.000 άτομα). Η στρατιωτική παρουσία αυξάνονταν σημαντικά τις περιόδους πριν τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, όπως σημειώνει και δημοσίευμα της τοπικής εφημερίδας:

> «Το χακί έχει το λόγο. Τα λιοκαμένα φανταράκια μας κοσμούν την πλατεία μας και θυμίζουν σε κάμποσους ξεχασμένους ότι η πατρίδα κάνει αγώνα. Κάθε πρωί και βράδυ η σάλπιγγα του Κέντρου Βασικής Εκπαίδευσης κάτω εκεί που άλλοτε το ηρωικό 42 μας ξυπνά μια νοσταλγία»[16].

Και σε άλλο δημοσίευμα: «*Η πόλη μας τις τελευταίες μέρες παρουσιάζει εικόνα πολεμική. Αυτοκίνητα με φανταράκια γιομάτα ενθουσιασμό διασχίζουν την πόλη τραγουδώντας πολεμικά εμβατήρια. Ηλιοκαμένοι ήρωες της Ταξιαρχίας του Παππού [Νικ. Παπαδόπουλου], τρέχουν στις επιχειρήσεις σαν σε γάμο*»[17] .

Η αυξημένη στρατιωτική παρουσία επηρέαζε ποικιλοτρόπως όλους τους τομείς της κοινωνικής και οικονομικής δραστηριότητας στην πόλη της Λαμίας. Η έρευνα θα επικεντρωθεί στην επίδραση της στρατιωτικής παρουσίας στην κοινωνική ζωή της πόλης καθώς οι οικονομικές προεκτάσεις του θέματος (όπως η ενίσχυση της εγχώριας αγοράς), αν και ενδιαφέρουσες και

---

[14] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η εκκαθάρισις της Ρούμελης και η πρώτη μάχη του Γράμμου*, 1948, Αθήνα: 1970, σ. 412 και 438.
[15] *Λαμιακός Τύπος*, 31 Αυγούστου 1947 και 13 Σεπτεμβρίου 1947
[16] *Λαμιακός Τύπος*, 13 Σεπτεμβρίου 1947
[17] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Σεπτεμβρίου 1949

ποικίλες, ξεφεύγουν από τα όρια της παρούσας έρευνας. Η σχέση ανάμεσα στον *Εθνικό Στρατό* και τον τοπικό πληθυσμό ήταν αμφίδρομη. Κάποιες τελετές είχαν άμεση σχέση με τη στρατιωτική παρουσία στην πόλη, όπως οι στρατιωτικές παρελάσεις και η διαπόμπευση αιχμαλώτων, οι ορκωμοσίες νεοσυλλέκτων και η υποδοχή στρατιωτικών τμημάτων, οι επισκέψεις σε τραυματίες και η ψυχαγωγία τους ή οι κηδείες στρατιωτών δημοσία δαπάνη. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ένα είδος τελετών ήταν και οι εκτελέσεις των καταδικασμένων από τα Έκτακτα Στρατοδικεία του Εμφυλίου καθώς επρόκειτο για πράξεις οι οποίες είχαν στόχο και τελετουργικό. Η ανάλυσή τους γίνεται στο κεφάλαιο για την απονομή της δικαιοσύνης στην πόλη της Λαμίας. Εκτός από τις εκδηλώσεις που διοργανώθηκαν αποκλειστικά με επίκεντρο τις στρατιωτικές δυνάμεις, τόσο ο στρατός όσο και οι τοπικές αρχές και διάφορες οργανώσεις εμφανίστηκαν ως διοργανωτές κοινωνικών εκδηλώσεων στις οποίες καλούνταν ο ντόπιος πληθυσμός και οι στρατιωτικοί να μετέχουν από κοινού. Ο *Εθνικός Στρατός*, λοιπόν, λάμβανε μέρος ενεργά στην κοινωνική ζωή της πόλης, ως διοργανωτής ή αποδέκτης των κοινωνικών εκδηλώσεων. Μια πιο εξειδικευμένη μελέτη θα μπορούσε να αναδείξει τον αυξημένο κοινωνικό ρόλο που διαδραμάτισε ο στρατός στις επαρχιακές πόλεις κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, όπως συμβαίνει σε κάθε εμπόλεμη περίοδο οπότε ο στρατός αναδεικνύεται σε σημαντικό παράγοντα της κοινωνικής και πιθανά της πολιτικής ζωής[18].

6.2. Οι εορτασμοί των εθνικών επετείων και ο κοινωνικός τους ρόλος

Εάν τα άτομα θεωρούν το έθνος ως μια αφηρημένη εικόνα να φανταστούν ή απόμακρο για να ταυτιστεί κάποιος στην καθημερινή ζωή, οι κυβερνήσεις και οι πολιτικοί ηγέτες χρησιμοποιούν πιο συγκεκριμένα σύμβολα για να αναπαραστήσουν την έννοια του έθνους. Τα σύμβολα και ημι-τελετουργικές πρακτικές μέσω των οποίων οι άνθρωποι συνειδητοποιούν την ιδιότητά τους ως πολίτες και τον κοινωνικό και πολιτικό ρόλο τον οποίο καλούνται να διαδραματίσουν είναι ιστορικά νέες και γενικά επινοημένες. Οι επινοημένες παραδόσεις αποτελούν ένα σύνολο πρακτικών που διέπονται φανερά ή σιωπηλά από αποδεκτούς κανόνες με τελετουργική ή συμβολική φύση. Μέσω της επανάληψης επιδιώκουν να ενσταλάξουν στο κοινωνικό σύνολο ορισμένες αξίες και κανόνες συμπεριφοράς. Στο βαθμό που είναι δυνατό, χρησιμοποιούν την ιστορία ως νομιμοποιητικό παράγοντα ενεργειών και συγκολλητική ουσία για τη συνοχή των

---

[18] Για ένα παράδειγμα του ρόλου του Στρατού στην κοινωνία βλ. J. Brown, "The military and society: The Turkish case", *Middle Eastern Studies*, vol.25, Issue 3, July 1989, σ. 387-404

κοινωνικών ομάδων. Πρόκειται ουσιαστικά για μια διαδικασία τυποποίησης και τελετουργικής μετουσίωσης που χαρακτηρίζεται από αναφορά σε ένα ιστορικό παρελθόν το οποίο ταιριάζει σε συγκεκριμένες αποδοχές[19].

Μέρος των επινοημένων αυτών παραδόσεων, στις οποίες η αναφορά σε ένα ένδοξο ιστορικό παρελθόν παίζει πρωτεύοντα ρόλο, αποτελούν οι εορτασμοί των εθνικών επετείων, οι οποίες συνιστούν οργανωμένες τελετές εορτασμού της εθνικής ταυτότητας. Οι εορτασμοί αποτελούν τελετές μνήμης οι οποίες εξ ορισμού είναι κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες καθώς αφορούν τον συντονισμό της ατομικής και συλλογικής μνήμης, των οποίων, αν και τα αποτελέσματα μπορεί να εμφανίζονται συναινετικά, στην πραγματικότητα είναι αποτέλεσμα έντονης διαμάχης και αγώνα. Η σχέση ανάμεσα στην ταυτότητα και στη μνήμη είναι ιστορική και η πορεία αυτής της σχέσης μπορεί να εντοπιστεί στους διάφορους τρόπους εορτασμών. Στην παρούσα εργασία θα εξεταστεί το ιδιαίτερο νόημα των εθνικών εορτασμών στην πολιτική συγκυρία του εμφυλίου πολέμου στην τοπική της διάσταση, στην πόλη της Λαμίας. Θα διερευνηθούν οι εθνικοί εορτασμοί τόσο ως θέαμα και τελετουργικό, εξετάζοντας παράλληλα και τον κοινωνικό τους ρόλο, όσο και ως ρητορική, ως έκφραση των ιδεολογικών διακυβευμάτων του εμφυλίου πολέμου και της επίσημης ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης. Η ανάλυση θα επικεντρωθεί σε τρεις εορτασμούς: στην εθνική εορτή της 25ης Μαρτίου, στο νεοσύστατο εθνικό εορτασμό της 28ης Οκτωβρίου και στον τοπικό εορτασμό της 18ης Οκτωβρίου, ημέρα απελευθέρωσης της πόλης της Λαμίας από τους Γερμανούς. Μπορούν να διακριθούν δύο περίοδοι: οι εορτασμοί πριν την εκλογική αναμέτρηση και το δημοψήφισμα του 1946 και οι εορτασμοί μετά την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου πολέμου.

Ένα ζήτημα το οποίο συνδέεται άμεσα με τους εθνικούς εορτασμούς είναι το ζήτημα της δημόσιας μνήμης (public memory) και του τρόπου που αυτή χρησιμοποιείται από το επίσημο κράτος. Η δημόσια μνήμη είναι ένα σύστημα αξιών και απόψεων που συγκροτείται από την πολιτική συζήτηση και αφορά θεμελιώδη θέματα τα οποία συνδέονται με την κοινωνική οργάνωση, τη δομή της εξουσίας και την ίδια τη σημασία του παρελθόντος και του παρόντος. Έχει τις ρίζες της στην αναζήτηση εξηγήσεων για την πραγματικότητα και στη σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν. Οι ιδέες και τα σύμβολα της δημόσιας μνήμης επιχειρούν να

---

[19] E. Hobsbawm, «Εισαγωγή: επινοώντας παραδόσεις», στο E. Hobsbawm και T. Ranger, (εκδ), *Η επινόηση της παράδοσης*, (ελλ.μτφ)Αθήνα: Θεμέλιο 2004, σ. 9-10(στο σύνολο βιβλίου, 8-24)

μεσολαβήσουν στις διαμάχες ενός κοινωνικού συστήματος. Οι ανταγωνιστικές όψεις της πραγματικότητας που εκφράζονται από τις κοινωνικές αντινομίες οδηγούν στην ανάγκη της συμφιλίωσης και τη χρήση συμβόλων, απόψεων και ιστοριών τις οποίες οι άνθρωποι μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να ασκήσουν εξουσία.

Η δημόσια μνήμη αποτελεί παράλληλα και ένα σώμα από πεποιθήσεις και ιδέες για το παρελθόν που βοηθούν την κοινωνία να κατανοήσει το παρελθόν της, το παρόν της και παρεπιπτόντως το μέλλον της. Η κύρια έμφαση ωστόσο της επικοινωνιακής και γνωστικής διαδικασίας δεν είναι το παρελθόν αλλά καίρια ζητήματα του παρόντος όπως η φύση της εξουσίας, ιδιαίτερα όταν αυτή η εξουσία βρίσκεται υπό αμφισβήτηση, όπως στην περίπτωση του ελληνικού εμφυλίου πολέμου. Η μνήμη προσθέτει προοπτική και αυθεντικότητα στις απόψεις που αρθρώνονται στην ανταλλαγή απόψεων διαφορετικών ομάδων. Υποστηρικτές επίσημων ή ειδικών συμφερόντων ανασύρονται επιλεκτικά από το παρελθόν για να επιτελέσουν παρόμοιες λειτουργίες στο παρόν.

Το θέαμα, ένα χαρακτηριστικό φαινόμενο των σύγχρονων κοινωνιών είναι άλλη μία έννοια η οποία συνδέεται με τους δημόσιους εορτασμούς[20]. Είναι μια μεγάλης κλίμακας, πολιτιστική παραγωγή, μια παράσταση με διαλογική, πολυφωνική και πολυθεματική επικοινωνία που καλύπτει και πλαισιώνει και άλλα είδη, τοποθετώντας τα σε ένα ευρύτερο και γενικότερο επικοινωνιακό πλαίσιο. Οι πολιτιστικές παραγωγές που περιγράφονται συνήθως ως θέαμα περιλαμβάνουν τις διάφορες δημόσιες τελετές όπως τους εθνικούς ή τοπικούς εορτασμούς, τις δημόσιες τελετές ψυχαγωγίας, εκθέσεις, πολιτικές τελετές, και θρησκευτικά γεγονότα[21]. Στη συζήτηση του θεάματος ως πολιτιστική παράσταση, ο Clifford Geertz έχει προτείνει ότι μια τέτοια παράσταση είναι ένα συλλογικά γραμμένο «κείμενο» για τη συγκεκριμένη κοινωνία, μια ιστορία που οι άνθρωποι λένε για τους εαυτούς τους[22]. Ο Victor Turner θεώρησε τα θεάματα ως ένα από τα πολλά είδη παραστάσεων στα οποία οι σύγχρονοι λαοί με παιγνιώδη διάθεση συμβολίζουν τις υποθέσεις, τους κανόνες και τους συμβατικούς ρόλους που κυριαρχούν στις συνηθισμένες ζωές τους. Υποστήριξε ότι αυτά τα είδη είναι οι αναπληρώσεις του θρησκευτικού

---

[20]Για τη σχέση σύγχρονου και αρχαίου θεάματος βλέπε Επιστημονικό συνέδριο τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, *Ο κόσμος μια σκηνή. Το θέαμα στην αρχαιότητα*, Βόλος 2-4 Φεβρουαρίου 2007

[21] F. E. Manning, *Spectacle, Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainments*, New York, 1992, σ.292

[22] Cl. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York, 1973

τελετουργικού στις παραδοσιακές κοινωνίες αλλά υπογράμμισε ότι έχουν ένα μεγαλύτερο δυναμικό για δημιουργικότητα και αλλαγή[23].

Οι εθνικοί εορτασμοί είναι ιδιαίτερα τελετουργικά και τυποποιημένα γεγονότα τα οποία σχεδιάζονται και εκτελούνται με προσοχή. Όσο αφορά στην ελληνική επικράτεια, η κεντρική διοίκηση επέβαλε στις τοπικές κοινότητες ένα σχετικά ομοιόμορφο πρωτόκολλο το οποίο ρύθμιζε όλες τις λεπτομέρειες σχετικά με τον σκοπό του εορτασμού, τους υπεύθυνους για τη διεξαγωγή της τελετής, την ενδυμασία των παριστάμενων, το περιεχόμενο των ομιλιών και των ειδικών διαλέξεων, τις δραστηριότητες των μαθητών και της νεολαίας, τον τρόπο συμπεριφοράς των δημοσίων υπαλλήλων, την οργάνωση της μουσικής, των παρελάσεων και τους τρόπους με τους οποίους θα έπρεπε να τιμούνται οι ήρωες. Το *Υπουργείο Εσωτερικών* συνέτασσε γενικές οδηγίες, οι οποίες στέλνονταν στα κυβερνητικά κλιμάκια που είχαν διοριστεί από το κράτος, στις Γενικές Διευθύνσεις και στις Νομαρχίες. Στη συνέχεια οι αξιωματούχοι διαβίβαζαν τις οδηγίες στη Δημαρχία και στις Κοινότητες[24].

Σύμφωνα με τα προγράμματα των επίσημων εορτασμών, τα οποία εκδίδονταν από τη Νομαρχία Φθιώτιδας ή το Δήμο Λαμιέων και δημοσιεύονταν στον τοπικό τύπο, σε όλους τους εορτασμούς των εθνικών επετείων που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου στην πόλη της Λαμίας, με εξαίρεση τον εορτασμό της 25ης Μαρτίου 1949 στον οποίο θα γίνει ξεχωριστή αναφορά, ακολουθήθηκε το ίδιο τελετουργικό. Τέσσερις ημέρες πριν από τον εορτασμό εκδίδονταν το επίσημο πρόγραμμα των εκδηλώσεων από τη Νομαρχία ή το Δήμο. Οι δημόσιες υπηρεσίες, τα καταστήματα, οι κυριότεροι οδοί και οι κεντρικότερες οικίες της πόλης σημαιοστολίζονταν. Κατά τη διάρκεια των εκδηλώσεων η πόλη φωταγωγούνταν και στο κάστρο αναρτιόνταν φωτεινή επιγραφή, ανάλογα με την περίσταση. Την επέτειο της 28ης Οκτωβρίου στην κεντρική πλατεία της πόλης (Πλατεία Ελευθερίας) τοποθετούνταν από το Δήμο κενοτάφιο των «ενδόξων νεκρών του πολέμου». Την παραμονή των εορτασμών πρωταγωνιστής των

---

[23] V. Turner, *From Ritual to Theater*, New York, 1982.

[24] *Αρχεία Γενικής Διεύθυνσης Βορείου Ελλάδος*, φάκελος αριθ. Β9/1 «Εντολή του Υπουργού Εσωτερικών Αθανασιάδη – Νόβα προς τους Κυβερνήτες, Νομάρχες και Επάρχους», 12 Μαρτίου 1945 και *Αρχείο Γενικής Διεύθυνσης Δυτικής Μακεδονίας*, φάκελος 20/3, «Επιστολή από τον Αναπληρωτή Υπουργό Τύπου προς Κυβερνήτες, Νομάρχες και Επάρχους», 27 Οκτωβρίου 1945. Παρατίθενται στο Α. Καρακασίδου, «Πρωτόκολλο και θέαμα: Εθνικοί εορτασμοί στη Βόρεια Ελλάδα», στο Μ. Mazower(εκδ.), *Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2000, σ. 265

εκδηλώσεων ήταν η μαθητιώσα νεολαία η οποία πραγματοποιούσε κατάθεση στεφάνων στον ανδριάντα του τοπικού ήρωα, Αθανασίου Διάκου. Στην ομώνυμη πλατεία εκφωνούνταν οι πανηγυρικοί λόγοι και ακολουθούσε παρέλαση. Το απόγευμα της ίδιας ημέρας πραγματοποιούνταν οι σχολικές γιορτές, οι οποίες ενίοτε είχαν ευρύτερο κοινό και τελούνταν σε δημόσιους χώρους.

Ανήμερα της επετείου ψάλλονταν δοξολογία στον Μητροπολιτικό Ναό στην οποία παρίσταντο όλες οι πολιτικές και στρατιωτικές αρχές της πόλης και εκπρόσωποι ξένων αποστολών (Άγγλοι, Αμερικανοί, εκπρόσωποι του Ερυθρού Σταυρού, της ΟΥΝΡΑ και της Αμερικανικής Αποστολής), οι πρόεδροι των επιστημονικών συλλόγων και των επαγγελματικών σωματείων, το Σώμα Ελλήνων Προσκόπων, οι διευθυντές των τραπεζών, οι εκπρόσωποι του τύπου και όλοι οι πολίτες. Μετά τη δοξολογία όλες οι αρχές, ο κλήρος και όσοι παρακολουθούσαν τη τελετή μετέβαιναν σε πομπή στο μνημείο του Αθανασίου Διάκου και στη συνέχεια στην ομώνυμη πλατεία όπου τελούνταν επιμνημόσυνη δέηση και κατατίθενταν στεφάνια στον ανδριάντα. Ακολουθούσε ο πανηγυρικός της ημέρας. Οι εκδηλώσεις κορυφώνονταν με τη μαθητική και στρατιωτική παρέλαση.

Πρόκειται για ένα επαναλαμβανόμενο τελετουργικό, το οποίο με μικρές διαφοροποιήσεις συνεχίζεται ως σήμερα. Συνέπεια και ζητούμενο ήταν η υψηλή ψυχολογική ή συναισθηματική ταύτιση με την κοινωνική συλλογικότητα που συμβολίζεται με τις τελετές. Σύμφωνα με John MacAloon ένα θέαμα σε μια δημόσια τελετή, όπως οι εθνικοί εορτασμοί, είναι μια επίδειξη των εικόνων που προκαλούν μια διάχυτη αίσθηση κατάπληξης και του δέους[25]. Απώτερος σκοπός ήταν να προκληθεί στους συμμετέχοντες και τους θεατές το αίσθημα της ασφάλειας, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης, όπως αυτή που εξετάζεται, και να τονωθεί η συναισθηματική τους υπερηφάνεια.

Οι κρατικοί ιθύνοντες παρέβλεπαν συνειδητά την αδυναμία τους να ελέγξουν την ιστορική μνήμη, ωστόσο μέσω «της κρατικής ρύθμισης πολιτιστικών μορφών»[26] στόχευαν μέσω των ομοιόμορφων και κεντρικά προσδιορισμένων δημόσιων τελετών στην κατασκευή μιας

---

[25] J. MacAloon (ed.), *Rite, Drama, Festival, Spectacle: Rehearsals towards a Theory of Cultural Performance.* Philadelphia, 1984

[26] P. Corrigan και D. Sayer, *The Great Arch: English State Formation as a Cultural Revolution*, Οξφόρδη, 1985. Παρατίθεται στο: Καρακασίδου, *ο.π.*, σ. 247

κατευθυνόμενης και συλλογικής μνήμης. Με αυτόν τον τρόπο, μέσω του επιδιωκόμενου ελέγχου της ιστορικής μνήμης, εξασφαλίζονταν ότι δεν θα υπήρχε καμία παρέκκλιση από την επίσημη άποψη περί έθνους. Το επίσημο κράτος ενορχήστρωνε τις εκδηλώσεις μνήμης για να μειώσει την αδιαφορία των πολιτών, ως ένα μέσο εθνικής συστράτευσης απέναντι σε ένα κοινό σκοπό, για να προωθήσει παραδειγματικά πρότυπα συμπεριφοράς των πολιτών και για να τονίσει τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις τους στο παρόν. Η ύπαρξη κοινωνικών αντιφάσεων, εναλλακτικών απόψεων ή αδιαφορία των πολιτών ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης, όπως ο εμφύλιος πόλεμος, ενέτεινε τη διαδικασία αυτή από την πλευρά του κράτους[27]. Οι εθνικοί εορτασμοί, ως δημόσιες τελετές, αποτελούσαν μια επικοινωνιακή κατάσταση που δέσμευε ενεργά τους συμμετέχοντες, οι οποίοι παρουσίαζαν έναν συνδυασμό συμμετοχής και απόδοσης σε ένα δημόσιο πλαίσιο. Το κίνητρο για τη συμμετοχή στη δημόσια τελετή περιλάμβανε την κοινωνική αλληλεπίδραση που επέτρεπε την εξερεύνηση και τη διαπραγμάτευση πολλών ειδών σχέσεων. Οι δραστηριότητες που ήταν διαθέσιμες απεικόνιζαν τις ανησυχίες της κοινότητας, ενώ πρόσφεραν μια ευκαιρία για προσωπική επιβεβαίωση, πολιτική δράση και κοινωνική ανανέωση. Τα μηνύματα της τελετής αφορούσαν την προβαλλόμενη ως κοινή εμπειρία (εφόσον το πλαίσιο είναι ο εμφύλιος πόλεμος) της ομάδας και των πολλαπλάσιων ερμηνειών της εμπειρίας αυτής. Παράλληλα, επιδιώκονταν η τόνωση του εθνικού συναισθήματος με ιδεολογικά υπόγεια θέματα, με συμβολική χειραγώγηση των μεταφορικών σχημάτων λόγου σε εκδηλώσεις, ομιλίες, ραδιοφωνικές αναμεταδόσεις, θεάματα, θεατρικές παραγωγές και παρελάσεις. Η ρητορική των εθνικών εορτασμών επικεντρώνονταν σε εθνικά θέματα όπως η φαντασιακή επίκληση του παρελθόντος, η ιστορική συνέχεια, η θρησκευτικότητα, οι κίνδυνοι για το έθνος από εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς. Κατά αυτή την έννοια οι δημόσιοι εορτασμοί μπορούν να θεωρηθούν ως εκφάνσεις της υποκειμενικής πτυχής, μια υποκειμενική πρόσληψη των περιστάσεων, όπου το κάθε πολιτικό καθεστώς συγκροτεί ένα διανοητικό πλαίσιο, το οποίο έχει τις δικές του κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις. Ειδικά για την περίοδο του εμφυλίου πολέμου, η παρουσίαση του τρόπου τέλεσης και της ρητορικής των εθνικών εορτασμών επιτρέπει να εξεταστούν τα ιδεολογικά διακυβεύματα της εμφύλιας

---

[27] J.R.Gillis,"Introduction: Memory and Identity. The history of a relationship", στο J.R.Gillis (ed.), *Commemorations: the politics of national identity*, Princeton and New Jersey: Princeton University Press, 1996, σ. 8-9

σύγκρουσης και να διερευνηθούν τα δύο ασύμβατα και συγκρουόμενα μεταξύ τους νοητικά συστήματα λόγου και φαντασίας τα οποία συγκροτήθηκαν στην περίοδο του Εμφυλίου[28].

Ο πρώτος εορτασμός μετά τα Δεκεμβριανά και την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας αφορούσε στην εθνική επέτειο της 25ης Μαρτίου. Από την πλευρά των μη εαμικών δυνάμεων στην αρθρογραφία των εφημερίδων και στα επίσημα διαγγέλματα εκφράζονταν επ' ευκαιρία της εθνικής εορτής, μηνύματα ενότητας και ομοψυχίας. Σε κύριο άρθρο του ο *Λαμιακός Τύπος* χαρακτήριζε τον εορτασμό της 25ης Μαρτίου ως ένα σταθμό και μια αφετηρία:

> «Ένας σταθμός στον οποίο θα σταματήσουμε όλοι οι Έλληνες και θα ρίψωμεν εις το βάραθρον της λήθης ότι μέχρι σήμερον φαινομενικά μας χωρίζει και μια αφετηρία από την οποία θα ξεκινήσωμεν, θα ορμήσωμεν αδελφωμένοι, χαλυβδωμένοι με πίστην, με ενθουσιασμόν, χωρίς μίση, χωρίς πάθη, χωρίς διχόνοια. Θα ορμήσωμεν δια την αναγέννησιν, δια την ανοικοδόμησιν της πατρίδος μας»[29].

Στο ίδιο πνεύμα του παραμερισμού της διχόνοιας και της προσπάθειας για ανοικοδόμηση της χώρας κινούνταν και η υπόλοιπη αρθρογραφία του τοπικού τύπου[30]. Σε παρόμοια πλαίσια ήταν και το διάγγελμα του πρωθυπουργού Ν. Πλαστήρα:

> «οφείλωμεν όλοι οι Έλληνες ηνωμένοι να συνεχίσωμεν την εθνική μας παράδοσιν...Αύριο η Ελλάδα θα χτυπήσει σαν μια μεγάλη καρδιά. Εφέτος η χαρά που δοκιμάζωμεν από τον ελεύθερο εορτασμό της εθνικής επετείου, έχει χαρακτήρα πανελλήνιο. Θα την αισθανθούμε όλοι οι ελεύθεροι Έλληνες μέσα στο ελεύθερο ελληνικό κράτος»

καθώς και το διάγγελμα του Αντιβασιλέα, Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού:

> «Υπεράνω των αντιθέσεών μας ίσταται το μέλλον του έθνους... Καλούμεν τα τέκνα της πατρίδος υπεράνω διαφορών και αντιθέσεων να ατενίσουν ευθέως και

---

[28] Ν. Κοταρίδης, Ν. Σιδέρης, «Εμφύλιος πόλεμος: ιδεολογικά και πολιτικά διακυβεύματα», στο Η. Νικολακόπουλος, Α. Ρήγος, Γ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο: Φεβρουάριος 1945- Αύγουστος 1949*, Αθήνα: Θεμέλιο 2002, σ. 115

[29] *Λαμιακός Τύπος*, 22 Μαρτίου 1945

[30] *Λαμιακός Τύπος*, 24 Μαρτίου 1945

αποφασιστικώς μόνον πια το μέλλον του έθνους. Το έθνος ολόκληρον, ηνωμένον, ας υποκλιθεί στο λάβαρον της Λαύρας»[31].

Εύκολα μπορεί να αντιληφθεί κανείς την ιδιαίτερη σημασία που λάμβανε η έκκληση της ενότητας στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία, μετά την εμφύλια σύγκρουση των Δεκεμβριανών.

Η ρητορεία αυτή συνιστά εξέχον παράδειγμα αναντιστοιχίας της επίσημης γλώσσας προς την ισχύουσα κατάσταση. Παρά τις εξαγγελίες της κυβερνητικής πλευράς για ομόνοια και ομοψυχία, ο πρώτος εορτασμός της επετείου της 25ης Μαρτίου μετά την απελευθέρωση της χώρας κάθε άλλο παρά ενωτικός ήταν καθώς σημαδεύτηκε από την απόφαση της κυβέρνησης Πλαστήρα να μην επιτρέψει στο ΕΑΜ και τις οργανώσεις του να λάβουν μέρος στον επίσημο εορτασμό της επετείου. Ο αποκλεισμός από τις επίσημες εορταστικές εκδηλώσεις προκάλεσε διαμαρτυρίες από την πλευρά του ΕΑΜ και των οργανώσεών του τόσο σε τοπικό όσο και κεντρικό επίπεδο. Στη Λαμία οι τοπικές επιτροπές του ΕΑΜ, της Εθνικής Αλληλεγγύης, της ΕΠΟΝ και του Συνδέσμου Πολεμιστών του ΕΛΑΣ Φθιώτιδας παρουσιάστηκαν στον Νομάρχη, ο οποίος μόλις τρεις εβδομάδες πριν είχε εγκατασταθεί στην πόλη, και ζήτησαν να πάρουν μέρος *«οι δυνάμεις της Αντίστασης στον εορτασμό της εθνικής παλιγγενεσίας, να βοηθήσουν οι οργανώσεις στις πανηγυρικές εκδηλώσεις και στην εθνική εμφάνιση του λαού τη μεγάλη ημέρα του εθνικού λυτρωμού»*. Συγκεκριμένα, οι οργανώσεις ζήτησαν να τους επιτραπεί να καταθέσουν στεφάνια στον ανδριάντα του Αθανάσιου Διάκου και να συμβάλουν στον στολισμό της πόλης. Η άρνηση του εκπροσώπου της κεντρικής διοίκησης να επιτρέψει τη συμμετοχή και ο χαρακτηρισμός της κατάθεσης στεφάνων και της εμφάνισης των οργανώσεων ως «ασχήμια» προκάλεσε την τηλεγραφική διαμαρτυρία των εαμικών οργανώσεων προς τον πρόεδρο της ελληνικής κυβέρνησης. Ανάλογες εκτεταμένες αναφορές στον αποκλεισμό των εαμικών οργανώσεων καταγράφηκαν στα φύλλα του *Ριζοσπάστη* και της *Ελεύθερης Ελλάδας*: *«Χιλιάδες νεκροί του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα δεν θα τιμηθούν. Στο επίσημο πρόγραμμα του Υπουργείου Εσωτερικών δεν περιέχει την κατάθεση ούτε ενός στεφάνου στη μνήμη των χιλιάδων ηρώων»*,

---

[31]«Διάγγελμα Προέδρου της Κυβερνήσεως Νικολάου Πλαστήρα προς τον ελληνικό λαό» και «Διάγγελμα Αντιβασιλέως επ' ευκαιρία της 25ης Μαρτίου», εφ. *Ελευθερία*, 25 Μαρτίου 1945

«*απαγορεύτηκε η κατάθεση στεφάνων από την Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ. Έτσι ο λαός αποκλείστηκε από τη γιορτή*»[32].

Πρόκειται λοιπόν για μια «περίεργη γιορτή» καθώς σύμφωνα με τον Γιάννη Ζέβγο, ηγετικό στέλεχος του κομμουνιστικού και εαμικού κινήματος,

> «ποτέ το έθνος δε γιόρτασε την επέτειο του 1821 σε τόσο αξιοθρήνητες συνθήκες, ούτε μετά τη ντροπή του 1897, ούτε μετά την τραγική συμφορά του 1922. Γιατί τότε στο επίσημο ελληνικό κράτος δεν κυριαρχούσε τόση παραφροσύνη, τόσο παράκρουση στους σκοπούς και στις επιδιώξεις του, στην εκτίμηση, στις προοπτικές»[33] ενώ «οι Έλληνες που δικαιωματικά θα έπρεπε να αποτελέσουν την ψυχή της εθνικής γιορτής, οι άνθρωποι που εκπροσώπησαν την ξακουσμένη σε όλο τον κόσμο Εθνική Αντίσταση στις ελληνικές πόλεις στα βουνά και στους κάμπους βρίσκονται υπό άγριο διωγμό»[34].

Το βασικό ερώτημα που διατυπώθηκε σε όλα τα εαμικά έντυπα, «*ποιος νόμος απαγορεύει στις δυνάμεις της εθνικής αντίστασης να δαφνοστεφανώσουν αυτούς που είναι πρόδρομοι και φωτεινοί οδηγοί στο μεγάλο εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του ελληνικού λαού*»[35], αφενός εμπεριέχει τη νοηματοδότηση της εθνικής επετείου από το ΕΑΜ και αφετέρου εξηγεί την απόφαση του αποκλεισμού τους. Ήδη από την περίοδο της Κατοχής ο εορτασμός της 25ης Μαρτίου έλαβε ιδιαίτερη σημασία από το ΕΑΜ και τις οργανώσεις του. Καθώς το επίσημο τελετουργικό το οποίο ήταν συνδεδεμένο με τις κατοχικές κυβερνήσεις συνεργασίας είχε χάσει όλη του τη δυναμική το αντιστασιακό κίνημα πιστοποίησετην εμφάνιση και δραστηριοποίησή του μέσα από πατριωτικούς συμβολισμούς και τελετουργίες οι οποίες στόχευαν στην εκπλήρωση των τελετουργικών υποχρεώσεων της κοινωνίας. Ηρώα και ανδριάντες στεφανώθηκαν συχνά μέσα σε συνθήκες βίαιες και αιματηρές. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν οι εορτασμοί της 28ης Οκτωβρίου 1941, της 25ης Μαρτίου 1942 αλλά και του θανάτου του Παλαμά στις αρχές του 1943[36]. Εκτός από πράξη ηρωισμού και αντίστασης απέναντι στον κατακτητή ο εορτασμός

---

[32] *Ελεύθερη Ελλάδα και Ριζοσπάστης*, 23, 24 και 25 Μαρτίου 1945
[33] Κύριο άρθρο Γ. Ζέβγου στον Κυριακάτικο *Ριζοσπάστη*, 25 Μαρτίου 1945
[34] *Ριζοσπάστης*, 24 Μαρτίου 1945
[35] *Ρούμελη*, 21 Μαρτίου 1945
[36] Γ. Μαργαρίτης, «Από τον Μεταξά στον Εμφύλιο- τα σύμβολα της πατρίδας» στο Χ. Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη δικτατορία στον εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα: Καστανιώτη 2003, σ. 127

δήλωνε τον παραλληλισμό των δύο αγώνων[37]. Κατά την εαμική ρητορεία της εποχής η αντίσταση ήταν το νέο εικοσιένα, η περίοδος που «*ανάστησε ολοζώντανο και μεγαλόπρεπο και συνταρακτικό το 1821. Είναι η δεύτερη μεγάλη απελευθερωτική και δημοκρατική εξόρμηση του έθνους. Είναι η δεύτερη επική ανάταση, ο εθνικός επαναστατικός πόλεμος του λαού μας*»[38]. Με την ίδια λογική οι αγωνιστές ήταν οι κληρονόμοι, οι απόγονοι του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του 1821, οι συνεχιστές του έργου του Κολοκοτρώνη, οι σύγχρονοι Καραισκάκηδες[39] ενώ ο λαός ήταν ο συνεχιστής της παράδοσης, ο οποίος όπως και το 1821 πρόσφερε τα κεφάλαια για τον αγώνα[40]. Για τις εαμικές οργανώσεις η 25η Μαρτίου ήταν:

> «η ημέρα του λαού, η ημέρα ολόκληρου του έθνους. Η ημέρα που συμβολίζει στη σημερινή εποχή του παγκόσμιου αγώνα κατά του μεσαιωνικού φασισμού, το φλογερό αγώνα του ελληνικού λαού κατά του φασισμού και υπέρ της δημοκρατίας. Τον αγώνα υπέρ των λαϊκών δημοκρατικών ελευθεριών. Τον αγώνα – που στην υποδουλωμένη στην αντιδραστική Δεξιά χώρα μας είναι και θα είναι σκληρότερος από οπουδήποτε αλλού. Για την τιμωρία των προδοτών του έθνους. Η 25η Μαρτίου είναι η ημέρα ολόκληρου του έθνους. Και το έθνος όπως όλα τα έθνη της σημερινής Ευρώπης είναι αντιφασιστικό και αντιδημοκρατικό»[41].

Η επικράτηση της άποψης των μη εαμικών δυνάμεων (κυβερνητικών, δεξιών, αστικών), ως επίσημης εκδοχής του εορτασμού και ο αποκλεισμός του ΕΑΜ από την εθνική εορτή σήμαινε σε ιδεολογικό επίπεδο τη μη ενσωμάτωση της εαμικής εθνικής αντίστασης στον κορμό της εθνικής ιστορίας. Σήμαινε τη μη αποδοχή της φαντασιακής εκδοχής του ΕΑΜ για την πρόσφατη ιστορία, ότι δηλαδή ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας αποτελούσε συνέχεια της επανάστασης του 1821. Η πολιτική και κοινωνική προέκταση της ιδεολογίας που επικράτησε ήταν ο πολύμορφος, ασφυκτικός αποκλεισμός του ΕΑΜ και των οπαδών του από την πολιτική και

---

[37] Γ. Ζέβγου, «25/3/21 -25/3/43. Προς την ολοκλήρωση του 21», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση (ΚΟΜΕΠ)*, φύλλο 12, Απρίλης 1943, σ. 255-260 και Κ. Καραγιώργης, «Επίδαυρος 1821- Κορυσχάδες 1944», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση (ΚΟΜΕΠ)*, φύλλο 26-27, Μάης – Ιούνης 1944, σ.603-606. Ανατύπωση από: *Κομμουνιστική Επιθεώρηση της εποχής της φασιστικής κατοχής, (1941-1944)*, Αθήνα, Οχτώβρης 1946

[38] Άρθρο Γ. Ζεύγου στο *Ριζοσπάστης*, 25 Μαρτίου 1945

[39] Στο πλαίσιο αυτό πολλοί αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης είχαν υιοθετήσει ως προσωνύμια ονόματα ηρώων του 1821.

[40] *Ριζοσπάστης*, 25 Μαρτίου 1945. Ως μια σχηματική απεικόνιση του συμβολισμού δημοσιεύτηκε στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας εικόνα αγωνιστή του 1821 και αντάρτη του ΕΛΑΣ να αγκαλιάζονται και να δίνουν τα χέρια ενώ από πάνω τους υπήρχε επιγραφή χαίρε ω χαίρε Λευτεριά

[41] *Ριζοσπάστης*, στο ίδιο

κοινωνική ζωή της χώρας, αποκλεισμός ο οποίος θεσμοθετήθηκε και νομοθετικά ιδιαίτερα μετά τις εκλογές του 1946. Ο εορτασμός της 25ης Μαρτίου 1945 επομένως δεν ήταν εορτασμός όλου του έθνους αλλά του μέρους εκείνου που εξέφραζε τις πολιτικές απόψεις των νικητών.

Τελικά η 25η Μαρτίου εορτάστηκε χωρίς την επίσημη συμμετοχή του ΕΑΜ, σύμφωνα με το συνηθισμένο τελετουργικό. Αν και δεν έχει σωθεί το φύλλο της τοπικής εφημερίδας την ημέρα του εορτασμού και των ημερών που ακολούθησαν, βασισμένοι σε παλαιότερα τελετουργικά και με βάση τους εορτασμούς στην Αθήνα και σε επαρχιακές πόλεις, μπορεί να υποτεθεί ότι έγινε δοξολογία στη Μητρόπολη, κατάθεση στεφάνων ακολουθούμενη από παρέλαση ενώ εκφωνήθηκαν επετειακοί λόγοι σύμφωνα με την επίσημη κυβερνητική γραμμή. Ο Γ. Καραγιάννης, δάσκαλος, ο οποίος παρακολούθησε τη δοξολογία της 25ης Μαρτίου 1945 στη Μητρόπολη καταθέτει:

> «Στις 25 Μαρτίου κατέβηκα στη Λαμία, έπειτα από διαταγή της Υπηρεσίας (σ.σ. της Διεύθυνσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης) και παρακολούθησα τη δοξολογία στην Μητρόπολη, χωρίς το Δεσπότη (σ.σ. ο τότε Μητροπολίτης Φθιώτιδας Αμβρόσιος είχε καταφύγει στην Αθήνα από το τέλος της Κατοχής και κατά τη διάρκεια της εαμοκρατίας). Παρέστησαν όλες οι αρχές, κρατικές και εαμικές. Μάλιστα τα στελέχη του ΕΑΜ έφεραν στο πέτο των σήμα με τα γράμματα του ΕΑΜ. Μετά τη δοξολογία πήγαμε στον Αθανάσιο Διάκο και κατατέθηκαν στεφάνια από όλους».

Ο Καραγιάννης υποστηρίζει ότι παρέλασε έγινε μόνο από την Αγγλική μονάδα που στάθμευε στην πόλη:

> «Το θέαμα έκανε εντύπωση διότι ήταν Σκοτσέζοι που φορούσανε γυναικεία φούστα. Από την Πλατεία Διάκου δια της οδού Χατζοπούλου περάσαμε στο πάρκο, πήραμε την ευθεία Κολοκοτρώνη, πήγαμε στο μνημείο του Διάκου, όπου ψάλθηκε τρισάγιο, και στην Πλατεία Λαού έγινε η διάλυση. Κρατικά ή ελασίτικα τμήματα δεν έλαβαν μέρος στην παρέλαση, ίσως και να μην υπήρχαν (σ.σ Οι μονάδες του ΕΛΑΣ είχαν διαλυθεί

μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας στα τέλη Φεβρουαρίου 1945). Ο κόσμος που παρακολούθησε την παρέλαση ήταν λίγος και ανεκδήλωτος»[42].

Η ανάγνωση της μαρτυρίας αυτής παρουσιάζει πολλαπλό ενδιαφέρον.Κατά πρώτον παρατηρείται ότι ο Καραγιάννης έλαβε εντολή από την υπηρεσία του να παρακολουθήσει τον εορτασμό της 25ης Μαρτίου 1945. Ο λόγος για τον οποίο μια δημόσια υπηρεσία ανάγκασε έναν υπάλληλό της, ο οποίος υπηρετούσε σε ένα χωριό της Δυτικής Φθιώτιδας, να παρακολουθήσει από κοντά τον πρώτο επίσημο κρατικό εορτασμό μετά την Απελευθέρωση, πιθανά οφείλεται στην προσπάθεια των νεοεγκατεστημένων στην πόλη της Λαμίας κυβερνητικών αρχών να συγκεντρώσουν κοινό καθώς φοβόντουσαν την απουσία κόσμου ύστερα από τον αποκλεισμό του ΕΑΜ από τις εορταστικές εκδηλώσεις. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από τη φράση του Καραγιάννη ότι ο κόσμος που παρακολουθούσε την παρέλαση ήταν λίγος και δεν προέβαινε σε εκδηλώσεις. Σχολιάζοντας περαιτέρω τη φράση αυτή μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο πληθυσμός της Λαμίας επηρεασμένος από την έντονη παρουσία του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ στην πόλη έως λίγες ημέρες πριν τον επίσημο εορτασμό (η Εθνοφυλακή έφτασε στη Λαμία στα τέλη Φεβρουαρίου 1945) δεν ήθελε να εκδηλώσει τα πολιτικά του φρονήματα φοβούμενος μια ενδεχόμενη νέα αλλαγή εξουσίας. Μια δεύτερη πιθανή εκδοχή είναι ότι ο πληθυσμός της Λαμίας διακατέχονταν από αρνητικά συναισθήματα απέναντι στην παρουσία των Άγγλων και των κυβερνητικών αρχών. Ένα άλλο στοιχείο ενδιαφέροντος είναι ότι ο Καραγιάννης μαρτυρεί ότι εκπρόσωποι του ΕΑΜ παρέστησαν στον εορτασμό και κατέθεσαν στεφάνι παρόλο που η εαμική εφημερίδα *Ρούμελη* ανέφερε ότι ο Νομάρχης Φθιώτιδας είχε απορρίψει το αίτημα των εαμικών οργανώσεων της πόλης για συμμετοχή στον εορτασμό. Σύμφωνα μάλιστα με τη μαρτυρία οι εαμικοί αντιπρόσωποι δήλωναν την εαμική τους ταυτότητα φορώντας κάποιο διακριτικό σημάδι. Το τρίτο στοιχείο άξιο προσοχής είναι ότι στην παρέλαση για τον εορτασμό της ελληνικής ανεξαρτησίας παρελαύνει ως εκπρόσωπος της κρατικής εξουσίας ένα βρετανικό στρατιωτικό τάγμα. Αυτό καταδεικνύει το μέγεθος και τη σημασία της βρετανικής στρατιωτικής εξουσίας στην Ελλάδα. Δεν θα περίμενε βέβαια κάποιος να παρελάσουν οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ, καθώς ο ΕΛΑΣ είχε διαλυθεί ύστερα από την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας. Ήταν ωστόσο αναμενόμενο να παρελάσουν οι άνδρες του Τάγματος Εθνοφυλακής οι οποίοι είχαν έλθει πρόσφατα στην πόλη ως φορείς και ως επιβολείς της νέας κυβερνητικής εξουσίας. Η μη

---

[42] Γ. Καραγιάννης, «Αναμνήσεις από την 25η Μαρτίου 1945 στη Λαμία», περ. *Λαϊκή Αναγέννηση*, Λαμία τχ. 21, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2009

συμμετοχή τους στην παρέλαση πιθανά οφείλεται σε απόφαση του μετριοπαθούς διοικητή του Τάγματος να μην οξυνθεί η κατάσταση. Από την όλη μαρτυρία συμπεραίνεται ότι ο πρώτος επίσημος εορτασμός μετά τη Βάρκιζα έγινε σε μια περίοδο μετάβασης από την εξουσία του ΕΑΜ στην εξουσία του μεταβαρκιζιανού καθεστώτος, όπου στη λαϊκή συνείδηση τα όρια ανάμεσα στο ποιος κατείχε την εξουσία ήταν ασαφή και αμβισβητούμενα.

Ο εορτασμός της 25ης Μαρτίου στην Πελασγία, κωμόπολη της Ανατολικής Φθιώτιδας, όπου ως τότε δεν είχαν εγκατασταθεί δυνάμεις της Εθνοφυλακής, προσφέρει μια διαφορετική θεώρηση για τον τρόπο εορτασμού στις περιοχές που δεν είχε ακόμα φτάσει η εξουσία του επίσημου κράτους. Όπως αναφέρει η εαμική εφημερίδα *Ρούμελη*:

> «Η επέτειος της εθνικής ανεξαρτησίας στην Πελασγία εορτάστηκε με πραγματικά αγνό πατριωτισμό. Ψάλθηκε επίσημη δοξολογία στην οποία πήγαν συντεταγμένες οι οργανώσεις, τα σωματεία, το Δημοτικό Σχολείο και η ΕΠΟΝ με εθνικές ενδυμασίες. Εκφωνήθηκαν πανηγυρικοί που έγινε ο παραλληλισμός της επανάστασης του 1821 με τη σημερινή. Ακολούθησε κατάθεση στεφάνων στο ηρώο των πεσόντων. Σε όλες τις τελετές παρέστησαν και οι Σύμμαχοι Άγγλοι. Το απόγευμα έγινε γιορτή στο Δημοτικό Σχολείο με ποιήματα και τραγούδια και το βράδυ δόθηκε θεατρική παράσταση από την ΕΠΟΝ»[43].

Πρόκειται για τον ίδιο τελετουργικό το οποίο είχε υιοθετήσει η ένοπλη εαμική αντίσταση κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Οι πρώτοι αντάρτες εισέρχονταν στα χωριά χρησιμοποιώντας το «σκηνοθετικό» υλικό των εθνικών εορτασμών και επετείων: ύψωση της σημαίας, λόγοι, παρέλαση, δοξολογία. Η άφθονη παρουσία δασκάλων στις εαμικές ομάδες εξασφάλιζε μια ατμόσφαιρα σχολικής εορτής η οποία αποτελούσε και το κυριότερο πατριωτικό τελετουργικό στις μικρές κοινότητες[44].

Η διαφορά στον ανάμεσα στον εαμικό και τον εθνικόφρονα εορτασμό δεν έγκειται τόσο στο τελετουργικό τυπικό, το οποίο ακολούθησε τη σειρά: δοξολογία με οργανωμένη συμμετοχή του λαού – κατάθεση στεφάνων – πανηγυρικός – σχολική γιορτή, αλλά στη ρητορική των πανηγυρικών λόγων που εκφωνήθηκαν. Σε μια ακόμα εαμοκρατούμενη περιοχή όπως η

---

[43] *Ρούμελη*, 4 Απριλίου 1945

[44] Μαργαρίτης, «Τα σύμβολα της πατρίδας», *ο.π.*, σ. 127

Πελασγία προβλήθηκε η εαμική αντίληψη περί έθνους και δόθηκε η ανάλογη ανασηματοδότηση στην εθνική επέτειο. Η αγγλική παρουσία,(πιθανά επρόκειτο για μονάδα η οποία είχε προωθηθεί από τη Λαμία στην Πελασγία), επισημοποιούσε την τελετή ενώ η νεολαία, η ελπίδα του έθνους, εμφανίζονταν οργανωμένη στα πλαίσια της ΕΠΟΝ. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρηθεί ότι διμοιρία 30 Εθνοφυλάκων στάλθηκε την επόμενη της εορτής, την 26η Μαρτίου 1945, στην Πελασγία *«προς επιβολή της τάξεως και αναπτέρωσιν του ηθικού των κατοίκων»* [45]. Η παρουσία της Εθνοφυλακής, όπως σημειώθηκε στο σχετικό κεφάλαιο, σημασιοδοτούσε και το τέλος της εξουσίας του ΕΑΜ στην περιοχή.

Ο επόμενος εθνικός εορτασμός ήταν αυτός της 28ης Οκτωβρίου 1945. Η 28η Οκτωβρίου ή η ημέρα του «Όχι» θεσπίστηκε ως επίσημη εθνική εορτή με βασιλικό διάταγμα στις 24ης Οκτωβρίου 1944. Το πρόγραμμα για τον εορτασμό αποφασίστηκε από την εθνική κυβέρνηση και διανεμήθηκε σε όλο το διοικητικό προσωπικό που είχε διοριστεί από το κράτος και είχε επωμιστεί με την ευθύνη για την τήρηση του πρωτοκόλλου και του θεάματος των εθνικών εορτασμών. Σύμφωνα με την οδηγία του 1945 τα σχολεία έπρεπε να οργανώσουν εκδηλώσεις κατά τις οποίες η νεολαία θα μπορούσε να λατρέψει και να προσκυνήσει τα τοπικά ηρώα στα οποία οι νέοι θα κατέθεταν στεφάνια στους μάρτυρες που είχαν θυσιαστεί υπερασπιζόμενοι την ελευθερία και ανεξαρτησία του έθνους. Στις τελετές αυτές θα συμμετείχαν και ένστολοι πρόσκοποι για να δίνουν την αίσθηση του επίσημου και του σημαντικού. Σύμφωνα με τις οδηγίες οι ομιλητές έπρεπε να αναφερθούν στο ιστορικό γεγονός, να συμπεριλάβουν χαρακτηριστικές περιγραφές των γεγονότων, όπως οι εξελίξεις στο μέτωπο και σχόλια ηγετικών προσωπικοτήτων σχετικά με τη δράση των Ελλήνων και τη συμβολή τους[46].

Οι επίσημες εορταστικές εκδηλώσεις για τον εορτασμό της 28ης Οκτωβρίου στην πόλη της Λαμίας άρχισαν στις 26 Οκτωβρίου, οπότε τελέστηκε προεορταστική τελετή στη κατάλληλα φωταγωγημένη και διακοσμημένη για την περίσταση Πλατεία Διάκου, όπου και ο ανδριάντας του τοπικού ήρωα του 1821, Αθανάσιου Διάκου. Συμμετείχαν τα Γυμνάσια Αρρένων και Θηλέων, οι μαθητές των οποίων φορούσαν εθνικές ενδυμασίες, και το επανασυσταθέν σώμα των προσκόπων ενώ παρέστησαν ο Νομάρχης Φθιώτιδας, ο Δήμαρχος Λαμιέων, στρατιωτικοί και άλλοι επίσημοι. Η ομιλία του δικηγόρου Δ. Λατσού, κινήθηκε στα πλαίσια των επίσημων

---

[45] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αδημοσίευτα έγγραφα*, Φ. 1236/Γ/1, Γραφείον επιχειρήσεως 10ης Ταξιαρχίας Εθνοφυλακής. Πολεμικόν Ημερολόγιον από 8/1/45 -23/7/45

[46] Καρακασίδου, *ο.π.*, σ.256-7

κρατικών οδηγιών. Ο ομιλητής εξύμνησε την ηρωική αντίσταση των Ελλήνων εναντίον δύο αυτοκρατοριών και την τεράστια σημασία που είχε για την εξέλιξη του πολέμου. Αφού έκανε τον παραλληλισμό του έπους της Αλβανίας με τη νίκη στο Μαραθώνα (σύνδεση παρελθόντος – παρόντος), τόνισε την υποχρέωση των συμμάχων να στηρίξουν τα εθνικά δίκαια «*διότι η Ελλάς ήταν πρωτοπόρος στη συμμαχική νίκη και ουχί ουραγός*» (σύνδεση παρόντος – μέλλοντος). Ακολούθησαν ελληνικοί χοροί από τους μαθητές «*οι οποίοι ενθύμησαν εις τον λαόν της πόλης μας παλαιάς ημέρας δόξης και μεγαλείου*»[47].

Η αναφορά στις εθνικές διεκδικήσεις ήταν εξαιρετικά επίκαιρη εκείνη τη χρονική περίοδο. Στην παρούσα συγκυρία η Ελλάδα αξίωνε την επιστροφή των αλύτρωτων εδαφών, Δωδεκάνησα και Βόρειος Ήπειρος, ως ανταμοιβή για τη συμβολή της στη συμμαχική νίκη. Η χώρα προτάσσοντας το απώτατο ένδοξο παρελθόν της και στηριζόμενη στην πρόσφατη απόδειξη της γενναιότητάς στον ελληνοιταλικό πόλεμο, απαιτεί όχι μόνο τον σεβασμό των συμμάχων αλλά και την ανταπόδοση των θυσιών που έκανε. Παράλληλα, εκφράζεται το αίτημα για εδαφική ολοκλήρωση της χώρας στην οποία πρέπει να προχωρήσουν οι Σύμμαχοι για να δικαιώσουν την Ελλάδα[48].

Οι εορταστικές εκδηλώσεις συνεχίστηκαν και τις επόμενες ημέρες. Στις 28 Οκτωβρίου το πρωί τελέστηκε δοξολογία στο Μητροπολιτικό ναό στην οποία παρέστησαν οι τοπικές και στρατιωτικές αρχές, οι εκπρόσωποι των σωματείων της πόλης, ο νεοσυσταθείς *Εθνικός Σύνδεσμος Ανάπηρων Πολεμιστών* και εκπρόσωποι του αγγλικού τάγματος που στάθμευε στην πόλη. Στην κεντρική πλατεία (Ελευθερίας) είχαν παραταχθεί τα σχολεία. Τμήματα στρατού και προσκόπων απέδωσαν τιμές ενώ η φιλαρμονική του Δήμου έπαιζε στρατιωτικά εμβατήρια. Μετά τη δοξολογία ο Νομάρχης εκφώνησε λόγο ο οποίος μεταδόθηκε από τα μεγάφωνα στο συγκεντρωμένο πλήθος. Ακολούθησε στρατιωτική και μαθητική παρέλαση. Το πρόγραμμα της γιορτής συνεχίστηκε το απόγευμα με χορό και τραγούδια από τη σχολική χορωδία[49]

Οι εκδηλώσεις για την ημέρα του ΟΧΙ συνιστούσαν ένα νέο εθνικό εορτασμό που είχε επινοηθεί για να μνημονεύσει και ίσως να εξομαλύνει το πρόσφατο τραυματικό τελετουργικό του έθνους-

---

[47] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Οκτωβρίου 1945

[48] Χ. Λεβεντάκου, *Από τη Μ. Ιδέα στις εθνικές διεκδικήσεις. Τα εθνικά θέματα στο Β Παγκόσμιο Πόλεμο*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα 2007, σ. 78-80.

[49] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Νοεμβρίου 1945

κράτους. Επρόκειτο για έναν τελετουργικό εορτασμό της εθνικής ενότητας και ομοψυχίας, ο οποίος έρχονταν σε αντίθεση με τις κοινωνικές και πολιτικές ρήξεις και την απροκάλυπτη βία της κατοχικής περιόδου. Παράλληλα, συνιστούσε μια προσπάθεια εθνικοποίησης της πρόσφατης εμπειρίας του πολέμου και δημιουργίας μιας επίσημης μνήμης της σύγκρουσης[50]. Στην περίπτωση του εορτασμού της 28ης Οκτωβρίου δεν υπάρχει ανασηματοδότηση όπως στην 25η Μαρτίου αλλά κατασκευή της μνήμης. Πρόκειται για μια διαδικασία έντονης διαμάχης και συγκρούσεων ανάμεσα στις προβαλλόμενες ως επικρατέστερες «φαντασιακές» εκδοχές, η οποία συνιστά την έκφραση σε ιδεολογικό, διανοητικό επίπεδο των κοινωνικών και πολιτικών αντιθέσεων των παρατάξεων που διεκδικούν την εξουσία.

Σύμφωνα με την «εθνικόφρονο» τοπική εφημερίδα *Λαμιακός Τύπος* η 28η Οκτωβρίου ήταν η ημέρα «*καθ' ην σύσσωμον το ελληνικόν έθνος ηγέρθη ως εις άνθρωπος κατά της σκαιάς και βαναύσου επιβουλής εκ μέρους των Ιταλών κατά της ελευθερίας του έθνους*». Πρόκειται για την έκφραση μιας κουλτούρας συμφιλίωσης με βάση έναν εθνικό πόλεμο απέναντι σε εξωτερικό εχθρό. Με τον εορτασμό της επετείου ένα πρόσφατο γεγονός ενσωματώνονταν στον κορμό της ελληνικής εθνικής ιστορίας. «*Η 28η Οκτωβρίου, μια ημέρα ιστορική για το ελληνικό έθνος, μια νέα 25η Μαρτίου 1821*»[51]. Η έννοια της ιστορικής συνέχειας του Ελληνισμού υπογραμμίζονταν ενώ τονίζονταν οι ιστορικοί δεσμοί ανάμεσα στο ηρωικό και ένδοξο παρελθόν με το παρόν:

> «Όχι. Λέξη απευθυνθείσα υπό την ηγεσία του ελληνικού έθνους. Είναι η απάντησις του ελληνικού έθνους προς την ιταμήν πρόκλησιν προς υποδούλωσιν. Ας σταθώμεν με υπερηφάνεια και αυτοπεποίθησιν όπως εστάθησαν με υπερηφάνεια και αυτοπεποίθησιν οι ηρωικοί προμάχοι μας. Αποτελεί η ημέρα αυτή τον μέγιστον θησαυρόν της πατριωτικής διδασκαλίας. Αποτελεί δι' ημάς τους επιζώντες αστείρευτον πηγήν εθνικής δυνάμεως. Ας αποτελεί δια τους απογενόμενους φωτεινόν οδηγόν δια το μέλλον της ελληνικής φυλής. Ζήτω η αιωνία Ελλάς»[52].

Παρατηρείται επιπρόσθετα ότι η τοπική εθνικόφρονη εφημερίδα γράφει ότι το «ΟΧΙ» απευθύνεται από την ηγεσία του ελληνικού έθνους. Προφανώς ο Ι. Μεταξάς δεν αναφέρεται από

---

[50] Καρακασίδου, *ο.π.*, σ. 245
[51] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Οκτωβρίου 1945
[52] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Νοεμβρίου 1945

λόγους πολιτικής σκοπιμότητας για να αποφευχθούν οι εντάσεις. Το ΚΚΕ, από την άλλη μεριά καταφέρεται με βαρείς χαρακτηρισμούς ενάντια στην 4η Αυγούστου και τους οπαδούς της.

Από τη μεριά του ΕΑΜ, η 28η Οκτωβρίου ήταν η ημέρα που άνηκε μόνο στον ελληνικό λαό[53]. «*Να λοιπόν ποιοι δημιούργησαν το αλβανικό έπος και ποιοι είπαν το πραγματικό ΟΧΙ στον επιδρομέα, ο ΛΑΟΣ. Ο μεγάλος ελληνικός λαός που σε αυτόν ανήκει και η 28η Οκτωβρη 1940 που συμβολίζει την απόφασή του να πεθάνει παρά να σκλαβωθεί*»[54]. Σύμφωνα με το κύριο άρθρο του Κ. Καραγιώργη στο *Ριζοσπάστη* ανήμερα της επετείου, η 28η Οκτωβρίου είναι «*η μεγάλη αντιφασιστική επέτειος*», η ημέρα της έναρξης της αντίστασης του ελληνικού λαού εναντίον των κατακτητών. «*Η ελληνική εθνική αντίσταση είναι μία και αδιαίρετη. Αρχίζει στις 28 Οκτωβρίου 1940, συνεχίστηκε αδιάκοπη στα χρόνια της κατοχής στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, πέρασε σε άλλη φάση τον Δεκέμβρη 1944 και δεν έκλεισε ακόμα τον ιστορικό της κύκλο. Είναι μια μεγάλη ημέρα που βρίσκεται έξω από το βούρκο των σημερινών επίσημων εορτασμών*»[55]. Ο συμβολισμός ήταν ξεκάθαρος στο χαρακτικό που καταλάμβανε το μισό πρωτοσέλιδο του *Ριζοσπάστη* και απεικόνιζε τρεις φαντάρους του αλβανικού μετώπου και τρεις ελασίτες αντάρτες πάνω στο βουνό και ανάμεσά τους το γράμμα του Ν. Ζαχαριάδη με την περικοπή «*ο κάθε βράχος, η κάθε ρεματιά, το κάθε χωριό, καλύβα με καλύβα, η κάθε πόλη, σπίτι με σπίτι, πρέπει να γίνει φρούριο του εθνικού απελευθερωτικού αγώνα*»[56]. Στο πάνω μέρος του χαρακτικού ανέτειλε ο ήλιος της 28ης Οκτωβρίου, όπως ανέτειλε και η εθνική αντίσταση, ενώ στο κάτω μέρος προσδιορίζονταν τα χρονολογικά πλαίσια, 1940-1945[57].

---

[53] «Ανακοίνωση Κεντρικής Επιτροπής ΕΑΜ», στο *Ριζοσπάστης*, 27 Οκτωβρίου 1945

[54] *Ρούμελη*, 26 Οκτωβρίου 1945

[55] *Ριζοσπάστης*, 28 Οκτωβρίου 1945

[56] Όταν κηρύχθηκε ο ελληνοιταλικός πόλεμος ο γενικός γραμματέας του ΚΚΕ Νίκος Ζαχαριάδης βρισκόταν έγκλειστος από το μεταξικό καθεστώτος στις φυλακές της Ασφάλειας. Από εκεί, στις 31 Οκτωβρίου 1940, έστειλε ένα γράμμα προς τους έλληνες κομμουνιστές καλώντας τους να πολεμήσουν εναντίον των Ιταλών φασιστών που εισέβαλαν στη χώρα. Το γράμμα αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς είναι το πρώτο στο ευρωπαϊκό κομμουνιστικό κίνημα που χαρακτηρίζει τον πόλεμο απ' την πλευρά της Ελλάδας ως «εθνικοαπελευθερωτικό». Επιπλέον, θέτει με σαφήνεια και θέμα κατάκτησης της πολιτικής εξουσίας μετά την απελευθέρωση. Παράλληλα, αποτελεί και την πρώτη απόδειξη αντίκρουσης των αιτιάσεων σύμφωνα με τις οποίες η Κομμουνιστική Διεθνής και τα Κόμματα-μέλη της σ' όλο το χρονικό διάστημα πριν την επίθεση της χιτλερικής Γερμανίας στη Σοβιετική Ένωση τήρησαν στάση αναμονής και δεν αντιστάθηκαν στα επεκτατικά σχέδια της φασιστικής Ιταλίας και της ναζιστικής Γερμανίας.

[57] Ριζοσπάστης, 28 Οκτωβρίου 1945

Η αντίθεση των δύο παρατάξεων σχετικά με την επίσημη ιστορική εκδοχή, ωστόσο, δεν περιορίστηκε σε ρητορικά σχήματα και αντεγκλίσεις αλλά έλαβε και πιο ξεκάθαρη μορφή. Τον Οκτώβριο 1945 το ΕΑΜ είχε συνέλθει από την ήττα του Δεκεμβρίου 1944 και ήδη από το καλοκαίρι του 1945 είχε αρχίσει την προσπάθεια να ανασυγκροτήσει τις δυνάμεις του και να αποτελέσει εναλλακτική πρόταση εξουσίας. Αυτό έδειχνε η σύγκλιση τοπικών συνδιασκέψεων, η διοργάνωση του 7ου Συνεδρίου του Κόμματος, οι εκδηλώσεις για τα τετράχρονα του ΕΑΜ ή η εξόρμηση των εαμικών ηγετών στην επαρχία. Το ΕΑΜ αισθάνονταν επομένως δυνατό όχι μόνο να αρθρώσει την δική του εκδοχή για το ποιος είπε το «ΟΧΙ» και ποια ήταν η ιστορική του σημασία, αλλά και να διοργανώσει δικούς του εναλλακτικούς εορτασμούς της επετείου. Στην ουσία το βασικό ερώτημα παρέμενε ποιος είχε το (ιστορικό, εξαιτίας των πρόσφατων αγώνων και θυσιών) δικαίωμα να εκπροσωπεί το έθνος και άρα να το κυβερνά.

Σε αντίθεση με τον εορτασμό της 25ης Μαρτίου 1945, οπότε το ΕΑΜ είχε αποκλειστεί από τις επίσημες εκδηλώσεις, στην περίπτωση της 28ης Οκτωβρίου 1945 το ΕΑΜ καλούσε τον πληθυσμό σε χωριστό εορτασμό της επετείου και αποχή από τον επίσημο εορτασμό:

> «ο λαός θα προφυλάξει με την αποχή του την αντιφασιστική ημέρα από το μαγάρισμα...την 28η Οκτώβρη 1940 που την πρόδωσε επαίσχυντα η 4η Αυγούστου. Θέλουν σήμερα την ιερή επέτειο να τη βάλουν στην υπηρεσία της καινούργιας προδοσίας που διαπράττουν τα υπολείμματα της 4ης Αυγούστου και οι αναστηλωτές της οι μαυρομετωπίτες. Δεν θα το επιτρέψει ο λαός. Θα διαφυλάξει την αντιφασιστική ημέρα σύμβολο πάλης για τη δημοκρατία και το σάρωμα των φασιστικών τυραννικών καθεστώτων»[58].

Η αιτιολόγηση από κάθε πλευρά του χωριστού εορτασμού της επετείου της 28ης Οκτωβρίου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Σύμφωνα με το ΕΑΜ:

> «ο λαός δεν παίρνει μέρος στον επίσημο εορτασμό της 28ης Οκτωβρίου αλλά γιορτάζει χώρια στις συνοικίες. Γιατί; Υπάρχουν δύο επέτειοι. Η μία της ταπείνωσης, του εξευτελισμού, της συνθηκολόγησης, της απεμπόλησης των

[58] *Ρούμελη*, 27 Οκτωβρίου 1945

εθνικών δικαίων που οδήγησε στην συνθηκολόγηση του Τσολάκογλου και η άλλη του λαού, της έναρξης της εθνικής αντίστασης, ο ηρωικός αγώνας που έφτασε στο Δεκέμβρη απαραίτητο σταθμό στη σκληρή πάλη του λαού μας για λευτεριά και ανεξαρτησία, σταθμό που τον επέβαλλαν οι ξένες, άλλες τώρα δυνάμεις κατοχής για να ανακόψουν την ομαλή δημοκρατική εξέλιξη. Αυτές είναι οι δύο μέρες. Η μέρα του λαού και η μέρα της πλουτοκρατίας. Τις χωρίζει άβυσσος, μίσος θανάσιμο και ασυμφιλίωτο. Ανάμεσά τους δεν χωρά συμβιβασμός και συνεννόηση όπως δεν χωρά ανάμεσα στη ζωή και στο χάρο»[59].

Η ΕΛΔ –ΣΚΕ απέδιδε την ανάγκη για αποχή από τον εορτασμό στην προσπάθεια της Δεξιάς *«να μεταβάλει την εθνική λαϊκή γιορτή της 28ης Οκτωβρίου σε προεκλογική προπαγάνδα για τον αρχηγό του φασισμού και αφορμή φασιστικών εκδηλώσεων»*[60] και συμμετείχε στον εορτασμό του ΕΑΜ.

Η άλλη πλευρά χαρακτήριζε την αποχή που διακήρυττε το ΕΑΜ ως αντεθνική στάση και:

«εις πλήρη συνέπειαν προς τας αρχάς του. Από γενέσεώς του αντεθνικόν το ΚΚΕ ή ελασσικόν, όπως αποφθέγγεται ο Ζαχαριάδης και όχι Ελληνικό Κομμουνιστικό Κόμμα... είναι πολύ φυσικό να μην ανέχεται να εορτάζονται τέτοιοι επέτειοι αλλά μόνον του Κόκκινου Στρατού τα 25χρονα και υπέρ Τίτο, του Χότζα και της Βουλγαρίας.. έτσι αντιλαμβάνεται το Έθνος και τας Εθνικάς εορτάς το ΚΚΕ. Και για αυτό επροτίμα να εορτάσει μόνον του, ακριβώς δια να μην εορτάσει, αλλά ο ελληνικός λαός με την συμμετοχήν του εις την ιεράν του Έθνους εορτήν επεφύλαξεν και μιαν απάντησιν εις τους καπήλους του. Εόρτασε με συγκίνησιν και ενθουσιασμόν την εθνικήν του επέτειον. Είναι και αυτό ένα ΟΧΙ προς τους επιβουλευόμενους το έθνος και την ελευθερίαν του, την ελευθερίαν του λαού»[61].

Στην πόλη της Λαμίας η ιδεολογική και κατ' ουσία πολιτική διαμάχη για την εθνική επέτειο έλαβε βίαια μορφή. Με αφορμή την φωτεινή επιγραφή ΕΛΑΣ που άναψε στο κάστρο της

---

[59] *Ριζοσπάστης*, 26 Οκτωβρίου 1945

[60] «Ανακοίνωση της Επιτροπής Περιοχής Στερεάς ΕΛΔ-ΣΚΕ», *Ρούμελη*, 26 Οκτωβρίου 1945

[61] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Νοεμβρίου 1945.

Λαμίας το βράδυ του εορτασμού, έγινε βανδαλισμός των γραφείων ΕΑΜ και των τυπογραφικών εγκαταστάσεων της εαμικής εφημερίδας *Ρούμελη*. Για την πράξη αυτή συνελήφθησαν επ' αυτοφώρω και παραπέμφθηκαν σε δίκη 31 άτομα ανάμεσά τους και μαθητές των σχολείων και πρόσκοποι που συμμετείχαν στη γιορτή. Βασικό για την εξέλιξη της δικαστικής διαδικασίας ερώτημα ήταν αν προκάλεσε το ΕΑΜ και αν ήταν δικαιολογημένα τα επεισόδια. Ο εκπρόσωπος του *Γραφείου Περιοχής Στερεάς του ΚΚΕ* κατηγόρησε για ηθική αυτουργία την *Ένωση Βασιλοφρόνων Λαμίας*, ενώ σύμφωνα με καταγγελίες μαθήτριες ντυμένες με εθνικές στολές με επικεφαλής τον Γυμνασιάρχη και έναν καθηγητή του σχολείου, τραγουδούσαν φιλοβασιλικά και εθνικιστικά τραγούδια και ενθάρρυναν τις καταστροφές. Σε ένδειξη διαμαρτυρίας οι εργάτες της Λαμίας κήρυξαν δίωρη στάση εργασίας την επόμενη ημέρα[62]. Δεν είναι γνωστό αν καταδικάστηκαν και σε τι ποινές οι κατηγορούμενοι. Δεν είναι γνωστό επίσης, αν εκτός από την ανάρτηση της φωτεινής επιγραφής και την έκκληση για αποχή από τον επίσημο εορτασμό, το ΕΑΜ διοργάνωσε κάποια άλλη εκδήλωση στην πόλη της Λαμίας την 28η Οκτωβρίου. Δεδομένου ότι στην Αθήνα και στον Πειραιά επιτράπηκαν μόνο δοξολογίες σε εκκλησίες και όχι εορταστικές εκδηλώσεις σε κλειστούς χώρους[63], θεωρούμε ότι δεν υπήρξε κάποια τοπική εαμική εκδήλωση, γεγονός που καταδεικνύει και τα όρια έκφρασης και δράσης της τοπικής εαμικής οργάνωσης.

Άμεση σχέση με τη μνήμη της κατοχικής περιόδου, δηλαδή του πρόσφατου παρελθόντος, είχε η πρώτη επέτειος από την απελευθέρωση της πόλης της Λαμίας από τους Γερμανούς, τον Οκτώβριο 1944[64]. Ανεξάρτητα από την ιστορική διαπραγμάτευση του γεγονότος, έχει ενδιαφέρον να εξεταστεί η χρησιμοποίησή του για την κατασκευή της επίσημης μνήμης της κατοχικής περιόδου. Η εαμική εφημερίδα *Ρούμελη* στο άρθρο του Γεωργούλα Μπέικου, γραμματέα της *Επιτροπής Διαφώτισης Ανταρτών* (ΕΔΑ) της XIII Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, με τίτλο «*Ο ΕΛΑΣ λευτέρωσε την πατρίδα μας. Με σειρά μάχες ξεσκλαβώθηκε η Λαμία. Και με το αίμα του ΕΛΑΣ και του Λαού*» πρόσφερε μια ξεκάθαρη άποψη για το ποιος απελευθέρωσε την πόλη της Λαμίας και γενικότερα την Ελλάδα:

---

[62] *Ρούμελη*, 1 Νοεμβρίου 1945 και *Ριζοσπάστης*, 30 Οκτωβρίου 1945

[63] «Ανακοίνωση Πολιτικού Συνασπισμού Κομμάτων ΕΑΜ, 27 Οκτωβρίου 1945», *Ριζοσπάστης*, 28 Οκτωβρίου 1945

[64] Η επέτειος αναγνωρίστηκε ως επίσημη εορτή και τοπική αργία με την υπ' αριθ. 8)829)1947 τηλεγραφικής διαταγής του Υπουργείου Εσωτερικών «Περί ορισμού της 18ης Οκτωβρίου, ημέρας εορτής του Ευαγγελιστού Λουκά, επετείου απελευθερώσεως της πόλης της Λαμίας υπό των κατακτητών, ως τοπικής εορτής», *Λαμιακός Τύπος*, 18 Οκτωβρίου 1947

«Η νικηφόρα παρέλαση του δοξασμένου κόκκινου στρατού στα Βαλκάνια και ο ανειρήνευτος πόλεμος του ΕΛΑΣ ανάγκασαν τον κατακτητή να εγκαταλείψει τα άγια χώματα της πατρίδας μας καραβοτσακισμένος.... Στη Ρούμελη ο ΕΛΑΣ στο δεύτερο εξάμηνο του 1944 είχε κάνει τη ζωή του καταχτητή εφιάλτη. Ένα απέραντο μέτωπο ήταν πάντα μια ανοιχτή πληγή για τους σκλαβωτές η Ρούμελη. ... Η μία κοντά στην άλλη λευτερώνονται οι πόλεις της Ρούμελης από τον ελευθερωτή και θριαμβευτή ΕΛΑΣ. ... Στις 19/10/44 το πρωί η Λαμία ήταν ελεύθερη. Πόσο στοίχισε αυτή η λευτεριά; Τον Ιούλη δίνει η XIII Μεραρχία στον τομέα της 26 μάχες. Τον Αύγουστο 31 οι μάχες. Τον Σεπτέμβρη 62 οι μάχες. Μπαίνει ο Οχτώβρης, ο μήνας της Νίκης και της Λευτεριάς. Κάθε μέρα και μια μάχη και μια νίκη και μια δόξα του ΕΛΑΣ και της Ελλάδας. ... έτσι λευτερώθηκε η πατρίδα μας. Έτσι λευτερώθηκε σαν αύριο η Λαμία που την επέτειο αυτή θα γιορτάσει ο λαός. Με τον πόλεμο και το αίμα του Λαϊκού Στρατού ΕΛΑΣ. Με τον αγώνα του ίδιου του Λαού»[65].

Σύμφωνα με τη συλλογιστική του επιχειρήματος, ήταν ο ΕΛΑΣ αυτός που απελευθέρωσε την Ελλάδα με τις μάχες που διεξήγαγε εναντίον των κατακτητών. Ο ΕΛΑΣ αντιπροσώπευε τον λαό άρα ο ίδιος ο λαός με τον αγώνα του απελευθέρωσε την Ελλάδα. Η αντιστασιακή δράση του ΕΛΑΣ έπρεπε επομένως να αναγνωριστεί και να εκτιμηθεί πράγμα το οποίο μεταφράζονταν σε πολιτικό αντίκρισμα μετά την Απελευθέρωση.

Αντίθετη άποψη είχε η εφημερίδα *Λαμιακός Τύπος*, η οποία διεκδικούσε για τη μεριά της «εθνικοφρόνου παρατάξεως» την αποκλειστική αλήθεια σχετικά με την απελευθέρωση. Επειδή το «αντίπαλο δέος» δεν μπορούσε να παρουσιάσει ανάλογη στρατιωτική δράση με τον ΕΛΑΣ αντέτεινε το επιχείρημα ότι η πόλη και κατ' επέκταση η Ελλάδα απελευθερώθηκε μόνη της ενώ η συμβολή κάποιων εθνικόφρονων – πατριωτών απέτρεψε εκτεταμένες καταστροφές κατά την υποχώρησή τους:

---

[65] *Ρούμελη*, 18 Οκτωβρίου 1945

> «Η Λαμία ελευθερώθηκε χωρίς να ρίξει καμιά τουφεκιά ο καταισχυμένος ηρωικός ΕΛΑΣ. Στις 18/10/45 το βράδυ στις 7μ.μ έμειναν στη Λαμία μόνον το απόσπασμα καταστροφών και μια πρόχειρη γεφυροκατασκευή στο Σπερχειό. Οι σύνδεσμοι του ΕΛΑΣ ήταν σε επαφή με τον ιατρό Λ. Τσαγγάρη για τις κινήσεις των υποχωρούντων Γερμανών. Η Λαμία ευρέθη μόνη της ελεύθερη στις 19/10/45 το πρωί. Πλην όμως την ίδια ημέρα και περί ώρα 6η πρωινή εισήλθε στην πόλη θριαμβευτής ο Μπεγνής»[66].

Είναι ενδιαφέρον να παρατηρηθεί η χρονική συγκυρία εμφάνισης των σχετικών άρθρων στον τοπικό τύπο. Η μεν εαμική *Ρούμελη* δημοσιεύει το άρθρο πώς ελευθερώθηκε η Λαμία ανήμερα την επέτειο της απελευθέρωσης ενώ η «εθνικόφρονος» εφημερίδα *Λαμιακός Τύπος* δημοσιεύει την απάντηση δύο εβδομάδες αργότερα, στο ίδιο φύλλο με τα επετειακά της 28ης Οκτωβρίου. Η διαμάχη σχετικά με την απελευθέρωση της Λαμίας αποτελεί ένα μόνο παράδειγμα του ιδιότυπου «πολέμου μνήμης» τον οποίο μπορεί κάποιος να παρακολουθήσει μέσω της αρθρογραφίας του τοπικού τύπου. Μέσω της αξιολόγησης της κατοχικής δράσης των αντιστασιακών οργανώσεων, της εξαργύρωσης ή της απαξίωσης της δράσης αυτής οι αντίπαλες παρατάξεις διεκδικούσαν πολιτικά οφέλη μετά την απελευθέρωση. Παράλληλα, στην αρθρογραφία αυτή μπορούν να διακριθούν οι κύριοι άξονες της εθνικόφρονου ρητορικής όπως αποκρυσταλλώθηκε μεταγενέστερα, στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.

Δημοσιεύματα της εαμικής *Ρούμελης* για τη δράση του καπετάνιου του ΕΛΑΣ Σωτήρη Μπεγνή στην Ανατολική Στερεά και κατηγορίες για συνεργασία του ΕΔΕΣ με τους Γερμανούς[67] προκάλεσαν ως απάντηση τη δημοσίευση σε συνέχειες της δράσης του ΕΔΕΣ με τον εύγλωττο τίτλο «*Φως εις το παρελθόν. Σελίδες από τον αγώνα της αντιστάσεως. Η προδοσία του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ*», με συντάκτη τον Γ. Ε. Κολοκύθα, πολιτικό εκπρόσωπο του ΕΔΕΣ στην Φθιώτιδα και διευθυντή πληροφοριών του Αρχηγείου ΕΟΕΑ-ΕΔΕΣ. Το περιεχόμενο των άρθρων αυτών ήταν η ανασκευή των «συκοφαντιών» του ΕΑΜ κατά του ΕΔΕΣ, η «προδοτική» επίθεση του ΕΛΑΣ κατά του ΕΔΕΣ τον Οκτώβριο 1943, όταν αυτός μάχονταν κατά των Γερμανών, τα γεγονότα του κατοχικού εμφυλίου πολέμου στη Φθιώτιδα και η ανακωχή ΕΛΑΣ με τους Γερμανούς. Έμφαση

---

[66] «Ιδού πως ελευθερώθηκε η Λαμία. Απάντησις στο φύλλο 18 Οκτωβρίου 1945 της Ρούμελης. Ιδού το πρωτόκολλο τροφίμων που εγκατέλειψαν οι Γερμανοί», *Λαμιακός Τύπος*, 1 Νοεμβρίου 1945

[67] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Σεπτεμβρίου 1945 και 10 Οκτωβρίου 1945

δινόταν στην απαξίωση της δράσης του ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Το επαναλαμβανόμενο μοτίβο ήταν ότι ο ΕΛΑΣ δεν πολέμησε κατά των Γερμανών. Σκοπός του ήταν η πολιτική του επικράτηση για αυτό επιτέθηκε εναντίον των άλλων αντιστασιακών οργανώσεων:

> «Σκοπός του ΕΑΜ δεν ήταν η απελευθέρωση της πατρίδας αλλά η «εγκατάστασις μιας ασυγχρονίστου, βιαίας, τυφλής και αιματηράς κομμουνιστικής δικτατορίας». Οι Έλληνες που τους βοηθούσαν δεν το έβλεπαν αυτό γιατί ήταν τυφλωμένοι από τον πόθο της Απελευθέρωσης της πατρίδας. Για αυτό οι ηγέτες τους έκαναν τον Δεκέμβρη, το αιώνιο τούτο στίγμα της νεωτέρας ελληνικής ιστορίας. Και οι Έλληνες ευρέθησαν προ του μακάβριου θεάματος των πτωμάτων και ομήρων. Φάλαγγες ομήρων από τη Λαμία. Και η Ελλάδα γέμισε πτώματα. Γιατί; Ενονόματι τίνος ιδανικού; Και τώρα τι γιορτάζουν; Μήπως την απελευθέρωση της Ελλάδος; Μήπως τα μεγαλεία της; Για αυτά θα φροντίσουν τα αλβανικά βουνά. ... όλος ο κόσμος σας επίστευσεν ως αγωνιστάς. Όλος ο κόσμος με σας περίμενε να γιορτάσει την απελευθέρωση και την ανάστασιν της φυλής. Πόσον θα ήτο προτιμώτερον δύο ημέρας μετά την επελευθέρωσιν της Ελλάδος να είχατε γίνει θρύλος και μαζί με το όχι της Ελλάδος να επιτελέσετε τους ακρογωνιαίους λίθους της δικαιώσεως της Ελλάδος. Αλλά οι αρχηγοί σας φαίνεται ότι δεν ενδιαφέρονταν για αυτά αλλά για κάτι άλλα»[68].

Η ίδια ρητορική επιστρατεύτηκε στην επέτειο της ανατίναξης της γέφυρας του Γοργοποτάμου, όπου καθώς δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί η συμμετοχή του ΕΛΑΣ αναζητήθηκαν ύποπτα κίνητρα και προθέσεις: *«Το ΕΑΜ τότε δεν ήθελεν να γίνει η επιχείρηση έτσι τουλάχιστον ισχυρίσθη ο αρχηγός του ΕΛΑΣ που ηρνήθη στην αρχή να μετάσχη και ανέβαλεν ύστερα. Διότι δεν είχον ως σκοπόν την εξυπηρέτησιν του συμμαχικού αγώνος. ...αλλά επιχείρησαν να την εκμεταλλευτούν οι κάπηλοί της υπέρ αυτών όπως εκαπηλεύθησαν και τον εθνικόν αγώνα δια να παρασύρουν τις ανύποπτες ελληνικές συνειδήσεις μέσα στο έλος του ΕΑΜ»*[69].

---

[68] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Οκτωβρίου 1945
[69] *Λαμιακός Τύπος*, 30 Νοεμβρίου 1945

6.3. Ο εορτασμός της τέταρτης επετείου από την ίδρυση του ΕΑΜ

Στα πλαίσια της προσπάθειας ανασυγκρότησης των οργανώσεων του ΕΑΜ και του ΚΚΕ και της αντιστροφής του εις βάρους τους κλίματος στην επαρχία εορτάστηκαν τα τετράχρονα του ΕΑΜ στις 27 Σεπτεμβρίου 1945. Με μια συγκέντρωση σε κεντρικό σημείο της Λαμίας μίλησαν τοπικά στελέχη, όπως ο Π. Κλάρας, ο Κ. Νταμάτης, ο Γ. Κεφαλάς, και ο Γ. Θανασέκος, ως εκπρόσωπος της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΕΑΜ. Μέρες πριν η *Ρούμελη* δημοσίευε άρθρα για τη δράση του ΕΑΜ στην Κατοχή και καλούσε το λαό να πάρει μέρος στον εορτασμό. Η πρόσκληση υπογράφονταν από έγκριτα μέλη της κοινωνίας της πόλης (επαρχιακή ελίτ) τα οποία συμμετείχαν στην οργανωτική επιτροπή.

Από την πλευρά του ΕΑΜ αποδίδονταν ιδιαίτερη σημασία στις παλλαϊκές εκδηλώσεις για την επέτειο της ίδρυσης του ΕΑΜ γιατί θεωρούνταν ότι έδινε απάντηση στο επιχείρημα των αντιπάλων του ότι αποτελεί «αντεθνική μειοψηφία». Οι εαμικές συγκεντρώσεις στην Αθήνα και στις επαρχιακές πόλεις αποτελούσαν μια επίδειξη δύναμης του ΕΑΜ, μια ένδειξη ότι το ΕΑΜ ήταν ακόμα μια υπολογίσιμη πολιτική δύναμη παρά την ασκούμενη τρομοκρατία και τις προσπάθειες καταστολής του. Το μήνυμα που στέλνονταν είχε πολλαπλούς αποδέκτες. Από τη μια μεριά απευθύνονταν στους πολιτικούς αντιπάλους του κόμματος και εκλαμβάνονταν ως λαϊκή συναίνεση στο πολιτικό πρόγραμμα του ΕΑΜ και από την άλλη στους οπαδούς του κόμματος τους οποίους εμψύχωνε και συσπείρωνε:

> «Η συγκέντρωση απέδειξε ότι το Ζητούνι του 1945 κρατάει καλά γερά και αποφασιστικά το μετερίζι του στον αγώνα για τη ζωή, τη δημοκρατία για την προκοπή. Η επέτειος έδωσε την ευκαιρία μιας πλατιάς ζύμωσης μέσα στο λαό της Λαμίας που περίμενε τη μέρα αυτή να τιμήσει τους ίδιους του αγώνες, να αποτίσει φόρο τιμής στους ήρωές του και να εκφράσει τις απόψεις του».

Ο εορτασμός ακολούθησε ένα συγκεκριμένο τυπικό:

> «Όταν γέμισε ο χώρος του κινηματοθεάτρου «Τιτάνια», έφτασε ο αντιπρόσωπος της ΚΕ του ΚΚΕ Θανασέκος μαζί με την Επιτροπή ΕΑΜ Στερεάς (Γ. Καπάλας) και Φθιώτιδας (Γ. Κεφαλάς). Μέσα σε έξαλλο ενθουσιασμό, χειροκροτήματα και ζητωκραυγές υπέρ του ΕΑΜ υποδέχθηκε η ανθρωποθάλασσα τους ηγέτες και καθοδηγητές της. Το ρυθμικό Ε –ΑΜ, Ε-ΑΜ δονούσε την ατμόσφαιρα. Σε λίγο

κατέφθασαν τα θύματα – μανάδες των ηρώων που πέσαν στον τετράχρονο αγώνα. Ο λαός με έκδηλη συγκίνηση τα υποδέχθηκε και τους παραχώρησε τιμητική θέση. Μέσα στην συγκινητική και ενθουσιαστική αυτή ατμόσφαιρα και στις εκδηλώσεις υπέρ του ΕΑΜ και της Λαϊκής Δημοκρατίας άρχισε η γιορτή με τον Εθνικό Ύμνο. Ο συν. Κλάρας, αδελφός του Άρη Βελουχιώτη, από μέρους της οργανωτικής επιτροπής άνοιξε τη γιορτή και τόνισε την εθνική της σημασία αναφέρθηκε στις θυσίες και στα ηρωικά θύματά μας. Στη μνήμη τους κρατήθηκε ενός λεπτού σιγή. Ύστερα σύμφωνα με το πρόγραμμα χαιρέτισαν και μίλησαν οι διάφοροι εκπρόσωποι και ο συναγ. Θανασέκος. στο τέλος εγκρίθηκε ψήφισμα . Σε όλο το χρόνο των ομιλιών ο λαός ξέσπαγε σε εκδηλώσεις υπέρ του ΕΑΜ και σε κατάρες για το φασισμό και τα παρακλάδια του. Και σε όλες αυτές τις ώρες έφταναν και άλλες ομάδες λαού ως το τέλος της γιορτής» [70].

Αξιοσημείωτα είναι δύο στοιχεία. Κατ' αρχήν υπήρξε προσεκτική επιλογή των ομιλητών. Πρώτος μίλησε ο Περικλής Κλάρας, δικηγόρος, αδελφός του Άρη Βελουχιώτη, γεγονός με σαφές μήνυμα και συναισθηματική φόρτιση. Μίλησαν ακόμα οι Κ. Νταμάτης, δικηγόρος, εκ μέρους του *Πολιτικού Συνασπισμού των Κομμάτων του ΕΑΜ* και υπερασπιστής των φυλακισμένων αγωνιστών και ο Γ. Κεφαλάς, δάσκαλος, ο οποίοις ήταν πολύ καλός ομιλητής και έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης από το λαό της Λαμίας. Την εκδήλωση έκλεισε η ομιλία του Γ. Θανασέκου, εκ μέρους της ΚΕ του ΕΑΜ, παλιού πολιτευτή, γνωστού και αγαπητού στο λαό της Λαμίας.

Όσο αφορά στο περιεχόμενο των ομιλιών αξίζει να επισημανθεί η προσπάθεια των ομιλητών να τονίσουν τον εθνικό χαρακτήρα του ΕΑΜ και του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Σε αντίθεση με τα επιχειρήματά των αντιπάλων του ότι το ΕΑΜ ήταν αντεθνικό, δόθηκε έμφαση στο ότι οι αγώνες του ΕΑΜ αποτελούσαν συνέχεια των αγώνων του 1821. Τονίστηκε ακόμα η αντίθεση ανάμεσα στο ΕΑΜ, το οποίο πολέμησε τους Γερμανούς και είχε θύματα, και τους κυβερνώντες πολιτικούς του αντιπάλους συνεργάστηκαν με τους κατακτητές. Τέλος, διατυπώθηκαν με μορφή ψηφίσματος τα πάγια αιτήματα του ΕΑΜ για απομάκρυνση της κυβέρνησης Βούλγαρη και του Αντιβασιλέα, για ακύρωση της εργασίας αναθεώρησης και ανασύνταξης των εκλογικών

---

[70] *Ρούμελη*, 28 Σεπτεμβρίου 1945

καταλόγων ως νόθων, για χορήγηση γενικής αμνηστίας σε όλους τους αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης και εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από τα δοσίλογα στοιχεία, την επικήρυξη διάλυση και σύλληψη των παρακρατικών συμμοριών. Παράλληλα, διατρανώθηκε η απόφαση του ΕΑΜ να αγωνιστεί στα πλαίσια του *Πολιτικού Συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ* για την ομαλή δημοκρατική εξέλιξη και την επικράτηση της *Λαϊκής Δημοκρατίας*.

Η άδεια για τον εορτασμό των τεσσάρων χρόνων από την ίδρυση του ΕΑΜ δεν δόθηκε σε όλες τις επαρχιακές πόλεις[71]. Το ότι επιτράπηκε ο εορτασμός στη Λαμία καταδεικνύει τη δυναμικότητα της τοπικής κομματικής οργάνωσης. Στο γειτονικό Καρπενήσι δεν επιτράπηκε ο εορτασμός και για αντίδραση οι καταστηματάρχες έκλεισαν τα καταστήματά τους και κατέβηκαν σε διαδήλωση[72]. Δεν υπάρχει μαρτυρία ότι εορτάστηκαν τα τρίχρονα του ΕΑΜ στις άλλες πόλεις της δικαιοδοσίας της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* (Άμφισσα, Λειβαδιά). Στη Λαμία εκδηλώθηκαν αντιδράσεις στον εορτασμό καθώς οι πολιτικοί αντίπαλοι του ΕΑΜ προσπάθησαν να ασκήσουν ψυχολογική βία για τρομοκρατήσουν τον κόσμο να μην παραστεί στη γιορτή[73]. Παρά τις προκλήσεις ωστόσο, σύμφωνα με τη *Ρούμελη,* διατηρήθηκε παραδειγματική τάξη και δεν σημειώθηκε κανένα επεισόδιο.

Ο τοπικός αντιεαμικός τύπος με την αρθρογραφία του ανασκεύαζε τα εαμικά επιχειρήματα αναπαράγοντας την επιχειρηματολογία της «εθνικοφρόνου παράταξης». «*Τι γιορτάζουν;*» αναρωτιόταν στο κύριο άρθρο της η δισεβδομαδιαία εφημερίδα της τοπικών συμφερόντων Νομού Φθιώτιδος *Λαμιακός Τύπος*, υποστηρίζοντας ότι το ΕΑΜ δεν ενδιαφερόταν για την απελευθέρωση της πατρίδας αλλά για την κομμουνιστική επικράτηση για αυτό και χιλιάδες είναι τα θύματα του σε όλη την Ελλάδα. Με τη μορφή νεκρολογίας παρέθετε αριθμητικά στοιχεία για

---

[71] *Ριζοσπάστης*, 28 Σεπτεμβρίου 1945 όπου τα σχετικά με την απαγόρευση εκδήλωσης σε Πάτρα, Αγρίνιο, Μεσολόγγι, Καλαμάτα.

[72] *Ρούμελη*, 30 Σεπτεμβρίου 1945

[73] Τη νύχτα πριν την εκδήλωση κόλλησαν στους τοίχους αφίσες ενάντια στο ΕΑΜ χωρίς να τους αντιληφθεί η χωροφυλακή η οποία είχε αρνηθεί στο ΕΑΜ να αναρτήσει τρεις αφίσες αναγγελίες της γιορτής. Η ένωση Βασιλοφρόνων έστειλε σε 600 μέλη του ΕΑΜ γράμματα με απειλητικό και υβριστικό περιεχόμενο ενώ το πρωί της εκδήλωσης διέδιδαν ότι «θα χτυπηθούν σήμερα», «θα γίνει μακελειό» για να τρομοκρατηθεί ο κόσμος και να μην παραστεί στην εκδήλωση. Ο Πρόεδρος της *Ένωσης Θυμάτων Κομμουνιστικού Κινήματος* ανάρτησε έξω από το κατάστημά του μεσίστια την ελληνική σημαία με πένθος και προκλητική ταμπέλα την οποία κατέβασαν τα αστυνομικά όργανα. Επιτροπή του ΕΑΜ παρουσιάστηκε στον Διοικητή της Χωροφυλακής και διαμαρτυρήθηκε με αποτέλεσμα η Χωροφυλακή να βάλει συνεργείο να ξεκολλήσει τις αφίσες. Ως πρόσθετα μέτρα προστασίας ο λαός κατέβαινε ομαδικά και συντεταγμένα από τις συνοικίες. Οι Χωροφύλακες ζητούσαν ταυτότητες ενώ κάποιοι γνωστοί προσπαθούσαν να αποτρέψουν τον κόσμο λέγοντας «Δεν επιτρέπεται. Δεν χωράει άλλους». Κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης αντίπαλοι του ΕΑΜ χτυπούσαν πένθιμα τις καμπάνες κεντρικών εκκλησιών της πόλης.

τα «θύματα του ΕΑΜ», με βαρείς χαρακτηρισμούς για το ΕΑΜ και τόνιζε ότι «*Η Γιορτή σας αυτή είναι η τελευταία. Αι ψυχαί των αδικοσκοτωμένων θα πάρουν σύντομα ΕΚΔΙΚΗΣΙ*»[74].

Η προσπάθεια της εφημερίδας να παραθέσει αντι - εαμικό λόγο συμπληρωνόταν με τη δημοσίευση «τεκμηρίων για την εγκληματική δράση του ΕΑΜ» που υποτίθεται ότι περιήλθαν στα χέρια της Χωροφυλακής από τα *Αρχεία του ΕΑΜ Δυτικής Ελλάδας*[75], τα οποία επιπρόσθετα αποκάλυπταν και τους πραγματικούς σκοπούς του που ήταν η επίθεση εναντίον «*φιλήσυχων νοικοκυραίων και νομοταγών πολιτών*»[76]. Η ιδεολογική επίθεση κορυφώθηκε με τη δημοσίευση στοιχείων που σκοπό είχαν να πλήξουν τον πατριωτισμό του ΕΑΜ. Την ημέρα της γιορτής ο *Λαμιακός Τύπος* δημοσίευσε ως ατράνταχτη απόδειξη της προδοσίας το πλαστό, όπως αργότερα αποδείχθηκε, καταστατικό ανάμεσα στο ΚΚΕ και στο *Βουλγαρικό Κομμουνιστικό Κόμμα* στις Καρυδιές. Όλη η αρθρογραφία της εφημερίδας καλύφθηκε από διχαστικά άρθρα με σκληρή και απροκάλυπτη φρασεολογία όπως το άρθρο που ήταν τυπωμένο σε πλαίσιο σαν κηδειόσημο:

> «Επετράπη να γιορτάσουν οι μαύροι κόρακες και να επισημοποιήσουν τα εγκλήματά τους. Από άκρου εις άκρον της Ελλάδος ακούγονται στεναγμοί και θρήνοι από τους αδικοσκοτωμένους δίκαιους Έλληνες. Οι κανίβαλοι βουλγαροελληνοκουκουέδες έκαναν την Ελλάδα απέραντο νεκροταφείο... Στη Ρούμελη 9.750 Έλληνες γνήσιοι σκοτωμένοι από τους αλήτες του ΕΑΜ. Θέλαν ακόμη να σφάξουν 6 εκατομμύρια Έλληνες, να μείνουν μόνοι τους και να κάνουν την Βουλγαρία μεγάλη. Ποιοι; Οι αλήτες, οι διαρρήκται, οι κανίβαλοι, οι λησταί, οι έκφυλοι, οι εγκληματίαι, οι σφαγείς, οι πουλημένοι στους Βουλγάρους. Τα κατακάθια και η σαπίλα του Ελληνισμού. Η γιορτή σας αυτή είναι η τελευταία. Αι ψυχαί των αδικοσκοτωμένων θα πάρουν σύντομα εκδίκηση»[77].

Επιπρόσθετα, δημοσιεύονταν ε συνέχειες η ιστορία και η δράση του ΕΔΕΣ στη Φθιώτιδα καθώς και μια επώνυμη απειλητική επιστολή «οργισμένου εθνικόφρονα νέου» με την επωδό «*Βούλγαροι της Λαμίας. Φθάνει πια: Ο Λαός σας γνώρισε και σας και τα συνθήματά σας και τας ανθελληνικάς ενεργείας σας και τα προδοτικά σχέδιά σας και κάνει υπομονή. Αλλά η υπομονή έχει*

---

[74] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Οκτωβρίου 1945
[75] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Αυγούστου έως 22 Οκτωβρίου 1945
[76] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Σεπτεμβρίου 1945
[77] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Σεπτεμβρίου 1945

και όρια»[78]. Σε άλλο κύριο άρθρο με τίτλο «*Το Παληόπαιδο*» ο *Λαμιακός Τύπος* αναρωτιόταν για τη σχέση ΕΑΜ και ΚΚΕ και διαπίστωνε ότι δεν ακούστηκαν συνθήματα για το «*παληόπαιδο το ΚΚΕ*» γεγονός που αποτελούσε προσπάθεια εξαπάτησης καθώς ΕΑΜ και ΚΚΕ ήταν ένα.

Από τις αντιδράσεις των πολιτικών αντιπάλων του ΕΑΜ και του αντιεαμικού τύπου συνάγεται ότι η εκδήλωση πρέπει να ήταν ιδιαίτερα πετυχημένη, καθώς παρά την τρομοκρατία και τις διώξεις κατάφερε να συσπειρώσει τον εαμικό κόσμο και να καταδείξει την πολιτική του δύναμη.

Η «πτωματολογία» αποτελούσε ένα ακόμη τρανταχτό επιχείρημα της αντιεαμικής παράταξης εναντίον της κατοχικής δράσης του ΕΑΜ. Με αφορμή την ανεύρεση πτωμάτων κοντά στο στρατόπεδο του ΕΛΑΣ στο Λιμογάρδι ο *Λαμιακός Τύπος* έγραφε: «*Αυτοί είναι οι πολεμιστές κατά των Γερμανοιταλών; Αυτοί είναι οι αγωνιστές της Λευτεριάς του ελληνικού λαού, οι διαλλαληταί των μεγάλων έργων του Απελευθερωτικού Αγώνος; Αυτοί θέλουν να διοικήσουν την νέα πατρίδα μας; Μήπως δεν τους γνωρίζεις ελληνικέ λαέ;*»[79].

Ένα άλλος άξονας της εθνικόφρονης ιδεολογίας έτσι όπως προβάλλονταν από τον τοπικό τύπο ήταν το επιχείρημα των παραπλανημένων οπαδών του ΕΑΜ. Οι υποστηρικτές του ΕΑΜ παρασύρθηκαν καθώς πίστεψαν ότι πολεμούσαν για την απελευθέρωση της χώρας αλλά κατ' ουσία εξυπηρετούσαν τους προδοτικούς και εγκληματικούς του σκοπούς. Για αυτό έπρεπε να διαχωριστεί η ηγεσία από τους παραπλανημένους οπαδούς:

> «οι νέοι αυτοί πατριώτες και θιασώτες της ελευθερίας και της ισότητας, οι νέοι αναμορφωτές της κοινωνίας είναι άφθαστοι σε θρασύτητα αναίδειαν και κακουργίαν. Τους είδε δα ο κόσμος. Δεν πρόκειται για αυτούς. Πληρωμένοι είναι, την συνείδησήν τους την πούλησαν στον σατανά. Μην περιμένετε ευθυκρισίαν, ηθικήν ανάνηψην από αυτούς. Είναι άρρωστοι και ως τοιούτοι άξιοι οίκτου και συμπόνιας. Ίσως με τον καιρό, με τα χρόνια συνέλθουν. Λυπηρόν είναι ότι δηλητηρίασαν τόσον κοσμάκη, τόσα αθώα παιδιά που από αγαθή προάιρεση μπλέχθηκαν στα δίχτυα του κομμουνισμού και πάνε χαμένα»[80].

---

[78] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Οκτωβρίου 1945
[79] *Λαμιακός Τύπος*, 28 Αυγούστου 1945
[80] *Λαμιακός Τύπος*, 2 Σεπτεμβρίου 1945

Παράλληλα, γινόταν προσπάθεια να απαξιωθεί ηθικά το ΕΑΜ και το ΚΚΕ το οποίο *«παραπλανά αγνές ελληνοπούλες και τις κάνει άτιμες. Τις ωθεί να προδώσουν χωρίς να το καταλάβουν Οικογένεια, Πίστη και Πατρίδα. Καθώς αυτοί, οι κομμουνιστές, πρόδωσαν την Πατρίδα, λένε αδέλφια τους Βουλγάρους και Σλαύους»* [81].

Ο *Λαμιακός Τύπος* έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου και καλούσε:

> «όλους όσοι αγαπούν την Ελληνική Πατρίδα, όλους τους Εθνικόφρονες πολίτες σε συναγερμό. Η Πατρίς ευρίσκεται εν κινδύνω. Όλοι εις τας εθνικάς επάλξεις. Ο καθένας εις την θέσιν του έτοιμος για επίθεση. Μικροί μεγάλοι, γυναίκες παιδιά όλοι εις την υπηρεσίαν της Πατρίδος όλοι έτοιμοι δια των υπέρ βωμών και εστιών, υπέρ ιερών και οσίων αγώνα ... Καιρός είναι να καταλάβει ο καθένας ότι η τύχη του και ευτυχία της Πατρίδος του είναι στα χέρια του. Όχι αδιαφορία για τίποτε. Όχι δειλία προ ουδενός. Υπάρχουν στην ύπαιθρο κομμουνισταί που απειλούν. Στην απειλή να δίδεται η δέουσα απάντησις. Όχι άμυνα – επίθεσις. Όλα για την Πατρίδα»[82].

Ο κίνδυνος προέρχονταν από εξωτερικούς και εσωτερικούς εχθρούς:

> «Από που προέρχεται ο κίνδυνος για την Ελλάδα; «Βούλγαροι και Γιουγκοσλάβοι και Αλβανοί ακόμα υπό την ευλογίαν της Ρωσίας εποφθαλμιούν την ακεραιότητα της Ελλάδος , την υποδούλωσιν του Ελληνισμού. Πράκτορές των εδώ μέσα – συνειδητοί – πληρωμένοι δηλαδή – και ασυνείδητοι άλλοι – όλοι τυφλά όργανα του Κομμουνισμού. Έλληνες δυστυχώς αυτοί όλοι καταπροδίδουν όσια και ιερά εργάζονται μετά φανατισμού υπέρ της μπολσεβικοποίησης της Ελλάδος, της υποδουλώσεώς της εις την Βουλγαρίαν, την Γιουγκοσλαβίαν την Αλβανίαν ακόμα εύχονται τον αφανισμόν παντός του Ελληνικού. Βάλλεται η Ελληνική πατρίς από εχθρούς εξωτερικούς. Βάλλεται δυστυχώς αποτελεσματικώτερον από εχθρούς εσωτερικούς, περισσότερο ύπουλους και δι αυτό περισσότερο επικίνδυνους από αυτά ταύτα τα τέκνα της. Οποία κατάρα!»[83].

---

[81] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Σεπτεμβρίου 1945
[82] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Σεπτεμβρίου 1945
[83] *Στο ίδιο*

Στις επανειλημμένες εκκλήσεις του ΕΑΜ για τιμωρία των προδοτών η εθνικόφρονη ρητορική αντέτασσε το επιχείρημα ότι δεν υπήρχαν προδότες:

> «Μόνον Έλληνες υπήρχον, μόνον Έλληνες προδότες δεν υπάρχουν Ας ουρλιάζουν οι πράκτορες των ηττοπαθών γειτόνων εις την χώραν μας. Ας σκούζουν τα μίσθαρνα τσακάλια των. Ας προσπαθούν να εύρουν εις την χώραν μας χαρτί που να υπογράφτηκε με τον κατακτητή συναφές με ζητήματα απορρέοντα εκ της κατακτήσεως ίνα συκοφαντήσουν την Ελλάδα. Ας δημιουργούν κόμματα και ας τα ονομάζουν όπως θέλουν. Ένα μόνον δεν επιτρέπεται, να βλασφημούν την Ελλάδα, να αποκαλούν τους ήρωας Έλληνας προδότας. Αρκετά εβεβηλώθη το όνομά της, αρκετάς εκατόμβας θυμάτων δημιούργησεν ο κομμουνισμός»[84].

Επιπρόσθετα, κατηγορούσε το ΕΑΜ ως κατασκευαστή δοσιλόγων:

> «Κατά τη χθεσινήν συνεδρίασιν του Δικαστηρίου των Δοσιλόγων της περιφέρειάς μας διεξήχθη η δίκη του κατηγορηθέντος ψευδώς υπό των κομμουνιστών ως δοσιλόγου κ. Κων. Τσονάτου εκ του χωρίου Στίρφακα. Η αθωότης του κατηγορουμένου απεδείχθη εκ της διαδικασίας όπως επίσης απεδείχθη ότι η μύνησις η οποία υπεβλήθη υπό του φυγόδικου κομμουνιστού Φεγγάρα εκ Στύρφακας ήτο ψευδής. Κατόπιν τούτου ο κατηγορούμενος Κων. Τσονάτος απηλλάγη της κατηγορίας κατεδικάσθη δε ο μηνυτής κομμουνιστής Φεγγάρας εις φυλάκισιν 2 ετών»[85] .

Η φρασεολογία του *Λαμιακού Τύπου* δεν παρουσιάζει πρωτοτυπία. Την ίδια περίοδο δεξιές αθηναικές εφημερίδες και τμήμα του επαρχιακού τύπου χρησιμοποιούσαν παρόμοιες απαξιώτικές εκφράσεις όταν αναφέρονταν στο ΚΚΕ και στο ΕΑΜ. Λαμβάνοντας ως παράδειγμα τον εορτασμό των τετράχρονων της ίδρυσης του ΕΑΜ, στις 27 Σεπτεμβρίου 1945, διαπιστώνονται ομοιότητες στη φρασεολογία εναντίον του ΚΚΕ και του ΕΑΜ. Την ημέρα του εορτασμού η ημερήσια εθνική εφημερίς *Εμπρός* στην πρώτη σελίδα περιελάμβανε άρθρο με τον τίτλο «*Ερείπεια, πένθος, προδοσία. Τέσσερα χρόνια «δράσης» του ΕΑΜ*». Το άρθρο συνοδευόταν

---

[84] Λαμιακός Τύπος 10 Μαρτίου 1945
[85] *Λαμιακός Τύπος*, 12 Απριλίου 1946

από τη φωτογραφία ενός κατεστραμμένου σπιτιού. Στη 2η και 3η σελίδα παρουσιάζονταν «τεκμήρια» της «προδοσίας» του ΕΑΜ εις βάρος της Ελλάδας, όπως η έκθεση Σιτρίν με τις ανάλογες φωτογραφίες από την ταυτοποίηση των πτωμάτων στο Περιστέρι μετά τα Δεκεμβριανά. Επιπρόσθετα, η εφημερίδα προειδοποιούσε τους αναγνώστες της να είναι σε επιφυλακή για δήθεν πραξικόπημα το οποίο ετοιμάζονταν από το ΕΑΜ[86].

Ο εορτασμός της 25ης Μαρτίου 1946 επισκιάστηκε από τις πολιτικές αντιπαραθέσεις της προεκλογικής περιόδου. Οι περιορισμένες σε κλίμακα λόγω της επικείμενης εκλογικής αναμέτρησης εκδηλώσεις πραγματοποιήθηκαν εν μέσω προεκλογικών ομιλιών και κάτω από την αυστηρή περιφρούρηση της αστυνομίας η οποία με ανακοίνωσή της απαγόρευσε κάθε δημόσια πολιτική ή πολιτειακή εκδήλωση με συγκεντρώσεις, ομιλίες, σύμβολα ή πινακίδες καθώς και κάθε εορτή ή παρέλαση σωματείων ή οργανώσεων που δεν συμπεριλαμβάνονταν στον επίσημο εορτασμό. Στην πόλη της Λαμίας ακολουθήθηκε το συνηθισμένο τυπικό χωρίς επεισόδια[87], σε αντίθεση με την Αθήνα όπου υπήρξε έντονη αντιπαράθεση με πολιτικά συνθήματα σχετικά με το πολιτειακό και την αποχή από τις εκλογές[88]. Στην περιορισμένη σε σχέση με άλλα έτη αρθρογραφία του τοπικού τύπου σχετικά με την επέτειο κυριάρχησαν τα μοτίβα της διχαστικής πρόσληψης, της αέναης παλιγγενεσίας της Ελλάδας και το αδιανόητο της ήττας[89]:

> «Και ο τελευταίος αυτός διχασμός που εδώ και ολίγα χρόνια τόσα στοιχίζει εις τον ελληνισμόν και εις την Ελλάδα ας μη μας τρομάζει. Είναι και αυτός μιας από τας τρικυμίας εκείνας που κατά περιόδους ταράζουν την γαλήνη μας. Μετά την τρικυμίαν έρχεται πάντα η γαλήνη. Ουδέποτε η ανεπανόρθωτος καταστροφή. Είναι ένας εφιάλτης και όπως όλοι οι εφιάλτες δεν θα διαρκέσει πολύ. Ο καλός της Ελλάδος θεός που επί χιλιετίας τη διατηρεί άτρωτον από τας εναντιότητας δεν μπορεί παρά να την προστατεύσει και αυτή τη φορά δια να ζήσει, διότι θέλει να ζήσει και διότι της αξίζει να ζήσει»[90].

Συνοψίζοντας, η ρητορική της εθνικοφρόνου παρατάξεως, όπως εκφράζονταν στους εθνικούς εορτασμούς κατά τη διάρκεια του 1945 και έως τις εκλογές του 1946, περιστρέφονταν γύρω από

---

[86] *Εμπρός*, 27 Σεπτεμβρίου 1945
[87] *Λαμιακός Τύπος*, 25 και 26 Μαρτίου 1946
[88] *Ελευθερία*, 26 Μαρτίου 1946 και *Εμπρός*, 26 Μαρτίου 1946
[89] Κοταρίδης- Σιδέρης, *ο.π.*, σ. 123
[90] *Λαμιακός Τύπος*, 24 Μαρτίου 1946

ένα γεγονός της πρόσφατης εθνικής ιστορίας, την Κατοχή και την Αντίσταση. Από τη μεριά του επίσημου ελληνικού κράτους, (της κυβερνησης, των αστικών, αντιεαμικών δυνάμεων) έγινε προσπάθεια να κατασκευαστεί μια δημόσια επίσημη μνήμη απαλλαγμένη από την παρουσία του ΕΑΜ. Επιχειρήθηκε να απαξιωθεί ιδεολογικά η κατοχική δράση του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ και να ακυρωθεί η αντιστασιακή του δραστηριότητα. Ο στόχος αυτής της ιδεολογικής επίθεσης ήταν πολιτικός καθώς γινόταν προσπάθεια να εμποδίσει το ΕΑΜ να καρπωθεί τα οφέλη που θα προέκυπταν από την αναγνώριση μιας τέτοιας δραστηριότητας. Το ΕΑΜ παρουσιάζονταν ως συνεργός ξένων δυνάμεων που επιβουλεύονται τα εθνικά δίκαια και άρα εχθρός της πατρίδας, ενώ από την άλλη πλευρά οι αντιεαμικές δυνάμεις προβάλλονταν ως οι γνήσιοι Έλληνες και υπερασπιστές του έθνους. Στο θέμα αυτό αποσιωπούνταν αφενός ότι το ΕΑΜ – ΕΛΑΣ ήταν αναγνωρισμένο επίσημα από το Συμμαχικό Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής και αφετέρου η επίσημη θέση του ΚΚΕ υπέρ των εθνικών διεκδικήσεων[91]. Οι κατηγορίες που εκτοξεύονταν προς το ΕΑΜ αποτελούσαν μέρος μιας πανελλήνιας προπαγανδιστικής εκστρατείας των αντιεαμικών δυνάμεων καθώς συναντώνται διατυπωμένες σχεδόν αυτολεξεί τόσο σε αθηναϊκές όσο και σε άλλες επαρχιακές εφημερίδες[92].

Ύστερα από την εκλογική αναμέτρηση της 31ης Μαρτίου 1946 και την εκλογική νίκη της Δεξιάς, με ό, τι συνεπάγονταν σε πολιτικό και θεσμικό επίπεδο (αποδιοργάνωση των εαμικών οργανώσεων στην επαρχία και πέρασμα στην παρανομία, Γ Ψήφισμα, δημοψήφισμα και επιστροφή του βασιλιά), κυριάρχησε στους επίσημους εορτασμούς η μονοφωνία της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης, ως επίσημης κρατικής ιδεολογίας. Η διάλυση των οργανώσεων της αριστεράς στη Λαμία, όπως και στις άλλες επαρχιακές πόλεις, σήμαινε ότι δεν υπήρχε περιθώριο έκφρασης μιας εναλλακτικής άποψης για το μήνυμα του εορτασμού, όπως συνέβη το 1945. Εξετάζοντας το τελετουργικό και τη ρητορική των επετειακών εθνικών εορτασμών μπορεί να ανιχνευτεί το νέο νόημα που δόθηκε στις εθνικές εορτές και ο ιδιαίτερος κοινωνικός ρόλος που κλήθηκαν να διαδραματίσουν κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.

---

[91] Λεβεντάκου, *ο.π.*, σ. 91-93 και St. Xydis, *Greece and the Great Powers, 1944-1947, prelude to the "Truman doctrine*, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1963

[92] Βλέπε αρθρογραφία στις εφημερίδες της Θεσσαλονίκης *Μακεδονία* και *Ελληνικός Βορράς* όπως παρατίθενται στο Β. Γούναρης, *Εγνωσμένων κοινωνικών φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικουμμουνισμού στη Μακεδονία του Εμφυλίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σ. 81-83

Όσο αφορά το τελετουργικό τηρήθηκε κατά βάση το ίδιο τυπικό με τους επετειακούς εορτασμούς του 1945. Ωστόσο, όσο κλιμακώνονταν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις του εμφυλίου τόσο πιο λαμπρές και μεγαλοπρεπείς ήταν οι τελετές με αποκορύφωση τον εορτασμό της 25ης Μαρτίου το 1949, ο οποίος διήρκησε μία εβδομάδα. Οι εορτασμοί συμπληρώνονταν με τη φωταγώγηση των δημόσιων κτιρίων και των κεντρικών οδών που συμβολικά απεικόνιζαν την «φωταγώγηση» του έθνους των Ελλήνων. Οι κεντρικές πλατείες και οδοί στολίζονταν κατάλληλα με τα εθνικά χρώματα στα επίκαιρα σημεία, «*ώστε η πόλη να πλέει εις το κυανόλευκον*», ενώ μικρές και μεγάλες σημαίες τοποθετούνταν σε όλα τα περίοπτα σημεία. Σε όλες τις οδούς που οδηγούσαν στην κεντρική πλατεία του εορτασμού τοποθετούνταν μεγάλα πανό με εθνικά συνθήματα και τα περισσότερα καταστήματα της πόλης διακοσμούσαν τις βιτρίνες τους με σκηνές από την εθνική εποποιία. Οι εκδηλώσεις πλαισιώνονταν με την ανάλογη μουσική που διαχέονταν στην πόλη από τα κατάλληλα τοποθετημένα μεγάφωνα, «*το μέγα διαφωτιστή του λαού και μέσο ψυχαγωγίας που εξέπεμπε δημοτικά τραγούδια, κλέφτικα του 21 και απαγγελίες και εμπνευστικούς λόγους*». Με τη δημιουργία ατμόσφαιρας θεάματος και αίγλης οι συμμετέχοντες και οι θεατές καλούνταν να λάβουν μέρος σε μια φαντασιακή πραγματικότητα, στην οποία παροτρύνονταν να φανταστούν τα ηρωικά γεγονότα που είχαν αναδείξει το σύγχρονο ελληνικό κράτος.

Κλίμακα μέτρησης της μεγαλοπρέπειας ήταν οι εορταστικές εκδηλώσεις των προπολεμικών ετών. Οι επιτυχημένες εκδηλώσεις θύμιζαν «*τα παληά καλά χρόνια*», τις προπολεμικές ημέρες. Αυτή η νοσταλγία για το παρελθόν εξέφραζε την ανάγκη των ανθρώπων της εποχής να επιστρέψουν σε ένα ειρηνικό παρελθόν μακριά από την ατμόσφαιρα του πολέμου. Οι εορταστικές εκδηλώσεις, παρά την «πολεμική» ρητορική τους, έδιναν αυτή την ευκαιρία για αναπόληση πιο ευτυχισμένων και ανέμελων εποχών. Παράλληλα, εξέφραζαν την έντονη επιθυμία για εορτασμούς και διασκέδαση και συμμετοχή στην αναβίωση της εθνικής κοινότητας ως λαϊκή αντίδραση μετά το τέλος του πολέμου.

Η παρουσία του τοπικού πληθυσμού κρίνονταν απαραίτητη και σε ορισμένες περιπτώσεις υποχρεωτική. Εκτός από τους επίσημους, τις πολιτικές και στρατιωτικές αρχές, όφειλαν να παρίστανται οι πρόεδροι των επιστημονικών και επαγγελματικών σωματείων κρατώντας τα λάβαρα του σωματείου τους, οι διευθυντές των τραπεζών, οι προϊστάμενοι των δημόσιων υπηρεσιών και οι δημόσιοι υπάλληλοι. Ιδιαίτερη σημασία δίνονταν στην παρουσία και τη

συμμετοχή της νεολαίας. Οι μαθητές των σχολείων είχαν πρωτεύοντα ρόλο στις προεορταστικές εκδηλώσεις. Η νεολαία συμμετείχε οργανωμένα στις εθνικές επετείους είτε μέσω του σχολικού περιβάλλοντος είτε μέσω του *Σώματος Ελλήνων Προσκόπων*[93]. Οι νέοι, η ελπίδα του έθνους έπρεπε να παραδειγματιστούν, να διαφωτιστούν και να ενστερνιστούν την εθνική ιδεολογία, ώστε να διαιωνιστούν οι εθνικές αξίες και ιδεώδη της φυλής.

Η απουσία του πληθυσμού από τις εορταστικές τελετές ήταν κατακριτέα. Ο τοπικός τύπος, θεματοφύλακας της εθνικοφροσύνης, δεν έχανε την ευκαιρία να καταδικάσει την έλλειψη ακροατηρίου: «*Για θυμηθείτε κύριοι, κύριοι εθνικόφρονες πως τρέχατε να συγκεντρωθείτε στην ίδια πλατεία είτε έβρεχε είτε χιόνιζε όταν σας καλούσε για σας εκφωνήσει λόγους ο Άρης Βελουχιώτης*»[94]. Ωστόσο, τις περισσότερες φορές τονίζονταν η πάνδημος συμμετοχή του πληθυσμού (είτε ήταν πραγματική είτε όχι, είτε ήταν αποτέλεσμα εξαναγκασμού ή ελεύθερης βούλησης) ο οποίος κατέκλυζε τις οδούς και τις πλατείες της πόλης για να συμμετέχει στον εθνικό εορτασμό. Οι διοργανωτές έδιναν έμφαση έδιναν έμφαση στο μέγεθος της συμμετοχής γιατί επιβεβαίωνε τον εορτασμό ως εθνικό γεγονός. Όσο μεγαλύτερο το ποσοστό συμμετεχόντων, τόσο πιο μεγαλειώδες ήταν το γεγονός. Αυτή η εστίαση στην κλίμακα σημαίνει ότι δεν υπήρχε κανένας πρωταγωνιστής σε αυτό το γεγονός αλλά ο καθένας ήταν ένας ανώνυμος συμμετέχων σε μια πολυπληθή σκηνή. Δήλωνε επιπρόσθετα, τη συστράτευση του πληθυσμού στο πλευρό του έθνους και των θεωρούμενων ως επίσημων εκφραστών του, όσων συντάσσονταν με την κυβερνητική πλευρά.

Ένα άλλο στοιχείο άξιο προσοχής ήταν η αυξημένη στρατιωτική παρουσία στις εθνικές επετείους η οποία έγινε ακόμα πιο αισθητή, όταν κλιμακώθηκαν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις. Η παρουσία αυτή δηλώνονταν με την αύξηση του αριθμού των στρατιωτικών που καταλάμβαναν τιμητική θέση στους επισήμους ή εκφωνούσαν λόγους στις δημόσιες εκδηλώσεις και με τη

---

[93] Το *Σώμα Ελλήνων Προσκόπων* ανασυστάθηκε στην πόλη της Λαμίας σε γειτονικές κωμοπόλεις με τη βοήθεια των τοπικών αρχών το 1945 και μαζί με το Σώμα των Ελληνίδων Οδηγών γνώρισαν σημαντική ανάπτυξη στη πρώτη μεταπολεμική δεκαετία. Αν και δεν είχαν εμφανή πολιτικό χαρακτήρα και κομματική εξάρτηση χρησιμοποιήθηκαν για την καθοδήγηση της νεολαίας «*με υψηλά εθνικά ιδεώδη*» και για τη δημιουργία «*γνησίων*» *Ελλήνων με «χριστιανικάς αρχάς θυσιάζοντες το παν δια την φίλτατην πατρίδαν*» (*Λαμιακός Τύπος*, 8 Απριλίου 1949) Οι οργανώσεις αυτές ήταν δημοφιλείς ανάμεσα στους νέους εξαιτίας των χορών και των εκδηλώσεων που διοργάνωναν: επισκέψεις σε ανταρτόπληκτους, σε τραυματίες στο νοσοκομείο, ως τιμητική φρουρά στις εθνικές εορτές. Στην τελετή υποσχέσεως στη σημαία παρίσταντο τοπικές αρχές γεγονός που προσέδιδε κύρος, σοβαρότητα και αναγνώριση στους εφήβους. Στελέχη του οδηγισμού χρησιμοποιούνταν ως αρχηγοί των παιδοπόλεων Στυλίδας και Λαμίας.

[94] *Λαμιακός Τύπος*, 29 Οκτωβρίου 1946

μεγαλύτερη συχνότητα των στρατιωτικών παρελάσεων. Η παρουσία αυτή ήταν ανάλογη του αυξημένου ρόλου που απόκτησε ο στρατός στην κοινωνική και πολιτική ζωή κατά τη διάρκεια του εμφυλίου και της ενίσχυσης του ιδεολογικού του ρόλου[95]. Παράλληλα, στη ρητορεία των επετείων προβάλλονταν ο ένδοξος ελληνικός στρατός ο οποίος έπρεπε να παραδειγματιστεί από τις πράξεις των ηρώων του 1821 και του 1940 και να εκτελέσει το καθήκον του στην παρούσα περίσταση, το οποίο βέβαια ήταν εντελώς διαφορετικής υφής[96].

Οι κύριοι άξονες της ρητορικής των επετειακών εκδηλώσεων ακολουθούσαν επαναλαμβανόμενα μοτίβα, όπως η ιδέα της αέναης παλιγγενεσίας, η κουλτούρα της συμφιλίωσης, τα διδάγματα του παρελθόντος και τα καθήκοντα και υποχρεώσεις των πολιτών απέναντι στο έθνος και ο ρόλος των φωτισμένων ηγετών. Οι εθνικοί εορτασμοί προβάλλονταν ως παραδείγματα ενότητας του έθνους απέναντι σε αυτούς που το απειλούσαν. Η κεντρική ιδέα ήταν ότι οι Έλληνες, όταν ήταν ενωμένοι, μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τους εχθρούς τους, εσωτερικούς και εξωτερικούς. Στο πάνθεον των εθνικών ηρώων αναδεικνύονταν ως σύμβολα «*οι δημιουργοί της ακτινοβόλου εκείνης εποποιίας: ο αείμνηστος μέγας εθνομάρτυρας βασιλέας Γεώργιος Β και ο χαλύβδινος Έλληνας άνδρας Ιωάννης Μεταξάς*»[97]. Πρόκειται ουσιαστικά για πολιτική αποκατάσταση του δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά. Μέσω των διδαγμάτων του παρελθόντος τονίζονταν τα καθήκοντα και υποχρεώσεις των πολιτών απέναντι στο έθνος στο παρόν:

> «Η νίκη θα είναι με το μέρος της αιώνιας Ελλάδος αρκεί όλοι να μοχθούμε στο έργον μας, άλλος με το όπλο, άλλος με την πέννα και με τον λόγον και άλλος με το χρήμα», «είναι καιρός να ταχθούμε στο πλευρό της μαχόμενης Ελλάδος... Εκστατικοί ας σταθούμε λοιπόν σήμερα και με θρησκευτική κατάνυξη ας ανασκοπήσουμε την αθάνατη ζωή του έθνους, αντλούντες από τα περασμένα, τη δύναμη για το παρόν και την ακλόνητη πίστη για το μέλλον, γιατί η ελληνική φυλή έζησε αδούλωτη και αδούλωτη θα ζήση στους αιώνες[98]. Η ιδέα της αέναης παλιγγενεσίας ήταν άλλο ένα αφηγηματικό υπόδειγμα το οποίο μορφοποιούσε,

---

[95]N.C.Alivizatos, "The Greek Army in the late forties: towards an institutional autonomy", *Journal of the Hellenic Diaspora*, 1978, No 3, σ. 39 κ.ε.

[96]«Πανηγυρική ομιλία δικηγόρου Ευάγγελου Κοντογιάννη», *Λαμιακός Τύπος*, 29 Οκτωβρίου 1946

[97]*Λαμιακός Τύπος*, 27 Οκτωβρίου 1947

[98]Πανηγυρικός λόγος που εκφωνήθηκε στον εορτασμό της επετείου της 25ης Μαρτίου 1948 από τον Δ. Λατσό, Λαμιακός Τύπος, 26 Μαρτίου 1948

> νοηματοδοτούσε και αναδιηγούνταν την εμπειρία στη μακρά διάρκεια της νεοελληνικής ιστορίας: «Αλλά η Ελλάς είναι ιδέα και αι ιδέαι δεν αποθνήσκουν. Θα ανατείλη και δι' αυτήν η ημέρα της απολυτρώσεως από τον εφιάλτην που την βασανίζει»[99].

Σύμφωνα με το μοτίβο αυτό η ελληνική ιστορία εκλαμβάνονταν με βάση το τετράπτυχο «Ταπείνωση – Ανάταση – Διχόνοια – Καταστροφή», καταστάσεις οι οποίες βρισκόταν σε αέναη ανακύκληση[100].

Αναφορικά με τον τοπικό εορτασμό της απελευθέρωσης της Λαμίας από τους Γερμανούς το ερώτημα «ποιος απελευθέρωσε την πόλη», το οποίο κατ' ουσία ήταν ερώτημα που αφορούσε τη μνήμη ολόκληρης της περιόδου της Κατοχής και της Αντίστασης, υποβαθμίστηκε και μεταφέρθηκε σε μεταφυσικό επίπεδο. Η απελευθέρωση της πόλης, μια καθαρά κοσμική επέτειος, συνδέθηκε με ένα θρησκευτικό γεγονός, τη γιορτή του Οσίου Λουκά, ο οποίος ονομάστηκε πολιούχος της Λαμίας. Σύμφωνα με τον κύριο ομιλητή της εκδήλωσης, το 1947, αρχιμανδρίτη Πάμφιλο: *«ο ελληνικός λαός εσώθη χάρις εις την ευλάβειάν του και εις τον προς Χριστόν πίστιν του»*[101]. Το υπόγειο μήνυμα ήταν σαφές. Ήταν η θεία δύναμη μέσω του Οσίου Λουκά και όχι οι αντιστασιακές οργανώσεις που απελευθέρωσαν την πόλη της Λαμίας από τους κατακτητές. Στη ρητορική του τοπικού εορτασμού κυριάρχησε ως επίσημη ιστορία η εθνικόφρονος εκδοχή της απαξίωσης και ακύρωσης της δράσης του ΕΛΑΣ, και της αμφισβήτησης του ηρωισμού του. Δημοσίευμα της τοπικής εφημερίδας αποτύπωνε με σαφήνεια την ουσία του εθνικόφρονου επιχειρήματος:

> «Και πρώτα όσο και αν η Λαμία δεν λευτερώθηκε την 18η Οκτωβρίου 44 δεν λευτερώθηκε αλλά απλώς έφυγαν οι Γερμανοί και δουλώθηκε στον απαισίας μνήμης προδοτικό εκείνο συρφετό που λέγονταν ΕΛΑΣ ωστόσο η ημέρα έχει συμβολισμό και το γεγονός παραμένει σημαντικό. Οι Γερμανοί κάτω από την πίεση των προελαυνουσών στρατιωτικών δυνάμεων των Συμμάχων εγκατέλειψαν την πόλη. Οι δε «απελευθερωτές» του Σλαυοαναρχικού ΕΛΑΣ βρίσκονταν κρυμμένοι έως ότου να πεισθούν ότι και οι τελευταίος Γερμανός στρατιώτης

---

[99] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Οκτωβρίου 1947
[100] Κοταρίδης – Σιδέρης, *ο.π.*, σ. 123
[101] *Λαμιακός Τύπος*, 18 Οκτωβρίου 1946

έφυγε για να μπουν στην πόλη. Όταν πείσθησαν περί τούτου ο αλήτικος συρφετός ηγουμένων των προδοτών αρχηγών των εισέβαλαν στην πόλη, επιδόθηκαν στη διαρπαγή, στη δήωση, στην κατάληψη των οικημάτων, στις συλλήψεις και στη τρομοκρατία με την εγκατάσταση της ληστοκρατίας τους. Βρήκαν δυστυχώς για την πόλη τούτη πολλούς που δέχθηκαν να εξυπηρετήσουν τα προδοτικά τους σχέδια και ανάμεσα σε αυτούς και πολλούς μεγαλοσχήμονες»[102] (οι οποίοι βέβαια δεν αναφέρονται).

Και σε αυτή την περίπτωση τονίζονταν η ηθική ελλειμματικότητα του αντίπαλου και του αποδίδονταν αναδρομικές προδοτικές προθέσεις, γεγονός που αποτελούσε κριτήριο αναξιότητας να μετέχει στην πολιτική ηγεσία του έθνους. Παράλληλα, καλλιεργήθηκε η λήθη της Αντίστασης. Μετά τις εκλογές του 1946 μειώθηκαν σημαντικά (αν δεν εξαλείφθηκαν) οι αναφορές σε οποιαδήποτε αντιστασιακή δράση, ακόμη και σε αυτή των Εθνικών Ομάδων[103].

Ιδιαίτερο χρώμα και ένταση έλαβε ο εορτασμός της 25ης Μαρτίου το 1949, οπότε για πρώτη φορά εφαρμόστηκε μια καινοτομία στον εορτασμό της επετείου. Οι εορταστικές εκδηλώσεις παρατάθηκαν για μια εβδομάδα, η οποία ονομάστηκε «*Εθνική Εβδομάς της Νίκης και της Εργασίας*». Επρόκειτο για μια μεγάλη προπαγανδιστική εκδήλωση κάθε ημέρα της οποίας ήταν αφιερωμένη σε ένα «συντελεστή του εθνικού αγώνα». Η πρώτη ημέρα ήταν αφιερωμένη στην εκκλησία, η δεύτερη στον αγρότη, η τρίτη στην εργασία, η τέταρτη στη νεολαία, η παραμονή στη διεθνή αλληλεγγύη και τέλος η ημέρα της επετείου ήταν αφιερωμένη, όπως πάντα, στο ίδιο το έθνος. Επρόκειτο για έναν ιδιαίτερα λαμπρό εορτασμό, ο οποίος στην πόλης της Αθήνας περιλάμβανε εκθέσεις, παρελάσεις, συγκεντρώσεις, λαμπαδηφορίες και ομιλίες. Στον εορτασμό συμμετείχαν οι βασιλείς, η ανώτερη πολιτική και στρατιωτική ηγεσία της χώρας, ξένοι πρεσβευτές, εκπρόσωποι ξένων αποστολών, εκπρόσωποι του μαχόμενου στρατού και οργανωμένες ομάδες πληθυσμού[104].

---

[102] *Λαμιακός Τύπος*, 16 Οκτωβρίου 1947

[103] M. Mazower, The Cold War and the Appropriation of Memory: Greece After Liberation, *East European Politics and Societies*.1995; 9: 272-294. Το φαινόμενο εξάλειψης ή μείωσης των αναφορών σε οποιαδήποτε αντιστασιακή οργάνωση αφορά στο σύνολο της χώρας.

[104] *Ελευθερία* και *Εμπρός*, 20-26 Μαρτίου 1949. Αναλυτικά για την «Εθνική Εβδομάδα Εργασία και Νίκη» στο Σ. Μπουρνάζος, «Το κράτος των εθνικοφρόνων: αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», στο Χρ. Χατζηιωσήφ(επιμ.), *Η ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος- Παλιννόρθωση, 1945-1952*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009, σ. 26

Στην πόλη της Λαμίας οι εκδηλώσεις έλαβαν πανηγυρικό χαρακτήρα, καθώς ακολούθησαν σε σύντομο χρονικό διάστημα από τις επιτυχημένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* ύστερα από την κατάληψη του Καρπενησίου, γεγονός που ουσιαστικά σηματοδοτούσε το τέλος της οργανωμένης παρουσίας του ΔΣΕ στη Ρούμελη. Ο εορτασμός οργανώθηκε από την κεντρική διοίκηση, η οποία μέσω της Νομαρχίας Φθιώτιδας έδωσε κατευθυντήριες οδηγίες στους εκπροσώπους των οργανώσεων της Λαμίας για να χαράξουν από κοινού τις γραμμές του εορτασμού. Σκοπός ήταν να εξασφαλιστεί πάνδημος συμμετοχή τόσο στη διοργάνωση όσο και στην παρακολούθηση των εκδηλώσεων. Ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στην παρουσία της νεολαίας. Στις οδηγίες προς τους διοργανωτές τονίστηκε ότι έπρεπε «*να ληφθεί ιδιαίτερη πρόνοια για την εμφάνιση των συμμοριόπληκτων παιδιών και των παιδιών των θυμάτων του σκληρού αγώνα του έθνους. Τούτο θα αποτελέσει ζωντανή εικόνα της πραγματικότητος*»[105]. Οι εκδηλώσεις ήταν μαζικές τόσο από πλευράς παρακολούθησης όσο και συμμετοχής καθώς κινητοποιήθηκαν οργανωμένες κοινωνικές ομάδες της πόλης (η μαθητιώσα νεολαία, οι εγγεγραμμένοι στο Εργατικό Κέντρο Λαμίας, τα επαγγελματικά και επιστημονικά σωματεία, οι τοπικές αρχές, εκπρόσωποι του μαχόμενου στρατού) ενώ τις εκδηλώσεις παρακολούθησαν για πρώτη φορά μετά το 1946 ως εκπρόσωπος της κυβέρνησης, ο βουλευτής Φθιώτιδοφωκίδας και Υπουργός των Ναυτικών Γερ. Βασιλειάδης, οι βουλευτές Φθιώτιδας, άλλοι τοπικοί πολιτευτές και εκπρόσωποι της Αμερικανικής Αποστολής, καθώς οι στρατιωτικές επιτυχίες του *Εθνικού Στρατού* στη Στερεά Ελλάδα είχαν δημιουργήσει ένα αίσθημα ασφάλειας και τάξης.

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στο θέαμα και η πόλη της Λαμίας πήρε όψη εορταστική. Όλα τα δημόσια κτίρια, οι τράπεζες, τα καταστήματα, τα σπίτια και οι κεντρικοί δρόμοι της πόλης σημαιοστολίστηκαν. Σε αυτό συνέβαλε όχι μόνο ο συνηθισμένος σημαιοστολισμός αλλά και η ιδιωτική πρωτοβουλία, καθώς οι καταστηματάρχες ανέλαβαν να διακοσμήσουν κατάλληλα τις προθήκες των καταστημάτων τους σύμφωνα με το πνεύμα του εορτασμού και της επίσημης νηματοδότησής του[106]. Προκειμένου να αποδοθεί αίγλη και μεγαλοπρέπεια στον εορτασμό χρησιμοποιήθηκαν πλούσια μέσα προπαγάνδας και εντυπωσιασμού του πληθυσμού. Την ημέρα του αγρότη πραγματοποιήθηκε παρέλαση των μηχανημάτων γεωργίας προκειμένου να επιδειχθεί «*πόσο ουσιαστική ήταν η βοήθεια του Σχεδίου Μάρσαλ*». Τα μεγάφωνα τα οποία ήταν

---

[105] *Λαμιακός Τύπος*, 16 Μαρτίου 1949

[106] Παράδειγμα αποτελεί ο συμβολισμός του στολισμού κεντρικού καταστήματος της πόλης όπου ηρωικοί φαντάροι κυνηγούσαν «συμμορίτες» στα βουνά του Γράμμου ενώ παράπλευρα μια κοπέλα ντυμένη στα λευκά κρατούσε στα χέρια της την «ιστορία» 1940-1941

τοποθετημένα στις κεντρικές πλατείες και οδούς της πόλης μετέδωσαν ειδικό πρόγραμμα του ραδιοφωνικού σταθμού Αθηνών αφιερωμένο στους αγρότες με ομιλίες του Υπουργού Γεωργίας και του αρχηγού της *Αμερικανικής Αποστολής* στις οποίες τονίστηκε ο κεντρικός ρόλος του αγρότη στο πρόγραμμα της ανασυγκρότησης της ελληνικής οικονομίας. Την ημέρα της νεολαίας και της συμβολής της «*στους μεγάλους εθνικούς αγώνες*» αναρτήθηκε στο φρούριο της πόλης φωτεινή επιγραφή, «*Η νεολαία ελπίς της Ελλάδος*» και ακολουθήθηκε πλούσιο εορταστικό πρόγραμμα. Το πρωί έγινε η τελετή της στέψεως του Αθανάσιου Διάκου από αντιπροσώπους όλων των σχολείων της πόλης, οι οποίοι κατέθεσαν στεφάνια, ενώ οι πρόσκοποι στάθηκαν τιμητική φρουρά. Το απόγευμα οι πρόσκοποι έκαναν τελετή στην Πλατεία Ελευθερίας που αφορούσε την εσωτερική οργάνωση του προσκοπικού αγώνα. Το Γυμνάσιο Θηλέων έδωσε θεατρική παράσταση στον κινηματογράφο Ρεξ με το πατριωτικό έργο «*Ο χορός του Ζαλλόγου*» και το βράδυ πραγματοποιήθηκε λαμπαδηφορία στις κυριότερες οδούς της πόλης[107]. Η ημέρα της εργασίας εορτάστηκε στην κεντρική πλατεία της πόλης, όπου οι εργάτες και οι υπάλληλοι του *Εργατικού Κέντρου Λαμίας(ΕΚΛ)* με επικεφαλής το προεδρείο του και τα λάβαρα των σωματείων παρέλασαν συντεταγμένοι σε φάλαγγες κατά τριάδες. Ακολούθησε χαιρετισμός του Νομάρχη, του Προέδρου του ΕΚΛ και ενός εργάτη, ο οποίος αναφέρθηκε στους κόπους και μόχθους της εργατικής τάξης «*στον αγώνα για την ύπαρξη της Ελλάδας και συνέστησε ένωση των Ελλήνων προς αντιμετώπισης των εξωτερικών κινδύνων απειλούντων την ανεξαρτησίαν της διότι ο εχθοκτόνος διχασμός επέφερε κακά στην Ελλάδα*». Την εκδήλωση έκλεισε με ομιλία του ο Ανδρ. Παπαδαντωνάκης, συντάκτης του *Λαμιακού Τύπου*, ο οποίος εξήρε τον εθνικό αγώνα του στρατού και της «*εθνικής εργατικής τάξης*»[108]. Η παραμονή της επετείου αφιερώθηκε στη «διεθνή αλληλεγγύη των πολιτισμένων και ελεύθερων λαών οι οποίοι περιβάλλουν με ηθικήν και υλικήν υποστήριξη το ελληνικό έθνος κατά τας κρίσιμας στιγμάς της ζωή του»[109].

Σύμφωνα με τους διοργανωτές της ο εορτασμός της «εθνικής εβδομάδας της νίκης και της εργασίας» κρίθηκε σκόπιμος προκειμένου «*να παρουσιαστεί όλη η εικόνα της κοινωνικής οικονομικής πολιτικής και εθνικής ζωής της Ελλάδος μπροστά στα μάτια του λαού για να μπορέσει να εκτιμήσει την αξιοποίηση των ηθικών και υλικών δυνάμεων που έγινε από τον καιρό της*

---

[107] *Λαμιακός Τύπος*, 24 και 29 Μαρτίου 1949
[108] *Λαμιακός Τύπος*, 22 Μαρτίου 1949
[109] *Λαμιακός Τύπος*, 24 Μαρτίου 1949

Μεγάλης Επανάστασης έως σήμερα»[110]. Στην ουσία ο εορτασμός είχε διπλή στόχευση. Αφενός εξέφραζε την ισχυρή πεποίθηση του κράτους στη νίκη στον πόλεμο εναντίον του ΔΣΕ, η οποία είχε ισχυροποιηθεί τόσο εξαιτίας των επιχειρήσεων του Εθνικού Στρατού κατά τη διάρκεια του 1948 και πολύ περισσότερο εξαιτίας της άφθονης αμερικανικής υλικής υποστήριξης, και αφετέρου αποτελούσε μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για προπαγάνδιση των ευεργετημάτων που πρόσφεραν οι Αμερικάνοι με το Σχέδιο Μάρσαλ[111]. Πιθανά οι τελετές αυτές συνδέονταν με την εφαρμογή του Smith – Mundt Act του 1948, της αμερικανικής νομοθεσίας που αφορούσε την προώθηση μιας καλύτερης κατανόησης των Ηνωμένων Πολιτειών σε άλλες χώρες και στην αύξηση της αμοιβαίας κατανόησης ανάμεσα στο λαό των Ηνωμένων Πολιτειών και των λαών άλλων χωρών. Η νομοθεσία αυτή σημασιοδοτούσε την έναρξη της επονομαζόμενης «πολιτιστικής διπλωματίας» ενός είδους εθνικής αυτοδιαφήμισης μέσω των πολιτιστικών προϊόντων. Η πολιτιστική αυτή προπαγάνδα στόχευε στην προώθηση των αμερικανικών πεποιθήσεων και απόψεων στο εξωτερικό και έγινε ακόμα πιο εμφανής όταν ο Αμερικανός Πρόεδρος Χ. Τρούμαν ξεκίνησε την «εκστρατεία για την αλήθεια» εναντίον του κομμουνισμού κατά τη διάρκεια του πολέμου της Κορέας λίγα χρόνια αργότερα[112].

Βέβαια, η πολιτιστική προπαγάνδα και διπλωματία είχε ξεκινήσει πριν την Απελευθέρωση της χώρας[113] και συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου[114]. Ήδη από τα χρόνια του Β Παγκοσμίου Πολέμου τμήματα του *Office of War Information* (Γραφείο Πολεμικών Πληροφοριών) αναπτύχθηκαν εκτός των ΗΠΑ με την ονομασία USIS (*United States Information Service*) με αποστολή την προώθηση της αμερικανικής πολιτικής και κουλτούρας στο εξωτερικό. Χρησιμοποιώντας τον πολιτισμό ως εργαλείο προπαγάνδας η USIS, στα τέλη της δεκαετίας του 1940 συγχωνεύτηκε με το τμήμα πληροφοριών της AMAG και αφιερώθηκε στην

---

[110] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Μαρτίου 1949

[111] Σε αυτά τα πλαίσια εντάσσεται η κινηματογράφιση και προβολή ταινιών που αφορούν το Σχέδιο Μάρσαλ (http://www.marshallfilms.org/) όπως και οι ραδιοφωνικές εκπομπές της Φωνής της Αμερικής (Voice of America) οι οποίες εκπέμπονται στην Ελλάδα από τις αρχές της δεκαετίας του 1950.

[112] Σχετικά με τον Smith – Mundt Act, J.M.Walter, *The Public Dipolomacy Reader*, Washington D.C: Institute of World Politics Press, 2007, σ. 488-490. Αναφορικά με την πολιτιστική διπλωματία – προπαγάνδα: W. L.Hixton, *Parting the Curtain: Propaganda, Culture and the Cold War*, St. Martin's Press, 1997 και F. Ninkovich, The *Diplomacy of ideas: U.S foreign policy and cultural relations, 1938-1950*, Cambridge University Press, 1981

[113] Γ. Κουτσοπανάγου, «Προπαγάνδα και απελευθέρωση. Το Βρετανικό Συμβούλιο και ο Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος στην Αθήνα στις παραμονές του Εμφυλίου Πολέμου (1945)», *Μνήμων* 22, 2000, *σ. 171-190*

[114] Μια από τις μορφές της πολιτιστικής διπλωματίας ήταν οι ξένες κρατικές υποτροφίες. Βλ. Ν. Μανιτάκης, «Ξένες κρατικές υποτροφίες. Πολιτιστική προπαγάνδα στην Ελλάδα του Εμφυλίου» στο *Η ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος- Παλιννόρθωση, 1945-1952*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009, σ. 133-157

προβολή του Σχεδίου Μάρσαλ. Με τα κεντρικά γραφεία να βρίσκονται στην Αθήνα, υποπαραρτήματα συγκροτήθηκαν στα επαρχιακά γραφεία της ECA (European Cooperation Administration) σε επαρχιακές πόλεις, ανάμεσά τους και στη Λαμία[115].

Στο πλαίσιο της ψυχροπολεμικής αντίληψης, η Ελλάδα εμφανιζόταν ως το προπύργιο του «ελεύθερου κόσμου». Ο αγώνας τον οποίο διεξήγαγε ως «σταυροφορία εναντίον των βαρβάρων, των δυνάμεων του σκότους και των εχθρών της οικογένειας και της θρησκείας» δεν αφορούσε μόνο την Ελλάδα αλλά ολόκληρη την ανθρωπότητα[116] ενώ αποτελούσε τιμή για τη χώρα το ότι τάχθηκε πρώτη να αντιμετωπίσει «*το μεγάλο κύμα της βαρβαρότητας το οποίο εξέσπασε κατά της ανθρωπότητας*». Υλικοί και ηθικοί συμπαραστάτες της ήταν όλες οι χώρες του δυτικού κόσμου και ιδιαίτερα οι ΗΠΑ:

> «Αι χώραι αυταί δεν είναι μόνον μεγάλαι σε έκτασιν αλλά και σε ηθικήν υπόστασιν. Με την ηθικήν και υλικήν βοήθειαν των Ηνωμένων Πολιτειών είμεθα βέβαιοι ότι θα νικήσωμεν. Αλλά οσαδήποτε στάδια και αν διέλθωμεν η νίκη θα είναι δική μας και από τα χέρια τα δικά μας θα χαριστεί εις τον κόσμον»[117].

Η νίκη των Ελλήνων ήταν και νίκη του ελεύθερου κόσμου, εφόσον η ελευθερία, τα ανθρώπινα ιδανικά και οι φιλελεύθεροι θεσμοί, για τη διασφάλιση των οποίων αγωνιζόταν γεννήθηκαν από το ελληνικό πνεύμα.

Την περίοδο που η νίκη της Ελλάδας θεωρούνταν βέβαιη, κάθε εθνική προσπάθεια έπρεπε να στραφεί προς την οικονομική ανόρθωση της χώρας, η οποία δεν θα ήταν δυνατή χωρίς τη συνδρομή των Αμερικανών: «*Τώρα η μεγάλη ημέρα της νίκης πλησιάζει και το έργο της ανοικοδόμησης μας περιμένει*»[118]. Ο δεύτερος λοιπόν στόχος της εθνικής εβδομάδας ήταν να τονιστεί η ανάγκη της ανοικοδόμησης της χώρας και η βοήθεια του Σχεδίου Μάρσαλ η οποία έκλεινε επισήμως ένα χρόνο χορηγίας στην Ελλάδα. Η επίδειξη και η έκθεση των επιτευγμάτων σε όλους τους τομείς της κρατικής δραστηριότητας ήταν αναγκαία καθώς, σύμφωνα με τον τοπικό τύπο, «*η επίδειξη του έργου που είχε πραγματοποιηθεί και η αξιοποίησή του δεν έπρεπε να γίνεται μόνο με λόγια και ρητορείες αλλά με έργα. Μόνο με έργα αποδίδονταν πραγματική τιμή σε*

---

[115] I.Stefanidis, «Telling America's story: US propaganda operations and Greek public reactions», *Journal of the Hellenic Diaspora*, τ.30, τχ.1, 2004, σ. 39-95. Παρατίθεται στο Μπουρνάζος, *ο.π.*, σ.4

[116] «Δηλώσεις πολιτευτή Γ. Ξηρού για την επέτειο της 25ης Μαρτίου 1949», *Λαμιακός Τύπος*, 26 Μαρτίου 1949

[117] «Λόγος του Υπουργού Στρατιωτικών προς τους μαχόμενους», *Ελευθερία*, 22 Μαρτίου 1949

[118] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Μαρτίου 1949

όσους ελευθέρωσαν την Ελλάδα το 1821» [119]. Η επιτυχημένη ανοικοδόμηση της χώρας με την αρωγή των Αμερικανών που παρουσιαζόταν στην εθνική εβδομάδα πρόσθετε ένα ακόμα επιχείρημα υπέρ της κυβερνητικής πλευράς, η οποία είχε επιλέξει το «σωστό» δυτικό στρατόπεδο.

Παράλληλα με τις νέες ανασηματοδοτήσεις του εθνικού εορτασμού συνυπήρχαν και τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα. Όπως σε κάθε εθνική γιορτή, «*ο μεγαλειώδης εορτασμός της εθνικής παλιγγενεσίας αποτελούσε ένα λουτρόν εθνικής αναβαπτίσεως*». Η μεγάλη σημασία της επετείου το 1949 αποδίδονταν «*στη μείζονα σημασία την οποία αντλεί από τας σημερινάς εθνικάς συνθήκας της απειλής για τη Μακεδονία. Η μακρινή απήχηση των καρυοφιλιών του 21 με τας μαρμαρυγάς της σπάθης, των προμάχων της ελευθερίας εμπνέουν και φωτίζουν τον δρόμον της τιμής της νέας Ελλάδος*» [120] .

6.4. Δημόσιες τελετές με άμεση σχέση με τη στρατιωτική παρουσία

Εκτός από τους εθνικούς και τοπικούς εορτασμούς που ανασηματοδοτήθηκαν στη συγκυρία του εμφυλίου πολέμου υπήρχαν δημόσιες τελετές οι οποίες σχετίζονταν άμεσα με τη στρατιωτική παρουσία στην πόλη της Λαμίας. Όπως κατέδειξε η ποσοτική ανάλυση, αυτές αποτελούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία των δημόσιων τελετών στην πόλη κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.

6.4.1.Στρατιωτικές παρελάσεις.

Όλες οι εκδηλώσεις που αφορούσαν τις στρατιωτικές δυνάμεις που στάθμευαν στην πόλη λάμβαναν μαζικό κοινωνικό χαρακτήρα. Οι ορκωμοσίες νεοσυλλέκτων, οι παρελάσεις των νεοαφιχθέντων ταγμάτων στις κεντρικές οδούς της πόλης ή οι εορτασμοί στις εθνικές επετείους και τις θρησκευτικές εορτές. Κεντρική θέση στις εκδηλώσεις αυτές κατείχαν οι στρατιωτικές παρελάσεις. Οι στρατιωτικές παρελάσεις αποτελούν ένα συμβατικό πολιτικό τελετουργικό. Πραγματοποιούνται σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες και αντιπροσωπεύουν συγκεκριμένες πολιτικές ιδεολογίες και σχέσεις εξουσίας. Σε γενικές γραμμές οι στρατιωτικές παρελάσεις, ως

---

[119] *Λαμιακός Τύπος*, 20 Μαρτίου 1949

[120] «Δηλώσεις του Διευθυντή του πολιτικού γραφείου του Βασιλειάδη, κ. Αλεξ. Πανουργιά», *Λαμιακός Τύπος*, 26 Μαρτίου 1949

πολιτικές τελετές, χρησιμεύουν ως μηχανισμοί τόσο για την ενσωμάτωση όσο και για τον αποκλεισμό κοινωνικών ομάδων, νομιμοποιούν τις εξουσιαστικές δομές και αντιπροσωπεύουν τις σχέσεις εξουσίας στην κοινωνία[121]. Οι στρατιωτικές παρελάσεις αποτελούν ένα τελετουργικό δύναμης και ιεραρχίας, δραματοποιούν το κρατικό μονοπώλιο της δύναμης, προσωποποιούν το έθνος με την υπογράμμιση των αξιών της τάξης, της πειθαρχίας και της μαζικοποίησης, και δημιουργούν αίσθηση ασφάλειας. Παρά την οικουμενικότητά της τελετής των στρατιωτικών παρελάσεων η σχέση τους με τα καθεστώτα με τα οποία συνδέονται είναι ξεκάθαρη. Συνιστούν μέρος του θεάτρου της δύναμης που εκφράζεται υπό μορφή κρατικών τελετουργικών και δημόσιων θεαμάτων συναντάται με παρόμοιο τρόπο σε όλα τα πολιτεύματα[122]. Σύμφωνα με τον James Scott, η παρέλαση είναι μια ζωντανή εικόνα μιας κεντρικής πειθαρχίας και ελέγχου. Στο σύνολο, η σκηνή ορατά και βίαια εκφράζει την ενότητα και την πειθαρχία κάτω από μια ενιαία σκόπιμη αρχή. Οποιαδήποτε στοιχεία αναταραχής, απειθαρχίας, και της καθημερινής ανεπισημότητας διαγράφονται από τη δημόσια σκηνή[123].

Η άκαμπτη ιεραρχία του γεγονότος εξηγείται περαιτέρω από τη διάταξη όσων παρελάζουν: τα τάγματα καταδρομέων, συντάγματα πεζικού, αστυνομική δύναμη, και οι σχολικές ομάδες. Οι σχολικές ομάδες είναι μικροσκοπικές εκδόσεις των αμυντικών δυνάμεων. Σε όλη την παρέλαση, η μουσική που παίζεται είναι στρατιωτική. Η πολιτική εκδοχή τείνει να αντιπροσωπευθεί συνήθως από τους δημόσιους υπαλλήλους. Η στρατιωτική μορφή και βήμα αντιπροσωπεύουν το έθνος σε τάξη, την πειθαρχία και την υπακοή του κάτω από ένα κέντρο ελέγχου. Στην παρέλαση, ο καθένας πρέπει να υπακούσει τις εντολές του μεγάλου στρατηγού, όλα πρέπει να συντονιστούν, κάθε στρατιώτης πρέπει να βαδίσει σύμφωνα με τη μουσική. Οι στρατιώτες, με τις ταυτότητες τους να καταδύονται στην ομοιομορφία, ενσαρκώνουν την συλλογική συνείδηση όπως παρελαύνουν σε μία σειρά των σχηματισμών που συντονίζεται επιδέξια κάτω από τις διαταγές του μεγάλου στρατηγού

Η φαινομενική σημασία των στρατιωτικών παρελάσεων εμπεριέχεται στο ότι αποτελούν μια δυναμική επίδειξη στρατιωτικής δύναμης και ιδιαίτερα του κρατικού μονοπωλίου της δύναμης. Η στρατιωτική έμφαση της παρέλασης δραματοποιεί τη διάσταση δύναμης του κράτους,

---

[121] D. Kertzer, *Ritual Politics and Power*, New Haven 1988

[122] D. Cannadine 'Introduction: The Divine Rites of Kings', in David Cannadine and Simon Price (eds.), *Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies*, Cambridge: Cambridge University Press, σ. 1-19.

[123] J. Scott, *Domination and the Arts of Resistance*, New Haven: Yale University Press, 1990, σ. 60

ιδιαίτερα σε σχέση με τη βία. Παράλληλα, η στρατιωτική παρέλαση είναι μια εξαιρετικά τυποποιημένη τελετή, όπου η τελετουργική δραστηριότητα αντιπροσωπεύει το ιδανικό της τελειότητας που έρχεται σε αντίθεση με το χάος και τη σύγχυση του πραγματικού πολέμου[124].

Σαφώς, η εθνική παρέλαση δεν είναι μια γιορτή των μαζών, αλλά μια επίδειξη της δύναμης και δραματοποίηση της ιεραρχίας. Το τελετουργικό της παρέλασης δραματοποιεί τους ρόλους με σαφώς διαφοροποιημένους τρόπους: υπάρχει ο εκπρόσωπος της κυβέρνησης, οι τοπικές και στρατιωτικές αρχές, οι ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι, οι συμμετέχοντες και οι θεατές. Οι αρχές δεν συμμετέχουν στην παρέλαση. Είναι οι κριτές και η θέση κυριαρχίας τους χαρακτηρίζεται μακριά από τους υφισταμένους τους με μια ανυψωμένη θέση ή μια πλατφόρμα από τις οποίες μπορούν να βλέπουν από ψηλά τους ανθρώπους και να παρατηρήσουν άνετα το γεγονός. Και μέσα σε αυτήν την στάση εξέτασης, υπάρχουν λεπτότερες διακρίσεις της θέσης και της δύναμης που δίνονται στο χώρο με τις ρυθμίσεις διατάξεων θέσεων.

Κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης συγκυρίας του εμφυλίου πολέμου, στην πόλη της Λαμίας παρελάσεις πραγματοποιούνταν με διάφορες αφορμές, όπως στις εθνικές επετείους, πριν και μετά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, με την άφιξη μιας καινούργιας μονάδας[125] ή μετά την ορκωμοσία των νεοσύλλεκτων[126]. Στους επίσημους εθνικούς εορτασμούς, της 25ης Μαρτίου και της νέας τότε εορτής της 28ης Οκτωβρίου, η στρατιωτική παρέλαση λάμβανε την κεντρικότερη θέση στο πρόγραμμα. Ειδικότερα, οι παρελάσεις που πραγματοποιούνταν στο πλαίσιο των εθνικών εορτασμών είχαν ως κύριο μήνυμα το βασικό μήνυμα των ημερών, ως μια συμβολική βάση της πολιτικής τάξης που ενσαρκώνονταν από το κράτος. Στη συγκυρία του εμφυλίου πολέμου οι στρατιωτικές παρελάσεις στόχευαν στην τόνωση του ηθικού και του αισθήματος ασφάλειας των πολιτών, στην επίδειξη δύναμης καθώς και στην απόδοση τιμής προς τις στρατιωτικές δυνάμεις, ιδιαίτερα ύστερα από τη διεξαγωγή μιας επιτυχημένης επιχείρησης. Αναφέρεται ως παράδειγμα απόσπασμα από άρθρο της τοπικής εφημερίδας με αφορμή τη στρατιωτική παρέλαση της 28ης Οκτωβρίου 1948: «*το αρρενωπόν παράστημα, η λεβέντικη κορμοστασιά και το αποφασιστικόν βλέμμα που εσυμβόλιζαν την αμετάτρεπτον απόφασιν του*

---

[124] M. Azaruahu, "The Independence Day military parade", στο Edna Lomsky Feder και Eyal Ben Ari, *The Military and Militarism in Israeli Society,* State University of New York Press 1999, σ.89-116

[125] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Ιανουαρίου 1948: για την άφιξη της 77ης Ταξιαρχίας, *Λαμιακός Τύπος*, 17 Μαίου 1949: για την άφιξη των ΛΟΚ, *Λαμιακός Τύπος*,: 12 Ιουνίου 1949: παρέλαση διλοχίας Χωροφυλακής και *Λαμιακός Τύπος*, 2 Οκτωβρίου 1949: συλλαλητήριο και παρέλαση όπου μίλησαν ανανήψαντες από Μακρόνησο.

[126] *Λαμιακός Τύπος*, 12 Απριλίου και 20 Μαίου 1948 και 7 Ιανουαρίου 1948

Έθνους να συντρίψουν οριστικώς και τελεσιδίκως τους ξενοκίνητους εντοποίους προδότες της εαμοσλαυικής μαφίας προκάλεσαν ρίγη θαυμασμού και φρενιτιωδών χειροκροτημάτων του Λαού που σε τεράστια κύματα είχε κατακλύσει τας πλατείας και τας πέριξ οδούς»[127].

Παράλληλα, η παρέλαση αποτελούσε μια δημόσια τελετή, στην οποία στην οποία οι πολίτες είχαν καθήκον να παρίστανται μαζικά. Ιδιαίτερη υποδοχή οργανώνονταν ύστερα από την επιστροφή των τμημάτων από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις: «*Έφτασε στη Λαμία μετά από ηρωική δράση η ηρωική 77 Ταξιαρχία. Υποδοχή στην είσοδο της πόλης από το Δήμο και πλήθους κόσμου και τμήμα οδηγών προσκόπων που πρόσφεραν στους στρατιώτες ένα δέμα που περιείχε σιγαρέτα, γλυκίσματα. Η μουσική μπάντα της 1ης Μεραρχίας παιάνιζε πατριωτικά εμβατήρια. Ενθουσιασμός από το Λαμιώτικο κοινό*»[128]. Το μέρος της διεξαγωγής και η διαδρομή που ακολουθούσε η παρέλαση, η γεωπολιτική της, είχε εξίσου μεγάλη σημασία. Οι παρελάσεις διοργανώνονταν στην κεντρική πλατεία της πόλης και διέρχονταν από τις κυριότερες οδούς.

Αξίζει να σημειωθεί η διαφορά από τις παρελάσεις του ΕΛΑΣ. Οι παρελάσεις του ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της Κατοχής και αμέσως μετά την Απελευθέρωση, δεν είχαν ως σκοπό τον εντυπωσιασμό μέσω των όπλων, των κινήσεων και των μηχανισμών. Συνήθως διαλύονταν πριν τελειώσουν καθώς οι ένοπλοι διαχέονταν στο πλήθος μέχρι που ο λαός και ο στρατός να γίνουν ένα[129].

6.4.2 Οι κηδείες και τα μνημόσυνα πεσόντων

Κοινωνικές προεκτάσεις μπορούν να αναζητηθούν και στις κηδείες αξιωματικών και στρατιωτών κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Η πρώτη μαζική κηδεία θυμάτων του εμφυλίου πολέμου στην πόλη της Λαμίας αφορούσε έναν ανθυπομοίραρχο και έξι χωροφύλακες οι οποίοι σκοτώθηκαν σε συμπλοκή με την *Ομάδα Ένοπλων Καταδιωκόμενων* του καπετάν – Μπελή, τον Ιούνιο 1946. Το γεγονός σηματοδότησε την έναρξη της εμφύλιας διαμάχης από στρατιωτικής άποψης και πυροδότησε εξελίξεις στην πόλη όπως πράξεις τρομοκρατίας με την καταστροφή των τυπογραφείων της εαμικής εφημερίδας *Ρούμελη*, απαγόρευση κυκλοφορίας τη νύχτα, συλλήψεις και το ουσιαστικό τέλος της νόμιμης παρουσίας

---

[127] Λαμιακός Τύπος, 29 Οκτωβρίου 1948
[128] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Μαίου 1948
[129] Μαργαρίτης, «Τα σύμβολα της πατρίδας», *ο.π.*, σ. 128

της αριστεράς στην πόλη της Λαμίας. Η ίδια η κηδεία που έγινε δημοσία δαπάνη, έδωσε την αφορμή για εκτεταμένη προπαγάνδα από την πλευρά της «εθνικοφρόνου» παράταξης η οποία μέσω του τύπου και των λόγων που εκφωνήθηκαν επισήμανε τον κίνδυνο και προέτρεπε σε άμεση δράση :

> «Η κομμουνιστική επανάσταση κήρυξε τον πόλεμο κατά του κράτους και των εθνικοφρόνων πολιτών. Το αίμα των Ελλήνων τρέχει ποταμηδόν κάτω από τα δολοφονικά όπλα των εκτελεστών οπλατζήδων και μισθοφόρων Σλαύων...ήρθε η στιγμή να δράσουμε ενεργώς δια την τιμήν και την ζωήν μας. Εις τα αίματα που μας προσφέρουν καθημερινά οι αφηνιάσαντες κομμουνιστές πρέπει να απαντήσουμε με αίματα. Αι στιγμαί είναι κρίσιμες. Κίνδυνος εν όψει»[130].

Για να εξασφαλιστεί η παρουσία του πληθυμού της πόλης και σε ένδειξη σεβασμού προς τα θύματα, τα καταστήματα παρέμειναν κλειστά. Την επόμενη ημέρα ο τοπικός τύπος σημείωνε παρουσίες και απουσίες από «την πάνδημον κηδείαν των δολοφονημένων», γεγονός που υποδήλωνε ότι η παρουσία στην κηδεία εκλαμβάνονταν ως μια πολιτική πράξη, ως μια εκδήλωση «εθνικόφρονων» φρονημάτων σε μια περίοδο ρευστή στην οποία οι επιλογές ήταν ακόμη ανοιχτές. Το να πάρει κάποιος μέρος σε ένα τελετουργικό, ιδιαίτερα στη συγκεκριμένη συγκυρία δηλώνει ότι συγκατατίθεται στη σημασία του. Η παρουσία στα ίδια τελετουργικά και λειτουργικές πράξεις υποδηλώνει ότι οι συμμετέχοντες μοιράζονται ή αποδέχονται επίσημα και ουσιαστικά τις ίδιες πεποιθήσεις. Η απουσία ή η αποχή σημαίνει εκούσια απόρριψη της κοινότητας ή απόρριψη από την κοινότητα, όπως εξοστρακισμό ή εξορία. Στα αυταρχικά καθεστώτα ο απών από μια εθνικά οργανωμένη τελετή θεωρούνταν κατ' ουσία και διαφωνών.[131] Όπως στις εκλογές αυτοί που απέχουν συμβάλουν έμμεσα στη διαμόρφωση του αποτελέσματος, έτσι και σε καταστάσεις ακραίας ανασφάλειας και αστάθειας όσοι απέχουν από τις διαδικασίες κινητοποίησης συμβάλουν –ίσως με ακόμη πιο αποφασιστικό τρόπο- στον τελικό συσχετισμό δυνάμεων.

Κατά τη διάρκεια του 1947 στην πόλη της Λαμίας έγιναν με μεγαλύτερη συχνότητα κηδείες στρατιωτών και αξιωματικών οι οποίοι είχαν σκοτωθεί κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων σε περιοχές κοντά στη Λαμία. Η κηδεία εκτός από τον παραδοσιακό τρόπο

---

[130] *Λαμιακός Τύπος*, 28 και 29 Ιουνίου 1946

[131] V. Turner, *From Ritual to Theatre. The Human Seriousness of Play*, New York, 1982 σ. 112-113

αναγγελίας της, δημοσιοποιούνταν και μέσω του τύπου, ο οποίος τόνιζε στους πολίτες ότι είχαν ιερό καθήκον να παραστούν. Η νεκρώσιμος ακολουθία πραγματοποιούνταν στη Μητρόπολη της Λαμίας στο κέντρο της πόλης. Σε περιπτώσεις μαζικής κηδείας ή κηδείας αξιωματικού τα εμπορικά καταστήματα και οι δημόσιες υπηρεσίας παρέμεναν υποχρεωτικά κλειστά την ώρα της τελετής σε ένδειξη πένθους και η νεκρώσιμη πομπή διέρχονταν από τους κυριώτερους δρόμους της πόλης. Οι κωδονοκρουσίες, η παρουσία των τοπικών στρατιωτικών και πολιτικών αρχών και του σώματος των προσκόπων προσέδιδε επισημότητα στην τελετή. Την επόμενη ημέρα υπήρχε ανταπόκριση στην τοπική εφημερίδα η οποία σημείωνε τις παρουσίες ή απουσίες των επισήμων. «*Η απουσία εξ επισήμου τελετής ή εορτής κληθέντος υπαλλήλου συνιστά βαρύ πειθαρχικόν παράτωμα*», όπως σημειώνει εγκύκλιος του Υπουργείου Εσωτερικών με βάση το νόμο περί του τρόπου απονομής σεβασμού στη σημαία και τα εθνικά σύμβολα[132].

Παρά ωστόσο τη δημοσιότητα και την επισημότητα της τελετής η συμμετοχή του πληθυσμού της πόλης ήταν απογοητευτική, ιδιαίτερα όταν κηδεύονταν στρατιώτες καταγόμενοι εκτός Λαμίας. Στην κηδεία τριών στρατιωτών της 85ης περιοχής, κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων *Λαίλαψ* τον Σεπτέμβριο 1947, ενός αξιωματικού από την Αίγυπτο και δύο στρατιωτών της Ταξιαρχίας Ρίμινι παρέστησαν μόνο 3 πολίτες ανάμεσα στους στρατιωτικούς, το Δήμαρχο και δύο δημοσιογράφους. Η ίδια απουσία πολιτών παρατηρήθηκε και στην κηδεία τεσσάρων στρατιωτών λίγες ημέρες αργότερα. Το γεγονός στηλιτεύθηκε από τον τοπικό τύπο ο οποίος στο κύριο άρθρο του με τίτλο «Κηδείαι ηρώων» έκανε λόγο για την ανάγκη να στιγματιστεί η κοινωνία της Λαμίας για την απουσία της. Παράλληλα γινόταν σύγκριση ανάμεσα στη φροντίδα της στρατιωτικής διοίκησης για τους νεκρούς σε αντίθεση με την «αστοργία» των πολιτών:

> «Είναι άξια επαίνου η στοργή με την οποία ο Παππούς [ταξίαρχος Παπαδόπουλος] μεριμνά για την ταφή εκείνων οι οποίοι πίπτουν υπό τας διαταγάς του. Αλλά τι να είπωμεν δια την αδιαφορίαν την επιδεικνυόμενη εκ μέρους της κοινωνίας μας ωσάκις κηδεύονται ήρωες; Είδαμε γυναικούλες ανταρτοδιωκόμενων αλλά δεν είδαμε εκπροσώπους της ευπορούσας τάξεως όχι

[132] Εγκύκλιος της 22ας Αυγούστου 1947, αρ. εμπ. Πρωτ. 2942 στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας/ Γενική Διοίκηση Βορείου Ελλάδος, φακ. Β9/3, παρατίθεται στο Γούναρης, *ο.π.*, σ. 138

> κεράκια να ανάψουν αλλά ούτε καν από περιέργειαν να σταματήσουν και να κάμουν τον σταυρόν των. Αι κυρίαι μας που ευρίσκοντο;»

Ανάλογη σύγκριση γινόταν ανάμεσα στην παρουσία των Λαμιωτών στις κηδείες κατά τη διάρκεια της Κατοχής και κατά την Εαμοκρατία και στην απουσία τους από τις κηδείες των στρατιωτών κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις: «*Στη μνήμη μας έρχεται άθελά μας μια σκηνή που στιγματίζει την πόλη για κείνα τα γονατίσματα και την πολυκοσμία στις κηδείες των διαφόρων προδοτικών καθαρμάτων του ΕΛΑΣ*». Δημοσιεύτηκαν, επιπρόσθετα, διαμαρτυρίες από συλλόγους «εθνικοφρόνων» όπως η επιστολή του προέδρου του *Συλλόγου Σφαγιασθέντων επί Εαμοκρατίας* στην οποία εκτός από τη μομφή διακρίνονταν και μια έμμεση απειλή για αποκαλύψεις συνεργασίας μελών της αστικής τάξης της Λαμίας με τους κατακτητές κατά τη διάρκεια της Κατοχής:

> «Λίγοι πολίτες της Λαμίας συνόδευσαν τους νεκρούς στην τελευταίαν τους κατοικίαν. Ερωτώμεν τους κκ αριστοκράτες και μη ενθυμούνται καλώς επί κατοχής εφονεύθη Ιταλός, σωρεία στεφάνων, εις γερμανός, σωρεία στεφάνων και άνθεων και δακρύων διότι ήταν κατακτηταί και τον αγαπούσαν οι αριστοκράται»[133]

και της τακτικής αρθρογράφου της εφημερίδας, κ. Κάκιας Κουμουτσάκου, η οποία αναφερόταν στην απουσία των γυναικείων φιλανθρωπικών συλλόγων από την κηδεία. Η ίδια αγανάκτηση για την αγνωμοσύνη του τοπικού πληθυσμού απέναντι στον αγωνιζόμενο στρατό εκφράστηκε και στην επιστολή στρατιώτη του τοπικού τάγματος προς το *Λαμιακό Τύπο*:

> «Τι μεγάλη τιμή αποδίδετε στα παιδιά αυτά τα οποία έρχονται από κάθε γωνιά της Ελλάδας έρχονται στον τόπο σας για να τον απαλλάξουν από το βραχνά που μέχρι χθες ήταν πάνω από τα κεφάλια σας!!! Την πρώτη μέρα όπως διάβασα ήσασταν 10 σήμερα κατορθώσατε να είσαστε 20. Μπράβο!!!αλλά έχετε δίκιο, τα μαγαζιά σας, οι δουλειές σας, οι υποθέσεις σας. Ενώ όλοι εμείς που ήρθαμε στον τόπο σας να σκοτωθούμε δεν αφήσαμε τίποτε πίσω μας, ούτε οικογένειες, ούτε παιδιά, ούτε μάνες νηστικές. Αν είνε όλα αυτά μπορείτε να τα πιστεύετε, δεν μπορείτε όμως ότι ίσως τα μαγαζιά σας και τα κεφάλια σας ακόμα δεν θα

[133] *Λαμιακός Τύπος*, 26 και 27 Σεπτεμβρίου 1947

> υπήρχαν στη θέση τους αν αυτοί οι νεκροί δεν περνούσαν μπροστά σας. Κάθε νεκρός μας πέφτει για να γλιτώσει πολλά περισσότερα κεφάλια, έστω και ξερά, από αυτά που είδα στην κηδεία. Με συγχωρείτε αξιότιμοι κύριοι, με συγχωρείτε δεν μπορώ να κρατήσω την αγανάκτησή μου και φοβόμουν ότι θα σας φώναζα αυτά και άλλα περισσότερα στην πλατεία σας. Στην πλατεία σας που κάθε βράδυ θυμίζει Σύνταγμα και Ζάππειο από την επίδειξη πλούτου και χαράς. Ξέρετε κύριοι ότι αυτοί που πέρασαν σήμερα σκεπασμένοι με την τίμια σημαία μας έπεσαν την ώρα που εσείς πίνατε τα ουζάκια σας ή κόβατε τη βόλτα σας ξέγνοιαστοι. Ξέρετε ότι αν δεν ήταν αυτοί οι αθάνατοι νεκροί, τα παλικάρια του πατριώτη σας του Άρη θα ήταν στη θέση σας και σεις σε κάποιο λάκκο. Σκεφτείτε τα κύριοι και πέστε τι οφείλετε. Ποιο το καθήκον σας;»[134] .

Η επιστολή αυτή απεικονίζει με γλαφυρότητα το διαφορετικό τρόπο με τον οποίο βίωναν τον πόλεμο οι πόλεις και η ύπαιθρος. Η πόλη φυλασσόμενη από ισχυρές στατικές στρατιωτικές δυνάμεις αισθάνονταν το μεγαλύτερο διάστημα του πολέμου ασφαλής και προστατευμένη. Οι πολίτες της βίωναν εκ του μακρόθεν τον εμφύλιο πόλεμο και είχαν την πολυτέλεια να συνεχίσουν τις επαγγελματικές και ψυχαγωγικές τους δραστηριότητες:

> «Κυριακή ήτο απόγευμα πόκας ή πόκερ. Ανώτερος αξιωματικός εκφράζων την δικαιολογημένην αγανάκτησίν του μας έλεγε «αν πάς το βράδυ στο Μιαμί [κέντρο διασκέδασης] θα ασφυκτιά, στην κηδεία τους κάνει κόπο να έρχονται. Και ομολογούμεν δεν έχει άδικο γιατί την χθεσινην βραδιάν το Μιαμί ασφυκτιούσε»[135].

Τα αστικά κέντρα της χώρας αναμείχθηκαν μόνο έμμεσα στον πόλεμο, καθώς δεν υπήρξαν ποτέ πεδία αναμέτρησης ή γκρίζες ζώνες αμφισβητούμενης κυριαρχίας. Έζησαν βέβαια το κλίμα της καταστολής, με τα έκτακτα μέτρα, τη δράση των στρατοδικείων και υποδέχθηκαν μεγάλους αριθμούς προσφύγων αλλά ουσιαστικά οι πολεμικές επιχειρήσεις ήταν απομακρυσμένες. Από την άλλη μεριά ήταν η ύπαιθρος αυτή που επωμίζονταν το βάρος του πολέμου, καθώς ο

---

[134] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Σεπτεμβρίου 1947
[135] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Σεπτεμβρίου 1947

εμφύλιος πόλεμος αφορούσε κατά βάση την αγροτική Ελλάδα[136]. Η αντίθεση ακόμα πιο μεγάλη ανάμεσα στην Αθήνα όπου επικρατούσε «προδοτική ξενοιασιά και εγκληματική ρουτίνα» και τις επαρχιακές πόλεις[137]. Η αδιαφορία της Αθήνας, η οποία συμβόλιζε την κεντρική εξουσία, την κυβέρνηση, για την κατάσταση στις επαρχίες είναι ένα ζήτημα το οποίο απασχόλησε επανειλλημμένα τον τοπικό τύπο, ιδιαίτερα σε ότι είχε σχέση με τη στάση των τοπικών πολιτευτών της Φθιώτιδας απέναντι στα ζητήματα τα οποία απασχολούσαν το νομό[138].

Η απουσία πολιτών από τις κηδείες στρατιωτών κατά τη διάρκεια του 1947 αντικαταστάθηκε από μαζική προσέλευση το 1948 και 1949. Βέβαια, το 1948 ο εμφύλιος είχε λάβει ολοκληρωτική μορφή, με την έννοια ότι επηρέαζε κάθε όψη της ζωής των ανθρώπων και βρίσκονταν στο στρατιωτικό αποκορύφωμά του. Ύστερα από την επικράτηση του ΔΣΕ στο μεγαλύτερο μέρος της υπαίθρου, το Μάρτιο 1948 ο *Εθνικός Στρατός* εξαπέλυσε τη μεγαλύτερη και πιο συντονισμένη έως τότε επίθεση στην περιοχή της Ρούμελης, με τον κωδικό *Χαραυγή*. Την ίδια περίοδο στήθηκε μια τεράστια επιχείρηση προπαγάνδας εκ μέρους της κυβερνητικής πλευράς με βασικό σύνθημα τον *Εθνικό Συναγερμό*. Όλοι οι Έλληνες έπρεπε να συστρατευτούν στην εθνική υπόθεση και να συνεισφέρουν με όλες τους τις δυνάμεις στον εθνικό σκοπό. Καθώς οι δημόσιες κηδείες πλήθαιναν κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρησεων[139], οι τελετές αυτές γινόταν άλλη μια ευκαιρία εθνικής συσπείρωσης, μια ένδειξη της μεγάλης σημασίας που αποδίδονταν στην «ιερότητα του αγώνα»[140]. Η μαζική προσέλευση του πληθυσμού στις δημόσιες κηδείες στρατιωτών, ακόμα και αν ήταν αποτέλεσμα εξαναγκασμού, άμεσου ή έμμεσου, αποτελούσε μια ένδειξη συσπείρωσης – συστράτευσης του πληθυσμού στον «κοινό εθνικό αγώνα».

Η τελευταία δημόσια κηδεία κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου που καταγράφηκε στον τοπικό τύπο, τον Απρίλιο 1949, αφορούσε έξι άνδρες του λόχου ΜΕΑ Λαμίας. Η εντοπιότητα των νεκρών οδήγησε σε «πάνδημον» συμμετοχή του τοπικού πληθυσμού ο οποίος είχε συγκεντρωθεί στην κεντρική πλατεία της πόλης και τον Μητροπολιτικό ναό για να

---

[136] Για την ανάπτυξη της άποψης αυτής βλ. Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, τόμος 1, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2000, σ. 208- 212 «Οι πόλεις και Ύπαιθρος και πόλεις, η διχοτόμηση της Αριστεράς»

[137] Η άποψη αυτή υποστηρίχθηκε σε πολλές περιπτώσεις στον τοπικό τύπο. Ενδεικτικά *Λαμιακός Τύπος*, 16 Ιανουαρίου 1948

[138] Βλέπε κεφάλαιο 4 της παρούσας διατριβής: «Οι αστικές πολιτικές δυνάμεις και η τοπική πολιτική σκηνή»

[139] Ενδεικτικά αναφέρουμε κηδείες στις 21 και 22 Ιανουαρίου, στις 8 Απριλίου, στις 27 και 28 Μαίου και στις 6 Ιουνίου 1948

[140] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Ιουνίου 1948

παρακολουθήσει τη νεκρώσιμη ακολουθία. Τα καταστήματα και οι υπηρεσίες της πόλης παρέμειναν κλειστά. Ακολουθήθηκε το ίδιο τελετουργικό. Η τελετή έλαβε ιδιαίτερη επισημότητα, καθώς τα φέρετρα ήταν σκεπασμένα με τη γαλανόλευκη σημαία και συνοδεύτηκαν από τιμητική φρουρά, δια μέσων των κυριοτέρων οδών της πόλης έως τον τόπο ταφής[141].

Η σημασία που επενδύονταν από τις στρατιωτικές και πολιτικές αρχές στην ίδια την τελετή της δημόσιας κηδείας και στην παρουσία της τοπικής κοινωνίας υποδηλώνει το ειδικό βάρος της τελετής αυτής στη συγκυρία του εμφυλίου πολέμου. Οι δημόσιες κηδείες στρατιωτών δεν ήταν απλά μια τελετή, αλλά ανήκαν περισσότερο στην κατηγορία εκείνη των εκδηλώσεων επίδειξης δύναμης που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος κάθε πολιτικού καθεστώτος. Η πολιτική δεν μπορεί να ασκηθεί χωρίς τη χειραγώγηση συμβόλων και δεν μπορούμε να κάνουμε εύκολο διαχωρισμό ανάμεσα στις παγιδεύσεις της εξουσίας και στην ουσία της. Οι κηδείες στρατιωτών αποτελούσαν «άλλη μια κοινωνική εκδήλωση», στην οποία η παρουσία αρχών και των πολιτών συνιστούσε ένα είδος εθνικής συστράτευσης. Η απουσία της τοπικής κοινωνίας εκλαμβάνονταν από τους θεματοφύλακες της εθνικοφροσύνης (τοπικός τύπος, στρατός, οργανώσεις εθνικοφρόνων) ως ένδειξη αδιαφορίας της κοινωνίας της Λαμίας, η οποία αντί να συμμετέχει στη στρατιωτική προσπάθεια περιορίζονταν στο να παρακολουθήσει την κηδεία «από τα καφενεία». Παράλληλα, θεωρούνταν ως ένδειξη αδιαφορίας για τον αγώνα που διεξήγαγε το έθνος και αγνωμοσύνη προς τους μαχόμενους στρατιώτες.

Οι δημόσιες κηδείες αναδεικνύουν επιπρόσθετα τη στενή σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο τελετουργικό, ιδιαίτερα σε μια πράξη εορτασμού, και στη μνήμη. Η σχέση αυτή βοηθά στην κατασκευή της συλλογικής μνήμης με την ανάκληση του παρελθόντος ή τον εορτασμό ενός σημαντικού γεγονότος ή ενός επιφανή ήρωα. Οι εοραστικές τελετουργίες μοιάζουν με ένα βέλος που δείχνει προς το παρελθόν το οποίο επικαλούνται στη διάρκεια του παρόντος[142]. Η δημόσια κηδεία απευθύνεται ωστόσο και στο παρόν. Η τελετή δεν γίνεται μόνο για τη θυσία που έγινε από τους νεκρούς αλλά και για το ρόλο των παρόντων στη διαφύλαξη του έθνους. Το ίδιο το γεγονός δημιουργεί το δικό του μέρος στην εθνική μνήμη και γίνεται με τη σειρά του ένα μέρος του παρελθόντος. Τέλος, η δημόσια κηδεία αποτελεί μια υπόσχεση για το μέλλον. Όπως οι

---

[141] *Λαμιακός Τύπος*, 29 Απριλίου 1949

[142] A. Ben – Amos, *Funeral politics and memory in modern France, 1789-1996*, Oxford University Press, 2000, σ. 8

ήρωες περνούν στην αιωνιότητα, στη μνήμη του έθνους, κατά τον ίδιο τρόπο θα εμφανιστούν και άλλοι αξιόλογοι πολίτες.

Γράφοντας για τη αναλογία ανάμεσα στο δράμα και στην κοινωνική ζωή ο Clifford Geertz παρατηρησε ότι είναι απαραίτητο να μελετηθούν οι τελετές αυτές τόσο από την πλευρά της ρητορικής και της έκφρασης όσο και από τη πλευρά της κοινότητας και της εμπειρίας[143]. Η ρητορική προσέγγιση θεωρεί τη δημόσια κηδεία ως μια θεαματική εορταστική τελετή με απαράμιλλη συναισθηματική δύναμη, ως την πρώτη επέτειο του θανάτου ενός ήρωα, ο σκοπός της οποίας είναι να εντυπώσει το ένδοξο παρελθόν του νεκρού και του καθεστώτος για το οποίο πολέμησε στην εθνική μνήμη.

Η δημόσια κηδεία ακολουθείται από επετείους – μνημόσυνα που είναι με τη σειρά τους σημαντικοί εορτασμοί. Το ποιος επιλέγεται να μνημονευτεί συνιστά με τη σειρά του μια πολιτική πράξη. Κατά αυτόν τον τρόπο η δημόσια τελετή γίνεται μεσολαβητής ανάμεσα σε διάφορες μορφές μνήμης: της μνήμης που κατασκευάζεται για το άτομο που έχει επιλεγεί να τιμηθεί, της επίσημης μνήμης του καθεστώτος και της εθνικής μνήμης την οποία προσπαθεί να διαμορφώσει. Οι τελετές αυτές μπορούν να ερμηνευτούν με διαφορετικούς τρόπους από τις διάφορες κοινωνικές ομάδες και επιπρόσθετα αποτελούν όργανα στα χέρια κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων οι οποίες τις χρησιμοποιούν για να ελέγχουν τα άλλα μέλη της κοινωνίας. Όπως σημειώνει ο David Kertzer οι πολιτικές τελετές μπορεί να ενσωματώνουν αλλά και να διχάζουν. Στηρίζουν την αλληλεγγύη μιας ανταγωνιστικής κοινωνικής ομάδας και κάνοντάς το υπονομεύουν την αλληλεγγύη της κοινωνίας ως σύνολο[144].

Αυτό γίνεται περισσότερο εμφανές σε συνθήκες εμφυλίου πολέμου. Από το πρώτο μνημόσυνο «υπέρ των θυμάτων της Κατοχής» τον Αύγουστο 1945 έως το μνημόσυνο «των σφαγιασθέντων υπό των εαμοκομμουνιστών» ενάμιση μήνα αργότερα υπήρχε μια σημαντική διάσταση η οποία ήταν δηλωτική της σκλήρυνσης της πολιτικής στάσης του καθεστώτος απέναντι στο ΕΑΜ και γενικότερα την Αριστερά[145]. Επρόκειτο ουσιαστικά για μία διαμάχη ως προς τη διαμόρφωση της συλλογικής και της επίσημης μνήμης η οποία αφορούσε την περίοδο της Κατοχής αλλά είχε και σύγχρονες πολιτικές προεκτάσεις. Η ρητορεία των μνημοσύνων (εκτός από το μνημόσυνο αυτό

---

[143]C. Geertz, «Blurred Genres. The refiguration of social thought», στο *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*, 2000, σ. 26-30

[144] D. Kertzer, *Ritual Politics and Power*, New Haven 1988, σ. 69

[145] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Αυγούστου και 15 Οκτωβρίου 1945 και 10 Δεκεμβρίου 1946

καθ΄αυτό) προωθούσε μια μνήμη διχαστική και παραταξιακή η οποία ενισχύονταν από ανάλογου περιεχομένου δημοσιεύματα στον τύπο (απομνημονεύματα σχετικά με την κατοχική δράση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, έγγραφα από δήθεν αρχεία του ΕΑΜ τα οποία πιστοποιούσαν την «προδοτική» του δράση). Παράδειγμα αποτελεί το κύριο άρθρο τοπικής εφημερίδας:

> «Ο περίδοξος ελληνικός λαός με δυσίατους πληγάς αντί να βραβεύεται υπεχρεώθη να θρηνεί θύματα της χαμερπούς ιδιοτέλειας μυσαρών θρεμμάτων του Σλαυσισμού, του οποίου επιτήδειοι συγγενείς έγιναν πολλοί τέως Έλληνες. Τα θύματα της αναρχίας είς την πυρποληθείσαν και πυρπολούμενην ελληνικήν γην ζητούν ιεράν δικαιοσύνην κατά των αταράχων κεφαλών του εγκλήματος και της καταστροφής»[146].

Η παρουσία των στρατιωτικών και πολιτικών αρχών και των επαγγελματικών οργανώσεων της πόλης επισημοποιούσε αυτή την προσπάθεια. Από την άλλη πλευρά τα μνημόσυνα αποτελούσαν μια ευκαιρία για συσπείρωση της αντιεαμικής παράταξης. Όπως αναφέρει σε επιστολή του στον τοπικό τύπο πρόεδρος εθνικόφρονης οργάνωσης της Λαμίας *«το μνημοσυνον δεν ήτο αφιερωμένο μόνον εις την μνήμην των θυμάτων της κατοχής αλλα είχεν κοινωνικότερον χαρακτήρα»*[147]. Με την έναρξη των στρατιωτικών συγκρούσεων η ονομασία των μνημοσύνων άλλαξε και προσαρμόστηκε στη ρητορεία της εποχής. Οι νέες ονομασίες, «μνημόσυνο υπέρ των σφαγιασθέντων αγρίως κατά τη διάρκεια της Κατοχής υπό των εαμοβουλγάρων», στα τέλη του 1946 και «μνημόσυνο σφαγιασθέντων υπό Εαμοσλάβων» το 1948 και 1949, υποδηλώνουν την ανασηματοδότηση της Κατοχής υπό το πρίσμα του Εμφυλίου. Παράλληλα, επενδύθηκαν με μεγαλύτερη επισημότητα και αίγλη καθώς στην τελετή παρίσταντο ανώτερες στρατιωτικές και πολτικές αρχές και ξένες αντιπροσωπείες[148].

Εκτός από τα μνημόσυνα για τους νεκρούς της Κατοχής τελέστηκαν μνημόσυνα στον Μητροπολιτικό ναό της πόλης «υπέρ των πεσόντων κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων» αμέσως μετά τη λήξη της στρατιωτικής επιχείρησης *Χαραυγή*, στο τέλος Μαΐου 1948 και τη λήξη των επιχειρήσεων που ακολούθησαν την ανακατάληψη του Καρπενησίου από

---

[146] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Δεκεμβρίου 1946

[147] *Στο ίδιο*

[148] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Ιουνίου 1948: «Παρέστησαν Τσακαλώτος, διοικητής ΑΣΣ και Πετζόπουλος, διοικητής Ι Μεραρχίας, ο Ανώτερος Διοικητής της Χωροφυλακής, ο Δήμαρχος, ο Πρόεδρος του ΕΣ. Αντιπροσωπείες συντονιστικών επιτροπών Ανταρτόπληκτων, ο πρόεδρος διοικητικού Συμβουλίου της Φανέλλας του Στρατιώτου, αντιπροσωπείες της Αμερικανικής Αποστολής, Δανικό τμήμα του ΕΣ, Στρατιωτικοί»

τον *Εθνικό Στρατό*, το Μάρτιο 1949[149]. Η έμφαση στη ρητορική των μνημοσύνων αυτών δόθηκε στη σύνδεση του παρόντος με το παρελθόν και την τοποθέτηση των νέων νεκρών στο διαχρονικό πάνθεον των εθνικών ηρώων. Η κατάθεση για παράδειγμα στεφάνων με δάφνες φερμένες από τον τάφο των 300 Σπαρτιατών και του Μάρκου Μπότσαρη, ήταν μια συμβολική πράξη που υποδήλωνε την ιστορική συνέχεια των «ιερών αγώνων υπέρ του έθνους». Ο Κ. Κυρίτσης, πρόεδρος του *Συλλόγου Σφαγιασθέντων υπό Εαμοκρατίας* και σχεδόν αποκλειστικός ομιλητής στη Λαμία στις επιμνημόσυνες τελετές από το 1945 έως το 1949, απευθυνόμενος στους νεκρούς αφενός τόνιζε τη σύνδεση με το παρελθόν, «αναστήσατε νέον Μαραθώνα, νέας Θερμοπύλας, Αλαμάνα, Ζάλογγο, Αρκάδι και Τεπελένι» και αφετέρου έδινε την υπόσχεση της συνέχισης των αγώνων στο μέλλον:

> «σας υποσχόμεθα πως δεν πεθάνατε αλλά ζήτε και θα ζήτε αιώνια γιατί τα πνεύματα θα γράφουν στις χρυσές σελίδες της ιστορίας μας και σεις θα είστε οι φωτεινοί φάροι που θα οδηγήσετε τους νέους και νέας μας στο δρόμον του καθήκοντος και της τιμής. Και να είστε απόλυτα βέβαιοι πως θα συνεχίσουμε τον ιερό αγώνα για την πραγματοποίηση των ονείρων σας και την ολοκλήρωση των ευγενών ελπίδων»[150] .

Το «πατριωτικό» αυτό τελετουργικό συνδέεται με τη σημασιοδότηση της έννοιας της πατρίδας. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής η έννοια της πατρίδας έλαβε νέες διαστάσεις, συμβολισμούς και μορφές στις περιοχές όπου κυριαρχούσε το εαμικό στρατόπεδο. Στην έννοια πατρίδα συμμετείχε όλος ο λαός, όσοι αγωνίστηκαν και έδωσαν τη ζωή τους για αυτή. Το τελετουργικό στράφηκε προς τη μνήμη των νεκρών. Πατριώτες μπορούσαν να είναι άνδρες, γυναίκες, παιδιά, αγωνιστές αλλά και θύματα της τυφλής βίας του κατακτητή. Σε αυτούς αφιερώθηκαν μνημεία ταφικά, κυρίως εκτελεσμένων στα οποία τελούνταν επιμνημόσυνες δεήσεις στις οποίες ο πόνος ήταν διάχυτος.

Οι μεταπολεμικές εξελίξεις μετέβαλαν την έννοια της «πατρίδας». Η αναφορά στην κατοχική αντίσταση γινόταν ολοένα και πιο προβληματική. Οι τελετές γινόντουσαν υπερβολικά επικήδειες και η Εκκλησία κέρδισε τη χαμένη θέση της στο τελετουργικό το οποίο ήταν τόσο πατριωτικό όσο και επιμνημόσυνο. Όπως σημειώνει ο Γ. Μαργαρίτης:

---

[149] *Λαμιακός Τύπος*, 29, 30 Μαίου και 1 Ιουνίου 1948 και 15 Μαρτίου 1949
[150] *Λαμιακός Τύπος*, 15 Μαρτίου 1949

> «οι τελετές μνήμης έγιναν ανιστορικές, στηριζόμενες σε δύο επιτρεπόμενες αφαιρέσεις: στην πατρίδα και στο θάνατο. Η πρώτη, αποδεσμευμένη από την ιστορία, από την αντίσταση στον κατακτητή, από τον αγώνα, βρισκόταν στα όρια της ακύρωσης. Ο θάνατος έμεινε μόνος στην παντοδυναμία του, στην τελετουργική διάθεση της εκκλησίας και του θρήνου. Από την πολύπλοκη, τη ριζοσπαστική. Τη γεμάτη δράση ζωή, ενεργητικότητα και δημιουργία περίοδο της Κατοχής, απέμεινε, τελετουργικά τουλάχιστον, μόνο ο αδιάκοπος θρήνος»[151].

Με εγκύκλιο του *Υπουργείου Εσωτερικών* προς τους Νομάρχες και Επάρχους του Κράτους κατόπιν σχετικού εγγράφου του Υπουργείο Στρατιωτικών παρακαλούνταν οι κοινότητες οι οποίες ήδη είχαν αναθηματικές στήλες να αναγράψουν σε αυτές τα ονόματα των πεσόντων στον πόλεμον 1940-1941 ως «εθνική υποχρέωση και ευγνωμοσύνη προς την μνήμην των ηρωικών νεκρών». Ζητούνταν μάλιστα να γίνει εξαίρεση και παρά τη συχερή οικονομική κατάσταση στην οποία βρίσκονταν οι Δήμοι να εξοικονομηθούν οι πιστώσεις είτε για την εντίχοιση μίας πλάκας στο ήδη υπάρχον μνημείο είτε για την κατασκευή νέου[152]. Η έννοια της «πατρίδας», ωστόσο, στένευε. Στις αναθηματικές στήλες απαγορεύονταν η αναγραφή ονομάτων εκτελεσθέντων από τους κατακτητές και γενικότερα θυμάτων του άμαχου πληθυσμού, καθώς, όπως δηλώνονταν στο έγγραφο, ο σκοπός των αναθηματικών στηλών είναι η απόδοση τιμής στους πεσόντες στο πεδίο της μάχης. Η κατασκευή μνημείων για τους εκτελεσθέντες από τους κατακτητές παραπέμπονταν «στις καλένδες» καθώς το Υπουργείο προτίθετο εν καιρώ να εισηγηθεί την ανέγερση ξεχωριστών μνημείων τα οποία θα απιεκόνιζαν την θυσία τους[153].

Εκτός ωστόσο από τον εορτασμό της μνήμης των νεκρών προσώπων, η εμπειρία της συμμετοχής στην επιμνημόσυνη τελετή έχει τη δική της σημασία. Όπως σημειώνει ο Paul Connerton πρέπει να αποδώσουμε προσοχή όχι μόνο στην γνωστική πλευρά της τελετής αλλά και στη φυσική, πρακτική της διάσταση[154]. Αυτό που αποτυπώνεται στη μνήμη και μεταφέρεται είναι πολύ συχνά μια συμπυκνωμένη εκδοχή του ίδιου του γεγονότος, οι εικόνα και οι ήχοι του,

---

[151] Μαργαρίτης, «Τα Σύμβολα της πατρίδας», *ο.π.*, σ. 129

[152] Γενικά Αρχεία Νομού Πέλλης, *Αρχείο Δήμου Σκύδρας*, φ. 017, έγγραφο 031, Βασίλειο της Ελλάδος, Νομαρχία Πέλλης, αρ. πρωτ. 7755, Νομαρχία Πέλλης προς τους κκ. Δημάρχους και Προέδρους Κοινοτήτων Εδέσσης και Γιαννιτσών», Έδεσσα, 5 Σεπτεμβρίου 1946

[153] Γενικά Αρχεία Νομού Πέλλης, *Αρχείο Δήμου Σκύδρας*, φ. 017, έγγραφο 037, Βασίλειο της Ελλάδος, Νομαρχία Πέλλης, αρ. πρωτ. 4025, «Νομάρχης Πέλλης προς τους κκ. Δημάρχους και Προέδρους Κοινοτήτων Εδέσσης και Γιαννιτσών», 22 Ιουνίου 1946

[154] P. Connerton, *How societies remember*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989

η αίσθηση του να αποτελεί κάποιος μέρος του κοινού, η εξάντληση από το πολύωρο περπάρτημα πίσω από τη σορό. Γι΄αυτό το λόγο τόσο οι κηδείες όσο και τα μνημόσυνα αποτελούσαν ταυτόχρονα και ένα θέαμα. Όπως αναφέρει ο τοπικός τύπος, οι επίσημες ενδυμασίες των εκπροσώπων των αρχών, η ελληνική σημαία, οι φωτογραφίες των νεκρών, τα δάφνινα στέφανια, οι παραταγμένοι στρατιώτες και πρόσκοποι αποτελούσαν το σύνηθες σκηνικό το οποίο πλαισιώνονταν ηχητικά από κωδωνοκρουσίες που καθόλη τη διάρκεια της τελετής «*μετέφεραν το ρίγος από τις κατάρες των αδικοσκοτωμένων*»[155].

Σήμερα στο στρατιωτικό νεκροταφείο της Λαμίας, στην ανατολική πλευρά του νεκροταφείου της Ξηριώτισσας, είναι θαμμένοι 45 στρατιώτες και στρατιωτικοί και 6 χωροφύλακες. Οι κηδείες των ανδρών αυτών έγιναν στη Λαμία. Όλοι οι χωροφύλακες φονεύθηκαν το 1946, περίοδο κατά την οποία την ευθύνη για την ασφάλεια και τάξη είχε το Σώμα της Χωροφυλακής. Οι μεγαλύτεροι αριθμοί φονευθέντων καταγράφηκαν τα έτη 1948 και 1949 κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού*. Ο αριθμός των ταφέντων σε καμία περίπτωση δεν αντιστοιχεί στο σύνολο των φονευθέντων στρατιωτών στην περιοχή της Λαμίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, όπως προκείπτει από έγγραφα του ΓΕΣ. Δεν είναι γνωστό με ποια κριτήρια κάποιοι στρατιώτες θάβονταν στο Στρατιωτικό Νεκροταφείο Λαμίας. Πιθανά αυτό να γινόταν λόγω της καταγωγής τους από την περιοχή.

Πίνακας 29

Αριθμός ταφέντων στρατιωτών του *Εθνικού Στρατού* στο νεκροταφείο Λαμίας κατά έτος (1946-1949)

Έτος	Αριθμός νεκρών
1946	6
1947	7
1948	17
1949	20

[155] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Οκτωβρίου 1945

Αναπόφευκτη είναι η σύγκριση με τον τρόπο ταφής των εκτελεσμένων βάσει αποφάσεων του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας, οι οποίοι εκτελούνταν στον εξωτερικό τοίχο του νεκροταφείου. Ένδειξη της μισαλοδοξίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου αποτελεί το ότι ακόμα και οι Γερμανοί στρατιώτες οι οποίοι σκοτώθηκαν στην περιοχή κατά τη διάρκεια της Κατοχής έτυχαν της φροντίδας των προσκόπων[156] σε αντίθεση με τα πτώματα των εκτελεσθέντων τα οποία παραχώθηκαν εκτός του περιβόλου του νεκροταφείου Λαμίας για να μην ταράξουν την ησυχία «*την ησυχίαν των εν τω νεκροταφείω αναπαυομένων αγαθών ψυχών*»[157].

6.4.3. Φιλανθρωπικές εκδηλώσεις

6.4.3.1 Ο *Σύνδεσμος Φίλων Στρατού*

Ένα άλλο είδος δημόσιων τελετών οι οποίες έλαβαν αυξημένη σημασία στις συνθήκες του εμφυλίου πολέμου ήταν οι φιλανθρωπικές εκδηλώσεις οι οποίες συνδέθηκαν με τη δράση δύο σωματείων πανελλήνιας εμβέλειας τα οποία είχαν συστήσει τοπικά παραρτήματα στην πόλη της Λαμίας: του *Συνδέσμου Φίλων Στρατού* και της *Φανέλλας του Στρατιώτου*. Ο *Σύνδεσμος Φίλων Στρατού* ήταν αναγνωρισμένο σωματείο ιδιωτικού δικαίου με σκοπό «την εξυπηρέτησιν των εθνικών δυνάμεων» [158]. Το τοπικό παράρτημα, ο *Σύνδεσμος Φίλων Στρατού Λαμίας*, συστάθηκε κατά τη διάρκεια του 1945. Εικάζεται ότι ιδρύθηκε το καλοκαίρι του 1945, καθώς αυτή την περίοδο άρχισαν να ιδρύονται Σύνδεσμοι και σε άλλες πόλεις και κωμοπόλεις της Ελλάδας, όπως προκύπτει από το Αρχείο του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης[159]. Δεν είναι γνωστό ακριβώς πότε ούτε ποιοι τον αποτελούσαν αρχικά. Καθώς στον τοπικό τύπο δεν υπάρχει καμία αναφορά στο σύλλογο και στις δραστηριότητές του έως τα μέσα του 1948 ενδεχόμενα παρέμεινε ανενεργός.

Τον Ιούνιο 1948, όταν πια ο εμφύλιος πόλεμος βρίσκονταν στην κορύφωσή του, ο Σύνδεσμος ανασυστάθηκε με πρωτοβουλία του Στρατιωτικού Διοικητή Ρούμελης. Το Διοικητικό

---

[156] *Λαμιακός Τύπος*, 16 Ιανουαρίου 1949

[157] Παρατίθεται στο Γ. Ματζώρος, *Ο καπετάν Διαμαντής, Ο Σταυραετός της Ρούμελης*, Αθήνα 1994, σ. 263

[158] Ι. Μαστρογιάννης, *Ιστορία της Κοινωνικής Πρόνοιας της Νεώτερης Ελλάδος (1821-1960)*, Αθήναι 1960, σ. 475

[159] Β. Γούναρης, *Εγνωσμένων Κοινωνικών φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στη Μακεδονία του εμφυλίου πολέμου*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής 2003, σ. 131

Συμβούλιο συνιστούσαν έγκριτα μέλη της κοινωνίας της Λαμίας, «εγνωσμένων κοινωνικών φρονημάτων». Πρόεδρος εκλέχθηκε ο Δ. Νικολοδήμος, υποστράτηγος εν αποστρατεία, αντιπρόεδρος ο Π. Δοντάς, γυμνασιάρχης του μοναδικού Γυμνασίου Αρρένων της πόλης και γενικός γραμματέας ο Ε. Γκλέτσος, δικηγόρος. Μέλη με συμβουλευτικό ρόλο ήταν οι Ν. Τσεργάς, διευθυντής του υποκαταστήματος της Εθνικής Τράπεζας Λαμίας, ο Ευάγγελος Κοντογιάννης, δικηγόρος και πολιτευτής του Λαικού Κόμματος, ο Α. Γραμματίκας, δικηγόρος και Κ. Παπακωνσταντίνου, καθηγητής. Στα μητρώα του Συνδέσμου ήταν εγγεγραμμένα ως μέλη 418 άνδρες και γυναίκες, διακεκριμένοι πολίτες της πόλης, γιατροί, δικηγόροι, έμποροι και επώνυμες κυρίες.

Σύμφωνα με το καταστατικό του *Συνδέσμου Φίλων Στρατού Λαμίας*, ως σκοποί ορίστηκαν

> «η ψυχαγωγία και η ανύψωσις του ηθικού και μορφωτικού επιπέδου των στρατευμένων, ήτοι η εξασφάλισις είτε δια αγοράς είτε εκ προαιρετικών εισφορών ειδών χρήσιμων εις τους οπλίτας (βιβλίων ωφέλιμων, καταλλήλων περιοδικών, σιγαρέτων), η εξασφάλισις ψυχαγωγικών μέσων δια τα στρατεύματα, η οργάνωσις ψυχαγωγικών συγκεντρώσεων, εορτών, παραστάσεων, η διαιπεραίωσις υποθέσεων οπλιτών ιδιωτικής φύσεως εν γένει η λήψις παντός μέτρου όπερ κατά την κρίσιν του Συνδέσμου ήθελεν συμβάλλει εις την μόρφωσιν, ανάπτυξιν του ηθικού και ψυχαγωγίαν του στρατιώτου ως επίσης και η δια παντός μέσου και τρόπου προστασίαν και περίθαλψις της οικογένειας αυτού».

Ανάλογοι στόχοι καταγράφονταν και στα καταστατικά των *Συνδέσμων Φίλων Στρατού* και σε άλλες περιοχές της χώρας. Η ταυτόχρονη εμφάνιση των *Συνδέσμων*, η συγκρότηση τους από την «αφρόκρεμα» των τοπικών κοινωνιών και τα κοινά καταστατικά, οδηγούν στη σκέψη ότι οι *Σύνδεσμοι* ιδρύθηκαν ύστερα από κρατική προτροπή και καθοδήγηση προκειμένου να συνδράμουν στο έργο της στρατιωτικής επιμελητείας το οποίο γινόταν συνεχώς δυσκολότερο εξαιτίας της αύξησης των ενόπλων δυνάμεων και της εμπλοκής όλο και μεγαλύτερου μέρους της κοινωνίας στην εμφύλια διαμάχη[160].

---

[160] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 3, Κείμενο 42, ΓΕΣ Α Κλάδος προς Α και Β ΣΣ, «Απόψεις για τον αντισυμμοριακό αγώνα», Αθήνα, 2 Φεβρουαρίου 1947, σ. 243 «Η μέριμνα διά τους μαχομένους στρατιώτας και

Παρακολουθώντας τις δραστηριότητες του *Συνδέσμου* όπως καταγράφονται στον απολογισμό δράσης του κατά το χρονικό διάστημα από τον Ιούνιο έως το Δεκέμβριο 1948[161], διαπιστώνεται ότι ο *Σύνδεσμος Φίλων Στρατού Λαμίας* πραγματοποίησε πληθώρα δραστηριοτήτων τόσο για τους στρατευμένους όσο και για τις οικογένειές τους. Οι δραστηριότητες αυτές συνίστατο σε επισκέψεις σε στρατόπεδα, σε στρατιωτικά φυλάκια και στρατιωτικά νοσοκομεία, διανομή δώρων και βασικών ειδών σε στρατιώτες[162], στη διοργάνωση ψυχαγωγικών εκδηλώσεων για τους στρατευμένους για την εξύψωση του ηθικού[163]. Παράλληλα, δραστηριοποιούνταν προς την κατεύθυνση της μέριμνας προς τις οικογένειες των μαχομένων μέσω της χρηματικής τους ενίσχυσης και της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης ή της διεκπεραίωσης προσωπικών τους υποθέσεων[164]. Η βοήθεια κατευθύνονταν προς τις οικογένειες των στρατευμένων και όχι προς κατά τους πολύ υπέρτερους «συμμοριόπληκτους» οι οποίοι είχαν μετακινηθεί αναγκαστικά στην πόλη από τον *Εθνικό Στρατό*. Σύμφωνα με το *Δελτίο Καταγραφής Απόρων* της Νομαρχίας Φθιώτιδας, τους μήνες Ιούνιο και Ιούλιο 1948 οι άπορες οικογένειες στρατευμένων ανέρχονταν σε 9.440 και 9.005 άτομα αντίστοιχα σε σύνολο 67.501 συνολικών απόρων του νομού συμπεριλαμβανομένων των χαρακτηριζόμενων ως «συμμοριόπληκτων»[165]. Σε πανελλήνιο επίπεδο την ίδια περίοδο οι άπορες οικογένειες στρατευμένων αποτελούσαν το 17% του συνόλου των απόρων[166]. Οι αριθμοί αυτοί χωρίς να αποτελούν το σύνολο των οικογενειών των στρατευμένων αποτελούν το σύνολο των ανθρώπων που έχρηζαν βοήθεια και προς τους οποίους

διά τας όπισθεν οικογενείας αυτών, θα πρέπη να συστηματοποιηθή και να γενικευθή καθ' όλην την Ελλάδα/ αύξησις εφεδρικών επιδομάτων και αποδοχών κ.λ.π./.*Σύνδεσμοι Φίλων του Στρατού*, πρέπει να οργανωθούν και μέχρι του τελευταίου χωριού. Ούτοι θα φροντίζουν διά τας υποθέσεις, τας οικογενείας και τα κτήματα των επιστρατευομένων και θα ενισχύουν ούτω υλικώς και ηθικώς, τους στρατευομένους και τας οικογενείας αυτών.Η οργάνωσις τοιούτων Συνδέσμων ήρξατο να μελετάται υπό του ΓΕΣ, αλλ' απαιτείται η υιοθέτησις ταύτης υπό της Κυβερνήσεως/ επισυνάπτεται Καταστατικόν ταύτης/.»

[161] *Λαμιακός Τύπος*, 15, 16 και 17 Φεβρουαρίου 1949 Στον τοπικό τύπο υπάρχουν τακτικές αναφορές για τις εκδηλώσεις που διοργάνωνε ο Σύνδεσμος Φίλων Στρατού. 20/4/49, 28/5/49 και 4/5/49, 5/5/49 όπου συνοπτική έκθεση πεπραγμένων κατά το τελευταίο τετράμηνο.

[162]*Λαμιακός Τύπος*, 22 Μαίου 1948: Τελετή με διανομή δεμάτων στους τραυματισμένους στρατιώτες εκ μέρους υπαλλήλων της Αγροτικής Τράπεζας. Παρέστησαν Μητροπολίτης, Νομάρχης, ανώτεροι αξιωματικοί ΑΣΣ, Διευθυντής και ιατροί νοσοκομείου, πρόεδρος ΕΣ Λαμίας, διευθυντής εφημερίδας ΛΤ και διευθυντής Τράπεζας και ανάλογη δραστηριότητα: *Λαμιακός Τύπος*, 28 Ιανουαρίου 1949.

[163]Αναφέρουμε ενδεικτικά οργάνωση συναυλίας προς τιμή της 71ης Ταξιαρχίας, επίσκεψη σε Τάγματα που είχαν επιστρέψει από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, επίσκεψη στο στρατόπεδο της Χωροφυλακής (14/4/49), χορός για την κάλυψη των αναγκών του Στρατιωτικού Νοσοκομείου Λαμίας (1-2-49).

[164]*Αρχείο Υπουργείου Πρόνοιας*, Φ. 28, (1948),Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Διεύθυνση Συντονισμού προς κα Λ.Κ, μέλος σωματείου Φίλων Στρατού «περί απορίας στρατευμένου», αρ. πρωτ. 93102, Αθήνα 1 Σεπτεμβρίου 1948

[165]*Αρχείο Υπουργείου Πρόνοιας*, Φ. 28, (1948), Νομαρχία Φθιώτιδος προς Υπουργείο Πρόνοιας, Διεύθυνση Συντονισμού «Δελτίο Καταγραφής Απόρων μηνός Ιουλίου 1948», Λαμία 29 Αυγούστου 1948

[166] *Αρχείο Υπουργείου Πρόνοιας*, Φ. 28, (1948), Δελτία απορίας βασισμένα σε στοιχεία από 17 νομούς.

απευθύνονταν οι υπηρεσίες πρόνοιας. Η αποσπασματικότητα των στοιχείων δεν επιτρέπει να γίνουν πιο συγκεκριμένες παρατηρήσεις. Η δράση του *Συνδέσμου* σταματά, σύμφωνα με τον τοπικό τύπο, τον Αύγουστο 1949 ύστερα από το ουσιαστικό τέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων στη Ρούμελη μετά το θάνατο του διοικητή της ΙΙ Μεραρχίας του ΔΣΕ στη Στερεά Ελλάδα, Διαμαντή[167].

Οι εκδηλώσεις του *Συνδέσμου* αποτελούσαν μέρος της κοινωνικής - κοσμικής ζωής και συγκέντρωναν την παρουσία των τοπικών και στρατιωτικών αρχών και επιφανών πολιτών της πόλης. Οι εκδηλώσεις αυτές ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς και αποτελούσαν ένα κοσμικό γεγονός για την πόλη. Σε αυτές έπαιρνε μέρος η «καλυτέρα κοινωνία» ενώ σε κάποιες περιπτώσεις οργανωτές ήταν οι στρατιωτικές αρχές που στάθμευαν στην περιοχη όπως ο διοικητής της 71ης Ταξιαρχίας, υποστράτηγος Παυσανίας Κατσώτας. Στις ασφυκτικές συνθήκες που είχε δημιουργήσει ο εμφύλιος πόλεμος στα περίκλειστα αστικά κέντρα οι εκδηλώσεις αυτές συνιστούσαν ένα είδος κοινωνικής διεξόδου για την αστική και μικροαστική τάξη των πόλεων. Πρόσφεραν εκτόνωση στην κοινωνικότητα ενώ παράλληλα αποτελούσαν μια πρώτης τάξεως ευκαιρία σε κοινωνικά ενεργούς πολίτες να αποδείξουν έμπρακτα τον πατριωτισμό τους και να συστρατευτούν στην εθνική υπόθεση. Ειδικά, οι «εθνικόφρονες» μπορούσαν να επιβεβαιώσουν την εθνικοφροσύνη τους με τη σχολαστική εκτέλεση των επίσημων και ανεπίσημων τελετουργιών και με την επιβεβαίωση όλων των πεποιθήσεων που θεσμικά και συμβατικά καθιερώθηκαν ως χαρακτηριστικό των «καλών Ελλήνων».

Ένα άλλο σωματείο το οποίο είχε άμεση σχέση με τη βοήθεια προς τον μαχόμενο στρατό και δραστηριοποιήθηκε στην πόλη της Λαμίας, όπως και σε όλες τις πόλεις της ελληνικής επικράτειας ήταν το τοπικό παράρτημα της *Φανέλλας του Στρατιώτου*. Η *Φανέλλα του Στρατιώτου* διενεργούσε ετήσιο πανελλήνιο έρανο μέσω του οποίου απέστειλε στους μαχόμενους δέματα και βοηθήματα σε είδη και σε χρήματα. Το τοπικό παράρτημα δραστηριοποιήθηκε με την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην περιοχή της Ρούμελης την άνοιξη του 1947 και συνέχισε τη λειτουργία του έως το 1949. Οι δραστηριότητές του συμπεριλάμβαναν διανομές ιματισμού και άλλων χρεωδών σε συλλόγους αναξιοπαθούντων, πυρποληθέντων και λεηλατηθέντων ή επιστρατευμένων, διανομές τροφίμων και άλλων ειδών σε

---

[167] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Αυγούστου 1949

τραυματίες εκκαθαριστικών επιχειρήσεων και αποστολή δεμάτων σε στρατευμένους καθώς και μέριμνα για την περίθαλψη μαχομένων και ενίσχυση του τοπικού λόχου ΜΑΥ Λαμίας[168].

Είναι ενδιαφέρον να εξεταστεί η προέλευση των χρημάτων που διαχειρίζονταν τα σωματεία. Ο *Σύνδεσμος Φίλων Στρατού* αρχικά έλαβε χρηματοδότηση 2 εκατομυρίων δραχμών από το Δήμαρχο Λαμίας Σταύρο Χαραλαμπόπουλο ενώ στη συνέχεια απέκτησε χρηματικούς πόρους μέσω εράνων και διοργάνωσης φιλανθρωπικών καλλιτεχνικών και θεατρικών παραστάσεων[169]. Σύμφωνα με τον απολογισμό της δράσης του *Συνδέσμου* κατά το χρονικό διάστημα της λειτουργίας του από την 1η Ιουλίου 1948 έως τη 15η Μαίου 1949 ο *Σύνδεσμος* διέθεσε ως βοήθημα, χρηματικό ή σε είδος και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη στις οικογένειες των μαχομένων 261.800.330 δραχμές, ποσό που αντιστοιχεί σε 26 εκατομμύρια το μήνα[170]. Πρόκειται για σημαντικό κονδύλι αν υπολογιστεί ότι την ίδια χρονική περίοδο οι δαπάνες για τους πρόσφυγες ανέρχονταν σε 20 περίπου εκατομμύρια μηνιαίως. Προφανώς, οι εισπράξεις αυτές δεν προέρχονται μόνο από τις εκδηλώσεις του *Συνδέσμου*. Πιθανά υπήρχε πρόσθετη κρατική επιχορήγηση. Ένα άλλο ενδεχόμενο είναι τα υπερβολικά χρηματικά ποσά που δηλώνονται ως έσοδα του *Συνδέσμου* να είναι πλασματικά για να προπαγανδίσουν τη συστράτευση του πληθυσμού και του στρατού στον κοινό αγώνα της αντιμετώπισης του ΔΣΕ. Ενδεχομένως, δηλώνεται το ότι προέχουν οι στρατευμένοι από τους εσωτερικούς πρόσφυγες. Και το τοπικό παράρτημα της *Φανέλλας του Στρατιώτου* διαχειρίζονταν σημαντικά χρηματικά ποσά τα οποία προέρχονταν από τον ετήσιο έρανο της *Φανέλλας του Στρατιώτου* και από τη διάθεση των εισπράξεων κινηματογραφικών έργων υπέρ των ακριτών[171].

Τα μέλη του *Συνδέσμου Φίλων Στρατού Λαμίας* και του παρατήματος *Φανέλλα του Στρατιώτου* εκλάμβαναν τη δράση τους ως ύψιστο εθνικό και πατριωτικό έργο. Όπως σημειώνονταν στον τοπικό τύπο *«οι εκδηλώσεις του Συνδέσμου στάθηκαν δυνατόν να πραγματοποιηθούν μόνο χάρη στη φιλοπατρία και προθυμία των μελών του»*. Ο *Σύνδεσμος* σύμφωνα με αυτούς που τον αποτελούσαν δεν ήταν ένα οποιοδήποτε σωματείο αλλά *«μία μαχητική μονάς των μετόπισθεν, μια ιδιότυπος μαχητική οργάνωσις της Λαμίας η οποία εστάθη ανά πάσαν στιγμήν εμψυχωτής και*

---

[168] *Λαμιακός Τύπος*, 18 Μαίου και 3 Ιουνίου 1947
[169] *Λαμιακός Τύπος*, 30 Μαρτίου 1949
[170] *Λαμιακός Τύπος*, 11 Ιουνίου 1949
[171] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Μαίου 1947: Σύμφωνα με τον απολογισμό της οικονομικής επιτροπής συλλογής εράνων υπέρ των ακριτών έως τις 30 Απριλίου είχαν εισπραχθεί 28.237.800 και 3.382.000 από κινηματογραφικά έργα. Και «Πανελλήνιος Έρανος Φανέλλας του Στρατιώτου», *Λαμιακός Τύπος*, 7 Οκτωβρίου 1949

παραστάτης του αγωνιζόμενου φαντάρου, του ηρωικού τραυματίου και των οικογενειών των μαχομένων»[172]. Μέσω του *Συνδέσμου* τα εκλεκτά αυτά μέλη της κοινωνίας της Λαμίας έδιναν το παρόν στο εθνικό προσκλητήριο και ανταποκρινόμενοι στο αίτημα για εθνικό συναγερμό αποκτούσαν την ευκαιρία να εκδηλώσουν έμπρακτα τον πατριωτισμό τους. Κατά αυτή την έννοια ο *Σύνδεσμος* χρησιμοποιούνταν και ως όχημα εθνικής αναβάπτισης. Μέλη της αστικής κοινωνίας της Λαμίας, τα οποία είχαν εμπλακεί στην λαική αυτοδιοίκηση του ΕΑΜ και είχαν ποικιλοτρόπως «μετανοήσει» για τα φρονήματά τους (μέσω δηλώσεων στον τοπικό τύπο ή δημόσιων ομιλιών στην κεντρική πλατεία της πόλης), αναλάμβαναν δράση μέσω του Συνδέσμου και επανέρχονταν στην «εθνική οικογένεια»[173].

Σύμφωνα με τις αντιλήψεις των μελών τους αλλά και με τους προπαγανδιστικούς σκοπούς του *Γενικού Επιτελείου Στρατού* τα σωματεία αυτά αποτελούσαν τον συνεκτικό κρίκο μεταξύ του λαού και του στρατού. Πρόκειται για άλλο ένα στοιχείο το οποίο ενισχύει τη συσπείρωση του πληθυσμού αλλά και τον κρατικό έλεγχο σε αυτούς που συμμετέχουν. Η σημαντική αυτή κοινωνική λειτουργία τους, όπως και των άλλων *Οργανώσεων Εθνικοφρόνων*, ήταν αμοιβαία επωφελής τόσο για τα μέλη του όσο και για τον *Εθνικό Στρατό*. Αφενός ο *Εθνικός Στρατός* συμπλήρωνε όσα η στρατιωτική επιμελητεία δεν έφτανε να καλύψει και αφετέρου οι επιφανείς της τοπικής κοινωνίας ενίσχυαν την θέση τους μέσω του κύρους που λάμβαναν από την σχέση τους με τις ένοπλες δυνάμεις και τη συμμετοχή τους στον εθνικό αγώνα[174]. Τα αστικά στρώματα των επαρχιακών κέντρων έπρεπε να ανασυγκροτηθούν μαζί με το στρατό και να βρουν όχι μόνο την πολιτική τους έκφραση αλλά και να επιβεβαιώσουν την κοινωνική τους θέση και πνευματική υπεροχή. Η κοινωνική συναναστροφή με τους αξιωματικούς του *Εθνικού Στρατού* στις επαρχιακές πόλεις αποτελούσε ένδειξη κοινωνικής αναβάθμισης και εθνικοφροσύνης και σε κάποιες περιπτώσεις εθνικής αναβάπτισης. Ήταν σημαντικό για τις τοπικές κοινωνίες οι αξιωματικοί να σχετιστούν με τα «κατάλληλα» πρόσωπα ενώ σε αντίθετη περίπτωση προκαλούνταν δυσαρέσκεια όπως χαρακτηριστικά διαβάζουμε στον τοπικό τύπο:

> «Αξιωματικοί, μη γνωρίζοντες πρόσωπα και πράγματα εσχετίσθηκαν άγνωστον πως με κομμουνιστές κύριους δράσαντες κατά το παρελθόν ή εν δράσει και

---

[172] *Λαμιακός Τύπος*, 15 Φεβρουαρίου 1949

[173] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Ιουλίου 1949 : επίσκεψη στους στρατώνες της 71ης Ταξιαρχίας η οποία μόλις επέστρεψε από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εναντίον του Διαμαντή από Κ. Αλεξόπουλο, Ιω Παπασιόπουλο, Σεραφ. Ιωσήφ, Αλεξ. Ζυγούρη. Διένειμαν σε κάθε άνδρα ένα κυτίον σιγαρέττων και ένα κουραμπιέ.

[174] Γούναρης, *ο.π.*, σ. 135

> εμφανίζονται μετ΄αυτών στα δημόσια κέντρα. Τούτο αποτελεί πρόκληση δια εθνικόφρονας και κίνδυνον ενδεχόμενον να προκαλέσει δυσάρεστα ανά πάσαν στιγμήν. Η Στρατιωτική Αρχή να συμβουλεύεται εμπίστους της συμπολίτες δια τα πρόσωπα τα οποία με τόσην προθυμίαν σπεύδουν να κάμουν σχέσεις με τους νεοαφικνούμενους αξιωματικούς»[175]

Αξιοπρόσεκτος ήταν ο πρωταγωνιστικός ρόλος των γυναικών στη φιλανθρωπική προσπάθεια. Πρόεδρος του Συλλόγου ήταν η κυρία Ισμήνη Λειβαδίτου, η σύζυγος του προέδρου του *Συλλόγου Εθνικοφρόνων Φθιώτιδας* ενώ μέλη του διοικητικού συμβουλίου η κυρία Γαρδίκη (σύζυγος δικηγόρου) και η κυρία Δημοπούλου. Δεν υπάρχουν πληροφορίες για το ποιοι αποτελούσαν τα μέλη του Συλλόγου, ούτε για τη δυναμικότητά του. Θα ήταν ενδιαφέρον να διαπιστωθεί αν τα μέλη ήταν τα ίδια με τον *Σύνδεσμο Φίλων Στρατού* ή ακόμα ποιες ήταν οι σχέσεις των δύο οργανώσεων. Η κινητοποίηση των γυναικών σε σχέση με φιλανθρωπικές οργανώσεις στην υπηρεσία του πολέμου δεν ήταν πρωτοφανής στην ελληνική ιστορία. Πρόσφατα παραδείγματα αποτελούσαν οι εθελόντριες αδελφές του *Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού*, στον πόλεμο του 1940 ή η γυναικεία συμμετοχή στην εαμική οργάνωση της *Εθνικής Αλληλεγγύης*[176]. Ούτε φυσικά αποτελούσε ελληνική πρωτοτυπία[177]. Οι γυναίκες που συμμετείχαν στα φιλανθρωπικά σωματεία προέρχονταν από προνομιούχες κοινωνικές τάξεις. Ήταν «μοντέρνες γυναίκες» για την εποχή τους, πλούσιες και συχνά μορφωμένες. Η είσοδός τους σε ένα πατριωτικό κόσμο μέσω των σωματείων εξέφραζε την ανάγκη τους για κοινωνική δραστηριότητα.

Επικεφαλής της φιλανθρωπικής προσπάθειας ήταν η βασιλική οικογένεια και ιδιαίτερα η βασίλισσα, η οποία συμμετείχε σε τελετές που έδειχναν προσωπικό ενδιαφέρον και επίσημη στήριξη. Επισκέπτονταν παιδοπόλεις και στρατιωτικά νοσοκομεία ενθαρρύνοντας την πατριωτική θυσία ενώ συγκέντρωνε μέσω των εράνων χρήματα γεγονός που λάμβανε τη δέουσα δημοσιότητα μέσω του τύπου.

---

[175] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Απριλίου 1947

[176] Τ. Βερβενιώτη, *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα: Οδυσσέας, 1994, σ. 89-90 (για τον πόλεμο του 40) και σ. 226-260 (για την Εθνική Αλληλεγγύη)

[177] Ενδεικτικά παραδείγματα από το διεθνή βιβλιογραφία: M. R. Higonnet et al, *Behind the lines: Gender and the two World Wars*, New York 1987 και J. H. Quataert, "Mobilizing philanthropy in the service of war. The female rituals of carein the new Germany, 1871-1914" in M.F.Boemeke, R. Chikering and S. Forster (eds.), *Anticipating Total War. The German and American Experiences, 1871-1914*, New York 1999

6.4.3.2. Οι έρανοι

Το κράτος δεν ζητούσε μόνο τις άμισθες υπηρεσίες των πολιτών μέσα από τη συγκρότηση συνδέσμων και την οργάνωση εκδηλώσεων αλλά και την την υλική τους συνδρομή μέσω των οικονομικών τους εισφορών με το σύστημα των εράνων. Οι έρανοι αποτελούσαν άλλο ένα πεδίο στο οποίο διαφαίνονταν το νόημα που έδινε το επίσημο κράτος στον όρο «εθνική συστράτευση». Κάθε πολίτης όφειλε να συνεισφέρει οικονομικά στην εθνική προσπάθεια. Εκτός από τους μεγάλους πανελλήνιους εράνους, όπως τον ετήσιο έρανο της *Φανέλλας του Στρατιώτου* ή *τον Έρανο της Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών Ελλάδος,* υπήρχαν και μια πληθώρα άλλων εισφορών.

Κατά την έναρξη των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού* με το κωδικό όνομα *Τέρμινους*, τον Μάρτιο 1947, συγκροτήθηκε, με πρωτοβουλία του Δήμου Λαμιέων, *Κεντρική Επιτροπή Εράνου* και υποεπιτροπές οικονομικών, διαφώτισης, ιατρικής και φαρμακευτικής περίθαλψης και επισκέψεων, οι οποίες ανέλαβαν να πραγματοποιήσουν έρανο για την ενίσχυση των οικογενειών των μαχομένων καθώς η ερανική συνδρομή θεωρήθηκε ότι αποτελούσε ανυπολόγιστη τόνωση ηθικού και συνδρομή στο έργο των στρατιωτικών δυνάμεων[178]. Μικρότερης κλίμακας έρανος είχε διενεργηθεί με πρωτοβουλία της Δημαρχίας για τη συνδρομή, κυρίως σε τρόφιμα και τσιγάρα, των δυνάμεων του *Ανεξάρτητου Μαχητικού Αποσπάσματος Κρανιά* (ΑΜΑΚ) με αρχηγό τον Ταγματάρχη Κρανιά[179]. Παράλληλα ανασυστάθηκε ο *Σύλλογος Κυριών και Δεσποινίδων Λαμίας* ο οποίος δραστηριοποιήθηκε μέσω των επισκέψεων τραυματιών στρατιωτών στο Νοσοκομείο Λαμίας.

Τον Απρίλιο 1948 πραγματοποιήθηκε υποχρεωτικός έρανος για την ενίσχυση των οικογενειών των στρατευμένων, με την έναρξη των επιχειρήσεων *Χαραυγή*, από την *Επιτροπή Πολιτικής Επιστράτευσης* της πόλης της Λαμίας, η οποία αποτελούνταν από το Δήμαρχο, τον Πρόεδρο του Ιατρικού και του Φαρμακευτικού Συλλόγου, τον Διευθυντή της Λαικής Τράπεζας, του Δημόσιου Ταμείου, τον Εμπορικό, Βιοτεχνικό και Δικηγορικό Σύλλογο και έναν λοχαγό, ως εκπρόσωπο του Στρατού. Η εισφορά όλων των πολιτών ήταν υποχρεωτική ενώ ορίστηκε και συγκεκριμένο ποσό που πρέπει να συνεισφέρουν οι δημόσιοι και ιδιωτικοί υπάλληλοι και οι τραπεζικοί[180]. Η

---

[178] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Μαρτίου 1947
[179] *Λαμιακός Τύπος*, 5-10 Ιανουαρίου 1947
[180] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Απριλίου 1948

ίδια *Επιτροπή* πραγματοποίησε έρανο τρεις μήνες αργότερα για την περίθαλψη οικογενειών μαχομένων και συμμοριόπληκτων[181]. Έρανοι πραγματοποιήθηκαν για την κάλυψη των λειτουργικών εξόδων της Παιδόπολης Λαμίας, τα οποία καλύφθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος τους από ποσά της *Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών*. Ωστόσο προκειμένου να συμπληρωθεί μέρους των χρημάτων που απαιτούνταν για την έναρξη της λειτουργίας της έγιναν παραστάσεις σε κεντρικό κινηματογράφο της Λαμίας[182]. Κατά τη διάρκεια της λειτουργίας της η Παιδόπολη δέχθηκε εισφορές από ιδιώτες και τις στρατιωτικές αρχές της πόλης[183] και επανειλλημένως ζητήθηκε η συνδρομή των Λαμιέων στο έργο της Παιδόπολης με την αποστολή υλικών για να λειτουργήσουν συνεργεία επαγγελματικής κατάρτισης των τροφίμων, βιβλίων για την εκπαίδευσή τους ή χρηματικών εισφορών[184]. Έρανος πραγματοποιήθηκε προκειμένου να ετοιμαστούν δέματα για τον επαναπατρισμό των προσφύγων[185].

Υποχρεωτική ήταν ακόμα η εισφορά ασφαλείας για το δημοσυντήρητο τάγμα ΜΑΥ-ΜΑΔ Λαμίας. Τα ΜΑΔ σύμφωνα με τον τοπικό τύπο αποτελούνταν από «εθνικόφρονες προσφερθέντες εθελοντικώς»[186] και προβλέπονταν να συντηρούνται από εθελοντικές εισφορές των κατοίκων, οι οποίες έπρεπε να είναι πάγιες, οριστικές και ανελλιπώς καταβαλλόμενες. Κάθε επαγγελματίας ή δημόσιος και ιδιωτικός υπάλληλος καλούνταν να συνεισφέρει κάθε μήνα ένα συγκεκριμένο ποσό. Προκειμένου να υπάρχει μεγαλύτερος καταναγκασμός τα ονόματα και τα χρηματικά ποσά που συνεισέφερε ο καθένας δημοσιεύονταν σε συνέχειες στον τοπικό τύπο[187]. Η ίδια πρακτική ακολουθήθηκε και στην περίπτωση του *Λόχου Εθνοφρουράς Αμύνης Λαμίας*[188]. Για μία μάλιστα χρονική περίοδο τα δημοσυντήρητα ΜΑΥ κα ο *Λόχος Εθνοφρουράς Αμύνης* Λαμίας συνυπήρχαν, επιβαρύνοντας διπλά τους πολίτες της Λαμίας. Δημόσια κατακραυγή περίμενε όσους κατά την κρίση της εφημερίδας πρόσφεραν δυσανάλογα της οικονομικής τους επιφάνειας, όπως δώδεκα εύποροι κάτοικοι της πόλης τα ονόματα και οι εισφορές των οποίων δημοσιεύτηκαν με δυσμενή σχόλια. Από τον Αύγουστο 1949 η «εθελοντική εισφορά» των

---

[181] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Ιουλίου 1948
[182] *Λαμιακός Τύπος*, 5 Μαίου 1948
[183] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Οκτωβρίου 1949
[184] *Λαμιακός τύπος*, 7 Ιουλίου 1949
[185] Λαμιακός Τύπος, 29 Οκτωβρίου και 13 Νοεμβρίου 1949
[186] Λαμιακός Τύπος, 2 Ιουνίου 1948
[187] *Λαμιακός Τύπος*, 4 Ιανουαρίου 1949 (συνέχεια 19η)
[188] Κατάλογος εισφορών Λόχου Εθνοφρουράς Λαμίας, *Λαμιακός Τύπος*, 5 Μαίου και 6 Ιουνίου 1949 (πρέπει να δημιουργήθηκε από τον Φεβρουάριο 1949 οπότε δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα πρόσκληση κατάταξης εθελοντών επιστρατεύσεως, *Λαμιακός Τύπος*, 27 Ιανουαρίου 1949)

κατοίκων της πόλης έλαβε τέλος καθώς ο λόχος ΜΕΑ Λαμίας διαλύθηκε και στη θέση του δημιουργήθηκε λόχος ΣΜΕΑ, η δαπάνη μισθοδοσίας του οποίου επιβάρυνε το Ελληνικό Δημόσιο.[189]

Εκτός από την άμεση εισφορά μέσω των εράνων, οι φορολογούμενοι καλούνταν να συνεισφέρουν στην «εθνική προσπάθεια» έμμεσα, μέσω δασμών και φόρων. Με ειδικό νόμο, το ένα πέμπτο των δασμών που καταβάλλονταν για την εισαγωγή στη χώρα μιας σειράς προϊόντων αποδιδόταν στον *Έρανο των Βορείων Επαρχιών της Ελλάδος*[190]. Ειδική απόφαση του υπουργικού συμβουλίου επέβαλε αναγκαστική εισφορά δύο τσιγάρων σε κάθε πακέτο, «προς ενίσχυσιν των οικογενειών των μαχομένων και των συμμοριοπλήκτων»[191]. Με άλλη απόφασή του το υπουργικό συμβούλιο επέβαλε την ίδια μέρα φόρο 10% στα δημόσια θεάματα (θέατρο, κινηματογράφος κ.λπ.) υπέρ της Βασιλικής Πρόνοιας. Τα χρήματα, για τα οποία οι αιθουσάρχες έκοβαν «ειδικά δελτία», καταβάλλονταν «*εις το τέλος εκάστης εβδομάδος και εντός των δύο πρώτων ημερών της επομένης*»[192]. Με απόφαση ακόμα της ΓΣΕΕ παρακρατήθηκε ένα ημερομίσθιο από κάθε εργάτη και μισθωτό ως εισφορά στη *Βασιλική Πρόνοια*[193] ενώ ανάλογη εισφορά 1.000 δρχ ανά εργαζόμενο και υπέρ του *Βασιλικού Ιδρύματος* ως ευγενής υποχρεωτική εισφορά[194].

Ο έρανος και γενικότερα η δράση του βασιλικού ζεύγους και ιδιαίτερα της βασίλισσας Φρειδερίκης πρόσφερε ηθική και πολιτική νομιμοποίηση στη μοναρχία. Πρόκειται για μία μαζική πατερναλιστική επιχείρηση στην οποία η εικόνα της Φρειδερίκης συνδέθηκε με αυτή του εράνου. Το Παλάτι είναι νέο, έχει αποκατασταθεί στα τέλη του 1946, μετά το δημοψήφισμα για την επάνοδο του Γεωργίου Β, και δεν έχει αρμοδιότητες. Η Βασιλική Πρόνοια αποτελεί το πρώτο σημαντικό ρόλο τον οποίο αναλαμβάνει το παλάτι προκειμένου να αποκτήσει κοινωνικά ερείσματα. Ο μηχανισμός που στήνεται γύρω από την Πρόνοια εξτοπίζει την κοινωνία των πολιτών και την Εκκλησία, την οποία συμπιέζει στο κοινωνικό της έργο. Μετά το 1949 το

---

[189] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Αυγούστου 1949
[190] *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, ΑΝ 843, 1948
[191] *Απόφαση Υπουργικού Συμβουλίου*, αρ. 1108 και 1109 της 21 Δεκεμβρίου 1948
[192] Για τις πληροφορίες, Ιός της Ελευθεροτυπίας, «Βασιλικό Κράτος Πρόνοιας. Τα ιδρύματα των τέως», *Ελευθεροτυπία*, 15 Φεβρουαρίου 2002
[193] Βασίλισσα Φρειδερίκη, *Μέτρον Κατανοήσεως*, Αθήνα:Βιβλιομεταφραστική, 1971, σ. 176-177
[194] *Βασιλικό ίδρυμα*, Αθήνα, 1955, σ. 39

σύστημα δεν έχει λόγο ύπαρξης εξαιτίας του τέλους των στρατιωτικών επιχειρήσεων και αποκεντρώνεται σε μικρότερες οργανώσεις.

Τα αστικά στρώματα των πόλεων και ιδιαίτερα η κοινωνική ελιτ της πόλης εκλάμβανε τους εράνους ως μια ακόμα «εθνική επιταγή» την οποία καλούνταν να εξαργυρώσουν προκειμένου να βελτιώσουν την θέση τους στην τοπική κοινωνία[195]. Σε άλλους η συχνότητα των εράνων σε συνδυασμό με την οικονομική δυσπραγία της περιόδου προκαλούσε δυσαρέσκεια[196]. Η δυσαρέσκεια αυτή για να εκφραστεί από τις στήλες της τοπικής εφημερίδας πρέπει να ήταν πολύ μεγαλύτερη από όσο φαίνονταν να διαφανεί. Κάθε άρνηση εισφοράς προβάλλονταν ως «*λιποταξία από το εθνικό χαράκωμα των εθνικών επάλξεων και προδοσία του διεξαγόμενου αγώνος υπέρ της επιβιώσεως του έθνους*»[197]. Δεν έλλειψαν και οι «εθνικοί παράγοντες» που διείδαν στη διεξαγωγή των εράνων για εθνικούς σκοπούς μια λαμπρή ευκαιρία πλουτισμού. Ο τοπικός τύπος κατέγραψε τέτοιου είδους καταγγελίες. Ομάδα μελών της οργάνωσης Χ περιέρχονταν τα εμπορικά καταστήματα της πόλης και ζητούσε εκβιαστικά μεγάλα χρηματικά ποσά προς ενίσχυση της οργάνωσης[198]. Σε άλλη περίπτωση, ένας έρανος σε είδος τις ημέρες του θερισμού μπορούσε να αποφέρει σημαντικά ωφέλη σε αυτούς που τον οργάνωναν[199]. Φαίνεται ότι το φαινόμενο είχε λάβει εκτεταμένες διαστάσεις, με αποτέλεσμα το *Γενικό Επιτελείο Στρατού* να εκδόσει ανακοίνωση με την οποία εφιστούσε την προσοχή των πολιτών σε εράνους δήθεν εκ μέρους τους στρατού και ζητούσε από τους πολίτες να καταγγέλουν κάθε τέτοια απόπειρα[200].

Συμπερασματικά, εξετάζοντας τη φιλανθρωπική δράση όπως αυτή εκφράζεται μέσω των εράνων και των φιλανθρωπικών οργανώσεων που είχαν ως επίκεντρο τον *Εθνικό Στρατό* διαπιστώνεται ότι επρόκειτο για μια στρατευμένη φιλανθρωπία, για μια δηλαδή σχεδιασμένη δραστηριότητα επικεντρωμένη στην εμφύλια διαμάχη στο πλαίσιο των κυβερνητικών δυνάμεων. Με κύριους κόμβους, το βασιλικό ζεύγος, την Εκκλησία της Ελλάδος, παρεκκλησιαστικές οργανώσεις, όπως η *Ζωή*, τους τοπικούς συνδέσμους (*Σύνδεσμος Φίλων Στρατού*, *Φανέλλα του Στρατιώτου*), τους προσκόπους και άλλες οργανώσεις η φιλανθρωπία αυτή στοχεύει αφενός μεν στην κάλυψη

---

[195] Αυτό συνέβαινε και σε άλλες επαρχιακές πόλεις όπως στη Θεσσαλονίκη, τη Φλώρινα και την Κοζάνη. Βλ. Γούναρης, *ο.π.*, σ. 136-142

[196] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Ιανουαρίου 1949

[197] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Μαίου 1949

[198] *Λαμιακός Τύπος*, 11 Οκτωβρίου 1946

[199] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Ιουλίου 1948, όπου αναφέρεται στην περίπτωση εράνου επιτροπής χωριού Ζηλευτού υπέρ ΜΑΥ Λειανοκλαδίου κατά την οποία 2.000 οκάδες σίτου κατέληξαν προς πώληση.

[200] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Ιανουαρίου 1949

στοιχειωδών αναγκών του πληθυσμού και από την άλλη εμφανιζόμενη ως εθνικό καθήκον προάγει τη συσπείρωση και συστράτευση πολλών κοινωνικών ομάδων όπως οι γυναίκες ή οι μαθητές μέσω των προσκόπων. Ωστόσο, η φιλάνθρωπία αυτή δεν ήταν τόσο αθώα και αλτρουιστική όσο προβάλλονταν καθώς δεν απευθύνονταν σε όλο τον πληθυσμό ανεξαιρέτως αλλά σε αυτούς ουσιαστικά οι οποίοι πληρούσαν τα κριτήρια της εθνικοφροσύνης. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Σ. Μπουρνάζος, δεν συναντάται ούτε μια ανθρωπιστική αναφορά στους μαχητές του ΔΣΕ ή καμία έκκληση κατά των εκτελέσεων[201].

6.5. Η διαπόμπευση αιχμαλώτων μαχητών του ΔΣΕ

Μια τελετή η οποία πραγματοποιούνταν με μεγάλη συχνότητα ύστερα από την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων ήταν η δημόσια διαπόμπευση των αιχμαλώτων μέσω των επονομαζόμενων ειρωνικά από τον τοπικό τύπο «παρελάσεων» αιχμαλώτων[202]. Πριν εξεταστεί το τελετουργικό αυτό καθ' αυτό και η πολιτική του σημασία, είναι απαραίτητο να γίνει σύντομη αναφορά στη νομική θέση των μαχητών του ΔΣΕ κατά το επίσημο κράτος. Το ζήτημα συνδέεται με την κυβερνητική αντίληψη σχετικά με τη φύση της πολεμικής διαμάχης. Για την κυβέρνηση, τις δυνάμεις της και τους μηχανισμούς της ο διεξαγόμενος πόλεμος δεν ήταν εμφύλιος αλλά «συμμοριτοπόλεμος». Δεν επρόκειτο δηλαδή για ένα εσωτερικό ελληνικό πρόβλημα ανάμεσα σε δύο αντίπαλες πολιτικά παρατάξεις οι οποίες έλυναν τις πολιτικές τους διαφορές μέσω της σύγκρουσης αλλά ήταν «επιβουλή εναντίον της Ελλάδας από τους βόρειους γείτονές της» κατά την οποία η αντίπαλη παράταξη ταυτίζονταν με τον εξωτερικό εχθρό[203]. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, οι μαχητές του ΔΣΕ δεν ανήκαν σε οργανωμένο στρατό ο οποίος πολεμούσε έχοντας πολιτικό πρόγραμμα και διεκδικήσεις αλλά χαρακτηρίζονταν ως «συμμορίτες». Αυτό είχε ως συνέπεια να συλλαμβάνονται και να καταδικάζονται ως παραβάτες του κοινού ποινικού

---

[201] Μπουρνάζος, *ο.π.*, σ. 33

[202] Πρόκειται για μία τελετή η οποία γινόταν σε όλες τις πόλεις οι οποίες βρίσκονταν κοντά στα πεδία των επιχειρήσεων. Για τη Βόρεια Ελλάδα βλ. Γούναρης, *ο.π.*, σ. 205. Παρατίθεται το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας της Θεσσαλονίκης *Μακεδονία* στις 13 Φεβρουαρίου 1948. Η ολοσέλιδη φωτογραφική κάλυψη ήταν σπανιότατο φαινόμενο για τα εκδοτικά ήθη της εποχής.

[203] Για μια πρόσφατη συζήτηση σχετικά με την ιστορική διάσταση και το νόημα της λέξης εμφύλιος βλ. Ν. Πανουργιά, *Ο Καντ, ο εμφύλιος πόλεμος και οι πτυχές του νοήματος*, Re-public, re-imagining democracy, (ηλεκτρονικό περιοδικό), www.re-public.gr. Επίσκεψη στην ιστοσελίδα, 16 Οκτωβρίου 2008. Κλασική συζήτηση στο Ν. Αλιβιζάτος, *Πολιτικοί θεσμοί σε κρίση. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας, 1922-1974*, Αθήνα, γ. έκδοση, σ. 185-190 και 521-523

δικαίου[204]. Σε αυτά τα πλαίσια κινείται και η χρήση των λέξεων «αιχμάλωτοι συμμορίτες» οι οποίες εμφανίζονται στα στρατιωτικά έγγραφα και στο τοπικό τύπο. Η αντίληψη αυτή περί «συμμοριτοπολέμου» κυριάρχησε στην επίσημη φρασεολογία έως την αποκατάσταση του κοινοβουλευτισμού [205].

Η πρώτη διαπόμπευση αιχμαλώτων στην πόλη της Λαμίας έγινε τον Ιανουάριο 1947. Επρόκειτο για δύο συλληφθέντες από το απόσπασμα του *Λόχου Κυνηγών*, ο οποίος αποτελούνταν από εθελοντές, άνευ θητείας Χωροφύλακες, με διοικητή τον Ταγματάρχη Α. Κρανιά. Οι *Λόχοι Κυνηγών*, οι οποίοι συστάθηκαν στην περιοχή της Φθιώτιδας στα τέλη 1946 – αρχές 1947, είχαν αναλάβει τις πρώτες μικρής κλίμακας επιχειρήσεις εναντίον των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* (ΟΕΚ) καθώς η ανασυγκρότηση του *Εθνικού Στρατού* βρισκόταν ακόμα σε αρχικό στάδιο και οι μικρές σε δύναμη κυβερνητικές δυνάμεις απασχολούνταν κυρίως σε στατικά καθήκοντα φύλαξης. Ύστερα από επιχειρήσεις που το ίδιο το ΓΕΣ χαρακτήρισε «ως ολοκληρωτική αποτυχία»[206], ο Κρανιάς και «οι κυνηγοί» του επέστρεψαν στη Λαμία, όπου τους επιφυλάχθηκε υποδοχή από το λαό της πόλης. Μαζί τους έφερναν, ως απόδειξη της «επιτυχούς» δράσης τους, δύο αιχμαλώτους, τον εικοσάχρονο καπετάν – Μπαρούτα και ένα δάσκαλο, το όνομα του οποίου δεν αποκάλυψε η Ταξιαρχία. Η περιγραφή του τοπικού τύπου τους χαρακτήριζε ρακένδυτους, «αθλιοπρεπείς» και αποσκελετωμένους. Εντύπωση προκάλεσε στο κοινό της Λαμίας, το οποίο πρώτη φορά έβλεπε αιχμαλώτους, το ότι δεν ήταν δεμένοι[207].

Τον Απρίλιο του 1947, κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων *Τέρμινους* το θέαμα επαναλήφθηκε[208]. Έκτοτε σε κάθε εκκαθαριστική επιχείρηση του *Εθνικού Στρατού* η

---

[204] Ο Π. Βόγλης έχει αναφερθεί στην άρνηση των κυβερνητικών αρχών να αναγνωρίσουν στους συλληφθέντες μαχητές του ΔΣΕ και μέλη των κομμουνιστικών οργανώσεων την ιδιότητα του πολιτικού κρατουμένου. Βλέπε, Π. Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004 σ.99-102

[205] Ν.1863/ΦΕΚ204.Α΄/18-9-89 « Άρση των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου 1944/1949» στο κείμενο του άρθρου 1 δίδονται ορισμοί. Έτσι :α. Η περίοδος από την αποχώρηση των στρατευμάτων κατοχής μέχρι 31-12-1949 αναγνωρίζεται ως «Περίοδος Εμφυλίου Πολέμου». β. Ο όρος «Συμμοριτοπόλεμος» αντικαθίσταται με τον όρον «Εμφύλιος Πόλεμος» και γ. Όπου «Συμμορίτες» με τον όρον «Δημοκρατικός Στρατός».

[206] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946-1949). Το πρώτον έτος του Αντισυμμοριακού αγώνος 1946*, Αθήναι 1971, σ. 172

[207] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Ιανουαρίου 1947

[208] *Λαμιακός Τύπος*, 13 Μαρτίου 1947 (αιχμάλωτοι από επιχειρήσεις Δομοκού) και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 4, Κείμενο 68, «Απόσπασμα Όρθρυος. Έκθεσις επί της επιχειρήσεως «Σπουργίτης» δια την εκκαθάρισιν Όρθρυος», 10 Μαΐου 1947, σ. 617 και *Λαμιακός Τύπος*, 25 Απριλίου 1947: «Συναγερμός προχθές το απόγευμα στη Λαμία. Η οδός Αθανασίου Διάκου κατεκλύσθη από πλήθη που περίμεναν να δουν εξερχόμενους

διαπόμπευση αιχμαλώτων αποτελούσε μια επαναλαμβανόμενη δημόσια τελετουργία, η συχνότητα της οποίας έγινε καθημερινή ύστερα από την ανακατάληψη του Καρπενησίου από τις κυβερνητικές δυνάμεις το Φεβρουάριο 1949[209]. Οι πομπές των αιχμαλώτων διέρχονταν από τους κεντρικούς δρόμους και πλατείες της Λαμίας, πεζοί ή σε φορτηγά, και είχαν προορισμό την έδρα της Ταξιαρχίας, η οποία βρίσκονταν στο κέντρο της πόλης. Στη συνέχεια, οι αιχμάλωτοι διακομίζονταν στις *Επανορθωτικές Φυλακές Λαμίας* ή στα Στρατόπεδα Κρατουμένων Λαμίας.

Στον τοπικό τύπο συχνή ήταν η αναφορά στη σύνθεση των πομπών και στην εμφάνιση των ανταρτών του ΔΣΕ που τις αποτελούσαν: *«Άθλιοι από πλευράς ενδυμασίας και υποδημάτων. Κουρέλια εκάλυπτον τα σώματά των και τα πόδια των ήτο πρησμένα από την ανυποδησίαν»*[210]. *«Καχεκτικοί, άπλυτοι, αξύριστοι, βρωμεροί όπως και στην ψυχή και στο σώμα, προξενούσαν στον θεατή τόση αηδία ώστε έπρεπε να έχει κανείς πολύ κουράγιο για να σταθεί να τους κοιτάξει και δεύτερη φορά»*[211]. *«Ατυχή θύματα του Σλαυοκομμουνισμού, αγράμματοι, πένητες, αιγοβοσκοί και χωρικοί αίτινες παρεσύρθησαν εις την προδοσίαν»*[212]. Τα χαρακτηριστικά τα οποία τονίζονταν ήταν η νεότητα των αιχμαλώτων, η αγροτική τους καταγωγή, το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο, η εξαθλιωμένη τους εμφάνιση, όσο αφορά στην ένδυση και την υπόδηση, η έλλειψη καθαριότητας και η εξάντληση από την πείνα.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούσε η παρουσία των γυναικών. Οι γυναίκες μαχήτριες αποτελούσαν θέαμα και απαξιώνονταν ηθικά με κάθε ευκαιρία. Παρότι υπήρχε η εμπειρία της γυναικείας συμμετοχής στην Αντίσταση κατά τη διάρκεια της Κατοχής, η μαζική στρατολόγηση νέων γυναικών σε ένοπλα σώματα στο ΔΣΕ έρχονταν σε αντίθεση με τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας. Η προσέγγιση που γινόταν στις γυναίκες μαχήτριες του ΔΣΕ τους αποστερούσε κάθε αυτόνομη πολιτική συνείδηση. Επιπρόσθετα, η διαπόμπευση των γυναικών στο δρόμο, ιδωμένη στα πλαίσια μιας κουλτούρας που ήθελε τη γυναίκα στο σπίτι, υποβίβαζε τις μαχήτριες στο επίπεδο των δημόσιων, κοινών γυναικών. Η σεξουαλικότητά τους κρίνονταν αρνητικά και σε μεγάλο βαθμό φαντασιακά. Παρομοιάζονταν με πόρνες και κατηγορούνταν για γυναίκες

από την Ταξιαρχία καμιά δεκαριά αιχμαλωτισθέντες από το Αυλάκι δημοκρατικούς πολίτας». Την ίδια περίοδο και συλληφθέντες από επιχειρήσεις στα Άγραφα, ανάμεσά τους και η Βαγγελίτσα Κουσιάντζα και τα άλλα στελέχη της Επιτροπής Πόλης Καρδίτσας, τα οποία συνελήφθησαν στη Νιάλα.

[209] Ενδεικτικά: *Λαμιακός Τύπος*, 28 Απριλίου 1949 και 21 Μαΐου 1949

[210] *Λαμιακός Τύπος*, 22 Απριλίου 1949

[211] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Ιουλίου 1949

[212] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Αυγούστου 1949

ελαφρών ή ελαστικών ηθών οι οποίες έμεναν δίπλα στους άνδρες μαχητές με μόνο σκοπό να ικανοποιήσουν τα ανήθικα σεξουαλικά τους ένστικτα[213]. Όπως αναφέρει και ο ιστορικός Γ. Μαργαρίτης: «Οι λεκτικές περιγραφές για τις γυναίκες του ΔΣΕ ξεπερνούσαν σε ευρηματικότητα όλα όσα η εποχή γνώριζε όσο αφορά το χώρο της πορνογραφίας»[214].

Η Νίνα Κασσιανού στη διατριβή της σχετικά με τη φωτογραφική απεικόνιση της δεκαετίας 1940-1959 στον τύπο μελέτησε την παρουσίαση των αιχμαλώτων μαχητριών του ΔΣΕ στις φωτογραφίες και στην αρθρογραφία του τύπου της περιόδου του εμφυλίου. Συμπέρανε ότι οι δημοσιογράφοι του δεξιού τύπου (για παράδειγμα εφημερίδες *Εμπρός, Έθνος, Ακρόπολις, Βραδυνή*) προσπαθούσαν να πείσουν, μέσω των άρθρων και των λεζάντων που συνόδευαν τις φωτογραφίες, ότι η συμμετοχή μιας κοπέλας σε μια οργάνωση από κοινού με άνδρες ήταν ισοδύναμη με την ατίμωση και τον εξευτελισμό. Για τα δεδομένα της εποχής οι συνέπειες ενός δημόσιου εξευτελισμού ήταν τεράστιες καθώς κιλιδώνονταν η υπόσταση της γυναίκας γεγονός που σήμαινε απόρριψη και απομόνωση για την ίδια και την οικογένειά της[215]. Για τον κυβερνητικό τύπο οι γυναίκες μαχήτριες ήταν σεξουαλικά ανήθικες και χρησιμοποιούνταν για να αποπλανήσουν τους φαντάρους του *Εθνικού Στρατού*. Επιπρόσθετα, είχαν αποποιηθεί τη θηλυκότητά τους εξαιτίας της αιμοδιψούς φύσης τους. Μέσω οπτικών και γλωσσικών κατηγοριών οι μαχήτριες του ΔΣΕ κατηγορούνταν για φυλετική ανισότητα, σεξουαλική ανηθικότητα, ιερόσυλη αχρειότητα και εγκατάλειψη κάθε θηλυκού χαρακτηριστικού. Η Κασσιανού επισημαίνει ότι οι κατηγορίες εναντίον των γυναικών που είχαν πάρει τα όπλα στο πλευρό του ΔΣΕ και οι ιδεολογικές αξίες που υποστηρίζονταν στη σχετική αρθρογραφία του δεξιού τύπου ήταν εδραιωμένες και στη συλλογική φαντασία του κοινού στο οποίο απευθύνονταν. Τελικά, ο τύπος της Δεξιάς δεν μπόρεσε να δεχθεί μια ανατροπή των κοινωνικών

---

[213] Είναι ενδιαφέρουσα η αναλογία με την αντιμετώπιση των γυναικών της δημοκρατικής παράταξης από τους φαλαγγίτες του Φράνκο κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου στην Ισπανία. Σχετικά με ανάλογη τελετή διαπόμπευσης γυναικών στην Ισπανία βλ. Yannick Ripa, « La tonte purificatrice des républicaines pendant la guerre civile espagnole », in *Cahier de l'IHTP n°31 : Identités féminines et violences politiques (1936-1946)*, sous la direction de François Rouquet et Danièle Voldman. Επίσκεψη στην ιστοσελίδα, 15 Οκτωβρίου 2008. Αναλογίες στην τελετή της διαπόμπευσης γυναικών μπορούν να γίνουν και στην περίπτωση των γυναικών που κουρεύονταν στη Γαλλία κατηγορούμενες για «οριζόντια συνεργασία με τον εχθρό». Σχετικά βλέπε A.Brossat, «The Nightmare of the Tondues and French Women Subjected to Public Humiliation for Sleeping With the Enemy During the Occupation» *Historia,* (581), 1995, σ. 34-37 και Fabrice Virgili, « Les « tondues » à la Libération : le corps des femmes, enjeu d'une réaproppriation », *Clio*, numéro 1-1995, *Résistances et Libérations France 1940-1945*, URL : http://clio.revues.org/index518.html. Επίσκεψη στην ιστοσελίδα 15 Οκτωβρίου 2008.

[214] Μαργαρίτης, *ο.π.*, Τόμος 2, σ. 253

[215] J. Hart, *New Voices in the Nation. Women in the Greek Resistance, 1941-1964*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1996, σ. 242

συσχετισμών ανάμεσα στα δύο φύλα και έκανε ξεκάθαρο ότι μια τέτοια μορφή ελευθερίας της γυναίκας είχε κόστος καθώς ως αφύσικη που ήταν κατέστρεφε τη θηλυκή της υπόσταση. Οι γυναίκες που ασχολούνταν με τον πόλεμο και κατ' επέκταση με την πολιτική έχαναν την πρέπουσα θέση τους. Η διασάλευση της τάξης συσχετίζονταν συμβολικά με την εμπλοκή των γυναικών στα έργα των ανδρών και «οι ανυπάκουες» έπρεπε να υποστούν τις συνέπειες της αφροσύνης τους. Πίσω από την άποψη αυτή κρύβονταν ο φόβος εισόδου των γυναικών στην πολιτική και η διεκδίκηση της πρωτοκαθεδρίας από τους άνδρες[216]. Η αποκατάσταση της κανονικότητας, τη «φυσιολογικής τάξης πραγμάτων» περνούσε μέσα από την «αποκατάσταση» της ανδρικής κυριαρχίας πάνω στο γυναικείο σώμα[217].

Σχετικά με την εικόνα της γυναίκας της εποχής του εμφυλίου εμφανίζεται μια διπλή αντίθεση. Κατά πρώτον η αντίθεση ανάμεσα στην εικόνα της γυναίκας μαχήτριας του ΔΣΕ και της γυναίκας της «εθνικοφροσύνης». Ο τύπος της Δεξιάς θεωρούσε ότι τα πρότυπα της γυναικείας αρετής βρίσκονταν πίσω από γυναίκες οι οποίες ασχολούνταν με παραδοσιακές δραστηριότητες όπως το μεγάλωμα και η φροντίδα των παιδιών ή το φιλανθρωπικό έργο. Σε αντίθεση με τις αιχμάλωτες μαχήτριες του ΔΣΕ οι γυναίκες της «εθνικοφρόνου παρατάξεως» εμφανίζονταν περιποιημένες, ντυμένες κομψά, «φορώντας ένα πλατύ, αγαθοεργές και φιλάνθρωπο χαμόγελο». Ανύπαρκτες ήταν οι φωτογραφίες γυναικών να προσχωρούν σε τάγματα του *Εθνικού Στρατού*[218]. Κατά δεύτερον υπάρχει αντίθεση στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται η γυναίκα στον τύπο της Αριστεράς και στον τύπο της Δεξιάς. Η γυναίκα στην *Ελεύθερη Ελλάδα*, στο *Ριζοσπάστη* ή στις εκδόσεις της κυβέρνησης του βουνού παρουσιάζονταν ως ηρωική μαχήτρια η οποία διεκδικούσε δυναμικά νέο ρόλο στην κοινωνία. Το ρόλο αυτό απεικόνιζαν και προπαγάνδιζαν ταυτόχρονα οι φωτογραφίες γυναικών να κατατάσσονται στο ΔΣΕ, στα έμπεδα, στην πρώτη γραμμή, στα νοσοκομεία, στα μετόπισθεν και στις εξορίες[219].

---

[216] Α. Κασσιανού, *Η φωτογραφική απεικόνιση της δεκαετίας 1940-1950. Ο ελληνικός εμφύλιος μέσα από τις φωτογραφίες Τύπου*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα, Οκτώβριος 2007, σ. 151-176

[217] Π. Αρώνης, «Έκτο Συμπόσιο Μνήμης και Δημοκρατίας στη Λέρο. Η γυναίκα στην Αντίσταση», *Η Εποχή*, 30 Οκτωβρίου 2005

[218] Κασσιανού, *ο.π.*, σ. 152

[219] Σε κάποιες περιπτώσεις επρόκειτο για προπαγανδιστικές φωτογραφίες καθώς οι γυναίκες δεν βρίσκονταν στην πρώτη γραμμή των βίαιων επιθέσεων και των εγειρημάτων ούτε μετείχαν σε ομάδες ελεύθερων σκοπευτών, στα κέντρα πληροφοριών (ΚΠ) και στις γιάφκες. Βλ. Μαργαρίτης, *ο.π.*, Τόμος 2 σ. 253

Διαχωρισμοί γινόντουσαν, επιπρόσθετα, ανάμεσα σε αυτούς που είχαν επιστρατευτεί με τη βία και σε όσους «αφελείς» παρασύρθηκαν από τα κηρύγματα των «καπεταναίων» και τους ακολούθησαν οικειοθελώς[220]. Στην περίπτωση αυτή οι μαχητές του ΔΣΕ αποστερούνταν από οποιαδήποτε πολιτική συνείδηση και εμφανίζονταν ως παρασυρμένοι «από το μικρόβιο του κομμουνισμού». Στην πλειονότητα των περιπτώσεων οι αιχμάλωτοι ήταν απλοί αντάρτες του ΔΣΕ. Στις σπάνιες περιπτώσεις που ανάμεσα τους βρισκόταν κάποιο στέλεχος, όπως ο Ταγματάρχης Πυθαγόρας ή η Μ.Κ., η οποία κατάγονταν από γνωστή οικογένεια της Λαμίας, το γεγονός λάμβανε εκτεταμένη δημοσιότητα στον τοπικό τύπο ενώ το θέαμα της διαπόμπευσης εμπλουτίζονταν με την παρουσία περισσότερων συνοδών στρατιωτών, εν είδει «τιμητικής φρουράς»[221].

Το θέαμα των εξαθλιωμένων «επισκεπτών του βουνού» συγκέντρωνε πλήθη Λαμιωτών στο πέρασμά του. Οι αντιδράσεις του πλήθους ήταν ποικίλες. Προπηλακισμοί, αποδοκιμασίες, συγκρατημένη αγανάκτηση αλλά και περιέργεια, οίκτος και αγωνία καθώς ανάμεσα στους αιχμαλώτους συχνά περιλαμβάνονταν συγγενείς των χιλιάδων «συμμοριόπληκτων» που είχαν κατακλύσει την πόλη. Τα σχόλια της τοπικής εφημερίδας ήταν αντιφατικά μεταξύ τους και αντικρουόμεννα. Από τη μία μεριά η εφημερίδα ζητούσε από τον πληθυσμό οίκτο και κόσμια συμπεριφορά προς τους αιχμαλώτους: «*Μη τα φασκελώνετε και μη τα βρίζετε αυτά τα δυστυχισμένα παιδιά καθώς περνούν*»[222]. Σε άλλη περίπτωση ο τύπος κατέγραφε βιαιότητες: «*Τι ανέμενον; Αφού επί μήνας κατέσφαξαν τους χωρικούς μας, οι κοπελίτσες αυτές ελήστεψαν και διήρπασαν τα πάντα, έκαμαν ανθρώπους να πεθαίνουν μέσα στα χιόνια φεύγοντες την μανίαν των, κατέκαυσαν χωριά και αφήκαν εις τους δρόμους , εις το ύπαιθρον γέροντας και παιδιά. Πως αφού έκαμαν όλα αυτά ανέμεναν λίγο ξύλο και πέραν αυτού τίποτε άλλο;*»[223] Από την άλλη, ο τύπος επαινούσε τη στάση όσων παρακολουθούσαν την παρέλαση γιατί επιδείκνυαν ανθρωπισμό: «*Η σιγή που εβασίλευε κατα το πέρασμα της πειναλέας, διψαλέας και φθειραλέας και ρακενδύτου αυτής μάζας των αιχμαλώτων συμμοριτών ήτο χαρακτηριστικό ενός ευγενούς λαού όστις αντί να προβή σε αποδοκιμασίες αν πολλοίς δικαιολογημένες εν τούτοις συνεκράτησε την οδύνη του δια το*

---

[220] *Λαμιακός Τύπος*, 15 Μαρτίου 1949: «Πως ήρθανε τα πράγματα εντελώς διαφορετικά τα φανταζότανε μερικοί από αυτούς. Οι καπεταναίοι θα γνώριζαν την παροιμία ετούτη κατά την οποία «ο κλέφτης και ο ψεύτης κατά τον πρώτο χρόνο χαίρονται» και ίσως δια αυτούς να μην έκανε και τόση εντύπωση το τέλος αυτό. Αλλά οι άλλοι οι δυστυχείς που δεν γνώριζαν αυτή. Εις αυτούς θα εστοίχισε πολύ το κατάντημα».

[221] Λαμιακός Τύπος, 19 Ιουνίου και 5 Ιουλίου 1949.

[222] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Απριλίου 1949

[223] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Μαρτίου 1949

κατάντημα της πατρίδας του, διότι έμαθε να είναι λαός γενναίος και ο γενναίος είναι και υψηλόφρων και ιππότης»[224].

Η στόχευση της τελετής της διαπόμπευσης ήταν διπλή. Κατά πρώτον, καταδείκνυε την αποτελεσματικότητα των κυβερνητικών δυνάμεων. Ο *Εθνικός Στρατός* πολεμούσε νικηφόρα και επέφερε σημαντικές απώλειες στον εχθρό. Με την επίδειξη των αιχμαλώτων μαχητών του εχθρού μέσω της διαπόμπευσης, οι απώλειες αυτές έπαυαν να είναι αριθμοί σε γενικά και αόριστα πολεμικά ανακοινωθέντα αλλά αποκτούσαν στην κυριολεξία σάρκα και οστά. Οι αιχμάλωτοι αποτελούσαν τη ζωντανή απόδειξη ότι ο *Εθνικός Στρατός* διεξήγαγε νικηφόρες εκστρατείες, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό σε περιόδους που η πίστη στη νίκη του *Εθνικού Στρατού* κλονίζονταν, όπως κατά τη διάρκεια των καλοκαιρινών μηνών του 1947. Κατά δεύτερο λόγο, οι παρελάσεις αιχμαλώτων αποτελούσαν μια ευκαιρία να τονιστεί η ανωτερότητα του *Εθνικού Στρατού* έναντι του ΔΣΕ, ανωτερότητα η οποία αφορούσε όχι μόνο το στρατιωτικό πεδίο αλλά και το πολιτικό. Η αξιοθρήνητη εμφάνιση των αιχμαλώτων αποτελούσε ένα ισχυρό όπλο προπαγάνδας της κυβερνητικής παράταξης η οποία δεν έχανε την ευκαιρία να τονίζει την αποτυχία του κομμουνιστικού συστήματος που επεδίωκε να εφαρμόσει ο ΔΣΕ και τους κινδύνους που απέρρεαν από τυχόν επικράτησή του. Χαρακτηριστικό, από αυτή την άποψη, είναι το παρακάτω δημοσίευμα του τοπικού τύπου:

> «Από το θέαμα των κινούμενων σκελετών εκπορεύεται ένα συμπέρασμα. Ο κομμουνισμός που υποστηρίζει τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν μπορεί να θρέψει στοιχειωδώς, ούτε να ντύσει ούτε να υποδήσει. Θέαμα κατώτερο περιγραφής. Κομμουνισμός = κτηνώδη βία που κατεβάζει τον άνθρωπο στην κατώτερη βαθμίδα του ζώου. Διότι πως αλλιώς μπορεί να ερμηνευθεί η τρομερά αυτή αναλγησία απέναντι στην ανθρώπινη προσωπικότητα και την αξία της; Και ήτο τούτο μια παραδειγματική παρέλασις μιας αγέλης εξουθενωμένης η οποία έφερε επί των προσώπων των μελών της βαθιά χαραγμένα τα ίχνη της αγωνίας του τρόμου, της αγανάκτησης δια το κατάντημα της. Γιατί δεν παίρνει την απόφαση να φύγει από τα συμμοριακά συγκροτήματα; Θα μου αντιταχθή ίσως το επιχείρημα ότι φοβάται τις ομαδικές εκτελέσεις. Μάλλον ημείς δεχόμεθα την

---

[224] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Μαρτίου 1949

ψυχολογικήν άποψιν και την πνευματικήν διαστρέβλωσιν την οποία υπέστη ο χύδην αυτός όχλος, ο παρανόμως οπλοφορών και η οποία πνευματική στείρωσις τον κρατά δέσμιον υπό μιαν κτηνώδη υπομονήν και αναισθησίαν μορφίνης. Και το αποτέλεσμα το τελικό θα είναι η αυτοκαταστροφή. ...εάν πάλιν λάβομεν ως προϋπόθεσιν ότι ο αγελαίος εκείνος όχλος ήτο συνονθύλευμα αναγκαστικώς στρατολογηθέντων ακόμα αδυσώπητος εμφανίζεται ο κομμουνισμός. Από ανθρωπιστικής απόψεως, διότι ανάλγητος σύρει τους όχλους εις τον θάνατον εν ονόματι ενός χιμαιρικού ιδεώδους. Που είναι λοιπόν η περίφημος ισότης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων; Υπό τας συνθήκας της βίας και της ψυχικής διαστρεβλώσεως δύναται ποτέ να βλαστήση η ελευθερία του πνεύματος ώστε να δυνηθή ο άνθρωπος να αποτινάξη την θανάσιμον νάρκην και να απαλλαγή των ψεδαισθήσεων αντικρύζων το αδυσώπητον φως της αλήθειας;»[225].

6.6. Η δημόσια έκθεση κεφαλών και πτωμάτων φονευθέντων ανταρτών του ΔΣΕ.

Ανάλογους σκοπούς με την διαπόμπευση αιχμαλώτων εξυπηρετούσε η αποκοπή των κεφαλών φονευθέντων ανταρτών και η περιφορά τους στην πόλη της Λαμίας. Η έκθεση σε κοινή θέα του κεφαλιού ενός επικηρυγμένου ως «ληστή», ο οποίος σύμφωνα με τη νομοθεσία του κράτους είχε συγκροτήσει «*ληστρική συμμορία*», εξυπηρετούσε διπλό σκοπό. Αφενός, αποτελούσε ένδειξη της αποτελεσματικότητας του κρατικού κατασταλτικού μηχανισμού και των προσπαθειών του για ότι θεωρούσε εμπέδωση της τάξης και της ασφάλειας. Αφετέρου, εξύψωνε το ηθικό της «εθνικοφρόνου παρατάξεως» ενώ αντίθετα επιδρούσε αρνητικά στους οπαδούς της αριστεράς, οι οποίοι ήδη δοκιμάζονταν σκληρά από τη λευκή τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα, τα κατασταλτικά νομοθετικά μέτρα της κυβέρνησης και τη διάλυση των οργανώσεων στις επαρχιακές πόλεις. Βέβαια, είναι αυτή ακριβώς η ταπείνωση, μέσω των σκληρών μέτρων και της ασκούμενης τρομοκρατίας, ένας από τους λόγους που οδηγήθηκαν οι υποστηρικτές της αριστεράς στον ένοπλο αγώνα[226].

---

[225] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Μαρτίου 1949

[226] Η άποψη αυτή υποστηρίχθηκε τόσο από την Αριστερά όσο και από κυβερνητικά στελέχη, σε απόρρητα έγγραφά τους την περίοδο του εμφυλίου πολέμου. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 23, υποφάκελος 1β , «Υπόμημα βουλευτών Ηπείρου, Μακεδονίας και Θράκης προς Κ. Τσαλδάρη», 6 Νοεμβρίου 1947

[226] Ίδρυμα Κ. Καραμανλή, *Αρχείο Κ. Τσαλδάρη*, Φάκελος 24, υποφάκελος 3, «Χειρόγραφο σημείωμα Γ. Χρυσοστόμου προς Κ. Τσαλδάρη», 6 Ιουνίου 1947. Έχει υποστηριχθεί από επιστήμονες μελετητές του φαινομένου

Σκοπός της έκθεσης ήταν η ανύψωση του ηθικού και ο παραδειγματισμός όσων νόμισαν ότι «*μπορούν να σηκώσουν την τιποτένια τους προσωπικότητα από του κράτους τη θέληση*»[227]. Όπως και οι δημόσιες εκτελέσεις, η αποκοπή και η έκθεση των κομμένων κεφαλών αποτελούσαν βάρβαρα θεάματα επίδειξης δύναμης τα οποία είναι δηλωτικά της προσβεβλημένης δύναμης της κρατικής εξουσίας και του τερατώδους χαρακτήρα του μεγαλύτερου των εγκλημάτων, της εσχάτης προδοσίας. Σκοπός τους ήταν να διατηρήσουν την τάξη απέναντι σε αυτούς των οποίων η ανυπακοή προς την εξουσία έθετε σε κίνδυνο την καθεστηκυία τάξη, την ιεραρχία και την ίδια την εξουσία. Ο συμβολισμός του αποκεφαλισμού έκανε την πράξη αυτή ένα ιδανικό αποτρεπτικό. Πολλές κοινωνίες θεωρούν το κεφάλι ως την έδρα της γνώσης και της συνείδησης και πιστεύουν ότι πρέπει να είναι συνδεδεμένο με το σώμα έτσι ώστε η ψυχή να μπορέσει να περάσει στον άλλο κόσμο. Το κεφάλι είναι επίσης το μόνο μέρος του σώματος το οποίο αν αφαιρεθεί, μπορεί εύκολα να αναγνωριστεί ότι ανήκει σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο. Οι συγγενείς και οι φίλοι, όπως είναι φυσικό, αντιδρούν με φόβο και αποτροπιασμό αν κοιτάξουν το αποκομμένο κεφάλι κάποιου ατόμου που γνωρίζουν. Η Παλαιά Διαθήκη περιέχει διάσημες ιστορίες όπως αυτής της Ιουδήθ που αποκεφάλισε τον Ολοφέρνη ή η διαταγή του Ηρώδη για τον αποκεφαλισμό του Ιωάννη του Βαπτιστή. Οι ρωμαίοι αυτοκράτορες, οι βασιλιάδες της Δύσης και οι μουσουλμάνοι χαλίφες συνέχισαν την παράδοση με το να εκθέτουν τα αποκομμένα κεφάλια των εχθρών τους σε δημόσια θέα[228]. Όσο αφορά τη νεοελληνική πραγματικότητα, η πρακτική της αποκοπής και δημόσιας έκθεσης κεφαλών είχε τις ρίζες της στην εποχή της Τουρκοκρατίας[229] και συνεχίστηκε να εφαρμόζεται στο νέο ελληνικό κράτος απέναντι στους ληστές. Οι άνδρες των αποσπασμάτων Χωροφυλακής ή οι ιδιώτες οι οποίοι φόνευαν επικηρυγμένους ληστές απέκοβαν το κεφάλι τους και το παρέδιδαν στις αρχές προκειμένου να εισπράξουν την αμοιβή της επικήρυξης. Αυτό γινόταν για πρακτικούς λόγους, καθώς δεν ήταν

της ταπείνωσης ότι η ταπείνωση αποτελεί μια ισχυρή δύναμη στην πολιτική των χωρών και στις διεθνείς υποθέσεις. Η παγκόσμια εμπειρία στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα υποδεικνύει ότι οι βαθιά επιζήμιες εμπειρίες της ταπείνωσης μπορούν να οδηγήσουν στην ανάγκη για αντίδραση. Για μια επισκόπηση των σύγχρονων συμπερασμάτων σχετικά με τις επιδράσεις της ταπείνωσης στην πολιτική και στις διεθνείς σχέσεις βλ. E.G.Lindner, «Humiliation and the Human Condition: Mapping a Minefield», *Human Rights Review*, 2, 2001, σ. 46-63

[227] *Λαμιακός Τύπος*, 30 Αυγούστου και 2 Σεπτεμβρίου 1947.

[228] Κ.Σιμόπουλος, *Βασανιστήρια και εξουσία από την ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα, το Βυζάντιο και την Τουρκοκρατίας, ως την εποχή μας*, Αθήνα: Στάχυ, 1997

[229] Οι Οθωμανοί αλλά και οι Έλληνες επαναστάτες απέκοπταν και εξέθεταν σε κοινή θέα τα κεφάλια των εχθρών τους. Βλ. Κ. Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, Αθήνα 1869, Δ. Αινιάν, *Απομνημονεύματα. Η βιογραφία του Γ. Καραϊσκάκη*, Αθήνα 1957 και Σιμόπουλος, *ο.π.*

πάντοτε δυνατή η μεταφορά ολόκληρου του πτώματος, ιδιαίτερα όταν ο φόνος είχε συντελεστεί σε ορεινές ή απομακρυσμένες περιοχές, αλλά είχε και ηθικές προεκτάσεις καθώς απαξίωνε ηθικά τον νεκρό μέσω της βεβήλωσης του σώματός του (του στερούσε την ακεραιότητά του)[230].

Η συνέχιση της πρακτικής των κομμένων κεφαλών και της δημόσιας έκθεσής τους την περίοδο του εμφυλίου σύμφωνα με την «*παλαιάν ελληνικήν συνήθειαν*»[231] υποδήλωνε τον συσχετισμό ανάμεσα στους μαχητές του ΔΣΕ με τους παραδοσιακούς κοινωνικούς ληστές της ελληνικής υπαίθρου. Ο παραλληλισμός μάλιστα αυτός αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα καθώς πρόκειται για επίσημη τοποθέτηση της κυβέρνησης εφόσον το δηλώνει ο καθ' ύλη αρμόδιος υπουργός, ο υπουργός Δημόσιας Τάξης, Κ. Ρέντης. Νομοθετικά η εξίσωση αυτή εκφράστηκε με την ενεργοποίηση της νομοθεσίας περί ληστείας[232] ενώ στο επίπεδο του τρέχοντος πολιτικού και δημοσιογραφικού λόγου, η σύνδεση προέκυπτε ούτως ή άλλως, καθώς η έκφραση «ληστοσυμμορίτες» περιλάμβανε εκείνη την εποχή όλους αδιακρίτως όσους είχαν καθ' οιονδήποτε τρόπο εμπλακεί στο εαμικό κίνημα. Τα κομμένα κεφάλια των κομμουνιστών τα οποία περιφέρονταν θριαμβικά από τις ασύδοτες παρακρατικές συμμορίες και τις *Μονάδες Ασφάλειας Υπαίθρου*, τους γνωστούς Μάυδες, είχαν ως στόχο να παραπέμψουν αυτόματα στο κομμένο κεφάλι του γνωστού λήσταρχου Γιαγκούλα.

Ο συμβολισμός ξεκινούσε από την τελετουργική ομοιότητα - αποκεφαλισμός του πτώματος, μπήξιμο του κεφαλιού σε πάσσαλο, περιφορά ή έκθεσή του σε δημόσια θέα, είσπραξη επικήρυξης - για να καταλήξει στην ταύτιση δύο απολύτως διακριτών ιστορικών φαινομένων:

---

[230] Γνωστά παραδείγματα αποκοπής και δημόσιας έκθεσης των κεφαλών των ληστών ήταν οι περιπτώσεις των Γιαγκούλα-Μπαμπάνη και Τσαμήτρα τα κεφάλια των οποίων εκτέθηκαν στο σιδηροδρομικό σταθμό Κατερίνης το 1925 και στη συνέχεια μεταφέρθηκαν στο ιατροδικαστικό εργαστήριο Αθηνών, όπου και μουμιοποιήθηκαν, ή των ληστών της «σφαγής στο Δήλεσι», τα οποία εκτέθηκαν στο Πεδίον του Άρεως.

[231] Δήλωση υπουργού Δημόσιας Τάξης, Κ. Ρέντη με αφορμή βρετανικά δημοσιεύματα σχετικά με κομμένες κεφαλές: *Ελευθερία*, 13 Νοεμβρίου 1947

[232] Νόμος ΤΟΔ της 27 Φεβρουαρίου/1 Μαρτίου 1871 , «Περί καταδιώξεως της ληστείας» (και Νόμος ΩΞΗ΄/1880, «Περί καταδιώξεως της ληστείας» που επέτρεπε στο υπουργικό συμβούλιο να θέτει εν ενεργεία τους νόμους περί ληστείας) που έθεσε σε εφαρμογή το μέτρο της επικήρυξης των ληστών και της εκτόπισης όλων όσων τους υπέθαλπαν και τους πρόσφεραν κάλυψη και νομοθετικά διατάγματα για την ίδρυση στις πρωτεύουσες κάθε νομού «Επιτροπής επί της Δημοσίας Ασφαλείας» (21/4/1924) με σκοπό την «τελεία αποκατάσταση της δημοσίας ασφαλείας και τάξεως» καθώς και το Νομοθετικό Διάταγμα «Περί αμνηστίας ληστών φονευόντων ληστήν κλπ» (14/11/25). Βάσει των ανωτέρω διατάξεων τέθηκαν κατά καιρούς σε ισχύ οι νόμοι περί ληστείας, εσχάτως δε από 3 Μαίου 1946 δια του Β.Δ. της 29 Απρ. / 3 Μαΐου 1946, η οποία παρατάθηκε από έτους εις έτος μέχρι του Β.Δ. της 2/10 Αυγ. 1950 περί θέσεως προσωρινώς εν ισχύι καθ` άπασαν την Επικράτειαν των Νόμων περί καταδιώξεως της ληστείας, δια του οποίου τίθενται σε ισχύ από 1 Αυγούστου 1950 και για ένα έτος οι νόμοι ΤΟΔ`, ΥΙΕ`, ΩΞΗ`, 121, 1322, Ν.Δ. Ιαν. 1923 και οι τροποποιητικοί αυτών.

του φαινομένου της ληστείας και εκείνου της «κομμουνιστικής ανταρσίας». Δεν υπήρχε άλλωστε διαφορετικός τρόπος δικαιολόγησης της αποτρόπαιης συμπεριφοράς: Έπρεπε να ανασυρθούν επιλεκτικά κάποιες ξεχασμένες μνήμες, ώστε το συλλογικό ασυνείδητο να θεωρήσει τους κομμουνιστές κατ' ευθείαν απόγονους των λήσταρχων εκείνων που έμειναν στην ιστορία εκτός για τις πράξεις τους και χάρη στα κομμένα κεφάλια τους. Το γεγονός ότι κατ' ουσία επρόκειτο για μια άγρια δολοφονία ατόμων που τιμωρήθηκαν για την πολιτική τους ένταξη παραβλέπονταν και αποσιωπούνταν. Κατά αυτόν τον τρόπο, η παραφιλολογία της περιόδου του εμφυλίου περί «ληστοσυμμοριτών» έμελλε να αποτελέσει το νομιμοποιητικό μύθο του ενός στρατοπέδου, της πλευράς δηλαδή των νικητών[233].

Αν και συχνά αποσιωπημένη από τις εφημερίδες της εποχής, η πρακτική της διαπόμπευσης των κομμένων κεφαλιών υπήρξε συχνή σε αρκετά μέρη της Ελλάδας. Επρόκειτο για ένα τελετουργικό που παρουσιάστηκε στις απαρχές της εμφύλιας σύγκρουσης, το καλοκαίρι του 1946 και διήρκησε έως τον Σεπτέμβριο 1947. Θεωρούμε ότι συνδέεται άμεσα με τη δράση των παρακρατικών ομάδων και των στρατιωτικών σχηματισμών οι οποίοι αποτελούνταν από εθελοντές που τελούσαν υπό τις διαταγές πρώην αξιωματικών του ΕΔΕΣ (ομάδες ταγματάρχη Κρανιά, Τολιόπουλου και Μπούρου) και έδρασαν στην περιοχή της Φθιώτιδας. Οι σχηματισμοί αυτοί έλαβαν το χαρακτηριστικό όνομα «*Λόχοι Κυνηγών*» ενώ συχνά στον τοπικό τύπο όσοι τις αποτελούσαν αναφέρονταν ως κυνηγοί κεφαλών, καθώς η συμμετοχή τους στις ομάδες αυτές είχε ως κίνητρο και οικονομικά οφέλη από την είσπραξη των αμοιβών επικήρυξης[234].

Η πρακτική της αποκοπής των κεφαλών και η έκθεσή τους σε δημόσια θέα περιορίστηκε σημαντικά ύστερα από το καλοκαίρι του 1947. Διαταγή του τότε Υπουργού Δημόσιας Τάξης, Ναπολέοντα Ζέρβα, το Μάιο 1947 απαγόρευε τη δημόσια έκθεση κομμένων κεφαλών των καταζητούμενων ανταρτών που είχαν φονευθεί, καθώς προκαλούνταν δυσάρεστα συναισθήματα στο κοινό. Εφεξής, όταν εξέλιπαν τα αποδεικτικά στοιχεία και προκειμένου να επιβεβαιωθεί η

---

[233] Για να γίνει ακόμα πιο εμβληματική η σύνδεση αυτή αποκόπηκε και εκτέθηκε σε κοινή θέα το κεφάλι του πρωτοκαπετάνιου του ΕΛΑΣ, Άρη Βελουχιώτη, το οποίο μαζί με αυτό του συντρόφου του Τζαβέλλα έμειναν κρεμασμένα στο φανοστάτη της πλατείας των Τρικάλων από τις 17 έως τις 19 Ιουνίου 1945. Σχετική περιγραφή, στο Ρίζος Μπόκοτας, *Ποιος κρύβει το κεφάλι του Άρη Βελουχιώτη*, Αθήνα: Γλάρος, 1984

[234] Η συγκρότηση Λόχων Κυνηγών διατάχθηκε τον Σεπτέμβριο 1946 με σκοπό την ασφάλεια της υπαίθρου και τη δίωξη των ΟΕΚ αρχικά και στη συνέχεια του ΔΣΕ. Η δύναμή τους αποτελούνταν από 60-80 άνδρες, οι οποίοι είτε προέρχονταν από διαθέσιμες μονάδες της Χωροφυλακής από τη δύναμη των συμπτυσσόμενων ή εξουδετερουμένων Σταθμών Χωροφυλακής ή από εθελοντική επιστράτευση ιδιωτών εφέδρων ως χωροφυλάκων, οι οποίοι ονομάζονταν «άνευ θητείας χωροφύλακες». ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946-1949). Το πρώτον έτος του Αντισυμμοριακού αγώνος 1946*, Αθήναι 1971, σ. 126

ταυτότητα των επικηρυγμένων, έπρεπε να ακολουθείται η τακτική της φωτογράφησης[235]. Παρά τα διοικητικά μέτρα ωστόσο, η δημόσια έκθεση κομμένων κεφαλών συνεχίστηκε και η διαταγή επαναλήφθηκε τον Αύγουστο 1947, χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα, καθώς δεν προβλέπονταν ποινικές κυρώσεις για όσους την παρέβαιναν[236], γεγονός που ουσιαστικά σήμαινε τη σιωπηλή ενθάρρυνση όσων εφάρμοζαν την τακτική αυτή.

Αναφορικά με τη δημόσια έκθεση κομμένων κεφαλών στην πόλη της Λαμίας, κύρια πηγή αποτελούν τα δημοσιεύματα του τοπικού τύπου καθώς και γραπτές και προφορικές μαρτυρίες[237]. Δεν είναι γνωστό με βάση τα έως τώρα διαθέσιμα στοιχεία, αν οι πηγές αυτές παρέχουν πλήρη καταγραφή των περιστατικών. Το πρώτο περιστατικό στην περιοχή της Λαμίας, το οποίο αναφέρθηκε στον τοπικό και πανελλήνιο τύπο, καταγράφηκε τον Ιούνιο 1945 και αφορούσε την αποκοπή από την παρακρατική συμμορία του Σούρλα του κεφαλιού του καπετάν – Όρθρυ, καπετάνιου της πυροβολαρχίας του ΕΛΑΣ Ρούμελης. Παρότι δεν αναφέρθηκε δημόσια έκθεση στη Λαμία, η κεφαλή του φονευθέντος μεταφέρθηκε στην περιοχή της δράσης του κατά τη διάρκεια της Κατοχής, την Εύβοια, προκειμένου να «ικανοποιηθεί το δημόσιον αίσθημα»[238]. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι παρά τα πολυπληθή περιστατικά λευκής τρομοκρατίας που έλαβαν χώρα στην ύπαιθρο της Φθιώτιδας[239], δεν καταγράφηκε άλλο περιστατικό αποκοπής κεφαλών και δημόσιας έκθεσής τους στη Λαμία έως το καλοκαίρι 1946, οπότε ξέσπασαν οι πρώτες συγκρούσεις των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* με τις δυνάμεις της Χωροφυλακής και της Εθνοφυλακής. Εικάζεται ότι αυτό οφείλεται αφενός στη μη ανάληψη κάποιας ένοπλης δραστηριότητας εκ μέρους των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* (ΟΕΚ) και αφετέρου στην

---

[235] Η διαταγή βρέθηκε στα βρετανικά αρχεία και είχε ημερομηνία 15 Μαΐου 1947: PRO, *FO 371/67011*, From Athens to FO, Telegram No. 1883, 15/11/47

[236] PRO, *FO 371/67011*, From Athens to FO, Telegram No. 1883, 15/11/47

[237] Από τις πάμπολλες μαρτυρίες επιζώντων, αναφέρουμε ενδεικτικά τις δύο σχετικές περιπτώσεις που περιέλαβε στις αναμνήσεις του ο Κοσμάς Σούφλας: Στην περιοχή της Φθιώτιδας, όπου μετά τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ δρούσε η συμμορία του Γ. Βουρλάκη, αποκεφαλίστηκαν με κλαδευτήρι τρεις εαμικοί νεολαίοι. «Πέρασαν τα κεφάλια σ' ένα παλούκι και τα κατεβάζουν στη Λαμία να εισπράξουν εύσημα από τ' αφεντικά τους», αφηγείται ο συγγραφέας. Το δεύτερο περιστατικό αναφέρεται στο τέλος του Βάιου Γόρδιου που κατόρθωσε να αποδράσει από τους ανακριτές του για να εντοπιστεί αργότερα από δύο άνδρες των ΜΑΥ: «Του έκοψαν το κεφάλι, το κάρφωσαν σ' ένα κοντάρι και "τροπαιούχοι" επανήλθαν στην έδρα του τάγματος για τα επινίκια... Εδώ τέλειωσε η αποστολή του τάγματος. Με το κεφάλι του Γόρδιου στον τροβά του ΜΑΥ, πήραν το δρόμο της επιστροφής για την έδρα τους την Καρδίτσα. Ο κόπος τους δεν πήγε χαμένος, πληρώθηκε. Για κείνη την εποχή -που ήμαστε τόσο λίγοι- ένα κεφάλι λάφυρο δεν ήταν μικρό πράμα». Κοσμάς Σούφλας, *Απ' το Διωγμό στον Εμφύλιο*, Αθήνα: Δρυμός, 1986.

[238] *Λαμιακός Τύπος*, 30 Ιουνίου 1945 και *Ριζοσπάστης*, 4 Ιουλίου 1945. Πρόκειται για τον Γεώργιο Νταουτζή ή Γ. Καλέμη από το χωριό Λεύκα Δομοκού.

[239] Πιθανά αναφορά στη Λευκή Βίβλο του ΕΑΜ, Ρούμελη και αφηγήσεις αριστερών.

προσπάθεια διατήρησης της επίφασης της νομιμότητας, τουλάχιστον στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπου οι οργανώσεις της αριστεράς λειτουργούσαν νόμιμα.

Ύστερα από τις εκλογές του 1946 και την ψήφιση των κατασταλτικών μέτρων του Γ Ψηφίσματος, τον Ιούνιο 1946, οι *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* δραστηριοποιήθηκαν στην περιοχή γύρω από την πόλη της Λαμίας δρώντας στα πλαίσια της πολιτικής του ΚΚΕ για *Μαζική Λαϊκή Αυτοάμυνα*. Η καταδίωξη και η καταστολή των ομάδων αυτών και «*η εμπέδωσις του αισθήματος της ασφάλειας*» αποτελούσε πρωταρχικό στόχο του τοπικού 106ου *Τάγματος Εθνοφυλακής* και της *Διοίκησης Χωροφυλακής Λαμίας*. Ως κατασταλτικά μέτρα προτείνονταν η εφαρμογή της νομοθεσίας περί ληστείας[240] για όλους τους φυγόδικους κομμουνιστές και μέλη των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων*, η απόδοση υλικών και ηθικών αμοιβών για την εξόντωση των επικηρυγμένων, η συγκρότηση ειδικών αποσπασμάτων Χωροφυλακής για την αποτελεσματική δίωξη των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στην ύπαιθρο και η διενέργεια στρατιωτικών επιχειρήσεων με τη βοήθεια των στρατιωτικών τμημάτων[241]. Μέσα στα αυτά πλαίσια, διαδραματίστηκε τον Αύγουστο 1946 στην πόλη της Λαμίας το δεύτερο περιστατικό αποκοπής και δημόσιας έκθεσης κεφαλής του επικηρυγμένου από τη Χωροφυλακή Στέργιου Ψωμά. Ο Στέργιος Ψωμάς κατάγονταν από οικογένεια η οποία είχε συμμετέχει σύσσωμα στον αντιστασιακό αγώνα κατά τη διάρκεια της Κατοχής στο πλευρό του ΕΑΜ[242]. Ως μέλος της ΟΠΛΑ Λαμίας ήταν ανάμεσα στους πρώτους που διώχθηκε στην περιοχή μετά τη Συνθήκη της Βάρκιζας. Για να αποφύγει τις διώξεις κατέφυγε ως καταδιωκόμενος στα ορεινά της Ανατολικής Φθιώτιδας χωρίς να αναλάβει έως τα μέσα Ιουνίου 1946 κάποια δράση. Φονεύθηκε ύστερα από συμπλοκή με τις δυνάμεις της Χωροφυλακής τον Αύγουστο 1946. Το κεφάλι του αποκόπηκε και εκτέθηκε αρχικά στην Στυλίδα, την κυριότερη πόλη της περιοχής όπου έδρασε, και στη συνέχεια στη Λαμία για να μεταφερθεί εν τέλει προς εξέταση σε εγκληματολογικό εργαστήριο στην Αθήνα[243].

---

[240] ΒΔ 294/3.5.1945 (περί καταδιώξεως της ληστείας, με το οποίο επαναφέρεται σε ισχύ ο σχετικός νόμος του 1871).

[241] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 2, Κείμενο 61, «Αναφορά 106 Τάγματος Εθνοφυλακής προς Α ΣΣ», Λαμία, 13 Ιουνίου 1946

[242] Για την πλούσια δράση της οικογένειας Ψωμά, *Λαμιακός Τύπος*, 12 Ιουλίου 1946 και προφορική μαρτυρία Κ.Κ.

[243] Για την ένοπλη δράση του Ψωμά, *Λαμιακός Τύπος*, 18-20 Ιουλίου 1946. Για το φόνο του, *Λαμιακός Τύπος*, 9 Αυγούστου 1946

Ως αποτέλεσμα των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων στην περιοχή των Βαρδουσίων εκτέθηκαν έξω από τις φυλακές Λαμίας τα κεφάλια επτά επονομαζόμενων ως «αρχισυμμοριτών» τα ονόματα των οποίων αναφέρθηκαν στον τοπικό τύπο. Αξιοσημείωτο είναι ότι τα σώματα των φονευθέντων ενταφιάστηκαν από τον *Εθνικό Στρατό* στην περιοχή των επιχειρήσεων ενώ τα κεφάλια προφανώς αποκόπηκαν με σκοπό να εκτεθούν σε κοινή θέα. Η επιλογή του τόπου έκθεσης, μπροστά από τις φυλακές της πόλης είχε ως αποδέκτες τόσο τον πληθυσμό όσο και τους έγκλειστους στις φυλακές και πιθανά χρησιμοποιήθηκε ως ένα επιπρόσθετο μέσο εκφοβισμού και άσκησης πίεσης προς τους κρατούμενους[244].

Το τελετουργικό της δημόσιας έκθεσης κομμένων κεφαλών επαναλήφτηκε με μεγαλύτερη συχνότητα το καλοκαίρι 1947. Την περίοδο αυτή ο *Δημοκρατικός Στρατός Ρούμελης* βρισκόταν στην ακμή της δύναμής του και έλεγχε την πλειονότητα της υπαίθρου στη Φθιώτιδα με εξαίρεση τα αστικά κέντρα. Ο έλεγχος αυτός του έδινε τη δυνατότητα να πραγματοποιεί επιθέσεις τόσο σε κωμοπόλεις του νομού, όπως η Σπερχειάδα και η Υπάτη όσο και σε απόσταση λίγων χιλιομέτρων από την πόλη της Λαμίας. Οι κυβερνητικές στρατιωτικές δυνάμεις, οι οποίες εκείνη την χρονική περίοδο θεωρούνταν από το *Γενικό Επιτελείο Στρατού* ολιγάριθμες και φτωχά εξοπλισμένες[245], περιορίστηκαν σε στατικά καθήκοντα φύλαξης χωρίς να είναι σε θέση να αναλάβουν κάποια επιθετική πρωτοβουλία. Στα τέλη Ιουλίου 1947 η κατάσταση στην πόλη χαρακτηρίζονταν από τον εθνικόφρονα τύπο ως απελπιστική και τραγική. Μέσα σε αυτό το κλίμα εκτέθηκε σε κοινή θέα το αποκομμένο κεφάλι του υπεύθυνου του Β Γραφείου στην περιοχή της Όρθρυος ο οποίος είχε φονευθεί από τμήματα ΛΟΚ και το Λόχο των Κυνηγών της

---

[244] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Απριλίου 1947

[245] Παρά τις εκτεταμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις οι δυνάμεις του ΔΣΕ επανέκαμπταν στις περιοχές από τις οποίες αποσύρονταν ο κυβερνητικός στρατός. Καθώς οι στατικές δυνάμεις δεν επαρκούσαν για την εγκατάσταση μόνιμων φρουρών στα χωριά ο ΔΣΕ μπορούσε να συνεχίζει τη δράση του στην ύπαιθρο δημιουργώντας την αίσθηση της απογοήτευσης και του ανώφελου του αγώνα στις κυβερνητικές δυνάμεις. Ως βασικές προυποθέσεις για την εξασφάλιση της κατάστασης κατά την ανάληψη των επιχειρήσεων «Τέρμινους» είχαν τεθεί από την στρατιωτική ηγεσία του Εθνικού Στρατούη κάλυψη του χώρου ενέργειας της Ι Στρατιάς από το νότο πάνω στη γραμμή Όρθρυ – Ρεντίνα – Άγραφα – Αμβρακικού κόλπου και η απαγόρευση εισόδου των δυνάμεων του ΔΣΕ από τη Θεσσαλία στη Ρούμελη. Εντούτοις, παρά τις βραχύβιες επιτυχίες του κυβερνητικού στρατού, ο ΔΣΕ Ρούμελης είχε πετύχει όχι μόνο να διεισδύσει στη Στερεά Ελλάδα αλλά και να αποκτήσει πλήρη έλεγχο σε πολλές περιοχές της υπαίθρου. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του ΓΕΣ, οι οποίες επιβεβαιώνονται από μαρτυρίες μαχητών του ΔΣΕ, τα συγκροτήματα των Διαμαντή, Μπελή, Νικηφόρου και οι άλλες δυνάμεις του ΔΣΕ Ρούμελης, οι οποίες είχαν κατορθώσει να διαφύγουν από την πρώτη φάση της επιχείρησης «Αετός», περιέρχονταν σχεδόν ανεμπόδιστα σε ολόκληρη την Στερεά Ελλάδα και είχαν επεκτείνει τον έλεγχό τους στο μεγαλύτερο τμήμα της Βοιωτίας κινούμενες και επί του Κιθαιρώνα στην Αττική ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα (1946-1949). Το δεύτερον έτος του αντισυμμοριακού αγώνος, 1947 (εις την ηπειρωτικήν ζώνην ευθύνης των Α και Β Σωμάτων Στρατού)*, Αθήνα: έκδοση ΔΙΣ, 1980, σ. 240

Όρθρυος. Παρά τις συστάσεις της τοπικής εφημερίδας να σταματήσουν οι μακάβριες επιδείξεις οι οποίες δεν άρμοζαν στους Έλληνες στρατιώτες, το θέαμα επαναλήφθηκε[246]. Με τις τοπικές αρχές να στέλνουν υπομνήματα προς πάσα κατεύθυνση, τις στρατιωτικές αρχές να κάνουν βολές πυροβολικού προς ανύψωση του ηθικού και τον πληθυσμό να ζει σε κλίμα φόβου και αγωνίας, η δημόσια έκθεση τεσσάρων κεφαλιών φονευθέντων ανταρτών του ΔΣΕ, αποτελούσε σημαντική τόνωση των τρομοκρατημένων κατοίκων της πόλης ή τουλάχιστον της εθνικόφρονος μερίδας της. Ύστερα από τη συμπλοκή μονάδας του *Αρχηγείου Ρούμελης* του ΔΣΕ με τις τοπικές μονάδες ΜΑΥ στο χωριό Λυγαριά, μόλις 3 χιλιόμετρα από την πόλη της Λαμίας, μεταφέρθηκαν στην πόλη και εκτέθηκαν σε κοινή θέα «*τέσσερα κακομούτσουνα, βρώμικα κεφάλια, το θλιβερό απομεινάρι του πουλημένου στην προδοσία σώματος*», σύμφωνα με την περιγραφή του τοπικού τύπου[247]. Η έκθεση κομμένων κεφαλών την περίοδο αυτή πρέπει να συνεχίστηκε παρόλο που δεν υπάρχουν καταγραφές στον τοπικό τύπο, καθώς χρειάστηκε νέα διαταγή της τοπικής Στρατιωτικής Αρχής, στο πνεύμα της διαταγής του *Υπουργού Δημοσίας* Τάξης, Ν. Ζέρβα, η οποία απαγόρευε εφεξής τις μακάβριες αυτές επιδείξεις «φονευομένων συμμοριτών»[248].

Η δημοσιοποίηση φωτογραφιών σε πρωτοσέλιδο της αγγλικής εφημερίδας *Daily Mirror* στις 10 Νοεμβρίου 1947 έφιππων ανδρών των ΜΑΥ οι οποίοι περιέφεραν κομμένα κεφάλια ανταρτών στους δρόμους των Τρικάλων στάθηκε πολύ πιο αποτελεσματική προς την κατεύθυνση της διακοπής της πρακτικής της δημόσιας έκθεσης κεφαλών. Το επεισόδιο, το οποίο έλαβε εκτεταμένη δημοσιότητα μέσω του ελληνικού και αγγλικού τύπου, προκάλεσε έντονη ανησυχία στη βρετανική κοινή γνώμη η οποία ήταν ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένη απέναντι σε ζητήματα που αφορούσαν την παρουσία των βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα και το ρόλο τους στην εμφύλια διαμάχη. Η παρέμβαση του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών μέσω της βρετανικής πρεσβείας ότι τέτοιες πρακτικές δεν συνάδουν με την δυτική αντίληψη περί δημοκρατίας και πολιτισμένου κράτους προκάλεσε τις διαβεβαιώσεις της ελληνικής κυβέρνησης ότι η αναχρονιστική αυτή πρακτική θα λάμβανε τέλος και ότι στο εξής θα λαμβάνονταν πειθαρχικά μέτρα απέναντι στις κυβερνητικές δυνάμεις που δεν συμμορφώνονταν[249].

---

[246] *Λαμιακός Τύπος*, 27 Ιουλίου 1947 και *Λαμιακός Τύπος*, 30 Αυγούστου 1947
[247] *Λαμιακός Τύπος*, 30 Αυγούστου και 2 Σεπτεμβρίου 1947
[248] *Λαμιακός Τύπος*, 16 Σεπτεμβρίου 1947
[249] Διαβεβαιώσεις του Αντιπροέδρου της Κυβέρνησης Τσαλδάρη στον βρετανό Πρέσβη: PRO, *FO 371/67011*, From Athens to FO, Telegram No. 1882, 15/11/47

Μέσα από την ανταλλαγή διπλωματικών εγγράφων έχει ενδιαφέρον να παρακολουθηθεί η προσπάθεια κάλυψης του περιστατικού εκ μέρους των βρετανικών αρχών που στάθμευαν στην περιοχή . Σύμφωνα με τη δήλωση του βρετανού στρατιώτη που τράβηξε τη φωτογραφία, αν και δεν υπήρχε αμφιβολία ότι στο κοινό δόθηκε κάθε δυνατότητα να δει τα κεφάλια, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι στρατιώτες παρήλαυναν στους δρόμους ειδικά για αυτό το σκοπό. Ο εκπρόσωπος της British Liaison Unit υποστήριξε ότι δεν υπήρχαν στοιχεία ότι τα κομμένα κεφάλια των ανταρτών είχαν κακοποιηθεί και προς απόδειξη του ισχυρισμού αυτού παρέθετε αντίγραφο της επίσημης φωτογραφίας που έλαβαν οι στρατιωτικές αρχές και διαβιβάστηκε στο Αρχηγείο Χωροφυλακής στα Τρίκαλα προς ενημέρωσή της. Παρότι το θέαμα στις φωτογραφίες χαρακτηρίζονταν αποτρόπαιο, τονίζονταν ότι δεν υπήρχε παραμόρφωση σε κανέναν από τα κεφάλια[250].

Την ίδια περίοδο δραστηριοποιήθηκε για το θέμα αυτό και η *Λίγκα για τη Δημοκρατία στην Ελλάδα* (League for Democracy in Greece)[251], η οποία εξέδωσε ένα ενημερωτικό φυλλάδιο με τον τίτλο: «Οι Βρετανοί στρατιώτες ζητούν: Εγκαταλείψτε την Ελλάδα» και θέμα την αποκοπή και έκθεση των κεφαλών των μαχητών του ΔΣΕ, φωτογραφία των οποίων είχε δημοσιεύσει η *Daily Mirror*. Εκτός από την αναδημοσίευση της φωτογραφίας, το φυλλάδιο περιείχε το λόγο του πρώην Ταγματάρχη S. H. Starr στη δημόσια συγκέντρωση η οποία είχε οργανωθεί από τη *Λίγκα* στο Λονδίνο, στις 8 Δεκεμβρίου 1947. Ο πρώην ταγματάρχης Starr υπηρέτησε στην Ελλάδα από τον Ιούνιο 1945 έως τον Ιούλιο 1947. Υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας βασανισμού και ξυλοδαρμού κρατουμένων παρόλο που οι Έλληνες στρατιωτικοί φρόντιζαν να αποκρύπτουν τέτοιες ενέργειες από τους Βρετανούς Συνδέσμους. Στα Τρίκαλα, όπου υπηρέτησε το

---

[250] PRO, *FO 371/67011*, British Police and Prison Mission Thessaly High Command Larisa to Chief of Mission Athens, 22/11/1947: "Allegations contained in Daily Mirror of 10/11/1947"

[251] Η *Λίγκα για τη Δημοκρατία στην Ελλάδα* ήταν μια βρετανική ομάδα πίεσης προς την Ελλάδα η οποία ιδρύθηκε τον Οκτώβριο 1945 υπό την προεδρία του Sir Compton Mackenzie και του μέλους του Κοινοβουλίου D M Pritt. Η Diana Pym έγινε γραμματέας συνεπικουρούμενη αργότερα από τη Marion Pasco, από το 1952 και μετά σύζυγο του Στέφανου Σαράφη, πρώην στρατιωτικού διοικητή του ΕΛΑΣ. Σκοπός της Λίγκας ήταν να ενδυναμώσει την παραδοσιακή φιλία ανάμεσα στους λαούς της Ελλάδας και της Βρετανίας στην βάση της καθιέρωσης και ανάπτυξης της δημοκρατίας στην Ελλάδα. Στόχευε επιπρόσθετα, στη διαφώτιση του βρετανικού κοινού για την κατάσταση στην Ελλάδα, στην προώθηση των πολιτιστικών σχέσεων ανάμεσα στις δύο χώρες, στη προσφορά βοήθειας στους Έλληνες που υπέφεραν και στις οικογενειές των Ελλήνων που πέθαιναν για τη δημοκρατικές τους ιδέες και δραστηριότητες, στην προώθηση της ιδέας της γενικής αμνηστίας για τους Έλληνες δημοκράτες , στην αποκατάσταση των συνδικάτων και των πολιτικών ελευθεριών και στην καταστολή της ένοπλης τρομοκρατίας. Η δράση της *Λίγκας* υποστηρίχθηκε από πολλά μέλη του Βρετανικού Κοινοβουλίου καθώς και από κάποιους στρατιωτικούς που είχαν υπηρετήσει στην Ελλάδα. Μεγάλο μέρος του έργου της Λίγκας ήταν να επηρεάζει την κοινοβουλευτική δράση με το να παρέχει πληροφορίες στους βουλευτές για επερωτήσεις στη Βουλή προς το Υπουργείο Εξωτερικών.

μεγαλύτερο μέρος της θητείας του, στην Πέμπτη Μονάδα Βρετανών Συνδέσμων (E British Liaison Unit, E.B.L.U), υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της περιφοράς κομμένων κεφαλών την οποία χαρακτήρισε ως «*την χειρότερη εμπειρία του στην Ελλάδα*». Στο λόγο του την περιγράφει ως εξής:

> «Συνέβη στα Τρίκαλα, στα τέλη Ιουνίου 1947. Δύο ή τρεις μέρες πριν από το περιστατικό κάποιοι φίλοι μου, οι οποίοι υπηρετούσαν στην E.B.L.U, η οποία ήταν προσκολημένη στην 9η Ελληνική Μεραρχία, επέστρεψαν στο στρατόπεδο και μου είπαν ότι είχαν δει Έλληνες στρατιώτες να παρελαύνουν στα Τρίκαλα κρατώντας τρία ανθρώπινα κεφάλια. Δεν τους πίστεψα τότε, αλλά το επόμενο πρωί ένας άλλος φίλος μου, μου είπε ότι μόλις είχε δει άλλα τέσσερα κεφάλια. Το πρωί είδα και ο ίδιος τα κεφάλια. Οδηγούσα ένα φορτηγό και είχα έναν Έλληνα μαζί μου. Έλληνες στρατιώτες κρατούσαν πάνω σε μουλάρια τα κεφάλια οκτώ ανδρών και μίας γυναίκας και παρήλαυναν γύρω από την πλατεία της πόλης. Ο λοχαγός Kings, ο οποίος είχε μαζί του μια φωτογραφική μηχανή, τράβηξε φωτογραφίες του κεφαλιού της γυναίκας και δύο από των ανδρών. Οι Έλληνες στρατιώτες δεν έφεραν αντιρρήσεις για αυτές τις φωτογραφίες και καθώς τα φορτηγά μας είχαν πάνω την αγγλική σημαία ήξεραν ποιοι ήμασταν. Μας είπαν ότι τα κεφάλια ανήκαν σε κομμουνιστές οι οποίοι είχαν σκοτωθεί σε συμπλοκή με τα κυβερνητικά στρατεύματα. Τα φιλμ τα πήγαμε σε έναν φωτογράφο στα Τρίκαλα, ο οποίος τα εμφάνισε και τα τύπωσε. Είπα σε πολλούς φίλους μου ότι όταν επέστρεφα στην Αγγλία σκόπευα να τα στείλω στην *Daily Mirror*. Ένα δεκαπενθήμερο αργότερα έφυγα από τα Τρίκαλα και γύρισα στην Αγγλία»[252].

Ο ταγματάρχης τέλειωνε το λόγο του με την προτροπή να αποχωρήσουν τα βρετανικά στρατεύματα από την Ελλάδα, ώστε οι Έλληνες να εκλέξουν τη δική τους κυβέρνηση και να κάνουν την Ελλάδα μια χώρα κατάλληλη για να ζει κάποιος.

Οι φωτογραφίες και οι ανταποκρίσεις των βρετανικού τύπου στην Ελλάδα σχετικά με το θέμα της αποκοπής των κεφαλών πυροδότησαν μια συζήτηση στον φιλελεύθερο και εργατικό –

---

[252] League for Democracy in Greece: the speech of ex-Corporal S.H. Starr to the public meeting organized by the League for Democracy in Greece at the Kingsway Hall, London, December 8th, 1947. Προσωπικό αρχείο Π. Παπαστράτη. Ευχαριστώ τον κ. Παπαστράτη που έθεσε υπόψη μου και μου διέθεσε το φυλλάδιο

αριστερό βρετανιό τύπο σχετικά με το μέλλον των βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα. Επιπρόσθετα, προκάλεσαν μια σειρά δηλώσεων και ενεργειών του Foreign Office, το οποίο έως τότε αρνούνταν ότι υπήρχαν στοιχεία για την πρακτική της αποκοπής των κεφαλών. Το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών αφού βεβαίωσε ότι οι φωτογραφίες ήταν πραγματικές, συζήτησε το περιστατικό μέσω του βρετανού πρέσβη στην Ελλάδα, Norton, με τον έλληνα πρωθυπουργό, Τσαλδάρη ενώ ο επικεφαλής της *Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής* στην Ελλάδα, Στρατηγός Rawlings, προιεδοποίησε τις ελληνικές στρατιωτικές αρχές ότι αν τέτοια «ντροπιαστική» συμπεριφορά συνέβαινε ξανά οι εκπρόσωποι της Βρετανικής Αποστολής θα αποσύρονταν[253].

Το περιστατικό στο οποίο υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας ο βρετανός ταγματάρχης δεν αποτελούσε μοναδική περίπτωση. Προφορικές και γραπτές μαρτυρίες κάνουν λόγο για δεκάδες περιστατικά κακοποίησης ανά την Ελλάδα. Παρακρατικές συμμορίες όχι μόνο απέκοψαν αλλά έπαιξαν ποδόσφαιρο με το κεφάλι του Δημήτρη Καραλίβανου πριν τη δημόσια έκθεσή του στις πλατείες χωριών της Παρνασίδας όπου έδρασε[254]. Σε άλλη περίπτωση στρατιώτες έριξαν το κεφάλι φονευθέντος αντάρτη στο προαύλιο των γυναικείων φυλακών στη Λαμία. Το κομμένο κεφάλι της Βαγγελίτσας Κλάδου, ηγετικού στελέχους του *Δημοκρατικού Στρατού Κρήτης*, εκτέθηκε σε κοινή θέα στην είσοδο της πόλης των Χανίων, ενώ ακόμα και μαθητές σχολείων αναγκάστηκαν από τις αρχές να περάσουν από μπροστά και να το φτύσουν[255].

Ανεξάρτητα από τις βρετανικές πιέσεις, θεωρούμε ότι η σταδιακή εγκατάλειψη της πρακτικής της δημόσιας έκθεσης των κεφαλών φονευθέντων ανταρτών ήταν απόρροια της ανασυγκρότησης του *Εθνικού Στρατού* και της στρατικοποίησης της εμφύλιας διαμάχης. Οι παρακρατικές ομάδες σταδιακά διαλύθηκαν, ύστερα από την αμνηστία της κυβέρνησης Σοφούλη, τον Οκτώβριο 1947 και η χρησιμοποίηση των αμφίβολης αποτελεσματικότητας σχηματισμών της Χωροφυλακής και ΜΑΥ/ΜΑΔ περιορίστηκε. Το ρόλο της αντιμετώπισης του ΔΣΕ ανέλαβε ο αναδιοργανωμένος μέσω της τακτικής στρατολογίας *Εθνικός Στρατός* ο οποίος ήταν πλέον σε θέση να πραγματοποιεί ευρείας κλίμακας εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Η

---

[253] P. Koutsopanagou, *The British Press and the Greek Politics, 1943-1949*, Unpublished thesis presented to the University of London for the Degree of the Doctor of Philosophy in International History, London School of Economics and Political Science, Lent Term, 1996, σ. 269-270

[254] Λεπτομέρειες για το περιστατικό και φωτογραφία των κομμένων κεφαλών, Π. Φούντας, *Στην Εύβοια σταυρώσανε τη λευτεριά, Αναμνήσεις από τη δράση του Δ.Σ Εύβοιας*, Αθήνα, αυτοέκδοση, 1986, σ. 16-18

[255] Προφορική μαρτυρία Αργυρώς Κοκκοβλή, Χανιά, 14 Ιουνίου 2006

ασκούμενη βία απέναντι στον αντίπαλο θεσμοποιήθηκε μέσω του φόνου στη μάχη, της σύλληψης αιχμαλώτων, ή των εκτελέσεων ύστερα από αποφάσεις των στρατοδικείων. Οι πρακτικές βίας της λευκής τρομοκρατίας έπαψαν να είναι αναγκαίες και για αυτό δημόσιες και οι όποιες παρεκκλίσεις από την πολιτικά ορθή συμπεριφορά του στρατού περιορίστηκαν σε ενέργειες οι οποίες δεν γνώριζαν το φως της δημοσιότητας όπως οι εκτελέσεις αιχμαλώτων στο πεδίο της μάχης ή οι βιασμοί των γυναικών μελών του ΔΣΕ.

Παρόμοιους σκοπούς με την δημόσια έκθεση κομμένων κεφαλών εξυπηρετούσε η έκθεση σε κοινή θέα πτωμάτων φονευθέντων μαχητών του ΔΣΕ. Η «προνομιακή» μεταχείριση, καθώς επρόκειτο για έκθεση ολόκληρου του σώματος και όχι μόνο ενός μέρος του, επιφυλάσσονταν σε σημαίνοντα μέλη ή στελέχη του ΔΣΕ. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το πτώμα του Διοικητή της ΙΙ Μεραρχίας του ΔΣΕ Ρούμελης, καπετάν Διαμαντή, το οποίο εκτέθηκε σε κοινή θέα έξω από το κτίριο της Στρατιωτικής Αστυνομίας στη Λαμία. Μέσα από τα φωτογραφικά τεκμήρια, τα οποία δημοσιεύτηκαν στις αθηναϊκές εφημερίδες, δίνεται η ευκαιρία να εξεταστεί ο τρόπος έκθεσης του νεκρού και ο συμβολισμός της πράξης αυτής. Ο νεκρός παρουσιάστηκε πάνω σε ένα στρατιωτικό φορείο, τυλιγμένος με στρατιωτικές κουβέρτες. Τα χέρια και τα πόδια του ήταν δεμένα με συρματόσχοινο, για να μην τους ξεφύγει και νεκρός, όπως έγραψαν ειρωνικά οι συναγωνιστές του. Φορούσε στρατιωτικά ρούχα, χωρίς ιδιαίτερα διακριτικά και έφερε εμφανή τα σημάδια των κακουχιών της διαβίωσης στην ύπαιθρο, ιδιαίτερα των τελευταίων μηνών. Δίπλα από τον νεκρό πόζαραν χαμογελαστοί άνδρες του τάγματος που πραγματοποίησε την επιχείρηση, σαν να επιδείκνυαν λάφυρο πολέμου.

Φωτογραφίες και ανταποκρίσεις του τοπικού και αθηναϊκού τύπου κατέγραψαν την ανταπόκριση του πληθυσμού της Λαμίας στο θέαμα. Η είδηση του φόνου του Διοικητή της ΙΙ Μεραρχίας του ΔΣΕ διαδόθηκε αστραπιαία στην πόλη της Λαμίας. Όταν μαθεύτηκε ότι η σωρός επρόκειτο να εκτεθεί σε δημόσια θέα, ο πληθυσμός της πόλης συγκεντρώθηκε στις κεντρικές πλατείες. *«Από το δρόμο των στρατώνων, όπου οι καταυλισμοί των ξεκληρισμένων προσφύγων, ως την πρώτη πλατεία της Λαμίας έβλεπες μια ατέλειωτη ουρά ανθρώπων, γυναικών προ πάντων, που έτρεχαν να προφθάσουν»*[256] για να δουν «ιδίοις όμμασι» το Διοικητή του ΔΣΕ Ρούμελης, τον άνθρωπο που επί τρία σχεδόν χρόνια είχε διαφύγει και επιβιώσει των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού,* τον «εχθρό» με τις στρατηγικές ικανότητες, το θρυλικό

[256] *Εμπρός*, 26 Ιουνίου 1949

καπετάν – Διαμαντή. Για τους χιλιάδες πρόσφυγες που είχαν μεταφερθεί αναγκαστικά στην πόλη της Λαμίας από τον *Εθνικό Στρατό*, ο φόνος του Διαμαντή, σήμαινε εκτός από το τέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων και την επιστροφή στα χωριά τους[257]. Η πομπή στρατιωτικών αυτοκινήτων τα οποία μετέφεραν τη σωρό και τους συλληφθέντες από τις τελευταίες στρατιωτικές επιχειρήσεις πέρασε από τις κύριες οδούς της πόλης και κατευθύνθηκε προς το κτίριο της ΕΣΑ όπου έγινε και η έκθεση του πτώματος. Στη συνέχεια, η σωρός μεταφέρθηκε στο νεκροταφείο Λαμίας, όπου υπήρχαν επίσης συγκεντρωμένοι, προκειμένου να γίνει η πρόχειρη ταφή. Η σορός δεν τάφηκε εντός του νεκροταφείου της πόλης, την Ξηριώτισσα. *«Οι εγκληματίες της ολκής του Διαμαντή δεν έχουν καμιά θέση στο γαληνεμένο τόπο των νεκρών που ησυχάζουν... ένας λάκκος, ένας πρόχειρος λάκκος έχει ανοιχθεί πίσω από το νεκροταφείο. Δεν βρίσκεται κανένας εκεί συγγενής να κλάψει το αιμοβόρον αυτό θηρίον. Κανένας παπάς να του διαβάσει την τελευταία ευχή»*[258]. Άκλαυτος και αδιάβαστος, *«άδοξο κουφάρι, πετάχθηκε νεκρός και αποσυντεθημένος σε κάποιο λάκκο της Ξηριώτισσας. Αμφιβάλλουμε αν θα βρεθεί χώμα δια να καλύψη ένα σαρκίον, η θύμησις του οποίου προκαλεί ρίγη τρόμου ες πολλά έτη ακόμα»*[259]. Η έκθεση πτωμάτων και κομμένων κεφαλών των μαχητών του ΔΣΕ συμβόλιζε την απόλυτη και εξευτελιστική τιμωρία του ηττημένου εχθρού. Το άταφο πτώμα και το κομμένο κεφάλι καταδείκνυαν ότι ο τρόπος με τον οποίο θα πέθαινε κανείς μπορούσε να γίνει και ήταν μια μορφή τιμωρίας.

Η μη ταφή του νεκρού ήταν η άρνηση όλων των επικήδειων τελετών οι οποίες κατέχουν εξέχουσα θέση στην πολιτισμική ζωή των κοινωνιών, ήταν η ατίμωση του νεκρού και η στέρηση του δικαιώματος να τον θρηνήσουν τα προσφιλή του πρόσωπα. Το αποκεφαλισμένο πτώμα πολλαπλασίαζε τη φρίκη καθώς στερούσε το μέρος εκείνο που επιτρέπει την αναγνώριση, την ταυτοποίηση. Ο θάνατος γινόταν ένα δημόσιο θέαμα μέσω του οποίου ενισχύονταν το αίσθημα

---

[257] Πράγματι, ο φόνος του Διαμαντή και οι επιτυχημένες επιχειρήσεις των κυβερνητικών δυνάμεων εναντίον του ΔΣΕ ουσιαστικά σηματοδότησαν το τέλος της στρατιωτικής παρουσίας του ΔΣΕ στη Ρούμελη, καθώς με εξαίρεση τις μονάδες χώρου, δεν απέμεινε οργανωμένο συγκρότημα μαχητών του ΔΣΕ στην περιοχή. Η επιτυχής πορεία των στρατιωτικών επιχειρήσεων για τις κυβερνητικές δυνάμεις από την ανακατάληψη του Καρπενησίου, το Φεβρουάριο 1949 και εφεξής, είχε θετικό αντίκτυπο στην καθημερινή ζωή της πόλης της Λαμίας, γεγονός που διαφαίνεται στην αναζωπύρωση της οικονομικής και πολιτικής δραστηριότητας και στις δημόσιες τελετές. Τα έργα ανασυγκρότησης, η επαναδραστηριοποίηση του εμπορικού και βιοτεχνικού επιμελητηρίου, η πολιτική κίνηση με τις συχνές επισκέψεις βουλευτών και πολιτευτών στη Λαμία, ο εβδομαδιαίος εορτασμός της εθνικής επετείου της 25ης Μαρτίου και ο επαναπατρισμός των προσφύγων εκατέρωθεν των βασικών οδικών αρτηριών σηματοδοτούσαν το τέλος του τρίχρονου πολέμου.

[258] *Εμπρός*, 23 Ιουνίου 1949

[259] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Ιουνίου 1949

του τρόμου και προστίθενταν ωμότητα στη βία που ασκούνταν από την κρατική εξουσία[260]. Οι μαχητές του ΔΣΕ θέτονταν όχι μόνο εκτός της κοινότητας του έθνους, «ως ξενοκίνητοι προδότες της πατρίδας» αλλά και εκτός της θρησκευτικής κοινότητας, προφανώς με τη συναίνεση της Εκκλησίας της Ελλάδος. Η μη θρησκευτική ταφή υπογραμμίζει ότι ο νεκρός τιμωρείται ως απόβλητος από την κοινωνία αλλά και από την εκκλησία. Άταφοι μένουν εκείνοι τους οποίους η κοινωνία ή η εξουσία θεωρούσε μιαρούς κάτι το οποίο ίσχυε από τους αρχαίους χρόνους. Όπως αναφέρεται και στην τραγωδία του Σοφοκλή Αντιγόνη ήταν εξευτελισμός η μη ταφή του ανθρώπου και επιβαλλόμενη ποινή για τους προδότες[261].

Η δημόσια τελετή, της έκθεσης του πτώματος και της περιφοράς του, δήλωνε και σε συμβολικό επίπεδο κάτι που ουσιαστικά είχε συντελεστεί στο στρατιωτικό πεδίο, την οριστική επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων έναντι του ΔΣΕ στη Ρούμελη. Οι λεζάντες των φωτογραφιών που δημοσιεύτηκαν ήταν αποκαλυπτικές όσο αφορά στον σκοπό της δημόσιας αυτής έκθεσης : «*Το απάνθρωπον τέρας δεν υπάρχει πλέον. Ο εθνικός στρατός τιμωρεί τους προδότες*». Αφενός, ο Διαμαντής, ο οποίος για τρία χρόνια είχε αποτελέσει το φόβητρο των κυβερνητικών δυνάμεων κείτονταν πλέον νεκρός, γεγονός που ουσιαστικά σήμαινε το τέλος της παρουσίας του ΔΣΕ στη Στερεά. Από την άλλη μεριά, ο *Εθνικός Στρατός* παρουσιάζονταν ως τιμωρός. Ο συνειρμός ήταν άμεσος: όποιος αντιστέκεται στον *Εθνικό Στρατό* είναι προδότης της πατρίδας και η τιμωρία του είναι ο θάνατος, η διαπόμπευση, ο εξευτελισμός.

Σε άλλη μια περίπτωση αναφέρθηκε στον τοπικό τύπο φωτογράφηση και έκθεση σε δημόσια θέα πτωμάτων. Επρόκειτο για τα πτώματα δύο ανταρτών οι οποίοι φονεύθηκαν σε συμπλοκή με τις δυνάμεις του Ταγματάρχη Κρανιά τον Απρίλιο 1947 στο Γαρδίκι της Δυτικής Φθιώτιδας. Τα πτώματα θεωρήθηκαν ότι ανήκαν σε παρτιζάνους του βουλγαρικού στρατού μεταφέρθηκαν στο Νοσοκομείο Λαμίας και αφού «καλλωπίστηκαν» από εθελόντριες αδελφές του Ερυθρού Σταυρού, εκτέθηκαν σε κοινή θέα προκειμένου να φωτογραφηθούν. Οι φωτογραφίες των πτωμάτων με τις αρχές τις πόλης, τους προέδρους των επιστημονικών και εμπορικών συλλόγων

---

[260] Ο Π. Βόγλης συνέδεσε το θέαμα της έκθεσης κομμένων κεφαλών με τις δημόσιες ομολογίες των δηλώσεων μετανοίας. Τα δύο αυτά εμβλήματα της εμφύλιας σύγκρουσης αναπαριστούν συμβολικά τις δύο επιλογές που είχαν όσοι στρατεύονταν στην υπόθεση του ΔΣΕ: από τη μία θάνατος και εξευτελισμός και από την άλλη μετάνοια και εξιλασμός. Βόγλης, *ο.π.*, σ. 125-132

[261] Ο Σοφοκλής διακήρυξε με το στόμα της Αντιγόνης τον οφειλόμενο σεβασμό στους νεκρούς, που δεν τον επιβάλλουν νόμοι γραπτοί αλλά θεόσταλτοι. Σοφοκλέους, *Αντιγόνη*, στ. 450-457. Μτφ. Κ. Γεωργουσόπουλος, Αθήνα: Κάκτος 1994

και του διευθυντή της τοπικής εφημερίδας στάλθηκαν στις αθηναϊκές εφημερίδες «για να αποτελέσουν σημαντικό ντοκουμέντο προς την απόδειξη υπό των γειτόνων μας ενισχύσεως της συμμοριακής δραστηριότητας»[262]. Εν συνεχεία, τα πτώματα ταριχεύτηκαν και στάλθηκαν στην Αθήνα. Η έκθεση των πτωμάτων αυτών εκτός από επίδειξη ισχύος και μέσο εκφοβισμού, αποτελούσε ένα όπλο προπαγάνδας. Οι φονευθέντες ανήκαν στους λόχους των Σλαβομακεδόνων που είχαν σταλεί στη Στερεά Ελλάδα προς ενίσχυση του αρχηγείου του ΔΣΕ Ρούμελης. Η απουσία Σλαβόφωνων στην περιοχή αυτή στοχοποιούσε τα τμήματα των Σλαβομακεδόνων, οι οποίοι εύκολα στα μάτια του πληθυσμού μπορούσαν να θεωρηθούν αλλοεθνείς. Η προπαγάνδα της κυβερνητικής παράταξης δεν δυσκολευόταν να πείσει ότι επρόκειτο για Βούλγαρους οι οποίοι είχαν έρθει να ενισχύσουν τον ένοπλο αγώνα προκειμένου να προωθήσουν τα επεκτατικά τους σχέδια εις βάρος της Ελλάδας.

---

[262] *Λαμιακός Τύπος*, 30 Απριλίου 1947

Φωτογραφίες 3 και 4: Έκθεση της σωρού του Διοικητή της ΙΙ Μεραρχίας Ρούμελης, Διαμαντή, στη Λαμία (εφημερίδα *Ακρόπολις*, 23 Ιουνίου 1949)

Φωτογραφία 5: Ο πληθυσμός της Λαμίας περιμένει να δει τη σωρό του Διαμαντή (εφημερίδα *Ακρόπολις*, 23 Ιουνίου 1949)

Φωτογραφία 6: Έκθεση και περιφορά κομμένων κεφαλών μαχητών του ΔΣΕ στα Τρίκαλα (FO 371/67011)

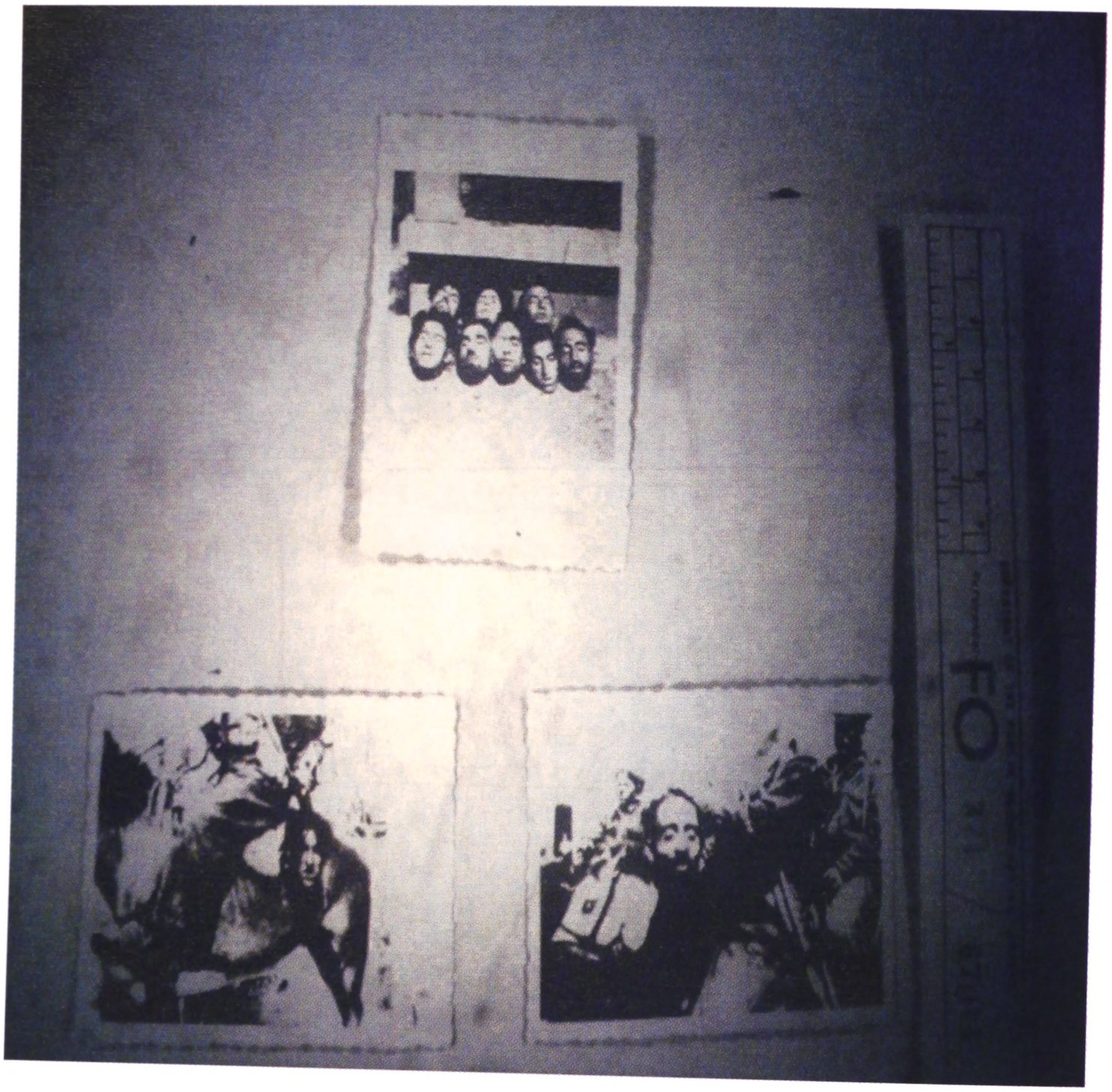

Κεφάλαιο 7: Εθνικός συναγερμός και εθνική συστράτευση: "Εθνικόφρονος" ιδεολογία και προπαγάνδα στην πόλη της Λαμίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου

"Με φωνή ή χωρίς, οι άνθρωποι πάντα μπορούν να καθοδηγηθούν και να κάνουν το θέλημα των κυβερνώντων τους. Είναι εύκολο. Το μόνο που χρειάζεται να κάνει κάποιος είναι να τους πει ότι απειλούνται, ν' αποκηρύξει τους ειρηνιστές για την έλλειψη πατριωτισμού τους και να τους κατηγορήσει ότι εκθέτουν τη χώρα σε κίνδυνο. Έτσι γίνεται σε όλες τις χώρες"[263].

Joseph Goebbels

Το να κινητοποιείς τους ανθρώπους να πολεμήσουν πάντα υπήρξε ένα σημαντικό πρόβλημα πόσο μάλλον όταν οι κατέχοντες την εξουσία καλούνταν να δικαιολογήσουν έναν εμφύλιο πόλεμο ο οποίος έπονταν σε σύντομο χρονικό διάστημα της εμπειρίας της Κατοχής. Ένας «δίκαιος» σκοπός για τον οποίο η χώρα έπρεπε να εμπλακεί ξανά στην πολεμική περιπέτεια, έπρεπε να παρουσιαστεί και να διαφημιστεί τόσο ανάμεσα σε αυτούς που επιστρατεύονταν για να πολεμήσουν όσο και απέναντι σε ένα ευρύτερο ακροατήριο ώστε να δικαιολογήσει όχι τόσο την αναγκαιότητα του πολέμου όσο την επιτακτική ανάγκη στήριξής του[264]. Αφενός τα στρατιωτικά επιτεύγματα ήταν ανάγκη να δοξαστούν και να διαφημιστούν, έτσι ώστε να αυξηθεί η έννοια της αμοιβαίας ταυτοποίησης, και αφετέρου οι στρατιώτες πολεμούσαν καλύτερα αν γνώριζαν ότι οι οικογένειές τους, οι φίλοι τους, και οι πολίτες που περίμεναν νέα από τα κατορθώματά τους, υποστήριζαν τις πράξεις τους.

Ήδη από την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων το 1946 και τα δύο στρατόπεδα του εμφυλίου πολέμου, οργάνωσαν προπαγανδιστικές εκστρατείες που είχαν στόχο την εξύψωση του ηθικού των μαχομένων και τη συστράτευση της κοινωνίας στο πλευρό τους. Η «εθνική συστράτευση» και ο «εθνικός συναγερμός» της κυβερνητικής πλευράς, η διαφώτιση των μαχητών και το σύνθημα «όλοι στον αγώνα, όλα για τη νίκη» του Δημοκρατικού Στρατού

---

[263] German Propaganda Archive, "Nazi Propaganda by Joseph Goebbels", www.calvin.edu. Επίσκεψη στην ιστοσελίδα, 21 Ιουνίου 2008

[264] P. Taylor, *Munitions of the Mind. A history of propaganda from ancient world to the present day*, Manchester: Manchester University Press, 2003. σ. 12-13

αποτελούσαν προσπάθειες ψυχολογικής κινητοποίησης της κοινωνίας για πόλεμο, η οποία συνδέεται άμεσα με τις δημόσιες τελετές κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Η κινητοποίηση του πληθυσμού ήταν τόσο πρακτική, αφορούσε δηλαδή τη στρατιωτική επιστράτευση και την κινητοποίηση όλων των οικονομικών πόρων του κράτους για τον πόλεμο και σε τομείς που συνδέονταν άμεσα με αυτόν, όσο και ψυχολογική, έπρεπε δηλαδή να πειστούν οι άνθρωποι να συμμετέχουν και κυρίως να στηρίξουν την πολεμική προσπάθεια.

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξεταστεί το νόημα και το περιεχόμενο, τα μέσα και οι μέθοδοι του προπαγανδιστικού μηχανισμού που στήθηκε με αφορμή τον εμφύλιο πόλεμο. Καθώς η περιοχή ενδιαφέροντος εντοπίζεται στην πόλη της Λαμίας, η οποία καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου παρέμεινε υπό την κατοχή της κυβερνητικής παράταξης, η έρευνα θα εστιάσει στην προπαγάνδα του επίσημου κράτους, σε ότι ονομάστηκε «εθνική προπαγάνδα», και θα εξετάσει τον τρόπο εφαρμογής της σε μια επαρχιακή πόλη.

Ως αναλυτικό εργαλείο χρησμοποιείται η έννοια της προπαγάνδας. Η προπαγάνδα αποτελεί την εσκεμμένη προσπάθεια που γίνεται, από μια συγκεκριμένη ομάδα ή φορέα, προκειμένου να επηρεαστεί η άποψη, η θέση ή η αντίληψη ανθρώπων σε θέματα τα οποία είναι σαφώς συνδεδεμένα με μεγάλες ή μικρές κοινωνικές ομάδες[265]. Εντός στενότερων σημειολογικών πλαισίων, ως προπαγάνδα νοείται ένα σύνολο πληροφοριών οι οποίες είναι εκούσια παροδηγητικές ή ψευδείς, προκειμένου να υποστηρίξουν πολιτικές σκοπιμότητες ή να προστατεύσουν τα συμφέροντα αυτών που κατέχουν την εξουσία. Ο προπαγανδιστής επιδιώκει να μεταλλάξει τον τρόπο με τον οποίο το ευρύ κοινό αντιλαμβάνεται ένα ζήτημα ή μία ορισμένη κατάσταση, ώστε οι αντιδράσεις και οι προσδοκίες του να εξυπηρετούν πλέον τα συμφέροντα της οντότητας που αντιπροσωπεύει ο προπαγανδιστής. Ως τέτοια, η προπαγάνδα συνάδει με την λογοκρισία, η οποία επιτυγχάνει τον ίδιο στόχο με την διαφορά ότι δεν επιδιώκει να γεμίσει την διάνοια του κοινού με «εγκεκριμένες» πληροφορίες, αλλά εμποδίζει την μετάδοση αντιμαχόμενων ιδεολογιών. Αυτό που ξεχωρίζει την προπαγάνδα από άλλες μορφές συνηγορίας είναι ότι ο προπαγανδιστής είναι πρόθυμος να αλλάξει την άποψη του κοινού μέσω σύγχυσης και εξαπάτησης και όχι μέσω πειθούς και κατανόησης. Επιπλέον, οι ηγέτες κάποιας οργάνωσης μπορεί να γνωρίζουν ότι οι πληροφορίες είναι μονόπλευρες ή αναληθείς αλλά αυτό ίσως δεν

---

[265]Taylor, *ο.π.*, σ. 5-6

ισχύει για τα μέλη της οργάνωσης που συμμετέχουν στην διάδοση της προπαγάνδας. Ο Βαγγέλης Αγγελής, ο οποίος έγραψε για τη νεολαιίστικη προπαγάνδα την περίοδο της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου, υποστήριξε ότι «*η άποψη η οποία θέλει την προπαγάνδα να είναι αποκλειστικά μια σκοτεινή δραστηριότητα γκεμπελιανού τύπου είναι λανθασμένη*». Η προπαγάνδα δεν είναι απαραίτητα μια αρνητικά φορτισμένη έννοια αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για θετικούς σκοπούς, όπως η ενημέρωση των πολιτών σε θέματα υγείας ή περιβάλλοντος[266].

Η προπαγάνδα είναι συνεχής διαδικασία η οποία σχεδιάζεται και υλοποιείται με σαφώς προσδιορισμένη μεθοδολογία και για επίσης σαφώς προσδιορισμένο σκοπό. Απευθύνεται είτε σε μεμονωμένα άτομα - στο πλαίσιο εφαρμογής του σχεδίου δράσης - είτε σε μεγάλες κοινωνικές ομάδες. Γίνεται, κατά περίπτωση, με την προσωπική συζήτηση ή την μαζική επικοινωνία. Τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την προπαγάνδα είναι ποικίλα: σημαίες, λάβαρα, σήματα, συνθήματα, φωτογραφικό και ενημερωτικό υλικό, πορείες, διαδηλώσεις, ομιλίες, συγκεντρώσεις και πολιτιστικές εκδηλώσεις. Η προπαγάνδα χρησιμοποιεί την επικοινωνία για να μεταφέρει ένα μήνυμα, μια ιδέα ή μια ιδεολογία η οποία σχεδιάζεται πρωτίστως για να ικανοποιήσει τα συμφέροντα των ατόμων που διεξάγουν την επικοινωνία αυτή. Ωστόσο, η προπαγάνδα έχει άμεση σχέση με τον πολιτικό και κοινωνικό της περίγυρο. Λαμβάνει υπόψη της τις κοινωνικές αξίες που κυριαρχούν και αποτελεί μέρος του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος[267].

Η σχέση της προπαγάνδας με την εξουσία και τον πόλεμο είναι καλά θεμελιωμένη. Η προπαγάνδα αποτελεί ένα όπλο εξίσου σημαντικό με τα ξίφη, τα όπλα ή τις βόμβες, ενώ πάντοτε υπήρξε ένα επιπρόσθετο ψυχολογικό εργαλείο στο οπλοστάσιο της εξουσίας για τη διαιώνιση των σχέσεων εξουσίας τόσο από αυτούς που θέλουν να διασφαλίσουν ή να διατηρήσουν την εξουσία όσο και από αυτούς που θέλουν να τους αντικαταστήσουν στην άσκησή της. Σκοπός της προπαγάνδας είναι να αλλάξει δραστικά τις απόψεις των άλλων αντί απλώς να μεταδώσει γεγονότα. Για παράδειγμα, η προπαγάνδα μπορεί να επιστρατευτεί προκειμένου να προϊδεάσει θετικά ή αρνητικά σε σχέση με κάποια ιδεολογική θέση, αντί να παρουσιάσει την ίδια την θέση.

Η έκκληση στο συναίσθημα, μέσω της υπονόησης παράλογων (μη ενορατικών) σχέσεων μεταξύ των ιδεών) είναι ίσως η πιο απροκάλυπτη μέθοδος προπαγάνδας, αφού υπάρχουν πολλές άλλες

---

[266] Β. Αγγελής, «*Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελάει πατέρα». Μαθήματα Εθνικής αγωγής και νεολαιίστικης προπαγάνδας στα χρόνια της 4ης Αυγούστου*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2006, σ. 22-23

[267] G. Jowett and V. O'Donnell, *Propaganda and Persuasion*, London, 1992

μέθοδοι, λιγότερο φανερές και μάλιστα δόλιες. Η προπαγάνδα μπορεί να μεταδίδεται ως εύλογη προκατάληψη εντός μιας φαινομενικά ισορροπημένης και δίκαιης δημόσιας συζήτησης ή επιχειρηματολογίας. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί ακόμη καλύτερα σε συνδυασμό με την μέθοδο μετάδοσης ειδήσεων των μέσων μαζικής επικοινωνίας. Όπως σημείωνε και ο θεωρητικός του χουντικού περιοδικού «Θέσεις και Ιδέες», Κ.Χ.Βρυώνης,

> «Ο μέγας εχθρός της εθνικής προπαγάνδας είναι η αμφιβολία. Γι' αυτό, ΠΟΤΕ δεν πρέπει να γίνεται επίκληση της λογικής των μαζών. Η εθνική προπαγάνδα πρέπει να απευθύνεται πάντοτε εις το συναίσθημα, το καθολικόν, το ολοκληρωτικόν συναίσθημα, το δίκαιον ή το άδικον, το ηθικόν ή το ανήθικον, την αγάπην ή το μίσος, την αλήθειαν ή το ψεύδος. Η εθνική προπαγάνδα έναν οδηγόν έχει: την υποκειμενικήν αλήθειαν του εθνικού συμφέροντος και ουδέποτε την οιανδήποτε αντικειμενικήν αλήθειαν»[268].

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, τέθηκε σε λειτουργία ένας προπαγανδιστικός μηχανισμός ο οποίος κλήθηκε να προωθήσει τις κυβερνητικές θέσεις. Ο μηχανισμός αυτός στηρίχθηκε στα προϋπάρχοντα πρότυπα, όπως την ισχυρή προπαγανδιστική οργάνωση της 4ης Αυγούστου. Παράλληλα, χρησιμοποίησε για πρώτη φορά σε τέτοια έκταση φορείς όπως οι ένοπλες δυνάμεις. Ο *Εθνικός Στρατός*, του οποίου ο ιδεολογικός ρόλος αναβαθμίστηκε κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, αποτέλεσε έναν από τους κύριους φορείς προπαγάνδας[269]. Από το πρώτο έτος των στρατιωτικών επιχειρήσεων, το 1946, το *Γενικό Επιτελείο Στρατού* σημείωνε ως πρωταρχική ανάγκη να εξυψωθεί το ηθικό του *Εθνικού Στρατού* σε ανώτερο σημείο ώστε οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις να αρχίσουν με την αρμόζουσα ατμόσφαιρα:

> «Η Κυβέρνησις θα πράξη πολλά (δια του τύπου και διά των πολιτικών αρχών), ώστε ο στρατιώτης να εννοήση ότι - το έθνος έχει εμπιστοσύνην εις αυτόν και - δύναται ούτος να αναμένη πάσαν βοήθειαν παρά του Έθνους. Ο Έλλην στρατιώτης δίδει πάντοτε την λύσιν, εφ' όσον είναι βέβαιος ότι: οδηγείται καλώς, ότι τον μεταχειρίζονται καλώς, τέλος ότι καταβάλλεται πάσα προσπάθεια διά την ευζωϊαν του. Δέον επίσης ο στρατιώτης ν' αντιληφθή ότι φονεύων συμμορίτας

---

[268] Παρατίθεται στο Αγγελής, *ο.π.* σ. 24

[269] Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα: Θεμέλιο 1995, σ. 201

προσφέρει μεγίστας υπηρεσίας εις την πατρίδα του και ιδιαιτέρως εις την οικογένειάν του»[270].

Η ανάγκη εφαρμογής ενός συντονισμένου σχεδίου προπαγάνδας με «λίαν προσεκτικήν προπαρασκευήν» προβάλλονταν πριν τη διενέργεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων την άνοιξη 1947. Τα βήματα αυτής της προπαγανδιστικής εκστρατείας ορίζονταν από το *Γενικό Επιτελείο Στρατού* με λεπτομέρεια. Αποδέκτες της προπαγάνδας ήταν τόσο οι πολίτες όσο και ο στρατός. Το ηθικό των στρατιωτικών δυνάμεων έπρεπε να εξυψωθεί στο ανώτερο δυνατό σημείο ώστε οι στρατιωτικές επιχειρήσεις να αρχίσουν με τις πιο ευοίωνες προϋποθέσεις. Η κυβέρνηση και οι πολιτικές αρχές μέσω του τύπου έπρεπε να πείσουν τους στρατιώτες της κυβερνητικής παράταξης ότι η χώρα έχει εμπιστοσύνη σε αυτούς, ότι ο ελληνικός λαός αποβλέπει σε αυτούς για την σωτηρία του, και ότι μπορούν να αναμένουν κάθε υποστήριξη και βοήθεια από το έθνος ως σύνολο ανεξαρτήτως πολιτικών φρονημάτων:

«Ο Έλλην στρατιώτης θα δώση την απάντησιν, αρκεί να έχη εμπιστοσύνην ότι οδηγείται καλώς, ότι χρησιμοποιείται καταλλήλως, ότι τον επιμελούνται καλώς, και να αντιληφθή ότι φονεύων συμμορίτας συμβάλλει εις την ασφάλειαν της Χώρας του γενικώς και της οικογενείας του ειδικώτερον. Η προπαγάνδα εις τον Στρατόν, πρέπει να καταστήση σαφές, διατί οι άνδρες πρέπει να κρατώνται υπό τα όπλα. Θα πρέπει επίσης να προειδοποιούνται εάν πρόκειται να κρατώνται περαιτέρω υπό τα όπλα, ευθύς ως τούτο γίνεται γνωστόν και να μη βαυκαλίζωνται με υποσχέσεις απολύσεως. Ολοι πρέπει να εμπνέωνται από την αποστολήν των, πρέπει να κατατοπίζωνται αναλόγως προ πάσης επιχειρήσεως και πρέπει να ενστερνησθώσιν την σπουδαιότητα της αποστολής των και το μέγεθος της απειλής της επικρεμαμένης επί της υποστάσεως της Ελλάδος. Άπαντες οι Διοικηταί να βεβαιωθούν ότι οι άνδρες αντιλαμβάνονται πλήρως τον κίνδυνον ον διατρέχει η Χώρα και την άκραν σοβαρότητα της καταστάσεως»[271].

---

[270] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 3, «Θέμα: Εσωτερική Ασφάλεια. Προς Διοικητές Α Β και Γ ΣΣ, «Προσωπικαί απόρρηται οδηγίαι δια τους διοικητάς Α Β και Γ ΣΣ αφορώσαι την εσωτερικήν ασφάλειαν της χώρας Αθήνα, 12 Σεπτεμβρίου 1946», Αθήνα: έκδοση ΔΙΣ, 1998

[271] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 3 Κείμενο 30, «ΓΕΣ Α1/1. Προς Α Β Γ ΣΣ, Θέμα: Εσωτερική Ασφάλεια», 17 Ιανουαρίου 1947

Παράλληλα έπρεπε να τεθεί σε εφαρμογή σχέδιο ψυχολογικού πολέμου – πολέμου νεύρων εναντίον των μαχητών του ΔΣΕ *«διά να πτοήση το ηθικόν των, διά να αντιληφθούν το μέλλουν να αντιμετωπίσουν και γενικώς να προπαρασκευάση τον δρόμον διά την άνοιξιν».* Σύμφωνα με τα ηγετικά κλιμάκια του *Γενικού Επιτελείου Στρατού*, η οργάνωση έντονης, συστηματικής και συνεχούς προπαγάνδας τόσο στο λαό όσο και στο στρατό συντελούσε στην έξαρση του «αντισυμμοριακού αγώνος». Η εκστρατεία αυτή οργανώνονταν από το *Γενικό Επιτελείο Στρατού* και το *Υπουργείο Τύπου* με όλα τα μέσα, τον τύπο και άλλα έντυπα, τη ραδιοφωνία, το θέατρο και τον κινηματογράφο[272].

Στα πλαίσια του διεξαγόμενου «ψυχολογικού πολέμου» δημιουργήθηκαν οι Διευθύνσεις Ψυχολογικών Επιχειρήσεων του ΓΕΕΘΑ και του ΓΕΣ, αναδιοργανώθηκε το 2ο Γραφείο του ΓΕΣ και ενισχύθηκαν η Υπηρεσία Διαφωτίσεως και η Σχολή Διαφωτίσεως του ΓΕΣ με στόχο την παραγωγή κατάλληλων στελεχών. Γραφεία Διαφωτίσεως λειτουργούσαν σε όλες τις στρατιωτικές μονάδες, ενώ από το 1948 άρχισαν να εκπέμπουν οι πρώτοι σταθμοί των Ενόπλων Δυνάμεων στη Λάρισα και στην Αθήνα. Όπως επισημαίνει ο Σ. Μπουρνάζος διακρίνονται τρια σκέλη ψυχολογικού πολέμου». Αρχικά η διαφώτιση οργανώθηκε στο εσωτερικό του *Εθνικού Στρατού* μέσω ομιλιών, μαθημάτων και εκδόσεων σε αξιωματικούς και στρατιώτες, στο μέτωπο και στα μετόπισθεν. Μια δεύτερη προπαγανδιστική ενέργεια στρέφονταν εναντίον των μαχητών του ΔΣΕ με τη ρίψη προκηρήξεων, τρικ ή με προσωπικά σημειώματα. Στόχος ήταν να καμφθεί το ηθικό του αντιπάλου μέσω της προβολής μιας σίγουρης νίκης του *Εθνικού Στρατού*. Παράλληλα, δίνονταν υποσχέσεις για καλή μεταχείριση σε περίπτωση που οι μαχητές του ΔΣΕ παραδίνονταν. Τέλος, το τρίτο σκέλος της προπαγάνδας στρέφονταν προς τον πληθυσμό. Έμφαση δίνονταν στους εργάτες, τους αγρότες, τους νέους, τους «συμμοριόπληκτους» και τις οικογένειες των μαχομένων[273]. Χαρακτηριστικό προς αυτή την κατεύθυνση είναι το έγγραφο της *Ανώτερης Στρατιωτικής Διοίκησης Στερεάς Ελλάδος* (ΑΣΔΣΕ) προς τους Δημάρχους και τους Προέδρους Κοινοτήτων σύμφωνα με το οποίο κάθε φορά που μετακινούνταν στρατιωτικό τμήμα από κάποια θέση σε άλλη, οι Στρατιωτικές αρχές να ειδοποιούν τις διοικητικές και τις αρχές της Χωροφυλακής για τη διέλευση του τμήματος (περίπου ώρα – σημεία από τα οποία θα

---

[272] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 3, Κείμενο 42, ΓΕΣ Α Κλάδος προς Α και Β ΣΣ, «Απόψεις για τον αντισυμμοριακό αγώνα», Αθήνα, 2 Φεβρουαρίου 1947, σ. 243 όπου σχετική συνημμένη διαταγή του ΓΕΣ που δεν παρατίθεται

[273] Μπουρνάζος, *ο.π.*, σ. 24

διέρχονταν) ώστε «*να δίδεται εις τον λαόν της Ρούμελης η ευκαιρία κατά ένα ωργανωμένον τρόπον να εκδηλώνει την αγάπην του προς τα μαχόμενα τέκνα του*»[274].

Σε κρίσιμες από στρατιωτικής πλευράς περιόδους ο *Εθνικός Στρατός*διεξήγαγε παράλληλα με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις διαφωτιστική εκστρατεία με σκοπό την εξύψωση του ηθικού του πληθυσμού της πόλης. Για παράδειγμα κατά το διάστημα της κατοχής του Καρπενησίου από το ΔΣΕ, στα τέλη Ιανουαρίου και αρχές Φεβρουαρίου 1949, προβάλλονταν καθημερινά σε κεντρικό κινηματογράφο της Λαμίας ταινία με θέμα τους αγώνες του έθνους κατά τη διάρκεια της Κατοχής και την «εποποιία των κυβερνητικών δυνάμεων στο Γράμμο»[275]. Η πρωτοβουλία αυτή της *Ανώτατης Στρατιωτικής Διοίκησης Στερεάς Ελλάδος* έλαβε εκτεταμένη δημοσιότητα από το τοπικό τύπο στον οποίο είχε απαγορευθεί οποιαδήποτε αναφορά στις διεξαγόμενες στρατιωτικές επιχειρήσεις. Με την είσοδο του *Εθνικού Στρατού* στο Καρπενήσι η προπαγάνδα στράφηκε αφενός στις καταστροφές και τα δεινά που είχε προκαλέσει η παρουσία των ανταρτών στη «δεινοπαθούσα πόλη» και αφετέρου στην παρουσίαση του στρατού ως απελευθερωτή – σωτήρα και φορέα περίθαλψης. Η σχετική αρθρογραφία καλύφθηκε, προς ενίσχυση της προπαγάνδας, με φωτογραφικό υλικό, το οποίο αποτελούσε σπάνια πρακτική για την εφημερίδα[276]. Προφανώς, η μη τακτική δημοσίευση φωτογραφιών από τον Λαμιακό Τύπο οφείλεται σε οικονομικούς λόγους. Ενδεχόμενα σε αυτή την περίσταση η όλη δημοσίευση επιδοτήθηκε από την κυβέρνηση.

Η χρησιμοποίηση των μέσων μαζικής ενημέρωσης για κατεξοχήν προπαγανδιστικούς σκοπούς δεν αποτελούσε πρωτόγνωρη πρακτική στην ελληνική πραγματικότητα. Πρόσφατο παράδειγμα αποτελούσε η χειραγώγηση της κοινής γνώμης με την καλλιέργεια «του μύθου του Μεταξά». Οι μελέτες της Μαρίνας Πετράκη και του Βαγγέλη Αγγελή για την προπαγάνδα της δικτατορίας του Μεταξά κατέδειξαν πως το καθεστώς της 4ης Αυγούστου χρησιμοποίησε ως αποτελεσματικά όργανα προπαγάνδας τα ΜΜΕ ιδρύοντας ως συντονιστικό μέσο το *Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού*. Ο εθνικός και επαρχιακός τύπος, ο κινηματογράφος και οι θεατρικές παραγωγές και μια πληθώρα προπαγανδιστικών εντύπων επιστρατεύτηκαν για να προωθήσουν την ιδεολογία

---

[274] Γενικά Αρχεία του Κράτους Νομού Φθιώτιδος, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, αταξινόμητο, «Νομαρχία Βοιωτίας προς τους κ.κ. Δημάρχους και Προέδρους Κοινοτήτων Νομού – Κοινοποίησις εγγράφου ΑΣΔΣΕ», Αριθ. Φ.384/30, Λειβαδιά 12 Απριλίου 1949

[275] *Λαμιακός Τύπος*, 6 και 8 Φεβρουαρίου 1949

[276] *Λαμιακός Τύπος*, 10 και 13 Φεβρουαρίου 1949

του καθεστώτος[277]. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου υπήρχε συνακόλουθα τόσο ο μηχανισμός όσο και η τεχνογνωσία για την προπαγάνδηση των νέων «εθνικών αξιών» που ήταν απαραίτητες για να πειστεί η κοινωνία να διεξάγει τον εμφύλιο πόλεμο. Το πιο πιθανό είναι ότι οι υπηρεσίες προπαγάνδας στελεχώθηκαν με το ίδιο ανθρώπινο δυναμικό που χρησιμοποίησε και η δικτατορία του Μεταξά.

Τον Μάιο 1945 το *Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού* μετονομάστηκε σε *Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών* και ένα χρόνο αργότερα υπήχθη ως υφυπουργείο στην αρμοδιότητα του *Υπουργείου Εξωτερικών* στη δικαιοδοσία του οποίου παρέμεινε καθ' όλη τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου[278]. Στην αρμοδιότητα του Υφυπουργείου υπάγονταν ανάμεσα στα άλλα η δια του Τύπου, ραδιοφώνου, κινηματογράφου και κάθε άλλου πρόσφορου μέσου ενημέρωσης της Ελληνικής και διεθνούς δημόσιας γνώμης για ζητήματα τα οποία αφορούσαν τις εθνικές υποθέσεις και εν γένι τη ζωή της χώρας, η διαφώτιση της κοινής γνώμης «*περί των θεμελίων της Ελληνικής Πατρίδας προς απόκρουσιν αντεθνικών κηρυγμάτων*» και ο έλεγχος και εποπτεία του ραδιοφώνου και η διευκόλυνση του Τύπου στην εκπλήρωση της αποστολή τους[279]. Συνακόλουθα, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου υπήρχε τόσο ο μηχανισμός όσο και η τεχνογνωσία για την προπαγάνδιση των νέων «εθνικών αξιών» που ήταν απαραίτητες για να πειστεί η κοινωνία να διεξάγει τον εμφύλιο πόλεμο.

---

[277] Μ. Πετράκη, *Ο μύθος του Μεταξά. Δικατορία και Προπαγάνδα στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ωκεανίδα, 2006 και Β. Αγγελής, «*Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελάει πατέρα». Μαθήματα Εθνικής αγωγής και νεολαιίστικης προπαγάνδας στα χρόνια της 4ης Αυγούστου*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2006

[278] Το έτος 1944, με τη Συντακτική Πράξη 2 της 23 Νοεμβρίου/1 Δεκεμβρίου 1944 συνιστάται Υφυπουργείο Τύπου και Διαφωτίσεως, το οποίο καταργείται με Συντακτική Πράξη της 15 Ιανουαρίου 1945. Με την ίδια Συντακτική Πράξη συνιστάται Διεύθυνση Τύπου και Πληροφοριών. Το Μάιο του έτους 1945, με τον Αναγκαστικό Νόμο 308/45, συνιστάται Υφυπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, το οποίο το Νοέμβριο του ίδιου έτους μετατρέπεται σε Υπουργείο. Τον Απρίλιο του έτους 1946, με το Βασιλικό Διάταγμα 16/46, το Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών καταργείται και εγκαθίσταται παρά τω Υπουργείω των Εξωτερικών, δεύτερος Υφυπουργός (Υφυπουργός Τύπου και Πληροφοριών). Τον Οκτώβριο του έτους 1946, με το Νομοθετικό Διάταγμα 158/46, ανασυνιστάται το Υφυπουργείο Τύπου και Πληροφοριών παρά τω Υπουργείω Εξωτερικών. Το έτος 1951, με τον Αναγκαστικό Νόμο 1671/51 καταργείται το Υφυπουργείο Τύπου και Πληροφοριών και όλες οι αρμοδιότητές του υπάγονται στην Προεδρία της Κυβέρνησης ως Γενική Διεύθυνση Τύπου και Πληροφοριών. Πηγή: http://www.minpress.gr/minpress/index/ministry/min_hist_diatagmata.htm. Επίσκεψη στην ιστοσελίδα 14 Απριλίου 2008

[279] Νομοθετικό Διάταγμα 158, «Περί κυρώσεως, τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του ΝΔ 10 Μαΐου 1946 «Περί ανασυστάσεως του Υφυπουργείου Τύπου και Πληροφοριών και οργανώσεως των υπηρεσιών αυτού», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, 27 Οκτωβρίου 1946, φ. 318

Το κύριο μέσο για να πειστεί η κοινή γνώμη για την αναγκαιότητα της εμφύλιας διαμάχης, αποτελούσε ο τύπος. Οι εφημερίδες ήταν το σημαντικότερο μέσο προώθησης πολιτικών ή με τη στενότερη έννοια παραταξιακών συμφερόντων και αποτελούσαν τον κατεξοχήν δημοφιλή τρόπο για τη διάδοση πληροφοριών. Γοήτευαν τους αναγνώστες και επηρέαζαν τις πολιτικές τους απόψεις και για αυτό είχαν επιβληθεί όχι μόνο ως μέσα διάδοσης πολιτικών ιδεολογιών και αξιών αλλά ως διαμορφωτές της κοινής γνώμης. Για αυτό χρησιμοποιούνταν ευρύτατα για προπαγανδιστικούς σκοπούς. Στην πόλη της Λαμίας εκτός από τις αθηναϊκές εφημερίδες που κυκλοφορούσαν, κύριο μέσο ενημέρωσης, και άρα προπαγάνδας, εκδίδονταν η τοπική εφημερίδα *Λαμιακός Τύπος*, «Καθημερινή πρωινή εθνικόφρων εφημερίς εν Λαμία», όπως έγραφε κάτω από τον τίτλο, η οποία αποτέλεσε μέσο έκφρασης σε τοπικό επίπεδο των αντιεαμικών απόψεων και του επονομαζόμενου «εθνικόφρονος χώρου». Ο *Λαμιακός Τύπος*, με εκδότη τον Μιλτιάδη Αλεξανδρή πρωτοεκδόθηκε το 1935. Κατά τη διάρκεια της δικατορίας της 4ης Αυγούστου υποστήριξε τη δικτατορία του Μεταξά και συνέχισε να εκδίδεται. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής διέκοψε τη λειτουργία του για να επανεκδοθεί ως «Πρωινή Ανεξάρτητος Εφημερίς εν Λαμία. Δημοσιογραφικόν όργανον Τοπικών Συμφερόντων Νομού Φθιωτιδοφωκίδας» στις 7 Μαρτίου 1945, λίγες μόνο ημέρες ύστερα από την εγκατάσταση της Εθνοφυλακής και των διοικητικών αρχών στην πόλη της Λαμίας[280]. Στο πρώτο φύλλο της νέας περιόδου υπονοήθηκε ότι οι εαμικές αρχές είχαν απαγορεύσει την έκδοση της εφημερίδας μετά την απελευθέρωση: *«Ως προπαγάνδα του Γκαίμπελς ηκούομεν τους ύμνους και τα τραγούδια των δια την ελευθερίαν και δια 'την ελεύθερην και χαρούμενη ζωή. Έλεγχος των πράξεων των αρχών αυτών δεν επετρέπετο και δια τούτο δεν εχρειάζετο και έκδοσις εφημερίδος»*[281]. Κατά το μήνα Μάρτιο 1945, όσο στην εξουσία βρίσκονταν η κεντρώα κυβέρνηση Πλαστήρα, η εφημερίδα ακολούθησε μετριοπαθή γραμμή αποφεύγοντας τους χαρακτηρισμούς και τα σχόλια για το ΕΑΜ και τις οργανώσεις του και περιορίστηκε στην παροχή τοπικών κυρίως ειδήσεων. Τεχνικοί λόγοι διέκοψαν την έκδοση της εφημερίδας από τις 24 Μαρτίου έως 30 Απριλίου 1945. Όταν επανεκδόθηκε ως «Δισεβδομαδιαία εφημερίς. Δημοσιογραφικόν όργανον τοπικών συμφερόντων Νομού Φθιωτιδας» η στάση της απέναντι στο ΕΑΜ είχε σκληρύνει και με απροκάλυπτη φρασεολογία καταφέρονταν ενάντια στην «προδοτική κατοχική δράση» των εαμικών οργανώσεων. Ενδεχόμενα η αλλαγή αυτή σχετίζονταν με την ανάληψη της διακυβέρνησης της

---

[280] Η Εθνοφυλακή εγκαταστάθηκε στην πόλη στις 27 Φεβρουαρίου, η αστυνομική διοίκηση την 1η Μαρτίου και ο Νομάρχης και οι διοικητικές αρχές την 5η Μαρτίου 1945.

[281] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Μαρτίου 1945

χώρας στις 8 Απριλίου 1945 από τον σκληρό αντικομμουνιστή, Δ. Βούλγαρη. Από 9 Φεβρουαρίου 1946 έγινε «Ημερήσια πρωινή εφημερίς εν Λαμία. Όργανον των εθνικοφρόνων Φθιώτιδος», διακηρύσσοντας πλέον απροκάλυπτα αυτό που ήταν πάντα, και αποτέλεσε έναν από τους κύριους άξονες της «εθνικόφρονης» προπαγάνδας στην πόλη της Λαμίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.

Ο έλεγχος των μέσων επικοινωνίας και προπαγάνδας από την πλευρά της κυβέρνησης ήταν αρκετά ισχυρός, αν όχι καθολικός, καθώς οι εφημερίδες που εξέφραζαν διαφορετική άποψη τέθηκαν εκτός νόμου. Όσο αφορά τον επαρχιακό τύπο αυτό έγινε αρκετά νωρίς, το καλοκαίρι του 1946 σταμάτησε η νόμιμη έκδοση, ενώ όσο αφορά τον αθηναϊκό τύπο οι αριστερές εφημερίδες *Ριζοσπάστης* και *Ελεύθερη Ελλάδα* αναγκάστηκαν να διακόψουν την έκδοσή τους τον Οκτώβριο 1947[282]. Η κατοχή αριστερών εντύπων ποινικοποιήθηκε ενώ για όσους δεν ήταν οργανωμένοι σε μια κομμουνιστική οργάνωση ή διέμεναν εκτός των ζωνών επιρροής του ΔΣΕ η εναλλακτική πληροφόρηση ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Η απειλή της θανατικής ποινής ή της ισόβιας καταδίκης σε όσους εφάρμοζαν ιδέες που είχαν ως έκδηλο σκοπό την «απόσπαση» ή την «αυτονόμηση» τμήματος της επικράτειας ή ενεργούσαν «προσηλυτισμό» υπέρ αυτών κατά την περίφημη διατύπωση του Γ Ψηφίσματος, στόχευε να λειτουργήσει αποτρεπτικά σε οποιαδήποτε προπαγάνδα αντίθετη με την κυβερνητική. Στα αστικά κέντρα επομένως και ιδιαίτερα στις επαρχιακές πόλεις, όπως η Λαμία, τα οποία βρισκόταν συνεχώς υπό των κυβερνητικό έλεγχο και υπό συνεχή ασφυκτική παρακολούθηση, πρέπει να δεχθούμε ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού βρισκόταν υπό την καθολική επίδραση της κυβερνητικής προπαγάνδας, τουλάχιστον το 1948 και 1949, οπότε είχε ολοκληρωθεί η διάλυση των οργανώσεων της αριστεράς στις πόλεις. Οι μόνοι φορείς εναλλακτικής πληροφόρησης ενδεχομένως ήταν οι πρόσφυγες που συνέρρεαν στις πόλεις από τις ορεινές περιοχές, οι οποίες βρισκόταν υπό την επιρροή του ΔΣΕ. Η απειλή του Έκτακτου Στρατοδικείου και η εξάρτησή τους από το κράτος για τη διαβίωσή τους δεν άφηνε ωστόσο πολλά περιθώρια.

Η εφαρμογή της προπαγανδιστικής εκστρατείας από την πλευρά της κυβέρνησης άρχισε σε τοπικό επίπεδο ύστερα από την ολοκλήρωση των εαρινών εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του

---

[282] Ο *Ριζοσπάστης* σταμάτησε να εκδίδεται ως εβδομαδιαία εφημερίδα στις 18 Οκτωβρίου 1947 και μέχρι τις 22 Δεκεμβρίου 1947 κυκλοφορούσε κάθε Δευτέρα ως *Ρίζος της Δευτέρας*. Στοιχεία από την ιστοσελίδα: http://www.nlg.gr/digitalnewspapers/ns/main.html. Ημερομηνία επίσκεψης: 19 Νοεμβρίου 2007

Εθνικού Στρατού στη Ρούμελη το 1947, οι οποίες αποτελούσαν την πρώτη εκτεταμένη στρατιωτική επιχείρηση στην περιοχή. Στην πόλη της Λαμίας, όπως εικάζουμε ότι έγινε στην πρωτεύουσα κάθε νομού της χώρας, δημιουργήθηκε πολυμελής *Νομαρχιακή Επιτροπή Διαφώτισης* με στόχο την εξύψωση του ηθικού και την αιτιολόγηση της αναγκαιότητας του πολέμου και τη συνδρομής σε αυτόν. Η σύστασή της τοποθετείται τον Μάιο 1947, οι πληροφορίες, ωστόσο, για τη δράση της είναι ελλιπέστατες[283]. Η Επιτροπή ήταν επιφορτισμένη να διεξάγει *«πνευματικό πόλεμο εναντίον των δυνάμεων της ηθικής έκλυσης και της πνευματικής αποσύνθεσης»*. Σκοπός της ήταν να διαφωτίσει το λαό και να εξυψώσει το ηθικό του πληθυσμού ιδιαίτερα στα ανταρτοκρατούμενα χωριά τα οποία περνούσαν στην κατοχή του κυβερνητικού στρατού[284]. Από αναφορές στον τοπικό τύπο συνάγεται ότι δεν ήταν ιδιαίτερα ενεργή ως προς την κατεύθυνση της διαφώτισης του λαού για τον διεξαγόμενο «αγώνα του έθνους».

Ένα άλλο μέσο προπαγάνδας ή «καθοδήγησης» ήταν οι ομιλίες οι οποίες στη συγκεκριμένη τοπική και χρονική συγκυρία απευθύνονταν στους άνδρες των ΜΑΥ. Κατά τη διάρκεια του 1947, τόσο μετά τις εαρινές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* όσο και κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων του φθινοπώρου 1947 η βασική θεματολογία αφορούσε αρχικά την πλαισίωση και εν συνεχεία τη διατήρηση και αρωγή των *Μονάδων Ασφάλειας Υπαίθρου*. Ομιλητές ήταν στρατιωτικοί, όπως ο συνταγματάρχης Γιαννόπουλος, πρόεδρος του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας και ο επιτελάρχης της 85ης Περιοχής ή πολίτες όπως και ο γυμνασιάρχης του μοναδικού γυμνασίου αρρένων της πόλης και ο πολιτικός συντάκτης του *Λαμιακού Τύπου*. Οι ομιλίες πραγματοποιούνταν κάθε Κυριακή στο προαύλιο του Γυμνασίου ενώ από τα μέσα Ιουνίου 1947 μεταφέρθηκαν στο γήπεδο της πόλης και έγιναν ανοικτές για το κοινό[285].

Προπαγανδιστικούς σκοπούς εξυπηρετούσε και η καθημερινή απογευματινή μετάδοση από τα μεγάφωνα που λειτουργούσαν στις τρεις πλατείες της πόλης εκπομπών του ραδιοφωνικού σταθμού Αθηνών και ομιλιών «ρητόρων» της τοπικής κοινωνίας[286]. Σε «πατριωτικά» πλαίσια κινούνταν και η θεατρική παράσταση από στρατιώτες του *Βασικού Κέντρου Εκπαίδευσης Λαμίας*

---

[283] Δε στάθηκε δυνατό να διευκρινιστεί αν η έλλειψη πληροφοριών για τη δράση της Επιτροπής είναι εσκεμμένη ή δεν διασώθηκε το σχετικό αρχείο ή αν η Επιτροπή συγκροτήθηκε μεν, αλλά δεν ανέλαβε ποτέ ουσιαστική δράση.
[284] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Σεπτεμβρίου 1947
[285] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Ιουνίου και 13 Ιουλίου 1947
[286] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Ιουνίου 1947

με τίτλο «Ρούπελ» και η πραγματοποίηση χοροεσπερίδας υπό την αιγίδα του διοικητή της 85ης Περιοχής σε κέντρο διασκέδασης της πόλης[287]. Επιπρόσθετα μέτρα για την ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας απέναντι στη σοβαρότητα της κατάστασης και του κινδύνου (*Χωνεύστε το κινδυνεύομεν*)[288] που απειλούσε το έθνος ζήτησε ο *Λαμιακός Τύπος* από το δήμαρχο προτείνοντας τη διεξαγωγή συλλαλητηρίου με κύριους ομιλητές τους βουλευτές του Νομού. Το συλλαλητήριο ωστόσο δεν πραγματοποιήθηκε μάλλον για πρακτικούς λόγους, (οι βουλευτές Φθιώτιδας διέμεναν μόνιμα στην Αθήνα, καθώς έκριναν ότι η κατάσταση στην επαρχία ήταν επικίνδυνη)[289].

Κοινό σημείο όλων των προπαγανδιστικών εκστρατειών, οι οποίες διεξάγονταν από την κυβέρνηση ή τις ένοπλες δυνάμεις, με κύρια μέσα την αρθρογραφία του τύπου και τις ομιλίες, ήταν η ανάγκη για εθνική συστράτευση, για συνδρομή όλης της κοινωνίας στον διεξαγόμενο πόλεμο. Σε κύριο άρθρο της τοπικής εφημερίδας υπέρ της διατήρησης των ΜΑΥ τονίζονταν ότι ο διεξαγόμενος αγώνας ήταν υπέρ πάντων και για αυτό έπρεπε να διεξάγεται από όλους:

> «Είναι υπέρ πάντων ο αγών και ο αγών πάντων. Δεν μπορούμε κατά συνέπειαν να περιμένομεν από τον γεωργόν να υπερασπίζεται το κτήμα του κτηματίου ενώ ο κτηματίας χορεύει εις το Μιαμί. Διότι αυτήν την θλιβερότητα παρατηρούμε εις Λαμίαν. Μετρούνται στα δάκτυλα της μιας χειρός οι έμποροι τους οποίους είδομεν να φέρουν διακριτικά ΜΑΥ, εξ όλων των επιστημόνων μόνον δύο συμβολαιογράφοι, ένας ή δύο δικηγόροι και ένας ή δύο καθηγηταί κατετάγησαν»[290].

Στρατιωτικές αναφορές προς το *Γενικό Επιτελείο Στρατού* επισήμαναν επανειλημμένως την ανάγκη λήψης γενικότερων μέτρων προστασίας υπέρ των μαχομένων οπλιτών, όπως υλική και ηθική ενίσχυση των οικογενειών τους από τον αστικό πληθυσμό καθώς στους μαχομένους

---

[287] *Λαμιακός Τύπος*, 4 Νοεμβρίου 1947

[288] Αναλυτικά για το κλίμα που επικρατούσε στη Λαμία το καλοκαίρι του 1947 βλέπε το κεφάλαιο: Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στην περιοχή της Στερεάς Ελλάδας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου και ο αντίκτυπός τους στην πόλη της Λαμίας»

[289] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Μαΐου 1947

[290] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Σεπτεμβρίου 1947

οπλίτες επικρατούσε ως επί το πλείστον η γνώμη ότι ο αγώνας διεξάγονταν από τους αγρότες. Τα προτεινόμενα μέτρα περιλάμβαναν την επιστράτευση όλων των πνευματικών δυνάμεων της χώρας οι οποίες περιερχόμενες στην ύπαιθρο όφειλαν να τονώσουν με διαλέξεις τόσο το ηθικό του στρατιώτη όσο και των κατοίκων της υπαίθρου για να αντιληφθούν και αυτοί ότι ο αστικός πληθυσμός δεν αδρανούσε. Οι διάφοροι σύλλογοι έπρεπε να υποχρεωθούν από τις αρχές μέσω εράνων και παραστάσεων να συμβάλουν στην υλική ενίσχυση των μαχομένων οπλιτών[291]. Επισήμαναν ακόμα ότι επιδρά δυσμενώς στο στράτευμα:

> «Η επιδεικνυομένη υπό του πλείστου της κοινωνίας και ιδιαίτερα των ευπόρων αμερημνησία και απροθυμία εις την έμπρακτον ενίσχυσιν του αγώνος. Ο μαστιζόμενος πληθυσμός της υπαίθρου αφιέμενος υπό της πολιτικής του ηγεσίας ακαθοδήγητος εις την μοιρολατρικήν του αδράνειαν αξιοί τα πάντα από τον Στρατόν, ενώ οι πλούσιοι των αστικών κέντρων εμφανίζονται ως πλήρως αμέτοχοι εις τον αγώνα απολαμβάνοντες τα άνομα κέρδη και εκμεταλλευόμενοι την κατάστασιν και παρουσιάζονται ως πρόκλησις εις την δυστυχίαν του πτωχού, του καταδιωκομένου της υπαίθρου και των μαχητών»[292].

Πρόκειται για οξύτατη κριτική προς συγκεκριμένη μερίδα της κοινωνίας και προς την Κυβέρνηση η οποία επαναλήφθηκε με ακόμα πιο οξύ τόνο στο Υπόμνημα των Αντιστρατήγων προς την Κυβέρνηση στα τέλη του 1948[293].

7.1. Η κήρυξη του Εθνικού Συναγερμού και η εφαρμογή του στην πόλη της Λαμίας

Η κινητοποίηση όλων των διαθέσιμων δυνάμεων του έθνους σε «*εθνικόν συναγερμόν κατά της ανταρσίας εν ονόματι των δημοτικών παραδόσεων, των ηθικών αρχών και των επιταγών του έθνους*»» θεσμοποιήθηκε νομοθετικά με διάταγμα του υπουργικού συμβουλίου τον Οκτώβριο 1947 και αναγγέλθηκε πανηγυρικά από τον πρωθυπουργό Θ. Σοφούλη σε ομιλία του προς τον ελληνικό λαό από τον Ραδιοσταθμό των Αθηνών[294]. Σύμφωνα με το διάταγμα τα υπουργεία

---

[291] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 5, Κείμενο 69, «Δελτίον Πληροφοριών Εσωτερικής Καταστάσεως μηνός Ιουνίου 1947», Αθήνα, έκδοση ΔΙΣ, 1998, σ. 393

[292] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 5, Κείμενο 72, ΑΣΣ προς ΓΕΣ, «Έκθεσις Πεπραγμένων 2ας Τριμηνίας 1947», 1 Αυγούστου 1947

[293] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 11, Κείμενο 5, «Υπόμνημα αντιστρατήγων προς την Εθνικήν Κυβέρνησιν», 8 Δεκεμβρίου 1948

[294] Ο *Γενικός Εθνικός Συναγερμός* θεσμοθετήθηκε στη συνέχεια με το Νομοθετικό Διάταγμα 379)1947 το οποίο αποτελούσε συμπλήρωση και τροποποίηση του αναγκαστικού νόμου 1984 του 1939 «Περί οργανώσεως της

εξουσιοδοτήθηκαν να λάβουν όλα τα επιβαλλόμενα μέτρα για την εξυπηρέτηση των επιτακτικών αναγκών της χώρας ενώ όλοι οι Έλληνες καλούνταν να αποτελέσουν «*το αρραγές μέτωπον εφ'ου θα θραυσθή η ανταρσία της εγκληματούσης μειοψηφίας*». Η προσπάθεια αρχικά ατόνησε. Ξανάρχισε ωστόσο με μεγαλύτερη ένταση στις 17 Μάρτιου 1948, οπότε η κυβέρνηση Σοφούλη κήρυξε τη χώρα σε κατάσταση πολιτικής και οικονομικής επιστράτευσης για την επιτυχία του *Εθνικού Συναγερμού*. Επρόκειτο για μια προπαγανδιστική εκστρατεία η οποία είχε δύο στόχους. Αφενός με τη λήψη μιας σειράς μέτρων μεριμνούσε για την παροχή υγειονομικής περίθαλψης στις οικογένειες των απόρων έφεδρων οπλιτών και αφετέρου κήρυττε τον πνευματικό συναγερμό για την έξαρση του διεξαγόμενου αγώνα και τον τονισμό των υποχρεώσεων κάθε πολίτη απέναντι στον αγώνα αυτό. Η απόφαση τόνιζε ότι μετά τα έργα της περίθαλψης των οικογενειών των μαχομένων έπρεπε να πραγματοποιηθεί πνευματικός συναγερμός μέσω της εκκλησίας, των σχολείων, του τύπου, των διανοουμένων και άλλων φορέων μέσω του οποίου έπρεπε να εξαρθεί η σημασία του διεξαγόμενου αγώνα, τα αίτια που τον προκάλεσαν, οι συνέπειες για την ελληνική φυλή σε περίπτωση αποτυχίας καθώς και να αναπτυχθεί η ιερή υποχρέωση των ευπόρων να βοηθήσουν όσους υπέφεραν εξαιτίας του πολέμου[295]. Σύμφωνα με τις κυβερνητικές αποφάσεις, οι αρμόδιοι υπουργοί είχαν την ευχέρεια να επιστρατεύουν οποιονδήποτε, να επιτάσσουν εργοστάσια και παντός είδους υλικό, να επιτάσσουν επιχειρήσεις και γενικά να εναρμονίζουν τις εργασίες των διαφόρων υπηρεσιών εν καιρώ ειρήνης προς τις ανάγκες του έθνους. Όλοι οι πολίτες υπόκεινταν σε «πειθαρχία εν πολέμω». Οι αποφάσεις λαμβάνονταν από το *Συμβούλιο Πολιτικής Επιστράτευσης* το οποίο συγκροτούνταν υπό την προεδρεία του Πρωθυπουργού με τη συμμετοχή των αρμόδιων υπουργών και ανώτερων δημοσίων υπαλλήλων ενώ υπεύθυνος για την πνευματική επιστράτευση ορίστηκε ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών. Η χρονική συγκυρία ήταν ευνοϊκή καθώς επίκειντο μεγάλης κλίμακας εαρινές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* και είχε ανακοινωθεί η χορήγηση σημαντικής αμερικανικής βοήθειας στη χώρα μέσω του Σχεδίου Μάρσαλ.

Ιδιαίτερη ήταν η σημασία που αποδίδονταν στον *Εθνικό Συναγερμό* στις περιοχές οι οποίες βρισκόταν κοντά στα πεδία των στρατιωτικών επιχειρήσεων και φιλοξενούσαν μεγάλο αριθμό εσωτερικών προσφύγων, όπως η Λαμία. Σε τοπικό επίπεδο η διαταγή για τον *Εθνικό Συναγερμό*

πολιτικής και οικονομικής επιστρατεύσεως της χώρας». Η ομιλία του Θ. Σοφούλη πραγματοποιήθηκε στις 9 μ.μ. στις 13 Οκτωβρίου 1947 από τον Ραδιοσταθμό των Αθηνών.

[295]Το κείμενο της απόφασης στον αθηναϊκό και τοπικό τύπο: εφημερίδες *Εμπρός* και *Ελευθερία*, 18 και 19 Μαρτίου 1948 και *Λαμιακός Τύπος*, 19 Μαρτίου 1948

μεταβιβάστηκε στη Νομαρχία Φθιώτιδας η οποία ανέλαβε να «*εξαπολύσει ισχυρή ηθική και πνευματική αγωγή του λαού επί των επιδιώξεων και σκοπών των ανθελληνικών και αποκαλύπτως αντεθνικών σκοπών του σλαυοκομμουνισμού*»[296]. Για να δικαιολογηθεί η κινητοποίηση αυτή χρησιμοποιούνταν μια βασική προπαγανδιστική τεχνική καθώς προβάλλονταν ο κίνδυνος ο οποίος απειλούσε όχι μόνο την ύπαρξη της Ελλάδας ως έθνους και ως φυλής αλλά και τις ελευθερίες και τον πολιτισμό όλου κόσμου. Ο *Εθνικός Συναγερμός* εκδηλώθηκε στην πόλη της Λαμίας κυρίως μέσω της αρθρογραφίας του τοπικού τύπου και μέσω συγκεντρώσεων και ομιλιών σε κεντρικά σημεία της πόλης. Η συχνότητα των εκδηλώσεων ήταν εντυπωσιακή. Από τον Μάρτιο έως τον Ιούνιο 1948 πραγματοποιήθηκαν δύο μαζικά συλλαλητήρια, στις 21 Μαρτίου και στις 11 Απριλίου 1948, και 11 ομιλίες, η κάλυψη των οποίων μέσω της αρθρογραφίας του τοπικού τύπου ήταν εκτενής. Η διαρκής προπαγάνδα αποτελούσε ένα βασικό εργαλείο πειθούς, το οποίο είχε χρησιμοποιηθεί με επιτυχία στο παρελθόν από το μεταξικό καθεστώς[297].

Τα δύο συλλαλητήρια σχετίζονται με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις *Χαραυγή*, οι οποίες διεξήχθησαν στην περιοχή της Ρούμελης από την 15 Απριλίου έως τις 20 Μαΐου 1948. Η στόχευση ήταν πολλαπλή. Αφενός η κυβερνητική πλευρά επεδίωκε να συσπειρώσει την κοινωνία απέναντι σε έναν κοινό στόχο, τη συντριβή του ΔΣΕ. Αφετέρου, ήλπιζε στην εξύψωση του ηθικού του πληθυσμού, ο οποίος έβλεπε να συνεχίζεται ο πόλεμος παρά τις διεξαγόμενες στρατιωτικές επιχειρήσεις και παρά την γενναία οικονομική και στρατιωτική ενίσχυση των Άγγλων και κυρίως των Αμερικανών, ύστερα από τη εξαγγελία του δόγματος Τρούμαν, στις 31 Μαρτίου 1947. Επιπρόσθετα, σκοπός της συγκέντρωσης ήταν να καταδείξει ότι ο πόλεμος ήταν υπόθεση όλης της κοινωνίας και όχι αποκλειστικά του στρατού. Λαός και στρατός διεξήγαν κοινό αγώνα οι μεν στο μέτωπο και οι δε στα μετόπισθεν. Σύμφωνα με τους προπαγανδιστές της προσπάθειας, το νόημα του Εθνικού Συναγερμού ήταν: «*κάθε Έλληνας στη θέση του, άλλος με το όπλο άλλος με την πένα άλλος με την εθνικήν εντατικήν εργασίαν των μετόπισθεν*»[298]. Είχε έρθει ο καιρός όλοι οι πολίτες, και όχι μόνο το κράτος μέσω των υπηρεσιών του ή ο *Εθνικός Στρατός*, να συμμετέχουν στην εθνική προσπάθεια:

---

[296] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Μαρτίου 1948

[297] Αγγελής, *ο.π.*, σ. 63

[298] «Ομιλία Μιλτ. Αλεξανδρή, εκδότη Λαμιακού Τύπου στο συλαλλητήριο της 21ης Μαρτίου 1948», *Λαμιακός Τύπος*, 23 Μαρτίου 1948

«Αι πομπώδεις ρητορείαι, ο φθηνός πατριωτισμός και θεαματική προσφορά υπό τον τύπον φιλανθρωπίας και εξ οίκτου και ουχί εκ καθήκοντος δεν είναι δυνατόν να αποτελούν περιεχόμενον του εθνικού συναγερμού. Συναγερμός του έθνους ίσον έργα, θυσίαι. Κατά την κρίσιμον ταύτην στιγμήν η περιουσία όλων των πολιτών, η εργασία όλων των πολιτών η ζωή όλων των πολιτών ανήκουν εις την Πατρίδα. Μόνο ούτω θα επιτευχθή η Νίκη, μόνο δια τούτου συναγερμού θα αξιοποιηθούν αι τελευταίαι θυσίαι του εθνικού μας στρατού και μόνον τότε θα παταχθεί η προδοτική ανταρσία»[299].

Επισημαίνονταν παράλληλα η σύνδεση του Συναγερμού με την φιλανθρωπία: «*Συναγερμός δεν θα πει να βάζω στο μπαλκόνι μου μια σημαία, λίγες επιγραφές, λίγες εικόνες εθνικού περιεχομένου, να ζητοκραυγάζω, να ξελαρυγγιάζομαι από παχειά λόγια και να λέγομαι πατριώτης και όποιος μου διαμφισβητήσει τον τίτλο αυτό να φροντίσω να τον εξοβελίσω. Αυτό λέγεται πατριδοκαπηλεία. Έργα χρειάζονται πατριωτικά και αθόρυβη ευσυνείδητη δράση*»[300]. Από τη πλευρά των διοργανωτών τα συλλαλητήρια εκλαμβάνονταν ως μια επίδειξη δύναμης, ως «η πρώτη μάχη των μετόπισθεν κατά του εχθρού» και ως ένδειξη της ακλόνητης πεποίθησης του λαού για τη νίκη.

Η συμμετοχή του λαού στις εκδηλώσεις του Εθνικού Συναγερμού επιδιώχθηκε με όλα τα μέσα και παρουσιάστηκε ως επιβεβλημένη: «*Όλοι πρέπει να υψώσομεν φωνή διαμαρτυρίας προς ολόκληρον τον πεπολιτισμένον κόσμον δια τα ανήκουστα και φρικιαστικά εγκλήματα του σλαυοκομμουνισμού. Πρέπει να καταδικάσωμεν με παλλαικόν ψήφισμα το διεθνές έγκλημα του παιδομαζώματος υπό των καθαρμάτων του ληστοσυμμοριτισμού*». Προκηρύξεις, εκκλήσεις μέσω του τύπου, ανακοινώσεις επαγγελματικών οργανώσεων και σωματείων καλούσαν «κάθε πατριώτη» να παραστεί. Οι συμμετέχοντες αποδείκνυαν ότι ανήκαν στη φαντασιακή κοινότητα του εθνικόφρονος κόσμου, τον αγνό ιδεολόγο, πατριωτικό λαό της Λαμίας. Η κοινότητα αυτή περιέκλειε το σύνολο των κοινωνικών τάξεων που ενωμένες αντιμετώπιζαν τον κοινό κίνδυνο. Όλες οι κοινωνικές τάξεις χωρίς καμία εξαίρεση, εργάτες, επαγγελματίες, βιοτέχνες, έμποροι,

---

[299] «Ομιλία ιατρού Δερβενούλα στο συλλαλητήριο της 13 Απριλίου 1948», *Λαμιακός Τύπος*, 14 Απριλίου 1948
[300] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Μαρτίου 1949

διανοούμενοι, αγρότες, συμμοριόπληκτοι καλούνταν να αντιμετωπίζουν την απειλή, η οποία ταυτίζονταν με τους προαιώνιους εχθρούς του έθνους. Αυτοί αποτελούσαν την πραγματική δύναμη του κομμουνισμού στην Ελλάδα η οποία δεν έφτασε ποτέ πάνω από 10%[301].

Η επιλογή των ομιλητών στις συγκεντρώσεις είναι επίσης αξιοπρόσεκτη. Στο πρώτο συλλαλητήριο κύριος ομιλητής ήταν ο πολιτικός συντάκτης του *Λαμιακού Τύπου* Ανδρέας Παπαδαντωνάκης. Σύντομες ομιλίες έκαναν παράγοντες της εθνικοφροσύνης στην τοπική κοινωνία, όπως ο ιδιοκτήτης της τοπικής εφημερίδας, ο πρόεδρος της Ομοσπονδίας των Επαγγελματιών και Βιοτεχνών, του Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου, των σωματείων της πόλης και εκπρόσωποι των «συμμοριόπληκτων». Στο δεύτερο συλλαλητήριο, το οποίο πραγματοποιήθηκε εν μέσω των στρατιωτικών επιχειρήσεων *Χαραυγή*, ομιλητές ήταν επιφανή μέλη της αστικής τάξης της πόλης, τα οποία είχαν συνδράμει την εαμική αυτοδιοίκηση, είχαν εξοριστεί στην Ικαρία και τώρα εμφανίζονταν ως «ανανήψαντες -μετανοούντες» προκειμένου να αποδείξουν την αληθινή μεταμέλειά τους και να καταδείξουν την αναγκαστική, τις πιο πολλές φορές, επανένταξή τους στο καθεστώς. Εξάλλου, η ρητορική της εθνικοφροσύνης γινόταν πολύ πιο πειστική όταν εκφέρονταν από πρώην αντιπάλους, οι οποίοι αναπαρήγαγαν τις κυβερνητικές θέσεις.

Οι ομιλίες συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια των επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού* στη Ρούμελη τους τρεις επόμενους μήνες. Κάθε Κυριακή στην Πλατεία Ελευθερίας εκφωνούνταν λόγοι με θέματα όπως «Εθνικός Συναγερμός», «Διατί αγωνιζόμεθα», «Κομινφορμ και Ελλάς: επτά επιχειρήματα διατί η Ελλάς θα νικήση», «Το εθνικό ζήτημα». Υπήρχαν ομιλίες που απευθύνονταν σε ειδικό ακροατήριο όπως αυτή του Μεράρχου Πετζόπουλου προς τους εκπροσώπους οργανώσεων της πόλης στη Νομαρχία σχετικά με την ανάγκη της εθνικής συστράτευσης[302]. Η προπαγάνδα που απευθύνονταν στους νέους είχε τις δικές της ιδιαιτερότητες καθώς αναγκάζονταν να προσαρμόσει τον λόγο της ανάλογα με τους αποδέκτες της. Σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις έγιναν ομιλίες ειδικά προς τους νέους στις οποίες

---

[301] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Μαρτίου 1948
[302] *Λαμιακός Τύπος*, 8 και 9 Απριλίου 1948

τονίζονταν τα ιδιαίτερα καθήκοντα της νεολαίας στον διεξαγόμενο αγώνα[303]. Ομιλίες από τους «διανοούμενους» της πόλης πραγματοποιούνταν και προς τους «συμμοριόπληκτους» με ειδικότερο στόχο «τη διαφώτιση των πληθυσμών οι οποίοι υπέστησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα την κομμουνιστική προπαγάνδα»[304]. Ουσιαστικά, κάθε Κυριακή απόγευμα πραγματοποιούνταν ομιλία στην κεντρική πλατεία της πόλης, στην πλατεία Ελευθερίας, η οποία μεταδίδονταν από τα μεγάφωνα σε κεντρικά σημεία. Οι δημόσιες αυτές ομιλίες έδιναν τη δυνατότητα στους διανοούμενους των επαρχιακών κέντρων (εκπαιδευτικοί, επιστήμονες) να επιβεβαιώσουν τη μορφωτική και πνευματική ανωτερότητα με κοινωνικά διακριτό τρόπο και να παγιώσουν τη θέση τους στην μεταπολεμική κοινωνία μέσω της συμμετοχής τους στα εθνικά δρώμενα. Δεν αναφέρονται στον τοπικό τύπο ομιλίες από «ανανήψαντες» Μακρονησιώτες, δεν αποκλείεται ωστόσο να πραγματοποιήθηκαν όπως συνέβη και σε άλλες επαρχιακές πόλεις[305].

Από τον Ιούλιο 1948 και το πέρας των μεγάλης κλίμακας εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού* στη Ρούμελη η συχνότητα των δημόσιων ομιλιών μειώθηκε αισθητά. Το Δεκέμβριο 1948 σε υπόμνημα της ανώτατης ηγεσίας του *Γενικού Επιτελείου Στρατού* και των στρατιωτικών μελών του *Ανώτατου Στρατιωτικού Συμβουλίου* προς την κυβέρνηση διαπιστώνονταν ότι *«η πάταξις της ανταρσίας δεν είναι έργον μόνον των στρατιωτικών δυνάμεων, αλλ' ολοκλήρου της κρατικής μηχανής και ολοκλήρου του Έθνους, καταλλήλως συνεγειρομένου. Ο κατά το παρελθόν πλειστάκις εξαγγελθείς εθνικός συναγερμός, ουδέποτε επραγματοποιήθη».* Αν και το υπόμνημα αποτελούσε κατ' ουσία ένα τελεσίγραφο της στρατιωτικής ηγεσίας για την παραχώρηση μεγαλύτερων εξουσιών στο στράτευμα[306], απέδιδε την αιτία της αδυναμίας του στρατού να κατάγει τελειωτική νίκη στην αποτυχία του Εθνικού Συναγερμού. Κατά την άποψη της στρατιωτικής ηγεσίας, η αδυναμία αυτή οφείλονταν στο ότι ο στρατός επωμίζονταν μονομερώς τον αγώνα για την σωτηρία της φυλής. Πιο συγκεκριμένα:

---

[303]«Ομιλία Ανδρεά Παπαδαντωνάκη προς τους νέους», *Λαμιακός Τύπος*, 25 Μαρτίου 1948 και «Ομιλία του συνταγματάρχη Γιαννόπουλου στους νέους στο Ρεξ με θέμα: οι υποχρεώσεις και τα καθήκοντα της ελληνικής νεολαίας και η συμβολή αυτής εις τον εθνικόν μας αγώνα», *Λαμιακός Τύπος*, 14 και 16 Απριλίου 1948

[304] «Ομιλία γυμνασιάρχη Π. Δοντά στις πατριωτικές εκδηλώσεις στο στρατόπεδο που διέμεναν οι ανταρτόπληκτοι», *Λαμιακός Τύπος*, 21 Απριλίου 1948

[305] Π. Βόγλης και Στ. Μπουρνάζος, «Στρατόπεδο Μακρονήσου 1947-1950. Βία και προπαγάνδα» στο Χρ. Χατζηιωσήφ, *Ιστορία της Ελλάδας τον 20ο αιώνα, 1945-1952,* Αθήνα: Βιβλιόραμα 2009, σ. 71 όπου παρουσιάζεται το τυπικό μιας τέτοιας ομιλίας και συγκέντρωσης στην Ηγουμενίτσα.

[306] Μαργαρίτης, *ο.π.*, Τόμος 2, σ. 143-44

«Αι προσπάθειαι και θυσίαι των εθνικών ενόπλων δυνάμεων διαβιβρώσκονται ποικιλοτρόπως υπό των παντοειδών στοιχείων του εσωτερικού, των ευρισκομένων εις αυτά ταύτα τα σπλάχνα του Κρατικού μηχανισμού, αλλά και εις τας διαφόρους συναφείς ημικρατικάς υπηρεσίας και οργανισμούς. Η Κυβερνητική αστάθεια, τα λαμβανόμενα χλιαρά μέτρα διά την εφαρμογήν των κειμένων Νόμων, η ασυδοσία του τύπου, ου μόνον κλονίζουν το ηθικόν του στρατού και του λαού, αλλά και παρέχουν ανεκτίμητα όπλα προπαγάνδας εις τον συμμοριτισμόν και τους εσωτερικούς και εξωτερικούς πράκτοράς του. Ότι η άνισος κατανομή των βαρών διά την διεξαγωγήν του αγώνος είναι επί πλέον μία των σοβαρών αιτιών κλονισμού του ηθικού του μαχομένου στρατού. Εξ άλλου η ευμάρεια μιας μικράς μειοψηφίας λαού, εις τα μεγάλα ιδία αστικά κέντρα, αποτελεί πρόκλησιν και δυσμενέστατα σχόλια, ου μόνον εις τους εχθρούς της Ελλάδος, εσωτερικούς και εξωτερικούς, αλλά και εις αυτά τα φίλια και σύμμαχα Κράτη. Η κοινωνική πρόνοια διά τας οικογενείας όλων των υπό τα όπλα και διά τα θύματα των συμμοριτών δεν είναι η επιβαλλομένη, ούτε επαρκής και δεν ανέρχεται εις έν ανεκτόν όριον συντηρήσεως των οικογενειών τούτων».

Το υπόμνημα κατέληγε ότι:

> «καίτοι πολλάκις υπό της Στρατιωτικής ηγεσίας ετονίσθη εις τας εκάστοτε Κυβερνήσεις η ιδιάζουσα μορφή του διεξαγομένου αγώνος και αι απαιτήσεις τούτου, όπως σύσσωμον το Έθνος ευρίσκηται πάντοτε παρά το πλευρόν των μαχομένων δυνάμεων και να μην αφεθούν αύται ουδ' επί στιγμήν μόναι, μετά μεγάλης συντριβής, αναφέρομεν ότι, παρ' όλας τας καταβληθείσας υπό των εκάστοτε Κυβερνήσεων προσπαθείας, δεν εδημιουργήθη μέχρι σήμερον μία τοιαύτη ατμόσφαιρα»[307].

Ως «λύση του συμμοριακού προβλήματος» υποδεικνύονταν εκτός από τα στρατιωτικά μέτρα ο σχηματισμός μια σταθερής, απερίσπαστης κυβέρνησης η οποία θα τηρούσε το έθνος σε συναγερμό και θα λάμβανε αμείλικτα μέτρα εναντίον «*του άοπλου συμμοριτισμού, κατανέμουσα επί του λαού, αναλόγως της οικονομικής δυναμικότητος εκάστου, τας θυσίας και τα βάρη του, υπέρ*

---

[307] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 11, Κείμενο 5, «Υπόμνημα αντιστρατήγων προς την Εθνικήν Κυβέρνησιν», 8 Δεκεμβρίου 1948

διασώσεως της φυλής, διεξαγομένου αγώνος». Η στρατιωτική ηγεσία ζητούσε επιπρόσθετα να ληφθούν άμεσα και αποτελεσματικά μέτρα για την ενίσχυση των οικογενειών των στρατευσίμων και των συμμοριόπληκτων ώστε να καταστεί ανεκτό το επίπεδο συντήρησής τους. Το Υπόμνημα αυτό των Αντιστρατήγων προλείανε το έδαφος για να γίνει Αρχιστράτηγος ο Αλέξανδρος Παπάγος στις 19 Ιανουαρίου 1949, με στόχο την οριστική επικράτηση του *Εθνικού Στρατού* έναντι του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος.

Όσο αφορά στην παρεχόμενη βοήθεια προς τους εσωτερικούς πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου και τις οικογένειες των μαχομένων, ήδη από τις αρχές του 1949 πραγματοποιήθηκε μια συντονισμένη προσπάθεια με τη λήψη μέτρων πρόνοιας[308]. Σε τοπικό επίπεδο έως το πρώτο εξάμηνο του 1949 συνεχίστηκε αμείωτη η δραστηριότητα των σωματείων *Σύνδεσμος Φίλων Στρατού* και *Φανέλλα του Στρατιώτου*. Οι δημόσιες ομιλίες ωστόσο ήταν συγκριτικά λιγότερες σε σχέση με το 1948[309] ενώ πραγματοποιήθηκε ένα μόνο συλλαλητήριο στην κεντρική πλατεία της πόλης με θέμα το «παιδομάζωμα» ύστερα από πρωτοβουλία της Μητρόπολης Φθιώτιδας[310]. Η ελάττωση αυτή εικάζουμε ότι σχετίζεται με την εξέλιξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην περιοχή της Ρούμελης, οι οποίες εξελίχθηκαν αισίως για την κυβερνητική πλευρά ύστερα από την ανακατάληψη του Καρπενησίου. Οι ομιλίες συνεχίστηκαν και μετά το στρατιωτικό τέλος του εμφυλίου με διοργανωτή από την πλευρά του κράτους την *Επιτροπή Εθνικής Διαφώτισης Στερεάς και Εύβοιας*[311]. Αντίστοιχα συλλαλητήρια με θέμα το «παιδομάζωμα» και με πρωτοβουλία των κατά τόπους Μητροπόλεων έγιναν και σε άλλες επαρχιακες πόλεις κατά τη διάρκεια του 1949[312].

Σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμη μια παρέκβαση για το ρόλο της Εκκλησίας στα χρόνια του εμφυλίου πολέμου. Παραδοσιακά η Εκκλησία υποτάσσεται στην εξουσία και τάσσεται υπέρ της

---

[308] Βλέπε κεφάλαιο 5 της παρούσης διατριβής: «Οι συμμοριόπληκτοι»: Υποδοχή και κοινωνική πρόνοια στην πόλη της Λαμίας την περίοδο του εμφυλίου πολέμου»

[309] Ενδεικτικά, ομιλίες με θέματα «Διατί αγωνιζόμεθα», «Εις τον αγώνα του έθνους», *Λαμιακός Τύπος*, 14 και 24 Ιουνίου 1949.

[310] Συλλαλητήριο στην Πλατεία Ελευθερίας στις 24 Ιουλίου 1949 Παρέστησαν ο Μητροπολίτης και ο Δήμαρχος. Μίλησαν αντιπρόσωποι εκ μέρους των Ελλήνων προσκόπων, εκ μέρους των τροφίμων της Παιδόπολης, στρατιωτικοί ιερείς και ο ιεροκήρυξ της Μητρόπολης Φθιώτιδος, πάτερ Γεώργιος. Ήταν η πρώτη φορά καθ' όλη τη διάρκεια της εμφύλιας σύγκρουσης που οι εκκλησιαστικές αρχές συμμετείχαν στον *Εθνικό Συναγερμό* με μια προπαγανδιστική ενέργεια

[311] «Ομιλία με θέμα το έργο του Εθνικού Στρατού», *Λαμιακός Τύπος*, 20 Νοεμβρίου 1949.

[312] Ενδεικτικά: Γενικά Αρχεία του Κράτος, Νομός Πέλλης, Αρχεία Δήμου Σκύδρας [1920 - 1965] Φάκελος 028, Θέματα σχετικά με τον Εμφύλιο. Εκτελέσεις έργων. Λήψη 10: Κοινότητα Σκύδρας, Ψήφισμα Διαμαρτυρίας.

υπεράσπισης του κράτους. Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, ωστόσο, ανέλαβε ένα ρόλο ο οποίος υπερέβη την παραδοσιακή νομιμοφροσύνη της καταλήγοντας στην απερίφραστη καταδίκη της «κομμουνιστικής ανταρσίας»[313]. Η Εκκλησία ανέπτυξε στενούς δεσμούς με τον *Εθνικό Στρατό* μέσω της αναδιοργανωμένης από τις αρχές του 1947 *Θρησκευτικής Υπηρεσίας Στρατού*. Παράλληλα, μέσω των παραθρησκευτικών οργανώσεων *Ζωή* και του συλλόγου *Ελληνικόν Φως* διαμόρφωσε έναν εκκλησιαστικό λόγο ο οποίος σταδιακά ταυτίστηκε με με τον κρατικό αντικομμουνιστικό λόγο ενώ συμμετείχε σε οργανωμένες προπαγανδιστικές εκστρατείες εναντίον του κομμουνισμού[314]. Τέλος, όπως καταδείχθηκε και σε άλλα κεφάλαια, η Εκκλησία εμπλέκεται άμεσα στην αξιολόγηση των δικαιούχων περίθαλψης μέσω των ενοριακών επιτροπών.

Δεν έγινε γνωστό από την παρούσα έρευνα πόσοι παρακολουθούσαν τις ομιλίες αυτές και ποια ήταν η απήχησή τους. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των διοργανωτών τα συλλαλητήρια συγκέντρωσαν σύσσωμο τον πληθυσμό της πόλης. (20 και 30 χιλιάδες, όταν η πόλη είχε μόνιμο πληθυσμό 16.500 και με την προσθήκη των συμμοριόπληκτων έφτανε τις 40 με 45 χιλιάδες κατοίκους). Εκτός από τον πληθυσμό της πόλης, παρόντες στις ομιλίες και στα συλλαλητήρια ήταν οι στρατιωτικές αρχές που στάθμευαν στην πόλη, οι εκπρόσωποι της τοπικής εξουσίας, Νομάρχης και Δήμαρχος, και εκπρόσωποι των οργανώσεων και σωματείων. Το στρατιωτικό – εθνικό στοιχείο ήταν κυρίαρχο. Η παρουσία των στρατιωτικών αρχών στις ομιλίες προαναγγέλλονταν στον τοπικό τύπο ως διαφήμιση καθώς οι στρατιωτικοί με την παρουσία τους προσέδιδαν το ανάλογο κύρος και εγγυούνταν το εθνικό και πατριωτικό περιεχόμενο κάθε εκδήλωσης. Το ζήτημα σχετίζονταν με τον ιδιαίτερο κοινωνικό και οικονομικό ρόλο τον οποίο ανέλαβε ο στρατός στις επαρχιακές πόλεις[315].

Η αξιολόγηση κάθε προπαγανδιστικής προσπάθειας παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες οι οποίες αυξάνονται ιδιαίτερα σε αυταρχικά καθεστώτα όπου κυριαρχεί η απουσία αντιλόγου στη

---

[313] Γ. Καραγιάννης, *Η εκκλησία από την Κατοχή στον Εμφύλιο*, Αθήνα: Προσκήνιο, 2001, σ. 304-305

[314] V. Makrides «Orthodoxy in the service of anticommunism: the religious organization Zoë during the Greek civil war», in Phil. Carabbot and Th. Sfikas (eds.), *The Greek Civil War. Essays on silences and exceptionalism*, London : Publications of the Centre for Hellenic Studies, King's College London: 6, 2004

[315] Οι στρατιωτικοί αναδείχθηκαν επιπρόσθετα σε παράγοντες της κοινωνικής ζωής της πόλης καθώς δημιούργησαν μέσω γάμων ή βαφτίσεων κοινωνικές σχέσεις με μέλη της τοπικής κοινωνίας. Βαπτίσεις τέκνων στρατευμένων: *Λαμιακός Τύπος*, 9 Απριλίου 1949, βάπτιση στο Μώλο από τον διοικητή της ΑΣΔΣΕ.

δημόσια σφαίρα[316]. Δεδομένων των κατασταλτικών μέτρων του εμφυλιακού κράτους και της ποινικοποίησης οποιασδήποτε ιδεολογίας που δεν ενέπιπτε στα πλαίσια της εθνικοφροσύνης γίνεται αντιληπτό ότι δεν υπήρχαν περιθώρια απουσίας από τις «εθνικές αυτές εκδηλώσεις», πόσο μάλλον έκφρασης μιας αντίθετης άποψης. Οι δημόσιες κηδείες αποτελούν ένα παράδειγμα το οποίο καταδεικνύει την ασκούμενη πίεση στον πληθυσμό να συμμετέχει και παράλληλα τουλάχιστον για το 1947 αποτελούν και ένδειξη της επιδεικνυόμενης απροθυμίας για συμμετοχή σε επαναλαμβανόμενες δημόσιες τελετές. Το ίδιο θα μπορούσε να ειπωθεί για την υποχρεωτική ερανική εισφορά.

7.2. Ο προπαγανδιστικός – εθνικόφρων λόγος

Η ρητορεία των ομιλιών κινούνταν πάνω στους ίδιους, επαναλαμβανόμενους άξονες. Το δημόσιο λεξιλόγιο της καθημερινότητας προσαρμόστηκε σε ένα λόγο προπαγανδιστικό, υπερθετικό, επαναλαμβανόμενο και γεμάτο συνθήματα. Όπως σημειώνει ο Στρατής Μπουρνάζος στη μελέτη του για τον αναμορφωτικό λόγο της Μακρονήσου, ο λόγος ήταν έντονα πολωμένος και βασισμένος στον μανιχαιστικό άξονα του καλού και του κακού, ενώ οι ενδιάμεσες καταστάσεις απουσίαζαν. Επρόκειτο για έναν λόγο στερεοτυπικό, φτωχό και ομογενοποιημένο ο οποίος απευθύνονταν στο συναίσθημα και στόχευε στην πρόκληση έντονης συγκινησιακής φόρτισης. Ήταν επιπρόσθετα ένας λόγος οργανωμένος αρνητικά γεγονός που αποδίδεται όχι μόνο στον πολεμικό του χαρακτήρα αλλά και στην αδυναμία των κυρίαρχων τάξεων να αρθρώσουν ένα δικό τους θετικό λόγο και να κατακτήσουν την ιδεολογική ηγεμονία[317].

Μέσα από τις ομιλίες στα πλαίσια του *Εθνικού Συναγερμού* και την αρθρογραφία του τοπικού τύπου μπορούν να εντοπιστούν ορισμένα βασικά μοτίβα τα οποία αποτελούσαν τον πυρήνα γύρω από τον οποίο κινούνταν το σύνολο των άρθρων και των ομιλιών. Κεντρική θέση στον εθνικόφρονα λόγο όπως προπαγανδίζονταν από τα κρατικά όργανα διαφώτισης και τον τοπικό τύπο κατείχε η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης. Όπως σημειώνει η Δέσποινα Παπαδημητρίου:

---

[316] Παράδειγμα προπαγάνδας μεταξικής δικτατορίας στο Αγγελής, *ο.π.*, σ. 278-301

[317] Σ. Μπουρνάζος, «Ο αναμορφωτικός λόγος των νικητών στη Μακρόνησο. Η ένταξη του εμφυλίου στην προαιώνια ιστορία της φυλής, ο «διηθητός» ιός του κομμουνισμού και ο ρόλος της αναμόρφωσης», *Δοκιμές*, 6/1997, σ. 101-133

> «η εθνικοφροσύνη εμφανίστηκε στον Μεσοπόλεμο ως σημαίνον για να δηλώσει την αστική συνείδηση, τη συντηρητικότητα και την αντικομουνιστική νοητική διάθεση, ορίζοντας ως εκ τούτου τη συμβολική κοινότητα των υγιώς σκεπτομένων Ελλήνων, πέραν της διαίρεσης βενιζελικών-αντιβενιζελικών. Εμπεριείχε την έννοια της εθνικής ενότητας εφόσον η επίκληση του όρου σηματοδοτούσε τη συμφιλίωση του αστικού κόσμου ως ολότητας» [318].

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής η έννοια του εθνικιστή συνδέθηκε με έναν ορίζοντα προσδοκιών που είχε σχέση με τις εθνικές διεκδικήσεις ενώ στα πλαίσια του αντι-εαμικού αγώνα συνδέθηκε με τον αντικομμουνισμό. Αρχικά η λέξη *εθνικόφρων* ήταν δηλωτική του αντικομμουνιστικού πατριωτισμού και εμφανίστηκε στην έκφραση *εθνικόφρονα κόμματα* ή στον τίτλο ποικιλώνυμων σωματείων. Μεταπολεμικά η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης προσέλαβε το ιστορικό της περιεχόμενο ως ιδεολογία του αποκλεισμού, του εξοβελισμού των κομμουνιστών από το εθνικό σώμα.

Κεντρική κατηγορία γύρω από την οποία αρθρώνονταν ο εθνικόφρων λόγος ήταν το έθνος το οποίο παρουσιαζόταν ως μια προαιώνια αδιατάρακτη συνέχεια. Καθώς η ιστορία της Ελλάδας εξελίσσονταν κυκλικά σε κάθε καινούργια φάση ο νέος αγώνας ήταν ανώτερος και δυσκολότερος. Η εμφύλια διαμάχη εντάσσονταν στο προαιώνιο παρελθόν της φυλής, γεγονός που αποτελούσε εγγύηση για την τελική νίκη: «*Η Ελλάς είναι αιωνία, είναι αθάνατος και δεν θα αποθάνει δια κανέναν λόγον, καμίαν αιτία*», «*Η Ελλάς προώρισται να ζήση και θα ζήση* [319], «*η Ελλάς πάντοτε θύμα αλλά πάντοτε νικητής*»[320], ήταν κάποια από τα συνήθη μοτίβα που απηχούσαν αυτή την αντίληψη. Ο εμφύλιος πόλεμος ήταν ένας αγώνας φυλετικός για την εθνική ύπαρξη που αποτελούσε συνέχιση όλων των αγώνων που διεξήγαγε το έθνος για να διαφυλάξει την ελευθερία του. Αυτό που κυριαρχούσε ήταν η φυλετική ταυτότητα ενώ η ιδεολογική ήταν δευτερεύουσας σημασίας και έπονταν ως απόρροια της πρώτης.

Η έννοια της εθνικοφροσύνης συνδέθηκε με την έννοια του εθνικισμού για να δημιουργήσει τη διττή ταυτότητα του Έλληνα εθνικιστή και εθνικόφρονα. Στην πρώτη συγκέντρωση των εθνικοφρόνων μετά την Απελευθέρωση, τον Ιούνιο 1945, στην οποία ζητούνταν από την

---

[318] Δ. Παπαδημητρίου, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Αθήνα: Σαββάλας 2006, σ.177

[319] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Απριλίου 1948

[320] Κύριο άρθρο δημοσιογράφου Ι. Δραγούμη, *Λαμιακός Τύπος*, 7 Μαίου 1948

κυβέρνηση και τα πολιτικά κόμματα η πλήρης ικανοποίηση των εθνικών δικαίων, ο ομιλητής, τέως βουλευτής του *Λαϊκού Κόμματος*, δικηγόρος Ευάγγελος Κοντογιάννης, κάλεσε «*τους αντιφρονούντες να αναστείλουν προσωρινώς τας αντεθνικάς των ενέργειας και να αμβλύνουν τον εσωτερικόν αγώνα*» μέχρι την εκπλήρωση των εθνικών διεκδικήσεων. Είναι ενδιαφέρον να παρακολουθηθεί πως υπό το πρίσμα αυτό αναθεωρήθηκε η περίοδος της Κατοχής: «*Οι θυσίες της Ελλάδας, οι νεκροί του Αλβανικού μετώπου και τας χιλιάδας των θυμάτων μας εκ παρά των Βουλγάρων διώξεων και καταστροφών οι οποίοι όχι κατά μονάδας ούτε κατά δεκάδας αλλά κατά χιλιάδας τρεις, τέσσερις και πλέον έκλειον εις μάνδρας και σχολεία τους Έλληνας της Μακεδονίας και Θράκης και τους εξετέλουν ομαδικώς ατιμάζοντες και εξευτελίζοντες αυτούς παντοειδώς*»[321]. Σε μια περιοχή η οποία δεν γνώρισε βουλγαρική κατοχή όπως η Λαμία, ο κυριότερος εχθρός της χώρας κατά τη διάρκεια της Κατοχής δεν ήταν οι Γερμανοί ή οι Ιταλοί αλλά οι Βούλγαροι, προφανώς εξαιτίας των εδαφικών διεκδικήσεων. Η επίκληση των δικαίων αυτών στο πλαίσιο της ανάπτυξης του ρόλου του αντιβουλγαρισμού είχε ειδική σημασία καθώς συνδέονταν τόσο με την συνεργασία του ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της Κατοχής με το σλαβομακεδονικό απελευθερωτικό κίνημα, τις σχέσεις του με τους Βουλγάρους την περίοδο της εαμοκρατίας αλλά και την μετριοπαθή σε σχέση με τα άλλα κόμματα στάση του ΚΚΕ απέναντι στις εθνικές διεκδικήσεις. Ηθελημένα αγνοήθηκε ότι κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ 1943-1946 το ΚΚΕ τάχθηκε υπέρ των εθνικών διεκδικήσεων. Η ελληνική κομμουνιστική ηγεσία με διαρκείς διαβεβαιώσεις καταδείκνυε την προσήλωσή της σε εθνικά αιτήματα[322].

Σε αυτό το σημείο είναι σκόπιμο να γίνει μια παρέκβαση για τη στάση την οποία κράτησε το *Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος* απέναντι στις εθνικές διεκδικήσεις[323]. Λίγο μετά την επιστροφή του Ζαχαριάδη από το Νταχάου, με απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής, το ΚΚΕ διαβεβαίωσε ότι ήταν διατεθειμένο να υιοθετήσει στο ακέραιο όλα τα εθνικά ζητήματα. Σε αυτό το πλαίσιο αξίωσε να εφαρμοστεί η αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών στις εθνικές διεκδικήσεις στην

---

[321] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Ιουνίου 1945

[322] Κατά τη διάρκεια του πολέμου, το 1943, το ΚΚΕ υποστήριξε την απελευθέρωση όλων των εδαφών τα οποία προπολεμικά ανήκαν στο ελληνικό κράτος. Επιπρόσθετα, αξίωσε και τη διαρρύθμιση των ελληνοβουλγαρικών συνόρων. Βλ. ΚΚΕ, *Το Εθνικό μας πρόβλημα και το ΚΚΕ*, ΚΟΜΕΠ, ΑΡ.4, 1943. Σχετικά με τις εθνικές διεκδικήσεις τις οποίες προβάλλει το ΚΚΕ, γίνεται λόγος για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, παραχώρηση των Δωδεκανήσων και λύση του βορειοηπειρωτικού ζητήματος με βάση την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών. Το ζήτημα της Ανατολικής Θράκης θα συνεξεταστεί με τη ρύθμιση του καθεστώτος των Στενών. *Στο ίδιο*, σ. 25-26

[323] Τα στοιχεία βασίζονται στη μεταπτυχιακή εργασία της Χ. Λεβεντάκου, *Από τη Μεγάλη Ιδέα στις εθνικές διεκδικήσεις. Τα εθνικά ζητήματα στον Β Παγκόσμιο Πόλεμο*, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Αθήνα 2007 , σ.90-93

Κύπρο, τα Δωδεκάνησα και τη Βόρεια Ήπειρο. Για το βορειοηπειρωτικό ζήτημα ειδικότερα, αν η πλειοψηφία του λαού αποφάσιζε την άμεση στρατιωτική κατάληψη της Β. Ηπείρου από τον ελληνικό στρατό, το ΚΚΕ θα διατύπωνε τις αντιρρήσεις αλλά θα πειθαρχούσε[324]. Τον Ιούνιο του 1945 ο γενικός γραμματέας του ΚΚΕ Ζαχαριάδης διατύπωσε την περίφημη θεωρία των 'δύο πόλων». Σύμφωνα μ' αυτή τη «θεωρία», που αναιρέθηκε αργότερα από το 7ο Συνέδριο, σωστή εξωτερική πολιτική θα ήταν εκείνη που θα κινιόταν ανάμεσα σε δύο πόλους: τον ευρωπαϊκό - βαλκανικό, με κέντρο τη Σοβιετική Ένωση, και το μεσογειακό, με κέντρο την Αγγλία, και θα επιδίωκε να αντισταθμίζει τις πιέσεις στη χώρα μας, πότε από τον έναν και πότε από τον άλλον. Με τη διατύπωση αυτή ταυτιζόταν ή τουλάχιστον εξισωνόταν η Σοβιετική Ένωση με την Μ. Βρετανία. Είναι ενδεικτικό, επίσης, ότι στην πολιτική απόφαση της 12ης Ολομέλειας, η Αγγλία χαρακτηρίζεται ακόμα «μεγάλος φίλος μας», δίπλα στη Σοβιετική Ένωση[325]. Παρά την απόπειρα του ΚΚΕ να αποδείξει τα «εθνικά του φρονήματα», τα αστικά κόμματα συνέχισαν να εξαπολύουν κατηγορίες στο ΚΚΕ για εθνική μειοδοσία και ενδοτισμό. Ακόμα και μετριοπαθής εφημερίδα *Ελευθερία* σημείωνε: «*Το ΚΚΕ θα χρειασθεί πολλά έτη συνεχούς και συνετής προσπάθειας για να δυνηθεί να ανακτήσει την πολιτικήν νομιμότητα, όχι έναντι του κράτους αλλά εις την συνείδησιν του λαού*»[326]

Στη 12η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, στις 25-27 Ιουνίου 1945, διατυπώθηκε εκ μέρους του κόμματος η αντίθεσή του σε κάθε εδαφική διεκδίκηση εις βάρος της Ελλάδας από οποιαδήποτε πλευρά και αν προέρχεται. Παράλληλα, βέβαια, καταδικάστηκε το σοβινιστικό παραλήρημα των τυχοδιωκτών της Δεξιάς που σπρώχνουν τη χώρα σε αντεθνικές καταστροφικές περιπέτειες και πρότεινε ότι με τη συμπαράσταση της Αγγλίας και της ΕΣΣΔ, η χώρα θα μπορέσει να αναπτύξει ένα κλίμα αδελφικής συνεννόησης και δημοκρατικής συνεργασίας με τους βόρειους βαλκανικούς της γείτονες[327]

Κατά τα έτη 1945-1946 το ΚΚΕ προσπάθησε με αποφάσεις και δηλώσεις του να επιδείξει την προσήλωσή του στις εθνικές διεκδικήσεις της χώρας. Την ίδια περίοδο προσπαθούσε παράλληλα να μην προδώσει τις διεθνιστικές του επιταγές. Ως αποτέλεσμα, έπεφτε συχνά σε αντιφάσεις. Πιθανά αυτό οφείλονταν και σε ενοχικά αισθήματα απέναντι στα βαλκανικά κομμουνιστικά

---

[324] *Το ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα*, τομ. 6, Σύγχρονη Εποχή 1987, σ. 16-18 και *Ριζοσπάστης*, 2 Ιουνίου 1945.
[325] *Ριζοσπάστης*, 5 Ιουνίου 1945
[326] *Ελευθερία*, 3 Μαρτίου 1945
[327] *Ριζοσπάστης*, 30 Ιουνίου 1945

κόμματα εξαιτίας σοβινιστικών ελληνικών διεκδικήσεων[328]. Όπως σημειώνει ο ιστορικός Μιχάλης Λυμπεράτος, οι κοινωνικές ανισότητες των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων αιτιολογούνταν από την ύπαρξη «εθνικών εκκρεμοτήτων» και κατά συνέπεια η υλοποίηση τους εξαρτιόταν από την εδαφική ολοκλήρωση της χώρας. Το σχήμα «εθνική ολοκλήρωση – κοινωνική ευημερία» το οποίο προβάλλεται στα κείμενα της διετίας 1945-6 δεν αποτελεί μόνο μια υποθετική συνεπαγωγή, αλλά και μια ακολουθείσα τακτική από τις πρώτες μεταπολεμικές κυβερνήσεις. Σε αυτό το πλαίσιο η εαμική αριστερά *«παρ' όλες τις δηλώσεις «εθνικής πίστης», δυσκολευόταν να ξεφύγει από το καθεστώς του διαρκούς απολογούμενου λόγω της ιδεολογικής του συγγένειας με άλλα κομμουνιστικά κόμματα της Βαλκανικής* [329].

Η σύνθεση εθνικοφροσύνης και εθνικισμού επιτεύχθηκε χάρη στην αντίληψη περί πολέμου εναντίον εξωτερικών και εσωτερικών εχθρών. Ο πόλεμος δεν ήταν εμφύλιος αλλά εθνικός και είχε εξωτερική αιτία. Το ελληνικό κράτος αρνήθηκε σθεναρά την εμφύλια φύση του πολέμου με κάθε τρόπο[330]. Τα συνοριακά επεισόδια στη Μακεδονία τροφοδοτούσαν τέτοιες αναφορές στο φυλετικό εθνικιστικό στοιχείο. Ο τύπος συχνά αναφέρονταν στη δράση «των συμμοριτών» στα βόρεια σύνορα της χώρας, σε εισβολές Βουλγάρων και Γιουγκοσλάβων σε ελληνικό έδαφος, στη φιλοσλαβική προπαγάνδα ΚΚΕ, στους σλαβόφωνους στο ΔΣΕ και στην επιδίωξη του σλαυισμού να κατακτήσει την Ελλάδα. Με κάθε ευκαιρία τονίζονταν «τα σατανικά και ιμπεριαλιστικά σχέδια της Κομινφόρμ απέναντι στην πατρίδα»[331] και επιστρατεύονταν «αναμφισβήτητα στοιχεία και αποφάσεις της Γ Διεθνούς» τα οποία αντιπαραβάλλονταν με αποσπάσματα από αποφάσεις του ΚΚΕ[332]. Το σημαντικότερο όπλο του συντηρητικού οπλοστασίου ήταν το ζήτημα της αυτοδιάθεσης της Μακεδονίας και Θράκης. Το θέμα συνδέονταν με τις προπολεμικές κατηγορίες, με τη φιλοβουλγαρική στάση μιας μερίδας σλαβόφωνων στην Κατοχή, τις σχέσεις του ΕΛΑΣ με τους γιουγκοσλάβους αντάρτες, το σλαβομακεδονικό αποσχιστικό κίνημα και με την ανησυχία που δημιουργήθηκε στις αρχές της απελευθέρωσης με την πιθανή κάθοδο των σοβιετικών, βουλγαρικών και γιουγκοσλαβικών στρατευμάτων στην Ελλάδα. Αποκορύφωμα ήταν η δημοσιοποίηση της ανύπαρκτης συμφωνίας στις Καρυδιές με την οποία το SNOF

---

[328] Γρ. Φαράκος, «Το ΚΚΕ απέναντι στους βαλκανικούς ανταγωνισμούς» στο *Η Ελλάδα 1936-1949, Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, Τομές και συνέχειες*, Αθήνα: Καστανιώτης 2003. σ. 60

[329] Μ. Λυμπεράτος, «Το ιδεολογικό υπόστρωμα του εμφυλίου πολέμου», *Τα Ιστορικά*, τχ 34, 2001, σ. 208.

[330] Ο πόλεμος αναγνωρίστηκε ως εμφύλιος από το ελληνικό κράτος μόλις το 1989, ενώ μέχρι το 1974 η καθιερωμένη ονομασία ήταν «συμμοριτοπόλεμος».

[331] *Λαμιακός Τύπος*, 13 Απριλίου 1948

[332] Ομιλίες Α. Παπαδαντωνάκη στα συλλαλητήρια της 21ης Μαρτίου και 11ης Απριλίου 1948

αποδεχόταν έναντι των Βουλγάρων την ιδέα της σοβιετικής αυτόνομης Μακεδονίας. Προκειμένου ο προπαγανδιστικός λόγος να πείσει ότι οι κομμουνιστές στρέφονταν κατά του έθνους υπονομεύθηκε κατ' αρχήν ο ρόλος του ΕΛΑΣ ως αντιστασιακής οργάνωσης κατά των Γερμανών. Αμφισβητήθηκε η ελληνικότητα των κομμουνιστών και η πίστη τους σε έννοιες όπως η πατρίδα και η θρησκεία. Ήταν η εποχή που ο τοπικός τύπος ανακάλυπτε καθημερινά ομαδικούς τάφους πτωμάτων της περιόδου της Κατοχής και της εαμοκρατίας[333] και κατηγορούσε τον ΕΛΑΣ για οργανωμένη ληστεία, παραβίαση της συμφωνίας της Βάρκιζας και εθνική μειοδοσία.

Όλες αυτές οι αναφορές σηματοδοτούσαν ένα κλίμα σλαβοφοβίας και αντιβουλγαρισμού. Τα παρακάτω αποσπάσματα από αρθρογραφία του τοπικού τύπου είναι χαρακτηριστικά αυτού του κλίματος:

> «ΚΚΕ= Σλαυισμός, ο χειρότερος εχθρός της ανθρωπότητος και ακόμα χειρότερον δια την Ελλάδα ο Σλάβος της Βαλκανικής ο Βούλγαρος»[334], «Η Μακεδονία θα παραμείνει ελληνική. Η Μακεδονία ήτο και θα παραμείνει ελληνική. Αυτό επιτάσσει η καθολική θέληση του έθνους. Εποτίσθη με ποταμούς αιμάτων από πολλών χιλιετηρίδων δια να αποκρούει διαρκώς βαρβαρικαί εισβολαί του Βορρά. Αι υπαναχωρήσεις του ΚΚΕ και της ΝΟΦ περί των σχεδίων της αποσπάσεως της ελληνικής Μακεδονίας ουδένα δύνανται να εξαπατήσουν. Η Ελλάς παρίσταται ενωμένη επί της αποφάσεως να πολεμήσει δια την Μακεδονίαν διότι είναι ελληνική και όχι σλαυόφωνος»[335].

Η συχνή ανεύρεση επιστολών, παρασήμων, εγγράφων, πυρομαχικών και στρατιωτικού υλικού με κυριλλικούς χαρακτήρες πιστοποιούσε δημόσια τη σύνδεση ΚΚΕ και Σλάβων με κάθε ευκαιρία: *«Οι πατριώται του ΕΑΜ και οι Βούλγαροι» : «η εθνική προδοσία των είναι πλέον χειροπιαστή και δεν δύνανται ούτοι να διαψεύσουν την από μακρού συνεργασίαν του ΕΑΜ με τους Βουλγάρους εις βάρος της πατρίδας ούτε να φέρουν το ελληνικό όνομα οι διάφοροι Σιάντοι, Παρτσαλίδες, Τσιριμώκοι, κ.α»* αναφέρει ο *Λαμιακός Τύπος* ύστερα από τη σύλληψη κοντά στο Δομοκό ατόμων τα οποία κατηγορήθηκαν ότι μετέφεραν έγγραφα από το Βουλγαρικό ΚΚ προς

---

[333] *Λαμιακός Τύπος*, 30 Απριλίου 1945 «ομαδικός τάφος σε Χάρμα, Λιμογάρδι, Πλατύστομο και Γλαρονήσι στην Αγία Μαρίνα» και *Λαμιακός Τύπος*, 23 Αυγούστου 1945

[334] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Σεπτεμβρίου 1945

[335] *Λαμιακός Τύπος*, 13 Μαρτίου 1949

τη διοίκηση του Κομμουνιστικού Κόμματος[336]. Ο σκοπός της «κομμουνιστικής μειοψηφίας» ήταν σαφώς αντεθνικός και οι επιδιώξεις της αναμφισβήτητα ανθελληνικές: *«Ανέκαθεν επεδίωκεν να ρίψη την χώραν εις τον εμφύλιον σπαραγμόν δια να επιτύχη την κατάληψη της εξουσίας, την εγκαθίδρυσιν της δικατορίας του προλεταριάτου και στη συνέχεια την παράδοσιν της χώρας εις τους σλαύους οι οποίοι ασφαλώς θα την εντάξουν ως τον τελευταίον τροχόν του ιμπεριαλιστικού σοβιετικού άρματος»*[337].

Η σύνδεση κομμουνιστών και Σλάβων και η σκιά της απειλής, ή του κινδύνου για την εθνική συλλογικότητα και τη συνέχειά της που απέρρεε από αυτή τη σύνδεση, απεικονίζονταν εμφανέστερα στους χαρακτηρισμούς *εαμοβούλγαροι* ή *σλαυοκομμουνισταί* οι οποίοι χρησιμοποιούνταν κατά κόρον στο δημόσιο προπαγανδιστικό λόγο. Η παρουσίαση των κομμουνιστών ως αντεθνικών στοιχείων και ο εξοβελισμός τους από την ελληνική οικογένεια ως Βουλγάρων ή σλαβοφρόνων που ήθελαν να ξεπουλήσουν τη Μακεδονία στους Σλάβους, αποτελούσε μια προσπάθεια να καταστούν οι κομμουνιστές ηθικά και εθνικά αφερέγγυοι και να στιγματιστούν απέναντι στην κοινή γνώμη ως τέρατα αιμοσταγή και μίσθαρνα του πανσλαβισμού. Από τη μια μεριά βρίσκονταν «οι εθνικά σκεπτόμενοι Έλληνες, οι αγνοί, οι ανιδιοτελείς, οι πραγματικοί Έλληνες, οι μαχητές έτοιμοι για κάθε θυσία». Απέναντί τους στέκονταν ο εχθρός, «*οι ορδές του επάρατου σλαυοκομμουνισμού, οι ύπουλοι υπονομευτές της εθνικής υπάρξεως, το ειδεχθές τέρας της σλαυοκομμουνιστικής Λερναίας Ύδρας, τα σατανικά υποκείμενα, τα ελληνόφωνα προδοτικά στοιχεία, οι πουλημένοι, ο ληστοσυμμοριτικός δαίμονας των Σλαύων*»[338]. Σκοπός της αρνητικής αυτής προπαγάνδας ήταν η ηθική, πολιτική, ιδεολογική, κοινωνική και εν τέλει φυσική εξόντωση των αντιπάλων. Η προστασία της πατρίδας από τον σλαβικό κίνδυνο έγινε ο κοινός παρονομαστής που επέτρεψε στις ένοπλες δυνάμεις να αναλάβουν το ρόλο του έσχατου προστάτη. Η Αριστερά τέθηκε εκτός νόμου ως μόνιμη απειλή για την ακεραιότητα του έθνους που με τη σειρά του ταυτίστηκε με το καθεστώς και το κράτος. Η ταύτιση του εχθρού με την εξωτερική απειλή σήμαινε ότι όσοι αντιτίθονταν στην κυβέρνηση δεν μπορούσαν να είναι Έλληνες ούτε να ανήκουν στην πολιτική κοινότητα της χώρας. Ήταν απλά «συμμορίτες, σλαβοκομμουνιστές, εαμοσλάβοι». Καθώς κάθε αναφορά σε εμφύλιο πόλεμο απαιτούσε πολιτική και ιδεολογική εξήγηση, κυριάρχησε η άρνηση της ιδιότητας του

---

[336] *Λαμιακός Τύπος*, 28 Μαίου 1945

[337] «Ομιλία Ανδρέα Παπαδαντωνάκη στο συλλαλητήριο της 21η Μαρτίου 1948», *Λαμιακός Τύπος*, 23 Μαρτίου 1948

[338] Από ομιλίες του συλλαλητηρίου της 21ης Μαρτίου 1948, *Λαμιακός Τύπος*, 23 Μαρτίου 1948

αντιπάλου[339]. Αυτό σήμαινε στην ουσία την άρνηση του εμφύλιου χαρακτήρα της σύγκρουσης. Η σύγκρουση δεν ήταν πολιτική ή ιδεολογική αλλά φυλετική, αντίληψη η οποία συνοψίζονταν στο σύνθημα «*Δεν υπάρχουν αριστεροί και δεξιοί αλλά Έλληνες και Βούλγαροι*»[340]. Ο αντίπαλος αντί να αναγνωριστεί ως βασικός διεκδικητής της εξουσίας εξοβελίστηκε με ποικίλους τρόπους από το πεδίο της νομιμότητας και άρα από το πολιτικό πεδίο, επενδυόμενος με τον μανδύα του ξενοκίνητου, και λόγω της πρόσφατης εμπειρίας της κατοχής, του προδότη, ή του κοινωνικά εξοβελιστέου[341]. Η επίσημη διαπίστωση εξάλλου ότι ο διεξαγόμενος πόλεμος δεν ήταν εμφύλιος αλλά επρόκειτο για εναντίον της Ελλάδος εξωτερική επιβουλή, θεωρούνταν από την ηγεσία του στρατού απαραίτητο στοιχείο για την αποτελεσματική συνέχιση και αύξηση της ξένης βοήθειας[342]. Αποκορύφωμα της αντίληψης αυτής ήταν η ελληνική προσφυγή στον ΟΗΕ το Δεκέμβριο του 1946 εναντίον της Γιουγκοσλαβίας, της Βουλγαρίας και της Αλβανίας με την οποία το ελληνικο κράτος παρουσιάζε τις στρατιωτικές συγκρούσεις ως άμυνα της Ελλάδας εναντίον της επιβουλής των βορείων γειτόνων.

Όπως σημειώνει ο ψυχίατρος Νίκος Σιδέρης, επρόκειτο για μια ψευδεπίγραφη αναδιατύπωση του Εμφυλίου ως «πολέμου εναντίον εξωτερικού εχθρού» η οποία εναρμονίζονταν με την αγριότητα που διέπει την φαντασίωση της αδελφοκτονίας: «*Η άρνηση της αδελφικής ιδιότητας στον συνέλληνα του Εμφυλίου επιτρέπει τη χωρίς όρια και με υπέρμετρη αμφιθυμία ανάπτυξη της εχθρότητας με στόχο όχι την αδύνατη συμφιλίωση μαζί του αλλά τη φυσική και ηθική εξόντωση αυτού του άνομου ξένου*». Η εξομοίωση του εχθρού ως «άνομο πράγμα» αποτελεί προϋπόθεση για τη διεξαγωγή ενός ολοκληρωτικού πολέμου εκμηδένισης του άλλου. Η τερατική αναπαράσταση των κομμουνιστών και η αντεθνική τους ιδιότητα αποκτούσαν δικαιωτική λειτουργία και έτσι ο εκτελεστής βασανιστής και ο πολεμιστής αισθάνονταν ότι επιτελούσε

---

[339] Κ. Τσουκαλάς, «Η ιδεολογική επίδραση του εμφυλίου πολέμου», στο Γ. Ιατρίδης (εκδ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950, Ένα έθνος σε κρίση,* Αθήνα: Θεμέλιο 1984, σ. 574-6

[340] Από το λόγο του Ν. Ζέρβα στη Λαμία στην πρώτη μαζική συγκέντρωση των «εθνικοφρόνων» μετά την απελευθέρωση. *Λαμιακός Τύπος*, 21 Σεπτεμβρίου 1945

[341] Ν. Κοταρίδης – Ν. Σιδέρης, «Ο εμφύλιος ως ψυχολογική αναμέτρηση», στο Κλ. Κουτσούκης και Ι. Σακκάς(επιμ.), *Πτυχές του εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Αθήνα: Φιλίστωρ 2000, σ. 150-151

[342] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, Τόμος 9, Κείμενο 73, Από ΓΕΣ προς Υπουργό Στρατιωτικών: «Προτάσεις ΓΕΣ επί της στρατιωτικής καταστάσεως», Αριθ. 226561/Φ. 4009/1, 16 Σεπτεμβρίου 1948

θεάρεστο έργο, ότι ήταν στρατιώτης του Καλού στον αγώνα μέχρι εσχάτων ενάντια στο Κακό[343].

Ένα άλλο επιχείρημα το οποίο συνδέθηκε άμεσα με τον αγώνα της Ελλάδας εναντίον της «επιβουλής των βορείων γειτόνων της» ήταν η σύνδεση του αγώνα αυτού με την πάλη του ελεύθερου κόσμου εναντίον του ολοκληρωτισμού. Επρόκειτο για μια ιδεολογική πάλη μεταξύ Ανατολής και Δύσης όπου νίκη των Ελλήνων θα σήμαινε και νίκη του ελεύθερου κόσμου, εφόσον η ελευθερία, τα ανθρώπινα ιδανικά και οι φιλελεύθεροι θεσμοί, για τη διασφάλιση των οποίων αγωνιζόταν οι Έλληνες γεννήθηκαν στην Ελλάδα, *«τη μητέρα του Πολιτισμού και της Ελευθερίας»*[344]. Ο ερυθρός φασισμός και η κομμουνιστική βαρβαρότητα αντιπαραβάλλονταν με τη δημοκρατία και την ελευθερία οι οποίες αποτελούσαν με τη σειρά τους βασικές έννοιες της εθνικοφροσύνης[345]. Η Ελλάδα εμφανιζόταν ως «*το προπύργιο του πολιτισμού και της ελευθερίας, των ιδανικών και των ηθικών θεσμών του Ελεύθερου Ανθρώπου»*[346] η οποία τάχθηκε από τη θεία πρόνοια να υπερασπίζει τις απειλούμενες εκάστοτε ελευθερίες και τον πολιτισμό της ανθρωπότητας όπως με τον ελληνοιταλικό πόλεμο και κατέδειξε τον φωτεινό δρόμο που πρέπει να ακολουθήσουν όλοι οι λαοί της Ευρώπης εναντίον του κομμουνισμού: *«Η Ελλάς με το παράδειγμά της μετέβαλεν άρδην και εκ θεμελίων την στάσιν όλων των ελεύθερων κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων του κόσμου έναντι του σλαυοκομμουνισμού, τον οποίον αν και αργά αντελήφθησαν ως όντως καταλυτήν παντός ελευθέρου θεσμού και πάσης ηθικής αξίας και επιδιώκονταν την εγκαθίδρυσιν της πλεόν μυσαράς τυραννίας εις τας διάφορας χώρας»*[347] .

Εκτός από τη σύνδεση των κομμουνιστών με τον εξωτερικό εχθρό η προπαγανδιστική προσπάθεια τόνιζε την εγκληματική φύση του κομμουνισμού. Για την ελληνική νομοθεσία η σχέση κομμουνισμού και εγκλήματος ήταν μακρά και συνεχής. Ήδη από τον Μεσοπόλεμο με την θέσπιση του Ιδιωνύμου το 1929, ο κομμουνισμός αντιμετωπίζονταν ως ζήτημα δημόσιας ασφάλειας, ως ιδιώνυμο αδίκημα το οποίο εκδικάζονταν σε δικαστήρια κοινού ποινικού δικαίου. Η ίδια αντίληψη κυριάρχησε και την περίοδο του Εμφυλίου. Όποιος με οποιονδήποτε τρόπο

---

[343] Ν. Σιδέρης, «Το εμφύλιο πνεύμα. Εκφάνσεις του εμφυλίου στην πολιτική ψυχολογία και κουλτούρα», *Δοκιμές*, 6/1997, σ. 51-74

[344] «Ομιλία Α. Παπαδαντωνάκη προς τους νέους», *Λαμιακός Τύπος*, 25 Μαρτίου 1948

[345] Για μια ανάπτυξη του επιχειρήματος αυτού και τη σύνδεση της αντικομμουνιστικής σκέψης με τη διεθνή συγκυρία βλ. Παπαδημητρίου, *ο.π.*, σ. 180-205

[346] «Ομιλία Α.Παπαγεωργίου στο συλλαλητήριο της 11ης Απριλίου 1948», *Λαμιακός Τύπος*, 13 Απριλίου 1948

[347] «Ομιλία Α. Παπαδαντωνάκη στο συλλαλητήριο της 21 Μαρτίου 1948», Λαμιακός Τύπος, 23 Μαρτίου 1948

διέγειρε εμφύλιο πόλεμο ή όπλιζε τους πολίτες τον ένα ενάντια στον άλλο με αυτό το σκοπό δεν διέπραττε πολιτικό αδίκημα καθώς η πράξη του δεν απέβλεπε στην ανατροπή του πολιτεύματος αλλά πρόσβαλε την έννομη τάξη και την ασφάλεια της χώρας. Κατά αυτόν τον τρόπο η Πολιτεία εκλάμβανε όλες τις πολιτικές πράξεις ως προσπάθεια διασάλευσης του νόμου και της τάξης και τους αποστερούσε οποιοδήποτε πολιτικό περιεχόμενο. Συνέπεια της νομικής αντίληψης της πολιτείας ήταν η ενεργοποίηση της νομοθεσίας περί καταδιώξεως της ληστείας, σύμφωνα με την οποία προβλέπονταν χρηματική αμοιβή για την αποτελεσματική κατάδειξη, τη σύλληψη ή το φόνο κάθε ληστή καθώς και η εκτόπιση ανιόντων και κατιόντων συγγενών των επικηρυγμένων[348]. Ο νόμος αυτός του 1871, ο οποίος είχε χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά για την δίωξη των ληστών που έως το 1930 λυμαίνονταν στην ελληνική ύπαιθρο, επανεργοποιήθηκε πέντε μήνες μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας[349]. Οι θεωρούμενοι ως πολιτικοί εγκληματίας εξισώνονταν με εγκληματίες του κοινού ποινικού δικαίου οι οποίοι έπρεπε να λογοδοτήσουν ενώπιον του νόμου. Συνέπεια της αντίληψης αυτής ήταν η δίωξη των ανταρτών και στελεχών του Δημοκρατικού Στρατού ως ληστών – συμμοριτών, η επικήρυξή τους με χρηματική αμοιβή και η εκτόπιση των συγγενών τους. Πράγματι κατά τη διάρκεια του 1945 επικηρύχθηκαν 12 άτομα ως επικίνδυνα για τη δημόσια ασφάλεια, ανάμεσά τους και ο Νάκος Μπελής, από τους πρωτοπόρους του ΔΣΕ στη Ρούμελη,[350] ενώ νέες επικηρύξεις στελεχών του ΔΣΕ έγιναν τον Ιούνιο 1947[351].

Σε ιδεολογικό επίπεδο η εξίσωση των ανταρτών του ΔΣΕ με την έννοια του ληστή και του συμμορίτη ήταν εξίσου σημαντική με τη σύνδεσή του με τον σλαβικό κίνδυνο. Θα διακινδυνεύσουμε την υπόθεση, ύστερα από εξέταση της τοπικής αρθρογραφίας, ότι στη Λαμία η οποία ήταν μια πόλη της Παλαιάς Ελλάδας με νωπές ακόμα τις παραδόσεις της ληστείας, η προβολή της ληστρικής φύσης του κομμουνισμού ίσως να είχε μεγαλύτερη βαρύτητα από την αντιβουλγαρική προπαγάνδα. Αντίθετα στη Βόρεια Ελλάδα, όπου ο Εμφύλιος Πόλεμος

---

[348] Νόμος ΤΟΔ της 27 Φεβρουαρίου / 1 Μαρτίου 1871 «Περί καταδιώξεως της ληστείας» και Ν.121 της 31 Δεκ. 1913]2 Ιανουαρ.1914 «Περί επεκτάσεως εν ταις προσαρτωμέναις χώραις των Ν. ΤΟΔ, ΥΙΕ και ΩΞΗ»

[349] ΑΝ *453 της 10ης Ιουλίου 1945*

[350] *Λαμιακός Τύπος*, 16 Νοεμβρίου 1945

[351] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Ιουνίου 1947. Για έναν πλήρη κατάλογο των επικηρυγμένων σε όλη τη χώρα βλ. Υπουργείον Εσωτερικών, Γενική Διεύθυνσις Χωροφυλακής, Διοίκησις Ασφαλείας, *Ευρετήριον Ονομαστικόν Αλφαβητικόν των Επικεκηρυγμένων Ληστών*, Αθήναι: Τυπογραφείον της Βασιλικής Χωροφυλακής, 1958. Ευχαριστίες στον Νίκο Καραγιανακίδη που έθεσε στη διάθεσή μου αυτό το έντυπο.

παραλληλίστηκε με τον Μακεδονικό Αγώνα, η βουλγαροποίηση των αντιπάλων αποτέλεσε το σημαντικότερο επιχείρημα ενοχοποίησης των κομμουνιστών[352].

Στόχος ήταν εκτός από την εθνική απαξίωση, να απαξιωθεί και ηθικά ο αντίπαλος. Η ηθική επίθεση που εξαπολύθηκε παρουσίαζε τους κομμουνιστές ως εγκληματίες, αποτυχημένους της ζωής, τυχάρπαστους, κακούργους, δολοφόνους, ιταμούς, βδελυρούς προδότες της ίδιας τους της πατρίδας[353]. Οι κομμουνιστές παρουσιάζονταν ως αρνητές της θρησκείας και των εθνικών παραδόσεων *«Βρισκόμαστε σε κατάσταση διώξεως του Χριστιανισμού. Βλέπουμε ότι ζητούνε την κατάργηση της θρησκείας, της οικογένειας και της πατρίδας και ότι ηθικό έρεισμα υπάρχει χριστιανικό»*[354]. Στη λαϊκή εικονογραφία απεικονίζονταν ως αποκρουστικοί στην όψη, δασύτριχοι, γενειοφόροι, αγριάνθρωποι, με προτεταμένη γνάθο και αραιά και προεξέχοντα δόντια, με φυσεκλίκια σταυρωτά, κραδαίνοντας αιμοσταγή χατζάρα. Ο τοπικός τύπος δεν έχανε την ευκαιρία να αναφερθεί με ανατριχιαστικές λεπτομέρειες σε περιπτώσεις λεηλασιών, φόνων, αρπαγών, κακοποιήσεων κληρικών και αθώων πολιτών που αποδείκνυαν την εγκληματική φύση των αντρών του *Δημοκρατικού Στρατού*. Κατά αυτόν τον τρόπο η κρατική προπαγάνδα καλλιέργησε έντεχνα στις μάζες το αίσθημα τρόμου και απειλής από την Αριστερά, την άμεση μεταπολεμική περίοδο, προβάλλοντας την ομηρία και τις ακρότητες των Δεκεμβριανών και στη συνέχεια από το ΔΣΕ, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, με βάση τη λογική της αντεκδίκησης των κομμουνιστών απέναντι στον εθνικόφρονα ελληνικό λαό. Η ιδεολογική πρόσληψη του αντιπάλου ως εγκληματία - συμμορίτη είχε την ίδια στόχευση με το επιχείρημα του αντισλαβισμού, τον εξοβελισμό του από την κοινωνία. Καθώς οι κομμουνιστές βρίσκονταν εκτός της ηθικής της ελληνικής κοινωνίας, έπρεπε να αποκλειστούν από αυτή. Ο κομμουνιστής ως εγκληματίας και μη Έλλην έπρεπε να τεθεί στη θέση του ανεπιθύμητου ξένου ώστε να μην μπορεί να βλάψει την ελληνική κοινωνία.

Η πλειοψηφία των ανταρτών του ΔΣΕ αποτελούσαν θλιβερά πιόνια των Ελλήνων κομμουνιστών, παραπλανημένες και απλοικές μάζες οι οποίες παρασύρονταν από την κομμουνιστική προπαγάνδα:

---

[352]Γούναρης, *ο.π.*, σ. 64-69 και Ρ. Αλβανός, «Ο Εμφύλιος από την οπτική της εφημερίδας *Φωνή της Καστοριάς*», στο Κλ. Κουτσούκης και Ι. Σακκάς (επιμ.), *Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου, 1946-1949*, Αθήνα 2000, σ. 327-341

[353]Πάμπολλες οι αναφορές. Ενδεικτικά σημειώνουμε χαρακτηρισμούς από το λόγο του Ι. Κουτσοδόντη στο συλλαλητήριο της 21ης Μαρτίου 1948. *Λαμιακός Τύπος*, 23 Μαρτίου 1948

[354] Λόγος Κ.Κυρίτση στο συλλαλητήριο της 21ης Μαρτίου 1948. *Λαμιακός Τύπος*, 23 Μαρτίου 1948

«Γνωρίζομεν ότι το πλείστον των Ελλήνων κομμουνιστών παρεσύρθη. Είναι άμυαλα παιδιά που τα εδηλητηρίασαν είτε με μίαν εντατικήν, επιδέξιαν προπαγάνδαν είτε με το να τους παρουσιάσουν ως ανθόσπαρτον δρόμον ατραπούς που γέμουν ακαθών. Το πλείστον εξ αυτών παρεπλανήθη. Προσεχώρησαν εις αντεθνικάς οργανώσεις με την πεποίθησιν ότι τούτο το επέβαλλεν το πατριωτικό τους καθήκον και αργότερα όταν εφεπνίσθη ήτο πλέον αργά. Εγκλημάτισε διότι δεν ήτο δυνατόν να διαφωνίση. Εξετέλεσε διαταγάς διότι η ανυπακοή ετιμωρείτο με θάνατον. Και με θάνατον τιμωρείται ακόμη. Δια τους λόγους αυτους δε μνησικακούμεν. Μολονότι δεν είμεθα αρχιεπίσκοποι τους συγχωρούμε όλους αυτούς τους παραπλανηθέντας...Επαναλαμβάνομεν. Δεν πρόκειται να χτυπήσωμεν τους παραπλανηθέντας. Η λήθη ας καλύψη τα εναντίον της πατρίδας εγκλήματά τους. Αναγνωρίζομεν ότι τα διέπραξαν υπό το κράτος βίας. Είμαστε πρόθυμοι να τους δεχθούμε ως απολωλότα πρόβατα. Και να τους υπερασπίσωμεν. Θα κτυπήσωμεν όμως αμείλικτα τους προδότας, τους πουλημένους εις τους εχθρούς της φυλής, τους προμηθευτάς του δηλητηρίου που δηλητηριάζει την νεολαία μας»[355].

Το μοτίβο του παραστρατημένου συνδέονταν και με την τακτική του διαχωρισμού ηγεσίας και μάζας: *«η χώρα αυτή δεν εξέθρεψε εγκληματίες αλλά παραστρατημένους. Και απευθύνομαι προς τους δεύτερους. Ας ανανήψουν και ας παραδειγματιστούν. Είναι ευπρόσδεκτοι. Ας εγκαταλείψουν τους εγκληματίας. Αυτοί αρνήθηκαν την πατρίδα τους και εζυμώθησαν με το έγκλημα»*[356]. Η τρομοκράτηση των προσβληθέντων από το μίασμα του κομμουνισμού ώστε να ανανήψουν αποτελούσε άλλο ένα διακριτό στόχο της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης. Επρόκειτο για μια ιδεολογία τρόμου, που επεδίωκε να τρομοκρατήσει τους συνοδοιπόρους και τους επίδοξους οπαδούς ή και όσους στέκονταν κριτικά απέναντι στο νέο σύστημα για να συμμορφωθούν προς τις υποδείξεις[357]. Μεταγραφή σε πρακτικό επίπεδο της αντίληψης αυτής για τη δυνατότητα της αναμόρφωσης υπήρξε η σύσταση ενός αναμορφωτικού μηχανισμού μέσω των δηλώσεων μετανοίας με αποκορύφωση τη Μακρόνησο.

---

[355] «Κύριο άρθρο του διευθυντή σύνταξης Τ. Αυλωνίτη», *Λαμιακός Τύπος*, 9 Δεκεμβρίου 1946

[356] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Μαρτίου 1947

[357] Α. Ελεφάντης, «Εθνικοφροσύνη: η ιδεολογία του τρόμου και της ενοχοποίησης», στο Γ. Ψυχάρης(επιμ.) *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, τόμος 1, Αθήνα 1994

Ένα άλλο στοιχείο του κυρίαρχου εθνικόφρονος λόγου ήταν η προπαγάνδιση της ενότητας του αστικού πολιτικού κόσμου. Καθώς οι κομμουνιστές αποκλείονταν πλήρως ως εχθροί της πατρίδας από την εθνική οικογένεια, το εθνικό σώμα παρέμενε «υγιές και ακέραιο». Η νέα κυρίαρχη ιδεολογία έπρεπε να εμφανίζει τον κόσμο της εθνικοφροσύνης ομοιογενή, απαλλαγμένο από ανυπέρβλητες κοινωνικές αντιθέσεις, έτοιμο να θυσιάσει τις πολιτικές του διαφορές προς όφελος των εθνικών αιτημάτων[358]. Με καταλύτη τα Δεκεμβριανά το κοινωνικό στρατόπεδο της Δεξιάς ομογενοποιήθηκε πλήρως, οι δωσίλογοι αναβαπτίστηκαν και σύμπας ο κόσμος της εθνικοφροσύνης συστρατεύτηκε στον αντικομουνιστικό αγώνα. Σε πρακτικό επίπεδο η ενότητα του αστικού κόσμου απέναντι στον «εθνικό εχθρό» εκφράστηκε με τη σύμπραξη Λαϊκών και Φιλελευθέρων. Από τον Σεπτέμβριο 1947, σύμφωνα με τις αμερικανικές επιθυμίες εναλλάσσονταν κυβερνήσεις «εθνικής ενότητας» με πρωθυπουργό τον γηραιό πολιτικό του Κόμματος των Φιλελευθέρων Θ. Σοφούλη, οι οποίες περιλάμβαναν το σύνολο των μη κομμουνιστικών πολιτικών δυνάμεων. Από αυτή την άποψη μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αντιπροσώπευαν τουλάχιστον το κυβερνητικό στρατόπεδο. Παράλληλα από τον εθνικό λόγο αποσπάσθηκε κάθε ταξικός συσχετισμός και αφαιρέθηκε οποιοδήποτε κοινωνικό περιεχόμενο. Η νέα πόλωση δεν έπρεπε να φέρει σε σύγκρουση το αστικό φιλελεύθερο καθεστώς με το προλεταριάτο, τους κομμουνιστές ή τους επαναστάτες. Αντίθετα έφερνε σε αντίθεση το έθνος ως σύνολο προς τους εχθρούς του[359]. Όπως το έθεσε ο πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου Λαμίας εργάτες, υπάλληλοι και εργοδότες *«πρέπει πάντοτε να βρισκόμαστε σε θαυμαστή συνεργασία και κυρίως σε αρμονικάς ακαταλύτους σχέσεις μεταξύ μας»*[360] ή στα πλαίσια του νέου νοήματος που αποδόθηκε στην επονομαζόμενη *Εθνική Πρωτομαγιά «ο Έλλην εργάτης απετέλεσεν πάντοτε την εργάτιδα μέλισσα της εθνικής κυψέλης. Απεχθάνεται την βία και τάσσεται υπό την σημαίαν του έθνους παλεύων εναντίον των ξενοκίνητων εθνικών προδοτών»*[361]. Ας σημειωθεί ότι παρόμοια φρασεολογία χρησιμοποιούνταν και δικατορίας Μεταξά[362].

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης, όπως εκφράζονταν στον προπαγανδιστικό λόγο ήταν η σύνδεσή της με τη νομιμοφροσύνη προς τον βασιλιά, αν και η

---

[358] Ενδεικτικά κύριο άρθρο «Ο Εθνικός Συναγερμός υπεράνω κομμάτων», *Λαμιακός Τύπος*, 26 Φεβρουαρίου 1949

[359] Μ. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου. Κοινωνική πόλωση. Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2006, σ.319-20

[360] «Ομιλία προέδρου Εργατικού Κέντρου Λαμίας, Α. Στεργιανού», *Λαμιακός Τύπος*, 23 Μαρτίου 1948

[361] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Μαΐου 1949

[362] Πετράκη, ο.π., σ. 105-111

βασιλοφροσύνη δεν υπήρξε πυρηνική έννοια της εθνικοφροσύνης παρότι οι ομάδες και οι σύλλογοι εθνικοφρόνων στα μέσα της δεκαετίας του 1940 υπήρξαν βαθύτατα φιλομοναρχικοί[363]. Η μοναρχία προβάλλονταν ως ανάχωμα στον κομμουνισμό και η βασιλευόμενη δημοκρατία ως πολίτευμα που ανταποκρίνονταν στις χαρακτηριστικές παραδόσεις του έθνους.. Η Φρειδερίκη και ο Παύλος ήταν οι «φιλεύσπλαχνοι βασιλείς», οι οποίοι έσπευδαν σε κάθε μέρος όπου ο πόλεμος είχε δημιουργήσει αναξιοπαθούντες, ξεδιπλώνοντας μια ακατάπαυστη δραστηριότητα πρόνοιας και φιλολαϊκής πολιτικής. Μέσω της παρουσίας του το βασιλικό ζεύγος εμπλέκονταν άμεσα στην κατασκευή και την καλλιέργεια της εθνικής νομιμοφροσύνης στους Έλληνες πολίτες. Με τον τρόπο αυτό προωθούσε τη νομιμοποίησή της αλλά και την παρουσία και ενεργό ανάμειξή της στην πολιτική σκηνή. Παράλληλα, εμφανίζονταν ως συμβολικές κεφαλές του ελληνικού έθνους, ως αντίβαρο στη διαπλοκή, στην αναποφασιστικότητα και στην ηττοπάθεια της πολιτικής ηγεσίας. Ο βασιλιάς ήταν «*ο εγγυητής της νίκης κατά του σλαβοκομουνισμού, ο εγγυητής της εθνικής ανεξαρτησίας*»[364] ενώ η βασίλισσα ήταν «*η μητέρα του λαού, προστάτης των πασχόντων, η παρηγορία των δυστυχών*»[365]. Μέσω φροντισμένων τελετουργιών, ενός θεάτρου της εξουσίας, εξυψώνονταν το βασιλικό κύρος. Στην ταραγμένη εποχή του εμφυλίου πολέμου η βασιλεία παρουσιαζόταν ως σύμβολο της συναίνεσης και της σταθερότητας της κοινωνίας. Οι μεγάλες βασιλικές τελετές ήταν οι σπουδαιότερες εορταστικές εκδηλώσεις της συναίνεσης στις οποίες η βασιλική οικογένεια, επιμέρους οικογένειες και η εθνική οικογένεια ήταν όλοι ένας ενιαίος οργανισμός.[366]

Η παρουσία των βασιλέων στην έναρξη ή στη λήξη των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού* είναι ενδεικτική του επικοινωνιακού ρόλου που καλούνταν να διαδραματίσει η βασιλική οικογένεια. Η πόλη της Λαμίας δέχθηκε δύο φορές την επίσημη επίσκεψη του βασιλικού ζεύγους. Η πρώτη φορά ήταν κατά την έναρξη των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων Χαραυγή τον Απρίλιο 1948, οπότε ο βασιλιάς Παύλος έχοντας ως βάση του τη Λαμία επισκέφτηκε τις μαχόμενες μονάδες στις βάσεις εξόρμησης ενώ η βασίλισσα Φρειδερίκη επικεντρώθηκε σε επισκέψεις φιλανθρωπικού χαρακτήρα. Η δεύτερη ήταν αμέσως μετά την

---

[363] Παπαδημητρίου, *ο.π.*, σ. 208
[364] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Μαρτίου 1949
[365] *Λαμιακός Τύπος*, 24 Απριλίου 1948
[366] Cannadine, ο.π., σ. 161

ανακατάληψη του Καρπενησίου από τον *Εθνικό Στρατό*, το Φεβρουάριο 1949[367]. Το μήνυμα ήταν σαφές. Παλάτι και ο *Εθνικός Στρατός* πολεμούσαν σταθερά και με αποφασιστικότητα τον εχθρό της πατρίδας. Το πλαίσιο αυτό ήταν πολύ πιο πειστικό για τη συνένωση της ελληνικής κοινωνίας από αυτό που πρόσφερε η αναγκαστική και ευκαιριακή συμμαχία των αστικών πολιτικών δυνάμεων.

Ως εξέχοντα παραδείγματα λαϊκής μεταγραφής της προπαγάνδας που καταδεικνύουν την ιδεολογική πρόσληψη της κυβερνητικής προπαγάνδας από τους ανθρώπους αυτούς που σε τελική ανάλυση καλούνταν να την πιστέψουν και να πολεμήσουν με βάση τις ιδέες που προωθούσε αποτελούν δύο περιγραφές μάχες ανάμεσα σε άντρες των ΜΑΥ και του ΔΣΕ οι οποίες δημοσιεύτηκαν στον τοπικό τύπο αυτούσιες, γραμμένες από συμμετέχοντες από την πλευρά των ΜΑΥ. Σε άρθρο της τοπικής εφημερίδας με τίτλο «*Τα έπη του στρατού μας. Η μεγάλη μάχη ενός τάγματος με τας ορδάς Μπαντέκου*» περιγράφονταν οκτώ «λυσσώδεις» επιθέσεις των ανταρτών του ΔΣΕ με τριπλάσιες δυνάμεις από αυτές των ΜΑΥ:

> «Η ταξιαρχία Μπαντέκου τρέπεται εις φυγήν μετά επτάωρην μάχην συνεχήν μεταξύ ουρανού και γης. Οι στρατιώτες καλούν τους ληστάς να παραδοθούν δίδοντας την υπόσχεσιν ότι δεν έχουν να φοβηθούν τίποτε «παύσατε επιτέλους προδότες να είστε όργανα ξένης προπαγάνδας και να πολεμάτε την πατρίδα μας» αλλά οι καπεταναίοι που έστεκαν όπισθεν των ηλιθίων και εγκληματικών αυτών οργάνων με το περίστροφον ανά χείρας δεν έδιδον την ευκαιρίαν εις τους ληστάς δια μια παράδοσιν αλλά μόνον να πέσουν νεκροί»[368].

Σε ένα άλλο εκλαϊκευμένο άρθρο με τίτλο «*Η μάχη της Λευκάδας*» περιγράφονταν η επίθεση του ΔΣΕ στη Λευκάδα και η απόκρουση της επίθεσης από τα τοπικά ΜΕΑ:

> «Μπήκαν σε ενέργεια τα χωνιά και οι συναγωνίστριες. Παραδοθείτε αδέλφια, μη μας πολεμάτε, ελάτε μαζί μας. Πολεμάτε για τον Παπαστράτο και τον Τρούμαν. Μην γίνεστε όργανά των. Αλλά και από την άλλη μεριά την μεριά των γνήσιων ελλήνων πολεμιστών της Λευκάδος. Δεν είμαστε αδέλφια. Σεις είστε Βούλγαροι.

---

[367] Βλέπε σχετικά ανταποκρίσεις τοπικού και αθηναϊκού τύπου: 20-28 Απριλίου 1948 και 16 -17 Φεβρουαρίου 1949

[368] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Μαρτίου 1949

> Σεις θέλετε να μας δώσετε την Ελλάδα στους Βουλγάρους και να μας φέρετε εδώ την Ρωσία. Εμάς κανείς δεν μας επλήρωσε ούτε μας πληρώνει ποτέ δεν μας έδωκε κανείς τίποτε. Τρώμε την μπομπότα μας που τη φτιάχνουμε με τον ιδρώτα μας και πολεμάμε για την Ελλάδα, για την πίστη μας, για την τιμή μας, για την οικογένειά μας, για το χωριό μας, χωρίς να κλέβουμε, να ληστεύουμε σας και εσάς και να παίρνουμε στην ατιμία και στη διαφθορά τα παιδάκια και τα κοριτσάκια των ανθρώπων»[369].

Ανακεφαλαιώνοντας, η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης αποτέλεσε τη βάση και την ουσία της προπαγανδιστικής ρητορείας της κυβερνητικής παράταξης κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Οι κύριοι άξονες γύρω από τους οποίους κινήθηκε η κυβερνητική προπαγάνδα ήταν η σύνδεση των κομμουνιστών με τους Σλάβους των Βαλκανίων και τον εξωτερικό εχθρό, η εξίσωση των κομμουνιστών με εγκληματίες, η Ελλάδα προπύργιο του ελεύθερου κόσμου, ενότητα του αστικού πολιτικού κόσμου, ο βασιλιάς εγγυητής της νίκης του έθνους. Γύρω από αυτούς τους άξονες αναπτύχθηκαν θεωρίες όπως το μοτίβο του παραπλανημένου, ο διαχωρισμός ηγεσίας και μάζας, η δυνατότητα της αναμόρφωσης (ανάνηψης, μεταμέλειας) και η απουσία ταξικών διαχωρισμών. Η συστηματική επανάληψη αρνητικών κατηγορημάτων εναντίον του αντιπάλου (ΔΣΕ - ΚΚΕ) σε συνδυασμό με αληθινά ή όχι γεγονότα ήταν διαρκής καθ' όλη τη διάρκεια της εμφύλιας σύγκρουσης προκειμένου να επιτευχθεί η κατασκευή της κατηγορίας του εχθρού ο οποίος έπρεπε να εξολοθρευτεί ή να εξοριστεί ή προς το τέλος του πολέμου να αντιμετωπιστεί ως ψυχικά άρρωστος και να θεραπευτεί ως μόνο μέσο για την επανένταξη στο υγιές κοινωνικό σώμα. Ο αγώνας δεν ήταν πολιτειακός, ταξικός ή πολιτικός αλλά εθνικός - φυλετικός.

Συμπερασματικά, ο αντικομουνισμός χρησιμοποιήθηκε ως κοινός παρονομαστής για την ανασυγκρότηση των παλαιών κομμάτων και την μαζικότερη κινητοποίηση των οπαδών μέσω της δημιουργίας εθνικών ενώσεων, το οποίο αποτελούσε μια δοκιμασμένη μεσοπολεμική πρακτική. Παράλληλα χρησιμοποιήθηκε για την εκμαίευση από το κράτος κοινωνικής πρόνοιας, συνδικαλιστικής νομιμότητας και εργασίας, για την κοινωνική δραστηριοποίηση ομάδων του πληθυσμού και για την αποκόμιση προσωπικού οφέλους με μορφή κέρδους ή προσωπικού

---

[369] *Λαμιακός Τύπος*, 20 Μαρτίου 1949

γοήτρου[370]. Το γενικότερο αποτέλεσμα είναι η αποδοχή του αντικομουνισμού ως μια κοινωνικά χρήσιμης πρακτικής από ευρεία στρώματα του πληθυσμού. Παρότι υπήρχαν αντικρουόμενα συμφέροντα, κυριάρχησε ο υπερταξικός χαρακτήρας του εθνικιστικού λόγου[371].

[370] Ως παράδειγμα αναφέρονται ανακοινώσεις στον τοπικό τύπο για ενίσχυση της τοπικής εφημερίδας από όλους τους εθνικόφρονες ή διαφήμηση δικηγορικού γραφείου το οποίο προσφέρει δωρεάν νομικές συμβουλές και υπεράσπιση σε εθνικόφρονες, προσφορά ιατρικών υπηρεσιών σε επιτόκους ανταρτόπληκτων, κάλεσμα του Λαμιακού Τύπου για σαμποτάρισμα των καταστημάτων των μη εθνικοφρόνων και καταγγελίες όσων ενοικιάζουν τις ιδιοκτησίες τους στο ΕΑΜ και στις οργανώσεις του. *Λαμιακός Τύπος*. Επιστολή Κ. Βουρλάκη από φυλακές Καλλιθέας *Λαμιακός Τύπος*, 15 Ιανουαρίου 1949. Στα ίδια πλαίσια κινείται και η ανοικτή επιστολή του Ιωάννη Καναπίτσα από τις Κομποτάδες ο οποίος βρισκόταν έγκλειστος στις φυλακές. Ο αδελφός του ήταν διοικητής ΜΑΥ στις Κομποτάδες και σκοτώθηκε. *Λαμιακός Τύπος*, 15 Μαρτίου 1949

[371] Π. Λέκκας, «Ο υπερταξικός χαρακτήρας του εθνικιστικού λόγου», *Μνήμων 16*, 1994, σ. 9-106

Κεφάλαιο 8: Η απονομή της δικαιοσύνης στην πόλη της Λαμίας, 1945-1950

Το κεφάλαιο αυτό επικεντρώνεται στο ζήτημα της απονομής της δικαιοσύνης στην πόλη της Λαμίας από το Μάρτιο 1945, οπότε άρχισε τη λειτουργία του το Κακουργιοδικείο Λαμίας έως το ως τον Ιούνιο 1950 οπότε καταργήθηκε το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας. Ειδικότερα θα εξεταστεί η δράση τριών δικαστηρίων: του Κακουργιοδικείου (Δικαστηρίου Συνέδρων) Λαμίας (Μάρτιος 1945 – Ιούνιος 1946), του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας (Σεπτέμβριος 1946 – Ιούνιος 1950) και του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσίλογων Λαμίας (Νοέμβριος 1946 – Μάιος 1946;).

8.1 Τα Δικαστήρια Συνέδρων (Κακουργιοδικεία)

8.1.1. Το νομικό πλαίσιο

> «Μετά τη Βάρκιζα εγκαταστάθηκαν και οι δικαστικές αρχές. Και άρχισε το συνεργείο των προφυλακίσεων. Άρχισε η τραγωδία των δικαστικών διώξεων για τα αδικήματα που δεν «προέβλεψε» η Βάρκιζα να αμνηστεύσει. Έμειναν ακάλυπτα όσα αποδίδονταν στον απλό κόσμο και ας ήταν και αυτά συστατικά της Δεκεμβριανής σύγκρουσης. Αυτή η πρακτική τα κατέταξε στα «κοινά» και «σύνθετα». Έμειναν ακάλυπτες οι πράξεις που τελέστηκαν προ των Δεκεμβριανών τόσο για την πρωτεύουσα όσο και για την ύπαιθρο. Είναι τα λεγόμενα κατοχικά. Με τέτοιες κατηγορίες κλείστηκε όλο το ΕΑΜ στη φυλακή»[1].

Οι πολιτικοί κρατούμενοι στις φυλακές της Λαμίας, όπως και το σύνολο των πολιτικών κρατουμένων της μετακατοχικής περιόδου, είχαν καταδικαστεί για αδικήματα τα οποία χαρακτηρίστηκαν από τις δικαστικές αρχές ως κοινά αδικήματα του ποινικού δικαίου και όχι ως πολιτικά. Σύμφωνα με την ποινική θεωρία της εποχής δεν υφίστατο τεκμήριο πράξεων που να συνιστούν αυτοδίκαια πολιτικό αδίκημα αλλά ο δικαστής της ουσίας της υπόθεσης ήταν αρμόδιος για τον χαρακτηρισμό ή όχι ενός αδικήματος ως πολιτικού.

---

[1] Γ. Κουτρούκης, *Εν ψυχρώ. Κατοχή – Βάρκιζα – Εμφύλιος*, Αθήνα: Καπόπουλος 1996, σ. 55

Κατά την δικαστική αντίληψη της περιόδου 1945-1950 *«πολιτικά αδικήματα είναι μόναι αι κατά της πολιτείας απευθυνόμεναι και εις ανατροπήν ή αλλοίωσιν της εν αυτώ καθεστώσης κατά το ισχύον πολίτευμα πολιτικής τάξεως τείνουσαι πράξεις»*[2]. Όποιος με οποιονδήποτε τρόπο διέγειρε εμφύλιο πόλεμο ή όπλιζε τους πολίτες τον ένα ενάντια στον άλλο με αυτό το σκοπό δεν διέπραττε πολιτικό αδίκημα καθώς η πράξη του δεν απέβλεπε στην ανατροπή του πολιτεύματος αλλά πρόσβαλε την έννομη τάξη και την ασφάλεια της χώρας. Το σκεπτικό αυτό επαναλαμβάνονταν και σε άλλες αποφάσεις που αφορούσαν υποθέσεις πριν την ψήφιση του Γ Ψηφίσματος τον Ιούνιο 1946. Κατά αυτόν τον τρόπο η Πολιτεία εκλάμβανε όλες τις πολιτικές πράξεις ως προσπάθεια διασάλευσης του νόμου και της τάξης και τους αποστερούσε οποιοδήποτε πολιτικό περιεχόμενο. Η κυβέρνηση κατά συνέπεια δεν αναγνώρισε σε κανένα από τους κρατούμενους την ιδιότητα του πολιτικού κρατούμενου, δηλαδή του ατόμου που είχε διωχθεί ή φυλακιστεί για πολιτικούς λόγους. Και αυτό γιατί στην περίπτωση που τα αδικήματα χαρακτηρίζονταν ως πολιτικά, σύμφωνα με το ισχύον Σύνταγμα, αρμόδια για την εκδίκασή τους θα ήταν τα ορκωτά δικαστήρια τα οποία δε δικαιούνταν να επιβάλουν την θανατική ποινή ενώ θα δινόταν η δυνατότητα της αμνήστευσής τους κάτι που δεν ίσχυε για τα κοινά αδικήματα. Παράλληλα, οι καταδικασθέντες θα αναγνωρίζονταν ως πολιτικοί κρατούμενοι, γεγονός που θα βελτίωνε τις συνθήκες της κράτησής τους.

Συνέπεια της νομικής αντίληψης της πολιτείας ήταν η ενεργοποίηση της νομοθεσίας περί καταδιώξεως της ληστείας, σύμφωνα με την οποία προβλέπονταν χρηματική αμοιβή για την αποτελεσματική κατάδειξη, τη σύλληψη ή το φόνο κάθε ληστού καθώς και η εκτόπιση ανιόντων και κατιόντων συγγενών των επικηρυγμένων[3]. Ο νόμος αυτός του 1871, ο οποίος είχε χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά για την δίωξη των ληστών που έως το 1930 λυμαίνονταν στην ελληνική ύπαιθρο, επανεργοποιήθηκε πέντε μήνες μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας[4]. Ουσιαστικά στόχευε στη δίωξη των οπαδών της Αριστεράς και των πρώην αντιστασιακών τα «αδικήματα» των οποίων αμνηστεύονταν από τη

---

[2] Αρ. αποφ. 311/1950, Β Τμήματος Αρείου Πάγου στο *Αρχείον Νομολογίας* 1950, σ. 483. Παρατίθεται στο Φυλακές Κέρκυρας Λαζαρέτο 1947-1949, *Μαρτυρίες «Γεια σας αδέλφια...»*, έκδοση Σωματείο Λαζαρέτο, Αθήνα 1996, σ. 26

[3] Νόμος ΤΟΔ της 27 Φεβρουαρίου / 1 Μαρτίου 1871 «Περί καταδιώξεως της ληστείας» και Ν.121 της 31 Δεκ. 1913]2 Ιανουαρ.1914 «Περί επεκτάσεως εν ταις προσαρτωμέναις χώραις των Ν. ΤΟΔ, ΥΙΕ και ΩΞΗ»

[4] ΑΝ *453 της 10ης Ιουλίου 1945*

Συμφωνία της Βάρκιζας. Οι θεωρούμενοι ως πολιτικοί εγκληματίας εξισώνονταν με εγκληματίες του κοινού ποινικού δικαίου οι οποίοι έπρεπε να λογοδοτήσουν ενώπιον του νόμου. Συνέπεια της αντίληψης αυτής, ήταν η δίωξη των ανταρτών και στελεχών του Δημοκρατικού Στρατού ως ληστών – συμμοριτών, η επικήρυξή τους με χρηματική αμοιβή και η εκτόπιση των συγγενών τους. Πράγματι κατά τη διάρκεια του 1945 επικηρύχθηκαν 12 άτομα ως επικίνδυνα για τη δημόσια ασφάλεια, ανάμεσά τους και ο Νάκος Μπελής, από τους πρωτοπόρους του ΔΣΕ στη Ρούμελη,[5] ενώ νέες επικηρύξεις στελεχών του ΔΣΕ έγιναν τον Ιούνιο 1947[6].

Έως την ψήφιση των εκτάκτων μέτρων του Γ Ψηφίσματος τον Ιούνιο 1946 η πλειοψηφία των κρατουμένων στις φυλακές Λαμίας ήταν καταδικασμένοι για αδικήματα τα οποία διαπράχθηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής και των Δεκεμβριανών. Σύμφωνα με το άρθρο 3 της Συμφωνίας της Βάρκιζας προβλέπονταν η αμνήστευση των πολιτικών αδικημάτων από την 3η Δεκεμβρίου 1944 μέχρι την υπογραφή της Συμφωνίας στις 12 Φεβρουαρίου 1945. Από την αμνηστία εξαιρέθηκαν τα συναφή κοινά αδικήματα κατά της ζωής και της περιουσίας τα οποία δεν ήταν απαραιτήτως αναγκαία για την επιτυχία του πολιτικού σκοπού. Η Συμφωνία δεν προέβλεπε τίποτε σχετικά με τα «αδικήματα» που είχαν διαπραχθεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής, και συγκεκριμένα από τις 21 Απριλίου 1941 έως την απελευθέρωση της χώρας. Τα αδικήματα αυτά επρόκειτο να τιμωρηθούν σύμφωνα με τις ισχύουσες ποινικές διατάξεις και ενέπιπταν στη δικαιοδοσία των ποινικών δικαστηρίων (Δικαστηρίων Συνέδρων - Κακουργιοδικείων).

Αρμόδια για την εκδίκαση των υποθέσεων αυτών ήταν τα *Μεικτά Ορκωτά Δικαστήρια* (ΜΟΔ) ή *Δικαστήρια Συνέδρων* ή *Κακουργιοδικεία* τα οποία αποτελούνταν από τριμελές προεδρείο και δέκα ενόρκους. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά της καταδικαστικής απόφασης των ΜΟΔ δεν προβλέπονταν η δυνατότητα άσκησης έφεσης ενώπιον δευτεροβάθμιου δικαστηρίου μέχρι το 1990[7]. Για τη δίωξη τους, αυτεπάγγελτα ή κατόπιν

---

[5] *Λαμιακός Τύπος*, 16 Νοεμβρίου 1945

[6] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Ιουνίου 1947, επικήρυξη των Τσιτσιπή ή Λοκρού, Καψή ή Ανάποδου και Σάτρα

[7] Το θεσμικό πλαίσιο οργάνωσης και η λειτουργία τους διέπονταν από το Νόμο 5026/1931. Α. Ρουπακιώτης, «Εισαγωγή», στο Β. Βαρδινογιάννης (επιμ.) *Δεν θέλω να μου δέσετε τα μάτια*, Αθήνα: Ε.Δ.Ι.Α 2004, σ. 17

μηνύσεως, ορίζονταν το χρονικό πλαίσιο των έξι μηνών για την περιφέρεια διοικήσεως πρωτευούσης και το τέλος του 1945 για την υπόλοιπη χώρα[8].

8.1.2. Οι δικαστές

Ο ρόλος των δικαστηρίων στο σύστημα των μαζικών φυλακίσεων ήταν καθοριστικός. Θα εξεταστούν δύο ρυθμίσεις που αφορούν στη σύσταση και στη λειτουργία των *Μεικτών Ορκωτών Δικαστηρίων*. Η πρώτη αφορά στη σύνθεση του Προεδρείου. Το *Μεικτό Ορκωτό Δικαστήριο* αποτελούνταν από τον Πρόεδρο Πρωτοδικών και δύο Πλημμελειοδίκες. Ο Πρόεδρος ωστόσο, είχε το δικαίωμα να συμπληρώσει τη σύνθεση αυτή με δικηγόρο πενταμελούς υπηρεσίας σε περίπτωση που μέλος του δικαστηρίου των συνέδρων απουσίαζε ή κωλύοταν. Αν ο ίδιος είχε κάποιο κώλυμα, μπορούσε να γίνει αναπλήρωση του από τον αρχαιότερο Πλημμελειοδίκη που συμμετείχε στη σύνθεση του δικαστηρίου. Ο Πρόεδρος Εφετών μπορούσε να προεδρεύσει κάθε φορά που το έκρινε αναγκαίο σε κάθε δικαστήριο της περιφέρειάς του. Καθήκοντα Δημόσιου Κατήγορου είχε τη δυνατότητα να ασκήσει όχι μόνο ο αρμόδιος Εισαγγελέας αλλά με δήλωση κωλύματος αυτού προβλέπονταν η αναπλήρωσή του με Εισαγγελέα οπουδήποτε βαθμού ή ακόμα και με δικηγόρο. Η πρακτική αυτή οδηγούσε σε ελεγχόμενη σύσταση του Προεδρείου του Δικαστηρίου. Οι δικηγόροι της πενταμελούς υπηρεσίας που επιλέγονταν ήταν γνωστών «εθνικοφρόνων» φρονημάτων ενώ σε κρίσιμες δίκες γίνονταν αυστηρή επιλογή του Προεδρείου[9]. Ως παράδειγμα αναφέρεται δικηγόρος που συμπλήρωσε τη σύνθεση του Προεδρείου στο *Μεικτό Ορκωτό Δικαστήριο* Λαμίας τον Ιανουάριο 1946. Αυτός είχε κατηγορηθεί από το ΕΑΜ ως συνεργάτης των Γερμανών, λόγο για τον οποίο είχε γίνει εναντίον του απόπειρα δολοφονίας από την ΟΠΛΑ Λαμίας. Είναι λογικό η αντικειμενικότητα του προσώπου αυτού να τίθεται σοβαρά σε αμφισβήτηση[10].

---

[8] ΑΝ 119, «Περί παροχής αμνηστείας εις τα πολιτικά αδικήματα» *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, φ. 31 Φεβρουαρίου 1945

[9] Η εκτίμηση αυτή βασίζεται στην εξέταση των δικαστικών αρχείων του Δικαστηρίου Συνέδρων Λαμίας και στη διασταύρωση των στοιχείων που αφορούν την παρουσία στο προεδρείο δικηγόρων πενταμελούς υπηρεσίας με πληροφορίες που συλέχθηκαν από το *Λαμιακό Τύπο* σχετικά με επιτροπές βασιλοφρόνων και οργανώσεις εθνικοφρόνων. Δικηγόροι πενταμελούς υπηρεσίας εμφανίζονται ως μέλη διοικητικών συμβουλίων στις οργανώσεις αυτές. Η κρίση τους όταν δικάζουν μέλη του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ επηρεάζεται σοβαρά.

[10] ΓΑΚ, *Δικαστικά Αρχεία*, Δικαστήριο Συνέδρων Λαμίας, φ. 14, Αρ. υποθ. 1-3, 7 Ιανουαρίου 1946

Επιπρόσθετα, στο δικαστικό σώμα, όπως και σε όλες τις δημόσιες υπηρεσίες, η εκκαθάριση των υπαλλήλων πραγματοποιήθηκε προς την πλευρά της Αριστεράς[11]. Έγγραφο της 10ης Ταξιαρχίας Εθνοφυλακής προς τη Διεύθυνση Προσωπικού του Υπουργείου Δικαιοσύνης με θέμα «Περί αναρχικών δικαστικών ως και δικαστικών υπαλλήλων των περιφερειών Φωκίδος και Φθιώτιδος» το οποίο συντάχθηκε βάσει αναφορών των κατά τόπους Ταγμάτων Εθνοφυλακής της Ταξιαρχίας αναφέρεται στα φρονήματα του Ειρηνοδίκη Στυλίδας και δέκα δικαστικών υπαλλήλων της περιφέρειας Άμφισσας οι οποίοι, σύμφωνα με το έγγραφο, ήταν δρώντα μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος και ζητούσε την αποπομπή τους από το δικαστικό σώμα[12]. Ανάλογα παραδείγματα δίωξης δικαστικών αναφέρονται στη *Λευκή Βίβλο* του ΕΑΜ[13]. Αντίθετα, όσοι δικαστικοί είχαν απολυθεί με βάση τη Συντακτική Πράξη 27 που αφορούσε την εξυγίανση των δικαστικών υπηρεσιών από τους δικαστές, η διαγωγή των οποίων κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά και της ξενικής κατοχής θεωρήθηκε ασυμβίβαστη με την ιδιότητά τους ως δημοσίων λειτουργών και υπαλλήλων[14], είχαν το δικαίωμα να κριθούν εκ νέου από Ανώτατο Συμβούλιο[15].

Υπόμνημα του ΕΑΜ προς τη Βρετανική Αποστολή Νομομαθών επισήμανε ότι: *«δικαστές που συμπαθούσαν τη δημοκρατική παράταξη παύθηκαν μετά τον εμφύλιο πόλεμο (σημ. τα Δεκεμβριανά), ενώ κανένας από τους δικαστές που συνεργάστηκε με τον εχθρό κατά την Κατοχή δεν είχε απομακρυθεί»*[16]. Πολλοί δικαστές υπηρετούσαν στην έδρα τους κατά τη διάρκεια της Κατοχής και υπό το καθεστώς Μεταξά, αν και ακριβώς εκείνο τον καιρό η κυβέρνηση Θ. Σοφούλη κατέβαλλε προσπάθειες, παρά τις έντονες διαμαρτυρίες

---

[11] Σχετικά με την εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών βλ. Π. Παπαστράτης, «Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του εμφυλίου πολέμου», στο Lars Baerentzen, Γ. Ιατρίδης, Ole Smith, *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1946-1949*, ελλ μτφ. Αθήνα: Ολκός 1992, σ.47-66

[12] Παρατίθεται στο Πολιτικός Συνασπισμός Κομμάτων του ΕΑΜ, *Λευκή Βίβλος. Παραβάσεις της Βάρκιζας. Φλεβάρης – Ιούνης 1945*, Αθήνα 1945 σ. 14

[13] Πολιτικός Συνασπισμός Κομμάτων του ΕΑΜ, *Λευκή Βίβλος, Δημοκρατικός Νεοφασισμός*, Ιούλης – Οκτώβρης 1945, σ.214

[14] Συνταχτική Πράξη 27, «Περί εξυγιάνσεως των Δικαστικών Υπηρεσιών», ΦΕΚ 94, 16 Απριλίου 1945

[15] Δ. Κουσουρής, Η ποινική δίωξη των δωσίλογων της Κατοχής, 1944-1949, στο Χρ. Χατζηιωσήφ (εκδ), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20ο αιώνα*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2009, σ. 112-114 (Οι διοικητικές εκκαθαρίσεις και το δικαστικό σώμα) και *Ρούμελη*, 16 Δεκεμβρίου 1945

[16] Έκθεση ΒΑΝ σ.21. Παρατίθεται στο Η. Richter, *Η Επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο. Φεβρουάριος 1945- Μάρτιος 1946*, Αθήνα: Εστία 1997, σ.406

της Δεξιάς, να απαλλάξει από τα καθήκοντά τους μερικούς εκφραστές του μεταξικού πνεύματος ανάμεσα στους δικαστές μειώνοντας το όριο ηλικίας για συνταξιοδότηση και επαναφέροντας σε υπηρεσία τους δικαστές που είχαν απολυθεί σε σχέση με τα Δεκεμβριανά. Η μη εκκαθάριση του δικαστικού σώματος από όσους συνεργάστηκαν με τους κατακτητές οδηγούσε σε μεροληπτικές αποφάσεις εναντίον της Αριστεράς. Σύμφωνα με δηλώσεις του βουλευτή Γ. Μαύρου: *«Η δικαιοσύνη δεν μπορεί να λειτουργήσει. Ενενήντα τοις εκατό των δικαστών ανήκουν στην Άκρα Δεξιά. Είναι τόσο φανατικοί που αγνοώντας τα αποδεικτικά στοιχεία εκδίδουν πάντα αποφάσεις υπέρ της Δεξιάς και εναντίον της Αριστεράς»*[17].

Αν κάποιος δικαστικός είχε το θάρρος να εκτελέσει το δικαστικό του καθήκον και να προσπαθήσει να είναι αμερόληπτος και δίκαιος, τότε χαρακτηρίζονταν από τον «εθνικόφρονα» τύπο ως «δημοκρατικός πολίτης». Ο Πρωτοδίκης του Κακουργιοδικείου Άμφισσας στο οποίο δικάζονταν οι καταγόμενοι από την περιοχή της Λαμίας, καταγγέλθηκε από τα *Φωκικά Νέα* ως κομμουνιστής καθώς δεν ψήφισε στις εκλογές του Μαρτίου 1946 στο εκλογικό τμήμα, όπου είχε ορισθεί δικαστικός αντιπρόσωπος. Παρόλο που ο ιδιοκτήτης της εφημερίδας δικάστηκε για συκοφαντική δυσφήμηση, σύμφωνα με το Νόμο 5060 περί τύπου, αθωώθηκε παμψηφεί. Μάρτυρες υπεράσπισης του ήταν γνωστοί στυλοβάτες της «εθνικοφρόνου παρατάξεως» της Άμφισσας αλλά και της Λαμίας οι οποίοι είχαν γνωρίσει τον εν λόγω Πρωτοδίκη στην δίκη της ΟΠΛΑ Λαμίας, όπου είχαν καταθέσει ως μάρτυρες κατηγορίας[18]. Σύμφωνα με μαρτυρία του δικηγόρου Γ.Κουτρούκη, ο οποίος υπερασπιζόταν αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης στο ίδιο δικαστήριο:

> «Η δικαιοσύνη συνέπραττε στην καταπίεση εν γένει. Και αργότερα, όταν ήρθαν δύο καλοί Πρωτοδίκες, ο Αργύρης Βλάχος και ο Λεωνίδας Κατσιάρας, η κατάσταση δεν άλλαξε. Αυτοί ήταν δημοκράτες αλλά οι

---

[17] Παρατίθεται στο Richter, *ο.π.*, σ. 198

[18] *Λαμιακός Τύπος*, 22 Σεπτεμβρίου 1946. Η υπόθεση δικάστηκε στο Κακουργιοδικείο Λαμίας. ΓΑΚ, *Δικαστικά Αρχεία*, Δικαστήριο Συνέδρων Λαμίας, φ.14, αρ.υποθ. 28-30, 20 Σεπτεμβρίου 1946. Βασικά επιχειρήματα των μαρτύρων υπεράσπισης ήταν «Στην Άμφισσα όλοι έλεγαν ότι είναι κομμουνιστής. Δεν συναναστρέφεται τους δεξιούς δικαστές, τον Παπαζήτη και τους άλλους. Και ο δικαστής Βλάχος είναι κομμουνιστής»

> δυνατότητές τους ήταν ελάχιστες. Οι προϊστάμενοι τους γνωρίζοντας την απροθυμία τους να συμπράττουν στο άνομο έργο της δικαστικής τρομοκρατίας τους κρατούσαν για τις υποθέσεις του κοινού δικαίου. Σημειώνω ότι ο Βλάχος απολύθηκε νωρίς από το Σώμα. Και ο Λ. Κατσάρας που είχε παραμείνει, τον βρήκε η Χούντα και τον απέλυσε»[19].

Ο Α. Βλάχος ο οποίος ήταν Πρόεδρος των Συνέδρων στη δίκη της ΟΠΛΑ Λαμίας στην Άμφισσα κατηγορήθηκε δημόσια με άρθρο που δημοσιεύτηκε σε τρεις συνέχειες στο *Λαμιακό Τύπο* ότι δεν στάθηκε στο ύψος των περιστάσεων κατά τη διάρκεια της δίκης καθώς «*επέτρεψε την κομμουνιστική διαφώτιση*»[20], η οποία δεν ήταν τίποτε άλλο από την απολογία των κατηγορουμένων και την επιχειρηματολογία των δικηγόρων υπεράσπισης. Βάσει άλλων καταγγελιών του *Λαμιακού Τύπου* προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης, και ο εισαγγελέας Καρπενησίου κ. Περιστερίδης ήταν «*γνήσιος δημοκρατικός πολίτης*» γιατί διαφώνησε με τον ανακριτή και προφυλάκισε έναν ενωμοτάρχη και έναν χωροφύλακα για το φόνο ενός ελασίτη κατά τη διάρκεια της καταδίωξής του[21].

8.1.3. Οι ένορκοι

Εκτός από το Τριμελές Προεδρείο στα *Μεικτά Ορκωτά Δικαστήρια* συμμετείχαν λαϊκοί δικαστές, δηλαδή ένορκοι. Ως ένορκοι εξετάζονταν πρόσωπα με ορισμένο αξίωμα, μορφωτικό επίπεδο ή περιουσία, όπως άτομα με πανεπιστημιακή μόρφωση, εκπαιδευτικοί, συμβολαιογράφοι και πρόσωπα με άλλα διπλώματα, επιχειρηματίες, κτηματίες και όσοι είχαν ορισμένο ετήσιο εισόδημα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ταξική ουσιαστικά σύνθεση του σώματος των ενόρκων καθώς αποκλείονταν άτομα με χαμηλά εισοδήματα ή ελλιπή μόρφωση, όπως οι εργάτες και οι αγρότες. Το Εφετείο έπρεπε να καταρτίσει κατάλογο προσώπων με τα απαιτούμενα περιουσιακά στοιχεία που είχαν έννομο δικαίωμα να συμμετέχουν σε σώματα ενόρκων. Από το μικρό αριθμό προσώπων που προκρίνονταν καταρτίζονταν ένας περιορισμένος κατάλογος για κάθε

---

[19] Κουτρούκης, *ο.π.*, σ. 60

[20] *Λαμιακός Τύπος*, 24, 25, 26 και 27 Ιουνίου 1946. Πρόκειται για τέσσερα άρθρα του Κωνσταντίνου Ι. Αναστασίου ο οποίος ήταν μάρτυρας κατηγορίας στη δίκη της ΟΠΛΑ Λαμίας .

[21] *Λαμιακός Τύπος*, 13 Ιουλίου 1946

περιοχή για ένα χρόνο[22]. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται στη σύνθεση των ενόρκων στο Κακουργιοδικείο Λαμίας και στα όμορα Κακουργιοδικεία: *«Στον κατάλογο των ενόρκων από τον οποίο κληρώνονταν οι ένορκοι της σύνθεσης κάθε δικάσιμου δεν περιλαμβανόταν ούτε ένας μη γνωστός δεξιός πολίτης. Ούτε εμάς των αριστερών δικηγόρων τα ονόματα δεν συμπεριλάμβαναν σε αυτόν. Τι αποφάσεις θα έβγαζαν τέτοιες συνθέσεις...»*[23].

8.1.4.Οι δικηγόροι υπεράσπισης

Οι κατηγορούμενοι που κατάγονταν από την περιοχή της Λαμίας παραπέμπονταν στα Κακουργιοδικεία Άμφισσας και Λειβαδιάς. Το έργο των δικηγόρων που τους υπερασπίζονταν ήταν εξαιρετικά δύσκολο. Ο Γ. Κουτρούκης, ένας από τους δικηγόρους που αναλάμβανε αμισθί την υπεράσπιση καταδιωκόμενων αγωνιστών, αναφέρει:

> «Στην Άμφισσα 5 δικηγόροι, τοπικά στελέχη του ΕΑΜ : Φ. Τσίγκας, Ν. Παπέλης, Χ. Παπαδημητρίου, Γ. Τσίγκας, παυμένος Πρωτοδίκης και Γ. Κουτρούκης, βοηθούμενοι από το Γ. Μανέο της ΕΛΔ και άλλους δύο δικηγόρους είχαν επωμισθεί το έργο της υπεράσπισης των διωκόμενων. Πολλή δουλειά και φτώχεια σε μας και τους πελάτες μας τους συλλαμβανόμενους αγωνιστές. Μεγάλο πρόβλημα η εξοικονόμηση ακόμα και των χαρτόσημων. Αλλά η υπεράσπιση μαχητική και αποτελεσματική. Σε κανένα άλλο πρωτοδικείο της Στερεάς δεν υπήρχε τόσος αριθμός δικηγόρων υπεράσπισης των αγωνιστών. Και οι υποθέσεις δουλεύονταν καλά. Εύφημο μνεία από την ΚΟΠ Στερεάς. Υπερασπιζόμασταν τους αγωνιστές με θέρμη και αφοσίωση. Με πίστη στο δίκιο τους και αγανάκτηση για τον άδικο κατατρεγμό. Δεν ήταν δυνατό να ανεχθούν οι αρχές και η ντόπια ηγεσία αυτή την κατάσταση καθώς μάλιστα αποτελούσαμε και σημαντικό μέρος της τοπικής αντίπαλής τους ηγεσίας»[24].

---

[22] Έκθεση Βρετανικής Αποστολής Νομομαθών στην Ελλάδα, Cmd.6838, HMSO Λονδίνο 1946 σ.19 και σ.23 Παρατίθεται στο Richter, *ο.π.*, σ. 407

[23] Κουτρούκης, *ο.π.*, σ. 64

[24] Στο ίδιο, σ. 53-54

Ο Κουτρούκης έφερε πολλά παραδείγματα στα οποία η Δικαιοσύνη τέθηκε στην υπηρεσία της πολιτικής σκοπιμότητας:

> «Με τον δικαστή τρωγόμασταν κάθε μέρα σαν τα σκυλιά. Ήταν τόσο πολλές οι υποθέσεις. Μια και δύο και πέντε παραστάσεις στον ανακριτή κάθε μέρα. Και καυγάς. Εκνευρισμός. Κούραση. Αλλά 27 χρονών τότε. Και θρασύτατος αλλιώς δε γινόταν. (...) Δεν μπορούσαν να συλλάβουν το δράμα των καταδιωκόμενων, των βασανιζόμενων από την εξουσία και την παραεξουσία. Ένα μέρος από αυτούς κουβαλιόταν κατά δεκάδες και πλέον στην Άμφισσα και ρίχνονταν τσακισμένοι στις φυλακές. Και «τυλίγονταν σε μια κόλλα χαρτί» με κατάληξη τις θανατικές καταδίκες, ισόβιες ή πολυετείς στερήσεις της ελευθερίας τους, όπως το προβλέπαμε και όπως πράγματι έγινε. Αλλά πολλαπλάσιοι ήταν εκείνοι που υποβάλλονταν σε βασανιστήρια χωρίς να φτάνουν στην ανάκριση. Αυτά όμως προκαλούσα διεργασίες στη συνείδηση των ανθρώπων, των πληττόμενων και ενός ευρύτερου κόσμου που δεν εύρισκε διέξοδο από την κόλαση αυτή»[25].

Είναι ενδιαφέρον να παρακολουθηθεί η πορεία των δικηγόρων αυτών. Τον Απρίλιο 1945 συνελήφθησαν όλοι οι αριστεροί δικηγόροι εκτός από δύο ως ηθικοί αυτουργοί για κατοχικά αδικήματα και παρέμειναν στη φυλακή ως το Δεκέμβριο 1945, οπότε αμνηστεύτηκαν «οι ηθικοί αυτουργοί» των κατοχικών αδικημάτων. Ο Φ. Τσίγκας δολοφονήθηκε από παρακρατικούς στις 30 Μαΐου 1946[26]. Το καλοκαίρι του 1946 συνελήφθησαν οι αριστεροί δικηγόροι της Άμφισσας Παπέλης και Παπαδημητρίου, παραπέμφθηκαν στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας από το οποίο καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν το Σεπτέμβριο 1948[27]. Ο Κουτρούκης διέφυγε στις *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στον Παρνασσό και έζησε όλη την περιπέτεια του ΔΣΕ. Το

---

[25] Στο ίδιο, σ. 61

[26] *Ρούμελη*, 31 Μαΐου 1946

[27] Η υπόθεση των δικηγόρων αυτών εκδικάστηκε στα μέσα Αυγούστου 1948 από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας ως υπόθεση αυτοάμυνας της πόλης της Άμφισσας. *Λαμιακός Τύπος*, 5 Σεπτεμβρίου 1948

αποτέλεσμα ήταν: *«όλος ο κόσμος εκείνος που ήταν στοιβαγμένος στις φυλακές έμεινε ανυπεράσπιστος. Στο δικηγορικό σύλλογο της Άμφισσας έμειναν οι δικηγόροι που εκτός μιας – δυο περιπτώσεων φοβισμένων και αυτών – αναμειγνύονταν στις υποθέσεις αυτές μόνον ως συνήγοροι πολιτικής αγωγής εναντίον των αριστερών δικαζόμενων»*[28].

Στο *Κακουργιοδικείο Λαμίας* την υπεράσπιση των μελών του ΕΑΜ που κατηγορούνταν είχαν αναλάβει ο Περικλής Κλάρας, αδελφός του Άρη Βελουχιώτη, και ο Κωνσταντίνος Νταμάτης, ηγετικά στελέχη του ΕΑΜ στην περιοχή. Ο Π. Κλάρας κατέφυγε στην Αθήνα, όπου συνελήφθη τον Σεπτέμβριο 1948[29]. Ο Κ. Νταμάτης συνελήφθη[30], καταδικάστηκε σε θάνατο από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας[31] χωρίς όμως να εκτελεστεί η ποινή του. Υπομνήματα στις αρχές και συχνές παραστάσεις στον Εισαγγελέα έκαναν και άλλοι δικηγόροι μέλη του ΕΑΜ όπως ο Ζαχ. Ραυτόπουλος, πρόεδρος Λαϊκού Δικαστηρίου κατά την Κατοχή, ο Δ. Πάσσας και ο Ν. Αντωνόπουλος, μέλη της *Περιφερειακής Επιτροπής* του ΚΚΕ στη Λοκρίδα, οι οποίοι για να γλιτώσουν από τους παρακρατικούς είχαν εγκατασταθεί στη Λαμία, ο Π. Κορκόβελος και ο Λ. Καθούλης από την Αμφίκλεια και ο Χ.Σιλέλας, ο οποίος είχε μείνει ανάπηρος από επίθεση παρακατικών. Τον Ιούλιο 1946 οι δικηγόροι αυτοί συνελήφθησαν και εκτοπίστηκαν από την *Επιτροπή Δημόσιας Ασφάλειας* με την κατηγορία ότι συνέδραμαν και τροφοδοτούσαν τις *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* που είχαν αρχίσει να δρουν στα ορεινά της Φθιώτιδας[32]. Ο Λ. Καθούλης μάλιστα συνελήφθη από τη χωροφυλακή μέσα στο χώρο των δικαστηρίων παρά τις έντονες διαμαρτυρίες των παρευρισκόμενων δικηγόρων[33]. Το αποτέλεσμα ήταν οι πολιτικοί κρατούμενοι να στερηθούν τη νομική υπεράσπισή τους.

---

[28] Κουτρούκης, *ο.π.*, σ. 62
[29] *Λαμιακός Τύπος*, 4 Σεπτεμβρίου 1948
[30] *Λαμιακός Τύπος*, 26 και 31 Αυγούστου 1948
[31] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Φεβρουαρίου 1949
[32] «Υπόμνημα κρατούμενων δικηγόρων προς της Επιτροπή Δημόσιας Ασφάλειας» *Ρούμελη*, 12 Ιουλίου 1946 στο οποίο οι δικηγόροι διαμαρτύρονται για τη χωρίς ένταλμα και απαγγελία κατηγορίας σύλληψή τους.
[33] *Ρούμελη*, 20 Ιουνίου 1946 και Κ. Πεντεδέκας, *Η Αμφίκλεια (το Δαδί) στην Εθνική Αντίσταση 1940-1944*, Αθήνα: Εντός 2001, σ. 425-426

8.1.5. Οι πολιτικοί κρατούμενοι

Αν και δεν έχουν εντοπιστεί επίσημα στατιστικά στοιχεία αναφορικά με τις φυλακές Λαμίας, με βάση τις δικαστικές αποφάσεις των όμορων Κακουργιοδικείων Λαμίας, Άμφισσας και Λειβαδιάς, μπορεί να συναχθεί ότι η πλειονότητα των κρατουμένων στις φυλακές Λαμίας κατηγορούνταν για αδικήματα που διαπράχθηκαν κατά την διάρκεια της Κατοχής. Ελάχιστοι ήταν οι κρατούμενοι για αδικήματα που είχαν διαπραχθεί κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών, καθώς η περιοχή της Λαμίας βρισκόταν εκτός της ζώνης των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Ένας αριθμός κρατουμένων, όπως οι συλληφθέντες από την ομάδα του Άρη Βελουχιώτη, ενέπιπταν στο κατηγορητήριο του νομικού πλαισίου που ίσχυε μέχρι τη ψήφιση του Γ Ψηφίσματος[34]. Στη φυλακή τέλος υπήρχε και ένα ποσοστό κρατουμένων το οποίο αυτοπροσδιοριζόταν ως «εθνικόφρων» και κατηγορούνταν για παράνομη οπλοφορία και αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου.

Η δίωξη κατοχικών «αδικημάτων» και η παροχή μερικής αμνήστευσης για τα Δεκεμβριανά αδικήματα είχε ως αποτέλεσμα το συστηματικό διωγμό και φυλάκιση χιλιάδων ατόμων για αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου (φόνος, ηθική αυτουργία σε φόνο, κλοπή, αρπαγή) τα οποία διαπράχθηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής και των Δεκεμβριανών και κρίθηκαν μη αναγκαία για την εκπλήρωση του πολιτικού αδικήματος. Με την κατηγορία της ηθικής αυτουργίας για «εγκλήματα του ΕΛΑΣ» φυλακίστηκαν τοπικοί ηγέτες του ΕΑΜ στην επαρχία καθώς και ανώτατοι αξιωματικοί και καπετάνιοι του ΕΛΑΣ[35]. Οι συλλήψεις αυτές αρχικά πραγματοποιούνταν από την Εθνοφυλακή η οποία είχε εγκατασταθεί στις περισσότερες επαρχιακές πόλεις στις αρχές Μαρτίου 1945 και είχε αναλάβει αστυνομικά καθήκοντα. Στη Λαμία, αν και η συνύπαρξη των εαμικών οργανώσεων με τη νέα αρχή ήταν αρχικά ομαλή[36], το δεύτερο δεκαπενθήμερο του

---

[34] ΑΝ 453/10.7.1945 (συμμετοχή σε ένοπλες ομάδες), ΒΔ 294/3.5.1945 (περί καταδιώξεως της ληστείας, με το οποίο επαναφέρεται σε ισχύ ο σχετικός νόμος του 1871), ΑΝ 942 /13.2.1946 (περί λήψεως μέτρων προς κατευνασμό των πολιτικών παθών)

[35] Πολιτικός Συνασπισμός Κομμάτων ΕΑΜ, *Λευκή Βίβλος. Παραβάσεις της Βάρκιζας Φλεβάρης – Ιούνης 1945*, Αθήνα 1945, σ. 40, όπου αναφέρονται οι περιπτώσεις του γραμματέα ΕΑΜ Ανατολικής Στερεάς, Παπαγιάννη, του διοικητή του 42ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ Φοίβου Γρηγοριάδη, των καπετάνιων της ΙΙΙ Μεραρχίας Λοκρού και Ακρίτα και του Μπεγνή, οι οποίοι κρατούνταν ως ηθικοί αυτουργοί σε εγκλήματα.

[36] Φαράκος, *ο.π.*, «Μπάμπης Κλάρας προς Άρη» 12/3/45 σ. 388 και *Λαμιακός Τύπος*, 7 Μαρτίου 1945

Μαρτίου 1945 άρχισαν οι συλλήψεις μελών εαμικών οργανώσεων. Στη γειτονική Λειβαδιά, όπως προκύπτει από το *Βιβλίο Κρατουμένων και της Συνοδείας Αυτών του 147ου και 150ου Τάγματος Εθνοφυλακής*, οι συλλήψεις άρχισαν με την άφιξη της Εθνοφυλακής στις 2 Μαρτίου 1945 και ακολούθησαν τουλάχιστον έως τον Μάιο 1945, οπότε υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, έντονα αυξητική τάση[37].

Ο πρώτος που συνελήφθη στη Λαμία ήταν ο καπετάνιος του ανεξάρτητου τάγματος του ΕΛΑΝ στην Ανατολική Φθιώτιδα, Σωτήρης Μπεγνής, ο οποίος είχε δώσει τη τελευταία μάχη στην περιοχή τόσο εναντίον των Γερμανών στις ακριανές συνοικίες της Λαμίας όσο και εναντίον των Άγγλων στα Δεκεμβριανά λίγο έξω από την πόλη. Ο Μπεγνής είχε λάβει προσωπική πρόσκληση από τον Βελουχιώτη να τον ακολουθήσει στο Νέο – ΕΑΜ αλλά είχε αρνηθεί. Συνελήφθη από την Εθνοφυλακή σε κεντρική πλατεία της Λαμίας καθώς ετοιμαζόταν να αναχωρήσει για τη Γιουγκοσλαβία μαζί με άλλους μαχητές του ΕΛΑΣ και ήταν ο πρώτος κρατούμενος που οδηγήθηκε στις φυλακές Λαμίας. Ακολούθησαν δεκάδες άλλοι με αποτέλεσμα οι φυλακές της Λαμίας να γεμίσουν ασφυκτικά[38]. Ακόμα και η παραμικρή αφορμή γινόταν πρόσχημα για να κλειστεί κάποιος στη φυλακή. Αν υπήρχαν αμφιβολίες, αρκούσαν οι καταγγελίες εθνικόφρονων στοιχείων. Ενδεικτικό του κλίματος των διώξεων που ακολούθησε μετά τη Βάρκιζα ήταν ότι από τον Βασιλικό Επίτροπο της Τρίπολης εκδόθηκε, αν και τελικά δεν εκτελέστηκε, ένταλμα σύλληψης για τον ανώτατο στρατιωτικό διοικητή του ΕΛΑΣ Στέφανο Σαράφη.

Στα μέσα 1945 ο τρομακτικός συνωστισμός πραγματικών και υποτιθέμενων αριστερών στις φυλακές της χώρας αποτελούσε βασικό δικαστικό πρόβλημα το οποίο οξύνονταν ολοένα και περισσότερο. Χιλιάδες ήταν φυλακισμένοι σε όλη την επικράτεια με αφορμή τα Δεκεμβριανά ή κατηγορούμενοι για κατοχικά αδικήματα. Σύμφωνα με στοιχεία που καταγράφονται στη *Λευκή Βίβλο* του ΕΑΜ για τις παραβάσεις της Βάρκιζας ως τις 20 Μαΐου 1945, κρατούνταν στις φυλακές Λαμίας 100 άτομα ενώ ο συνολικός αριθμός των φυλακισμένων στην επικράτεια ανέρχονταν σε 12.207, αν και σημειώνονταν ότι έλειπαν

---

[37] ΓΑΚ Ευρυτανίας, *Αρχείο Φυλακών Λειβαδιάς*, «150ο Τάγμα Εθνοφυλακής: Βιβλίο Κρατουμένων και Συνοδείας αυτών». Σύμφωνα με την απόδειξη παραλαβής κρατουμένων στις 3 Απριλίου υπήρχαν στις φυλακές Λειβαδιάς 62 κρατούμενοι, στις 16 Απριλίου, 88, στις 1 Μαίου, 110 και στις 4 Μαίου, 123.

[38] Κ. Καραγιώργος, *Ελληνική Εθνική Αντίσταση. Η Ρούμελη στις φλόγες*, Αθήνα 1979, σ. 160

στοιχεία από αρκετές περιοχές της χώρας[39]. Την ίδια περίοδο, σύμφωνα με το συγκεντρωτικό πίνακα τρομοκρατίας που έδωσε στη δημοσιότητα το ΕΑΜ, στην Ανατολική Στερεά ο αριθμός των κρατουμένων στους Νομούς Φθιώτιδας, Φωκίδας και Ευρυτανίας έφτανε τους 610[40]. Σε δύο μήνες ο αριθμός των κρατουμένων στις φυλακές Λαμίας υπερδιπλασιάστηκε. Σύμφωνα με στοιχεία της τοπικής εαμικής εφημερίδας *Ρούμελη*, οργάνου του ΕΑΜ στην Ανατολική Στερεά στις 18 Ιουλίου 1945:

> «260 τίμιοι πατριώτες θύματα του δοσιλογισμού κρατιούνται παράνομα στις φυλακές Λαμίας. Αυθαίρετες χωρίς εντάλματα οι 213 από τις 260. Από αυτούς οι 42 πιάστηκαν από Σούρληδες ή Χίτες και παραδόθηκαν στα όργανα του κράτους. Από τους 260 οι 104 δάρθηκαν άγρια. 17 από τους κρατούμενους δεν ξέρουν γιατί κρατούνται μήνες ολόκληρους. Ο τραπεζικός υπάλληλος Γεώργιος Κόγιας κρατείται χωρίς αιτία, χωρίς μήνυση. Από τους κρατούμενους 21 είναι πολεμιστές των πολέμων 1912-1922. οι 118 πολεμιστές της Αλβανίας, οι 8 έφεδροι αξιωματικοί. Οι 100 από τους 260 κρατούνται με μηνήσεις που υπέβαλλαν αναγνωρισμένοι δωσίλογοι. Οι 129 από μηνύσεις αντιδραστικών. 17 δεν ξέρουν. Από τους 260 οι 205 για προδεκεμβριανά αδικήματα, για αδικήματα σε βάρος των κατακτητών και των ντόπιων συνεργατών τους, 20 και πλέον για παράνομη οπλοφορία»[41].

Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρουσίασε η εφημερίδα *Ρούμελη,* η συντριπτική πλειοψηφία των συλλήψεων πραγματοποιήθηκε χωρίς ένταλμα σύλληψης. Η πρακτική αυτή επιβεβαιώνεται και από έγγραφο της *Στρατιωτικής Διοίκησης Λαμίας* με ημερομηνία 18 Αυγούστου 1945. Σε απάντηση καταγγελιών του ΕΑΜ προς τον *Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Λαμίας* για παράνομες συλλήψεις στελεχών του ΚΚΕ Δομοκού η Στρατιωτική Διοίκηση Λαμίας ανέφερε ότι: *«το ότι η Εθνοφυλακή συνέλαβε άνευ εντάλματος δεν τυγχάνει παράνομον διότι η Εθνοφυλακή έχουσα άπαντα τα δικαιώματα της Χωρ/κης δύναται να προβαίνει εις κρατήσεις ή και συλλήψεις κατόπιν*

---

[39] Λευκή Βίβλος, *ο.π.*, σ. 48
[40] Λευκή Βίβλος, *ο.π.*, σ. 771
[41] *Ρούμελη*, 18 Ιουλίου 1945

καταγγελιών υπονοιών κτλ μέχρι του πέρατος των ανακρίσεων ή την προσαγωγής των εις τον Εισαγγελέα»[42]. Κατά αυτό τον τρόπο ήταν δυνατό να κρατείται «προληπτικώς» ένας μεγάλος αριθμός υπόπτων.

Ο ρυθμός απονομής της δικαιοσύνης ήταν εξαιρετικά αργός με αποτέλεσμα όσοι συλλαμβάνονταν να παραμένουν φυλακισμένοι για μεγάλο χρονικό διάστημα περιμένοντας να δικαστούν. Ο Σωτήρης Τσιτσιπής (Λοκρός), μόνιμος υπολοχαγός του ελληνικού στρατού και του 42ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, συνελήφθη με την κατηγορία της αρπαγής και ηθικής αυτουργίας σε φόνους στις 14 Απριλίου 1945. Αποφυλακίστηκε μετά από 8 μήνες στις 5 Δεκεμβρίου 1945 χωρίς ποτέ να προσαχθεί σε δίκη[43]. Το ίδιο συνέβη και με τα στελέχη της τοπικής οργάνωσης του ΕΑΜ στην Άμφισσα τα οποία φυλακίστηκαν τον Απρίλιο του 1945 και αφέθηκαν ελεύθερα με τα μέτρα αποσυμφορήσεως στα τέλη Δεκεμβρίου 1945[44]. Σε πολλές υποθέσεις η προφυλάκιση ξεπερνούσε το ένα έτος[45]. Στοιχεία για το χρόνο της προφυλάκισης μπορούν να συνάχθούν από τα πρακτικά των συνεδριάσεων των *Κακουργιοδικείων*, στα οποία αναγράφεται ο συνολικός χρόνος της προφυλάκισης ο οποίος αφαιρείται από το χρόνο της συνολικής ποινής. Σε μία υπόθεση, αν και ο κατηγορούμενος κρίθηκε αθώος, (είχε κατηγορηθεί για το φόνο τον Ιανουάριο 1944 ενός χωροφύλακα αγνώστου επιθέτου), το δικαστήριο θεώρησε ότι δεν δικαιούνταν αποζημίωση για το χρόνο της προφυλάκισης[46]. Το μεγαλύτερο διάστημα προφυλάκισης που εντοπίστηκε αφορούσε την υπόθεση όσων συνελήφθησαν ως μέλη της ομάδας του Άρη Βελουχιώτη τον Ιούλιο και Αύγουστο 1945. Η υπόθεσή τους εκδικάστηκε από το Δικαστήριο Συνέδρων Βόλου στις 28 Σεπτεμβρίου 1949, περισσότερο δηλαδή από 4 χρόνια μετά τη σύλληψή τους[47].

Σύμφωνα με καταγγελίες της τοπικής εφημερίδας του ΕΑΜ, *Ρούμελη*, πολίτες συλλαμβάνονταν βάσει υποψιών στρατιωτικών ή αστυνομικών οργάνων με αποτέλεσμα

---

[42] Γενικά Αρχεία του Κράτους. Παράρτημα Φθιώτιδας, *Αταξινόμητοι Φάκελοι Πρωτοδικείου Λαμίας*, 1945
[43] Πεντεδέκας, *ο.π.*, σ.131
[44] Κουτρούκης, *ο.π.*, σ. 54
[45] Γενικά Αρχεία του Κράτους, *Δικαστικά Αρχεία, Φάκελος 14 Κακουργιοδικείου Άμφισσας*, Ενδεικτικά αναφέρουμε υποθέσεις αρ. 20-25/6.6.1946, αρ. 35α-45/ 14-18.6.1946, αρ.41-46/ 12-14.7.1946.
[46] Γενικά Αρχεία του Κράτους, *Δικαστικά Αρχεία, Φάκελος 14 Κακουργιοδικείου Άμφισσας*, Υπόθεση αρ. 20/ 5.8.1946
[47] ΓΑΚ Ευρυτανίας, *Αρχείο Φυλακών Λειβαδιάς* (αταξινόμητο), Ατομικός Φάκελος Νικολάου Τσιτσία

να κρατούνται χωρίς να παραπέμπονται στις αρμόδιες δικαστικές αρχές μέσα στις νόμιμες προθεσμίες. Μετά από κάποιο διάστημα απολύονταν χωρίς να τιμωρηθούν όσοι κατέθεσαν ψευδώς εναντίον τους[48]. Η διαδικασία της σύλληψης δεν ακολουθούσε στις περισσότερες περιπτώσεις τη λογική σειρά (μήνυση – εξέταση μαρτύρων - ένταλμα σύλληψης του ανακριτή – σύλληψη) αλλά την ακριβώς αντίθετη διαδικασία. Ο ύποπτος συλλαμβάνονταν προληπτικά και στη συνέχεια διαπιστώνονταν αν εκκρεμούσαν εντάλματα ή μηνύσεις εναντίον του. Η διαδικασία αυτή μπορούσε να είναι εξαιρετικά χρονοβόρα. Ο Κώστας Παλαιολόγου, υπαξιωματικός του Ελληνικού Στρατού, υπηρέτησε κατά τη διάρκεια της Κατοχής στο ΙΙΙ Τάγμα του 42ου Συντάγματος. Συμμετείχε στα Δεκεμβριανά κατά τη διάρκεια των οποίων συνελήφθη και στάλθηκε από τους Άγγλους στο στρατόπεδο Ελ-Ντάμπα στην Αφρική. Επέστρεψε στη Λαμία τον Απρίλιο 1945. Ήδη από την πρώτη ημέρα της άφιξής του ειδοποιήθηκε από την *Επιτροπή Πόλης Λαμίας* του ΚΚΕ ότι επρόκειτο να τον συλλάβουν. Κατάφερε να διαφύγει και έζησε καταδιωκόμενος έως τον Ιούλιο 1945 στην Οίτη. Ύστερα από εντολή του κόμματος μετά τη νίκη των Εργατικών στην Αγγλία επέστρεψε στη Λαμία όπου συνελήφθη από την Υποδιοίκηση Χωροφυλακής Υπάτης. Παρέμεινε προφυλακισμένος σχεδόν 2 μήνες (55 ημέρες) μέχρις ότου διαπιστωθεί ύστερα από τηλεγραφήματα στα Πρωτοδικεία Αθηνών, Λαμίας και Άρτας (απ' όπου η καταγωγή του Παλαιολόγου) ότι δεν εκκρεμούσε ένταλμα σύλληψης εναντίον του. Η Χωροφυλακή Υπάτης επέδειξε μάλιστα υπερβάλλοντα ζήλο στέλνοντας ανθρώπους σε ορεινές περιοχές όπου έδρασε ο Παλαιολόγου κατά τη διάρκεια της Κατοχής να ρωτήσουν μήπως κάποιος ήθελε να υποβάλει μήνυση εναντίον του. Τελικά αφέθηκε ελεύθερος και ανέλαβε δράση στην *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* του ΚΚΕ.[49]

Συχνή ήταν η περίπτωση για τον ίδιο φόνο να συλλαμβάνονται 20-30 άτομα, τα οποία κρατούνταν προφυλακισμένα[50]. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του εισαγγελέα Δελαπόρτα:

---

[48] *Ρούμελη*, 17 Ιουλίου 1945

[49] Κ. Παλαιολόγου, *Από την Εθνική Αντίσταση στον Εμφύλιο 1946-1949, τόμος 1ος* , Αθήνα: Σύγχρονη Γνώμη 2003, σ. 320-7

[50] Γενικά Αρχεία του Κράτους, *Δικαστικά Αρχεία, Φάκελος 14 Κακουργιοδικείου Άμφισσας*, Υπόθεση αρ.41-46/12-14.7.1946, αρ. 47/14.7.1946 και 48/14.7.1946

> «Απειράριθμες μηνύσεις που είχαν υποβληθεί εναντίον αριστερών για φόνους που έκαμαν ή δεν έκαμαν στο διάστημα της εχθρικής κατοχής, σε συνδυασμό με τον αφάνταστα μεγάλο αριθμό μηνυομένων στην ίδια μήνυση και για το ίδιο έγκλημα. Η κάθε μήνυση στρεφόταν εναντίον πολλών δεκάδων προσώπων. Πολλές μηνύσεις έφταναν να καταγγέλλουν 60 και 100 πρόσωπα ως δράστες. Οι πάντα πανομοιότυπες μηνύσεις έμοιαζαν με ρίξιμο διχτυών και όσα ψάρια πιάσουν»[51].

Παρά τις συστάσεις και τις σχετικές εγκυκλίους του Υπουργείου Δικαιοσύνης να περιοριστεί ο αριθμός των προφυλακίσεων στο ελάχιστο, οι αρχές συνέχισαν να συλλαμβάνουν άτομα με κριτήριο τα πολιτικά τους φρονήματα βασισμένες σε πραγματικές ή αστήριχτες καταγγελίες[52].

Οι μαζικές και πολύμηνες προφυλακίσεις ακόμα και χωρίς την απαγγελία κατηγορίας, όπως στην περίπτωση 17 κρατουμένων εναντίον των οποίων δεν είχε υποβληθεί μήνυση, επιβεβαιώνει ότι η φυλάκιση μπορούσε να αποτελέσει ένα τρόπο τρομοκράτησης της Αριστεράς και των οπαδών της. Η μακρά περίοδος κράτησης έδινε στην κυβέρνηση την ευκαιρία να διατηρεί έγκλειστο μεγάλο αριθμό υπόπτων. Σε όλη την επικράτεια, σύμφωνα με βρετανικά στοιχεία, από τους 6.027 κρατούμενους που είχαν φυλακιστεί σε σχέση με τα Δεκεμβριανά είχαν καταδικαστεί και εξέτιαν την ποινή τους μόνο οι 131 ενώ οι υπόλοιποι 5.986 ήταν υπόδικοι[53]. Το ίδιο ίσχυε για τους δωσίλογους και τους εγκληματίες του κοινού ποινικού δικαίου, ένα πολύ μικρό ποσοστό των οποίων είχε προσαχθεί σε δίκη. Το Νοέμβριο 1945 με βάση στοιχεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης στις φυλακές Λαμίας κρατούνταν 317 άτομα από τα οποία οι 10 ήταν κατάδικοι και οι 307 υπόδικοι ενώ το σύνολο των κρατουμένων σε όλη τη χώρα ήταν 19.130 άτομα[54]. Την ίδια χρονική περίοδο που δημοσιεύτηκαν τα βρετανικά στοιχεία (Δεκέμβριος 1945)

---

[51] Π. Δελαπόρτας, *Το σημειωματάριο ενός Πιλάτου*, Αθήνα: Θεμέλιο 1980, σ.109-110

[52] Το Σεπτέμβριο 1945 το Υπουργείο Δικαιοσύνης τροποποίησε άρθρα παλαιότερου νόμου για τον έλεγχο των προφυλακίσεων με τον ΑΝ 559, «Περί αντικαταστάσεως των άρθρων 1,3,4 και 5 του ΑΝ 2701 της 3/10 Δεκεμβρίου 1940 περί ελέγχου της διάρκειας των προφυλακίσεων», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, τομ.1, φ.236, 26 Σεπτεμβρίου 1945

[53] Έκθεση Βρετανικής Αποστολής Νομομαθών, παρατίθεται στο Richter, *ο.π.*, σ.

[54] Υπουργείο Δικαιοσύνης, «Κατάστασις των εν φυλακαίς του κράτους κρατουμένων κατά την 1η Νοεμβρίου 1945» συμπεριλαμβάνεται στο αρχείο της UNRRA, PAG-4/3.0.12.1.4:4

σύμφωνα με υπόμνημα της Διακομματικής Επιτροπής του Πολιτικού Συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ Ανατολικής Στερεάς και Εύβοιας προς το Βρετανό Υφυπουργό Εξωτερικών Μακ Νηλ, ο αριθμός των πολιτικών κρατουμένων οι οποίοι κρατούνταν στις φυλακές της Λαμίας, Λειβαδιάς, Άμφισσας, Θήβας και Χαλκίδας έφτανε τους 1.100[55].

Οι συλλήψεις διενεργούνταν τόσο από τις επίσημες όσο και από τις ανεπίσημες αρχές. Αρμόδιες κατά το νόμο για την διεξαγωγή τους ήταν η Εθνοφυλακή, η οποία είχε αναλάβει τις αρμοδιότητες της Χωροφυλακής, έως το Σεπτέμβριο 1945. Σταδιακά άρχισε να ανασυγκροτείται η Χωροφυλακή η οποία από τις αρχές Ιουνίου 1945 ανέλαβε τη διατήρηση της τάξης αρχικά στην πόλη της Λαμίας και στη συνέχεια στην ύπαιθρο[56]. Οποιαδήποτε σύλληψη ή συμβάν έπρεπε να κοινοποιείται στη *Στρατιωτική Διοίκηση Λαμίας,* όπου έπρεπε να διαβιβάζονται πάσης φύσεως δικογραφίες[57]. Ωστόσο δεξιές παρακρατικές ομάδες συχνά υποκαθιστούσαν τις αρχές με το πρόσχημα ότι αυτές δεν επαρκούσαν για την επιβολή της τάξης και πραγματοποιούσαν αυθαίρετες συλλήψεις αριστερών παραδίδοντας τα θύματά τους στις αρχές ύστερα από βασανισμούς και κακοποιήσεις.

Οι διώξεις των αριστερών σε συνδιασμό με τη δίχως προηγούμενο για την Ευρώπη επιείκεια απέναντι στους πρώην δωσίλογους θορύβησαν τους παρατηρητές της περιόδου. Στα τέλη Ιουλίου 1945 σε υπόμνημα του ΕΑΜ προς τους Τσώρτσιλ, Στάλιν και Τρούμαν οι οποίοι συσκέπτονταν στο Πότσνταμ αναφέρονταν ότι περίπου 30.000 οπαδοί του βρίσκονταν στις φυλακές[58]. Η κυβέρνηση αμφισβήτησε αυτά τα στοιχεία και δήλωσε ότι ο αριθμός των κρατουμένων ήταν γύρω στους 12.000 μεταξύ των οποίων 1.100 συνεργάτες του εχθρού και 2.000 καταδικασμένοι για αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου. Τους αριθμούς αυτούς επιβεβαίωσε και η Βρετανική Αστυνομική Αποστολή[59]. Σε τοπικό επίπεδο έντονο διάβημα διαμαρτυρίας για το ζήτημα των πολιτικών κρατούμενων πραγματοποιήθηκε από επιφανείς Λαμιείς, στελέχη του τοπικού ΕΑΜ,

---

[55] *Ρούμελη*, 15 Νοεμβρίου 1945
[56] *Λαμιακός Τύπος*, 5 Ιουνίου 1945
[57] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αταξινόμητος Φάκελος Πρωτοδικείου Λαμίας*, «Στρατιωτική Διοίκηση Λαμίας προς Εισαγγελέα Πρωτοδικών», Λαμία 24 Απριλίου 1945
[58] Αναφέρεται στο Richter, *ο.π.*, σ. 199
[59] FO 371/ R 11370/4/19 και Caccia προς FO R13134/4/19, 30 Ιουλίου 1945

προς τον Αντιβασιλέα Δαμασκηνό και την κυβέρνηση με τη μεσολάβηση του Ι. Τσιριμώκου πολιτευτή της Φθιώτιδος προπολεμικά και υπουργού της ΠΕΕΑ[60]. Η *Ρούμελη*, όργανο του ΕΑΜ στην Ανατολική Στερεά συχνά αφιέρωνε άρθρα στους φυλακισμένους «αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης» και προωθούσε το σύνθημα της γενικής αμνηστίας, το οποίο αποτελούσε και ένα από τα πάγια αιτήματα του ΕΑΜ.

Κατά τη διάρκεια του 1945 εκδόθηκαν 80 χιλιάδες εντάλματα σύλληψης και συνελήφθησαν 50 χιλιάδες άτομα. Σύμφωνα με έκθεση του Ι. Ρέντη, υπουργού Δικαιοσύνης της κυβέρνησης Θ. Σοφούλη, το Δεκέμβριο 1945 αμέσως μετά την ανάληψη των καθηκόντων του: *«Ο συνολικός αριθμός των υπό δίωξη συμπεριλαμβανομένων των προσώπων που κρατούνται προληπτικώς υπερβαίνει κατά τους υπολογισμούς μας, τον αριθμό των 80 χιλιάδων»*[61]. Οι αριθμοί αυτοί δίνονταν κατά προσέγγιση καθώς έλειπαν στοιχεία από 17 νομούς. Σύμφωνα με την έκθεση της *Βρετανικής Αποστολής Νομομαθών* που επισκέφτηκε την Ελλάδα από 28 Νοεμβρίου 1945 έως τις 19 Δεκεμβρίου 1945 για εξετάσει το σύστημα απονομής δικαιοσύνης στη χώρα, την 1η Οκτωβρίου 1945 16.700 άτομα βρίσκονταν στη φυλακή από τα οποία 2.986 ήταν δωσίλογοι, 7.077 κοινοί εγκληματίες ενώ 6.027 κρατούνταν για αδικήματα που είχαν σχέση με τα Δεκεμβριανά[62].

Θέτονταν λοιπόν επιτακτικά το θέμα της αποσυμφόρησης των φυλακών που συνδέονταν με το ζήτημα της αμνηστίας. Παρά τις βρετανικές πιέσεις μέσω της διπλωματικής οδού και τις βρετανικές παρεμβάσεις για γενική αμνηστία[63] η ελληνική κυβέρνηση ενέμενε στη θέση της για μερική αμνηστία προβάλλοντας το επιχείρημα ότι η γενική αμνήστευση όλων των αδικημάτων θα πρόσβαλλε το αίσθημα περί δικαίου της πλειοψηφίας των Ελλήνων.

Στα τέλη Αυγούστου 1945, ο υπουργός Δικαιοσύνης της κυβέρνησης Π. Βούλγαρη, Β. Κυριακόπουλος, πρότεινε νόμο σύμφωνα με τον οποίο τα περισσότερα δικαστήρια

---

[60] *Λαμιακός Τύπος* 28 Μαΐου 1945
[61] *Ελευθερία*, 11 Δεκεμβρίου 1945
[62] *Έκθεση της Βρετανικής Αποστολής Νομομαθών στην Ελλάδα,* Cmd.6838, HMSO, Λονδίνο 1946. Τα στοιχεία παρατίθενται στον Richter, *ο.π.*, σ. 407
[63] Richter, *ο.π.*, σ. 211

επρόκειτο να ασχοληθούν με την εκδίκαση των υποθέσεων των δωσίλογων. Άτομα τα οποία είχαν φυλακισθεί με αφορμή τα Δεκεμβριανά επρόκειτο να απολυθούν αμέσως με την προϋπόθεση ότι κρατούνταν περισσότερο από έξι μήνες και δεν είχαν περάσει ακόμα από δίκη. Όσο για τα αδικήματα που δεν είχαν σχέση με τα Δεκεμβριανά και είχαν διαπραχθεί πριν από τη Βάρκιζα, αυτά θα αμνηστεύονταν. Όποιος βαρύνονταν με κατηγορία άλλη από τη δολοφονία, επρόκειτο να απολυθεί και να περάσει από δίκη αργότερα. Οι φυλακίσεις χωρίς ένταλμα σύλληψης απαγορεύονταν από εκείνη τη στιγμή. Με αυτόν τον τρόπο υπήρχε η ελπίδα ότι χιλιάδες θα απελευθερώνονταν από τις φυλακές. Ο σχετικός νόμος εκδόθηκε στις 25 Αυγούστου 1945[64]. Στις 2 Σεπτεμβρίου 1945 ο Υπουργός Δικαιοσύνης γνωστοποίησε ότι σύμφωνα με το νόμο αυτό 1.000 κρατούμενοι είχαν αποφυλακισθεί και 16.225 βρίσκονταν ακόμα στις φυλακές[65]. Σύμφωνα με τα κυβερνητικά στοιχεία, υπήρχαν 2.458 κατάδικοι και 8.116 υπόδικοι για εγκλήματα κοινού ποινικού δικαίου, 48 κατάδικοι και 5.282 υπόδικοι για συμμετοχή στα Δεκεμβριανά και 1.246 κατάδικοι δωσίλογοι. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1945 εκδόθηκε ένας άλλος νόμος ο οποίος μείωνε την προφυλάκιση στους δύο μήνες[66].

Τον Οκτώβριο 1945 ο Υπουργός Δικαιοσύνης, Β. Κυριακόπουλος, ανέφερε στον Βρετανό πρέσβη Ρ.Λήπερ ότι μεταξύ Ιανουαρίου και Απριλίου 1945 είχαν αποφυλακισθεί σχεδόν 24.000 κρατούμενοι, αριθμός ο οποίος καταδείκνυε το μέγεθος των μαζικών συλλήψεων στο τέλος των Δεκεμβριανών. Μέχρι τα τέλη Δεκεμβρίου 1945 ο αριθμός των αποφυλακισθέντων αυξήθηκε. Οι υπόλοιποι κρατούμενοι βρίσκονταν στις φυλακές για σοβαρά εγκλήματα. Η συντριπτική πλειοψηφία κατηγορούνταν για δολοφονίες ενώ ανάμεσά τους ήταν και πολλοί κατηγορούμενοι για ηθική αυτουργία οι οποίοι θεωρούνταν συνένοχοι. Ο Β. Κυριακόπουλος υπέβαλε πρόταση να στείλει η Βρετανία στην Ελλάδα μια επιτροπή δικαστικών για να διερευνήσει την ελληνική δικαιοσύνη.

---

[64]AN 525, «Περί παραγραφής, αναστολής, διώξεως εγκλημάτων και απολύσεως κρατουμένων», *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, τομ.1, φ. 125, 25 Αυγούστου 1945

[65] FO 371/ R 15198/4/19 «Lascelles προς FO», 7 Σεπτεμβρίου 1945

[66] AN. 533, *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, τόμ. 1, φ. 224, 3 Σεπτεμβρίου 1945

Αν και οι αποφυλακίσεις συνεχίστηκαν, από το Σεπτέμβριο έως τις αρχές Νοεμβρίου 1945, ο αριθμός όσων εξακολουθούσαν να βρίσκονται στις φυλακές την 1η Νοεμβρίου έφτανε συνολικά τα 18.058 άτομα από τα οποία τα 15.006 ήταν υπόδικοι. Αυτό σήμαινε ότι οι απολύσεις υπολείπονταν των φυλακίσεων. Παρά τις βρετανικές προσπάθειες για επίσπευση των δικαστικών διαδικασιών οι ελληνικές αρχές πρόβαλαν τη δικαιολογία ότι ανέμεναν την *Βρετανική Αποστολή Νομομαθών*. Η *Βρετανική Αποστολή Νομομαθών* επισκέφτηκε την Ελλάδα από τις 28 Νοεμβρίου έως 19 Δεκεμβρίου 1945 και συνέλεξε χρήσιμα στοιχεία για το δικαστικό σύστημα, την απονομή της δικαιοσύνης και την κατάσταση των φυλακών[67].

Στις 15 Δεκεμβρίου 1945 το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε την ψήφιση νόμου σύμφωνα με τον οποίο όλα τα αδικήματα τα οποία είχαν διαπραχθεί από τις 27 Απριλίου 1941 μέχρι τις 14 Φεβρουαρίου 1945 με την εξαίρεση του φόνου, όχι όμως και της ηθικής αυτουργίας σε φόνο, καθώς και διάφορα άλλα αδικήματα τα οποία είχαν σχέση με την πολιτική και την αντίσταση αμνηστεύονταν. Ο σχετικός νόμος Α.Ν 753 υπογράφηκε στις 21 Δεκεμβρίου 1945[68]. Στο πεδίο της δήθεν γενικής αμνηστίας η ύπαρξη το Δεκέμβριο 17.984 φυλακισμένων, σύμφωνα με δηλώσεις του Υπουργού Δικαιοσύνης Κ. Ρέντη, ως επί το πλείστον πολιτικών κρατουμένων, από τους οποίους μόνο οι 2.388 είχαν καταδικαστεί νομότυπα, και η δικαστική δίωξη 48.956 άλλων ατόμων εξαιτίας της δραστηριότητάς τους, αποδεικνύουν τη διασταλτική ερμηνεία του σχετικού με την τιμωρία των συναφών αδικημάτων όρου της Συμφωνίας της Βάρκιζας[69].

Η εφαρμογή της νομοθεσίας περί αποσυμφόρησης των φυλακών γινόταν με μεγάλη βραδύτητα. Μέχρι τα μέσα Ιανουαρίου 1946 αφέθηκε ελεύθερο ένα 10% των κρατουμένων. Μέχρι τις εκλογές απελευθερώθηκαν περίπου 3.800 κρατούμενοι και στα μέσα Απριλίου 4.800, με αποτέλεσμα την 1η Μαρτίου 1946 να βρίσκονται στις φυλακές

---

[67] Ρίχτερ, *ο.π.*, σ. 401-406

[68] ΑΝ 753, «Περί αποσυμφορήσεως των φυλακών», *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, τόμ. 1 φ.311, 21 Δεκεμβρίου 1945

[69] Δηλώσεις Ρέντη στην *Ελευθερία*, 16 Δεκεμβρίου 1945 και Δ. Ζαφειρόπουλος, *Ο αντισυμμοριακός αγών*, Αθήνα 1956, σ.168-169

14.500 κρατούμενοι[70]. Ως αποτέλεσμα, ο συνολικός αριθμός των κρατουμένων τους πρώτους μήνες του 1946 μειώθηκε.

Δεν στάθηκε δυνατό να εντοπίστούν συγκεκριμένα επίσημα στοιχεία για την αποσυμφόρηση των φυλακών στη Λαμία, καθώς δεν βρέθηκε το σχετικό αρχείο[71]. Όταν τα μέτρα αποσυμφόρησης άρχισαν να εφαρμόζονται στις αρχές του 1946, δημιούργησαν πολύ περισσότερα προβλήματα από όσα έλυναν. Όσοι αφήνονταν ελεύθεροι αντιμετωπίζονταν ως πρόκληση από τις τρομοκρατικές οργανώσεις και ήταν πολύ επικίνδυνο να επιστρέψουν στα χωριά τους, πόσο μάλλον να αναλάβουν πολιτική δραστηριότητα. Σύμφωνα με τον Κ. Παλαιολόγου, υπεύθυνο στα γραφεία της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* (ΚΟΠΣ) για τους φυλακισμένους, *«από τις φυλακές της Λαμίας αυτούς που θέλανε να δολοφονήσουν τους αφήνανε ελεύθερους από τη φυλακή και απέξω τους περίμεναν οι συμμορίτες»*[72]. Ο ίδιος περιγράφει στα απομνημονεύματά του τη δολοφονία του αποφυλακισθέντος ελασίτη Π. Τεπελένα, τις διαμαρτυρίες των εαμικών κομμάτων στις αρχές και την κηδεία του που μετατράπηκε σε διαδήλωση κατά της τρομοκρατίας. Κατά το *Λαμιακό Τύπο,* οργάνο των εθνικιστών Φθιώτιδας, τα πράγματα ήταν απλά: *«Το θύμα βγήκε από τη φυλακή αποφασισμένο να πεθάνει οπωσδήποτε. Δεν εκρύβη. Δεν εγκατέλειψε την περιοχήν όπως άλλοι. Τουναντίον περιεφέρετο προκαλών τους στενούς συγγενείς των θυμάτων του...Ζητούσε και ρέστα»*[73]. Ως «φυσικό» επακόλουθο δολοφονήθηκε. Η εαμική εφημερίδα *Ρούμελη* ανέφερε τουλάχιστον τρεις περιπτώσεις δολοφονίας ατόμων που είχαν αφεθεί ελεύθεροι με τα μέτρα αποσυμφόρησης[74]. Το θετικό ωστόσο ήταν ότι αποφυλακίστηκε ένας αριθμός τοπικών στελεχών, του ΕΛΑΣ και του ΚΚΕ, (όπως ο Τ.Λευτεριάς, καπετάνιος της *Ομάδας Μεραρχιών Στερεάς,* ο Θ. Σπάθης, διοικητής *Εθνικής Πολιτοφυλακής Ρούμελης*, ο Σπ. Ρουπακιάς, του ΙΙ Γραφείου της 13ης Μεραρχίας Ρούμελης και στελέχη από την Άμφισσα όπως ο Ν. Τριανταφύλλου και ο Φ. Τσίγκας), που είχαν προφυλακιστεί ως

---

[70] FO 371/58789: «Αθήνα προς FO», 1η Απριλίου 1946. Παρατίθεται στο Βόγλης, *ο.π.*, σ. 108

[71] Αντίθετα, στο *Αρχείο Φυλακών Λειβαδιάς* με βάση το Ποινολόγιο των Κρατουμένων ανά έτος είναι δυνατόν να υπολογιστεί ο αριθμός των ατόμων που αποφυλακίστηκαν βάσει του Νόμου περί αποσυμφορήσεως.

[72] Κ. Παλαιολόγου, *Από την Εθνική Αντίσταση στον Εμφύλιο 1946-1949*, Αθήνα: Σύγχρ. Γνώμη 2003, σ. 31

[73] *Λαμιακός Τύπος*, 9 Φεβρουαρίου 1946

[74] *Ρούμελη*, 14 Φεβρουαρίου 1946

ηθικοί αυτουργοί για κατοχικά αδικήματα με αποτέλεσμα να ενισχυθούν οι περιφερειακές κομματικές οργανώσεις του ΚΚΕ με δυναμικά στελέχη[75].

Αν και ο πληθυσμός των φυλακών μειώθηκε με τα μέτρα αποσυμφόρησης, εξακολουθούσε να παραμένει στις φυλακές σημαντικός αριθμός κρατουμένων. Και σε αυτή την περίπτωση απουσιάζουν τα επίσημα στοιχεία. Σύμφωνα με μαρτυρία στις φυλακές της Λαμίας παρέμεναν έγκλειστοι πάνω από 150 κρατούμενοι[76]. Στις αρχές Ιουλίου 1946 ο αριθμός των κρατουμένων έφτασε τους 173[77], για να αυξηθεί σημαντικά ύστερα από τις συλλήψεις που ακολούθησαν την ψήφιση των εκτάκτων μέτρων της κυβέρνησης, του Γ Ψηφίσματος, τον Ιούνιο 1946.

8.1.6. Οι «εθνικόφρονες» κρατούμενοι

Στις φυλακές Λαμίας υπήρχε ένας αριθμός κρατουμένων που αυτοπροσδιορίζονταν ως «εθνικόφρονες». Επρόκειτο για άτομα που είχαν εγκλειστεί για αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου, ως επί το πλείστον για παράνομη οπλοφορία. Δεν υπάρχουν στοιχεία για τον ακριβή αριθμό τους. Σίγουρα ήταν πολύ λιγότεροι από τους πολιτικούς κρατούμενους. Κρίνοντας από τις επιστολές που δημοσίευαν στον «εθνικόφρονα» τύπο το Σεπτέμβριο 1945 ήταν 15 άτομα, το Δεκέμβριο 34 ενώ τον Ιούλιο 1946 85 άτομα. Ο αριθμός αυτός πρέπει μειώθηκε τους επόμενους μήνες καθώς με νέα έκτακτα μέτρα αναστέλλονταν οι διώξεις για παράνομη οπλοφορία.

Οι «εθνικόφρονες» κρατούμενοι αρχικά κρατούνταν σε κοινό παράρτημα με τους αριστερούς. Ύστερα από διαμαρτυρίες τους διαχωρίστηκαν και παρέμειναν έγκλειστοι σε χωριστή ακτίνα. Μαζί τους παρέμεναν και όσοι επρόκειτο να δικαστούν από το *Ειδικό Δικαστήριο Δωσίλογων Λαμίας* όπως ο αναγνωρισμένος συνεργάτης των Γερμανών Μπουζουκάς. Η δήθεν ευνοϊκή μεταχείριση των αριστερών κρατουμένων

---

[75] Γ. Κουτρούκης, *Εν ψυχρώ. Κατοχή – Βάρκιζα – Εμφύλιος*, Αθήνα: εκδ. Καπόπουλος, σ. 67

[76] Κ. Πεντεδέκας, *Σωτήρης Λ. Τσιτσιπής. Ο ηρωικός Λοκρός*, Αθήνα: Εντός β έκδοση 2004, σ. 140

[77] Ο αριθμός αυτός στηρίζεται στις υπογραφές των πολιτικών κρατούμενων σε τηλεγράφημα διαμαρτυρίας προς τον Πρόεδρο της Βουλής, Πρωθυπουργό, συμμαχικές πρεσβείες και άλλες αρχές με το οποίο διαμαρτύρονταν για την κατάσταση στις φυλακές και τη στέρηση στοιχειωδών ελευθεριών. *Ρούμελη*, 16 Ιουλίου 1946

συχνά προκαλούσε την αγανάκτησή τους η οποία εκφράζονταν με επιστολές στον τοπικό τύπο. Σε μία περίπτωση επιτροπή από δεκαπέντε «εθνικόφρονες» φυλακισμένους διαμαρτυρήθηκε ότι: *«εαμοκομμουνιστές, εκτελεστές της ΟΠΛΑ εγκληματίες αποτρόπαιοι τυγχάνουν δαψιλών περιποιήσεων ενώ ημείς παραμεριζόμεθα»* και έκαναν έκκληση στην εφημερίδα να ενεργήσει «υπέρ των δικαίων τους»[78]. Ακόμα και τον Ιούλιο 1946 όταν η κατάσταση είχε γίνει ιδιαίτερα δύσκολη για την Αριστερά, οι εθνικόφρονες κρατούμενοι θεωρούσαν ότι οι αριστεροί συγκρατούμενοί τους είχαν περισσότερα δικαιώματα από αυτούς και ότι ο Διευθυντής των φυλακών ήταν με το μέρος τους[79].

Η πραγματικότητα ήταν διαφορετική. Παρά τις συνεχείς διαμαρτυρίες των εαμικών οργανώσεων και καταγγελίες στον εισαγγελέα για συγκεκριμένα περιστατικά δεξιάς τρομοκρατίας, ελάχιστοι ήταν εκείνοι που τελικά συλλαμβάνονταν. Αλλά ακόμα και αυτοί δεν ήταν σίγουρο ότι θα παρέμεναν στη φυλακή για μεγάλο διάστημα. Την ίδια περίοδο που ψηφίστηκε ο ΑΝ 753 «Περί αποσυμφορήσεως», το Δεκέμβριο 1945, δέκα «εθνικόφρονες» κρατούμενοι, ανάμεσά τους ο Τσαμαδιάς και ο Μπουλουκούτας, αρχηγοί δεξιών παρακρατικών ομάδων, και ο Μπουζουκάς, ο οποίος κατηγορούνταν για συνεργασία με τους κατακτητές, απέδρασαν από τις φυλακές Λαμίας αφού γκρέμισαν μέρος του εξωτερικού τοίχου των φυλακών. Το ενδιαφέρον είναι ότι δεν απέδρασε το σύνολο των κρατουμένων στο παράρτημα αλλά μόνο δέκα από τους τριάντα τέσσερις. Ήταν μάλιστα τόσο σίγουροι για την απόδρασή τους ώστε πριν φύγουν είχαν το χρόνο να γράψουν στο κελί τους «Αμνηστία, ή λάθος κάναμε, αποσυμφόρηση»[80]. Η σκανδαλώδης αυτή απόδραση προκάλεσε έντονες διαμαρτυρίες εαμικών επιτροπών στον εισαγγελέα και τη χωροφυλακή. Εικάζεται ότι όσοι απέδρασαν, ιδιαίτερα ο Μπουζουκάς, δεν έπρεπε ποτέ να φτάσουν σε δίκη καθώς θα ενέπλεκαν σε υποθέσεις συνεργασίας με τους κατακτητές «ευηπόληπτους εθνικόφρονες πολίτες».

---

[78] *Λαμιακός Τύπος*, 15 Σεπτεμβρίου 1945
[79] *Λαμιακός Τύπος*, 2 Ιουλίου 1946
[80] *Ρούμελη*, 28 Δεκεμβρίου 1945

Ακόμα λιγότεροι ήταν εκείνοι που τελικά παραπέμφθηκαν σε δίκη και δικάστηκαν καθώς οι περισσότερες δίκες αναβάλλονταν λόγω απουσίας των μαρτύρων κατηγορίας[81]. Η υπόθεση του Μπουζουκά είχε αναβληθεί εννέα φορές. Τελικά, ο Μπουζουκάς καταδικάστηκε από το *Κακουργιοδικείο Λαμίας* τον Ιούνιο 1947 δις σε ισόβια για συνεργασία με τον κατακτητή και καταδόσεις πατριωτών[82]. Σε δύο περιπτώσεις πολύ γνωστών μελών παρακρατικών ομάδων τα οποία κατηγορούνταν για απόπειρα ανθρωποκτονίας, οπλοχρησία, παράνομη οπλοφορία και κατοχή όπλων με θύμα το γραμματέα του ΚΚΕ, οι δίκες αναβλήθηκαν επ' αόριστον παρά την αντίθετη άποψη ενός εκ των συνέδρων πλημμελειοδικών και παρά την παρουσία τριών μαρτύρων κατηγορίας οι οποίοι είχαν αντιληφθεί πλήρως τη σκηνή[83]. Παρόμοιο περιστατικό περιγράφει και ο Γ. Κουτρούκης συνήγορος πολλών αριστερών διωκόμενων στο Κακουργιοδικείο της Άμφισσας:

> «Ήρθε στο Κακουργιοδικείο Άμφισσας την άνοιξη του 1946 ο φόνος ενός αγρότη, του Χαρίση, από τη Βελίτσα Λοκρίδας. Ήταν γραμματέας του ΚΚΕ στο χωριό. Τον σκότωσαν κάτι Χίτες το φθινόπωρο 1945. Οι κατηγορούμενοι που δεν είχαν προφυλακιστεί έπιναν την παραμονή της δίκης τα κρασιά τους με μια μεγάλη παρέα Αμφισιωτών εθνικοφρόνων. Από αυτή την παρέα και επαληθεύτηκε ότι μερικοί την επόμενη θα ήταν στη σύνθεση του δικαστηρίου των ενόρκων. Καταλαβαίνει κανείς την ποιότητα της δίκης»[84].

Ωστόσο η παρουσία μόνο δύο μαρτύρων κατηγορίας δεν στάθηκε εμπόδιο για την καταδίκη ενός φυγόδικου αντάρτη του ΕΛΑΣ. Καταδικάστηκε στην εσχάτη των ποινών με βάση δύο ασαφείς και αμφιλεγόμενες μαρτυρίες[85] ενώ σε άλλη περίπτωση το

---

[81] Ενδεικτικά: ΓΑΚ, Δικαστικά Αρχεία, *Δικαστήριο Συνέδρων Λαμίας*, φ. 14, αρ .αποφ. 13-16, 6 Μαΐου 1946 και αρ. υποθ. 9-10, 2 Αυγούστου 1946

[82] *Λαμιακός Τύπος*, 20 Ιουνίου 1947

[83] ΓΑΚ, Δικαστικά Αρχεία, *Κακουργιοδικείο Άμφισσας*, φ.14 (1946), υπόθεση αρ. 27-28, 9 Αυγούστου 1946 και αρ.14, 12 Σεπτεμβρίου 1946

[84] Κουτρούκης, *ο.π.*, σ. 63

[85] ΓΑΚ, Δικαστικά Αρχεία, *Κακουργιοδικείο Άμφισσας*, φ.14 (1946), υπόθεση αρ. 35, 13 Ιουνίου 1946: Οι μαρτυρίες ήταν οι ακόλουθες: «Δεν ξέρω ποιος σκότωσε τον παθόντα. Ο κόσμος λέει για τον

Δικαστήριο Συνέδρων Λαμίας καταδίκασε στην ποινή του θανάτου για το φόνο δύο άγνωστων ανδρών στο Κυριάκι Βοιωτίας το Μάρτιο 1944 με βάση τη μαρτυρία ατόμου που υπηρετούσε στα Τάγματα Ασφαλείας[86]. Και στην περίπτωση της δίκης του Θ. Ελεφάντη, η οποία είχε αναβληθεί οκτώ φορές λόγω ελλείψεως στοιχείων παρουσιάστηκε ένας ψευδομάρτυρας – τελείως άγνωστος στον κατηγορούμενο- ο οποίος όταν έκανε αναγνώριση ενώπιον του δικαστηρίου έδειξε άλλο πρόσωπο. Παρά τις διαμαρτυρίες του δικηγόρου υπεράσπισης και του κατηγορούμενου ο εισαγγελέας δέχθηκε τη μαρτυρία του ψευδομάρτυρα και με τη μοναδική αυτή μαρτυρία τον καταδίκασε σε θάνατο[87].

8.1.7. Η δίκη της ΟΠΛΑ Λαμίας

Σε κάθε *Κακουργιοδικείο* χαρακτηριστικές ήταν οι δίκες των κατηγορούμενων ως μελών των τοπικών οργανώσεων της ΟΠΛΑ (*Οργάνωση Περιφρούρησης Λαϊκών Αγωνιστών*). Επρόκειτο για νεαρά άτομα (18-25 ετών) τα οποία κατηγορούνταν για ένα μεγάλο αριθμό φόνων. Λόγω της φύσης της οργάνωσης αυτής δεν υπάρχουν γραπτά τεκμήρια και η ιστορική έρευνα στηρίζεται σε προφορικές μαρτυρίες[88]. Εκτός από την ομάδα της ΟΠΛΑ Λαμίας δρούσαν και άλλες ομάδες στην ευρύτερη περιοχή. Ως πολιτικός αρχηγός φέρονταν κάποιος Στέφος ή Κότσιφας από τη Δεσφίνα. Αυτός δε λάμβανε μέρος στις επιχειρήσεις αλλά είχε τη διεύθυνση για όλες τις ομάδες στην ευρύτερη περιοχή της Λαμίας. Η ΟΠΛΑ της πόλης της Λαμίας αποτελούνταν από 23 άτομα (από τα οποία μόνο δύο βρίσκονταν εν ζωή μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου). Στρατιωτικός αρχηγός ήταν ο Νίκος Θεοδοσόπουλος, 23 ετών, ο οποίος δρούσε με το ψευδώνυμο Ήφαιστος. Η ομάδα της Λαμίας αποτελούνταν ως επί το πλείστον από Λαμιώτες και επικουρούνταν από παράνομους οι οποίοι έρχονταν στην πόλη με εντολές συλλήψεων ή εκτελέσεων. Τα μέλη της ομάδας ήταν οργανωμένα σε τριάδες ωστόσο οι συνωμοτικοί κανόνες δεν τηρούνταν με αυστηρότητα καθώς τα μέλη των τριάδων έρχονταν σε επαφή

κατηγορούμενο», «Δεν ξέρω ποιος σκότωσε τον παθόντα. Λέγουν ότι παρεδόθη στον κατηγορούμενο όστις ήτο της ΟΠΛΑ».

[86] ΓΑΚ, Δικαστικά Αρχεία, *Δικαστήριο Συνέδρων Λαμίας*, φ. 14, υπόθεση αρ. 15-17, 7 Αυγούστου 1946

[87] Θ. Ελεφάντης, «Αφήγηση», στο Β. Βαρδινογιάννης – Π. Αρώνης, *Οι μισοί στα σίδερα*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1995, σ. 36-37

[88] Προφορική Μαρτυρία Κ.Κ, Λαμία 20 Φεβρουαρίου 2005

μεταξύ τους όταν συνόδευαν αιχμαλώτους στο στρατόπεδο του ΕΛΑΣ. Όσοι θεωρούνταν ύποπτοι από το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ για συνεργασία με τους κατακτητές ή για «αντιδραστική δράση», κατά την ορολογία της εποχής, συλλαμβάνονταν ύστερα από παρακολούθηση από τα μέλη της ΟΠΛΑ και μεταφέρονταν σε κοντινή στη Λαμία ορεινή τοποθεσία, το Λιμογάρδι. Εκεί υπήρχε στρατόπεδο αιχμαλώτων του ΕΛΑΣ, το οποίο λειτούργησε το καλοκαίρι του 1944. Κάποιες περιπτώσεις προωθούνταν στο Καρπενήσι όπου βρίσκονταν η έδρα της ΠΕΑΕΑ και του κομματικού μηχανισμού του ΚΚΕ, ενώ ανάλογο στρατόπεδο της 13ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ λειτουργούσε στο Γαρδίκι στη Δυτική Φθιώτιδα.

Οι περισσότερες συλλήψεις από την ΟΠΛΑ έγιναν τις παραμονές της απελευθέρωσης, τον Αύγουστο 1944. Οι συλληφθέντες θεωρήθηκαν ύποπτοι συνεργασίας με τους κατακτητές και όσοι αργότερα αφέθηκαν ελεύθεροι αποτέλεσαν τους κυριότερους μάρτυρες κατηγορίας στις δίκες των μελών της ΟΠΛΑ. Συλλήψεις των λεγόμενων «αντιδραστικών», πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών χωρίς όμως να γίνουν εκτελέσεις. Επρόκειτο ως επί το πλείστον για μέλη άλλων οργανώσεων, τα οποία υποθετικά μπορούσαν να αποτελέσουν κίνδυνο για το ΕΑΜ. Η ΟΠΛΑ Λαμίας πραγματοποίησε αριθμό εκτελέσεων αναγνωρισμένων προδοτών ακόμα και μέσα στη Λαμία. Οι πιο σημαντικές εκτελέσεις ήταν του Βαφειάδη, φανερού συνεργάτη της Γκεστάπο, του γερμανοντυμένου Καρακώστα, του Κοντομήτρου, κατοχικού δήμαρχου Λαμίας και του Λάμπου, αρχηγού της φασιστικής οργάνωσης ΟΕΔΕ. Υπάρχουν μαρτυρίες και για άλλες εκτελέσεις φημολογούμενων συνεργατών των Γερμανών. Στο Λιμογάρδι, όπου βρισκόταν το στρατόπεδο του ΕΛΑΣ, αποκαλύφθηκε ομαδικός τάφος ο οποίος σύμφωνα με το *Λαμιακό Τύπο* περιείχε τα οστά 100 καμένων πτωμάτων των οποίων η αναγνώριση ήταν αδύνατη[89]. Δεν έχει εξακριβωθεί από τη μέχρι τώρα έρευνα αν και πόσες εκτελέσεις έγιναν.

Τα μέλη της ΟΠΛΑ ήταν τα πρώτα που υπέστησαν διώξεις μετά τη Βάρκιζα και είτε κατέφυγαν στα ορεινά όπου σχημάτισαν τις πρώτες *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* (ομάδα Σ.Ψωμά στην Όρθρυ, Γ.Πρέζα στην περιοχή της Σπερχειάδας), είτε ήταν από τα

---

[89] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Αυγούστου 1945

πρώτα που συνελήφθησαν τον Μάρτιο και Απρίλιο 1945. Οι κατηγορούμενοι ως «εκτελεστές της ΟΠΛΑ» παραπέμπονταν για πολλές υποθέσεις σε διάφορα όμορα Κακουργιοδικεία: οι της ΟΠΛΑ Λαμίας σε Άμφισσα και Λειβαδιά, οι της ΟΠΛΑ Λειβαδιάς σε Άμφισσα και Λαμία. Η πρώτη μεγάλη δίκη μετά τα Δεκεμβριανά και πριν τη Βάρκιζα και οι πρώτες θανατικές καταδίκες ήταν αυτές των Αυγέρη – Μονέδα – Μπουρδή, μελών της ΟΠΛΑ σε συνοικία της Αθήνας, στις αρχές Μαρτίου 1945[90]. Σπάνια υπήρχαν μάρτυρες υπεράσπισης ενώ οι μάρτυρες κατηγορίας διάνθιζαν τη μαρτυρία τους με πραγματικές ή φανταστικές περιγραφές απάνθρωπων βασανιστηρίων. Όσο αφορά στην ΟΠΛΑ Λαμίας, η πλειονότητα των κατηγορουμένων καταδικάστηκε σε θάνατο και η ποινή τους εκτελέστηκε. Από τους 24 εκτελεσμένους βάσει αποφάσεων Κακουργιοδικείων που κατάγονταν από την περιοχή της Λαμίας οι επτά ήταν μέλη της ΟΠΛΑ Λαμίας.

Στις 14 Ιουνίου 1946 άρχισε στο *Δικαστήριο Συνέδρων (Κακουργιοδικείο)* Άμφισσας η μεγάλη δίκη των φερόμενων ως μελών της ΟΠΛΑ Λαμίας[91]. Επρόκειτο για τη δίκη οκτώ στην πλειοψηφία τους νεαρών ατόμων τα οποία κατηγορούνταν για τις εκτελέσεις ίσου αριθμού «εθνικοφρόνων πολιτών» στο Λιμογάρδι τον Αύγουστο 1944. Οι κατηγορούμενοι ήταν από τους πρώτους συλληφθέντες στη Λαμία στα τέλη Μαρτίου και τον Απρίλιο 1945 και βρισκόταν προφυλακισμένοι στις φυλακές Λαμίας πάνω από ένα έτος. Την υπεράσπιση είχαν αναλάβει δικηγόροι, γνωστά μέλη του εαμικού κινήματος της Φωκίδας. Η δίκη γνώρισε μεγάλη δημοσιότητα με εκτενείς ανταποκρίσεις από τον εαμικό και δεξιό τύπο της Λαμίας[92]. Ένας εκ των δικηγόρων υπεράσπισης των κατηγορουμένων, ο Γ.Κουτρούκης, γράφει:

> «Τον Μάιο – Ιούνιο ήταν η δίκη της ΟΠΛΑ Λαμίας. Έξι κατηγορούμενοι με επικεφαλής το Νίκο Θεοδοσόπουλο. Ο ένας είχε χωριστή υπεράσπιση, το Σπύρο Γούναρη, δεξιό δικηγόρο, παράγοντα της Άμφισσας, ευπρεπή άνθρωπο αλλά αρκετά φανατικό τότε. Τους άλλους πέντε τους υπερασπίζαμε εμείς με το Γιάννη Μαναίο επικεφαλής. Είμαστε ο Νίκος

---

[90] *Ριζοσπάστης*, 9-11 Μαρτίου 1945
[91] ΓΑΚ, Δικαστικά Αρχεία, *Κακουργιοδικείο Άμφισσας*, αριθμός υπόθεσης 35[α]- 45, 14-18 Ιουνίου 1946
[92] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Ιουνίου 1945 και *Ρούμελη*, 20 Ιουνίου 1945

Παπέλης, ο Χαρίλαος Παπαδημητρίου και εγώ. Η δίκη κράτησε τρεις – τέσσερις μέρες»[93].

Στη δίκη κατέθεσαν πολυάριθμοι μάρτυρες κατηγορίας, κυρίως συγγενείς των κατηγορουμένων οι οποίοι υποστήριξαν ότι οι κατηγορούμενοι ανήκαν στην ΟΠΛΑ Λαμίας και είχαν συλλάβει τους παθόντες επειδή ανήκαν στον ΕΔΕΣ ή δεν συμφωνούσαν με τους πολιτικούς σκοπούς του ΕΑΜ. Τους μετέφεραν στο Λιμογάρδι όπου υπήρχε στρατόπεδο του ΕΛΑΣ και τους εκτέλεσαν κατόπιν βασανιστηρίων. Ένας εκ των μαρτύρων, περιέγραψε φριχτά βασανιστήρια που έφταναν μέχρι τον κανιβαλισμό. Ο Κουτρούκης αναφέρει σχετικά:

«Μάρτυρες κατηγορίας φαρμάκι. Θυμάμαι ένα νομίζω Αναστασίου τον έλεγαν από τη Λαμία, δημοσιογράφος λέγανε με γραβάτα φιόγκο, με χειρονομίες και ακισμούς κατέθετε τερατώδη ψέματα. Ώρες κατάθεσης. Και ένας σύνεδρος Πρωτοδίκης να δακρύζει υποκριτικά. Συγκίνηση και στους ενόρκους – όλοι δεξιοί ήτανε. Και στο ακροατήριο κατάνυξη. Καταλάβαμε ότι αυτός δεν ήταν για κουβέντα. Δεν μπορούσε να βγει τίποτε από την ανάκρισή τους από εμάς. Αποφασίσαμε να του κάνω εγώ μερικές ερωτήσεις για να ευτελίσω την κατάθεσή του. Και εξελίχτηκαν σκηνές απείρου κάλλους. Το κλίμα άλλαξε στην αίθουσα. Το ακροατήριο γελούσε εις βάρος του. Και η συνέχεια με τον Εισαγγελέα κατά τις αγορεύσεις, σκληρές αντεγκλήσεις κλ.π»[94]

Οι κατηγορούμενοι στην απολογία τους αρνήθηκαν τις αποδιδόμενες σε αυτούς πράξεις υποστηρίζοντας ότι την περίοδο εκείνη βρισκόταν σε διαφορετική περιοχή. Ο φερόμενος ως αρχηγός, Ν. Θεοδοσόπουλος καταφέρθηκε ενάντια στον Εισαγγελέα τον οποίο κατηγόρησε για αναξιότητα κατά τη διάρκεια της Κατοχής, συνεργασία με τους Γερμανούς και πολιτική εμπάθεια προς το ΕΑΜ. Κατηγορήθηκε για εξύβριση δικαστηρίου και καταδικάστηκε σε τέσσερα χρόνια φυλάκιση.

---

[93] Κουτρούκης, *ο.π.*, σ. 77
[94] Στο ίδιο

Η δίκη κράτησε πέντε μέρες μέσα σε αφάνταστη νευρικότητα και κορυφώθηκε με τις βίαιες αντεγκλήσεις εισαγγελέα – υπεράσπισης[95]. Σύμφωνα με τη *Ρούμελη*: *«οι δικηγόροι υπεράσπισης Μαναίος, Κουτρούκης, Παπαδημητρίου διεξήγαγαν άνιση μάχη μέσα σε ένα εχθρικό περιβάλλον στο οποίο εύκολα γινόταν αισθητή η αντίθεση για πολιτικούς λόγους προς τους κατηγορούμενους από όλες τις πλευρές εκτός από το ακροατήριο»»*[96]. Από την πλευρά του «ο εθνικόφρων» *Λαμιακός Τύπος* κατηγόρησε τον προεδρεύοντα Α. Βλάχο ότι δεν στάθηκε στο ύψος των περιστάσεων γιατί ανέχτηκε την μαχητική υπεράσπιση των κατηγορουμένων[97].

Το αποτέλεσμα ήταν η θανατική καταδίκη τεσσάρων εκ των κατηγορουμένων. Οι ίδιοι κατηγορούμενοι παραπέμφθηκαν και για άλλες υποθέσεις στο Κακουργιοδικείο Άμφισσας και Θήβας[98] γεγονός που οδήγησε στη θανατική καταδίκη άλλων δύο ατόμων ως εκτελεστών της ΟΠΛΑ Λαμίας. Ο Θεοδοσόπουλος, ο οποίος φερόταν ως κύριος ένοχος σε όλες τις υποθέσεις, είχε καταδικαστεί σε θάνατο από το Κακουργιοδικείο Θήβας για το φόνο του Καρακώστα, γνωστού συνεργάτη των Γερμανών. Στην απολογία του υποστήριξε πως η έννοια της φιλοπατρίας πρέπει να ερμηνεύεται με πράξεις και αναφέρθηκε στην αντιστασιακή του δράση. Απευθυνόμενος στο δικαστήριο είπε: *«Δεν θα μου κάνει καμιά εντύπωση μια οποιαδήποτε απόφασή σας γιατί δυστυχώς τον τελευταίο καιρό πάρα πολλά παράξενα γίνονται σε αυτόν τον δυστυχισμένο τόπο μας. Γνωρίζω μόνο τούτο: ότι δικάζετε και καταδικάζετε με πολιτική εμπάθεια»*[99]. Οι καταδικασμένοι σε θάνατο εκτελέστηκαν στις 4 Μαΐου 1948 μετά τη δολοφονία του Υπουργού Δικαιοσύνης Χ. Λαδά, αφού διατέλεσαν για ενάμιση χρόνο κρατούμενοι στις φυλακές Αβέρωφ[100].

---

[95] Άρθρα Κ.Ι. Αναστασίου, μάρτυρα κατηγορίας στη δίκη στο *Λαμιακός Τύπος*, 24-7 Ιουλίου 1946
[96] *Ρούμελη*, 20 Ιουνίου 1946
[97] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Ιουλίου 1946
[98] ΓΑΚ, *Δικαστικά Αρχεία*, Δικαστήριο Συνέδρων Άμφισσας, υπόθεση αρ.16, 4 Οκτωβρίου 1946
[99] *Ρούμελη*, 29 Δεκεμβρίου 1945
[100] *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ. 41, 8 Μαΐου 1948 Τα ονόματα των εκτελεσθέντων ως μέλη της ΟΠΛΑ Λαμίας είναι : Αντύπας ή Μπέος Κωνσταντίνος 23 ετών, Ριζοκώστας Σπυρίδων 19, Θεοδοσόπουλος Νικόλαος 23, Σινούλης Ιωάννης 24, Σώκος Κωνσταντίνος 21, Παντόπουλος Γεώργιος 38

8.2. Το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας

8.2.1. Το Νομοθετικό πλαίσιο και η πολιτική του χρήση

Ήδη από τον περίοδο του Μεσοπολέμου είχαν θεσμοθετηθεί νομοθετικοί περιορισμοί των ελευθεριών οι οποίοι αφενός συνδέονταν με μέτρα διοικητικού χαρακτήρα και αφετέρου θέσπιζαν μια σειρά από κοινωνικά αδικήματα τα οποία προβλέπονταν κατά κύριο λόγο από το Νόμο 4229/1929 «Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών». Σύμφωνα με το νόμο αυτό, ο οποίος παρά τις αντιρρήσεις που προκάλεσε ψηφίστηκε από την κυβέρνηση Βενιζέλου, η κινητοποίηση ενάντια στο κοινωνικό καθεστώς έγινε ένα sui generis, ένα ιδιώνυμο αδίκημα. Τόσο το μέτρο της διοικητικής εκτόπισης όσο και τα εγκλήματα γνώμης είχαν σαφή αντικομμουνιστικό προσανατολισμό και στόχευαν στη δίωξη της πολιτικής ιδεολογίας των διωκόμενων η οποία θεωρήθηκε ότι αποτελούσε απειλή για το «κρατούν κοινωνικό σύστημα». Δεν αποτελούσαν ελληνική ιδιομορφία αλλά εντάσσονταν στις προσπάθειες καταστολής του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος[101]. Το νομοθετικό αυτό οπλοστάσιο εμπλουτίστηκε και κωδικοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά, οπότε με τον ΑΝ 1075 της 11ης Φεβρουαρίου 1938 υιοθετήθηκαν μεθοδεύσεις οι οποίες έμελλαν να δεσπόσουν στη νομοθεσία της μεταπολεμικής περιόδου. Πρόκειται για τη θέσπιση των στρατοπέδων συγκέντρωσης, του πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων και των δηλώσεων μετανοίας[102]. Τα νομοθετήματα αυτά στόχευαν στην ποινικοποίηση μιας συγκεκριμένης κοινωνικής και πολιτικής συμπεριφοράς. Οι νομικές διαστάσεις όπως και ο καθορισμός του τι συνιστά έκτροπη ή παραβατική ή αντικοινωνική συμπεριφορά πάντοτε υπόκειται σε ερμηνεία η οποία δίνεται από τις δυνάμεις καταστολής και τους εφαρμοστές του νόμου. Η ερμηνεία αυτή, όταν ιδίως αφορά πολιτικά θέματα, μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο

---

[101] Για την υιοθέτηση αντικομμουνιστικών μέτρων από τις ευρωπαικές κυβερνήσεις βλέπε Ρ. Κούνδουρος, *Η ασφάλεια του καθεστώτος. Πολιτικοί κρατούμενοι, εκτοπίσεις και διώξεις στην Ελλάδα 1936-1974*, Αθήνα: Καστανιώτης 1978, σ. 85 -87 και ιδιαίτερα σημείωση στη σ. 110 και Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση. 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα: Θεμέλιο γ έκδοση 1995, σ.391-399 (Κομμουνισμός και ποινικός νόμος: συνοπτική ανασκόπηση των κυριότερων ευρωπαικών νομοθεσιών του μεσοπολέμου).

[102] Αναλυτική συζήτηση για τη μεσοπολεμική αντικομμουνιστική νομοθεσία στο Κούνδουρος, *ο.π.*, σ. 74-78 και Αλιβιζάτος, *ο.π.*, 340-391

προσκολλημένη στο γράμμα του νόμου και σε αρμονία με τους άγραφους κανόνες της ελευθερίας και δημοκρατίας που ισχύουν στην κοινωνία σε μια συγκεκριμένη περίοδο.

Σύμφωνα με τις εγκληματολογικές στατιστικές των ετών 1924-1937, 2.945 άτομα καταδικάστηκαν σε ποινές από 3 μήνες έως 5 χρόνια για αδικήματα ενάντια στην ασφάλεια του καθεστώτος. Οι καταδίκες εμφανίζονταν σε βιομηχανικά ανεπτυγμένες αστικές περιοχές, (Αττικοβοιωτία, Λάρισα, Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Λέσβος, Σάμος, Δράμα) όπου υπήρχε μεγάλος αριθμός εργατών. Στην εργατική τάξη ανήκε το 60% των καταδικασμένων ενώ ένα 10% ήταν αγρότες. Στην πλειοψηφία τους ήταν άγαμοι 19-30 ετών και διέθεταν στοιχειώδη μόρφωση[103]. Ο νομός Φθιωτιδοφωκίδας δεν συμπεριλαμβάνονταν στις περιοχές με καταδίκες για αδικήματα κατά της ασφάλειας του καθεστώτος. Αφενός δεν ήταν βιομηχανικά αναπτυγμένος νομός και αφετέρου το ποσοστό ψήφων των συνδασμών στους οποίους συμμετείχε το κομμουνιστικό κόμμα ήταν χαμηλό τόσο σε απόλυτους αριθμούς όσο και σε σχέση με τα πανελλαδικά ποσοστά του ΚΚΕ[104]. Ωστόσο, υπήρχε ένας αριθμός καταγόμενων από την περιοχή προπολεμικών κομμουνιστών που διώχθηκαν και καταδικάστηκαν από τη μεταξική δικτατορία και οι οποίοι στη συνέχεια διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στις τοπικές εξελίξεις κατά τη διάρκεια της Κατοχής και του Εμφυλίου Πολέμου. Ο πιο γνωστός είναι αναμφίβολα ο Θανάσης Κλάρας, ο κατοπινός Άρης Βελουχιώτης[105]. Άλλοι είναι ο έπαρχος Φθιώτιδας κατά την Απελευθέρωση Τάκης Φίτσιος[106], κομμουνιστής από το 1921, αυτός που οργάνωσε τον Βελουχιώτη στο ΚΚΕ, και ο Α.Αλεξάνδρου, ο γνωστός Διαμαντής, διοικητής της ΙΙ Μεραρχίας του ΔΣΕ στη Ρούμελη, φοιτητής της νομικής στη Θεσσαλονίκη, οργανωμένος στο Κομμουνιστικό Κόμμα με καθοδηγήτρια τη Μαρία Καραγιώργη[107].

---

[103] Κούνδουρος, *ο.π.*, σ. 97-102

[104] Στατιστικές βουλευτικών εκλογών 1926, 1928, 1932, 1935 και 1936

[105] Π. Λαγδάς, *Άρης Βελουχιώτης. Ο πρώτος του αγώνα. Βιογραφία 1905-1945*, Αθήνα: Κυψέλη 1976, σ. 225-409 όπου τα σχετικά με τη δράση του πρωτοκαπετάνιου του ΕΛΑΣ από τη στιγμή που οργανώθηκε στο ΚΚΕ έως τον ελληνοιταλικό πόλεμο.

[106] Λαγδάς, *ο.π.*, σ. 124-144 όπου αναφέρονται τα σχετικά με τον Τάκη Φίτσιο και το ρόλο του ως πολιτικού καθοδηγητή στα πρώτα βήματα του Βελουχιώτη στο ΚΚΕ.

[107] Προφορική μαρτυρία Μ. Κ., 16 Φεβρουαρίου 2006.

Μετά την Απελευθέρωση της χώρας ο αντικομουνισμός καθόρισε σε ουσιαστικό και τυπικό επίπεδο τους θεσμούς και το νομικό καθεστώς των ελευθεριών. Ως κυρίαρχη ιδεολογία χάραξε μια σαφή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε όσους θεωρήθηκαν εθνικόφρονες και όσους θεωρήθηκαν μη εθνικόφρονες, επειδή επεδίωκαν την ανατροπή του πολιτικού και κοινωνικού καθεστώτος. Νομικά εκφράστηκε με μια σειρά από κανόνες που σημάδεψαν την πολιτική ζωή της χώρας για δεκαετίες. Όπως έχει επισημάνει ο καθηγητής συνταγματικού δικαίου Νίκος Αλιβιζάτος, μολονότι ο εμφύλιος πόλεμος δεν οδήγησε στην κατάρρευση της ελληνικής δημοκρατίας και την κατάργηση του τυπικού συντάγματος, είχε ως αποτέλεσμα την ενεργοποίηση ενός εκτεταμένου και πολύπλοκου οπλοστασίου έκτακτης ανάγκης, ενός «παρασυντάγματος» με σαφείς απολυταρχικές τάσεις[108]. Κατά τη διάρκεια της θητείας της Δ Αναθεωρητικής Βουλής, (13 Μαίου 1946-7 Ιανουαρίου 1950) ψηφίστηκαν κανονικά μόνο 300 νόμοι ενώ τα νομοθετικά κείμενα τα οποία εκδόθηκαν από τις κυβερνήσεις χωρίς να ψηφιστούν από τη Βουλή (με γενικές εξουσιοδοτήσεις είτε χωρίς αξουσιοδότηση) ξεπέρασαν τα 1.100. Αυτό καταδεικνύει την ενδυνάμωση της εκτελεστικής εξουσίας σε βάρος της νομοθετικής. Πολλά από αυτά τα νομοθετικά διατάγματα έρχονταν σε αντίθεση με το Σύνταγμα η οποία δικαιολογούνταν από τις έκτακτες περιστάσεις του εμφυλίου πολέμου. Ήδη από το καλοκαίρι 1945 και κυρίως μετά τις εκλογές του 1946 έγινε προσπάθεια ελέγχου της Αριστεράς με τη θέσπιση νόμων που προέβλεπαν ανάμεσα στα άλλα την επαναφορά του θεσμού της προληπτικής διοικητικής εκτόπισης και τη μαζική εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού μέσω των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων. Εκτός από τα διοικητικά μέτρα με μια σειρά από νομοθετήματα θεσπίστηκε το «αντεθνικό» έγκλημα το οποίο οδήγησε στην ποινικοποίηση της πολιτικής ζωής και τον κολασμό όσων εξακολουθούσαν να διακηρύσσουν την προσήλωσή τους στις αρχές που εξέφραζε το εαμικό κίνημα. Τέλος, πρέπει να επισημανθεί η σχέση των νομοθετημάτων του εμφυλίου πολέμου, ιδιαίτερα της έννοιας της «νομιμοφροσύνης» με την αντίστοιχη αμερικανική νομοθεσία[109].

---

[108] Αλιβιζάτος, *ο.π.*,σ. 173-190

[109] M. Samatas, «Greek McCarthyism: A Comparative Assessment of Greek Post – civil war Repressive Anticommunism and the US Truman – McCarthy Era», *Journal of the Hellenic Diaspora*, 1986, vol.13, no 3-4 σ. 5-75

Το Γ Ψήφισμα της Δ Αναθεωρητικής Βουλής «Περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων την δημόσιαν τάξιν και ασφάλειαν» τιμωρούσε με την ποινή του θανάτου όποιον επεδίωκε να αποσπάσει ένα μέρος της επικράτειας ή διευκόλυνε παρόμοια σχέδια, με το να συνομωτεί ή να διεγείρει στάση ή να συνεννοείται με ξένους ή να καταρτίζει ένοπλες ομάδες ή να συμμετέχει σε τέτοιες προδοτικές ενώσεις. Τιμωρούσε ακόμα κάθε προπαρασκευαστική ενέργεια η οποία, άμεσα ή έμμεσα, επεδίωκε τη διάδοση, ανάπτυξη και εφαρμογή ιδεών που έτειναν στην απόσπαση ή αυτονόμηση ενός μέρους της επικράτειας και κάθε ενέργεια προσηλυτισμού στις ιδέες αυτές. Στην ποινή του θανάτου καταδικάζονταν όσοι συμμετείχαν σε ένοπλες επιθέσεις κατά των αρχών, ενώ σε ισόβια δεσμά ή θάνατο μπορούσαν να καταδικαστούν όσοι οργάνωναν ομάδες με σκοπό να επιτεθούν στις αρχές ή όσοι οργάνωναν ομάδες με σκοπό να διαπράξουν αδικήματα κατά της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας, διέπρατταν ληστεία ή εμπρησμό, διατάρασσαν την κοινή ειρήνη ή επιχειρούσαν να απελευθερώσουν φυλακισμένους. Το ίδιο ψήφισμα προέβλεπε αυστηρές ποινές σε όσους οργάνωναν ή συμμετείχαν σε παράνομα συλλαλητήρια και σε απεργίες σε δημόσιους οργανισμούς χωρίς να έχει ενημερωθεί ο εργοδότης εκ των προτέρων. Με βάση το Γ Ψήφισμα η αστυνομία είχε τέλος τη δυνατότητα να διενεργεί κατ΄ οίκον έρευνες κατά τη διάρκεια της ημέρας και της νύχτας και να επιβάλει περιορισμούς στην κυκλοφορία των πολιτών. Το νομοθέτημα συνοδεύονταν από μια καινοτόμο διάταξη σχετική με την ίδρυση Εκτάκτων Στρατοδικείων, σε πρώτη φάση στην κεντρική και βόρεια Ελλάδα και αργότερα σε όλη την επικράτεια, με σκοπό την εκδίκαση των αδικημάτων που αφορούσαν παραβάσεις του Γ Ψηφίσματος. Στην υπόλοιπη χώρα προβλέπονταν η σύσταση ειδικών δικαστηρίων, πενταμελών εφετείων, στα πρότυπα των δικαστηρίων που είχαν χρησιμοποιηθεί το 1924 για την δίωξη της ληστείας[110]. Το Γ Ψήφισμα άρχισε να εφαρμόζεται αμέσως μετά την υπογραφή του. Στη ουσία χωρίς να θέτει στην πράξη σε απαγόρευση το Κομμουνιστικό Κόμμα και τις οργανώσεις του απέκλειε κάθε δραστηριότητα της Αριστεράς και των οπαδών της. Το ακολούθησαν και άλλα νομοθετήματα τα οποία επεδίωκαν να ελέγξουν και να καταστείλουν κάθε πολιτική δραστηριότητα[111].

---

[110] Ψήφισμα Γ/ 18 Ιουνίου 1946, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ.197

[111] Όπως το Ψήφισμα Θ «Περί εξυγιάνσεως των Δημοσίων Υπηρεσιών», Ψήφισμα ΛΑ για την κυκλοφορία αριστερών εφημερίδων, Ψήφισμα Μ «Περί δημεύσεως των περιουσιών των συμμετεχόντων εις τον

Με την αναγγελία της ίδρυσης της *Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης* στις 24 Δεκεμβρίου 1947 δόθηκε η αφορμή για τη θέσπιση ακόμα αυστηρότερων νόμων. Ο νόμος ο οποίος χαρακτήρισε την περίοδο και την πολιτική ζωή της χώρας για τις επόμενες δεκαετίας ήταν ο Αναγκαστικός Νόμος 509 «Περί μέτρων ασφαλείας του κράτους, του πολιτεύματος, του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», ο οποίος ψηφίστηκε στις 27 Δεκεμβρίου 1947 και αποτελούσε σχεδόν ακριβή διατύπωση του «Ιδιώνυμου» του 1929. Ο νόμος αυτός έθετε εκτός νόμου το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, το ΕΑΜ και την Εθνική Αλληλεγγύη. Σύμφωνα με το άρθρο 2 τιμωρούνταν με την θανατική ποινή ή με ισόβια κάθειρξη όποιος επιδίωκε την εφαρμογή ιδεών οι οποίες είχαν ως έκδηλο σκοπό την ανατροπή με βίαια μέσα του πολιτεύματος και τους κρατούντος κοινωνικού συστήματος ή επεδίωκε την απόσπαση μέρους της ελληνικής επικράτειας. Επιπρόσθετα, απαγόρευε τα συλλαλητήρια και την προπαγάνδιση κομμουνιστικών αρχών, επέβαλε την απόλυση δημοσίων υπαλλήλων και την απόταξη αξιωματικών και εναπόθετε την ευθύνη για την τιμωρία των ανωτέρω αδικημάτων στα Έκτακτα Στρατοδικεία[112].

8.2.2. Η δράση των Έκτακτων Στρατοδικείων ανά την Επικράτεια

Η λειτουργία των Έκτακτων Στρατοδικείων άρχισε αμέσως μετά την ψήφιση του Γ Ψηφίσματος, στις αρχές Ιουλίου 1946. Τα έκτακτα αυτά δικαστήρια βρισκόταν στο περιθώριο του δικαστικού συστήματος και η εξάπλωσή τους αποτελούσε ένδειξη ότι η εξουσία στα χέρια της κυβέρνησης ήταν επισφαλής. Στα μέσα του ίδιου μήνα έστειλαν στο εκτελεστικό απόσπασμα επτά στελέχη της Αριστεράς από τα Γιαννιτσά ανάμεσά τους και την Ειρήνη Γκίνη, δασκάλα που είχε διακριθεί στην Αντίσταση, την πρώτη γυναίκα πολιτική κρατούμενη που εκτελέστηκε. Ήταν οι πρώτοι από μια μακρά σειρά πολιτικών κρατούμενων που εκτελέστηκαν στα χρόνια του εμφυλίου. Τα Έκτακτα Στρατοδικεία έμειναν διαβόητα για την αυστηρότητα των ποινών που επέβαλαν και για την ευκολία με την οποία απένειμαν την θανατική ποινή. Συγκεντρωτικά στοιχεία για τη

συμμοριακόν αγώνα», Ψήφισμα ΛΘ για την απαγόρευση απεργιών στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, βλ. Αλιβιζάτος, *ο.π.*, σ. 461-465

[112] ΑΝ. 509 / 27 Δεκεμβρίου 1947, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ.293

δράση των Έκτακτων Στρατοδικείων ανά την Επικράτεια, τα οποία ωστόσο δεν περιλαμβάνουν το σύνολο των υποθέσεων, είναι διαθέσιμα από τρεις πηγές: το Τμήμα Ποινικών Υποθέσεων του Αρχείου του Υπουργείου Δικαιοσύνης, το Τμήμα Στρατιωτικής Δικαιοσύνης του Υπουργείου Στρατιωτικών και τα Βιβλία Αποφάσεων 29 Έκτακτων Στρατοδικείων.

Το Τμήμα Ποινικών Υποθέσεων του Αρχείου του Υπουργείου Δικαιοσύνης κατέγραψε δείγμα 11.545 υποθέσεων που εκδικάστηκαν στα Έκτακτα Στρατοδικεία κατά το χρονικό διάστημα 1946-1949[113]. Σύμφωνα με το δείγμα αυτό 33% των κατηγορουμένων εξασφάλισε αναβολή, απαλλαγή ή αθώωση, 27% καταδικάστηκε σε ποινές έως 10 έτη, 11% σε ποινές από 10-20 έτη, 11% σε ισόβια κάθειρξη ενώ στο 18% επιβλήθηκε η θανατική ποινή.

ΓΡΑΦΗΜΑ 1

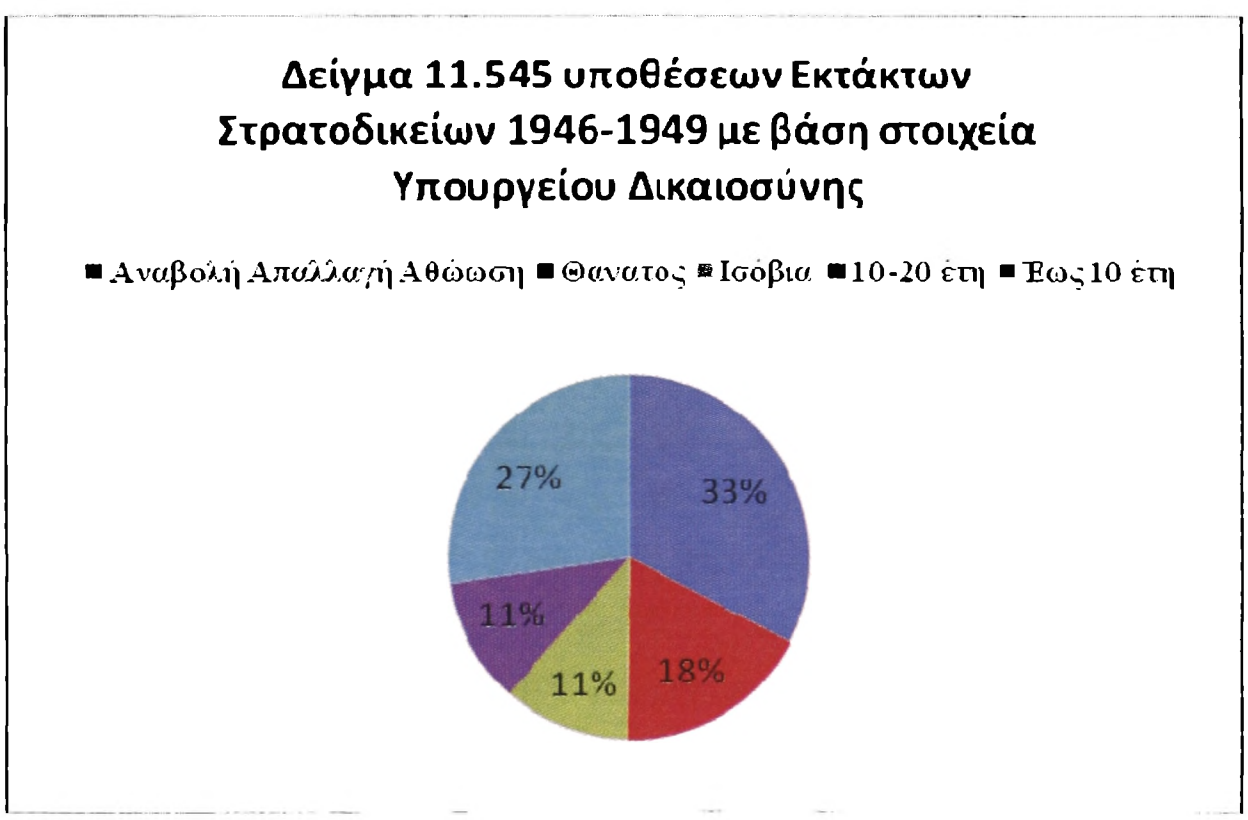

Οι γυναίκες αποτελούσαν ένα πολύ μικρό ποσοστό του δείγματος (1.526 άτομα ή 13%). Από αυτό το ποσοστό, το ένα τρίτο εξασφάλισε αναβολή, απαλλαγή είτε αθωώθηκε των κατηγοριών. Το 30% καταδικάστηκε σε ποινές έως 10 χρόνια, το 11% σε ποινές από 10-

[113] *Αρχείο Υπουργείου Δικαιοσύνης*, Τμήμα Ποινικών Υποθέσεων. Παρατίθεται στο Π. Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον Εμφύλιο Πόλεμο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2004, σ. 229

20 χρόνια και το 12% σε ισόβια. 185 γυναίκες (12% του δείγματος) καταδικάστηκαν στην εσχάτη των ποινών, δεν αναφέρεται ωστόσο πόσες από τις καταδικασμένες σε θάνατο τελικά εκτελέστηκαν.

Οι άνδρες αποτελούσαν την συντριπτική πλειοψηφία του δείγματος (10.019 άτομα ή 87%). Και σε αυτή την περίπτωση το ένα τρίτο εξασφάλισε αναβολή, απαλλαγή ή αθωώθηκε ενώ το 27 % καταδικάστηκε σε ποινές έως 10 χρόνια, το 11% σε 10-20 χρόνια και το ίδιο ποσοστό σε ισόβια κάθειρξη. Ο αριθμός των καταδικασμένων σε θάνατο είναι ελαφρώς αυξημένος και ανέρχεται σε 18% ή σε 1846 άτομα. Δεν αναφέρεται ο αριθμός των εκτελεσμένων. Ένα σημαντικό στοιχείο που προκύπτει είναι ότι και οι άνδρες και οι γυναίκες όταν παραπέμπονταν στο στρατοδικείο είχαν σχεδόν τις ίδιες πιθανότητες να απαλλαχθούν ή να καταδικαστούν σε μια ποινή έως ισόβια ενώ οι άνδρες είχαν ελαφρά περισσότερες πιθανότητες να καταδικαστούν σε θάνατο.

Με βάση τα στοιχεία του Τμήματος Στρατιωτικής Δικαιοσύνης του Υπουργείου Στρατιωτικών[114] που αφορούν δείγμα 36.920 υποθέσεων, το 54% των δικασθέντων εξασφάλισε αναβολή, απαλλαγή ή αθώωση, το 13% καταδικάστηκε σε θάνατο ενώ το 33% σε άλλες ποινές.

ΓΡΑΦΗΜΑ 2

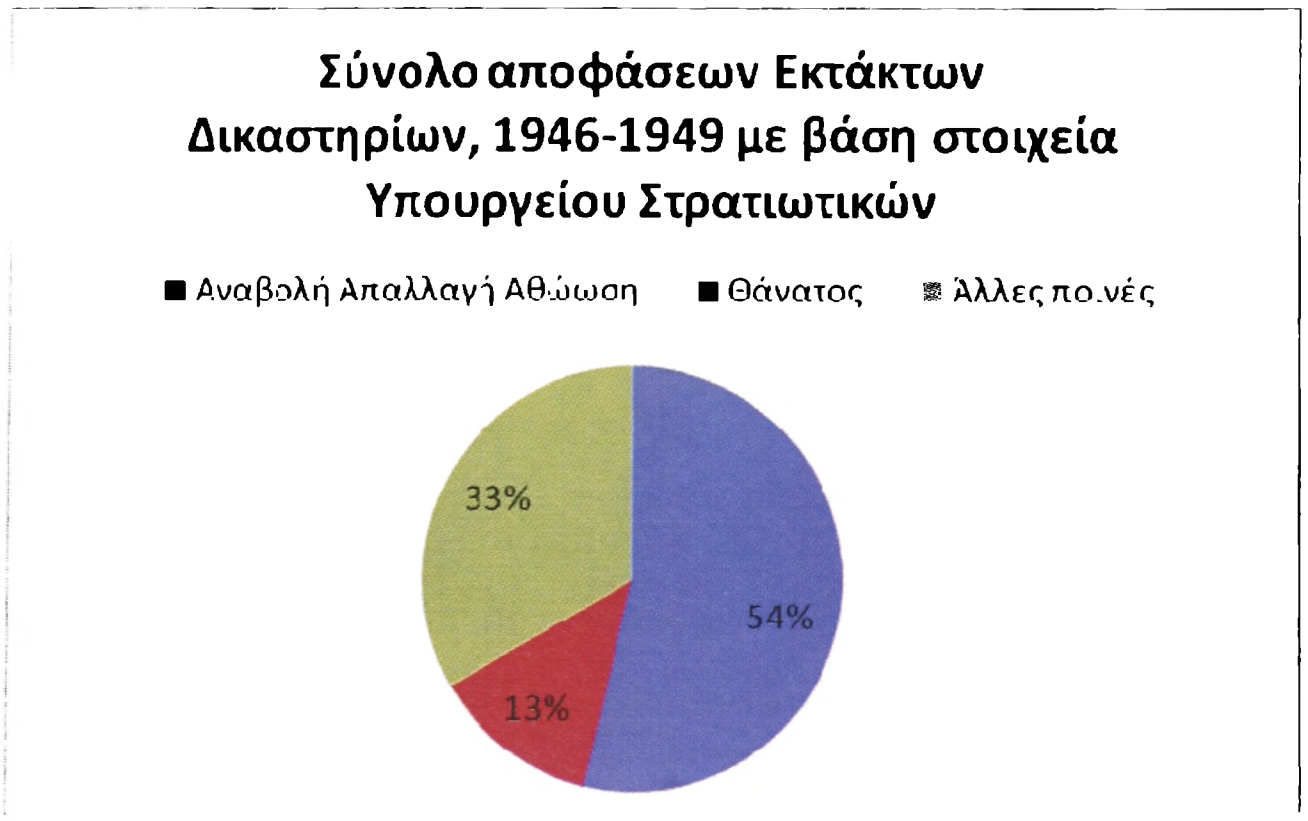

[114] NARA 868.00/11-949, Αθήνα προς Secretary of State, 9 Νοεμβρίου 1949. Παρατίθεται στο Βόγλης, *ο.π.*, σ. 229

Εξετάζοντας την χρονική κατανομή των αποφάσεων του δείγματος ανά εξάμηνο μπορεί να παρατηρηθεί ότι οι περισσότερες θανατικές καταδίκες και εκτελέσεις πραγματοποιήθηκαν το δεύτερο εξάμηνο του 1948 (1.155 θανατικές καταδίκες από τις οποίες εκτελέστηκαν οι 707), οπότε κορυφώθηκαν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις. Ακολουθεί το Α εξάμηνο του 1949 (1040 θανατικές καταδίκες από τις οποίες εκτελέστηκαν οι 556). Κατά τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο 1949, οπότε διεξάγονταν οι τελειωτικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* στο Γράμμο ο αριθμός των καταδικασμένων σε θάνατο και εκτελεσμένων είναι αρκετά μεγάλος (582 και 289 άτομα αντίστοιχα). Ο συνολικός αριθμός των εκτελεσμένων με βάση τα στοιχεία του Υπουργείου Στρατιωτικών ανέρχεται σε 2.903 άτομα.

ΓΡΑΦΗΜΑ 3

Θανατικές καταδίκες και εκτελέσεις ανά εξάμηνο, (1946-1949), βάσει αποφάσεων Έκτακτων Στρατοδικείων

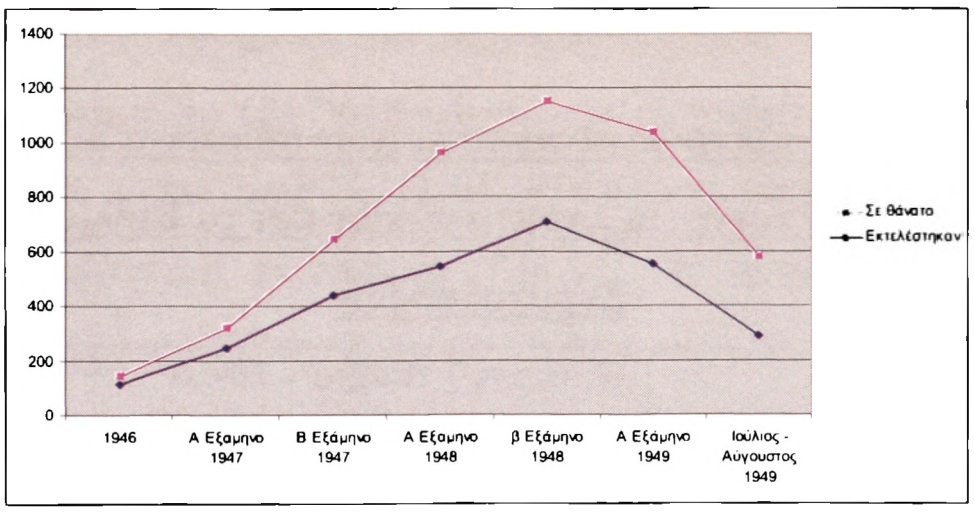

Τέλος, η τρίτη πηγή αφορά στοιχεία τα οποία περιέχονται στα βιβλία αποφάσεων 29 Έκτακτων Στρατοδικείων ανά την Επικράτεια κατά τη χρονική περίοδο 1946-1951[115]. Πρόκειται για ένα σύνολο 49.296 αποφάσεων, τα στοιχεία ωστόσο είναι πάλι ελλειπή. Με βάση το τρίτο δείγμα, το 63% των δικασθέντων απαλλάχθηκε ή αθωώθηκε, το 28% καταδικάστηκε σε διάφορες ποινές ενώ στο 9% ή σε 4.759 άτομα επιβλήθηκε η θανατική ποινή.

---

[115] Ν.Μιχιώτης, *Τα Έκτακτα Στρατοδικεία της περιόδου 1946-1960*, Αθήνα:Σύγχρονη Εποχή 2007

ΓΡΑΦΗΜΑ 4

Όπως διαφαίνεται στον πίνακα 28 που ακολουθεί αν συγκριθούν τα στοιχεία που παρέχουν οι τρεις διαθέσιμες πηγές παρατηρείται ότι υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις όσο αφορά τα ποσοστά των απαλλαγέντων ή των καταδικασθέντων σε διάφορες ποινές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 30: <u>Συγκριτικός πίνακας ποινών σύμφωνα με το Υπουργείο Δικαιοσύνης, το Υπουργείο Στρατιωτικών και τα Βιβλία Αποφάσεων Στρατοδικείων</u>

Πηγές/ Ποινή %	**Θάνατος**	**Ισόβια**	**10-20 έτη**	**Έως 10 έτη**	**Απαλλαγή**
Υπουργείο Δικαιοσύνης	18	11	11	27	33
Υπουργείο Στρατιωτικών	13	33			54
Βιβλία Αποφάσεων Στρατοδικείων	9	6	12	10	63

Αν και δεν είναι διαθέσιμο το σύνολο των αποφάσεων των Έκτακτων Στρατοδικείων μπορεί να εκτιμηθεί, με βάση και τη μελέτη της περίπτωσης του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας, ότι ένα στα δύο άτομα που παραπέμπονταν στα Έκτακτα Στρατοδικεία της περιόδου 1946-1949 καταδικάζονταν σε κάποια ποινή. Στο ίδιο

ποσοστό συνηγορούν και αμερικανικές δηλώσεις επί του ζητήματος των εκτελέσεων[116]. Το ποσοστό των καταδικασμένων σε θάνατο εκτιμάται ότι κυμαίνονταν στο 9-15% των δικαζομένων. Σύμφωνα με την τρίτη πηγή, η οποία αφορά και το μεγαλύτερο δείγμα υποθέσεων, οι θανατικές καταδίκες αντιστοιχούσαν στο 26% του συνόλου των καταδικών. Αυτό σημαίνει ότι ένας στους τέσσερις ανθρώπους που καταδικάζονταν, καταδικάζονταν σε θάνατο.

Μόνο εκτιμήσεις μπορούν να γίνουν σχετικά με τον αριθμό των ατόμων που εκτελέστηκαν με βάση τις αποφάσεις των Έκτακτων Στρατοδικείων καθώς οι πηγές δεν συμφωνούν. Σύμφωνα με δημοσίευση αθηναικής εφημερίδας[117] έως τις αρχές Απριλίου 1948 είχαν εκτελεστεί με βάση τις αποφάσεις των Έκτακτων Στρατοδικείων ανά την επικράτεια 986 άτομα: 116 το 1946, 688 το 1947 και 182 έως τον Απρίλιο 1948. Σε μια από τις σπάνιες κυβερνητικές δηλώσεις που αφορούσαν τον αριθμό των εκτελεσθέντων ο Υφυπουργός Τύπου και Πληροφοριών υποστήριξε ότι μέχρι τα μέσα του 1948 είχαν πραγματοποιηθεί 1.778 εκτελέσεις πολιτικών κρατουμένων[118]. Σύμφωνα με δηλώσεις του Υπουργού Τύπου Μ. Αιλιανού, με αφορμή τη συζήτηση που έγινε στα πλαίσια του συνεδρίου του Εργατικού Κόμματος για τις μαζικές εκτελέσεις στην Ελλάδα, το έτος 1946 έγιναν 116 εκτελέσεις, το 1947 658 και έως τις 31 Αυγούστου 1948 763 εκτελέσεις, δηλαδή σύνολο 1.547 εκτελέσεις[119]. Ο Π. Πιπινέλης, εκπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης στον *Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών*, σε ομιλία του στην 4η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ σχετικά με το ελληνικό ζήτημα ανέφερε ότι κατά τη διάρκεια του 1948, 11.759 άτομα είχαν παραπεμφθεί στα Έκτακτα Στρατοδικεία από τα οποία 6.314 απαλλάχθηκαν των κατηγοριών ενώ 1.698 καταδικάστηκαν σε θάνατο και 695 εκτελέστηκαν. Σύμφωνα με τον εκπρόσωπο της ελληνικής κυβέρνησης, κατά τη διάρκεια της τετραετούς περιόδου η οποία έληξε τον Απρίλιο του 1949, εκτελέστηκαν 2.314

---

[116] *Βήμα*, 8 Απριλίου 1948: «Η Ουάσινγκτον θεωρεί αξιοσημείωτο το γεγονός ότι από εκείνους οι οποίοι συνελήφθησαν ως εμπλεκόμενοι σε πράξεις που έθεταν σε κίνδυνο τη χώρα, οι μισοί περίπου αθωώθηκαν».

[117] *Βήμα*, 8 Απριλίου 1948

[118] Βόγλης, *ο.π.*, σ.230. Πιθανά συνυπολογίζει και τους εκτελεσθέντες βάσει αποφάσεων Κακουργιοδικείων.

[119] *Εθνικός Κήρυξ*, 12 Σεπτεμβρίου 1948. Για την περιφέρεια Στρατοδικείου Αθηνών: από 1 Μαίου έως 10 Σεπτεμβρίου. Σύλληψη επί συμμετοχή σε ανταρσία: 1.451 άτομα. Παραπεμφθηκαν σε δίκη 817. Σε θάνατο καταδικάστηκαν 129 και εκτελέστηκαν 53

άτομα[120]. Καθώς η κυβέρνηση είχε κάθε λόγο να θέλει να μειώσει τον αριθμό των εκτελεσμένων, αυτά τα αριθμητικά στοιχεία θα πρέπει να αντιμετωπιστούν με επιφύλαξη. Επειδή δεν υπάρχουν επίσημα στατιστικά στοιχεία οι αριθμοί που δίνουν οι διάφοροι μελετητές διαφέρουν σημαντικά. Όσο αφορά στις θανατικές καταδίκες, οι περισσότεροι συμφωνούν με τον αριθμό 7.800[121] ενώ όσο αφορά στον αριθμό των εκτελέσεων οι εκτιμήσεις κυμαίνονται από 3.000 – 5.500[122]. Βρετανικές πηγές αναφέρουν ότι εκτελέστηκαν 3.033 πολιτικοί κρατούμενοι[123].

Το γεγονός είναι ότι την περίοδο του εμφυλίου πολέμου, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, σε προγενέστερη ή μεταγενέστερη περίοδο, η κρατική βία μέσω της χρήσης της θανατικής ποινής εναντίον των οπαδών της Αριστεράς έλαβε τόσο μεγάλη έκταση. Η έλλειψη αναστολών για την εκτέλεση της θανατικής ποινής εκατοντάδων αγωνιστών της Αριστεράς έρχεται σε αντιδιαστολή με την απροθυμία των πρώτων μεταπολεμικών κυβερνήσεων να προχωρήσουν στην εκτέλεση της θανατικής καταδίκης των δωσίλογων[124].

8.2.3. Το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας

Το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας[125] συστήθηκε παράλληλα με άλλα 24 έκτακτα τοπικά Στρατοδικεία και 6 Μεραρχιακά[126] με βασιλικό διάταγμα στις 9 Σεπτεμβρίου 1946 βάσει

---

[120] U.N. doc. A/C.1/SR.276, σ. 5-7. Παρατίθεται στο H. Howard, *The Greek question in the fourth General Assembly of the United Nations*, Department of State, Publication 3785, International Organization and Conference Series III, 47, Released April 1950

[121] Γ. Κατηφόρης, *Η νομοθεσία των βαρβάρων. Δοκίμια*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1975, σ.63

[122] Ο Η. Ηλιού αναφέρει 4.000 εκτελέσεις στην παρέμβασή του στην *Conference pour l' amnestie generale aux detenus et exiles politiques pour le respect des droits de l' homme en Grece*, Παρίσι 1963, σ.116, ο Κατηφόρης κάνει λόγο για 5.500 εκτελεσμένους, Κατηφόρης, *ο.π.*, σ.63 .

[123] *FO 371/72355:* «Αθήνα προς FO», 11 Σεπτεμβρίου 1948

[124] Ν. Καρκάνης, *Οι δοσίλογοι της Κατοχής. Δίκες παρωδία. Ντοκουμέντα, αποκαλύψεις, μαρτυρίες*, β έκδοση, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1982 και Λευτέρης Αποστόλου, *Η Παρωδία της Δίκης των Δωσίλογων και η Αυτοκαταδίκη της Δεξιάς*, Αθήνα 1945

[125] Το κείμενο βασίζεται σε παλαιότερη ανακοίνωση της γράφουσας. Β. Λάζου, «Στον τοίχο της Ξηριώτισσας. Εκτελεσμένοι από το Εκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας 1946-1950», στο Η. Νικολακόπουλος, Α. Ρήγος, Γ.Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο. Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1949*, Αθήνα: Θεμέλιο 2002, σ. 246-263

[126] Σύμφωνα με το άρθρο 214 του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα προβλέπεται η σύσταση Έκτακτων Στρατοδικείων σε κάθε Μεραρχία ή σε μονάδα ανώτερη από αυτή σε περίοδο πολέμου ή επιστράτευσης. Επειδή όμως βάσει των διατάξεων του Γ Ψηφίσματος συστήθηκαν έκτακτα τοπικά στρατοδικεία, στα

του άρθρου 11 του Γ Ψηφίσματος. Η περιφέρεια αρμοδιότητάς του ήταν οι νομοί Φθιώτιδας, Φωκίδας και Ευρυτανίας, εκτός από τους δήμους Αρακυνθίων, Απεραντίων, Αγραίων και Ευρυτάνων οι οποίοι υπάγονταν στην αρμοδιότητα του Έκτακτου Στρατοδικείου Μεσολογγίου. Αρμοδιότητα του Εκτάκτου Στρατοδικείου Λαμίας ήταν η εκδίκαση των αδικημάτων που προβλέπονταν από το Γ Ψήφισμα, τα αδικήματα που στρέφονταν κατά της ασφάλειας του κράτους, της δημόσιας τάξης και της ειρήνης και τα κοινά αδικήματα κατά προσώπων και περιουσιών εφόσον έθεταν σε κίνδυνο την ασφάλεια ή διασάλευαν τη δημόσια τάξη κατά την κρίση του αρμόδιου συμβουλίου πλημμελειοδικών. Όταν η χώρα κηρύχθηκε σε κατάσταση πολιορκίας, στις 7 Μαίου 1948[127] και τέθηκε σε ισχύ ο Νόμος ΔΞΘ/1912, το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας εκδίκαζε και τα αδικήματα που προέβλεπε ο νόμος αυτός[128].

Το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας εγκαινίασε τη δράση του στις 30 Οκτωβρίου 1946 μέσα στο κλίμα πόλωσης, βίας και τρομοκρατίας που είχε διαμορφωθεί μετά την αναγγελία ίδρυσης του *Γενικού Αρχηγείου* του *Δημοκρατικού Στρατού*. Κατηγορούμενοι ήταν ένας βοσκός από ένα ορεινό χωρίο της Ευρυτανίας και ο Ν. Κ. (καπετάν Χελμός) από την επαρχία Ξηρομέρου Αιτωλοακαρνανίας. Ο Ν.Κ. είχε υπηρετήσει ως ανθυπολοχαγός στο Αλβανικό μέτωπο και ήταν από τους πρωτοπόρους τους ΕΛΑΣ στη Δυτική Στερεά και διοικητής του Υπαρχηγείου Ξηρομέρου. Με κομματική εντολή είχε φύγει με άλλους εφτά συναγωνιστές του στα τέλη Αυγούστου 1946 από το Αγρίνιο με αποστολή να δημιουργήσει με τη βοήθεια του Αρχηγείου Αγράφων ένα μάχιμο τμήμα ένοπλων καταδιωκόμενων το οποίο θα δρούσε μόνιμα στο Παναιτωλικό όρος στην περιοχή της Δυτικής Στερεάς. Ύστερα από προδοσία η ομάδα δέχθηκε επίθεση από άνδρες της Χωροφυλακής και ο Ν.Κ τραυματίστηκε και συνελήφθη[129]. Οδηγήθηκε στο Καρπενήσι και εν συνεχεία στη Λαμία όπου καταδικάστηκε σε θάνατο από το Έκτακτο

οποία υπάγονταν και οι στρατιωτικοί κρίθηκε σκόπιμο να μη λειτουργήσουν σε όλες τις μονάδες αλλά μόνο σε εκείνες που ο Υπουργός των Στρατιωτικών έκρινε επιβεβλημένο. Συγκροτήθηκαν 6 Μεραρχιακά Έκτακτα Στρατοδικεία, στην Ι, ΙΙ, ΙΧ, ΧΙ και ΧΥ Μεραρχία καθώς και στη Στρατιωτική Διοίκηση Στερεάς Ελλάδος με έδρα τη Λαμία. Όλα καταργήθηκαν στις 16.6.1950 και υπήχθησαν σε Διαρκή Στρατοδικεία της περιοχή της έδρας των Μεραρχιών. Κ. Οικονομόπουλος, *Νομοθεσία αφορώσα την δημόσιαν τάξιν και ασφάλειαν*, Αθήνα 1951, σ. 10

[127] ΝΣΤ Ψήφισμα «Περί καταστάσεως πολιορκίας», 7 Μαίου 1948. Για τη σχετική νομοθεσία: Οικονομόπουλος, *ο.π.*, σ.59-61

[128] Οικονομόπουλος, *ο.π.* σ. 5

[129] Α. Θεοχάρης, *Στη Στερεά Ελλάδα με τον ΔΣΕ, 1945-1949*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2002, σ.103-106

Στρατοδικείο κατηγορούμενος με βάση το Γ Ψήφισμα για σύσταση «συμμορίας μετά αναρχοκομμουνιστών». Στην απολογία του αναφέρθηκε στις υπηρεσίες που πρόσφερε στην πατρίδα ως ανθυπολοχαγός στο Αλβανικό Μέτωπο και καπετάνιος του ΕΛΑΣ στην Κατοχή αλλά και στην αντιμετώπιση που επεφύλασσε το ελληνικό κράτος σε όσους αγωνίστηκαν για την απελευθέρωση της χώρας δηλώνοντας ότι ενώ αυτός καταδικάζονταν σε θάνατο ένα άλλο στρατοδικείο απάλλασσε τον Γερμανό στρατηγό υπεύθυνο για τα εγκλήματα πολέμου στην Κρήτη.

Η συμμετοχή στον ελληνοιταλικό πόλεμο και την Αντίσταση προβάλονταν ιδιαίτερα στις απολογίες των κατηγορουμένων, καθώς αφενός ο προσδιορισμός τους ως αγωνιστών της εθνικής αντίστασης αποτελούσε βασικό χαρακτηριστικό της πολιτικής τους ταυτότητας και αφετέρου η συμμετοχή τους στον πόλεμο εναντίον των κατακτητών ήταν ένδειξη αμφισβήτησης των κατηγοριών περί προδοσίας και έλλειψης εθνικοφροσύνης. Παράλληλα, τονίζονταν η διάσταση ανάμεσα στον κολασμό όσων πολέμησαν για την απελευθέρωση της χώρας και την ατιμωρησία των συνεργατών του κατακτητή και των προδοτών.

Η απολογία του καπετάν Χελμού βρήκε απήχηση στους στρατιώτες του κυβερνητικού στρατού και το εκτελεστικό απόσπασμα που συγκροτήθηκε για την εκτέλεση αρνήθηκε τη συμμετοχή του[130]. Πράγματι, τον Οκτώβριο 1946 δεν είχαν αρχίσει εκτεταμένες στρατιωτικές επιχειρήσεις στην περιοχή της Στερεάς και η εμφύλια σύγκρουση δεν είχε γενικευτεί. Επιπρόσθετα, στις τάξεις του *Εθνικού Στρατού* υπηρετούσε ένα μεγάλο ποσοστό πρώην μελών του ΕΛΑΣ ή της ΕΠΟΝ, το οποίο δεν είχε ακόμα απομονωθεί ή «εκκαθαριστεί». Απουσίαζε κατά συνέπεια τόσο η θέληση για σύγκρουση όσο και η ιδεολογική πόλωση γεγονός που θα γίνει φανερό και με την απροθυμία των στρατιωτών του *Εθνικού Στρατού* να διεξάγουν αποτελεσματικά τις στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον του ΔΣΕ κατά τη διάρκεια του 1946 και 1947[131]. Η άρνηση συμμετοχής στην εκτέλεση ενός ανθρώπου, πόσο μάλλον κάποιου που είχε πολεμήσει στην Αλβανία και είχε λάβει μέρος στην Αντίσταση, παρατηρήθηκε και στην επόμενη περίσταση μαζικής

---

[130] *Στο ίδιο*, σ. 106

[131] Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, τ. 1, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2000, σ. 241-251

αυτή τη φορά εκτέλεσης το Μάιο 1947[132]. Τελικά την εκτέλεση του Ν. Κ., πρώτη εκτέλεση που πραγματοποιήθηκε στο νεκροταφείο της Λαμίας, ανέλαβε απόσπασμα χωροφυλακής.

Από την πρώτη υπόθεση «οι στρατοδίκες του στρατοδικείου Λαμίας εδίδαξαν»[133]. Οι ποινές που επιβλήθηκαν για το ίδιο αδίκημα στους δύο κατηγορούμενους ήταν διαφορετικές. Ο πρώτος καταδικάστηκε σε ισόβια δεσμά, ενώ ο δεύτερος σε θάνατο. Σύμφωνα με την «εθνικόφρονο» εφημερίδα *Λαμιακό Τύπο*, ενώ για τον ένα δεν υπήρχε αύριο, ο άλλος είχε ελπίδες μετά τα δύο, τρία ή πέντε χρόνια να αναπνεύσει ξανά τον αέρα της ελευθερίας αν έδειχνε καλή διαγωγή και αν παραδεχόταν την πλάνη του[134]. Ο καπετάν Χελμός στάθηκε αμετανόητος και δεν αποκήρυξε τις ιδέες του για αυτό και οδηγήθηκε στο εκτελεστικό απόσπασμα τρεις ημέρες μετά την αναγγελία της ποινής του. Ο συγκατηγορουμενός του απέφυγε την θανατική καταδίκη γιατί προσήλθε αυθόρμητα και παραδόθηκε αποδεικνύοντας εμπράκτως τη μεταμέλειά του. Η διαφορά στην απονομή των ποινών στους δύο κατηγορούμενους έγκειτο στην αποκήρυξη ή όχι των θεωρούμενων ως επιλήψιμων, σύμφωνα με το νόμο, κομμουνιστικών ιδεών.

Η υπόθεση αυτή όπως και πολλές άλλες που ακολούθησαν αποτελεί έμπρακτη απόδειξη για τον τρόπο εφαρμογής των έκτακτων νομοθετικών μέτρων από τα όργανα της δικαιοσύνης. Τα Στρατοδικεία δεν δίκαζαν παραβάτες. Σκοπός τους ήταν η ηθική και σωματική εξόντωση των πολιτικών αντιπάλων. Στα πλαίσια του αντικομμουνισμού εξέδιδαν θανατικές καταδίκες εκτιμώντας περισσότερο το βαθμό της πολιτικής συνείδησης και λιγότερο το ποσοστό συμμετοχής στον αγώνα του Δημοκρατικού Στρατού. Η άποψη αυτή αποτυπώνεται εύγλωττα στον τοπικό τύπο: *«Η κοινωνία δεν είναι σκληρά και όταν ακόμη με σκληρούς ανθρώπους έχει να κάμη. Και σήμερον η ελληνική κοινωνία δεν ζητεί άλλο από το να συγχωρέσει τους παραστρατηθέντας. Και θα συγχωρέσει όσους έστω και την δωδεκάτην ώρα μεταμεληθούν. Τους άλλους τους αμετανόητους είναι υποχρεωμένη να τους κλαύση»*[135]. Στην ουσία, επρόκειτο για δίκες

---

[132] Β. Φυτσιλής, *Βαγγελίτσα Κουσιάντζα, Μια ηρωίδα του λαού*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1997.
[133] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Νοεμβρίου 1946
[134] *Στο ίδιο*
[135] *Στο ίδιο*

ιδεών, η άρνηση αποκήρυξής των οποίων αποτελούσε ένα δύσκολα ανατρέψιμο κριτήριο της ενοχής των κατηγορουμένων[136].

Η εκτέλεση του καπετάν Χελμού (Ν. Κ.) ήταν η μόνη που πραγματοποιήθηκε από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας κατά τη διάρκεια του 1946 ενώ σε πανελλήνια κλίμακα οι εκτελέσεις από τα Έκτακτα Στρατοδικεία έφτασαν τις 109[137]. Το γεγονός αυτό συνδέεται άμεσα με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην περιοχή δικαιοδοσίας του Στρατοδικείου. Αν και από τον Ιούνιο 1946 δρούσαν δύο *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων*, η μία στην περιοχή του Δομοκού και η άλλη στον Παρνασσό, δεν ανέπτυξαν συντονισμένη δράση και απέφυγαν να συγκρουστούν με δυνάμεις του *Εθνικού Στρατού*. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στην περιοχή ήταν επομένως περιορισμένες και μικρής κλίμακας. Όπως συνάγεται από δημοσιεύσεις στον τοπικό τύπο σχετικά με τις συνεδριάσεις και τις αποφάσεις του Έκτακτου Στρατοδικείου[138], κατά τη διάρκεια του 1946 το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας ασχολήθηκε με 22 υποθέσεις, από τις οποίες οι 15 αναβλήθηκαν ή κηρύχθησαν αθώοι οι κατηγορούμενοι λόγω ελλείψεως στοιχείων ή μη προσέλευσης μαρτύρων. Επιβλήθησαν δύο θανατικές καταδίκες από τις οποίες εκτελέστηκε η μία.

Κατά τη διάρκεια του 1947, ο αριθμός των εκδικαζόμενων υποθέσεων αυξήθηκε κατακόρυφα. Με βάση το Βιβλίο Αποφάσεων του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας, παραπέμφθηκαν για να δικαστούν 790 άτομα από τα οποία καταδικάστηκαν σε διάφορες ποινές τα 322 ενώ πραγματοποιήθηκαν 19 εκτελέσεις[139]. Στις αρχές του 1947 αποφυλακίστηκαν αρκετοί συλληφθέντες ως επικίνδυνοι για τη δημόσια ασφάλεια, γνωστά πρόσωπα της Λαμιώτικης κοινωνίας. Ανάμεσά τους ήταν ο τέως δήμαρχος Λαμίας Ι. Παπασιόπουλος και ο φαρμακοποιός Κ. Παπαγεωργίου οι οποίοι είχαν συμμετέχει στην τοπική αυτοδιοίκηση κατά τη διάρκεια της εαμοκρατίας[140].

---

[136] Αλιβιζάτος, *ο.π.*, σ. 517.

[137] *Ελεύθερη Ελλάδα*, 4 Φεβρουαρίου 1947. Οι εκτελέσεις ανά μήνα: Ιούλιος 13, Αύγουστος 28, Σεπτέμβριος 13, Οκτώβριος 35, Νοέμβριος 11, Δεκέμβριος 9.

[138] *Λαμιακός Τύπος*, 30 Οκτωβρίου, 1, 5, 9,10,15, 17, 29 Νοεμβρίου, 18, 22 Δεκεμβρίου 1946

[139] Τακτικό Στρατοδικείο Αθηνών, *Βιβλίο Αποφάσεων Εκτάκτου Στρατοδικείου Λαμίας*, 20 Ιουλίου – 31 Δεκεμβρίου 1947

[140] Η αποφυλάκιση έγινε βάσει του Ψηφίσματος ΙΔ της 23]23 Νοεμβρίου 1946, «Περί αναστολής της διώξεως επί παραβάσει του Γ Ψηφίσματος και των περί παρανόμου οπλοφορίας διατάξεων» , *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, φ. 341 και *Λαμιακός Τύπος*, 12 Ιανουαρίου 1947

Το Φεβρουάριο 1947 δόθηκε αμνηστία, με εξαίρεση τα κοινά αδικήματα, σε όσους αντάρτες του ΔΣΕ παρουσιάζονταν στις αρχές[141]. Η αμνηστία έληγε στις 31 Μαρτίου 1947 και επί τη ευκαιρία της λήξης της οι αυτοτιτλοφορούμενοι ως «αγωνιστές Λαμίας» προειδοποιούσαν ότι: *«περιφρουρούντες ούτω τους καθαρόαιμους Έλληνας τους αγωνιζόμενους εις τα βουνά, ότι δια κάθε συλλαμβανόμενον οπλίτην της Βασιλικής Χωροφυλακής και στρατού ο οποίος ήθελε βρεθή νεκρός θα προβαίνομεν εις σκληρά αντίποινα»*[142]. Με την έναρξη των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του κυβερνητικού στρατού την άνοιξη του 1947 με τον κωδικό *«Τέρμινους»,* που είχαν επίκεντρο την Κεντρική Ελλάδα[143], οι φυλακές άρχισαν να γεμίζουν ασφυκτικά από συλληφθέντες ένοπλους μαχητές του *Δημοκρατικού Στρατού*. Ο τοπικός τύπος ανέφερε ότι «*οι φυλακές της Λαμίας επλημμύρισαν από συμμορίτας, συνδέσμους, στρατολόγους*» καθώς και αυθορμήτως παραδοθέντες[144] που ανέμεναν να δικαστούν από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας που άρχιζε τη δράση του.

Ανάμεσα στους συλληφθέντες ήταν 30 άτομα τα οποία είχαν συλληφθεί στη διάβαση της Νιάλας κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού* στην περιοχή των Αγράφων τον Απρίλιο 1947. Επρόκειτο για στελέχη της *Επιτροπής Πόλης* του ΚΚΕ στην Καρδίτσα τα οποία είχαν καταφύγει στα ορεινά ακολουθώντας το *Αρχηγείο Αγράφων* του ΔΣΕ[145]. Όταν πέρασαν τη διάβαση της Νιάλας στα βουνά των Αγράφων εν μέσω φοβερής χιονοθύελλας, βρήκαν καταφύγιο σε σκηνές του *Εθνικού Στρατού*, όπου πέρασαν τη νύχτα μαζί με τους στρατιώτες. Το πρωί συνελήφθησαν και μεταφέρθηκαν αρχικά στο Καρπενήσι και στη συνέχεια στη Λαμία, όπου

---

[141] Ν.Δ της 25]25 Φεβρουαρίου 1947, «Περί αμνηστεύσεως ωρισμένων πράξεων», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ. 29

[142] *Λαμιακός Τύπος*, 2 Απριλίου 1947

[143] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου* (ΑΕΠ) τόμος 3, κείμενο 85: «Α Σώμα Στρατού, Πεπραγμένα Επιχειρήσεων μεταξύ Δομοκού – Φουρνά – Κέδρου – Κοιλάδας Σπερχειού, 15 Μαρτίου 1947» και ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, τόμος 4, κείμενο 20, «ΔΣΕ, Αρχηγείο Ρούμελης, Έκθεση πάνω στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του εχθρού από 11 Μάρτη έως 2 Απρίλη στην περιοχή της Ρούμελης, 2 Απριλίου 1947».

[144] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Μαίου 1947. Σχετικά με τους συλληφθέντες: *Λαμιακός Τύπος,* 14 Μαρτίου, 1 Απριλίου 1947 και 22 Απριλίου 1947

[145] Η ιστορία του περάσματος της Νιάλας και της σύλληψης των ξεκομμένων ανταρτών είναι από τις πιο γνωστές ιστορίες του εμφυλίου στην περιοχή της Στερεάς και της Ορεινής Θεσσαλίας. Αναλυτικά βλέπε Τ. Ψημμένος, *Αντάρτες στ' Άγραφα, Αναμνήσεις ενός Αντάρτη 1946-1950* γ΄έκδοση, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1998, σ.95-110

παραπέμφθηκαν στο Έκτακτο Στρατοδικείο και εκτελέστηκαν στις 9 Μαίου 1947, μέσα στις πιο σύντομες ημερομηνίες, ως ηθικοί αυτουργοί και στρατολόγοι. Ανάμεσά στους ήταν η πρώτη γυναίκα που εκτελέστηκε στη Λαμία, το στέλεχος της πολιτικής οργάνωσης του ΚΚΕ στην Καρδίτσα, η δασκάλα Ευαγγελία Κουσιάντζα[146], ο Σ. Τ., μέλος του Γραφείου Περιοχής Θεσσαλίας του ΚΚΕ και ο Β. Τ., γραμματέας της Επιτροπής Πόλης της Καρδίτσας[147]. Ο τοπικός τύπος έδωσε ιδιαίτερη σημασία στην περίπτωσης της δασκάλας Ευαγγελίας Κουσιάντζα, η οποία χαρακτηρίζονταν ως «θηριώδη καθοδηγήτρια» και «μέγαιρα»[148]. Και σε αυτή την περίπτωση τονίστηκε η μη μεταμέλεια των κατηγορουμένων η οποία επέσειρε την εσχάτη των ποινών.

Τον Ιούνιο 1947 εκτελέστηκε ο Δ. Κούκουρας, αντισυνταγματάρχης του *Εθνικού Στρατού* και αξιωματικός του ΕΛΑΣ στη διάρκεια της Κατοχής. Ο Δ. Κούκουρας μαζί με άλλους 11 αξιωματικούς απέδρασε από τον τόπο εξορίας του, την Ικαρία και προσπάθησε, όπως είπε στην απολογία του, να πάει «*στα ανταρτοκρατούμενα βουνά της Ελευθέρας Ελλάδος, δια να πολεμήσω ως απλούς στρατιώτης δια την ελευθερίαν και την ανεξαρτησίαν. Ηθέλησα να πολεμήσω, να αγωνισθώ δια να επιβληθή εις τον τόπον μας η Λαική Δημοκρατία*»[149]. Ο Δ. Κούκουρας συνελήφθη στην περιοχή της Αταλάντης μαζί με έναν άλλο αξιωματικό τον Ι. Χατζημιχελάκη, παραπέμφθηκαν στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας και παρά την πρόταση του Βασιλικού Επιτρόπου να τους αναγνωριστούν τα ελαφρυντικά της ένδοξης υπηρεσίας προς την πατρίδα και της μετρίας σύγχυσης λόγω βαθυτάτου γήρατος, καταδικάστηκαν σε θάνατο. Σύμφωνα με ανταπόκριση του τοπικού τύπου οι συνήγοροι των κατηγορουμένων και ιδιαίτερα του Ι. Χατζημιχελάκη έκαναν υπεράνθρωπες προσπάθειες και απηύθυναν με την ανοχή των στρατοδικών ερωτήσεις «*κατά τρόπον ώστε να θέτουν εις το στόμα του την απάντησιν την οποίαν ανέμενον*» ωστόσο ο κατηγορούμενος «*εκόλησε σαν στρείδι εις ένα μοτίβον από*

---

[146] Έως το Μάιο του 1947 είχαν εκτελεστεί άλλες 4 γυναίκες. (Η Ειρήνη Γκίνη, 22 χρονη δασκάλα, το 1946, η Κυριακούλα Ελευθεριάδη, 25 χρονών από τη Θεσσαλονίκη, η Αθηνά Καλπάκη και η Σοφία Βαμβάκη)

[147] Για την περίπτωση της Κουσιάντζα, Β. Φυτσιλής, *Βαγγελίτσα Κουσιάντζα, Μια ηρωίδα του λαού*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1997. Ο συγγραφέας του βιβλίου αυτού ήταν ο μόνος ο οποίος γλίτωσε το εκτελεστικό απόσπασμα καταδικαζόμενος σε ισόβια δεσμά.

[148] *Λαμιακός Τύπος*, 22 Απριλίου 1947

[149] Η απολογία του Δ. Κούκουρα δημοσιεύτηκε στον *Ριζοσπάστη*, 15 Ιουνίου 1947

το οποίον δεν ηνοούσε να ξεκολλήσει»[150]. Και σε αυτή την περίπτωση αποδεικνύεται ότι η αποκήρυξη των κομμουνιστικών ιδεών αποτελούσε μέσο σωτηρίας για τους κατηγορούμενους. Για την ποινή που επιβλήθηκε υπήρξαν αντιδράσεις στον Αριστερό και δεξιό τύπο καθώς και εκκλήσεις στο *Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών*[151]. Τελικά ο Δ.Κούκουρας εκτελέστηκε στη Λαμία στις 14 Ιουνίου (5 ημέρες μετά την έκδοση της καταδικαστικής απόφασης) παρά τις εκκλήσεις των συνηγόρων προς τον *Υπουργό Στρατιωτικών* Δ. Στράτο ενώ η ποινή του Ι. Χατζημιχελάκη μετατράπηκε σε ισόβια ύστερα από αίτηση χάριτος και παρέμβαση υπέρ του των Κρητών βουλευτών[152].

Τέσσερις ακόμα εκτελέσεις που αφορούσαν αντάρτες του *Δημοκρατικού Στρατού* καταγόμενους από χωριά της Λοκρίδας πραγματοποιήθηκαν στις 13 Αυγούστου 1947[153].Οι εκτελεσθέντες είχαν συλληφθεί ένοπλοι τον Ιανουάριο 1947 από το *Τάγμα Θανάτου* το οποίο είχε διοικητή τον Α. Κρανιά[154]. Χαρακτηριστικό είναι ότι και στις δύο αυτές περιπτώσεις οι στρατιώτες του 106ου Τάγματος του *Εθνικού Στρατού* που αποτελούσαν τα εκτελεστικά αποσπάσματα αρνήθηκαν να ανοίξουν πυρ εναντίον των καταδικασμένων και τελικά οι εκτελέσεις έγιναν από άνδρες των ΜΑΥ και χωροφύλακες[155].

Εκτός από τους συλληφθέντες αντάρτες, τον Μάρτιο του 1947 πραγματοποιήθηκαν στη Λαμία, όπως και στην Αθήνα και σε άλλες επαρχιακές πόλεις συλλήψεις ατόμων χαρακτηριζόμενων ως επικίνδυνων κομμουνιστών. Αν και δεν καταγράφεται στον τοπικό τύπο ο αριθμός των συλληφθέντων, σημειώνεται ότι 44 από αυτούς εκτοπίστηκαν στην Ικαρία ως επικίνδυνοι αυτοαμυνίτες[156]. Νέο κύμα συλλήψεων και εκτοπίσεων ακολούθησε τον Ιούλιο 1947 με πρωτοβουλία του τότε Υπουργού Δημόσιας Τάξης, Ν. Ζέρβα. Μόνο στην Αθήνα και στον Πειραιά συνελήφθησαν στις 9-10 Ιουλίου 1947

---

[150] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Ιουνίου 1947

[151] FO *371/67022*, R 16180, British Embassy to FO, 19 December 1947

[152] Αναλυτικά για τη δίκη και τις απολογίες των κατηγορουμένων αλλά και διαμαρτυρία για την πολιτική παρέμβαση για τη μη εκτέλεση της ποινής του Χατζημιχελάκη, *Λαμιακός Τύπος*, 8, 10 και 11 Ιουνίου 1947

[153] *Λαμιακός Τύπος*, 10 Αυγούστου και 14 Αυγούστου 1947

[154] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Ιανουαρίου 1947

[155] Προφορικές μαρτυρίες Β.Κ και Δ.Κ. Για τους 10 εκτελεσθέντες της Νιάλας: *Ριζοσπάστης*, 12 Απριλίου 1997

[156] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Απριλίου 1947

σχεδόν 14 χιλιάδες αριστεροί. Η ενέργεια αυτή της κυβέρνησης σύμφωνα με τον Πέτρο Ρούσο, μέλος του *Πολιτικού Γραφείου* της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ, «*έκλεισε ουσιαστικά το δρόμο για την ειρήνευση της χώρας και για συμφωνία ανάμεσα σε όλα τα κόμματα*»[157]. Συνελήφθησαν όσοι είχαν σχέση με το ΕΑΜ και τις οργανώσεις του κατά τη διάρκεια της Κατοχής χωρίς ωστόσο να αποτελούν ενεργά μέλη του ΚΚΕ ή να έχουν αναλάβει κάποια δράση μετά τη Βάρκιζα. Ανάμεσά τους ήταν και γνωστά μέλη της κοινωνίας της Λαμίας, δικηγόροι, ιατροί, συμβολαιογράφοι, έμποροι και τραπεζικοί υπάλληλοι[158]. Εντός της πόλης οι συλληφθέντες ανέρχονταν σε 95 άτομα ενώ στα περίχωρα συνελήφθη άγνωστος αριθμός[159]. Σύμφωνα με την Ασφάλεια Λαμίας υπήρχαν αδιαφιλονίκητα στοιχεία για προσχεδιασμένη απόπειρα εναντίον των αρχών. Η ίδια αιτιολογία χρησιμοποιήθηκε και για τις συλλήψεις στην Αθήνα[160]. Την ίδια περίοδο στον τοπικό τύπο καταγράφηκαν αθρόες δηλώσεις μετανοίας και αποκήρυξης του ΚΚΕ[161]. Ο όγκος των συλλήψεων αλλά και το γεγονός ότι επρόκειτο για γνωστά πρόσωπα προκάλεσε αντιδράσεις στον ελληνικό και διεθνή τύπο[162]. Στον τοπικό τύπο δημοσιεύτηκαν επιστολές εθνικοφρόνων που μεσολαβούσαν για την μη εκτόπιση συγκεκριμένων προσώπων και πρόσφεραν εγγυήσεις για τη συμπεριφορά τους. Ο τοπικός τύπος έφτασε στο σημείο να ζητά από τους εθνικόφρονες να μην παρεμβαίνουν στο έργο της αστυνομίας ενώ χαρακτήριζε τον «*αλτρουισμό των εθνικοφρόνων ως κουταμάρα*». «*Ας καταλάβουν οι μεγαλόψυχοι εθνικιστές ότι είναι τελείως άσκοπος η επέμβασή τους σε κάποιες περιπτώσεις*», σημείωνε.[163]

---

[157] Έκθεση Πέτρου Ρούσου προς την ηγεσία του ΚΚΣΕ, 17 Ιουλίου 1947 στο *Η τρίχρονη εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας*, ο.π., σς.621-632

[158] Γ. Λευκαδίτης, *Αναδρομές. Ένας επονίτης θυμάται*, Λαμία 1998, σ. 148-152 και προφορική μαρτυρία Κ.Κ, Λαμία, Ιούνιος 2005

[159] *Λαμιακός Τύπος*, 11 Ιουλίου 1947

[160] Με τις συλλήψεις φέρεται να συμφώνησε και ο Αμερικανός πρεσβευτής, εξεπλάγη ωστόσο και ο ίδιος όταν έμαθε την έκταση των συλλήψεων: *New York Times*, 13 Ιουλίου 1947. Παρατίθεται στο J.Iatrides (ed.), *Ambassador's Mac Veagh Reports: Greece, 1933-1947*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1980, σ. 716

[161] *Λαμιακός Τύπος*, 20,22,24,27 Ιουλίου 1947

[162] Για τις αντιδράσεις του βρετανικού τύπου βλέπε: P. Koutsopanagou, *The British Press and the Greek Politics, 1943-1949*, Unpublished thesis presented to the University of London for the Degree of the Doctor of Philosophy in International History, London School of Economics and Political Science, Lent Term, 1996, σ.255-256

[163] *Λαμιακός Τύπος*, 23 και 26 Ιουλίου 1947

Την ευθύνη για τις εκτοπίσεις είχε η *Επιτροπή Δημόσιας Ασφάλειας* η οποία συστήνονταν σε κάθε νομό και αποτελούνταν από τον Νομάρχη ως πρόεδρο, και τον Πρόεδρο και Εισαγγελέα Πρωτοδικών. Στην επιτροπή συμμετείχε ως εισηγητής χωρίς δικαίωμα ψήφου ο αρμόδιος Διοικητής Χωροφυλακής ή Αστυνομικός Διευθυντής. Σκοπός της επιτροπής αυτής ήταν η αποκατάσταση της δημόσιας ασφάλειας και τάξης στην περιφέρεια δικαιοδοσίας της. Η επιτροπή είχε δικαίωμα να διατάζει την σύλληψη των υπόπτων τέλεσης αξιόποινων πράξεων, να επικηρύττει τους χαρακτηριζόμενους ως επικίνδυνους για την δημόσια ασφάλεια και να εκτοπίζει κάθε άτομο το οποίο θεωρούνταν ύποπτο για την υπόθαλψη των θεωρούμενων ως ληστών ή φυγοδίκων. Η απόφαση για την εκτόπιση μπορούσε να ανακληθεί από την επιτροπή ασφαλείας είτε από τον *Υπουργό Δημόσιας Τάξης*[164]. Στις αρχές του 1947 με νομοθετικά διατάγματα ορίζονταν ότι οι Επιτροπές Ασφαλείας μπορούσαν να παρατείνουν το χρόνο της εκτόπισης, ο οποίος δεν έπρεπε να ξεπερνά τους 24 μήνες[165], ενώ τον Αύγουστο 1948 οι *Επιτροπές Ασφαλείας* εξουσιοδοτούνταν να παρατείνουν τη διάρκεια της επιβαλλόμενης εκτόπισης και πέρα του ορίου των 24 μηνών[166]. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι *Επιτροπές Ασφαλείας* δεν καλούνταν να κρίνουν συγκεκριμένες αξιόποινες πράξεις αλλά να αποφανθούν κατά πόσο ήταν «επικίνδυνα» τα ύποπτα άτομα ανεξάρτητα από οποιαδήποτε εγκληματική συμπεριφορά τους. Σε εφαρμογή των διατάξεων περί διοικητικής εκτόπισης, οι οποίες διατηρήθηκαν σε ισχύ έως το 1962, κρατήθηκαν εξόριστοι χωρίς προηγούμενη δίκη και για μεγάλο χρονικό διάστημα χιλιάδες θεωρούμενοι ως ύποπτοι άνδρες και γυναίκες.

Η κυβερνητική αλλαγή στις 7 Σεπτεμβρίου 1947 και η επάνοδος του Θ. Σοφούλη στην εξουσία ως πρωθυπουργού κυβέρνησης συνεργασίας Λαϊκών – Φιλελευθέρων οδήγησε σε κάποια μέτρα επιείκειας. Ο Σοφούλης είχε ταχθεί επανειλλημένα υπέρ της χορήγησης γενικής αμνηστίας, η αντιφατικότητα και η ασυνέπεια ωστόσο του *Κόμματος των*

---

[164] Ν.Δ. της 19]21 Απριλίου 1924 «Περί συστάσεως εν εκάστω Νομώ Επιτροπών επί της Δημοσίας Ασφαλείας» ως ισχύει ήδη. Για τις σχετικές τροποποιήσεις και προσθήκες στο νόμο βλ. Οικονομόπουλος, *ο.π.*, σ. 155-166

[165] Ν.Δ της 25 Φεβρουαρίου 1947, *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* φ. 29

[166] Ν. 687 της 7]8 Μαίου 1948, «Περί μέτρων αναφερομένων εις τους εκτοπιζόμενους», *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, φ. 133

Φιλελευθέρων εμπόδιζε την εφαρμογή μιας ουσιαστικής πολιτικής κατευνασμού[167]. Το Σεπτέμβριο του 1947 οι εκτοπισθέντες επέστρεψαν από την Ικαρία η οποία παρουσιάζονταν στον τοπικό τύπο ως τόπος αναψυχής. *«Λίγες, λίγες επανέρχονται και οι αθώες περιστερές από την Ικαρία. Ελπίζουμε ότι ο αέρας του Αιγαίου και η ανάπαυση της Ικαρίας να τους έδωκε την ευκαιρία να σκεφτούν για λίγο και έτσι να γυρίσουν κάπως μυαλωμένοι»*[168]. Δημοσιεύτηκαν μάλιστα και σχετικές ανταποκρίσεις και μαρτυρίες εκτοπισμένων από τη διαβίωσή τους εκεί[169]. Παράλληλα μετατέθηκαν αξιωματικοί και υπαξιωματικοί της Χωροφυλακής Διοικήσεως Λαμίας οι οποίοι θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για επίδειξη υπερβάλοντος ζήλου όσο αναφορά τις μαζικές συλλήψεις τον Ιουλίου 1947[170].

Η κυβέρνηση συνασπισμού υπό τον Σοφούλη εξήγγειλε τη χορήγηση αμνηστίας στους μαχητές του ΔΣΕ που θα παραδίδονταν σε ένα μήνα και σε όλους σε όσους συνεργάζονταν με τις αρχές κατά το ίδιο χρονικό διάστημα[171]. Ο *Ριζοσπάστης* έκανε λόγο για *«τραγελαφική κυβέρνηση του υπερδυναμικού κατευνασμού. Ο υπερδυναμισμός είναι η ουσία. Ο κατευνασμός είναι απλούστατα η απάτη. Αυτός είναι ο ρόλος του κ. Σοφούλη. Και τώρα και επί ΜακΝήλ (1945-6)».* Το ΚΚΕ απέρριψε την αμνηστία καθώς θεωρούσε ότι ο Σοφούλης ήταν όμηρος των Λαϊκών και η εφαρμογή της αμνηστίας ήταν ευθύνη του Γεωργίου Στράτου και του Πέτρου Μαυρομιχάλη, σκληροπυρηνικών Λαϊκών που ανέλαβαν τα *Υπουργεία Στρατιωτικών* και *Εσωτερικών* αντιστοίχως. Επίσης η Αριστερά δυσκολεύονταν να εμπιστευτεί έναν πρωθυπουργό που θα διατηρούσε το μέτρο εκτοπισμού ως ομήρων των συγγενών ανταρτών, όταν τον Ιανουάριο 1947 ο ίδιος το είχε καταδικάσει και είχε απαιτήσει την άμεση απελευθέρωση όλων των εκτοπισμένων. Το ΚΚΕ πρότεινε εκ νέου άμεση κατάπαυση των εχθροπραξιών, γενική

---

[167] Θ. Σφήκας, *Πόλεμος και Ειρήνη στη στρατηγική του ΚΚΕ, 1945-1949*, Αθήνα: Φιλίστωρ 2001, σ. 86-89

[168] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Σεπτεμβρίου 1947

[169] *Λαμιακός Τύπος*, 18 και 19 Σεπτεμβρίου 1947

[170] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Σεπτεμβρίου 1947

[171] Ψήφισμα ΚΘ', «Περί αμνηστίας παραδιδομένων στασιαστών», *Εφημερίς της κυβέρνήσεως*, φ.197, 14 Σεπτεμβρίου 1947. Σχετικά βλ.Οικονομόπουλος, *ό.π.*, σ. 138-140. Η προθεσμία παρατάθηκε για έναν ακόμη μήνα μετά τη λήξη της με Β.Δ. της 14ης Οκτωβρίου 1947 και Υπουργείο Δικαιοσύνης, Γενική Διεύθυνση Ποινικής Δικαιοσύνης, τμήμα Ποινικών Υποθέσεων Προς άπασας τας Δικαστικάς, Στρατιωτικάς, Αστυνομικάς και Πολιτικάς Αρχάς: «Παροχή οδηγιών δια την εφαρμογήν του περί αμνηστείας παραδιδομένων σταιαστών ψηφίσματος», Αρ πρωτ 85526, Αρ. Εγκ.124

αμνηστία και «ισότιμη συμμετοχή της αριστεράς στην κυβέρνηση»[172]. Κατόπιν εντολής του *Αρχηγείου Ρούμελης* στις περιοχές ελέγχου του ΔΣΕ έγιναν ομιλίες και διαλέξεις στους αντάρτες και στον πληθυσμό σχετικά με την «αμνηστία – παγίδα» του Σοφούλη και κυκλοφόρησαν ευρύτατα προκηρύξεις[173].

Στον τοπικό τύπο η ανακοίνωση της κυβέρνησης για την παροχή αμνηστίας δημοσιεύτηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 1947. Ο *Λαμιακός Τύπος* επανειλημμένα αναφέρθηκε στη μεταφορά συλληφθέντων ή αυθορμήτως παραδοθέντων οι οποίοι αφήνονταν ελεύθεροι[174]. Έμφαση δόθηκε στην καλή μεταχείριση που τύχαιναν οι παραδιδόμενοι από τις στρατιωτικές αρχές: *«Είδαμε μερικούς νέους καθισμένους στο πεζοδρόμιο έξω από τα γραφεία μας έναντι της έδρας της 85ης περιοχής. Ήταν όλοι φρεσκοξυρισμένοι και γελαστοί αλλά στις φυσιογνωμίες τους θα μπορούσε ένα παρατηρητικό βλέμμα να διαβάσει περασμένα βάσανα. Τους είδαμε να τρώγουν το καλό συσσίτιο του στρατιώτου και ομολογούμε πως ζηλέψαμε την όρεξή τους. Υποθέσαμε πως ήταν ΜΑΥ ή νεοσύλλεκτοι. Ήταν ωστόσο παραδιδόμενοι»*[175]. Με γλαφυρό τρόπο παρουσιάζονταν τα ευεργετήματα για όσους παραδίδονταν: *«Την παρελθούσαν Παρασκευήν παρουσιάσθη αυθορμήτως μετά του οπλισμού του, το Σάββατο μας τον κουβάλησαν στη Λαμία και τη νύχτα της Κυριακής εχόρευεν εις το Μιαμί. Ας το πληροφορηθούν όσοι συμμορίτες δεν τολμούν να παραδοθούν. Η ελληνική κοινωνία δεν είναι κακή, δεν μνησικακεί. Τον δέχθηκε συγκινημένη στους κόλπους της, το απωλολός πρόβατον. Γενική χαρά. Καμία κοπέλα στο Μιαμί δεν εδίστασε να χορέψει μαζί του και εις το εξής δεν έχει να φοβηθεί το παραμικρό. Και αν όλοι οι αριστερίζοντες εκτοπιστούν αυτός ουδείς θα τον ενοχλήσει»*[176]. Η μη παράδοση μεγαλύτερου αριθμού μαχητών του ΔΣΕ αποδίδονταν από τον τοπικό τύπο και την επίσημη κυβερνητική προπαγάνδα στην τρομοκρατία που τους ασκούσαν οι αρχηγοί τους[177].

---

[172] *Ριζοσπάστης*, 7, 9, 10,11, 12 και 13 Σεπτεμβρίου 1947. *Ελεύθερη Ελλάδα*, 12 Σεπτεμβρίου 1947

[173] ΓΕΣ/ ΔΙΣ, *Αδημοσίευτα αρχεία*, Φάκελος 1037, ΔΣΕ, Αρχηγείο Παρνασσίδος, «Διαταγή», 19 Σεπτεμβρίου 1947

[174] *Λαμιακός Τύπος* 1, 10 και 14 Οκτωβρίου 1947

[175] *Λαμιακός Τύπος*, 18 Οκτωβρίου 1947

[176] *Λαμιακός Τύπος*, 21 Οκτωβρίου 1947

[177] *Λαμιακός Τύπος*, 18 και 24 Οκτωβρίου 1947

Τα μέτρα κατευνασμού της κυβέρνησης Σοφούλη ωστόσο δεν ίσχυαν για τους έγκλειστους καταδίκους, των οποίων η απόφαση δεν είχε εκτελεστεί[178]. Το «όργιο των στρατοδικείων συνεχίστηκε» και ο τύπος της Αριστεράς κατήγγειλε: *«Αυτός είναι ο περίφημος κατευνασμός του Σοφούλη με τις ομαδικές δίκες παρωδίες, με τις διαβόητες συνομωσίες, τα στρατοδικεία με τις ομαδικές καταδίκες χιλιάδων αθώων ανδρών, γυναικών και παιδιών;»*[179]. Κατά τη διάρκεια ισχύος της αμνηστίας πραγματοποιήθηκαν στη Λαμία άλλες πέντε εκτελέσεις στις 8 και στις 24 Οκτωβρίου 1947. Παρόλο που η αμνηστία παρατάθηκε για ένα μήνα έως τα μέσα Νοεμβρίου του 1947 δεν δόθηκε αντίστοιχη αναστολή στην εκτέλεση των θανατικών ποινών. Αν και το Υπουργικό Συμβούλιο είχε αρχικά αποφασίσει να αναστείλει τις εκτελέσεις συνολικά αν τα μέτρα της αμνηστίας αποδεικνύονταν επιτυχή, η μικρή απόκριση στην αμνηστία οδήγησε τελικά την κυβέρνηση στην επανάλειψη των εκτελέσεων. Ο *Υπουργός Στρατιωτικών* Δ. Στράτος σημείωνε ότι η μη παράταση της αναστολής οφείλονταν στην έντονη αντίδραση της κοινής γνώμης[180].

Το 1947 έκλεισε με την αναγγελία της συγκρότησης της *Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης* και την ψήφιση του ΑΝ 509/47. Η αντιπαράθεση μεταξύ της κυβέρνησης και της Αριστεράς είχε φτάσει σε μια τελειωτική ρήξη και οι αυταπάτες για μια ομαλή δημοκρατική εξέλιξη είχαν διαλυθεί οριστικά. Ήδη από το Σεπτέμβριο 1947 η 3η Ολομέλεια του ΚΚΕ είχε ζητήσει επίθεση με όλα τα μέσα και η εμφύλια σύγκρουση εισέρχονταν στην πιο βίαιη και ολοκληρωτική της φάση.

Ο κύριος όγκος των εκτελέσεων πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του 1948. Από τις 17 έως τις 24 Απριλίου 1948, ενώ ο εμφύλιος πόλεμος βρισκόταν ήδη στο δεύτερο χρόνο του και ο *Εθνικός Στρατός* είχε εξαπολύσει γενική επίθεση εναντίον του ΔΣΕ στην περιοχή της Ρούμελης με το κωδικό όνομα «*Χαραυγή*», διεξήχθη στην κατάμεστη αίθουσα του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας μια συγκλονιστική δίκη που σημάδεψε τα δικαστικά χρονικά της πόλης της Λαμίας. Υπόδικοι ήταν τριάντα πέντε άτομα, 21 άνδρες και 14 γυναίκες, τα οποία είχαν συλληφθεί από όργανα της Ασφάλειας Λαμίας στα τέλη

---

[178] Ερμηνευτική δήλωση του υπουργού Δικαιοσύνης Χρ. Λαδά, Οικονομόπουλος, *ο.π.*, σ. 140
[179] *Ελεύθερη Ελλάδα*, 27 Σεπτεμβρίου 1947
[180] *FO 371/ 67079* R 14319, From Athens to FO, 24 October 1947

Μαρτίου 1948 με κύριο υπεύθυνο τον Κ.Γ. γενικό γραμματέα του περιφερειακού τομέα Λαμίας του ΚΚΕ[181]. Οι υπόδικοι αντιμετώπιζαν το βαρύ κατηγορητήριο του Αναγκαστικού Νόμου 509 για συνεργασία «μετά των συμμοριτών, κατασκοπεία και συνομωσία». Πιο συγκεκριμένα κατηγορούνταν για σύσταση οργάνωσης η οποία ερχόταν σε επαφή με τον πολιτικό διαφωτιστή του *Αρχηγείου Ρούμελης,* για συλλογή στρατιωτικών πληροφοριών και για υλική ενίσχυση των ανταρτών.

Ενώπιον του προέδρου του δικαστηρίου, γνωστού με το προσωνύμιο «Κινίνος» και τεσσάρων αξιωματικών του *Εθνικού Στρατού* που τον πλαισίωναν, εμφανίστηκαν 13 μάρτυρες κατηγορίας, από τους οποίους οι τρεις χωροφύλακες, και 44 μάρτυρες υπεράσπισης. Εξέχοντες «εθνικόφρονες» νομικοί της πόλης (οι μόνοι που είχαν απομείνει να δικηγορούν καθώς οι αριστεροί δικηγόροι βρισκόντουσαν στις φυλακές ή είχαν εκτοπιστεί) ανέλαβαν την υπεράσπιση των κατηγορουμένων. Τη δίκη παρακολουθούσε πλήθος κόσμου, καθώς οι υπόδικοι ήταν γνωστά μέλη της Λαμιώτικης κοινωνίας. Όσοι δεν παρίσταντο είχαν την ευκαιρία να διαβάσουν τα πλήρη κείμενα των αγορεύσεων στον τοπικό τύπο, καθώς η ακροαματική διαδικασία έλαβε εκτεταμένη δημοσιότητα παρόλο που συνέπεσε με την επίσκεψη του βασιλικού ζεύγους στην πόλη[182].

Αρχικά, εξετάστηκαν οι μάρτυρες κατηγορίας. Κύριος θεματικός άξονας ήταν η δράση των κατηγορουμένων κατά τη διάρκεια της Κατοχής, το ποιόν τους και τα πολιτικά τους φρονήματα και όχι όπως θα περιμένε κανείς οι «αξιόποινες» πράξεις και τα τεκμήρια ενοχής τους. Ιδιαίτερα επιβαρυντική θεωρήθηκε η ύπαρξη σημειωμάτων τα οποία κάποιοι από τους κατηγορούμενους φέρονταν να έχουν ανταλλάξει με μέλη του ΔΣΕ. Στη συνέχεια, εξετάστηκαν οι μάρτυρες υπεράσπισης και οι κατηγορούμενοι. Ελάχιστα είναι τα στοιχεία που κατέγραψε ο τοπικός τύπος για αυτή τη φάση της ακροαματικής διαδικασίας. Σύμφωνα με υπαινιγμούς του βασιλικού επιτρόπου αλλά και τη συνήθη πρακτική των απολογούμενων κομμουνιστών, ο κύριος ένοχος αναφέρθηκε στην εθνικοαπελευθερωτική του δράση κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Ακολούθως πήρε το

---

[181] *Λαμιακός Τύπος,* 21 και 30 Μαρτίου 1948
[182] *Λαμιακός Τύπος,* 17 έως 25 Απριλίου 1948

λόγο ο βασιλικός επίτροπος. Κεντρικός άξονας της αγόρευσής του η φράση: «Η Ελλάς δεν πεθαίνει». Οι κατηγορούμενοι, κατά την άποψή του, εξάντλησαν τα όρια της υπομονής του έθνους, περιφρόνησαν κάθε έννοια του κράτους και οργάνωσαν ομάδες αυτοάμυνας με σκοπό την ανατίναξη της πόλης και την παράδοσή της στο ΔΣΕ[183]. Στη συνέχεια κάλεσε τους στρατοδίκες να φανταστούν τι θα γινόταν αν οι «συμμορίτες» εισέρχονταν στη Λαμία με τη βοήθεια των κατηγορουμένων, καθώς μόνο κατά αυτόν τον τρόπο θα μπορούσαν να καταλάβουν τη βαρύτητα των πράξεών τους και να επιβάλουν ανάλογη ποινή. Κατά τη γνώμη του, καμία επιείκεια δεν χρειαζόταν στους «συμμορίτες των μετόπισθεν» καθώς αυτοί ήταν «οι πλέον ύπουλοι, οι πλέον επικίνδυνοι και καταστρεπτικοί».

Η επιχειρηματολογία του βασιλικού επιτρόπου στηρίζονταν στην ασαφή πρόθεση των κατηγορουμένων «να φέρουν τους συμμορίτες στη Λαμία», και δεν βασίζονταν όπως θα ανέμενε κάποιος σε συγκεκριμένα γεγονότα ή αξιόποινες πράξεις. Ο επίτροπος κάλεσε το Δικαστήριο να χρησιμοποιήσει τη φαντασία του, παραβλέποντας ότι με τη φαντασία και τις εικασίες καμία ευνομούμενη κοινωνία δεν έχει το δικαίωμα να καταδικάζει, και μάλιστα στην ποινή του θανάτου, τα μέλη της. Η συμμετοχή στην Αντίσταση και η δράση των κατηγορουμένων εναντίον των κατακτητών κατά τη διάρκεια της Κατοχής, αποτέλεσε επιπρόσθετο επιβαρυντικό στοιχείο. Με βάση αυτά «τα αδιάσειστα» επιβαρυντικά στοιχεία ο βασιλικός επίτροπος πρότεινε την επιβολή της θανατικής καταδίκης σε έντεκα κατηγορούμενους και ισοβίων δεσμών σε άλλους εννέα[184].

Τη δίκη έκλεισαν οι αγορεύσεις των δικηγόρων υπεράσπισης. Καθώς το μόνο επιλήψιμο στοιχείο φαίνεται να ήταν οι πολιτικές πεποιθήσεις των κατηγορουμένων, οι δικηγόροι προσπάθησαν να στηριχθούν στον πρότερο έντιμο βίο και στο ποιον των κατηγορουμένων. Μερικοί ισχυρίστηκαν ότι οι πελάτες τους δεν ήταν κατ' ουσία κομμουνιστές αλλά παραπλανήθηκαν από τον κατονομαζόμενο ως κυρίως υπεύθυνο. Ένας μάλιστα από τους συνηγόρους υπεράσπισης χρησιμοποίησε το επιχείρημα «*αν*

---

[183] *Λαμιακός Τύπος*, 18 Απριλίου 1948

[184] Φαίνεται ότι η επίκληση της «φαντασίας» ήταν κοινός τόπος στην επιχειρηματολογία των Βασιλικών Επιτρόπων ελλείψει άλλων στοιχείων. Σχετικά βλέπε Σπ. Εργολάβος, *Η δίκη της Πρίντζου και οι εκτελεσμένοι των Ιωαννίνων*, Αθήνα: Σοκόλη 1988

καταδικάσετε στην εσχάτη των ποινών τους κατηγορούμενους τότε τι ποινή θα επιβάλλετε στο Μάρκο και στην Κυβέρνηση του Βουνού;». Μόνος τρόπος σωτηρίας ήταν η αποκήρυξη των κομμουνιστικών ιδεών και η υπογραφή δήλωσης η οποία θα είχε ως αποτέλεσμα την παραγραφή των αξιόποινων πράξεων και την ένδειξη επιείκειας από το δικαστήριο. Η δίκη τελείωσε στις 24 Απριλίου 1948. Οι επιβαλλόμενες ποινές ήταν αυστηρότερες από αυτές που ζήτησε ο βασιλικός επίτροπος: 19 κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν σε θάνατο και 6 σε ισόβια κάθειρξη.

Η παρουσία του βασιλικού ζεύγους και ανώτερων στρατιωτικών στην Λαμία κατά τη διάρκεια της δικαστικής διαδικασίας ενδεχόμενα συνετέλεσε στην αυστηρότητα του Έκτακτου Στρατοδικείου. Ο βασιλιάς Παύλος, με αφορμή τις διεξαγόμενες εαρινές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* (επιχείρηση *Χαραυγή*) έφτασε στη Λαμία στις 20 Απριλίου 1948. Στην πόλη διέμεινε για έξι ημέρες κατά τη διάρκεια των οποίων επισκέφθηκε τη ζώνη των επιχειρήσεων και την πόλη του Καρπενησίου και είχε καθημερινές συνεργασίες με το στρατιωτικό επιτελείο για την πορεία των επιχειρήσεων[185]. Την ίδια περίοδο στην πόλη βρίσκονταν όλη η ανώτερη ηγεσία του *Εθνικού Στρατού*, ο αρχηγός του *Γενικού Επιτελείου Στρατού*, στρατηγός Γιαντζής, ο υπαρχηγός, στρατηγός Κιτριλάκης και ο διοικητής του *Α Σώματος Στρατού*, στρατηγός Τσακαλώτος καθώς και ο αρχηγός της *Αμερικανικής Στρατιωτικής Αποστολής*, στρατηγός Βαν Φλητ και ανώτεροι Άγγλοι στρατιωτικοί. Η στρατιωτική ηγεσία ασκούσε πιέσεις για την επιβολή αυστηρότερων ποινών. Χαρακτηριστικές είναι οι δηλώσεις του υπαρχηγού στρατηγού Κιτριλάκη προς τους εκπροσώπους του τύπου την ημέρα που το Έκτακτο Στρατοδικείο εξέδωσε την απόφαση για τους 35 κατηγορουμένους της υπόθεσης Γ.:

> «Αι λέξεις εγλωβισμός, εμφιάλωσις, καθηλωσις δεν ημπορούν να έχουν ουσιαστικήν σημασίαν. Αξίαν αποφασιστικήν έχουν μόνον η αμείλικτος και διηνεκής καταδίωξις, τα αλλεπάλληλα και αδυσώπητα πλήγματα. Εξ άλλου ο εχθρός δεν ηυρίσκεται μόνον εις βουνά αλλά μέσα εις τας πόλεις και τας δημόσιας υπηρεσίας. Κατά συνέπειαν προυπόθεσις δια να φέρει ο

[185] *Εθνικός Κήρυξ*, 18 – 27 Απριλίου 1948

> Στρατός εις πέρας το έργον του είναι να εξοντωθή και η όλη οργάνωσις της αυτοάμυνας των μετόπισθεν»[186].

Η αυλαία της υπόθεσης Γ. έπεσε με την εκτέλεση «μόνον 16» όπως έγραψε ο τοπικός τύπος[187], από τους 19 καταδικασμένους σε θάνατο[188] στις 5 Μαίου 1948, λίγες ημέρες μετά τη δολοφονία του Υπουργού Δικαιοσύνης Χρ.Λαδά την Πρωτομαγιά του 1948 στην Αθήνα. Είναι ενδεικτικό ότι εκτελέστηκαν και οι δύο γυναίκες μέλη της οργάνωσης παρόλο που έδωσαν σημαντικές πληροφορίες για τη σύλληψη των υπολοίπων μελών[189]. Όσοι συλληφθέντες της υπόθεσης Γ. δεν παραπέμφθηκαν στο Στρατοδικείο, εκτοπίστηκαν ως «επικίνδυνοι αυτοαμυνίτες» στην Ικαρία[190].

Το γεγονός της δολοφονίας του Λαδά σηματοδότησε την έναρξη σκληρότερων μέτρων ενάντια στους καταδικασθέντες. *«Αι τρομοκρατικαί μέθοδοι των κομμουνιστών δεν πρόκειται να πτοήσουν κανένα οτιδήποτε και να επιχειρήσουν οι κομμουνισταί. Ο νόμος δεν θα παύσει να λειτουργεί και η κυβέρνησις δεν θα διστάσει να εφαρμόσει το νόμο και δεν θα επιχειρήσει να παρεμποδίσει το έργον της δικαιοσύνης»*[191]. Εν είδει αντιποίνων εκτελέστηκαν στο Γουδί την Τρίτη ημέρα του Πάσχα 24 καταδικασθέντες σε θάνατο από τα Κακουργιοδικεία ανάμεσά τους και 5 καταδικασθέντες από το Κακουργιοδικείο Λαμίας ενώ λίγες ημέρες αργότερα εκτελέστηκαν στην Αθήνα και στην Αίγινα 33 θανατοποινίτες και 11 στη Θεσσαλονίκη[192]. Αθηναϊκή εφημερίδα ανέφερε ότι κατ' εντολή των κατά τόπους δικαστικών αρχών εκτελέστηκαν συνολικά 130 άτομα[193]. Οι

---

[186] *Εθνικός Κήρυξ*, 24 Απριλίου 1948

[187] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Μαίου 1946

[188] Ο Γ.Χ. εκτελέστηκε μία ημέρα αργότερα. *Λαμιακός Τύπος*, 7 Μαίου 1948. Η εκτέλεση της Β.Γ ανεστάλη. Η Β.Γ είχε καταδικαστεί σε θάνατο μαζί με την κόρη της Α.Γ. ενώ άλλα δύο παιδιά της και ο άντρα της είχαν καταδικαστεί σε ισόβια δεσμά. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Εθνικός Κήρυξ* η αναστολή της εκτέλεσης έγινε κατόπιν παρέμβασης του στρατηγού Ι. Πεντζόπουλου ύστερα από επιστολή του γιού της ο οποίος υπηρετούσε επί 16 μήνες στρατιώτης στον κυβερνητικό στρατό. *Εθνικός Κήρυξ*, 7 Μαίου 1948 «Ανεστάλη η εκτέλεσις της μητρός ενός εθνικόφρονος στρατιώτου. Μια συγκινιτική επιστολή του υιού».

[189] Προφορική μαρτυρία Ε.Κ και Κ.Κ.

[190] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Απριλίου 1948

[191] *Λαμιακός Τύπος*, 5 Μαΐου 1948

[192] Για τις εκτελέσεις *Εθνικός Κήρυξ*, 5 και 7 Μαίου 1948. Για τη συζήτηση στον τύπο η οποία αναλυτικά παρουσιάζεται στις σ. της παρούσης βλέπε *Εθνικός Κήρυξ*, 5-21 Μαίου 1948, 8 Ιουλίου 1948, 12 Σεπτεμβρίου 1948 και *Βήμα*, 5-8 Μαίου 1948

[193] *Βήμα*, 5 Μαίου 1948

μαζικές εκτελέσεις προκάλεσαν θύελλα διαμαρτυριών στο εξωτερικό,όπως θα αναπτυχθεί στη σχετική ενότητα, καθώς θεωρήθηκαν αντίποινα για τη δολοφονία του Λαδά.

Κατά τη διάρκεια των καλοκαιρινών μηνών του 1948 οι εκτελέσεις πύκνωσαν καθώς είχε συλληφθεί μεγάλος αριθμός αιχμαλώτων στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* που είχαν πραγματοποιηθεί στην περιοχή της Ρούμελης κατά τους εαρινούς μήνες με τον κωδικό *Χαραυγή*[194]. Το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας εκτελούσε το «*εθνικόφρον και αναμορφωτικό του έργο*» με τόσο ζήλο ώστε ήταν «*το μόνο μαγαζί που είχε πολλές δουλειές στην πόλη*»[195]. Οι δίκες αυτής της περιόδου ήταν μαζικές και συνοπτικές. Χαρακτηριστικό είναι ότι κατά τους μήνες Ιούνιο, Ιούλιο και Αύγουστο 1948 πραγματοποιήθηκαν 75 εκτελέσεις, αριθμός που αποτελεί το ένα τρίτο των συνολικών εκτελέσεων βάσει των αποφάσεων του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας.

Τον Ιανουάριο 1949 μια μεγάλη στρατιωτική επιτυχία του ΔΣΕ, η κατάληψη του Καρπενησίου, έπληξε το γόητρο του *Εθνικού Στρατού*. Υπεύθυνος για τη στρατιωτική αποτυχία θεωρήθηκε ο Στρατιωτικός Διοικητής Στερεάς Γ. Κετσέας, τον οποίο ο Παπάγος παρέπεμψε σε Στρατοδικείο, από το οποίο απαλλάχτηκε. Οι κυβερνητικές δυνάμεις ανακατέλαβαν το Καρπενήσι μετά από 20 ημέρες αλλά ύστερα από την αποτυχία του Κετσέα μετριάστηκε ο ρυθμός των εκτελέσεων στη Λαμία καθώς επί των ημερών του είχαν γίνει εκατοντάδες εκτελέσεις και καταδίκες. Στις αρχές Μαρτίου 1949 έφτασαν από το Καρπενήσι εκατοντάδες αιχμάλωτοι αντάρτες του ΔΣΕ, οι περισσότεροι επιστρατευμένοι οι οποίοι στιβάχτηκαν κυριολεκτικά στις ήδη υπερπλήρεις φυλακές Λαμίας. Η κατάστασή τους προκαλούσε τον οίκτο. «*Είναι ισχνοί, ρακένδυτοι και ανυπόδητοι και ως επί το πλείστον παιδάρια 14-20 ετών*», γράφει ο *Λαμιακός Τύπος*[196]. Οι περισσότεροι ωστόσο αφέθηκαν ελεύθεροι ως αυθορμήτως παραδοθέντες.

---

[194] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου*, τ. 7, «ΓΕΣ/Α1/1^{α} προς ΓΕΣ/Γραφείον ΑΔΑ ΓΕΝ/Γ Έκθεσις πεπραγμένων Επιχειρήσεως Χαραυγή (εκκαθαρίσεως Ρούμελης) Απρίλιος – Μάιος 1948», Αθήνα 1998, σ.622. Η έκθεση έκανε λόγο για 268 συλληφθέντες αυτοαμυνίτες, 879 συλληφθέντες και 441 παραδοθέντες αντάρτες του ΔΣΕ.

[195] Προφορική μαρτυρία Β.Κ, Λαμία, 14 Σεπτεμβρίου 1999

[196] *Λαμιακός Τύπος*, 2-5 Μαρτίου 1949

Στις 15 Φεβρουαρίου 1949 έγιναν οι τελευταίες εκτελέσεις με απόφαση του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας. Εκτελέστηκαν 7 άτομα, που είχαν συλληφθεί σε ενέδρα του *Εθνικού Στρατού* το Δεκέμβριο 1948 στα Βαρδούσια όρη. Ανάμεσά τους ήταν και η θρυλική αντάρτισσα Κούλα Ντάνου, η οποία στην Κατοχή ήταν στο Τάγμα Θανάτου του ΕΛΑΣ.

Στις αρχές Μαΐου 1949 άρχισαν οι τελευταίες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* οι οποίες διήρκησαν μέχρι τον Ιούλιο 1949. Μετά το πέρας των επιχειρήσεων δεν υπήρχε συγκροτημένο τμήμα του ΔΣΕ στη Ρούμελη. Μέχρι το τέλος του 1949 και ενώ είχε ανακοινωθεί στις 15 Σεπτεμβρίου από το ραδιοφωνικό σταθμό *Ελεύθερη Ελλάδα* το τέλος των εχθροπραξιών, το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας καταδίκασε άλλους 37 ανθρώπους σε θάνατο. Ωστόσο σε αντίθεση με άλλα Στρατοδικεία ανά την επικράτεια οι ποινές δεν εκτελέστηκαν[197].

Το 1950 ο *Εθνικός Στρατός* είχε κυριαρχήσει πλήρως, είχε αρχίσει ο επαναπατρισμός των προσφύγων και «ο εχθρός του κράτους» ή είχε καταφύγει στα ανατολικές χώρες ή βρισκόταν στις φυλακές και τις εξορίες. Με Β.Δ της 17ης Ιανουαρίου 1950, το Γ Ψήφισμα ανεστάλη σε όλη τη χώρα εν όψει των εκλογών της 5ης Μαρτίου 1950[198]. Αντίθετα ο ΑΝ. 509 εξακολούθησε να βρίσκεται σε ισχύ. Το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας καταδίκασε σε θάνατο το δικηγόρο Ι. Τ., συμβολαιογράφο από τη Σπερχειάδα για προσηλυτισμό, κατασκοπεία, επαφή και συνεργασία με τους αντάρτες. Στη δίκη, η οποία προσέλκεισε το ενδιαφέρον του κοινού, κατέθεσε ως μάρτυρας ο Ηλίας Τσιριμώκος ο οποίος υποστήριξε ότι ο Ι.Τ. ήταν σημαίνον πρόσωπο του κόμματός του και υποστηρικτής του ιδίου προπολεμικά και δήλωσε ότι «*η έννοια του εαμοβούλγαρου είναι ελαστική και ότι είναι συμφέρον πολιτικό να πείθεται ο κόσμος ότι ο άλλος εργάζεται αντεθνικώς*»[199]. Αν και ο βασιλικός επίτροπος πρότεινε την απαλλαγή του κατηγορουμένου, το Στρατοδικείο τον καταδίκασε σε θάνατο με ψήφους 3-2 . Η δίκη

---

[197] Σύμφωνα με τη *Δεύτερη Κυανή Βίβλο της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης* (15 Αυγούστου 1949) από την αρχή του 1949 είχαν γίνει 62 εκτελέσεις στην Αθήνα και 145 σε άλλες πόλεις.

[198] Β.Δ της 16/17 Ιανουαρίου 1950 «Περί αναστολής του Γ Ψηφίσματος της 18ης Ιουνίου 1946», *Εφημερίς της Κυβέρνησεως*, φ. 19, Οικονομόπουλος, *ο.π.*, σ.76

[199] *Λαμιακός Τύπος*, 4 Απριλίου 1950. Εκτεταμένες αναφορές στη δικαστική διαδικασία έγιναν από το Λαμιακό Τύπο από τις 4-8 Απριλίου 1950

εικάζεται ότι είχε πολιτικά κίνητρα και είχε ως σκοπό να εξουδετερώσει πολιτικούς αντιπάλους καθώς στο Α Εκλογικό τμήμα της Σπερχειάδας, η *Δημοκρατική Παράταξη* στην οποία ανήκαν ο Τσιριμώκος και ο κομματάρχης του Ι.Τ., ήρθε πρώτο κόμμα σε ψήφους λαμβάνοντας το 25% των συνολικών ψήφων.

Σύμφωνα με τα συγκεντρωθέντα στοιχεία αυτή ήταν η τελευταία σημαντική δίκη του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας το οποίο καταργήθηκε με βασιλικό διάταγμα στις 23 Ιουνίου 1950. Οι υποθέσεις που αφορούσαν την περιοχή δικαιοδοσίας του υπήχθησαν εφεξής στο Στρατοδικείο Λάρισας[200].

8.2.4. Οι παράγοντες της δίκης

8.2.4.1. Ο πρόεδρος του Στρατοδικείου – Οι δικαστές

Το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας ήταν πενταμελές. Πρόεδρός του, τουλάχιστον κατά τη διάρκεια του 1948, οπότε εκδικάστηκε ο μεγαλύτερος όγκος των υποθέσεων και εκδόθηκαν οι περισσότερες θανατικές καταδίκες, ήταν ο Γεώργιος Γιαννόπουλος, συνταγματάρχης πεζικού. Την ίδια περίοδο βασιλικός επίτροπος στην πλειονότητα των δικών ήταν ο Αριστομένης Ζωζωνάκης, στρατιωτικός δικαστικός σύμβουλος, γ τάξεως. Τα υπόλοιπα μέλη του δικαστηρίου ήταν χαμηλόβαθμοι στρατιωτικοί, από το βαθμό του λοχαγού και κάτω, διαφόρων ειδικοτήτων και σπανίως της στρατιωτικής δικαιοσύνης. Αυτοί δεν παρέμεναν σταθεροί αλλά άλλαζαν σχεδόν σε κάθε δίκη. Ενδεχόμενα αυτό οφείλεται στην ενεργό συμμετοχή τους στις στρατιωτικές επιχειρήσεις από όπου ανακαλούνταν για σύντομο χρονικό διάστημα για να στελεχώσουν το στρατοδικείο. Προφορική μαρτυρία στρατιώτη ο οποίος υπηρέτησε 9 μήνες από τη θητεία του στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας αναφέρει :*«Κατέβαινε από πάνω (από τα ορεινά όπου συμμετείχε στις στρατιωτικές επιχειρήσεις) ένα τάγμα με αξιωματικούς. Βουτάγανε δυο αξιωματικούς και τους βάζανε από πάνω στο προεδρείο. Τώρα πόσο το λεγε η καρδούλα*

---

[200] Τα περισσότερα Έκτακτα Στρατοδικεία ανά την επικράτεια καταργήθηκαν μετά το πέρας των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην περιοχή δικαιοδοσίας τους. Συνέχισαν να λειτουργούν Στρατοδικεία στις μεγαλύτερες πόλεις της χώρας (Αθήνα. Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα, Λάρισα) όπου παραπέμπονταν οι υποθέσεις των όμορων περιοχών.

του καθενός, είτε επειδή είχε μίσος, είτε επειδή δεν ήταν σωστός, είτε διότι ήθελε να πάρει γαλόνια...»[201].

Σύμφωνα με τον τοπικό τύπο οι στρατοδίκες εκτελούσαν τα καθήκοντά τους *«αόκνως και νυχθημερόν εργαζόμενοι με υπομονήν και άφθαστον ευσυνειδησία, ακούραστοι πραγματικοί εθναπόστολοι και ο συνταγματάρχης πρόεδρος του δικαστηρίου μη δικαστικός αλλά έμπειρος όσο ολίγοι εις την επιστήμην της Θέμιδος και αψόγου χαρακτήρα επωμίσθησαν το βαρύ έργο της σταθεροποιήσεως της νίκης του μαχόμενου στρατού επιτελούντες τα καθήκοντά τους ως άλλοι Ηρακλείς»*[202]. Το έργο της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης δεν περιορίζονταν μόνο στην εξάρθρωση των *«αναρχικών οργανώσεων πόλεων οι οποίες καθοδηγούν και ενισχύουν ηθικώς και υλικώς δια παντοίων μέσων τας αναρχικάς συμμορίας»* ούτε *«στον ακριβή καταλογισμό των πραγματικών ευθυνών εκάστου εν μέσω μύριων βασάνων πιέσεων και παραπλανήσεων της δικαιοσύνης εχθροκίνητων εκ λόγων ξένων προς το εθνικόν έργον»* αλλά οι στρατιωτικοί δικαστές αναλάμβαναν και *«το επίμαχον έργον του διαφωτισμού της μεγάλης μάζας ήτις συνελήφθη κατά τας εκκαθαριστικάς επιχειρήσεις του Στρατού και η οποία αποτελείτο από βιαίως στρατολογηθέντας συμμορίτας, εκουσίως ενταχθέντας, αυθορμήτως παρουσιασθέντας και συλληφθέντας εγκληματίας»*. Στον τοπικό τύπο καταγράφεται το έργο της «εθνικής διαπαιδαγώγησης» των κρατουμένων με ομιλίες, διδασκαλίες και παραινέσεις που είχαν σκοπό να μπορέσουν «οι παραστρατημένοι» να επιστρέψουν στην εθνική οικογένεια. Υπό αυτό το πρίσμα η Στρατιωτική Δικαιοσύνη *«εδραίωσε τη νίκη του μαχόμενου έθνους, αναπτέρωσε το ηθικόν των αγωνιζομένων και του άμαχου πληθυσμού αλλά και κατέδειξε στους εγκληματικώς κατά του έθνους κινούμενους ότι η χειρ της δικαιοσύνης αμείλικτος και ταχύς θα επιπέση επ' αυτών»* [203].

Παρά την προσπάθεια του τοπικού τύπου να εξάρει το έργο της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης *καθώς «αδίκως άνθρωποι επιβουλευόμενοι τα ελληνικά συμφέροντα άρχισαν να βάλλουν κατά της στρατιωτικής δικαιοσύνης ως αποτελούσης τυφλόν όργανον μιας*

---

[201] *Προφορική Μαρτυρία* Γ. Β., Επτάλοφος Παρνασσίδος 11 Αυγούστου 2005. Ο Γ. Β. υπηρέτησε 9 μήνες από την στρατιωτική θητεία, (τέλη 1947 – μέσα 1948) στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας ως φρουρός κατά την ακροαματική διαδικασία και ήταν αυτόπτης μάρτυρας σε πολλές δίκες.
[202] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Αυγούστου 1948
[203] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Ιανουαρίου 1949

μοναρχοφασιστικής κλίκας. Και έψαλλαν τον αναβαλλόμενον κατά των ακέραιων και άσπιλων μαχητών οιτινες ήταν τεταγμένοι να απονέμουν την δικαιοσύνην της αγωνιζομένης πατρίδας και του θυσιαζόμενου λαού»[204], στη συλλογική μνήμη διαβόητη έμεινε η αυστηρότητα και η ευκολία με την οποία ο πρόεδρος του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας, Γ.Γιαννόπουλος απένειμε την θανατική ποινή. Παρόλο που ο τοπικός τύπος πολλές φορές εξήρε την «*τακτική τελειότητα και την σπάνια δικανική δεξιοτεχνία με την οποίαν ο πρόεδρος συνταγματάρχης Γιαννόπουλος διευθύνει τις δίκες»* και τον ονόμασε *«ασπίδα του έθνους, ενσάρκωση της νεμέσεως, του κολασμού και της θείας δικαιοσύνης όμως ποτέ της εκδικήσεως»*[205], εξαιτίας της δηκτικότητας των λόγων του και της παντελούς έλλειψης επιείκειας προς τους κατηγορουμένους του έμεινε στη λαική συνείδηση με το σκωπτικό προσωνύμιο «Κινίνος», από το εξαιρετικά πικρό φάρμακο της ελονοσίας. Τα παρατσούκλια αποτελούσαν μια μορφή αντίστασης απέναντι σε μια εξουσία την οποία οι άνθρωποι αδυνατούσαν να αντιπαλέψουν. Στις εξορίες και στις φυλακές παρείχαν μια διέξοδο στους κρατούμενους για να εκφράσουν την αντίθεσή τους απέναντι σε μια αρχή που τους υπερέβαινε. Το προσωνύμιο «Κινίνος» είναι κοινός τόπος τόσο στις προφορικές μαρτυρίες και αφηγήσεις όσων γλίτωσαν την εκτέλεση όσο και στη συλλογική μνήμη της περιόδου στην πόλη της Λαμίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο μεγάλος αριθμός των εκτελέσεων στη Λαμία αποδόθηκε στη δική του δράση και όχι στις πολιτικές ή στρατιωτικές συγκυρίες: «*Ο δικαστής είτε είχες είτε δεν είχες κατηγορία σε έστελνε στο εκτελεστικό. Το όνομά του λεγότανε Γιαννόπουλος – δεν είμαι και τόσο σίγουρη. Εκεί τον λέγανε «Κινίνο» από τις εκτελέσεις που έκανε»*[206] ή *«Γιατί τα στρατοδικεία «δούλευαν» ασταμάτητα μέρα – νύχτα με εντονότατο ρυθμό, ο πρόεδρος του ο διαβόητος Κινίνος δεν ήξερε άλλη λέξη από το εις θάνατον»*[207]. Αξίζει να αναφερθεί ότι σε δύο μεγάλου ενδιαφέροντος για την πόλη της Λάμιας δίκες ο πρόεδρος του Στρατοδικείου επέβαλε κατά πολύ αυστηρότερες ποινές από τις προτάσεις του

---

[204] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Νοεμβρίου 1948

[205] *Λαμιακός Τύπος*, 24 Αυγούστου 1947

[206] Τ. Βερβενιώτη, *Διπλό Βιβλίο. Η αφήγηση της Σταματίας Μπαρμπάτση*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2003, σ. 89

[207] Μ. Καραγιώργη, *ο.π.* σ. 102 Για μια φυσική περιγραφή του «Κινίνου» βλέπε Α. Βλάσση-Θεοδωρικάκου, *Οι μνήμες μένουν πάντα ζωντανές. Οι αναμνήσεις μιας 17χρονης ανταρτοπούλας του ΔΣΕ*, Αθήνα: Εντός β'έκδοση 1997, σ.115 Και Λευκαδίτης, *ο.π.*, σ. 165 «Ήταν ένας σκέτος δήμιος, δύσκολα γλίτωνες την Ξηριώτισσα αν είχες την τύχη να δικαστείς απ' αυτόν»

Βασιλικού Επιτρόπου. Μη διασταυρωμένες πληροφορίες ανέφεραν ότι η αυστηρότητά του οφείλονταν σε δυσάρεστη προσωπική του εμπειρία κατά τη διάρκεια της Κατοχής[208].

8.2.4.2. Οι μάρτυρες

Με βάση τον αριθμό των αποφάσεων του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας που εξετάστηκαν[209] συνάγεται ότι οι μάρτυρες κατηγορίας είχαν κοινό τόπο καταγωγής ή κατοικίας με τους κατηγορούμενους καθώς έπρεπε να είναι σε θέση να υποστηρίξουν τις κατηγορίες για λεηλασίες, αρπαγές και άλλες αξιόποινες πράξεις, τη συμμετοχή των κατηγορουμένων στην αυτοάμυνα του χωριού ή σε ένοπλη ομάδα με σκοπό την προσβολή των αρχών. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει το κοινωνικό βάθος της εμφύλιας διαμάχης η οποία διαίρεσε τις τοπικές κοινότητες και οδήγησε στην αποσύνθεση του κοινωνικού ιστού[210]. Για πολλούς η παραπομπή των συχωριανών τους στο Στρατοδικείο και η πιθανότητα μακροχρόνιας καταδίκης ή ακόμα και αφαίρεσης της ζωής τους αποτελούσε μια ευκαιρία για ξεκαθάρισμα προσωπικών και συχνότερα οικονομικών διαφορών οι οποίες ανάγονταν στην περίοδο της Κατοχής ή και παλαιότερα. Συχνά ως μάρτυρες κατηγορίας καλούνταν ο πρόεδρος της κοινότητας ή μέλη της οργάνωσης εθνικοφρόνων. Αυτοί οι ίδιοι μάρτυρες κατηγορίας παρουσιάζονταν στις περισσότερες από τις δίκες που αφορούσαν συγχωριανούς τους. Στην περίπτωση των μελών πολιτικών οργανώσεων που κατηγορούνταν ως ηθικοί αυτουργοί και στρατολόγοι, μάρτυρες ήταν χωροφύλακες και γνωστά μέλη της οργάνωσης Χ[211]. Ο πρόεδρος και ο ιερέας της κοινότητας υπέγραφαν πιστοποιητικά για «το ποιόν» και τα φρονήματα των

---

[208] Φημολογείται ότι ο «Κινίνος» ο οποίος κατάγονταν από την Τρίπολη είχε συλληφθεί και βασανιστεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής από τους αντάρτες του ΕΛΑΣ. Προφορική μαρτυρία Γ. Β., *ο.π.*. Άλλες μαρτυρίες ανέφεραν ότι οι αντάρτες είχαν σκοτώσει τον αδελφό του. Ενδεχόμενα οι φημολογίες αυτές αποτελούν μια προσπάθεια εξήγησης της υπερβολικής αυστηρότητάς του, η οποία αλλιώς μοιάζει ανεξήγητη και σαδιστική.

[209] Ύστερα από ενέργειες της γράφουσας και σχετική αίτηση στο Τακτικό Στρατοδικείο Αθηνών στάθηκε δυνατό να έχει πρόσβαση σε περιορισμένο αριθμό αποφάσεων (21) του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας όπου αναγράφεται: η σύσταση του Στρατοδικείου, ο κατηγορούμενος, οι δικηγόροι, οι μάρτυρες κατηγορίας και υπεράσπισης, το κατηγορητήριο εν συντομία και η απόφαση.

[210] Για τον εμφύλιο πόλεμο στο επίπεδο του χωριού St. Aschenbrenner, «Ο Εμφύλιος από την οπτική ενός μεσσηνιακού χωριού», στο Lars Baerentzen, Γιάννης Ιατρίδης, Ole Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο*, Αθήνα: Ολκός 1992, σ. 115-135

[211] Βλέπε *Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας*, αρ.αποφ.375, 25.8.48, υπόθεση Κ. Γ. και *Λαμιακός Τύπος*, 18 Απριλίου 1948, (υπόθεση Γ.)

κατηγορουμένων. Η θετική μαρτυρία τους μαρτυρία μπορούσε να γλιτώσει κάποιον από τη θανατική καταδίκη ή και ακόμα να τον απαλλάξει των κατηγοριών[212]. Όταν στην πόλη της Λαμίας συνέρρευσαν εσωτερικοί πρόσφυγες από την ορεινές περιοχές της υπαίθρου, οι επονομαζόμενοι «συμμοριόπληκτοι» πληθυσμοί και οι πρόεδροι των κοινοτήτων τους κλήθηκαν επανειλλημένως από τον τοπικό τύπο να καταθέσουν οτιδήποτε επιλίψημο γνώριζαν για τους συγχωριανούς τους και να παραστούν ως μάρτυρες στις δίκες των συλληφθέντων[213].

Οι μάρτυρες υπεράσπισης, αν και στις περισσότερες περιπτώσεις δεν υπήρχαν, ήταν πολύ λιγότεροι σε αριθμό. Το να προσέλθει κάποιος ως μάρτυρας υπεράσπισης ήταν μια πράξη που απαιτούσε εξαιρετικό θάρρος καθώς οι «εθνικόφρονες» οργανώσεις παρακολουθούσαν και στηλίτευαν μέσω ανακοινώσεων στον τύπο όσους τολμούσαν μέσα στο πολωτικό κλίμα του εμφυλίου να υπερασπιστούν κάποιον κατηγορούμενο για «αντεθνικές ενέργειες»[214]. Αν ωστόσο στη σπάνια περίπτωση που υπήρχαν μάρτυρες υπεράσπισης, εμφανίζονταν κάποιο πρόσωπο αδιαμφισβήτητων «εθνικών φρονημάτων» τότε οι κατηγορούμενοι είχαν περισσότερες πιθανότητες να κριθούν με επιείκεια. Εξαίρεση αποτελεί η δίκη των 35 κατηγορουμένων στην υπόθεση Γ., όπου παρουσιάστηκαν 44 μάρτυρες υπεράσπισης, καθώς οι κατηγορούμενοι ήταν γνωστά μέλη της κοινωνίας της Λαμίας.

Συχνό ήταν το φαινόμενο της ψευδορκίας. Η Σταματία Μπαρμπάτση στην αφήγησή της αναφέρει την περίπτωση του προέδρου του χωριού της που καταδικάστηκε για ψευδορκία και παράνομο χρηματισμό:

> «Εκείνο που μας γλίτωσε εμάς ήταν οι μάρτυρες που είχαν έρθει στη δίκη. Προδοθήκανε μόνοι του που λέγανε ψέματα για όποιον πιάνονταν και

---

[212] Σε μία περίπτωση αναφέρθηκε η σύλληψη και η παραπομπή στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας του προέδρου και του ιερέα της κοινότητας Αγ. Σεραφείμ γιατί εξέδωσαν πιστοποιητικό υπέρ της συγχωριανής τους Π.Β. η οποία ήταν ωστόσο αντάρτισσα και οπλοφορούσε. *Λαμιακός Τύπος*, 18 Μαίου 1948

[213] *Λαμιακός Τύπος*, 14 και 15 Μαίου 1948

[214] Ως παράδειγμα η περίπτωση δημοσίευσης επιστολής στον τοπικό τύπο του *Συλλόγου Θυμάτων Σφαγιασθέντων υπό των Εαμοκομμουνιστών* στην οποία τίθεται το ερώτημα αν ιερέας μπορεί να παραστεί ως μάρτυρας υπεράσπισης στον «σφαγέα» Ιωαννίδη. *Λαμιακός Τύπος*, 20 Απριλίου 1948

> όταν γινότανε η δίκη τα αναιρούσανε γιατί παίρνανε λεφτά από τους δικούς μας. Εγώ όπως έφυγα από το χωριό μου, εκείνα τα βουνά του χωριού μου τα πάτησα ξανά όταν βγήκα από τη φυλακή και αυτοί λέγανε ότι πήγα και επιστράτευσα στο χωριό μου. Αυτά μπερδέψανε, ανακατωθήκανε, πιάσανε τον πρόεδρο του χωριού που είχε φάει 20.000.000 από το χωριό, τον κουρέψανε και τον φέρανε στη φυλακή. Πέφτει το κατηγορητήριο»[215].

Σε άλλη μια περίπτωση αναφέρθηκε ψευδομάρτυρας στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας τον Αύγουστο 1948 ο οποίος όμως δεν καταδικάστηκε[216]. Στα μέσα Νοεμβρίου ωστόσο υπάρχει καταδίκη ψευδομάρτυρα σε έξι μήνες φυλάκιση *«διότι εξεταζόμενος ως μάρτυς κατηγορίας εις κατά του Σ. Α. δίκην ανήρεσε άρδην την γραπτήν κατάθεσίν του»*[217].

Οι διαδικαστικές εγγυήσεις δεν τηρούνταν σε όλες τις περιπτώσεις. Στη δικάσιμο της 7ης Αυγούστου 1948 υπήρχαν τρεις μάρτυρες κατηγορίας κανείς από τους οποίους δεν παρέστη στο δικαστήριο. Εντούτοις ο βασιλικός επίτροπος θεώρησε ότι η απουσία τους δεν εμπόδιζε την πρόοδο της δικαστικής διαδικασίας[218]. Ο κατηγορούμενος καταδικάστηκε παμψηφεί σε θάνατο και εκτελέστηκε στις 24 Αυγούστου 1948. Στη δικάσιμο της 21ης Αυγούστου 1948 από τους είκοσι ένα μάρτυρες κατηγορίας παρέστη ο ένας και παρά την αίτηση της υπεράσπισης για αναβολή, η δίκη συνεχίστηκε με αποτέλεσμα την καταδίκη τεσσάρων από τους κατηγορουμένους παμψηφεί σε θάνατο και την εκτέλεσή τους λίγες ημέρες αργότερα[219].

---

[215] Βερβενιώτη, *ο.π.*, σ. 90

[216] Θ. Ελεφάντης, «Σελίδες αρνητικής πείρας» στο Β. Βαρδινογιάννης και Π. Αρώνης (επιμ.), *Οι μισοί στα σίδερα*, Αθήνα: Φιλίστωρ, σ. 522-523

[217] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Νοεμβρίου 1948

[218] *Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας*, αρ. απόφ. 354, 7 Αυγούστου 1948 Το ίδιο σε *Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας*, αρ. αποφ. 473, 27 Οκτωβρίου 1948

[219] *Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας*, αρ. αποφ.371, 16 Αυγούστου 1948

8.2.4.3. Το παραδικαστικό κύκλωμα

Πολύ σημαντικός ήταν ο χρόνος της εκδίκασης της υπόθεσης. Από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι οι περισσότερες υποθέσεις που αφορούσαν συλληφθέντες αντάρτες του ΔΣΕ εκδικάστηκαν λίγες ημέρες μετά από τη σύλληψή τους. Το ίδιο συνέβαινε και με τους χαρακτηριζόμενους ως αυτοαμυνίτες. Στην υπόθεση των μελών της Επιτροπής Πόλης του ΚΚΕ στην Καρδίτσα (Απρίλιος 1947) και της κομμουνιστικής οργάνωσης Λαμίας (υπόθεση Γ. – Απρίλιος 1948) ο χρόνος ανάμεσα στη σύλληψη και στην παραπομπή στο Στρατοδικείο ήταν περισσότερος, προφανώς για να αποσπαστούν ομολογίες και να ασκηθεί πίεση στους κατηγορουμένους να αποκηρύξουν τις «επιλήψιμες ιδέες». Στην περίπτωση του Κ.Γ., σημαντικού στελέχους της κομματικής οργάνωσης Λαμίας μεσολάβησαν δύο χρόνια μέχρι την εκδίκαση της υπόθεσης. Συνελήφθη την 1η Αυγούστου 1946 και η υπόθεσή του εκδικάστηκε στις 25 Αυγούστου 1948 ενώ εκτελέστηκε ως καθοδηγητής του ΚΚΕ Στερεάς Ελλάδας λίγες ημέρες αργότερα στις 16 Σεπτεμβρίου 1948[220]. Το ίδιο συνέβη και με την υπόθεση του Ν. Α., στελέχους της κομματικής οργάνωσης Στυλίδας, ο οποίος αν και ήταν προφυλακισμένος από τις 20 Ιουλίου 1946, η υπόθεσή του εκδικάστηκε στις 22 Οκτωβρίου 1948. Καταδικάστηκε παμψηφεί σε θάνατο και εκτελέστηκε στις 4 Νοεμβρίου 1948. Ενδεχόμενα ο χρόνος εκδίκασης της υπόθεσης σχετίζεται με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην ευρύτερη περιοχή. Από τη στιγμή που εκδικαζόταν η υπόθεση και επιβάλονταν η θανατική ποινή, τότε εκτελούνταν στις συντομότερες ημερομηνίες που προέβλεπε ο νόμος.

Ο χρηματισμός των κατάλληλων ανθρώπων σε υπηρεσίες, υπουργεία ή ακόμα και των ίδιων των δικαστών δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο. Ένας αριθμός από λίρες στον κατάλληλο άνθρωπο μπορούσε να εξασφαλίσει από αναβολή της εκδίκασης της υπόθεσης, αποφυγή της θανατικής καταδίκης ή ακόμα και απονομή χάριτος. Μαρτυρίες αναφέρουν ακόμα περιπτώσεις εκβιασμών με οικονομικά ή προσωπικά ανταλλάγματα προκειμένου να μην παραπεμφθεί κάποιος στο Στρατοδικείο[221]. Σε μια περίπτωση

---

[220] *Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας*, αρ. αποφ.375, 25 Αυγούστου 1948

[221] Προφορικές Μαρτυρίες Γ. Β., *ο.π.*, και Μ. Κ., *ο.π.*, σ. 145

αναφέρθηκε η σύλληψη προσώπου το οποίο χρηματίζονταν υποσχόμενο ότι μπορούσε να πετύχει την απελευθέρωση κρατουμένων[222].

Πολύ σημαντικό για τη σωτηρία των κατηγορουμένων ήταν να καθυστερήσει η εκδίκαση της υπόθεσης. Αν ο κατηγορούμενος διέθετε χρηματικά ποσά σε λίρες ή είχε σημαντικές γνωριμίες μπορούσε κατά την έκφραση της εποχής «να ρίξει τη δίκη πίσω» και να δικαστεί σε ευνοϊκότερη συγκυρία. Αυτό συνέβη για παράδειγμα στην περίπτωση της Μαρίας Κ., η οποία αν και ήταν υπόδικη στο στρατόπεδο Λαμίας από τις αρχές του 1949, χάρη στη μεσολάβηση της αδελφής της σε ισχυρά πρόσωπα, η υπόθεσή της εκδικάστηκε μετά το τέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων τον Οκτώβριο 1949 όταν είχαν πλέον σταματήσει οι εκτελέσεις. Η ίδια περιγράφει παραστατικά την τακτική αυτή: *«απάνω στο φούντωμα της πυρκαγιάς κοίτα να περιορίσεις όσο γίνεται τις φλόγες κι αργότερα προσπάθησε να τις σβήσεις. Ήταν η συνήθης τακτική τότε. Το να ρίξεις πίσω τη δίκη μπορεί να ήταν ένας τρόπος να αναβάλεις τη δοκιμασία αλλά ήταν και μια συνεχής αγωνία για το τι σε περιμένει»* [223].

Σε άλλη μαρτυρία ωστόσο αναφέρεται περίπτωση που αν και η μελλοθάνατη κατάφερε με τη μεσολάβηση της οικογένειάς της να πάρει αναστολή τελικά εξαιτίας της μνησικακίας και της εκδικητικότητας του Στρατοδικείου τελικά εκτελέστηκε. Η μαρτυρία τελειώνει με τη διαπίστωση *«όση δύναμη και να είχες δε γλίτωνες»* [224]. Η καθυστερημένη ανακοίνωση της αναστολής της ποινής με αποτέλεσμα την εκτέλεση των καταδικασμένων σε θάνατο αναφέρεται και σε άλλες περιπτώσεις[225].

Στον αθηναϊκό τύπο συχνά δημοσιεύονταν εκκλήσεις συγγενών των καταδικασθέντων σε θάνατο που ζητούσαν την αναστολή των εκτελέσεων. Βασικό επιχείρημα στις εκκλήσεις αυτές ήταν η ύπαρξη άλλου συγγενικού προσώπου που υπηρετούσε στον *Εθνικό*

---

[222] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Σεπτεμβρίου 1949

[223] Καραγιώργη, *ο.π.*, σ.101-102 και Προφορική μαρτυρία Μ. Κ., Αθήνα 14 Φεβρουαρίου 2006

[224] Αφήγηση Σταματίας Μπαρμπάτση στο Βερβενιώτη, *ο.π.*, σ. 89

[225] Εκτέλεση αδελφών Μ. 8 ημέρες μετά την απόφαση του στρατοδικείου και ενώ είχαν πάρει αναστολή που έφτασε αμέσως μετά την εκτέλεσή τους. *Εθνικός Κήρυξ*, 6 Αυγούστου 1948 και Ο. Παπαδούκα, *Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ*, Αθήνα 1981, σ. 188

Στρατό[226]. Σε άλλες περιπτώσεις τονίζονταν η «ειλικρινής μεταμέλεια» των καταδικασθέντων[227] ή ότι είχαν ήδη εκτελεστεί μέλη από την ίδια οικογένεια[228]. Στον τοπικό τύπο ωστόσο δεν καταχωρήθηκαν παρόμοιες εκκλήσεις. Σε κάποιες περιπτώσεις μέσω του τύπου γινόταν ένα είδος διαλόγου ανάμεσα στους συγγενείς των καταδικασμένων σε θάνατο, την κοινή γνώμη και τη Στρατιωτική Διοίκηση της περιοχής στην οποία ενέπιπτε το Στρατοδικείο. Τέτοια ήταν η περίπτωση της Μ.Κ, η οποία είχε συλληφθεί κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του στρατού στην Πελασγία της Ανατολικής Φθιώτιδας. Η μητέρα της έστειλε επιστολή σε απογευματινή εφημερίδα των Αθηνών ζητώντας να μην εκτελεστεί η θανατική ποινή της κόρης της καθώς, όπως υποστήριξε, είχε στρατολογηθεί βιάιως[229]. Τους ισχυρισμούς αντέκρουσε με ανακοίνωσή της η Ι Μεραρχία, υποστηρίζοντας ότι η Μ.Κ είχε προσχωρήσει οικιοθελώς στο ΔΣΕ στην Αγία Τριάδα Ευρυτανίας[230]. Τελικά, η Μ.Κ εκτελέστηκε στις 16 Απριλίου 1948.

Σκάνδαλο αποτέλεσε για το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας η αποφυλάκιση ύστερα από διάταγμα και γνωμάτευση επιτρόπου γνωστών αδελφών αλευροβιομηχάνων οι οποίοι είχαν παραπεμφθεί και καταδικαστεί τον Οκτώβριο 1947 για αποστολή αλωνιστικής μηχανής σε ανταρτοκρατούμενη περιοχή[231]. Οι κατηγορούμενοι είχαν καταδικαστεί σε πρόσκαιρα δεσμά 17 και 13 χρόνων ωστόσο το Μάιο 1948, μόλις μετά από έξι μήνες φυλάκισης αποφυλακίστηκαν. Ο Μέραρχος Πεντζόπουλος αντέδρασε με οργισμένο τηλεγράφημα χαρακτηρίζοντας την απόφαση σκανδαλώδη και οφειλόμενη σε πολιτική παρέμβαση, «*που προκαλεί αλγεινή εντύπωση σε όλη την περιφέρειαν Φθιώτιδος τραυματίζουσα καιρίως το αίσθημα δικαιοσύνης και διατηρεί τον λαόν εν αγανακτήσει, ιδίως τις φτωχές τάξεις των εθνικοφρόνων*». Ο Πεντζόπουλος υπαναχώρησε ύστερα από προειδοποιήσεις του *Υπουργείου Δικαιοσύνης* για επιβολή κυρώσεων[232]. Λίγες ημέρες αργότερα ο βουλευτής Φθιωτιδοφωκίδας Χρ. Παναγιούλας τοποθετούμενος επί του θέματος υπερασπίστηκε τον Μέραρχο δηλώνοντας «*ότι το Υπουργείο επικαλείτο άνευ*

---

[226] Για περιπτώσεις καταδικασθέντων από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας, *Εθνικός Κήρυξ*, 7 Μαίου 1948 και *Βήμα* 10 Απριλίου 1948

[227] *Καθημερινή*, 13 Αυγούστου 1948

[228] Καθημερινή, 7 Σεπτεμβρίου 1949 και 6 Αυγούστου 1949, *Βήμα* 19 Νοεμβρίου 1948

[229] *Το Βήμα*, 10 Απριλίου 1948

[230] *Εθνικός Κήρυξ*, 13 Απριλίου 1948

[231] *Λαμιακός Τύπος*, 29 Ιουλίου 1947

[232] Για τις εξηγήσεις που κλήθηκε να δώσει ο Μέραρχος Πετζόπουλος: *Εθνικός Κήρυξ*, 26 Μαίου 1948

σημασίας τυπικών διατυπώσεων ενώ δεν υπάρχει λόγος δικαιολογούντος τούτην την στιγμήν μάλιστα που δια την σωτηρίαν της κινδυνευούσης πατρίδος καλούμεν τον λαόν εις εθνικόν συναγερμόν και ιδρύομεν θεσπίζοντες Στρατοδικεία και θανατικαί ποιναί με τα διάφορα ψηφίσματα ίνα με το άλλο να τα ξεσκίζουμε»[233]. Αν και το *Υπουργείο Δικαιοσύνης* δήλωσε ότι τηρήθηκαν όλες οι προβλεπόμενες διαδικασίες για την απονομή χάριτος[234], αναμφίβολα το πολιτικό μέσο που χρησιμοποίησαν οι αδελφοί Κ. ήταν πολύ ισχυρό. Τελικά οι αλευροβιομήχανοι ένα μήνα μετά την αποφυλάκισή τους εκτοπίστηκαν για ένα εξάμηνο ύστερα από απόφαση της *Επιτροπής Δημόσιας Ασφάλειας* Λαμίας[235].

Και σε άλλη περίπτωση αναφέρθηκε πολιτική παρέμβαση βουλευτών προκειμένου να μην εκτελεστεί η θανατική ποινή που επιβλήθηκε στον μόνιμο αξιωματικό Ι. Χατζημιχελάκη. Κατόπιν ενεργειών Κρητών βουλευτών η Διεύθυνση της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης του *Υπουργείου Στρατιωτικών* απέστειλε έγγραφο προς τον ασκούντα την ποινική αγωγή στο νομό Φθιωτιδοφωκίδας υποστράτηγο κ. Γούλα ζητώντας την αναστολή της εκτέλεσης της ποινής και την διαβίβαση αίτησης χάριτος στο Συμβούλιο Χαρίτων. Ο τοπικός τύπος θεώρησε απαράδεκτο και αποκαρδιωτικό το γεγονός να σωθεί ο καταδικασμένος σε θάνατο επειδή *«οι Κρήτες βουλευτές γνωρίζουν να εκβιάζουν τας καταστάσεις όταν πρόκειται να υπερασπίσουν τους εγκληματίας συμπατριώτας τους απλώς και μόνο διατί τα πράγματα έφεραν τον Σοφοκλήν Βενιζέλον εις την κυβέρνησην»*[236]. Και σε άλλη περίπτωση στηλιτεύθηκαν οι ενέργειες δικηγόρων από την Αθήνα και αξιωματικών οι οποίοι «κινούν πάντα λίθον» για να ελευθερώσουν συγγενείς τους που κρατούνται[237].

Διάχυτη είναι η πεποίθηση στις μαρτυρίες ότι ο εκάστοτε Στρατιωτικός Διοικητής της περιοχής έπαιζε σημαντικό ρόλο στην αυστηρότητα ή στην επιείκεια του Στρατοδικείου. Πράγματι, ο Στρατιωτικός Διοικητής της περιοχής δικαιοδοσίας του Έκτακτου Στρατοδικείου είχε, σύμφωνα με τα ισχύοντα βάσει του Γ Ψηφίσματος άρθρα της Στρατιωτικής Ποινικής Νομοθεσίας, το δικαίωμα να αναστείλει την εκτέλεση κάθε

---

[233] *Λαμιακός Τύπος*, 5 Μαΐου 1948
[234] *Εθνικός Κήρυξ*, 26 Απριλίου 1948
[235] *Λαμιακός Τύπος*, 15 Ιουνίου 1948
[236] *Λαμιακός Τύπος*, 12 Ιουνίου 1947
[237] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Ιουνίου 1947

καταδικαστικής απόφασης[238]. Ύστερα από την κατάληψη και κατοχή του Καρπενησίου από τους αντάρτες τον Ιανουάριο 1949 ο Στρατιωτικός Διοικητής Λαμίας, Κετσέας απαλλάχθηκε από τα καθήκοντά του και ως αποτέλεσμα μετριάστηκαν οι εκτελέσεις στη Λαμία. Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία επί των ημερών του *«έπηξε από τάφους το νεκροταφείο. Όχι μόνοι οι συλλαμβανόμενοι αντάρτες αλλά ούτε οι δύστυχοι χωρικοί των ορεινών έβρισκαν τον παραμικρό οίκτο ή κατανόηση. Εφόσον είχαν συλληφθεί στα χωριά τους ή αντάρτες έπρεπε να είναι ή αυτοαμυνίτες. Και οι περισσότεροι αντιμετώπιζαν το εκτελεστικό απόσπασμα. Αμέτρητοι σταυροί στήθηκαν στο νεκροταφείο Λαμίας»*[239]. Στην *Ανώτατη Στερεά Διοίκηση Στερεάς Ελλάδας* (ΑΣΔΣΕ) τον αντικατέστησε ο υποστράτηγος και τότε βουλευτής Αιτωλοακαρνανίας και Ευρυτανίας Παυσανίας Κατσώτας. Κατά τη διάρκεια της θητείας του δεν εκτελέστηκε καμία θανατική ποινή από τα Στρατοδικεία Λαμίας, Θηβών και Μεσολογγίου που ενέπιπταν στην δικαιοδοσία του[240]. Αντίθετα στο στρατοδικείο Λάρισας συνεχίστηκαν οι εκτελέσεις στο Μεζούρλο, γεγονός που αποδίδεται στην αυστηρότητα του Μεράρχου Πετζόπουλου[241]. Σχετικά με την παρέμβαση της στρατιωτικής ηγεσίας στη διακοπή των εκτελέσεων στη Λαμία ενδιαφέρουσα είναι η προφορική μαρτυρία ενός αυτόπτη μάρτυρα που υπηρετούσε τη στρατιωτική του θητεία στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας ως φρουρός στη δικαστική αίθουσα: *«Έρχονταν ο αρχιστράτηγος ο Παπάγος με το καράβι στη Στυλίδα και έρχονταν προς τη Λαμία. Απ' τη Λαμία πήγαιναν να εκτελέσουνε στην Ξηριώτισσα. Συναντιώνται και ρωτάει. Τι είναι αυτό; Εκτελεστικό απόσπασμα. Στοπ. Από κει σταμάτησαν οι εκτελέσεις»*[242].

Δεν έλειψαν οι περιπτώσεις που η στρατιωτική ηγεσία πίεζε για αυστηρότερη εφαρμογή της νομοθεσίας και περισσότερες θανατικές καταδίκες. Στην παραπομπή των μη ομόφωνων αποφάσεων στο Συμβούλιο Χαρίτων αντέδρασαν υψηλόβαθμα στελέχη του

---

[238] Άρθρο 149 Στρατιωτικής Ποινικής Νομοθεσίας το οποίο ίσχυε βάσει του άρθρου 12 του Γ Ψηφίσματος της 16 Ιουνίου 1946 και άρθρα 2 και 3 του ΑΝ 910 της 18]22 Μαρτίου 1949 «Περί διοικητικής και δικαστικής δικαιοδοσίας του Αρχιστρατήγου, κυρωθέντος υπό του Ν.Δ. 1091 της 16]18 Σεπτεμβρίου 1949»

[239] Προφορική μαρτυρία Κ.Κ, Λαμία 20 Φεβρουαρίου 2002

[240] Π. Κατσώτας, *Η δεκαετία 1940-1950*, Αθήναι 1981, σ. 329. Το γεγονός αυτό δεν είναι απόλυτα αληθές καθώς η τελευταία εκτέλεση έγινε στις 15 Φεβρουαρίου όταν ο Κατσώτας είχε ήδη αναλάβει διοικητής της ΑΣΔΣΕ.

[241] Καραγιώργη, *ο.π.*, σ. 134

[242] Προφορική μαρτυρία Γ. Β., *ο.π.*

στρατεύματος ανάμεσά τους και ο Αρχηγός ΓΕΣ Αντιστράτηγος Δ. Γιατζής οι οποίοι θεωρούσαν ότι η αναβολή των εκτελέσεων είχε δυσμενή επίδραση στο μαχόμενο στρατό, ο οποίος εξαιτίας αυτού του μέτρου εμφάνιζε σημάδια κάμψης του ηθικού του και κλονισμού της εμπιστοσύνης στην ηγεσία του. Συνακόλουθα ζήτησαν να εφαρμόζονται πιστά οι διατάξεις του Γ Ψηφίσματος χωρίς καμία δέσμευση[243]. Σε δελτίο πληροφοριών του ΓΕΣ σχετικά με την εσωτερική κατάσταση κατά τον μήνα Ιούνιο 1947 επισημαίνονταν ως αιτία που επιδρούσε δυσμενώς στο ηθικό της 35ης Ταξιαρχίας του Γ Σώματος Στρατού «*η αναστολή της θανατικής εκτελέσεως του αρχισυμμορίτου Γουσίδου όστις κατά την διάχυτον κοινήν γνώμην δεν πρόκειται να εκτελεσθή επειδή διαθέτει πολλά χρήματα και πολλά μέσα*»[244].

Σε άλλο έγγραφο της Διεύθυνσης Τύπου του ΓΕΣ με θέμα «την συμπεριφορά προς τους παραδιδόμενους συμμορίτες» επισημαίνονταν ότι έπρεπε να γίνεται ταχεία παραπομπή σε δίκη εκείνων από τους συλληφθέντες οι οποίοι έπρεπε να δώσουν λόγο ενώπιον της δικαιοσύνης ενώ απαγορεύονταν

> «η γνωστοποίησις των καταδικαστικών αποφάσεων των Στρατοδικείων και ιδία ως προς συλληφθέντα σημαίνοντα στελέχη, καθ' όσον τούτου γίνεται ευρεία εκμετάλλευσις υπό της κομμουνιστικής προπαγάνδας προς αναστολής της τάσεως παραδόσεως στελεχών. Οίκοθε νοείται προ πάσης εκτελέσεως σημαίνοντος στελέχους των κομμουνιστοσυμμοριτών κατόπιν αποφάσεως στρατοδικείου επιβάλλεται η από πάσης απόψεως εκμετάλλευσις τούτου (Ομιλίαι από Ραδιοφώνου, σύνταξις προκηρύξεων προς συντρόφους των κλπ) αναστελλομένης εν ανάγκη της εκτελέσεως επί τι χρονικόν διάστημα»[245].

Το πιθανότερο ωστόσο είναι ότι ο όγκος των εκτελέσεων και τελικά η διακοπή τους οφείλεται πολύ περισσότερο στην πολιτική και στρατιωτική συγκυρία, στην προκειμένη

---

[243] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (ΑΕΠ)*, Κείμενο 48 «Πρακτικόν», τόμος 10, Αθήνα 1998, σ. 580

[244] ΓΕΣ/ΔΙΣ, ΑΕΠ, Κείμενο 69, «Δελτίον Πληροφοριών Εσωτερικής Καταστάσεως μηνός Ιουνίου 1947», τόμος 5, σ. 393

[245] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Κείμενο 19, «Συμπεριφορά προς τους παραδιδόμενους συμμορίτας» τόμος 15, σ.419-20

περίπτωση στο τέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην περιοχή, και λιγότερο στο βαθμό παρέμβασης της εκάστοτε στρατιωτικής διοίκησης. Οι τελευταίες εκτελέσεις πραγματοποιήθηκαν στη Λαμία στις 15 Φεβρουαρίου 1949 μετά από την ανακατάληψη του Καρπενησίου από τον *Εθνικό Στρατό*, γεγονός που σήμαινε την οριστική επικράτησή των κυβερνητικών δυνάμεων στην περιοχή της Στερεάς Ελλάδας. Οι εκτελέσεις με βάση το Γ Ψήφισμα ανεστάλησαν πανελλαδικά στις 30 Σεπτεμβρίου 1949, όταν πλέον είχε κριθεί οριστικά η στρατιωτική αναμέτρηση[246]. Με τον Ν 2058/ 18 Απριλίου 1952 όλες θανατικές καταδίκες οι οποίες είχαν επιβληθεί έως 31 Οκτωβρίου 1951 μετατράπηκαν αυτοδίκαια σε ποινή ισόβιας κάθειρξης[247].

Εκτός από την ατομικές ενέργειες για τη σωτηρία των καταδικασμένων σε θάνατο σημαντική δράση στον τομέα της διακδίκησης της γενικής αμνηστίας από την κυβέρνηση και της βελτίωσης των συνθηκών κράτησης των πολιτικών κρατουμένων ανέπτυξε από το 1948 έως το 1954 η ΠΕΟΠΕΦ (*Πανελλήνια Ένωση Οικογενειών Πολιτικών Εξόριστων – Φυλακισμένων*). Το έργο της ΠΕΟΠΕΦ, η οποία συγκροτούνταν από γυναίκες συγγενείς, μητέρες και αδελφές πολιτικών κρατουμένων, ήταν πραγματικά εντυπωσιακό. Μέσα σε μια ατμόσφαιρα τρόμου, αψηφώντας τους κινδύνους και τις απειλές η ΠΕΟΠΕΦ έστειλε εκατοντάδες υπομνήματα, εκκλήσεις και καταγγελίες σε διεθνείς οργανισμούς, σε ξένες πρεσβείες και σε πολιτικά κόμματα ζητώντας την κατάργηση της θανατικής ποινής, την χορήγηση γενικής αμνηστίας, την κατάργηση των στρατοπέδων της Γυάρου και της Μακρονήσου, την βελτίωση των συνθηκών ζωής των κρατουμένων. Για τη δράση της αυτή η ΠΕΟΠΕΦ πέρασε από δίκη το 1952 και διέτρεξε τον κίνδυνο να τεθεί εκτός νόμου γιατί παρέκκλινε των επιδιώξεών της. Τελικά κατάφερε να συνεχίσει τη δράση της έως το 1954[248]. Δεν έχει διαπιστωθεί στην περίπτωση του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας συγκροτημένη δράση της ΠΕΟΠΕΦ. Σε μια μόνο δίκη

---

[246] Όσες εκτελέσεις πραγματοποιήθηκαν μετά το στρατιωτικό τέλος του εμφυλίου, έγιναν βάσει του μεταξικού νόμου 375/36 «περί κατασκοπείας». Για τη συμβολή του ΟΗΕ στη διακοπή των θανατικών εκτελέσεων στην Ελλάδα και τη σχετική συζήτηση βλ. H. Howard, "The Greek question in the Fourth General Assembly of the United Nations", Department of State, Publication 3785, International Organization and Conference Series III, 47, *Department of State Bulletin*, 27 February and 6 March 1950

[247] Ν.2058/18 Απριλίου 1952 «Περί μέτρων ειρηνεύσεως», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ. 95

[248] Σημαντικές πληροφορίες για την δράση της ΠΕΟΠΕΦ δίνει η Μαρία Καρρά η οποία υπήρξε μέλος του διοικητικού της συμβουλίου στο βιβλίο της: Μ. Καρρά, *Εμείς οι απ'έξω. ΠΕΟΠΕΦ: 1948-1954. Μια μικρή εποποιία*, Αθήνα: εκδ. Κωσταράκη, 1995

αναφέρεται η παρουσία μαυροφορεμένων γυναικών που είχαν συγκεντρωθεί έξω από το Δικαστικό Μέγαρο της Λαμίας διαμαρτυρόμενες για τις επιβαλλόμενες θανατικές καταδίκες. Ο τοπικός τύπος έσπευσε να στηλιτεύσει «τις ασχήμιες που θύμιζαν την εποχή της εαμοκρατίας» και χαρακτήρισε τις συγκεντρωμένες «θρηνούσαι μαινάδες». [249]

Και στο εξωτερικό σχηματίστηκαν οργανώσεις αλληλεγγύης για τους πολιτικούς κρατούμενους οι οποίες ανέλαβαν σημαντική δράση για την αναστολή των εκτελέσεων. Η πιο δραστήρια από τις οργανώσεις αυτές ήταν «*Ένωση για τη Δημοκρατία στην Ελλάδα*» (League for Democracy in Greece) που είχε έδρα στο Λονδίνο και δραστηριοποιούνταν από τις 25 Οκτωβρίου 1945. Ένας από τους στόχους της ήταν η παροχή γενικής αμνηστίας σε όλους τους Έλληνες που βρίσκονταν στην φυλακή για πολιτικούς λόγους[250]. Άλλες τέτοιες οργανώσεις ήταν η *Ελβετική Επιτροπή Βοήθειας προς τη Δημοκρατική Ελλάδα* με έδρα τη Γενεύη, *η Σουηδική Επιτροπή Βοήθειας προς τη Δημοκρατική Ελλάδα* με έδρα τη Στοκχόλμη[251] και η *Γαλλική Επιτροπή Βοήθειας* με έδρα το Παρίσι[252]. Οι οργανώσεις αυτές ανέλαβαν σημαντικό έργο σε ζητήματα που αφορούσαν τους πολιτικούς κρατούμενους. Πίεζαν τις κυβερνήσεις τους να αναλάβουν δράση σχετικά με τους πολιτικούς κρατούμενους και την κατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα ενώ διεξήγαγαν ενημερωτικές εκστρατείες για την πληροφόρηση της διεθνούς κοινής γνώμης.

8.2.4.4. Οι κατηγορούμενοι

Τα συγκεντρωθέντα στοιχεία βασίζονται στο βιβλίο αποφάσεων του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας, στην τοπική εφημερίδα *Λαμιακός Τύπος* και στα ληξιαρχικά τεκμήρια του Ληξιαρχείου Λαμίας που αφορούν άτομα των οποίων οι θανατικές καταδίκες εκτελέστηκαν από το Στρατοδικείο Λαμίας. Δεν υπάρχουν πλήρη στοιχεία για

---

[249] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Οκτωβρίου 1947

[250] Diana Pym and Marion Sarafis, "The League for Democracy in Greece and its archives", *Journal of the Hellenic Diaspora,* 1 (2), 1984, σ. 73-84. Τα πλούσια αρχεία της League βρίσκονται στα Modern Greek Archives στο King's College στο Λονδίνο. Σχετικά με τη δράση της League και τις αντιδράσεις του Βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών βλέπε και *FO 371 / 67018- 67022*

[251] Οι οργανώσεις αυτές παρατίθενται στο Βόγλης, *ο.π.*, σ. 265

[252] Ν. Μπάλτα, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (1946-9) μέσα από το γαλλικό τύπο*, Αθήνα: Οδυσσέας 1993, σ. 181-184

τη δράση του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας. Το βιβλίο αποφάσεων του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας αρχίζει τις καταγραφές στις 14 Ιουλίου 1947 με αριθμό απόφασης 130. Οι αποφάσεις του Στρατοδικείου έως την ημερομηνία αυτή είναι δυνατό να εντοπιστούν μόνο μέσω του τοπικού τύπου, ο οποίος δημοσίευε κυρίως τις θανατικές καταδίκες και τις εκτελέσεις που πραγματοποιούνταν.

Από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι παραπέμφθηκαν να δικαστούν συνολικά 3.294 άτομα από τα οποία καταδικάστηκαν 1.695 με συνολικές ποινές φυλάκισης 11.330 χρόνια.

ΠΙΝΑΚΑΣ 31: Παραπομπές και καταδίκες στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας ανά έτος, 1947-1950

Έτος	*1947**	*1948*	*1949*	*1950*	*Σύνολο*
Παραπομπές	790	1483	950	71	**3.294**
Καταδίκες	322	945	396	21	**1.684**
Αναλογία	40,75%	63,72%	41,68%	29,57%	**51,12%**

*Από 20 Ιουλίου 1947 και μετά, οπότε υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία

Από τον παραπάνω πίνακα συνάγεται ότι κατά μέσο όρο ένας στους δύο (51,12%) από όσους παραπέμπονταν για να δικαστούν στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας καταδικάζονταν σε διάφορες ποινές. Το ποσοστό αυτό διαφοροποιούνταν ανά έτος με τη μεγαλύτερη τιμή του να εμφανίζεται το 1948 οπότε καταδικάζονταν οι δύο στους τρεις από όσους παραπέμπονταν (63,72%).

ΓΡΑΦΗΜΑ 5

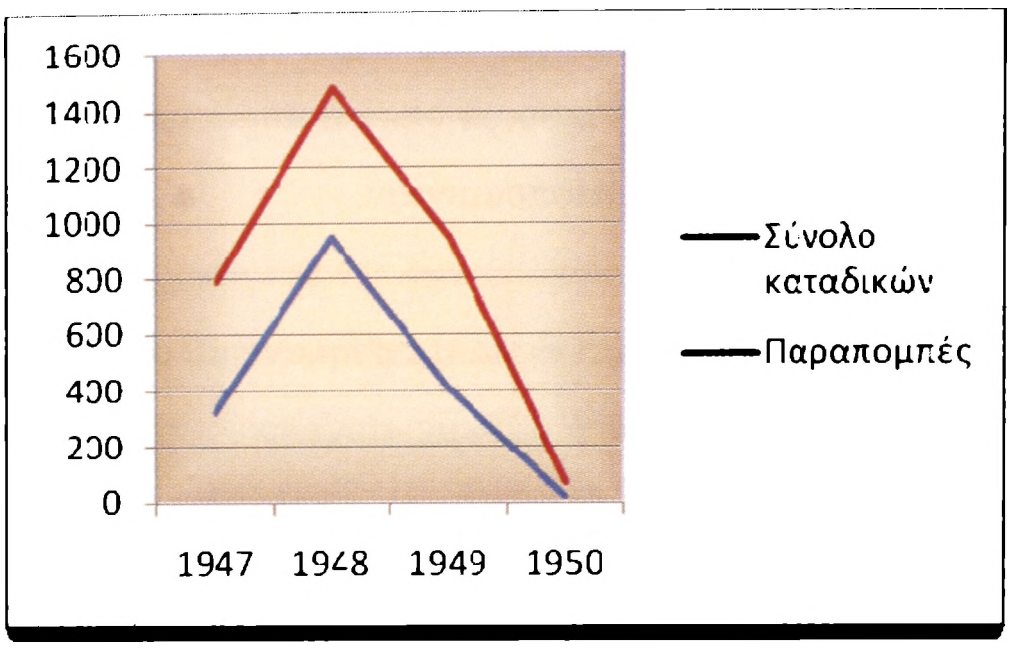

Από τα 1.694 άτομα που τελικά καταδικάστηκαν επιβλήθηκε η ποινή του θανάτου σε 416, ισόβια κάθειρξη σε 300, από 10-20 έτη κάθειρξη σε 767 και έως 10 έτη σε 211. Αυτό σημαίνει ότι από όσους καταδικάζονταν περίπου οι μισοί (45%) καταδικάζονταν σε ποινές φυλάκισης από 10-20 έτη, ένας στους 4 καταδικάζονταν στη θανατική ποινή (25%), ενώ το υπολοιπο ποσοστό διαμοιράζονταν ανάμεσα στην ισόβια κάθειρξη (18%) και στην ποινή έως 10 έτη (12%).

ΓΡΑΦΗΜΑ 6

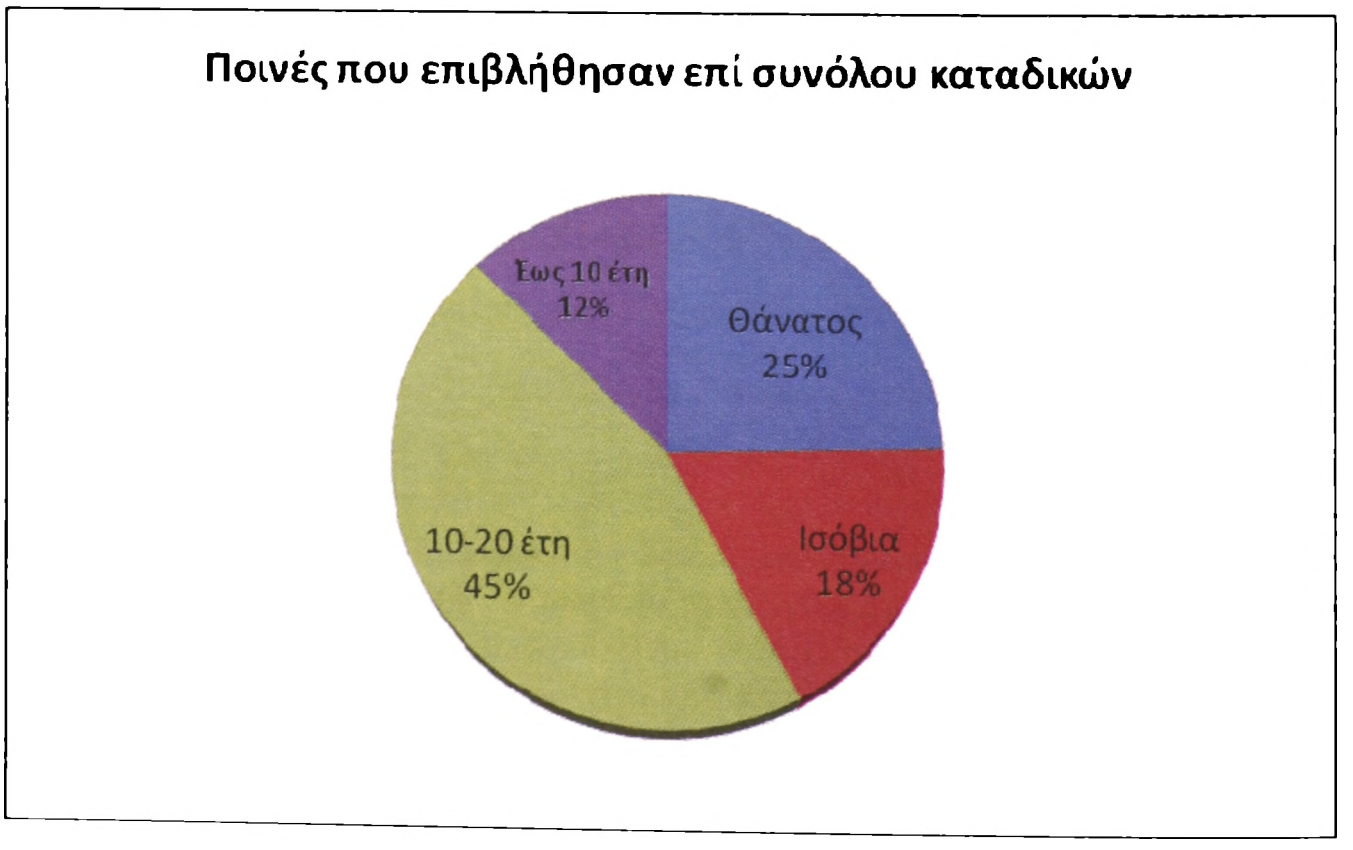

Περισσότερα συμπεράσματα μπορούν να συναχθούν αν μελετηθούν οι καταδίκες στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας ανά έτος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 32: Καταδίκες από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας ανά έτος

	1947*	**1948**	**1949**	**1950**	**Σύνολο**
Θανατική καταδίκη	32	267	112	5	**416**
Ισόβια κάθειρξη	44	191	63	2	**300**
10-20 έτη	189	404	154	10	**767**
Έως 10 έτη	57	83	67	4	**211**
Σύνολο	**322**	**945**	**406**	**21**	**1.694**

*Από 20 Ιουλίου 1947 και μετά, οπότε υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία

ΓΡΑΦΗΜΑ 7

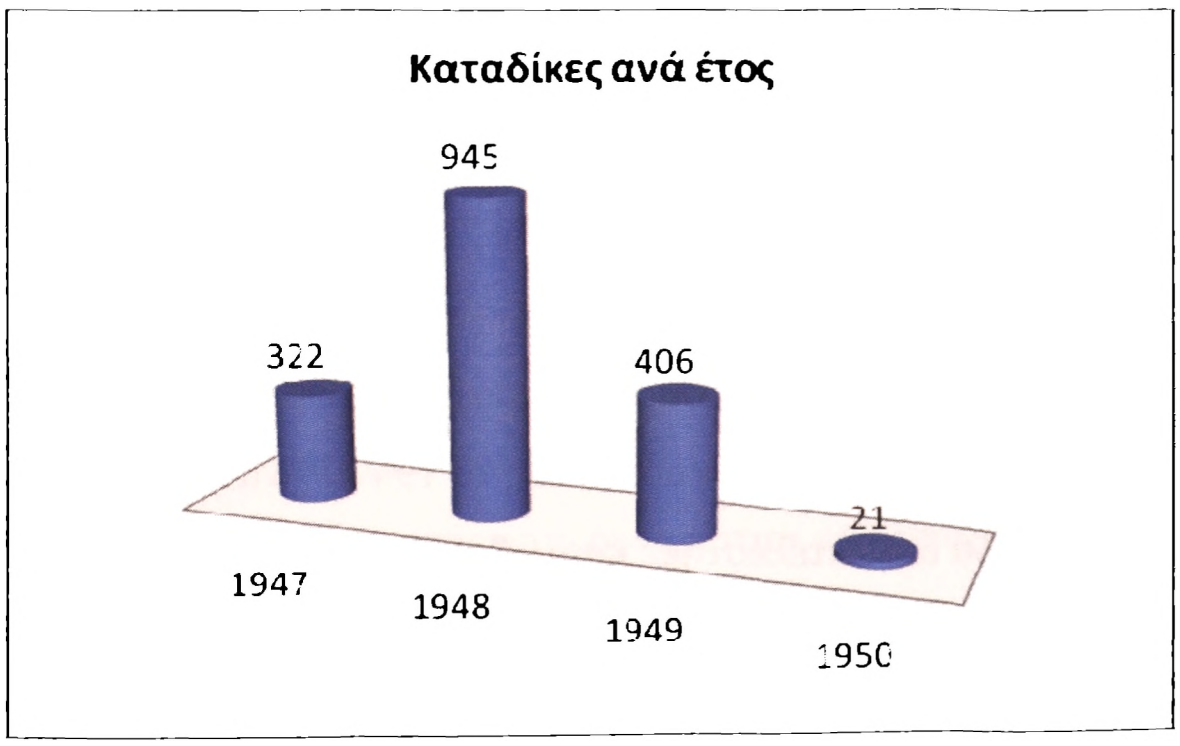

Παρατηρείται ότι κατά τη διάρκεια του 1948 οι καταδίκες είναι υπερδιπλάσιες σε αριθμό από αυτές των ετών 1947 και 1949. Πιο συγκεκριμένα, επιβλήθηκαν 945 καταδίκες το 1948 ή ποσοστό 56% επί των συνολικών καταδικών, 322 καταδίκες ή ποσοστό 19% το 1947, 406 καταδίκες ή ποσοστό 24% το 1949 και μόλις 21 καταδίκες ή ποσοστό 1% το 1950.

Αναλύοντας ποιοτικά τα διαθέσιμα στοιχεία διαπιστώνεται ότι κατά τη διάρκεια του 1948 επιβλήθηκαν αυστηρότερες ποινές από ότι στα άλλα έτη. Το 64% των θανατικών καταδικών και το ίδιο ποσοστό των ισοβίων δεσμών επιβλήθηκαν το 1948. Η μεγαλύτερη αυστηρότητα του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας κατά τη διάρκεια του 1948 διαφαίνεται και στον αριθμό των θανατικών ποινών που εκτελέστηκαν.

ΓΡΑΦΗΜΑ 8

Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια του 1948 πραγματοποιήθηκαν 183 εκτελέσεις, που αντιστοιχεί στο 88% των συνολικών εκτελέσεων, το 1947 έγιναν 19 εκτελέσεις, το 1949 7 εκτελέσεις ενώ το 1950 δεν εκτελέστηκε καμία θανατική ποινή. Ενδιαφέροντα στοιχεία συνάγονται αν εξετάστεί το ποσοστό των θανατικών ποινών που εκτελέστηκαν ανά έτος. Παρατηρείται ότι το 1948 εκτελέστηκε το 68,5% των θανατικών ποινών δηλαδή 2 στους 3 που καταδικάζονταν σε θάνατο εκτελούνταν. Τα αντίστοιχα ποσοστά για το 1947 είναι 28% και για το 1949 6%.

Αναλύοντας περαιτέρω τα στοιχεία που είναι διαθέσιμα για τις εκτελέσεις που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του 1948 παρατηρείται ότι οι περισσότερες εκτελέσεις πραγματοποιήθηκαν από το Μάιο έως το Νοέμβριο 1948. Πιο λεπτομερή στοιχεία παρέχονται στο ακόλουθο γράφημα.

ΓΡΑΦΗΜΑ 9

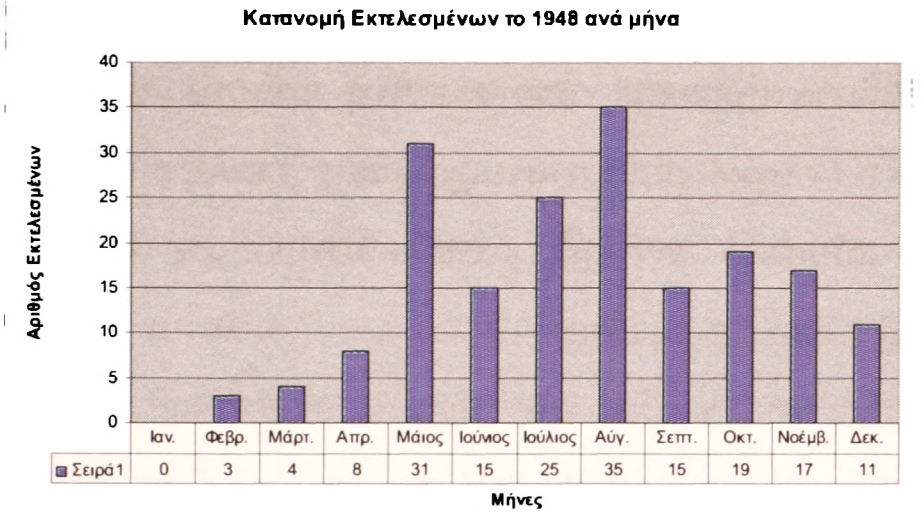

Σε τοπικό επίπεδο η κλιμάκωση των εκτελέσεων αλλά και γενικότερα η μεγαλύτερη αυστηρότητα των ποινών κατά τη διάρκεια του 1948 συνδέεται με τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που πραγματοποιούσε ο *Εθνικός Στρατός* στην περιοχή της Στερεάς Ελλάδας αλλά και με τη γενικότερη κατασταλτική πολιτική του κράτους όπως καθορίζονταν από το *Υπουργείο Δικαιοσύνης* και τη διεθνή συγκυρία[253]. Οι εκτελέσεις των Έκτακτων Στρατοδικείων ανά την επικράτεια ανεστάλησαν τον Οκτώβριο 1949 μετά το τέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων.

Εξετάζοντας τα διαθέσιμα στοιχεία που αφορούν τις παραπομπές και τις καταδίκες του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας υπάρχει η δυνατότητα να εξεταστεί η έμφυλη διάσταση των αποφάσεων του Στρατοδικείου. Οι γυναίκες αντιπροσώπευαν το 17,1 % των ατόμων που παραπέμφθηκαν και το 14,3% όσων καταδικάστηκαν. Η μικρότερη αντιπροσώπευσή των γυναικών οφείλεται στο χαμηλότερο ποσοστό συμμετοχής τους στο ΔΣΕ, καθώς η

[253]Για τις παρεμβάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ στο θέμα των εκτελέσεων βλέπε A. Nachmani, *International Intervention in the Greek Civil War. The United Nations Special Committee on the Balkans 1947-1952*, Νέα Υόρκη 1990, σ.95-98. Το Μάιο 1948 έγινε παρέμβαση της Σοβιετικής Ένωσης.

συμμετοχή σε αντάρτικη ομάδα αποτελούσε τον κύριο λόγο παραπομπής στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας. Τα ποσοστά αυτά συμφωνούν με την αναλογία ανδρών – γυναικών στις καταδίκες από τα Έκτακτα Στρατοδικεία σε πανελλήνιο επίπεδο, όπου επίσης παρατηρείται συντριπτική υπεροχή των ανδρών. Από τη μελέτη των παραπομπών και καταδικών του Στρατοδικείου Λαμίας ανά φύλο δεν προκύπτει η ένδειξη μεγαλύτερης επιεικείας στις γυναίκες, παρά μόνο ελαφρές διαφοροποιήσεις. Όπως εξάλλου σημειώνεται επανειλλημένα σε βρετανικά αρχεία οι γυναίκες θεωρούνταν πιο φανατικές και «αιμοδιψείς» από τους άντρες.[254] Το 43% των γυναικών που παραπέμφθηκαν καταδικάστηκε σε κάποια ποινή ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στους άνδρες ήταν 52,8%. Πιο συγκεκριμένα στοιχεία παρουσιάζονται στο Γράφημα 10. Ένα ελαφρά μεγαλύτερο ποσοστό ανδρών καταδικάστηκε σε θάνατο ενώ οι γυναίκες υπερέχουν σε καταδίκες από 10-20 έτη.

ΓΡΑΦΗΜΑ 10

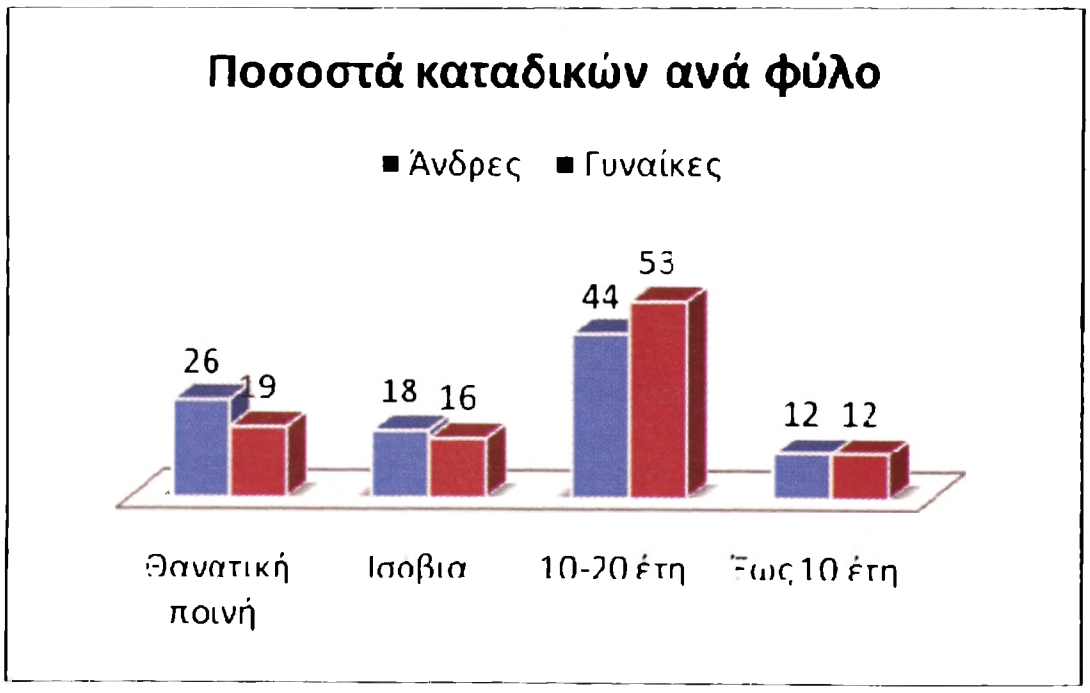

[254] «The execution of women is a different matter since there is no doubt that women are among the most fanatical and blood thirsty of the bandits", *FO 371/ 67078*, R 12660 : «British Embassy Athens to FO», 11 Σεπτεμβρίου 1947

8.2.5. Το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας σε σχέση με τα άλλα Στρατοδικεία της Επικράτειας

Με βάση συγκεντρωτικά στοιχεία από 29 Έκτακτα Στρατοδικεία ανά την επικράτεια[255] μπορούν να συναχθούν χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με τον δράση του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας για την περίοδο λειτουργίας από 14 Ιουλίου 1947 έως τις 23 Ιουνίου 1950 οπότε υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία βάσει του βιβλίου των αποφάσεων. Ειδικότερα, σχετικά με τον όγκο των υποθέσεων που διεκπεραιώθηκαν το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας, κατατάσσεται ανάμεσα στα πρώτα πέντε Στρατοδικεία ανά την επικράτεια όσο αφορά τον απόλυτο αριθμό των παραπομπών και είναι τρίτο σε σειρά με βάση τον απόλυτο αριθμό των καταδικών[256]. Έρχεται ακόμα τέταρτο από πλευράς θανατικών καταδικών και τρίτο όσο αφορά την ποινή των ισοβίων δεσμών. Τέλος, αν εξεταστεί το ποσοστό των θανατικών ποινών που επιβλήθησαν σε σχέση με το σύνολο των καταδικών, το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας συμφωνεί με τον πανελλήνιο μέσο όρο.

8.2.6.Το κατηγορητήριο

Καθώς είναι διαθέσιμα πλήρη στοιχεία μόνο για όσους εκτελέστηκαν βάσει των αποφάσεων του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας, οι παρατηρήσεις και τα συμπεράσματα που ακολουθούν βασίζονται στα στοιχεία των 210 ατόμων που εκτελέστηκαν. Τον κύριο λόγο θανατικής καταδίκης και εκτέλεσης αποτελούσε, σύμφωνα με το Γ Ψήφισμα, «η συμμετοχή εις αναρχικήν ομάδαν και η ένοπλος προσβολή των αρχών». η Επιβλήθηκαν επιπρόσθετα θανατικές ποινές σε αξιωματικούς και στρατιώτες του κυβερνητικού στρατού για εγκατάλειψη θέσης και λιποταξία, χωρίς να έχει διαπιστωθεί από τη μέχρι τώρα έρευνα αν εκτελέστηκαν ή όχι οι ποινές τους.

---

[255] Ν.Μιχιώτης, *Τα Έκτακτα Στρατοδικεία της περιόδου 1946-1960*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 2007, Πίνακ. σ. 235-9

[256] Με βάση τον αριθμό των παραπομπών η σειρά των στρατοδικείων είναι η εξής: Αθήνας, Λάρισας Α και Β, Θεσσαλονίκης, Καστοριάς Α και Β.

ΓΡΑΦΗΜΑ 11

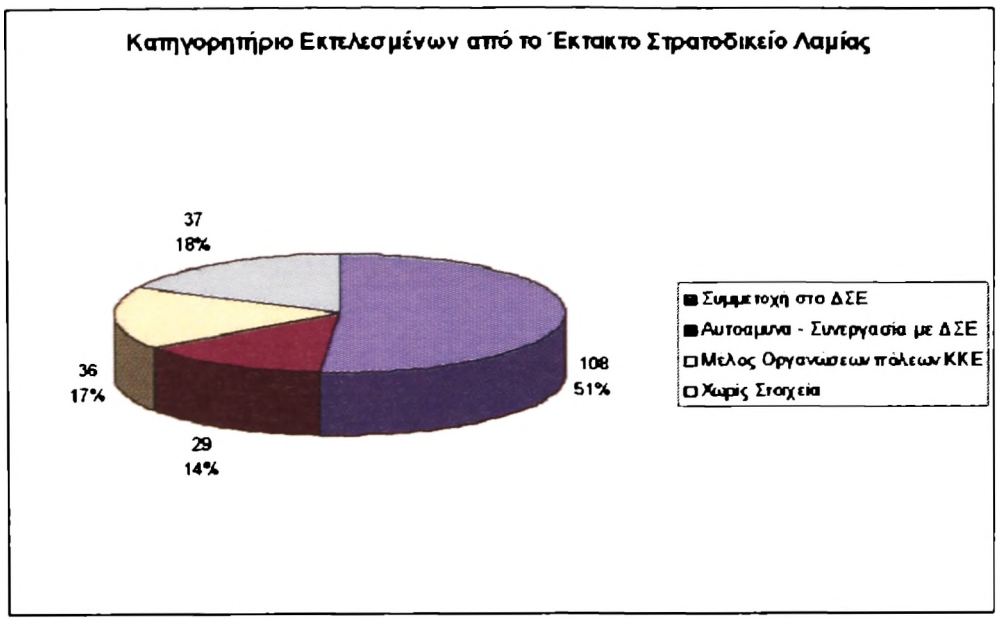

Όσοι παραπέμφθηκαν στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας ως αντάρτες του ΔΣΕ, είχαν συλληφθεί αιχμάλωτοι στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* κατά τα έτη 1947 – 1949. Το κατηγορητήριο στηρίζονταν στο άρθρο 2 του Γ Ψηφίσματος. Ενδεικτικά αναφέρονταν :

«οι [ονόματα] κατηγορούμενοι ως υπαίτιοι του ότι ενώ οι συμμορίται υπό κοινού συμφέροντος κινούμενοι συναπεφάσισαν την εκτέλεσιν των επόμενων αξιόποινων πράξεων και ένεκα ταύτης συνομολογήσαντες προς αλλήλους αμοιβαία συνδρομήν εν περιφερεία Ευρυτανίας και αλλαχού κατά τον β δεκαπενθήμερο μηνός Ιουλίου 1946 και εφεξής κατήρτισαν ομάδα επί σκοπώ όπως εκτελέσεως αδικήματα κατά της ζωής, σωματικής ακεραιότητας και προσωπικής ελευθερίας, ληστείας, εμπρησμούς και διαταράξεις της κοινής ειρήνης και ελευθέρωσης φυλακισμένων, ούτοι προσεχώρησαν μετέπειτα συμφωνίας ήτοι τα άνω ομάδας ων συμμετέσχον ως απλοί συναίτιοι ενταχθέντες εις τας συμμορίας ως ένοπλοι μαχηταί αυτοαμυνίται κ.λ.π ήτοι επί παραβάσει των άρθρων 2 του Γ Ψηφίσματος»[257].

---

[257] Ενδεικτικά: *Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας*, αρ. αποφ.376, 25 Αυγούστου 1948

Άξιο προσοχής είναι ότι το κατηγορητήριο ήταν ταυτόσημο σε όλες τις περιπτώσεις και ότι οι απαρχή όλων των αξιόποινων πράξεων ορίζονταν το β δεκαπενθήμερο του μηνός Ιουλίου, που σημαίνει ότι σύμφωνα με το κατηγορητήριο όλοι οι συλληφθέντες μαχητές του ΔΣΕ, οι οποίοι ενέπιπταν στη δικαιοδοσία της περιφέρειας του Στρατοδικείου στρατολογήθηκαν εκείνη την περίοδο(!). Η αοριστία με την οποία περιγράφονταν το αδίκημα προδιέγραφε ένα εκτεταμένο πεδίο αυθαιρεσίας στην εφαρμογή της νομοθεσίας. Οι κατηγορούμενοι δεν κατηγορούνται για πράξεις οι οποίες συνέβησαν σε ένα συγκεκριμένο τόπο και χρόνο αλλά για ένα σύνολο αδικημάτων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η ίδια αξιόποινη πράξη να αποδίδεται σε περισσότερους από έναν κατηγορούμενους.

Η αντιμετώπιση για όσους αντάρτες είχαν στρατολογηθεί με τη βία ήταν διαφορετική. Σε μία τουλάχιστον περίπτωση στα μέσα Μαΐου 1948 απολύθηκαν αρκετές γυναίκες που είχαν συλληφθεί κατά τις τελευταίες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις «*ως βιαίως στρατολογηθείσες και ως έχουσες μέλη οικογενείας μαχόμενα κατά των συμμοριτών*»[258]. Στις 25 Φεβρουαρίου αθωώθηκε «*συμμορίτης ως βιαίως στρατολογηθείς και αυθορμήτως παρουσιασθείς*». Μετά την ανακατάληψη του Καρπενησίου και τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* τον Ιανουάριο 1949 συνελήφθησαν πολλές μαχήτριες του ΔΣΕ. *«Τα περισσότερα πιασμένα κορίτσια δήλωναν ότι ήταν επιστρατευμένα. Για όσα οι δικοί τους κατάφεραν να βγάλουν χαρτί από το χωριό τους ότι ήταν επιστρατευμένα, απολύονταν ύστερα από λίγο διάστημα. Κρατούνταν όμως για τα περαιτέρω όσα οι τοπικές αρχές είχαν στο μάτι τις οικογένειές τους και τα ίδια. Και ήταν αρκετά αυτά τα κορίτσια»*[259]. Περισσότερες πιθανότητες απόλυσης είχαν οι «παρουσιασθέντες αυθορμήτως». Για αυτό το λόγο είχε μεγάλη σημασία η έκθεση που θα έκανε το τμήμα του *Εθνικού Στρατού* που διενέργησε τη σύλληψη.

---

[258] *Λαμιακός Τύπος*, 19 Μαΐου 1948

[259] Μ. Καραγιώργη, *Περιμένοντας την ειρήνη*, Αθήνα: Προσκήνιο, 2005, σ. 109 και *Λαμιακός Τύπος*, 17 Μαρτίου 1949: απόλυση βιαίως στρατολογηθέντων «Επειδή ήταν σε άθλια κατάσταση ο Συν/χης Γιαννόπουλος εισηγήθηκε στον σεβασμιότατο Μητροπολίτη να συγκροτηθεί επιτροπή και να διενεργήσει έρανο για να διανεμηθούν είδη ρουχισμού και υπόδησης, πράγμα που έγινε. Χθες επιτροπή υπό τον ιεροκήρυκα Παυλίδη Μακρόπουλο διένειμε στους κρατουμένους των φυλακών Λαμίας περί τα 200 δέματα περιέχοντα είδη ρουχισμού, υπόδησης προερχόμενα από εράνους διενεργηθέντας εις στο κατηχητικό σχολείο και χριστιανικές οργανώσεις».

Εκτός από τους μαχητές του *Δημοκρατικού Στρατού*, ο *Εθνικός Στρατός* συνελάμβανε ένα πλήθος ανθρώπων που διαβιούσαν στα χωριά της ορεινής Στερεάς Ελλάδας, τους οποίους χαρακτήριζε «αυτοαμυνίτες, συνεργάτες του εχθρού και ληστοστρόφους των συμμοριτών». Πράγματι ο ΔΣΕ είχε δημιουργήσει ένα ανεπτυγμένο δίκτυο στις ορεινές περιοχές το οποίο αποτελούσε τις διοικητικές, πληροφοριοδοτικές και εφοδιαστικές υπηρεσίες των αντάρτικων δυνάμεων. Αυτοί αποτελούσαν, κατά τον *Εθνικό Στρατό*, τους «συμμορίτες της αυτοάμυνας» και συνιστούσαν τόσο μεγάλο κίνδυνο όσο και οι ένοπλοι αντάρτες. Για να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες που αποτελούσε ένας αγροτικός πληθυσμός ο οποίος ήταν πηγή υποστήριξης του ΔΣΕ, η κυβέρνηση και ο *Εθνικός Στρατός* έλαβαν μια σειρά από μέτρα που σκόπευαν σύμφωνα με το στρατηγό Θ. Τσακαλώτο, διοικητή του Α Σώματος Στρατού, *«στο στραγγάλισμα της κομμουνιστικής αυτοάμυνας στην ύπαιθρο και την πλήρη εξάρθρωση του δικτύου πληροφοριών»*[260].

Η σημασία της εξόντωσης του δικτύου του ΔΣΕ στα ορεινά χωριά διαφαίνεται και από τις επανειλημμένες εκκλήσεις της στρατιωτικής ηγεσίας προς τις μονάδες του *Εθνικού Στρατού*. Ο Μέραρχος Ι. Πετζόπουλος σε ομιλία τους προς τους εκπροσώπους του Τύπου δήλωνε πως «*η μεραρχία στην επιθυμία της να θέσει τέρμα στην αναρχία, να αποκαταστήσει την τάξη και την ασφάλεια της περιοχής είναι αποφασισμένη να πατάξει αμειλίκτως τους αυτοαμυνίτες των χωρίων*»[261]. Με εξαιρετικά επείγον και απόρρητο έγγραφο της 15ης Μαΐου 1947 προς όλα τα Σώματα Στρατού με θέμα την παρακολούθηση και εξόντωση των αυτοαμυνιτών επισημαίνονταν ότι: *«αν δεν πραγματοποιηθεί η πλήρης εξάρθρωσις των οργανώσεων αυτοαμύνης των χωρίων δι' εξοντώσεως ή συλλήψεως όλων των μελών αυτής το επίπονον έργον των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων αποβαίνει εις μάτην»*[262].

Οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών αναγκάστηκαν από το *Εθνικό Στρατό* να εκκενώσουν τα χωριά τους και να καταφύγουν στις κοντινότερες κωμοπόλεις ή στη Λαμία, τα επονομαζόμενα κέντρα ασφαλείας. Εκεί διέμεναν σε παραγκουπόλεις στις παρυφές των

---

[260] *Λαμιακός Τύπος*, 4 Μαΐου 1948
[261] *Λαμιακός Τύπος*, 13 Απριλίου 1948
[262] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Κείμενο 89, 1η Στρατιά προς Α και Β ΣΣ: «Συμπεριφορά προς τους κατοίκους της υπαίθρου», τόμος 3ος, Αθήνα 1998, σ. 553

οικισμών σε άθλιες συνθήκες. Σύμφωνα με ανταπόκριση αθηναϊκής εφημερίδας 35.000 πρόσφυγες από τα ανταρτοκρατούμενα χωριά είχαν συγκεντρωθεί στη Λαμία των 20 χιλιάδων και στεγάζονταν νοτιοδυτικά της πόλης κατά τον οικτρότερο τρόπο[263]. Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Πρόνοιας σε ολόκληρη την Κεντρική Ελλάδα ο αριθμός των εκπατρισμένων αυξήθηκε από 9.100 τον Ιανουάριο 1947 σε 184.758 το Μάρτιο 1948.[264] Όσοι εξακολουθούσαν να διαμένουν στα χωριά τους, χαρακτηρίζονταν «ληστοστρόφοι και τροφοδότες των συμμοριτών» και παραπέμπονταν στο Στρατοδικείο.

Το Στρατοδικείο ανέλαβε να σταθεροποιήσει τη νίκη του *Εθνικού Στρατού* στη Στερεά Ελλάδα «*εκκαθαρίζον τους αυτοαμυνίτας και εξολοθρεύον τους αιμοβόρους εγκληματίας και προδότες της πατρίδας*»[265]. Από το Σεπτέμβριο 1947 και κυρίως από τους καλοκαιρινούς μήνες του 1948 δεκάδες άνθρωποι καταδικάστηκαν βάσει αυτού του κατηγορητηρίου[266]. Σύμφωνα με το στρατηγό Θ. Τσακαλώτο για να λήξει ο πόλεμος έπρεπε να ληφθούν σκληρά μέτρα, «*να γίνει τέλεια εκκαθάριση των μετόπισθεν, να δημιουργηθούν εθελοντικά τάγματα κινητά προς καταδίωξη και αντίποινα ένα προς δέκα*»[267].

Οι περισσότεροι που παραπέμφθηκαν με την κατηγορία του αυτοαμυνίτη καταδικάστηκαν στην ποινή των ισόβιων δεσμών. Αν ωστόσο συνέτρεχαν επιβαρυντικές περιπτώσεις, για παράδειγμα, αν οι κατηγορούμενοι ήταν υπεύθυνοι αυτοάμυνας στην περιοχή τους επιβάλλονταν η ποινή του θανάτου[268]. Αλλά και ασήμαντα αδικήματα, όπως του Λαμιώτη από το Σλα Μαχαλά που τραγουδούσε μεθυσμένος αντάρτικα τραγούδια[269] ή του νεαρού βοσκού από τα χωριά της Σπερχειάδας που έδωσε το ψωμί

---

[263] *Βήμα*, 20 Ιουνίου 1947

[264] Α. Λάιου, «Μετακινήσεις πληθυσμού στην ελληνική ύπαιθρο» στο Lars Baerentzen – Ole Smith – Γιάννη Ιατρίδης (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, Αθήνα 1992, σ. 88-89

[265] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Αυγούστου 1948

[266] Ενδεικτικά: *Λαμιακός Τύπος*, 24 Ιανουαρίου 1948, 14 Φεβρουαρίου 1948, 27 Ιουνίου 1948(15 άτομα), 3 Ιουλίου 1948 (24 άτομα), 17 Ιουλίου 1948 (64 άτομα)

[267] *Λαμιακός Τύπος*, 6 Φεβρουαρίου 1949

[268] *Λαμιακός Τύπος*, 14 Ιουλίου 1948

[269] Η ιστορία της καταδίκης του κυκλοφόρησε στη Λαμία ως ανέκδοτο: «Κύριε πρόεδρε, 10 χρόνια για ένα τραγουδάκι είνια πολλά; Και η απάντηση: Γιατί δεν τραγουδούσες κάποιο άλλο τραγούδι; Έλα ντε! Η μαγκούφα η εργατιά μου 'ρθε εκείνη τη στιγμή» στο Γ. Λευκαδίτης, *Αναδρομές. Ένας επονίτης θυμάται*, Λαμία 1998, σ. 161

που είχε μαζί του στους αντάρτες, επέφεραν βαρύτατες ποινές που είχαν ως σκοπό να εκφοβίσουν και να τρομοκρατήσουν. Τα θύματα δεν ήταν πάντα κομμουνιστές, φυλακισμένοι, αντάρτες ή συμπαθούντες. Ήταν συχνά απλοί πολίτες που υφίσταντο τις συνέπειες της κρατικής βίας.

Στους χαρακτηριζόμενους ως αυτοαμυνίτες πρέπει να συμπεριληφθούν και τα μέλη των οικογενειών των ανταρτών ή των στελεχών του ΔΣΕ που είχαν παραμείνει στα χωριά και στις πόλεις. Τέτοιες είναι οι περιπτώσεις της οικογένειας Μ. από την Ευρυτανία. Ο Α.Μ., συνταξιούχος δάσκαλος, καταδικάστηκε σε θάνατο ως υπεύθυνος αυτοάμυνας ενώ σημειώνονταν ότι είχε γιο στέλεχος της Αχτιδικής Επιτροπής Ευρυτανίας. Ο Σ.Μ, από την ίδια οικογένεια, ιερέας, του οποίου η κόρη ήταν στέλεχος του ΔΣΕ και ο γαμπρός του πολιτικός υπεύθυνος του ΔΣΕ στην Ευρυτανία καταδικάστηκε επίσης σε θάνατο και εκτελέστηκε[270]. Η κόρη του καπετάνιου Νάκου Μπελή πέρασε από στρατοδικείο και καταδικάστηκε σε ποινή φυλάκισης[271]. Οι φυλακές Λαμίας αλλά και στρατόπεδα εξορίας ήταν γεμάτα από γυναίκες κυρίως συγγενείς ανταρτών του ΔΣΕ ανεξαρτήτου ηλικίας οι οποίες κρατούνταν σύμφωνα με τη νομοθεσία περί ληστείας για προληπτικούς λόγους και απολύθηκαν μετά το τέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων

Καθ' όλη τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας απασχολήθηκε με υποθέσεις στρατιωτών και αξιωματικών του *Εθνικού Στρατού* οι οποίοι παραδόθηκαν στο ΔΣΕ ή εγκατέλειψαν τη θέση τους κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων. Το φαινόμενο ήταν ιδιαίτερα έντονο στις πρώτες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* στη Ρούμελη στα ορεινά της Λαμίας το Νοέμβριο 1946[272]. Σε μια μάλιστα περίπτωση καταδικάστηκε ένας ταγματάρχης και δύο ανθυπολοχαγοί γιατί κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στη Δυτική Φθιώτιδα δεν έλαβαν όλα τα απαιτούμενα μέτρα με αποτέλεσμα το τμήματα τα οποία διοικούσαν να προσβληθούν από τους αντάρτες και να πέσουν σε ενέδρα με βαρύτατες απώλειες[273]. Οι ποινές ήταν ιδιαίτερα αυστηρές και περιλάμβαναν στρατιωτική καθαίρεση, στέρηση των

---

[270] *Λαμιακός Τύπος*, 20 Ιουνίου 1948
[271] *Λαμιακός Τύπος*, 24 Ιανουαρίου 1948
[272] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Κείμενο 139, «Πόρισμα ενεργηθείσης ενόρκου προανακρίσεως, 6 Δεκεμβρίου 1946», Τόμος 2, Αθήνα 1998, σ. 545
[273] *Λαμιακός Τύπος*, 9 Απριλίου 1947 και 21 Αυγούστου 1947

πολιτικών δικαιωμάτων εφ' όρου ζωής, 20ετή κάθειρξη ή ακόμα και θάνατο, όταν συνέτρεχαν επιβαρυντικοί λόγοι, χωρίς ωστόσο από τα παρόντα στοιχεία να έχει διαπιστωθεί η εκτέλεση της επιβληθείσας θανατικής καταδίκης.

Το φαινόμενο έλαβε τέτοιες διαστάσεις ώστε στις 30 Ιανουαρίου 1948 ο αντιστράτηγος της 1ης Στρατιάς Βεντήρης κατήγγειλε ότι *«είναι επόμενον κατά τον διεξαγόμενον αγώνα εκ παραλλήλου προς τας εξαιρέτους πράξεις να σημειούνται και παραλείψεις και λιποψυχίαι επιδρώσαι επί του ηθικού και της γενικωτέρας εκβάσεως του αγώνος και υποκείμεναι εις άμεσον κολασμόν»* και ζήτησε με απόρρητο έγγραφό του προς τον *Υπουργό Στρατιωτικών* με θέμα τα Έκτακτα Στρατοδικεία *«εις τον στρατόν τουλάχιστον άπαντα τα στρατιωτικά αδικήματα να υπάγωνται εις τα έκτακτα στρατοδικεία διότι τα τακτικά εξατμίζουν τα φαινόμενα και η δια τούτων θεραπεία είναι άτονος»*[274]. Πράγματι, με το ΜΔ Ψήφισμα της 15/20 Μαρτίου 1948 «Περί καθορισμού των εφαρμοστέων διατάξεων του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικος κατά την διάρκεια του ισχύος του Γ Ψηφίσματος» όλα τα εγκλήματα που διαπράττονταν από στρατιωτικούς και προβλέπονταν από το Στρατιωτικό Ποινικό Κώδικα επέσυραν τις εν καιρώ πολέμου επιβαλλόμενες ποινές, παρόλο που τυπικά δεν ίσχυε αυτό το νομικό καθεστώς[275]. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία πραγματοποιήθηκαν 1.281 δίκες στρατιωτών και στρατιωτικών σε όλα τα Έκτακτα Στρατοδικεία ανά την επικράτεια για παραβάσεις της στρατιωτικής νομοθεσίας[276].

Ιδιάζουσα περίπτωση αποτελεί η σύσταση Έκτακτου Στρατοδικείου στο Δομοκό για να δικάσει τον έφεδρο ανθυπολοχαγό Χ. Γ. ο οποίος κατηγορήθηκε ότι, ενώ υπηρετούσε στο 11ο Τάγμα Εθνοφρουρας Δομοκού, προέβη σε συνενοήσεις με τον ΔΣΕ και βοήθησε τους μαχητές του να καταλάβουν με δόλο το εξωτερικό φυλάκιο της πόλης του Δομοκού τον Οκτώβριο 1948. Ο Χ.Κ. λιποτάκτησε στο ΔΣΕ και συνελήφθηκε κατά τις

---

[274] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Κείμενο 38, 1η Στρατιά προς Υπουργείο Στρατιωτικών, «Έκτακτα Στρατοδικεία», Τόμος 7ος, Αθήνα 1998, σ.260

[275] Οικονομόπουλος, *ο.π.*, σ. 108-9: Εισηγητική Έκθεση για το ΜΔ Ψήφισμα.

[276] Λεπτομερή στοιχεία για τις δίκες των στρατιωτών και στρατιωτικών στο Ν.Μιχιώτης, *Τα Έκτακτα Στρατοδικεία της περιόδου 1946-1960*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 2007, σ. 228-234 και πίνακες σ. 240-241

εκκαθαριστικές επιχειρήσεις το καλοκαίρι 1949. Καταδικάστηκε σε θάνατο και στρατιωτική καθαίρεση, η ποινή του, ωστόσο, δεν εκτελέστηκε στη Λαμία[277].

Σπάνια περίπτωση καταδίκης «εθνικόφρονων πολιτών» στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας αποτέλεσε η καταδίκη σε θάνατο δύο ανδρών των ΜΑΥ του Χ.Α, 17 ετών και του Ζ. Σ., 18 ετών, για ληστεία και απόπειρα φόνου[278]. Η ποινή τους όμως δεν εκτελέστηκε. Ενδιαφέρουσα περίπτωση αποτελεί και η παραπομπή στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας του Κ. Βουρλάκη γνωστού αρχηγού παρακρατικής συμμορίας που δρούσε στην περιοχή της Φθιώτιδας από το 1945. Ο Βουρλάκης κατηγορήθηκε ως ηθικός αυτουργός στη δολοφονία του «εθνικόφρονος» κτηνοτρόφου Γ.Κ, οι γιοι του οποίου υπηρετούσαν στην Εθνοφρουρά. Στον αθηναϊκό και τοπικό τύπο πληθώρα δημοσιευμάτων υπεραμύνθηκε της «προσφοράς» του Βουρλάκη στον αγώνα του έθνους ενάντια των κομμουνιστών και ζητούσε την αποφυλάκισή του[279].

Κατά τη διάρκεια του 1948 το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας επικέντρωσε τη δράση τους στις οργανώσεις των πόλεων Λαμίας και Άμφισσας καθώς εκεί σύμφωνα με την εισήγηση του Βασιλικού Επιτρόπου, βρισκόταν *«η καρδιά που τροφοδοτεί με αίμα το συμμοριτισμό των βουνών και αν εκλείψει αυτή θα εκλείψει και ο συμμοριτισμός»*[280]. Το Φεβρουάριο 1948 δικάστηκαν τα φερόμενα ως μέλη της ΕΠΟΝ Λαμίας. Σύμφωνα με το κατηγορητήριο προέβαιναν σε στρατολόγηση μελών και κατασκοπεία υπέρ του ΔΣΕ. Καταδικαστήκαν σε ισόβια κάθειρξη χωρίς να επιβληθεί κάποια θανατική καταδίκη. Δεν συνέβη το ίδιο δύο μήνες αργότερα, τον Απρίλιο, οπότε πραγματοποιήθηκε η μαζικότερη δίκη του Εκτάκτου Στρατοδικείου Λαμίας, η υπόθεση Γ. Η εξάρθρωση της παράνομης *Επιτροπής Πόλης* του ΚΚΕ Λαμίας ολοκληρώθηκε με τις εκτελέσεις πέντε μελών της κομμουνιστικής οργάνωσης στα τέλη Σεπτεμβρίου 1948.

Τα σημαίνοντα στελέχη του *Κομμουνιστικού Κόμματος* στην περιοχή της Λαμίας, τα οποία είχαν συλληφθεί το καλοκαίρι του 1946, δικάστηκαν μετά από μακρά περίοδο

---

[277] *Λαμιακός Τύπος*, 22 και 23 Ιουλίου 1949
[278] *Εθνικός Κήρυξ*, 4 Απριλίου 1948
[279] *Εθνικός Κήρυξ*, 17 Ιουνίου 1948
[280] Από το λόγο του Βασιλικού Επιτρόπου στη δίκη των κομμουνιστών Άμφισσας. *Λαμιακός Τύπος*, 22 Σεπτεμβρίου 1948.

κράτησης. Ο Γ. Γ., προπολεμικός κομμουνιστής και ενός από τους πρωτεργάτες της οργάνωσης της Εθνικής Αντίστασης στη Στερεά δικάστηκε στα τέλη Νοεμβρίου 1948 ως ηθικός αυτουργός και καθοδηγητής της κομμουνιστικής οργάνωσης στη Στερεά Ελλάδα και εκτελέστηκε στις 9 Δεκεμβρίου 1948. Το ίδιο και ο Κ. Γ., στέλεχος της Επιτροπής Πόλης Λαμίας, που εκτελέστηκε στις 16 Σεπτεμβρίου 1949, ενώ τα στελέχη της Επαρχιακής Επιτροπής του ΕΑΜ, ο δημοσιογράφος της εαμικής εφημερίδας *Ρούμελη* Γ. Μ[281]. και ο δικηγόρος Κ. Ν., ο οποίος επανειλημμένα είχε υπερασπιστεί αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης στο Κακουργιοδικείο Λαμίας, αν και καταδικάστηκαν σε θάνατο στις αρχές του 1949 τελικά δεν εκτελέστηκαν (είχαν καταδικαστεί με 3-2).

Στα μέσα Αυγούστου 1948 εκδικάστηκε η υπόθεση 13 μελών της επονομαζόμενης οργάνωσης αυτοάμυνας Άμφισσας οι οποίοι σύμφωνα με το κατηγορητήριο *«είχαν καταρτίσει ομάδας με αντικειμενικόν σκοπόν την κατάληψιν της Αμφίσσης, την εισαγωγή των κατασχεθέντων όπλων και πολυβόλων, την ένταξη των οπαδών του ΚΚΕ σε συμμορίες, την επίθεση κατά αστυνομικών σταθμών και οργάνων της τάξεως και δολοφονιών οργάνων της δημόσιας διοίκησης και πολιτών».* Τρεις δικηγόροι, γνωστά μέλη του εαμικού κινήματος, οι οποίοι μετά την Απελευθέρωση είχαν υπερασπιστεί στο Κακουργιοδικείο Άμφισσας δεκάδες κατηγορούμενους αντιστασιακούς[282], εκτελέστηκαν στις 16 Σεπτεμβρίου 1948 παρά την παρέμβαση υπέρ αυτών του Α. Σβώλου, στο κόμμα του οποίου πολιτεύονταν. Όπως σημείωνε σε επιστολή του προς τον τοπικό τύπο ο πρόεδρος της οργάνωσης *Σφαγιασθέντων Εθνικιστών Φθιώτιδας*, Γ. Κυρίτσης: *«όσο μεγαλύτεροι και διαννούμενοι είναι τόσο μεγαλύτερα κακουργήματα διέπραξαν εις βάρος εθνικιστών Ελλήνων διότι αυτοί ως μορφωμένοι που ήσαν τόσον μεγαλύτερον αριθμόν δυστυχών υπάρξεων παρέσυραν εις κακουργήματα»*[283]

---

[281] Ο Γ.Μ. είχε ξαναδικαστεί από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας και είχε καταδικαστεί σε 5 έτη ειρκτή γιατί ως αρχισυντάκτης της εαμικής εφημερίδας «Ρούμελη» είχε δημοσιεύσει άρθρο στις 25 Ιουνίου 1946 που κατά την κρίση της δικαιοσύνης έθετε ως στόχο τη διατάραξη της τάξεως. *Λαμιακός Τύπος*, 22 και 23 Ιουλίου 1948

[282] Γ. Κουτρούκης, *«Εν Ψυχρώ». Κατοχή – Βάρκιζα- Εμφύλιος*, Αθήνα: Καπόπουλος, 1996, σ.67

[283] *Λαμιακός Τύπος*, 5 Σεπτεμβρίου 1948

8.2.7. Κοινωνικά χαρακτηριστικά των εκτελεσμένων από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας

Εξετάζοντας συνολικά τις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου των εκτελεσμένων από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας διαπιστώνεται ότι οι περισσότεροι εκτελεσμένοι ανήκαν στην ηλικιακή βαθμίδα 20-30, ήταν δηλαδή άτομα νεαρής ηλικίας τα οποία καταδικάστηκαν ως μαχητές του ΔΣΕ. Αξιοσημείωτο είναι και το ποσοστό των ατόμων άνω των 50 ετών τα οποία στη μεγάλη τους πλειοψηφία καταδικάστηκαν ως αυτοαμυνίτες και συνεργάτες των του ΔΣΕ. Ο νεότερος από τους εκτελεσμένους άνδρες ήταν ένας ανήλικος δεκαεφτάχρονος από τη Στυλίδα που εκτελέστηκε στις 16 Ιουνίου 1948 και ο γηραιότερος, 69 ετών, ένας συνταξιούχος δάσκαλος από τη Μαυρομάτα Ευρυτανίας που εκτελέστηκε στις 5 Ιουλίου 1948.

ΓΡΑΦΗΜΑ 12

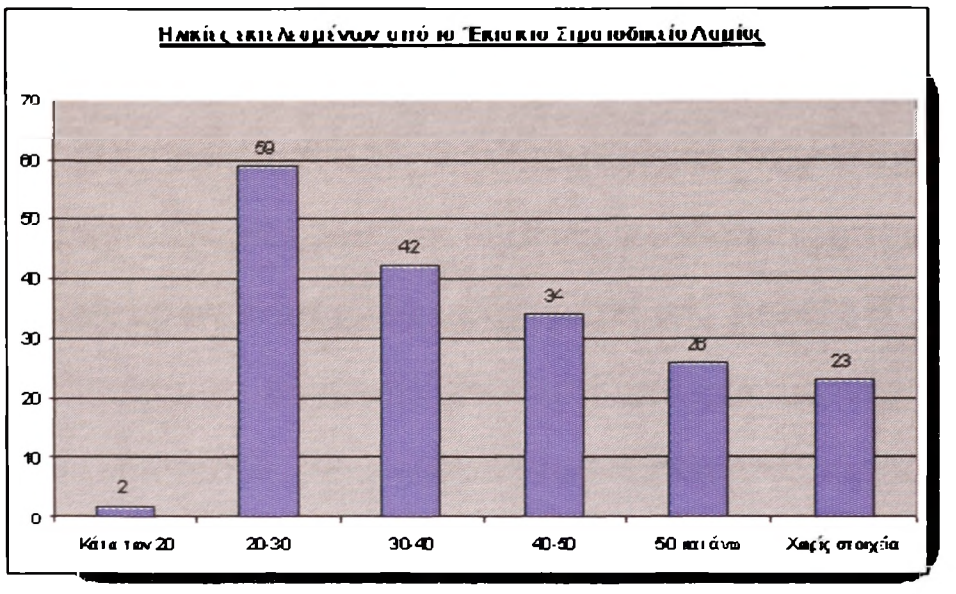

Από τις εκτελεσμένες γυναίκες η νεότερη ήταν 18 ετών, από το Ψηλό Χωριό Ευρυτανίας που κατηγορήθηκε ότι «ως διδασκάλισσα των συμμοριτών δίδασκε τα παιδιά το κομμουνιστικό σύστημα»[284] και η μεγαλύτερη η μητέρα της, 60 ετών που δικάστηκε ως υπεύθυνη γυναικών στην αυτοάμυνα του χωριού της. Εκτελέστηκαν με λίγες ημέρες διαφορά στις 29 Ιουλίου και 7 Αυγούστου αντίστοιχα.

[284] *Λαμιακός Τύπος*, 14 Ιουλίου 1948

Σχετικά με την οικογενειακή κατάσταση των εκτελεσμένων υπερείχαν ελαφρά οι άγαμοι. Στον κατάλογο των εκτελέσεων περιλαμβάνονται άτομα των ίδιων οικογενειών, όπως τρία ζευγάρια συζύγων, τρία ζεύγη αδελφών, μια μητέρα με τις δύο κόρες της και ένας πατέρας με το γιο του[285].

Όσο αφορά στον τόπο διαμονής των εκτελεσμένων το 40% διέμενε στη Δυτική Φθιώτιδα (χωριά της Σπερχειάδας και της Υπάτης) και στο νομό Ευρυτανίας γεγονός που αποδίδεται στο ότι στις περιοχές αυτές διεξήχθησαν στρατιωτικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* και αποτέλεσαν βασικά κέντρα στρατολόγησης των ανταρτών του ΔΣΕ. Μόλις το 9% διέμενε στην πόλη της Λαμίας ενώ ένα μικρό ποσοστό δήλωνε ως τόπο διαμονής περιοχές εκτός της δικαιοδοσίας του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας.

Η σχετικά μικρή αντιπροσώπευση της Ανατολικής Φθιώτιδας (επαρχία Λοκρίδας) και του Νομού Φωκίδας οφείλεται στην προσαγωγή των συλληφθέντων στα όμορα στρατοδικεία Θηβών και Μεσολογγίου αντίστοιχα. Τα χωριά που αναφέρονται με μεγαλύτερη συχνότητα ως τόπος διαμονής των εκτελεσμένων είναι το Δίλοφο 5, το Κυριακοχώρι 4 και ο Πύργος Υπάτης 6, στη Δυτική Φθιώτιδα, η Κάτω Αγόριανη 6 και η Μαντασιά 7 στην περιοχή του Δομοκού και το Στένωμα Ευρυτανίας, όλα ορεινά. Η πλειονότητα των χωριών αυτών συμμετείχε σύσσωμα στην εαμική αντίσταση και στον Δημοκρατικό Στρατό.[286]

---

[285] Κάποιες οικογένειες πλήρωσαν βαρύ τίμημα στα χρόνια του Εμφυλίου. Η 60χρονη Α. Γ. από τη Λαμία, καταδικασμένη σε ισόβια δεσμά στην υπόθεση Γ. είχε κόρη 20 ετών εκτελεσμένη, ο άνδρας της τυφλώθηκε στην φυλακή, το άλλο κορίτσι και ο γιος της καταδικασμένοι και αυτοί σε ισόβια και ο γαμπρός της ήταν μελλοθάνατος. Βλ. Ολυμπία Παπαδούκα, *Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ*, Αθήνα: Δεκέμβρης 1981, σ. 151 και περίπτωση της Κ. Ν. και Π., *στο ίδιο*, σ. 156, της Σ. Λ. σ. 165, της Α. Κ. σ.161

[286] Η συμμετοχή των χωριών αυτών στο ΔΣΕ διαφαίνεται στα αριθμητικά στοιχεία σχετικά με τον αριθμό των νεκρών στο ΔΣΕ στα χωριά Δίλοφο, Κυριακοχώρι και χωριά της Ευρυτανίας, τα οποία συγκέντρωσε και παραθέτει ο Α. Θεοχάρης, *Στη Στερεά Ελλάδα με το Δημοκρατικό Στρατό, 1945-1949*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2002, σ. 274-6 και 280-1

ΓΡΑΦΗΜΑ 13

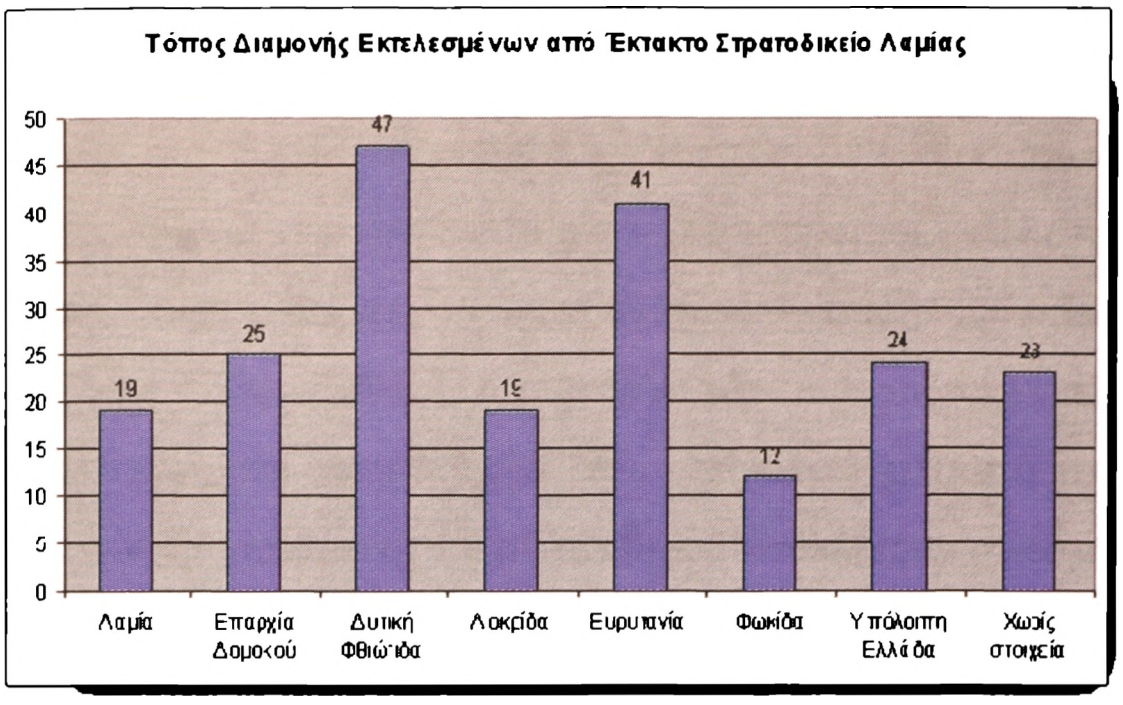

Οι άνδρες που εκτελέστηκαν από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας ασχολούνταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία με τη γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή. Με δεδομένο ότι πριν από τον πόλεμο το 61% του ενεργού πληθυσμού απασχολούνταν με την πρωτογενή παραγωγή και ιδίως με τη γεωργία, το 21% με την παροχή υπηρεσιών και κυρίως με το εμπόριο και το 18% με τη βιομηχανία[287] και λαμβάνοντας υπόψη ότι οι αγροτικές ορεινές περιοχές υπήρξαν ο κύριο τόπος στρατολόγησης και δράσης του ΔΣΕ μπορούμε να εξηγήσουμε την κοινωνικο-επαγγελματική συγκρότηση του καταλόγου των εκτελεσθέντων.

[287] Κ. Βεργόπουλος, «Η ελληνική οικονομία από το 1926-1935», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΕ, Αθήνα 1978, σ. 327-342

ΓΡΑΦΗΜΑ 14

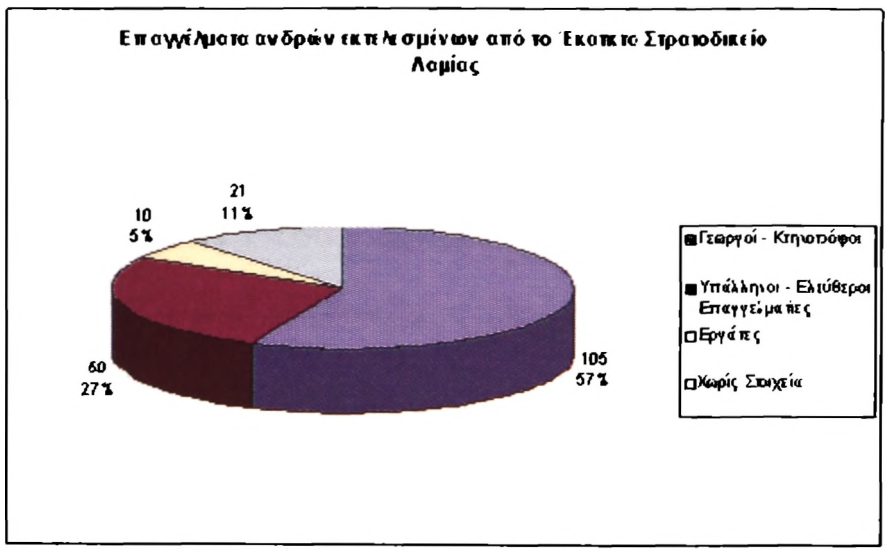

Υπερτερούσαν οι γεωργοί και οι κτηνοτρόφοι σε ποσοστό 56,4% και έπονταν οι υπάλληλοι και οι ελεύθεροι επαγγελματίες με ποσοστό 27% ενώ οι εργάτες αποτελούσαν το 11% του συνολικού αριθμού. Κάνοντας μια περαιτέρω κατηγοριοποίηση διαπιστώνεται ότι οι ασχολούμενοι με τη γεωργία καταδικάζονταν ως συμμετέχοντες στο ΔΣΕ ενώ οι καταδικασθέντες ως μέλη των οργανώσεων πόλεων ασχολούνταν με επαγγέλματα του τριτογενούς τομέα. Οι γυναίκες ασχολούνταν με τα οικιακά και μόνο τρεις φέρονται να ασκούν κάποιο επάγγελμα (μια δασκάλα, μια υφάντρια και μία ράφτρα).

8.2.8. Η διαδικασία ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου

Οι καταδικαστικές αποφάσεις και κυρίως οι εκτελέσεις συνδέονταν με τη γενικότερη θεώρηση του ρόλου του Στρατοδικείου ως μέσου τιμωρίας. Το Στρατοδικείο όπως και η σωματική βία, ο αποκεφαλισμός, η διαπόμπευση, η εξορία και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης αποτελούσαν μέρος των κατασταλτικών πρακτικών του κράτους. Το κράτος – τιμωρός χρησιμοποιούσε την ποινή ως στοιχείο παραδειγματισμού και η εκτέλεση, ως τελεσίδικη και μη αναστρέψιμη δήλωνε την αήττητη εξουσία του. Το παρακάτω απόσπασμα από κύριο άρθρο τοπικής εφημερίδας της Λαμίας με αφορμή την εκτέλεση καταδικασμένων από Κακουργιοδικεία θεωρούμε ότι συνοψίζει με εύγλωττο τρόπο την κρατική κατασταλτική πολιτική:

> «Προς κομμουνιστάς: Από σας θα σωθούν μόνο όσοι παραδοθούν αυθορμήτως. Όσοι δεν παραδοθούν ή θα φράξουν με τα κουφάρια τους χαντάκια και θα λιπαίνουν τα αγριόχορτα ή θα σαπίσουν στις φυλακές ή θα δεχθούν από μισή δωδεκάδα σφαίρες εκτελεστικού αποσπάσματος από εκείνες που δέχθηκαν προχθές κατάστηθα οι 17 της ΟΠΛΑ. Και σημειώστε ότι για τους Μπουρδή, Μονέδαν και Αυγέρην μίλησε το σύμπαν. Για σας σήμερον δεν έχει να μιλήσει κανείς άλλος από το ανακοινωθέν της Δικαιοσύνης «χθες την πρωίαν παρά το τάδε νεκροταφείον εκτελέστηκαν οι...»[288].

Τυπικά η διαδικασία ενώπιον των Στρατοδικείων διέπονταν από τα άρθρα 144-150 της Στρατιωτικής Ποινικής Νομοθεσίας που διατηρηθηκαν σε ισχύ με αλλεπάλληλες διατάξεις[289]. Ο βαθμός ωστόσο που οι διαδικαστικές εγγυήσεις γινόταν σεβαστές εξαρτιόταν από το κλίμα που επικρατούσε κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας και τις στρατιωτικοπολιτικές συγκυρίες. Οι δίκες ήταν μαζικές, ιδιαίτερα στο αποκορύφωμα της εμφύλιας σύγκρουσης την άνοιξη και καλοκαίρι του 1948. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δικάσιμος της 3ης Αυγούστου 1948 στην οποία εκδικάστηκαν οι υποθέσεις 59 κατηγορουμένων. Όπως βεβαίωνε ο Ηλίας Ηλιού, συνήγορος πολλών διωκόμενων, οι κατηγορούμενοι διώκονταν συλλογικά για πολυάριθμα εγκλήματα χωρίς να λαμβάνεται η παραμικρή πρόνοια για την εξατομίκευση της πράξης. Ως αποτέλεσμα, ο κατηγορούμενος δικάζονταν για έναν εντυπωσιακό αριθμό εγκλημάτων και τα ίδια εγκλήματα αποδίδονταν ταυτόχρονα σε περισσότερες ομάδες κατηγορουμένων[290]. Συχνά οι δίκες αφορούσαν το σύνολο των κατοίκων ορισμένων χωριών οι οποίοι κατηγορούνταν για συνεργασία και παροχή βοήθειας προς το ΔΣΕ, όπως για παράδειγμα η δίκη του χωριού Μεξιάτες στις 26 Ιουνίου 1948, του Πύργου Υπάτης στις 7 Οκτωβρίου 1948[291], του Κλαυσίου στις 16 Αυγούστου 1948[292]. Ορισμένοι κατηγορούμενοι κάθε ομάδας χαρακτηρίζονταν κυρίως ένοχοι κατά κανόνα

---

[288] *Λαμιακός Τύπος*, 12 Ιουνίου 1947

[289] Νόμος ΦΙΒ της 19 Μαΐου/24 Οκτωβρίου 1860. Οικονομόπουλος, *ο.π.*, σ.10-40, όπου αναλυτικά στοιχεία για τη διαδικασία ενώπιον των Στρατοδικείων.

[290] Ν. Αλιβιζάτος, ο.π., σ.516

[291] *Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας*, αρ.αποφ 440, 7.10.1948

[292] *Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας*, αρ.αποφ. 371, 16.9.1948

με βάση πολιτικά κριτήρια και καταδικάζονταν σε θάνατο όπως επιβεβαιώθηκε σε πολλές δίκες του Στρατοδικείου Λαμίας (όπως στην υπόθεση Γ.).

Οι δικαστικές διαδικασίες ήταν συνοπτικές καθώς σύμφωνα με το άρθρο 14 του Γ Ψηφίσματος στις αποφάσεις των Εκτάκτων Στρατοδικείων *«ουδέν τακτικό ή ένδικο μέσο συγχωρείται»*[293]. Οι αποφάσεις των Εκτάκτων Στρατοδικείων ήταν επομένως τελεσίδικες και μη εφέσιμες και δεν παρέχονταν αρχικά η δυνατότητα κίνησης της διαδικασίας απονομής χάριτος. Σύμφωνα με το άρθρο 12 του Γ Ψηφίσματος, οι θανατικές αποφάσεις εκτελούνταν μετά την πάροδο τριών ημερών από την αναγγελία της απόφασης, ενώ ύστερα από τον Ιανουάριο 1949 εκτελούνταν μετά την πάροδο πέντε ημερών[294]. Ωστόσο από τον Δεκέμβριο του 1948 εφαρμόστηκε ένα είδος αυτοδέσμευτης επιείκειας. Πρόκειται για τον εθιμικό κανόνα του τρία – δύο, σύμφωνα με τον οποίο, αν η θανατική ποινή είχε απαγγελθεί ομόφωνα και από τους πέντε στρατοδίκες ή με πλειοψηφία τέσσερις κατά ενός τότε εκτελούνταν στις πιο σύντομες προθεσμίες. Αν η απόφαση λαμβάνονταν με πλειοψηφία τρία – δύο, τότε ο φάκελος του καταδίκου διαβιβάζονταν στο συμβούλιο χαρίτων το οποίο αποφάσιζε αμετακλήτως ύστερα από την πάροδο μηνών ή και χρόνων[295]. Είναι εύκολα κατανοητή η σημασία του άγραφου αυτού κανόνα σε μια εποχή που οι θανατικές καταδίκες απαγγέλονταν καθημερινά.

---

[293] Γ Ψήφισμα της 18 Ιουνίου 1946 «Περί Εκτάκτων Μέτρων αφορώντων την δημόσιαν τάξιν και ασφάλειαν», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ. 16

[294] ΑΝ. 885/11 Ιανουαρίου 1949 «Περί αναθεωρήσεως αποφάσεων Έκτακτων Στρατοδικείων», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ. 32

[295] Η διαδικασία απονομής χάριτος διέπονταν από το Ν. 3861/ 11 Φεβρουαρίου]20 Μαρτίου 1929 «Περί απονομής χάριτος εις καταδίκους και εκτελέσεως θανατικής ποινής». Σύμφωνα με τη διαδικασία απονομής χάριτος στην περίπτωση των θανατικών ποινών το Συμβούλιο Χαρίτων είχε μόνο γνωμοδοτικό ρόλο (Άρθρο 6). Σε διάστημα 2 μηνών από την υποβολή της αίτησης χάριτος προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης, ο Υπουργός Δικαιοσύνης ήταν υποχρεωμένος να υποβάλει τη δικογραφία και τη γνωμοδότηση στον Βασιλιά για τη μετατροπή ή μη της ποινής (Άρθρο 8). Ύστερα από τον Οκτώβριο 1949 και σύμφωνα με το Άρθρο 18 του Ψηφίσματος ΟΓ της 9/14 Οκτωβρίου 1949 «Περί μέτρων Εθνικής Αναμορφώσεως», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ. 262, δεν μπορούσε να εκτελεστεί η ποινή του θανάτου αν δεν τηρούνταν πρώτα η διαδικασία του νόμου για την απονομή χάριτος. (Ωστόσο η ποινή του θανάτου για στρατιωτικούς μπορούσε να εκτελεστεί και πριν της τήρησης της διαδικασίας της απονομής χάριτος). Το μέτρο αυτό επεκτάθηκε και σε όσες υποθέσεις είχαν απορριφθεί από το Συμβούλιο Χαρίτων έως το Μάιο του 1951, στις οποίες δύνονταν η δυνατότητα επανεξέτασης για μία ακόμα φορά υπό το πνεύμα μεγαλύτερης επιείκιας. Ν. 1829/26]28 Μαίου 1951 «Περί κυρώσεως, ερμηνείας, τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του ΑΝ1504/50 «περί αναθεωρήσεως αποφάσεων στρατοδικείων, παροχής ευργετημάτων εις προσερχομένους συμμορίτας, τροποποιήσεως του Ν.3861 και τινώ άλλων διατάξεων», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ. 151

Οι περισσότερες θανατικές καταδίκες του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας εκτελέστηκαν στις πιο σύντομες ημερομηνίες, δηλαδή ενέπιπταν στην κατηγορία της τριήμερης εκτέλεσης, γεγονός ενδεικτικό της αυστηρότητας και του αμείλικτου χαρακτήρα τους. Χαρακτηριστικό της επιδεικνυόμενης σκληρότητας είναι ότι στην περίπτωση της επιβολής της θανατικής καταδίκης στα τρία μέλη μιας οικογένειας, εκτελέστηκαν πρώτα οι δύο κόρες, 19 και 18 χρονών αντίστοιχα στις 29 Ιουλίου 1948 και ύστερα από εννέα ημέρες η μητέρα τους. Η ημερομηνία εκτέλεσης των θανατοποινιτών χρησιμοποιήθηκε ενδεχομένως ως μέσο πίεσης για την απόσπαση πληροφοριών ή για την αποκήρυξη των «επιλήψιμων ιδεών».

Η διαδικασία ενώπιον του στρατοδικείου ήταν δημόσια επενδυμένη με το στοιχείο του παραλόγου και της υπερβολής και απέβλεπε στον εκφοβισμό και την τρομοκρατία της κοινής γνώμης[296]. Ο Γ. Β., παρών σε πολλές δίκες καταθέτει: *«Το Στρατοδικείο ήταν μπείτε ζωντανοί βγείτε πεθαμένοι. Ήταν να μην περάσεις από την πόρτα του. Εκεί ήταν το βαρύ κλάμα. Κάθε μέρα πέρναγαν Στρατοδικείο. Κάθε Τετάρτη και Παρασκευή γινόντουσαν εκτελέσεις. Σε έπιανε ρίγος. Μέχρι που ζήτησα να φύγω. Υπήρχε ατμόσφαιρα φόβου. Ακόμα και γω που ήμουν φαντάρος φοβόμουν».* Η κοινωνία της Λαμίας δεν μπορούσε να μείνει αμέτοχη. Το δικαστικό κτίριο το οποίο ακόμα και σήμερα εξακολουθεί να χρησιμοποιείται βρισκόταν στο κέντρο της πόλης, ενώ ο θάλαμος των μελλοθανάτων, το επονομαζόμενο «Νταχάο», ήταν στο προαύλιο ενός Δημοτικού Σχολείου και απείχε λίγα μόνο μέτρα από τα γειτονικά σπίτια[297]. *«Κάτω από τη σκάλα του σχολείου υπήρχε ένα υπόγειο που είχαν σκάψει και βαθύνει, είχαν οχυρώσει με μια βαριά σιδερένια πόρτα με σιδερένιες αμπάρες και κλειδαριές. Εκεί μέσα έφερναν και κλείδωναν τους καταδικασμένους σε θάνατο. Απέναντι από το Σχολείο ήταν οι φυλακές»*[298]. Οι φωνές διαμαρτυρίας των φυλακισμένων και τα τραγούδια αυτών που έπαιρναν για εκτέλεση αλλά και ο απόηχος από τις βολές του εκτελεστικού αποσπάσματος έφθαναν μέχρι τις ακριανές συνοικίες. Καθημερινά σχεδόν οι τοπικές εφημερίδες δημοσίευαν σε ξεχωριστή στήλη τα νέα από το Στρατοδικείο που αφορούσαν

---

[296] Προφορική μαρτυρία Γ. Β., *ο.π.*

[297] Οι φυλακές βρισκόταν στην οδό Όθωνος. Το στρατόπεδο των κρατούμενων γυναικών και το «Νταχάου» βρισκόταν στο σημερινό 10ο Δημοτικό Σχολείο, τότε στην άκρη της πόλης και σήμερα στο κέντρο της Λαμίας.

[298] Μ. Καραγιώργη, *Περιμένοντας την ειρήνη...*, Αθήνα: Προσκήνιο 2005, σ. 91

τις καταδίκες και τις επικείμενες εκτελέσεις. Σε υποθέσεις μεγάλου τοπικού ενδιαφέροντος οι αναγνώστες διάβαζαν εκτενείς ανταποκρίσεις με τις αγορεύσεις του βασιλικού επιτρόπου, των δικηγόρων υπεράσπισης και τις απολογίες των κατηγορουμένων. Στον τοπικό τύπο δημοσιεύονταν επιπρόσθετα κρίσεις και απόψεις για το έργο και τις αποφάσεις του Στρατοδικείου[299]. Συχνά τονίζονταν το εξαιρετικό έργο των δικαστών ενώ σε δίκες μεγάλης δημοσιότητας δίνονταν συγχαρητήρια για τους πατριωτικούς λόγους ή για τις εκδοθείσες αποφάσεις[300].

Παρά το κλίμα του φόβου και της ανασφάλειας οι συνεδριάσεις του Έκτακτου Στρατοδικείου συγκέντρωναν πλήθος κόσμου *«Πολλοί συμπολίται μας προσέρχοντο από των πρώτων ωρών ίνα καταλάβουν θέσεις και χρειάζεται δύναμις χωροφυλακής ίνα ετήρει εντός της αιθούσης και έξω εις τους διαδρόμους την ησυχίαν και τάξιν»*, διαβάζουμε στο *Λαμιακό Τύπο* με αφορμή τη δικάσιμο της 17 Απριλίου 1948. Το ενδιαφέρον συγκεντρώνονταν σε υποθέσεις στις οποίες οι υπόδικοι κατάγονταν από τη πόλη της Λαμίας ή σε υποθέσεις γνωστών στελεχών του *Κομμουνιστικού Κόμματος*. Στρατοδίκες και βασιλικός επίτροπος, πράκτορες της Ασφάλειας και κατηγορούμενοι, δικηγόροι και μάρτυρες αποτελούσαν τους πρωταγωνιστές του ίδιου επαναλαμβανόμενου δράματος που με την πάροδο του χρόνου επεφύλασσε ολοένα και λιγότερες εκπλήξεις για τους θεατές του. Στην Ελλάδα εξάλλου, όπως και οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες στη δεκαετία του 1940, οι άνθρωποι ήταν εξοικειωμένοι με τον αιφνίδιο θάνατο.

Οι τελευταίες στιγμές πριν από την εκτέλεση, ο ήχος από τα φορτηγά που έφταναν στην φυλακή για να παραλάβουν τους μελλοθάνατους, οι πόρτες που ανοιγόκλειναν, οι τελευταίοι χαιρετισμοί «Γεια σας αδέλφια» από τους κρατούμενους που έμεναν πίσω στις φυλακές και από τους μελλοθάνατους χαράχτηκαν ανεξίτηλα στη μνήμη των πολιτικών κρατουμένων. *«Εκείνες τις στιγμές ήμασταν πολύ στεναχωρημένοι και δεν μιλούσαμε καθόλου. Επικρατούσε νεκρική σιγή στο θάλαμό μας όπως και στους άλλους»*[301]. Η Μαρία Καραγιώργη, κρατούμενη στο στρατόπεδο των φυλακών Λαμίας,

---

[299] *Λαμιακός Τύπος*, 24 Αυγούστου 1947

[300] Για παράδειγμα: Συγχαρητήρια από τον Πρόεδρο του Συλλόγου Σφαγιασθέντων προς τον Εισαγγελέα Βασιλικό Επίτροπο για τον πατριωτικό του λόγο. *Λαμιακός Τύπος*, 7 Μαίου 1947 και 21 Ιουνίου 1947

[301] Λευκαδίτης, *ο.π.*, σ. 168

στέλεχος του ΚΚΕ και γυναίκα του διοικητή του ΚΓΑΝΕ Κώστα Καραγιώργη, περιγράφει στις αναμνήσεις της τις τελευταίες στιγμές των κρατουμένων και τη διαδρομή τους από τις φυλακές στον τόπο εκτέλεσής τους.

«Ένα βράδυ πριν προλάβω καλά καλά να μάθω τα γύρω μου και να προσαρμοστώ στην πραγματικότητα, μέσα στην ησυχία της νύχτας, αρχίζει μια αναστάτωση στο θάλαμο, ψίθυροι ταραγμένοι, μισοσηκωμένα κορμιά – ανεξήγητα πράγματα για μένα. Μια λέξη μόνο ψιθυριζόταν: εκτέλεση. Άλλο να το λες από μακριά και άλλο να το ζεις. Αμέσως ακούγονται τα γκραγκ – γκραγκ από τις βαριές σιδεριές του «Νταχάου» να ανοίγουν.

- Ανοίγουν το «Νταχάου» παίρνουν και άντρες…ψιθυρίζουν οι παλαιότερες που είχαν ζήσει τέτοιες καταστάσεις.

Και στο δρόμο κάτω από το Σχολείο, ακούγεται η μηχανή του αυτοκινήτου που περίμενε να τους παραλάβει, να δουλεύει στο ρελαντί. Εκείνος ο ήχος! Εκείνο το συνεχές μπ –μπ-μπ να περιμένει να πάει στο θάνατο τόσο νιάτα. Ήταν και γυναίκες που πήγαιναν για εκτέλεση μέσα στα φορτηγά. Τραγουδούσαν το παντοτινό τραγούδι των μελλοθανάτων «στη στεριά δε ζει το ψάρι, ουδ' ανθός στην αμμουδιά…»(…)Μέσα από το τραγούδι ακούγεται μια γυναικεία φωνή.

- Γεια σας συναγωνιστές, γεια σας σύντροφοι. Το αίμα το δικό μας να είναι το τελευταίο που χύνεται. Όλοι οι μελλοθάνατοι αυτό εύχονταν στους υπόλοιπους.

Κι η φωνή συνέχιζε:

- Γεια σου (έλεγε ονόματα), γεια σου Γεωργία…

Το τραγούδι και οι χαιρετισμοί συνεχίζονταν, ώσπου το βαρύ αυτοκίνητο μαρσάρισε, ξεκίνησε – φαινόταν από τον ήχο, βαρύ τζέιμς. Ακούγονταν για λίγο να απομακρύνεται κι ύστερα ησυχία. Ο θάλαμος παγωμένος. Τσικ δεν ακούγονταν. Σε λίγο άρχισαν οι ψίθυροι. Πολλές γνώρισαν την γυναικεία φωνή. Ήταν η Κούλα Ντάνου. Την ήξεραν. Λεβεντοκοπέλα λέγαν όλες. Γενναία και παλικάρι. Η Γεωργία που ονομάτισε ήταν φίλη

της. (…)περιμένοντας στο προαύλιο των γυναικείων φυλακών, αποχαιρετούσε τους φυλακισμένους και τραγουδούσε κάποιους αυτοσχέδιους στίχους:

Γεια σας χαρά σας αδελφοί,
Που μένετε εδώ πέρα.
Μη λησμονείτε οι δρόμοι μας
Θα ανταμωθούν μια μέρα.»[302]

Η Κούλα Ντάνου ήταν από τις πρώτες γυναίκες που κατατάχτηκαν στα ένοπλα σώματα του ΕΛΑΣ. Υπηρέτησε στο Τάγμα Θανάτου της 36ης Μεραρχίας και αργότερα στο Γενικό Στρατηγείο. Σύμφωνα με τη μαρτυρία της αδελφής της Γιαννούλας:

«Στο Μαυρολιθάρι την τραυματίσανε σε μια μάχη. Κλείστηκε σε μια σπηλιά. Την πιάσανε και τη φέρανε στη Λαμία. Το Δεκέμβρη 1948 πέρασε Στρατοδικείο. Καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε το Φεβρουάριο 1949. η δίκη ήτανε μια παρωδία. Δεν είχαμε μάρτυρες υπεράσπισης. Οι εφημερίδες γράφανε «κρατείται η καπετάνισσα Ντάνου!». Είχαμε μόνο τρεις μάρτυρες κατηγορίας. Ήτανε είπανε πραγματική κομμουνίστρια για αυτό βγήκε στο κλαρί. Ζήτησα να τη φιλήσω για τελευταία φορά. Δε το επέτρεψε ο Κινίνος. Ήτανε πολύ άτυχη η Κούλα, γιατί μετά από αυτή σταμάτησαν οι εκτελέσεις. Βιάστηκαν οι στρατοκράτες να τη στείλουν στο θάνατο. Προσβεβλημένοι από την άρνησή της να υπογράψει δήλωση. Απορρίπτοντας μετά βδελυγμίας την δελεαστική πρόταση του ίδιου του στρατηγού. Και βάδισε στο θάνατο τραγουδώντας το αγαπημένο της τραγούδι»[303].

Περιμένοντας το ξημέρωμα και τη στιγμή που θα τους έπαιρναν για εκτέλεση οι μελλοθάνατοι έγραφαν τα τελευταία τους γράμματα προς τους οικείους τους και

---

[302] Μ. Καραγιώργη, *ο.π.*, σ. 92-93. Για την εκτέλεση της Κούλας Ντάνου βλ. Γ. Λευκαδίτης, *ο.π.*, σ. 168
[303] Παρατίθεται στο Γ. Μωραίτης, *Οι αναμνήσεις ενός αντάρτη*, τ.Β, Αθήνα: Καστανιώτης, 1999 σ. 196

ενδεχόμενα ένα αποχαιρετιστήριο μήνυμα προς τους συντρόφους τους που έμεναν πίσω. Από τις λίγες σωζόμενες τελευταίες επιστολές μπορούμε να εξετάσουμε το νόημα που προσέδιδαν οι πολιτικοί κρατούμενοι στο θάνατό τους. Η δασκάλα Βαγγελίτσα Κουσιάντζα ήταν η πρώτη γυναίκα που εκτελέστηκε και μία από τους πρώτους εκτελεσμένους με απόφαση του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας στις 9 Μαΐου 1947. Είχε σημαντική δράση στην Αντίσταση στην περιοχή της Καρδίτσας και μετά την απελευθέρωση ήταν στέλεχος της κομματικής οργάνωσης της Επιτροπής Πόλης του ΚΚΕ στην Καρδίτσα. Είχε βασανιστεί από παρακρατικούς και μαζί με άλλα στελέχη είχε βγει στα τέλη του 1947 στο βουνό για να καθοδηγεί από εκεί τις οργανώσεις. Συνελήφθηκε μαζί με άλλα στελέχη στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του κυβερνητικού στρατού στα Άγραφα την άνοιξη του 1947, παραπέμφθηκε σε δίκη και καταδικάστηκε σε θάνατο. Το τελευταίο της γράμμα γραμμένο στο θάλαμο μελλοθανάτων στις φυλακές της Λαμίας λίγες ώρες πριν την εκτέλεση απευθύνονταν προς μια φίλη και συνάδελφό της:

«Θάλαμος μελλοθανάτων 8/5/47 Λαμία

Αγαπημένη μου Σωτηρία

Σ' αφήνω γεια μια για πάντα. Είμεθα μια μεγάλη παρέα. Με τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις βρεθήκαμε στη Νιάλα στ' Άγραφα. Η απότομη πρωτοφανής χιονοθύελλα μας εδυσκόλεψε. Εγώ επί 24 ώρες έμεινα αναίσθητος και αν έζησα μέχρις εδώ τη ζωή μου τη χρεωστώ στο Βασ. Φυτσιλή από τη Σέκλιζα ο οποίος για χατήρι μου κατεδικάσθη σε ισόβια δεσμά χωρίς όμως και για να ζήσω.

Ύστερα από πολλά ενώ καθήμεθα μέσα σε σκηνές μας παρέλαβε ο στρατός. Από το ψύχος είχα πρηστεί. Μας πήγαν στα Άγραφα. Ενόλω είμεθα 30 και γω 31. Μας κράτησαν τρεις ημέρας για ενέσεις. Από κει στο Μοναστηράκι. Το τι δοκιμάσαμε εκεί δε λέγεται. Μας χτύπησαν και μου κόψαν τα μαλλιά μου ολίγα πάντως. Στο Καρπενήσι εκεί ήταν τα πολλά. Με πήγαν σε μπουντρούμι σκοτεινό και χωροφύλακες μαυροσκούφηδες μου χτύπησαν απάνθρωπα με σιδεριές και με κρανιές. Μου σπάσαν δυο πλευρά και ακόμα το σώμα μου είναι κατάμαυρο. Μας φέρανε εδώ. Τελική απομόνωση. Τους εξευτελισμούς και τις ηθικές καταπιέσεις όπου

δοκιμάσαμε δε λέγονται. Στην 1η Μαΐου μας κοινοποίησαν την απόφαση ότι στις 3 περνάμε από στρατοδικείο. Γράμμα δεν μπορούσαμε να στείλουμε διότι δεν έκανε όπως μας είπαν. Ήλθε ο πατέρας μου. Παρακολούθησε δύο ημέρας και μετά πήγε στην Αθήνα. Δεν με άφησαν διόλου να μιλήσω. Τώρα από προχθές 5 Μαΐου βγήκε απόφαση με θανατική ποινή. Μας σκηνοθέτησαν πολλά ιδία εμένα τόσα που δε λέγονται. Εν τέλει μας χαρακτήρισαν ως στρατολόγους ηθικούς αυτουργούς. Τι να γίνει Σωτηρία μου αφού έτσι είναι ο κόσμος.

Δεν έχω μπροστά μου παρά λίγα λεπτά ελπίζοντας ίσως από Αθήνα ο πατέρας μου να φανεί. Έπειτα πλέον φεύγω μια για πάντα χρυσή μου. Εσύ να εργαστείς στο σχολείο και να δώσεις στη νεολαία να πιστέψει τι είναι εκείνο που εμείς πεθαίνουμε υπερήφανοι για την Ελλάδα και πηγαίνουμε ψηλά με τη συνείδησή μας καθαρή. Ως ενθύμιο δωρίζω το καρρέ στη Βασιλικούλα σου αφού άλλο δεν έχω. Στη μάνα μου να κάνεις κουράγιο και να της δώσεις σε παρακαλώ τα υπόλοιπα πράγματα για ανάμνηση.

Δεν θέλω να με κλάψετε ούτε να πενθείτε. Η θυσία μας που γίνεται θα γίνει φάρος που θα φωτίσει όλο τον κόσμο για μια καλύτερη ζωή. Σε όλο τον δικό μας κόσμο σκόρπα τους ενθουσιώδεις χαιρετισμούς μας. Όπου πάμε και βρεθούμε θα συνεχίσουμε τη δουλειά μας ώστε ερχόμενοι κάποτε και σεις να απολαύσουμε όλοι μαζί τα αγαθά εκείνα που εδώ καθόλου δε βρέθηκαν.

Σας αποχαιρετώ παντοτινά

Γεια σας – γεια σας

Βαγγελίτσα

Υ.Γ Έρχονται να μας πάρουν για το σφαγείο. Θάρρος και υπομονή

Μη μας ξεχάστε

Εύχομαι οι κόποι μας να αποβούν σε όφελος όλου του λαού

Καλή καρδιά. Αντίο- Αντίο για πάντα»[304].

---

[304] Φυτσιλής, *ο.π.* σ. 56-7

Στο πρώτο μέρος του γράμματος η Κουσιάντζα καταγράφει συνοπτικά την πορεία της μέχρι την θανατική καταδίκη περιγράφοντας τα βασανιστήρια και τους εξευτελισμούς που υπέστη: ξυλοδαρμός, κόψιμο των μαλλιών, απομόνωση, στέρηση της αλληλογραφίας. Θεωρεί ότι οι περισσότερες κατηγορίες είναι σκηνοθετημένες αλλά στο τέλος δέχεται σχεδόν μοιρολατρικά την καταδίκη σε θάνατο: «*τι να γίνει έτσι είναι ο κόσμος*». Καμία κατηγορία, κανένας χαρακτηρισμός για αυτούς που την καταδίκασαν, καμία έκπληξη για την ετυμηγορία, σαν να ήταν προετοιμασμένη και να περίμενε αυτή την κατάληξη.

Στη συνέχεια του γράμματος κυριαρχεί η έγνοια για τους ανθρώπους που αφήνει πίσω της. Να είναι περήφανοι, να μην την θρηνήσουν και να την θυμούνται. Η έγνοια αυτή προς τα αγαπημένα πρόσωπα παίρνει τη μορφή της ενθάρρυνσης, από τη μια να αντέξουν τον πόνο της απώλειας και από την άλλη να συνεχίσουν το έργο που δεν πρόλαβαν να τελειώσουν οι καταδικασμένοι αγωνιστές. Ακόμα και στις τελευταίες στιγμές μέσα στις συμβουλές που δίνει υπάρχουν πολιτικά μηνύματα: «να δώσεις στη νεολαία να πιστέψει τι είναι εκείνο για το οποίο εμείς πεθαίνουμε υπερήφανοι για την Ελλάδα». Από την άλλη μεριά οι ζωντανοί δεν πρέπει να ξεχάσουν το καθήκον τους απέναντι σε όσους έδωσαν τη ζωή τους για κάποιο ανώτερο ιδανικό. Πρέπει να τους θυμούνται και να τους μνημονεύουν ως ανθρώπους που αγωνίστηκαν και θυσιάστηκαν για μια καλύτερη ζωή.

Η έννοια του θανάτου που έχει νόημα είναι διάχυτη και στα αποχαιρετιστήρια σημειώματα που συχνά άφηναν οι μελλοθάνατοι προς τους συγκρατούμενούς τους. Ο καταδικασμένος για την ίδια υπόθεση φοιτητής της Νομικής Βασίλης Τσιρώνης έγραφε στους συντρόφους του:

> ΛΑΜΙΑ (θάλαμος μελλοθανάτων): Στους φίλους της Καρδίτσας – Θεσσαλίας.
> Σας αφήνω γεια. Αυτός είναι δρόμος της τιμής και του καθήκοντος. Φεύγω περήφανος και ικανοποιημένος γιατί πιστεύω ότι θα συμπληρώσετε ότι εγώ αφήνω μισό.

Ψηλά τη σημαία του ΚΚΕ! Ζήτω η Ανεξαρτησία! Ζήτω η Δημοκρατία!
Σας φιλώ όλους 9/5/47. Βασίλης Τσιρώνης»[305]

Η έννοια της θυσίας για την εκπλήρωση ενός ανώτερου ιδανικού προσέδιδε νόημα και σημασία σε έναν θάνατο που διαφορετικά θα φαινόταν παράλογος και αναιτιολόγητος. Προσφέροντας κάποιος τη ζωή του για το *Κομμουνιστικό Κόμμα* και για τα ανώτερα ιδανικά της ανεξαρτησίας και της δημοκρατίας, αποκτούσε πρόσβαση στη «συλλογική αθανασία» και δικαίωνε το θάνατό του. Ο θάνατος γινόταν κατά αυτό τον τρόπο ένα κατανοητό και δικαιολογημένο ενδεχόμενο[306]. Ο τιμημένος θάνατος ήταν η μοναδική επιλογή για τους αγωνιστές οι οποίοι κατά αυτό τον τρόπο εκπλήρωναν το αγωνιστικό τους καθήκον αφήνοντας βαριά παρακαταθήκη σε όσους ζούσαν να συνεχίσουν και να ολοκληρώσουν τον αγώνα. Κατά αυτό τον τρόπο οι καταδικασμένοι έβρισκαν το θάρρος να στηθούν αλύγιστοι μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα και να φωνάξουν συνθήματα υπέρ του κομμουνιστικού κόμματος. Εκλαμβάνοντας το θάνατο με την έννοια της θυσίας ως ένα θάνατο δικαιολογημένο μπορούσαν να υπερνικήσουν αισθήματα αδυναμίας και φόβου που πιθανόν αισθάνονταν και να θέσουν τον εαυτό τους πέρα από το θάνατο. Όσο όμως αποφασισμένοι και αν ήταν να μη λυγίσουν μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα ο φόβος της αντίδρασης τη στιγμή της εκτέλεσης ήταν υπαρκτός: «*Ας ήταν μόνο όταν φτάσει και η δική μου ώρα να μπορέσω να φύγω κι εγώ με την ίδια ήρεμη αποδοχή που δείξανε όσοι φύγανε από κοντά μας*» γράφει μια μελλοθάνατη στις φυλακές *Αβέρωφ*[307]. Και μια άλλη: «*Η αγωνία μου ήταν αν θα τα βγάλω πέρα. Να μη ρεζιλευτώ. Να μη με πιάσει σπασμός. Να μην αρχίσω να κλαίω. Να μην καταλάβουν αυτοί ότι φοβάμαι*»[308]. Η Κουσιάντζα τοποθετεί μετά την εκτέλεση τον εαυτό της και τους άλλους μελλοθανάτους σε έναν φανταστικό ιδανικό κόσμο όπου θα έχουν επιτευχθεί τα ιδανικά «που καθόλου δεν βρέθηκαν» στον πραγματικό κόσμο. Ουσιαστικά πρόκειται για άρνηση του θανάτου.

---

[305] Τ. Ψημμένος, *Αντάρτες στ΄ Άγραφα. Αναμνήσεις ενός Αντάρτη 1946-1950*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1998, γ' έκδοση, σ. 112
[306] Βόγλης, *ο.π.*, σ. 236-237
[307] Μ. Γεωργοπούλου – Ιωαννίδου, *Πικρή Εποχή*, Καβάλα 1981, σ. 53. Παρατίθεται στο Βερβενιώτη, *ο.π.*, σ.143
[308] Προφορική μαρτυρία Σάσας Τσακίρη στην Τασούλα Βερβενιώτη. Παρατίθεται στο Βερβενιώτη, *ο.π.*, σ.143

Από μαρτυρίες κρατουμένων τα παραδοσιακά δημοτικά τραγούδια και οι χοροί ήταν συχνό φαινόμενο πριν από τις εκτελέσεις. Αποτελούσαν μέρος μιας τελετουργίας η οποία σχετίζονταν με το θέμα του θανάτου και συνδέονται με την ευρύτερη λαϊκή παράδοση[309]. Και σε αυτή την περίπτωση διαπλέκεται η έννοια της θυσίας με την έννοια του θανάτου. Στην περίπτωση της Κουσιάντζα και των συγκατηγορούμενών της, όταν ως μελλοθάνατοι έφτασαν στον τόπο της εκτέλεσης, έστησαν χορό μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα τραγουδώντας το «Έχετε γεια βρυσούλες» και ένα αυτοσχέδιο τραγούδι:

«Είναι σκληρός ο θάνατος για αυτούς που μένουν πίσω.
Μα δω δεν είναι θάνατος, θάνατος απ' αρρώστια.
Είναι της δόξας τα παιδιά δαφνοστεφανωμένα.
Θάνατο εμείς δε βρίσκουμε και λησμονιά η γενιά μας...
Για μιαν ιδέα ευγενικιά δίνουμε τη ζωή μας».

Οι εκτελέσεις πραγματοποιούνταν σύμφωνα με το άρθρο 143 του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα και τελούσαν υπό την επίβλεψη του βασιλικού επιτρόπου, ο οποίος παρουσία του γραμματέα του συνέτασσε έκθεση εκτέλεσης. Σε αντίθεση όμως με τις εκτελέσεις των κρατουμένων του κοινού ποινικού δικαίου δεν υπήρχε υποχρέωση δημοσιοποίησης της απόφασης στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Ο βασιλικός επίτροπος με έγγραφό του προς το Ληξιαρχείο Λαμίας γνωστοποιούσε την εκτέλεση και συντάσσονταν η ληξιαρχική πράξη θανάτου. Οι εκτελέσεις γινόντουσαν τις πρώτες πρωινές ώρες, την αυγή, πριν φέξει ακόμα, στον εξωτερικό τοίχο του νεκροταφείου Λαμίας[310], την Ξηριώτισσα, χωρίς ωστόσο να υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος χώρος ταφής των εκτελεσμένων. Σε μία περίπτωση μαρτυρείται ότι οι εκτελεσμένοι τάφηκαν χωρίς φέρετρο σε ομαδικό τάφο[311] ενώ σε μια άλλη ότι τα πτώματα παραχώθηκαν έξω

---

[309] Βόγλης, *ο.π.*, σ.233
[310] Ερείπια του τοίχου εξακολουθούν να υπάρχουν και ακόμα και σήμερα μπορεί κάποιος να δει ηλικιωμένους να αφήνουν λουλούδια.
[311] Β. Φυτσιλής, *ο.π.*, σ. 67

από τον περίβολο του νεκροταφείου για να μην ταράξουν *«την ησυχίαν των εν τω νεκοταφείω αναπαυομένων αγαθών ψυχών»*[312].

Οι εκτελέσεις ήταν ομαδικές. Κατά μέσο όρο εκτελούνταν επτά μελλοθάνατοι. Η μαζικότερη εκτέλεση που πραγματοποιήθηκε στην Ξηριώτισσα ήταν αυτή της 5ης Μαΐου 1948, τρίτης ημέρας του Πάσχα και αφορούσε τους καταδικασμένους σε θάνατο από τη δίκη της κομματικής οργάνωσης Λαμίας (υπόθεση Γ.). Μαζικές ήταν και οι εκτελέσεις που πραγματοποιήθηκαν από τα μέσα Ιουλίου έως τα τέλη Αυγούστου 1948 και αφορούσαν κρατούμενους που καταδικάστηκαν για συμμετοχή σε ένοπλη ομάδα.

8.2.9. Η διεθνοποίηση του ζητήματος των εκτελέσεων στην Ελλάδα.

Οι Βρετανοί ήδη από το 1946 έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις ποινές που επιβάλονταν από τα Έκτακτα Στρατοδικεία στην ελληνική επικράτεια. Ο Βρετανός πρόξενος στη Θεσσαλονίκη έστελνε τακτικές μηνιαίες αναφορές οι οποίες περιλάμβαναν τα ονόματα των καταδικασμένων, το αδίκημα που είχαν διαπράξει, την επιβαλλόμενη ποινή και σε περίπτωση θανατικής καταδίκης, την εκτέλεση ή όχι του κατηγορουμένου. Ακολουθούσαν στατιστικοί πίνακες ανά Στρατοδικείο. Οι αναφορές αυτές με όλα τα στοιχεία υποβάλονταν στη Βρετανική Πρεσβεία και στο Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών (Foreign Office – FO). Σε περίπτωση μεγάλων δικών όπως η δίκη της ΟΠΛΑ Θεσσαλονίκης, τον Ιούλιο 1947 ή χαρακτηριστικών υποθέσεων όπως η περίπτωση του Γουσίδη και εκτελέσεις γυναικών οι αναφορές ήταν συνεχείς και λεπτομερειακές[313].

Όταν από τον Μάιο 1947 οι ποινές άρχισαν να γίνονται αυστηρότερες και να αυξάνονται οι εκτελέσεις, το Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών εξέφρασε τη δυσαρεσκειά και αναζήτησε τρόπους για μετριασμό των ποινών είτε μέσω της τροποποίησης της σχετικής νομοθεσίας είτε μέσω πιέσεων προς την ελληνική κυβέρνηση, σε συνεργασία με τους

---

[312] Γ. Ματζώρος, *Ο καπετάν Διαμαντής, Ο Σταυραετός της Ρούμελης*, Αθήνα 1994, σ. 263

[313] Ενδεικτικά *FO 371/67076 – 80,* όπου πολυπληθείς αναφορές του Βρετανικού Προξενείου στη Θεσσαλονίκη προς την Βρετανική Πρεσβεία στην Αθήνα και το Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών για τις δίκες στα Έκτακτα Στρατοδικεία της Βόρειας Ελλάδας, τις ποινές και τις εκτελέσεις.

Αμερικανούς, όταν το επέτρεπαν οι περιστάσεις[314]. Κατά την άποψη του FO στο μέτρο που η Βρετανία αγωνιζόταν να εξασφαλίσει βοήθεια για την Ελλάδα στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, η αυστηρότητα των ποινών που επιδεικνύονταν όσο και αποτελεσματική και αν ήταν στην Ελλάδα, στρέφονταν εναντίον των ελληνο-βρετανικών συμφερόντων υπό το πρίσμα της διεθνούς διπλωματικής δράσης. Αλλά εκτός από τον αντίκτυπο στην κοινή γνώμη στο εξωτερικό η εφαρμογή της δικαιοσύνης στην Ελλάδα έμοιαζε να πηγαίνει πέρα από οτιδήποτε θα έκανε μια πολιτισμένη δυτική χώρα ακόμα και σε παρόμοιες κρίσιμες περιστάσεις. Επιπρόσθετα, με το να μην υπάρχει καμία πρόβλεψη για κάποια αναθεώρηση των ποινών ενδεχομένως προκαλούνταν μεγάλες αδικίες σε μια χώρα όπου τα νομικά στοιχεία δεν λαμβάνονταν αυστηρά υπόψη[315]. Οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι δεν υπήρχε καμία αιτιολόγηση για το γεγονός ότι τα έκτακτα μέτρα εφαρμόζονταν μόνο εναντίον της Αριστεράς. Οι δεξιοί παραβάτες στην σπάνια περίπτωση που κατηγορούνταν δικάζονταν σύμφωνα με τον κοινό ποινικό κώδικα, ο οποίος τους έδινε κάθε δυνατότητα για αναβολή εκδίκασης της υπόθεσης[316]. Σε σχέση με τις ποινές που επιβάλονταν από τα Έκτακτα Στρατοδικεία, οι ποινές των Δικαστηρίων Δωσιλόγων ήταν σκανδαλωδώς επιεικείς[317] ενώ αντίθετα στα Έκτακτα Στρατοδικεία υπήρχαν ποινές που έμοιαζαν εξαιρετικά δυσανάλογες με τα αδικήματα που περιγράφονταν[318].

Είναι ενδιαφέρον να παρατηρηθεί ότι, όταν το FO ζήτησε την γνώμη του Βρετανού πρεσβευτή στην Αθήνα και του Βρετανού Πρόξενου στη Θεσσαλονίκη, και οι δύο δικαιολόγησαν την αναγκαιότητα της αυστηρότητας των ποινών. Ο Βρετανός Πρόξενος στη Θεσσαλονίκη μάλιστα θεωρούσε ότι τα Έκτακτα Στρατοδικεία αποτελούσαν *«το μόνο αποτρεπτικό στοιχείο στις δυνάμεις που εργάζονται για να ρίξουν την Κυβέρνηση με κάθε βίαιο ή υποχθόνιο μέσο»*. Παρέθετε επιπλέον την εμπιστευτική γνώμη του Αρχηγού της Αστυνομίας σύμφωνα με την οποία, αν ο στρατός και η χωροφυλακή πίστευαν ότι οι

---

[314] *FO 371/ 67075*, R 7593 : Southern Department London to the Chancery British Embassy Athens, 20 June 1947
[315] *FO 371/ 67075*, R 1015: Foreign Office (Southern Department) to British Embassy, Athens, 15 August 1947
[316] FO *371/ 67079*, "Greece: Annual Report for 1946" Sir C.Norton to Mr Bevin, received 15 April 1947
[317] FO *371/ 67075*, R 488 : From Consul General Salonika to British Embassy Athens, 11 December 1946
[318] Στο ίδιο, R 1018: From FO to British Embassy Athens, 10 February 1947

αιχμάλωτοι αντάρτες δεν θα αντιμετωπίζονταν με αυστηρότητα, απλά θα σταματούσαν να παίρνουν αιχμαλώτους, γεγονός το οποίο θα ήταν μια δυσάρεστη εξέλιξη της κατάστασης. Προφανώς, υποννοείται ότι όσοι συλλαμβάνονταν θα εκτελούνταν επί τόπου. Ήταν τέλος αντίθετος με την παραπομπή των θανατικών ποινών σε Εφετείο καθώς η πραγματοποίηση των εκτελέσεων μέσα σε διάστημα λίγων ημερών δρούσε ως αποτρεπτικό ενώ η αναβολή της εκτέλεσης θα ενθάρρυνε τους αντάρτες και θα έριχνε το ηθικό του πληθυσμού[319]. Τελικά ύστερα από τη σύμφωνη γνώμη των Αμερικανών ότι η συνοπτική τιμωρία των ανταρτών ήταν το μοναδικό όπλο εναντίον των κομμουνιστών θεωρήθηκε ότι δεν μπορουσαν υπό τις συνθήκες που επικρατούσαν να πείσουν την Ελληνική Κυβέρνηση ως προς το θέμα των εκτελέσεων[320].

Το Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών ωστόσο συχνά βρέθηκε σε θέση να απολογηθεί για την πολιτική και στρατιωτική υποστήριξη που πρόσφερε στην ελληνική κυβέρνηση η οποία ακολουθούσε την πρακτική των εκτελέσεων. Η βρετανική κοινή γνώμη, ύστερα από ενημερωτικές εκστρατείες της League for Democracy in Greece εξέφραζε την ενόχλησή της τόσο από το γεγονός των μαζικών εκτελέσεων ανθρώπων που είχαν αγωνιστεί εναντίον των Ναζί όσο και από τις εκτελέσεις γυναικών[321]. Με κάθε αφορμή γινόταν επερωτήσεις στο βρετανικό κοινοβούλιο[322] ή στο Βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών από μέλη της Βουλής ή σωματεία και οργανώσεις εργαζομένων[323]. Επιπρόσθετα, σε περιπτώσεις μαζικών δικών υπήρχαν δημοσιεύματα στο βρετανικό τύπο

---

[319] *FO 371/ 67075*, R 1015 : British Embassy to Athens to Southern Department London, 18 July 1947 και Consulate Salonika to British Embassy Athens, 7 July 1947

[320] Στο ίδιο και FO *371/67078*, R 12660, British Embassy Athens to C.A.Wallinger, FO London, 11 September 1947: "We have discussed with the American Embassy, who were fully aware of the present position, but were not inclined to press the Greeks to modify the legislation about special courts martial. In these circumstances it did not appear at all likely that we should be able to take any effective action on the subject".

[321] Ιδιαίτερες ήταν οι διαμαρτυρίες για τις εκτελέσεις γυναικών «The execution of women is a different matter since there is no doubt that women are among the most fanatical and blood thirsty of the bandits", *FO 371/ 67078*, R 12660 : British Embassy Athens to FO, 11 September 1947

[322] Ενδεικτικά FO *371/ 67018* R6570, FO, 16 May 1947 και FO *371/67079*, R16779, Parliamentary question of Mr. Platts – Mill, MP, 23 December 1947 και FO *371/ 67012* R 6570 FO to Mr. Haydon Davies, MP

[323] FO *371/ 67020-21-22*

με «ενοχλητικούς» τίτλους όπως «Τι κάνουμε εδώ;» ή «Βρετανικές σφαίρες σκότωσαν αυτούς τους Έλληνες».[324]

Η σημαντικότερη ωστόσο αντίδραση στις θανατικές εκτελέσεις στην Ελλάδα προήλθε ύστερα από τις ομαδικές εκτελέσεις θανατοποινιτών που πραγματοποιήθηκαν από τις 4-7 Μαίου 1948 ύστερα από την δολοφονία του Υπουργού Δικαιοσύνης Χρ. Λαδά την Πρωτομαγιά του 1948[325]. Ενώ έως την 1η Μαίου είχαν πραγματοποιηθεί 173 εκτελέσεις, μέσα σε 4 ημέρες έγιναν 63 εκτελέσεις καταδικασμένων σε θάνατο από Κακουργιοδικεία και 91 εκτελέσεις καταδικασμένων σε θάνατο από Έκτακτα Στρατοδικεία ανά την επικράτεια, δηλαδή σύνολο 154 εκτελέσεις[326]. Η κυριότερη αντίδραση προήλθε από τη Βρετανία την επόμενη των εκτελέσεων (6 Μαΐου 1948) οπότε ο τύπος αφιέρωσε εκτεταμένα άρθρα στο ζήτημα[327]. Οι συντηρητικοί *Times* έκαναν λόγο για ομαδικές εκτελέσεις που δεν συμφωνούσαν με την έννοια της δικαιοσύνης, για πράξεις αντεκδίκησης και ακραίες πολιτικές ανάλογες με αυτές που χρησιμοποιούνται στις κομμουνιστικές χώρες. Η *Daily Worker* χαρακτήρισε τις εκτελέσεις ως δολοφονίες και ζήτησε την κατάπαυση των δολοφονικών αυτών πράξεων ενώ η *Manchester Guardian* έγραψε ότι η εκτέλεση των 152 κομμουνιστών αποτελούσε πράξη αντεκδίκησης που γέμιζε αισχύνη και δυσφορία την ψυχή κάθε φιλελεύθερου ανθρώπου[328]. Τα δημοσιεύματα των βρετανικών εφημερίδων συνεχίστηκαν σε πιο επικριτικό τόνο και τις επόμενες ημέρες, φτάνοντας στο σημείο να χαρακτηρίσουν τις εκτελέσεις νόμιμες σφαγές[329]. Συζήτηση έγινε και στη Βουλή των Κοινοτήτων, όπου υπήρξαν αντιδράσεις από βουλευτές του Εργατικού Κόμματος. Τελικά, εξαιτίας των εκτενών δυσμενών δημοσιευμάτων και της κατακραυγής της κοινής γνώμης ζητήθηκαν από τον Βρετανό

---

[324] FO 371 / 67022 όπου αποκόμματα από εφημερίδες *Daily Worker*, 31 Οκτωβρίου 1947 και *Daily Mirror*, 10 Νοεμβρίου 1947

[325] Συνέντευξη του δολοφόνου του Λαδά, Ε. Μουτσογιάννη, στην *Καθημερινή*, 3 Νοεμβρίου 2007

[326] *Εθνικός Κήρυξ*, 7 Μαίου 1948 και *Βήμα*, 7 Μαίου 1948. Οι εκτελέσεις με βάση τις αποφάσεις των κακουργιοδικείων επιβεβαιώνονται και από τη δημοσίευσή τους στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης. Βλέπε σχετικά Β. Βαρδινογιάννης(επιμ.), *Δεν θέλω να μου δέσετε τα μάτια*, Αθήνα: ΕΔΙΑ, σ. 189-206

[327] P. Koutsopanagou, *The British Press and the Greek Politics, 1943-1949*, Unpublished thesis presented to thw University of London for the Degree of the Doctor of Philosophy in International History, London School of Economicw and Political Science, Lent Term, 1996, σ.283-285

[328] Αποσπάσματα από τα άρθρα των βρετανικών εδημερίδων (*Times, News Chronicle, Manchester Guardian*) επί του θέματος δημοσιεύτηκαν στις ελληνικές εφημερίδες *Εθνικός Κήρυξ*, 6 και 8 Μαίου 1948 και Βήμα

[329] *Daily Telegraph*, 7 Μαίου 1948

πρέσβη πληροφορίες από την ελληνική κυβέρνηση για την ενημέρωση του Foreign Office[330].

Η δημοσιότητα που έλαβε το ζήτημα των εκτελέσεων στον ξένο τύπο δεν καθιστούσε το ζήτημα απλώς ανθρωπιστικό αλλά πολιτικό. Η ελληνική κυβέρνηση αντιδρώντας αρχικά εξέφρασε την κατάπληξή της για τη βρετανική στάση την οποία θεώρησε επέμβαση στα εσωτερικά της ζητήματα. Ο Θ. Σοφούλης με δηλώσεις του στο ειδησεογραφικό πρακτορείο Ρώυτερ τόνισε ότι οι εκτελέσεις δεν έγιναν ως αντίποινα αλλά ότι η απόφαση για την εκκαθάριση των δικογραφιών των καταδικασθέντων σε θάνατο είχε ληφθεί πριν από την δολοφονία του Λαδά. Η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να διαβιβάσει τις δικογραφίες στους αρμόδιους εισαγγελείς για την εκτέλεση των ποινών. Ο προσωρινός υπουργός δικαιοσύνης Κ. Ρέντης δήλωσε με τη σειρά του ότι δεν επρόκειτο για ομαδικές εκτελέσεις αλλά για νόμιμες ενέργειες οι οποίες είχαν διακοπεί μόνο κατά τη Μεγάλη Εβδομάδα[331] και διαμαρτυρήθηκε έντονα προς τον αγγλικό και γαλλικό τύπο για τα επικριτικά τους δημοσιεύματα.

Καθώς τα ξένα δημοσιεύματα και οι αντιδράσεις πλήθαιναν, η ελληνική κυβέρνηση πιέστηκε να δικαιολογήσει την πρακτική των εκτελέσεων καθώς η Ελλάδα κινδύνευε να εμφανιστεί στα μάτια της διεθνούς κοινής γνώμης ως ένα αυταρχικό, αστυνομικό κράτος, γεγονός που προκαλούσε έντονη δυσφορία στους «προστάτες» της. Βασική υπερασπιστική γραμμή αποτέλεσε ο στιγματισμός των πολιτικών κρατουμένων ως εγκληματιών του κοινού ποινικού δικαίου. Προκειμένου να διατηρηθεί το δημοκρατικό προσωπείο της ελληνικής κυβέρνησης οι πολιτικοί κρατούμενοι έπρεπε να τεθούν εκτός της σφαίρας της πολιτικής. Έπρεπε να αποστερηθούν από κάθε πολιτικό κίνητρο και ιδιότητα και να εξισωθούν με κοινούς εγκληματίες.

Την πρακτική της ελληνικής κυβέρνησης ανέλαβε να υποστηρίξει ο Μ. Αιλιανός, *Υφυπουργός Τύπου και Πληροφοριών*, ο οποίος υποστήριξε ότι οι επικρίσεις στηρίζονταν σε ανεπαρκή γνώση του ελληνικού ζητήματος και ότι αποτελούσε κατάφωρη αδικία για

---

[330] *FO 371/ 72353*, FO 371/72354 και FO 371/ 72355, όπου υπάρχει η σχετική συζήτηση
[331] *Εθνικός Κήρυξ*, 8 Μαΐου 1948 και *FO 371/75354* R 6123, Αθήνα προς FO, 14 Μαΐου 1948

την Ελλάδα η κατηγορία ότι παρόμοιες πράξεις γίνονταν σε ολοκληρωτικές χώρες. Σύμφωνα με την ελληνική κυβέρνηση, η καθυστέρηση των εκτελέσεων οφείλονταν στην εξαντληση των προθεσμιών για την απονομή χάριτος, στην παροχή όλων των ένδικων μέσων, στο πλήθος των καταδικασθέντων και στα πολλαπλά αδικήματα για τα οποία κατηγορούνται οι κατάδικοι και έπρεπε να εξεταστούν χωριστά. Η κυβέρνηση δεν μπορούσε να παρέμβει για τη διακοπή των εκτελέσεων καθώς υπήρχε διαχωρισμός ανάμεσα στην εκτελεστική και τη δικαστική εξουσία[332]. Σε νέες δηλώσεις του τόνισε ότι οι εκτελεσθέντες είχαν καταδικαστεί για σωρεία φόνων και εγκλημάτων ενώ ο νέος *Υπουργός Δικαιοσύνης,* Σ. Μελάς, δήλωσε ότι οι εκτελέσεις δεν ήταν έργο αντεκδίκησης αλλά δικαιοσύνης[333].

Παρά τις διαβεβαιώσεις της ελληνικής κυβέρνησης ότι οι εκτελέσεις ήταν νόμιμες και δικαιολογημένες, οι αντιδράσεις από τις ξένες κυβερνήσεις εξακολουθούσαν. Στις 15 Μάιου 1948 η Σοβιετική Ένωση πραγματοποίησε διάβημα προς την ελληνική κυβέρνηση ενώ η Βουλγαρία έστειλε τηλεγράφημα διαμαρτυρίας στον γενικό γραμματέα του ΟΗΕ, Τριγκβε Λι, για τις εκτελέσεις. Παρά τις συστάσεις των Αμερικανών να αγνοηθεί το σοβιετικό διάβημα[334] η ελληνική κυβέρνηση απάντησε σε έντονο ύφος στις 18 Μαΐου, υποστηρίζοντας ότι οι εκτελεσθέντες ήταν κοινοί εγκληματίες και ότι οι εκτελέσεις ενέπιπταν στην αποκλειστική αρμοδιότητα του κάθε κράτους[335]. Διαμαρτυρίες για το ζήτημα των ομαδικών εκτελέσεων δημοσιεύτηκαν και στον γαλλικό τύπο[336] καθώς και σε εφημερίδες της Νορβηγίας και της Δανίας.

---

[332] *Εθνικός Κήρυξ*, 8 Μαίου 1948

[333] *Εθνικός Κήρυξ*, 13 και 21 Μαίου 1948

[334] *FRUS* (1948), The Secretary of State to the Embassy in Greece, Washington, 15 May 1948

[335] *Εθνικός Κήρυξ*, 20 Μαίου 1948 και *FRUS* (1948), The chargé in Greece (Rankin) to the Secretary of State, Athens, 19 May 1948, σ. 91-92

[336] Το πρώτο εξάμηνο του 1948 πολλά δημοσιεύματα γαλλικών εφημερίδων αφορούν την φυσική και πολιτική εξόντωση των οπαδών της αριστεράς. Γάλλοι δημοσιογράφοι γράφουν άρθρα και διαμαρτυρίες καλώντας τους Γάλλους να σταματήσουν το όργιο του αίματος. Στις 7 Μαίου η Humanite αφιέρωσε όλο το πρώτο φύλλο στις εκτελέσεις εκατοντάδων κρατουμένων που έγιναν σε όλη τη χώρα με τον τίτλο «Χιτλερικοί! Ο Τσαλδάρης εκτέλεσε χθες 62 νέους ομήρους. 246 πατριώτες – εκ των οποίων 8 γυναίκες – δολοφονήθηκαν σε τρεις μέρες» ενώ δημοσίευσε και δύο φωτογραφίες, από τις οποίες η μία απεικονίζει την εκτέλεση ενός Γάλλου από τους Ναζί το 1943 στη Λυών και στην άλλη μια πρόσφατη εκτέλεση στην Ελλάδα. Ν. Μπάλτα, *Ο ελληνικός εμφύλιος μέσα από τον γαλλικό τύπο*, Αθήνα: Οδυσσέας 1993, σ. 123-4

Το θέμα των εκτελέσεων επανήλθε στο Συνέδριο του Εργατικού Κόμματος, το Σεπτέμβριο 1948, όπου αρκετοί βουλευτές διαμαρτυρήθηκαν εκ νέου για τις ομαδικές συλλήψεις και εκτελέσεις στην Ελλάδα. Ο *Υφυπουργός Τύπου* Μ. Αιλιανός επανέλαβε τις πάγιες θέσεις της ελληνικής κυβέρνησης, ότι δηλαδή οι δίκες ήταν δημόσιες, έγιναν από τακτικά δικαστήρια και δικαστές βάσει του Νόμου και ότι η ελληνική κυβέρνηση ως εκτελεστική εξουσία δε δύναται να επέμβει. Οι εκτελέσεις αποτελούσαν μέτρα ανάγκης που απέβλεπαν απλώς στο να προστατεύσουν τον ελληνικό λαό από την προμελετημένη επιβουλή τρομοκρατίας και βίας που εκτείνεται και στις πόλεις και στην ίδια την πρωτεύουσα[337].

Και στις Ηνωμένες Πολιτείες υπήρξε ολοένα ογκούμενη κριτική σχετικά με τις πρόσφατες ενέργειες της ελληνικής κυβέρνησης. Ένα άρθρο στο περιοδικό *Nation* χαρακτήριζε τις εκτελέσεις ωμότητες και ένα μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου της Νέας Υόρκης διαμαρτυρήθηκε στον Πρόεδρο Τρούμαν για «τις ναζιστικού τύπου εκτελέσεις» πάνω από εκατό Ελλήνων και για «την απειλούμενη εκτέλεση» 800 ακόμα ατόμων ενώ αναρωτιόταν πως οι Ηνωμένες Πολιτείες μπορούσαν να υποστηρίζουν μια τέτοια κυβέρνηση. Μέλος του Κογκρέσου από τη Νέα Υόρκη ρώτησε τον Μάρσαλ για τις κατηγορίες μαζικών εκτελέσεων ενώ η γυναίκα του πρώην Προέδου των ΗΠΑ, Ελινορ Ρούσβελτ, πρόεδρος της Επιτροπής του ΟΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα, προώθησε στον *Υπουργό Εσωτερικών* ένα τηλεγράφημα από το *Αμερικανικό Συμβούλιο για μια Δημοκρατική Ελλάδα* το οποίο επίμονα έθετε το ερώτημα του αν οι εκτελέσεις ήταν μέρος μαζικών αντιποίνων για την δολοφονία του Λαδά. Διαμαρτυρίες εξέφρασαν και φορείς όπως το *Αμερικανικό Εργατικό Κόμμα* και η *Εθνική Ναυτεργατική Ένωση*[338].

Ο Λευκός Οίκος δυσκολεύονταν να απαντήσει στην κριτική. Ο *Υπουργός Εξωτερικών*, Μάρσαλ, παραδέχθηκε στους Βρετανούς ότι η ελληνική κυβέρνηση μπορεί να είχε

---

[337] *Εθνικός Κήρυξ*, 12 Σεπτεμβρίου 1948

[338] *Nation*, 15 May 1948, p.518. Eugene P. Connolly, New York City Council, to Truman , May 5 1948, Department of State United States, General Records, (DSDF, NA). Keating to sec.of state May 6, 1948, ibid., Eleanor Roosvelt to sec. of state, May 6, 1948, ibid., American Labor Party to Truman, May 7 1948, ibid., National Maritime Union to Truman, May 7, `948, ibid. Παρατίθενται στο H. Jones, *"A new Kind of War". America's Global Strategy and the Truman Doctrine in Greece,* New York, Oxford: Oxford University Press, 1989, σ. 162(οι παραπομπές στη σ. 291).

επιταχύνει την δικαστική διαδικασία ως αντίποινα στην δολοφονία του Λαδά, αλλά πίστευε ότι αυτοί που εκτελέστηκαν ήταν καταδικασμένοι δολοφόνοι των οποίων η αίτηση χάριτος είχε απορριφθεί ύστερα από επανειλλημένες αιτήσεις. Η αμερικανική θέση στο ζήτημα των θανατικών εκτελέσεων στην Ελλάδα διέφερε σημαντικά τόσο από τη βρετανική θέση όσο και από τη θέση των άλλων χωρών. Για να εξομαλυνθούν οι διαφορές ανάμεσα στις απόψεις των δύο «προστάτιδων» χωρών η αμερικανική πλευρά παρόλο που αναγνώριζε ότι «*οι εκτελέσεις μπορεί στην πραγματικότητα να επιταχύνθηκαν ως αντίποινα στην δολοφονία του Λαδά, παρά την έντονη δημόσια άρνηση του Ρέντη*», πρότεινε να γίνονται συνενοήσεις των δύο χωρών σε μια «*προσπάθεια για την τήρηση κοινής στάσης ή τουλάχιστον ελαχιστοποίηση των δημόσιων στοιχείων των διαφορών τους καθώς οι έντονες βρετανικές δηλώσεις αντιπαρατίθενται με τη σιωπή των ΗΠΑ*»[339].

Εκπρόσωποι του ελληνικού *Υπουργείου Εξωτερικών* διαβεβαίωναν τους Αμερικανούς ότι οι μόνοι που εκτελέστηκαν ήταν οι καταδικασμένοι για τα πιο τερατώδη εγκλήματα. Αλλά ακόμα και τότε τονίζονταν η μακρά διαδικασία των εφέσεων[340]. Στην Αθήνα ο αμερικανός επιτετραμμένος Ράνκιν ανέφερε ότι οι εκτελέσεις ήταν αποτέλεσμα δίκαιας δίκης και αποτελούσαν προειδοποίηση προς τους αντάρτες ότι δεν θα απέφευγαν την τιμωρία[341]. Ο Μάρσαλ αγνοώντας την σοβιετική νότα διαμαρτυρίας ξανασχολίασε ότι πιθανά ο Μάρκος Βαφειάδης ήταν εκείνος ο οποίος διέταξε την εκτέλεση «*ως ένα διαβολικά έξυπνο όπλο προπαγάνδας*»[342]. Οι Αμερικανοί πίστευαν ότι η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να αποφύγει να προσθέσει «λάδι στη φωτιά». Οι οδηγίες που έδιναν στην πρεσβεία τους στην Αθήνα ήταν ότι θα ήταν προτιμότερο να ακολουθήσει μια μετριοπαθή και προσεκτική πολιτική αναφορικά με τις εκτελέσεις κατά προτίμηση επιλέγοντας για τις πρώτες εκτελέσεις «*άτομα τα οποία είναι έκδηλα ένοχοι των πιο φρικτών εγκλημάτων*», ενώ πλήρης δημοσιότητα έπρεπε να δίνεται σε κάθε περίπτωση. Προσοχή έπρεπε να δοθεί και στο ότι η εκτέλεση ύστερα από χρόνια εγκλεισμού ήταν

---

[339] *FRUS*, (1948), «The Secretary of State to the Embassy of UK», Washington, May 7, 1948, σ. 82-3
[340] *FRUS*, (1948), «Assistant Sec. of State Williard L.Thorp to A.F.Whitney, President, Brotherhood of Railroad Trainmen», May 17, 1948, σ.85
[341] *FRUS*, (1948), «Rankin to Sec. of State», May 10, 1948, σ. 85-86
[342] *FRUS*, (1948), «Marshall to embassy in Athens», May 15, 1948, σ.86

πιθανό να προκαλέσει σοβαρές πολιτικές δυσκολίες οι οποίες θα ήταν περισσότερες από το πλεονέκτημα που πρόσφερε η διατήρηση του νόμου και της τάξης[343].

Η αμερικανική κυβέρνηση υποστήριξε στην ουσία την πρακτική των εκτελέσεων δια της διπλωματικής οδού[344] αλλά και με ανοιχτές δηλώσεις της όπως αυτή του αρχηγού της Αμερικανικής αποστολής στην Ελλάδα D. Griswold σχετικά με την αναγκαιότητα των εκτελέσεων στην Ελλάδα «*γιατί η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε άλλο τρόπο να αντιμετωπίσει την προδοσία και μια χώρα που μάχεται για την ύπαρξή της έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει κάθε μέσο*»[345]. Οι Αμερικανοί στήριζαν τη θέση της ελληνικής κυβέρνησης ότι όσοι εκτελούνταν δεν ήταν πολιτικοί κρατούμενοι που καταδικάστηκαν για πολιτικά αδικήματα καθώς τα αδικήματα τέτοιου είδους είχαν αμνηστευτεί με τη Συμφωνία της Βάρκιζας.[346]

Δεν ήταν η πρώτη φορά που οι Αμερικανοί επενέβαιναν σε εσωτερικά θέματα που αφορούσαν την πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης απέναντι στο ζήτημα των πολιτικών κρατουμένων. Όπως καθορίζονταν από το αμερικανικό *Υπουργείο Εξωτερικών* (State Department), ανάμεσα στα καθήκοντα του Αμερικανού πρεσβευτή στην Ελλάδα ήταν «*το πρόβλημα των αλλαγών στην ελληνική κυβέρνηση, το ζήτημα της διενέργειας νέων εκλογών και το θέμα της αμνηστίας των πολιτικών κρατουμένων*»[347]. Η αμερικανική πρεσβεία καθορίζονταν από το αμερικανικό *Υπουργείο Εξωτερικών* ως καθ' ύλην αρμόδια για τις αποφάσεις «υψηλής πολιτικής» όπως ήταν «*η πολιτική των Ελληνικών κυβερνήσεων απέναντι στα πολιτικά κόμματα τα συνδικάτα, τα ανατρεπτικά στοιχεία, τις αντάρτικες δυνάμεις συμπεριλαμβανομένων ζητημάτων τιμωρίας, αμνηστίας και σχετικών*

---

[343] *FRUS* (1948), vol. IV, «The Secretary of State to the Embassy in Greece», Washington, 15 May 1948

[344] *FRUS* (1948), vol. IV, «The Secretary of State to the Embassy in Greece», Washington, 3 March 1948

[345] Οι δηλώσεις του Γκρισγουολντ έγιναν προς απάντηση άρθρου του Homer Bigart της New York Herald Tribune στις 16 Απριλίου 1948 στο οποίο ο αρθρογράφος υποστήριζε ότι η Ελλάδα είναι αστυνομικό κράτος και ότι γίνονται εκτελέσεις για πολιτικούς λόγους. Η απάντηση του Γκρισγουολντ δημοσιεύτηκε New York Herald Tribune στις 2 Μαίου 1948 και στις ελληνικές εφημερίδες *Βήμα* στις 8 Μαίου 1948 και *Εθνικός Κήρυξ*, 20 Μαίου 1948.

[346] *FRUS* (1948),«The acting secretary of State to Senator Arthur H. Vandenberg», Washington, 11 April 1948, σ. 75

[347] *FRUS* (1947), «Acheson to Griswold, σημείο 16, Relationship of the Mission to Political Problems», σ. 224

θεμάτων»[348]. Επανειλημμένως το State Department είχε δώσει οδηγίες προς την αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα σχετικά με το ζήτημα της καταστολής του κομμουνισμού στο εσωτερικό της χώρας, τις οποίες η ελληνική κυβέρνηση είχε εφαρμόσει[349]. Από την άλλη μεριά η ανάθεση της υλοποίησης του δόγματος Τρούμαν σε ειδική αποστολή, την AMAG που διαμόρφωσε ένα δυαδικό καθεστώς για τις αμερικανικές υπηρεσίες στην Ελλάδα έδινε στην αμερικανική αποστολή εκτός από εκτεταμένες αρμοδιότητες στον στρατιωτικό και οικονομικό τομέα μεγάλη επιρροή και στα πολιτικά θέματα[350]. Η *Αμερικανική Αποστολή* (AMAG) είχε εγκατασταθεί στην Αθήνα βάσει της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας της 20ης Ιουνίου 1947 και εξουσιοδοτούνταν να εποπτεύει ελεύθερα τις ελληνικές αρχές σχετικά με τη χρήση της βοήθειας που παρέχονταν από τις Ηνωμένες Πολιτείες στην Ελλάδα[351]. Μέσω της ρύθμισης αυτής ο έλεγχος της AMAG σε κρίσιμους τομείς άσκησης της πολιτικής ήταν σχεδόν απόλυτος[352]. Χάρη στην ευχέρεια που τους είχε δοθεί οι αμερικανοί σύμβουλοι μπορούσαν να επηρεάσουν σε αποφασιστικό βαθμό την πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης σε σημαντικούς τομείς όπως η εξυγίανση της δημόσιας διοίκησης και η νομοθεσία. Όσο αφορά στη νομοθεσία, με πρωτοβουλία της Αμερικανικής Αποστολής θεσπίστηκε ένα νέο πλέγμα διατάξεων που βασίζονταν στην έννοια της νομιμοφροσύνης

---

[348] *FRUS (1947),* «Department of State to Griswold», Washington, 23 October 1947, σ. 395-7

[349] Για παράδειγμα όσο αφορά τις μαζικές συλλήψεις κατά τη διάρκεια του 1947, ο Υπουργός Δημόσιας Τάξης, Μ. Μαυροκορδάτος, και στη συνέχεια ο πρωθυπουργός Μάξιμος ζήτησαν τη γνώμη του State Department σχετικά με την σύλληψη γνωστών κομμουνιστών και ο Αμερικανός πρεσβευτής MacVeagh απάντησε ότι παρόλο που δεν μπορούσε να τον συμβουλεύσει επίσημα διότι ήταν εσωτερικό ζήτημα της Ελλάδας, η πρεσβεία πίστευε ότι οι Έλληνες ήταν δικαιολογημένοι ή ακόμα είχαν την υποχρέωση να συλλάβουν κομμουνιστές που συνομωτούσαν εναντίον της χώρας. *FRUS* (1947), «The chargé in Greece (Rankin) to Secretary of State», Athens 24 December 1947, σ. 461-2 και *FRUS* (1947), «Ambassador in Greece (MacVeagh) to the Secretary of State», Athens, 2 July 1947. Από την άλλη μεριά λέγεται ότι εξέφρασε την «έκπληξή» του επειδή αυτοί που συνελήφθησαν έφτασαν σχεδόν τους 4 χιλιάδες. *New York Times*, 13 Ιουλίου 1947 ενώ ο Αρχηγός της Αμερικανικής Αποστολής D. Griswold ζήτησε την απομάκρυνση του Υπουργού Δημόσιας Τάξης Ν. Ζέρβα, "ο οποίος με τα σκληροπυρηνικά του μέτρα δημιουργεί περισσότερους κομμουνιστές από αυτούς που εξουδετερώνει», *FRUS* (1947), V, σ. 294-296

[350] Βλέπε σχετικά John Iatrides (ed.), *Ambassador's Mac Veagh Reports, 1933-1947*, Princeton University Press, 1980, σ. 716-729 και Γ. Σταθάκης, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της Αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2004, σ.215-223

[351] Άρθρο 6 του κειμένου της συμφωνίας της 20ης Ιουνίου 1947 στο *FRUS* (1947), V, σ. 185-188

[352] Επί του θέματος του ελέγχου και της παρέμβασης ενός κράτους στις εσωτερικές υποθέσεις του άλλου ουσιαστικές είναι οι παρατηρήσεις του απεσταλμένου της Αμερικανικής Οικονομικής Αποστολής στην Ελλάδα από 18 Ιανουαρίου 1947 έως 22 Μαρτίου 1947, Paul Porter στο άρθρο του στο Collier's στις 20 Σεπτεμβρίου 1947. P. A. Porter, *Ζητείται ένα θαύμα για την Ελλάδα*, Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, 2006, σ. 229-230

η οποία έκανε για πρώτη φορά την εμφάνισή της στην ελληνική νομική ορολογία. Η ρύθμιση αυτή υιοθετήθηκε με βάση ένα «αμερικανικό σχέδιο», το οποίο επικαλέστηκαν κατά τη διάρκεια της κοινοβουλευτικής συζήτησης ο αρμόδιος υπουργός και πολλοί βουλευτές. Το αμερικανικό πρότυπο τέθηκε σε εφαρμογή και πολλές διατάξεις του επαναλήφθηκαν αυτούσιες από τον Έλληνα νομοθέτη[353]. Η ελληνική μεταγραφή της αμερικανικής νομοθεσίας ίσχυσε και μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου και κυριάρχησε στην πολιτική ζωή της χώρας έως το 1974.

Η σαφέστερη διατύπωση της αμερικανικής στάσης απέναντι στο ζήτημα των εκτελέσεων και των σχετικών συστάσεων προς την ελληνική κυβέρνηση απεικονίζεται σε τηλεγράφημα του Αμερικανού πρεσβευτή Grady προς το Department of State για τη θέση την οποία πρέπει να πάρει η Ελλάδα στην επικείμενη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ. Κατά την άποψη των Αμερικανών, ο Έλληνας εκπρόσωπος στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ έπρεπει να ξεκαθαρίσει ότι η Ελλάδα δεν επιδίωκε τη βοήθεια του ΟΗΕ για να καταστείλει την εσωτερική ανταρσία αλλά επιζητούσε τη δράση του ΟΗΕ για να εμποδίσει την εναντίον της εξωτερική επιβουλή. Η ελληνική δήλωση σχετικά με την άσκηση της εσωτερικής πολιτικής έπρεπε να είναι δυναμική και πειστική. Οι Αμερικανοί θεωρούσαν ότι το ζήτημα των εκτελέσεων ήταν το πιο αδύναμο στοιχείο για αυτό πρότειναν στην ελληνική κυβέρνηση την ακόλουθη τακτική. Η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να παρουσιάσει αριθμητικά στοιχεία για τις εκτελέσεις (από την Απελευθέρωση έως την 1η Αυγούστου 1948 εκτελέστηκαν ύστερα από νομική διαδικασία 1.824 άτομα, 234 καταδικασμένοι από Κακουργιοδικεία και 1.590 από Έκτακτα Στρατοδικεία). Αυτά τα νούμερα έπρεπε να ειδωθούν υπό το πρίσμα της ακραίας ωμότητας της κομμουνιστικής επίθεσης και να συγκριθούν με τον αριθμό αυτών που ανοιχτά μετείχαν στο κίνημα, που αναμφισβήτητα ξεπερνούσε τους 50.000 από το 1944. Η ελληνική πλευρά έπρεπε στη συνέχεια να τονίσει τα μέτρα επιείκιας τα οποία έλαβε και τα οποία ερμηνεύτηκαν λανθασμένα ως ένδειξη αδυναμίας.

---

[353] Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας, 1922-1974*, Αθήνα: γ' έκδοση σ. 479-487 και M. Samatas, "Greek McCarthyism: A comparative assessment of Greek Post Civil War repressive Anticommunism and the US-Truman – McCarthy Era", *Journal of the Hellenic Diaspora* 13 (3-4), 1986

Καθώς αναγνωρίζονταν από το Αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών ότι:*«η κομμουνιστική προπαγάνδα και η ελληνική πολιτική [*σσ.της κυβερνητικής πλευράς*] στο ζήτημα των εκτελέσεων και των απεργιών είχαν καταφέρει να στιγματίσουν την ελληνική κυβέρνηση σε κάποια τμήματα της διεθνούς κοινής γνώμης αναγνωρίζοντάς της ελαφρά καλύτερη ηθική θέση από αυτή των κομμουνιστών εισβολέων»* προτείνονταν η μείωση των εκτελέσεων στο ελάχιστο και η λήψη ανεπίσημων (και μη δημοσιοποιημένων) μέτρων για τη μείωση των θανατικών καταδικών[354]. Παρά ταύτα ο Αμερικανός Πρέσβης, Grady, επέμενε ότι:

«Η ελληνική πολιτική είναι όχι μόνο δικαιολογημένη αλλά απαραίτητη για να νικηθεί η κομμουνιστική ανταρσία και τελικά για να σταματήσει ο κύκλος του αίματος στην Ελλάδα. Συμφωνούμε ότι η Ελληνική κυβέρνηση δεν έχει εκμεταλλευτεί πλήρως την επιείκια που έχει δείξει. Για αυτό τον σκοπό η προπαγάνδα που απευθύνονταν στους αντάρτες έδινε έμφαση στη συγχώρεση για τους απλούς αντάρτες. Η κυβέρνηση σκέφτεται όταν οι αντάρτες του Μάρκου είναι σε υποχώρηση να εκδώσει μια έκκληση για επιστροφή στην κανονική ζωή. Δεν είχει καθοριστεί ακόμα ο ακριβής χρόνος της αλλά πιστεύουμε ότι και η αμερικανική και η ελληνική κυβέρνηση θα πρέπει να αντισταθούν σε εκείνα τα στοιχεία στις χώρες τους τα οποία για παραταξιακούς, πολιτικούς ή άλλους λόγους μπορεί να πιέζουν για πλήρη πολιτική αμνηστία. Παρόλο που μπορεί και ίσως πρέπει να δοθεί σε όλους όσους κριθεί ότι έχουν παρασυρθεί, αυτό δεν μπορεί να γίνει παρά μόνο μετά όταν το κράτος έχει με επιτυχία επαναβεβαιώσει την κυριαρχία του και τότε μόνο ως πρακτική και όχι ως δηλωμένη πολιτική»[355].

---

[354] *FRUS* (1948),vol. IV, 868.00/7-1448 Telegram: "The Secretary of State to the Embassy of Greece", Washington, 6 August 1948, σ. 119

[355] *FRUS* (1948),vol. IV, 868.00/8-2148 Telegram: "The Ambassador in Greece (Grady) to the Secretary of State", Athens, 21 August 1948, σ. 140-141

Ως αποτέλεσμα, όσο αφορά τους καταδικασμένους σε θάνατο από τα Κακουργιοδικεία, στους οποίους εστιάζονταν οι διαμαρτυρίες, οι εκτελέσεις μειώθηκαν σημαντικά[356]. Από τον Ιούνιο έως το τέλος του 1948 πραγματοποιήθηκαν 11 εκτελέσεις (έναντι 66 που είχαν γίνει μόνο τον Μάιο). Οι εκτελέσεις ξανάρχισαν το 1949 δεν ήταν ωστόσο ομαδικές και πραγματοποιήθηκαν μακριά από την Αθήνα, όπου θα λάμβαναν μεγαλύτερη δημοσιότητα. Στο Γουδί έγιναν μόνο 7 εκτελέσεις έως τον Σεπτέμβριο 1949 έναντι 45 που πραγματοποιήθηκαν στο Λαζαρέτο της Κέρκυρας, και 42 στο Αργοστόλι στην Κεφαλλονιά[357].

Ωστόσο, με την στήριξη των Αμερικανών και παρά τη διεθνή κατακραυγή η ελληνική κυβέρνηση συνέχισε την πρακτική των εκτελέσεων όσο αφορά στους καταδικασμένους σε θάνατο από τα Έκτακτα Στρατοδικεία. Κανείς δεν γνώριζε αν και πότε θα εκτελεστεί, ούτε ποιος θα ήταν ο επόμενος που θα αντίκρυζε το εκτελεστικό απόσπασμα. Στη μόνιμη αγωνία των καταδικασμένων από τα ποινικά δικαστήρια αντιπαρατίθονταν η βεβαιότητα των εκτελέσεων (τουλάχιστον για το 1948) των εκτελεσμένων από τα Έκτακτα Στρατοδικεία. Το 1948 και ιδιαίτερα το β εξάμηνο, κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού*, οι εκτελέσεις που πραγματοποιήθηκαν βάσει των αποφάσεων των Έκτακτων Στρατοδικείων αυξήθηκαν κατακόρυφα. Με βάση τα στοιχεία του Υπουργείου Στρατιωτικών πραγματοποιήθηκαν το 1948 1.254 εκτελέσεις, έναντι 688 το 1947 και 116 το 1946[358].

Τα στοιχεία αυτά αποδεικνύουν πόσο συνδεδεμένες ήταν οι εκτελέσεις με την πολιτική και στρατιωτική συγκυρία. Οι θανατοποινίτες αισθάνονταν όμηροι της κυβέρνησης. Η ζωή ιδιαίτερα όσων είχαν καταδικαστεί για κατοχικά αδικήματα από τα Κακουργιοδικεία εξαρτιώταν από τις κυβερνητικές αποφάσεις και την πολιτική συγκυρία. Οι εκτελέσεις

---

[356] Σύμφωνα με αμερικανικές πηγές ο νέος Υπουργός Δικαιοσύνης Σ. Μελάς πληροφόρησε τον Αμερικανό επιτετραμμένο καθώς και τον Πρωθυπουργό και τον Υπουργό Εξωτερικών ότι δεν ήταν διατεθειμένος να συνεχίσει τις εκτελέσεις στον ίδιο βαθμό με τον προκάτοχό του. Ως εμφανές αποτέλεσμα της νέας πολιτικής οι εκτελέσεις σχεδόν σταμάτησαν. *FRUS (1948),* vol. IV, 868.00/6-3048 Telegram: "The Chargé in Greece (Rankin) to the Secretary of State", Athens, June 30, 1948, σ. 114

[357] Τα στοιχεία στηρίζονται στη δημοσίευση των εκτελέσεων στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης και παρατίθενται αναλυτικά στο Β. Βαρδινογιάννης, *Οι μισοί στα σίδερα...,* Αθήνα: ΕΔΙΑ, 2004, σ. 279-293

[358] *FRUS (1949),* 868.00/11-949, «Telegram: Embassy of Athens to Secretary of State», Αθήνα 9 Νοεμβρίου 1949

των πολιτικών κρατουμένων ήταν ένα από τα όπλα της κυβέρνησης όχι για την απονομή δικαιοσύνης αλλά για την επίδειξη της βούλησης του καθεστώτος να συντρίψει τους αντιπάλους του. Σύμφωνα με τις απόψεις του Βρετανού Προξένου στη Θεσσαλονίκη σχετικά με τις επιβαλλόμενες θανατικές καταδίκες από τα Έκτακτα Στρατοδικεία «*σε αυτή τη χώρα λειτουργούν ιδιαζόντως σκοτεινές δυνάμεις και σχεδόν το μόνο μέσο αποτροπής τους είναι το Έκτακτο Στρατοδικείο*»[359].

Το ζήτημα των θανατικών εκτελέσεων στην Ελλάδα επανήλθε μετά το τέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων, στο πλαίσιο της συζήτησης του Ελληνικού ζητήματος στη 4η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, που αφορούσε το ερώτημα για τις απειλές εναντίον της πολιτικής ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδας από τους βόρειους γείτονές της[360]. Δεν ήταν πρώτη φορά που ο ΟΗΕ ασχολούνταν με τις θανατικές εκτελέσεις στην Ελλάδα. Από τις αρχές του 1947 η *Ειδική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Βαλκάνια* (UNSCOB), η οποία είχε συσταθεί στα πλαίσια του ΟΗΕ για να εξετάσει τις καταγγελίες της κυβέρνησης Τσαλδάρη σχετικά με την υποτιθέμενη βοήθεια των βορείων γειτόνων της Ελλάδας προς τον ΟΗΕ και την εναντίον της χώρας επιβουλή, είχε ζητήσει την αναστολή των θανατικών εκτελέσεων όσο διαρκούσε το έργο της Επιτροπής. Η έκκληση αυτή προκάλεσε συζητήσεις σχετικά με την αρμοδιότητα της επιτροπής να διατάξει την αναστολή των εκτελέσεων και αν και προσωρινά παραχωρήθηκε αναστολή στη Βόρεια Ελλάδα μέχρι το πέρας των εργασιών της Επιτροπής[361]. Ειδικότερα, ύστερα από διαβουλεύσεις με την ελληνική κυβέρνηση επιτεύχθηκε συμφωνία ότι η τελευταία δεν θα προχωρούσε στην εκτέλεση θανατικής καταδίκης στην περίπτωση που ο καταδικασμένος είχε να προσφέρει στην Επιτροπή Ερεύνης του ΟΗΕ. Με αυτόν τον τρόπο η Επιτροπή άμβλυνε τις εντυπώσεις και αποκτούσε κάποιο έλεγχο στη ροή των εκτελέσεων. Τελικά οι ελληνική κυνέρνηση πιεζόμενη από τους στρατιωτικούς συνέχισε τις εκτελέσεις φέροντας «αποδείξεις» ότι η συντριπτική πλειοχηφία των υποψηφίων για εκτέλεση ήταν «άξεστοι χωρικοί», οι οποίοι δεν είχαν τίποτε να προσφέρουν στο έργο της Επιτροπής. Κατά την ελληνική κυβέρνηση

---

[359] *FO 371/67076* R 10153, «Γενικό Προξενείο Θεσσαλονίκης προς Αθήνα», 7 Ιουλίου 1947

[360] Για το ελληνικό ζήτημα στον ΟΗΕ βλ. Β. Κουφουδάκης, «Οι Ηνωμένες Πολιτείες, τα Ηνωμένα Έθνη και το ελληνικό ζήτημα», στο Γ. Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα Έθνος σε κρίση*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, σ. 487-519

[361] *FO 371/67075*, R3067, From Salonika to FO, 5th March 1947, Subject: Frontier Commission

οι μεμονωμένες παρεμβάσεις αξιωματούχων του ΟΗΕ στο ζήτημα των εκτελέσεων δεν ήταν τίποτε άλλο από παρέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδος και ως εκ τούτου απαράδεκτες[362].

Μετά το τέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων το ζήτημα των θανατικών εκτελέσεων στην Ελλάδα τέθηκε αρχικά από την Πολωνία και στη συνέχεια από την ΕΣΣΔ και απηχούσε τις διαφορετικές απόψεις των δύο συνασπισμών σχετικά με τα αίτια της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα. Οι χώρες του σοβιετικού μπλοκ θεωρούσαν ότι η κατάσταση στην Ελλάδα οφείλονταν στην πολιτική της Ελληνικής κυβερνήσης και στην βοήθεια που παρέχονταν σε αυτή από τις ΗΠΑ και τη Βρετανία. Πίστευαν ότι η ειρήνη ανάμεσα στην Ελλάδα και τους βόρειους γείτονές της μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσω μέτρων εσωτερικής ειρήνευσης στην Ελλάδα και τη διακοπή της βοήθειας προς την Ελλάδα από τη Δύση. Για αυτό το λόγο η σοβιετική πρόταση προς τη Γενική Συνέλευση στις 28 Οκτωβρίου 1949 περιλάμβανε ανάμεσα στα άλλα και τη διακήρυξη της γενικής αμνηστίας[363]. Στα πλαίσια των προτεινόμενων μέτρων εντάσσονταν και η επιμονή της ΕΣΣΔ και χωρών του ανατολικού συνασπισμού, όπως η Πολωνία και η Ουκρανία, για την κατάργηση της θανατικής ποινής και την αναστολή των εκτελέσεων στην Ελλάδα[364].

---

[362] N. Amican, *International Intervention in the Greek Civil War. The United Nations Special Committee on the Balkans, 1947-1952*, London and New York: Praeger, 1990, σ. 97

[363] Συνοψίζοντας τη σοβιετική υπόθεση, η σοβιετική αποστολή παρουσίασε ένα ψήφισμα, στις 28 Οκτωβρίου 1949, το οποίο περιείχε στοιχεία τα οποία είχαν προταθεί από τη Σοβιετική Ένωση τον Απρίλιο- Μάιο 1949 καθώς και στις σοβιετικές προτάσεις στην Επιτροπή Συμφιλίωσης. Αυτές οι προτάσεις περιλάμβαναν 1) μια έκκληση στα εμπόλεμα μέρη για διακοπή των πολεμικών επιχειρήσεων, 2) μια διακήρυξη γενικής αμνηστίας, 3)τη διεξαγωγή «ελεύθερων εκλογών» υπό διεθνή επιτήρηση και με Σοβιετική συμμετοχή, 4)την συγκρότηση μιας συνοριακής επιτροπής με Σοβιετική συμμετοχή, 5) τη διακοπή της ξένης στρατιωτικής βοήθειας και 7)τη διάλυση της UNSCOB. Βλέπε H. Howard, The Greek question in the fourth General Assembly of the United Nations, reprinted from the *Department of State Bulletin*, Feb.27 and Mar.6, 1950, σ. 14-16

[364] Η παρέμβαση του εκπροσώπου της ΕΣΣΔ στον ΟΗΕ, Vyshinsky, έγινε με αφορμή την καταδίκη σε θάνατο 8 επονιτών από το Στρατοδικείο Αθηνών και της δίκης των Πειραιωτών με επικεφαλής τον Δημ. Μουρατίδη και την Καίτη Ζεύγου. Ολόκληρος ο λόγος του Vyshinsky με την έκκληση της διακοπής των θανατικών εκτελέσεων στην Ελλάδα δημοσιεύτηκε στη σοβιετική εφημερίδα *Πράβντα* στις 26/10-5/11/1949, και τυπώθηκε τον Ιανουάριο 1950 σε 3000 αντίτυπα. Περιέχεται στο Μ. Καρρα, *Εμείς οι απέξω. ΠΕΟΠΕΦ: 1948-1954. Μια μικρή εποποιία*, Αθήνα 1995, σ.54-57. Τελικά, η εκτέλεση των 8 ανεστάλη.

Από την άλλη μεριά το Ηνωμένο Βασίλειο, οι ΗΠΑ και οι σύμμαχοί τους θεωρούσαν ότι η κατάσταση στην Ελλάδα οφείλονταν στην κληρονομιά μιας σκληρής Κατοχής και στις συνέπειες ενός εμφυλίου πολέμου ο οποίος ενθαρρύνονταν και υποστηρίζονταν από τους βόρειους γείτονες της Ελλάδας. Αντίθετα με την ΕΣΣΔ οι ΗΠΑ θεωρούσαν ότι αυστηρότατα μέτρα στην Ελλάδα ήταν ένα άμεσο αποτέλεσμα των εξωτερικών απειλών στην ελληνική ανεξαρτησία. Όταν οι απειλές αυτές απομακρύνονταν, η αμερικανική κυβέρνηση ήταν σίγουρη ότι τα μέτρα θα χαλάρωναν και θα ελαχιστοποιούνταν. Ο εκπρόσωπος των ΗΠΑ B.V.Cohen, δήλωσε ενώπιον της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ ότι η χώρα τους δεν μπορούσε να αποδεχθεί τις σοβιετικές εκκλήσεις για ανάκληση των θανατικών ποινών στην Ελλάδα ως ένδειξη καλής θέλησης για οίκτο και μεγαλύτερη ανοχή, όσο η ελληνική ανεξαρτησία απειλούνταν[365].

Αντιρρήσεις στις σοβιετικές θέσεις διατύπωσε και η αντιπροσωπεία του Ηνωμένου Βασιλείου. Ο εκπρόσωπος της H.Mc Neil παρατήρησε ότι το ζήτημα των θανατικών ποινών και εκτελέσεων στην Ελλάδα ήταν εκτός του πεδίου των συνομιλιών αυτών και της αρμοδιότητας της Γενικής Συνέλευσης. Σύμφωνα με το άρθρο 2 του Χάρτη του ΟΗΕ δεν υπήρχε λόγος κατά τη διάρκεια των συνομιλιών αυτών για επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας.

Η ελληνική κυβέρνηση[366] μέσω των αντιπροσώπων της, Παναγιώτη Πιπινέλη, μόνιμο *Υφυπουργό Εξωτερικών* και εκπρόσωπο της Ελλάδας στον ΟΗΕ, και Σοφοκλή Βενιζέλο ανακοίνωσε τα νέα μέτρα επιείκιας τα οποία ψηφίστηκαν στην Βουλή στις 6 Οκτωβρίου 1949 και σημείωσε ότι μετά τις 30 Σεπτεμβρίου δεν πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα εκτελέσεις για προδοσία ή για ανταρσία. Ο Π. Πιπινέλης υπεραμύνθηκε των θέσεων της ελληνικής κυβέρνησης τονίζοντας επανειλλημένα τα νέα μέτρα επιείκιας[367] και

---

[365] United States, Department of State, *A decade of American foreign policy, 1941-1949*, «Discussion of the Greek case in the General Assembly, Statement by Benjemin V. Cohen, U.S. Alternate Representative, November 17, 1949», Washington 1985, σ. 774-779

[366] Για τις θέσεις της ελληνικής κυβέρνησης βλ. Π.Πιπινέλης, *Υποστήριξις της ελληνικής υποθέσεως ενώπιον της Πολιτικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών κατά την 4ην Γενικήν Συνέλευσιν*, Νέα Υόρκη 1949

[367] Πρόκειται για την απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης για την αναστολή των εκτελέσεων και τη νέα νομοθεσία που ψηφίστηκε στη Βουλή σχετικά με την σύσταση του Οργανισμού Αναμορφωτηρίου της Μακρονήσου. Ψήφισμα ΟΔ της 9/14 Οκτωβρίου 1949 «Περί μέτρων Εθνικής Αναμορφώσεως»,

διαμαρτυρόμενος για την επέμβαση ξένων κυβερνήσεων στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας του. Ο Σ. Βενιζέλος με τη σειρά του επέστησε την προσοχή στη νέα νομοθεσία και τόνισε ότι δεν έγιναν εκτελέσεις από τις 30 Σεπτεμβρίου και μετά. Θεώρησε ότι οι χώρες του Σοβιετικού μπλοκ επικεντρωναν την προσοχή τους στη δικαστική διαδικασία και επιχειρούσαν να αναζωπυρώσουν τον ζήλο των ηττημένων ανταρτών και να ενθαρρύνουν πράξεις βίας και δολιοφθορών καλυμένοι πίσω από ανθρωπιστικές προφάσεις[368]. Η ελληνική πλευρά θεώρούσε ότι οι εκκλήσεις για την αναστολή των εκτελέσεων στην Ελλάδα είχαν ως σκοπό να αποπροσανατολίσουν την συζήτηση από ουσιαστικότερα ζητήματα που ήταν η βοήθεια προς τον ΔΣΕ από τους βόρειους γείτονες της χώρας και το «παιδομάζωμα»[369].

Εξηγήσεις κλήθηκε να δώσει η ελληνική κυβέρνηση για την υπόθεση του Γεωργίου, συνδικαλιστή της Ηλεκτρικής Εταιρείας ο οποίος παρά την αναστολή των εκτελέσεων την οποία επικαλέστηκε ο Πιπινέλης εκτελέστηκε στις 30 Σεπτεμβρίου 1949. Σύμφωνα με τον Πολωνό εκπρόσωπο ο Γεωργίου έκανε έκκληση στον ΟΗΕ να μην εκτελεστεί, η έκκλησή του ωστόσο δεν διαβιβάστηκε ποτέ στον Οργανισμό. Ο Σοβιετικός εκπρόσωπος Βισίνσκι υπερθεμάτισε λέγοντας ότι 4 μέλη του ΚΚΕ είχαν εκτελεστεί έκτοτε στην Αθήνα λόγω των πολιτικών τους πεποιθήσεων. Η ελληνική αντιπροσωπεία έδωσε διαβεβαιώσεις ότι η ελληνική κυβέρνηση θα συμμορφωνόταν με τις δηλώσεις του Πιπινέλη[370].

Εφημερίδα της Κυβέρνησης, φ. 262. Ο τύπος έκανε λόγο για μέτρα «αποκομμουνιστικοποίησης», *Βήμα*, 28 Σεπτεμβρίου 1949 και 1 Οκτωβρίου 1949

[368] UN doc. A/C1/SR.275, σ.7-8 Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι τα μέτρα αυτά τα είχαν εισηγηθεί στην ελληνική κυβέρνηση πριν από ένα χρόνο οι Αμερικάνοι με την παρατήρηση να εφαρμοστούν μετά την στρατιωτική νίκη των κυβερνητικών δυνάμεων. Μιλώντας για την χορήγηση γενικής αμνηστίας ο Αμρικανός πρεσβευτής τόνιζε ότι «though this may and perhaps should be granted in effect to all who can be deemed to have been "misled", cannot be done until after the state has successfully reasserted its dominance and then only in practice , not as a matter of stated policy. At that time we believe Department's suggested "de-Markosization" and rehabilitation plan should serve a useful solution" *FRUS* (1948),868.00/8-2148 Telegram: "The Ambassador in Greece (Grady) to the Secretary of State", Athens, 21 August 1948, σ. 140-141

[369] Συμφωνα με κυβερνητικές δηλώσεις οι οποίες δημοσιεύτηκαν στο *Βήμα*, 6 Οκτωβρίου 1949: «το ζήτημα των εκτελέσων είναι προπέτασμα καπνού για να σταματήσουν οι συμφιλιωτικές προσπάθειες» και *Βήμα*, 28 Οκτωβρίου 1949 «η κυβέρνησις αντιμετωπίζει την αποφασισθείσαν ήδη από των μεγάλων επέμβασιν εις τα εσωτερικά μας. Εγένοντο πειστικαί υποδείξεις υπό μορφήν αξιώσεων όπως προβή εις παραχωρήσεις προς τους ανατροπείς, χορήγησις αμνηστίας και πολιτικής αποκαταστάσεως».

[370] *Βήμα*, 6 Οκτωβρίου 1949

Ένα από τα αποτελέσματα των Σοβιετικών παρεμβάσεων στον ΟΗΕ για την αναστολή των εκτελέσεων στην Ελλάδα ήταν η εισαγωγή ενός αριθμού ψηφισμάτων από τους αντιπροσώπους της Νότιας Αμερικής οι οποίες δεν αφορούσαν μόνο τις θανατικές καταδίκες και τις εκτελέσεις στην Ελλάδα αλλά ήταν ψηφίσματα τα οποία ζητούσαν από όλες τις κυβερνήσεις στον κόσμο να καταργήσουν την θανατική ποινή. Εν τέλει η Επιτροπή Συμφιλίωσης, η οποία είχε συσταθεί για να διερευνήσει το ελληνικό ζήτημα, δήλωσε ότι αδυνατούσε να διαπραγματευτεί το ζήτημα των θανατικών ποινών και εκτελέσεων και διακήρυξε αναρμοδιότητα στην ικανοποίηση του σοβιετικού αιτήματος για την αναστολή τους.

Η συζήτηση για τις εκτελέσεις στα πλαίσια του ελληνικού ζήτήματος στον ΟΗΕ έλαβε εκτεταμένη δημοσιότητα στην Ελλάδα. Ο αθηναϊκός τύπος με εκτεταμένη αρθρογραφία παρουσίαζε με λεπτομέρειες τις απόψεις των δύο συνασπισμών και τις αντιδράσεις της ελληνικής κυβέρνησης. Στο σύνολό του συντάχθηκε με την κυβερνητική άποψη ότι κάθε συζήτηση για τις εκτελέσεις αποτελούσε επέμβαση στα εσωτερικά της χώρας[371].

Η συζήτηση στην Πολιτική Επιτροπή του ΟΗΕ για τις εκτελέσεις στην Ελλάδα έληξε με την αποδοχή ενός ψηφίσματος των αντιπροσώπων του Ισημερινού το οποίο ζητούσε από τον Πρόεδρο της Γενικής Συνέλευσης να εξακριβώσει τις απόψεις της Ελληνικής Κυβέρνησης αναφορικά με την αναστολή «*των θανατικών ποινών που επιβάλλονταν από τα στρατιωτικά δικαστήρια για πολιτικούς λόγους, εφόσον υφίστατο η επιτροπή συμφιλιώσεως*»[372]. Η πρόταση έγινε δεκτή με 40 ψήφους υπέρ, έναντι 4 και με 10 αποχές. Η Ελλάδα απείχε από την ψηφοφορία καθώς θεώρησε την πρόταση μονομερή.

Ύστερα από συζητήσεις του Προέδρου της Γενικής Συνέλευσης με τους Έλληνες εκπροσώπους διαπιστώθηκε ότι οι απόψεις της ελληνικής κυβέρνησης επί τους ζητήματος των θανατικών ποινών παρέμεναν αμετάβλητες, όπως εκτέθηκαν από τον Πιπινέλη στις 27 Σεπτεμβρίου 1949. Πάγια άποψη της ελληνικής κυβέρνησης ήταν ότι

---

[371] *Εθνικός Κήρυξ*, 29 Σεπτεμβρίου 1949, 4 Οκτωβρίου 1949, *Βήμα* 6 Οκτωβρίου 1949
[372] UN doc. A/C1/SR.516. Για τις ψήφους UN doc. A/C1/SR.298, σ. 2-7

στην Ελλάδα δεν γίνονταν καταδίκες και εκτελέσεις για πολιτικούς λόγους, όπως ανέφερε η απόφαση της Πολιτικής Επιτροπής, αλλά καταδίκες προσώπων για πράξεις σαμποτάζ, προδοσίας και φόνου[373].

Ο Πρόεδρος της Γενικής Συνέλευσης Romulo, με την ιδιότητά του ως Προέδρου της Επιτροπής Συμφιλίωσης έκανε μια τελική παρατήρηση η οποία φορούσε το Ελληνικό ζήτημα στην τελική συνεδρίαση της Γενικής Συνέλευσης στις 10 Δεκεμβρίου 1949. Έλπιζε ότι καθώς η κατάσταση στην Ελλάδα βελτιώνονταν, ένα πνεύμα ανθρωπισμού και ανοχής θα διευκόλυνε το έργο της συμφιλίωσης. Παρόλο που το Ψήφισμα του ΟΗΕ δεν έκανε ευθεία παρέμβαση προς την ελληνική κυβέρνηση για τη διακοπή των θανατικών εκτελέσεων στην Ελλάδα, η διεθνοποίηση του ζητήματος και η δημοσιότητα την οποία έλαβε άσκησαν πίεση στην ελληνική κυβέρνηση για τη λήψη μέτρων επιείκιας. Στις προσωπικές μαρτυρίες κρατουμένων διάχυτη είναι η αντίληψη ότι οι εκτελέσεις διακόπηκαν ύστερα από την παρέμβαση του ΟΗΕ[374]. Εκτιμάται ωστόσο ότι η αναστολή και τελικά η διακοπή των εκτελέσεων με βάση το Γ Ψήφισμα και τον ΑΝ.509 οφείλεται περισσότερο στη στρατιωτική επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων και τη λήξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων.

8.2.10. Τα μέτρα επιείκιας

Μετά το τέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου οι φυλακές της χώρας εξακολουθούσαν να είναι ασφυκτικά γεμάτες. Οι αρχές παραδέχθηκαν ότι είχαν δημιουργηθεί οξύτατα προβλήματα φύλαξης και διατροφής[375] και προκειμένου να αντιμετωπιστούν ήταν απαραίτητο να επιστρατευτούν διατάξεις για την αποσυμφόρηση των φυλακών. Θεσπίστηκαν λοιπόν στις αρχές της δεκαετίας του 1950 μια σειρά από χαριστικά μέτρα, ελάττωση ποινών, δικαιώματα προσφυγής και ευεργετήματα σε άτομα

---

[373] *Βήμα*, 28 και 29 Οκτωβρίου 1949 και Π. Πιπινέλης, *Υποστήριξις της ελληνικής υποθέσεως ενώπιον της Πολιτικής Επιτροπής του ΟΗΕ*, Νέα Υόρκη 1949

[374] Για παράδειγμα βλέπε Ο.Παπαδούκα, *Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ*, Αθήνα, 1981, σ. 172 και Μαρία Καρρά, Εμείς οι απ'έξω. *ΠΕΟΠΕΦ:1948-1955. Μια μικρή εποποιία*, Αθήνα:εκδόσεις Κωσταράκης, 1995, σ.57 όπου ωστόσο περιέχονται και αρκετές ανακρίβειες για την πρόταση-ψήφισμα της ΕΣΣΔ στην Πρώτη Πολιτική Επιτροπή του ΟΗΕ.

[375] Εισηγητική έκθεση ΑΝ 1623/Ιαν 1951 και Εισηγητική Έκθεση ΑΝ 2058/Απρ. 1952

που καταζητούνταν ή παρουσιάζονταν εθελοντικά. Η ισχύς του Γ Ψηφίσματος ανεστάλη με βασιλικό διάταγμα στις 16 Ιανουαρίου 1950[376] και οι εκκρεμείς υποθέσεις διαβιβάστηκαν σε κοινά ποινικά δικαστήρια[377]. Με τον ΑΝ 1504 της 30 Σεπτεμβρίου/9ης Οκτωβρίου 1950 «Περί αναθεωρήσεως των αποφάσεων των Στρατοδικείων» δίνονταν η δυνατότητα στους καταδικασμένους από Έκτακτα Στρατοδικεία της περιόδου 1946-1950 να υποβάλουν αίτηση επανεξέτασης της υπόθεσής τους, *«καθώς δεν ήταν απίθανο μεταξύ των εκδοθεισών κατά την διάρκεια των αγώνος καταδικαστικών αποφάσεων να παρεισέφρυαν και ωρισμέναι αδικίαι αι οποίαι σήμερον μετά την αποκατάστασιν του κράτους του νόμου, είναι ανάγκη να επανορθωθούν»*[378]. Σύμφωνα με πίνακα κρατουμένων που εξέδωσε η κυβέρνηση στις 12 Οκτωβρίου 1951 το σύνολο των καταδικασμένων για πράξεις σχετικά με τον εμφύλιο πόλεμο ανέρχονταν σε 3.103 άτομα με βάση αποφάσεις των Κακουργιοδικείων και σε 10.990 με βάσει αποφάσεων των Έκτακτων Στρατοδικείων[379]. Από αυτούς οι 1.958 ήταν καταδικασμένοι σε θάνατο. Όλες οι θανατικές ποινές που είχαν επιβληθεί έως τις 31 Οκτωβρίου 1951 μετατράπηκαν σε ισόβια με το Ν.2058/1952 «Περί μέτρων ειρηνεύσεως»[380]. Πολλές εκατοντάδες δίκες αναθεωρήθηκαν και επανεξετάστηκαν[381]. Όπως προκύπτει από τη μελέτη ατομικών φακέλων κρατουμένων των Φυλακών Λειβαδιάς περισσότερες πιθανότητες να αποφυλακιστούν ήταν όσοι είχαν υπογράψει δηλώσεις μετανοίας ή αποκήρυξης των κομμουνιστικών ιδεών. Μέσα σε δύο χρόνια, έως το 1954, ο αριθμός των κρατούμενων στις φυλακές για αδικήματα σχετικά με τον εμφύλιο μειώθηκε σε 4.000[382]. Μετά το 1955 ακολούθησαν και άλλες απολύσεις.

---

[376] ΒΔ της 16/17 Ιανουαρίου 1950 «Περί αναστολής της ισχύος του Γ Ψηφίσματος της 18ης Ιουνίου 1946», *Εφημερίδα της Κυβερνησης*, φ.19 Εξαίρεση έγινε σε ορισμένα άρθρα με βάση τον ΑΝ 1396 της 16/17 Ιανουαρίου 1950 «Περί διατηρήσεως εν ισχύι διατάξεων τινών μετά την αναστολήν της ισχύος του Γ Ψηφίσματος», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ.19

[377] ΑΝ. 1402 της 1/2 Φεβρουαρίου 1950 «Περί των εκκρεμών υποθέσεων εν περιπτώσει αναστολής του Ψηφίσματος Γ», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ.33

[378] Εισηγητική έκθεση του Υπουργού Δικαιοσύνης προς την Βουλή των Ελλήνων με αφορμή την κατάθεση του ΑΝ 1504/50 «Περί αναθεωρήσεως αποφάσεων Στρατοδικείων». Οικονομόπουλος, *ο.π.*, σ.54 και ΑΝ 1504 της 30 Σεπτεμβρίου - 9 Οκτωβρίου 1950 «Περί αναθεωρήσεως αποφάσεων Στρατοδικείων, παροχής ευεργετημάτων εις τους προσερχόμενους συμμορίτας, τροποποιήσεως του Ν. 3861 και άλλων τινών διατάξεων», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ.

[379] *Κώδιξ Νόμων 1952*, σ. 240, Παρατίθεται στο Κούνδουρος, *ο.π.*,σ. 133

[380] Νόμος 2058 της 18 Απριλίου 1952 «Περί μέτρων ειρηνεύσεως», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ. 95

[381] Σύμφωνα με στοιχεία που παρατίθενται στον Κούνδουρο αναθεωρήθηκαν ολικά σχεδόν 14.000 σε σύνολο 16.000 αποφάσεων. Κούνδουρος, *ο.π.*, σ.143-44

[382] Κούνδουρος, *ο.π.*, σ. 133

Το γεγονός αυτό καταδεικνύει πόσο επικίνδυνο είναι να απονέμεται βιαστικά δικαιοσύνη χωρίς να παρέχονται οι απαραίτητες δικονομικές ή άλλες εγγυήσεις. Η σκληρότητα στην εφαρμογή της ήδη σκληρής νομοθεσίας έγινε παραδεκτή στην εισηγητική έκθεση του Νόμου 2058/52 «περί μέτρων ειρηνεύσεως». Σύμφωνα με την Ερμηνευτική Εγκύκλιο του Υπουργού Δικαιοσύνης Δ. Παπασπύρου, η οποία περιλαμβάνεται στην Εισηγητική Έκθεση προς την Βουλή, η κυβέρνηση αναγνώριζε ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου είχαν ληφθεί σκληρά μέτρα τα οποία επέβαλαν οι περιστάσεις τα οποία έπληττων και πρόσωπα που είτε δεν είχαν καμία συμμετοχή στον εμφύλιο ή είχαν επουσιώδη ανάμειξη ή η συμμετοχή τους οφείλονταν σε μεγάλο βαθμό στις ειδικές συνθήκες στις οποίες βρίσκονταν. Στην τελευταία αυτή κατηγορία ανήκαν οι κάτοικοι της υπαίθρου και ιδιαίτερα των ορεινών περιοχών οι οποίοι πολλές φορές κατά τη διάρκεια της Κατοχής και του Εμφυλίου βρέθηκαν υπό την εξουσία του ΚΚΕ και των οργανώσεών του «ώστε η εις αυτάς υποταγήν των και η προς αυτάς ενίσχυσίς των, εκδηλούμενη πολλάκις δια τεμαχίου άρτου, να μην είναι αποτέλεσμα της ελευθέρας θελήσεώς των». Στα πρόσωπα αυτά επιβλήθηκαν σε πολλές περιπτώσεις αυστηρότατες ποινές οι οποίες δικαιολογούνταν σε εκείνες τις συνθήκες αλλά δεν δικαιολογούνταν ύστερα από το τέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Μια άλλη κατηγορία ευεργετηθέντων αφορούσε, κατά τον *Υπουργό Δικαιοσύνης*, αυτούς οι οποίοι εξαιτίας του νεαρού της ηλικίας τους και των γεγονότων τα οποία διαδραματίστηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής «παρασύρθηκαν» από τη δίνη των γεγονότων[383]. Η έκθεση έκανε λόγο για ανάγκη αποκατάστασης του αισθήματος δικαιοσύνης παραδεχόμενη άμεσα κατά αυτό τον τρόπο τις αδικίες στη νομοθεσία και τη σκληρότητα στην εφαρμογή του νόμου.

---

[383] Ερμηνευτική Εγκύκλιος του Υπουργού Δικαιοσύνης Δ. Παπασπύρου, η οποία περιλαμβάνεται στην Εισηγητική Έκθεση προς την Βουλή για το Ν. 2058 της 18 Απριλίου 1952 «Περί μέτρων ειρηνεύσεως», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ. 95

8.3. Το Ειδικό Δικαστήριο Δωσίλογων Λαμίας

«Το Κράτος του δικαίου δεν ημπορεί να θεμελιωθή δια το μέλλον, εάν δεν έχει συντελεσθή η ηθική κάθαρσις του παρελθόντος»
Γεώργιος Παπανδρέου, Λόγος της Απελευθέρωσης 18 Οκτωβρίου 1944

«Είμεθα υποχρεωμένοι ακόμη να πράξωμεν τούτο, δια να δώσωμεν τόσον εις τον πολιτισμένον κόσμον, όσον και εις τας επιγενόμενας γενεάς, το παράδειγμα ότι δεν δύναται τις ατιμωρητί να προσφέρει τας υπηρεσίας του εις τους εχθρούς της Πατρίδος»
Εισηγητική έκθεση του Υπουργού Δικαιοσύνης της Κυβέρνησης Πλαστήρα, Ν. Κολυβά, στη Συντακτική Πράξη 6, «Περί επιβολής κυρώσεως κατά των συνεργασθέντων μετά του εχθρού», ΦΕΚ 12, 20 Ιανουαρίου 1945

8.3.1. Το νομοθετικό πλαίσιο

Μετά την απελευθέρωση της χώρας διάχυτη ήταν η επιθυμία για παραδειγματική τιμωρία των δωσίλογων, των ατόμων που συνειδητά επέλεξαν να εξυπηρετήσουν με διάφορους τρόπους τους κατακτητές. Η βούληση αυτή ενισχύονταν από την ιδιαίτερη ευαισθησία του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ πάνω στο συγκεκριμένο θέμα[384]. Το ζήτημα της τιμωρίας των συνεργασθέντων με τον εχθρό είχε απασχολήσει τις συμμαχικές κυβερνήσεις από την αρχή του πολέμου. Ήδη από τον Ιανουάριο 1942 η Διασυμμαχική Συνδιάσκεψη στο Λονδίνο είχε αποφασίσει τη δίωξη των κατοχικών δυνάμεων και των ντόπιων συνεργατών τους για εγκλήματα σε βάρος αμάχων. Το Εθνικό Συμβόλαιο που εγκρίθηκε ομόφωνα από την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας στο Συνέδριο του Λιβάνου, το Μάιο 1944 περιλάμβανε ως βασική αρχή, η οποία έπρεπε να εφαρμοστεί μετά την απελευθέρωση, την «επιβολή σκληρών κυρώσεων κατά των προδοτών της πατρίδας και κατά των εκμεταλλευτών του λαού μας»[385]. Ο σαφής τρόπος με τον οποίο γίνονταν αναφορά στην τιμωρία των προδοτών παρείχε τη βεβαιότητα ότι οι δωσίλογοι θα τιμωρούνταν παρά την αντίθετη στάση που είχε υιοθετηθεί από μερίδα του αστικού

---

[384] Πολιτικός Συνασπισμός Κομμάτων του ΕΑΜ, *Λευκή Βίβλος ΙΙΙ, «Δημοκρατικός» Νεοφασισμός (Ιούλης – Οκτώβρης 1945)*, Αθήνα 1945, σ. 22-27

[385] Γ. Παπανδρέου, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος*, Αθήνα 1945, σ. 77-8. Παρατίθεται στο Π.Παπαστράτης, «Η εκκαθάριση του Πανεπιστημίου μετά την Απελευθέρωση», στο M. Mazower (εκδ.), *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2003, σ. 73

κόσμου. Παράλληλα με την εξαγγελία αυτή, η μέχρι τότε απούσα από την πραγματικότητα της κατεχόμενης Ελλάδας εξόριστη ελληνική κυβέρνηση εμπλέκονταν στο εσωτερικό ζήτημα της τιμωρίας όσων συνεργάστηκαν με τον εχθρό και ικανοποιούσε το λαϊκό αίσθημα, εμφανιζόμενη παράλληλα ως φορέας ενότητας και ανασυγκρότησης του κράτους[386].

Οι δεσμεύσεις για τιμωρία των δωσίλογων επαναλαμβάνονταν στο λόγο της Απελευθέρωσης που εκφώνησε ο Γεώργιος Παπανδρέου στην Πλατεία Συντάγματος στις 18 Οκτωβρίου 1944 όπου αναφέρονταν ότι *«εκτός των εκκαθαρίσεων των Δημοσίων Υπηρεσιών και των πειθαρχικών ποινών θα έπρεπε να ικανοποιηθεί το εθνικό αίτημα για την επιβολή των δίκαιων ποινικών κυρώσεων κατά των προδοτών της Πατρίδας και των εκμεταλλευτών της δυστυχίας του ελληνικού λαού».* Ταυτόχρονα τονίζονταν για άλλη μια φορά ότι η «Εθνική Νέμεσις θα είναι αδυσώπητος», αν και γινόταν μια προσπάθεια υποτίμησης του προβλήματος καθώς αναφέρονταν ότι η πίστη προς τη συμμαχική υπόθεση ήταν καθολική και ελάχιστα ήταν τα περιστατικά συνεργασίας με τον εχθρό. Εμπνευστής των ποινών ορίζονταν η συνείδηση του Έθνους[387].

Νομοθετικά η δέσμευση της Κυβέρνησης για τιμωρία των δωσίλογων εκφράστηκε με τη Συντακτική Πράξη «Περί επιβολής κυρώσεων κατά των προδοτών» που είχε εγκριθεί από το Υπουργικό Συμβούλιο της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας λίγες ημέρες πριν από την απελευθέρωση της χώρας[388]. Η Πράξη αυτή δημοσιεύτηκε εκ νέου το Νοέμβριο 1944 ως Συντακτική Πράξη 1/44 «Περί επιβολής ποινικών κυρώσεων κατά των συνεργασθέντων μετά του εχθρού»[389] και τροποποιήθηκε τον Ιανουάριο 1945 από την

---

[386] Παπαστράτης, *ο.π.*, σ. 74

[387] «Διάγγελμα του Προέδρου της Κυβερνήσεως Γεωργίου Παπανδρέου προς τον ελληνικό λαό», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ. 1, 18 Οκτωβρίου 1944

[388] *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, αρ. 36, Κάιρο, 14 Οκτωβρίου 1944, Συντακτική Πράξη «Περί επιβολής κυρώσεων κατά των προδοτών».

[389] Συντακτική Πράξη 1, «Περί επιβολής κυρώσεων στους συνεργασθέντες μετά του εχθρού», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ. 12, 6 Νοεμβρίου 1944. Αξίζει να επισημάνουμε ότι η φράση «κατά των προδοτών» αντικαταστάθηκε από τη φράση «συνεργασθέντων μετά του εχθρού» σε μια προσπάθεια μετριασμού της σοβαρότητας της πράξης.

Συντακτική Πράξη 6/45 της κυβέρνησης Πλαστήρα «Περί επιβολής κυρώσεων κατά των συνεργασθέντων μετά του εχθρού»[390].

Σύμφωνα με την Πράξη 6/45 παραπέμπονταν στη δικαιοσύνη με την κατηγορία της συνεργασίας με τον εχθρό όσοι ανέλαβαν το σχηματισμό κυβέρνησης κατά τη διάρκεια της Κατοχής, όσοι διατέλεσαν μέλη του υπουργικού συμβουλίου στις κατοχικές κυβερνήσεις ή διευκόλυναν το έργο των αρχών κατοχής κατέχοντας δημόσια θέση, στρατιωτική, διοικητική, δικαστική ή διατέλεσαν όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης. Επίσης όσοι ανέλαβαν υπηρεσία στις αρχές κατοχής ενεργώντας κατά τρόπο πιεστικό για το λαό και διευκολύνοντας το έργο του εχθρού, όσοι έγιναν συνειδητά όργανα του κατακτητή κάνοντας προπαγάνδα υπέρ του εξαίροντας το έργο του και σπέρνοντας ηττοπάθεια στον ελληνικό λαό. Τέλος, όσοι κατέδωσαν στον εχθρό Έλληνες ή ξένους υπηκόους που συμμετείχαν στον συμμαχικό αγώνα ή προέβησαν σε πράξεις βίας με τη βοήθεια ή μη των αρχών κατοχής, με ιδιαίτερα επιβαρυντικά στοιχεία όταν ο εξοπλισμός του δράστη έγινε από τον εχθρό, όσοι παρείχαν συστηματικά πληροφορίες στον εχθρό για τις κινήσεις ατόμων ή οργανώσεων που εργάζονταν για τον συμμαχικό αγώνα ή παρεμπόδισαν με οποιοδήποτε τρόπο τη συμμαχική πολεμική προσπάθεια είτε έγιναν με τη βοήθεια του εχθρού αρχηγοί ή οδηγοί κινήσεων που στρέφονταν κατά της ακεραιότητας της χώρας. Η νομοθεσία προέβλεπε και την περίπτωση της οικονομικής συνεργασίας με τον εχθρό η οποία μπορούσε να προκαλέσει ζημιές στον ελληνικό λαό και περιπτώσεις στις οποίες Έλληνες πολίτες υποβοήθησαν την πολεμική προσπάθεια του εχθρού ή άντλησαν ασυνήθη οικονομικά και γενικότερα οφέλη ζημιώνοντας Έλληνες πολίτες ή πολίτες σύμμαχων χωρών.

Οι ποινές που μπορούσαν να επιβληθούν σύμφωνα με τη νομοθεσία ποίκιλαν ανάλογα με την ιδιότητα ή τη θέση του ενόχου και τη σοβαρότητα των συνεπειών των κολάσιμων πράξεων. Προβλέπονταν η ποινή του θανάτου, τα ισόβια ή πρόσκαιρα δεσμά καθώς και η ισόβια υπερορία. Όταν συνέτρεχαν ελαφρυντικοί λόγοι επιβάλονταν η ποινή της ειρκτής τουλάχιστον 3 ετών. Οι αποφάσεις των Ειδικών Δικαστηρίων ήταν τελεσίδικες

---

[390] Συντακτική Πράξη 6, «Περί επιβολής Κυρώσεων στους συνεργασθέντες μετά του εχθρού», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ.12, 20 Ιανουαρίου 1945

και μη εξαγοράσιμες. Δεν επιτρέπονταν κανένα τακτικό ή ένδικο μέσο ή ανακοπή ούτε η χορήγηση αμνηστίας, άρθρο για το οποίο δεν μπορούσε να γίνει καμία τροποποίηση. Όσοι καταδικάζονταν είχαν το δικαίωμα προσφυγής στο Συμβούλιο Χαρίτων, όπου μπορούσαν να ζητήσουν τη μετατροπή της ποινής τους σε ελαφρότερη ή την απονομή χάριτος.

Τρεις ήταν οι κύριες κατηγορίες δωσίλογων που καταδικάστηκαν με βάση τη Συντακτική Πράξη 6/45. Οι πρωθυπουργοί και υπουργοί της κατοχικής περιόδου, τα μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας και των αστυνομικών υπηρεσιών και οι κοινοί εγκληματίες, καταδότες και κερδοσκόποι. Από αυτούς μόνο οι εμφανείς περιπτώσεις της τελευταίας κατηγορίας στην πραγματικότητα διώχθηκαν. Η πολυαναμενόμενη δίκη των δωσίλογων μελών των κατοχικών κυβερνήσεων άρχισε στα τέλη Φεβρουαρίου 1945 και συνεχίστηκε για αρκετούς μήνες παρά τις προσπάθειες της κυβέρνησης για επίσπευση της διαδικασίας. Η επιχειρηματολογία των κατηγορουμένων στηρίχθηκε σε δύο σημεία. Πρώτον, στο γεγονός ότι μέλη του πολιτικού κόσμου είχαν ενθαρρύνει τους κατηγορούμενους να αναλάβουν κατοχικά αξιώματα και δεύτερον στην επιμονή των κατηγορουμένων ότι είχαν υποκινηθεί από πατριωτικά αισθήματα, προκειμένου να προστατεύσουν το ελληνικό κράτος από τον «κομμουνιστικό κίνδυνο»[391]. Το ενδεχόμενο να βρεθεί σε δύσκολη θέση η πολιτική ελίτ εξαιτίας δυσάρεστων αποκαλύψεων αλλά και η ευνοϊκή συγκυρία που δημιουργήθηκε μετά τη Δεκεμβριανή σύγκρουση οδήγησαν σε επιεικείς ετυμηγορίες, οι οποίες επιπλέον παραπέμπονταν να κυρωθούν από την μελλοντική ελληνική Βουλή. Εκτός από τον Ι. Ράλλη που πέθανε στη φυλακή, οι υπόλοιποι καταδικασθέντες αμνηστεύθηκαν το 1948. Παράλληλα το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η δημιουργία των Ταγμάτων Ασφαλείας δεν μπορούσε να θεωρηθεί έγκλημα καθώς ο σχηματισμός τους στόχευε στην προστασία της δημόσιας τάξης από εγκληματικά στοιχεία. Τον Οκτώβριο 1945 η δίκη των επικεφαλής της Ειδικής Ασφάλειας κατέληξε σε παρωδία καθώς ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου τάχθηκε με το μέρος των κατηγορούμενων ενώ ο κατοχικός Διευθυντής της Ασφάλειας, Λάμπρου,

---

[391]Για όλες τις σημαντικές δίκες Δωσιλόγων στο Ειδικό Δικαστήριο Αθηνών βλέπε Νίκος Καρκάνης, *Οι δοσίλογοι της Κατοχής. Δίκες παρωδία. Ντοκουμέντα, αποκαλύψεις, μαρτυρίες*, β έκδοση, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1982 και Λευτέρης Αποστόλου, *Η Παρωδία της Δίκης των Δωσίλογων και η Αυτοκαταδίκη της Δεξιάς*, Αθήνα 1945

έδινε εντολές στους αστυνομικούς του δικαστηρίου[392]. Σκανδαλώδεις ήταν και οι ποινές που επιβλήθηκαν στη δίκη των επικεφαλής των Ταγμάτων Ασφαλείας. Κανείς από τους καταδικασθέντες δεν εκτελέστηκε και οι περισσότεροι από αυτούς κυκλοφορούσαν ελεύθεροι λίγο αργότερα, επικεφαλής παρακρατικών σχηματισμών. Η απροθυμία εκδίκασης και τιμωρίας των δωσιλόγων και η μετατροπή των δικών σε βήμα εκθειασμού όσων κατηγορούνταν ως προδότες μέσα από το πρίσμα του αντικομμουνισμού, ενίσχυσε τους παρακρατικούς καθώς δημιουργούσε την εντύπωση ότι με το πρόσχημα της «εθνικοφροσύνης» οποιαδήποτε ενέργεια εναντίον της Αριστεράς θα παρέμενε ακαταδίωκτη[393].

Αντίθετα με ότι συνέβη στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η κυβέρνηση ήταν εξαιρετικά απρόθυμη να προβεί στη δίωξη δωσίλογων[394]. Η απροθυμία αυτή σε συνδυασμό με την επιεική αντιμετώπισή τους, παρόλο που η νομοθεσία δεν προέβλεπε κανένα ελαφρυντικό, θορύβησε τους παρατηρητές της περιόδου την ίδια περίοδο μάλιστα που τα μέλη της ΟΠΛΑ καταδικάζονταν με ευκολία στη θανατική ποινή ήδη από το Μάρτιο 1945. Η δυσαναλογία μεταξύ των κρατουμένων για εγκλήματα αναφερόμενα στα Δεκεμβριανά και κρατούμενων για συνεργασία με τον εχθρών ήταν τεράστια. Παρόλο που με τη Συμφωνία της Βάρκιζας η κυβέρνηση δεσμεύονταν ρητά να τιμωρήσει τους δωσίλογους, είναι ενδεικτικό ότι από τους 22.877 για τους οποίους διατυπώθηκαν κατηγορίες, εξαρχής απορρίφθηκαν ως αβάσιμες 12.688 περιπτώσεις και τελικά παραπέμφθηκαν 10.209 Μέχρι τον Ιανουάριο 1948 είχαν γίνει 7.027 δίκες στις οποίες καταδικάστηκαν 3.182 κατηγορούμενοι. 121 καταδικάστηκαν σε θάνατο και 18 τελικά

---

[392] FO 371/48279 και FO 371/48272. Παρατίθεται στο Mark Mazower, «Τρεις μορφές πολιτικής δικαιοσύνης. Ελλάδα, 1944-5», στο Mark Mazower, (εκδ*), Μετά την Απελευθέρωση. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους 1943-1960*, Αθήνα: Αλεξάνεια 2003, σ. 45

[393] Μ. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2006, σ. 286

[394] Στη Γαλλία, στο Βέλγιο και στην Ολλανδία οι κυβερνήσεις δίωξαν και τιμώρησαν αυστηρά συνεργάτες των Γερμανών. Το 1947 υπήρχαν 26.000 δωσίλογοι στις βελγικές φυλακές, 24298 στη Γαλλία και 33.819 στην Ολλανδία. Π. Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2004 σ.85 και Π. Παπαστράτης, «Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του εμφυλίου πολέμου», στο L. Baerentzen, Ole Smith, Γ. Ιατρίδης, (εκδ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο*, Αθήνα: Ολκός 1992, σ. 55-56

εκτελέστηκαν[395]. Σε κάθε περίπτωση ισχύει η άποψη του καλού γνώστη των ελληνικών πραγμάτων C.M.Woodhouse: *«Στο κλίμα της εποχής ο κομμουνισμός φαινόταν χειρότερο έγκλημα από τη συνεργασία με τους κατακτητές. Και η συνεργασία είχε διαβαθμίσεις πράγμα το οποίο δε συνέβαινε με την εσχάτη των ποινών»*[396].

8.3.2.Η συγκρότηση και η λειτουργία του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσίλογων Λαμίας

Η επίσημη μνήμη σχετικά με τη δίκες των δωσίλογων είχε σχεδιαστεί να είναι βραχύβια. Στις σημαντικότερες δίκες των πρωθυπουργών, υπουργών και ανώτερων αξιωματικών της Ασφάλειας και των Ταγμάτων Ασφαλείας κρατήθηκαν μόνο δυσανάγνωστα στενογραφημένα πρακτικά τα οποία έμελλε να καταστραφούν ύστερα από έξι μήνες. Οι μελετητές των δικών αυτών ήταν αναγκασμένοι να βασιστούν σε δημοσιογραφικές ανταποκρίσεις της εποχής και σε αναφορές της βρετανικής πρεσβείας. Όσο αφορά τα επαρχιακά Ειδικά Δικαστήρια, ο εντοπισμός και αξιοποίηση των ανάλογων αρχείων παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες τόσο λόγω της ιδιαίτερης ευαισθησίας του θέματος όσο και της εφαρμογής τα τελευταία χρόνια της αρχής προστασίας προσωπικών δεδομένων. Καθώς το αρχείο του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσίλογων Λαμίας δεν έχει εντοπιστεί, τα στοιχεία που μπορούν να αντληθούν προέρχονται αποκλειστικά από τον τοπικό τύπο, την «εθνικόφρονο» εφημερίδα *Λαμιακός Τύπος* και την εαμική *Ρούμελη*.

Με βάση τη Συνταχτική Πράξη 6, Ειδικά Δικαστήρια Δωσίλογων συστήθηκαν στις έδρες των αντίστοιχων Εφετείων. Ύστερα από νομοθετικές τροποποιήσεις επιτράπηκε η συγκρότηση μικρότερων δικαστηρίων και σε άλλους νομούς καθώς τα υπάρχοντα δικαστήρια δεν μπορούσαν να εξυπηρετήσουν τον όγκο των υποθέσεων[397]. Σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση του *Υπουργού Δικαιοσύνης* Ν. Κολυβά τα αδικήματα τα οποία διαπράχθηκαν από τους δωσίλογους δεν ήταν πολιτικά αλλά του κοινού ποινικού δικαίου. Η μη εκδίκαση του εγκλήματος της προδοσίας από στρατοδικείο εξέφραζε την επιθυμία της κυβέρνησης να εγγυηθεί την απόδοση αμερόληπτης δικαιοσύνης στους

---

[395] H. Richter, *ο.π.*, σ. 208

[396] C.M. Woodhouse, *Το μήλον της έριδος*, ελλ.εκδ. σ.

[397] ΑΝ 533, «Περί τροποποιήσεως, συμπληρώσεως και κωδικοποιήσεως της υπ. αριθμ. 6/1945 Συντακτικής Πράξεως περί επιβολής κυρώσεων κλπ ως έχει τροποποιηθεί», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ. 224, 3 Σεπτεμβρίου 1945

κατηγορούμενους. Διατυπώνονταν η ευχή να λειτουργήσει η δικαιοσύνη σωστά και να πράξει το καθήκον της και σε αυτή την περίπτωση[398].

Μια πρώτη κατηγορία υπό κρίση προσώπων περιλάμβανε όσους κρατούνταν για δωσιλογισμό από την Εθνική Πολιτοφυλακή. Η Συντακτική Πράξη 6/45 επικύρωνε τις συλλήψεις και κρατήσεις υπόπτων για δωσιλογισμό που είχαν πραγματοποιηθεί πριν από τη δημοσίευσή της ωστόσο έδινε τη δυνατότητα για προσωρινή απόλυση όσων κατά την κρίση του Ειδικού Επιτρόπου δεν βαρύνονταν με επαρκείς ενδείξεις. Το άρθρο αυτό (άρθρο 37) έδινε τη δυνατότητα να αφεθούν ελεύθεροι οι κρατούμενοι της Εθνικής Πολιτοφυλακής. Στις περισσότερες περιπτώσεις η Εθνοφυλακή με την προώθησή της σε μια περιοχή απελευθέρωνε με προκλητικό τρόπο τους κατηγορούμενους για δωσιλογισμό[399]. Στη Λαμία οι δικογραφίες των κρατουμένων της Εθνικής Πολιτοφυλακής μεταβιβάστηκαν στον εισαγγελέα προκειμένου να δικαστούν από Ειδικό Δικαστήριο Δωσίλογων. Σύμφωνα με μαρτυρίες ωστόσο οι κρατούμενοι απομακρύνθηκαν σταδιακά από τις φυλακές, χωρίς να παραπεμφθούν σε δίκη. Στα αρχεία της Εισαγγελίας Πλημμελειοδικών Λαμίας βρέθηκε αίτηση ενός κρατούμενου της Εθνικής Πολιτοφυλακής του ΕΑΜ με ημερομηνία 13 Μαρτίου 1945 (λίγες ημέρες μετά την άφιξη της Εθνοφυλακής) προς τον διοικητή της 10ης Ταξιαρχίας Εθνοφυλακής, με την οποία ζητούσε να εξεταστεί η περίπτωσή του επικαλούμενος την πατριωτική του δράση[400].

---

[398] Εισαγωγική Έκθεση Υπουργού Δικαιοσύνης Ν. Κολυβά στη Συντακτική Πράξη 6, «Περί επιβολής Κυρώσεων στους συνεργασθέντες μετά του εχθρού», *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, φ.12, 20 Ιανουαρίου 1945

[399] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 1, Κείμενο 163 «Έκθεσις (1945) γεγονότων κατά την περίοδο της απελευθερώσεως του Νομού Λακωνίας από τον Εαμοκομμουνισμόν» όπου αναφέρεται ότι ο Νομάρχης διέταξε την άμεση αποφυλάκιση χωρίς δίκη 300 ταγματασφαλιτών κρατούμενων του ΕΛΑΣ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ΑΕΠ*, Τόμος 1, Κείμενο 168, ΓΕΣ/Δνση Πληροφ. προς ΓΕΣ/ΔΕΠΙΧ: «167 Τάγμα Εθνοφυλακής «Έκθεση επί της καταστάσεως εις την περιοχήν Τρικάλων». Και στην Κοζάνη, 243 δωσίλογοι που είχαν παραδοθεί από τον ΕΛΑΣ στην Εθνοφυλακή αφέθηκαν αμέσως ελεύθεροι. WO 204/8931 «Kozani: subject collaborators», 10 Αυγούστου 1945

[400] ΓΑΚ Παράρτημα Φθιώτιδας, *Αταξινόμητος φάκελος Πρωτοδικείου Λαμίας* 1945. «Κρατούμε από τους ληστάς έξι μήνους διότι δεν ήθελα να γίνο κομμουνιστής και επί πλέον διότι ως υπαξιωματικός και τραυματίας είχα στείλη 14 παιδιά εις το 5/42 Σύνταγμα του Ψαρού. Ήμουν εις το πολίτευμα αυτό πιστός. Δια αυτά με πήραν οι ληστές και όχι δια αυτά που με κατηγορούν και αν δεν μας ελευθέρωναν οι Άγγλοι θα μας καθάριζαν. Τώρα όμως δεν θα πρέπει να ήμεθα ακόμα κρατούμενοι διότι έχουμε καταντήσει ράκη. Ήμεθα οικογενειάρχες πυροπαθείς και δυστυχώς δεν γνωρίζουμε αν έχουμε γυναίκες και παιδιά και τώρα ασφαλώς θα έχουν πέσει σε βαρύ πένθος. Επειδή κύριε Ταξίαρχε δεν αντέχουμε άλλο υπόδικοι είναι καιρός να αφεθούμε δια να εργασθούμε...».

Μια άλλη κατηγορία κατηγορουμένων αφορούσε όσους είχαν κατηγορηθεί για δωσιλογισμό από μέλη του ΕΑΜ. Καθώς η προθεσμία για την υποβολή μηνύσεων έληγε στις 20 Ιουλίου 1945[401], συχνές ήταν οι προτροπές του αριστερού τύπου για την υποβολή μηνύσεων[402], γεγονός που απηχούσε την ιδιαίτερη ευαισθησία του ΕΑΜ απέναντι στο ζήτημα της παραδειγματικής τιμωρίας των δωσιλόγων. Ο αριθμός των μηνύσεων πρέπει να ήταν αρκετά σημαντικός, καθώς ο «εθνικόφρων» *Λαμιακός Τύπος* έκανε λόγο για προσπάθεια *«των κατηγορούμενων ως εκτελεστών, δηλαδή των ελασιτών, να κερδίσουν χρόνο με το να υποβάλουν μηνύσεις εναντίον εθνικοφρόνων για δωσιλογισμό»*[403]. Τέλος μέρος των υποθέσεων που δημοσιεύτηκαν στον τοπικό τύπο αφορούσαν μέλη του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ τα οποία κατηγορήθηκαν για συνεργασία με τους κατακτητές με την αιτιολογία ότι εξυπηρετούσαν κομματικά συμφέροντα. Κανείς δεν φέρεται να καταδικάστηκε για οικονομική συνεργασία με τον εχθρό.

Το Ειδικό Δικαστήριο Δωσίλογων Λαμίας άρχισε τις εργασίες του στις 29 Νοεμβρίου 1945. Στον τοπικό τύπο εμφανίζονται δύο περίοδοι δράσης: η πρώτη τον Δεκέμβριο 1945 και η δεύτερη τον Απρίλιο – Μάιο 1946. Η τελευταία υπόθεση εκδικάστηκε στις 7 Μαΐου 1946. Αρμοδιότητα του Δικαστηρίου ήταν η εκδίκαση των αδικημάτων που διαπράχθηκαν στους νομούς Φθιώτιδας – Ευρυτανίας και Φωκίδας. Το Προεδρείο συγκροτούνταν από πέντε μέλη, τρία εκ των οποίων ήταν δικαστικοί και δύο λαϊκοί (ένορκοι από τους καταλόγους του Κακουργιοδικείου Λαμίας). Χρέη προέδρου εκτελούσε ο Πρόεδρος των Πρωτοδικών ενώ ειδικός επίτροπος ήταν ο Εισαγγελέας Πρωτοδικών Λαμίας, ο οποίος παράλληλα με την ποινική αγωγή ασκούσε και χρέη Εισαγγελέα στο Δικαστήριο Συνέδρων (Κακουργιοδικείο) Λαμίας.

Στην πρώτη συνεδρίαση κατηγορούμενοι ήταν ο από όλες τις παρατάξεις αναγνωρισμένος ως προδότης Κ. Μπουζουκάς και δύο στελέχη του ΚΚΕ από το Μώλο.

---

[401] Τα αδικήματα παραγράφονταν ύστερα από 6 μήνες από τη δημοσίευση του παρόντος νόμου εάν δεν ασκούνταν ποινική αγωγή αυτεπάγγελτα ή κατόπιν υποβολής μηνύσεως (άρθρο 7 της Σ.Π. 6/45, 20 Ιανουαρίου 1945). Με νέα τροποποίηση δόθηκε παράταση υποβολής μηνύσεως έως 31 Οκτωβρίου 1945 εκτός της περιφέρειας Εφετείου Αθηνών.

[402] *Ρούμελη*, 18 Ιουλίου 1945

[403] *Λαμιακός Τύπος*, 1 Ιουνίου 1945

Η δίκη του Μπουζουκά αναβλήθηκε για τυπικούς λόγους καθώς ο κατηγορούμενος απέδρασε από τις φυλακές Λαμίας, όπου ήταν προφυλακισμένος, στα τέλη Δεκεμβρίου 1945. Η *Ρούμελη* έκανε λόγο για προσπάθεια συγκάλυψης μιας υπόθεσης που δεν έπρεπε ποτέ να φτάσει σε δίκη εφόσον υπήρχε κίνδυνος να εμπλέξει σε υποθέσεις συνεργασίας με τους κατακτητές «ευυπόληπτους εθνικόφρονες πολίτες»[404].Οι άλλοι δύο κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν σε ειρκτή καθώς σύμφωνα με το κατηγορητήριο εξυπηρετώντας κομματικά συμφέροντα παρέδωσαν στους Ιταλούς συμπατριώτες τους. Κατά το *Λαμιακό Τύπο* η καταδίκη ήταν δίκαια, αν και επιεικής[405]. Οι καταδίκες μελών του ΕΑΜ για δωσιλογισμό συνεχίστηκαν και σε επόμενες δικάσιμους[406].

Αντίθετα με την ευκολία καταδίκης μελών του ΕΑΜ το δικαστήριο φαίνονταν απρόθυμο να καταδικάσει ένοπλους συνεργάτες των Γερμανών οι οποίοι προέβησαν σε αξιόποινες πράξεις[407]. Παρά τις διαμαρτυρίες των εαμικών οργανώσεων και του εαμικού τύπου ακόμα και φανεροί συνεργάτες των Γερμανών δεν παραπέμπονταν σε δίκη[408]. Αξιοπρόσεχτη είναι η περίπτωση ενός δικηγόρου ο οποίος, αν και υπήρχαν σοβαρές υπόνοιες για συνεργασία με τους Γερμανούς και εκκρεμούσαν μηνύσεις εναντίον του, αντί να προσαχθεί σε δίκη τοποθετήθηκε ως δικηγόρος υπερπενταετούς υπηρεσίας στο Προεδρείο του Κακουργιοδικείου Λαμίας και μεταγενέστερα στελέχωσε την *Επιτροπή Δημόσιας Ασφάλειας*.

---

[404] *Ρούμελη*, 29 Δεκεμβρίου 1945

[405] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Δεκεμβρίου1945

[406] *Λαμιακός Τύπος*, 8 Δεκεμβρίου 1945

[407] *Ρούμελη*, 16 Δεκεμβρίου 1945. Από τις πρώτες υποθέσεις που εκδικάστηκαν ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσίλογων της πόλης ήταν στις 13 Δεκεμβρίου 1945 η μήνυση του Τάκη Κεφαλά από την Άμφισσα ενάντια στους ταγματασφαλίτες «Ψιλιγιάννη» Αλέκο Μητρόπουλο (Ουίτ) και Βασ. Σκαρίμπα. Οι κατηγορούμενοι ένοπλοι προδότες και συνεργάτες των Γερμανών του Γερμανικού τάγματος Γιάννη Ψιλιγιάννη πυρπόλησαν στις 7 Ιούλη 1944 και ύστερα από μάχη Άμφισσας το σπίτι μηνυτή. Οι κατηγορούμενοι αθωώθηκαν. Η εαμική εφημερίδα *Ρούμελη* έκανε αντιδιαστολή της αθώωσής τους με την καταδίκη σε θάνατο την ίδια περίοδο αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης από το Κακουργιοδικείο Θήβας

[408] Υπόθεση του Ν. Στούκα, ο οποίος ήταν διερμηνέας των Γερμανών, έφερε πιστόλι και έπαιρνε μέρος σε μπλόκα όπου κατέδιδε μέλη της αντίστασης. Σύμφωνα με την προφορική μαρτυρία του Κ.Κ. παρέδωσε στους Γερμανούς το Μίγγα ως αρχηγό ΕΠΟΝ και αυτοί τον συνέλαβαν και τον εξετέλεσαν στην Ομβριακή Δομοκού μαζί με άλλους Λαμιώτες. Η ίδια εφημερίδα προειδοποιούσε για την άφιξη του Ν. Λατσού εναντίον του οποίου εκκρεμούσαν μηνύσεις για συνεργασία με τους Γερμανούς, για την εκτέλεση μιας κοπέλας και για άλλα αδικήματα. Η ΟΠΛΑ είχε προσπαθήσει να εκτελέσει τον Λατσό αλλά απέτυχε. *Ρούμελη*, 9, 10 και 12 Απριλίου 1946

Αν ο κατηγορούμενος κρίνονταν αθώος, το Δικαστήριο το οποίο εξέδωσε την απόφαση έπρεπε να αποφανθεί εάν η μήνυση που υποβλήθηκε ήταν ψευδής και δόλια οπότε στην ίδια συνεδρίαση εκδικάζονταν η κατηγορία για ψευδή μήνυση εναντίον του μηνυτή (άρθρο 25). Σε τουλάχιστο μια περίπτωση εφαρμόστηκε το άρθρο αυτό στο Ειδικό Δικαστήριο Δωσίλογων Λαμίας με την επιβολή ποινής φυλάκισης εναντίον του «φυγόδικου κομμουνιστού» που είχε υποβάλει τη μήνυση. Ο *Λαμιακός Τύπος* άδραξε την ευκαιρία να αναφερθεί σε «κατασκευαστές δωσίλογων»[409].

Η σημαντικότερη δίκη του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσίλογων Λαμίας ήταν αυτή του Κων. Βαΐδη, μαθητή Γυμνασίου κατά τη διάρκεια της Κατοχής και μέλους της οργάνωσης Χ στη Λαμία. Ο Βαΐδης κατηγορούνταν ότι κατά τη διάρκεια του 1944 κατέδωσε πολλά μέλη της ΕΠΟΝ στην γερμανική μυστική αστυνομία, τα περισσότερα από τα οποία εκτελέστηκαν. Μάρτυρες κατηγορίας ήταν συγγενείς εκτελεσμένων και γνωστά μέλη εαμικών οικογενειών. Ως μάρτυρες υπεράσπισης εμφανίστηκαν ο πρόεδρος της Ένωσης Εθνικοφρόνων, ο Πρόεδρος της *Ένωσης Θυμάτων Σφαγιασθέντων υπό των Εαμοκομμουνιστών* και δηλωμένοι εθνικόφρονες οι οποίοι κατέθεσαν τη μαρτυρία τους και γραπτά δικαιολογητικά για την εθνική δράση του κατηγορουμένου. Οι ίδιοι αυτοί μάρτυρες παρουσιάστηκαν και σε δίκες του Κακουργιοδικείου ως μάρτυρες κατηγορίας αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης (όπως στη δίκη ΟΠΛΑ Άμφισσας). Στην απολογία του ο κατηγορούμενος υποστήριξε ότι οι μηνύσεις σκηνοθετήθηκαν γιατί ανέκαθεν ήταν ενάντιος του ΕΑΜ και διώκτης των οπαδών του, καθώς η ΟΠΛΑ είχε δολοφονήσει τον αδελφό του ως συνεργάτη των Γερμανών. Ο Επίτροπος Καρράς, ο οποίος ασκούσε την ποινική αγωγή, δέχθηκε την «πατριωτική» δράση του Βαΐδη και υποστήριξε ότι αμφέβαλε αν αυτός μπορούσε να παίξει ταυτόχρονα το ρόλο του πατριώτη και του προδότη. Εξέφρασε μάλιστα την απορία του για ποιο λόγο ο Βαΐδης θα πρόδιδε τους συγγενείς των εκτελεσμένων. Η μεροληπτική αυτή στάση της δικαστικής αρχής, η οποία υποτιμούσε την αντιστασιακή δράση των εκτελεσμένων προκάλεσε την έντονη αντίδραση ενός από τους ενάγοντες ο οποίος καταδικάστηκε για εξύβριση δικαστηρίου σε 1 χρόνο φυλάκιση. Το δικαστήριο δεχόμενο ότι οι μηνυτές υπέπεσαν σε πλάνη

---

[409] *Λαμιακός τύπος*, 12 Απριλίου 1946: «Οι κατασκευασταί δοσιλόγων εις φυλάκισην δύο ετών».

απάλλαξε τον Βαΐδη λόγω αμφιβολιών[410].Ο Βαΐδης τελικά «τιμωρήθηκε» από *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* οι οποίες δύο μήνες αργότερα τον απήγαγαν και τον εκτέλεσαν[411]. Για την απαγωγή αυτή δικάστηκαν στις 24 Ιουλίου 1948 20 άτομα ως ηθικοί αυτουργοί από τα οποία 11 καταδικάστηκαν στην ποινή του θανάτου και εκτελέστηκαν[412].

Αυτή ήταν η τελευταία καταγεγραμμένη στο τοπικό τύπο δίκη του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσίλογων Λαμίας. Οι πολιτικές εξελίξεις επέδρασαν σημαντικά στην πορεία των δικών. Όταν τον Ιούνιο 1946 εμφανίστηκαν οι πρώτες *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* στην περιοχή της Λαμίας, το ζήτημα της τιμωρίας των δωσίλογων ατόνησε εντελώς. Ο πολιτικός κόσμος απορροφημένος στην αντιμετώπιση του «κομμουνιστικού κινδύνου» σταδιακά απαρνήθηκε τις μετακατοχικές του δηλώσεις για παραδειγματική τιμωρία όσων είχαν συνεργαστεί με τον εχθρό παραβλέποντας το κοινό αίσθημα. Εξαίρεση αποτελεί η καταδίκη στο Κακουργιοδικείο Λαμίας των Μπουζουκά, δις σε ισόβια, Χρ. Ξεπλάτη, 12 έτη και Δ. Μαύρου, δις εις θάνατον ερήμην, για συνεργασία με τον κατακτητή και καταδόσεις πατριωτών τον Ιούνιο 1947[413]. Επιπρόσθετα στο αρχείο των Φυλακών Λειβαδιάς βρέθηκε δικογραφία του Ειδικού Δικαστηρίου Λαμίας με ημερομηνία έκδοσης της απόφασης το Νοέμβριο 1947[414].

Εξετάζοντας συνολικά τη δράση του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσίλογων Λαμίας διαπιστώνεται ότι επρόκειτο για ένα περιφερειακό δικαστήριο το οποίο εκδίκασε μικρό αριθμό ελασσόνων τοπικών υποθέσεων. Έως τον Νοέμβριο 1947 είχαν εκδικαστεί 40 υποθέσεις. Όσοι κατείχαν κατοχικά αξιώματα, αν τελικά παραπέμφθηκαν, δικάστηκαν στην Αθήνα. Εξάλλου, στην περιοχή της Λαμίας εξέλειπαν οι εθνοτικές διαστάσεις του δωσιλογισμού όπως εμφανίστηκαν στις υποθέσεις του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσίλογων της Θεσσαλονίκης σε σχέση με τους σλαβόφωνους και της Λάρισας με τους

---

[410] *Ρούμελη*, 8 και 10 Μαΐου 1946. *Λαμιακός Τύπος*, 10 και 11 Μαΐου 1946
[411] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Ιουλίου 1946
[412] *Λαμιακός Τύπος*, 24 και 29 Ιουλίου 1948
[413] *Λαμιακός Τύπος*, 20 Ιουνίου 1947
[414] ΓΑΚ Ευρυτανίας, *Αρχείο Φυλακών Λειβαδιάς*, (αταξινόμητο), Ειδικό Δικαστήριο Λαμίας, αρ.40, 26 Νοεμβρίου 1947

ρουμανόβλαχους[415]. Επιπρόσθετα δεν υπήρχε εκτεταμένη δράση των Ταγμάτων Ασφαλείας και το δικαστήριο δεν αντιμετώπισε τέτοια περιστατικά όπως το Ειδικό Δικαστήριο Δωσίλογων Πάτρας ή της Χαλκίδας[416]. Αντικειμενικές δυσκολίες όπως σοβαρές ελλείψεις στο χώρο των δικαστηρίων και ολιγάριθμο προσωπικό[417] είχαν ως αποτέλεσμα τον απελπιστικά αργό ρυθμό της εκδίκασης των υποθέσεων.

8.4. Η εμπειρία της φυλακής: Οι φυλακές Λαμίας

Οι ποινικές φυλακές της Λαμίας βρισκόταν στην ανατολική άκρη της πόλης σε μικρή απόσταση από το κτίριο των Δικαστηρίων. Δεν αποτελούσαν κρατική ιδιοκτησία αλλά το κτίριο ανήκε στον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, Αποστολόπουλο[418]. Επρόκειτο για επανορθωτικές και όχι για εγκληματικές φυλακές όπου κρατούνταν άτομα σε υποδικία ή καταδικασμένα σε μικρές ποινές. Για αυτό το λόγο όσοι καταδικάζονταν σε θάνατο από τα Κακουργιοδικεία μεταφέρονταν από τις φυλακές Λαμίας σε άλλες φυλακές (Αβέρωφ, Κέρκυρας, Αίγινας) ώσπου να εκτελεστεί η ποινή τους[419]. Ήταν οι ίδιες φυλακές οι οποίες είχαν χρησιμοποιηθεί από τους Ιταλούς και Γερμανούς κατακτητές κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Το κυρίως συγκρότημα ήταν ένα μεγάλο τριώροφο κτίριο με καγκελόφραχτα παράθυρα. Ξεχωριστά από την κύρια φυλακή βρισκόταν ένα μονόρωφο κτίριο με μια σειρά από μικρά κελιά, τα οποία αποτελούσαν τα απομονωτήρια[420]. Απέναντι από τις ανδρικές φυλακές βρισκόταν ένα νεόχτιστο τότε Δημοτικό Σχολείο το οποίο χρησιμοποιούνταν κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου ως στρατόπεδο προληπτικώς κρατούμενων ανδρών και γυναικών. Στο υπόγειο του σχολείου από το 1946-1949 ήταν ο θάλαμος των μελλοθανάτων, το επονομαζόμενο «Νταχάο», ο οποίος

---

[415] Για το Ειδικό Δικαστήριο Θεσσαλονίκης βλέπε Ελένη Χαΐδιά, «Δωσίλογοι: Από την Κατοχή στην Απελευθέρωση», στο Mark Mazower, (εκδ*), Μετά την Απελευθέρωση. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους 1943-1960*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2003, σ. 53-71. Για τις δίκες του Ειδικού Δικαστηρίου Λάρισας βλ.

[416] Βλέπε Γενικά Αρχεία του Κράτους παράρτημα Χαλκίδας, *Αρχείο Ειδικού Δικαστηρίου Δωσίλογων Χαλκίδας*.

[417] Ο Πρόεδρος του Ειδικού Δικαστηρίου ήταν και Πρόεδρος των Πρωτοδικών ενώ ο Ειδικός Επίτροπος ήταν ο Εισαγγελέας του Κακουργιοδικείου Λαμίας. Οι υποθέσεις εκδικάζονταν στην ίδια αίθουσα με το Κακουργιοδικείο Λαμίας όταν δεν υπήρχε άλλη δικάσιμος.

[418] *Λαμιακός Τύπος*, 3 Δεκεμβρίου 1946

[419] *Λαμιακός Τύπος*, 23 Νοεμβρίου 1946

[420] Δ. Αντωνοπούλου- Ψιλοπούλου, *Τα κορίτσια του Πολυτεχνείου. Από τους αγώνες της Κατοχής στην αγωνία της φυλακής*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2007, σ.108

ήταν ορατός από τα παράθυρα των φυλακών. Για τις γυναικείες φυλακές είχε ενοικιαστεί μια πολυκατοικία απέναντι από τις ανδρικές φυλακές[421].

Την εξωτερική φρούρηση των φυλακών είχε αναλάβει τουλάχιστον έως τα μέσα 1945 η Εθνοφυλακή. Φαίνεται ωστόσο ότι ο έλεγχος των εισερχομένων στη φυλακή γινόταν πλημμελώς από τους Εθνοφύλακες καθώς, σύμφωνα με καταγγελίες του αρχιφύλακα των φυλακών, κάποιοι διάκειντο ευμενώς προς τους φυλακισμένους. Κατόπιν διαταγής της Στρατιωτικής Διοίκησης Λαμίας τη διεκπεραίωση του ελέγχου ανέλαβε από την 1η Ιουλίου 1945 η Χωροφυλακή. Για τη λήψη πιο αυστηρών μέτρων χρησιμοποιήθηκε ως πρόσχημα δήθεν σχέδιο απόδρασης των αριστερών κρατουμένων[422]. Τον Σεπτέμβριο 1945 το *Υπουργείο Δικαιοσύνης* ζήτησε από τους Διευθυντές των Φυλακών πιο αυστηρή εφαρμογή του κανονισμού, με την απαγόρευση της ενίσχυσης ιματισμού και διατροφής των κρατουμένων, την διεξαγωγή κανονικών επισκεπτηρίων και την εφαρμογή των πειθαρχικών διατάξεων όπου συνέτρεχε αιτία[423].

Παρόλο που επισημαίνονταν από το *Υπουργείο Υγιεινής* ότι λόγω συνωστισμού στις φυλακές και στα κρατητήρια των αστυνομικών τμημάτων υπήρχε μεγάλος κίνδυνος εμφανίσεως επιδημικών νόσων και ιδιαίτερα εξανθηματικού τύφου[424], σύμφωνα με την έκθεση της *Βρετανικής Αποστολής Νομομαθών* η κατάσταση στις ελληνικές φυλακές απείχε πολύ από το να είναι στοιχειωδώς ικανοποιητική. Κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών καταστράφηκαν τελείως 16 φυλακές και άλλες 15 έπαθαν βλάβες μεγάλης έκτασης. Πολλές από τις πρόχειρες φυλακές ήταν μισοερειπωμένες. Σε πολλές δεν υπήρχαν κρεβάτια και οι φυλακισμένοι έπρεπε να κοιμούνται στο τσιμεντένιο δάπεδο. Δεν υπήρχαν αναρρωτήρια ενώ η φαρμακευτική και οδοντιατρική περίθαλψη

---

[421] Γ. Λευκαδίτης, *Αναδρομές. Ένας Επονίτης θυμάται*, Λαμία 1998 σ. 167-168. Οι φυλακές Λαμίας λειτούργησαν έως το 1968. Σήμερα το κτίριο των φυλακών έχει γκρεμιστεί.

[422] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αταξινόμητος Φάκελος Πρωτοδικείου Λαμίας 1945* «Αναφορά αρχιφύλακα φυλακών Λαμίας προς Φρουραρχείο Λαμίας», Λαμία 13 Ιουλίου 1945 και «Διαταγή Στρατιωτικής Διοίκησης Λαμίας», 28 Ιουνίου 1945

[423] Υπουργείο Δικαιοσύνης, Προς Διευθυντές και Διευθύνοντες Φυλακών, «Περί αυστηράς εφαρμογής κανονισμού Φυλακών», αρ.πρωτ. 72510, 13 Σεπτεμβρίου 1945, ΓΑΚ Ευρυτανίας, *Αρχείο Φυλακών Λειβαδιάς*, (αταξινόμητο).

[424] Υπουργείο Υγιεινής, Γενική Διεύθυνση Υγιεινής, αρ.πρωτ.4988, Εμπιστευτική Εγκύκλιος προς όλα τα Υγειονομικά Κέντρα του Κράτους, 23 Σεπτεμβρίου 1945, ΓΑΚ Ευρυτανίας, *Αρχείο Φυλακών Λειβαδιάς* (αταξινόμητο).

ήταν ανεπαρκής[425]. Οι περισσότερες φυλακές τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια δεν διέθεταν γιατρούς και η έλλειψη των φαρμάκων ήταν απελπιστική. Οι εκθέσεις των αντιπροσώπων της ΟΥΝΡΑ που επιθεωρούσαν τις ελληνικές φυλακές επεσήμαναν σοβαρά υγειονομικά προβλήματα όπως την έλλειψη ειδικής πτέρυγας για την περίθαλψη των αρρώστων κρατουμένων, τη σποραδική χορήγηση φαρμάκων, την απουσία μέτρων για τη θεραπεία των κρατουμένων με φυματίωση και τον ελλιπή αερισμός των φυλακών[426].

Στις φυλακές Λαμίας, τουλάχιστον κατά τη διάρκεια του 1945, δεν υπήρχε ξεχωριστός χώρος κράτησης για όσους κρατούμενους είχαν ανάγκη περίθαλψης. Ως το Σεπτέμβριο 1945, οπότε διορίστηκε ένας φοιτητής της ιατρικής, ο οποίος έως τότε υπηρετούσε στο νοσοκομείο Λαμίας[427], η φυλακή δεν είχε επίσημο γιατρό[428]. Εξαιτίας της έλλειψης ιατρικού προσωπικού δεν γινόταν αποφθειρίαση και οι κρατούμενοι εισάγονταν στη φυλακή χωρίς ιατρικό έλεγχο[429]. Η ανάγκη απολύμανσης των φυλακών επισημαίνονταν και από το *Υπουργείο Δικαιοσύνης*[430]. Τα σοβαρά περιστατικά μεταφέρονταν στο νοσοκομείο Λαμίας όπου οι κρατούμενοι παρέμεναν φρουρούμενοι. Ύστερα από την απόδραση ενός κρατουμένου ωστόσο από το νοσοκομείο Λαμίας, όσοι νοσηλεύονταν εκεί δεν επιτρέπονταν να βγουν από το θάλαμο ακόμα και για τις προσωπικές τους ανάγκες[431]. Στα τέλη του 1948 υπήρχε στις φυλακές ένα ξεχωριστό δωμάτιο με τέσσερα κρεβάτια το οποίο χρησιμοποιούνταν ως αναρρωτήριο ενώ είχε οριστεί ένας μόνο ιατρός για τις ανδρικές και τις γυναικείες φυλακές. Τα βαριά περιστατικά μεταφέρονταν στο ειδικό νοσοκομείο για τους κρατούμενους το οποίο ήταν το πρώην αφροδισιολογικό τμήμα, ένα ενοικιασμένο διαμέρισμα στο κέντρο της πόλης. Από εκεί περνούσαν για εξέταση δύο ιατροί του νοσοκομείου Λαμίας οι οποίοι αποτελούσαν την επιτροπή που

---

[425] Παρατίθεται στο Ρίχτερ, *ο.π.*, σ. 407

[426] UNRRA, Subject Files 1944-1949, PAG -4/3.0.12.1.4: 4, Welfare – Prisons 8-18, Dr. Waterlow to Dr. Boyed, «Report on prisons in Region A», 2 Μαρτίου 1946

[427] UNRRA, Subject Files 1944-1949, PAG -4/3.0.12.3.1.0: 9, To W.E.Ballance, Health Division «Monthly Report, September 1945», 8 Οκτωβρίου 1945

[428] UNRRA, Subject Files 1944-1949, PAG -4/3.0.12.1.4: 4, To Ministry of Justice, Direction of Correctional Services, «Lamia Prison Inspection», 29 Σεπτεμβρίου 1945

[429] Στο ίδιο

[430] Υπουργείο Δικαιοσύνης, Οικονομική Υπηρεσία Φυλακών, Τμήμα 1°, Προς Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Λαμίας, 1 Νοεμβρίου 1945

[431] *Λαμιακός Τύπος*, 4 Ιουλίου 1945 και *Ρούμελη* 16 Ιουλίου 1946

χορηγούσε τις ιατρικές γνωματεύσεις για ότι είχαν ανάγκη οι κρατούμενοι[432]. Η πιο συνηθισμένη θεραπεία στο νοσοκομείο Λαμίας ήταν με πολυβιταμίνες τις οποίες χορηγούσε η ΟΥΝΡΑ καθώς υπήρχαν σοβαρές ελλείψεις σε φαρμακευτικό υλικό[433]. Το 1949 αναφέρεται η δημιουργία δύο ιατρείων από τον *Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό*, τα οποία λειτούργησαν έως τον Σεπτέμβριο 1949 και παρείχαν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη τρεις φορές την εβδομάδα ενώ στη συνέχεια την περίθαλψη ανέλαβαν οι στρατιωτικές υγειονομικές αρχές[434].

Όταν η Μαρία Ψωμά συνελήφθη, οκτώ μηνών έγκυος, το Μάιο 1948 και οδηγήθηκε στο στρατόπεδο γυναικών στο σχολείο απέναντι από τις φυλακές, όταν έφτασε η ώρα της να γεννήσει, οι υπεύθυνοι των φυλακών την οδήγησαν στο κελί που είχαν κλεισμένους τους άνδρες τραυματίες κρατούμενους. Ύστερα από τις διαμαρτυρίες τους μεταφέρθηκε σε ένα πρόχειρο ιατρείο, όπου και γέννησε. Αμέσως μετά ξαναμεταφέρθηκε στο κελί με τους τραυματίες κρατούμενους. Σε όλο αυτό το διάστημα δεν παρασχέθηκε σε αυτή και το νεογέννητο κοριτσάκι της καμία βοήθεια. Εννέα ημερών λεχώνα μεταφέρθηκε στο στρατόπεδο γυναικών Χίου[435].

Τις άσχημες συνθήκες που επικρατούσαν στις ελληνικές φυλακές επεσήμανε και η *Βρετανική Αστυνομική Αποστολή*. Παρά τις υποδείξεις και τις προσπάθειες που κατέβαλαν οι εκπρόσωποι της ΟΥΝΡΑ ο συνωστισμός και η έλλειψη χρημάτων και υλικών[436] εμπόδιζαν τη βελτίωση της κατάστασης. Σοβαρά προβλήματα διαπιστώθηκαν και στις επισκέψεις του προσωπικού της ΟΥΝΡΑ στις φυλακές κατά τη διάρκεια του 1945-1946. Σύμφωνα με τις τοπικές αναφορές του Τμήματος Πρόνοιας για την κατάσταση των φυλακών του Α Διαμερίσματος, στο οποίο ανήκε η περιοχή της Λαμίας, οι φυλακές χρειάζονταν πολλές βελτώσεις. Τα κύρια σημεία τα οποία έπρεπε να προσεχθούν ήταν η προμήθεια και το μαγείρεμα των τροφίμων, ο συνωστισμός, η

---

[432] Λευκαδίτης, *ο.π.*, σ. 171
[433] Λευκαδίτης, *ο.π.*, σ. 166
[434] *Εθνικός Κήρυξ*, 29 Οκτωβρίου 1949
[435] Μαρία Ψωμά, «Αφήγηση» στο Β.Βαρδινογιάννης – Π. Αρώνης, *Οι μισοί στα σίδερα*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1995, σ. 255
[436] UNRRA, Subject Files 1944-1949, PAG -4/3.0.12.1.4: 4, Welfare – Prisons 8-18, Chief of Mission to Regional Directors, «British Police Mission. Prison notes», 27 Δεκεμβρίου 1945

εξυπηρέτηση των αναγκών σε είδη ένδυσης και κλινοσκεπάσματα και υγιεινομικά θέματα[437]. Στα τέλη Μαΐου 1946 η Βρετανίδα κα. Μπένας επισκέφτηκε τις φυλακές Λαμίας εκ μέρους της κεντρικής υπηρεσίας της ΟΥΝΡΑ. Η κα. Μπένας διαπίστωσε πρωτοφανείς περιορισμούς στην πραγματοποίηση του επισκεπτηρίου, ελλείψεις στην χορήγηση ιματισμού και σοβαρά προβλήματα στον επισιτισμό των κρατουμένων[438].

Παρόλο που το *Υπουργείο Δικαιοσύνης* είχε εκδώσει εγκύκλιο τον Ιανουάριο 1946 με την οποία καθόριζε το συσσίτιο των φυλακών[439], η πραγματικότητα ήταν διαφορετική. Συχνές ήταν οι διαμαρτυρίες των κρατουμένων οι οποίοι με επιστολές τους στον τοπικό τύπο χαρακτήριζαν το συσσίτιο μη ικανοποιητικό[440]. Σε μια περίπτωση αναφέρθηκε ότι ο επισιτισμός των φυλακισμένων γινόταν με μπιζέλια που δεν τρώγονταν και δίνονταν η προειδοποίηση ότι κάθε προσπάθεια για μείωση του συσσιτίου ή τη χορήγηση ακατάλληλων ειδών θα υπήρχε έντονη αντίδραση τόσο των κρατουμένων όσο και «του λαού»[441]. Σημαντικό ρόλο στη βελτίωση της διατροφής των κρατουμένων έπαιξε η ΟΥΝΡΑ η οποία πίεζε την ελληνική κυβέρνηση για διανομή μέρους της ξένης βοήθειας στους φυλακισμένους Κατά τη διάρκεια του 1945-6, η ΟΥΝΡΑ χορηγούσε ακριβώς την ίδια ποσότητα τροφίμων στους φυλακισμένους με αυτή που διένειμε στον τοπικό πληθυσμό. Το *Υπουργείο Δικαιοσύνης* χορηγούσε ένα μικρό επίδομα για την αγορά επιπλέον τροφίμων ή διάφορων άλλων προμηθειών. Επιπρόσθετα η ΟΥΝΡΑ χορηγούσε προμήθειες, όπως σαπούνι, κλινοσκεπάσματα και άλλα υλικά στο *Υπουργείο Πρόνοιας*, το οποίο με τη σειρά του τα διένειμε στις φυλακές μέσω του τοπικού εκπροσώπου του και σε συνεργασία με τον τοπικό υπεύθυνο της ΟΥΝΡΑ για την Πρόνοια. Η χορηγούμενη ημερήσια τροφή για κάθε φυλακισμένο αντιστοιχούσε σε 2.000 θερμίδες από τις οποίες οι 1.800 από τα τρόφιμα της ΟΥΝΡΑ και οι 200 από προμήθειες του

---

[437] UNRRA, Subject Files 1944-1949, PAG -4/3.0.12.1.4: 4, Welfare – Prisons 8-18, Dr. Waterlow to Dr. Boyed, «Report on prisons in Region A», 2 Μαρτίου 1946

[438] *Ρούμελη*, 30 Μαΐου 1946

[439] Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διεύθυνσις Οικονομικών Υπηρεσιών Φυλακών, Αρ.Πρωτ. 10025, Αρ.Εγκ.2, «Σύνοψις των ισχυόντων καθ' όσον αφορά την παρασκευήν συσσιτίου των κρατουμένων και του προσωπικού των φυλακών», Αθήνα 28 Ιανουαρίου 1946

[440] *Ρούμελη*, 24 Νοεμβρίου 1945

[441] *Ρούμελη*, 8 Ιανουαρίου 1946

Υπουργείου Πρόνοιας σε φρούτα, λαχανικά, κρέας, ψάρια και τυρί[442]. Η διατροφή των κρατουμένων βελτιώνονταν σημαντικά όταν ενισχύονταν από εισφορές της Εθνικής Αλληλεγγύης ή όταν λάμβαναν δέματα με τρόφιμα που έστελναν οι συγγενείς τους[443]. Οι κρατούμενοι από τη μεριά τους οργανώνονταν σε ομάδες συμβίωσης και δημιουργούσαν επιτροπές, οι οποίες ερχόταν σε συνεννόηση με τη διεύθυνση των φυλακών και τους εκπροσώπους της ΟΥΝΡΑ και των άλλων αρχών που επισκέπτονταν τις φυλακές.

Μέριμνα για τους κρατούμενους ανέλαβε και ο *Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός*. Σύμφωνα με δημοσίευμα του Προέδρου του Ερυθρού Σταυρού στη Λαμία και Δημάρχου της πόλης κατά το 1949, Ε. Μυρεσιώτη, το τοπικό παράρτημα του Ερυθρού Σταυρού παρείχε ιματισμό και τρόφιμα για τα παιδιά των κρατουμένων γυναικών και μεσολάβησε στις Στρατιωτικές Αρχές για την αποφυλάκιση των κρατουμένων που είχαν μωρά. Ανέλαβε ακόμα τον υδροχρωματισμό των στρατώνων όπου κρατούνταν οι φυλακισμένοι και επέβλεπε τη γενική τους καθαριότητα. Επιπρόσθετα, πέτυχε από τις Στρατιωτικές Αρχές περισσότερες ώρες παραμονής των εγκλείστων στον περίβολο των στρατώνων και ολοήμερη παραμονή των παιδιών τους. Έλαβε τέλος μέτρα για την εξασφάλιση της αλληλογραφίας των κρατουμένων και διένειμε «ηθικοπλαστικά βιβλία για να περνάνε την ώρα τους και για να εξυγιανθούν και ψυχικά, αν το επιθυμούν»[444].

Το κυριότερο πρόβλημα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι κρατούμενοι ήταν ο συνωστισμός. Πάμπολλα είναι τα παραδείγματα που αναφέρονται από όλες τις φυλακές της χώρας[445]. Καθώς ο πληθυσμός των φυλακών προπολεμικά έφτανε τους 8.000 κρατούμενους και τώρα πλησίαζε τις 18.000 μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι οι ελληνικές φυλακές ήταν κορεσμένες σε βαθμό κινδύνου. Με την αύξηση του αριθμού των κρατουμένων, ο χώρος που είχαν στη διάθεσή τους μειώνονταν ενώ οι

---

[442] UNRRA, Subject Files 1944-1949, PAG -4/3.0.12.1.4: 4, Welfare – Prisons 8-18, Dr. Waterlow to Dr. Boyed, «Report on prisons in Region A», 2 Μαρτίου 1946 και Υπουργείο Εφοδιασμού, Επιτροπή Γενικών Διανομών Α Διαμερίσματος, «Συμπληρωματικό πρόγραμμα αποστολής τροφίμων εις φυλακάς επαρχιών», Νοέμβριος 1945

[443] *Ρούμελη* 26 Μαΐου 1946 και 27 και 29 Δεκεμβρίου 1945

[444] *Εθνικός Κήρυξ*, 28 Οκτωβρίου 1949

[445] Το ζήτημα του συνωστισμού σε όλες τις φυλακές της χώρας παρουσιάζεται έντονα μέσα από τις πηγές τόσο από τα βρετανικά αρχεία και τα αρχεία της ΟΥΝΡΑ όσο και από τις προφορικές και γραπτές προσωπικές μαρτυρίες.

εγκαταστάσεις των φυλακών γινόταν ολοένα και περισσότερο ανεπαρκείς. Παρά τα μέτρα αποσυμφόρησης η κατάσταση δεν βελτιώθηκε ενώ ύστερα από τις μαζικές συλλήψεις του Ιουλίου 1946 οι φυλακές γέμισαν ασφυκτικά. Την κατάσταση που επικρατούσε στις φυλακές της Λαμίας αυτή την περίοδο περιγράφει ο Β. Παπαδάκης, γνωστότερος ως καπετάν Λευτεριάς, καπετάνιος της *Ομάδας Μεραρχιών Στερεάς*:

> «Εμένα με ρίξανε σε ένα μπουντρούμι που φιλοξενούσε πάνω από 40 άτομα και εκεί παρά το αδιαχώρητο ήταν άλλη ατμόσφαιρα γιατί ήταν όλοι δικοί μας κρατούμενοι από την περιοχή. Επειδή ήμασταν σε μικρό χώρο πολλοί οι μισοί κοιμόντουσαν οχτώ ώρες και οι άλλοι μισοί στέκαν όρθιοι και ανά δύο κρατούσαν ένα σεντόνι και κάναν αέρα τόσο για να δροσίζει η ατμόσφαιρα όσο και για να δημιουργείται κάποιο ρεύμα για την ανανέωση του αέρα του εσωτερικού χώρου. Τραγουδούσαν δημοτικά τραγούδια γιατί τα αντάρτικα τα απαγόρευαν. Εκεί από μια χαραμάδα της πόρτας παρακολουθήσαμε το φριχτό θέαμα όταν φέραν και πέταξαν στην αυλή έξω από το κρατητήριο τρία κεφάλια από αντάρτες, όπως φώναζαν, που 'χαν πιάσει σε μάχες – λέγανε μάλιστα ότι το ένα ήταν του Λοκρού κι αυτό για να προκαλέσουν τη μάνα του που ήταν κρατούμενη δίπλα σε ένα συρματόπλεγμα που κρατούσαν όλες τις γυναίκες. Είδαμε τη μάνα του να πιάνει το παραμορφωμένο κεφάλι και ακούσαμε να φωνάζει «δεν είσαστε εσείς άνδρες να σκοτώσετε το Λοκρό»[446].

Η ίδια ασφυκτική κατάσταση επικρατούσε και στα κρατητήρια των δύο αστυνομικών τμημάτων της Λαμίας. Στις περιόδους όπου διενεργούνταν μαζικές συλλήψεις, όπως τον Ιούλιο 1946 και τον Ιούλιο 1947 η κατάσταση ήταν αφόρητη καθώς σύμφωνα με καταγγελίες της *Ρούμελη* κρατούνταν στοιβαγμένα 40 άτομα στο Α Αστυνομικό τμήμα και 70 στο Β. Στους κρατούμενους δεν χορηγούνταν συσσίτιο και οι περισσότεροι έμεναν αναπολόγητοι χωρίς να παρουσιαστούν στην Εισαγγελέα[447]. Στα κρατητήρια μεταφέρονταν και οι προληπτικώς κρατούμενοι. Επρόκειτο για άτομα τα οποία είχαν

---

[446] Παπαδάκης, *ο.π.*, σ. 92-93
[447] *Ρούμελη*, 16 Ιουλίου 1946

σχέση με την εαμική αντίσταση αλλά μετά την απελευθέρωση παρέμειναν για διάφορους λόγους ανενεργά. Η Ασφάλεια Λαμίας είχε καταρτίσει μια λίστα και συλλάμβανε τα άτομα αυτά κάθε φορά που ο *Δημοκρατικός Στρατός* πραγματοποιούσε σημαντικές επιχειρήσεις στην περιοχή[448].

Ο Παπαδάκης, (Λευτεριάς) αρχικά μεταφέρθηκε στις φυλακές Λαμίας στις αρχές Σεπτεμβρίου 1945 κατηγορούμενος για ηθική αυτουργία για φόνους στην περιοχή δικαιοδοσίας του. Η σύλληψή του έγινε στην Αθήνα και πριν μεταφερθεί στις φυλακές Λαμίας όπου εκκρεμούσε ένταλμα σύλληψης εναντίον του «περιόδευσε» με λόχο Εθνοφυλακής στα μέρη όπου είχε δράσει ως καπετάνιος της 13ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ. Η περιοδεία του αυτή στο Λιανοκλάδι, τη Μακρακώμη και το Καρπενήσι είχε ως σκοπό να προκαλέσει εκδηλώσεις «αγανακτισμένων» πολιτών εναντίον του. Η απόπειρα απέτυχε και ο Λευτεριάς επέστρεψε στη Λαμία και κλείστηκε στις ήδη υπερπλήρεις φυλακές της πόλης. Αποφυλακίστηκε με τα μέτρα αποσυμφόρησης και συνελήφθη εκ νέου στη Λειβαδιά την παραμονή του δημοψηφίσματος. Η μαρτυρία του είναι διαφωτιστική για τις συνθήκες που επικρατούσαν στις φυλακές Λαμίας και τις διώξεις του μεταβαρκιζιανού κράτους:

> «Έτσι βρήκα στη φυλακή εκατοντάδες συναγωνιστές μου που ασφυχτικά είχαν στριμωχτεί σε αυτό το πανάθλιο χτίριο που λεγόταν φυλακή. Εκεί έμεινα μέχρι τις αρχές του Φλεβάρη που αποφυλακίστηκα σύμφωνα με τις παραγράφους που πρόβλεπαν για κείνους που κατηγορούνταν για ηθική αυτουργία. Έτσι μου δήλωσε ο εισαγγελέας που με κάλεσε στο γραφείο του. Στη φυλακή ανάμεσα στους 600-700 κρατούμενους επικρατούσε το πνεύμα της ειρηνικής εξέλιξης παρά το γεγονός ότι υπήρχαν περιστατικά που θα μπορούσαν να τους βάζουν και σε άλλες σκέψεις. Πολλοί από τους κρατούμενους είχαν περάσει από τα σκόπιμα δικαστήρια και είχαν δικαστεί σε βαριές ποινές με αποδεικτικά στοιχεία κατά την κρίση τους και των δικηγόρων τους εντελώς ασταθή. Υπάρχει και μια περίπτωση που είναι χαρακτηριστική και μοιάζει με ανέκδοτο. Ο Λουκάς ένας

---

[448] Λευκαδίτης, ο.π., σ.

κρατούμενος είχε καταδικαστεί σε 25 χρόνια φυλακή και όταν γύρισε ήταν χολωμένος γιατί ο Φώτης είχε καταδικαστεί σε θάνατο, και θεωρούσε την περίπτωσή του προσωπικά προσβλητικό περιστατικό. Δύο ή τρεις φορές είχαμε δεχθεί πυροβολισμούς απ' έξω από τη φυλακή με στόχο κάποιο θάλαμο της φυλακής γιατί τραγουδούσαν τραγούδια της Αντίστασης. Οι θάλαμοι της φυλακής άνοιγαν δύο φορές τη μέρα για να βγούμε στην αυλή και να κάνουμε με τη σειρά χρήση του αποχωρητηρίου.»[449]

Η μαρτυρία αυτή καταδεικνύει το υψηλό ηθικό των κρατουμένων, την πίστη στον αγώνα της Εθνικής Αντίστασης και την πειθαρχία τους στην κομματική γραμμή. «Το πνεύμα της ειρηνικής εξέλιξης» που αναφέρει ο Λευτεριάς ενταγμένο στην κομματική φρασεολογία δηλώνει την πεποίθηση των φυλακισμένων αγωνιστών ότι το ΚΚΕ μπορούσε με πολιτικούς αγώνες να ανατρέψει την δυσμενή κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει μετά τη Βάρκιζα παρόλο που «υπήρχαν περιστατικά που θα μπορούσαν να τους βάζουν σε άλλες σκέψεις». Παρά τις όποιες αμφιβολίες ή αμφισβητήσεις της πολιτικής γραμμής του κόμματος ακόμα και οι φυλακισμένοι που είχαν υποστεί τις συνέπειες των επίσημων ή ανεπίσημων διωγμών πίστευαν στην ορθότητα της γραμμής του κόμματος. Το πνεύμα της αγωνιστικότητας των κρατουμένων διακρίνεται και στις επιστολές και υπομνήματα που έστελναν από τη φυλακή και δημοσιεύονταν στην εαμική εφημερίδα *Ρούμελη: «Οι πολιτικοί κρατούμενοι δε λυγίζουν. Ξέρουν πως δεν θα αργήσει η μέρα που οι κόποι τους στον αγώνα της αντίστασης και ο πόνος τους σήμερα θα λάμψει και θα γίνει δύναμη παραγωγική»*[450]. Σε διάγγελμά τους προς τον λαό της Φθιώτιδας οι κρατούμενοι αφού ευχαριστούν για τα δώρα και τις εισφορές εν όψει των εορτών των Χριστουγέννων υπόσχονται: *«για μια ακόμα φορά ότι μέσα από τα μπουντρούμια του μεταδεκεμβριανού δοσιλογικού κράτους θα εξακολουθήσουμε αγωνιζόμενοι χωρίς να υπολογίζουμε θυσίες για την ανεξαρτησία της πατρίδας και τη λευτεριά του λαού. Η φυλακή είναι για μας πόστο μάχης, ορμητήριο αγώνων»*[451].

---

[449] Βαγγέλης Παπαδάκης (καπετάν Τάσος Λευτεριάς), *Αναμνήσεις από την Αντίσταση, στον Εμφύλιο και στην Προσφυγιά*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2003, σ. 35-42

[450] *Ρούμελη*, 17 Ιουλίου 1945

[451] *Ρούμελη*, 19 Ιανουαρίου 1946

Πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τη ζωή στις φυλακές Λαμίας τα δύο πρώτα μεταπολεμικά χρόνια είναι το γράμμα που έστειλε το Μάρτιο 1946 ο Βασίλης Καθούλης, στέλεχος του ΚΚΕ και του ΕΑΜ από το Δαδί, κρατούμενος στις φυλακές Λαμίας στον Σωτήρη Τσιτσιπή (Λοκρό), αξιωματικό του ΕΛΑΣ που είχε αποφυλακιστεί με τα μέτρα αποσυμφόρησης.

> «Η ζωή εδώ πέρα καλή. Τα σχολειά λειτουργούν μέσα στα δυνατά όρια. Δάσκαλοι εκτός από μένα ο Καραθάνος και ο Παπανικολάου. Η εφημερίδα μας κάθε 15νθημερο έχει γίνει κάτι το πολύ καλύτερο από ότι στην αρχή. Ο Νησιώτης με το Μακρυνιώτη τη φιλοτεχνούν. Το βόλεϊ εξακολουθεί. Όταν έφυγες και μετά η ομάδα του ΕΑΜ είχε πάθει πανωλεθρία από τους επονίτες, δεν μπορούσε να σηκώσει κεφάλι. Όταν όμως κατέφτασα και εγώ από τη Λειβαδιά με μια καλή δουλειά, τα πράγματα άλλαξαν και οι επονίτες κατατροπώνονται σχεδόν πάντοτε. Εγώ παρόλες τις δουλειές είμαι πάντοτε πρώτος στο βόλεϊ. Η γυμναστική εξακολουθεί. Οι υποθέσεις μου όσο πάνε και μαυρίζουν, σε όλες διατάξανε περαιτέρω ανακρίσεις. Εμείς μια φορά λέμε πως στις 32 του Μάρτη θα βγούμε!!»[452]

Οι κρατούμενοι έδιναν μεγάλη σημασία στη μόρφωση των συγκρατούμενών τους. Σε κάθε φυλακή και εξορία λειτουργούσαν «σχολεία» στα οποία οι ίδιοι οι κρατούμενοι οργάνωναν μαθήματα. Το έργο των ομάδων συμβίωσης υπήρξε δύσκολο και πολύπλοκο. Καθώς η μεγάλη πλειοψηφία των κρατουμένων προέρχονταν από τον αγροτικό χώρο με αποτέλεσμα να έχουν χαμηλό μορφωτικό, ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο, ήταν απαραίτητο να μπορέσουν να αποκτήσουν βασικές εγκυκλοπαιδικές γνώσεις. Στη φυλακή Λαμίας πραγματοποιούνταν ενημερωτικές διαλέξεις από μορφωμένα στελέχη του ΕΑΜ και του ΚΚΕ προς τους κρατούμενους που ήταν στην πλειοψηφία τους αγρότες με στοιχειώδη μόρφωση και ελάχιστοι ήταν απόφοιτοι Γυμνασίου ή Πανεπιστημίου. Από τις διαλέξεις που βρέθηκαν στο αρχείο του Σωτήρη Τσιτσιπή

---

[452] Πεντεδέκας, *ο.π.*, σ. 140-141 Ο Β. Καθούλης εκτελέστηκε στο Γουδί στις 4 Μαΐου 1948.

(Λοκρού) διαπιστώνεται ότι αφορούσαν τόσο πολιτικά όσο και εκπαιδευτικά αντικείμενα όπως τη στρατιωτική τέχνη, καθώς οι περισσότεροι κρατούμενοι είχαν πολεμήσει στις τάξεις του ΕΛΑΣ στην Κατοχή, πολιτική οικονομία αλλά και φυσική. Βρέθηκε μάλιστα και μια γραπτή εξέταση και ασκήσεις που αφορούσαν τη θεωρία της κομμουνιστικής ιδεολογίας γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι διαλέξεις γινόντουσαν εν είδει σχολείου το οποίο οι κρατούμενοι έπρεπε να παρακολουθούν και στη συνέχεια να μελετούν[453]. Αναφέρθηκαν τέσσερις τουλάχιστον δάσκαλοι από τους οποίους ένας ήταν δικηγόρος και ο άλλος αξιωματικός του ελληνικού στρατού. Παράλληλα λειτουργούσε δανειστική βιβλιοθήκη για τους κρατούμενους χωρίς ωστόσο να είναι γνωστό το περιεχόμενό της[454].

Σε πολλές περιπτώσεις ο χώρος και ο χρόνος του εγκλεισμού λειτούργησε ως ένα μέσο συνειδητοποίησης της πολιτικής ταυτότητας. Η Μαρία Ψωμά κλείστηκε στο στρατόπεδο γυναικών στη Λαμία, επειδή όλοι οι άνδρες της οικογένειάς της είχαν στρατευθεί στο ΔΣΕ. Με το που έφθασε εντάχθηκε σε μια παρέα πολιτικών κρατουμένων: *«Έτσι σιγά – σιγά και ενώ μέχρι τότε έκανα ότι έκανα από ένστιχτο, μαζί με τα κορίτσια της φυλακής που ήταν τα πιο πολλά μορφωμένα, εγώ η αγράμματη απέκτησα συνείδηση»*[455].

Στον τομέα της πληροφόρησης έπρεπε να ξεπεραστούν τα εμπόδια της απομόνωσης από τον έξω κόσμο, τη ζωή, τα γεγονότα. Οι κρατούμενοι στις φυλακές Λαμίας εξέδιδαν το 1945-6 εφημερίδα ανά δεκαπενθήμερο, την οποία έγραφαν και φιλοτεχνούσαν οι ίδιοι. Πιθανά επρόκειτο για μια εφημερίδα τοίχου που αποτελούσε ένα είδος δελτίου ειδήσεων από τα νέα που έφταναν στη φυλακή, ή περιείχε αρθρογραφία ανάλογη με την τοπική εαμική εφημερίδα και τα ζητήματα των κρατουμένων. Ακόμα και όταν απαγορεύτηκε η έκδοση εφημερίδας και τέθηκαν αυστηροί περιορισμοί στην είσοδο εφημερίδων στις φυλακές πάντα εξασφαλίζονταν ειδήσεις για τις τρέχουσες εξελίξεις και η έκδοση δελτίου. Ωστόσο ίσχυε ένα σύστημα διαχωρισμού. Μόνο ένα μικρό ποσοστό, όσοι βρίσκονταν στο στενό περιβάλλον του γραφείου, λάμβαναν ολοκληρωμένες τις ειδήσεις.

---

[453] Πεντεδέκας, *ο.π.*, σ.136-139

[454] *Ρούμελη*, 8 Ιουλίου 1946

[455] Μ. Ψωμά, «Αφήγηση» στο Β.Βαρδινογιάννης – Π. Αρώνης, *Οι μισοί στα σίδερα*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1995 σ. 255. Σχετικά βλέπε και Τ. Βερβενιώτη, *Διπλό Βιβλίο. Η ιστορική ανάγνωση*, Αθήνα:Βιβλιόραμα, σ.159-169 και Π. Στεφάνου, *Των αφανών. Δύο τετράδια, δύο τετραετίες*, Αθήνα: Θεμέλιο 1998

Οι υπόλοιποι είχαν μερικοί πληροφόρηση ανάλογα με τη σχέση τους με το γραφείο της φυλακής.

Η φροντίδα για το σώμα ήταν πολύ σημαντική και βρίσκονταν στο επίκεντρο της ζωής των κρατουμένων. Μετά το πρωινό προσκλητήριο οι κρατούμενοι έβγαιναν στο προαύλιο για να ασκηθούν. Τις Κυριακές διοργανώνονταν συχνά αθλοπαιδιές όπως οι αγώνες βόλεϊ που αναφέρει ο Καθούλης ανάμεσα στους εαμίτες και τους επονίτες.

Τα στοιχεία αυτά υποδεικνύουν μια σχετική ευχέρεια κινήσεων των κρατουμένων και ελαστικότητα της Διεύθυνσης της Φυλακής. Σύμφωνα με καταγγελία του Α Αστυνομικού Τμήματος Λαμίας άνδρες της φρουράς διάκειντο ευνοϊκά προς τους κρατούμενους και ζητούνταν η αντικατάστασή τους από άτομα αυστηρά επιλεγμένα[456]. Τουλάχιστον σε μια περίπτωση ο Διευθυντής των φυλακών Λαμίας κατηγορήθηκε ότι έδωσε αριστερές εφημερίδες στους κρατούμενους[457] ενώ στον τοπικό τύπο καταγγέλθηκε ότι επέτρεψε σε κρατούμενους να βγουν από τη φυλακή και να επισκεφτούν το σπίτι τους με τη συνοδεία Εθνοφυλάκων με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί επεισόδιο, γεγονός που προκάλεσε και την αντικατάστασή του[458]. Δεν υπήρξε ωστόσο πειθαρχική δίωξη για την έξοδο κρατουμένων από τη φυλακή χωρίς την άδεια Εισαγγελέα σε άλλες περιπτώσεις όπου οι κρατούμενοι με πρόσχημα τη μεταγωγή τους οδηγούνταν στο αστυνομικό τμήμα ή σε ακόμα και εκτός πόλης για ξυλοδαρμό[459]. Ακόμα και τον Ιούλιο 1946 ο Διευθυντής των φυλακών κατηγορούνταν από τους ποινικούς κρατούμενους για μεροληψία προς τους πολιτικούς κρατούμενους, συμπεριφορά η οποία ερμηνεύτηκε ποικιλοτρόπως[460].

---

[456] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αταξινόμητος Φάκελος Πρωτοδικείου Λαμίας* «Α Αστυνομικό Τμήμα Λαμίας προς Φρουραρχείο Λαμίας» 8 Ιουνίου 1945

[457] ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αταξινόμητος Φάκελος Πρωτοδικείου Λαμίας* «Αναφορά Αρχιφύλακα Ποινικών Φυλακών Λαμίας προς το Φρουραρχείο Λαμίας», 12 Ιουλίου 1945 (διαβιβάστηκε και στον Εισαγγελέα)

[458] *Λαμιακός Τύπος*, 24 Σεπτεμβρίου 1945

[459] Περίπτωση Β. Καθούλη ο οποίος οδηγήθηκε από τις φυλακές Λαμίας στη Γραβιά και των Ν.Θεοδοσόπουλου, Γ. Παντόπουλου, Ε.Γιώτη και Α.Αντωνόπουλου στο Αστυνομικό τμήμα Λαμίας. *Ρούμελη*, 5 Οκτωβρίου και 2 Ιουλίου 1945

[460] Για το περιστατικό βλέπε *Λαμιακός Τύπος*, 2 Ιουλίου 1946 και *Ρούμελη*, 4 Ιουλίου 1946.

Το 1945 και 1946 η οργάνωση των κρατουμένων σε ομάδα συμβίωσης πολιτικών κρατουμένων ήταν εν μέρει νόμιμη. Οι κρατούμενοι είχαν τη δυνατότητα να οργανώνουν την καθημερινότητά τους και απολάμβαναν μια σχετική ελευθερία στις φυλακές. Οι εκπρόσωποι των κρατουμένων εκλέγονταν και οι κρατούμενοι πραγματοποιούσαν γενικές συνελεύσεις με την ανοχή της Διεύθυνσης[461]. Εκτός από την οργάνωση αυτή υπήρχε και ο παράνομος μηχανισμός του *Κομμουνιστικού Κόμματος*, το γραφείο των φυλακών, το οποίο αποτελούνταν από το γραμματέα, που ήταν και ο καθοδηγητής του μηχανισμού, και άλλα δύο μέλη. Η δράση του γραφείου ήταν παράνομη καθώς ιδιαίτερα μετά τα έκτακτα μέτρα του εμφυλίου η ανακάλυψή της θα επέφερε σοβαρότατες κυρώσεις, όπως την παραπομπή σε στρατοδικείο και την μεταγωγή των κρατουμένων σε άλλες φυλακές. Το γραφείο ήταν υπεύθυνο για τη διατήρηση της επαφής των κρατουμένων με τη διεύθυνση της φυλακής, συνέτασσε υπομνήματα και εκκλήσεις, αποφάσιζε για συλλογικά ζητήματα, αναλάμβανε τον καταμερισμό των εργασιών και καθοδηγούσε τους αγώνες των κρατουμένων. Βρισκόταν πίσω από κάθε όψη της ομαδικής ζωής, καθώς οργάνωνε τα μαθήματα, ανέθετε τις υπηρεσίες και αναλάμβανε τη διοργάνωση εορτασμών.

Το κομματικό γραφείο λειτουργούσε ακόμα και ως ένα είδος εξουσίας στους κρατούμενους. Στις περισσότερες φυλακές, υποθέτουμε και στις φυλακές Λαμίας, οι κρατούμενοι διαχωρίζονταν σε πέντε κατηγορίες ανάλογα με τη σχέση τους με το γραφείο: στη «στενή», τη «στενόπλατη», την «πλατειά», την «επαφή» και την «επιρροή»[462]. Σε κάθε φυλακή υπήρχε ένας αριθμός κρατουμένων οι οποίοι απομονώνονταν από τους συντρόφους τους γιατί δεν συμμορφώνονταν με τις υποδείξεις του γραφείου ή είχαν πέσει σε δυσμένεια για διάφορους λόγους. Ένα τέτοιο παράδειγμα αναφέρει ο Θ.Ελεφάντης από τις φυλακές Λαμίας. Εκεί είχαν μεταφερθεί από τις φυλακές Τρικάλων, όπου δικάστηκαν, δέκα πολιτικοί κρατούμενοι που ανήκαν στην ομάδα του Άρη. Η καθοδήγηση της ομάδας της φυλακής τους είχε απομονώσει από τους άλλους κρατούμενους με τη δικαιολογία ότι μπορεί κάποιος τους να λύγισε και να βάλει

---

[461] *Λαμιακός Τύπος*, 26 Μαΐου 1946 «Στις φυλακές Λαμίας με την ανοχή του Διευθυντή Κ. Μαλούχου μόνου υπεύθυνου οι συναγωνιστές κάνουν γενικές συνελεύσεις και λαμβάνουν αποφάσεις ενώ συναγωνίστριες πάσης ποιότητος προσφέρουν φιάλες με ούζο»

[462] Μ. Σταυρίδης, «Καταγγελίες», στο Β.Βαρδινογιάννης – Π. Αρώνης, *Οι μισοί στα σίδερα*, Αθήνα : Φιλίστωρ 1995, σ. 539.

σε κίνδυνο την ομάδα[463]. Μάλιστα ειδοποιούσαν κάθε κρατούμενο που μεταφέρονταν στις φυλακές Λαμίας να προσέχει τους απομονωμένους[464]. Όταν την καθοδήγηση ανέλαβε ο Ελεφάντης μερίμνησε για την διακοπή της απομόνωσης για τους δέκα συντρόφους του Άρη. Κατά την μαρτυρία του η λύση αυτή έγινε δεκτή με ενθουσιασμό από όλα τα μέλη της ομάδας[465].

Και το *Υπουργείο Δικαιοσύνης* ωστόσο ζητούσε την ξεχωριστή κράτηση όσων είχαν υποβάλει δηλώσεις μετανοίας. Καθώς δεν ήταν δυνατή η ύπαρξη ξεχωριστής φυλακής λόγω του αδιαχώρητου που επικρατούσε το Υπουργείο πρότεινε να κρατούνται σε ιδιαίτερο διαμέρισμα των φυλακών, χωριστά από κομμουνιστές και άλλους κρατούμενους για να αποφεύγεται η επιρροή των κομμουνιστών και ιδιαίτερα των φανατικών στελεχών του ΚΚΕ. Προέβλεπε επίσης επί των «μετανοούντων» κρατουμένων διδασκαλία και διαπαιδαγώγηση «στο πλαίσιο εθνικών ιδεών και υγιειών κοινωνικών αρχών». Ζητούσε τέλος επιεικέστερη μεταχείριση για το επισκεπτήριο και την αλληλογραφία[466].

Από τις αποσπασματικές πληροφορίες που παρέχουν τα απομνημονεύματα των κρατουμένων και ο τοπικός τύπος συνάγεται ότι στις φυλακές Λαμίας υπήρχε κάποια μορφή οργανωμένης κομματικής ζωής κατά τα δύο πρώτα μεταπολεμικά έτη. Δεν είναι ωστόσο ξεκάθαρο ποιοι αποτελούσαν το κομματικό γραφείο. Αν και η πλειοψηφία των κρατουμένων φαίνεται να είναι αντάρτες του ΕΛΑΣ[467], το κομματικό γραφείο αποτελούσαν στελέχη των πολιτικών οργανώσεων. Ο Λευτεριάς αναφέρει ότι στα τέλη Δεκεμβρίου 1945 γραμματέας της ομάδας ήταν ο Κωνσταντίνος Κωνσταντάκος[468]. Η

---

[463] Θ. Ελεφάντης, «Σελίδες αρνητικής πείρας» στο Β.Βαρδινογιάννης – Π.Αρώνης, *Οι μισοί στα σίδερα*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1995, σ. 522-523

[464] Λευκαδίτης, *ο.π.*, σ. 166

[465] Ελεφάντης, *ο.π.*, σ. 523

[466] Υπουργείο Δικαιοσύνης, Προς Διευθυντές και Διευθύνοντες Φυλακών, 24 Σεπτεμβρίου 1948, ΓΑΚ Ευρυτανίας, *Αρχείο Φυλακών Λειβαδιάς* (αταξινόμητο).

[467] Όπως οι Θεοχάρης Σπάθης αντισυνταγματάρχης πεζικού διοικητής ΕΠ Ρούμελης, Τάσος Λευτεριάς, καπετάνιος μεραρχιών Στερεάς, Σπύρος Ρουπακιάς, διοικητής ΙΙ Γραφείου 13ης Μεραρχίας (σύλληψη 6 Απριλίου 45 βλέπε Ρούμελη), Σωτήρης Μπεγνής καπετάνιος ανεξάρτητου Τάγματος ΕΛΑΝ Μαλιακού (Μάρτιος 1945), Νίκος Νησιώτης, Τεχνικός της ΕΤΑ Λοκρίδας, Γιάννης Μακρυνιώτης, διοικητής 42ου εφεδρικού συντάγματος, Κώστας Μανθιόπουλος λόχου Μηχανικών 13ης Μεραρχίας

[468] Παπαδάκης, *ο.π.*, σ. 16

Επιτροπή του ΕΑΜ που επισκέφτηκε και μίλησε στη Λαμία τον Σεπτέμβριο 1945 έστειλε τηλεγράφημα στους φυλακισμένους με αποδέκτη το Σωτήρη Μπεγνή, ο οποίος ενδεχόμενα εκπροσωπούσε τους φυλακισμένους. Υπόμνημα των πολιτικών κρατουμένων προς το λαό της Φθιώτιδας έφερε την υπογραφή της τριμελούς επιτροπής αποτελούμενης από τον Σπύρο Ρουπακιά, τον Γιώργο Αγγελή και το Γιώργο Κοντογιάννη[469]. Στο γράμμα του Βασίλη Καθούλη προς τον Σωτήρη Τσιτσιπή (Λοκρό) αναφέρεται ότι μετά την αποφυλάκιση του Ρουπακιά ανέλαβε μόνος αυτός την ευθύνη των συγκρατούμενών του.

Ωστόσο, μετά τις εκλογές του Μαρτίου 1946 άρχισαν να ελαττώνονται οι όποιες «ελευθερίες» είχαν παραχωρηθεί. Εγκύκλιος του *Υπουργείου Δικαιοσύνης*, η οποία εφαρμόστηκε σταδιακά ως το τέλος του 1946, απαγόρευε την ύπαρξη οποιωνδήποτε επιτροπών των πολιτικών κρατουμένων και χαρακτήριζε ως σοβαρό πειθαρχικό παράπτωμα τη συλλογική υποβολή παραπόνων ή την ανάμειξη των κρατουμένων στην εσωτερική διοίκηση της φυλακής[470]. Οι κρατούμενοι έκαναν λόγο για επίθεση εναντίον των φυλακισμένων:

> «Η πρώτη επίθεση εκδηλώθηκε στο επισκεπτήριο. Το ελάττωσαν σε τρεις φορές την εβδομάδα και έβαλαν σε αυτό το πιο προκλητικό στοιχείο της υπηρεσίας των δεσμωτών, τον πολύ Ξηροτύρη που έργο του είναι να προκαλεί την ώρα του επισκεπτηρίου τους φυλακισμένους και ιδιαίτερα τους επισκέπτες με ερωτήσεις αν είναι κουκουέδες ή εθνικόφρονες, να παρεμβάλει εμπόδια, να δημιουργεί αφορμές – προϋποθέσεις για μια γενικότερη εξόρμηση εναντίον των φυλακισμένων. Η διεύθυνση κατακρατάει σαπούνι και 80 οκάδες άλευρα που χορήγησε η ΟΥΝΡΑ και που τα δικαιούνται οι αγωνιστές από το Γενάρη. Οι άρρωστοι σιγολειώνουν στη φυλακή. Παρεμποδίζεται η μεταφορά τους σε γιατρό ή νοσοκομείο. Μαστορικά η διεύθυνση των φυλακών προωθεί τις επιθετικές

---

[469] *Ρούμελη*, 19 Ιανουαρίου 1946

[470] «Εμπιστευτική Εγκύκλιος προς τους Διευθυντές των Κρατικών Φυλακών, 13 Μαρτίου 1946». Παρατίθεται στο Βόγλης, *ο.π.*, σ. 306

της θέσεις. Ότι δίδαξαν οι χιτλερικοί εφαρμόζεται. Έτσι από προχθές η Διεύθυνση έκλεισε τα παραθυράκια του επισκεπτηρίου με πυκνή σίτα...».

Η αντίδραση των φυλακισμένων ήταν άμεση: αρνήθηκαν το επισκεπτήριο και τα τρόφιμα που τους έφερναν από έξω. Παράλληλα διατύπωσαν τα αιτήματά τους που ήταν να επιτραπεί το επισκεπτήριο όλες τις ημέρες της εβδομάδας, να αντικατασταθεί ο Ξηροτύρης, να στέλνεται ιερωμένος στις φυλακές κάθε Κυριακή και να χορηγηθούν τα άλευρα της ΟΥΝΡΑ, σαπούνι και φάρμακα[471]. Σύμφωνα με καταγγελίες του τοπικού εαμικού τύπου η ζωή των φυλακισμένων αγωνιστών βρισκόταν σε κίνδυνο και η εφημερίδα επικαλούνταν πληροφορίες ότι οι προσπάθειες για περιορισμό των ελευθεριών των κρατουμένων στόχευαν στη δημιουργία «προϋποθέσεων» για μια γενικότερη επίθεση κατά της ζωής των κρατουμένων και ζητούσε από τις αρχές να πάρουν μέτρα προστασίας[472]. Το πιο πιθανό ήταν ότι η Διεύθυνση προσπαθούσε να διασπάσει την οργάνωση της φυλακής λαμβάνοντας μέτρα που σκόπευαν στις αθρόες μεταγωγές πολιτικών κρατουμένων σε άλλες φυλακές[473].

Με την ψήφιση των εκτάκτων μέτρων ασφάλειας και τάξης και την έναρξη των πρώτων συγκρούσεων των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων* με τη Χωροφυλακή στην περιφέρεια της Φθιώτιδας εντατικοποιήθηκαν οι συλλήψεις και οι αρχές υιοθέτησαν πιο σκληρή στάση απέναντι στους κρατούμενους. Τον Ιούλιο 1946 η *Ρούμελη* έκανε λόγο για επιχείρηση της χωροφυλακής εναντίον των κρατουμένων καθώς *«όργανα της τάξης ξέσχισαν τις συμμαχικές σημαίες και τις φωτογραφίες των αρχηγών, κατέσχον την βιβλιοθήκη των κρατουμένων και περιόρισαν εν απουσία του εισαγγελέα τις ελευθερίες τους»*[474]. Λίγες ημέρες αργότερα οι κρατούμενοι δικηγόροι στις φυλακές Λαμίας διαμαρτυρήθηκαν με υπόμνημά τους προς την *Επιτροπή Δημόσιας Ασφάλειας*. Την ίδια περίοδο ο *Λαμιακός Τύπος* κατήγγειλε ότι οι φυλακισμένοι της Λαμίας ετοίμαζαν πραξικόπημα καθώς ένοπλοι θα απασχολούσαν την χωροφυλακή έτσι ώστε να δραπετεύσουν οι κατάδικοι, γεγονός που χρησιμοποιήθηκε ως δικαιολογία για περαιτέρω

---

[471] *Ρούμελη*, 26 Μαΐου 1946
[472] *Ρούμελη*, 2 Ιουνίου 1946
[473] *Ρούμελη*, 30 Μαΐου 1946
[474] *Ρούμελη*, 8 Ιουλίου 1946

περιορισμούς[475]. Τελικά από τις λίγες πληροφορίες που διέρρευσαν στον «εθνικόφρονα» τύπο οι πολιτικοί κρατούμενοι μπόρεσαν να διατηρήσουν για λίγο χρονικό διάστημα ακόμα κάποιες ελευθερίες καθώς οι αξιώσεις τους έγιναν δεκτές από τη Διεύθυνση των φυλακών[476].

Καθώς ο εμφύλιος πόλεμος κορυφώνονταν οι κρατούμενοι στις φυλακές Λαμίας και στις υπόλοιπες φυλακές της χώρας μπορούσαν ολοένα και λιγότερο να ελέγξουν τις συνθήκες διαβίωσής τους. Στα πλαίσια της αυστηρότερης πειθαρχίας βασικά ζητήματα, όπως η διατροφή, η υγιεινή και η εργασία μετατράπηκαν σε μέσα τιμωρίας. Σταδιακά όλα τα «προνόμια» των κρατουμένων, τα έντυπα, η βιβλιοθήκη των κρατουμένων, τα μαθήματα, το καθημερινό επισκεπτήριο, η οργάνωση της ψυχαγωγίας απαγορεύτηκαν. Σύμφωνα με απόρρητη εγκύκλιο του *Υπουργείου Δικαιοσύνης* προς τους Διευθυντές των Φυλακών για να παρεμποδιστεί η άσκηση κομμουνιστικής προπαγάνδας έπρεπε να απαγορεύεται οποιαδήποτε συγκέντρωση των κρατουμένων, έστω και σε μικρούς ομίλους, καθώς και η εισαγωγή στη φυλακή χαρτιού γραφής εκτός από το απαραίτητο για την αλληλογραφία. Απαγορεύονταν ακόμα η ύπαρξη κρατουμένων οι οποίοι παρουσιάζονταν ως εκπρόσωποι ή αρχηγοί των ομοιδεατών τους. Η Διεύθυνση των φυλακών όφειλε να ανευρίσκει τους κρατούμενους αυτούς που ασκούσαν προπαγάνδα και καθοδήγηση και εφόσον τα πειθαρχικά μέσα αποδεικνύονταν μάταια να τους έκανε μεταγωγή σε άλλες φυλακές[477].

Το κομματικό γραφείο της φυλακής εξακολουθούσε ωστόσο να λειτουργεί παράνομα. Στις αρχές 1948 μετέφεραν πολλούς κρατούμενους στη Γυάρο και ανάμεσά τους και την καθοδήγηση της φυλακής. Την περίοδο εκείνη το τριμελές γραφείο αποτελούνταν από τους Γ. Γιαταγάνα, ο οποίος ήταν γραμματέας της περιφερειακής επιτροπής Λαμίας και το 1942 με τη συνεργασία του ο Άρης Βελουχιώτης ξεκίνησε τον ένοπλο αγώνα στη Στερεά, τον Κ. Γιαταγαντζή, ακροναυπλιώτη και το Γεωργούλα Μπέικο,

---

[475] *Λαμιακός Τύπος*, 7 Ιουλίου 1946

[476] *Λαμιακός Τύπος*, 17 Ιουλίου 1946: «Πάσα αξίωσις των λαοκρατών κρατουμένων εγένετο δεκτή».

[477] Υπουργείο Δικαιοσύνης, Προς Διευθυντές και Διευθύνοντες Φυλακών, αρ. Εμπ. Πρωτ. 2822, Εγκ.115 «Περί παρακολουθήσεως των κρατουμένων προς παρεμπόδισιν ασκήσεως υπ' αυτών κομμουνιστικής προπαγάνδας», 21 Αυγούστου 1947, ΓΑΚ Ευρυτανίας, *Αρχείο Φυλακών Λειβαδιάς* (αταξινόμητο).

δημοσιογράφο[478]. Με την αποχώρηση της καθοδήγησης της φυλακής η ευθύνη των κρατουμένων ανατέθηκε στον Θανάση Ελεφάντη, ο οποίος ήταν καταδικασμένος σε θάνατο από το Κακουργιοδικείο Λαμίας και μεταφέρθηκε το 1947 από τις φυλακές Αβέρωφ στις φυλακές Λαμίας.

Όταν ο Σπύρος Μπέκιος βρίσκονταν έγκλειστος στη φυλακή Λαμίας στα τέλη του 1948 τίποτε δεν θύμιζε την συλλογικότητα και την ομαδική οργάνωση των κρατουμένων στα έτη 1945-1946. Η πραγματικότητα ήταν μονότονη και βασανιστική[479] ενώ η λειτουργία του Έκτακτου Στρατοδικείου έκανε τις εκτελέσεις καθημερινή πραγματικότητα. Κάθε μορφή συλλογικής δράσης είχε όχι μόνο απαγορευτεί αλλά τιμωρούνταν με βαρύτατες ποινές. Απόρρητος εγκύκλιος του *Υπουργείου Δικαιοσύνης* υπενθύμιζε στους Διευθυντές των φυλακών την ισχύ του Αναγκαστικού Νόμου 509 για διάδοση ανατρεπτικών ιδεών και τους ζητούσε να καταγείλουν στις αρμόδιες Στρατιωτικές Δικαστικές Αρχές κάθε ενέργεια που ενέπιπτε στο νόμο αυτό «*για να παύσουν οι φυλακές να θεωρούνται κέντρα κομμουνιστικής προπαγάνδας*»[480].

Λίγο μετά το τέλος των στρατιωτικών συγκρούσεων προβλέπονταν καταγραφή των κομμουνιστών κρατουμένων σε ατομικά δελτία και ο διαχωρισμός τους σε τρεις κατηγορίες. Η κατηγορία Α περιλάμβανε αυτούς που ενέμεναν ακόμη στην κομμουνιστική ιδεολογία, τους επονομαζόμενους αμετανόητους. Στην κατηγορία Β ανήκαν εκείνοι που δήλωσαν ότι μεταμελήθηκαν για τη δράση τους, υπάρχουν ωστόσο αμφιβολίες για την ειλικρίνειά τους. Τέλος στην κατηγορία Γ περιλαμβάνονταν εκείνοι που αποκήρυξαν τις κομμουνιστικές ιδέες και μπορούσαν να θεωρηθούν μεταμεληθέντες ειλικρινώς (ανανήψαντες). Στους ανανήψαντες έπρεπε να σημειώνεται ιδιαίτερα η τυχόν

---

[478] Οι δύο πρώτοι καταδικάστηκαν σε θάνατο από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας και εκτελέστηκαν. Ο Μπέικος είχε καταδικαστεί με ψήφους 3-2, έμεινε στο κελί των μελλοθανάτων περισσότερο από 10 ημέρες και τελικά μεταφέρθηκε στην Αίγινα από όπου αποφυλακίστηκε γύρω στο 1960.

[479] Βόγλης, *ο.π.*, σ. 182

[480] Υπουργείο Δικαιοσύνης, Προς Διευθυντές και Διευθύνοντες Φυλακών, Αρ.πρωτ.εμπ. 11693, Απόρρητος, 26 Ιουλίου 1949, ΓΑΚ Ευρυτανίας, *Αρχείο Φυλακών Λειβαδιάς* (αταξινόμητο).

έμπρακτη μεταμέλειά τους μέσω της «εθνικόφρονης» δράσεώς τους ή αποκαλύψεων «εγκλημάτων του ΚΚΕ»[481].

Καθώς ύστερα από την ανακατάληψη του Καρπενησίου από τις στρατιωτικές δυνάμεις η ζυγαριά έκλινε αποφασιστικά προς το μέρος των κυβερνητικών δυνάμεων, μία από τις κύριες φροντίδες της δικαιοσύνης έγινε η επαναφορά των «παραστρατημένων» στον ορθό δρόμο. Με σχεδόν ιεραποστολικό ζήλο όσοι παραστράτησαν:

> «δύνανται να επαναφερθούν εις την ευθείαν οδόν και εντός του πλαισίου της νομιμότητας από ιδεολογικής πλευράς τα απολωλότα πρόβατα της ευαγγελικής παραβολής δύνανται να προβληθούν ως παράδειγμα. Η κοινωνία πρέπει να τα περισυλλέξει και να τα νουθετήσει. Διότι η νουθεσία συνδιαζόμενη και με την βελτίωσιν των όρων ζωής περιστέλει το παραστράτημα και δημιουργεί τις προυποθέσεις της προοδευτικής και άνευ ανατροπών εξελίξεως»[482].

Με αυτο το σκεπτικό συστάθηκε κατά τη διάρκεια του 1949 με πρωτοβουλία της Νομαρχίας *Επιτροπή Εθνικής Διαπαιδαγώγησης των Κρατούμενων Συμμοριτών* η οποία έδινε καθημερινές διαλέξεις στους κρατουμένους ενώ λειτούργησε σχολείο αγραμμάτων και κατηχητικό με σκοπό όπως δηλώνονταν «*την ψυχική αναμόρφωση των πλανημένων και την επαναφορά των μέσα στις αγκάλες της κοινωνίας και των θρησκευτικών και εθνικών παραδόσεων*»[483]. Την Επιτροπή αυτή αποτελούσαν έγκριτοι πολίτες της πόλης, γιατροί, κληρικοί, καθηγητές, διανοούμενοι, δάσκαλοι. Λίγα είναι γνωστά για τη δράση της Επιτροπής αυτής. Στον τοπικό τύπο υπάρχουν σποραδικές αναφορές σε ομιλίες πολιτικών και στρατιωτικών αρχών προς τους κρατουμένους στο προαύλιο χώρο της φυλακής[484].

---

[481] Υπουργείο Δικαιοσύνης, Προς Διευθυντές και Διευθύνοντες Φυλακών, Ακρως εμπιστευτική εγκύκλιος, αρ.πρωτ.εμπ. 2007, 29 Σεπτεμβρίου 1950, ΓΑΚ Ευρυτανίας, *Αρχείο Φυλακών Λειβαδιάς* (αταξινόμητο).
[482] *Λαμιακός Τύπος*, 7 και 8 Απριλίου 1949
[483] *Λαμιακός Τύπος*, 9 Απριλίου 1949
[484] *Λαμιακός Τύπος*, 29 Σεπτεμβρίου 1949, ομιλία του Βασιλικού Επιτρόπου Χαλκιά.

Στις γυναικείες φυλακές της Λαμίας οι οποίες βρίσκονταν σε ένα ενοικιασμένο σπίτι απέναντι από τις αντρικές φυλακές, δεν υπήρχε κομματική οργάνωση, τουλάχιστον το 1949[485]. Κάποια μορφή οργάνωσης με τη μορφή της παρέας φαίνεται ότι υπήρχε στο στρατόπεδο γυναικών που από τα μέσα του 1948 στη Λαμία λειτουργούσε απέναντι από το κτίριο των αντρικών φυλακών για τις γυναίκες συγγενείς των ανταρτών και όσες θεωρούνταν ύποπτες να παράσχουν βοήθεια στο ΔΣΕ[486]. Όταν το Μάιο 1948 η Μαρία Ψωμά κλείστηκε μαζί με την κόρη της στο στρατόπεδο της Λαμίας, από την πρώτη στιγμή την πλησίασαν άλλες κρατούμενες και την ρώτησαν αν ήταν κατηγορούμενη για ποινικά ή πολιτικά αδικήματα. Μόλις τους απάντησε ότι απλά βοηθούσε τους αντάρτες την αγκάλιασαν και τη δέχθηκαν στην παρέα τους[487].

Η Μαρία Καραγιώργη η οποία μεταφέρθηκε εκεί τον Ιανουάριο 1949 περιγράφει την ασφυχτική κατάσταση που επικρατούσε:

> «Το μέρος που συγκέντρωναν τελικά όλους τους κρατούμενους στη Λαμία μέχρι να ξεδιαλέξουν που θα κατευθυνθεί ο καθένας ήταν το Σχολείο, ένα από τα καινούργια της εποχής με ευρύχωρες αίθουσες, με το προαύλιό του και όλα όσα χρειάζεται ένας τέτοιος χώρος. Είχαν μαζέψει έναν απίθανο αριθμό ανθρώπων και το χρησιμοποιούσαν σαν ένα είδος αποθήκης κρατουμένων. Δεν μπορώ να περιγράψω την εικόνα που είδαν τα μάτια μου. Σαν να ήταν ένα αμέτρητο φορτίο από αντικείμενα πεταμένα, σωρό κουβάρι σε ένα χώρο, μια αποθήκη όπως θέλεις χαρακτήρισε αυτή την αίθουσα διδασκαλίας. Και στα ρουθούνια μια φριχτή μπόχα από άπλυτα γυναικεία κορμιά. Αφού νίκησα την πρώτη αντίδραση προσπάθησα να βρω που να πατήσω για να περάσω μέσα, να μην πατήσω πάνω σε ανθρώπινα κορμιά»[488].

---

[485] Προφορική μαρτυρία Μ. Κ., Αθήνα 16 Φεβρουαρίου 2006

[486]Σύμφωνα με τη νομοθεσία «Περί καταδιώξεως της ληστείας» οι Επιτροπές Ασφαλείας είχαν το δικαίωμα να διατάξουν τη σύλληψη και εκτόπιση των ανιόντων και κατιόντων συγγενών εξ αίματος και εξ αγχιστείας των θεωρούμενων ως ληστών. Βλ. σημείωση 8

[487]Ψωμά, *ο.π.*, σ. 255

[488] Μ.Καραγιώργη, *Περιμένοντας την ειρήνη...*, Αθήνα: Προσκήνιο 2005, σ. 84

Η κατάσταση χειροτέρευσε ύστερα από την κατάληψη του Καρπενησίου από το ΔΣΕ.

> «Μετά την επιχείρηση στο Καρπενήσι είχαν μαζέψει πολλές γυναίκες από τη Λαμία, όχι αριστερές, αλλά όσες θεώρησαν ότι μπορούσαν να διάκεινται έστω και φιλικά προς κάποιους αντάρτες και τις έκλεισαν εκεί. (...) Ο χώρος μας ήταν τόσο περιορισμένος που το βράδυ για να κοιμηθούμε τη μια φορά ξαπλώναμε από τη μέση και κάτω τα πόδια και στηρίζαμε στον τοίχο το πάνω κορμί μας και όταν θέλαμε να ξεκουράσουμε το κορμί, ξαπλώναμε με μαζεμένα τα πόδια. Πάντως ο άνθρωπος άμα θέλει για όλα βρίσκει λύσεις. Πάντως εμείς τις βρήκαμε και βολευτήκαμε»[489].

Ύστερα από τις τελευταίες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* το 1949 στο στρατόπεδο μεταφέρθηκαν αιχμάλωτες αντάρτισσες. Την κατάσταση στο στρατόπεδο «κολαστήριο της Λαμίας» επιβεβαιώνει και άλλη μια μαρτυρία της 19χρονης αντάρτισσας Κατίνας Βασιλιά που καταδικάστηκε σε ισόβια από το κακουργιοδικείο Λαμίας. *«Εδώ ήμασταν στοιβαγμένες η μία χτυπημένη πάνω στην άλλη. Ένας λόφος που βογγούσε. Με βάρδιες ξαπλώναμε»*[490]. Το επισκεπτήριο στους κρατουμένους στο στρατόπεδο Λαμίας επιτρέπονταν κάθε Τρίτη και Σάββατο για δύο ώρες ύστερα από σχετική άδεια του Α2 Γραφείου της *Στρατιωτικής Διοίκησης Στερεάς Ελλάδας*[491].

Την ίδια περίοδο αναφέρεται η ύπαρξη μικρών παιδιών τα οποία είχαν γεννηθεί στη φυλακή από γυναίκες που κρατούνταν «ως επικίνδυνες κομμουνίστριες» και βαπτίστηκαν στη φυλακή σε ειδική τελετή με ανάδοχους κυρίες της Λαμίας[492]. Και σε αυτή την περίπτωση δεν χάθηκε η ευκαιρία για προπαγάνδα μέσω των ονομάτων που δόθηκαν στα βαπτιζομένα παιδιά. Καταγράφεται ακόμα στον τοπικό τύπο ονομαστική

---

[489] Στο ίδιο, σ. 89-90

[490] Μαρτυρία της Κατίνας Βασιλιά στο Ολ. Παπαδούκα, *Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ*, Αθήνα:1981, σ. 148-150

[491] *Λαμιακός Τύπος*, 16 Οκτωβρίου 1949

[492] *FO 371/ 78386*. R4982, British Embassy Athens to FO, Report from Consulate Volos, 30 April 1949 και *Λαμιακός Τύπος*, 3 Απριλίου 1949

κατάσταση 22 παιδιών κρατουμένων στις Φυλακές Λαμίας καταγόμενων από τη Φθιώτιδα και τη Φωκίδα τα οποία ανατέθηκαν προς φύλαξη σε οικογένειες της Λαμίας[493].

Έντονο ήταν το ενδιαφέρον για τους φυλακισμένους από το ΚΚΕ και τον *Πολιτικό Συνασπισμό των Κομμάτων του ΕΑΜ*. Δημόσια ή μη, με νόμιμο ή παράνομο τρόπο το *Κομμουνιστικό Κόμμα* και οι εαμικές οργανώσεις παρείχαν σημαντική βοήθεια προς τους κρατούμενους. Ο *Ριζοσπάστης* και η τοπική εαμική εφημερίδα κάλυπταν με την αρθρογραφία τους θέματα που αφορούσαν τους έγκλειστους και τη κατάσταση στις φυλακές. Συχνά δημοσιεύονταν καταγγελίες, υπομνήματα και επιστολές των κρατουμένων. Στελέχη του κόμματος αλλά και μέλη της *Κεντρικής Επιτροπής* επισκέπτονταν τους φυλακισμένους ενώ οι τοπικές οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΚΚΕ αναλάμβαναν σημαντικές πρωτοβουλίες συμπαράστασης προς τους κρατούμενους. Η προβολή του ζητήματος των πολιτικών κρατουμένων και των πολιτικών διώξεων από τα κομματικά και εαμικά έντυπα καταδείκνυε την άρνηση της κυβέρνησης να προχωρήσει στην εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από τα ακραία στοιχεία ενώ παράλληλα αποτελούσε μέσο άσκησης πίεσης προς την κατεύθυνση του σεβασμού των πολιτικών ελευθεριών, της κατάργησης των ανελεύθερων νόμων και τη διεξαγωγή αδιάβλητων εκλογών.

Τις φυλακές Λαμίας επισκέπτονταν καθημερινά τα στελέχη της *Κομματικής Οργάνωσης Λαμίας*, Κωστούλας και Κ.Παλαιολόγου, που ήταν υπεύθυνοι για τις φυλακές, και ενημερώνονταν για τα διάφορα ζητήματα των κρατουμένων[494]. Τις φυλακές επισκέφτηκαν το Σεπτέμβριο 1945 για να ενημερωθούν για τις συνθήκες κράτησης και τα προβλήματα των κρατουμένων ο υπεύθυνος του ΑΚΕ Γ. Θανασέκος, ο οποίος δέχθηκε επιτροπές ανδρών και γυναικών[495] και λίγες ημέρες αργότερα αντιπροσωπεία του ΚΚΕ με επικεφαλής το Β. Μπαρτζιώτα ο οποίος είχε σταλεί στη Λαμία εκ μέρους

---

[493] *Λαμιακός Τύπος*, 25 και 26 Μαίου 1948

[494] Παλαιολόγου, *ο.π.*, σ. 37

[495] *Ρούμελη*, 21 Σεπτεμβρίου 1945 και ΓΑΚ Φθιώτιδας, *Αταξινόμητος Φάκελος Πρωτοδικείου Λαμίας* 1945 «Φρουραρχείο Λαμίας προς Εισαγγελέα Πρωτοδικών Λαμίας» 17 Σεπτεμβρίου 1945: «Κατά την αποχώρησή του είπε «υπομονή και πλησιάζει η ώρα της λευτεριάς» ενώ αυτοί προέβησαν σε εκδηλώσεις υπέρ του ΕΑΜ».

της Κεντρικής Επιτροπής για να παρακολουθήσει τη Β Συνδιάσκεψη της ΚΟΠΣ[496]. Δεν επιτράπηκε ωστόσο η επίσκεψη των ηγετών του ΕΑΜ που πραγματοποίησαν ομιλία στη Λαμία στα πλαίσια της πανελλαδικής περιοδείας τους το Σεπτέμβριο 1945.

Το αίτημα για γενική αμνηστία αποτελούσε έναν από τους βασικούς όρους που έθεταν το ΕΑΜ και το ΚΚΕ για την ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής. Σε κάθε εαμική ή κομματική εκδήλωση που πραγματοποιούνταν στην πόλη της Λαμίας υπήρχε ψήφισμα για τους φυλακισμένους. Κατά αυτόν τον τρόπο χαιρετιστήρια προς τους φυλακισμένους απέστειλαν η συγκέντρωση των ηγετών του ΕΑΜ και η Β Συνδιάσκεψη της περιοχής Ανατολικής Στερεάς και Εύβοιας του ΚΚΕ τον Σεπτέμβριο 1945[497]. Στον τοπικό τύπο αναφέρονταν συχνά περιστατικά στα οποία μέλη και οπαδοί του κόμματος ενίσχυαν τους φυλακισμένους με συγκέντρωση χρημάτων, ρουχισμού και τροφίμων, ενώ ένα μερίδιο από την εισφορά τιμής η οποία ξεκίνησε τον Νοέμβριο 1945 και ολοκληρώθηκε τον Ιανουάριο 1946 είχε ως αποδέκτη τους κρατούμενους στις φυλακές[498]. Συχνές ήταν και οι παραστάσεις στις επίσημες αρχές. Τουλάχιστον σε μια περίπτωση αναφέρεται μαζική διαμαρτυρία οπαδών του ΕΑΜ προς τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών για τους όρους διαβίωσης στις φυλακές Λαμίας ενώ γινόταν παραστάσεις για αυτό το ζήτημα στην υπηρεσία της ΟΥΝΡΑ στη Λαμία[499]. Ο *Υπουργός Υγιεινής* της κυβέρνησης Σοφούλη και πολιτευόμενος στο νομό Φθιώτιδας με το *Κόμμα των Φιλελευθέρων*, Ε. Μαλαμίδας, δέχθηκε επιτροπή από γυναίκες συγγενείς των κρατουμένων και μέλη της Εθνικής Αλληλεγγύης οι οποίοι του ζήτησαν τη χορήγηση γενικής αμνηστίας και την ταχεία αποφυλάκιση των οικείων τους[500]. Ανάλογο διάβημα για αμνηστία πραγματοποίησε στον υπουργό και εαμική αντιπροσωπεία ενώ ψήφισμα επέδωσε και η πανεργατουπαλληλική συγκέντρωση των σωματείων της Λαμίας[501]. Οι ενέργειες για τη γενική αμνηστία κορυφώθηκαν στις 20 Δεκεμβρίου 1945 οπότε πραγματοποιήθηκε σε κεντρική αίθουσα

---

[496] Παπαδάκης, ο.π., σ. 42-3 και *Ρούμελη*, 22 Σεπτεμβρίου 1945
[497] *Ρούμελη*, 23 Σεπτεμβρίου 1945
[498] *Ρούμελη* 23 Σεπτεμβρίου, 20, 27 και 29 Δεκεμβρίου 1945
[499] *Λαμιακός Τύπος*, 25 Ιουνίου 1945
[500] *Ρούμελη* 10 Δεκεμβρίου 1945
[501] *Ρούμελη* 12 Δεκεμβρίου 1945

της πόλης συγκέντρωση για αυτό το σκοπό. Ανάλογες συγκεντρώσεις πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα και σε άλλες επαρχιακές πόλεις[502].

Το ζήτημα της γενικής αμνηστίας των πολιτικών κρατουμένων αποτέλεσε πάγιο αίτημα του *Κομμουνιστικού Κόμματος* ύστερα από τη Συμφωνία της Βάρκιζας και συμπεριλαμβάνονταν σε όλες τις προτάσεις του προς την κυβέρνηση πριν τις εκλογές του 1946 αλλά και κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Περιλαμβάνεται στα υπομνήματα του *Κομμουνιστικού Κόμματος* προς τη Βρετανία, τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον ΟΗΕ, στα υπομνήματα κρατουμένων, στις οργανώσεις εξωτερικού και στη Σοβιετική πρόταση στον ΟΗΕ. Η αμνηστία παρουσιάζονταν ως προϋπόθεση για την ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί σε αυτό το σημείο παρόλο που δεν αναφέρεται ειδικά στην περίπτωση του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας, μία προκήρυξη της Θ Αχτίδας της *Κομματικής Οργάνωσης Αθήνας* του ΚΚΕ (ΚΟΑ) προς τους βουλευτές με την οποία αφού διαμαρτύρεται για τις μαζικές εκτελέσεις αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης, ζητά από τους βουλευτές να λάβουν ξεκάθαρη θέση εναντίον των εκτελέσεων[503].

8.5 Επίλογος

Οι ψυχώσεις των μαζικών δικών και των συνοπτικών εκτελέσεων χάραξαν βαθιά την πολιτική ζωή της χώρας. Ο νομικός καταναγκαστικός μηχανισμός με κύριους άξονες το Γ Ψήφισμα και τον ΑΝ 509/1947, έγινε μέσο στα χέρια αυτών που ήλεγχαν την κρατική εξουσία. Με τη θέσπιση ενός νομικού πλαισίου στην ένοπλη αναμέτρηση κορυφώθηκε η προσπάθεια της πολιτικής ηγεσίας, των δικαστικών αρχών, του στρατού και των σωμάτων ασφαλείας για την ποινικοποίηση της πολιτικής ζωής με τον πολιτικό αποκλεισμό της Αριστεράς και των οπαδών της. Ο πολιτικός αυτός αποκλεισμός σήμαινε όχι μόνο τη στέρηση σε ατομική βάση των ατόμων από τα πολιτικά τους δικαιώματα εξαιτίας των θεωρούμενων πολιτικών τους φρονημάτων αλλά και την απαγόρευση κάθε

---

[502] Ανάλογη συγκέντρωση έγινε στο Καρπενήσι στις και στην Αθήνα στις 23 Δεκεμβρίου στο γήπεδο του Παναθηναϊκού με συμμετοχή χιλιάδων οπαδών του κόμματος.

[503] Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, [Προκήρυξη ΚΟΑ, Θ Αχτίδα], 29 Μαΐου 1948

συλλογικής δράσης των πολιτικών οργανώσεων με βάση τις ιδέες που προπαγάνδιζαν. Οι ιδέες που το κράτος επεδίωκε να καταστείλει χαρακτηρίζονταν αντεθνικές με αποτέλεσμα η κοινωνία των πολιτών να διαχωρίζεται σε εθνικόφρονες και μη εθνικόφρονες[504]. Πρόθεση του νομοθέτη δεν ήταν να καταστείλει την εγκληματική πράξη αυτή καθ΄ αυτή αλλά την εγκληματική βούληση, δηλαδή το ψυχολογικό στοιχείο του εγκλήματος[505].

Εξετάζοντας συνολικά το ζήτημα της απονομής δικαιοσύνης από την απελευθέρωση της χώρας έως το στρατιωτικό τέλος του εμφυλίου πολέμου, αναπόφευκτα τίθεται το ερώτημα σχετικά με τη θεμελιώδη σχέση ιδεολογίας και δικαιοσύνης. Η ψήφιση νομοθετημάτων που ουσιαστικά τιμωρούσαν τη συμμετοχή στην Εαμική Αντίσταση και η ποινικοποίηση της πολιτικής δράσης υπέρ της Αριστεράς που οδήγησαν σε μαζικές διώξεις, η σύνθεση του δικαστικού σώματος και του σώματος των ενόρκων και οι χαλκευμένες καταθέσεις των μαρτύρων κατηγορίας που οδήγησαν σε αποφάσεις σκοπιμότητας, η ευκολία με την οποία απονέμονταν η θανατική ποινή στους οπαδούς της Αριστεράς σε συνδυασμό με την απροθυμία δίωξης και την ατιμωρησία των δωσίλογων μας επιτρέπουν να κάνουμε λόγο για την εφαρμογή πολιτικής δικαιοσύνης σε βάρος της Αριστεράς. Δρώντας υπό το πρίσμα της πολιτικής σκοπιμότητας και λειτουργώντας σε κλίμα πόλωσης και τρομοκρατίας, τα Κακουργιοδικεία και τα Έκτακτα Στρατοδικεία του Εμφυλίου έθεσαν το πλαίσιο για μια αιματηρή δικαστική καταστολή η οποία σημάδεψε την πολιτική ζωή της χώρας.

---

[504] Αλιβιζάτος, *ο.π.*, σ. 505

[505] Αλιβιζάτος, ο.π., σ. 493-523 και Γ. Κατηφόρης, *Η νομοθεσία των βαρβάρων*, Αθήνα 1975 σ. 31-107 όπου ανάλυση των εν λόγω νομοθετημάτων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα διατριβή με τον τίτλο «*Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος από την οπτική μιας επαρχιακής πόλης: Πολιτική, Κοινωνία και Δικαιοσύνη στην πόλη της Λαμίας, 1946-1949*» είχε ως στόχο να αναδείξει όψεις της καθημερινότητας σε μια επαρχιακή πόλη κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου πολέμου.

Η διατριβή χωρίστηκε σε τρία μεγάλα μέρη. Το πρώτο αφορούσε στην πολιτική, το δεύτερο στην κοινωνία και το τρίτο στην απονομή της δικαιοσύνης. Τα χρονικά και τα τοπικά πλαίσια της έρευνας καθορίστηκαν με σαφήνεια, χρονικά στα έτη 1946-1949 και τοπικά στην πόλη της Λαμίας, για λόγους που αναφέρθηκαν στην εισαγωγή. Έγιναν ωστόσο και αναφορές και σε προγενέστερες χρονικά περιόδους (Μεσοπόλεμος, Κατοχή, εαμοκρατία, 1945) και σε περιοχές όμορες της πόλης σε επίπεδο νομού και επαρχίας.

Η διαθεσιμότητα και η προσβασιμότητα στις αρχειακές πηγές καθόρισε σε ένα μεγάλο βαθμό το περιεχόμενο της έρευνας. Όσο αφορά στις πηγές τοπικού ενδιαφέροντος διαπιστώθηκαν αποσπασματικότητα και ελλείψεις οι οποίες δεν περιορίστηκαν μόνο στις αρχειακές πηγές αλλά και στις δευτερογενείς πηγές και την επιστημονική βιβλιογραφία. Η έρευνα βασίστηκε ιδιαίτερα στον τοπικό τύπο, παρά τα προβλήματα τα οποία παρουσίαζε στην αξιολόγηση των πληροφοριών που παρείχε, καθώς σε πολλές περιπτώσεις ήταν η μόνη διαθέσιμη πηγή για τη διαπραγμάτευση των ζητημάτων της περιόδου.

Όσο αφορά στην πολιτική, εξετάστηκε η τοπική πολιτική σκηνή σε σχέση με την κεντρική και διερευνήθηκε η μεταξύ τους σχέση και αλληλεπίδραση. Η έρευνα χωρίστηκε σε δύο μεγάλα κεφάλαια. Το ένα αφορούσε στην πολιτική του *Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας* και των τοπικών οργανώσεών του: της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* αρχικά και, ύστερα από τη συγκρότηση του *Δημοκρατικού Στρατού*, του *Αρχηγείου Ρούμελης* και του ΚΓΑΝΕ. Εκτός από την περιγραφή της τοπικής δράσης των κομματικών μηχανισμών, η οποία κρίθηκε αναγκαία καθώς απουσίαζε από τη βιβλιογραφία, εξετάστηκε ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόζονταν οι αποφάσεις της *Κεντρικής Επιτροπής* και του *Πολιτικού Γραφείου* του ΚΚΕ σε τοπικό επίπεδο. Διαπιστώθηκε ότι υπήρχε πιστή εφαρμογή των εντολών με εξαίρεση την αντίδραση της βάσης του *Κομμουνιστικού Κόμματος* στη Συμφωνία της Βάρκιζας και στην αποστράτευση του ΕΛΑΣ, σε ελάχιστες ωστόσο περιπτώσεις η αντίδραση αυτή έλαβε τη μορφή

ανοιχτής διαφοροποίησης. Την πιο σημαντική περίπτωση ανοιχτής σύγκρουσης με τον κομματικό μηχανισμό αποτέλεσε ο Άρης Βελουχιώτης, ο οποίος αντέδρασε έντονα και ένοπλα στη Συμφωνία της Βάρκιζας με αποτέλεσμα να καταδικαστεί από το ΚΚΕ και να εξοντωθεί από την Εθνοφυλακή. Η περίπτωση Βελουχιώτη αναλύεται διεξοδικά και παρουσιάζονται οι αντιδράσεις του τοπικού τύπου στη δολοφονία του. Διαπίστωση αποτελεί ότι η τοπική εαμική εφημερίδα *Ρούμελη* ακολούθησε μία πιο ήπια γραμμή στην αντιμετώπιση του Βελουχιώτη σε σχέση με τα κεντρικά κομματικά όργανα. Ρόλο σε αυτή την αντιμετώπιση διαδραμάτισε η καταγωγή του Βελουχιώτη από την πόλη της Λαμίας, το ξεκίνημα της κατοχικής του δράσης από την ευρύτερη περιοχή της Λαμίας, η ανάληψη ηγετικού ρόλου κατά τη διάρκεια της Κατοχής και της αντιστασιακής δράσης του ΕΛΑΣ στην περιοχή αλλά η καταγεγραμμένη στις γραπτές μαρτυρίες επιθυμία των μελών του ΕΛΑΣ για αντίδραση στις μεταβαρκιζιανές διώξεις.

Ένα άλλο ερώτημα το οποίο απασχόλησε την έρευνα ήταν τα περιθώρια δράσης της τοπικής κομμουνιστικής οργάνωσης κατά το 1945-1946. Διαπιστώθηκε ότι μέσα στην πόλη της Λαμίας, όπου στάθμευαν οι βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις και οι ελληνικές στρατιωτικές και διοικητικές κυβερνητικές αρχές, τα περιθώρια δράσης της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* ήταν μεγαλύτερα σε σχέση με τις επαρχίες του Νομού. Αυτό εκφράζεται με τις συγκεντρώσεις των εαμικών οργανώσεων, τις επισκέψεις των εαμικών ηγετών στη Λαμία το Σεπτέμβριο 1945 και τις ομιλίες τους, τη δράση της ΕΠΟΝ και την πραγματοποίηση κομματικών συνδιασκέψεων. Αντίθετα, στις επαρχίες του Νομού οι κομματικές οργανώσεις έχαναν τα μέλη τους τα οποία είτε αδρανούσαν είτε διώκονταν από την τρομοκρατία των δεξιών παρακρατικών οργανώσεων ή από το κυβερνητικό νομοθετικό πλαίσιο.

Ένα άλλο ζήτημα αποτέλεσε η εμφάνιση της λευκής τρομοκρατίας αμέσως μετά την εγκατάσταση της Εθνοφυλακής. Η έρευνα κατέδειξε ότι η Εθνοφυλακή αποτέλεσε τον κύριο φορέα άσκησης της τρομοκρατίας στην περιοχή καθώς με τη μεροληπτική της δράση εναντίον των οπαδών του ΕΑΜ, τόσο σε ατομικό (συλλήψεις, ξυλοδαρμοί) όσο και σε ομαδικό – κομματικό επίπεδο (κατάσχεση εαμικών εντύπων, καταστροφή γραφείων ΕΑΜ) προσπάθησε να τρομοκρατήσει τον αριστερό πληθυσμό και να μεταβάλει το φρόνημά του. Συνεργούς στην δράση της είχε τις παρακρατικές συμμορίες οι οποίες εμφανίστηκαν αμέσως μετά την εγκατάσταση της Εθνοφυλακής σε όλο το Νομό Φθιωτιδοφωκίδας. Η ταυτόχρονη εμφάνισή τους, η ευκολία εξοπλισμού τους και η ατιμωρησία τους από τις κυβερνητικές αρχές σε

συνδυασμό με τις καταγγελίες και τα τεκμήρια τα οποία αποδεικνύουν τη σχέση τους με τοπικούς παράγοντες εθνικοφροσύνης καθώς και οι ανάλογες δράσεις των παρακρατικών ομάδων σε άλλες περιοχές της επικράτειας καταδεικνύουν ένα οργανωμένο σχέδιο δράσης τρομοκράτησης του εαμικού κόσμου, το οποίο ήταν κεντρικά κατευθυνόμενο. Τα περιστατικά τρομοκρατίας ήταν λιγότερα μέσα στην πόλη της Λαμίας, όπου έπρεπε να τηρούνται τα προσχήματα νομιμότητας, και περισσότερα στην επαρχία, όπου τα κατώτερα όργανα της Εθνοφυλακής και της Χωροφυλακής αλλά και οι παρακρατικές συμμορίες δρούσαν ανεξέλεγκτα.

Οι περιοχές στις οποίες το ΕΑΜ είχε ιδιαίτερη απήχηση ή ερείσματα κατά τη διάρκεια της Κατοχής, όπως ο Δομοκός και η Δυτική Φθιώτιδα, υπέφεραν ιδιαίτερα από τη λευκή τρομοκρατία. Θεωρούμε ότι δεν είναι τυχαίο ότι οι περιοχές αυτές αποτέλεσαν και τις κύριες πηγές στρατολόγησης για το *Δημοκρατικό Στρατό* στη Ρούμελη και για αυτό οι κάτοικοί τους κατέχουν και το μεγαλύτερο ποσοστό παραπομπών στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας. Επιπρόσθετα, τα χωριά των περιοχών αυτών εκκενώθηκαν μαζικά από τον *Εθνικό Στρατό* στα επονομαζόμενα Κέντρα Ασφαλείας.

Μένει τέλος να τεκμηριωθεί μέσω μιας πιο εκτεταμένης έρευνας, η οποία θα συμπεριλαμβάνει και την περίοδο της κατοχής, η σχέση ανάμεσα στην τρομοκρατία και την κατοχική δράση ΕΛΑΣ. Η παρούσα έρευνα παρέχει κάποιες ενδείξεις για τρομοκρατική δράση η οποία αποδίδεται σε πράξεις αντεκδίκησης. Για παράδειγμα όσοι είχαν συλληφθεί από την τοπική Εθνική Πολιτοφυλακή ως «αντιδραστικοί» κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών, στελέχωσαν τις οργανώσεις εθνικοφρόνων και τις Επιτροπές Ασφαλείας κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου και αποτέλεσαν τους πιο απηνείς διώκτες των μελών των εαμικών οργανώσεων.

Έκφραση της πολιτικής αναταραχής αποτελούν οι εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946 οι οποίες εξετάζονται στο κεφάλαιο 3. Ενόσω αποδιαρθρώνεται σταδιακά ο χώρος της Αριστεράς, με τη συρρίκνωση των οργανώσεων και τις διώξεις των οπαδών της, ο χώρος της εθνικοφροσύνης ανασυγκροτείται μέσω των ποικίλων και πολυπληθών οργανώσεων εθνικοφρόνων, που έκαναν την εμφάνισή τους μετά τη Βάρκιζα. Οι οργανώσεις αυτές συσπειρώνουν το αντιεαμικό στρατόπεδο και αποτελούν οχήματα διεκδικήσεως της ξένης βοήθειας. Σε αντάλλαγμα προσφέρουν πολιτική στήριξη σε παραδοσιακούς πολιτευτές του δεξιού χώρου. Οι

προπολεμικές διαιρέσεις βενιζελικών – αντβενιζελικών παύουν να υφίστανται και ο αστικός πολιτικός κόσμος ενώνεται σε ένα ενιαίο αντικομμουνιστικό μέτωπο.

Οι εκλογές του 1946 με την αποχή της αριστεράς έδωσαν συντριπτική πλειοψηφία στην *Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων* και την τοπική της έκφραση, το *Κόμμα των Βασιλοφρόνων* το οποίο εξασφάλισε άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία και 9 στους 11 βουλευτές της περιφέρειας Φθιωτιδοφωκίδας. Το αποτέλεσμα της εκλογικής αναμέτρησης καταδεικνύει ότι τα κριτήρια επιλογής των ψηφοφόρων βασίστηκαν σε παραδοσιακές πελατειακές σχέσεις. Εννέα από τους ένδεκα βουλευτές είχαν προπολεμική κοινοβουλευτική παρουσία. Από αυτούς οι τρεις, ο Δ. Χατζίσκος, ο Λ. Ευταξίας και ο Γ. Βασιλειάδης, ανήκαν σε πολιτική οικογένεια με μακρά παρουσία στα κοινοβουλευτικά έδρανα. Από τα κόμματα που εξέλεξαν μόνο ένα βουλευτή, δηλαδή την *ΕΠΕ* και το *Κόμμα Φιλελευθέρων*, εκλέχθηκε ο υποψήφιος εκείνος ο οποίος είχε μακρά κοινοβουλευτική παρουσία ή είχε λάβει κυβερνητική θέση κατά το παρελθόν.

Στον υπολογισμό της πολιτικής σημασίας της νίκης των φιλοβασιλικών δυνάμεων πρέπει να ληφθούν υπόψη δύο παράγοντες: η ασκούμενη τρομοκρατία ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές, που καθιστούσε τα αποτελέσματα διαβλητά, και το ποσοστό της πολιτικής αποχής. Το ποσοστό της αποχής ήταν σαφώς υψηλότερο στη Λαμία, όπου ψήφισαν 2.298 ψηφοφόροι από τους 4.716 εγγεγραμμένους, (ενώ στο δημοψήφισμα για την επάνοδο του βασιλιά που έγινε 5 μήνες αργότερα ψήφισαν 3.901), και κυμαίνονταν σύμφωνα με εκτιμήσεις από 35% έως 38,4%. Το ποσοστό αυτό, αν και είναι χαμηλό σε σχέση με άλλες αστικές περιοχές, είναι απόλυτα συγκρίσιμο με το εκτιμώμενο ποσοστό της αποχής στις αστικές περιοχές της Παλαιάς Ελλάδας, όπου το *Κομμουνιστικό Κόμμα* προπολεμικά λάμβανε μικρό ποσοστό ψήφων.

Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, το οποίο πραγματοποιήθηκε λίγους μήνες αργότερα την 1η Σεπτεμβρίου 1946, ήταν αποτέλεσμα της γενικότερης πολιτικής συγκυρίας, της άσκησης της τρομοκρατίας, η οποία επιβεβαιώνεται και από τη ραγδαία αύξηση των δηλώσεων μετανοίας στις επαρχίες της Φθιώτιδας, της αποδιάρθρωσης των οργανώσεων του ΚΚΕ στην πόλη της Λαμίας και στην ύπαιθρο αλλά και της παραδοσιακής υποστήριξης της βασιλείας στην Παλαιά Ελλάδα γενικότερα και στο Νομό Φθιώτιδας ειδικότερα. Τα εκλογικά αποτελέσματα επικύρωσαν και σε τοπικό επίπεδο την επιλογή της επανόδου του Γεωργίου του Β, η οποία συγκέντρωσε την απόλυτη πλειοψηφία. Πιο συγκεκριμένα υπέρ της επιστροφής του Γεωργίου Β ψήφισε το 77% στην πόλη της Λαμίας και το 94,5% στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας. Σε αντίθεση

με την πόλη της Λαμίας, όπου υπήρχε ένα ποσοστό 23% υπέρ της δημοκρατίας, τα εκλογικά αποτελέσματα στην ύπαιθρο έδειξαν καθολική επικράτηση των ψήφων υπέρ του βασιλιά. Έχοντας υπόψη ότι από τις ψήφους κατά της επιστροφής της βασιλείας το 49% προήλθε από την πόλη της Λαμίας, μπορεί να υπολογιστεί ότι όλος ο υπόλοιπος Νομός Φθιωτιδοφωκίδας ψήφισε σε ποσοστό 97,5% υπέρ της βασιλείας (το οποίο είναι το τρίτο υψηλότερο ποσοστό υπέρ της βασιλείας πανελλαδικά με πρώτο και δεύτερο τους νομούς Μεσσηνίας και Λακωνίας αντίστοιχα) έναντι 68,4% σε πανελλαδικό επίπεδο. Ωστόσο, ο διογκωμένος αριθμός των ψηφισάντων, ο συνολικός αριθμός ψήφων υπέρ της επανόδου του Γεωργίου Β και ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιήθηκε το δημοψήφισμα κυρίως στην επαρχία, έθεταν ζήτημα εγκυρότητας και αξιοπιστίας αυτών των αποτελεσμάτων.

Ένα άλλο ερώτημα το οποίο απασχόλησε την έρευνα ήταν η δράση της τοπικής πολιτικής σκηνής την περίοδο μετά το δημοψήφισμα του 1946 και έως το τέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου πολέμου. Το γενικότερο συμπέρασμα είναι ο υπερβολικός συγκεντρωτισμός της κεντρικής εξουσίας ο οποίος γινόταν ακόμα πιο φανερός σε συνθήκες εμφυλίου πολέμου. Χαρακτηριστική ήταν η απουσία των βουλευτών της Φθιωτιδοφωκίδας από την εκλογική τους περιφέρεια, απουσία η οποία συνδυαζόταν με τη γενικότερη αδιαφορία της κυβέρνησης της Αθήνας απέναντι στα ζητήματα των επαρχιών. Οι πολιτικοί κατηγορούνταν όχι μόνο για αδιαφορία απέναντι στην πολεμική περιπέτεια των επαρχιών αλλά και για την προώθηση μικροκομματικών συμφερόντων. Το ενδιαφέρον των βουλευτών για το Νομό αναλώνονταν σε παρακολούθηση από του μακρόθεν των ζητημάτων της Φθιώτιδοφωκίδας με επιστολές, υπομνήματα και παραστάσεις προς τις κυβερνητικές αρχές και τα αρμόδια υπουργεία. Παρατηρείται επιπρόσθετα, η συνέχιση των πελατειακών σχέσεων και εξυπηρετήσεων των βουλευτών προς την εκλογική τους πελατεία. Εκτός από τις συνήθεις εξυπηρετήσεις ζητείται από τους βουλευτές να επιληφθούν θεμάτων τα οποία έχουν άμεση σχέση με την πολεμική αναμέτρηση, την πιστοποίηση «εθνικοφρόνων φρονημάτων», την απαλλαγή από το Έκτακτο Στρατοδικείο ή την ικανοποίηση συντεχνιακών αιτημάτων. Με το τέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου η πόλη της Λαμίας έπαψε να είναι μια παραμελημένη επαρχία και απέκτησε εκ νέου αξία ως δεξαμενή ψηφοφόρων και άσκησης πελατειακών σχέσεων. Μία τελευταία διαπίστωση αφορά στην εμπλοκή της πολιτικής με τη στρατιωτική εξουσία και τον αυξημένο ρόλο τον οποίο λαμβάνουν οι στρατιωτικοί όχι μόνο σε κεντρικό επίπεδο, όπως στην περίπτωση του αρχιστράτηγου Παπάγου αλλά και σε τοπικό επίπεδο.

Οι εκλογές του 1946 σηματοδοτούν και την έναρξη του εμφυλίου πολέμου σε τοπικό επίπεδο. Εκτός από τη σκλήρυνση των μέτρων ενάντια στην Αριστερά (Επιτροπές Δημόσιας Ασφάλειας, εκτοπίσεις, Γ Ψήφισμα, συλλήψεις, εκτελέσεις) η κυβέρνηση των Λαϊκών, η οποία προέκυψε από τις εκλογές, χαρακτηρίστηκε από το φατριαστικό της χαρακτήρα. Ήδη από το καλοκαίρι του 1946, την περίοδο πριν από το δημοψήφισμα, πολυάριθμες ήταν οι καταγγελίες σχετικά με τις απαράδεκτες συνθήκες που επικρατούσαν σε διάφορες περιοχές της χώρας για ατασθαλίες στη διοίκηση και για αποκλεισμό ατόμων από τις διανομές των βασικών αγαθών της ξένης βοήθειας. Η κυβέρνηση των Λαϊκών συσχετίστηκε επιπρόσθετα με τη στήριξη ή ακόμα και την οργάνωση των παρακρατικών οργανώσεων. Η στάση αυτή της κυβέρνησης των Λαϊκών σε συνδυασμό με την απόφαση του ΚΚΕ για ένοπλη αντίδραση πυροδότησε την έναρξη του εμφυλίου πολέμου.

Την έρευνα απασχόλησε ιδιαίτερα το ερώτημα πότε και πώς ξεκίνησε σε τοπικό επίπεδο η ένοπλη δράση του *Κομμουνιστικού Κόμματος*. Ήδη από την εγκατάσταση της Εθνοφυλακής, μέλη του ΚΚΕ, τα οποία είχαν αναλάβει ηγετικές θέσεις στον ένοπλο αγώνα της αντίστασης, όπως ο Διαμαντής και ο Μπελής, παρέμεναν στα ορεινά αυτοσυντηρούμενοι για να αποφύγουν τις δικαστικές διώξεις και την τρομοκρατία. Επίσημα το ΚΚΕ δεν είχε καμία σύνδεση με αυτές τις ομάδες καθώς η πολιτική του περιστρέφονταν γύρω από τον άξονα της συμφιλίωσης, της ομαλής δημοκρατικής εξέλιξης και των καταγγελιών της τρομοκρατίας και των παραβιάσεων των συμφωνιών. Ανεπίσημα και με βάση τις γραπτές μαρτυρίες στελεχών των τοπικών κομματικών οργανώσεων υπήρχε μία διακριτική παρακολούθηση των ομάδων αυτών εκ μέρους του ΚΚΕ. Η επίσημη σύνδεση με την *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* (ΚΟΠΣ) Λαμίας έγινε στα τέλη Μαΐου - αρχές Ιουνίου 1946, όταν στάλθηκε εκ μέρους της ΚΟΠΣ το στέλεχος της, Κώστας Παλαιολόγου, για να συντονίσει τη δράση των *Ομάδων Ένοπλων Καταδιωκόμενων*. Δεν υπάρχει κάποιο επίσημο κομματικό έγγραφο που να τεκμηριώνει την εντολή της ΚΟΠΣ. Θεωρούμε ωστόσο ότι αυτό οφείλεται αφενός στη μη δημοσιοποίηση ολόκληρου του κομματικού αρχείου του ΚΚΕ και αφετέρου στη συνωμοτική φύση μιας τέτοιας ενέργειας. Μόνες πηγές παραμένουν επί του θέματος οι γραπτές μαρτυρίες των συμμετεχόντων οι οποίες συμπίπτουν για τις περιοχές της Φθιώτιδας, της Αιτωλοακαρνανίας και Φωκίδας και θεωρούμε ότι είναι αξιόπιστες. Οι πρώτες *Ομάδες Ένοπλων Καταδιωκόμενων* παίρνουν εντολή να συγκρουστούν με τις ένοπλες παρακρατικές ομάδες που δρούσαν στην περιοχή τους, προχωρώντας ουσιαστικά τη *Μαζική Λαϊκή Αυτοάμυνα* ένα βήμα πιο πέρα και ασκώντας πίεση για το σταμάτημα της τρομοκρατίας. Αναπόφευκτα συγκρούονται με τη Χωροφυλακή στην

οποία προξενούν απώλειες. Αυτό είναι το κομβικό σημείο για τη στρατιωτική έναρξη της εμφύλιας διαμάχης στην περιοχή της Λαμίας. Το φθινόπωρο 1946 διεξάγονται οι πρώτες επιχειρήσεις του *Εθνικού Στρατού* και στις αρχές του 1947 συγκροτείται το *Αρχηγείο Ρούμελης* του ΔΣΕ.

Η πόλη της Λαμίας καθ' όλη τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου πολέμου παρέμενε στην κατοχή των κυβερνητικών δυνάμεων, όπως και η πλειονότητα των αστικών κέντρων. Ο ΔΣΕ, παρόλο που το επιδίωξε με επιμονή, δεν κατόρθωσε να καταλάβει και να διατηρήσει υπό την κατοχή του κάποιο αστικό κέντρο, ακόμα και σε εκείνες τις περιοχές που η στρατιωτική του παρουσία ήταν ισχυρή. Επιχειρήσεις για κατάληψη πόλεων, όπως αυτή της Κόνιτσας, το Δεκέμβριο 1947, είχαν βαρύτατες για το ΔΣΕ απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό και στρατιωτικό υλικό και αρνητική επίδραση στο ηθικό των μαχητών. Στην Κεντρική Ελλάδα η κατάσταση ήταν ακόμα πιο δύσκολη καθώς εκεί ο ΔΣΕ αντιμετώπιζε πολλαπλάσια προβλήματα εφοδιασμού, τροφοδοσίας και στρατολόγησης. Μόνες εξαιρέσεις αποτελούσαν η βραχύβια κατοχή της Νάουσας και της Καρδίτσας το 1948 και η πιο παρατεταμένη του Καρπενησίου στις αρχές του 1949. Για αυτό το λόγο η έρευνα δεν ασχολήθηκε με λεπτομέρεια με τη δράση του ΔΣΕ στην περιοχή της Ρούμελης και τις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Αντίθετα, έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στον αντίκτυπος των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην πόλη της Λαμίας.

Η παρουσία του ΔΣΕ – εκλαμβανόμενη ως απειλή – ήταν ιδιαίτερα αισθητή σε εκείνα τα αστικά κέντρα, όπως η Λαμία, τα οποία βρίσκονταν στις παρυφές των περιοχών ελέγχου του ΔΣΕ. Όπως ήταν αναμενόμενο, η ένταση της απειλής αύξανε τις περιόδους εκείνες κατά τις οποίες ο ΔΣΕ σημείωνε στρατιωτικές επιτυχίες ή είχε υπό τον έλεγχό του περιοχές της υπαίθρου γύρω από την πόλη. Η αίσθηση της απειλής αυτής είναι δυνατόν να ανιχνευτεί μέσω του αντίκτυπου που είχε στη ζωή της πόλης. Ενδείξεις αποτελούν τα μέτρα ασφαλείας, τα οποία λαμβάνονταν από τη στρατιωτική διοίκηση και τις αστυνομικές αρχές και οι ενέργειες της τοπικής αυτοδιοίκησης (οχυρωματικά έργα, περιορισμός κυκλοφορίας, λογοκρισία, επιστολές προς την κυβέρνηση, παραστάσεις για τη μη απομάκρυνση στρατιωτικών αρχών, προληπτικές συλλήψεις) ή η συρροή πληθυσμών από την ύπαιθρο στην πόλη.

Άμεση σχέση με τη διεξαγωγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου πολέμου έχουν και τα δύο επόμενα κεφάλαια 5 και 6 της παρούσας διατριβής τα οποία ασχολούνται με πτυχές της κοινωνίας της πόλης της Λαμίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Το κεφάλαιο 5

ασχολήθηκε με το ζήτημα των εσωτερικών προσφύγων του εμφυλίου, των επονομαζόμενων «συμμοριόπληκτων». Επισημάνθηκε η προπαγανδιστική χρήση του όρου και προτάθηκε η χρήση της φράσης *εσωτερικοί πρόσφυγες* (internally displaced persons) που είναι τα άτομα τα οποία αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις οικίες τους αλλά, αντίθετα με τους πρόσφυγες παρέμειναν μέσα στα σύνορα της χώρας τους. Καταδείξαμε επιπρόσθετα, ότι η ιδιότητα του «συμμοριόπληκτου» δεν ήταν σταθερή σε όλο το διάστημα της ύπαρξης του ζητήματος, από το 1947 έως το 1950, ούτε συμπεριλάμβανε όλους τους εσωτερικούς πρόσφυγες. Είχε δε μεγάλη σημασία διότι βάσει του προσδιορισμού αυτού καταρτίζονταν οι κατάλογοι της χορηγούμενης περίθαλψης και λαμβάνονταν τα προνοιακά μέτρα της κυβέρνησης και των υπηρεσιών αρωγής. Για την εγγραφή στους καταλόγους ήταν απαραίτητο εκτός από τους τυπικούς όρους να πληρούνται και πολιτικά κριτήρια. Το αρχείο του *Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας* και τα τοπικά αρχεία των Νομαρχιών είναι πλούσια σε καταγγελίες ατόμων, φορέων και κοινοτήτων σχετικά με την επίδειξη μεροληψίας από τα τοπικά *Κέντρα Κοινωνικής Πρόνοιας* ως προς τον χαρακτηρισμό της απορίας.

Επιπλέον, παρακολουθήθηκε λεπτομερειακά και στο πλαίσιο των διαθέσιμων τοπικών αρχειακών πηγών η μετακίνηση των πληθυσμών της υπαίθρου στην πόλη της Λαμίας. Το μεγαλύτερο μέρος των εσωτερικών προσφύγων μετακινήθηκε στα αστικά κέντρα παρά τη θέλησή του, εξαιτίας στρατιωτικών και πολιτικών επιλογών. Όπως αποδεικνύεται από στρατιωτικά έγγραφα σε ελληνικά και ξένα αρχεία, τα στρατιωτικά στελέχη της κυβερνητικής πλευράς είχαν διαπιστώσει ότι η ανάπτυξη των ομάδων των καταδιωκόμενων σε στρατιωτικές μονάδες του ΔΣΕ γινόταν δυνατή μέσα από την επαφή τους με τον κοινωνικό χώρο, δηλαδή με την είσοδό τους στα χωριά, την οργάνωσή τους και την εγκατάσταση μηχανισμών τροφοδοσίας και στρατολογίας σε αυτά. Σύμφωνα με τον *Εθνικό Στρατό* το τμήμα αυτό της υπαίθρου χαρακτηρίζονταν ανασφαλές και εχθρικό και για να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που προέκυπταν έπρεπε να ληφθούν μια σειρά από στρατιωτικά και πολιτικά μέτρα. Η μετακίνηση αυτή του πληθυσμού επομένως αποτέλεσε συνέπεια συνειδητής και συντονισμένης προσπάθειας του *Εθνικού Στρατού* να εκκενώσει τις περιοχές που θεωρούνταν εχθρικές ή ανασφαλείς προκειμένου να αποδυναμώσει το σύστημα εφοδιασμού, τις εφεδρείες των στρατολογούμενων και το δίκτυο του ΔΣΕ στην ύπαιθρο.

Τα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας που εφαρμόστηκαν υλοποιούνταν μέσω των χρημάτων της αμερικανικής βοήθειας. Η μεταφορά του πληθυσμού στα πεδινά, στις μικρές και μεγάλες πόλεις, μετέτρεπε τον *Εθνικό Στρατό* σε στάσιμη αμυντική δύναμη ενώ η ανάγκη παροχής μεγάλης βοήθειας σε είδη πρώτης ανάγκης και άμεσης κατανάλωσης εμπόδιζε την ανασυγκρότηση και την εφαρμογή κάθε αναπτυξιακής πολιτικής και απειλούσε με κατάρρευση όλο το σύστημα της αμερικάνικης βοήθειας. Το μέγεθος της οικονομικής βοήθειας και το πλήθος των ατόμων που τη λάμβαναν είχε σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις καθώς το 1/3 των κατοίκων της χώρας εξαρτιόταν αποκλειστικά και απόλυτα από κρατική και ουσιαστικά αμερικανική συνδρομή. Το κράτος μέσω των μηχανισμών διανομής της βοήθειας χρησιμοποίησε την άσκηση Κοινωνικής Πρόνοιας ως βασικό εργαλείο πολιτικής διείσδυσης. Η Κοινωνική Πρόνοια αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα εργαλεία για την επικράτηση στην πολιτική διαμάχη γύρω από τον έλεγχο της κρατικής εξουσίας αρχικά, και την παγίωση του μετεμφυλιακού κράτους από τους νικητές του Εμφυλίου Πολέμου. Για όσους ήθελαν να καρπωθούν τα αγαθά της Πρόνοιας ήταν απαραίτητη η απόταξη οποιουδήποτε κομουνιστικού παρελθόντος μέσω γραπτών εκ μέρους των αιτούντων αποκηρύξεων του κομμουνισμού και την δήλωση της εθνικοφροσύνης και της αμέριστης αφοσίωσης στον βασιλικό θεσμό. Οι τοπικοί φορείς, στενά συνδεδεμένοι με την κυβέρνηση και εξαρτημένοι από αυτήν, λειτουργούσαν με κριτήρια κομματικά, στηριγμένα στο δόγμα της «εθνικοφροσύνης», αποκλείοντας σημαντικά τμήματα του πληθυσμού από τις παροχές της Πρόνοιας.

Οι οικονομικές ατασθαλίες των πολιτικών και των τοπικών παραγόντων καθώς και η κακοδιαχείριση και επιλεκτικότητα, πολιτική και γεωγραφική, ως προς την διανομή των εφοδίων περίθαλψης και πρόνοιας αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες αδυναμίας του συστήματος. Πολύ σημαντικός στο σύστημα της διανομής των εφοδίων και γενικότερα της περίθαλψης των προσφύγων ήταν ο ρόλος των Προέδρων Κοινοτήτων. Οι τοπικοί αυτοί παράγοντες εξουσίας στην ύπαιθρο επωφελήθηκαν από την αδυναμία της μεταπολεμικής κρατικής μηχανής. Με πρόσχημα και νομιμοποιητικό υπόβαθρο την αντικομμουνιστική τους δραστηριότητα, οι παράγοντες αυτοί δημιουργούσαν ένα κυρίαρχο τοπικό σύστημα εξουσίας το όποιο είχε και σημαντικές οικονομικές λειτουργίες. Πιο συγκεκριμένα μέσω του κατασταλτικού τους ρόλους ως βασικού παράγοντα της τοπικής εξουσίας μπορούσαν όχι μόνο να ιδιοποιηθούν τις περιουσίες των πολιτικών τους αντιπάλων αλλά και να διαχειριστούν τις κρατικές

οικονομικές λειτουργίες στο πεδίο δράσης τους. «Φορολογούσαν» με ποικίλους τρόπους αλλά και, κυρίως, κέρδιζαν από τη διάθεση των αγαθών των ξένων οργανισμών.

Η χορήγηση της περίθαλψης προς τους πρόσφυγες επηρεάζονταν, επιπρόσθετα, από την αδυναμία ανασυγκρότησης του κρατικού μηχανισμού και ειδικά των υπηρεσιών πρόνοιας, διοικητικά και τα τεχνικά ζητήματα με αποτέλεσμα να μην είναι πάντοτε απρόσκοπτη ούτε δεδομένη. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις και η ανεπάρκεια των χορηγούμενων πιστώσεων δημιουργούσε προβλήματα όπως διακοπές στη διανομή τροφίμων ή αποσπασματική χορήγηση του χρηματικού βοηθήματος

Μέχρι το τέλος του 1948 ένα συντριπτικό ποσοστό των χωριών του Νομού Φθιώτιδας είχε εκκενωθεί και στοιβάζονταν κυριολεκτικά στην πόλη της Λαμίας και σε μικρότερα αστικά κέντρα του νομού. Το 60% των εσωτερικών προσφύγων εγκαταστάθηκε στην πόλη της Λαμίας, το μεγαλύτερο αστικό κέντρο της περιοχής, το οποίο διέθετε την καλύτερη διοικητική υποδομή. Σύμφωνα με στοιχεία του *Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας* Λαμίας, τα οποία δημοσιεύτηκαν στον τοπικό τύπο, τον Ιούλιο του 1949 οι καταγεγραμμένοι εσωτερικοί πρόσφυγες στην πόλη της Λαμίας ανέρχονταν σε 34.086 άτομα. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο μόνιμος πληθυσμός του Δήμου Λαμιέων σύμφωνα με την απογραφή του 1940 ήταν 16.542 άτομα, μπορεί να εκτιμηθεί ότι οι εσωτερικοί πρόσφυγες αποτελούσαν εκτός από την πλειοψηφία των κατοίκων, ένα σημαντικό κομμάτι της καθημερινότητας της πόλης της Λαμίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Το μεγαλύτερο μέρος των εσωτερικών προσφύγων προέρχονταν από τα εκκενωθέντα χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας, του Δομοκού, της Ευρυτανίας, της Παρνασσίδος και μερικά χωριά του Νομού Καρδίτσας και της επαρχίας Αλμυρού γειτονικά προς το Νομό Φθιωτιδοφωκίδας.

Η συγκέντρωση ενός τόσο μεγάλου αριθμού προσφύγων δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα συμβίωσης ανάμεσα στον μόνιμα εγκατεστημένο και στον προσφυγικό πληθυσμό. Όπως έχει καταδείξει και η εμπειρία της μικρασιατικής καταστροφής και της εγκατάστασης προσφύγων στον ελλαδικό χώρο, η αντίθεση ανάμεσα σε γηγενείς και πρόσφυγες, έστω και προσωρινά εγκατεστημένους, έλαβε πολλές μορφές. Αν και το έκτακτο πολιτικό καθεστώς λόγω του εμφυλίου πολέμου απέτρεπε οποιαδήποτε αντιπαράθεση στο πολιτικό πεδίο, έντονη αντίθεση και ανταγωνισμός εκφράστηκε στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό πεδίο.

Η επανεγκατάσταση των εσωτερικών προσφύγων στις εστίες τους παρουσιάστηκε από τη νικήτρια κυβερνητική πλευρά ως ένας άθλος που σηματοδοτούσε το οριστικό τέλος του πολέμου και έδινε υπόσχεση για καλύτερες μέρες και ευημερία την οποία είχε εμποδίσει η «κομμουνιστική ανταρσία». Ο επαναπατρισμός, όπως και η μετακίνηση των πληθυσμών από τις ορεινές περιοχές προς τα αστικά κέντρα, ήταν άμεσα συνδεδεμένος με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Το *Γενικό Επιτελείο Στρατού* καθόριζε τις περιοχές ασφάλειας, οι οποίες κατά την κρίση του είχαν «εκκαθαριστεί» από το ΔΣΕ, και στη συνέχεια έδινε την άδεια στις υπηρεσίες της Νομαρχίας για τον επαναπατρισμό των κατοίκων τους. Προτεραιότητα στον επαναπατρισμό λάμβαναν περιοχές οικονομικής σημασίας, οι λιγότερο ορεινοί και δυσπρόσιτοι οικισμοί οι οποίοι μπορούσαν να προσφέρουν άμεσα οφέλη μέσω της ανάληψης εκ νέου των παραγωγικών δραστηριοτήτων.

Η πρώτη προσπάθεια για επαναπατρισμό των προσφύγων έγινε το καλοκαίρι του 1948. Ωστόσο, παρά τις προθέσεις των στρατιωτικών και πολιτικών αρχών ο επαναπατρισμός ήταν εξαιρετικά περιορισμένος ή όπου διατάχθηκε ανεστάλη λόγω των αντιδράσεων που προκαλούσε η έλλειψη ασφάλειας. Ωστόσο, οι χορηγούμενες πιστώσεις περικόπηκαν εν όψει του επαναπατρισμού και των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του *Εθνικού Στρατού* και ουσιαστικά προκλήθηκε αναστάτωση. Ο τελικός επαναπατρισμός των χωριών της Φθιώτιδοφωκίδας και των όμορων νομών διενεργήθηκε σε δύο φάσεις. Η πρώτη φάση διήρκησε από τον Ιούλιο έως τα τέλη Νοεμβρίου 1949 ενώ η δεύτερη φάση από τον Μάρτιο έως τον Ιούνιο 1950. Το οικονομικό βάρος του όλου εγχειρήματος ανέλαβε εκ νέου η *Αμερικανική Αποστολή*. Παρά ωστόσο τις υποσχέσεις για πλουσιοπάροχη υλική βοήθεια και τις απειλές για σκληρά μέτρα εναντίον των απειθούντων, ο προσφυγικός πληθυσμός ήταν απρόθυμος να επιστρέψει στα χωριά του. Τη μεγαλύτερη αντίδραση ωστόσο στον επαναπατρισμό εξέφραζαν οι νέοι οι οποίοι ήρθαν σε επαφή με ένα πολιτισμικό και κοινωνικό περιβάλλον καλύτερο από τον τόπο προέλευσή τους και στο οποίο έδειξαν θέληση προσαρμοστικότητας και διάθεση αφομοίωσης. Τον Ιούνιο 1950, σύμφωνα με τις κυβερνητικές εξαγγελίες, σχεδόν όλοι οι πρόσφυγες είχαν επιστρέψει στις οικίες τους και ένα χρόνο αργότερα σχεδόν όλα τα ειδικά προγράμματα τα οποία είχαν σχεδιαστεί για τον επαναπατρισμό και την επαναγκατάστασή τους είχαν τελειώσει. Ωστόσο το βασικό πρόβλημα του πως αυτοί οι άνθρωποι μπορούσαν να επιβιώσουν στις άγονες βουνοπλαγιές δεν είχε επιλυθεί. Όσοι επαναπατρίζονταν στα έρημα και συχνά κατεστραμμένα χωριά τους είχαν να αντιμετωπίσουν σοβαρά προβλήματα επιβίωσης

Ένα τελευταίο βασικό ερώτημα της έρευνας σχετικά με τους εσωτερικούς πρόσφυγες αποτέλεσαν οι δημογραφικές επιπτώσεις της μετακίνησης του πληθυσμού κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Συμπερασματικά, ο αστικός πληθυσμός αυξήθηκε τόσο στην πόλη της Λαμίας όσο και στα μικρότερα αστικά κέντρα του νομού, τα οποία είχαν χρησιμοποιηθεί ως *Κέντρα Ασφαλείας* για την εγκατάσταση και περίθαλψη των εσωτερικών προσφύγων. Ενώ προπολεμικά ο αστικός πληθυσμός αποτελούσε το 22,5% του συνολικού πληθυσμού του νομού, σύμφωνα με την απογραφή του 1951 αποτελούσε το 30% του συνολικού πληθυσμού. Αντίθετα οι μεγαλύτερες κοινότητες με πληθυσμό έως 3.000 κατοίκους, γνώρισαν μια μικρή μείωση του πληθυσμού τους. Το ίδιο συνέβη και στις κοινότητες κάτω των 1.000 κατοίκων, όπου επίσης παρουσιάστηκε μείωση του πληθυσμού. Υπάρχει επομένως μια τάση μετακίνησης προς την πόλη της Λαμίας και τις μικρότερες πόλεις του νομού και αντίθετα μια δημογραφική μείωση στον αγροτικό χώρο και ιδιαίτερα στους ορεινούς πληθυσμούς. Στην περίοδο 1920-1928 ο πληθυσμός του νομού Φθιώτιδος αυξήθηκε κατά 11% ενώ ο πληθυσμός της πόλης κατά 29% . Ένα ποσοστό της διαφοράς αυτής των 3.462 ατόμων μπορεί να αποδοθεί στη φυσική αύξηση του πληθυσμού, το μεγαλύτερο ωστόσο ποσοστό οφείλεται στην άφιξη και εγκατάσταση των προσφύγων οι οποίοι εγκαταστάθηκαν σχεδόν στο σύνολο τους στην πόλη της Λαμίας Κατά το χρονικό διάστημα ανάμεσα στις απογραφές του 1940 και του 1951 ο πληθυσμός της πόλης της Λαμίας αυξήθηκε κατά 52,9%, αντίθετα με τη δημογραφική στασιμότητα σε επίπεδο νομού ή τη μείωση του πληθυσμού που παρουσιάστηκε στις επαρχίες. Το γενικότερο αποτέλεσμα ήταν η δημογραφική αποψίλωση της υπαίθρου και η διόγκωση του πληθυσμού της πόλης της Λαμίας γεγονός με συνέπειες οι οποίες δεν περιορίζονται στη δεκαετία του 1940.

Το κεφάλαιο 6 ασχολήθηκε με τις δημόσιες τελετές κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου στην πόλη της Λαμίας. Όπως παρατηρήθηκε, υπάρχει άμεση σχέση ανάμεσα στη συχνότητα των δημόσιων τελετών και τις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Κατά τις περιόδους διεξαγωγής των στρατιωτικών επιχειρήσεων αλλά και τη χρονική περίοδο που προηγούνταν οι δημόσιες τελετές αυξάνονταν σε συχνότητα. Η μεγαλύτερη συχνότητα παρατηρήθηκε αμέσως πριν και κατά τη διάρκεια των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων *Χαραυγή* τον Απρίλιο και Μάιο 1948, γεγονός το οποίο συνδέεται με την κήρυξη του *Εθνικού Συναγερμού*. Αυξημένες ήταν και οι δημόσιες τελετές τον Μάρτιο 1949 ύστερα από την ανακατάληψη του Καρπενησίου και την επιτυχή εξέλιξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων για τον κυβερνητικό στρατό. Την περίοδο μάλιστα αυτή οι τελετές έλαβαν πανηγυρικό χαρακτήρα προκειμένου να εορταστεί η επικράτηση των

κυβερνητικών δυνάμεων. Όπως ήταν αναμενόμενο, εξαιτίας των απωλειών οι κηδείες στρατιωτών ή ανδρών των σωμάτων ασφαλείας αυξάνονταν κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων του κυβερνητικού στρατού. Το ίδιο και οι επισκέψεις σε τραυματίες στο *Στρατιωτικό Νοσοκομείο Λαμίας*. Αυξημένες ήταν και οι «παρελάσεις αιχμαλώτων» ιδιαίτερα ύστερα από τον Μάρτιο 1949, όταν πια έγινε φανερό πως η ζυγαριά έκλινε προς το μέρος των κυβερνητικών δυνάμεων. Οι στρατιωτικές παρελάσεις και οι ομιλίες για την τόνωση του ηθικού και τη συσπείρωση του πληθυσμού πραγματοποιούνταν πριν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις και κατά τον εορτασμό των εθνικών επετείων, ενώ κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών εορτών αυξάνονταν οι φιλανθρωπικές εκδηλώσεις με επίκεντρο τον *Εθνικό Στρατό*. Αντίθετα, σε περιόδους ύφεσης των στρατιωτικών επιχειρήσεων οι δημόσιες τελετές ελαττώνονταν σημαντικά.

Η στόχευση των δημόσιων τελετών ήταν πολλαπλή. Άλλες δημόσιες τελετές είχαν ως στόχο τη συγκρότηση της επίσημης εθνικής μνήμης, όπως οι εορτασμοί των εθνικών επετείων ή τα μνημόσυνα πεσόντων, άλλες την εθνική συστράτευση για ένα κοινό σκοπό, όπως τα συλλαλητήρια, οι έρανοι, οι φιλανθρωπικές εκδηλώσεις, άλλες ήταν μια δυναμική επίδειξη στρατιωτικής δύναμης και ιδιαίτερα του κρατικού μονοπωλίου της δύναμης, όπως οι στρατιωτικές παρελάσεις, άλλες είχαν ως στόχο τον εκφοβισμό ή την ταπείνωση του αντιπάλου όπως οι διαπομπεύσεις αιχμαλώτων, η αποκοπή και έκθεση κεφαλών. Κοινός στόχος των δημόσιων τελετών κατά την διάρκεια του εμφυλίου ήταν η κινητοποίηση, η εθνική συστράτευση, η συμμετοχή των πολιτών στην πολεμική προσπάθεια του *Εθνικού Στρατού*.

Στο πλαίσιο ενός εμφυλίου πολέμου ο οποίος σταδιακά επιδεινώνονταν οι διοργανωτές των δημόσιων εκδηλώσεων στόχευαν να επιβάλουν νέο νόημα στην κοινωνική ζωή των πόλεων. Επιδίωκαν να ελέγξουν, να καθοδηγήσουν και να ποδηγετήσουν μέσω των τελετών αυτών τη συμπεριφορά του πληθυσμού. Και σε τελική ανάλυση τον έθεταν μπροστά σε εκβιαστικά διλήμματα ως προς τη συμμετοχή του σε αυτές τις εκδηλώσεις. Ένας δεύτερος σημαντικός στόχος των δημόσιων τελετών ήταν η συσπείρωση του πληθυσμού στο θέμα του εμφυλίου και η νομιμοποίηση του ίδιου του πολέμου. Παρά την επιφανειακή ωστόσο ομοφωνία, η οποία εν μέρει επιβάλλονταν άνωθεν, ήταν σαφές ότι για την επίτευξη των δύο αυτών επιμέρους στόχων, της συσπείρωσης και της νομιμοποίησης, απαιτούνταν ιδιαίτερη προσπάθεια με αμφισβητούμενα αποτελέσματα.

Στο κεφάλαιο 7 παρουσιάστηκε και αναλύθηκε η μεγαλύτερη προπαγανδιστική εκστρατεία της κυβερνητικής πλευράς ο *Εθνικός Συναγερμός*. Μέσα από τις ομιλίες στα πλαίσια του *Εθνικού Συναγερμού* και την αρθρογραφία του τοπικού τύπου εντοπίστηκαν ορισμένα βασικά μοτίβα τα οποία αποτελούσαν τον πυρήνα γύρω από τον οποίο κινούνταν το σύνολο των άρθρων και των ομιλιών. Η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης αποτέλεσε τη βάση και την ουσία της προπαγανδιστικής ρητορείας της κυβερνητικής παράταξης κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Οι κύριοι άξονες γύρω από τους οποίους κινήθηκε η κυβερνητική προπαγάνδα ήταν η σύνδεση των κομμουνιστών με τους Σλάβους των Βαλκανίων και τον εξωτερικό εχθρό, η εξίσωση των κομμουνιστών με εγκληματίες, η Ελλάδα ως προπύργιο του ελεύθερου κόσμου, ενότητα του αστικού πολιτικού κόσμου και ο βασιλιάς ως εγγυητής της νίκης του έθνους. Γύρω από αυτούς τους άξονες αναπτύχθηκαν θεωρίες όπως το μοτίβο του παραπλανημένου, ο διαχωρισμός ηγεσίας και μάζας, η δυνατότητα της αναμόρφωσης (ανάνηψης, μεταμέλειας) και η απουσία ταξικών διαχωρισμών. Η συστηματική επανάληψη αρνητικών κατηγορημάτων εναντίον του αντιπάλου (ΔΣΕ - ΚΚΕ) σε συνδυασμό με αληθινά ή όχι γεγονότα ήταν διαρκής καθ' όλη τη διάρκεια της εμφύλιας σύγκρουσης προκειμένου να επιτευχθεί η κατασκευή της κατηγορίας του εχθρού ο οποίος έπρεπε να εξολοθρευτεί ή να εξοριστεί ή προς το τέλος του πολέμου να αντιμετωπιστεί ως ψυχικά άρρωστος και να θεραπευτεί ως μόνο μέσο για την επανένταξη στο υγιές κοινωνικό σώμα. Σύμφωνα με την κυβερνητική προπαγάνδα, ο αγώνας δεν ήταν πολιτειακός, ταξικός ή πολιτικός αλλά εθνικός - φυλετικός. Παρότι υπήρχαν αντικρουόμενα συμφέροντα, κυριάρχησε ο υπερταξικός χαρακτήρας του εθνικιστικού λόγου.

Ο αντικομουνισμός χρησιμοποιήθηκε ως κοινός παρονομαστής για την ανασυγκρότηση των παλαιών κομμάτων και την μαζικότερη κινητοποίηση των οπαδών μέσω της δημιουργίας εθνικών ενώσεων, το οποίο αποτελούσε μια δοκιμασμένη μεσοπολεμική πρακτική. Παράλληλα χρησιμοποιήθηκε για την εκμαίευση από το κράτος κοινωνικής πρόνοιας, συνδικαλιστικής νομιμότητας και εργασίας, για την κοινωνική δραστηριοποίηση ομάδων του πληθυσμού και για την αποκόμιση προσωπικού οφέλους με μορφή κέρδους ή προσωπικού γοήτρου. Το γενικότερο αποτέλεσμα είναι η αποδοχή του αντικομουνισμού ως μια κοινωνικά χρήσιμης πρακτικής από ευρεία στρώματα του πληθυσμού.

Το τελευταίο κεφάλαιο της έρευνας, το κεφάλαιο 8, ασχολήθηκε με την απονομή της δικαιοσύνης στην πόλη της Λαμίας κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Εξετάστηκε

αναλυτικά το νομοθετικό πλαίσιο και η δράση τριών δικαστηρίων, του Κακουργιοδικείου Λαμίας, του Έκτακτου Στρατοδικείου Λαμίας και του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσίλογων Λαμίας. Μέσω των αρχειακών τεκμηρίων και της επιτόπιας έρευνας τεκμηριώνεται η μεροληπτικότητα της απονομής της δικαιοσύνης σε βάρος των οπαδών της αριστεράς. Η μεροληπτικότητα αυτή εκφράζεται τόσο στη νομοθεσία, όσο και στη σύνθεση των δικαστηρίων, του σώματος των ενόρκων και της δικαστικής διαδικασίας.

Με βάση την ανάλυση των κοινωνικών χαρακτηριστικών των 210 εκτελεσμένων από το Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας συνάγεται ότι στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν άνδρες 20-30 ετών, άγαμοι, οι οποίοι διέμεναν στη Δυτική Φθιώτιδα και στην Ευρυτανία και ασχολούνταν με τη γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή. Το 51% όσων εκτελέστηκαν ήταν αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού. Το 14% καταδικάστηκε με την κατηγορία του αυτοαμυνίτη ενώ το 17% καταδικάστηκε και εκτελέστηκε ως μέλος οργανώσεων πόλεων.

Εκτός από τα επιμέρους συμπεράσματα τα οποία αναφέρονται σε αριθμητικά στοιχεία, σε κοινωνικά χαρακτηριστικά των κρατουμένων και στις συνθήκες εγκλεισμού στις φυλακές της Λαμίας, τεκμηριώθηκε η άμεση σχέση ανάμεσα στη στρατιωτική συγκυρία, στις δικαστικές καταδίκες και στην εκτέλεσή τους. Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια του 1948 πραγματοποιήθηκαν 183 εκτελέσεις, που αντιστοιχεί στο 88% των συνολικών εκτελέσεων, το 1946 πραγματοποιήθηκε 1 εκτέλεση, το 1947 έγιναν 19 εκτελέσεις, το 1949 έγιναν 7 εκτελέσεις ενώ το 1950 δεν εκτελέστηκε καμία θανατική ποινή. Ενδιαφέροντα στοιχεία συνάγονται αν εξεταστεί το ποσοστό των θανατικών ποινών που εκτελέστηκαν ανά έτος. Παρατηρείται ότι το 1948 εκτελέστηκε το 68,5% των θανατικών ποινών δηλαδή 2 στους 3 που καταδικάζονταν σε θάνατο εκτελούνταν. Τα αντίστοιχα ποσοστά για το 1947 είναι 28% και για το 1949 6%.

Αναλύοντας περαιτέρω τα στοιχεία που είναι διαθέσιμα για τις εκτελέσεις που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του 1948 παρατηρείται ότι οι περισσότερες εκτελέσεις πραγματοποιήθηκαν από το Μάιο έως το Νοέμβριο 1948, οπότε οι στρατιωτικές επιχειρήσεις βρισκόταν στην κορύφωσή τους. Μετά τη λήξη ων στρατιωτικών επιχειρήσεων στην περιοχή της Στερεάς Ελλάδας σταμάτησαν και οι εκτελέσεις. Με τα μέτρα ειρηνεύσεως η κυβέρνηση αναγνώριζε ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου είχαν ληφθεί σκληρά μέτρα τα οποία επέβαλαν οι περιστάσεις τα οποία έπληττων και πρόσωπα που είτε δεν είχαν καμία συμμετοχή στον εμφύλιο

ή είχαν επουσιώδη ανάμειξη ή η συμμετοχή τους οφείλονταν σε μεγάλο βαθμό στις ειδικές συνθήκες στις οποίες βρίσκονταν.

Ένα τελευταίο συμπέρασμα το οποίο επιβεβαιώνεται από την τοπική έρευνα είναι η κορύφωση του εμφυλίου πολέμου το 1948. Σε αυτό συνηγορούν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις, η συχνότητα των δημόσιων τελετών, η επιβολή και εφαρμογή σκληρών κατασταλτικών μέτρων από την πλευρά της κυβέρνησης, οι εκτελέσεις στρατοδικείων και οι εκτοπίσεις των πληθυσμών από τα ορεινά στις πόλεις. Ο εμφύλιος πάνω από όλα ήταν μια στρατιωτική αναμέτρηση, η οποία επηρέασε ολόπλευρα όλες τις πτυχές της καθημερινότητας των ανθρώπων που τον βίωσαν.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Η προπολεμική δύναμη των αστικών κομμάτων στην περιοχή της Λαμίας

Στο Παράρτημα Ι εξετάζονται οι εκλογικές αναμετρήσεις στην εκλογική περιφέρεια της Λαμίας κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου προκειμένου να αποτυπωθούν οι προπολεμικές εκλογικές συμπεριφορές. Σε αυτή την ενότητα θα εξεταστούν, ως δείκτης των πολιτικών συμπεριφορών των κατοίκων της πόλης της Λαμίας και της περιοχής της Φθιώτιδας κατά τον Μεσοπόλεμο, οι επτά εκλογικές αναμετρήσεις, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν από το 1926 μέχρι το 1936 για την εκλογή βουλευτών και γερουσιαστών. Τα χρονικά όρια για την ανάλυση των εκλογικών αποτελεσμάτων ορίζονται τόσο για πρακτικούς όσο και για ουσιαστικούς λόγους. Από τις εκλογές του 1926 και εφεξής γενικεύεται το ψηφοδέλτιο ως μέσο ψηφοφορίας. Μέχρι τότε χρησιμοποιούνταν ευρέως τα σφαιρίδια, οπότε οι ψηφοφόροι είχαν τη δυνατότητα να μην ψηφίζουν αποκλειστικά ένα κόμμα αλλά να εκφράσουν τη συμπάθειά τους σε περισσότερους εκλογικούς συνδυασμούς. Επιπρόσθετα, το 1926 ολοκληρώθηκε κατά κάποιο τρόπο η ανταλλαγή των πληθυσμών και η εγκατάσταση των προσφύγων ενώ από το 1926 υπάρχουν δημοσιευμένα εκλογικά αποτελέσματα από τη Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Οι εκλογές του 1936 είναι οι τελευταίες εκλογές οι οποίες διεξήχθησαν προπολεμικά καθώς στη συνέχεια ακολούθησε η δικτατορία του Μεταξά, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και η Κατοχή. Είναι επομένως η τελευταία αποτύπωση πολιτικής συμπεριφοράς του εκλογικού σώματος κατά τον Μεσοπόλεμο.

Οι εκλογικές αναμετρήσεις του 1926, 1932, 1935 και 1936 στην περιοχή της Λαμίας διεξήχθησαν με εκλογική περιφέρεια τον τότε νομό Φθιωτιδοφωκίδας, ο οποίος συμπεριλάμβανε τις επαρχίες Φθιώτιδας, Δομοκού, Λοκρίδας, Δωρίδας και Παρνασσίδας. Στις εκλογές του 1928 και 1933 εφαρμόστηκε στενή εκλογική περιφέρεια με βάση τις επαρχίες του νομού. Τα στατιστικά στοιχεία για την επαρχία Φθιώτιδας και την πόλη της Λαμίας είναι στις περισσότερες εκλογικές αναμετρήσεις διαθέσιμα από τις επίσημες στατιστικές. Όπου εκλείπουν, μπορούν να διασταυρωθούν με στοιχεία που παρέχει η τοπική εφημερίδα *Επαρχία,* η οποία παραθέτει πλούσιες πληροφορίες για το πολιτικό και εκλογικό κλίμα της εποχής.

1. Οι εκλογές του 1926

Λόγω της απλής αναλογικής, πολλά ήταν τα κόμματα που αναμετρήθηκαν στην εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας στις εκλογές του 1926. Η προεκλογική περίοδος χαρακτηρίστηκε από ηρεμία και από έλλειψη ακραίων εκδηλώσεων. Μόνη παραφωνία ήταν το ζήτημα με την κατάθεση υποψηφιοτήτων όσων είχαν διατελέσει υπουργοί στη δικτατορία του Θ. Πάγκαλου. Το Πρωτοδικείο Λαμίας, όπως και αυτά των Αθηνών, της Χίου και του Έβρου, επέτρεψε την ανακήρυξη ως υποψηφίων των υπουργών του Θ. Πάγκαλου που είχαν θέσει υποψηφιότητα στην περιοχή της δικαιοδοσίας τους σε αντίθεση με τη Συντακτική Πράξη της 11ης Οκτωβρίου που είχε καταθέσει η κυβέρνηση Γ. Κονδύλη, η οποία απαγόρευε μια τέτοια ενέργεια. Τελικά, ύστερα από την απόλυση των αρμόδιων δικαστικών οι παγκαλικοί υπουργοί αποκλείστηκαν από τις εκλογές και τη θέση τους έλαβαν στενοί συγγενείς τους. Στην περιοχή της Λαμίας στον εκλογικό στίβο κατέβηκε ο Θαλής Τσιριμώκος αντί του Ιωάννη Τσιριμώκου καθώς ο τελευταίος είχε διατελέσει Υπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση Θ. Πάγκαλου.

Στις εκλογές της 7ης Νοεμβρίου 1926 οι δύο πτέρυγες του παλαιού κόμματος των Φιλελευθέρων κατάρτισαν κοινούς συνδυασμούς με την επωνυμία *Ένωσις Φιλελευθέρων*. Η ομάδα Σοφούλη κατέβηκε αυτόνομα ως *Φιλελεύθερον Προσφυγικόν Κόμμα*. Η δημοκρατική παράταξη συμπληρώνονταν από τη *Δημοκρατική Ένωσις* του Παπαναστασίου και το *Κόμμα Ανεξάρτητων και Προσφύγων* του Αριστομένη Μητσοτάκη. Οι αντιβενιζελικές δυνάμεις κατέβηκαν στις εκλογές χωρισμένοι σε δύο κομματικούς σχηματισμούς, το *Λαικόν Κόμμα* του Κ. Τσαλδάρη και το *Κόμμα Ελευθεροφρόνων* του Ι. Μεταξά. Εκτός από τους νεοπαγκαλικούς σχηματισμούς στις εκλογές συμμετείχε και ένα πλήθος μικρών κομμάτων και ανεξάρτητων συνδυασμών που δοκίμαζαν την τύχη τους στην απλή αναλογική. Στον πίνακα 1 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των εκλογών του 1926 στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Βουλευτικές εκλογές 1926 στο Νομό Φθιώτιδοφωκίδας

Πληθυσμός: 192.494 Εγγεγραμμένοι: 47.411 Βουλευτικές έδρες: 9

Ψηφίσαντες: 31.148 Εκλογικά Τμήματα: 58 Έγκυρα: 31.062

Κόμματα	**Αριθμός ψήφων**	**Ποσοστό**
Λαϊκό Κόμμα	5.933	**19,1**
Φιλελεύθεροι	6.393	**20,58**
Κόμμα Ελευθεροφρόνων	8.096	**26,06**
Δημοκρατική Ένωσις	805	**2,59**
Σύμπραξη Συντηρητικών	3.984	**12,82**
Ενιαίο εκλογικόν μέτωπον εργατών, αγροτών και προσφύγων	402	**1,35**
Μετριοπαθείς Δημοκρατικοί	5.437	**17,50**
Μεμονωμένοι υποψήφιοι	12	**0,03**
Σύνολο	**31.062**	**100**

Πηγή: Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 7ης Νοεμβρίου 1926, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1928

Με βάση τα αποτελέσματα στην εκλογική περιφέρεια του νομού Φθιωτιδοφωκίδας οι αντιβενιζελικές δυνάμεις επικράτησαν με πλειοψηφία 57,98%, ενώ οι βενιζελικές δυνάμεις έλαβαν 42,02%. Ιδιαίτερα υψηλό ήταν το ποσοστό του *Κόμματος των Ελευθεροφρόνων* του

Ιωάννη Μεταξά το οποίο έλαβε αναλογικά το μεγαλύτερο ποσοστό ψήφων από όλα τα κόμματα. Η στατιστική των βουλευτικών εκλογών του 1926 δεν είναι αναλυτική γεγονός που δεν μας επιτρέπει να εξάγουμε ειδικότερα συμπεράσματα. Η ίδια έλλειψη εξειδικευμένων στατιστικών στοιχείων ισχύει και για τον τρόπο ψηφοφορίας στην πόλη της Λαμίας.

Στο νομό Φθιωτιδοφωκίδας εκλέχθηκαν εννέα βουλευτές, πέντε από τις αντιβενιζελικές δυνάμεις και τέσσερις από τις βενιζελικές. Αναλυτικότερα δύο βουλευτές εξέλεξε το *Λαϊκό Κόμμα*, τον Δημ. Χατζίσκο και τον Ιωαννη Τζίβα, ένα βουλευτή εξέλεξε η *Σύμπραξη των Συντηρητικών*, τον Ιωάννη Ευταξία και δύο βουλευτές το *Κόμμα των Ελευθεροφρόνων*, τον Νικόλαο Βελέντζα και τον Σταύρο Γάτο, από την επαρχία Παρνασσίδος και την επαρχία Λοκρίδας αντίστοιχα. Οι βενιζελικές δυνάμεις με την *Ένωση Φιλελευθέρων* εξέλεξαν τρεις βουλευτές, τον Σπύρο Κρεμεζή, τον Ευστάθιο Μαλαμίδα και τον Χρίστο Στεργιόπουλο ενώ οι *Μετριοπαθείς Δημοκρατικοί* έναν βουλευτή, τον Θαλή Τσιριμώκο, γιο του Ιωάννη Τσιριμώκου .

2. Οι εκλογές του 1928

Το γεγονός ότι οι εκλογές του 1928 έγιναν με πλειοψηφικό σύστημα οδήγησε, σε όλη την Ελλάδα, τους υποψηφίους να συσπειρωθούν γύρω από τα μεγάλα κόμματα. Η δημοκρατική παράταξη κατέβηκε στις εκλογές ως συνασπισμός πέντε κομμάτων: του *Κόμματος των Φιλελευθέρων* με αρχηγό τον Ελ. Βενιζέλο, του *Αγροτικού, Εργατικού Κόμματος* όπως είχε μετονομαστεί η *Δημοκρατική Ένωσις* με αρχηγό τον Αλ. Παπαναστασίου, του *Εθνικού Δημοκρατικού Κόμματος* με αρχηγό τον Γ. Κονδύλη, των *Συντηρητικών Δημοκρατικών* με αρχηγό τον Α. Μιχαλακόπουλο και της *Προοδευτικής Ενώσεως* με αρχηγό τον Κ. Ζαβιτζιάνο. Ο Καφαντάρης, οι προσωπικοί πολιτικοί του φίλοι και ορισμένοι δυσαρεστημένοι βενιζελικοί πολιτευτές ίδρυσαν το *Προοδευτικόν Κόμμα*.

Η αντιβενιζελική παράταξη κατέβηκε στις εκλογές διαιρεμένη σε *Λαϊκό Κόμμα* και *Κόμμα Ελευθεροφρόνων*. Ο Θ. Πάγκαλος έθεσε υποψηφιότητα στην Αθήνα ως αρχηγός της *Εθνικής Ένωσης* και κατάρτισε συνδυασμούς σε 7 περιφέρειες. Το ΚΚΕ κατέβηκε στις εκλογές ως *Ενιαίο Μέτωπο*. Ανεξάρτητοι βασιλόφρονες έθεσαν υποψηφιότητα σε 45 περιφέρειες ενώ υποψηφιότητα έθεσε και ένας μεγάλος αριθμός ακαθόριστων και ανεξάρτητων υποψηφίων.

Οι εκλογές έγιναν με στενή εκλογική περιφέρεια. Ο νομός Φθιωτιδοφωκίδας διαιρέθηκε σε 5 εκλογικές περιφέρειες οι οποίες αντιστοιχούσαν στις επαρχίες του νομού. Αναλυτικά τα αποτελέσματα έχουν ως εξής[1]:

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Εκλογική περιφέρεια επαρχίας Δομοκού

Πραγματικός πληθυσμός: 16.777 Ψηφίσαντες: 2.969

Έγκυρα: 2.959 Βουλευτικές έδρες: 1 Εκλογικά Τμήματα: 7

Υποψήφιοι	**Κόμμα**	**Αριθμός Ψήφων**	**Ποσοστό%**
Μαλαμίδας Ευστ.	*Φιλελεύθερος*	*1.192*	***40,28***
Τσιριμώκος Θαλής	Φιλελεύθερος	1.113	**37,62**
Παναγιούλας Χρ.	**Λαϊκός**	**651**	**22**

[1] Στις εκλογές του 1928 και 1933 ο ψηφοφόρος είχε το δικαίωμα στις πολυεδρικές εκλογικές περιφέρειες όπως στη Φθιωτιδοφωκίδα να ψηφίσει υποψήφιους από διάφορα κόμματα αναγράφοντας τα ονόματά τους σε λευκό χαρτί χωρίς έμβλημα κόμματος. Για αυτό το λόγο οι αντίστοιχες στατιστικές της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας δεν παραθέτουν τον αριθμό ψηφοδελτίων του κάθε κόμματος αλλά τον αριθμό των ψήφων του κάθε υποψηφίου. Αυτό αποτελεί μια σημαντική δυσκολία στον υπολογισμό της δύναμης των κομμάτων. Αναλυτικά για το ζήτημα του υπολογισμού και των προβλημάτων που προκύπτουν βλέπε Χ. Ν.Γεωργαντίδης και Η. Νικολακόπουλος, «Η εξέλιξη της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ μεταξύ των δύο πολέμων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, β και γ τετράμηνο 1979, Παράρτημα ΙΙΙ, σ. 465(448-468)

ΠΙΝΑΚΑΣ 3:Εκλογική περιφέρεια επαρχίας Δωρίδος

Πραγματικός πληθυσμός: 28.146 Ψηφίσαντες: 4.927

Έγκυρα: 4.905 Βουλευτικές έδρες: 1 Εκλογικά Τμήματα: 29

Υποψήφιοι	**Κόμμα**	**Αριθμός Ψήφων**	**Ποσοστό%**
Λιδωρίκης Κων.	*Φιλελεύθερος*	*1.608*	***32,78***
Παπαιωάννου Θεμ.	Φιλελεύθερος	1.199	**24,45**
Χλωρός Γεωρ.	Λαϊκός	1.054	**21,49**
Χρυσανθάκης Παν.	Φιλελεύθερος	1.040	**21,20**
Αναγνωστάκης Αριστ.	Φιλελεύθερος	4	**0,08**

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Εκλογική περιφέρεια επαρχίας Λοκρίδος

Πραγματικός πληθυσμός: 39.719 Ψηφίσαντες: 6.851

Έγκυρα: 6.812 Βουλευτικές έδρες: 1 Εκλογικά Τμήματα: 22

Υποψήφιοι	**Κόμμα**	**Αριθμός Ψήφων**	**Ποσοστό%**
Βασιλειάδης Γερ.	*Φιλελεύθερος*	*2.853*	***41,88***
Ευταξίας Αθαν.	Λαϊκός	2.583	**37,92**
Θανασέκος Γεωρ.	Δημοκρατική Ένωση	728	**10,69**
Μιχαλόπουλος Στυλ.	Προοδευτικός	648	**9,51**

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: Εκλογική περιφέρεια επαρχίας Παρνασσίδος

Πραγματικός πληθυσμός: 35.275 Ψηφίσαντες: 7.214

Έγκυρα: 7.162 Βουλευτικές έδρες: 1 Εκλογικά Τμήματα: 26

Υποψήφιοι	**Κόμμα**	**Αριθμός Ψήφων**	**Ποσοστό%**
Γουργούρης Νικ.	*Φιλελεύθερος*	*3.883*	***54,22***
Γάτος Σταυρ.	Κόμμα Ελευθεροφρόνων	1.281	**17,89**
Τζίβας Ιωάννης	Λαϊκός	1.204	**16,81**
Πετρόπουλος Θεμ.	Ανεξ. Βασιλόφρων	363	**5,07**
Πανουργιάς Στ.	Κόμμα Ελευθεροφρόνων	297	**4,15**
Χρηστίδης Αργ.	Ανεξ. Βασιλόφρων	84	**1,17**
Διάφοροι	Ανεξάρτητοι	50	**0,69**

ΠΙΝΑΚΑΣ 6: Εκλογική περιφέρεια επαρχίας Φθιώτιδος

Πραγματικός πληθυσμός: 73.304 Ψηφίσαντες: 11.788 Βουλευτικές έδρες: 3

Εκλογικά Τμήματα: 53 Έγκυρα: 11.712

Κόμμα Φιλελευθέρων

Υποψήφιοι	Αριθμός Ψήφων	Ποσοστό%
Τσιριμώκος Ιωαν.	*6.359*	*54,29*
Ξηρός Νικόλαος	*5.298*	*45,24*
Παπαχατζής Κων.	4.110	35,09
Μέσος όρος ψήφων	**5.256**	**44,88**

Συνδυασμός Λαϊκών

Υποψήφιοι	Αρ.ψήφων	Ποσοστό
Χατζίσκος Δημ.	*4.205*	*35,90*
Παπαθανασίου Αλεξ.	3.635	31,04
Βελέντζας Νικ. **(Κόμμα Ελευθεροφρόνων)**	3.480	29,71
Μέσος όρος ψήφων	**3.773**	**32,21**

Συνδυασμός Προοδευτικών

Υποψήφιοι	Αριθμός Ψήφων	Ποσοστό%
Στεργιόπουλος Χ.	1.432	12,23
Κέφαλος Αρ.	749	6,40
Κλάρας Ν.	553	4,72
Μέσος όρος ψήφων	**911**	**7,78**

Συνδυασμός Ανεξάρτητων Βασιλοφρόνων

Υποψήφιοι	Αριθμός Ψήφων	Ποσοστό%
Γραμματίκας Α.	1.437	12,27
Κοντογιάννης Ε.	396	3,38
Νικολοδήμος Δ.	377	3,22
Μέσος όρος ψήφων	**737**	**6,29**

Μεμονωμένοι Υποψήφιοι

Υποψήφιοι	**Κόμμα**	**Αριθμός Ψήφων**	**Ποσοστό%**
Μπούρας Χρ.	Δημοκρατική Ένωση	1.053	8,99
Φίτσος Δημ.	Κομμουνιστής	446	3,81
Γαρδίκης Ευαγ.	Ανεξ. Βασιλόφρων	400	3,42
Γιαννακογιώργος Κ.	Λαϊκός	340	2,90
Χορμόβας Γεωργ.	Ανεξ. Βασιλόφρων	141	1,20
Καλαμάρας Κων.	Λαϊκός	8	0,07
Παπαδόπουλος Κων.	Ανεξ. Βασιλόφρων	4	0,03
Λατσός Δημ.	Ανεξ. Βασιλόφρων	4	0,03

Πηγή : *Στατιστική βουλευτικών εκλογών της 19ης Αυγούστου 1928*, Αθήνα : Εθνικό Τυπογραφείο 1934

Εξαιτίας του τρόπου ψηφοφορίας στις εκλογές του 1928 δεν καταγράφηκαν αποτελέσματα για τις ψήφους των κομμάτων, καθώς ο κάθε ψηφοφόρος μπορούσε να ψηφίσει όποιους υποψηφίους προτιμούσε, ακόμα και αν αυτοί ανήκαν σε διαφορετικά κόμματα. Αυτό που τελικά καταγράφηκε ήταν οι σταυροί προτίμησης των βουλευτών και ο μέσος όρος των ψήφων του συνδυασμού σε επίπεδο εκλογικής περιφέρειας.

Υπολογίζοντας το μέσο όρο ψήφο των βουλευτών της κάθε παράταξης στα τρία εκλογικά τμήματα του Δήμου Λαμιέων μπορούμε να υπολογίσουμε με μεγάλη προσέγγιση πως ψήφισε η πόλη της Λαμίας κατά τις εκλογές του 1928.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7: Αποτελέσματα των εκλογών της 19ης Αυγούστου 1928 στο Δήμο Λαμιέων

Ψηφίσαντες: 1.985 Άκυρα: 17 Έγκυρα: 1.968

Κόμμα	**Μέσος όρος ψήφων**	**Ποσοστό%**
Φιλελεύθεροι	891	42,69
Λαϊκοί και Ανεξάρτητος Λαϊκός	678 και 136	39,01
Προοδευτικοί	53	2,53
Ανεξάρτητοι Βασιλόφρονες και μεμονωμένοι Βασιλόφρονες	105 και 69	8,33
Κομμουνιστές (Φίτσος)	156	7,47
Δημοκρατική Ένωση (Μπούρας)	61	2,92

Τα αποτελέσματα των εκλογών του 1928 στο νομό Φθιωτιδοφωκίδας επιβεβαίωσαν τον πανελλαδικό εκλογικό θρίαμβο των βενιζελικών, οι οποίοι έλαβαν ποσοστό 52,95% έναντι 34,84% των αντιβενιζελικών δυνάμεων. Εξαίρεση στη συντριπτική νίκη των βενιζελικών, οι οποίοι κέρδισαν με απόλυτη πλειοψηφία σε όλες τις επαρχίες του νομού, αποτέλεσε η περίπτωση του Δήμου Λαμιέων, όπου βενιζελικοί και αντιβενιζελικοί είχαν οριακή διαφορά. Αναλυτικότερα, στην πόλη της Λαμίας οι βενιζελικές δυνάμεις έλαβαν το χαμηλότερο ποσοστό τους (48,14%, έναντι 77,90% στην επαρχία Δομοκού, 78.51% στη Δωρίδα, 62,08% στη Λοκρίδα, 54,22% στην Παρνασσίδα και 52,66% στη Φθιώτιδα). Αντίθετα οι αντιβενιζελικές δυνάμεις έλαβαν στην πόλη της Λαμίας το υψηλότερο ποσοστό τους, 47,34%, σε επίπεδο νομού (έναντι 37,62% στην επαρχία Δομοκού, 21,49% στη Δωρίδα, 37,92% στη Λοκρίδα, 45,09% στην Παρνασσίδα και 38,50% στη Φθιώτιδα). Σε επίπεδο εδρών οι Βενιζελικοί εξέλεξαν έξι βουλευτές, τους

Τσιριμώκο Ιωάννη, Ξηρό Νικόλαο, Βασιλειάδη Γεράσιμο, Γουργούρη Νικόλαο, Λιδωρίκη Κωνσταντίνο και Μαλαμίδα Ευστάθιο, ενώ οι Λαϊκοί έναν βουλευτή, τον Χατζίσκο Δημήτριο. Από τους βενιζελικούς βουλευτές ο Ιωάννης Τσιριμώκος έγινε πρόεδρος της Βουλής του 1928 ενώ στην κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου της 5ης Ιουνίου 1932 διορίστηκε Υπουργός Εσωτερικών.

3. Οι εκλογές του 1932

Οι εκλογές του 1932 έγιναν σε έντονα φορτισμένο πολιτικό κλίμα ύστερα από μια ασυνήθιστα μεγάλη, για τα πολιτικά δεδομένα της χώρας, περίοδο χωρίς εκλογικές αναμετρήσεις. Αν και έγιναν με την απλή αναλογική, κάτι που ευνόησε τη συμμετοχή πολλών κομμάτων, έντονη ήταν η κυριαρχία του δικομματισμού με τους Φιλελεύθερους και τους Λαϊκούς να συσπειρώνουν το μεγαλύτερο μέρος του εκλογικού σώματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8: Εκλογικά αποτελέσματα των εκλογών της 25ης Σεπτεμβρίου 1932 στο Δήμο Λαμιέων, σε σύγκριση με τα πανελλαδικά αποτελέσματα και τα αποτελέσματα στην εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας.

Συνδυασμοί		Λαμία	Φθιώτιδα	Πανελλαδικά
Λαϊκοί	**Αντιβενιζελικοί**	**61,3**	**42,10**	**33,80**
Φιλελεύθεροι	**Βενιζελικοί**	**20,5**	**29,23**	**33,42**
Προοδευτικοί		**8,5**	**16,77**	**8,35**
Αγροτικό και Εργατικό κόμμα		**2,4**	**5,68**	**5,89**
Σύνολο		***31,4***	***41,68***	***47,66***
Αγροτικό Κόμμα	**Αριστερά**	**1,2**	**4,61**	**6,17**
Ενιαίο Μέτωπο (Κομμουνιστές)		**6**	**1,59**	**4,97**

Πηγή : Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, *Στατιστική των Βουλευτικών εκλογών της 25ης Σεπτεμβρίου 1932*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1933

Με βάση τα αποτελέσματα σε πανελλαδικό και τοπικό επίπεδο μπορούμε να γίνουν κάποιες παρατηρήσεις. Στην εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας επικράτησαν με μικρό προβάδισμα οι αντιβενιζελικές δυνάμεις (42,10% έναντι 41,68% των βενιζελικών). Οι Λαϊκοί έλαβαν στο νομό ποσοστό κατά 8,3% υψηλότερο από ότι το πανελλαδικό ποσοστό τους. Στην πόλη της Λαμίας το ποσοστό ήταν σημαντικά υψηλότερο καθώς κυριάρχησε με 61,3% η αντιβενιζελική παράταξη. Το ποσοστό αυτό ήταν κατά 20%

υψηλότερο από ότι σε επίπεδο νομού και 27,5% υψηλότερο από το πανελλαδικό ποσοστό τους. Οι βενιζελικές δυνάμεις έλαβαν στην πόλη της Λαμίας ποσοστό 31, 4% το οποίο ήταν κατά 10% χαμηλότερο από το ποσοστό τους στο επίπεδο νομού και 16% χαμηλότερο από το πανελλαδικό ποσοστό τους. Οι Λαϊκοί κέρδισαν τέσσερις από τις εννέα εκλογικές έδρες του νομού, οι Φιλελεύθεροι τρεις και οι Προοδευτικοί δύο. Από τους εκλεγέντες βουλευτές ο Δημήτριος Χατζίσκος ορκίστηκε Υπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση Π. Τσαλδάρη της 4ης Νοεμβρίου 1932.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9:Ψήφοι προτίμησης εκλεγέντων βουλευτών στις εκλογές της 25ης Σεπτεμβρίου 1932 στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας

Ονόματα	**Κόμμα**	**Ψήφοι**	**Ποσοστό**
Μακρόπουλος Ιωαν.	Λαϊκός	4.168	10,67
Ευταξίας Λάμπρος	Λαϊκός	3.451	8,83
Τσιριμώκος Ιωάννης	Φιλελεύθερος	3.096	7,92
Χατζίσκος Δημ.	Λαϊκός	2.956	7,56
Βασιλειάδης Γερ.	Φιλελεύθερος	2.612	6,68
Χλωρός Γεώρ.	Λαϊκός	2.282	5,84
Παπαιωάννου Θεμ.	Προοδευτικός	2.166	5,54
Λιδωρίκης Κων.	Φιλελεύθερος	2.182	5,46
Κρεμεζής Σπ.	Προοδευτικός	1.864	3,49

4. Οι εκλογές του 1933

Οι εκλογές του 1933 έγιναν με πλειοψηφικό σύστημα και ήταν ένας θρίαμβος του δικομματισμού και της πόλωσης. Πραγματοποιήθηκαν σε ιδιαίτερα φορτισμένο κλίμα και για πρώτη φορά σημειώθηκαν αιματηρές συμπλοκές μεταξύ οπαδών των δύο κομμάτων. Τα κυβερνητικά δημοκρατικά κόμματα κατάρτισαν κοινούς συνδυασμούς υπό την επωνυμία *Εθνικός Συνασπισμός* ενώ οι αντιβενιζελικοί και οι συνεργαζόμενοι με αυτούς κατέβηκαν στις εκλογές με την επωνυμία *Ηνωμένη Αντιπολίτευσις*, όνομα που είχαν χρησιμοποιήσει και το 1920. Οι εκλογές διεξήχθησαν όπως και το 1932 με στενή εκλογική περιφέρεια. Τα αποτελέσματα στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας ήταν τα εξής:

ΠΙΝΑΚΑΣ 10:Αποτελέσματα εκλογών της 5ης Μαρτίου 1933

Εκλογική περιφέρεια Δομοκού

Έδρα 1

Υποψήφιοι	**Κόμμα**	**Ποσοστό**
Παναγιούλας Χρήστος	*Λαϊκός*	*58,56*
Μαλαμίδας Ευστάθιος	Φιλελεύθερος	36,15
Αλεξίου Αθανάσιος	Κομμουνιστής	5,29

Εκλογική περιφέρεια Δωρίδας

Έδρα 1

Υποψήφιοι	**Κόμμα**	**Ποσοστό**
Χλωρός Γεώργιος	*Λαικός*	*52,01*
Λιδωρίκης Κωνσταντίνος	Φιλελεύθερος	45,49
Χριστόπουλος Δημήτριος	Προοδευτικός	2,50

Εκλογική περιφέρεια Λοκρίδος

Έδρα : 1

Υποψήφιοι	**Κόμμα**	**Ποσοστό**
Ευταξίας Λάμπρος	*Λαϊκός*	*56,79*
Βασιλειάδης Γεράσιμος	Φιλελεύθερος	39,19
Γιαταγάνας Γεώργιος	Κομμουνιστής	2,09
Θανασέκος Γεώργιος	Αγροτοεργατικός	1,60

Εκλογική περιφέρεια Παρνασσίδος

Έδρα: 1

Υποψήφιοι	**Κόμμα**	**Ποσοστό**
Τζίβας Ιωάννης	*Λαϊκός*	*51,22*
Κρεμεζής Σπυρίδων	Προοδευτικός	48,78

Εκλογική περιφέρεια Φθιώτιδος και Δήμος Λαμιέων :

Έδρες 3 Λαϊκό Κόμμα

Υποψήφιοι	**Ποσοστό**	
	Φθιώτιδα	**Λαμία**
Γραμματίκας Αθανάσιος	62,10	67,60
Μακρόπουλος Ιωάννης		
Χατζίσκος Δημήτριος		

Εθνικός Συνασπισμός

Υποψήφιοι	**Ποσοστό**	
	Φθιώτιδα	**Λαμία**
Τσιριμώκος Ιωάννης	31,45	23,57
Στεργιόπουλος Χρ. (Προοδ.)		
Παπαθανασίου Αλεξ.		

Συνδυασμός Αγροτών

Υποψήφιοι	**Ποσοστό**	
	Φθιώτιδα	**Λαμία**
Κοντογιώργος Αθανάσιος	4,89	1,54

Ενιαίο Μέτωπο

Υποψήφιοι	**Ποσοστό**	
	Φθιώτιδα	**Λαμία**
Φίτσος Δημήτριος	5,16	10,15

Πηγή : Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 5ης Μαρτίου 1933*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο 1933

Τα εκλογικά αποτελέσματα στο νομό Φθιωτιδοφωκίδας κατέδειξαν ότι σε αντίθεση με τα αποτελέσματα σε πανελλαδικό επίπεδο όπου οι βενιζελικές δυνάμεις (Φιλελεύθεροι, Αγροτοεργατικοί, Προοδευτικοί, Αγροτικοί του Μυλωνά, Συντηρητικοί Δημοκρατικοί) έλαβαν οριακή πλειοψηφία με 46,32% έναντι του 46,19% των αντιβενιζελικών (Λαϊκοί, Εθνικοριζοσπαστικοί, Ελευθερόφρονες, Αγροτικοί), οι αντιβενιζελικές δυνάμεις έλαβαν απόλυτη πλειοψηφία σε όλες τις εκλογικές περιφέρειες (Δομοκού: 58,56%, Δωρίδας:

52,01%, Λοκρίδας: 56,79%, Παρνασσίδας: 51,22% και Φθιώτιδας: 62,10%). Στην πόλη της Λαμίας η εκλογική τους νίκη ήταν συντριπτική καθώς οι τρεις υποψήφιοι των Λαϊκών έλαβαν κατά μέσο όρο το 67,60% των ψήφων(21,41% περισσότερο από το πανελλαδικό ποσοστό τους) έναντι του 25,11% των βενιζελικών δυνάμεων.

Οι αντιβενιζελικές δυνάμεις κέρδισαν και τις επτά έδρες του Νομού Φθιωτιδοφωκίδας εκλέγοντας επτά βουλευτές, τους Παναγιούλα Χρήστο, Χλωρό Γεώργιο, Ευταξία Λάμπρο, Τζίβα Ιωάννη, Γραμματίκα Αθανάσιο, Μακρόπουλο Ιωάννη και Χατζίσκο Δημήτριο. Στην κυβέρνηση Π.Τσαλδάρη της 10ης Μαρτίου 1933 ο βουλευτής του *Λαϊκού Κόμματος* Ιωάννης Μακρόπουλος διορίστηκε Υπουργός Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως.

5. Οι Εκλογές του 1935

Στις εκλογές του 1935 δεν συμμετείχαν πανελλαδικά οι Φιλελεύθεροι. Ουσιαστικά αντίπαλοι ήταν ο Ιωάννης Μεταξάς και οι κηρυγμένοι βασιλόφρονες από το ένα μέρος και οι Λαϊκοί με τον Παναγή Τσαλδάρη και το κόμμα του Γεώργιου Κονδύλη από το άλλο. Οι εκλογές διεξήχθησαν με πλειοψηφικό σύστημα με «ευρεία» περιφέρεια κατά το οποίο εκλογική περιφέρεια ήταν ο κάθε νομός. Οι συνθήκες διεξαγωγής των εκλογών δεν εξασφάλιζαν τη γνήσια έκφραση του φρονήματος του λαού για αυτό και τα αποτελέσματά τους έχουν συμβατική μόνο αξία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11:Αποτελέσματα των εκλογών της 9ης Ιουλίου 1935 στο Δήμο Λαμιέων και στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας

	Ψηφίσαντες	**Άκυρα**	**Λαϊκοί**	**Βασιλόφρονες (Μεταξάς)**	**Κομμουνιστές και συμπράττοντες**
Δήμος Λαμιέων	**2.855**	**79**	**2.231**	**180**	365
%	**100%**	**2,76%**	**78,1%**	**6,3%**	**12,7%**
Σύνολο Νομού	**37.155** **100%**	**1.517** **4,1%**	**30.054** **80,9%**	**4.499** **12,1%**	1.044 **2,8%**
Πανελλαδικά			65,04%	14,8%	9,59%

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική βουλευτικών εκλογών της* 9ης Ιουλίου 1935, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1936

Στις εκλογές της 9ης Ιουλίου 1935 στο νομό Φθιωτιδοφωκίδας οι Λαϊκοί έλαβαν το 80,9% των ψήφων ενώ οι βασιλόφρονες (Μεταξάς) το 12,1% έναντι του 65,04% και του 14,8% που έλαβαν αντίστοιχα σε πανελλαδικό επίπεδο. Οι βενιζελικοί απείχαν από τις εκλογές. Το *Παλλαϊκό Μέτωπο* (Κομμουνιστές και συμπράττοντες) διπλασίασε τις ψήφους του σε σχέση με τις εκλογές του 1932 αλλά αυτό ίσως και να οφείλονταν σε ψήφους βενιζελικών. Το *Παλλαϊκό Μέτωπο* έλαβε το 1/3 των ψήφων του στην πόλη της Λαμίας και το 60% των ψήφων του στην επαρχία Φθιώτιδας. Το κυριότερο από τα συμπεράσματα των εκλογών ήταν ότι το κήρυγμα του Μεταξά και των άλλων βασιλοφρόνων υπέρ της μοναρχικής παλινορθώσεως είχε περιορισμένη απήχηση. Επιθυμία των ψηφοφόρων ήταν η επιστροφή στην ομαλότητα ενώ παρατηρήθηκε κατολίσθηση της πολιτικής ηγεσίας στα αναχρονιστικά πλαίσια του παλαιού διχασμού. Οι όποιες ιδεολογικές διαφοροποιήσεις και προσανατολισμοί περιορίστηκαν στο

πολιτειακό ζήτημα το οποίο μετά τις εκλογές του 1935 αποτέλεσε πρωτεύον ζήτημα για τη χώρα[2].

6. Το δημοψήφισμα του 1935 για το πολιτειακό ζήτημα

Η αμηχανία της κυβέρνησης Τσαλδάρη για τη διενέργεια ή μη του δημοψηφίσματος για το πολιτειακό είχε σαν έμμεση συνέπεια το πραξικόπημα του Γ. Κονδύλη και την ανατροπή της κυβέρνησης Π. Τσαλδάρη. Σκοπός της νέας κυβέρνησης του Γ. Κονδύλη ήταν να γίνει άμεσα δημοψήφισμα για το καθεστωτικό ζήτημα. Το δημοψήφισμα, το οποίο διενεργήθηκε στις 3 Νοεμβρίου 1935, έδωσε αποτελέσματα τα οποία ήταν προϊόν χωρίς προηγούμενο νοθείας. Η βασιλεία έλαβε 97,88% και η δημοκρατία μόνο 2,12%. Εμφανίστηκε ότι ψήφισαν 386.383 περισσότεροι ψηφοφόροι από ότι στις εκλογές του 1933, τις τελευταίες αδιάβλητες εκλογές.

7. Οι εκλογές του 1936

Στις εκλογές της 26ης Ιανουαρίου 1936, λόγω της χρησιμοποίησης της απλής αναλογικής, υπήρχε μεγάλη συμμετοχή πολιτικών κομμάτων. Στις εκλογές κατήλθαν 14 κόμματα και συνασπισμοί καθώς και αριθμός ανεξάρτητων και μεμονωμένων υποψηφίων. Το *Λαϊκό Κόμμα* με τον Παναγή Τσαλδάρη, το *Κόμμα των Ελευθεροφρόνων* του Ιωάννη Μεταξά και το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* με τον Θεμιστοκλή Σοφούλη κατέβηκαν στις εκλογές αυτοτελώς. Η *Γενική Λαϊκή Ριζοσπαστική Ένωσις* αποτελούνταν από το *Εθνικό Ριζοσπαστικό Κόμμα* του Κονδύλη, το *Εθνικό Λαϊκό Κόμμα* του Ιωάννη Θεοτόκη και τους ανεξάρτητους Ιωάννη Ράλλη, Γεώργιο Στράτο και Θεόδωρο Τουρκοβασίλη. Ο *Δημοκρατικός Συνασπισμός* αποτελούνταν από βενιζελογενή δημοκρατικά κόμματα. Για πρώτη φορά εμφανιζόταν και το νέο κόμμα του Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Το *Παλλαϊκό Μέτωπο* με εκπρόσωπο το Νίκο Πλουμπίδη είχε ως βάση το ΚΚΕ ενώ υπήρχαν και άλλα μικρότερα κόμματα.

---

[2] Ι Κολιόπουλος, «Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις από την 1η Μαρτίου 1935 έως την 28η Οκτωβρίου 1940», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΕ, σ. 367-8

ΠΙΝΑΚΑΣ 12: Αποτελέσματα των εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936 σε πανελλαδικό επίπεδο

Κυριότερα Κόμματα	**Αριθμός ψήφων**	**Ποσοστό**	**Έδρες**
Βενιζελικές Δυνάμεις			
Κόμμα Φιλελευθέρων	474.851	37,26	124
Δημοκρατικός Συνασπισμός	66.026	5,18	11
Σύνολο	575.704	45,19	142
Αντιβενιζελικές Δυνάμεις			
Λαικό Κόμμα	281.597	22,10	90
Γενική Λαική Ριζοσπαστική Ένωση	253.384	19,89	60
Μεταρρυθμιστικό Εθνικό Κόμμα	17.822	1,40	4
Σύνολο	606.297	47,60	143
Παλλαικό Μέτωπο	73.411	5,76	15

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική βουλευτικών εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1938

Η εκλογική δύναμη των κυριότερων κομμάτων ακολούθησε την παραδοσιακή τοπική κατανομή της ισχύος τους. Νέα κόμματα που δεν διέθεταν τοπικά ερείσματα, όπως αυτό του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, απέτυχαν. Σε γενικές γραμμές τα αντιβενιζελικά κόμματα διατήρησαν την εκλογική του δύναμη στην Παλαιά Ελλάδα και τα βενιζελικά στη Νέα. Οι εκλογείς όλων των αποχρώσεων ψήφισαν «παραδοσιακά» τους πολιτικούς παράγοντες του τόπου που είχαν αναδειχθεί στους αγώνες ανάμεσα στις δύο παρατάξεις

από τη μια μεριά και από την άλλη μεταξύ της αριστεράς και των αστικών κομμάτων[3]. Οι εκλογές οδήγησαν σε ισοψηφία των δύο παρατάξεων στη Βουλή: 143 έδρες οι αντιβενιζελικοί και 142 οι βενιζελικοί. Οι Κομμουνιστές με 15 έδρες έγιναν ρυθμιστές της κατάστασης, φαινομενικά τουλάχιστον, καθώς οι συνεννοήσεις Λαϊκών και Φιλελευθέρων απέβησαν άκαρπες. Το σύμφωνο Σοφούλη – Σκλάβαινα ανάμεσα στους Φιλελεύθερους και τους Κομμουνιστές για πολιτική στήριξη των βουλευτών του *Παλλαϊκού Μετώπου* σε κυβέρνηση Φιλελευθέρων δεν ίσχυσε. Τα αποτελέσματα των εκλογών του 1936 αποτελούν την τελευταία αποτύπωση της εκλογικής συμπεριφοράς πριν από το δεκάχρονο διάστημα απουσίας εκλογικών αναμετρήσεων εξαιτίας της δικτατορίας του Μεταξά και της Κατοχής. Σε τοπικό επίπεδο, στο νομό Φθιωτιδοφωκίδας, τα αποτελέσματα καταγράφηκαν ως εξής:

---

[3] Κολιόπουλος, *ο.π*, σ. 374

ΠΙΝΑΚΑΣ 13: Αποτελέσματα των εκλογών 1936 στην περιφέρεια Φθιώτιδοφωκίδας

Νόμιμος πληθυσμός: 200.996 Ψηφίσαντες: 41.681 Βουλευτικές έδρες: 10

Έγκυρα: 41.558 Εκλογικά Τμήματα: 159 Εκλογικό μέτρο: 3.778

Κόμματα	**Ποσοστό**	**Έδρες**
Γενική Λαική Ριζοσπαστική Ένωση	27,30	3
Λαικό Κόμμα	33,56	3
Κόμμα Φιλελευθέρων	27,40	3
Δημοκρατικός Συνασπισμός	8,44	-
Παλλαικό Μέτωπο	2,6	-
Αρχειομαρξιστές	0,1	-

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική βουλευτικών εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1938

Με βάση τα εκλογικά αποτελέσματα, το ποσοστό των αντιβενιζελικών δυνάμεων στο νομό ανήλθε σε 60,86% (έναντι 47,60% σε πανελλαδικό επίπεδο) και των βενιζελικών σε 35,84% (έναντι 45,19% πανελλαδικά). Οι δυνάμεις της Αριστεράς έλαβαν 2,6% ενώ το πανελλαδικό ποσοστό τους ήταν 5,76%. Στο νομό εκλέχθηκαν τρεις βουλευτές από την βενιζελική και έξι από την αντιβενιζελική παράταξη. Πιο συγκεκριμένα από τη *ΓΛΡΕ* εκλέχθηκαν οι Χλωρός Γεώργιος, Γραμματίκας Αθανάσιος και Βελλόπουλος Λεωνίδας. Οι άλλοι υποψήφιοι, που δεν εκλέχθηκαν ήταν οι Μαυροειδής Αθανάσιος, Παναγιούλας Χρήστος, Καραμήτρος Γεώργιος, Κολώνιας Μιλτιάδης, Παπαδημητρίου Ευθύμιος,

Πετρόπουλος Θεμιστοκλής, Ταξιάρχου Ιωάννης. Από το *Λαϊκό Κόμμα* εκλέχθηκαν οι Χατζίσκος Δημήτριος, Ευταξίας Λάμπρος και Πλατής Γεώργιος. Δεν εκλέχθηκαν οι Αστερίου Γεώργιος, Καλατζής Ευάγγελος, Ρόδιος Δημήτριος, Λύτρας Τάκης, Γκελεστάθης Αναστάσιος, Μανωλόπουλος Δημήτριος και Ανδρίτσος Αναστάσιος. Από το *Κόμμα των Φιλελευθέρων* εκλέχθηκαν οι Τσιριμώκος Ηλίας, Βασιλειάδης Γεράσιμος, Λιδωρίκης Κωνσταντίνος. Άλλοι υποψήφιοι ήταν οι Μαλαμίδας Ευστάθιος, Παπαθανασίου Αλέξανδρος, Στεργιόπουλος Χρίστος, Θεοδοσόπουλος Αλεξανδρος, Ξηρός Γεώργιος, Κοκκινόπουλος Απόστολος και Γουργούρης Νικόλαος. Από το *Δημοκρατικό Συνασπισμό* δεν εκλέχθηκε κανένας βουλευτής στη Φθιώτιδα. Υποψήφιοι ήταν οι Θανασέκος Γεώργιος και Βενούκας Αναστάσιος. Ούτε το *Παλλαϊκό Μέτωπο* εξέλεξε κάποιον βουλευτή. Υποψήφιοι ήταν οι Φίτσος Δημήτριος, ο Ψαρρός Ηλίας και Γιαταγάνας Γεώργιος. Έναν υποψήφιο, τον Παπαδημητρίου Δημήτριο, ο οποίος όμως δεν εκλέχθηκε, κατέβασε και το *Αρχειομαρξιστικό Κομμουνιστικό Κόμμα*. Στο Δήμο Λαμιέων τα αποτελέσματα των εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936 διαμορφώθηκαν όπως διαφαίνεται στον παρακάτω πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 14: Αποτελέσματα των εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936 στο Δήμο Λαμιέων

Κόμματα	**Ψήφοι**	**Ποσοστό**
Γενική Λαϊκή Ριζοσπαστική Ένωση	851	25,47
Λαϊκό Κόμμα	1.360	40,7
Κόμμα Φιλελευθέρων	669	20
Δημοκρατικός Συναγερμός	149	4,45
Παλλαϊκό Μέτωπο	345	10,32
Αρχειομαρξιστές	8	0,02

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική βουλευτικών εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1938

Παρατηρείται ότι και στις εκλογές του 1936, όπως και στις προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου που εξετάσαμε, οι αντιβενιζελικές δυνάμεις έλαβαν μεγαλύτερο ποσοστό στην πόλη της Λαμίας (66,17%) σε σχέση με το ποσοστό τους σε επίπεδο νομού (60,86%) ή το πανελλαδικό ποσοστό τους (47,60%). Αντίστοιχα, μικρότερο ποσοστό έλαβαν οι βενιζελικές δυνάμεις, 24,45% στο Δήμο Λαμιέων και 35,84% στο νομό Φθιωτιδοφωκίδας και 45,19% πανελλαδικά. Αντίθετα, το *Παλλαϊκό Μέτωπο* έλαβε στην πόλη της Λαμίας σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό (10,32%) από ότι σε επίπεδο νομού (2,6%) ή πανελληνίως (5,76%), επιβεβαιώνοντας για άλλη μια φορά ότι η δύναμη της Αριστεράς βρισκόταν κυρίως στα αστικά κέντρα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

1. Η προπολεμική δύναμη του ΚΚΕ στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας και στην πόλη της Λαμίας.

Το *Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας* ιδρύθηκε το 1918 με το όνομα *Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος* (ΣΕΚΕ), από στελέχη σοσιαλιστικών οργανώσεων από τις σοσιαλιστικές οργανώσεις Αθήνας, Πειραιά, Βόλου, Κέρκυρας, Καβάλας και τη *Φεντερασιόν*. Το 1920 μετονομάστηκε σε *Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος* και τέσσερα χρόνια αργότερα προσχώρησε στην *Κομμουνιστική Διεθνή*. Την πρώτη αυτή περίοδο το κόμμα αριθμούσε 1.320 μέλη σε όλη τη χώρα. Στη Λαμία υπήρχε όμιλος του κόμματος, δηλαδή οργάνωση με κάτω από 15 μέλη[4].

Το 1924 το κομμουνιστικό κόμμα έφτασε πανελληνίως τα 2.200 μέλη αλλά τα επόμενα χρόνια δικτατορία του Πάγκαλου, η οποία έθεσε το ΚΚΕ εκτός νόμου, και οι εσωκομματικές έριδες μείωσαν τη δύναμή του. Στο τέλος της δεκαετίας του 1920 από το ήδη αδύναμο κόμμα αποχωρίστηκαν διάφορες ομάδες όπως οι Αρχειομαρξιστές, οι Τροτσκιστές, οι Σπαρτακιστές και άλλες. Την περίοδο 1929-1931 παρά τις ευνοϊκές συνθήκες για στρατολόγηση νέων μελών που δημιουργούσε η οικονομική κρίση, η κατάσταση στο κόμμα δεν βελτιώθηκε «*λόγω της ανικανότητας της ηγεσίας που ήταν στραμμένη στην έντονη ενδοκομματική πάλη*»[5]. Το ΚΚΕ γνώρισε την πιο χαμηλή στάθμη της ιστορίας του και η δύναμή του έπεσε στα 1.500 μέλη[6].

Η φραξιονιστικές διαμάχες τερματίστηκαν το 1932 με το διορισμό, ουσιαστικά από την *Κομιντέρν*, του Νίκου Ζαχαριάδη ως *Γενικού Γραμματέα* του κόμματος. Με την επέμβαση της *Κομμουνιστικής Διεθνούς* η ηγεσία του ΚΚΕ υιοθέτησε το σχέδιο των επαναστατικών σταδίων της *Κομιντερν* και υποχρεωτικές οργανωτικές μορφές, όπως τον δημοκρατικό συγκεντρωτισμό που συνεπαγόταν σιδερένια κομματική πειθαρχία αλλά και οργανωτική συνοχή. Ως την αρχή της δικτατορίας του Μεταξά, τα μέλη του κόμματος αυξήθηκαν σε 17.500. Αυτή η εντυπωσιακή οργανωτική ανάπτυξη οφείλεται

---

[4] *Θέσεις για τα 40 χρόνια του ΚΚΕ, 1918-1958*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1958, σ.19
[5] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, τόμος Β, 1925-1928*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, σ. 589
[6] *Θέσεις για τα 40 χρόνια του ΚΚΕ, ο.π.*, σ. 290

εν μέρει στην κατάπαυση της ενδοκομματικής διαμάχης και εν μέρει στη μεγαλύτερη ριζοσπαστικοποίηση των μαζών την περίοδο αυτή[7].

Η εκλογική δύναμη του ΚΚΕ κατά τον Μεσοπόλεμο αντανακλά την περιορισμένη κοινωνική και πολιτική παρουσία της εργατικής τάξης. Το ΚΚΕ είχε αρχίσει να διαμορφώνει τον ιδιαίτερο παραταξιακό του χώρο και να αυτονομείται από τις διαιρέσεις του Εθνικού Διχασμού και το διπολικό σχήμα βενιζελισμός – αντιβενιζελισμός. Ωστόσο, η διαμόρφωση ιδιαίτερης παραταξιακής ταυτότητας για ένα ταξικό κόμμα, ένα κόμμα δηλαδή που αποτελεί την πολιτική εκπροσώπηση μιας τάξης, είναι μια μακρόχρονη και σύνθετη διαδικασία η οποία απαιτεί την εμπέδωση μιας ξεχωριστής πολιτικής κουλτούρας[8]. Αυτή η διαδικασία είχε παγιωθεί σε μερικά μόνο τμήματα της εργατικής τάξης τα οποία αποτελούσαν και τον κοινωνικό χώρο στον οποίο το ΚΚΕ είχε αποκτήσει σημαντικά πολιτικά ερείσματα. Αυτά ήταν στην περίοδο του Μεσοπολέμου, τα εργατικά στρώματα της Θεσσαλίας και ορισμένα των Νέων Χωρών (Μακεδονία, Θράκη, Λέσβος) τα οποία ήταν άμεσα συνδεδεμένα με τη διαδικασία της πρωτοεκβιομηχάνισης και την πρωτογενή επεξεργασία αγροτικών προϊόντων, κυρίως καπνού[9].

Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά, το Κομμουνιστικό Κόμμα αποδιοργανώθηκε και αποσυντέθηκε[10]. Ωστόσο, η κοινωνική επιρροή που διέθετε δεν αποσταθεροποιήθηκε. Από τους διωγμούς της δικτατορίας του Μεταξά μόνο 2.000 μέλη αρνήθηκαν να υποκύψουν στις πιέσεις και να υπογράψουν δηλώσεις μετανοίας με αποτέλεσμα να οδηγηθούν σε φυλακές και εξορίες[11]. Οι 45.000 δηλώσεις μετανοίας τα χρόνια της δικτατορίας[12], τετραπλάσιες από τα μέλη του κόμματος, δείχνουν ότι οι περισσότερες δηλώσεις ήταν αποτέλεσμα της αστυνομικής πίεσης παρά της κομματικής ιδιότητας των συλληφθέντων. Κατά τον ερευνητή Ρ. Κούνδουρο, αυτό αποδεικνύει την

---

[7] Α. Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και αστισμός στον Μεσοπόλεμο*, Αθήνα: Θεμέλιο γ.εκδ. 1999, σ. 319

[8] Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης 1992, σ. 28

[9] Πιο αναλυτικά για την εκλογική δύναμη του ΚΚΕ στον Μεσοπόλεμο βλέπε Χ. Ν. Γεωργαντίδης, Η. Νικολακόπουλος, «Η εξέλιξη της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ μεταξύ των δύο πολέμων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τευχ.36-37 (1978), σ. 448-468

[10] Ελεφάντης, *ο.π.*, σ. 280-293

[11] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, τόμος Ε, 1941-1944*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, σ.11

[12] Δ. Κούσουλας, *Επανάστασις και Ήττα. Ιστορία του ΚΚΕ 1918-1940*, ελλ. εκδ. Αθήνα: εκδ. Ι. Καμπανά, 1969, σ. 123

ταύτιση του προοδευτικού στοιχείου και ιδεών με τον κομμουνισμό[13]. Η διαδικασία των δηλώσεων έπληξε την οργανωμένη δύναμη του κόμματος αλλά ταυτόχρονα ενεργοποίησε τους επάλληλους κύκλους της επιρροής του. Οι «δηλωσίες» ανέλαβαν σημαντικές πρωτοβουλίες και διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην Αντίσταση[14].

Η εξέλιξη και οι διακυμάνσεις της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ κατά τον Μεσοπόλεμο επιτρέπουν να ερευνηθεί και να αποτυπωθεί η διαδικασία διαμόρφωσης και εδραίωσης της επιρροής του και της λαϊκής του βάσης. Τα πρώτα 15 χρόνια της ζωής του Κομμουνιστικού Κόμματος δεν σημειώθηκε μεγάλη πρόοδο στις κάλπες και το κόμμα δεν ξεπέρασε στις εθνικές εκλογές το ποσοστό του 6%.

Στις εκλογές του 1926 το ΚΚΕ κάλυψε με υποψηφίους το σύνολο σχεδόν της χώρας και σημείωσε σημαντική επιτυχία λαμβάνοντας συνολικά 41.982 ψήφους και εκλέγοντας 10 βουλευτές. Οι βουλευτικές εκλογές του 1928, που χαρακτηρίζονται από τη θριαμβευτική επάνοδο του Ελ. Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της χώρας, σηματοδοτούν για το ΚΚΕ το χαμηλότερο σημείο της εκλογικής επιρροής του. Συνολικά το ΚΚΕ συγκέντρωσε 24.000 ψήφους, χάνοντας σε σχέση με τις εκλογές του 1926 τη μισή σχεδόν εκλογική του δύναμη. Η πτώση της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ αντικατοπτρίζεται και στις γερουσιαστικές εκλογές της 21 Απριλίου 1929 και στις κοινοτικές εκλογές της 4 Αυγούστου 1929. Σύμφωνα με το ίδιο το ΚΚΕ, η μείωση αυτή αποδόθηκε σε οργανωτικές αδυναμίες, σε εσωκομματικά αίτια αλλά και στη ρευστότητα της επιρροής στο εκλογικό σώμα το οποίο κατά την άποψη των αναλυτών του κόμματος παρασύρθηκε από το ρεύμα του βενιζελισμού[15]. Στις εκλογές του 1932 το ΚΚΕ σημείωσε άνοδο σε σχέση με τις εκλογές του 1928 και 1926. Ωστόσο παρουσιάζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις σχετικά με τη γεωγραφική κατανομή της εκλογικής του δύναμης. Στις εκλογές του 1933 το ΚΚΕ γνώρισε το μέγιστο της εκλογικής του δύναμης κατά το Μεσοπόλεμο, με εξαίρεση τις εκλογές του 1935 από τις οποίες απείχαν τα βενιζελικά

---

[13] Ρ. Κούνδουρος, *Η ασφάλεια του καθεστώτος. Πολιτικοί κρατούμενοι, εκτοπίσεις και διώξεις στην Ελλάδα 1936-1974*, Αθήνα: Καστανιώτης 1976,σ. 63

[14] Γ. Μαργαρίτης, «Πολιτικές προοπτικές και δυνατότητες κατά την Απελευθέρωση», *Μνήμων* 9 (1984), σ. 174-193 και Δ. Κούσουλας, *ΚΚΕ. Τα πρώτα 30 χρόνια. 1918-1949*, Αθήνα 1987, σ. 161-165

[15] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τόμος 2ος, σ.569

κόμματα[16]. Στις εκλογές του 1935 η αποχή των βενιζελικών κομμάτων οδήγησε σε αύξηση της δύναμης του ΚΚΕ γεγονός που αποδίδεται και στον προσανατολισμό μέρους των βενιζελικών ψηφοφόρων προς το κόμμα.

Το αποτέλεσμα των εκλογών του 1936 είναι ο τελευταίος διαθέσιμος δείκτης μέτρησης της εκλογικής απήχησης του ΚΚΕ καθώς με τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου διακόπηκε η λειτουργία του κοινοβουλευτικού συστήματος. Στις εκλογές αυτές τα εκλογικά ποσοστά του ΚΚΕ μειώθηκαν σε σχέση με τις εκλογές του 1935 και επανήλθαν στα επίπεδα του 1933.

Με βάση τα εκλογικά αποτελέσματα μπορεί να διερευνηθεί η συγχρονική και διαχρονική εικόνα της απήχησης του ΚΚΕ σε κάθε περιοχή ειδικότερα. Ο Νομός Φθιώτιδοφωκίδας ήταν ένας από τους νομούς της χώρας, όπου προπολεμικά το ΚΚΕ λάμβανε ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά στις εκλογικές αναμετρήσεις. Εξάλλου, η κατανομή της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ κατά τον Μεσοπόλεμο ήταν ανισομερής και επικεντρώνονταν στις περιοχές της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της Θράκης[17]. Στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας, όπως και στο μεγαλύτερο μέρος της χώρας, το ΚΚΕ είχε περιορισμένη παρουσία και δεν μπορούσε να διαταράξει την πόλωση ανάμεσα στους βενιζελικούς και τους αντιβενιζελικούς. Στις εκλογές του 1926 και 1932 η εκλογική δύναμη του ΚΚΕ στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας ήταν 3-3,5 φορές μικρότερη από ότι σε πανελλαδικό επίπεδο. Στις εκλογές του 1935 και 1936 η εκλογική δύναμη του κόμματος αυξήθηκε κατά περίπου 60% παραμένοντας ωστόσο στα μισά της πανελλαδικής εκλογικής του δύναμης.

---

[16] Ο Ελεφάντης, *ο.π.*, σ. 335 υποστηρίζει ότι κορυφαίο σημείο της εκλογικής του δύναμης πριν από τον πόλεμο ήταν οι εκλογές του 1936. Βασίζεται όμως στους λανθασμένους υπολογισμούς της στατιστικής υπηρεσίας. Σχετικά βλέπε Γεωργαντίδης και Νικολακόπουλος, *ο.π.*, σ. 454 (448-468)

[17] Γεωργαντίδης και Νικολακόπουλος, *ο.π.*, σ. 454

<u>Πίνακας 1</u>: Εκλογική Δύναμη του ΚΚΕ στην Εκλογική Περιφέρεια της Φθιωτιδοφωκίδας

Βουλευτικές Εκλογές	**7/11/1926**	**19/8/1928**	**25/9/1932**	**5/3/1933**	**9/6/1935**	**26/1/1936**
Ψήφοι	402	446	619	691	1044	1082
Ποσοστό	1,28%	1,29 ή 3,81	1,58%	1,75 ή 5,14	2,93%	2,60%
Πανελλαδικό Ποσοστό	4,38%	1,41	4,97%	4,50	9,59	5,76%

Ο μεγαλύτερος αριθμός ψήφων του κόμματος σημειώνονταν στην πόλη της Λαμίας. Η συγκέντρωση της μεγαλύτερης δύναμης του ΚΚΕ στις πόλεις αποτελούσε άλλο ένα χαρακτηριστικό της εκλογικής επιρροής του ΚΚΕ, η οποία ωστόσο και στον αστικό πληθυσμό ακολουθούσε τη γεωγραφική διαφοροποίηση που προαναφέρθηκε. Με εξαίρεση τις πόλεις της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της Θράκης η εκλογική δύναμη του ΚΚΕ δεν ξεπέρασε το 10%. Το στοιχείο αυτό καταδεικνύει ότι οι κύριοι φορείς της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ αποτελούνταν από βιομηχανικούς εργάτες ή συνδικαλιστές[18].

Ενώ η εκλογική ακρόαση του κόμματος ανέβαινε σταθερά στα μεγάλα αστικά κέντρα[19], στις αγροτικές περιοχές η απήχηση του ΚΚΕ ήταν ιδιαίτερα περιορισμένη. Ένα από τα κύρια εμπόδια που συνάντησε το ΚΚΕ στην προσπάθειά του να επεκτείνει την παρουσία του στον αγροτικό πληθυσμό ήταν η παρουσία από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 του αγροτικού κόμματος. Η κρίση του αγροτισμού από το 1933 και μετά επέτρεψε στο ΚΚΕ μικρή αλλά σταθερή επέκταση της επιρροής του[20]. Αναλυτικά η εκλογική δύναμη του

---

[18] Στο ίδιο, σ. 456
[19] Ελεφάντης, *ο.π.*, σ. 334-340
[20] Στο ίδιο, σ. 456

ΚΚΕ στο Δήμο Λαμιέων σε σχέση με την εκλογική του δύναμη σε επίπεδο νομού παρουσιάζεται στον παρακάτω πίνακα:

<u>Πίνακας 2</u>: Κατανομή των ψήφων του ΚΚΕ στο νομό Φθιωτιδοφωκίδας στις εκλογικές αναμετρήσεις 1932,1935 και 1936[21]

Εκλογές	**Έτος**	**Φθιώτιδα**		**Δομοκός**	**Λοκρίδα**	**Παρνασσίδα**	**Δωρίδα**	Σύνολο
		Δήμος Λαμιέων	**Επαρχία Φθιώτιδας**					
Αριθμός ψήφων	1932	165	128	77	113	114	22	**619**
	1935	365	239	108	190	125	19	**1044**
	1936	345	224	90	246	163	14	**1082**
Ποσοστό επί των ψήφων του κόμματος	1932	26,65	20,67	12,43	18,25	18,25	3,55	**100**
	1935	35	22,89	10,34	18,2	12	1,81	**100**
	1936	31,8	20,7	8,3	22,7	15,06	1,29	**100**
Ποσοστό επί συνολικών ψήφων	1932	6	1,1	2,45	1,41	1,36	0,38	**1,59**
	1935	12,78	2,34	3,59	2,33	1,66	0,29	**2,8**
	1936	10,32	1,91	2,52	2,64	3,1	0,24	**2,6**

Τα αναλυτικά στατιστικά στοιχεία για τις εκλογές του 1932, 1935 και 1936 επιτρέπουν να χαρτογραφηθεί με μεγαλύτερη ακρίβεια η εκλογική δύναμη του ΚΚΕ στο νομό

[21] Παρουσιάζονται οι συγκεκριμένες εκλογικές αναμετρήσεις γιατί μόνο για αυτές διαθέτουμε αναλυτικά στατιστικά δεδομένα.

Φθιωτιδοφωκίδας. Θα τονιστούν ιδιαίτερα οι εκλογές του 1936 καθώς αποτελούν τις τελευταίες προπολεμικές εκλογές. Με βάση τα εκλογικά στοιχεία που παρουσιάζονται στον Πίνακα 2 παρατηρείται ότι στην εκλογική περιφέρεια του Νομού Φθιωτιδοφωκίδας εμφανίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις σχετικά με την εκλογική δύναμη του ΚΚΕ. Στις εκλογές 1932 οι ψήφοι του ΚΚΕ συγκεντρώθηκαν στην επαρχία Φθιώτιδος, όπου καταγράφηκε το 47,2% των ψήφων του κόμματος. Στις εκλογές του 1935, καθώς τα βενιζελικά κόμματα απείχαν από τις εκλογές, το *Παλλαϊκό Μέτωπο*, το οποίο αποτελούνταν από κομμουνιστές και συμπράττοντες, διπλασίασε τις ψήφους του σε σχέση με τις εκλογές του 1932, γεγονός που οφείλονταν εν μέρει σε ψήφους βενιζελικών. Το 1/3 των ψήφων του προήλθε από την πόλη της Λαμίας και το 60% από την επαρχία Φθιώτιδας. Και στις εκλογές του 1936 το ένα τρίτο των ψήφων προήλθε από την πόλη της Λαμίας και το 50% συνολικά από την επαρχία Φθιώτιδας.

Αναφορικά με τις υπόλοιπες επαρχίες, η επαρχία Δωρίδας εμφανίζει ανύπαρκτο σχεδόν ποσοστό ψήφων ΚΚΕ σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις. Στη Λοκρίδα το ΚΚΕ σημειώνει αύξηση των ψήφων του στις εκλογές 1935 και 1936 γεγονός που μπορεί να οφείλεται στη μετακίνηση ψηφοφόρων του αγροτικού κόμματος, το οποίο με εκπρόσωπο το Γ. Θανασέκο είχε κάποια επιρροή στην περιοχή(1932:4,61% και 1933:1,60%). Η επιρροή του επικεντρώνεται στις κωμοπόλεις της περιοχής (Αμφίκλεια, Άγιος Κωνσταντίνος, Αταλάντη, Κηφισσοχώρι) ενώ είναι ιδιαίτερα αυξημένη σε δύο χωριά: στο Μώλο, όπου στις εκλογές του 1936 το ΚΚΕ έλαβε το 17,1% των ψήφων και στη Μενδενίτσα, όπου το ποσοστό του είναι 10,06%[22]. Στην Παρνασσίδα το ΚΚΕ έχει

---

[22] Η οργάνωση του Μώλου και της γειτονικής Μενδενίτσας έχει άμεση σχέση με τη δραστηριότητα του Γ. Γιαταγάνα, ο οποίος ήταν υποψήφιος βουλευτής του *Ενιαίου Μετώπου* στην Επαρχία Λοκρίδας στις εκλογές του 1933 και 1936. Ο Γιαταγάνας γεννήθηκε στην Μενδενίτσα το 1899. Ήταν τσαγκάρης στο επάγγελμα. Κληρωτός του 1919 πήρε μέρος στη Μικρασιατική εκστρατεία. Το 1926 οργανώθηκε στο ΚΚΕ και *οργάνωσε τον πρώτο πυρήνα στο Μώλο με τους Στάθη Μητσόπουλο (εκτελέστηκε από τους* Γερμανούς το 1943), Στέλιο Φροντιστή, Γιάννη Περιβολιώτη και Γιάννη Τσιριγκούλη. Εγκαταστάθηκε στο Μώλο. Οργάνωσε τα χωριά του Μώλου και συγκρότησε κομμουνιστικούς πυρήνες σε πολλά από αυτά. Εξορίστηκε κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά στη Φολέγανδρο. Από εκεί δραπέτευσε όταν οι Γερμανοί κατέλαβαν στη Αθήνα. Εγκαταστάθηκε στο Μώλο για να «ανασυγκροτηθεί» και εκεί περίμενε εντολή του κόμματος για την περαιτέρω δράση του. Τον ειδοποίησαν να ανασυγκροτήσει τις δυνάμεις του κόμματος στους Νομούς Φθιώτιδοφωκίδας και Ευρυτανίας και να αναλάβει γραμματέας της νέας οργάνωσης. Γι αυτό εγκαταστάθηκε τον Ιούνιο 1941 στη Λαμία. Συγκρότησε μαζί με άλλους κομμουνιστές το «Μέτωπο Εθνικής Σωτηρίας». Τον Αύγουστο 1941 ανασυγκροτήθηκε η *Περιφερειακή Επιτροπή* του ΚΚΕ. Όταν άρχισε να αναπτύσσεται το αντάρτικο παρέδωσε σε πιο έμπειρο στέλεχος. Όταν ιδρύθηκε η ΠΕΕΑ ορίστηκε κυβερνητικός εκπρόσωπος στη Λοκρίδα. Μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας

περιορισμένη απήχηση η οποία επικεντρώνεται στο αστικό κέντρο της Άμφισσας και στα μεγαλύτερα χωριά της περιοχής. Αξιοπρόσεκτη είναι η περίπτωση του χωριού Λιλαία όπου το 1936 το ΚΚΕ συγκέντρωσε το 11,1% των ψήφων. Κομμουνιστικός θύλακας στην περιοχή είναι το Γυμνάσιο που βρίσκεται στην Αμφίκλεια. Εκεί μυούνται στον κομμουνισμό άτομα όπως ο Γιάννης Αλεξάνδρου, ο κατοπινός στρατηγός του ΔΣΕ γνωστότερος ως Διαμαντής και ο Βασίλης Καθούλης[23]. Στην επαρχία Δομοκού η επιρροή του κόμματος επικεντρώνεται στα χωριά Βούζι (1936: 12%) και Βαρδαλή. Κατά τα άλλα η εκλογική απήχηση του κόμματος είναι μικρή. Όλα αυτά τα χωριά που αναφέρθηκαν διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη δεκαετία του 1940 είτε στην Αντίσταση είτε στον Εμφύλιο.

ανέλαβε υπεύθυνος για το συνδικαλιστικό κίνημα. Το 1945 φυλακίστηκε και αποφυλακίστηκε με τα μέτρα αποσυμφόρησης. Ξαναπιάστηκε για τα γεγονότα της 1-2 Ιανουαρίου 1946 όταν κινητοποιήθηκε ο λαός εναντίον της τρομοκρατίας και κρατήθηκε μερικές ημέρες. Τέλος πιάστηκε το 1947, φυλακίστηκε, καταδικάστηκε σε θάνατο με το Γ Ψήφισμα και εκτελέστηκε στη Ξηριώτισσα το φθινόπωρο του 1948. (προσπάθησε να τον σώσει ο ένοπλος τρομοκράτης της Δεξιάς Γιάννης Καναπίτσας αλλά εμποδίστηκε από βουλευτή Γ. Αστερίου που είχε τυφλό μίσος και εκδικητική μανία). Τα στοιχεία αντλήθηκαν από το Π. Λαγδάς, *Άρης Βελουχιώτης. Ο πρώτος του αγώνα*, Αθήνα: Κυψέλη 1976, σ. 25-25 υποσημείωση 1

[23] Σχετικά με την προπολεμική κομμουνιστική οργάνωση Αμφίκλειας (Δαδί), Λιλαίας, Αγόριανης και Κηφισσοχωρίου βλέπε Κ. Πεντεδέκας, *Η Αμφίκλεια (το Δαδί) στην Εθνική Αντίσταση, 1940-1944*, Αθήνα: Εντός, 2001, σ. 20-45

<u>Πίνακας 3</u>: Κατανομή των ψήφων του Παλλαϊκού Μετώπου κατά εκλογικά τμήματα στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας στις εκλογές του 1936

<u>Επαρχία Δομοκού</u>

Εκλογικό Τμήμα	Αριθμός ψήφων
Δομοκός	10
Αγόριανη	5
Βαρδαλή	17
Νέο Μοναστήρι	5
Βούζι	31/259
Ομβριακή	6
Περιβόλι	6
Ξυνιάδα	1
Μελιταία	7
Παλαμά	2
Σύνολο	90/3563

Επαρχία Λοκρίδος

Εκλογικό Τμήμα	Αριθμός ψήφων
Αταλάντη	13
Καλαπόδι	1
Λειβανάτες	3
Άγ. Κωνσταντίνος	17
Τιθορέα	2
Αμφίκλεια	27
Δρυμαία	2
Ελάτεια	2
Παρόριο	1
Μόδι	5

Ρεγγίνι	5
Κόμνηνα	5
Κηφισσοχώρι	7
Μώλος	97/567
Μενδενίτσα	48/477
Μαρτίνο	6
Τραγάνα	1
Αγία Μαρίνα	5
Σύνολο	246/9.309

Επαρχία Παρνασσίδος

Εκλογικό Τμήμα	Αριθμός ψήφων
Λιλαία	21/189
Χρυσό	10
Δελφοί	25
Προσήλιο	5
Άμφισσα	47
Σερνικάκι	2
Επτάλοφος	1
Κύρρων	2
Ιτέα	17
Αγία Ευθυμία	17
Πέντε ορίων	1
Δεσφίνα	1
Μαυρολιθάρι	1
Ελαιώνας	7
Κολοβάτες	2
Σύνολο	163/5.182

Επαρχία Δωρίδος

Εκλογικό Τμήμα	Αριθμός ψήφων
Κροκύλιο	4
Λιδωρίκι	7
Μαλανδρίνο	2
Ερατεινή	1
Σύνολο	14/5.611

Το ΚΚΕ δεν κατάφερε να εκλέξει βουλευτή σε καμία από τις προπολεμικές εκλογικές αναμετρήσεις της προπολεμικής περιόδου. Στις εκλογές του 1926 το ΚΚΕ κατέβηκε στις εκλογές ως *Ενιαίο Εκλογικό Μέτωπο* εργατών, αγροτών και προσφύγων με τέσσερεις υποψηφίους: τον Ευάγγελο Μουντούρη, το Νίκο Ευαγγελόπουλο, τον Γιώργο Σιάντο (μετέπειτα γενικό γραμματέα του κόμματος) και τον Λεωνταρή Φωτόπουλο. Τους περισσότερους σταυρούς προτίμησης έλαβε ο Ευαγ. Μουντούρης ενώ συνολικά το κομμουνιστικό κόμμα έλαβε 402 ψήφους. Στις εκλογές του 1928 υποψήφιος του κόμματος ήταν ο Δημήτριος Φίτσος, ο οποίος κατέβηκε ως μεμονωμένος υποψήφιος λαμβάνοντας 446 σταυρούς προτίμησης. Ο Φίτσος εμφανίζονταν σταθερά υποψήφιος του κόμματος σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις έως το 1936[24]. Στις εκλογές του 1932

[24] Ο Τάκης Φίτσιος γεννήθηκε το 1903. Καταγόταν από την Υπάτη από πλούσια οικογένεια καπνεμπόρων. Αφού τελείωσε το Γυμνάσιο Λαμίας, πήγε στην Αθήνα να σπουδάσει νομικά και εκεί μυήθηκε στον κομμουνισμό, παράτησε τις σπουδές του και αφοσιώθηκε στο ΚΚΕ. Ήταν μέλος των προοδευτικών

υποψήφιοι ήταν πάλι ο Δ. Φίτσος και ο Ηλίας Ψαρρός. Στις εκλογές του 1933 το ΚΚΕ κατέβηκε στις εκλογές ως *Ενιαίο Μέτωπο* με υποψηφίους σε τρεις από τις πέντε στενές εκλογικές περιφέρειες του Νομού Φθιωτιδοφωκίδας. Στην επαρχία Φθιώτιδας υποψήφιος ήταν ο Δ. Φίτσος, στην επαρχία Λοκρίδας ο Γιώργος Γιαταγάνας, ο οποίος έλαβε το 2,09 των ψήφων και στην επαρχία Δομοκού ο Αθαν. Αλεξίου ο οποίος έλαβε το 5% των ψήφων[25]. Στις εκλογές του 1935, από τις οποίες απείχαν τα βενιζελικά κόμματα το ΚΚΕ κατέβηκε ως στον εκλογικό στίβο ως *Ενιαίο Μέτωπο Εργατών και Αγροτών*.

Στις εκλογές του 1936 το ΚΚΕ διεκδίκησε την ψήφο ως *Παλλαϊκό Μέτωπο*. Στην εκλογική περιφέρεια Φθιωτιδοφωκίδας κατέβασε 6 υποψηφίους, τους περισσότερους που είχε έως τότε κατεβάσει το κομμουνιστικό κόμμα στην περιοχή. Οι υποψήφιοι αυτοί ήταν ο Δ. Φίτσος, ο Γ. Λάμπρου, ο Η. Ψαρρός, ο Γ. Γιαταγάνας και ο Α. Δημόπουλος. Στις ίδιες εκλογές οι Αρχειομαρξιστές που είχαν διασπαστεί από το ΚΚΕ, είχαν έναν υποψήφιο για πρώτη φορά στην επαρχία Φθιωτιδοφωκίδας, τον Δημ. Παπαδημητρίου[26], ο οποίος έλαβε 27 ψήφους.

κύκλων της εποχής, εκδότης του περιοδικού «Νεολαία» ήταν ένα είδος πολιτικού καθοδηγητή ανάμεσα στους φίλους του με κύρος και μεγάλη εκτίμηση. Βοήθησε στη συγκρότηση της *Κομματικής Οργάνωσης Αθήνας* και εισήγαγε στο κόμμα το 1923-4 τον Θανάση Κλάρα, με τον οποίο τον συνέδεε βαθιά φιλία. Δεν έλαβε υψηλή κομματική θέση. Κατά το μεγαλύτερο μέρος της Κατοχής ήταν φυλακισμένος. Δραπέτευσε το 1943 και ανέβηκε στο βουνό. Στις εκλογές για την ΠΕΕΑ ήταν εκπρόσωπος από Φθιώτιδα. Μετά την απελευθέρωση τοποθετήθηκε από το ΕΑΜ έπαρχος Φθιώτιδας. Ακολούθησε τον Άρη στο Μέτωπο Εθνικής Αντίστασης (ΜΕΑ). Εξορίστηκε στην Ικαρία. Καταδικάστηκε σε θάνατο από το Έκτακτο Στρατοδικείο Χαλκίδας και εκτελέστηκε στη Χαλκίδα στις 16 Απριλίου 1949 Για την προπολεμική του δράση βλέπε Πάνος Λαγδάς, *Άρης Βελουχιώτης. Ο πρώτος του αγώνα*, Αθήνα: Κυψέλη, 1976, σ.124-142 για την προσωπικότητά του, *Φραγγέλιο* (εβδομαδιαίο περιοδικό), αρ.φυλ.15, 25 Μαρτίου 1927. Βιογραφικά στοιχεία και σε αφιέρωμα του *Ριζοσπάστη*, 15 Ιουνίου 2008

[25] Και ο Γιαταγάνας και ο Αλεξίου εμφανίζονται μεταπολεμικά ως στελέχη του ΚΚΕ στη Φθιώτιδα. Ο Αλεξίου ήταν γραμματέας της *Κομματικής Οργάνωσης Δομοκού*.

[26] Σχετικά με τους αρχειομαρξιστές της Φθιώτιδας αναφέρονται οι Αχαρνιώτης Σπύρος από την Σπερχειάδα, Πανόπουλος Νάκος από τη Λαμία, Πόλμος Γιώργος, Δημήτρης Γιωτόπουλος (θείος του ηγέτη του αρχειομαρξισμού και για ένα διάστημα και της 4ης Διεθνούς Δ. Γιωτόπουλου) από τη Λαμία, Πονηρός Γ. (ηγέτης του αγροτικού κινήματος στην περιοχή της Φθιώτιδας. Κατά τη δικτατορία του Μεταξά ήταν ο ηγέτης των αγροτών που κατέλαβαν τα μοναστηριακά κτήματα στην Υπάτη. Συνελήφθη από Μεταξά. επακολούθησε ένοπλο συλλαλητήριο από τους αγρότες της περιοχής και απελευθερώθηκε. Όλοι αυτοί υποστηρίχθηκε ότι δολοφονήθηκαν κατ' εντολή του ΚΚΕ λίγο πριν από την Απελευθέρωση της χώρας. Βλέπε Γ. Καρύτσας, *Ο σφαγιασμός των αρχειομαρξιστών της περιοχής Αγρινίου από τον ελληνικό σταλινισμό*, Αθήνα: εκδόσεις Άρδην 2002, σ. 90-103 Οι ψήφοι των αρχειομαρξιστών συγκεντρώνονται στην περιοχή Υπάτης και Σπερχειάδας και στη Λαμία.

2. Η δράση του ΚΚΕ στην περιοχή της Φθιώτιδας την περίοδο της Κατοχής

Η Κατοχή αποτέλεσε μια βασική διαιρετική τομή όσο αφορά στη διαμόρφωση της Αριστεράς[27]. Το κρίσιμο στοιχείο αφορά στην ανάπτυξη του εαμικού κινήματος. Το εαμικό κίνημα υπήρξε καθοριστικό για την ιδεολογική, πολιτική και οργανωτική δόμηση της Αριστεράς. Μέσω των εμπειριών της Κατοχής το ΚΚΕ ανασυγκρότησε την προπολεμική επιρροή του ενώ διεύρυνε εντυπωσιακά την απήχησή του τόσο στον αστικό όσο και στον αγροτικό χώρο. Η εαμική εμπειρία δημιούργησε ένα αίσθημα συλλογικής δύναμης και δράσης, το οποίο έρχονταν σε ρήξη με το μέχρι τότε υπάρχον σύστημα των πελατειακών σχέσεων. Παράλληλα, παγίωσε τα πολιτικά σύμβολα της αριστεράς και λειτούργησε ως ενοποιητικό σημείο αναφοράς.

Η οργανωμένη επιρροή του ΕΑΜ αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα το οποίο επηρέασε τις μεταγενέστερες εξελίξεις όσο αναφορά τη διαμόρφωση του συστήματος των κομμάτων. Η μέτρηση της «κοινής γνώμης» σε περίοδο Κατοχής αποτελεί πρόβλημα. Ο Lars Baerentzen στηριζόμενος σε πληροφορίες που παρείχαν τα αποτελέσματα των εκλογών του 1944 που οργάνωσε το ΕΑΜ για το Εθνικό Συμβούλιο στις Κοσυσχάδες, στην επίσημη απογραφή των εαμικών δυνάμεων που έγινε με αναφορές από τις εαμικές περιοχές στην Πανελλαδική Σύσκεψη στις 1-2 Σεπτεμβρίου 1944 και σε αναφορές Ελλήνων και ξένων παρατηρητών, κατέληξε ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να εκτιμήσει κανείς με βάση τις ασαφείς και αντιφατικές διαθέσιμες πληροφορίες την πολιτική υποστήριξη προς το ΕΑΜ [28].

Δεν υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια ως προς την επιρροή του ΕΑΜ. Το ίδιο το ΕΑΜ προέβαλε στοιχεία που είχαν ως στόχο να τεκμηριώσουν την άποψη ότι τις παραμονές της Απελευθέρωσης είχε 1,5 με 2 εκατομμύρια μέλη[29]. Στα μέλη αυτά θα πρέπει να υπολογιστούν ότι το 1/3 αντιστοιχούσε στο αποκλεισμένο από τις εκλογικές διαδικασίες ποσοστό των γυναικών καθώς και η ισχυρότατη επιρροή της ΕΠΟΝ που εν μέρει μόνο αφορούσε τον ενήλικο πληθυσμό. Την εκτίμηση αυτή επανέλαβε και ο γενικός

---

[27] Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967,* Αθήνα: Πατάκης 1992, σ. 28-33

[28] L. Baerentzen, «Η λαϊκή υποστήριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής», *Μνήμων 9* (1984), σ. 157-173

[29]«Επίδαυρος 1821- Κορυσχάδες 1944», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, αρ. φύλλου 26-27, Μάης – Ιούνης 1944 (ανατύπωση Οχτώβρης 1946, σ.604)

γραμματέας του κόμματος Γ. Σιάντος σε δήλωσή του προς τους ξένους δημοσιογράφους, την ημέρα της υπογραφής της συμφωνίας της Βάρκιζας[30] ενώ δηλώνεται και σε άλλες εαμικές πηγές[31]. Και οι βρετανικές αναφορές παρόλο που δίνουν σαφώς μικρότερα νούμερα αναγνωρίζουν ότι το ΕΑΜ ήταν μια μεγάλη και δυνατή οργάνωση αλλά τόνιζαν με έμφαση ότι η υποστήριξη του πληθυσμού δεν ήταν ολόψυχη αλλά αποτέλεσμα πίεσης[32].

Ο ορισμός του μέλους ήταν πολύ ελαστικός και δεν ξεκαθαρίζεται αν αφορά μέλη κομμάτων που συνεργάσθηκαν με το ΕΑΜ ή μέλος μιας εαμικής οργάνωσης ή και τα δύο. Είναι γεγονός ότι το ΕΑΜ είχε σημαντική απήχηση στα περισσότερα και κυριότερα αστικά κέντρα ενώ ο αγροτικός πληθυσμός συμμετείχε μαζικά. Εντυπωσιακή ήταν και η οργανωτική και στρατιωτική του ανάπτυξη. Στην πρώτη φάση της Κατοχής, πριν αρχίσουν οι εμφύλιες συγκρούσεις συγκέντρωνε τις συμπάθειες της πλειοψηφίας του πληθυσμού. Ο κοινός αγώνας εναντίον των κατακτητών ήταν ο κοινός σύνδεσμος μέσα στο ΕΑΜ. Όταν ωστόσο τέθηκε το ζήτημα της εξουσίας στην μεταπολεμική Ελλάδα, προς το τέλος της Κατοχής, η λαϊκή υποστήριξη προς το ΕΑΜ γνώρισε σημαντικές διακυμάνσεις. Η πολιτική υποστήριξη του ΕΑΜ με την Απελευθέρωση και μετά από τις εμφύλιες συγκρούσεις του Δεκεμβρίου 1944 μειώθηκε. Οι διακυμάνσεις αυτές αφορούσαν κυρίως τα μικροαστικά στρώματα των πόλεων και είναι εμφανείς στην αποστασιοποίηση τους αμέσως μετά την Απελευθέρωση. Επηρέασαν ακόμα και τμήματα του αγροτικού πληθυσμού τα οποία το 1944 επάνδρωσαν τα Τάγματα Ασφαλείας και ήρθαν σε ένοπλη αντιπαράθεση με τον ΕΛΑΣ. Ο πολιτικός επιστήμονας, Η. Νικολακόπουλος σημειώνει ότι είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν η ευρύτερη επιρροή του ΕΑΜ την στιγμή της Απελευθέρωσης αντιπροσώπευε την απόλυτη πλειοψηφία του ενήλικου πληθυσμού[33].

---

[30] ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, τόμος V, σ. 352

[31] *Στ' άρματα, στ'άρματα*, τόμος ΙΙ, σ. 111 και Θ. Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, τόμος ΙΙ, Αθήνα 1979, σ. 517, Ο Β. Μπαρτζιώτας, γραμματέας της *Κομματικής Οργάνωσης Αθήνας* ανεβάζει τα μέλη του ΕΑΜ σε 2 εκατομμύρια. Β. Μπαρτζιώτας, *Εθνική Αντίσταση και Δεκέμβρης*, σ.159

[32] L. Baerentzen (ed.), *British Reports on Greece 1943-1944, by J.M.Stevens, C.M Woodhouse and D.J.Wallace*, Κοπεγχάγη, 1982

[33] Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης 1992, σ. 32

Η εαμική οργάνωση ήταν χωριστή από την οργάνωση των κομμάτων που συμμετείχαν στον συνασπισμό των κομμάτων του ΕΑΜ. Οι κομματικές οργανώσεις ήταν παράλληλες με την οργάνωση του ΕΑΜ και ανεξάρτητες από αυτή. Θεωρητικά τα κόμματα ήταν ισότιμα μέσα στο ΕΑΜ αλλά στην πράξη το *Κομμουνιστικό Κόμμα* είχε από την αρχή έως το τέλος μια κυρίαρχη επιρροή. Οι σχέσεις του ΕΑΜ με το ΚΚΕ ήταν περίπλοκες. Ο γενικός γραμματέας του κομμουνιστικού κόμματος, Γ. Σιάντος, όταν ρωτήθηκε από έναν άγγλο δημοσιογράφο αν το ΚΚΕ έλεγχε το ΕΑΜ απάντησε ότι :

> «Ο ισχυρισμός ότι το ΚΚΕ ελέγχει το ΕΑΜ αποτελεί μια από τις συνηθισμένες συκοφαντίες των πολιτικών του αντιπάλων που προσπαθούν να προκαλέσουν διχασμό και δυσπιστία. Είναι αλήθεια ότι το ΚΚΕ αποτελεί το μεγαλύτερο κόμμα του ΕΑΜ, όπως είναι και η κύρια πολιτική δύναμη της χώρας, αλλά κανένα έλεγχο δεν ασκεί. Στο πρόγραμμα του ΕΑΜ, πρόγραμμα που η ορθότητα και η λαϊκότητα του είναι δοκιμασμένες στην πράξη με αιματηρούς αγώνες, όλα τα κόμματα που το αποτελούν είναι απολύτως σύμφωνα και συνεργάζονται αδελφικά. Όλα τα κόμματα που μετέχουν στο ΕΑΜ είναι ισότιμα και αντιπροσωπεύονται στην Κεντρική του Επιτροπή με ίσο αριθμό αντιπροσώπων. Το ΕΑΜ είναι πανεθνικός μαχητικός συνασπισμός κομμάτων και οργανώσεων»[34].

Ωστόσο, η διαφορά ανάμεσα στο ΚΚΕ και στα άλλα κόμματα ήταν τεράστια. Τα μικρότερα κόμματα δεν είχαν αρκετούς ανθρώπους να σχηματίσουν σε κάθε επίπεδο δική τους οργάνωση. Κατά την Κατοχή ο αριθμός των μελών του Κομμουνιστικού Κόμματος αυξήθηκε εντυπωσιακά με αποτέλεσμα να φτάσει μετά την άνοιξη 1944 τα 250.000 μέλη, αριθμός ο οποίος αυξήθηκε και άλλο μέχρι τις συγκρούσεις του Δεκεμβρίου 1944[35]. Το ΚΚΕ είχε μετατραπεί από ένα ομοιογενές κόμμα στελεχών σε ένα μαζικό ετερόκλητο κόμμα που αγκάλιαζε όλα τα στρώματα του ελληνικού λαού. Ως

---

[34] ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τόμος 5, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1981, σ. 273

[35]«Η Συνδιάσκεψη των οργανώσεών μας», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση (ΚΟΜΕΠ)*, τ. 26-27 Μάιος – Ιούνιος 1944

προς την κοινωνική σύνθεση της λαϊκής του βάσης το ΚΚΕ χαρακτηρίζονταν από έντονη διαταξικότητα[36]. Η μαζικοποίηση του κόμματος είχε ως αποτέλεσμα μόνο το 18% των μελών να είναι εργάτες. Ο κύριος όγκος του ΚΚΕ ήταν αγρότες και ακολουθούσαν τα μικρουπαλληλικά στρώματα, γεγονός που προκαλούσε ταλαντεύσεις στην κομματική γραμμή και εμπόδιζε την εφαρμογή της εσωκομματικής πειθαρχίας[37].

Το ίδιο ίσχυε και για το ΕΑΜ σε μεγαλύτερο ακόμα βαθμό. Το εαμικό κίνημα προσέλαβε έντονα διαταξικά χαρακτηριστικά καθώς αποτελούσε μία πολιτική συμμαχία κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων και συνδέθηκε με το κίνημα των διεκδικήσεων της ξένης βοήθειας στις πόλεις[38]. (Μαργαρίτης, σ. 210-212). Ο δεσμός που ένωνε τα μέλη του ΕΑΜ ήταν η επιθυμία για απελευθέρωση της χώρας και η δημιουργία μιας κοινωνίας πιο δίκαιης και δημοκρατικής. Ο ισχυρότερος ωστόσο κρίκος ήταν η επιθυμία για διώξιμο του κατακτητή μόλις όμως επιτυγχάνονταν αυτός ο στόχος ήταν επόμενο να αρχίσουν οι συζητήσεις για τη μορφή της μεταπολεμικής κοινωνίας, στις οποίες τα διάφορα ρεύματα θα προσπαθούσαν να επιβάλλουν τις απόψεις τους. Κάτι τέτοιο δεν σήμαινε αναγκαστικά διάσπαση με την προϋπόθεση ότι η αντιπαράθεση θα γινόταν με δημοκρατικό τρόπο με τη μορφή των συζητήσεων και τη λήψη αποφάσεων από τη βάση.

Η μαζική και διαταξική στροφή προς την Αριστερά η οποία παρατηρήθηκε μετά τον πόλεμο ήταν αποτέλεσμα των κατοχικών εξελίξεων. Πιθανά σχετίζονταν και με την καταπίεση της μεταξικής δικτατορίας. Ενισχύθηκε δε από την απουσία των παραδοσιακών κομμάτων κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Ωστόσο η ευρύτερη εαμική αριστερά δεν είναι μεθοδολογικά σωστό να ταυτίζεται με το ΚΚΕ[39]. Η ταύτιση με το κατοχικό ΕΑΜ δεν συνεπάγονταν αναγκαστικά συμπόρευση με τη μεταπολεμική στρατηγική του ΚΚΕ. Αυτό διαφαίνεται από την διαρροή των μελών του κόμματος μετά τα Δεκεμβριανά, κυρίως των αμφιταλαντευόμενων είτε λόγω διαφωνιών με την πολιτική που ακολούθησε το ΚΚΕ είτε λόγω των διώξεων[40].

---

[36] Ντ. Κλόουζ (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1950, Μελέτες για την πόλωση*, Αθήνα 1997, σ. 37-62.

[37] Π. Ρούσος, « Κοινωνική Σύνθεση και Διαφώτιση των μελών», *ΚΟΜΕΠ*, τ.40, Ιούλιος 1945, σ.11

[38] Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2000, σ. 210-212

[39] Κούνδουρος, *ο.π.*, σ.23

[40] Βλέπε αναλυτικότερα το κεφάλαιο για την πολιτική δραστηριότητα του ΚΚΕ κατά το 1945

Άμεση ήταν η σχέση του ξεκινήματος της εαμικής αντίστασης με τον προπολεμικό εκλογικό χάρτη του ΚΚΕ. Στις αρχές της Κατοχής, την άνοιξη του 1941, πιθανολογείται ότι δεν πρέπει να υπήρχαν πάνω από 200 ελεύθερα οργανωμένα μέλη ενώ 2.000 βρίσκονταν στις φυλακές και τις εξορίες[41]. Από αυτούς απέδρασαν στην αρχή της Κατοχής περίπου 700.

Τα στοιχεία για την οργάνωση και την επιρροή του ΚΚΕ στην πόλη της Λαμίας κατά τη διάρκεια της Κατοχής είναι περιορισμένα και βασίζονται σε γραπτές μαρτυρίες μελών του κόμματος, στον αντιστασιακό τύπο της εποχής και στο αρχείο του *Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ* που απόκειται στα ΑΣΚΙ. Την πρώτη κατοχική άνοιξη του 1941 οι περισσότεροι κομμουνιστές στη Λαμία είχαν χάσει κάθε επαφή με το κόμμα. Το χτύπημα της μεταξικής ασφάλειας το 1938 ήταν καθοριστικό και αρκετά μέλη είχαν αναγκαστεί να υπογράψουν δηλώσεις μετανοίας ενώ άλλοι βρίσκονταν στην εξορία (όπως ο Τ. Φίτσιος ή ο Γ. Γιαταγάνας, προπολεμικά υποψήφιοι βουλευτές του κομμουνιστικού κόμματος στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας). Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Χ. Ραχιώτη, μέλους της ΟΚΝΕ και φοιτητή της Νομικής, ο πυρήνας των κομμουνιστών στην πόλη δεν ξεπερνούσε τα 50 άτομα[42]. Για περίπου 50 άτομα κάνει λόγο και ο Γ. Χουλιάρας (ο κατοπινός καπετάν – Περικλής) τα οποία είχαν χάσει την επαφή τους με το κόμμα, άλλοι κατά τη διάρκεια της 4ης Αυγούστου και άλλοι μετά το χτύπημα της οργάνωσης από την Ασφάλεια το 1938. Αυτοί δραστηριοποιήθηκαν από τις πρώτες ημέρες της Κατοχής και άρχισαν ανάμεσά τους επαφές και συζητήσεις. Πέντε από τα εναπομείναντα μέλη είχαν την πρωτοβουλία της επανασύστασης της κομματικής οργάνωσης στα μέσα Μαΐου 1941. Κάθε οργάνωση βάσης αποτελούνταν από τρία μέλη και σχηματίστηκαν τριάδες κατά ομοιοεπαγγελματικό κλάδο. Τα υπάρχοντα μέλη ανέλαβαν τα ίδια τη συγκρότηση και παρακολούθηση της λειτουργίας τους. Επιδίωξη ήταν οι κομματικές ομάδες να κινητοποιήσουν τους εργαζόμενους κατά τόπους δουλειάς, να ξαναζωντανέψουν τα επαγγελματικά τους σωματεία, να πιέσουν τα ανώτερα συνδικαλιστικά τους όργανα, το Εργατικό Κέντρο, την Ομοσπονδία Επαγγελματιών, τα

---

[41] Ελεφάντης, *ο.π.*,σ.319

[42] Χρ. Ραχιώτης, *Κατοχή (Ρούμελη – Θεσσαλονίκη)*, Αθήνα, 1983, σ.35-36

Δημοσιοϋπαλληλικά και Επιστημονικά Συνδικάτα, να μπουν επικεφαλής των εργαζομένων και να διεκδικήσουν ψωμί και άλλα είδη πρώτης ανάγκης που έλειπαν από την αγορά. Δεύτερος στόχος ήταν η επανασύσταση των *Κομματικών Οργανώσεων* στην ύπαιθρο στα πλαίσια του νομού από παλιούς συντρόφους. Η εργασία αυτή ανατέθηκε στους Γ. Χουλιάρα και Γ. Φράγκο. Τα πέντε μέλη που ανέλαβαν την πρωτοβουλία της επανασύστασης της κομματικής οργάνωσης αυτοονομάστηκαν *Περιφερειακή Επιτροπή του ΚΚΕ* στο νομό Φθιωτιδοφωκίδας. Έδρα τους ορίστηκε η Λαμία. Πρόκειται για τους Κ. Νταμάτη, δικηγόρο ο οποίος προπολεμικά εξέδιδε τη εφημερίδα *Μεταρρύθμισις*, Γ. Χουλιάρα, ηλεκτροτεχνίτη στην Ηλεκτρική Εταιρεία Λαμίας, Α. Δημόπουλο, ιδιοκτήτη ταβέρνας στην πλατεία Σιταγοράς, Γ. Φράγκο, κουρέα και Λ. Παπαλάμπρο, τηλεγραφητή. Αυτοί μοιράστηκαν τις ευθύνες για την προώθηση της οργάνωσης στους διάφορους επαγγελματικούς και οικονομικούς χώρους του κοινωνικού ιστού της πόλης. Γραμματέας ορίστηκε λίγες ημέρες αργότερα ο Κ. Καραγιώργος, τέως χωροφύλακας από τη Σπερχειάδα, ο οποίος είχε καταφύγει στη Λαμία από τη βουλγαροκρατούμενη Ξάνθη. Η θητεία του στη θέση αυτή έμελλε να είναι μικρής διάρκειας καθώς λίγο καιρό αργότερα ανέλαβε γραμματέας της οργάνωσης ο Γ. Γιαταγάνας, από τη Μενδενίτσα Λοκρίδας, ο οποίος είχε δραπετεύσει από τον τόπο εξορίας του τη Φολέγανδρο[43]. Τα άμεσα καθήκοντα των οργανώσεων ήταν:

> «Να συγκεντρωθούν με κάθε τρόπο και προφύλαξη τα όπλα, οι σφαίρες και το πολεμικό υλικό και να φυλαχθούν σε κατάλληλους χώρους, να υψωθεί το εθνικό φρόνημα του λαού της Ρούμελης και να εξαρθεί το μίσος απέναντι στους κατακτητές και να τηρηθούν αυστηρά οι συνωμοτικοί κανόνες πάνω στην πλούσια και πολύχρονη πείρα του ΚΚΕ»[44].

Η *Περιφερειακή Επιτροπή* αποφάσισε επιπρόσθετα την ίδρυση πατριωτικής οργάνωσης με την επωνυμία *Μέτωπο Εθνικής Σωτηρίας(ΜΕΣ)* με σκοπό τη συσπείρωση όλων των πολιτών σε εθνική βάση ανεξάρτητα από πολιτικές και άλλες διαφορές που τους χώριζαν

---

[43] Κ. Καραγιώργος, *Η Ρούμελη στις φλόγες*, Αθήνα 1979, σ. 17-30
[44] Καραγιώργος, *ο.π.*, σ. 39

στο παρελθόν[45]. Υπεύθυνος για τη οργάνωση του ΜΕΣ ορίστηκε ο Κ. Νταμάτης. Η πρώτη διακήρυξη του *Μετώπου Εθνικής Σωτηρίας* κυκλοφόρησε στις 22 Μαΐου 1941, ενάμιση μόλις μήνα ύστερα από την είσοδο των Ιταλών στην πόλη της Λαμίας[46]. Τον Αύγουστο 1941 η οργάνωση δέχθηκε το πρώτο πλήγμα καθώς έγιναν και οι πρώτες συλλήψεις. Ανάμεσα στους συλληφθέντες ήταν ο Νταμάτης, ο συνταγματάρχης Δημοκωστούλας, ο Κουτσοχιώνης και άλλοι.

Παράλληλα με την επανασύσταση της κομματικής οργάνωσης, ανασυγκροτήθηκε και δραστηριοποιήθηκε το *Εργατικό Κέντρο Λαμίας*, οι διοικήσεις των σωματείων και τα ίδια τα σωματεία. Στα τέλη Ιουνίου 1941, δύο μόλις μήνες ύστερα από την άφιξη των Ιταλών κατακτητών, πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία των σωματείων και του *Εργατικού Κέντρου Λαμίας* συλλαλητήριο μπροστά στο κτίριο της Νομαρχίας για το επισιτιστικό πρόβλημα που ήδη έκανε έντονη την παρουσία του[47].

Σύμφωνα με την εντολή της *Περιφερειακής Επιτροπής του ΚΚΕ* για την επανασύσταση των κομματικών οργανώσεων στην ύπαιθρο, έγινε σύνδεση με τους παλιούς κομμουνιστές, Νίκο Λέβα στο Δομοκό και Γ. Γιαταγάνα στη Μενδενίτσα, οι οποίοι ήταν εξόριστοι από το 1936. Η οργανωμένη κομμουνιστική επαναδραστηριοποίηση και η εθνικοαπελευθερωτική κίνηση άρχισε από τους παλιούς κομμουνιστές. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Γ. Χουλιάρα, μέλους της *Περιφερειακής Επιτροπής* :

> «Η οργάνωση του κομμουνιστικού κόμματος με τη βοήθεια και του Γιαταγάνα, μέρα με τη μέρα ξαπλώνει την επιρροή της και δημιουργεί βάσεις σε όλα τα κοινωνικά στρώματα της πόλης στις οποίες συμμετέχουν άνθρωποι από όλες τις πολιτικές παρατάξεις. Στο καθοδηγητικό όργανο μπαίνουν άνθρωποι που είναι γνωστοί παράγοντες της πόλης όπως ο Β. Παπαγεωργίου, ο Τέλης Καπιτσόπουλος μόνιμος αξιωματικός και άλλοι.

---

[45] Γ. Χουλιάρας (Περικλής), «*Ο δρόμος είναι άσωτος...»: ΕΛΑΣ – ΔΣΕ – Πολωνία, 1941-1958*, Ιωάννινα 2005, σ. 37-38

[46] Καραγιώργος, *ο.π.*, σ. 40

[47] Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 39

Καθορίζεται η διείσδυση δικών μας ανθρώπων στους μηχανισμούς της εξουσίας και η παρακολούθηση των συνεργατών του κατακτητή»[48].

Οι προσδοκίες και τα σχέδια για οργάνωση και αντίσταση φαίνεται ότι ξεκίνησαν από τον κύκλο των απλών και άσημων ανθρώπων και μελών του κόμματος μακριά από την επίσημη καθοδήγηση. Από τις πρώτες ημέρες της Κατοχής μια έντονη κινητικότητα παρατηρήθηκε ανάμεσα στα διάφορα χωριά της περιοχής και την πόλη της Λαμίας για την ανασύσταση των κομματικών οργανώσεων. Ήδη τον Ιούνιο 1941 ο Κ. Καραγιώργος, ανέφερε ότι το ΚΚΕ είχε 748 μέλη και στελέχη του κόμματος και 306 μέλη ανήκαν στην κομμουνιστική νεολαία, την ΟΚΝΕ. Ο Καραγιώργος κατέγραψε 27 κομματικές τριάδες μόνο στη Σπερχειάδα και ανάλογη στρατολογία μελών στη Υπάτη, τη Μακρακώμη και τα χωριά της Δυτικής Φθιώτιδας[49]. Επιπρόσθετα, μαρτυρεί την ύπαρξη πολλών κομματικών πυρήνων στη Λαμία, όπου είχε συγκροτηθεί *Αχτιδική Επιτροπή* και είχε αρχίσει ο συνδικαλιστικός αγώνας. Οργανωτική ανάπτυξη του ΚΚΕ σημειώθηκε και στην *Αχτιδική Επιτροπή Δομοκού*, όπου πρωτοστατούσε ο παλαίμαχος ακροναυπλιώτης Νίκος Λέβας. Κομματική οργάνωση έγινε και στη Στυλίδα. Πολλά μέλη των οργανώσεων αυτών εντάχθηκαν αργότερα στον ΕΛΑΣ[50]. Δεν έγινε δυνατό να διασταυρωθούν τα στοιχεία αυτά από άλλες πηγές ώστε να διαπιστωθεί η εγκυρότητά τους. Απλά σημειώνεται ότι καθώς ο Κ. Καραγιώργος αντικαταστάθηκε από γραμματέας Περιοχής το Σεπτέμβριο 1941, πιθανά επιθυμεί να εξάρει την προσωπική του συμβολή παρουσιάζοντας αυξημένη στρατολόγηση μελών στο ΚΚΕ και στην ΟΚΝΕ κατά τη διάρκεια της θητείας του.

Στις 27 Σεπτεμβρίου 1941 ιδρύθηκε το ΕΑΜ και το *Μέτωπο Εθνικής Σωτηρίας* προσχώρησε σε αυτό. Τον Οκτώβριο 1941 η νέα ηγεσία της *Κεντρικής Επιτροπής*, που ήταν Ακροναυπλιώτες ανέθεσε στον Γ. Γιαταγάνα τη διοίκηση της *Περιφερειακής Επιτροπής Ρούμελης*. Το Νοέμβριο 1941 ο Χουλιάρας πήγε στη Δυτική Λοκρίδα και στη Παρνασσίδα για να εφαρμόσει την απόφαση της *Περιφερειακής Επιτροπής του ΚΚΕ* του νομού Φθιωτιδοφωκίδας για την επανασύσταση των κομματικών οργανώσεων στις επαρχίες. Η εντολή ήταν να συγκροτηθούν κομματικές οργανώσεις παράλληλα με τις

---

[48] Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 45
[49] Καραγιώργος, *ο.π.*, σ. 36
[50] Καραγιώργος, *ο.π.*, σ.41-2

οργανώσεις του ΕΑΜ. Οι μεμονωμένοι κομμουνιστές έπρεπε να πρωτοστατήσουν στην περιοχή τους ώστε να δημιουργηθούν οργανώσεις του ΕΑΜ. Ανάλογα με την ανάπτυξη των κομματικών οργανώσεων και των οργανώσεων του ΕΑΜ έπρεπε να δημιουργηθούν αντίστοιχα καθοδηγητικά όργανα του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, *Υπαχτιδικές Επιτροπές* στα κεφαλοχώρια και *Αχτιδικές* στις πρωτεύουσες των επαρχιών[51]. Πολλοί κομμουνιστές οι οποίοι είχαν υπογράψει δήλωση κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά πρωτοστάτησαν στην ανασυγκρότηση των τοπικών οργανώσεων και ανέλαβαν τη θέση του γραμματέα[52].

Ο Άρης Βελουχιώτης, παρά τις αντιρρήσεις του κόμματος, ήλθε στη Λαμία και μαζί με τον Χουλιάρα πήγαν στην Παρνασσίδα για να διερευνήσουν τη δυνατότητα δημιουργίας αντάρτικου κινήματος στη Στερεά Ελλάδα[53]. Μετά την 8η Ολομέλεια της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ τον Ιανουάριο 1942 αποφασίστηκε η οργάνωση ειδικών μαχητικών τμημάτων. Μετά την επιχείρηση του Γοργοποτάμου το Νοέμβριο 1942 στάλθηκαν από την Κεντρική Επιτροπή ο Ηλίας Μανιάτης, μέλος της *Κεντρικής Επιτροπής* του ΚΚΕ, ως γραμματέας του *Γραφείου Περιοχής Στερεάς* και ο Βαγγέλης Παπαδάκης για να αναλάβει την ηγεσία του αντάρτικου και να ζητήσει από τον Βελουχιώτη να κατέβει στην Αθήνα. Ο Παπαδάκης βλέποντας την απήχηση του Βελουχιώτη στους άνδρες του, θεώρησε ότι η αλλαγή ηγεσίας θα ζημίωνε τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα στο ξεκίνημά του. Προτίμησε, παρά την κομματική εντολή να μην αναλάβει την ηγεσία αλλά να παραμείνει δίπλα στον Βελουχιώτη ως εκπρόσωπος του κομμουνιστικού κόμματος[54]. Ο Γ. Φράγκος ανέλαβε γραμματέας της Αχτιδικής Οργάνωσης Δομοκού, ο Γ. Λιάσκας της Φθιώτιδας και ο Δ. Μπακόλας της Ευρυτανίας[55].

Το πρώτο δεκαπενθήμερο του Μαρτίου 1943 πραγματοποιήθηκε *Συνδιάσκεψη Περιοχής Στερεάς* στη Παλιά Γιαννιτσού Φθιώτιδας προκειμένου να συζητηθεί πως θα εφαρμοστεί η απόφαση της Συνδιάσκεψης του ΚΚΕ. Να μάθω περισσότερα Εκεί φάνηκε το σπέρμα της αντίθεσης ανάμεσα στα ένοπλα και τα πολιτικά τμήματα. Οργανωτικός φορέας του

---

[51] Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 52
[52] Στο ίδιο, σ. 62
[53] Π. Λαγδάς, *Άρης Βελουχιώτης. Ο πρώτος του αγώνα*, Αθήνα: Μέλισσα,
[54] Β. Παπαδάκης (καπετάν – Λευτεριάς), *Καπετάν Λευτεριάς, Από την Κοξαρέ στα βουνά της Ρούμελης. Εθνική Αντίσταση 1940-45. Η προσωπική μου μαρτυρία*, Αθήνα: Θυμέλη 1999, σ. 103
[55] Χουλιάρας, *ο.π.*, σ.281

ΚΚΕ στην περιοχή παρέμενε η *Περιφερειακή Επιτροπή Φθιωτιδοφωκίδας και Ευρυτανίας(ΠΕΦΦΕ)* ο γραμματέας της οποίας, Η. Μανιάτης, και τα άλλα μέλη της, Γ. Γιαταγάνας και Μ. Κωστάκη, ζούσαν και καθοδηγούσαν την οργάνωση μέσα από την πόλη της Λαμίας. Μέσω της Συνδιάσκεψης ερχόταν για πρώτη φορά σε επαφή με την πραγματικότητα των ελεύθερων περιοχών[56].Ύστερα από τη Συνδιάσκεψη η ΠΕΦΦΕ εγκαταστάθηκε στο Γαρδίκι στη Δυτική Φθιώτιδα[57]. Την ίδια περίοδο κομματικά στελέχη που απελευθερώθηκαν από τις γερμανικές φυλακές πλαισίωσαν τις πολιτικές οργανώσεις και τις έκαναν περισσότερο ικανές να ανταποκριθούν στον καθοδηγητικό τους ρόλο. Στην περιοχή της Στερεάς μέσα στον Αύγουστο 1943 έφτασαν στελέχη του κόμματος τα οποία ανέλαβαν και μεταπολεμικά ρόλο στις οργανώσεις, όπως ο Αρίστος Βασιλειάδης, ο Αντώνης Παπαγγέλου, ο Λάμπρος Κηνόγλου και άλλοι. Στα πλαίσια των νέων δυνατοτήτων και αναγκών οργανώθηκε το γενικό καθοδηγητικό όργανο της περιοχής η *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς (ΚΟΠΣ)* με επικεφαλής και πρώτο γραμματέα τον Η. Μανιάτη και δεύτερο τον Α. Βασιλειάδη και έγιναν ανακατατάξεις στα κλιμάκια της πολιτικής οργάνωσης. Όταν ελευθερώθηκε το Καρπενήσι, η ΚΟΠΣ μετακινήθηκε εκεί[58].

Οι πηγές για την κατάσταση στην πόλη της Λαμίας την χρονική περίοδο από την ιταλική συνθηκολόγηση το Σεπτέμβριο 1943 έως την Απελευθέρωση είναι περιορισμένες. Διαφωτιστική είναι η αχρονολόγητη έκθεση του Συμβουλίου Πόλης της ΕΠΟΝ για την πόλη της Λαμίας η οποία τοποθετείται βάση των ενδείξεων το καλοκαίρι 1944.

> «Στην πόλη της Λαμίας υπάρχουν δυνάμεις Γερμανών και Ες – Ες που ποικίλλει ο αριθμός τους, με Γερμανούς του Λιανοκλαδίου, με φυλάκιο στο Καστρί και σε όλες τις γύρω γέφυρες της σιδηροδρομικής γραμμής σε σχήμα βεντάλιας. Ακόμα με χωροφύλακες της ειδικής περί τους 40 που ήρθαν από την Αθήνα μετά τα εγκλήματά τους της Καισαριανής[59], (*Τάγμα*

---

[56] Παπαδάκης, *ο.π.*, σ. 105-6
[57] Καραγιώργος, *ο.π.*, σ. 168
[58] Παπαδάκης, *ο.π.*, σ. 247
[59] Η έκθεση αναφέρεται στην εκτέλεση των 200 την Πρωτομαγιά του 1944 στην Καισαριανή και στο μπλόκο της Καισαριανής τον Ιούνιο 1944.

Χωροφυλακής Λαμίας) με ΕΑΣΑΔ (*Εθνικός Αγροτικός Σύνδεσμος Αντικομουνιστικής Δράσεως*). (...) Οι Γερμανοί προσπαθούσαν να διασπάσουν το λαό δίνοντας δήθεν βοηθήματος τους φτωχούς που τα έπαιρναν από τον κοσμάκη με το παρακράτημα. Ύστερα άρχισαν οι ομαδικές συλλήψεις (3000) και τα μπλοκαρίσματα. Εμφανίστηκε ο Βαφειάδης. Γίνηκε η εκτέλεση των πενήντα[60]. Σκοτώθηκε ο Βαφειάδης[61]. Η αντίδραση προσπάθησε να οργανώσει Πολιτοφυλακή από εξαθλιωμένα υπαλληλίστικα στρώματα (που απέτυχε). Δημιουργήθηκαν τα ΕΑΣΑΔ με τον ερχομό 40 χωροφυλάκων. Ο ΕΔΕΣ καλλιεργεί την ηττοπάθεια. Ο πόλεμος δεν θα τελειώσει γρήγορα. Τα σαμποταζ είναι η αιτία που σκοτώνονται τα παιδιά. Οι Άγγλοι θα σκοτωθούν με τους Ρώσους. Τα μεσαία στελέχη μας άλλα πιάστηκαν κι άλλα τρομοκρατήθηκαν και φύγανε. Έτσι χάσαμε την επαφή με τη βάση και γίναμε ουρά των γεγονότων. Ξαναστείλαμε άνθρωπο μέσα που άρχισε την ανασυγκρότηση. Τώρα έχουμε περί τα 350 παιδιά που κινητοποιούνται ταχτικά για βάψιμο, προκηρύξεις και γύρω από αυτά μια μάζα από 200 άλλα που όταν τους ζητήσουμε κάτι το κάνουν, μα δεν έχουμε τακτικότερη επαφή μαζί τους. Δεν έχουμε αξιοποιήσει τα αετόπουλα. Η ΟΠΛΑ είναι η περισσότερη έξω από την πόλη. Σπίτια για φαγητό έχουν εξασφαλιστεί μόνο για τα στελέχη. Μηχανισμός υπάρχει κοινός με τους μεγάλους. (...) Γενικό συμπέρασμα έχουμε χάσει Άμφισσα και Αγρίνι κινδυνεύει η Λαμία και το Μεσολόγγι. Μέτρα: μπάσιμο στελεχών μέσα, ανασυγκρότηση οργάνωσης, προσαρμογή, συνεδριάσεις, συνεργασίες γιάφκες σύνδεσμοι με μάζα. Να

---

[60] Στις 2 Απριλίου 1944 εκτελέστηκαν 150 όμηροι, 50 από τη Λαμία σε αντίποινα εκτροχιασμού αμαξοστοιχίας ντεκοβίλ στα Μεταλλεία. Επιτροπή από οικογένειες των εκτελεσθέντων παρουσιάστηκε στο Γερμανό διοικητή και ζήτησε να παραδοθούν τα πτώματα των τουφεκισθέντων. Σε ένδειξη διαμαρτυρίας έκλεισαν τα καταστήματα και σταμάτησε η κυκλοφορία στους δρόμους. Βλέπε *Οδηγητής*, Όργανο του Γραφείου του ΚΚΕ Στερεάς, 15 Απρίλη 1944, φ. 14

[61] Ο Βαφειάδης ήταν διαβόητος γεμανοντυμένος συνεργάτης των Γερμανών. Το καλοκαίρι 1943 είχε γίνει το φόβητρο μέσα στη Λαμία. Ήταν πρώτα αντάρτης του ΕΛΑΣ, λιποτάκτησε από τις μονάδες και καθώς γνώριζε πρόσωπα και πράγμα και πρόδιδε. Κάθε μέρα καταγγέλλονταν η δράση του στην ΚΟΠΣ. Εκτελέστηκε από την ΟΠΛΑ το καλοκαίρι 1943 στην Πλατεία Λαού. Προφορική μαρτυρία Κ.Κ.

χρησιμοποιηθούν τα κορίτσια. Επαγρύπνηση, συνωμοτισμός, οικονομικοί αγώνες»[62].

Στα μέσα της άνοιξης 1944 στο Καρπενήσι συνήλθε η συνδιάσκεψη των *Κομματικών Οργανώσεων της Στερεάς* την οποία παρακολούθησαν τρία μέλη του Πολιτικού Γραφείου: ο Γ. Ιωαννίδης, ο Γ. Ζεύγος και η Χρ. Χατζηβασιλείου. Ο Γ. Κεφαλάς ορίστηκε γραμματέας της *Περιφερειακής Επιτροπής* του ΚΚΕ στη Φθιώτιδα. Ο Ηλίας Μανιάτης παρέμεινε γραμματέας του κόμματος στην περιοχή Στερεάς[63]. Τον Αύγουστο 1944 συνήλθε η *Κεντρική Επιτροπή* του ΚΚΕ. Με το τέλος της συνδιάσκεψης ο Η. Μανιάτης, ο οποίος έπασχε από φυματίωση, αντικαταστάθηκε από τον Θανάση Χατζή, ο οποίος είχε απομακρυνθεί από τη θέση του ως γραμματέας του ΕΑΜ στις αρχές Αυγούστου 1944 εξαιτίας των διαφωνιών με τη συμμετοχή κομμουνιστών υπουργών στην εξόριστη κυβέρνηση εθνικής ενότητας του Παπανδρέου[64].

Μια ένδειξη της αριθμητικής δύναμης του ΚΚΕ στην περιοχή της Στερεάς παρέχει ο νέος γραμματέας της ΚΟΠΣ, Δ. Χατζής. Τις παραμονές της Απελευθέρωσης, η *Κομματική Οργάνωση Περιοχής Στερεάς* πήρε απόφαση να καταταχθούν στον ΕΛΑΣ 2.000 κομματικά μέλη. 1.000 θα κατατάσσονταν στη 13η Μεραρχία που η δύναμή της θα έπρεπε να φτάσει και να ξεπεράσει τις 7.000 από 6.000 περίπου που είχε έως τότε. Οι κομμουνιστές της 13ης Μεραρχίας έπρεπε από 1.850, να γίνουν 2.500 ύστερα από στρατολογία από τις τάξεις της ΕΠΟΝ. Η 2η μεραρχία (Αττικοβοιωτίας) έπρεπε από 3.750 περίπου να φτάσει και να ξεπεράσει τους 4.500 αντάρτες. Οι κομμουνιστές της 2ης Μεραρχίας από 1.250 έπρεπε να φτάσουν τους 2.000. Παράλληλα, έπρεπε να σταλούν στον μόνιμο ΕΛΑΣ πολλοί αξιωματικοί του εφεδρικού ΕΛΑΣ και να καταταχτούν στα τμήματα στελέχη του ΚΚΕ, ώστε η αναλογία να είναι τουλάχιστον 1 προς 3 στα μέλη των *Περιφερειακών* και *Αχτιδικών Επιτροπών* και 1 προς 2 στα στελέχη που εργάζονταν στη διαφώτιση, δίπλα στις Περιφερειακές Επιτροπές. Ανάλογα και συγκεκριμένα μέτρα έπρεπε να παρθούν και για τον εφεδρικό ΕΛΑΣ και την *Εθνική Πολιτοφυλακή*. Για την καλύτερη παρακολούθηση της εξόρμησης προς την απελευθέρωση αποφασίστηκε η μεταφορά της έδρας της *Κομματικής Οργάνωσης Περιοχής Στερεάς* στην περιοχή του

---

[62] ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Έγγραφο Α 400
[63] Χουλιάρας, *ο.π.*, σ. 363-4
[64] Χουλιάρας, ο.π., σ. 366

Παρνασσού[65]. Με την απελευθέρωση γραμματέας του Γραφείου Περιοχής έγινε ο Αρίστος Βασιλειάδης μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ.

3. Η οργάνωση της νεολαίας κατά τη διάρκεια της Κατοχής.

Οι πληροφορίες σχετικά με την οργάνωση της κομμουνιστικής νεολαίας και της νεολαίας των εθνικοαπελευθερωτικών οργανώσεων, της ΕΝΑΡ αρχικά και της ΕΠΟΝ στη συνέχεια είναι περισσότερες, αν και αποσπασματικές, καθώς προέρχονται από τον αντιστασιακό τύπο και το αρχείο της ΕΠΟΝ που εναπόκειται στα ΑΣΚΙ. Ωστόσο, πρέπει να αντιμετωπιστούν με κάποια επιφύλαξη, ιδιαίτερα όσο αφορά στα αριθμητικά στοιχεία, διότι η πληροφόρηση προέρχεται αποκλειστικά από τις ίδιες τις οργανώσεις. Τα στοιχεία τα οποία παρέχονται για τις νεολαιίστικες εαμικές οργανώσεις αφορούν κυρίως την περίοδο από το 1943 και μετά (πιθανά γιατί τότε ιδρύθηκε η ΕΠΟΝ, υπήρχε καλύτερη οργάνωση και μεγαλύτερη επιρροή των οργανώσεων). Πρέπει να επισημανθεί, επιπρόσθετα, ότι οργάνωση στην ΕΠΟΝ δεν συνεπάγονταν και οργάνωση στο ΚΚΕ. Μπορεί ωστόσο να υποστηριχθεί ότι τα μέλη των νεολαιίστικων οργανώσεων αποτελούν ένα ευρύτερο κύκλο επιρροής του κομμουνιστικού κόμματος.

Ταυτόχρονα με την επανασύσταση των κομμουνιστικών οργανώσεων το 1941 αναδιοργανώθηκε και η ΟΚΝΕ (*Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαιών Ελλάδος),* η νεολαία του κόμματος η οποία είχε ιδρυθεί το 1922[66]. Την αναδιοργάνωση ανέλαβε ο Χρ. Ραχιώτης, νεαρός δικηγόρος τότε με τη συνδρομή των επίσης δικηγόρων Μπ. Σιλέλα και Αγγ. Παπακώστα[67]. Τον Ιούνιο 1941 η ΟΚΝΕ είχε αποκτήσει 306 μέλη στο Νομό Φθιωτιδοφωκίδας.[68]

---

[65] Δ. Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, τόμος Γ, Αθήνα: Παπαζήσης 1978, σ. 64.

[66] Στις 5 Φεβρουαρίου 1942 ιδρύθηκε στην Αθήνα το ΕΑΜ Νέων. Μέσα από το ΕΑΜ Νέων αναπτύχτηκε η πολύτιμη πείρα της συνεργασίας με ενιαία δράση διάφορων οργανώσεων. Προετοιμάστηκε έτσι το έδαφος για το σχηματισμό μιας ευρύτερης πανελλαδικής οργάνωσης της νεολαίας. Στις 23 Φλεβάρη του 1943, με πρόταση της ΟΚΝΕ, συγκροτήθηκε η ΕΠΟΝ. Αφού, λοιπόν, η ΟΚΝΕ εργάστηκε με όλες τις δυνάμεις της στη δημιουργία της ΕΠΟΝ, αυτοδιαλύθηκε.

[67] Καραγιώργος, *ο.π.*, σ. 38

[68] Καραγιώργος, ο.π., σ.42

Παράλληλα με το ΕΑΜ ιδρύθηκε και οργανώθηκε η ΕΝΑΡ (*Ένωσις Νέων Αγωνιστών Ρούμελης*). Η οργάνωση εξέδιδε από την Πρωτοχρονιά του 1943 την εφημερίδα *Η Φωνή του Φεραίου*, ως όργανο της *Διοικούσας Επιτροπής* της *Ένωσης Νέων Αγωνιστών Ρούμελης* (ΕΝΑΡ). Η οργάνωση εκτός από την προσέλκυση περισσότερων μελών και τη διάδοση των σκοπών του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα στρέφονταν ενάντια σε αυτούς που άμεσα ή έμμεσα συνεργάζονταν με τους κατακτητές. Στο πρώτο φύλλο της η εφημερίδα της οργάνωσης κατήγγειλε ονομαστικά οκτώ δικηγόρους της Λαμίας οι οποίοι έκαναν έκκληση μέσω της νόμιμης εφημερίδας *Επαρχία* για την καταδίκη του αντάρτικου κινήματος[69]. Στο δεύτερο φύλλο γινόταν καταγγελία των γυναικών οι οποίες είχαν ερωτικές σχέσεις με τους κατακτητές. Οι προειδοποιήσεις της οργάνωσης με τον τίτλο «Δόκανα της Νέμεσης. Ας προσέξουν τα κορίτσια της Ρούμελης» ήταν αυστηρές: «*Ο κατήφορος πρέπει να σταματήσει. Ποιες είναι τις ξέρουμε όλοι μας. Ας προσπαθήσουμε να τους δείχνουμε το σωστό δρόμο –δεκτή η μετάνοια – διαφορετικά να βγουν από τη ζωή μας*»[70]. Προφορικές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν ότι οι εαμικές οργανώσεις ήταν ιδιαίτερα αυστηρές απέναντι σε γυναίκες συναναστρέφονταν με τους κατακτητές[71].

Ύστερα από την ίδρυση της ΕΠΟΝ στις 23 Φεβρουαρίου 1943, η ΕΝΑΡ προσχώρησε στο πανελλήνιο δίκτυο της εαμικής νεολαίας το Μάρτιο 1943. Στις 28 Σεπτεμβρίου 1943, οπότε πραγματοποιήθηκε σε ένα χωριό της Δυτικής Φθιώτιδας η *Α Συνδιάσκεψη του Συμβουλίου Περιοχής Στερεάς* υπήρχαν οργανώσεις σε κάθε μεγάλη πόλη και σε κάθε κωμόπολη της Στερεάς Ελλάδας και πολυπληθέστερες οργανώσεις στα χωριά που είχαν απελευθερωθεί από τον ΕΛΑΣ. Ο γραμματέας του *Συμβουλίου Περιοχής Στερεάς* της ΕΠΟΝ σημείωνε στην ομιλία του στη Β Συνδιάσκεψη της ΕΠΟΝ στη Στερεά Ελλάδα, τον Αύγουστο 1944 ότι τα καταγεγραμμένα μέλη της ΕΠΟΝ στη Στερεάς ήταν 48.403. Μέχρι το Μάρτιο 1944 η ανάπτυξη της ΕΠΟΝ ήταν ισομερής στην ύπαιθρο και στην πόλη. Από τα 29.446 μέλη της Α Συνδιάσκεψης στα τέλη Σεπτεμβρίου 1943, σε

---

[69] *Φωνή του Φεραίου,* Πρωτοχρονιά 1943, φ. 1. Οι δικηγόροι που καταγγέλλονταν ήταν οι Βενούκας, Στεργιόπουλος, Ρόδιος, Πλατής, Γραμματίκας, Κοντογιάννης, Κοκκαλάκης, Πασιάκος. Από αυτούς οι Βενούκας, Πασιάκος και Ρόδιος υπήρξαν δικηγόροι στο Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας, ο Πλατής εκλέχθηκε βουλευτής με το Λαϊκό Κόμμα στις εκλογές του 1946, ο Στεργιόπουλος ήταν υποψήφιος με την ΕΠΕ, ο Γραμματίκας με το Λαϊκό Κόμμα και ο Κοντογιάννης εκφωνούσε πατριωτικούς λόγους μετά την Απελευθέρωση.

[70] *Φωνή του Φεραίου*, 25 Γενάρη 1943, φ.2

[71] Προφορική μαρτυρία Κ.Κ, ο οποίος αναφέρει εκτελέσεις.

επτά μήνες, τον Μάιο 1944, τα μέλη αυξήθηκαν κατά 18.957. Ωστόσο, μετά τον Μάρτιο 1944 τα κέντρα υποχωρούν και αναπτύσσεται περισσότερο η ύπαιθρος. Προφανώς η ανάπτυξη αυτή συνδέεται με τη συγκρότηση της ΠΕΕΑ (*Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης*) και τη δημιουργία της Ελεύθερης Ελλάδας. Στα αστικά κέντρα τα οργανωμένα μέλη της ΕΠΟΝ έφθαναν μόλις στο 10% του συνόλου της νεολαίας, ποσοστό που υποδηλώνει, κατά την κριτική του γραμματέα σχετική καθυστέρηση στην ανάπτυξη της οργάνωσης. Κατά μία άλλη άποψη η μικρή απήχηση της ΕΠΟΝ στα αστικά κέντρα μπορεί να αποτυπώνει τις δυσκολίες ανάπτυξης μιας παράνομης αντιστασιακής οργάνωσης σε μια πόλη υπό ξενική κατάκτηση, σε αντίθεση με την ύπαιθρο η οποία βρισκόταν υπό εαμική εξουσία. Τον Ιανουάριο 1944 μια κατάσταση του Συμβουλίου Νομού Φθιώτιδας της ΕΠΟΝ κατέγραφε στην πόλη της Λαμίας και σε έξι γειτονικά χωριά 23 ομάδες με σύνολο 884 μέλη. Από αυτά 647 ήταν αγόρια και 237 κορίτσια. 64 άτομα ανήκαν στον εφεδρικό ΕΛΑΣ. Αναφέρεται και η ύπαρξη και 781 αετόπουλων, της οργάνωσης του ΕΑΜ για τα μικρά παιδιά. Γενικά στη Φθιώτιδα υπήρχαν 244 ομάδες με 10.445 μέλη.[72] Στην τρίμηνη οργανωτική έκθεση του Συμβουλίου Νέων Περιοχής Στερεάς για τους μήνες Μάιο, Ιούνιο και Ιούλιο 1944 καταγράφονταν στην πόλη της Λαμίας 26 ομάδες με 237 οργανωμένα άτομα από τα οποία τα 77 ήταν νέες γυναίκες σε σύνολο 2500 νέων έως 24 ετών. Στην Εθνική Πολιτοφυλακή από τις τάξεις της ΕΠΟΝ προέρχονταν 5 άτομα, ενώ στον ΕΛΑΣ υπηρετούσαν 5. Η έκθεση κατέληγε στο συμπέρασμα ότι γενικά στη Στερεά Ελλάδας το 40% της νεολαίας ήταν οργανωμένο στην ΕΠΟΝ. Στο σύνολο της Φθιώτιδας οργανωμένοι ήταν 10.033 από τους 25.500 νέους, ποσοστό 40% ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στην πόλη της Λαμίας ήταν μόλις 10%[73].

Μια κατάσταση των στελεχών *Συμβουλίων Περιοχής Στερεάς* και των μελών των *Επαρχιακών Συμβουλίων*, στην πόλη της Λαμίας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε ποιοι εντάσσονταν στις γραμμές της ΕΠΟΝ και αναδεικνύονταν ως στελέχη. Στη Λαμία τα στελέχη του *Επαρχιακού Συμβουλίου* της πόλης ήταν δέκα. Τέσσερα από τα στελέχη ήταν υπάλληλοι, τέσσερα άνεργοι και δύο χαρακτηρίζονταν ως διανοούμενοι. Από τα μέλη της ΕΠΟΝ που στελέχωναν το *Επαρχιακό Συμβούλιο* οι 2 ήταν φοιτητές και οι 8

---

[72] ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Έγγραφο Α 406
[73] ΑΣΚΙ, Αρχείο Κεντρικού Συμβουλίου ΕΠΟΝ, Έγγραφο Α 415

είχαν μόρφωση γυμνασίου, 2 χαρακτηρίζονταν ως μεσαίας οικονομικής κατάστασης και 7 ως μικρομεσαίοι. Τα συμπεράσματα τα οποία εξάγονταν στην έκθεση γενικά για τα στελέχη στη Στερεά Ελλάδα ήταν ότι πλεόναζαν οι διανοούμενοι, οι εργάτες αποτελούσαν το 5 % των στελεχών, οι αγρότες το 22%, οι υπάλληλοι το 17% και οι διανοούμενοι το 42%. Με βάση την προέλευσή τους, «αστοί τσιφλικάδες ήταν το 10%, μικροαστοί το 40%, μεσαίοι αγρότες το 30% και φτωχοί αγρότες το 20%»[74]. Αυτό καταδεικνύει και τη διαταξικότητα της κοινωνικής βάσης των εαμικών οργανώσεων.

Στις εκλογές για την ανάδειξη των αντιπροσώπων της ΠΕΕΑ η ΕΠΟΝ συμμετείχε συλλέγοντας ψήφους ακόμα και μέσα στην πόλη της Λαμίας. Αναφέρεται ότι μία νεαρή επονίτισσα σε περίοδο μεγάλης τρομοκρατίας συνέλεξε 70 ψήφους. Επιπρόσθετα, πραγματοποιήθηκαν κινητοποιήσεις στη Λαμία με αφορμή τον 1 χρόνο από την ίδρυση της ΕΠΟΝ, τον Φεβρουάριο 1944 και τον εορτασμό της 25 Μαρτίου το ίδιο έτος.

3α. Η Α Συνδιασκέψη της ΕΠΟΝ στη Στερεά Ελλάδα

Η Α Συνδιάσκεψη της νεολαίας της Στερεάς Ελλάδας συγκλήθηκε στα τέλη Σεπτεμβρίου 1943 δύο χρόνια μετά την ίδρυση του ΕΑΜ και ένα μήνα ύστερα από την 1η Συνδιάσκεψη του ΕΑΜ Ρούμελης[75]. Όπως αναφέρεται στην εφημερίδα *Φωνή του Φεραίου* στη Συνδιάσκεψη συμμετείχαν 80 περίπου αντιπρόσωποι από τα *Συμβούλια Νομών* και τις ανταρτοεπονίτικες ομάδες. Τα θέματα που απασχόλησαν τους αντιπροσώπους ήταν η κατάσταση της ΕΠΟΝ Στερεάς Ελλάδας και η εκλογή του εικοσαμελούς *Τακτικού Συμβουλίου* της περιοχής Στερεάς. Σύμφωνα με την εισήγηση του γραμματέα της ΕΠΟΝ Στερεάς, Αλέξη, τα καθήκοντα της Α Συνδιάσκεψης ήταν η πολύπλευρη ενίσχυση ΕΛΑΣ, η ένταση των μαζικών αγώνων, η αντιμετώπιση της «αντίδρασης» και η ανάπτυξη μαζικής πολιτιστικής δράσης. Πιο συγκεκριμένα:

---

[74] ΑΣΚΙ, Αρχείο Κεντρικού Συμβουλίου ΕΠΟΝ, Έγγραφο Α.420

[75] *Ελεύθερη Ρούμελη*, όργανο ΕΑΜ Ρούμελης, φ. 4, Αθήνα, 1 Σεπτεμβρίου 1943: «στις 28-29 Αυγούστου 1943 συνήλθε η 1η Συνδιάσκεψη της εθνοτοπικής οργάνωσης ΕΑΜ Ρούμελης. Πήραν μέρος εκπρόσωποι 12 επαρχιών και από ένας εκπρόσωπος του ΕΛΑΣ, της επιμελητείας του αντάρτη, της Επιτροπής αγώνος, της ΕΑ, της ΕΠΟΝ και του Γραφείου Τύπου. Έγινε έλεγχος της 7μηνης ζωής του οργάνου και καθορίστηκαν πρακτικά μέτρα για τη συμμετοχή όλων των Ρουμελιώτών στον αγώνα».

«η ανάπτυξη της ιδεολογικής δουλειάς ώστε να κατακτήσουμε ιδεολογικά όλα τα μέλη μας και να κάνουμε χτήμα της πλατειάς μάζας των νέων την πολιτική μας γραμμή. Να αντιμετωπίσουμε συστηματικά όλες τις αντιδραστικές οργανώσεις και να διαφωτίσουμε για τους φασιστικούς σκοπούς τους. Να εκλαϊκέψουμε το λαοκρατικό χαρακτήρα της ΕΠΟΝ. Ενίσχυση στον ηρωικό ΕΛΑΣ. Να γίνει η ΕΠΟΝ μια στρατιά μάχης η πρώτη εφεδρεία του ΕΛΑΣ. Ένταση στους οικονομικούς αγώνες της νέας γενιάς :αγώνας για προστασία παιδιών και της μητέρας- παιδικοί σταθμοί για ρούχα παπούτσια και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, ενίσχυση των μαζικών εκπολιτιστικών οργανώσεων, στις σκλαβωμένες πόλεις αγώνας της εργαζόμενης νεολαίας για βελτίωση συσσιτίων, για προσαρμογή μισθών για συνδικαλιστικές ελευθερίες, για προστασία των ανέργων, για εξωσχολικά συσσίτια. Της σπουδάζουσας νεολαίας αγώνας για το άνοιγμα των σχολείων, για δωρεάν βιβλία, δίδακτρα, για μαθητικά συσσίτια, για υγιεινά κτίρια, για την ενίσχυση σε είδη εκπολιτισμού. Αγώνας ενάντια στην τρομοκρατία, στους πυρπολισμούς και στις κλεψιές των χωριών μας από τους κατακτητές. Οι μαζικές εκπολιτιστικές μας οργανώσεις πρέπει να γίνουν κέντρα εκπολιτισμού. Ανάπτυξη του παιδικού κινήματος (αετόπουλα). Ανάπτυξη του γυναικείου κινήματος. Με μια υπερένταση στην πρακτική και ιδεολογική μας δουλειά οι επονίτες πρέπει να γίνουν άγρυπνοι φρουροί των λαϊκών ελευθεριών, αλύπητα θα πρέπει να τσακίζουν κάθε αντιλαϊκό στοιχείο που θα θελήσει να επιβάλλει αντιλαϊκές λύσεις. Το τσάκισμα του ντόπιου και ξένου φασισμού και η Λαοκρατία πρέπει να γίνουν φωτεινοί φάροι στον αγώνα μας»[76].

[76] *Φωνή του Φεραίου* , Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Στερεάς της ΕΠΟΝ, 17 Οκτώβρη 1943, φ. 2

3β. Η μαχητική δράση της ΕΠΟΝ

Η αξιολόγηση της εκπλήρωσης των καθηκόντων αυτών έγινε στην ομιλία του γραμματέα στη Β Συνδιάσκεψη του Συμβουλίου Στερεάς της ΕΠΟΝ, ο οποίος αναφέρθηκε στις δράσεις της τοπικής οργάνωσης από τον Οκτώβριο 1943 έως το Μάιο 1944[77]. Η δράση αυτή ήταν μαχητική, οργανωτική, διεκδικητική και εκπολιτιστική. Πιο συγκεκριμένα στην πόλη της Λαμίας πραγματοποιήθηκαν 15 ενέργειες δολιοφθοράς, χωρίς να αναφέρεται το είδος και η έκτασή τους. Η ΕΠΟΝ βοήθησε στη συγκέντρωση και στη μεταφορά πολεμικού υλικού έξω από την πόλη της Λαμίας ύστερα από την παράδοση των Ιταλών. Τα αετόπουλα βοήθησαν στη διανομή των προκηρύξεων για τον αφοπλισμό[78].

Συγκροτήθηκαν επιπρόσθετα μαχητικές ομάδες στη Λαμία, πρόδρομος της ΟΠΛΑ, οι οποίες αποτελούνταν κατά τα τρία τέταρτα από επονίτες. Τρεις επονίτες οι οποίοι ανήκαν στις ομάδες αυτές προσπάθησαν χωρίς επιτυχία να εκτελέσουν τον αρχηγό της ΕΑΣΑΔ στη Λαμία Δ. Λατσό[79]. Αναφέρθηκε ότι το Μάιο 1944 έγιναν στη Λαμία 24 εκτελέσεις θεωρούμενων προδοτών. Μέλη της ΟΠΛΑ εκτέλεσαν τον κατοχικό δήμαρχο της Λαμίας Κοντομήτρο, τον συνεργάτη των Γερμανών Γκίκα και χωροφύλακες[80]. Εκτελέστηκε ο Ν. Σαράτσης, μουσικός του Δήμου Λαμιέων, ο οποίος εργάζονταν για τους Ιταλούς καθώς και ο διαβόητος Βαφειάδης, το καλοκαίρι 1943 στην Πλατεία Λαού.

Σχετικά με την αντιμετώπιση όσων εναντιώνονταν στις εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις ή όσων συνεργάζονταν με τους κατακτητές (η επονομαζόμενη από το ΕΑΜ και τις οργανώσεις του ως «αντίδραση), στην πόλη της Λαμίας οι θεωρούμενοι προδότες οδηγούνταν έξω από την πόλη (προφανώς στην συνέχεια μεταφέρονταν σε στρατόπεδα του ΕΛΑΣ εκτός πόλης, στα χωριά Λιμογάρδι και Γαρδίκι ανακρίνονταν και δικάζονταν

---

[77] ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Α 436

[78] *Εμπρός*, Όργανο του Συμβουλίου ΕΠΟΝ Πόλης Λαμίας, φ. 6, 4 Οκτωβρίου 1943

[79] Παρά τις διαμαρτυρίες των εαμικών οργανώσεων και του εαμικού τύπου ακόμα και φανεροί συνεργάτες των Γερμανών δεν παραπέμπονταν σε δίκη[79]. Αξιοπρόσεχτη είναι η περίπτωση του Δ. Λατσού, δικηγόρου, ο οποίος, αν και υπήρχαν σοβαρές υπόνοιες για συνεργασία με τους Γερμανούς και εκκρεμούσαν μηνύσεις εναντίον του, αντί να προσαχθεί σε δίκη τοποθετήθηκε ως δικηγόρος υπερπενταετούς υπηρεσίας στο Προεδρείο του Κακουργιοδικείου Λαμίας και μεταγενέστερα στελέχωσε την Επιτροπή Δημόσιας Ασφάλειας. *Ρούμελη*, 9, 10 και 12 Απριλίου 1946

[80] ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κεντρικού Συμβουλίου ΕΠΟΝ*, Έγγραφο Α 433, 21 Σεπτεμβρίου 1944

στο ανταρτοδικείο, πρωτόδικο και αναθεωρητικό το οποίο είχε έδρα το Γαρδίκι από τον Μάιο 1943)[81].

Επιτυχία της ΕΠΟΝ της πόλης της Λαμίας θεωρήθηκε ότι απέτυχαν οι προσπάθειες δημιουργίας Πολιτοφυλακής[82] μέσα στη Λαμία με προσωπικά γράμματα που έγραψαν επονίτες σε εκείνους που επρόκειτο να παρουσιαστούν. Αντίθετα, ελλιπής θεωρήθηκε η επαγρύπνηση της οργάνωσης στην περίπτωση συνεργατών των κατακτητών όπως ο Κωσταρίκας, ο Ξεπλάτης[83] και ο Τσουκαλάς οι οποίοι είχαν καταφέρει να διεισδύσουν στις γραμμές της ΕΠΟΝ και στη συνέχεια συνεργάστηκαν με τους κατακτητές και πρόδωσαν μέλη της οργάνωσης[84].

Στη Λαμία δεν οργανώθηκαν Τάγματα Ασφαλείας ούτε υπήρχε αξιόλογη οργάνωση του ΕΔΕΣ. Στην αρχή της Κατοχής υπήρχε η φασιστική οργάνωση ΟΕΔΕ με αρχηγό τον Ξηροτύρη. Οι πηγές κάνουν λόγο για Τάγμα Χωροφυλακής Λαμίας, το οποίο αποτελούνταν από 40 Χωροφύλακες. Δεν αναφέρεται επιπρόσθετα οργανωμένο ένοπλο τμήμα του ΕΔΕΣ στην περιοχή Φθιώτιδας. Μεταπολεμική έκθεση του Ν. Ζέρβα με

---

[81] Στο ίδιο: «βγάλσιμο ΕΑΣΑΔ και Ιταλών, διαλυτική δουλειά: προκηρύξεις γερμανικές και ιταλικές. Έχουν βγει 50 γερμανοί – ιταλοί. Αδυναμία δεν καταφέραμε να πάρουμε τους χωροφύλακες.

[82] Με την κατάληψη της Ελλάδας από τους Γερμανούς τον Μάιο του 1941 οι παραμένουσες στη Χώρα στρατιωτικές δυνάμεις (κυρίως του στρατού ξηράς), μετά την παράδοση του οπλισμού τους διαλύθηκαν. Τα δε υπάρχοντα τότε Σώματα Ασφαλείας που ήταν η Βασιλική Χωροφυλακή, με έδρα την Αθήνα και υποδιοικήσεις σ' όλη τη Χώρα, η Αστυνομία Πόλεων, που είχε την ευθύνη ασφάλειας των πόλεων Αθήνας, Πειραιά, Πάτρας και Κέρκυρας, το Λιμενικό Σώμα, με έδρα τον Πειραιά, και τα άοπλα σώματα Πυροσβεστική Υπηρεσία και η Αγροφυλακή, δεν καταργήθηκαν. Οι κατακτητές τότε αποφάσισαν σύμφωνα με το δίκαιο του πολέμου την διατήρησή τους για την εσωτερική ασφάλεια με μειωμένη όμως δύναμη. Τον Δεκέμβριο του 1942 η Ανώτατη Διοίκηση των Καραμπινιέρων στη Καρδίτσα εξέδωσε διαταγή συνδρομής των δυνάμεων της εκεί Χωροφυλακής στις επιχειρήσεις κατά ανταρτών. Τότε το Υπουργείο Εσωτερικών στην αρμοδιότητα του οποίου υπάγονταν η Χωροφυλακή και η Αστυνομία Πόλεων διαμαρτυρήθηκε έντονα στην Ανώτατη Διοίκηση των Ιταλών χωρίς αποτέλεσμα. Αλλά και αργότερα η γερμανική διοίκηση με απόφασή της, στις 10 Οκτωβρίου του 1943, ενέταξε τα Σώματα αυτά στη διοίκηση των Ες-Ες παρά την επίσης έντονη αντίδραση του αυτού υπουργείου που προσπάθησε πλέον αυτή τη φορά να ανασυγκροτήσει την Πολιτοφυλακή που υφίστατο κατά την περίοδο του πολέμου 1940-1941.Έτσι τον Μάρτιο του 1942, υπό την πίεση των Ιταλών η ελληνική κυβέρνηση δια των Νομαρχών άρχισε να χορηγεί άδειες οπλοφορίας σε ειδικά επιλεγμένα άτομα, τα οποία θα ενίσχυαν τους κατά τόπους Σταθμούς Χωροφυλακής, που είχαν αποδυναμωθεί με κύρια αποστολή την καταστολή του κοινού εγκλήματος και την προστασία από επιθέσεις ανταρτών. Αυτά τα άτομα ήταν οι λεγόμενοι τότε «άνευ θητείας χωροφύλακες» που συγκρότησαν περίπου 19 τμήματα Ελλήνων εθελοντών που με την πάροδο του χρόνου τελικά εντάχθηκαν στη δύναμη της Χωροφυλακής. Το Τάγμα Χωροφυλακής Λαμίας αποτελούνταν από αυτούς τους εθελοντές, άνευ θητείας Χωροφύλακες.

[83] Ο Χρ. Ξεπλάτης, καταδικάστηκε σε 12 έτη ειρκτή από το Κακουργιοδικείο Λαμίας, για συνεργασία με τον κατακτητή και καταδόσεις πατριωτών τον Ιούνιο 1947. Βλ. *Λαμιακός Τύπος*, 20 Ιουνίου 1947

[84] ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Α 436

στόχο την αναγνώριση του ΕΔΕΣ Νομών Φθιωτιδοφωκίδας και Ευρυτανίας έχει δικαιωτικό χαρακτήρα και εντάσσεται στις προσπάθειες του Ζέρβα να εμφανιστεί ως αρχηγός πανελλήνιας εμβέλειας[85]. Αναφέρεται ωστόσο μια προσπάθεια συγκρότησης διοικητικής επιτροπής στη Λαμία τον Μάιο 1942 από τους Γ. Κόκκινο, Κ.Κεφάλα, Νομομηχανικό Φθιωτιδοφωκίδας και Κ. Καρυαμπά γιατρό, η οποία εμπλουτίστηκε και με άλλα μέλη το Δεκέμβρη 1943 (Παγουρόπουλος, μηχανικός, Κοψαχείλης γιατρός, Βλαχάκης, ταγματάρχης πεζικού εν ενεργεία, Παπανικολάου, αντ/χης πεζικού εν αποστρατεία, Μπουτσιβάλη, προϊστάμενος ΤΤΤ και Κασσίμη, προϊστάμενος Γεωργίας. Η έκθεση του Ζέρβα αναφέρει τη συγκρότηση υποεπιτροπών αγώνος εξαρτώμενες από Διοικούσα Επιτροπή Λαμίας και η συγκρότηση επιτροπών στη Λαμία (επιτροπή αγώνος, δεύτερο γραφείο με υποεπιτροπή δολιοφθορών, πληροφοριών και προπαγάνδας, επιτροπή τύπου, οικονομική επιτροπή και ομάδα συνδέσμων). Όπως καταγράφεται η δράση της οργάνωσης αναγράφεται η συμβολή της στη συγκέντρωση πληροφοριών για την ανατίναξη της γέφυρας του Ασωπού και η συγκρότηση ένοπλης ομάδας ΕΔΕΣ στη Φθιώτιδα υπό τη διοίκηση του μόνιμου Ταγματάρχη Πεζικού Ιωάννη Βλαχάκη, ο οποίος εκτελέστηκε από την ΟΠΛΑ το καλοκαίρι 1944. Μετά την εκτέλεση του Βλαχάκη οι στρατιωτικοί οι οποίοι είχαν ενταχθεί στον ΕΔΕΣ κατατάχθηκαν στις ΕΟΕΑ (*Ένοπλες Ομάδες Εθνικής Αντίστασης*). Τα τμήματα διαλύθηκαν ενόπλως την 7η Οκτωβρίου 1943 από τον ΕΛΑΣ[86]. Μικρό τμήμα ΕΔΕΣ αποτελούμενο από περίπου 50 άνδρες με επικεφαλής τον Ταγματάρχη Γραμματίκα και πολιτικούς τον Γιώργο Ξηρό και τον Γ. Κολοκύθα από το Λιανοκλάδι Λαμίας παρέμεινε στη Φθιώτιδα για να αφοπλιστεί λίγο αργότερα[87]. Οι Ξηρός και Κολοκύθας πήγαν στην έδρα της Μεραρχίας και από εκεί στην Αθήνα για να παρουσιαστούν μετά την Απελευθέρωση στη Λαμία ως υπερεθνικόφρονες. Ο ΕΔΕΣ δεν είχε άλλη δράση στην περιοχή Φθιώτιδας.

Η ΕΠΟΝ εκτός από την αντιμετώπιση της «αντίδρασης» αγωνίζονταν ενάντια στις φυλακίσεις και στις εκτελέσεις του πληθυσμού της Λαμίας από τους κατακτητές. Όταν το Σεπτέμβριο 1943 συνελήφθησαν στη Λαμία 60 άνδρες και γυναίκες για κατοχή όπλων

---

[85] Ευχαριστίες στο Βαγγέλη Τζούκα για τη βοήθεια

[86] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Αρχεία Εθνικής Αντίστασης*, τόμος 2ος, Κείμενο 10 «Ν. Ζέρβας, προς ΓΕΣ: Περί αναγνωρίσεως του ΕΔΕΣ Νομών Φθιωτιδοφωκίδος και Ευρυτανίας Εθνικής Οργάνωσης Εσωτερικού, Αθήνα 6/12/1952», Αθήνα 1998

[87] Καραγιώργος, ο.π., σ. 288

και απόκρυψη Ιταλών η ΕΠΟΝ και οι άλλες εαμικές οργανώσεις της πόλης προέβησαν σε διαβήματα στις αρχές για την απελευθέρωσή τους[88]. Στην κινητοποίηση του Απριλίου 1944 η ΕΠΟΝ έθεσε εκτός από επισιτιστικά ζητήματα και το ζήτημα της τρομοκράτησης του πληθυσμού, καθώς είχε προηγηθεί η εκτέλεση 27 ατόμων από τους Γερμανούς[89]. Αρκετοί επονίτες εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς. Ανάμεσα σε αυτούς ξεχωρίζει η Τσάμη (Μαρίκα), γραμματέας του Γυμνασίου Θηλέων η οποία ύστερα από πολλά βασανιστήρια εκτελέστηκε μαζί με άλλες τρεις επονίτισσες στη Λαμία. Σε κατάλογο «των ηρωικών θυμάτων του σκληρού τρίχρονου αγώνα της Νέας Γενιάς στη Στερεά» αναφέρονται τα ονόματα 16 ατόμων, ανάμεσά τους τρεις κοπέλες[90].

Με βάση της Μαύρο Βίβλο της Κατοχής[91] και τον παράνομο τύπο της Κατοχής στην πόλη της Λαμίας και στην περιοχή γύρω από αυτή έγιναν οι ακόλουθες εκτελέσεις:

---

[88] *Οδηγητής*, Όργανο του Γραφείου του ΚΚΕ Στερεάς, 23 Σεπτέμβρη 1943, φ. 2

[89] ΑΣΚΙ *Αρχείο ΚΚΕ,* Φ.418: «Διοίκηση Στερεάς προς Γραμματεία Εσωτερικών, 25-4-1944»: «Από Λαμία πληροφορούμεθα ότι συλλήψεις σταμάτησαν. Από τους συλληφθέντες εκράτησαν μόνο 32 άνδρες και γυναίκες ενώ υπόλοιπους ελευθέρωσαν ώραν 6ην πρωινή την 24-4-1944. Για τη Διεύθυνση Στερεάς Δ. Μαρής»

[90] *Φωνή του Φεραίου*, Όργανο Συμβουλίου Περιοχής ΕΠΟΝ Στερεάς Ελλάδας, φ. 10, 1 Οχτώβρη 1944

[91] *Μαύρη Βίβλος της Κατοχής*, β. εκδ. Αθήνα: Εθνικό Συμβούλιο για τη διεκδίκηση των οφειλών της Γερμανίας από την Ελλάδα, 2006

<u>Πίνακας 4</u>: Εκτελέσεις στην πόλη της Λαμίας κατά τη διάρκεια της Κατοχής

Ημερομηνία	**Αριθμός εκτελεσμένων**	**Τόπος εκτέλεσης**	**Αιτιολογία**
26 Νοεμβρίου 1942	12	Γοργοπόταμος	αντίποινα για την ανατίναξη της γέφυρας Γοργοποτάμου
6 Ιουνίου 1943	106	Κούρνοβο Δομοκού	αντίποινα για την ανατίναξη αμαξοστοιχίας
Οκτώβριος 1943	15	φυλακές Λαμίας[92]	
2 Απριλίου 1944	150 όμηροι 50 από τη Λαμία		σε αντίποινα εκτροχιασμού αμαξοστοιχίας στα Μεταλλεία Δομοκού[93].
10 Απριλίου 1944	18	Μεταλλεία Δομοκού[94].	
25 Απριλίου 1944	138 (ανάμεσά τους και Λαμιώτες)	Καρακόλιθος	

Με βάση τα Αρχεία του Ληξιαρχείου Λαμίας έγιναν στη Λαμία οι ακόλουθες εκτελέσεις από τους κατακτητές:

---

[92] *Οδηγητής*, Όργανο του Γραφείου του ΚΚΕ Στερεάς, 22 Οκτώβρη 1943, φ.6
[93] *Οδηγητής*, Όργανο του Γραφείου του ΚΚΕ Στερεάς, 15 Απρίλη 1944, φ. 14
[94] *Η Μάνα*, Όργανο της Επιτροπής Στερεάς της Εθνικής Αλληλεγγύης, 21 Απρίλη 1944, φ.5,

<u>Πίνακας 5</u>: Εκτελέσεις στη Λαμία κατά τη διάρκεια της Κατοχής με βάση τα αρχεία του Ληξιαρχείου Λαμίας

Έτος	**1941**	**1942**	**1943**	**1944**
Εκτελέσεις	7	16	50	131

Οι συλληφθέντες εκτελούνταν στο νεκροταφείο Λαμίας, στις φυλακές, στους στρατώνες των Γερμανών κατακτητών και στη Λειβαδιά όπου λειτουργούσε Γερμανικό Στρατοδικείο.

<u>3γ. Ο αγώνας για τον επισιτισμό του πληθυσμού</u>

Εκτός από τη μαχητική δράση η ΕΠΟΝ συμμετείχε σε μεγάλες κινητοποιήσεις του πληθυσμού της Λαμίας για τα επισιτιστικά ζητήματα. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Εμπρός*, όργανο του Συμβουλίου ΕΠΟΝ Πόλης Λαμίας, η ΕΠΟΝ είχε ως καθήκον να απαιτήσει με ομαδικές παρουσιάσεις την άμεση διανομή τροφίμων. Με σύνθημα «ψωμί και λάδι» έθετε ως σκοπό τη διατροφή του πληθυσμού αλλά και την ενίσχυση των ανταρτών για τον επερχόμενο χειμώνα[95]. Σύμφωνα με την εαμική εφημερίδα *Νεανική Φλόγα* με κινητοποίηση στις 9 Φεβρουαρίου 1944 επιτεύχθηκε η αντικατάσταση της επιτροπής συσσιτίων σε μία εστία και η παρασκευή πιο φροντισμένου συσσιτίου[96]. Τη κινητοποίηση ανέφερε και η εφημερίδα *Φωνή του Φεραίου*, όργανο του *Συμβουλίου Περιοχής Στερεάς Ελλάδας* της ΕΠΟΝ, σημειώνοντας επιπρόσθετα ότι ο διορισμένος Νομάρχης καθυστερούσε και μεροληπτούσε στις διανομές τροφίμων. Ύστερα από τις κινητοποιήσεις μοιράστηκε αλεύρι και δόθηκαν υποσχέσεις για νέες διανομές και λειτουργία παιδικών και μαθητικών συσσιτίων[97]. Κινητοποίηση για το επισιτιστικό ζήτημα πραγματοποιήθηκε και τις ημέρες του Πάσχα, τον Απρίλιο του 1944. Μετά την πυρπόληση και καταστροφή της κωμόπολης Υπάτη από τους Γερμανούς, στις 17 Ιουνίου 1944 έγιναν νέες κινητοποιήσεις με αποτέλεσμα ο πληθυσμός να αποσπάσει πολλά τρόφιμα.

---

[95] *Εμπρός*, Όργανο του Συμβουλίου ΕΠΟΝ Πόλης Λαμίας, 4 Οκτωβρίου 1943, φ. 6
[96] *Νεανική Φλόγα*, Φεβρουάριος 1944
[97] *Φωνή του Φεραίου*, 23 Φεβρουαρίου 1944

Σύμφωνα με απολογισμό δράσης της ΕΠΟΝ στη Στερεά, ο οποίος έγινε τις παραμονές της Απελευθέρωσης, η ΕΠΟΝ Λαμίας πέτυχε να αυξήσει τις μερίδες που διένειμε ο Ερυθρός Σταυρός κατά 15.000, πέτυχε τη διανομή συσσιτίου για 3.000 άτομα και οργάνωσε παιδικά συσσίτια. Με την πρωτοβουλία επονιτών κινητοποιήθηκαν οι σιτιζόμενοι στη Λαϊκή Εστία, διαμαρτυρήθηκαν για την ποιότητα του συσσιτίου και την κακοδιαχείριση και βελτιώθηκε η κατάσταση. Ως αποτέλεσμα δημιουργήθηκε νέα εστία με νέο Διοικητικό Συμβούλιο. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν για το επισιτιστικό ζήτημα κινητοποιήσεις των εργατών Λαμίας, Λιανοκλαδίου και συνοικισμού Παγκρατίου. Κινητοποιήσεις έκαναν και οι μαθητές για να ανοίξουν τα σχολεία και για την παροχή συσσιτίου ενώ επιτροπή σπουδαστών των ακαδημιών της Λαμίας ζήτησε την ίδρυση φοιτητικού συνδέσμου. Ανάλογες κινητοποιήσεις έγιναν και για την παροχή φαρμάκων στον πληθυσμό[98].

Η τελευταία κινητοποίηση του πληθυσμού της Λαμίας και της ΕΠΟΝ έγινε τον Σεπτέμβριο 1944 τις παραμονές της απελευθέρωσης της πόλης. Τα αιτήματα ήταν να διανεμηθούν 600 χιλιάδες σιτάρι του παρακρατήματος, σαπούνι και λάδι, να αποφυλακισθούν οι κρατούμενοι και να μην έλθουν τα Τάγματα Ασφαλείας στη Λαμία. Καθώς ο Νομάρχης αρνήθηκε την ικανοποίηση αυτών των αιτημάτων πραγματοποιήθηκε στις 24 Σεπτεμβρίου 1944 μαχητικό συλλαλητήριο στο οποίο σύμφωνα με την εφημερίδα *Φωνή των Νέων*, συμμετείχαν 4.000 άτομα. Ως αντίποινα οι κατακτητές και οι συνεργάτες τους σκότωσαν 5 μέλη του ΕΑΜ και έναν επονίτη. Εκτός από τη συμμετοχή τους στις κινητοποιήσεις η ΕΠΟΝ αναλάμβανε να παρακινήσει τον πληθυσμό να συμμετέχει. Η περιγραφή της οργανωτικής αυτής δουλειάς της ΕΠΟΝ σε σχέση με τις λαϊκές κινητοποιήσεις από την εφημερίδα είναι χαρακτηριστική: «*Αποβραδίς η ΕΠΟΝ σταμπάριζε τους τοίχους και προκάλεσε αρκετή ζύμωση σε όλο το λαό. Το πρωί συνεργεία από επονίτες μάζευαν τον κόσμο από τα σπίτια και τον κατέβαζαν κάτω. Συνεργεία κλείσανε τα μαγαζιά και συνεργεία χτυπούσαν τις καμπάνες*»[99].

---

[98] ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Έγγραφο Α 433, 21 Σεπτεμβρίου 1944

[99] *Φωνή των Νέων*, Όργανο Συμβουλίου Περιοχής ΕΠΟΝ Στερεάς Ελλάδας, 15 Οκτώβρη 1944

Όσο αφορά τη μαζική πολιτιστική δράση χάρη στις πιέσεις και της κινητοποιήσεις της ΕΠΟΝ στη Λαμία, το Μεσολόγγι και το Αργοστόλι λειτούργησαν 22 από τα 28 Γυμνάσια στη Στερεά Ελλάδα. Επισημαίνονταν τέλος ότι η δράση των κατηχητικών σχολείων της Λαμίας θεωρούνταν ύποπτη καθώς προωθούσαν συνθήματα μοιρολατρίας και καρτερικότητας[100].

3δ. Η Β Συνδιάσκεψη της ΕΠΟΝ Στερεάς Ελλάδας

Τον Αύγουστο 1944 πραγματοποιήθηκε η Β Συνδιάσκεψη Περιοχής Στερεάς στην οποία έλαβαν μέρος 73 αντιπρόσωποι. Δύο από αυτούς προέρχονταν από τις οργανώσεις της Λαμίας[101]. Στον απολογισμό της δράσης των οργανώσεων της ΕΠΟΝ σημειώνονταν αύξηση του αριθμού των οργανωμένων μελών και αύξηση των κινητοποιήσεων και συμπεραίνονταν ότι η αριθμητική αυτή αύξηση των οργανώσεων της ΕΠΟΝ θα οδηγούσε σε πιο επιτυχημένη δράση και αυξημένη επιρροή. Ειδικότερα για την πόλη της Λαμίας τονίζονταν ότι έπρεπε να δοθεί μεγαλύτερη βάση στους μαζικούς αγώνες για τον επισιτισμό του πληθυσμού. Επιπρόσθετα, έπρεπε να αυξηθεί η μαχητική δράση με τη σύλληψη περισσότερων Γερμανών και Ιταλών, να συγκροτηθεί τμήμα του ΕΛΑΣ μέσα στην πόλη και πολεμικά συνεργεία με άξονα το άρπαγμα των όπλων[102]. Καθήκον κάθε επονίτη τις παραμονές της Απελευθέρωσης ήταν η στράτευσή του στον ΕΛΑΣ. Ο εφεδρικός ΕΛΑΣ έχει αναλάβει τη σύνταξη ονομαστικών καταλόγων για κλάσεις 1940-1944. Με βάση αυτούς καλούνταν να εκπαιδευτούν στρατιωτικά (να γυμναστούν) όλοι οι νέοι στα χωριά και οι επονίτες που γεννήθηκαν το 1924-1927[103].

Στη Β Συνδιάσκεψη τονίζονταν τέλος ότι η ΕΠΟΝ Λαμίας λειτουργούσε σωστά οργανωτικά, καθώς γινόντουσαν συνελεύσεις και παρά τη δράση της «αντίδρασης» η οποία ανασύντασσε τις δυνάμεις της με μυστικές συνεδριάσεις στη Λαμία, συνεργασία με κατακτητές άμεσα ή έμμεσα και συλλήψεις στελεχών, προσπάθεια εκ των έσω διάλυσης και προσπάθεια δυσφήμησης στελεχών ως ανίκανων[104].

---

[100] ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Α 436
[101] ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Έγγραφο Α 409
[102] ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Έγγραφο Α 433, 21 Σεπτεμβρίου 1944
[103] ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Έγγραφο Α 427
[104] ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*, Έγγραφο Α 427

Λίγο πριν από την Απελευθέρωση της Λαμίας και ενώ πλησίαζε η αποχώρηση των Γερμανών ύστερα από διαταγή του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ η Ομάδα Μεραρχιών Στερεάς έλαβε διαταγή να διακόψει την κυκλοφορία στο δρόμο Μπράλος - Άμφισσα – Ιτέα και να συγκρουστεί με τις γερμανικές φρουρές που είχαν απομείνει στην ύπαιθρο και τους έλληνες συνεργάτες τους. Ως αποτέλεσμα των συγκρούσεων αυτών εξουδετερώθηκαν οι ταγματασφαλίτες και τα αποσπάσματα χωροφυλακής ενώ αυτοί που απέμειναν υποχρεώθηκαν να συγκεντρωθούν και να περιχαρακωθούν σε συρματόπλεκτους στρατώνες μέσα στις πόλεις. Το ίδιο έγινε στην Εύβοια, το Λιανοκλάδι και τη Φθιώτιδα. Τη νύχτα 1-2 Σεπτέμβρη 1944 εξουδετερώθηκαν και οι γερμανικές φρουρές στην ύπαιθρο. Ενισχύσεις που στάλθηκαν από τη Λαμία χτυπήθηκαν από δυνάμεις του ΕΛΑΣ. Σε μεγάλη έκταση καταστράφηκαν σιδηροδρομικές γραμμές και το τηλεφωνικό δίκτυο. Σαμποτάζ έγιναν και μέσα στην πόλη της Λαμίας. Εκεί ο νεαρός γραμματέας της ΕΠΟΝ Περιοχής Στερεάς (Κλέαρχος), Νείλος Μαστραντώνης, φοιτητής του Πολυτεχνείου από την Αθήνα πραγματοποίησε δύο σοβαρά σαμποτάζ και συνέλαβε δύο Γερμανούς. Είχε όμως την ατυχία να πέσει σε γερμανικό μπλόκο και να συλληφθεί. Σε αντίποινα την ίδια μέρα εκτελέστηκε μαζί με άλλους συλληφθέντες στη Λαμία.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ

1. Προκήρυξη Νομάρχη Φθιώτιδας : Συνδυασμοί Υποψηφίων Βουλευτών στις εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946

Κόμματος Φιλελευθέρων (Σοφούλης)

1. Ευστάθιος Μαλαμίδας
2. Κων/νος Αλεξογιάννης
3. Σταύρος Βελλόπουλος
4. Αναστ. Βενούκας
5. Αποστ. Καρανδρέας
6. Ιωάννης Κόλλιας
7. Ευστάθιος Παπαστάθης
8. Σπύρος Τσιγαρίδας
9. Κων/νος Ψύλος
10. Λουκάς Τσιτσιπής

Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων Λαϊκού Κόμματος

1. Δημ. Χατζίσκος
2. Γεωργ. Αστερίου
3. Ευθύμιος Δεδούσης
4. Βασίλειος Κρίκος
5. Λάμπρος Ευταξίας
6. Αθαν. Μαυροειδής
7. Χρήστος Παναγιούλας
8. Στέργιος Πανουργιάς
9. Νικόλαος Πετρίδης
10. Γεωργιος Πλατής
11. Χρήστος Στεργιόπουλος

Εθνική Πολιτική Ένωσις

1. Γερ. Βασιλειάδης
2. Χαραλ. Βλαχάκης
3. Κων/νος Καρυαμπάς
4. Γεωργ. Καίνης
5. Αποστ. Κουνούπης
6. Σπυρος Κρεμέζης
7. Κων/νος Λιδωρίκης
8. Γεώργιος Ξηρός
9. Θεμ. Παπαιωάννου
10. Χαραλ. Στεργιόπουλος
11. Χαραλ. Ψαρρός

Μεμονωμένοι

1. Δημ Ζήσης
2. Δημ Τσακνιάς

2. <u>Πολιτική ανανέωση και συνέχεια στους εκλεγέντες βουλευτές το 1946 με βάση το *Μητρώο Βουλευτών της Βουλής των Ελλήνων*</u>

<u>Χατζίσκος Δημήτριος</u> του Νικολάου γεννημένος το 1888, δικηγόρος.

Καταγόταν από οικογένεια πολιτικών. Ο παππούς του Χατζίσκος Δημήτριος ήταν βουλευτής πριν το 1865 και γερουσιαστής κατά την περίοδο 1868-1869. Πολιτεύτηκαν και εκλέχθηκαν και οι τρεις γιοι του. Ο Ιωάννης Χατζίσκος ήταν βουλευτής την περίοδο 1872-1874, ο Κωνσταντίνος Χατζίσκος από το 1875-1890 και ο Νικόλαος Χατζίσκος από το 1890 -1910 και την περίοδο 1915-1917. Ο γιος του Χατζίσκος Δημήτριος, εκλέχθηκε για πρώτη φορά βουλευτής το 1920-1922 και από τότε εκλέγεται σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις του Μεσοπολέμου (1926, 1928 οπότε και είναι ο μόνος βουλευτής του Λαϊκού κόμματος που εκλέγεται στην επαρχία Φθιωτιδοφωκίδας, το 1932, το 1933, το 1935 και 1936). Το 1932 διατέλεσε Υπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση του Π. Τσαλδάρη.

Το 1946 έρχεται πρώτος σε σταυρούς προτίμησης ως ανεξάρτητος βασιλόφρων λαμβάνοντας το 38,42 % των συνολικών ψήφων. Φέρεται να έχει επαφές με ακραίους αντικομμουνιστικούς κύκλους των Αθηνών και να είναι ο οργανωτής των παρακρατικών ομάδων στη Φθιώτιδα. Παραιτήθηκε από το βουλευτικό αξίωμα την 11 -5-1949. Στη θέση του από 12/5/1949 ο Πανουργιάς Στυλιανός του Πανουργιά γεν.1882, Αντιστράτηγος ε.α. Το 1951-52 εκλέχθηκε βουλευτής στην Αθήνα με το Κόμμα του Εθνικού Συναγερμού. Ήταν η τελευταία φορά που πολιτεύτηκε.

<u>Λάμπρος Ευταξίας</u> του Αθανασίου, γεννημένος το 1905, δικηγόρος.

Εκλέχθηκε για πρώτη φορά με το Λαικό Κόμμα το 1932 και συνέχισε να εκλέγεται με το ίδιο κόμμα το 1933, 1935 και 1936. Το 1933 εκλέχθηκε στην εκλογική περιφέρεια της Λοκρίδας. Καταγόταν από οικογένεια πολιτικών. Ο πατέρας του, Αθανάσιος Ευταξίας διατέλεσε βουλευτής Λοκρίδας και Φθιώτιδας τις βουλευτικές περιόδους 1885-1886, 1890-1902, 1902-1910 (στη θέση του Β. Βασιλειάδη) και το 1912-1922 ενώ ήταν γερουσιαστής το 1929 απέτυχε να εκλεγεί στις εκλογές του 1928. Ο Χαράλαμπος Ευταξίας, δικηγόρος, ήταν βουλευτής το 1902-1904 και 1906-1910.

Η πολιτική του σταδιοδρομία του Λάμπρου Ευταξία συνεχίστηκε και μεταπολεμικά. Την περίοδο 1946-1950 ήταν βουλευτής του Λαϊκού Κόμματος. Συνέχισε να εκλέγεται ανελλιπως βουλευτής υποστηρίζοντας δεξιά κόμματα την περίοδο 1950-1967.

Πλατής Γεώργιος του Αλεξάνδρου, δικηγόρος γεννημένος το 1897.

Εκλέχθηκε βουλευτής το 1946-1950 με την ΗΠΕ και από το 1950-1963 με τα κόμματα του Εθνικού Συναγερμού και της ΕΡΕ. Είχε εκλεγεί και στις εκλογές του 1936 με το Λαικό Κόμμα. Διετέλεσε δήμαρχος Λαμιέων κατά τον Μεσοπόλεμο.

Στεργιόπουλος Χρίστος του Ιωάννη, γεννημένος το 1885, δικηγόρος.

Εκλέγεται την περίοδο 1946-1950 με το Κόμμα των Εθνικών Φιλελετθέρων που ανήκει στην ΗΠΕ. Στις εκλογές 1926 εκλέχθηκε με το Κόμμα των Φιλελευθέρων και στις εκλογές του 1928 με το Κόμμα των Προοδευτικών του Καφαντάρη. Στις εκλογές κατέβηκε επίσης με το κόμμα των Προοδευτικών αλλά δεν εκλέχθηκε. Στις εκλογές του 1933 ως προοδευτικός με τον Συνδιασμό του Εθνικού Συνασπισμού των Φιλελευθέρων αλλά δεν εκλέχθηκε. Το ίδιο και στις εκλογές του 1936. Αποτελεί μεταγραφή στο αντιβενιζελικό, αντικομμουνιστικό στρατόπεδο.

Αστερίου Γεώργιος του Νικολάου, γεννημένος το 1890, δικηγόρος.

Εκλέχθηκε την περίοδο 1946-1950 με το Λαικό Κόμμα. Είχε εκλεγεί βουλευτής ξανά με το Λαικό Κόμμα το 1936 . Είχε αποτύχει να εκλεγεί στις εκλογικές αναμετρήσεις του 1926, 1932 στις οποίες κατέβηκε ως μεμονωμένος υποψήφιος και πήρε μηδέν ψήφους και στις εκλογές του 1933, στις οποίες κατέβηκε ως ανεξάρτητος στη Λοκρίδα.

Μαυροειδής Αθανάσιος του Ιωάννη, γεννημένος το 1895, δικηγόρος.

Κατεβαίνει στις εκλογές του 1933 και του 1936 με το Λαικό Κόμμα στο πλευρό του Π. Τσαλδάρη χωρίς να καταφέρει να εκλεγεί. Όπως αναφέρει ο *Λαμιακός Τύπος* (24-7-1949) για την πολιτική του πορεία ήταν υποστηρικτή της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου και ακραιφνής φιλοβασιλικός: «*Η εθνική μεταβολή της 4^{ης} Αυγούστου τον βρίσκει σαν καλό τιμητή της και πρώτος αναγνωρίζει την ανάγκη της εθνικής αυτής μεταβολής. Η περίοδος της κατοχής τον βρίσκει στην ιερή έπαλξη του εθνικού αγώνα και όταν πολιτικοί με μικρό ανάστημα και πεθαμένη πνοή παρασυρόμενοι από τα ψεύτικα ρεύματα και αηδή κλίματα βυσσοδομούσαν εναντίον του μάρτυρος*

βασιλέως στη σκοτεινή Μέση Ανατολή και στη ζοφερή Αθήνα, ο Αθ. Μαυροειδής υψώνει το ανάστημά του μέσα στο Συμβούλιο, μαστιγώνει την κακοήθεια και ξετινάζει την παλιανθρωπιά δια να συγκρατήσει από το οδυνηρό ολίσθημα μέγα μέρος του παραπαίοντος τότε πολιτικού κόσμου». Εκλέχθηκε βουλευτής την περίοδο, 1946-1950, με την *Ένωση Βασιλοφρόνων*. Απεβίωσε στις 18 Ιουνίου 1949.

Παναγιούλας Χρήστος του Αθανασίου, γεννημένος το 1882, δικηγόρος.

Εκλέχθηκε το 1946-1950 με το *Λαικό Κόμμα* και το 1952-1956 με τον *Εθνικό Συναγερμό*. Είχε εκλεγεί βουλευτής με το *Λαικό Κόμμα* στις εκλογές του 1933 στην περιφέρεια Δομοκού.

Δεδούσης Ευθύμιος του Δεδούση, γεννημένος το 1910, αξιωματικός ε.α.

Ο μόνος εκπρόσωπος της Αντίστασης (συμμετείχε στην ΕΚΚΑ του Ψαρρού) στην εκλογική λίστα των ΗΠΕ. Εκλέχθηκε βουλευτής Φωκίδας το 1946. Σκοτώθηκε στον Εμφύλιο στις 2-4-1947. Τη θέση του έλαβε ο **Πετρίδης Νικόλαος** του Κωνσταντίνου γεν. 1891 αρχίατρος ε.α.

Κρίκος Βασίλειος του Βασιλείου, γεννημένος το 1902, δικηγόρος.

Εκλέχθηκε το 1946-1950 με το *Λαικό Κόμμα* στη Φωκίδα και στη συνέχεια το 1956-1961 και 1961-1963 με την ΕΡΕ.

Βασιλειάδης Γεράσιμος, πλοίαρχος Πολεμικού Ναυτικού.

Εκλέχθηκε το 1928-1932, το 1932 στη Λοκρίδα και το 1936 με το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Απέτυχε το 1933. Το 1946-1950 εκλέχθηκε με την ΕΠΕ και το Κόμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων. Κατάγεται από πολιτική οικογένεια. Ο πατέρας του Βασιλειάδης Βασίλειος, υποστράτηγος, εκλεγόταν στη Λοκρίδα κατά τις περιόδους 1895-1898, 1899-1902, 1906-1910 (απεβίωσε την 21/1/1909).

Μαλαμίδας Ευστάθιος, γιατρός.

Εκλέχθηκε για πρώτη φορά βουλευτής με το Κόμμα των Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1926. Είχε κατέβει με τους Φιλελεύθερους στις εκλογικές αναμετρήσεις του 1932, 1933 και 1936 αλλά δεν είχε εκλεγεί. Βουλευτής με το Κόμμα των Φιλελευθέρων το 1928 στην επαρχία Δομοκού. Υπουργός Υγιεινής στην κυβέρνηση Θ. Σοφούλη το 1946.

3. **<u>Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, Βιογραφικό Δ. Χατζίσκου</u>**

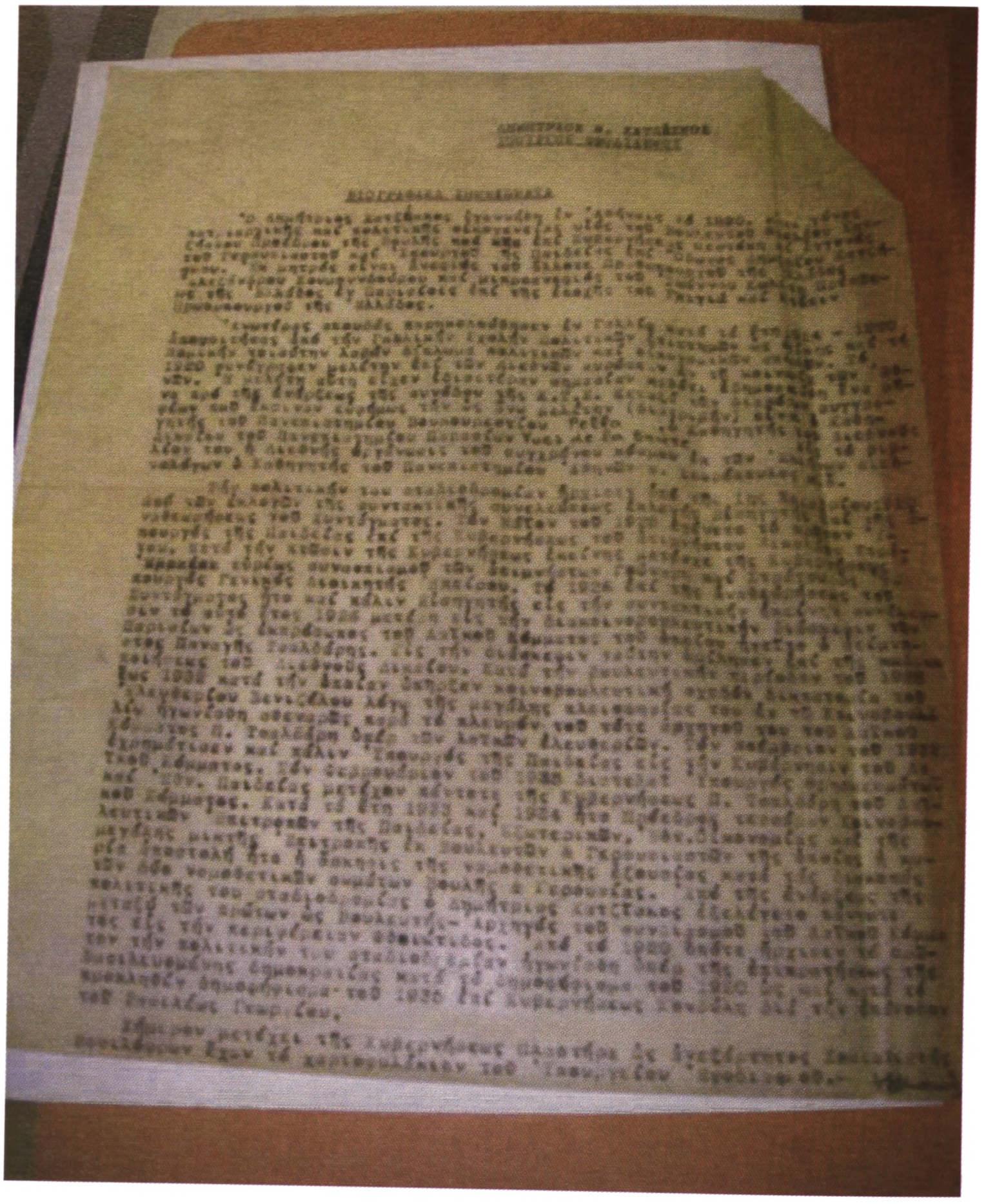

4. <u>Ακαδημία Αθηνών. ΚΕΙΝΕ, *Αρχείο Δ. Χατζίσκου*, ψηφοδέλτιο Λαϊκού Κόμματος στις εκλογές 1946</u>

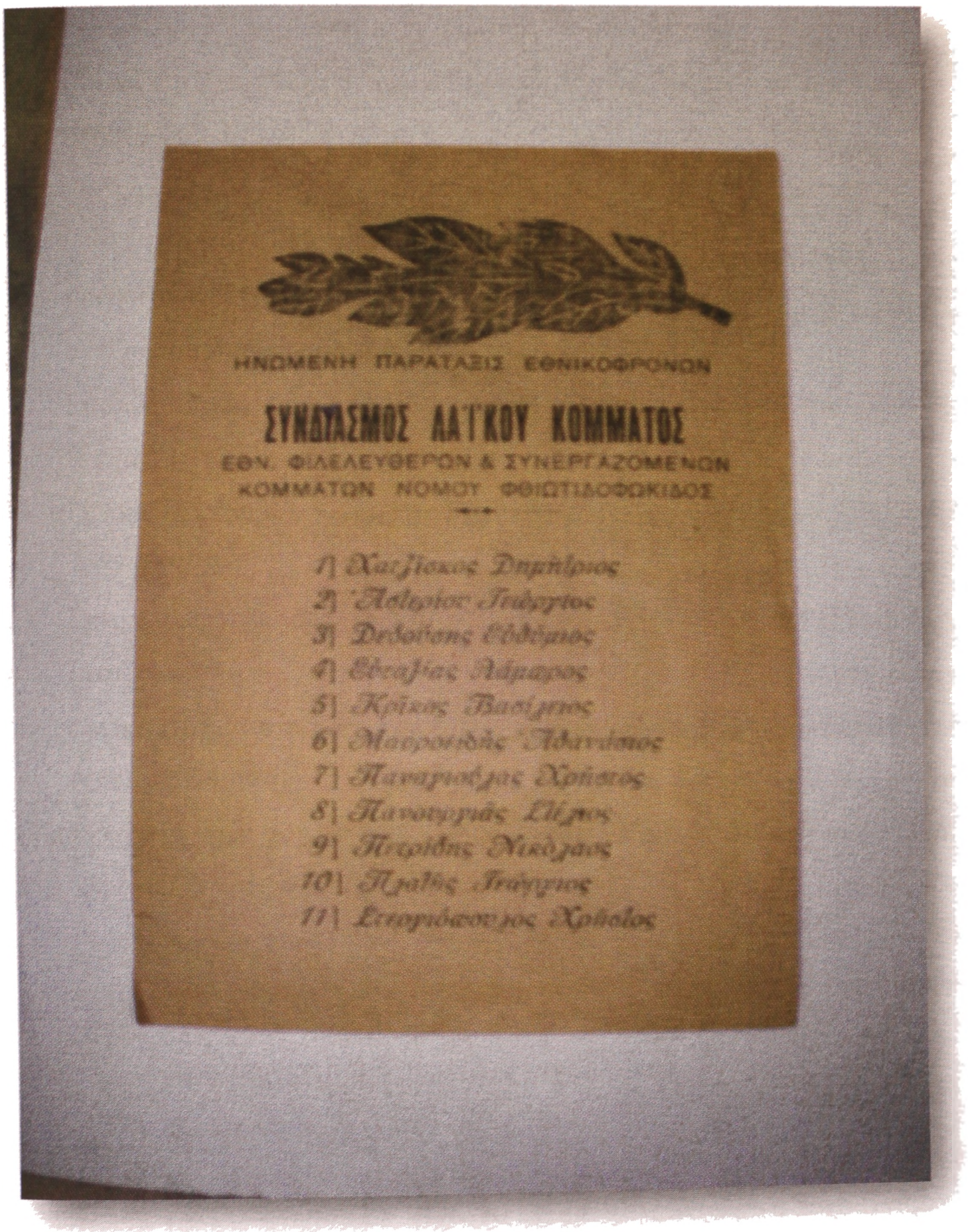
ΗΝΩΜΕΝΗ ΠΑΡΑΤΑΞΙΣ ΕΘΝΙΚΟΦΡΟΝΩΝ

ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ

ΕΘΝ. ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ & ΣΥΝΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ
ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΝΟΜΟΥ ΦΘΙΩΤΙΔΟΦΩΚΙΔΟΣ

1) Χατζίσκος Δημήτριος
2) Αθανίου Γεώργιος
3) Δεκαΐνης Οδυσσεύς
4) Εξαρχίας Λάμπρος
5) Κρίνος Βασίλειος
6) Μαυρουδής Παναγιώτης
7) Παναγιωτάρας Χρήστος
8) Παναγιωτής Σίμος
9) Ρεκούδης Νικόλαος
10) Ράπτης Γεώργιος
11) Στεφανόπουλος Χρήστος

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. Εφημερίδες - Περιοδικά

Αρχείον Νομολογίας (1950)

Δελτίο Ειδήσεων Βρετανικού Στρατηγείου των κατά ξηρά εν Ελλάδι δυνάμεων(1944-1945)

Δημοκρατικός Στρατός (1948-1949)

Ελεύθερη Ελλάδα (1945-1946)

Ελευθερία (1946)

Ελλάς (1946)

Εμπρός (1949)

Κομμουνιστική Επιθεώρηση (ΚΟΜΕΠ)1941-1944 και 1945-1949

Κώδιξ Νόμων (1952)

Λαμιακή Φωνή (1946-1947)

Λαμιακός Τύπος (1945-1949)

Λοκρίδα, Όργανο της Επαρχιακής επιτροπής Λοκρίδας του ΕΑΜ (1944)

Οδηγητής, Όργανο του Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ Στερεάς (1944)

Πρωτοπόρα νειάτα, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής Ανατολικής Στερεάς της ΕΠΟΝ *(1945)*

Ριζοσπάστης (1945-1947)

Ρούμελη(1945-1946)

Το Βήμα (1947-1949)

2 Αρχεία

2.1 Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ)

- Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), *Αρχείο ΚΚΕ*, κουτιά 145 και 407
- Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), *Αρχείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ*

2.2. Γενικά Αρχεία του Κράτους

- Γενικά Αρχεία του Κράτους, *Πρακτικά Μικτής Επιτροπής, Β Κτήματα Φθιώτιδος*
- Γενικά Αρχεία του Κράτους, *Δικαστικά Αρχεία*, Δικαστήριο Συνέδρων Λαμίας, φ. 14, αρ. υποθ. 1-3, 9-10 και 28-30
- Γενικά Αρχεία του Κράτους, *Δικαστικά Αρχεία*, Κακουργιοδικείο Άμφισσας, φ.14 (1946), αρ.υποθ.14 και 28
- Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχείο Υπουργείου Επισιτισμού. ΑΑ, *Κατοχικά έγγραφα υπουργείου επισιτισμού*, Κ67 α-ζ
- Γενικά Αρχεία του Κράτους. Νομός Φθιώτιδας, *Αταξινόμητοι Φάκελοι Πρωτοδικείου Λαμίας*, 1945
- Γενικά Αρχεία του Κράτους, Νομός Φθιώτιδας, *Βιβλία αποβιώσαντων Δήμου Λαμιέων, 1857-1899.*
- Γενικά Αρχεία του Κράτους, Νομός Φθιώτιδας, *Αρχείο Νομαρχίας Βοιωτίας*, (αταξινόμητο)
- Γενικά Αρχεία του Κράτους, Νομός Ευρυτανίας, *Αρχείο Φυλακών Λειβαδιάς*, 23 φάκελοι (υπό ταξινόμηση).
- Γενικά Αρχεία του Κράτους, Νομός Αιτωλοακαρνανίας, *Αρχείο Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου*, Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας
- Γενικά Αρχεία του Κράτος, Νομός Πέλλης, *Αρχεία Δήμου Σκύδρας* [1920 - 1965]

2.3. Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ)

- *Η τρίχρονη εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας 1946-1949*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1998
- Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ), *Επίσημα Κείμενα, τόμος Β, 1925-1928*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις 1974
- Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ), *Το 7ο Συνέδριο του ΚΚΕ*, τόμος Ι, Αθήνα 1945
- Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ), *Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14/10/1959.* Εισηγήσεις, Λόγοι, Αποφάσεις, εκδ. ΚΕ του ΚΚΕ, Αύγουστος 1951

- Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ), *Θέσεις για τα 40 χρόνια του ΚΚΕ, 1918-1958*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις 1958
- Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ), *Επίσημα Κείμενα 1940-1945*, Τόμος 5, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1981
- Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ), *Επίσημα Κείμενα 1945-1949*, Τόμος 6, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1987
- Πολιτικός Συνασπισμός Κομμάτων του ΕΑΜ, *Λευκή Βίβλος. Παραβάσεις της Βάρκιζας. Φλεβάρης – Ιούνης 1945*, Αθήνα 1945
- Πολιτικός Συνασπισμός Κομμάτων του ΕΑΜ, *Λευκή Βίβλος, Δημοκρατικός Νεοφασισμός*, Ιούλης – Οκτώβρης 1945
- Πολιτικός Συνασπισμός των Κομμάτων του ΕΑΜ, *Μαύρη Βίβλος. Το εκλογικό Πραξικόπημα της 31ης Μαρτίου 1946*, Αθήνα, Μάης 1946

2.4. Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού

- Γενικό Επιτελείο Στρατού/ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ο ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα, 1946-1949. Το πρώτον έτος του αντισυμμοριακού αγώνος 1946*, Αθήνα 1971
- Γενικό Επιτελείο Στρατού/ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ο ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα, 1946-1949. Το δεύτερον έτος του αντισυμμοριακού αγώνος 1947(εις την ηπειρωτικήν ζώνην ευθύνης των Α και Β Σωμάτων Στρατού)*, Αθήνα 1971
- Γενικό Επιτελείο Στρατού/ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Η εκκαθάριση της Ρούμελης και η πρώτη μάχη του Γράμμου*, Αθήναι 1970
- Γενικό Επιτελείο Στρατού/ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949), τόμοι 1-16, Αθήνα : Έκδοση Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού 1998
- Γενικό Επιτελείο Στρατού/ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Αδημοσίευτα έγγραφα*, Φ. 1236/Γ/1, Γραφείον επιχειρήσεως 10ης Ταξιαρχίας Εθνοφυλακής. Πολεμικόν Ημερολόγιον από 8/1/45 -23/7/45

2.5. Βρετανικά Αρχεία

Αρχεία από το Public Record Office στο Kew, London

Αρχεία από το War Office: Φάκελοι :

WO 106/ 3184
WO 178/62
WO 193/766
WO 204/1880
WO 204/5604
WO 204/5729
WO 204/ 8902

Αρχεία από το Foreign Office: Φάκελοι:

FO 371/36585
FO 371/ 43700
FO 371/48245
FO 371/48264
FO 371/48267
FO 371/48279
FO 371/ 48297
FO 371/72355

2.6. Αρχεία Ηνωμένων Εθνών

- UN Archives, UNRRA Mission Greece, Subject Files 1944-1949, PAG - 4/3.0.12.1.4
- UN Archives, UNRRA Mission Greece, Subject Files 1943-1949, PAG - 4/3.0.12.0.1. 4

2.7. Αμερικανικά Αρχεία

- AMFOGE, *Report of the Allied Mission to Observe the Greek elections*, Department of State Publication 2522, Washington DC, 1946
- *Ambassador Mac Veagh Reports, Greece 1933-1947*, Princeton University Press, 1980 (επιμ. John O. Iatrides)
- *A Decade of American Foreign Policy: Basic Documents, 1941-1949*, US Government Printing Office, New York, 1968

- Η εν Ελλάδι Αποστολή της Διοικήσεως Οικονομικής Συνεργασίας (σχεδίου Μάρσαλλ), *Η Αμερικανική Βοήθεια προς την Ελλάδα. 1945 μέχρι μέσων του 1951*, Δευτέρα έκδοσις Ιούλιος 1951
- ECA, *Greece Country Data Book,* March *1950*
- FRUS, *Foreign Relations of the United States: 1946, vol. V, The Near East and Africa: Greece*, Government Printing Office, Washington DC, 1946, σ. 88-288
- FRUS, *Foreign Relations of the United States: 1947, vol. V The Near East and Africa: Greece*, Government Printing Office, Washington DC, 1947, σ. 816-889
- FRUS, *Foreign Relations of the United States: 1948, vol. IV, The Near East and Africa: Greece*, Government Printing Office, Washington DC, 1948 σ. 1-278
- FRUS, *Foreign Relations of the United States: 1949, vol. VI, The Near East, South Asia and Africa: Greece*, Government Printing Office, Washington DC, 1949, σ. 227-470
- *Το Σχέδιον Μάρσαλ στην Ελλάδα. Ο πλήρης απολογισμός της βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ προς την Ελλάδα. Ιούλιος 1948-Ιανουάριος 1952*, Αθήνα, χ.χ.,

2.8. Κυβερνητικά Αρχεία

- *Αρχείο Υπουργείου Πρόνοιας*, Φάκελοι 22 και 28
- Βασιλική Πρόνοια, *Μετά μίαν δεκαετίαν, 1947-1957*, [χ. τ.], 1957
- Βουλή των Ελλήνων, *Μητρώο Βουλευτών 1865-1910* και *Μητρώο Βουλευτών 1910-1935*
- Γενική Γραμματεία της Κυβέρνησης, *Κυβερνήσεις από το 1909 έως σήμερα*, http://www.ggk.gr/goverments.
- *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, τεύχος Α (1944-1949)
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, *Αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της 7ης Απριλίου 1951, Τόμοι I-III,* Αθήνα : Εθνικό Τυπογραφείο 1961
- Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος, *Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων : Νομός Φθιώτιδος (45)*, Αθήνα 1962
- Τράπεζα της Ελλάδος, *Η οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα και η Τράπεζα της Ελλάδος το 1946: Απολογισμός των ετών 1941, 1944, 1945 και 1946*
- Τράπεζα της Ελλάδος, *Εκθέσεις για τα έτη 1941-1945*, Αθήναι 1946

- Υπουργείο Δικαιοσύνης, «Κατάστασις των εν φυλακαίς του κράτους κρατουμένων κατά την 1η Νοεμβρίου 1945»
- Υπουργείο Δικαιοσύνης, *Διεύθυνσις Οικονομικών Υπηρεσιών Φυλακών*, Αρ.Πρωτ. 10025, Αρ.Εγκ.2, «Σύνοψις των ισχυόντων καθ' όσον αφορά την παρασκευήν συσσιτίου των κρατουμένων και του προσωπικού των φυλακών», Αθήνα 28 Ιανουαρίου 1946
- Υπουργείο Δικαιοσύνης, *Έκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας*, αρ.αποφ. 354, 371, 375, 473
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την γενικήν απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928, Πραγματικός Πληθυσμός κυρωθείς δια του από 23 Νοεμβρίου 1923 διατάγματος*, β έκδοση, Αθήνα 1936
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική της κινήσεως του πληθυσμού (Γάμοι – Γεννήσεις – Θάνατοι) κατά το έτος 1928*, Αθήνα 1931
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Γεωργική και κτηνοτροφική απογραφή της Ελλάδος του έτους 1929. Στερεά Ελλάδα και Εύβοια*, Αθήνα, 1931
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των αιτιών θανάτου κατά το 1938*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1941
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16ης Οκτωβρίου 1940, Πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας, πόλεις και χωρία*, Αθήνα: Εθνικό τυπογραφείο, 1950
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος* 1935, 1936, 1938,1939 Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 7ης Νοεμβρίου 1926*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1928
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 19ης Αυγούστου 1928*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 1931
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 25ης Σεπτεμβρίου 1932*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 1933

- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των εκλογών εθνικής συνελεύσεως της 9ης Ιουνίου 1935*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 1935
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 1938
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 1947
- Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, *Η Κοινωνική Πρόνοια εν Ελλάδι, Οκτώβριος 1947*, τεύχος Α ,φ. 4 , Αθήνα, 1947
- Υπουργείο Υγιεινής Πρόνοιας και Αντιλήψεως – Τμήμα Στατιστικής, *Απογραφή προσφύγων ενεργειθείσα κατ' Απρίλιον 1923, Αριθμός προσφύγων κυρωθείς δια του από 18 Οκτωβρίου 1923 Β.Διατάγματος*, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο 1923
- Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού, Διεύθυνσις Λαϊκής Διαφωτίσεως, *Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά, Τόμος Γ:Οικονομικά, Κρατική Υγιεινή και Πρόνοια, Παιδεία, Εσωτερική Αναδιοργάνωσις, Δημόσια Έργα,Χερσαιαι και Θαλάσσιαι Συγκοινωνίαι, Εθνική Οικονομία, Διοίκησις Πρωτευούσης, Αγορανομία,* έκδοσις 4ης Αυγούστου, αρ.35

2.9. Άλλα Αρχεία

- Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή, *Αρχείο Κωνσταντίνου Τσαλδάρη*
- *Αρχείο Εταιρείας Διάσωσης Ιστορικών Αρχείων (ΕΔΙΑ), 1941-1974*
- *Αρχείο Κέντρου Μελέτης Ιστορίας της Εθνικής Αντίστασης,(ΚΜΙΕΑ)*
- *Αρχείο Βοβολίνη*
- *Αρχείο Χατζίσκου*, ΚΕΙΝΕ, Ακαδημία Αθηνών

3. Προφορικές Μαρτυρίες

- Αγριαννάκης Βασίλης, Αθήνα, 23 Φεβρουαρίου 2006
- Αποστολόπουλος Βασίλης, Λαμία
- Βουλγαράκη – Κάιλα Μαρούλα, Λαμία 31 Μαρτίου 2005
- Δημητρίου Δημήτριος (καπετάν Νικηφόρος), Επτάλοφος
- Ζάρπας Νικόλαος, Νέα Μάκριση, 31 Μαρτίου 2007
- Κάιλας Βασίλης, Λαμία 31 Μαρτίου 2005
- Καραγιώργη Μαρία, Αθήνα, 16 Φεβρουαρίου 2006.
- Κοκοβλής Νίκος, Χανιά
- Κοκοβλή Αργυρώ, Χανιά
- Κωστόπουλος Κώστας, Λαμία, 20 Φεβρουαρίου 2002
- Λευκαδίτης Βασίλης, Ράχες,15 Ιουλίου 2000
- Μωραίτης Γιώργης, Αθήνα
- Οικονόμου – Κοκκαλάκη Έλλη, Λαμία
- Πεντεδέκας Κώστας, Αθήνα
- Χουλιάρας Γιώργος (καπετάν – Περικλής), Νέα Μαγνησία, 10 Νοεμβρίου 1995
- *Αρχείο Προφορικών Μαρτυριών Εταιρείας Διάσωσης Ιστορικών Αρχείων* (ΕΔΙΑ), 1941-1974
- *Αρχείο Προφορικών Μαρτυριών ΕΡΤ*, Αθήνα
- *Μαρτυρίες «Γεια σας αδέλφια...»,* Φυλακές Κέρκυρας Λαζαρέτο 1947-1949, έκδοση Σωματείο Λαζαρέτο, Αθήνα 1996

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Α

- Αγγελόπουλος Α., *Από την Κατοχή στον Εμφύλιο*, Αθήνα: Παρουσία, 1994
- Αγγελής Β., *«Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελά πατέρα...». Μαθήματα Εθνικής Αγωγής και νεολαιίστικη προπαγάνδα στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2006
- Αλβανός Ρ., «Ο Εμφύλιος από την οπτική της εφημερίδας *Φωνή της Καστοριάς*», στο Κλ. Κουτσούκης και Ι. Σακκάς (επιμ.), *Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου, 1946-1949*, Αθήνα 2000, σ. 327-341
- Αλιβιζάτος, Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση. 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα: Θεμέλιο γ έκδοση, 1995
- Ανταίος Π., *Οι ελπίδες πάγωσαν στις κορφές*, Αθήνα: Οδυσσέας 1999
- Αντωνίου Γ. και Μαραντζίδης Ν., *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του 1940 και η ιστοριογραφία*, Αθήνα: Εστία 2008
- Αντωνίου Γ. και Μαραντζίδης Ν., «Το επίμονο παρελθόν» στο Γ. Αντωνίου και Ν. Μαραντζίδης (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του 1940 και η ιστοριογραφία*, Αθήνα: Εστία, 2008, σ.11-52
- Αντωνοπούλου - Ψιλοπούλου Δ., *Τα κορίτσια του Πολυτεχνείου. Από τους αγώνες της Κατοχής στην αγωνία της φυλακής*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2007
- Aschenbrenner, S., «Ο Εμφύλιος από την οπτική ενός μεσσηνιακού χωριού», στο Lars Baerentzen, Γιάννης Ιατρίδης, Ole Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο*, Αθήνα: Ολκός 1992, σ. 115-135
- Αποστόλου, Λ., *Η Παρωδία της Δίκης των Δωσίλογων και η Αυτοκαταδίκη της Δεξιάς*, Αθήνα 1945
- Αποστολόπουλος, Β., *Το χρονικό μιας εποποίας. Ο ΔΣΕ στη Ρούμελη*, Αθήνα 1998
- Αρσενίου Λ., *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, Λάρισα: Έλλα 1999(γ εκδ.)

Β

- Βαρδινογιάννης, Β., (επιμ.) *Δεν θέλω να μου δέσετε τα μάτια*, Αθήνα: Ε.Δ.Ι.Α 2004
- Βαρδινογιάννης Β., – Αρώνης, Π., *Οι μισοί στα σίδερα*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1995
- Βαφειάδης Μ., Συνέντευξη στο περ. *Αντί*, περ. Β, τεύχος 42, 3 Απριλίου 1976, σ. 25-38
- Βενέζης Ηλ., *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός. Οι χρόνοι της δουλείας*, Αθήνα 1952
- Βενετσανόπουλος Β., Το Βρετανικό Απόσπασμα Τζέλικο στην Ελλάδα μετά την Απελευθέρωση (Οκτώβρης 1944), περ. *Εθνική Αντίσταση*, τ. 56, Δεκέμβρης 1987, σ.18-25
- Βερβενιώτη Τ., *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα: Οδυσσέας, 1994
- Βερβενιώτη, Τ., *Διπλό Βιβλίο. Η ιστορική ανάγνωση,* Αθήνα: Βιβλιόραμα 2003
- Βερβενιώτη, Τ., «Προφορική ιστορία και έρευνα για τον ελληνικό εμφύλιο: η πολιτική συγκυρία, ο ερευνητής, ο αφηγητής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, τ. 107 (2002), σ. 157-181
- Βερβενιώτη Τ., «Οι μαχήτριες του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας» στο Η. Νικολακόπουλος, Α. Ρήγος, Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο εμφύλιος πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949*, Αθήνα: Θεμέλιο 2002, σ.125-141
- Βερβενιώτη Τ., «Γραφές γυναικών για τον ελληνικό εμφύλιο. Οι συλλογικές μνήμες και η αμνησία», στο *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του 1940 και η ιστοριογραφία*, σ.345-384
- Βερβενιώτη Τ., «Μνήμες και αμνησίες των αρχείων και των μαρτυριών για τον ελληνικό εμφύλιο. Η Αθήνα και η επαρχία, η ηγεσία και τα μέλη», στο Ρ. Β.Μπουσχότεν, Τ. Βερβενιώτη, Ε.Βουτυρά, Β. Δαλκαβούκης, Κ.Μπάδα (επιμ.), *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο 2008, σ. 80-102
- Βερβενιώτη Τ., «Παιδομάζωμα ή και Παιδοφύλαγμα» στο Χρ. Χατζηιωσήφ – Π. Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδος τον 20ο αιώνα,: Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος – Παλιννόστηση 1945-1952*, τ. Δ2, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009, σ. 83-107
- Βερέμης, Θ., *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική. Από την ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, Αθήνα: Κούριερ Εκδοτική 2000

- Βερναρδάκης Χρ. και Γ. Μαυρής, *Κόμματα και πολιτικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, 1991
- Βλάσση-Θεοδωρικάκου Αλ., *Οι μνήμες μένουν πάντα ζωντανές. Οι αναμνήσεις μιας 17χρονης ανταρτοπούλας του ΔΣΕ*, Αθήνα: Εντός β'έκδοση 1997
- Βόγλης, Π., *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2004
- Βόγλης Π., «Η κοινωνία της υπαίθρου στα χρόνια του εμφυλίου πολέμου» στο Χρ. Χατζηιωσήφ – Π. Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20ο αιώνα, Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος - Παλινόρθωση, 1945-1952*, τ. Δ1, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2009, σ.327-262
- Βόγλης Π. και Μπουρνάζος Στ., «Στρατόπεδο Μακρονήσου 1947-1950. Βία και προπαγάνδα» στο Χρ. Χατζηιωσήφ – Π. Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20ο αιώνα, Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος - Παλινόρθωση, 1945-1952*, τ. Δ2, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2009, σ. 51-82
- Βότσικας, Δ., *Η Ήπειρος ξαναζώνεται στ' άρματα*, Αθήνα 1983
- Βραχνιάρης Χρ., *Πορεία μες τη νύχτα. Η Θεσσαλία στις φλόγες του Εμφυλίου*, Αθήνα: Αλφειός 1990
- Baerentzen L., «Η λαϊκή υποστήριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής», *Μνήμων* 9 (1984), σ. 157-173
- Baerentzen L., «Το «Παιδομάζωμα» και οι παιδουπόλεις της βασίλισσας», Baerentzen L. - Ιατρίδης Ο. Γ. - Smith Ο. (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949,* Αθήνα: Ολκός 1992, σ. 137-164.

Γ

- Γεωργαντίδης Χ. Ν. και Νικολακόπουλος Η., «Η εξέλιξη της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ μεταξύ των δύο πολέμων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, β και γ τετράμηνο 1979, σ. 448-468
- Γεωργοπούλου – Ιωαννίδου Μ., *Πικρή Εποχή*, Καβάλα 1981
- Γεωργούλας Μπ., *Το άκρως απόρρητο αρχείο της εξόντωσης του Άρη Βελουχιώτη*, Αθήνα, χ.χ

- Γκριτζώνας Κ., *Ο Άρης Βελουχιώτης και οι Άγγλοι*, Αθήνα: Γλάρος 1983
- Γληνός Δ., *Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ*, Αθήνα 1945
- Γρηγοριάδης, Φ., *Το Αντάρτικο*, Αθήνα: εκδ. Καμαρινόπουλος 1964
- Γούναρης Β., *Εγνωσμένων Κοινωνικών φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στη Μακεδονία του εμφυλίου πολέμου*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής 2003
- Γούσιας Γ., *Αιτίες για την ήττα και διάσπαση ΚΚΕ και Ελληνικής Αριστεράς*, Αθήνα: Να υπηρετούμε το λαό 1977
- Cannadine D., «Το πλαίσιο, η εκτέλεση και το νόημα της τελετουργίας: η βρετανική μοναρχία και η «επινόηση παράδοσης», 1820-1977», στο E. Hobsbawm και T. Ranger, (εκδ), *Η επινόηση της παράδοσης*, (ελλ.μτφ)Αθήνα: Θεμέλιο 2004, σ. 119-18
- Chandler G., *Διχασμένη Χώρα. Μια Αγγλοελληνική Τραγωδία*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1994

Δ

- Δαφνής Γρ., *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, Βιογραφία,* Αθήνα 1970
- Δεδούσης Ι.Δ., *Θύμιος Δεδούσης, λοχαγός, βουλευτής : ο εθνομάρτυρας αγωνιστής (Μάιος 1941-Απρίλιος 1947)* , Αθήνα, χ.χ, 1949
- Δελαπόρτας Π., *Το σημειωματάριο ενός Πιλάτου*, Αθήνα 1956 και Θεμέλιο, 1980
- Δημητρίου Δ. (Νικηφόρος), *Αντάρτης στα βουνά της Ρούμελης*, τόμος Γ, Αθήνα 1965
- Δορδανάς Σ. και Μιχαηλίδης Ι., «Κριτική Θεώρηση της βιβλιογραφίας για τον Εμφύλιο Πόλεμο (1990-2006)», στο Ι. Μουρέλος και Ι. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2007, σ.183-194,
- Δορδανάς Σ.– Μαραντζίδης Ν., «Αντικομμουνιστές της Μακεδονίας στα έδρανα της Βουλής: Πολιτικά και Κοινωνικά Χαρακτηριστικά», στο Γρ. Ψαλλίδας(εκδ.), *Οι εκλογές του 1946. Σταθμός στην πολιτική ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας,* Αθήνα: Ίδρυμα Κ. Μητσοτάκης 2008

Ε

- Ελεφάντης Α., *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και αστισμός στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα: Θεμέλιο β΄ έκδοση 1979
- Ελεφάντης Α., «Εθνικοφροσύνη: η ιδεολογία του τρόμου και της ενοχοποίησης», στο Γ. Ψυχάρης(επιμ.) *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, τόμος 1, Αθήνα 1994
- Ελεφάντης Α., *Μας πήραν την Αθήνα... Ξαναδιαβάζοντας την ιστορία 1941-1950,* Αθήνα: Βιβλιόραμα 2002
- Ελεφάντης Α., «1947. Ανταρτόπληκτοι: μια μέρα», *Αρχειοτάξιο*, τευχ.2, 2000, σ. 94-96
- Ελεφάντης, Θ., «Σελίδες αρνητικής πείρας» στο Β.Βαρδινογιάννης – Π.Αρώνης, *Οι μισοί στα σίδερα*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1995, σ. 522-523
- Εργολάβος, Σπ., *Η δίκη της Πρίντζου και οι εκτελεσμένοι των Ιωαννίνων*, Αθήνα: Σοκόλη 1988
- Eudes D., *Οι Καπετάνιοι. Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος 1943-1949*, ελλ.εκδ Εξάντας 1970

Ζ

- Ζαφειρόπουλος Δ., *Ο αντισυμμοριακός αγών*, Αθήνα 1956
- Ζησόπουλος Κ. Α., *Ανθήλη Φθιώτιδος*, έκδοση Κοινότητας Ανθήλης 1972
- Ζιώγας Γ., *Αντίσταση – Εμφύλιος – Πολιτική Προσφυγιά*, Αθήνα 1999
- Ζολώτας Ξεν., *Κατευθύνσεις της οικονομικής μας πολιτικής*, Αθήναι 1936
- Ζυγογιάννης Ν., «Οι Σαρακατσαναίοι της Φθιώτιδας, του χτες και του σήμερα», *Φθιωτικά Χρονικά* (23), Λαμία 2002, σ. 43-47

Η

- Ηλιού Φ., «Οι βιωμένες ιστορίες και η ιστοριογραφική προσέγγιση», στο συλλογικό τόμο *Ιστορικό τοπίο και ιστορική μνήμη. Το παράδειγμα της Μακρονήσου*, Αθήνα: Φιλίστωρ 2000, σ. 159-168
- Ηλιού Φ., *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Αθήνα 2004

Θ

- Θανοπούλου Μ., *Η προφορική μνήμη του πολέμου. Διερεύνηση της συλλογικής μνήμης του Β παγκοσμίου πολέμου στους επιζώντες ενός χωριού της Λευκάδας*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών 2000
- Θεοτοκάς Γ., *Τετράδια Ημερολογίου(1939-1953)*, Αθήνα: Εστία, χ.χ
- Θεοχάρης Α., *Στη Στερεά Ελλάδα με το Δημοκρατικό Στρατό, 1945-1949*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 2002
- Θωμαδάκης Στ., «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», στο Γ. Ιατρίδης (εκδ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα: Θεμέλιο 1984, σ. 117-144

Ι

- Ιωαννίδης Γ., *Αναμνήσεις. Προβλήματα της πολιτικής του ΚΚΕ στην Εθνική Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα : Θεμέλιο 1979

Κ

- Κακαράς Σ., *Το οδοιπορικό ενός αγωνιστή*, Λαμία: αυτοέκδοση 1999
- Καλαφάτης Θ., «Νομισματικές διαρρυθμίσεις και κοινωνικές επιπτώσεις (1944-1946), στο Γρ. Φαράκος, (επιμ.), *Δεκέμβρης του 1944. Νεότερη έρευνα και Προσεγγίσεις*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1996, σ. 41-55
- Καλλίνος Θ., (Αμάρμπεης), «Η σύσκεψη των καπεταναίων, τα Δεκεμβριανά και η υποχώρηση του ΕΛΑΣ», Κλ. Κουτσούκης (επιμ.), *Η προσωπικότητα του Άρη Βελουχιώτη και η Εθνική Αντίσταση. Ένα επιστημονικό συνέδριο*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1997, σ. 289-294
- Κανελλόπουλος Π., *1935-1945: Ένας απολογισμός*, Αθήνα 1945
- Γ. Καραγιάννης, *Η εκκλησία από την Κατοχή στον Εμφύλιο*, Αθήνα: Προσκήνιο 2001
- Καραγιαννακίδης Ν., «Παιδόπολη «Άγιος Γεώργιος» Καβάλας: η ίδρυση και ο πρώτος χρόνος της λειτουργίας της (Σεπτέμβριος 1947 - Σεπτέμβριος 1948» παρουσίαση στο *Β΄ Διεθνές Συνέδριο Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών «Η Καβάλα και τα Βαλκάνια η Καβάλα και το Αιγαίο : Από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ιστορία Τέχνη Πολιτισμός.»* Καβάλα, 15-18 Σεπτεμβρίου 2005
- Καρρά Μ., *Εμείς οι απ'έξω. ΠΕΟΠΕΦ: 1948-1954. Μια μικρή εποποιία*, Αθήνα: εκδ. Κωσταράκη 1995

- Καραγιώργος Κ., *Ελληνική Εθνική Αντίσταση. Η Ρούμελη στις φλόγες*, Αθήνα 1979
- Καραγιώργη Μ., *Περιμένοντας την ειρήνη*, Αθήνα: Προσκήνιο 2005
- Καραθάνος Δ., *Αντίο Καπετάνιε*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1995
- Καρακασίδου Α., «Πρωτόκολλο και θέαμα: Εθνικοί εορτασμοί στη Βόρεια Ελλάδα», στο Μ. Mazower(εκδ.), *Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2000, σ. 243-267
- Καρκάνης Ν., *Οι δοσίλογοι της Κατοχής. Δίκες παρωδία. Ντοκουμέντα, αποκαλύψεις, μαρτυρίες*, β έκδοση, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1982
- Καρύτσας Γ., *Ο σφαγιασμός των αρχειομαρξιστών της περιοχής Αγρινίου από τον ελληνικό σταλινισμό*, Αθήνα: εκδόσεις Άρδην 2002
- Κασσιανού Α., *Η φωτογραφική απεικόνιση της δεκαετίας 1940-1950. Ο ελληνικός εμφύλιος μέσα από τις φωτογραφίες Τύπου*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα, Οκτώβριος 2007
- Κασιμάτης Στ., *Οι παράνομοι. Άνθρωποι και ντοκουμέντα*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1997
- Κατηφόρης Γ., *Η νομοθεσία των βαρβάρων. Δοκίμια*, Αθήνα: Θεμέλιο 1975
- Κατσώτας Π., *Η δεκαετία 1940-1950*, Αθήναι 1981
- Κιλισμανής Γ., *Από την Ιωνία στο Δημοκρατικό Στρατό*, Αθήνα 1989
- Κλάρας Μπ. *Ο αδελφός μου Άρης*, Αθήνα: Δωρικός γ' εκδοση χ.χ
- Κλήμης Α., *Η αγροτική οικονομία προ και μετά την ίδρυση της ΑΤΕ: εξελιξεις 1924-1954. Διαρθρώσεις, προβλήματα, κατευθύνσεις*, Αθήνα 1961
- Κλόουζ Ντ., «Η ανοικοδόμηση του κράτους της Δεξιάς», στο Ντ. Κλόουζ (επιμ.), *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος 1943-1950. Μελέτες για την πόλωση*, Αθήνα: Φιλίστωρ, 1998
- Κόκκας (Κουτσιομάνης) Θ., *1108 μέρες στα βουνά της Ρούμελης*, Αθήνα 1988
- Κολιόπουλος Ι., *Ληστές. Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19ου αιώνα*, Αθήνα: Ερμής 1979
- Κολιόπουλος Ι., *Περί λύχνων αφάς: η ληστεία στην Ελλάδα (19ος αιώνας)*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής 1996
- Κοταρίδης Ν. και Σιδέρης Ν., «Εμφύλιος πόλεμος: ιδεολογικά και πολιτικά διακυβεύματα», στο Η. Νικολακόπουλος, Α. Ρήγος, Γ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο: Φεβρουάριος 1945- Αύγουστος 1949*, Αθήνα: Θεμέλιο 2002, σ.115-124

- Κοταρίδης Ν. –Σιδέρης Ν., «Ο εμφύλιος ως ψυχολογική αναμέτρηση», στο Κλ. Κουτσούκης και Ι. Σακκάς (επιμ.), *Πτυχές του εμφυλίου πολέμου 1946-1949*, Αθήνα: Φιλίστωρ 2000, σ. 147-151
- Κοτζαμάνης Β., «Η κινητικότητα του αγροτικού πληθυσμού στη δεκαετία 1940-1950 και η αναδιάρθρωση του κοινωνικο-δημογραφικού χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, τ.77 (1990), σ. 97-127
- Κουβαράς Ν., *Ο τελευταίος αντάρτης της Ρούμελης (1943-1955),* Αθήνα 1996
- Κουλούρης Ν., *Ελληνική βιβλιογραφία του εμφυλίου πολέμου (1945-1949). Αυτοτελή δημοσιεύματα 1945-1999*, Αθήνα: Φιλίστωρ 2000
- Κούνδουρος Ρ., *Η ασφάλεια του καθεστώτος. Πολιτικοί κρατούμενοι, εκτοπίσεις και διώξεις στην Ελλάδα 1936-1974*, Αθήνα: Καστανιώτης 1976
- Κουρούπη Α., *Οι ανταρτόπληκτοι. Συμβολή στην κοινωνική ιστορία της Δυτικής Μακεδονίας*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 2001
- Κούσουλας Δ., *Επανάστασις και Ήττα. Ιστορία του ΚΚΕ 1918-1940*, ελλ. εκδ. Αθήνα: εκδ. Ι. Καμπανά 1969
- Κούσουλας Δ., *ΚΚΕ. Τα πρώτα 30 χρόνια. 1918-1949*, Αθήνα 1987
- Κουσουρής Δ., Η ποινική δίωξη των δωσίλογων της Κατοχής, 1944-1949, στο Χρ. Χατζηιωσήφ - Π. Παπαστράτης (εκδ), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20ο αιώνα, Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος - Παλινόρθωση, 1945-1952*, τ. Δ1, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2009, σ.105-130
- Κουτρούκης Γ., *Εν ψυχρώ. Κατοχή – Βάρκιζα – Εμφύλιος*, Αθήνα: Καπόπουλος 1996
- Κουτσοπανάγου Γ., «Προπαγάνδα και απελευθέρωση. Το Βρετανικό Συμβούλιο και ο Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος στην Αθήνα στις παραμονές του Εμφυλίου Πολέμου (1945)», *Μνήμων (22),* 2000 σ. 171-190

Λ

- Λαγδάς Π., *Άρης Βελουχιώτης. Ο πρώτος του αγώνα. Βιογραφία 1905-1945*, Αθήνα: Κυψέλη 1976

- Λάζου Β., «Στον τοίχο της Ξηριώτισσας. Εκτελεσμένοι από το Εκτακτο Στρατοδικείο Λαμίας 1946-1950», στο Η. Νικολακόπουλος, Α. Ρήγος, Γ.Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο. Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1949*, Αθήνα: Θεμέλιο 2002, σ. 246-263
- Λάζου Β., «Η συγκρότηση και η δράση της Εθνοφυλακής. Νοέμβριος 1944-Σεπτέμβριος 1945. Η περίπτωση της Λαμίας». Περ. *Κλειώ*, τ.3: Αφιέρωμα Στρατός και Αντάρτες της Δεκαετία του 1940, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο 2006, σ. 63-95
- Λαίου Α., «Μετακινήσεις πληθυσμού στην ελληνική ύπαιθρο» στο Lars Baerentzen – Ole Smith – Γιάννη Ιατρίδης (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, Αθήνα 1992, σ. 88-89
- Λεβεντάκου Χ., *Από τη Μ. Ιδέα στις εθνικές διεκδικήσεις. Τα εθνικά θέματα στο Β Παγκόσμιο Πόλεμο*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα 2007
- Λέκκας Π., «Ο υπερταξικός χαρακτήρας του εθνικιστικού λόγου», *Μνήμων 16*, 1994, σ. 9-106
- Λευκαδίτης Γ., *Αναδρομές. Ένας Επονίτης θυμάται*, Λαμία 1998
- Legg K., «Παιχνίδια εναλλαγής στην Αθήνα: η πολιτική αστάθεια 1946-1952», στο L. Baerentzen (επιμ.) *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, Αθήνα: Ολκός 2002, σ. 11-27
- Λιάκος Α., «Αντάρτες και συμμορίτες στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα» στο Η. Fleischer, (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-49. Από τη δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα: Καστανιώτης 2003, σ. 25-36.
- Λιαρούτσος Μ., *Τελειώνοντας ο Δεκέμβρης...*, Αθήνα: Εντός β' έκδοση 2000 (α΄έκδ. Σύγχρονη Εποχή 1987)
- Λουλούδης Λ., *Γεωργικός Εκσυγχρονισμός και Μετασχηματισμός των αγροτικών δομών. Η περίπτωση της κοινότητας της Ανθήλης,* διδακτορική διατριβή, Γεωργικό Πανεπιστήμιο Αθηνών 1990
- Λυμπεράτος Μ., «Εθνικές διεκδικήσεις και πολιτικοί αποκλεισμοί: η διαμόρφωση του ιδεολογικού υποστρώματος του εμφυλίου πολέμου», *Τα Ιστορικά*, τχ. 34, 2001

- Λυμπεράτος Μ., *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα. Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2006

Μ

- Μαγκριώτης Δ., *Θυσίαι της Ελλάδος και εγκλήματα της Κατοχής κατά τα έτη 1941-1944*, Αθήναι 1949 (φωτογραφική επανέκδοση εκδ. Φορμιγξ, Αθήνα 1996)
- Mazower M., «Οικονομική πολιτική στην Ελλάδα, 1932-1936», στο Γ. Μαυρογορδάτος και Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης 1988, σ.171-181
- Mazower M., *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, Αθήνα: ΜΙΕΤ 2002
- Mazower M. και Μ. Δαλιάνη, «Παιδιά στη δίνη του Εμφυλίου Πολέμου: Οι ενήλικες του σήμερα», στο M. Mazower (ed), Η *ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2000, σ. 105-138
- Μανιτάκης Ν., «Ξένες κρατικές υποτροφίες. Πολιτιστική προπαγάνδα στην Ελλάδα του Εμφυλίου» στο Χρ. Χατζηιωσήφ και Π. Παπαστράτης (επιμ.), *Η ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος - Παλινόρθωση, 1945-1952*, τ. Δ2, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009, σ. 133-158
- Μανούσακας Γ., *Ο εμφύλιος στη σκιά της Ακροναυπλίας*, Αθήνα: Δωρικός 1977
- Μαραντζίδης Ν., *Οι μικρές Μόσχες: πολιτική και εκλογική ανάλυση του κομμουνισμού στον ελλαδικό αγροτικό χώρο*, Αθήνα: Παπαζήσης 1997
- Μαργαρίτης Γ., «Πολιτικές προοπτικές και δυνατότητες κατά την Απελευθέρωση», *Μνήμων* 9 (1984), σ. 174-193
- Μαργαρίτης Γ., *Από την ήττα στην εξέγερση*, Αθήνα: Πολίτης 1993
- Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, Τόμοι 1 και 2, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2000
- Μαργαρίτης Γ., «Το στρατόπεδο της Μακρονήσου: η «στρατιωτική» περίοδος (1947-1949)», στο Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, *Ιστορικό Τοπίο και Ιστορική Μνήμη. Το παράδειγμα της Μακρονήσου*, Αθήνα: Φιλίστωρ 2000, σ. 275-284

- Μαργαρίτης Γ., «Από τον Μεταξά στον Εμφύλιο - τα σύμβολα της πατρίδας» στο Χ. Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη δικτατορία στον εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα: Καστανιώτη 2003, σ. 121-129
- Μαστρογιάννης Ι., *Ιστορία της Κοινωνικής Πρόνοιας της Νεώτερης Ελλάδος (1821-1960)*, Αθήναι 1960
- Ματθαίου Α. –Πολέμη Π., *Η εκδοτική περιπέτεια των Ελλήνων Κομμουνιστών 1947-1968 - Από το βουνό στην υπερορία*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2003
- Ματζώρος Γ., *Ο καπετάν Διαμαντής, Ο Σταυραετός της Ρούμελης*, Αθήνα 1994
- Μαυρογορδάτος Γ. Θ., *Εθνικός Διχασμός και Μαζική Οργάνωση. Οι Επίστρατοι του 1916*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 1996
- Μαυρογορδάτος Γ., «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946, προοίμιο του εμφυλίου πολέμου», Ιατρίδης Γ. (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, σ. 307-340
- Μαυροσκούφης Δ., *Ένας στρατιώτης στον εμφύλιο*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 2000
- Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσός, *Λήμμα «Λαμία»*, Τόμος 15ος , Αθήνα, χ.ο
- Μιχιώτης Ν., *Τα Έκτακτα Στρατοδικεία της περιόδου 1946-1960*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 2007
- Μπακαδήμα Μ., «Αρχειακές Πηγές της δεκαετίας 1940-1950 στην υπηρεσία των ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας. Η περίπτωση του Αρχείου Κοινωνικής Πρόνοιας Αγρινίου», Ανακοίνωση στο *Επιστημονικό Συνέδριο: Κατοχή – Αντίσταση – Εμφύλιος. Η Αιτωλοακαρνανία και η Ευρυτανία στη δεκαετία 1940-1950*, Αγρίνιο και Καρπενήσι, 14-16 Μαρτίου 2008
- Μπακάλμπασης Α., *Η οικονομία της Ελλάδος και η ωργανωμένη ιδιωτική πρωτοβουλία κατα την περίοδον της Κατοχής, 1941-1944*, Αθήνα 1944
- Μπάλτα Ν., *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (1946-9) μέσα από το γαλλικό τύπο*, Αθήνα: Οδυσσέας 1993
- Μπαλωμένος Κ., «Η Ηλεκτρική Εταιρεία Λαμίας, 1911-1958», *Φθιωτικά Χρονικά* (24), Λαμία 2003, σ. 94-111
- Μπαρτζιώτας Β., *Η εθνική αντίσταση στην αδούλωτη Αθήνα*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1984

- Μπαρτζιώτας Β., «Τα οργανωτικά προβλήματα του ΚΚΕ», *ΚΟΜΕΠ*, τ.35 Μάρτιος 1945 σ. 29-31
- Μπλάνας Γ. (Κίσσαβος), *Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949, Όπως τα έζησα*, Αθήνα 1976
- Μπόκοτας Ρ., *Έτσι χάθηκε ο Άρης*, Αθήνα: Κόδρος 1976
- Μπουρνάζος Σ., «Ο αναμορφωτικός λόγος των νικητών στη Μακρόνησο. Η ένταξη του εμφυλίου στην προαιώνια ιστορία της φυλής, ο «διηθητός» ιός του κομμουνισμού και ο ρόλος της αναμόρφωσης», *Δοκιμές*, 6/1997, σ. 101-133
- Μπουρνάζος Σ., «Το κράτος των εθνικοφρόνων: αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», στο Χρ. Χατζηιωσήφ – Π. Παπαστράτης (επιμ.), *Η ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος- Παλιννόρθωση, 1945-1952*, τ. Δ2, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009, σ. 9-50
- Μπουρογιάννης Λ., *Η Επαρχία Δομοκού στην Αντίσταση*, Αθήνα 1986
- Μπουσχότεν Ρ. Β., *Περάσαμε πολλές μπόρες κορίτσι μου...*, Αθήνα: Πλέθρον 1998
- Μπουσχότεν Ρ. Β., *Ανάποδα Χρόνια. Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Αθήνα: Πλέθρον 1998
- Μπουσχότεν, Ρ. Β., «Δεκαετία του 1940: διαστάσεις μνήμης σε αφηγήσεις ζωής της περιόδου», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, τ.107 (2002), σ. 135-155
- Μπουσχότεν Ρ. Β., «Δεκαετία του 40: διαστάσεις της μνήμης σε αφηγήσεις ζωής της περιόδου», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, ειδικό τεύχος: Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα,* (επιμ.) Μ. Θανοπούλου και Α. Μπουτζουβή, 107, Α΄, 2002, σ. 135-156
- Μον Π., *Η αποστολή μου στην κατεχόμενη Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Μέτρον 2000
- Μυλωνάκη Ι., «Αυτοβιογραφικά κείμενα ως ιστορικές πηγές. Νεότερες συζητήσεις και αναζητήσεις», *Ίστωρ*, τομ.11, 1998, σ. 21-25
- Μωραΐτης Γ., *Οι αναμνήσεις ενός αντάρτη*, τ.Β, Αθήνα: Καστανιώτης 1999
- Meynaud J., Μερλόπουλος Π., Νοταράς Γερ., *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, 1946-1965*, Αθήνα: Σαββάλας 2002

Ν

- Νάτσιος Δ., *Οι Δήμαρχοι της Λαμίας (1836-1996)*, Λαμία 1996
- Νάτσιος Δ., «Ο Λαμιώτικος Τύπος (1856-1999)», *Φθιωτικά Χρονικά*, 21, Λαμία 2000, σ. 52-58
- Νικολακόπουλος Η. *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και βουλευτικές εκλογές 1946-1967*, Αθήνα: Πατάκης 1992
- Νικολακόπουλος Η., *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964. Η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων* Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών 2000
- Νεφελούδης Β., *Στις ρίζες της κακοδαιμονίας. Τα βαθύτερα αίτια της διάσπασης του ΚΚΕ*, Αθήνα : Γκούτενμπεργκ 1974

Ο

- Οικονομόπουλος Κ., *Νομοθεσία αφορώσα την δημόσιαν τάξιν και ασφάλειαν*, Αθήνα 1951

Π

- Παλαιολόγου Κ., *Από την Εθνική Αντίσταση στον Εμφύλιο 1946-1949*, τόμος 1ος, Αθήνα: Σύγχρονη Γνώμη 2003
- Παναγιωτόπουλος Β., «Αγροτική έξοδος και σχηματισμός της εργατικής δύναμης στην Ελληνική Πόλη», *Νεοελληνική Πόλη, Οθωμανικές κληρονομιές και το ελληνικό κράτος. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας της ΕΜΝΕ*, Αθήνα 1985, τ.2
- Παναγιωτόπουλος Π., «Η κομμουνιστική μνήμη της ήττας. Διερευνώντας τις κοινωνιολογικές προϋποθέσεις της μετα-ιστορικής ηθικής δικαίωσης», στο *Εμφύλιο Δράμα*, ειδική έκδοση του περ. *Δοκιμές*, τχ.6, 1997, σ. 135-163
- Πανουργιά Ν., *Ο Καντ, ο εμφύλιος πόλεμος και οι πτυχές του νοήματος*, Re-public, re-imagining democracy, (ηλεκτρονικό περιοδικό), www.re-public.gr. Επίσκεψη στην ιστοσελίδα, 16 Οκτωβρίου 2008

- Παπαγκόγκος Κ. (εκδ), *Αρχείο Πέρσον. Κατοχικά ντοκουμέντα του ΔΕΣ Πελοποννήσου*, Αθήνα: Παπαζήσης 1977
- Παπαδάκης Β., (Καπετάν – Λευτεριάς), *Από την Κοζαρέ στα βουνά της Ρούμελης*, Αθήνα: Θυμέλη 1999
- Παπαδάκης Β. (Καπετάν Λευτεριάς), *Αναμνήσεις από την Αντίσταση, στον Εμφύλιο και στην Προσφυγιά*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2003
- Παπαδημητρίου Δ., *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Αθήνα: Σαββάλας 2006
- Παπαδόπουλος Κ., και Καλαντζής Γ., «Τα αρχεία της Αυτόνομης Υπηρεσίας Επισιτισμού Μακεδονίας», *Μνήμων* 13 (1991), σ. 330-342
- Παπαδούκα Ολ., *Γυναικείες Φυλακές Αβέρωφ*, Αθήνα 1981
- Παπαθανασίου Ι., «Η λογική των συγκρούσεων στην ηγεσία του ΚΚΕ, 1945-1948: από την «καταδίκη» του Άρη Βελουχιώτη στην άρνηση της κληρονομιάς του ΕΛΑΣ», επιμ. Κλ. Κουτσούκης, *Η προσωπικότητα του Άρη Βελουχιώτη και η Εθνική Αντίσταση. Ένα επιστημονικό συμπόσιο*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1997, σ. 186-203
- Παπαθανασίου Ι., «Βίωμα, ιστορία και πολιτική. Η υπόσταση της προσωπικής μαρτυρίας. Σκέψεις με αφορμή δύο βιβλία του Τάκη Μπενά. *Τα Ιστορικά,* τχ. 24-25, Ιούνιος - Δεκέμβριος 1996, σ. 253-266
- Παπακόγκος Κ., *Καπετάν Άρης*, Αθήνα: Παπαζήσης, χ.χ
- Παπακοσμάς Β., *Ο στρατός στην πολιτική ζωή της Ελλάδος*, Αθήνα: Εστία 1981
- Παπανδρέου Γ., *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος*, Αθήνα 1945
- Παπανδρέου Γ., Προγραμματικός λόγος 17 Μαρτίου 1946, *Πολιτικά Θέματα*, τόμος Β, σ.106-109
- Παπαστράτης Π., «Η ιστοριογραφία της Δεκαετίας 1940-1950», *Σύγχρονα Θέματα* 35-37, 1988, σ.183-187
- Παπαστράτης Π., «Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του εμφυλίου πολέμου», στο Lars Baerentzen, Γιάννης Ιατρίδης, Ole Smith, *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1946-1949*, ελλ μτφ. Αθήνα: Ολκός 1992, σ.47-66
- Παπαστράτης Π., «Η εκκαθάριση του Πανεπιστημίου μετά την Απελευθέρωση», στο M. Mazower (εκδ.), *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2003, σ. 73-86

- Παρτσαλίδης Μ., *Διπλή αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης*, Αθήνα: Θεμέλιο 1978
- Πασερίνι Λ., *Σπαράγματα του 20ου αιώνα. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, ελλ. εκδ. Αθήνα, 1998
- Πεντεδέκας Κ., *Σωτήρης Λ. Τσιτσιπής. Ο ηρωικός Λοκρός*, Αθήνα: Εντός β έκδοση 2004
- Πεντεδέκας Κ., *Η Αμφίκλεια (το Δαδί) στην Εθνική Αντίσταση 1940-1944*, Αθήνα: Εντός 2001
- Πετράκη Μ., *Ο μύθος του Μεταξά. Δικτατορία και Προπαγάνδα στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ωκεανίδα 2006
- Πλατής Γ.Α, *Λαμία: ιστορική και κοινωνική έρευνα*, Αθήναι: Εκδόσεις Δήμου Λαμιέων 1973
- Porter P., *Ζητείται ένα θαύμα για την Ελλάδα. Το ημερολόγιο ενός προεδρικού απεσταλμένου, 20 Ιανουαρίου - 27 Φεβρουαρίου 1947*, Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις 2006
- Πρωτόπαπας Σ. (Κικίτσας), *Η Χ Μεραρχία του ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1977

Ρ

- Ραχιώτης Χρ., *Κατοχή (Ρούμελη – Θεσσαλονίκη)*, Αθήνα 1983
- Ρήγος Α., *Η Β Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, Αθήνα: Θεμέλιο 1988
- Ρουπακιώτης Α.,«Εισαγωγή», στο Β. Βαρδινογιάννης (επιμ.) *Δεν θέλω να μου δέσετε τα μάτια*, Αθήνα: Ε.Δ.Ι.Α 2004
- Ρούσσος Π., *Η Μεγάλη Πενταετία*, τόμος Β, Αθήνα β έκδοση 1978
- Ρούσος Π., «Κοινωνική Σύνθεση και Διαφώτιση των μελών», *ΚΟΜΕΠ*, τ.40 Αθήνα 1945
- Richter H., *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον εμφύλιο πόλεμο, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1946*, Αθήνα: Εστία 1997

Σ

- Σακκάς Ι., «Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ευρυτανία», στο Μ. Μαζάουερ, (επιμ.) Μετά τον πόλεμο. *Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2000, σ. 205-230
- Σακκάς Ι. , «Η βία του εμφυλίου. Το κράτος και η λευκή τρομοκρατία στην Ευρυτανία», στο Ι. Σακκάς και Κλ. Κουτσούκης (επιμ.), *Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου, 1946-49*. Αθήνα, Φιλίστωρ, 2000 σ.287-302.
- Σαράφης Στ., *Ο ΕΛΑΣ*, Αθήνα: Πολιτικές και Λογοτεχνικές εκδόσεις 1958
- Σβορώνος Ν., «Η επιστήμη της ιστορίας και το επάγγελμα του ιστορικού», *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Θεμέλιο 1982, σ. 21-32
- Σβορώνος Ν., «Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-1950», στο Γ. Ιατρίδης(εκδ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα: Θεμέλιο 1984, σ. 21-38
- Σιδέρης Ν., «Το εμφύλιο πνεύμα. Εκφάνσεις του εμφυλίου στην πολιτική ψυχολογία και κουλτούρα», *Δοκιμές*, 6,1997, σ. 51-74
- Σιμόπουλος Κ., *Βασανιστήρια και εξουσία από την ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα, το Βυζάντιο και την Τουρκοκρατίας, ως την εποχή μας*, Αθήνα: Στάχυ 1997
- Σμπαρούνης Αθ., *Μελέται και αναμνήσεις εκ του Β Παγκοσμίου Πολέμου*, Αθήναι 1951
- Smith O.L., «Αυτοάμυνα και Κομμουνιστική Πολιτική» στο *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, L.Baerentzen, J.O.Iatrides, O.L.Smith (επιμ.), Κοπεγχάγη: Museum Tusculanum Press 1982, σ. 165-183
- Σταθάκης Γ., *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ. Η Ιστορία της Αμερικανικής Βοήθειας στην Ελλάδα*, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2004
- Σταυρίδης Μ., «Καταγγελίες», στο Β.Βαρδινογιάννης – Π. Αρώνης, *Οι μισοί στα σίδερα*, Αθήνα : Φιλίστωρ 1995, σ. 539-547
- Στεφανίδης Δ., *Μαθήματα αγροτικής πολιτικής*, Αθήνα 1953
- Στεφάνου Π., *Των αφανών. Δύο τετράδια, δύο τετραετίες*, Αθήνα: Θεμέλιο 1998
- Στρατάκης Α., *Κοινωνική Πρόνοια στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1940. Η Κοινωνική Πρόνοια και το Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας, Μάιος 2003

- Σφαέλλος Δ., *Αι ελληνο-αμερικανικαί συμφωνίαι : 20-6-1947 : Βοήθεια ΄΄Δόγματος Τρούμαν΄΄, 8-7-1947 : Βοήθεια έκτακτος «Περιθάλψεως», 2-7-1948 : Βοήθεια ΄΄Σχεδίου Μάρσαλ΄΄, Ο Λόγος της 12-3-1947 εις το Κογκρέσσον του Προέδρου Τρούμαν, Κοινοβουλευτικαί αγορεύσεις πρωθυπουργών : Κ. Τσαλδάρη και Δ. Μαξίμου και εισηγητού βουλευτού : Δημ. Κ. Σφαέλλου (Εκθέσεις – Ανακοινωθέντα – Διακοινώσεις – Κείμενα*, Αθήναι 1949.
- Σφήκας Θ., *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα. Ο ιμπεριαλισμός της μη – επέμβασης*, Αθήνα : Φιλίστωρ 1997
- Σφήκας Θ., «Ένα ιστοριογραφικό ταξίδι στη χώρα του Γκιούλιβερ: Η ελληνική ιστοριογραφία και οι διεθνείς διαστάσεις του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου», στο Ι. Μουρέλος και Ι. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 2007, σ. 157-181

Τ

- Τζουμέκης Θ., «Εγκαταστάσεις προσφύγων στη Φθιώτιδα κατά το Α μισό του 20ου αιώνα», *Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, Λαμία 2005, σ. 178-183
- Τουμανίδου – Πατσινακίδου Σ., «Η κατά καιρούς εγκατάσταση των Ελλήνων Ποντίων προσφύγων του Πόντου και Καυκάσου στη Φθιώτιδα», *Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, Λαμία 2005
- Τριανταφύλλου Κ., *Ο τελευταίος των Τριανταφυλλαίων. Στη ζωή και στον αγώνα,* Αθήνα 1999
- Τσάτσου Ι., *Φύλλα Κατοχής*, 5η έκδοση, Αθήνα: Εστία 1998
- Τσιριμώκος Η., *Μνήμη, σκιαγραφία Ιωάννη Τσιριμώκου*, Αθήνα 1953
- Τσιριμώκος Η., *Αλ. Σβώλος. Η δική μας αλήθεια*, Αθήνα 1962
- Τσουκαλάς Κ., *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1981
- Τσουκαλάς Κ., «Η ιδεολογική επίδραση του εμφυλίου πολέμου», στο Γ. Ιατρίδης (εκδ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950, Ένα έθνος σε κρίση,* Αθήνα: Θεμέλιο 1984, σ. 561-594

- Τσουδερός Ε., *Ο Επιστισμός της Ελλάδας 1941-1944*, Αθήνα: Παπαζήσης 1946

Φ

- Φαράκος Γ., *Άρης Βελουχιώτης. Το χαμένο Αρχείο. Άγνωστα Κείμενα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, γ.εκδ. 1997
- Φαράκος Γ., «Το ΚΚΕ απέναντι στους βαλκανικούς ανταγωνισμούς» στο *Η Ελλάδα 1936-1949, Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα: Καστανιώτης 2003, σ. 53-72
- Φατσέα Μ., «Η πολιτική Τύπου και προπαγάνδας του ΚΚΕ κατά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο» στο *Πρακτικά Συνεδρίου Η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία – Κατοχή – Αντίσταση*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα ΑΤΕ, 1989, σ. 489-497
- Φλάισερ Χ., «Ο τρίτος παράγοντας: προσπάθεια για ανεξάρτητη σοσιαλιστική πολιτική στις συνθήκες του Εμφυλίου», L. Baerentzen, O. Smith και Γ. Ιατρίδης (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*, ελλ. εκδ. Αθήνα: Ολκός 1992, σ.195-231
- Φλάισερ Χ., *Στέμμα στη σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, Αθήνα: Παπαζήσης 1995
- Φούκα- Ρεζέ, Δ., *Οργισμένα Χρόνια. Αφήγημα*, Λαμία 1994
- Φούντας Π., *Στην Εύβοια σταυρώσανε τη λευτεριά, Αναμνήσεις από τη δράση του Δ.Σ Εύβοιας*, Αθήνα, αυτοέκδοση 1986
- Φύκας Π., *Το Δημοτικό ζήτημα της Λαμίας. 1934-1936*, Λαμία 1983
- Φύκας Π., «Τα Λαμιακά. Γεγονότα στη Φθιώτιδα στα χρόνια του διχασμού 1914-1918», *Φθιωτικά Χρονικά* (21), Λαμία 2000, σ. 88-94.
- Φυτσιλής Β., *Βαγγελίτσα Κουσιάντζα, Μια ηρωίδα του λαού*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1997.

Χ

- Χαιδιά Ε., «Δωσίλογοι: Από την Κατοχή στην Απελευθέρωση», στο M. Mazower, *Μετά τον Πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960.* Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια 2003, σ. 53-72

- Χαλβατζή – Γκόγκου Ρ., *Σελίδες από τον θρύλο και την πραγματικότητα του εμφυλίου*, Λαμία 1992 αυτοέκδοση, χ.χ.
- Χαριτόπουλος Δ., *Άρης. Ο αρχηγός των ατάκτων* τόμος Β, Αθήνα: Εξάντας 2001
- Χατζηιωσήφ Χρ., «Το προσφυγικό σοκ. Οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομία», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. 1922-1940. Ο Μεσοπόλεμος*, τ. Β1 Αθήνα: Βιβλιόραμα 2002, σ. 9-58
- Χατζηιωσήφ Χρ., «Όψεις της ελληνικής οικονομίας στη διάρκεια της Κατοχής, 1941-1944» στο *Επιστημονικό Συμπόσιο στη μνήμη Νίκου Σβορώνου*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1993
- Χατζηιωσήφ Χρ. (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο 1988
- Χατζηιωσήφ Χρ., και Παπαστράτης Π., (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, τ. Β1-Β2 και τ. Γ1- Γ2, Αθήνα: Βιβλιόραμα 2007 και 2009
- Χατζηπαναγιώτου Γ., *Η πολιτική διαθήκη του Άρη Βελουχιώτη*, Αθήνα: Δωρικός: 1982
- Χατζής Θ., *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε. Εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας 1941-1945*, τόμος Δ, Αθήνα: Δωρικός 1982
- Χιώτάκη Α., *Η συμπεριφορά του Τραπεζικού Κεφαλαίου σε μια Αγροτική Κοινωνία (τέλη ιθ' αιώνα). Η περίπτωση της Τράπεζας Ηπειροθεσσαλίας της Άρτας*, Αθήνα: ΜΙΕΤ 1994
- Χουλιάρας Γ. (καπετάν-Περικλής), *Ο δρόμος είναι άσωτος. ΕΛΑΣ – ΔΣΕ – Πολωνία, 1941-1958,* Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 2005
- Χουλιαράκης Μ., *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή Εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, Τόμος Α Μέρος Ι, Αθήναι 1973
- Χουλιαράκης Μ., *Στατιστικαί Μελέται 1821-1971*, Αθήνα 1972
- Χρηστίδης Χρ., *Χρόνια Κατοχής, 1941-1944. Μαρτυρίες Ημερολογίου*, Αθήνα 1981
- Hobsbawm E., «Εισαγωγή: επινοώντας παραδόσεις», στο E. Hobsbawm και T. Ranger, (εκδ), *Η επινόηση της παράδοσης*, (ελλ.μτφ)Αθήνα: Θεμέλιο 2004, σ.8-24

Ψ

- Ψαλλίδας Γρ. (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946: σταθμός στην πολιτική ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα: Ίδρυμα Μητσοτάκη 2008

- Ψαλλίδας Γρ., «Για τη συγκρότηση του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδας», *Τα Ιστορικά* 11, 1989, σ. 261-280
- Ψαλλίδας Γρ., «Το ΣΚ-ΕΛΔ και ο τρίτος παράγοντας των ευρωπαίων σοσιαλιστών (1945-1947), Ηλ. Νικολακόπουλος, Άλ. Ρήγος και Γρ. Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο εμφύλιος πόλεμος από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945 – Αύγουστος 1949)*, Αθήνα: Θεμέλιο 2002, σ.102-114
- Ψαλλίδας Γρ., «Τομές και συνέχειες στην επεξεργασία στρατηγικής από τους Έλληνες σοσιαλιστές στις δεκαετίες του 30 κα του 40», Χ. Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-1949. Από τη Δικατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2003, σ. 166-198
- Ψημμένος Τ., *Αντάρτες στ΄ Άγραφα. Αναμνήσεις ενός Αντάρτη 1946-1950*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή 1998 (γ' έκδ.)
- Ψωμά Μ., «Αφήγηση» στο Β.Βαρδινογιάννης – Π. Αρώνης, *Οι μισοί στα σίδερα*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1995, σ. 253-259

2. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alexander, G.M., *The Prelude to the Truman Doctrine. British Policy in Greece, 1944-1947,* Oxford: Clarendon Press 1982
- Alivizatos N., «The Greek Army in the late Forties. Towards an Institutional Autonomy», *Journal of the Hellenic Diaspora*, 1978, No.3, σ. 36-46
- Amican N., *International Intervention in the Greek Civil War. The United Nations Special Committee on the Balkans, 1947-1952*, London and New York: Praeger 1990
- Antoniou G. και Marantzidis N., «The Historiography of the Greek Civil War, 1945-2001: Toward a new Paradigm», *The Columbia Journal of Historiography*, 1 (2003)
- Antoniou G. και Marantzidis N., «The Axis Occupation and Civil War. Changing Trends in Greek Historiography, 1941-2002», *Journal of Peace Research*, 41/2, 2004, σ. 223-231.

- Azaruahu M., «The Independence Day military parade», στο Edna Lomsky Feder και Eyal Ben Ari (eds.), *The Military and Militarism in Israeli Society,* State University of New York Press 1999, σ.89-116
- Baerentzen L. (ed.), *British Reports on Greece 1943-1944, by J.M.Stevens, C.M Woodhouse and D.J.Wallace*, Κοπεγχάγη 1982
- Ben – Amos A., *Funeral politics and memory in modern France, 1789-1996*, Oxford University Press 2000
- Brossat A., «The Nightmare of the Tondues and French Women Subjected to Public Humiliation for Sleeping With the Enemy During the Occupation» *Historia,* (581), 1995
- J. Brown, «The military and society: The Turkish case», *Middle Eastern Studies*, vol.25, Issue 3, July 1989, σ. 387-404
- Cannadine D., «Introduction: divine rites of Kings» στο D. Cannadine και S. Price (eds.) *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*, Cambridge: Cambridge University Press σ. 1-19
- Carabot P., «The Everyday Lives and Silences of a National Army Soldier and his Wife during the Civil War»,στο P. Carabott & T.D. Sfikas (eds.),*The Greek Civil War. Essays on a conflict of Exceptionalism and Silences*, Ashgate, Aldershot 2004, σ. 189–208
- Chandler G., *The Divided Land: An Anglo- Greek Tragedy*, 1959 και 1994 ελληνική έκδοση, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής 2000
- Close D.H., *The Greek Civil War, 1943-1950. Studies of Polarization*, London: Routledge, 1993
- Close D.H., *The origins of the Greek Civil War*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη : Longman 1995
- Connerton P., *How societies remember*, Cambridge: Cambridge University Press 1989
- Durkheim E., *The elementary forms of religious life*, (1912, αγγλική μετάφραση από τον Joseph Swain: 1915, The Free Press, 1965, νέα μετάφραση από την Karen E. Fields 1995)
- Fleischer H. και Bowman S., *Greece in the 1940's. A Bibliographic Companion*, Hannover and London: University Press of New England, 1981 (ελλ. εκδ. Αθήνα: Θεμέλιο 1984)
- Geertz Cl., *The Interpretation of Cultures,* New York 1973

- Geertz Cl., «Blurred Genres. The refiguration of social thought», στο *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology* 2000
- Gillis J.R., «Introduction: Memory and Identity. The history of a relationship», στο J.R.Gillis (ed.), *Commemorations: the politics of national identity*, Princeton and New Jersey: Princeton University Press 1996
- Hall S., «Culture, the media and ideological effect», in *Mass Communication and society*, (eds.) J. Curran, M.Gurevitch and J. Woolacott, Beverly Hills: Sage, 1977
- J. Hart, *New Voices in the Nation. Women in the Greek Resistance, 1941-1964*, Ithaca and London: Cornell University Press 1996
- Higonnet M. R. et al, *Behind the lines: Gender and the two World Wars*, New York 1987
- Hionidou V., *Famine and Death in Occupied Greece, 1941-1944,* Cambridge and New York: Cambridge University Press 2006
- Hixton W. L., *Parting the Curtain: Propaganda, Culture and the Cold War*, St. Martin's Press 1997
- Hondros G., *Occupation and resistance. The Greek Agony*, New York: Pella Pub.Co 1983
- Howard H., «The refugee problem in Greece», *Department of State Bulletin*, 18, Μάρτιος 1948, σ. 291-293
- Jowett G. and O'Donnell V., *Propaganda and Persuasion*, London 1992
- Kazamias G., *Allied Policy towards Occupied Greece. The 1941-1944 Famine*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, University of Bradford (UK) 1991
- Kertzer D., *Ritual Politics and Power*, New Haven 1988
- Koutsopanagou G, *The British Press and the Greek Politicς, 1943-1949*, Unpublished thesis presented to the University of London for the Degree of the Doctor of Philosophy in International History, London School of Economicς and Political Science, Lent Term, 1996
- Lindner E.G., «Humiliation and the Human Condition: Mapping a Minefield», *Human Rights Review*, 2, 2001, σ. 46-63
- Lukes S., «Political ritual and social integration», *Sociology*, 9 (1975)

- MacAloon J. (ed.), *Rite, Drama, Festival, Spectacle: Rehearsals towards a Theory of Cultural Performance.* Philadelphia 1984
- V. Makrides «Orthodoxy in the service of anticommunism: the religious organization Zoë during the Greek civil war», in Phil. Carabbot and Th. Sfikas (eds.), *The Greek Civil War. Essays on silences and exceptionalism*, London : Publications of the Centre for Hellenic Studies, King's College London: 6, 2004, σ.159-174
- McNeil W. H., *Greece : American Aid in Action, 1947-1956*, New York : The Twentieth Century Fund 1957
- Manning F. E., *Spectacle, Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainments,* New York 1992
- Mavrogordatos G.Th, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley 1983
- Mazower M., «The Cold War and the Appropriation of Memory: Greece After Liberation», *East European Politics and Societies,* 1995: 9, σ. 272-294
- Mazower M., «Historians at War. Greece, 1940-1950», *The Historical Journal*, 38/2, σ. 499-506
- Molotoch H. and Lester M., «News as purposive behavior: On the strategic use of routine events, accidents and scandals», *American Sociological Review*, 39, σ.101-12
- Mc Neil W. H., *The Greek Dilemma. War and aftermath*, New York :Lippincott, 1947.
- Nachmani A., *International Intervention in the Greek Civil War. The United Nations Special Committee on the Balkans 1947-1952*, Νέα Υόρκη 1990
- Paraschos M., «The Greek Media face the Twenty-first century: Will Adam Smith Complex Replace the Oedipus complex?» στο D. Constas και Th. Stavrou (eds.), *Greece prepares for the Twenty – First Century*, Washington DC: The Widrow Wilson Center Press 1995
- Quataert J. H., «Mobilizing philanthropy in the service of war. The female rituals of carein the new Germany, 1871-1914» in M.F.Boemeke, R. Chikering and S. Forster (eds.), *Anticipating Total War. The German and American Experiences, 1871-1914*, New York 1999
- Pym D. and Sarafis M., «The League for Democracy in Greece and its archives», *Journal of the Hellenic Diaspora,* 1 (2), 1984, σ. 73-84

- Ripa Y., « La tonte purificatrice des républicaines pendant la guerre civile espagnole », in *Cahier de l'IHTP n°31 : Identités féminines et violences politiques (1936-1946)*, sous la direction de François Rouquet et Danièle Voldman. Επίσκεψη στην ιστοσελίδα, 15 Οκτωβρίου 2008.
- Samatas M., «Greek McCarthyism: A Comparative Assessment of Greek Post – civil war Repressive Anticommunism and the US Truman – McCarthy Era», *Journal of the Hellenic Diaspora*, 1986, vol.13, no 3-4 σ. 5-75
- Sarafis E., *Occupation, Resistance and White Terror in two Greek villages: the local origins of Civil War*, Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at the University of Sussex, January 2005
- Scott J., *Domination and the Arts of Resistance*, New Haven: Yale University Press 1990
- Shils E. and Young M., «The meaning of the Coronation», *Sociological Review*, 1953, σ. 63-81
- Smith O., «The Boycott of the Elections 1946. A decisive mistake?», *Scandinavian Studies in Modern Greek*, no 6 (1982), σ. 69-88
- Smith O., «Communist perceptions, strategy and tactics, 1945-1949», στο J. Iatrides, L.Wringley (eds.), *Greece at the Crossroads. The Civil War and its Legacy*, Pennsylvania 1995, σ. 90-121
- Smothers F., Mc Neil W.H., McNeil E.D., *Report on the Greeks. Findings of a Twentieth Century Fund Team which Surveyed Conditions in Greece in 1947,* New York: Twentieth Century Fund 1948
- Stefanidis I., «Telling America's story: US propaganda operations and Greek public reactions», *Journal of the Hellenic Diaspora,* τ.30, τχ.1, 2004, σ. 39-95
- Taylor P., *Munitions of the Mind. A history of propaganda from ancient world to the present day*, Manchester: Manchester University Press 2003
- Thompson P., *The voice of the Past*, Oxford University Press, Oxford 1988
- Tsilaga F., *The UNRRA mission to Greece: the politics of international relief, October 1944-June 1947,* ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, King's College London, 2007
- Tsilaga F., «UNRRA's Relief Efforts in late 1944 Greece: Political Impartiality versus Military Exigencies» in R. Clogg (ed.) *Bearing Gifts to Greeks. Humanitarian aid to Greeks in the 1940s*, Palgrave-MacMillan 2008, σ.189-211

- Turner V., *From Ritual to Theater*, New York, 1982
- Veremis T., «Security considerations and Civil – Military relations in Post War Greece» στο R. Clogg(ed.) *Greece in the 1980's*, London: Macmillan, 1983
- Virgili F., « Les « tondues » à la Libération : le corps des femmes, enjeu d'une réaproppriation », *Clio*, numéro 1-1995, *Résistances et Libérations France 1940-1945*, URL : http://clio.revues.org/index518.html. Επίσκεψη στην ιστοσελίδα 15 Οκτωβρίου 2008.
- Walter J.M., *The Public Diplomacy Reader*, Washington D.C: Institute of World Politics Press 2007
- Warner L., *The Living and the Dead: a study of the symbolic life of the Americans,* New Haven, Yale University Press 1959
- Wittner L., *American Intervention in Greece, 1943-1949*, New York: Columbia University Press 1982 (ελλ. μτφ. Θεσσαλονίκη: Βάνιας 1991)

ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
002000098143

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Αρχείο Φωτογράφου Δ. Χαρισιάδη

©Φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μπενάκη

ΛΕΖΑΝΤΕΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

- AF.57 - 12 Το αεροπλάνο Harvard που καταρρίφθηκε από τους μαχητές του ΔΣΕ ενόσω είχαν στην κατοχή τους το Καρπενήσι. Περιοδεία Καρπενησίου, Φεβρουάριος 1949
- AF. 57 – 43: Διανομή γάλακτος στο Καρπενήσι ύστερα από την ανακατάληψή του από τον Εθνικό Στρατό. Περιοδεία Καρπενησίου, Φεβρουάριος 1949
- AF. 57 – 55: Παιδιά από την περιοχή του Καρπενησίου φορτώνονται σε καμιόνια του Εθνικού Στρατού για την Παιδόπολη Λαμίας. Περιοδεία Καρπενησίου, Φεβρ. 1949
- AF. 58 – 5: Παιδόπολη Λαμίας «Άγιος Νικόλαος». Όλα τα παιδιά. Λαμία, Φεβρ. 1949
- AF. 58-13: Παιδόπολη Λαμίας «Άγιος Νικόλαος». Καταγραφή. Λαμία, Φεβρ. 1949
- AF. 59 – 8: Παιδόπολη Στυλίδας «Άγιος Ελευθέριος». Πανοραμική, θάλαμος. Στυλίδα, Φεβρουάριος 1949
- AF. 59 – 13: Παιδόπολη Στυλίδας «Άγιος Ελευθέριος». Σχολείο. Στυλίδα, Φεβρ. 1949
- AF. 60 – 2: Επίσκεψη του βασιλικού ζεύγους στη Λαμία. Λαμία, Φεβρουάριος 1949
- AF. 61 -14: Η Φρειδερίκη στην παιδόπολη Λαμίας «Άγιος Νικόλαος». Λαμία, Φεβρουάριος 1949
- AF. 62-6: Συνοικισμός Γαλανέικα. Λαμία, Φεβρουάριος 1949
- AF. 62 – 6: Ο συνοικισμός «συμμοριοπλήκτων» έξω από το νεκροταφείο της Ξηριώτισσας. Πανοραμική. Λαμία, Φεβρουάριος 1949
- AF. 62 – 7: Εσωτερικό λυόμενου στα Γαλανέικα. Λαμία, Φεβρουάριος 1949
- AF. 62 – 9: Εσωτερικοί πρόσφυγες («συμμοριόπληκτοι») από την Ευρυτανία. Λαμία, Φεβρουάριος 1949
- AF. 62 – 11: Ο συνοικισμός «συμμοριοπλήκτων» έξω από το νεκροταφείο της Ξηριώτισσας. Άποψη. Λαμία, Φεβρουάριος 1949
- AF. 241 – 5 : Περιοδεία Δομοκού, Ιούλιος 1949
- AF. 362 – 56 : Σπερχειός ποταμός, 1η συγκομιδή ορύζης. Ανθήλη Λαμίας, Οκτώβριος 1949

AF. 57-12

AF. 57-43

AF 57-55

AF. 58-5

AF. 58-13

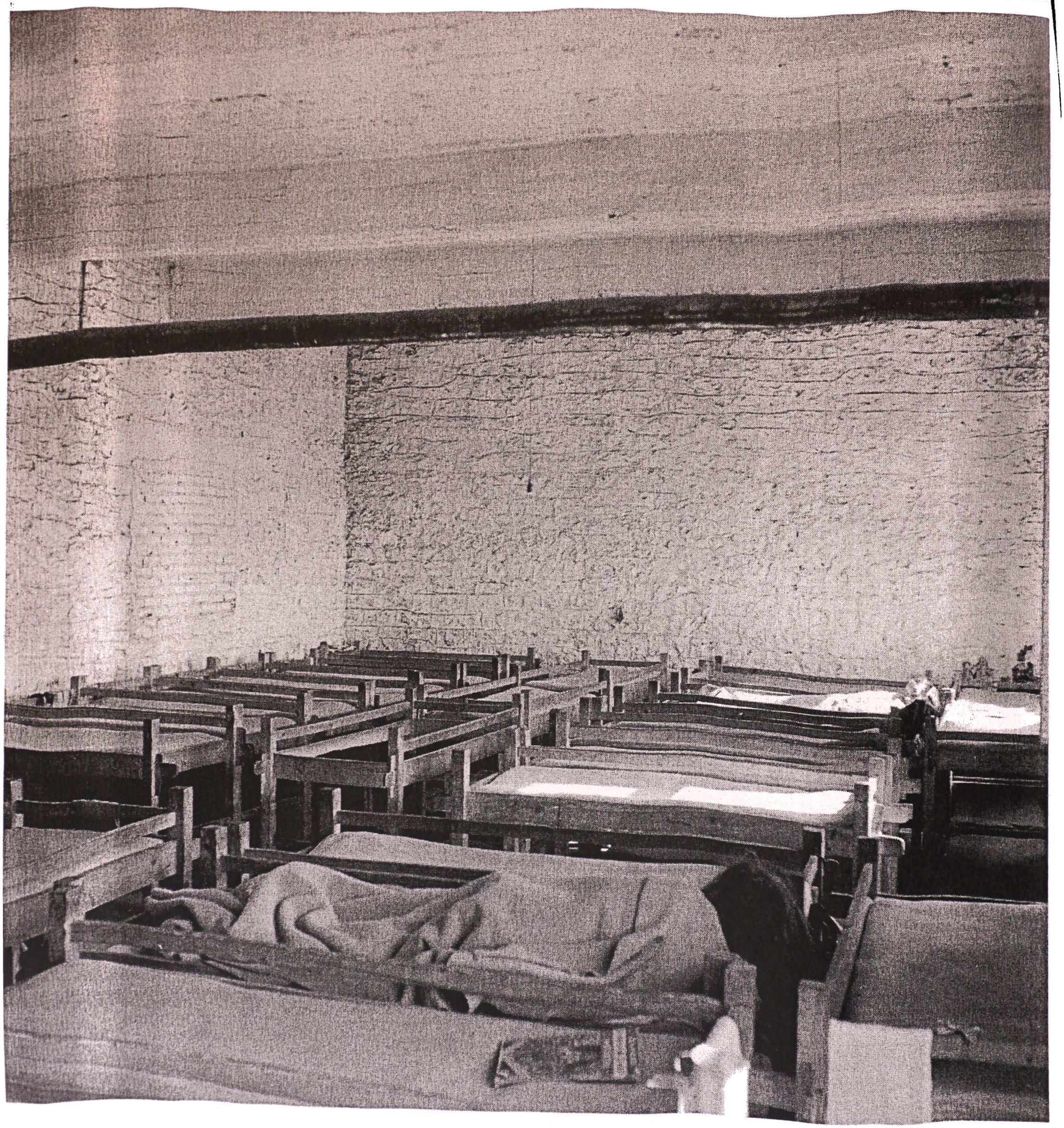

AF. 59-8

AF. 59-13

AF. 60-2

AF. 61-14

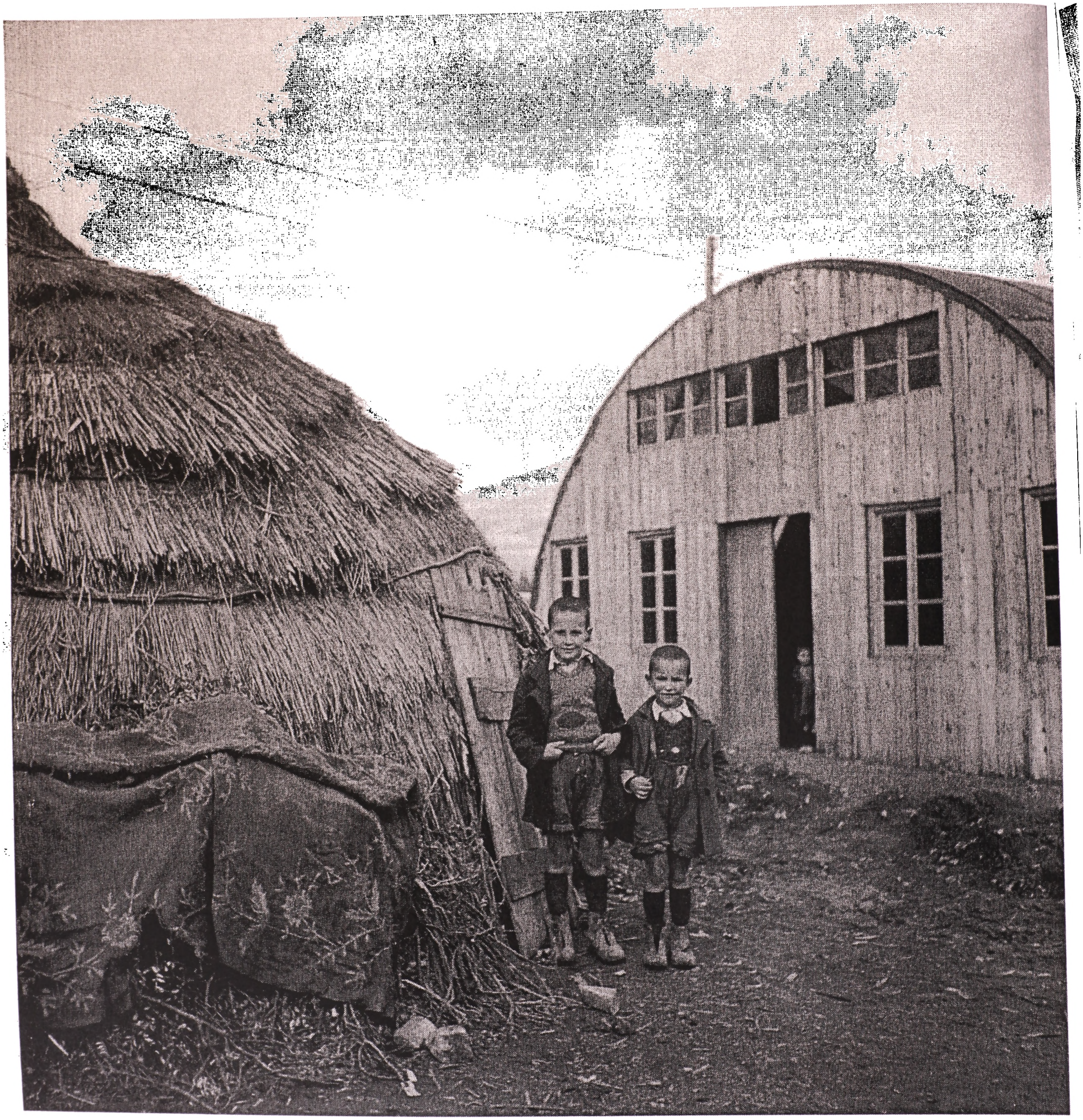

AF. 62.2

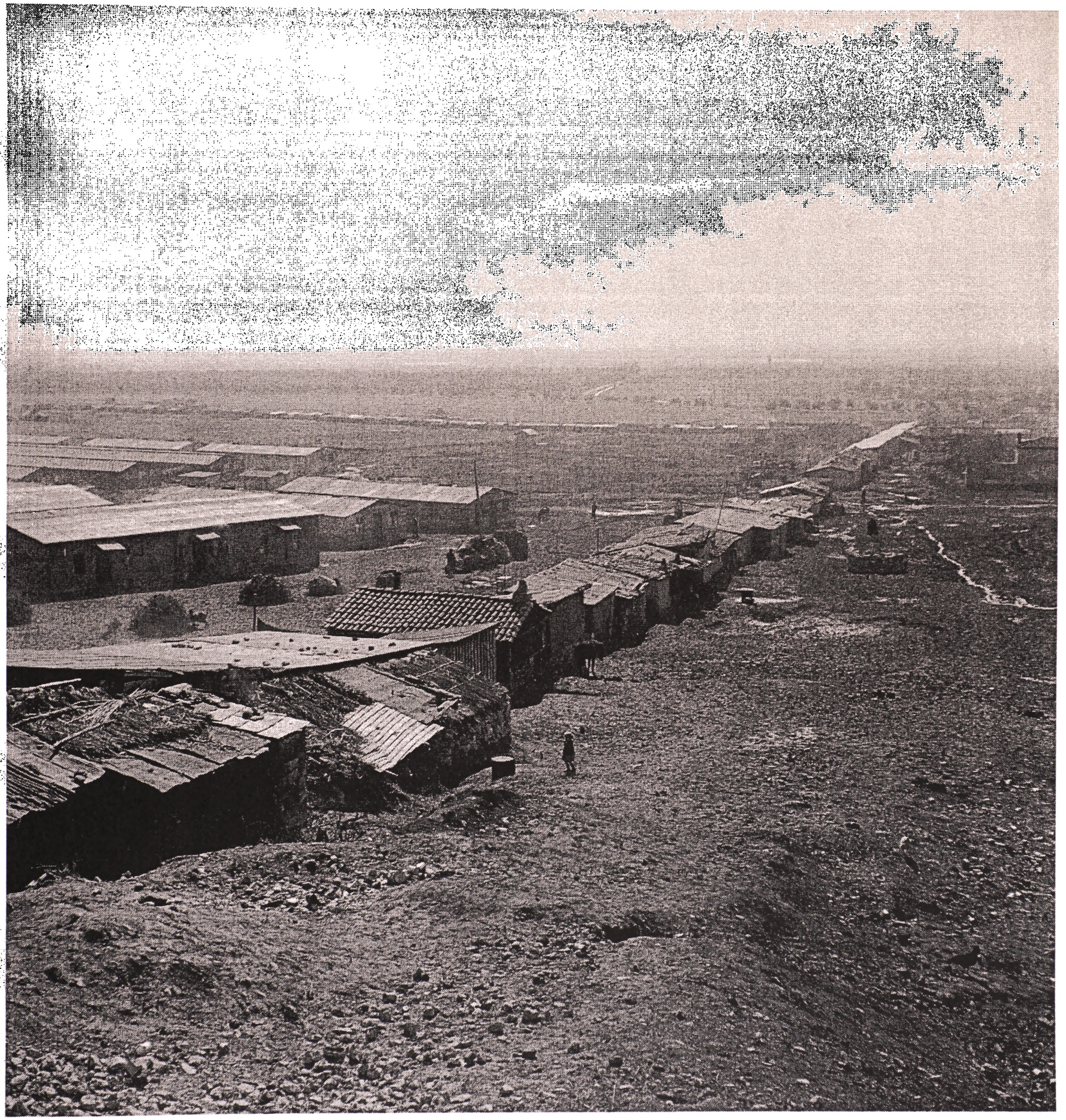

AF.62-6

AF.62.7

AF. 62—9

AF. 62-11

AF. 241-5

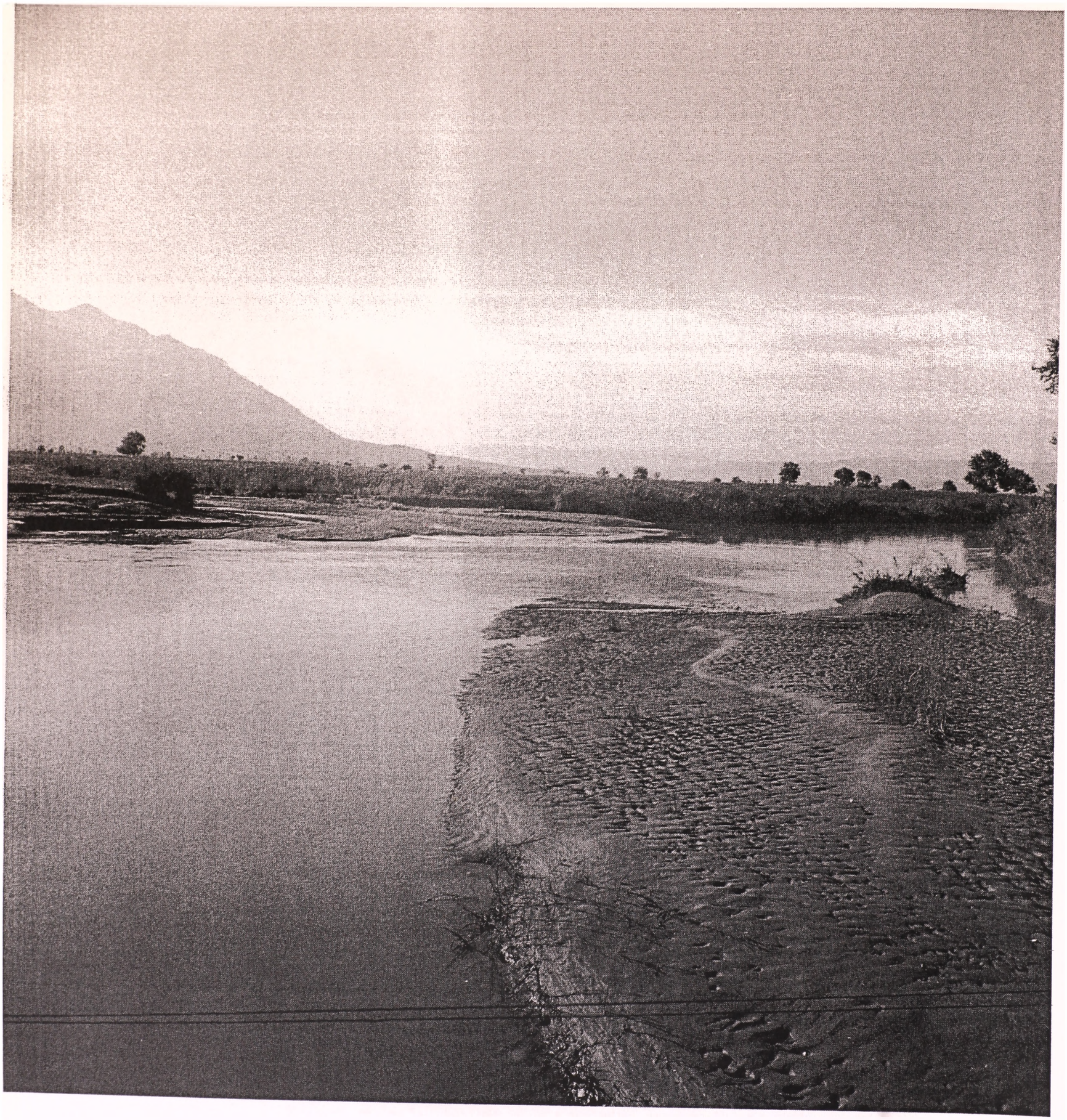

AF. 362-56